

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

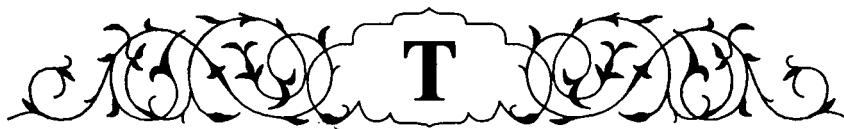
Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашиёти

Тошкент

**Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини
максадида фойдаланиш мумкин. Тижорий максадларда фойдаланиш (сотиш,
кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.**

ТААДДИ [а. تەدى – ҳужум, тажовуз қилиш; жабр-зулм; зўравонлик; қонунбузарлик] эск. кт. 1 Шафқатсиз эзиш; зулм, жабр. *Биз.. Мусулмонқулнинг зулм ва тааддиси.. бағоят ошиб борганигина музокара.. қилишдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир нечаси айтди: *-Ҳозир Ултоннинг тааддисидан қочиб, бўлак чегарага бориб турганимиз маъқул.* «Ёдгор».

2 кўчма Дағдаға, дўқ, пўписа. [Султон-мурод] *Таадди билан баланд кела бошлади: -Сизлар ким? Нима ҳақларинг бор?* Ш. Тошматов, Эрк куши.

Таадди қилмоқ Дўқ, пўписа қилмоқ. *Кўтарилиб, менинг кўнглим қавартма. Жўна деб, Шомирот, таадди қилма!* «Ёдгор».

ТААЖЖУБ [а. تەجىب – ҳайрон бўлиш, ажабланиш] 1 сфт. Кишини ҳайратда қолдирадиган, ажаблантирадиган, ғалати. *Таажжуб нарса. Таажжуб иш.* ■ *Бу таажжуб ҳол одамларда гумон түғдирмай қолмади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. Редакцияга ақл бовар қилмайдиган таажжуб бир хат келди. «Муштум».

2 от Ажабланиш, ҳайронлик. *Қўлдош юзида таажжуб аломати пайдо бўлди.* Х. Шамс, Душман. *Хотиннинг таажжуби ошиди.* С. Айний, Куллар. *-Юсуфжонов?! – деди қоровул ҳам таажжуб, ҳам хурсандлик билан.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. [Сафар] *Таажжуб ва ҳайрат ичиди келиб, меҳмонхонага кирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Кишининг ажабланиш ҳолатини, ҳайронлигини билдиради; ажаб, қизиқ. *Таажжуб, унинг мактуби юрагимда на севинч ўйғотди, на бир ачиниш!* О. Ёкубов, Тилла

узук. Лекин таажжуб: одамларнинг илиқ муомаласи, айниқса, Шербекнинг меҳрибонлиги негадир унинг кўнглини бузди. С. Анорбоев, Оқсой.

Таажжуб қилмоқ Таажжубланмоқ. *Таажжубга солмоқ* Ажаблантироқ. Мени таажжубга солган нарса шуки, нима учундир ҳеч ким қачон ва қандай мукофот олганимни сўрамасди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Таажжубга тушмоқ* Ажабланиш ҳолатида бўлмоқ; ажабланмоқ. *Меъмор ўзини уста Абдуғафур негадир юқори қаватга ҷақиртирганидан таажжубга тушди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТААЖЖУБЛАНАРЛИ Кишини таажжубга соладиган, ажаблантирадиган; ҳайрон бўларли, ажабланарли. *Бунинг ҳеч таажжубланарли жойи йўқ.* ■ *Хусусан, бундай юмушлар хизматкорларга буюрилса, бу ҳеч қандай таажжубланарли ҳол ҳисобланмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТААЖЖУБЛАНМОҚ Ҳайратда қолмоқ, ҳайрон бўлмоқ, ажабланмоқ. Бирдан бошқа бир овоз эшиштиди: *кимодир тез-тез гапиради, дам эркакча, дам хотинча сўзлайди, дам чақалоқ бўлиб «инг»лайди..* Йўлчи таажжубланиб, Ёрматга қаради. Ойбек, Танланган асарлар. *Олахўжа Мели полвоннинг олдиға келди.* Бузилётган ерни қучоқлаб, ётиб олди. *-Ийи, иши! – дейишди таажжубланган одамлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТААЖЖУБЛИ с. т. Таажжубланарли, ажабланарли, ҳайрон қоларли, ғалати, қизиқ. *Таажжубли ҳол.*

ТААЛЛУҚ [а. تەلىق – алоқа, боғлиқлик; содиқлик, муҳлислик; ишқ-муҳаббат; тे-

гишилил] 1 кам құлл. Алоқадорлик, дахлдорлик; алоқа, боғланиш, муносабат. *Бу ишнинг сизга ҳам таалуқи бор.* — *Асад қори.. сұнгги ҳикоянинг ҳам ўзига таалуқи үйқдай, без бўлиб ўтираверди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 эск. Уйланиш; алоқадорлик; хотин, рафиқа. *Отабекнинг иккинчи таалуқи* [Зайнаб] тұғрисида келин боламизга билдирилмаса хұп әди. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

ТААЛЛУҚДОР [а. + ф. *— تعلق دار* — таалуқди, алоқаси бор, алоқадор, боғлиқ] 1 айн. таалуқли. *Ишга таалуқдор ҳужжат.*

2 күчма эск. айн. хотинли.

Таалуқдор құлмоқ Уйлантирмоқ, хотин олиб бермоқ.

ТААЛЛУҚЛИ 1 Бирор нарса ёки кимсага алоқаси, боғланиши бўлган; дахлдор, алоқадор. *Ишга таалуқли ҳужжатлар.* — *Маҳкамов бошилқнинг отзига кўз тикиб, ишга таалуқли бирор мұхим ғап кутарди.* «Муштум».

2 Бирор нарса ёки кимсага қарашли, тегиши, мансуб. *Ғиждувонга ревком келиб: -Амир ва унинг билан қочған одамларга тегиши моллардан ва умуман подшохникка таалуқли нарсалардан бошқа нарсалар мусодара қилинмасин,* — деди. С. Айний, Куллар.

ТААЛЛУҚСИЗ Алоқаси, боғланиши, дахли бўлмаган; алоқасиз, муносабатсиз. *Ишга таалуқсиз ҳужжат.*

ТААММУЛ [а. *تأمّل* — кўриб чиқиши, мұхқама; мушоҳада; ўйлаш, фикр, мұлоҳаза юритиш] эск. кт. Андиша, фикр, мұлоҳаза.

Тааммул құлмоқ Ўйламоқ, ўйлаб қолмоқ. *Хатиб домла мулла Обиднинг кўзидан бир маъно ўқиши учун тиришгандек бир оз тааммул қилиб қолади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААРРУЗ [а. *تعزّز* — халақит бериш; қаршилик, эътироғ] эск. кт. Бирор нарсага, ишга, ҳаракатга кўрсатилган қаршилик, тўс-қинлик.

ТААССУБ [а. *تعصب* — бирор нарса ёки ғояга беҳад берилиш, кўр-кўрона эргашиш; фанатизм] 1 Бирор кимса ёки нарсага тақлид қилиш, эргашиш.

Таассуб құлмоқ Тақлидан эргашмоқ. Сен Кумушхонга таассуб қиламан дейсанми? Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 Эътиқод, маслак ва ш.к. га кўр-кўрона берилиш; фанатизм. *Мулла Обидбой ва домлаларнинг қутқуси биланни ёки ўзининг ди-*

ний таассуби орқасиданми, баҳархол, ерни ради қилди.

А. Қодирий, Обид кетмон.

ТААССУРОТ [а. *تأثرات* — таъсирчанлик, ҳассослиқ; ғам-андуҳ, хафагарчилик] Кўрилган, ҳис этилган ҳодиса, киши ёки нарса тўғрисида кўнгилда, хотирада қолган из, туғилган фикр ва ҳис-туйғулар мажмуди. *Сафар таассуротлари.* Яхши таассурот қолдирмоқ. — *Бу куннинг кўркамлигидан олган таассуротини Али ичига сидиролмади: -Зап яхши кунми!* — деди. А. Қодирий, Ўтган күнлар. *Болалар янги ўқитувчининг дарси тўғрисида ўз таассуротларини ўртоқлаша бошиладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТААССУФ [а. *تأسف* — афсусланиш, ачинниш, кўйинниш] Кўнгилсиз, номақбул воқеа, ҳодиса, ахвол ва ш.к. дан туғилган ачинниш; афсус. *Таассуф құлмоқ.* *Таассуф билдирмоқ.* — *—Фоят таассуф!* — деди Талъат афанди, бармоқларини қовуштириб қирсиллатаркан. Ҳ. Ғулом, Машъал. *Отабек уялув аралаш кулемсираб, қутидорга қаради: -Таассуфи, эслай олмайман!* — деди у. А. Қодирий, Ўтган күнлар. *-Рахматли валимат одам эдилар,* — *таассуф билан гапиради кимдир.* «Ёшлик».

ТААССУФЛАНМОҚ Таассуф құлмоқ, афсусланмоқ, ачинмоқ. *Биз унинг [Лутфилдинг] аяччи ҳолига.. таассуфландик.* Мирмуҳсин, Созанда.

ТАБ [ф. *بـ* — иситма, безгак] с. т. Тафт, ҳарорат.

Таб босди құлмоқ Тафтидан, ҳовуридан туширмоқ, таскин, тасалли бериб ёки бирор нарса билан овутиб, тафтини, ҳовурини босмоқ. *Ўзимнинг гапимга ўзим пушаймон еб, ўлганинг кунидан «таб босди» қилиб, шартномага қўл қўйдим.* Ғ. Ғулом, Тирилган мурда. *Таб тортмаслик* Бирор нарса қилиш ёки айтишдан қайтмаслик. *Қизлар — бало.. Кечалари ҳам далага чиқишидан таб тортмайди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Зуҳра ҳам таб тортмай:* *-Туртмасдан гапирсангиз бўлмайдими, ургандан туртган ёмон,* — деди. Ойдин, Ҳикоялар.

ТАБАА [а. *تبعـ* — қарашлилик, тобелик; миллат, миллий мансублик; фуқаролик] эск. кт. Фуқаро, фуқаролар. *Ўз хўжайинлари.. ироадаси билан.. инглиз табааси Шайх Файз Мұхаммадхон солған суннитларнинг ягона маҷитига имом бўлиб жойлашди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАБААЛИК эск. кт. Фуқаролик.
ТАБААСОЗЛИК эск. кт. 1 Кимсага тақлид қилиш, эргашиш, таассуб.

2 Кимсанинг кўнглига қараб иш қилиш, кўнгилсозлик. *Табаасозлик қилмоқ.*

ТАБАР [ф. تبر – болта] 1 ш. Болта. Мулалар ўқииди зеру забарни. *Усталар ишлатар теша, табарни.* «Равшан».

2 тар. Ойболтанинг бир тури, қадими жанг қуроли. *Синоҳ билан гаплашмоқчи бўлсанг, қўлингда табаринг бўлсин, деганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАБАРГУЛ бот. Чучмомагулдошлар оиласига мансуб, хушбўй оқ гулли, туганак пиёсли кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ТАБАРРУК [а. تبر – дуо, фотиҳа олиш, рухсат, розилик олиш; муборак, муқаддас] 1 Улуғ ҳурматга сазовор, фоят ҳурматли, мўътабар ва азиз. *Табаррук чол.* ■ *Қишлоқнинг табаррук онахонлари уйда бешикка гаврапўши ёнишаётган экан.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Табаррук инсон Шоаҳмад ака айтгандек, «Ҳамма миллат болалари бир бола»* эди. Р. Файзий, Таъзим.

2 Яқин, мўътабар кимса ёки нарсани эслатадиган, ундан эсадалик, ёдгорлик бўлиб қолган. *Отамдан қолган табаррук китоб.* ■ [Навоий:] Энди, сиз бу табаррук қилич билан давлатимизни, салтанатимизни, мамлакатимизни ва унинг санъатини ҳимоя қилинг! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 Илоҳий кучга эга бўлган; муқаддас; азиз-авлиёларнинг назари тушган. -*Маккатурлода, табаррук ерда эримга қуръон ўқитарман, гуноҳларини ҳудоддан ийғлаб тиларман, деган ният қанот бўлди, – деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Элизим нонни ва донни табаррук ҳисоблаб, пешонасига суртади. *Она!* Дунёдаги энг азиз, энг лазиз ва табаррук, энг муҳтарам калом бу! «Саодат».

ТАБАССУМ [а. تنسی – жилмайиш; илжайиш] Юз, кўз ва лаблар билан кулумсираш ҳолати, шундай ҳолат ифодаси; жилмайиш. *Ҳаётнинг юзига ширин табассум югурди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек ҳам истеҳзоли табассум орасида Ҳомидга кўз қирини ташлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг лабларидаги табассумни кўрган Зулфиқор ашулани яна баландроқ олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шоиранинг кўзлари табас-*

сумдан ёниб турар эди.

Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ТАБАССУМ ҚИЛМОҚ Кулумсирамоқ; жилмаймоқ. *Юлдузхон Муҳиддинга қараб, маъноли табассум қилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ТАБАҚ [а. طبق – қопқоқ; ликоп, лаганча] 1 эск. кт. айн. *товоқ.* Ош мисоли табақда кўз ёши, *Курмаги кўп, гурунчидан тоши.* Муқимий. *Лочираю патирлар, ширинликлар, табақларда эту кулчатой, косаларда шўрвалар..* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Чоп қилинган босма матнни ўлчаш бирлиги, босма табақ. яна қ. **босма.** *Бу луғат таҳминан 25 табақ ҳажмида бўлиб, ўн мингга яқин сўзни ўз ичига олади.* «ЎТА».

ТАБАҚА [а. طبق – қатлам, қават; даража] 1 Эшик, дераза ва ш.к. нинг очилиб-ёпиладиган ҳар бир бўлаги. *Якка табақа дераза.* Кўш табақа эшик. ■ [Ҳасанали] *Занжирни тушириб, дарвозанинг бир табақасини очиш ҳамоно, шу табақага суюниб турган Отабек Ҳасаналининг оёғига ийқилиб тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Халқ ичидаги муайян ижтимоий қатлам, гуруҳ, тоифа. *Савдогарлар табақаси.* ■ *Шаҳар халқининг ҳар бир табақаси деярли Мусулмонкул даккисини еб келган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тахта атрофида ўтирганлар орасида аҳоли турли табақаларининг вакиллари бор эди.* Газетадан.

ТАБАҚАЛАНИШ 1 Табақаланмоқ фл. ҳар. н.

2 Табақаларга ажралиш, шундай жараён. *Аҳолининг табақаланиши.* ■ *Фақат жамиятда ҳукм сурган тенгсизлик, табақаланиши – одамларни бир-бирларига бўри.. қилиб кўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБАҚАЛАНМОҚ Табақаларга бўлинмоқ.

ТАБАҚАЛАШТИРМОҚ 1 Табақаларга бўлиб юбормоқ, табақаларга ажратмоқ.

2 Маълум белгиларга қараб фарқламоқ, дифференциация қилмоқ. *Табақалаштирилган таълим.*

ТАБАҚАЛИ Табақаси бор, табақаси бўлган (эшик, дераза ва ш. к. ҳақида). *Икки табақали дарвоза.* ■ *Улар кичкина ҳовлининг бир табақали пастаккина эшигидан киргизлариди, айвондаги ўчиқ олдида ўтирган аёл ўрнидан турди-да, ҳовлига юз ўғирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАБАҚАЧИЛИК Жамият табақалари-нинг ўзига хос белгилари, тартиб-қоидалари ва уларга асосланган ижтимоий муносабатлар.

ТАБДИЛ [а. تبدیل – ўзгартириш, алмаштириш] эск. кт. Ўзгариш, алмашниш; ўзгартиш, алмаштириш. -Хозир таътил вақти бўлгани учун қишлоқларда табдили ҳаво қилиб юрибмиз, – деди домла. F. Гулом, Шумбала.

Табдил этмоқ (ёки қилмоқ) Ўзгартирмоқ. – ўйлаб кўринг, тақдирни табдил этиб бўладими?! М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

ТАБЕЛЧИ 1 Корхона ва муассасаларда ишга келиш-кетишни ҳисобга олиб борувчи, табель юритувчи ходим.

2 тар. Колхоз ва совхозларда ишчи ва колхозчиларнинг ишга чиққан-чиқмаганигина ва қанча, қандай иш бажарганигина қайд қилиб ва ҳисобга олиб бориш учун тайинланган шахс. Мен ҳам олдинига табелчи, сўнг секретарь бўлганман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАБЕЛЧИЛИК Табелчи иши, касби. Табелчилик қилмоқ.

ТАБЕЛЬ [нем. Tabelle – жадвал < лот. tabella – кичкина юпқа тахта] 1 эск. Бирор нарсани ҳисобга олиш варақаси; жадвал.

2 Ишчи ва хизматчиларнинг ишга келиш ва кетиш вақти қайд қилинадиган махсус дафтар ёки тахта. Табелларда ёзилса «Рўзибши кампир», Табелчига ҳўмрайиб аста қарайди. F. Гулом.

3 Мактаб ўқувчиларининг дарсдан ултуришлари (баҳолари) қайд қилиб бориладиган варақ. Акамнинг табелидаги «хулқ» деб ёзилган графада ҳамма вақт «5» баҳоси бўларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАБИАТ [а. طبیعت – борлиқ; табиий хислат; одатийлик] 1 Бутун мавжудотни ўз ичига олган олам, борлиқ. Табиат зап қизиқ нарса-да. Унда ҳамма нарса мавжуд, ҳамма нарсанинг ўз ўрни, ўз мавқеи бор. Н. Фозилов, Диidor. Табиатнинг ҳеч кимга бўйсунмайдиган, бирордан руҳсат ҳам сўраб ўтирамайдиган қонунлари бор. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кузда табиатнинг жонли ва фаол вакили – одам организми ҳам тинидади. Газетадан.

2 Инсоният ва ҳайвонотдан ўзга олам. Табиат билан одам боласи қиёсланса, бир-

бирига ўхшаши ақлни ҳайратга солади. Газетадан. Кетди қирдан турна ҳам, Бўшаб қолди табиат.. А. Орипов, Юртим шамоли. Табиатда учрайдиган минералларнинг баъзилари саноат аҳамиятига эга. Газетадан.

3 Ўт-ўлан, ўсимлик ва б. нарсалар банд этган теварак-атроф, қир-адир, ўрмон ва ш.к. лар. Отабек табиатнинг шу кўркам ва латиф кўрининишига мафтун бўлиб, бир оз ётгаидан кейин, «Ул ҳам бўлса эди», деб ўйлади ва узоқ тин олиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Табиат сокин, уғқ жисмирлайди.. А. Мухтор, Чинор. Табиат ўз тилида роз айтиб шивирлар экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кечаги чангбости ёмғир табиатга ҳусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам баҳридилини очиб юборди. Н. Фозилов, Диidor.

4 Ер сатҳининг маълум бир жиҳатини акс эттирувчи белги, хусусият ёки ҳолати. Бу ернинг гўзлаб табиати ва зилол сув манбалари одамларга ором бағишилайди. Газетадан. «Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиат манзаралари чизилган лавҳаларга дуч келасиз. «Фан ва турмуш».

5 Инсон руҳиятига хос асосий, турғун хусусиятлар мажмую; характер, феъл. –Ўзи жуда оғир ва ақлли йигит, бунинг устига қизиқ табиати ҳам бор, – деди Уста Олим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Вали ака] табиатининг оғирлигига қарамай, ўрнидан сапчиб туриб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мирзакаримбойнинг қизи Нуринисонинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Доим заҳда ўтириб ишлаганимданми ёки ўзимнинг табиатимда заифлик борми – ишқилиб, кўп вақтдан бери бедармон тортуб юрибман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Паст табиат Зиқна, қизғанчиқ, хасис. [Қодирқул:] Бу бойнинг табиати шунақа пастми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Сўфи табиат** 1) характери, қилиғи сўфиларникига ўхшаш; 2) кечалари бедор, ухламайдиган. Томма-том қочиб кетаётганимни баъзи ўйқуси зиёрак, сўфи табиат қари-қартанглар ҳам кўриб қолган эдилар. F. Гулом, Шумбала. Табиати кўттармайди (ёки тортмайди) Мижозига тўғри келмайди, кўнгли тортмайди.

6 кўчма Нарсага хос бирор белги, хусусият. *Планеталарнинг физик табиати.* ■ Туркӣ тилларда чўзиқ унлиларнинг табиати.. кўпдан мутахассисларнинг дикқатини жалб қилиб келади. «ЎТА».

7 Кайфият, руҳий ҳолат. *Тожибойнинг Гулсумга жазманлиги тўғрисидаги гаплар эсига тушиб, табиати бир оз хира бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. Аҳмад ўз хонасига кирса, Толиб ака ўйқ экан. Унинг табиати равшан эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

8 Диҳ, фаросат. *Табиати нозик одам. У одамнинг табиатини қарангки..*

Тўқим табиат қ. тўқим.

9 Яратувчи, ато этувчи, бошқарувчи илоҳий куч-кудрат тимсоли. *Табиат бу диёрга шундай сеҳрли куч ато этганки, унинг тупроғида ҳар қандай ўсимлик баҳра олади.* Газетадан. Аслида тупроқни одил табиат *Тақсим айлаган-ку ер юзига тенг.* А. Орипов, Йиллар армони.

ТАБИАТАН Табиатига кўра, табиатига, мижозига мос ўлароқ. *У киши табиатан хушфебл одам бўлсалар ҳам.. бирдан тутақиб кетардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ботир ўигирма уч ёшларда бўлиб, табиатан шўх, ичиди гап сақламайдиган ўигит эди. И. Раҳим, Ихлос. Қиз болалар табиатан нозик, нафис, латофатидилар. «Саодат».

ТАБИАТЛИ Айрим сўзлар билан бири-киб, шу сўз англатган маънодаги табиатга эгаликни билдиради (қ. табиат 5). *Оғир табиатли одам. Енгил табиатли аёл.* ■ Олимов қирқ беш ёшлардаги.. мулойим табиатли.. киши эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Юсуфий мураккаб табиатли одам* эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кийинишидан нозик табиатли, баланд дидли эканлиги кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАБИАТШУНОС [табиат + ф. شناس - ўрганувчи] 1 Табиатни ўрганувчи, текшириувчи шахс. *Марҳамат Қудратга, ёш табиатшунослар тўғараги тузишда кўмаклашгин, деган* эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Табиатшунослик, табииёт мутахассиси.

ТАБИАТШУНОСЛИК Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан, табиитиёт.

ТАБИБ [а. طبیب - шифокор, даволовчи; врач] 1 эск. Беморларни даволовчи мутахассис; врач. *Касалнинг тузалгиси келса,*

табиб ўз оёғи билан келади. Мақол. *Табиб – табиб эмас, бошидан ўтган – табиб.* Мақол. ■ *Бухорий шарифда Абу Али ибн Сино деган бағоят улуғ табиб ўтган!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тиббиёт илмидан муайян мутахассис тайёрловчи ўкув юритда таълим олмаган, ўз ҳаракати, ҳаётий тажрибаси орқали беморларни даволаш билан шуғулланувчи шахс. Табиб, қўй жигарини хом кабоб қилиб, бужгун сениб енг, деган эди.. дарди шифотопмабди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАБИБГАРЧИЛИК с. т. Табиблик. *Табибгарчиллик қўймоқ.* ■ *Биз энди табибгарчилкдан хабаримиз ўйқ одам.* Ф. Гулом. Тирилган мурда.

ТАБИБЛИК 1 Табобат, bemорларни даволаш билан шуғулланиш. *Ибн Ямин табиблик асбобларини, нодир китобларини олиб, Фарғонанинг Аввал қишилогига ўйл олди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Табиб иши, касби. *Ўтар бобо хон саройида қирқ ўйл хизмат қилиб, табиблик ва сартарошлиқ тифайли орттирган беш-үн тангасини.. уй солишига сарфлади.* С. Сиёв, Ёруглик.

ТАБИБЧИЛИК с. т. Табиблик. *Мулла ибн Ямин.. Қўқонда.. табибчилик билан шуғулланган.* «ЎТА».

ТАБИИЁТ [а. طبیعت - табиат ҳодисалари; табиий фанлар] 1 Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидаги фан; табиатшунослик.

2 Мактабда табиат тўғрисида ўқитиладиган предмет номи. *Табииётдан «5» баҳо олдим.* Табииёт ўқитувчиси.

ТАБИИЙ [а. طبیعی - табиатга оид, табиатда бўладиган; одатий, меъёрий] 1 Табиатнинг ўзида мавжуд бўлган, инсон таъсири бўлмаган; зид. *сунъий.* Табиий бойликлар. Табиий шароит. Табиий газ. ■ *Туз табиий конлардан ва шўр сувлардан олиниши маълум.* «Фан ва турмуш». Унинг фикрича, сунъий шохлатилган гўззанинг юзта сунъий кўсагидан кўра шохлатилмаган гўззанинг ўнта табиий кўсаги афзалроқ – оғир ва пахтасининг толаси узун бўлиши керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Иссиқкўл соҳилларини табиий шифобаҳш маскан, дейа бежиз айтишмайди.* Газетадан.

2 Табиатнинг ўз асл ҳолати, қонун-қоидалари билан боғлиқ бўлган, боғлиқ ҳолда

юз берадиган. Табиий таңланиши. Табиий ўзгаришилар. ■ «Бобурнома» ни варақлар экан-сиз, ўрни-ўрни билан табиат манзаралари чизиган лавҳаларга, табиий ҳодисалар тасвирига дүч келасиз. «Фан ва турмуш». Бу табиий оғат [ер қимирлаши] кишиларнинг иродаси мустаҳкам, бир-бираига мададкор.. эканлигини яна бир бор исботлади. Газетадан.

Табиий фанлар эск. Табиат ҳодисалари ва қонуниятлари ҳақидағи фанлар мажмуй. Нега ўрта асрларда табиий фанлар жаҳонни ҳайратга соларли даражада тараққий этиб, Беруний, Хоразмий, Ибн Сино каби алломалар етишиб чиқди? С. Кароматов, Олтин қум.

З Аслида (яратилишида) бор бўлган. Лабидаги табиий холи ўзига ярашган. ■ Табиий ҳолати бузулмаган тупроқнинг унумдорлиги тупроқнинг табиий унумдорлиги деб аталади. «Фан ва турмуш».

4 кесим взф. Одатга, мантиққа тўғри (келадиган), бўладиган ҳол. Янги ишл арафасида ҳар бир қалбда энг дилбар орзулар ошиб-тошади, бу – табиий. «Саодат». Катта иш бажараётганда, одам майд-чуйда камчиликларга ўйл қўйиши табиий. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Киши оғир дамларда қадрдан дўстларини ёдга олар экан, юртини қўймасиши табиий. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 мод. с. Албатта, ўз-ўзидан, шубҳасиз, аниқ. Табиий, Ҳушрўйнинг феълини яхши билган ота-она унинг раъйини олмасдан туриб, бир иш қўлмоқдан кўрқардишар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўзамол, бадавлат.. қари тоганинг бирдан кўз юмиб, сукутга ботишининг сабабини, табиий, Йўлчи тушунмади. Ойбек, Танланган асарлар. Кеч. Табиий, бу чоқ кишилар ором оғушида. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАБИИЙЛИК Табиий ҳолат, шундай ҳолатга эгалик. Табассумнинг табиийлиги. ■ [Кумуш] Латиф бурни ёнидаги қора холининг табиийлигига ишонмагандек қашиб кўрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дадамат аканинг бутун вужудидан қатъият, табиийлик ва самимият уфуриб турарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАБЛ [а. طبل – катта ногора; довул] тар. Ноғора; тери қоплаб ишланган ва уриб чалинадиган маҳсус чолғу. Бу сукунатни фарқат мишлошларнинг онда-сонда дап-даплаб чалинадиган табл садоси бузар.. эди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАБЛА [а. طبل – осма қулф; қути] 1 шв. Отлар турадиган оғилхона. Шоҳдорхоннинг саксон таблада бедов оти бор эди. «Гўрўғли». 2 айн. табл.

ТАБЛЕТКА [фр. tablette – кулча] Бўлакларга бўлинган, тутмачасимон қаттиқ дори. Хинин таблеткаси. Таблетка ютмоқ.

ТАБЛИЦА [пол. tablica < лот. tabula – тахта; жадвал] Графаларга батартиб қилиб жойлаштирилган ва рақамларда ифодаланган маълумот; жадвал. Математик таблицилар. Таблица тузмоқ.

ТАБЛО [фр. tableau – сурат, тасвир, картина; эълонлар тахтаси] Текшириш объектининг аҳволи ёки мусобақанинг бориши ва натижалари, тижорат хабарлари ва эълонлари ёзиг кўрсатиб туриладиган сигнал тахтаси. Темир ўйл таблоси. ■ Куйиб-пишиб дарвозага ким тўп киритди-ю, қайси анқов дарвозабон ўз дарвозасига келган тўнни ушлолмай қолди – буларнинг ҳаммасини.. табло ҳисобга олиб туради. Ф. Маҳкамов, Табло қиссаси.

ТАБОБАТ [а. طبابت – шифокорлик касби, табиблиқ; даволаш] Тиббиёт (асосан, шарқ ҳалқ тиббиётига нисбатан ишлатилади). Нонушта пировард бўлгунча, домла шарқ табобати ва унинг машҳур кишилари тўғрисида сўзлади. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳалқ табобатида азалдан ялпиздан турли-туман касалликларни даволашда фойдаланиб келинган. Газетадан. Ҳусайн бўши вакътларида.. баъзан табобатга доир китобларни мутолаа қиласр эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Байтланинг устидаги хуржуннинг икки кўзи табобат анжомлари билан тўлган эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАБОБАТХОНА эск. Шифохона, касалхона.

ТАБОБАТЧИЛИК кам қўлл. Табобат, тиббиёт ишлари. Исириқ қадим замонлардан бери турли ҳалқлар табобатчилигига ишлатилиб келган. «Фан ва турмуш». Ўтмиша ҳалқимиз табобатчиликда кўпгина турли гиёхлар, дори-дармонлар ишлатганлар. А. Раҳимжонов, Бош оғриқ.

ТАБОР [ф. تبار – қариндош, авлод; насленасаб]: хешу табор қ. хеш.

ТАБОРАК [а. تبارك – дуо, фотиҳа олиш] Куръондаги суралардан бирининг номи. Йиғлаб ўйга киарканман, бувим мени қучоқ-

лаб қарши олди: - Йиглама, болам, таборакни ўқи, - дейди елкамни қоқиб. Ойбек, Болалик.

ТАБОҚ айн. табақ.

ТАБРИЗ [ф. تبریز – Эрондаги шаҳар –

Табриз номидан] Ўзбекистонда ўсадиган узум навларидан бири ва шу узумдан тай-ерланган майиз.

ТАБРИК [а. تبریک – баҳт, омад, эзгулик тилаш; қутлаш] Бирор яхши (қутлуг) кун, сана ёки эришилган ютуқ, яхшилик муносабати билан билдирилдиган қутлов сўзлари; муборакбод. *Меҳмонлар билан вакилларинг қизгин табриклари, ҳайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми туғади.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Юзлари қувончдан қизареган Обид Йўлдошевич табрикларга паст товуш билан раҳмат айтарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Анвар самимий ва риё аралаш табриклардан анча ўнгайсизланган эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Табрик қилмоқ (ёки этмоқ) қ. табрик-ламоқ. *Анвар ўзини табрик қилувчи уламо ва ашрафлар юзидан очиқ равишда риё, шайтанат ва тамаъ ўқир, камбағаллардан содда самимият кўрар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мулла Абдураҳмон.. Анварни табрик этиши учун оғиз очишига қодир эмас ва ҳар замон қаршисидаги «бемаъни»га қараб қўяр эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАБРИКЛАМОҚ Табрик айтмоқ; муборакбод қилмоқ, қутлов сўзларини айтмоқ. *Набижон биринчи давлат имтиҳонини топширган куни Муборак уни катта гулдаста олиб келиб табриклади.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Зиё шоҳчи.. қутидорни Отабекдек бир йигитни куёв қилиш билан табриклади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшикдан кира солиб.. баланд овозда Аҳмадни табриклади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАБРИКНОМА [табрик + нома] Табрик сўзлари ёзилган мактуб, табрик хати. *Табрикнома йўлламоқ.* *Табрикномани ўқиб бермоқ.* — *Мен ҳам таниш-нотаниш дўстларимдан янги йил табрикномаларини олаётимрман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАБУ [полинезча тари – тақиқлаш] Ди-ний эътиқод, ирим, кўрқиш ва ш.к. таъсирида маълум сўз, ҳаракат кабилардан тийилиш, уларни чеклаш, ман этиш; ишлатилиши, қўлланиши чекланган, ман этилган сўз, нарса, ҳаракатнинг ўзи (Mac., чаён сўзини қўлламай, унинг ўрнида эшак,

оти ўйқ сўзларини ишлатиш). *Жамоа ўйлабошилари ва коҳинлар ўз ҳукмронликларини мустаҳкамлаш ўйлида табу одатидан фойдаландилар.* «Фан ва турмуш».

ТАБУРЕТ(КА) [нем. Taburett < фр. tabouret] Суянчиғи бўлмаган, квадрат ёки гардиш шаклидаги ўриндиқ; курси. *Матқовул ака борди-ю, Ғуломжон тутган табуреткага ўтирмади, қўлларини қовуштириб иззат сақлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўйнинг бутун жиҳози: таҳта каравоту оддий бир стол билан иккита табуретка ва ерда эски намат тўшоғлиқ, холос.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАБЬ I [а. طبع – табиат, табиий ҳолат; хислат] эск. кт. айн. **таъб.**

ТАБЬ II [а. طبع – нашр этиш, босиб чиқариш]: табъ этмоқ эск. Нашр этмоқ, босмахонада босмоқ ёки бостиromoқ, чоп қилмоқ.

ТАВАЖЖУХ [а. توجھ – бирор кишига мурожаат қилиш, юзланиш; бирор томонга юриш, жўнаб кетиш] 1 *Хайриҳоҳлик билан юзланиш, қараш.* *У Ғуломжонни шу вақтгача танимагани учун афсус еяр, ошкор бир таважжух билан унга қараб-қараб қўяр эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *Дикқат-эътибор.* У [Самарқанд] ўзининг тарихий обидалари билан ярқираб, бутун ер юзи ҳалқларининг таважжухини ўзига тортиб туради. Ф. Ғулом, Самарқанд сайқали. *Шоҳистанинг отаси, уйга қайтиши ҳақида сўз очгандан кейин, бошлиқлар таважжухидан қолади.* «Саодат».

3 дин. *Худога ёлвориш, илтижо.* Эшон ҳолаҳвол сўрагандо, ҳожи ўрнидан туриб, таъзим қилди: -*Худога шукур, дуою таважжухларининг шарофатидан соғ-саломатман.* С. Айний, Дохунда. *Изингда термилиб қолди кекса чол, Қўзда таважжухи, дуоси тилда.* А. Орипов.

ТАВАККАЛ [а. توکل – ваколат олиш; умид боғлаш; суяниш, ишониш] 1 *Оқибатнотижга қандай бўлишидан қатни назар, бирор ишга жазм қилиш, нима бўлса бўлар, ё остидан, ё устидан зайлida қилинган ҳаракат.* *Йўқ, ўртоқ Низомов, биз таваккал қиломаймиз.* *Таваккалнинг туби тош, бошингни урсанг – ёрилади.* Шуҳрат, Шинеллии Йиллар. *Баъзан жони ҳалқумига келиб, ўзини нималарга урмади, неча марта қалтис таваккалларга борди,* неча марта пачаги

чиқиб, яна тикланиб олди. А. Мухтор, Опасынгиллар.

2 дин. Үзини Аллох иродасига топшириш, бутун умидни унга боғлаш, унинг марҳа-матига ишониши. *Құрғылқыдан, тавакқалдан, тақдирдан* воз кечиб, халқ реал нарсаларға аҳамият берадиган бұлды. Ойбек, Нур қи-дириб.

3 Таваккалчилик билан иш тутишни билдирувчи, шундай ҳолларда қўлланувчи сўз. *Биридан қочсанг, бошқасига тутиласан. Ундан кўра қочмаймиз!* Таваккал. Пешонага битгани бўлур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Унга ташланиб, қутичани олиб қўйсаммикан!* Кучим етармикан?! Таваккал! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Таваккал құлмоқ Таваккал тарзиде иш құлмоқ, бирор ишга жазм этмоқ. *Инсон қадами камдан-кам тегадиган бу ёввойи водий-да таваккал қилиб ўйл босишидан бұлак илож қолмади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Собир бирон марта ҳамсұхбат бұлмаган.. Одил бу-вага, таваккал қилиб, юрак дардина очишига жазм қиди.* Р. Файзий, Чүлгә баҳор келди.

ТАВАККАЛЧИ Таваккалига, таваккал билан иш қилувчи. Ўйчи ўйига етгунча, таваккалчи ишини битирар. Мақол. ■ .ҳам-маси мол-дунё излаб чиқсан таваккалчи бўй-доқлар бўлса керак-да. А. Мухтор, Чинор.

ТАВАККАЛЧИЛИК Таваккал билан иш тутишлик, таваккал иш. *Билимсиз, тажрибасиз болаларни, менинг қаршилигимга қарамай, қалтис таваккалчиликка бошлаган сиз эмасми эдингиз?* А. Мухтор, Туғилиш. *Буюк ишларнинг кўпчилиги таваккалчилик билан кўлга кирган, буни инкор қилиб бўлмайди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАВАЙЛО [a. Ӯң – амал, мансабга эга бўлиш; бирор ҳис-туйғуға берилиш; дўст бўлишга интилиш] эск. Ёлвориш, ялиниб сўраш, илтижо. *Иброҳимбек, Пўлатхўжаев-нинг хитобу таваллоларини эшишмаган каби, ўтга «исиниб ўтирас эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

Тавалло құлмок Їлвормоқ, илтижо құлмок. Даҳонинг онаси күзига ёш олиб тавалло қанди. Т. Мурод, Күшиқ. Халил бобо.. «Кечир гүмроҳ дўстингни кечир!..» дея тавалло қилганида, хеч ким оғиз очмади. «Ёшлик».

ТАВАЛЛУД [а. تولد – пайдо бўлиш дунёга келиш; туғилиш] эсқ. Туғилиш, дунёга келиш. *Навоий таваллудининг 500 йилиги*

■ Ҳар умрнинг икки куни бор: Бирин ўлим, бирин таваллуд. М. Шайхзода.

Таваллуд топмоқ Тугилмоқ, дунёга келмоқ. Таваллуд топган чақалоқнинг биринчи эҳтиёжи пахтага бўлади. Ҳ. Нуъмон, Чаноқ, Ибн Сино ҳазратлари Бухоройи шарифда таваллуд топғанлар. О. Ёқубов. Кўхна дунё.

ТАВАН [a. تاوان - жарима; зарап-ни қоплаш] этн. Хотинлар түйга олиб кела-диган мева ва кийимліктерден иборат тор-тиқ; тұхфа. Бунча хотин, бунча бола-чақа, бунча таван қаерға сиғади? Ойбек, Танлан-ған асарлар.

ТАВАНБОШИ этн. Таванларни қабул қилиб олиш, мөхмонарларга патнис тузаш учун таванхонага бош қилиб қўйилган аёл. *Бозорқулнинг онаси жуда чиройли хотин* эди, *тўй-ҳашамда таванбоши бўлиб ўлиб кетди*. А. Мухтор, Чинор.

ТАВАНХОНА этн. Түй ва зиёфатларда меҳмонларга патнис тузаладиган, совға-саломлар, түёналар, таванлар қабул қилиб олинадиган хона. *Түёналар таванхонага уйиб қўйилмоқда*. М. Муҳаммаджонов, Турмуши уринишлари. *Ўғлим, таванхонадагиларга «Бу — Ҳадича холамнинг саватлари, эҳтиёт қиларканлизлар»*, дегин.. Т. Алимов, Совға.

ТАВАНЧИ 1 қ. таванбоши.

2 тар. Түй ва зиёфатларда мәхмонарға хизмат күрсатувчи ходим. *Таванчилар* оёқ учи билан юриб, чаққонлик билан дастурхон ёз-дилар. Ойбек, Навоий.

ТАВАҚА с. т. айн. табақа 1. Дарвозаннег бир тавақаси очиқ. — Күп ўтмай, дарвоза тавақасидаги эшик очилди. Ў. Умарбеков, Ѓаз ёмғири. Муқаддам бир тавақаси очилган дераза олдида эрига ачиниб қараб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбиннгга қулоқ сол.

ТАВАҚАЛИ с. т. Табақали. Афанди эшик бозоридан ўтаётиб, иккى тавақали эшикни күтариб қолди. «Латифалар».

ТАВАҚҚУФ [a. توقى - түхташ, тек туриш; бирорга қарамлик; журъатсизлик] эс. кт. Түхташ, сабр қилиш. *Йүк, таваққуф қилинг. А. Қаххор, Сароб.*

ТАВАХХУМ [а. توهہم — хаёл қилиш, тасаввур этиш; тахмин қилиш, шубҳаланиш; ваҳимага тушиш] эск. кт. Ваҳимага тушиш, кўркиш, кўркув.

Таваҳҳум қилмоқ (ёки тортмоқ). Ваҳимага тушмоқ, қўрқмоқ.

ТАВБА [а. تَوْبَة – айбига иқрор бўлиш; гуноҳлари учун кечирим сўраб ёлвориши] 1 Қилмишидан таъзир еб ёки пушаймон бўлиб, уни қайтармаслик учун қилинган азм-қарор, берилган ваъда ёки қилмиши учун сўралган узр. *Менинг тавбамни лоақал ўзларингиз учун қабул қилингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аммо ҳалқ бундай ёлворишларга, тавба, тазарруларга қулоқ солмади, чунки иш ўтган, гишт қолипдан кўчган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 унд. с. Таажжубланиш, ҳайронликни билдиради. *Тавба, одам яқин кишисидаги камчиликни кўрмас эканми, деб қўйдим.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Ўз уйида ўтирган қиз бир кечада йўқ бўлсин, тавба! Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор гайритабиий нарса, ҳодиса олдида истиғфор айтиш, худодан кечирим сўраш маъносида қўлланади. Ҳадеб: «Ўзинг кечир», «тавба», «астағфирулло» деяверасиз-а.. «Гулдаста». Тавба денг, болам, бўйдоқсиз, яна шундай таннозлардан бирига учраб.. «Гулдаста». Ҳудоё тавба, денглар, икки дунё-да эшиштмайлик! П. Турсун, Ўқитувчи.

4 дин. Тасаввуфда: соликнинг тариқат сари қадам қўйишидан олдин қилган барча гуноҳларидан тавба қилиб, келажақда бирор гуноҳ ишни қасддан қилмасликка азму қарор қилиши.

Тавба қилмоқ Тавбани билдирувчи сўзларни, шунингдек, «тавба» сўзининг ўзини айтмоқ. Э худо, тавба қилдим! Осий бандангни ўзинг кечир! Мирмуҳсин, Меъмор. Собирнинг қиёфасида танбех еб, тавба қилиш эмас, ўз истагидан қайтмаслик ҳисси барқарор эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қарол, хизматкор бўлиб ишлашга тавба қилдим, киши бир марта алданади-да. Ойбек, Танланган асарлар. **Тавбасига таянмоқ** Қилмишидан ниҳоятда пушаймон ҳолатда, таъзирини еган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатга тушмоқ. Балки ўзи инсоға келгандир, тавбасига таянгандир.. М. Хайруллаев, Тилла маржон. -Ҳўп, кетаман. Лекин билиб қўйинг.. пушаймон ейсиз, тавбагизга таяниб қоласиз, – деди Анвар. З. Фаткуллин, Сўнмас юлдуз.

ТАВБА-ТАЗАРРУ [тавба + тазарру] Қилмиши учун астойдил кечирим сўраш; қилмишига ўқиниб, иқрор бўлиб, ялиниб сўралган узр.

Тавба-тазарру қилмоқ Ялиниб-ёлвориб узр айтмоқ. Икки марта масаласи кўрилганда, тавба-тазарру қилгани эсингиздан чиқдими, Бонуҳон? С. Кароматов, Ҳижрон. [Жонфигон] *Хотинига неча-неча тавба-тазаррулар қилиб, энди бирор жойга кириб ишлашга, астойдил ишлашга сўз берибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ТАВИР фольк. Диккакдан кичик, узун сочоқли, эгар остида икки ёққа ёйиб ташланадиган от абзали.

ТАВКАР Тўрт ошиқ ташлаб ўйналадиган қимор ва унда қатнашувчи қиморбозлар давраси. *Бошладилар ошдан сўнг Зўр тавкар – қимор.* Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр. «Фольклор».

ТАВКАРГИР эск. Қиморда ютуқдан чўт олувчи; чўталчи. *Оҳири Абдураҳмон чойхонанишин, тавкаргир ва бобойи банглар орасида ўзига замин топди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАВЛА шв. Чўлларда қўниб ўтиш учун ишланган қурилма, уй, бостирма.

ТАВОЗЕ [а. تَوْزَع – ўзини паст тутиш, камтарлик; тил бириткириш, келишув] Ўзини хоксор, одоб билан тутиш; хоксорлик, камтарлик. Гулбаҳор унга [аёлга] аввал тавозе билан эгалиб салом берди, кейин бориб, елкасини тутиб кўришиди. С. Зуннунова, Гулбаҳор. *Таъзим этган каби, қўлларини тавозе билан кўксига қўйди.* С. Кароматов, Сўнгги барҳан. *Инсон илми, одоби, тавозеси билан ёқимли бўлиб, меҳнати билан шарафланади.* Газетадан.

Тавозе кўрсатмоқ Ўзини камтар, тавозели тутмоқ, шундай муносабатда бўлмоқ. Меъморга тавозе кўрсатиб, бетоб бўлгани ва бунинг устига «амирзода пулни камроқ бергаётгани»ни айтди. Мирмуҳсин, Меъмор. Муфти Мажидбекни хурмат қиласа-да, Алига ўҳшаб, унга унча тавозе кўрсатмади. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАВОЗЕЛАНМОҚ Тавозе билдиromoқ, тавозе кўрсатмоқ. -Ҳудога шукур, давлатлари қўланкасида, – деб қўрбоши тавозеланди ва қўл қовуштириб, қушбегининг яқинига чўккалади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАВОЗЕЛИ Кишиларга тавозе билан мумомала қилувчи, хоксор, камтар. *Бу [Дарвешали] ўқимиши, тавозели одам бўлса ҳам, кўп жиҳатларидан акасига ўшамасди.* Ойбек, Навоий. *У [Сафар чўтирир] аввалгидан*

мулойим, тавозели, ювош эди. Ойбек, Куёш қораймас.

ТАВОН [ф. توان – қудрат, қувват] эск. кт. Қувват, куч-қудрат, чидам. Қолган умримни, Ҳабибий, сарф этай мадҳине билан Ақлу ҳушу қудрату тобу тавоним борича. Ҳабибий.

ТАВОНГАР [ф. توانگر – бой, бадавлат; қодир, қудратли] эск. Бадавлат, давлатманд, серпул, бой. *Тавонгар фақирни кўп дуо қилди ва дедики, бир масжид солурман, анинг савоби сенгадир..* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ТАВОНО [ф. توانا – кучли, қодир] эск. кт. Забардаст, жисмонан бақувват, соғлом. *Бу одамнинг сену мендек қўлидан иш келадиган тавоно ўғиллари бор.* С. Абдулла, Соялар.

ТАВОФ [а. طوفا – (бирор нарсанинг) атрофида юриш, айланиш] дин. Ҳаж ва умра маросимлари таркибиға киравчи, Къаба атрофида айланишдан иборат жараён (умра қилувчилар бир марта, ҳажга келганлар 3 марта тавоғ амалини адо этадилар).

Тавоғ қилмоқ 1) дин. муқаддас, табаррук деб ҳисобланган кимса, нарса, жой атрофини зиёрат қилмоқ. *Мақсуд чой келтиради. Азизбойнинг имоси билан ярим сажда қилган ҳолатда эшонни тавоғ қиласди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги; 2) кўчма муқаддас, азиз санаб эъзозламоқ, кўзга суртмоқ. *Изларини қилсанам тавоғ. «Равшан». Ниҳоят, ноибнинг муҳрини чўнтағидан олди-да.. орзусига эришганлиги аломати сифатида уни тавоғ қиласди.* Х. Тўтабоев, Йиллар ва йўллар.

ТАВОЧИ [мўф. تواچى – ҳисобчи] тар. 13–19-асрларда Ўрта Осиё ва Эронда: ҳукмдорнинг фармон ва топшириқларини тегишли жойларга зудлик билан етказувчи олий ҳарбий мансабдор.

ТАВР I [р. тавро < т. туғро] Ҳайвонларнинг териси, шохи ёки туғигига куйдирисб қўйиладиган белги, тамфа. *Тавр босмоқ.*

ТАВР II [а. طور – босқич; ҳолат, аҳвол; сурат, ҳол, тарз, йўсин; одат, қилиқ, юриш-тuriш] 1 иш. рвш. Сингари, каби; хилда, тарзда. *Қуёшининг бу тавр ботишини.. фақат Жилвон чўлидагина кўрасиз.* Н. Юсуфий, Сайдон достони.

2 иш. Ҳол, аҳвол. *Товмирилар қўймади ўз таврима, Эмрангандা қонлар кетди бағрима. «Ширин билан Шакар».*

ТАВРИДА кам қўл. Аслида, зотида; азалдан. *Лақаб бўлди Навоий, исми Алишер.* Би-

лим майдонида эрлар аро эр.. *Бўйиб таврида олимлик нишони, Билимли, нуктадонлар нуктадони.* Ҳабибий.

ТАВРОТ [а. تورات < яҳ. Тора – қонун] Яхудий динининг муқаддас китоби; Ислом ақидасига кўра, Аллоҳ томонидан Жаброил орқали Мусо алайҳиссаломга нозил қилинган илоҳий китоб. *Тавротда афсона: бир олма учун Жаннатдан бадарга бўлганмис одам.* F. Гулом.

ТАВСИФ [а. توصیف – муфассал таъриф, баҳо; сифатлаш, мақташ] 1 Сифат; сифатлар. *Эсизки, мен у кампирнинг таъбир ва тавсифларини эсимдан чиқарганман.* С. Айний, Эсдаликлар. *Мен отахон тавсифи тўғрисида тўла масавурга эга эдим.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Сифат-белгиларнинг баёни, таърифи, тасвири. *Шаҳарнинг тавсифи.* ■ *Таърифинг, тавсифинг тушмагай тилдан.* Уйғун, Ҳаёт чақиради. *Холбеканинг тавсифини, ҳусну зеболигини эшишган подшоҳлар ва хонзодалар ҳар мамлакатдан, ҳар юртдан, ҳар диёрдан совчи қўяйберди.* «Кунтуғмиш». *Тавсифингга мен шуғладин қалам йўнайин.* Э. Водхидов, Шодиёна.

Тавсиф қилмоқ айн. тавсифламоқ. Бирбира қиласар таассуф, Қилиб бўлмас уларни тавсиф. «Гулихиромон».

ТАВСИФИЙ Таъриф-тавсифга оид, тавсифлаш тарзидаги. *Унинг ўзбек шевалари бўйича олиб борган тавсифий ишлари жуда аниқ бўлиши билан ажралиб туради.. «ЎТА».*

ТАВСИФЛАМОҚ Тавсифини бермоқ, қайд этмоқ, баён этмоқ; таърифламоқ. *Ёзма адабиётда маънодор кулиги, йўтал, юз-кўз ифодаси, қўл ҳаракатлари кенг ёритилади ва тавсифланади.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *Моҳидил.. ёнма-ён, бидиллаганича воқеани тавсифлаб келётган қизнинг гапларини аранг илиб оларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўғон.

ТАВСИФНОМА [тавсиф + нома] Бирор кишига оид маълумотлар, унинг сифатлари қайд этилган ҳужжат, ёзма тавсиф. *Мана тавсифномангиз, энди бошқа ишга ўтсангиз.* С. Абдуқаҳҳор, Бетга айтганнинг заҳри йўқ.

ТАВСИЯ [а. توصیه – васият бўйича топшириш; тавсия, маслаҳат бериш, таништириш] 1 Бирор иш, лавозим, ўқиш ва ш.к. га лойиқ кўриб тақдим этиш, шундай маз-

мунили тақдимнома. Йирик мутахассисининг тавсияси билан ишга олмоқ. ■ Тавсия беришдан олдин.. тавсия берилувчининг барча фазилатларини тарозига солиб туриб, ўз фикрини айтади. Газетадан.

2 **Маслаҳат, кўрсатма.** Врачнинг тавсияси билан даво олмоқ. ■ Ибодовнинг тавсияси билан хатни таржима қила оладиган кишининг ўйига борди. С. Кароматов, Сўнгти бархан.

3 **Фойдаланиш, амалга ошириш учун белгиланган кўрсатма, йўл-йўриқ.** Саноат ва қурилиш соҳаларига доир бир қатор илмий тавсиялар ишлаб чиқаришга топширилди. Газетадан. Хусусан, узумчиликда тўпланган материаллар асосида илгор тавсиялар ишлаб чиқилди. «Фан ва турмуш».

Тавсия қилмоқ (ёки этмоқ) Маъқул (лонгик) билиб тақдим қилмоқ, маслаҳат, кўрсатма бермоқ. ..одобри, билдишон йигит, — деди кулиб, тавсия қилаётган муаллимнинг фазилатларидан завқланган кишидек. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Сизни бўлим мудирлигига тавсия этмоқчиман. «Ёшлиқ». Тез-тез шамоллаб турувчиларга олдин ўйда пайпоқда, кейин яланг оёқ юриш тавсия этилади. «Фан ва турмуш».

ТАВСИЯНОМА [тавсия + нома] Ёзма тавсия, маслаҳат (расмий ҳужжат турларидан бири). Унинг [Пўлатжоннинг] партияга ўтиши учун генерал Собир Раҳимов тавсиянома ёзди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ТАВТОЛОГИК Тавтологияга оид, тавтологиядан иборат бўлган. *Тавтологик ибора.*

ТАВТОЛОГИЯ [юн. *tauto* — айнан ўзи, ўша + *logos* — сўз] Бир фикрни бошқа сўз ёки сўзлар билан тақроран, ортиқча ифодалаш, бир сўзни ортиқ тақрорлаш. Айрим ҳолларда ана шундай тақрорнинг бири ҳеч қандай функцияни бажармайди, натижада бундай плеоназм тавтологияга айланади. «ЎТА».

ТАВФИК [а. *تَفْقِيد* — мувофиқлаш(тириш); яраштириш, келиштириш; ёрдам, мадад; бахт, омад] 1 дин. Тўғри йўлга бошловчи дин йўл-йўриқлари, инсоф, диёнат; эътиқод. Бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб. Жаноб Хўжса Яхё молу дунёга ҳирс қўйиб, тавфиқни унуглан. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 **кўчма Ножёя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ўзини тийиш. -Золимларга инсоф, тавфиқ берсин!** — деди бувим кўзларига ёш олиб. Ойбек, Болалик.

Тавфиққа келмоқ Инсофга келмоқ, яхши йўлга кирмоқ, ёмон (номақбул) иш, хатти-ҳаракатлардан тийилмоқ. -У вақт, — деди Шодим, — бизни шайтон йўлдан чиқарган эди. Энди тавфиққа келдик. С. Айний, Қуллар.

ТАВФИҚЛИ 1 дин. Дин йўл-йўриқлари ни бажарувчи, диёнатли, эътиқодли; солиҳ.

2 **кўчма Ножёя иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ҳазар қилувчи; инсофли, мўмин, солиҳ.**

ТАВФИҚСИЗ қ. бетавфиқ.

ТАВҚ [а. طَوْق — бўйинга тақиладиган маржон; бўйин, ёқа; бўйинбог; ҳалқа]: **тавқи лаънат 1) тар.** жазо тариқасида гуноҳкорнинг бўйнига кийгизиб, қулфлаб қўйиладиган кунда; 2) кўчма бошга тушган (гарданга илинган) катта ташвиш; дардисар, ёмонлик. У [Қўчқор] Мұхаббатга уйланаётганида, ўзини нуҳоятда баҳтиёр ҳис этган, болалигидан бўйнига тавқи лаънат бўлиб илинган баҳтсизлик нуҳоят унумлиб кетадиган бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. *Наҳотки, бундай бадномликлар одам боласининг манглайига тавқи лаънатдек тоабад муҳрлаб қўйилган бўлса?* С. Сиёев, Аваз.

ТАВҲИД [а. تَهْمِيد — бирикиш, қўшилиш, бирлашиш, яхлитланиш] дин. 1 Аллоҳнинг яккаю ягоналигига эътиқод қилиш, Аллоҳга ширк келтиришнинг барча кўринишларидан воз кечиш.

2 Тасаввубнинг бешинчи босқичи: Ҳақиқат билан уйғуналашиш, инсон руҳининг Аллоҳ томон юксалиши.

ТАҒ [ф. تَغْ — ост, туб; остки қисм]

1 Нарсанинг остки, пастки қисми, туви. *Пақирнинг таги тешилибди. Туфлининг таги лой бўлибди.* ■ Кўғазордаги водокачка тикланадиган бўлса, таги билан қўпориб ташлаймиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Бирор ҳолатда бўлган, жойлашган нарсанинг ост томони, пастки томон (ер, бўшлик ёки бошқа нарса). *Столнинг тагига бекинмоқ.* ■ Тўғон тагидан ўтган сув шалоласи канални тешиб юбориши ёки қирғоқларни ўтириб кетиши мумкин. С. Сиёев, Ёргулик. Кўкрагини баланд тутди-да, яктақ чўнта-

гидан носини олиб, бир чимдимини тил тагига ташлади. Ойдин, Ҳикоялар.

3 Тик ҳолатли нарсаларнинг ост қисми атрофи, ён-беридаги ер сатҳи. Доим ғевор тагига турадиган стол икки каравот ўртасига олинган. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қун тиккага келгунча тўхтамай юриб, тик чўққининг шундоқ тагига келдик. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

4 Нарса ёки шахснинг бошқа бир нарса, сатҳ ва ш.к. га тегиб, ўрнаб турган томони; ост. Кўрпачанинг таги. Ҳат стол устидаги китобнинг тагига. — Мактубни ўқиб, ёстиқ тагига қўйди. К. Яшин, Ҳамза. У бир оз олдинда, тагидаги саман йўрганинг бир текис юришига мос сал чайқалиб, ҳаёлга чўмиб ўтирипти. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

5 Нарсанинг ўз сиртига қарама-қарши бўлган томони; ич. Домла ер остидан панранжи тагига жишиланглаб турган шўх аяга бир боқди-да, никоҳ хутбасини бошлаб юборди. «Муштум». Пиджагининг тагидан кийилган оқ садаф тугмали рангдор, катак кўйлак арzon костюмга жуда мос келган. П. Қодиров, Уч илдиз.

6 Ер, сув кабиларнинг ост, ич томони; ост, ич. Билмадим, кўкка учдими, ер тагига кирдими.. Ойбек, Танланган асарлар.

7 Асли, зоти (ота-боболари), келиб чиқиши. Тагимиз камбағал. Отамизнинг касби ҳаммоллик эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳам таги кўрган оиласдан чиққан. Мирмуҳсин, Умид. Менинг отим — Олим. Таги Чорвоқликман. С. Кароматов, Бир томчи қон.

8 Замир; асос. Аҳмад.. бунинг тагига бир гап борлигини пайқади. Мирмуҳсин, Меъмор. Элмурод қассобнинг «сиёсат» тўғрисидаги саволи тагига унинг ўз гарази ва ташвиши ётганини пайқади. П. Турсун, Ўқитувчи.

9 Охир-оқибат, натижа. Сабр таги — сар(иқ) олтин. Мақол. — Мехнат таги — роҳат, деган қадимилар. Ойбек, О.в. шабадалар. Устод Қавом бу ишнинг таги ёмонлигини.. биларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

10 (3-ш. эгалик кўшимчаси билан — таги) Нарсанинг муайян ҳолати, миқдори [кўп ёки оз (кам) сўзи билан кўлланади]. Кейин бирини илитиб, бирини пишириб еб, иккисини чўнтағига солиб кетди. Таги кўп бўлса ҳам кошки эди. «Муштум». Ўғлим, бу икки отга

ярашиқли нарсаларнинг ҳам таги камдир. «Эрали ва Шерали».

Бурни (ёки тумшуги) тагига Шундоққи-на олдилда, ёнгинасида. Бурнимизнинг тагигда экан-у бу лаънатилар, яна қидириб юрибмиз. А. Убайдуллаев, Қонли издан. **Поезддан тушгандан** кейин шундай тумшугимиз тагигда экансан-ку, биз бўлсак қаёқларга бориб юрибмиз. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Дўппининг тагига одам бор қ. дўппи.** Ер тагидан қарамоқ Бошни қуий солган ҳолда қарамоқ (кўз ташламоқ). Бу гап Бадиага ер тагидан қараётган Зулфиқор Шоший устидан гёё совуқ сув қўйгандек бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўз тагига олмоқ** Эришиш (ўзиники қилиш) учун мўлжаллаб қўймоқ. Кўз тагига олиб қўйганинг борми ўзи? М. Қориев, Ойдин кечалар. Олдин институтни битирай, кейин ўзим мўлжаллаб, кўз тагига олиб юрган қиз бор. «Муштум». Таги зил Оқибати яхши бўлмаган; ишончсиз; ҳалокатли. **Ҳазилнинг таги зил.** — Муҳаммад Аргуннинг таги зил маълумотлари Шоҳруҳни ҳам, Улуғбекни ҳам оёққа турғазди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Таги очилди** Нима эканлиги, мазмунни, моҳияти маълум бўлди. Энди таги очилди. Нима демоқчисан? Ҳамза, Танланган асарлар. **Таги паст қ. паст.** Отасини кўндирамиз, унинг таги паст, жазоси пул-да.. Ж. Шарипов, Хоразм. **Тагига етмоқ** 1) ишҳаракат, гап-сўз ва ш.к. нинг моҳиятини англамоқ, билмоқ, асл моҳиятини билмоқ, сирини очмоқ. **Ботирили одамлар оғзидағи миши-мишларнинг тагига етишини истарди.** Х. Фулом, Машъал. Ҳақиқатнинг тагига етгунча орада ноқулай гаплар бўлиб ўтди. Газетадан. **Маҳкам ака гапнинг тагига энди етди, кулиб юборишига сал қолди.** Р. Файзий, Ҳазрати инсон; 2) йўқ қилмоқ. **Ўғлим Ҳамзанинг ҳам тагига етиб, оз қолди мени додда кўйиб кетишига.** К. Яшин, Ҳамза. **Тагига (ёки тагини) олдирмоқ** Тагини куйдириб, ўта қовуриб қўймоқ. Бизни кутаверишиб, ошини тагига олдирибди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.. шолини сочмасдан туёлмайди, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари. **Тагига сув кетди** Фаолияти барҳам топди, йўқликка юз тутди, тамом бўлди. **Ўртада ҳар хил меросхўрлар кўпайди.** Бойликнинг тагига сув кетди. Ойбек, Танланган асарлар. У кунлар Назирқул учун энг баҳтиёр кунлар эди. **Ўшандай бе-**

озор кунларнинг тагига сув кетди. С. Ахмад, Ҳукм. **Тагида қолмоқ** Бирор нарсага катта миқдорда эга бўлмоқ. Дуонинг тагида қолмоқ. **Бойликнинг тагида қолмоқ.**

ТАГДОР [ф. تگدار – таги, насл-насаби бор; бирон асосга эга] 1 Насл-насаби, зоти яхши; асилзода. *Бу бир хил асил, тагдор хонзодами, деб ўрнидан туриб.. бир сўз айтади.* «Равшан».

2 Тагли маънога эга, замирида (тагида) маҳсус маъно бўлган. *Бечора йигит тагдор гапга тушунмай анграйиб қолди.* С. Сиёев, Аваз. *Дилишод тагдор қилиб кулди.* М. Исмоилий, Фарфона т.о. *Афандининг тагдор ишорасига қойил қолган шоҳ шу заҳоти унга саруо кийдиришини буорди.* «Муштум».

ТАГДЎЗИ [таг + ф. دوزى – тикиш; тикилган] Таги бир рангдаги ипак билан сидирғасига тўлдирилган, у ер-бу ерига гул тикилган (дўппи ҳақида). *Унинг бошида япянги тагдўзи дўппи.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАГЗАМИН [таг + замин] кам қўлл. Пой-девор, фундамент. *Баланд бетон тагзамин устига ғиштдан қўрилган, узун пешайвони шарққа қараган беш-олти хонали уй.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ТАГЛИ 1 Таги, туби бор. ..оёғида қора ҷарм тагли оқ пийма-этик. «Муштум».

2 айн. тагдор. *Тагли одам.*

ТАГЛИ-ЖОЙЛИ Насл-насаби яхши ва ўз жойи, етарли мол-мулкига эга. *Тагли-жойли одамлар-да, супага бир гилам солиб қўйинти, нах икки ёғидан уч қаричдан тушиб ётитти..* «Муштум».

ТАГЛИК 1 Бирор буюмнинг тагини, ост қисмини ясаш учун боп материал.

2 Нарсанинг тагига қўйиш учун ишланган қурилма, мослама. *Куркаларни сугоришида.. руҳланган ҷалаладан фойдаланилади, ҷалал ёғоч тагликка қўйилади.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

3 Ҷақалоқнинг тагига солиб қўйиладиган юмшоқ мато. *Тагига нам ўтганини сезиб, бошқатдан ўргакламоқчи бўлди.* Буни сезган Салима иргиб ўрнидан туриб, таглик келтириб берди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТАГОБИ Ҳўраки ва винобоп ўртапишар узум нави; шу хил узумдан тайёрланган майиз ёки вино. *Бундан чиқди.. тагобидан мўлроқ ичиб юборибди-да.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ТАГСИЗ 1 Таги, туби йўқ. *Тагсиз ҷелак.*

2 қўчма Жуда чукур, тубсиз. *Тагсиз денгиз.* ■ **Факультет** – Мунисхон билан иккенинг орасидаги тагсиз чоҳга тушган омомнат кўпrik эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 қўчма Бепоён, бениҳоя. *Тагсиз осмонда сочилиб ётган саноқсиз юлдузлар гузарнинг тўрт ерига ёқиб қўйилган кунжара машъални эрмак қилаётгандек жисвилашади.* М. Исмоилий, Фарфона т. о.

4 қўчма Асоссиз, пуч. *-Бу гапларимни ёлғон демоқчимисан? -Албатта, тагсиз гаплар!* С. Айний, Куллар.

ТАГСИНЧ Синчли иморатнинг пойдервига ётқизиладиган ва устига синчлар қадаладиган узун, бақувват ёғоч. *Малла киши ичкарига кирганда, ҳалиги эски парпаша паранжи айвон тагсингида ёттар эди.* М. Исмоилий, Фарфона т. о.

ТАГ-ТАХТ Кимсанинг асли, насл-насаби, зоти, келиб чиқиши. *Ўзининг «таг-тахти»га бино қўйган одамлар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТАХТЛИ Бойлар, ўзига тўқ одамлар нуқтаи назаридан насл-насаби яхши; тагдор. *Остонангизга арзидиган таг-тахтли мастура қизлар қуриб кетиптими?* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАГ-ТОМИР: таг-томири билан 1 Тагитомирини қолдирмай; бутунлай. *Трактор.. ёввойи жийда, чангаль, туронги, тол, дўлана сингари бута ва майдада дарахтларни тагтомури билан қўпориб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 қўчма Ҳеч асари қолмай (асар қолдирмай); бутунлай. *Ойқиз раиснинг.. дилида занг босиб ётган.. чирик фикрларни тагтомури билан суғуриб ташлашин истарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Илоё, тагтомури билан қуриб кетсин бу газандалар!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАГ-ТУБ 1 айн. таг-тахт. [Баҳри:] *Тургуннинг таг-тубини бундоқ суршиштидингми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 айн. таг-томир. *Дарахтларни таг-туби билан қўпормоқ.* Зарарли иллатларни тагтуби билан ўқотмоқ.

ТАГ-ТУБЛИ айн. таг-тахтли. *Неча ҳорти олиб ёлчимаган туппа-музук, таг-туби одамлар кўп.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАГ-ТУГ айн. таг-туб. *Таг-туги билан қўпормоқ.* ■ *Ростини айтсан, мен шу вақт-*

гача ҳеч бир аёлнинг таг-тугуни суринчирган эмасман. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАГ-ТУГЛИ айн. таг-тахтли. -Қиз бола бўйга етганда, ота уйи унга торлик қиласди. Ота-оналар уни «таг-тугли» жой топиб беришга шошиладилар, — деди Кумуш. Т. Жаролов, Олтин қафас.

ТАГЧАРМ Пойабзалнинг ост қисмига ишлатиладиган қалин чарм. Шиппагининг тагчарми кўчган ерларини тикди.. С. Ка-роматов, Олтин кум.

ТАДБИР [а. تدبیر — бошқариш, идора қилиш; тежамкорлик; чора, илож, йўл-йўрик; ҳаракат тарзи] Амалга ошириш, рўёбга чиқариш учун йўл-йўрик ва чора. Ҳосилдорликни ошириши тадбирлари. — ..ҳақиқат олдида у ҳайрон ва бунга қарши тадбир ўйлаш билан гаранг эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу тадбирнинг келиб-келиб Тўламатдан чиққанини айтмайсизми!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Мақсадни амалга ошириш йўлидаги иш, хатти-ҳаракатнинг ўзи. *Бу шунчаки оддий тадбир бўлмай, у ер юзида тинчликни мустаҳкамлаши иши билан чамбарчас боғланиб кетади.* «Фан ва турмуш». Ҳар бир тадбир талабалар тарбиясини такомиллаштиришга.. ўйналтирилган. Газетадан. Ҳосил тугиши даврида чеканка қилиши муҳим агротехник тадбирлардан бири ҳисобланади. Газетадан.

3 Маълум мақсадда ташкилий равишида амалга оширилдиган (бажариладиган) иш, ишлар. Тошкент шаҳар кинолаштириш бошқармаси ва кинофильмлар прокати «Зулматдан зиёга» номи билан катта маданий тадбир ўтказишга ҳозирлик кўрмоқда. Газетадан.

ТАДБИРИЙ Тадбирга оид, тадбирга қаратилган. ..ҳайвонлар экспонатларини бойитиш каби жуда кўп тадбiriй чоралар режалаштирилган. Газетадан.

ТАДБИРКОР [а. + ф. تدبیرکار — тадбир қилувчи, тадбир изловчи] 1 айн. **тадбирли.** Омон мустақил фикрли, чўрткесар, узоқни кўра оладиган, тадбиркор, яхши дўст эди. С. Ка-роматов, Олтин кум. *Тадбиркор Халил аканинг қаршисида Аҳмад бир лаҳза ўзини жуда лапашанг ҳис этди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ишлаб чиқаришни ёки бошқа фаолиятни ташкил этувчи, молиялаштирувчи,

тижорат ёки саноат корхонасини фойда олиш мақсадида бошқарувчи шахс, мулкдор.

ТАДБИРКОРЛИК Тадбиркорга хос хатти-ҳаракат, фаолият, хислат. *Тадбиркорлик билан иш тутмоқ.* — *Бу ишда яна Бабич билан Семённинг тадбиркорлиги қўл келди.* Ш. Үуломов, Инсон қўли гул.

ТАДБИРЛИ Тадбир билан, пухта ўйлаб иш қиладиган. *Тадбирли одам.* — *Норбиби ёш бўлса ҳам, анча тадбирли, довюрак қиз эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ТАДБИРСИЗ Ўйламасдан, режа ва тадбир кўрмасдан иш тутувчи; пала-партиш, шу тарздаги. *Тадбирсиз одам.* — *Тошкент ҳалқи қипчоқларнинг жабру зулми ва тадбирсиз идораси остида ётиб, жуда тўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАДОРИК [а. تدریک — тўғрилаш, тузатиш, тўғри йўлга кўйиш; чора, илож] Тайёргарлик, ҳозирлик. *Сафар тадориклари.* — *Чол тўй тадоригини ҳам кўриб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Байрам тадоригими, тонготар файзими.. баъзан мижжса қоқтирумайди сени.* С. Акбарий, Сени улуғлайман.

ТАДРИЖ [а. تدریج — даражама-даражама, аста-секин илгарилаш, юқорилаш, юксалиш] 1 км. Микдорий ёки сифат ўзгаришларидағи даражама-даражалик, аста-секинлик; табиат ва жамият ҳодисаларининг ҳаракат ва ривожланиш шаклларидан бири; эволюция. ..шу усул ҳам шеърда ҳисни, манзарани ва таъсирни поясма-поясма тадриж билан кучайтишига хизмат қиласди.. М. Шайхзода, Фурқатнинг бадиий маҳоратига доир.

2 ад. Мумтоз шеъриятда, асосан ғазалларда муайян образ ёки тушунчани ўхшатишлар воситаси билан даражама-даражама ривожлантириб боришидан иборат бадиий усул.

ТАДРИЖАН [а. تدریج‌ان — тадрижий равишида] км. кам қўйл. Изчиллик билан, аста-секинлик билан, эволюцион тарзда, тадрижий равишида; даражама-даражама. *Тадрижан ривожланмоқ.*

ТАДРИЖИЙ Секин-аста, даражама-даражама содир бўладиган; эволюцион. *Табиатнинг тадрижий такомили.* *Тадрижий ривожланиши.* — *Лирик сюжет поэзияда лирик ҳаҳрамон ҳарактерининг шаклланишини ва тадрижий ривожланишини ифодалайди.* Н.

Каримов, Ҳамид Олимжоннинг поэтик маҳорати.

ТАДҚИҚ [а. تەقىقى - синчиклаб, батаф-сил текшириш, синаш; аниқлаш] Җүқур, синчиклаб ўрганиш иши.. уларда давр түйгүси, замон дарди ва воқелик тадқиқи чу-қурлашиб бораётпир. Газетадан.

Тадқиқ қилмоқ (ёки этмоқ) Илмий асосда, синчиклаб, чуқур текширмоқ, ўрганмоқ. *Тил ҳодисаларини тадқиқ қилмоқ.* ■ Мақсад - «Ал-Тоҳир» юлдузига иложи борича яқинлашиб, унинг ўзини ва теварак-атрофиди тадқиқ қилишдан иборат эди. О. Мұмінов, Ҳиёбондаги уч учрашув. ..хулас, бу жойларни тадқиқ этиб, аниқ бир фикрга келиш керак, - дега Шералига қараб сўзини якунлади. С. Кароматов, Олтин қум.

ТАДҚИҚИЙ Илмий текширишга оид; илмий текширишга асосланган. *Тадқиқий иши.* *Тадқиқий метод.*

ТАДҚИҚОТ [а. تەقىقىتات - «тадқиқ» с. күпл.] 1 Тадқиқ иши, текшириш, ўрганиш иши. Бухоро яқинидаги Қизбиби меъморий комплексида кене планда тадқиқотлар олиб борилди. «Фан ва турмуш».

2 Илмий текшириш ишининг натижаси. Янги қашфиёт ва тадқиқотларни ишлаб чиқаршига жорий қилмоқ мұхымидир.

ТАДҚИҚОТЧИ Тадқиқот ишлари билан шуғулланувчи шахс. *Мақсұд Шайхзода Алишер Навоий ижодининг ийрик тадқиқотчилари*дан бири бўлди. Газетадан.

ТАДҚИҚОТЧИЛИК Тадқиқот билан машгул бўлиш, тадқиқот ишлари. *Геология соҳасидаги тадқиқотчилик.* *Тадқиқотчилик билан шуғулланмоқ.*

ТАЕВ кам қўлл. айн. *тиргак.* *Таёвларни тиранг қирғоқча, Абдукарим, сен кел бу ёққа.* Э. Раҳим.

ТАЕҚ 1 Дараҳт шоҳининг уриш, ҳайдаш ва ш.к. учун ишлатиладиган бўлаги, ундан маҳсус ишланган қисми; қалтак. Узун таёқ. *Куруқ таёқ.* ■ *Кал ўлукни дарвозага олиб чиқиб, белини боғлаб, қўлига таёқ бериб кетибди.* «Эртаклар».

2 Шундай ёғоч (таёқ)дан теккан зарб. *Кимларнинг орқасида таёқ излари, Ҳали ҳам тўлқинланар қон дengizлари.* *Файратий.*

3 Ҳасса вазифасидаги ёғоч; ҳасса. Оёқ чарчаса, таёқ ярайди. *Мақол.* ■ *Ота залварли таёғини қорга ниқтаб босиб, бардам қадам ташларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Айтилмаган қўноқ - йўнилмаган таёқ. Айтилмаган жойга меҳмон бўлиб бориш орсизлик бўлади, деган маънодаги мақол. **Бояги-бояги** - бойхўжанинг таёғи қ. бояги.

ТАЕҚЛАМОҚ кам қўлл. Таёқ билан урмоқ, қалтакламоқ. *Тухми одам бўлса, банди қилгин деб, Ким бўлса таёқлаб, бориб ургин деб.* «Нурали».

ТАЕҚЛИ Таёғи бор, таёқ кўтарган. *Арк дарвозасидан юргурган бир неча таёқлilar.. дехқонни ёқасидан ушлаб.. судраб олиб бордилар..* С. Айний, Куллар.

ТАЕҚЧА 1 Кичкина таёқ.

2 айн. *стерженъ.* *Темир таёқча.*

3 Баъзи касалликлар микроби. *Коҳ таёқчалари* (сил касалини тарқатувчилар). ■ ..*касалликни жуда майда бўлган кўййутал таёқчалари пайдо қилиши маълум бўлди.* А. Ҳабибов, Кўййутал.

ТАЖАЛЛИ [а. تەجلى - кўриниш, жилвалиниш, жилоланиш] 1 эск. кт. Жилва, жилло; жилолар. *Хуснинг тажаллисидин бетоб моҳрўлар, Андоқки зоҳир ўлмас хуршид, чиқса кавкаб.* Нодира.

2 дин. Аллоҳнинг зуҳурланиши, намоён бўлиши (зот тажаллиси, сифот тажаллиси, феъл тажаллиси каби уч турга бўлинади).

ТАЖАММУЛ [а. تەجمىل - юзаки, ёлғондакам хушмуомалалиқ; безатиш, пардозлаш; сабр-тоқат] эск. Керакли нарсалар, зийнат буюмлари. *Қизникида ҳамма тажаммулни тайёрлаб, Комилбекнинг отасидан тортшиб никоҳ қиладиган қозию қуззотларгача күёвни кутиб ўлтирап эканлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЖАНГ 1 Кайфи бузук, жаҳли (асаби) қўзиган ҳолатли. *Юзлари лўйтигина, серғайрат, тажсанг хотинга қараб туриб, Нурратбек онасини эслади.* С. Нуров, Нарвон. ..*ҳар сафар қайтишида хуноб бўлар, сўқинар ва Аҳмаджонни ҳам тажсанг гумон қилиб, унга масалли берар* эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз

Тажанг бўлмоқ Асаби қўзғаб жаҳиланмоқ, ўта кайфи бузилмоқ, тажанглиги тутмоқ. *Раис Рихсивой* акадан аҳволни билгач, яна тажсанг бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Бугун Ботиралининг уйидаги жонланишдан тажсанг бўлиб ўтирган маҳдум бо биллаб берди.* Ҳ. Фулом, Машъъал.

2 Бекорга жаҳли чиқаверадиган, жигибийрон бўлаверадиган; жаҳли, аччиғи тез. *Тажсанг одам.* ■ *Ака-ука уста қўлида уч ўил*

ишилашди – тезроқ ва тажсанг Абутолиб учыйл деганды уста Нажмиддин Бухорийнинг розилигини олмай, ўз ҳовлисида хумдан қуриб, кошину идиши ясай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Зоҳир шайх.. оғаси каби арзимаган нарсага ловуллаб кетадиган тажсанг, жаҳидор эмас.. С. Сиёев, Аваз.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс исмига қўшиб айтиладиган (ишлати-ладиган) сўз, лақаб. *Нурлла Нарвоний* «бир ичак узди» қилиш учун эшигига «Ҳасратхон» деб ёзилган нимқоронги хонага Эшпўлат тажсангни олиб кирибди. «Муштум».

ТАЖАНГЛАНМОҚ кам қўйл. Тажсанг бўлмоқ. *Солиҳбойнинг қайнаб турган газаби.. тажангланиб бақиришида эмас, балки гапларининг қатъийлигига ифодаланади*. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ТАЖАНГЛАШМОҚ Тобора тажсанг бўлмоқ, тажанглиги ошмоқ. Чол баттар тажанглашиб, энди оғзини сўзга жуфтлаган эди, вақтичоғ Үнсин кўчадан қушдай учиб кирди. Ойбек, Улут йўл.

ТАЖАНГЛИК 1 Тажсанг ҳолат. -*Татар қайтдими?* – деб сўрайди мулла Обид. -*Қайтди, тажанглиги ошиб, яна далага кетди!* – деб кулади Мардонбой. А. Қодирий, Обид кетмон. *У тажанглик билан қўлларини яна ўйнатди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Овозида тажанглик, асабийлик бор эди*. М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 Тажсанг шахсга хос хусусият, хислат. *Ўқитувчи тажанглик, қўполлик, шошқалоқлик*, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусаффо бўлиши шарт. Р. Усмонов, Одобнома. *Куюқ қошлари остида икки кўзи ёниб туради, жиндак тажанглиги ҳам бор – бир сўз етарли, икки сўз ортиқча*. Мирмуҳсин, Умид.

ТАЖАССУМ [a. تجسم – шаклланиш, гавдаланиш; катталашиш] эск. кт. Гавдаланиш, ифода белгиси, ҳолат. *Воқеалар образлардагина конкрет тажассумига, тиник чизгиларга эга бўлади*. «Ёшлиқ». Фикрни теранлаштириш эвазига тоғя янада бойийди ва поэтик тажассумига эришади. «ЎТА».

Тажассум топмоқ Гавдаланмоқ, ифода белгисига эга бўлмоқ. *Шу маънода пейзаж лирикада инсоний ҳис-туйғу ва кечинмаларнинг ёрқин тажассум топиши учун фон вазифасини ўтайди*. «ЎТА».

ТАЖАССУМЛАНМОҚ эск. кт. Гавдаланмоқ, мужассам ҳолда намоён бўлмоқ. *Инсон табиатининг порлоқ, хира, рангсиз, қора ва ҳоказо жонсиз жисвалари кўз олдиди тажассумланади*. Ойбек, Навоий.

ТАЖВИД [a. تجويز – қироат, оҳанг билан ўқиши] дин. Қуръон оятларини ўқишида нутқ товушлари талафузининг тўғрилигига эътибор бериш, Қуръонни қироат, алоҳида оҳанг билан ўқиши; Қуръон ўқиши илми.

ТАЖНИС [a. تجنيس – ўхшаш, бир хил шаклга келтириш; тўла уйғунлик] 1 Тил бирликларининг шаклдошлигига асосланадиган сўз ўйини.

2 ad. Оғзаки ва ёзма адабиётда: шаклдош (омоним) сўзларни қўллаш, сўзларни шаклдош қилишдан иборат бадиий санъат тури (туюқ жанрида кенг қўлланади). *Mac.: Қўлингдан келганча чиқар яхши от*, Яхшилик қил, болам, ёмонликни *от*, Насиҳатим ёд қилиб ол, фарзандим, Ёлғиз юрса, чанг чиқармас яхши *от*. «Равшан».

ТАЖОВУЗ [a. تجائز – ўтиш, чегарадан ўтиш, босиб ўтиш; ҳаддан ошиш; қонунбузарлик] сиёс. Бир ёки бир неча давлатнинг бошқа мамлакатларни бўйсундириш, уларнинг ерларини босиб олиш мақсадида курол кучи билан бостириб кириши. *Империализмнинг ҳар қандай хуружлари, исёналари, сушқаслари, тажсовузлари бу руҳни ўлдира олмайди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 кўчма Умуман, зўрлик, зўравонлик хатти-ҳаракати, ҳамласи. *Назира ёмон ниятда қилинаётган тажсовузни сезиб қолгандай, қўллари гайритабиий кучга кириб, Йигиталини итариб юборди*. Д. Нурий, Осмон устуни. *Ҳамма чиройли қизлар каби, у ҳам йигитларнинг «тажсовузи»га кўп учради*. П. Қодиров, Уч илдиз.

Тажовуз қилмоқ Шундай иш, хатти-ҳаракат қилмоқ, зўравонлик, тажовузкорликни амалга оширмоқ. ..*ҳалқнинг эркига тажсовуз қилишга қарши мардонавор кураш олиб борди*. «Саодат». Қаёқдандир ковлаштириб, «Бир вақтлар Сайфидинов фалончи қизнинг номусига тажсовуз қилган», деган гапни топди. Мирмуҳсин, Жиблажибон.

ТАЖОВУЗКОР [a. + ф. تجائزکار – тажовуз қилувчи] Тажовуз, босқинчилик сиёсатини қўлловчи (қ. **тажовуз 1**). *Тажовузкор давлатлар*.

ТАЖОВУЗКОРЛАРЧА Тажовузкорлар каби, тажовузкорлик билан. *Тажовузкорларча ҳаракат*.

ТАЖОВУЗКОРЛИК Бошқаларнинг ерларини босиб олиш мақсадларига қартилган зўравонлик ҳаракати. *Тажовузкорлик сиёсати*.

ТАЖОВУЗКОРОНА айн. **тажовузкорларча**.

ТАЖОХУЛ [а. تجاهل – билиб ёки билмасдан инкор этиш, ўзини билмасликка олиш]: **тажохули орифона** *ад*. Мумтоз шеъриятда ўшатиш усулларидан бири: шоир бирор манба (ёр, маҳбуб ва ш.к.) га нисбатан бир ёки бир неча тўғри, ҳаққоний ўшатиш қўллаб, гўё хатога йўл қўйгандай, ўшатишларнинг тўғри-нотўғрилиги ҳақида бошқалардан сўрайди.

ТАЖРИБА [а. تجربه – синов, эксперимент; малака, маҳорат; бирор хислатни, иш-ҳаракатни синаб кўриш] 1 *Муайян мақсадда амалга ошириладиган, билиш, аниқлаш, синаш ва ш.к. га қаратилган иш, фаолият. Тажриба ўтказмоқ. Тажриба натижалари. Тажрибада синаб кўрмоқ.* ■ *Тажриба учун ажратилган уч гектар ер тизма тоғлардай бир-бира га уланиб кетган адир этагида эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Кларк Маҳдининг юрак уришини текшириб кўрди-ю, тажрибани бас қилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *Амалий ишда, ҳаётда ўзлаштирилган, орттирилган билимлар, малакалар, уқувлар мажмуи. Ҳаётий тажриба. Педагогик тажриба. Илгорларнинг тажрибасини ўрганмоқ. Тажрибаларни ўртоқлашмоқ.* ■ *Бизнинг вазифамиз илмни халқ тажрибаси билан бойитиш ва шу билан бирга халқ тажрибасини илмнинг эзагидан ўтказишидир.* А. Каҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Биз илгор машҳалларимизнинг тажрибасини оммалаштиришимиз керак.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Шайбонийхон чоршонба куни ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истегъододини, бутун тажрибасини ишга sola бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 *флс.* Объектив дунёни, воқеликни амалий жиҳатдан ҳиссий-эмпирик билиш жараёни; объектив дунё ва ижтимоий амалиёт конунларининг киши онгидаги инъикоси. *Ҳиссий тажриба. Санъаткорнинг эстетик тажрибаси.*

4 *Бир масала, ўналишда дастлабки тарз-даги иш, ҳаракат ва унинг маҳсали. Ёш ижодкорнинг биринчи тажрибаси.* ■ *Ўз ғазалларига ўзи тахмис боғлаш тажрибасини ҳам адабиётимиз тарихида Навоий бошлаб берди.* «ЎТА».

ТАЖРИБАВИЙ Тажрибага оид, тажрибага асосланган. *Тажрибавий ва назарий физика*.

ТАЖРИБАДОР [а. + ф. تجربه‌دار – тажрибага эга] *кам қўлл. айн. тажрибали. Тажрибадор йилқичилар*.

ТАЖРИБАКОР [а. + ф. تجربه‌کار – тажриба қилувчи, тажриба ўтказувчи] 1 *айн. тажрибали. Тажрибакор одамлар.* ■ [Қодир:] *Бригадирликка энг яхши, шагор, тажрибакор, ишнинг кўзини биладиган, жонқуяр одамларни сайламоқчимиз.* Уйғун, Навбаҳор.

2 *Тажриба ўтказувчи, тажриба билан шугууланувчи. Лебедев – жаҳон фани тарихида ёруғлик босимини биринчи бўлиб аниқлаган машҳур тажрибакор олим.* «Фан ва турмуш».

ТАЖРИБАКОРЛИК Катта, кўп тажрибага эгалик, тажриба асосида иш кўришлик, тажрибага оид иш-фаолият. *-Соқол тажрибакорликдан оқаради, – деди у намоздан қайтиб келган чолга.* Ф. Расул, Адолат.

ТАЖРИБАЛИ Катта тажрибага эга, кўп тажриба, малака орттирган. *Тажрибали ўқитувчи. Тажрибали раҳбар.* ■ *Нигора Акрамни тажрибали, билимдан врач деб ҳурмат қиласади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАЖРИБАСИЗ Иш тажрибасига, малакага эга бўлмаган; фўр, хом. *Тажрибасиз агроном.* ■ *Мен ҳаммани бир-бир синаб кўрганимдан кейин, Ҳасанни ҳаммадан тажрибасизроқ, соддароқ топиб, шуни овлашга киришдим.* С. Айний, Куллар.

ТАЖРИБАСИЗЛИК Тажрибага эга эмаслик, тажриба кўрмаганлик. *Сиёсий тажрибасизлик. Тажрибасизлик оқибатидаги камчилик.* ■ *Мана, кечаги воқеани олинг. Самолётлар ҳужуми вақтида командирлар тажрибасизлик қилишиди, жангчилар шошиб қолишиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАЖРИБАЧИ айн. **тажрибакор** 2. *Тажрибачи талаба.*

ТАЗАРРУ [а. تَضَرْعٌ – ўзини паст тутиш, итоаткорлик; ялиниш, ёлвориш] Узр билан ёлвориш, ялиниш. *Тавба-тазарру қыл, тақ-сирим гуноҳингдан ўтсинглар.* «Муштум».

ТАЗИЙК [а. تَضْيِيق – торайтириш; чеклаш; эзиш, жабр қилиш; эзилиш] 1 Куч билан, зўрлаб ўтказиладиган таъсир, сикув. *Жамоатчиликнинг тазиёки.* *Тайзиқ кўрсатмоқ.* Ўз фикрини тазиёқ билан ўтказмоқ.

■ *Инглиз хўжайинларининг тазиёки билан Ҳайдархўжа яна жиддиёроқ ишга кириши.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Бир нафасгина қотган ҳалқ тўлқини яна кучлироқ тазиёқ ва матонат билан олға сапчиши.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. физ. Босим. *Суюқликнинг тазиёки.* ■ *Гоят кучли босимга эга бўлган нефтнинг ер остидан қилиб турган тазиёкини қайтариб турган нарса шу жиснс (шил) эди.* «Фан ва турмуш».

ТАЗКИРА [а. تَذَكِيرٌ – билдириш, хабардор қилиш; ҳаётнома; хотира, эслаш; хотиранома] 1 ад. Ёзувчи ва шоирлар тўғрисида қисқача маълумот берилиб, асарларидан намуналар келтирилган, умуман, тарих, тасаввуф, санъат соҳасидаги воқеа ва шахслар ҳақида эсдалик руҳида ёзилган китоб, антология. *Навоий тазкираси – «Мажолис».. янги тирадаги тазкира – антология эди. «ЎТА».*

2 айн. мемуар.

ТАЗКИРАЧИ Тазкира ёзувчи шахс. *Бу факт Навоий туркӣ ҳалқлар адабиётиди.. ўз замонаси адабиётининг қўимматини оширган илк тазкирачи бўлиши эътибори билан ҳам ижобий таъсир ўтказганлигини кўрсатади.* «ЎТА».

ТАЗКИРАЧИЛИК Тазкира ёзиш, фаолиятнинг шу соҳаси. ..ўрта аср давридаги ўзбек адабиёти учун ҳам ҳамсачилик, тазкирачилик каби ранг-бараңг бадиий асар хиллари.. ҳарактерлидир. М. Ҳусаинов, Навоий мақолотлари.

ТАЗМИН [а. تَضْمِين – қамраб олиш, ичига олиш; ўз фикрини тўғридан-тўғри эмас, ишора, рамзлар билан ифодалаш] ад. Шоир ўз фикри, ҳис-туйғусини тасдиқлаш, исботлаш ёки давом эттириш учун ўзга шioир ижодидан шоҳбайт – афоризм даражасига кўтарилилган машҳур мисрани ўз шеърида келтиришидан иборат шеърий санъат тури. *Фарибий ҳатни Муқимийга узатди..* ..Бу шеър

Муқимийнинг Йигчи эшон ҳақидағи ҳажвига тазмин эди. С. Абдулла, Қувғунда.

ТАЗОД [а. تَضَاد – қарши ҳаракат, қарама-қаршилик] ад. Мумтоз шарқ шеъриятида ўзаро зид тушунчаларни ифодаловчи сўз ёки ибораларни қўллашдан иборат, кенг тарқалган бадиий тасвир воситаси. *Тазод дастлаб фольклор ва қадимги бадиий адабиётда ишлатилган.* «ЎзМЭ».

ТАЙ [а. طَيْ – буриш, букиш; масофани босиб ўтиш; юриш, кезиш]: *тай қилмоқ* (ёки *урмоқ*) эск. Кезиб, юриб, айланниб чиқмоқ. *Бир талай манзил-мароҳил тай қилиб, кўп юриб, кўп юрсам ҳам мўл юриб, Аччабод деган шаҳри азимга борганимда, бир тўдада катта-кичик, қора-қура ўстинилар атрофимни ўраб олишиб.* Ф. Фулом, Шум бола. *Ҳар шаҳарман шу шаҳарга борасан, Жаҳонни тай уриб, излаб кўрасан.* «Муродхон».

ТАЙГА [р. тайга < т.-олтой тайга – қояли тоғ] Осиё, Европа ва Американинг шимолидаги қалин ўрмон зонаси. *Тайга ўрмонлари.* *Тайга иқлими.* ■ *Тайгалар қуршови ичидаги бутун, Ажратиб бўлмасди кундузми ё тун.* М. Шайхзода.

ТАЙЁР [а. طَيَّار – угадиган, учувчан; жўнатувчи] 1 Бирор ишга шайланиб, ҳозирланиб турган, шай, ҳозир. *Улар [солдатлар] милициярини осмонга ўқталиб, ҳар дам отишга тайёр турардилар.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 Бирор нарса, иш учун мойил, рози ҳолатли. *Мени қўя беринг, осадими, чопадими – ҳаммасига тайёрман.* К. Яшин, Ҳамза. *Йўлчи шу чоқда қанча ақчаси бўлса ҳам беришга тайёр эди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Анварга мазкур олий табақаларнинг ҳар қайсиси ҳам ўз қизини бериб, куёв қилишига тайёр!* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Салтанат учун қурбон бўлишга ҳам тайёр..* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишлатиш, истеъмол ва ш.к. учун ҳозирлаб қўйилган. *Тайёр кийимлар.* *Тайёр маҳсулотлар.* ■ *Сутчой тайёр бўлди, сузиб кираими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фаввос тайёр аравалардан бирини олиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 с.т. юкл. Кучайтириш, таъкид билдиради (асосан, болани ота ёки онага қиёслашда қўлланади). *Кичик ўғли тайёр отасининг ўзи бўлибди.*

Тайёр қилмоқ Тайёр ҳолга келтирмоқ.. ..ғўшт, мой солиши учун тогораларни тозалаб тайёр қилишини буюрди. Ойбек, Танланган асарлар. Уй эгаси ажойиб танти хотин, айтганингни тайёр қиласди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Тайёр ошга баковул қ. баковул.

ТАЙЁРГАРЛИК 1 Тайёр ҳолга келиш, келтириш ишлари; тайёрлаш, тайёрланиш ҳаракати; ҳозирлик. *Имтиҳонга тайёргарлик. Сафарга тайёргарлик. Баҳорги экшига тайёргарлик.* ■ Азиз меҳмонни кутаётгандек уйида тайёргарлик зўр эди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

2 Тайёрлик, ҳозирлик ҳолати. *Сиёсий тайёргарлик.* ■ ..жанговар тайёргарликини тақомиллаштириб.. жангарга ҳозир бўлиб туриш керак. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Коллеж жамоаси янги ўқув ўшига катта тайёргарлик билан келди. Газетадан.

Тайёргарлик кўрмоқ Тайёрлаш (тайёрлаши) ишларини қилмоқ, амалга оширмоқ. Чодирларда дам олиш ва катта зиёфатлар бериш учун ҳамма тайёргарликлар кўриб қўйилганини мулла Фазлиддин билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бадиа эгар қошидан ушлаб, отига енгилгина минди-да, улоққа тайёргарлик кўриб чопиб юрган чавандозлар тўпу сари учиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАЙЁРГАРЧИЛИК с.т. қ. тайёргарлик.

ТАЙЁРЛАМОҚ 1 Тайёр, муҳайё ҳолга келтирмоқ; таҳт қилмоқ; ҳозирламоқ. Қишига ўтинг тайёрламоқ. ■ Гулнор ҳамма нарсани зумда тайёрлаб, дадасига кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар. Заврак нонушта тайёрлаб, у одам кутиб ўтирганини Меъморга хабар қилди. Мирмуҳсин, Меъмор.. ..отин бувиларга, эшон ойимларга таҳорат суви тайёрлаш каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишлаб юзага келтирмоқ, ҳосил қилмоқ, етиштирмоқ (курмоқ, пиширмоқ, тикмоқ, ясамоқ ва ш.к.). Унсан.. Йўлчи учун ўзи тайёрлаган яхши «тагдӯзи» дўппини кийдирди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозирги пайтда шифобахи ўсимликлардан дори тайёрлашга алоҳида аҳамият берилмоқда. Газетадан. У шу куниёқ эни бир метр, бўйи ярим метрли супа тайёрлади. Газетадан. Чиннининг анъанавий вазифаси идиш-товоқлар, меъмор-

чилик деталлари ва бошқа буюмлар тайёрлашда кўлланишидан иборатdir. Газетадан.

3 Ўқитиб, ўргатиб ва б. йўллар билан бирор иш-вазифа учун тайёр қилмоқ; етиштирмоқ. Кадрлар тайёрламоқ. *Имтиҳонга тайёрламоқ.* ■ Тишенко уни [Малоҳатни] бирмунча вақт шоғёллар курсига тайёрлабди, оқибат киргизиб ҳам қўйибди. А. Қаҳҳор, Жонғифон. Ўттиз бир йигит-қиз Олмазордаги механизаторлар тайёрлайдиган билим юртига бориб ўқиймиз [деди Абзам]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТАЙЁРЛИК 1 Тайёр эканлик, тайёр ҳолатдалик. Мирзакаримбой жиянининг ишга тайёрлигидан рози каби қулди-да, индамасдан, ичкари кириб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **тайёргарлик.** Шундай қадрли меҳмон келишини олдинроқ билмaganни сабабли тайёрлик кўролмаганидан нақадар хижолатда эканини айтib битиролмас эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ТАЙИН [а. تعیین – белгилаш, тайинлан] **1** Аниқ, белгили, тайинли. *Тайин вақт. Тайин иш.* ■ Ахир, хатида тайин ёзиди-ку.. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. Умид уларга тайин бир гап айта олмади. Мирмуҳсин, Умид. Аммо бир нарса тайин эди: у шу қизисиз яшай олмайди! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Аниқ, бор ҳолатли, муқимликка эга. Йигитнинг қўлида гулдай ҳунари бор экан.. уй-жоий тайин экан. Яна сенга нима керак? Ойбек, Танланган асарлар. ..унга нима этишимайди.. касб-кори тайин, бирорвга муҳтожлиги иўқ. «Ёшлик».

Тайин қилмоқ (ёки этмоқ) 1) нима, қаҷон ва ш.к. жиҳатдан белгиламоқ, аниқ ламоқ, тайинламоқ. Темир акамнинг бизларга тайин қилган иши шуки.. Н. Сафаров, Уйғониш. Унинг ёшини тайин қилиш қийин.. Ойбек, Танланган асарлар. Тайин қилдим тўйнинг бўлар кунини. Ҳ. Олимжон; 2) ишвазифа, лавозим кабиларга қўймоқ, тайинламоқ. Раисликка тайин қилмоқ. ■ ..мустаҳкам истеҳком ўрнатишимиш, қоровуллар тайин этишимиз мақсадга мувофиқдир. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Тайинни йўқ 1) аниқ, белгили эмас; ноаниқ, нотайин. Тўйнинг қаҷон бўлишининг ҳали тайини иўқ. ■ Наслу наасаби номаълум, ота-онасининг ҳам тайини иўқ Қора илонни бирон кимса ҳам эсламади. Мирмуҳсин, Меъмор. Борадиган шаҳрининг

тайини йўқ. «Муродхон»; 2) ҳолати, натижаси муқим (аниқ) белгили эмас. *Ишингизга тушунолмай туривман, Йигитали ака, то-пишингизнинг ҳам тайини йўқ.. С. Кароматов, Бир томчи қон. Тайини йўқ иш! Мен ғўзани нобуд қилгани қўймайман!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 3) иши, ваъдасида событлиги йўқ, бурди йўқ; бетайин. Йўқ, тайини ўйқроқ бола экан, бир куни қарасам, бошқа бир қиз билан ивирсиб юрибди.. У. Назаров, Фурур.

ТАЙИНЛАМОҚ 1 айн. тайин қўлмоқ (этмоқ) 1 қ. тайин. Мажлис вақтини тайинламоқ. *Пенсия тайинламоқ.*

2 Таъкидлаб, уқтириб айтмоқ; топширик бермоқ. ..ўғига ёмон гапларни тилга олмасликни тақрор-такрор тайинларди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Волидангиз тайинлаб юбордилар, дарҳол Андижон қўргонига бориб, бекларни тўпламоқ керак!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. [Мавлонов:] - *Бу кишининг аҳволидан хабар олиб туринг, - деб қаттиқ тайинлаб кетган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Мансабга, вазифа ёки ишга қўймоқ, белгиламоқ. *Ишга тайинламоқ. Директор қилиб тайинламоқ.* — [Мусулмонқу:] *Бу мадрасаларга, хизмати билан танилган уламодан мударрислар тайинлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. У, бойнинг уйидага кечган воқеалардан хабардор бўлиб турши учун, Шокир отанинг камтирини тайинлаган. Ойбек, Танланган асарлар. Бизга канал бўйича ўтлов қилиб, ошпаз тайинлаб беришиди. Ш. Гуломов, Шонли авлод.

ТАЙИНЛИ 1 Муайян, маълум, аниқ, тайин. *Тайинли иш. Тайинли кун.* — Мажлис тайинли бир фикрга келмасдан тарқалди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тайинли жавоб ололмаган бойвачча қўргон эшигига бориб, кучи борича итарди.* С. Юнусов, Кутимаган хазина.

2 Арзирли ва мақбул. *Тайинли иш.* — *Нусратулла рўзгорда қўлни совуқ сувга урмайди, ота мулкига тайинли бир наф қўшган эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. Орага тушган совуқ вазиятни ўйқотиш учун тайинлароқ сўз қидирадар, аммо тилим камлимага келмасди. Ў. Хошимов, Хаёлларга бўламан тутқун.

3 Ишонса бўладиган, синашта, бурдли. *Тайинли одам.*

ТАЙИНСИЗ 1 Номаълум, ноаниқ, нотайин. *Иш жоёйи тайинсиз. Мажлиснинг куни тайинсиз.*

2 Ишониб бўлмайдиган, бурдсиз, бетайин. *Бу гап уни тайинсизроқ одамга ўхшатиб кўрсатарди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТАЙЛАМОҚ шв. Ташламоқ. *Ойчинорнинг оёғини мўлжаллаб, Арқонини усталикман /усталик билан/ тайлади.* «Ойсулув».

ТАЙМ [ингл. time — вақт] спрт. Спорт ўйинида, мас., футболда: ўйин учун ажратилган вақтнинг 45 минутлик икки қисмидан ҳар бири (баскетболда — 20 минут). Биринчи тайм. Иккинчи тайм.

ТАЙМ-АУТ [ингл. time out — муайян вақтдан ташқари(да)] Спорт ўйинлари қоидаларига кўра, жамоа, унинг устози ёки айрим ўйинчининг илтимоси билан рухсат этиладиган қисқа муддатли танаффус.

ТАЙМЕР [ингл. timer < time — вақтни белгиламоқ, тайинламоқ] тех. Маълум вақт оралиги ўтгандан кейин бирор мослама, қурилмани автоматик равишда улайдиган (узадиган, ўчирадиган) ёки ўнчадай вақт келганидан хабар берадиган асбоб.

ТАЙПАНГЛАМОҚ шв. Лўкилламоқ, лапангламоқ. Қоғоз халта билан бирга бел-куракни кўттарганича, тайпанлаб, пастликка қараб юриб қолди Маннон. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Каримов Норбуви ёнига тайпанглаб келди.. Ҳ. Шамс, Душман.

ТАЙПОҚ шв. Ялпоқ, бир оз яссироқ. *Тайпоқ бош.* — *Тайпоқ тобоқда исириқ туттади.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.. ..бир зумда новдаларни бир-бирининг устидан ва остидан ўтказиб, тайпоқ саватча ясади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТАЙСАЛЛАМОҚ 1 Кўрқинқирамоқ, ҳадисирамоқ, шу ҳолда ўзини орқага олмоқ. -Сиз томонда анови.. қўчқорлар кўринмадими? — тайсаллаб сўради Сувонжон. С. Аинорбоев, Оқсой. Жонивор [от] бир-икки қамидан кейин ҳам олдинга жилиш ўрнига орқасига тисарилиб, тайсалларди. С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Орқага судрамоқ, кечиктироқ, галга солмоқ. ..баъзи бирорларимиз уч-тўрт ўзи нима бўларкин, деб якка рўзгор бўлиб тайсаллаб юрдик. Й. Шамшаров, Инсон қалби қуёшдан ёруғ. Даҳо турли-туман важлар айтиб, тайсаллади. Т. Мурод, Қўшиқ. Нажотки, ўзи бажарииши керак бўлган ишга

енг ишмариб киришиш ўрнига тайсалласа?!
С. Кароматов, Сўнгти бархан.

ТАЙСАЛМОҚ айн. тайсалламоқ 1. Хизматчилар, ранглари қўв ўчиб, чет-четга тайсалдилар. Ойбек, Нур қидириб.

ТАЙФИНЛАМОҚ с. т. Такфинламоқ, кафанламоқ.

ТАЙФУН [ингл. typhoon < хит. taifung (тайфын) – кучли шамол ёки а. طوفان – тошқин; сувнинг кўтарилиши] геогр. Жануби-Шарқий Осиё ва Узоқ Шарқда бўлиб турадиган шиддатли, ниҳоятда кучли шамолли тропик циклонларнинг маҳаллий номи; тўфон. Тайфун кемалар учун ҳавфли бўлиб, кўпинча оролларда ва материк соҳилида катта вайронгарилик келтиради. «География».

ТАЙХАР шв. Эшак, эшакнинг боласи. Ким экан у, онаси тайхар? Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Кулга ағанаган тайхардай ранги тоза айниб кетибди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТАК 1 тақл. с. Чилдирма, ногора каби нарсаларни чертганда, чўп билан урганда чиқадиган товушни билдиради. Фақат гижжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «так» этиб чертиб қўяр.. С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 Ноғоранинг жаранглироқ овоз берадиган тоқаси; қ. тум.

3 унд. с. Отни тўхтатиш, тинчлантириш учун ишлатиладиган ундалма. «Так», деди-ю, «чувҳа» деди, жўнади. Қоражон ҳам ўз ўйлидан қолмади. «Алпомиш». Так, так! Пашша талаяптими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАКА I 1 Эчкининг эркаги; соғлом насл олиш учун танлаб олинадиган зотли эркак эчки. Тотекаси тек турса, оч қолади. Мақол. — Кенжас аста қўйлар орасидан бориб, қора таканинг оёғидан маҳкам ушлади. Н. Фозилов, Дийдор.

Така бўлсин, сути бўлсин Нима бўлса ҳам, фойдаси, нафи бўлсин. Мунтазирман ҳар қандай бўйруғига ер ўтиб, «Така бўлса, сути бўлсин», ийдириб юмшатаман. «Муштум». Така соқол(ли) Соқоли таканинг соқолига ўшаш. [Бўри полвон] Кенг ҳам дўнг пешонасини.. ҷўзиқ жаги, така соқолини силиди. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. -Яхши ухладингми? – деб сўради така соқолли нонуштадан сўнг. Х. Тўхтабоев, Ширин қоюнлар мамлакати.

2 Туркман қабилаларидан бирининг номи. Така туркман. — ..кўчада юрган кимса борки, ўққа учди, така ёвмит қиличига йўлиқди. С. Сиёев, Аваз.

ТАКА I Бангладеш Халқ Республикасининг пул бирлиги.

ТАКАББУР [а. تکبر – ўзини улуғ тутиш; мағурурлик, манманлик] Ўзини катта олувчи, кеккайган, гердайган; мутакаббир, димоғдор. Такаббур одам. — Жуда такаббурсан-да, Зумрад. Отдан тушсанг ҳам, эгар дан тушмайсан. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Отасининг давлати, катта оғиз, ҳовлиқма ва тақаббур онасининг эркалаши қўшилиб, қизга ортиқча фурур берган. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАКАББУРЛАНМОҚ кам қўлл. Ўзини кибрли тутмоқ; кибрланмоқ. Такаббурланиш ақли одамнинг иши эмас.

ТАКАББУРЛИК 1 Магурлик, манманлик, тақаббурона ҳолат. Такаббурлик билан гапирмоқ. — Тешабойнинг тақаббурлигини кўриб, Ҳасан сўғи ҳам индамай қўя қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Такаббур одамларга хос хислат, хаттиҳаракат, қилиқ. Үқитувчига кибру ҳаво ва тақаббурлик асло ярашмайди, чунки ёш авлод ундан ибрат олади. Р. Усмонов, Одобнома.

ТАКАББУРОНА Такаббурлик билан, кибрланиб. Уни тақаббурона қараш билан кузатиб турган Абдималик: -Тинчликми, оғайни? – деб ҳол сўрай бошлади. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди.

ТАКАЛЛУМ [а. تکلم – сўзлаш, сўзлашиш, сұхбат] кт. Сұхбат, гаплашиш; сўзлаш. Ҳамза энди мўйлаби сабз урган.. ҳаёлчан, тақаллуми ифодали, мантиқли.. ўз сўзли ўйгит бўлиб етилган эди. К. Яшин, Ҳамза. Тўлғонойнинг тақаллумини бир эшишиб, Аматжон оғасига ҳорма айтиб келади.. С. Сиёев, Аваз.

Такаллум қўлмоқ Сўзламоқ, гапирмоқ; сұхбатлашмоқ. Уерда дўстликни улуғлаб инсон, Такаллум қўлади қўуми мисоли. А. Орипов, Юртим шамоли.

ТАКАЛЛУФ [а. تکلف – сунъийлик, соҳталиқ; серҳашамлик, жимжимадорлик; ийманиш, тортиниш] Ҳурмат-эхтиром ва эъзоз-икром билан қўлингган муомала, мулозамат. Такаллув билан қарши олмоқ. — Мен сизнинг кўрпачангизда кўп ўтирганман, энди менга ортиқча тақаллувингизнинг ҳожмати

йүқ. А. Қодирий, Үтган кунлар. Қиз ортиқ тақаллуф күтиб туролмади, тұғри әшикни очиб, ичкарига кирди, үзини Пұлатжонга қараб отди. Ойдин, Асл ёр.

Тақаллуф қылмоқ (ёки күрсатмоқ) Ҳурмат-әхтиром билан мұомалада бўлмоқ. *Нұсратбек.. янги ҳамроҳига ибрат бўлар деган мақсадда жувонга тақаллуф қилди: -Чой дамлаб келайми, чанқагандирсиз?* С. Нуров, Нарвон. *Хола мәхмөнларга тақаллуф кўрсатиб, орасида Миробидни ҳам чақиб оларди.* В. Фофуров, Вафодор.

ТАКАЛЛУФЛИ Тақаллуфни ўрнига кўювчи, сертакаллуф; тақаллуф ифодаловчи. *Тақаллуфли мезбон.* ■ *Нигора қўрққанидан тақаллуфли жилемайди: -Қолон, Қолон, ахир биз сен билан танишмиз-ку!* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАКАЛЛУФОТ эск. кт. Тақаллуф; тақаллуфлар. *Нозик мұомала.. ва тақаллуфотлар пардаси остида.. хиёнатлар сезди.* Ойбек, Навоий.

ТАКАЛЛУФСИЗ Тортинмасдан, тақаллуф күтмасдан; бетақаллуф. *Мақсад: мундан кейин ҳам менга кечаги Анвар каби тақаллуфсиз мұомалада бўлишларингиз ва ҳурматлар билан мени ранжитмасликларингиздир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Дұстмат тақаллуфсиз, ортиқ қистаттамай, ичкари кирди.* Х. Шамс, Душман.

ТАКАЛЛУФСИЗЛИК Тақаллуфсиз қилинган иш, ҳаракат, мұомала; иш, мұомаладаги шундай ифода. *-Хўжайин, – одатдагича тақаллуфсизлик билан деди у, – бу кун бир талай иш қилдик.* Қайнатангизни кидан келган ўйгит жуда яхши ишлади. Ойбек, Танланган асарлар. *Қизимнинг бокишида, гап оҳангида жиндай тақаллуфсизлик сезилиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ТАКА-ПУКА Ҷўчиш, қўрқиш, ваҳимага тушиш ҳолатли; безовта. *Бир оздан сўнг Шоқосим отларни тұтатиб, Йўлчига қичқирди: -Тушунтири мундоқ, ўзи нима гап.. кўзларинг тақа-пұка.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамманинг юраги тақа-пұка – нағас чиқармай, тұнғизларнинг ўтиб кетишини күтишарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Тақа-пұка бўлмоқ Ваҳимага тушмоқ, безовталанмоқ. *Бу ерда хоннинг беҳисоб қўшинини кўриб, юраги тақа-пұка бўлиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Шу боис ҳаракатлари ноқулай, ясама, ичи тақа-пұка эди.*

«Шарқ юлдузи». Ҳафизанинг қўрқиб, тақапука бўлаётганини Шоқосим сезиб турарди. Мирмуҳсин, Умид.

ТАКАСАЛТАНГ Ҳеч нарсанинг ғам-ташвишини қилмайдиган, ишёқмас, бекорчи. *Бир мақсади ўйқ, мужмалу мижғов тақасалтанг, Иш бўлса чўчиб, қўрқади ялқов тақасалтанг.* Ҳабибий. *Ўзига ўшаши бир-икки тақасалтанг билан уззукун боғида ётиб.. ё тагин аллақаёқларда судралишиб, вақт ўтказади.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТАКАСАЛТАНГЛИК Тақасалтанг(лар)-га хос юриш-туриш, ҳолат. *Тақасалтанглик жонига тегмоқ.* ■ ..уддабурон бир ўйгит келди, уни ўзимиз сайдаб, ўзимиз кўтариб қўйибмиз-у, тагин ўша-ўша тақасалтанглик қилиб юрибмиз. О. Ёқубов, Ларза.

ТАКАСОҚОЛ 1 айн. әчкисоқол (яна қ. тақа).

2 бот. Сигиркуйруқдошлар оиласига мансуб, кенг тарқалган қўп ийллик бегона ўт.

ТАКА-ТАКА: тақа-така қылмоқ Афдар-тўнтар, алғов-далғов қылмоқ, шу тарзда тинчликни бузмоқ. *Тоғларни тақа-така қилиб юрган унинг [Абдукарим темирчининг] божаси бўлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мақсад Низомов акасига орқа қилиб.. ҳамма ёқни тақа-така қилиб юрибди.* «Муштум».

ТАКА-ТУМ тақл. с. Ноғора товушини билдиради. *Том бошида карнайлар наъра тортиб, ноғоралар тақа-тумга олиб, бойнинг «шұхратини» бутун шаҳарга ёймоқда эди.* М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАКБАС [а. қубиис – бир ерга зич қилиб босиш, сиқиш; зичлаш]: тақбас қылмоқ Сархонага тамаки солмоқ, тамаки босмоқ, шундай қилиб чекмоқ. *Ҳўрандаларнинг ичидаги тақяға янги келган косиббачалар ҳам бор эди.* Булар солма ош қилиб, бир чилим, ярим чилим тақбас қилиб кетувчи ёш-яланлар эди. Ф. Ғулом, Шум бола.

ТАКБИР [а. қубиис – кенгайтириш, кучайтириш; улуғлаш, мақташ; худони улуғлаб, «Аллоҳу акбар» иборасини айтиш] дин. Аллоҳни улуғлаш билан боғлиқ ибора («Аллоҳу акбар» – Аллоҳ буюқдир)ни талаффуз этиш, тилга олиш. *Хатиб домла.. оқ бўйра устидаги тобут ёнига боради ва салласининг пешини тушуриб, тақбир учун қўй кўтаради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Самад бўқоқ индамай, четга бурилиб кетди.* Шукур сўғи шом намози учун тақбир

тушира бошлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАКИЛЛАМОҚ «Так», «так» овоз чиқармоқ. *Оёқдан зах ўтиб, тиши тақиллай бошлади.* Т. Алимов, Хиргойи. *Деворсоат қолган умрини ўлчайтган сингари бир алпозда тақиллайди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАКИР-ТУКУР тақл. с. «Так», «тук» ва шунга яқин кетма-кет чиқадиган товушларни билдиради. *Майна уйда ёлғиз ўтириб, уй томини чертаётган ёмғирнинг тақир-тукуруни тингларди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Такир-тукур қилмоқ Такир-тукур товуш чиқармоқ. *Кулогига тунука томнинг тақир-тукур қила бўшлагани эшишилди.* Газетадан.

ТАККОН шв. Табиб. *Қимиз дори, деган неча тақконлар, Чайиб бергун сава билан кӯнакни.* «Алпомиш».

ТАКЛИФ [а. تکلیف – бўйруқ, топшириқ, вазифа; қиинаш; бурч, мажбурият] 1 Муҳокама қилиш, амалга ошириш ёки қабул қилиш учун тақдим этилган фикр, масала, маслаҳат ва ш. к. *Таклиф киритмоқ.* *Қўпчиликнинг тақлифи билан қарор қабул қилмоқ.* ■ *Лаълихон колхозга раис бўлсин, деган тақлиф овозга қўйилганда, ҳамма бир қўйини кўтарса, Бодом хола икки қўйини баббаравар кўтарди.* С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. *Менинг тақлифим шуки.. Мирзаевга ўшаганларга институтда ўрин ўйқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тақлифи ўринсиз чиққанини сезди-ю.. гапни кулгига бурди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ташриф буюриш, қадам ранжида қилиш ва ш.к. ҳақидаги илтимос, сўз, чақириқ. *Таклиф билети.* ■ *-Раҳмат, Олимхон ака, Мен ўйга борай, – Ҳакимбойвачча тақлифни oddий манзират деб билгани учун кетмоқчи бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аззам тақлифни кутуб турмай, бўш яшик устига ўтириди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Таклиф қилмоқ (ёки этмоқ) Таклиф билдиримоқ, тақлифини айтмоқ. *Меъморни кўриши билан дарҳол ўнг қўли кўксисда, салом бериб, ичкарига тақлиф этди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кейинчалик Санобарни ўша автобус шофери устидан бўладиган судга тақлиф қилишибди.* М. Ҳайруллаев, Кўнгил. *Устод Қавом нон ушатиб.. дастурхондаги ширинликлардан олишга тақлиф қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

З иқт. Муайян вақтда ва муайян нархлар билан бозорга чиқарилган ва чиқарилиши мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдорини ифодаловчи тушунча.

ТАКЛИФНОМА [таклиф + нома] Мажлис, тўй ва ш. к. га тақлиф этиб ёзилган хат; тақлиф, чақирив қоғози. *Йигилиш қатнашчиларига тақлифнома юбормоқ.* ■ *Тўйга одамларни хат орқали чақиртироқчи бўлиб, тақлифномалар ёздириди.* «Латифалар».

ТАКОМИЛ [а. تکامىل – камолга етиш; мукаммаллик; бир бутун бўлиб бирлашиш] 1 Ривожланиш, камол топиш. *Тадрижий тақомил.* ■ *Шоир [Ҳамид Олимжон] ижодий тақомилининг ўзига хос даврлари бор.* Газетадан.

2 Муқаммал, камолга етган ҳолат; камолот, етуклиқ. *Ҳа, Нигора бекам-кўст гўзал.* *У табиат гўзаллигининг тақомили, инсон латофатининг айни мужассами эди.* С. Айнорбоев, Оқсой.

Такомил топмоқ Камолга етмоқ. *Сен она!* Сен битмас ҳаёт булоги. *Ҳаётни яратган муҳтарам омил.* Улуғ келажакнинг ёш ниҳоллари *Сендан тармоқ ёзаб, топар тақомил.* Зулфия.

ТАКОМИЛЛАШМОҚ Камол топмоқ, мукаммаллашмоқ. [Даминжон:] Ҳа, бўлмасамчи! *Машина деган доим ўзгариб, тақомиллашиб туради.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар.

ТАКРОР [а. تکرار – қайтариқ, тақрорлаш] 1 айн. **қайтариқ** 1. *Матндан тақрорлар.* ■ *Кимдир «такрор бўлмасин!» деб қичқириди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Айрим ҳолларда ана шундай тақрорнинг бирни ҳеч қандай функцияни бажармайди, натижада бундай плеоназм тавтологияга тенг бўлади.* «ЎТА». Бироқ Абдураҳмон *Шум боланинг янги шароитдаги қайтариғи ва тақрори эмас, у янги қаҳрамон.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Иккинчи ёки кўп марта; қайта, қайтакайта. *Тақрор айтмоқ.* *Тақрор огоҳлантиримоқ.* ■ *Лоақал сиёсат юзасидан бир нима жаримага тортисалар, истиқболда бу каби галаёнлар тақрор бош кўтартмагай.* Ойбек, Навоий. *Чол тақрор сўрагач, у жавоб берди: -Тошкентда иш топсан, балки қоларман.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тақрор бўлмоқ Тақрорланмоқ, қайтарилимоқ. *Ҳар баҳор ҳам шу бўлар тақрор, Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади.* Ҳ. Олимжон, Ўрик

гуллаганда. **Такрор қилмоқ** Такрорламоқ, қайтармоқ. *У, сўзларини билмаса ҳам, овозининг борича, бутун юраги, севинч ва қувончини бағишлаб, ёқимли оҳангни такрор қиласди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

З тлиш. айн. такрорий сўз қ. такрорий.

ТАКРОРАН рвш. Иккинчи ёки кўп марта; такрор ҳолда, яна, қайтадан. *-Душман вақтингча тантана қилмоқда, – деди такроран Чернецов. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ТАКРОРИЙ Такрор қилинадиган, такрор бажариладиган, такрор ҳолдаги. *Такрорий қурт боқиши. Такрорий экиши. — Мезмор хотини ва қизининг бир неча бор такрорий уқтиришилари натижасида уч соябон арава, олти отни кирага олиб.. Мирмуҳсин, Мезмор.*

Такрорий сўз тлиш. Сўзнинг кўплик, давомлилик каби маъноларни ифодалаш учун хизмат қилувчи такрор шакли. *Мас., катта-катта (дараҳтлар) ёш-ёш (болалар) ҳўнг-ҳўнг (йигламоқ) ва б.*

ТАКРОРЛАМОҚ Иккинчи ёки кўп марта такрор қилмоқ, қайтармоқ. *Яна бир такрорланг, фақир радифини уқиб олмоқчиман. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Юсуфбек ҳожи, то Эскижўвага етгунча, ўзининг юқоридағи сўзини кўй, гузар халқига тақрорлаб келмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТАКСА I [нем. Taxe – эълон қилиш, баҳолаш < лот. taxare – баҳоламоқ, баҳо, нарх қўймоқ] Давлат ёки ўз-ўзини бошқариш органи томонидан аниқ белгиланган товар баҳоси ёки меҳнат ва кўрсатилган хизмат ҳақи миқдори.

Такса бичмоқ (ёки қўймоқ) Қатъий баҳо, нарх белгилаб қўймоқ. *Шаҳар шўроси бутун хусусий ўйларнинг ижара ҳақига такса бичиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАКСА II [нем. Dachshund] Танаси узун, оёқлари калта ва қийшиқ бўлган, инда яшовчи жониворларни овлашга мослашган ов ити.

ТАКСИ [фр. taxi] Киракаш енгил автомобиль ёки юқ автомобили. *Енгил такси. Юқ ташуви такси. Ўйга таксида қайтмоқ.*

— Бино ёнига такси келиб тўхтади, ичидан Иродида тушди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАКСИЧИ Такси ҳайдовчиси, шофёр. *— Қаёқса, биродар? – шопмўйлов таксиҷишининг қия деразачасидан мўралади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТАКСОМЕТР [такса I + юн. metro – ўлчайман] Такси автомобилнинг қанча йўл босганилгини ва қанча ҳақ тўлаш кераклигини кўрсатувчи ҳисоблагич.

ТАКСОМОТОР айн. **такси.** Таксомотор парки.

ТАКСОНОМИЯ [юн. taxis – тартиб билан жойлашиш + nomos + қонун] Бутун борлиқнинг мураккаб, одатда, иерархик тузилмали соҳаларини (жонли табиат, Ернинг тузилиши; география, геология, тилшунослик, этнография ва ш.к. нинг обьектларини) таснифлаш ва тартибга солиш назарияси, шу ҳақдаги фан.

ТАКСОФОН [такса + юн. phone – товуш] Ичига танга, жетон ташлаш билан ёки магнитли карта киритиш орқали ишлайдиган (гаплашиш мумкин бўлган) телефон аппарати.

ТАКТ [нем. Takt < лот. tactus – сал тегиниш; сезиш, ушлаб кўриб ҳис қилиш] **1** Мусиқа вазн бирлиги: мусиқа асарининг баравар вақт давом этадиган ҳар бир бўллаги. *— Ҳовлидаги бир туп атиргул ҳам шу қўшиқнинг тактига тушиб, аста тебранмоқда.. – деди қиз.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

2 **тех.** Бирор механизм иш циклининг бир бўллаги.

3 **тлиш.** Нутқининг бўғиндан катта (бир неча бўғиндан иборат), фразадан кичик бўлган фонетик бирлиги.

ТАКТАК Арпанинг бир тури; тоғарпа. *Ойша хола ҳам тандирга янтоқ, тактак унидан нон ёпишга уринаётганини ўйлади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТАКТИК I Тактикани яхши биладиган, тактикага мөхир.

ТАКТИК II Тактикага оид, тактика принципларига ва қоидаларига мос; тактикага асосланган, тактикандан келиб чиқадиган. *Тактик қоида. Тактик разведка. — Тактик жанглар, машгулотлар тугагач, курсантлар фронтга жўнади.* А. Раҳмат, Фронт йўлларида. *Гуреевнинг бу тактик усули ҳам Шералига ёқмади.* С. Кароматов, Олтин қум.

ТАКТИКА [юн. taktike – қўшин тузиш, сафлаш маҳорати] **1** Ҳарбий санъатнинг жангга тайёргарлик кўриш ва жанг олиб бориш назарияси ва амалиётини ўз ичига олган таркибий қисми. *Дастлабки уринишлари беҳуда кетган немислар тактикани ўз-*

гартиридила. Н. Сафаров, Оловли излар. ..алоҳида ўқчи батальон.. армия қисмларининг тажрибаларини, душман тактикасини ўрганиб, жангларга ҳозир бўлиб туриши керак. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўзланган мақсадга эришмоқ учун олиб бориладиган курашнинг муайян шароитга мос йўл ва воситалари, шакл ва усуллари. Тактика билан иш олиб бориш, меҳнаткаш халқга таяниб.. улардан кўнгилли дружиначилар сафига тортши керак. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТАКФИН [а. تکفین – кафанлаш, кафанга ўраш] Мурдани кафанлаш, кафанга ўраш. Кечаси билан тақфин чораларини кўриб.. ул жанобни дағн қилинди. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ТАКФИНЛАМОҚ Мурдани кафанла-моқ, кафанлаб тобутга солмоқ.

ТАКЯ I [а. تکیہ – бошпана, туаржой, макон; мусофирихона; етимхона; сунячиқ] шв. Ёстиқ, болиш; сунячиқ.

Такя қилмоқ Сунямоқ, таянмоқ. Унинг [Азизбекнинг] қаторидаги иккинчи киши бошига катта салла ўраб, қамчи сопи билан эгарнинг қошига тақя қилган.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Икки тирсагини тиззалирига қўйиб, қўлларини энгагига тақя қилди. С. Кароматов, Олтин кум.

ТАКЯ II [а. تکیہ – туаржой, макон, манзил] 1 Одамлар тўпланиб улфатчилик қиладиган жой. Такяда ўтириб, энди битта чой ичиб бўлган эдим, қотмагина бир ўнгит келиб: -Курбон ота сиз бўласизми? – деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 тар. Банги ва кўкнорилар тўпланадиган жой; кўкнориҳона. Ўн иш ичиди у [Мамарайим] кирмаган кўча қолмади. Наякини ўрганди, қора дори еди, тақяларга кириб, кўкнори ичди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАКЯГОҲ [а. تکیہ‌گاه] 1 айн. тақя II, тақя-хона 2.

2 эск. кт. Сунячиқ, мададкор, ҳомий. Бу мажбуриятни ўзимга эътиқод қилганимдан эмас, балки сизнингдек оталарим, оғаларимга тақягоҳ деб ишонганимдандир. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Баъзилар эса неча тақягоҳларига суняни, онасини, отасини, ҳамто бобокалонларини ишга солади. Н. Ёкубов, Жон.

ТАКЯХОНА [такя + хона] 1 тар. Мусулмон мамлакатларида бой одамлар томони-

дан қурилган, мусофири, камбағал, уйсиз кишиларга вақтинга ётоқ, бошпана сифатида бепул хизмат кўрсатадиган меҳмонхона.

2 айн. тақя II.

3 дин. Шия йўналишига мансуб мусулмонлар ибодатхонаси, масжиди.

ТАЛАБ [а. تلابغ – излаш, қидириш; сўраш, исташ; ҳоҳиш] 1 Қатъият билан қилинган сўров, илтимос. Лекин нима қилсин, раҳбарнинг бўйруғи, талаби. Ҳ. Шамс, Душман. Замира кўпчиликнинг талаби билан ўрнидан туар өкан, қизил атлас куйлагининг ранги юзига ургандай, қип-қизарид кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Бажарилиши, бўлиши шарт ва тақозо этиладиган нарса (нарсалар). Олий ўқув юртига кириш талаблари. Стандарт талабларига жавоб бермоқ. ■ Бироқ жангнинг энг масъулиятли пайтида устав талабини бажариш имкони бўлмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Мантиқ талаби шу эрур, шоҳим. С. Сиёев, Ёргулик.

3 Эҳтиёж, истак. Унинг талаби катта. Маданий молларга талаб кучаймоқда. ■ Ҳозирча у бу ҳужжат билан мамлакат талабини қондиришга – маориф фронтига боради.. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 иқт. Харидор, истеъмолчининг бозорда муайян товарларни, неъматларни сотиб олиш истаги. Муайян товарга ёки товарлар тўпламига барча харидорлар билдирган талаб ўшигидиси бозор талаби дейилади. «ЎЗМЭ».

5 с.т. Талабгор, ҳоҳловчи. Талаб борми? У билан курашишга талаб чиқмади. ■ Қилич келиб ялаб-ялаб, Икки ёв урушга талаб. «Ширин билан Шакар».

6 сфт. Отларга бирикиб, ўша отдан англашилган нарсани истайдиган, унга муҳтоҷ, талабгор маъносини билдиради (Бундай бирикмаларнинг аксарияти қўшма сўзга айланган). Сув талаб экинлар. Изоҳ талаб ибора. Чопиқ талаб гўзалар. ■ Ўқтамнинг қовжироқ лаблари чойталаб эди. Ойбек, О. в. шабадалар. Чунончи, Алтимиш, Манас – умр бўйи тирноқ кўрмай, фарзанд талаб бўлиб юрган чол ва кампирнинг ўғиллари. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

Талаб қилмоқ (ёки этмоқ) 1) қатъий тарзда ҳоҳиш-истак, талаб билдиримоқ; сўрамоқ. ..екирикка ҳам пора талаб қиладиган нағси наҳангларнинг куни битди. «Муштум». ..Замиранинг қотилларига ўлим жазоси бе-

рилишини талаб қиласман! С. Зуннунова, Гулхан; 2) тақозо этмоқ, шарт қилиб кўймоқ. Шайбонийхон бугун қўлламоқчи бўлган усул яшин тезлигига ҳаракатланишини талаб қиласди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳалқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиш муаллифдан катта истеъодд талаб этади. Газетадан; 3) шв. талабгар бўлмоқ, истамоқ. Суянган фарзандим, сен Ёдгоржоним, Болам, талаб қиласма Аймоқ юртига. «Ёдгор».

ТАЛАБА [а. طلب – сўровчилар, талаб қилувчилар; ўқувчилар] Олий ёки ўрга маҳсус ўқув юрти ўқувчиси. *Мадрасаса талабалари «аъло», «авсат» ва «адно» номи билан уч гурухга бўлингган эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Йигиталининг ҳамхонаси – ҳозир институт талабаси.. Голибжон уйга бориб келаман, деётгандай бўлувди. Д. Нурий, Осмон устуни. Билим юрти талабаларининг ҳаётни ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан.

ТАЛАБГОР [а. + ф. طلبگار] 1 Талаб қилувчи; истовчи, хоҳловчи. *Баковул даврага чорлади: -Насим полвонга талабгор бўлса – чиқсан!* Т. Мурод, Кўшиқ. Талабгорлар кўп, аммо сизга ўҳшаган катта олимлар иштирок этишини тайинлашган эди. Мирмуҳсин, Умид. Келиб ҳар шаҳру қишлоқдан талабгор, Олурлар қанча бўлса илм даркор. Ҳабибий.

2 эск. айн. даъвогар 2.

ТАЛАБНОМА [талаб + нома] Бирор нарсани талаб қилиб ёзилган хат, хужжат. *Талабнома ёзмоқ. Талабнома билан мол олмоқ.* — Участкалардан келиб турган талаблар, докладномалар.. янги-янги чизмалар сўралган талабномаларнинг саноги бўлмайди баъзан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Кўлига қўшимча зарур материаллар ёзилган талабномани тутқаздим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТАЛАБЧАН 1 Бажариш, амалга оширишни қаттий туриб талаб қилувчи, бу йўлда оғишмайдиган. У деканнинг иш юзасидан ҳар қандай яқинликни ўигиштириб қўйишини, талабчан, қаттиқўллигини, ҳеч кимни аяб ўтираслигини яхши биларди. Ӯ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ўртоқ Раҳимжонов ўз касбига муҳаббат билан қарайдиган, масбулиятни ҳис қиласдиган, талабчан агрономидир. Газетадан.

2 Юксак талаблар қўювчи, юқори даражани кўзлаб фаолият кўрсатишни талаб

қилувчи. *Расмнинг тагига: «Ўжар шогирддан талабчан устозга» деб ёзилган. «Гулдаста». Талабчан, меҳнаткаш шоир Ҳамид Олимжон қисқа умри ичидаги жуда катта маданий мерос қолдирди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Талаб жиҳатдан ва баҳолаш савияси юқори. *Талабчан китобхонлар.* — «Бир йилнинг тўққиз кунин» фильми талабчан томошабинларимизнинг юксак дидига мосдир. Газетадан. Ҳа, йилдан йилга иш саломги ортиб боряпти, одамлар эса талабчан бўлиб кетишияпти. «Муштум».

4 кўчма Кўп талаб қиласдиган. *Бодринг – иссиқсевар, ёргусевар ва намга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ТАЛАБЧАНЛИК Талабчан бўлиш, талабни бўшастирмай иш тутиш. *Талабчанлик йўқлигидан бир йил мобайнида атиги учтагина мактаб текширилган эди.* Газетадан. Ӯз-ўзига қаттиқ талабчанлик билан ўйғунашиб кетган камтарлик одамнинг олийжаноб ҳарактеридан туғилади. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАЛАЙ Анча, кўп, кўпгина. *Шу кўйи бошига тушган кулфатларни бир чеккадан айтишга чоғланди-ю, ташқаридан талай одамлар ўзларига боқиб туришганини кўрди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Домла талай вақтгача ухлаू олмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Бир талай Жуда кўп. *Олма, ўрик, олчалар Тўккан гулларин, Мевалари бир талай, Эгган бўйларин.* З. Диёр. *Эртаси кунига мезбонлар бир талай меҳмон чақиришган эди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ТАЛАМОҚ 1 Зўрлик билан ёпирилиб тортиб олмоқ, олиб қўймоқ. *Қўқонни талаб, бизнинг устимизга қўшин тортиб келаётган.. Султон Аҳмад мирзо эса бизнинг подшомиз билан бир отадан бўлган оға-инилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Талашиб-тортишиб харид қиласмоқ. Янги китобни бирпасда талаб кетишиди.

3 Кўп бўлиб, биргалашиб ташланмоқ, ёпишмоқ. *Арилар таламоқ.* — *Болалар бараварига Раҳимни талай бошлашиди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 Киши ёки нарсага давомли (такрор-такрор) хужум қиласмоқ, шу тарзда юлиб-юлқимоқ. *Хуванави ялангликка қаранглар!..* Унда одамзод суяги ётибди. *Бечорани қашқир талаган бўлса керак.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 кўчма с. т. Қаттиқ уришиб бермоқ, юлиб-юлқиб ёпишмоқ. Кичкина бир қизчадан дакки еган аёл Эргашойни талаб берди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

6 кўчма с. т. Таталамоқ, тирнамоқ, ғаш қилмоқ. {Алишернинг} Кўнглини шубҳа, газаб, пушаймон ҳислари талар эди. М. Осим, Зулмат ичра нур.

Ичини ит (ёки ари) таламоқ Ўта бетинч бўлмоқ, безовталанмоқ. Ҳамма ўз иши билан банд. Биргина Низомжоннинггина ичини ари талаяпти. С. Аҳмад, Уфқ.

ТАЛАНТ [юн. talanton – тарози; пул-ҳисоб бирлиги] 1 Юқори даражали түфма қобилият; истеъдод. Бирвларга сўйкалиб эмас.. ўз меҳнати, таланти билан обрў олиши керак. Мирмуҳсин, Умид. Ноёб талант эгаси бўлган Юсуфжон қизиқ ўз халқининг азиз фарзандларидан биридир. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Юксак қобилиятга, катта истеъдодга эга бўлган шахс. Бизда яхши талантлар жуда кўп. — Абдулла Қодирий, Гафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор каби түфма талантлардан ҳар қанча ўргансанг арзийди. М. Жўра, Ноширенома.

3 Юнонистон ва б. айрим қадимги давлатларда оғирлик ва пул ўлчови бирлиги. Қадимги Римдаги кумуш ёмбилар бир талант оғирлигига чиқарилган. «Фан ва турмуш».

ТАЛАНТЛИ Юқори даражали қобилиятга, талантга эга бўлган; истеъодли. Талантли бола. Талантли созанд. — Ичи қора, ҳасадгўй киши ақлли ва талантли кишилардан ўрганиш ўрнига, уларга баҳиллик қиласди. Р. Усмонов, Одобнома. Ҳалқ ўзининг талантли фарзанди Ҳамид Олимжонга ҳайкал қўйяпти. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАЛАНТСИЗ Таланти йўқ; истеъодсиз.

ТАЛА-ТАЛА Ҳамма ёқдан тортқиласб талаш, ўзлаштириш; талон-торож, торт-торт. Тала-тала бўлмоқ. Тала-тала қилмоқ.

ТАЛАТИН, талитин шв. Чармнинг қалин бир тури. Шу тобода бошида қора чўғирма, эгнида узун ипак тўн, оёғига талитиндан маҳси кийган Аваз ўрнидан туриб.. шеър ўқий бошлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЛАТЎП Ур-ийқит, сур-сур ва ш.к. бесаранжом, нотинч ҳолат; тўс-тўполон. Ўнминг ўли Қўнгирот талатўп бўлиб, Кашал элига, Қалмоқ юртига.. кўча бошлади. «Алпомиш». Содиқжон бойваччанинг ҳовлиси

бирпасда талатўп бўлиб қолди. Зубайда ерда ётарди.. К. Яшин, Ҳамза.

ТАЛА-ТЎПОЛОН Шов-шув, шовқин-суронли ҳолат. ..уларни қишилоқ чегарасига-ча тала-тўполон билан кузатишди, кейин ҳалиги ашулани айтаб, қишилоққа қайтишиди. Ҳ. Шамс, Душман. Раис қўнгироқ чала бериб, тала-тўполонни сал босди-да, иккинчи жиноятичига – Азмиддинга ўтди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

ТАЛАФ [а. تلف – зарар, зиён; бузилиш, шикастланиш; ҳалокат; йўқотиш] Йўқ бўлиш, ҳалок, нобуд бўлиш. Арзимаган сабаблар билан талаф бўлган жонларни ҳамиша кўз олдингда тут! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛАФОТ [а. تلفات – «талаф» с. кўпл.] 1 Урушда берилган қурбонлар; йўқотишлар. Душман катта талафот кўриб, чекинишга мажбур бўлди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.. жанеда энг катта талафот пиёдалар орасида бўлур, буни билурсенми? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Йўқотиш, ажраб қолиш; зарар. Ер сил-киниши ҳозир ҳам жуда катта талафотларга сабаб бўлмоқда. Газетадан.

ТАЛАФФУЗ [а. ظفۇز – сўзлаш, айтиш] Товуш ёки сўзнинг айтилиши, айтилиш хусусияти. Үнли товушларнинг талаффизи. Сўзни тўғри талаффиуз қилиш. — «Олин-олин» эмас, «олинг-олинг» – «берите, кушайте» деган сўз, – деди Элмурод. -Ҳа, талаффизи қийин экан. Майли, ўрганиши мумкин. Ишқилиб, менга ўзбекча ўргатасиз, – деди Михайлов. П. Турсун, Ўқитувчи. Киши исмлари имлосига хос бўлган яна бир хусусият шундаки, баъзи сўзлар исмга кўчгач, сўзнинг талаффизида ҳам айрим ўзгаришлар юз беради. Э. Бегматов, Киши исмлари имлоси.

ТАЛАШ 1 **Таламоқ** фл. ҳар. н. Босқинчилар шаҳару қишилоқларни талаш билан қаноатланмай, кўҳли қизларни чўрилишга олиб кетишар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу кун – бозор куни, Ҳўжайлидан чиққан бозорчиларни талаш учун йўлтўсарлар шайланниб келаётган бўлсалар керак. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор нарсани кўлга киритиш йўлидаги зиддиятли олишув, жанг. Ўзаро тожтахт талашлари Абдулатифни ёвуз инсонга, отасининг қотилига айлантиради. Мирмуҳсин, Меъмор. Жанг боради олисда, Ер та-

лаш, осмон талаш. «Шарқ юлдузи». Құтлуг Нигор хоним.. ўғланинг бу талашларга, адватларга аралашмасдан, ўз мұлқида осоиши-та ҳукм суринини истарди. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар.

3 Үзиники қилиш учун ёпишиш, тиришиш ҳаракати (кам, етишмәтгән нарсаларга нисбатан). Вагонда жойлар талаш. Җұвур-чұвур. Ҳ. Назир, Ёнар дарә. Бутун бошлиқ колхозда биттә универсал талаш. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

4 Жанжал, низо. Үзаро талашлар, фитналар, фасод – Мәхнатни, савдони, құшиқни әзди. М. Шайхзода. Үшбу дорға осилгүвчи бетавғиқ, Аббошларга, осийларга бўлиб бош, Ҳалқ ичига солди ниғоқ ва талаш. И. Султон, Номаълум киши.

5 Тортышув; баҳс, мунозара. Яна ўртада хомушлик ҳукм суріб, Ҳасанали ишни тузукроқ очиши ва ё шу күйи қолдирб кета бериш талашида әди. А. Қодирий, Ўттан құнлар. Қай ҳунарни танлашга Болалар қотди боши. Ҳаммасини ўргансак, – Қайнар фикр талаши. Қ. Мұхаммадий. Қуни билан унинг бошида фикрлар талаши авжга минди. Мирмухсин, Чиниқиши.

Тонг талаш Тонг отиш. Тонг талаш пайт.. ой ётөгига отланаётган.. палла. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

ТАЛАШМОҚ 1 Таламоқ фл. бирг. н. Шайбонийхоннинг қуюндан отлиқлари уларнинг.. күчларини талашиди, күпларини аёвсиз ўлдиришиди. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар.

2 Үзиники қилиш учун тиришиб ёпишишмоқ, айтишмоқ, олишмоқ. Жой талашмоқ. – Талашиб, тортишиб, күпроқ олган бир аёл ўз насибасидан Бувинисонинг косасига озгина солиб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Йигит, бошлиқ билан пул талашиб, айтишиб қолғани эсига түшиб, яна зардаси қайнади. М. Мансуров, Ёмби.

3 Даъволашиб уриш-жанжал құлмоқ, низолашмоқ, уришмоқ. **Тахт талашмоқ.** – Нега подшолар уришади? – Ер-сүв талашиб уришади! П. Турсун, Ўқитувчи. ..қайнинг лисининг уй-жойини талашиб нима қиларди? – Буниси ўзига аён. Газетадан.

4 Баҳлашмоқ, тортишмоқ. Деворга орқасини берib, ёнма-ён турған ўрта ёшдаги иккى аёл нима ҳақидадир талашмоқда эдилар. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Баҳлаша-

дилар, ҳар ким ўз ёнидаги билан талашади. А. Қодирий, Улоқда.

Бир қориндан талашиб тушган қ. қорин 7. Бүй талашмоқ Бүйи бараварлашмоқ. Эртаниндин маккажұхорингиз ўзингиз билан бүй талашиб қолади. С. Кароматов, Ҳаёт қандай яхши. Йұл ёқасида бүй талашиб ўсған тे-раклар чүл шамолида охиста шовуллайди. «Ўзбекистон қўриқлари». Гап талашмоқ Үзиникини маъқуллаб гап айтишмоқ. Иккى қизча мактабдан келаётib, гап талашиб қолишиди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Жон талашмоқ** 1) жон олиб, жон бермоқ; қаттиқ курашмоқ. Олисда қонни уруши бормоқда, шаҳарлар ёнмоқда, одамлар ёвуз душман билан жон талашмоқда эдилар. С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўлим олди талвасасида бўлмоқ. **Қон талашмоқ** 1) тўқ қизил, кўкиш қизил ранга кирмоқ. У қон талашиб турған чўл уфқига сокин термилганча.. ётаверди. С. Сиёев, Аваз; 2) бирор зарб таъсирида кўкиш ранга қон тўпланмоқ (киши танаси ёки унинг бирор аъзосида) ёки қонга тўлмоқ. **Қон талашган кўзлар.** – ..қон талашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай. «Муштум».

ТАЛАШ-ТОРТИШ Қаттиқ баҳс, мунозара, тортишув. Кўп талаш-тортишидан сўнг, у йигирма процентдан эмас, ўн уч процентдан беришга рози бўлди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ТАЛАШУВ 1 Талашмоқ фл. ҳар. н. Талашувнинг ҳожати йўқ.

2 Жанжал, тортишув. Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: у, элликбоши бўлғани учун, ҳамма тўй, маъракаларга бурнини тиқади, маҳалланинг одамлари орасида юз берган ҳар хил жанжал ва талашувларга боши билан кириб кетади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАЛБИС [а. تلبیس – кийинтириш; қоплама, тўшама; ҳийла, макр, ёлғон] эск. кт. 1 Сохта, қалбаки, ёлғон. **Талбис васиқа.**

2 Айёрлик; ҳийла, найранг. Шу кунгача айтган ёлғонларинг, қилған талбисларинг, еган ҳаром-харисларинг бас. С. Айний, Қуллар.

ТАЛВАСА [а. تلوس – ҳаяжон, изтироб, ташвиш] Эсанкираш, саросима ва ш.к. билан юз берувчи безовталиқ, ҳаяжонли ҳолат. Мана энди.. талваса билан қалби тубига бекитиб келган сирини очиб қўйди.. Шұхрат, Умр погоналари. [Ёрқиной] Дадасининг оқ қилишини аччиқ устидаги талваса деб

биларди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. Ярадорлар.. изтироб ва иситманинг зўридан талваса билан бирдан саҷраб турар, сўнг хушисиз йиқилар эди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Жон талвасаси 1) ўлим олдидағи безовталиқ, жон талашиш. Уларнинг учи [учтаси] ўлган, бири эса ҳали жон талвасасида эди. О. Отабеков, Кам бўлмагур, ўғил; 2) қаттиқ безовталиқ, қўрқув, ҳаяжон. У [эркак] аёлнинг билагидан ушлади. Аёл жон талвасасида: - Войдод, одам борми! - деб қичқириб юборди. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. ..сайёд домидан ҳуркиган оҳудай жон талвасасида қочиб қолди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАЛВАСАЛАНМОҚ Талвасага тушмоқ, талвасада қолмоқ, қаттиқ ҳаяжонланмоқ. Бўлмади, ўрнидан турди-да, ўринсиз ҳадиксираб талвасаланаётган.. йигитнинг сўзини бўлди. Т. Алимов, Совфа.

ТАЛЛИЙ [лот. thallium < юн. thallos – яшил новда] Менделеев даврий системасининг III гурӯҳига мансуб кимёвий элемент; кумушранг оқ металл.

ТАЛЛОН 1 Ўн икки ёшли от.

2 қўчма Жуда қари, мункиллаган чол. Буни ҳайдане, қўя кўрманг! Бу чатоқ бир шумки, Кошу мижжангни териб, Кўсаю таллон қиласидир. Ҳамза.

ТАЛМЕҲ [а. تلميح – шама, ишора] ад. Шарқ мумтоз шеъриятидаги бадиий санъатлардан бири бўлиб, бунда шоир ўз шеърида аввалдан маълум ва машҳур бўлган қисса, воқеа ёки асарга ишора қиласи, натижада ўз фикрини мухтасар баён этади.

ТАЛМОВСИРАМОҚ 1 Довдирамоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. Сабогул бу саволларнинг биронтасига жавоб тополмас, талмовсирап, нахжот йўлини излаб, кўз ёшига зўр берарди. С. Кароматов, Олтин кўм. Ёдгор ўзи ҳақидаги ҳукмни ўзи ўқиган маҳбус каби талмовсираб қолган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Атайлаб ўзини шундай ҳолатга солмоқ, шундай ҳолатда тутмоқ. Ўрталаридағи сирдан дастурхончининг хабардорлигидан ҳайрон бўлди, ўзини билмасликка олиб талмовсиради. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Чолнинг талмовсираётганини очиқдан-очиқ сезиб турарди у. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТАЛМУД [а. تلمود – қад. яҳ. ламейд – таълимот] Яхудийларнинг қадимги диний

китоблар тафсиридан иборат қонун-қоидалар мажмуи, муқаддас китоби.

ТАЛМУДЧИ Масаланинг моҳиятини тушунмасдан, уни кўр-кўрона, юзаки ёдлаб олган шахс; қироатхон, ҳарфхўр.

ТАЛМУДЧИЛИК Қироатхонларча фикр юритиш; ҳарфхўрлик.

ТАЛОН I Ўзганинг мулкини талаб тортиб олиш; талаш. Агар биронтамизнинг қурогимиз узилса,чуввос кўтарамиз. Айниқса, узилган қуроқ бошқа маҳалладан бўлса, мен ва ўртоқларим у тушар-тушмас талашиб-тортишиб, талон қилиб олишга шошиламиз. Ойбек, Болалик. Кўрди кўп зилзила, селни, тошқинни, Кўрди кўп талонни, кўрди босқинни. А. Обиджон, Кетмагил.

ТАЛОН II [фр. talon] 1 Бирор нарсани олиш, бирор жойга кириш ҳуқуқини берадиган назорат варақчаси. Бензин талони.

2 Ҳужжат (чек, ордер ва ш. к.)нинг ажратиб олинадиган ёки аксинча, у ажратиб олингач, дафтарда қолдириладиган қисми, дубликати.

ТАЛОН-ТОРОЖ [талон + ф. تارج – ўғирлаш, талаш; ўлжа] Ҳамма ёқдан тортқиляб талаш, ўзлаштириш, тала-тала, тортторт. Талон-торож юртни вайрон этди, мамлакат завол топди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Талон-торож, босди-босдилар товсиллаб, Самарқанд ёнида Бухоронинг ҳам бир қадар осойишта тургани туфайли ўйлар тез кечәётгандай туюлар эди. Мирмуҳсин, Мезмор.

ТАЛОНЧИ Талон қилувчи, таловчи, босқинчи. Ким яхши қўради у талончи имларни? И. Султон, Бургутнинг парвози. Ваҳший талончилардан қаттиқ нафратланган Юсуфжон.. фурсат пойлаб, улардан ўч олишга интиларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТАЛОНЧИЛИК Талон, талон-торож иши, ҳаракати. Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига голибона юратетир. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАЛОТУМ [а. تلطم – ўзаро тўқнашиш, урилиш; тўлқинларнинг бир-бираига урилиши] Тўс-тўполон, ғавғо. Бутун бир қишлоғни талотум қилган Равшан исмли оёқяланг ушландими? С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТАЛОҚ I [а. قلّق – ажралиш, хотин билан ажралиш, қўйиш] 1 Никоҳни бузиш,

бекор қилиш ҳақидағи әр томонидан айтиладын сүз; бу сўзниңг айтилиши хотинни барча хотинлик мажбуриятидан тұла озод қиласы. «Талоқ» сўзини эшиштган Кумушинг кўзи ярқ әтиб очилиб, яна юмилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Талоқ қилмоқ «Талоқ» сўзини айтиб, никоҳни бузмоқ. Хотин қилиш қўлингиздан келмаса, талоқ қилинг! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. **Уч талоқ** Уч марта талоқ; узилкесил ажралиш (бу ҳолда шариат қоидасига кўра, хотин то бошқа эрга никоҳланиб, яна ажралмагунча, ўз эри билан ярашуви мумкин эмас). **Уста Абдураҳмон қизларни кўп уради**. Бир куни Нисо буви: -Урсангиз, ўша дўжонингизга олиб бориб уринг, — деганида, уста: -Ҳа, жонинг ачийдими, бундан кейин мен ураётгандо, кулиб турмасанг, уч талоқсан.. — деб юборди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. **Талоқ ҳат(и) қ. ҳат 9.**

2 Қиз, хотин каби сўзлар билан қўлланиб (одатда қўшма сўз сифатида), шу сўзга нисбатли сўкишни, ҳақоратни билдиради. **Мен ахир сингли талоқни жўрттага қонтиридимми?** А. Қодирий, Обид кетмон. **Тирноқча жойимни сен хотинталоққа бермаганим бўлсин**. Ойбек, Танланган асарлар. ...ҳе, гап билгунча иш билгин, баччаталоқ! А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАЛОҚ II айн. қоражигар 1. Қўй сўйилиши билан қорин қисмига ёпишиб турган талоғини аста кўчириб оламиз. К. Махмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТАЛОҚНОМА [талоқ + нома] Талоқ қилинганилк тўғрисида әр томонидан ёзилган мактуб, хужжат. **Бу ишларингиз фойдасиз чиққач, исимидан талоқнома ёзиб, икки ўйлаб рафиқамдан айриб туришга муваффақ бўлдингиз, бу орада гуноҳсиз бир ўигитни ҳам ўлдиридингиз.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛОҚСИЗ Талоқ қилинмаган, талоқ хати берилмаган ёки олинмаган (қ. **талоқ I**). «Кишининг хотинини талоқсиз чиқариб олда, бугун эрга бер!» деди [Отабек] ва телбаларча нима учундир кулиб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЛПАНГЛАМОҚ Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ.

ТАЛПИНМОҚ 1 Қанот қоқиб, қўлларни қанот каби ёйиб, олдинга интилмоқ. Учишга талпинаётган қушдек юраги ҳанриқаётган Зулфиқорнинг ҳаяжонини Меъмор

яхши сезиб турарди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Дадасига талпиниб турган Кимсанни Зебинисо эрига узатди-да.. тўрт томонга қарай бошлади.** Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Умуман, олд томон ҳаракат қилмоқ, ташланмоқ. Мен ўзимни вагондан отдим, мени кўриб, Саломат ҳам олдинга талпинди. О. Ёқубов, Излайман. **Йигитали.. ҳушидан кетаёзган қизчани маҳкам багрига босиб, ташқарига талпинди.** Д. Нурий, Осмон устуни. **Машина ўжарлик билан олдинга талпинади кўмликдан, чангдан.** «Ўзбекистон қўриқлари».

3 кўчма Эришиш, етишиш ўйлида, ҳаракатида, мақсадида бўлмоқ; интилмоқ. Аваз **Мутрибни.. бир меҳр билан суюди, унга ҳамиша қалбан талпинади.** С. Сиёев, Ёргулик. **Бундай пайтларда яшил кўкат қанчалик кўзни қувонтирса, шўрҳок таъбни шунчалик хира қилар, бамисоли бири ҳаётга талпинса, иккичиси уни бўғмоқчи бўларди.** Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ..шон-шухратга, амалга талпинаётган кимсаларнинг қилимиши кўнглини оздирди, газабини қайнатди. С. Сиёев, Ёргулик.

ТАЛТАЙМОҚ 1 Мағрурланиб ўзини йўқотмоқ, кеккаймоқ. **Камтар бўл, талтайма, кеккаймагил тик!** Дўст учун заҳар ют, ширин жонни тик! Ё. Мирзо. **Муваффақиятлар ҳар қанча катта бўлганида ҳам, раҳбарнинг талтайиб ва кибрланиб кетишига ҳақи йўқ.** Газетадан.

2 Оёқ-қўлларни ёзib, ялпайиб ўтирмоқ, ётмоқ, ястанмоқ. **Талтайиб ўтирмоқ.** — **Ўқтам тонг отгандан сўнг қалин, юмшоқ тўшакда талтайиб ётгиси келмади.** Ойбек, О. В. шабадалар.

3 Сийлаган, ҳурмат-иззат қилган ёки эркалаган сари ҳаддан ошмоқ, суюлмоқ. **Талтайиб ўсган бола.** Эрка тутса онаси, талтайиди боласи. Мақол. — **Меъмор бўлса икки шоғирднинг сал қуюшондан чиқиб, талтайишаётганидан энсаси қотиб келарди.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Ундақа талтайманг.** Индамаганим сайин, қуюшондан чиқиб кетяпсиз. Ойбек, О. В. шабадалар.

ТАЛТАНГЛАМОҚ шв. Лапангламоқ, лапанглаб юрмоқ. **Бу одам азбаройи семизликдан, юрса — талтандлаб, гапирса — узлуксиз пишиллар эди.** П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЛХ [ф. خل – аччиқ; ёмон] Тахир, аччиқ. **Удалани соғинар.. бугдойзор гашти, андак талх исли сўлиған бедалар учун жонини беришга тайёр эди.** С. Сиёев, Аваз. [Чалоб]

Кудук сувига чалинган бўлса керак, бир оз талх. С. Нуров, Нарвон.

ТАЛХА [ф. تلخه – зардоб, сафро; аччиқ алаф уруғи] айн. **какра 1.**

ТАЛЪАТ [а. تلطف – ташқи кўриниш; қиёфа, сиймо] 1 эск. кт. Юз, чехра; қиёфа. *Оҳ тортсам, сарғайди гулдайин талъат.. «Гулшанбоғ». Нечукким, менга нурли талъатинг жаннат билан тенгдир.* Э. Воҳидов.

2 Талъат (эркаклар исми).

ТАЛЬК [нем. Talk < а. تلخ] Оқ ё яшилга мойил, қат-қат тузилган юмшоқ минерал (техникада ва тиббиётда одатда куқун ҳолида ишлатилади). Ўзбекистонда олтингурут, фосфорит, тальк, дала шпати.. каби минерал хомашёлар ҳам бор. М. Зокиров, Бебаҳо хазиналар.

ТАЛҚИН [а. تلقین – ўқитиш, ўргатиш; ўгитлаш; аниқ қилиб тушунтириш; ўқиб, билиб ўзлаштириб олиш] 1 дин. Диний ваъз, таълим. [Шум бола:] Биз аввал хонақоҳга кириб бордик. Қаландарбоши эшикдан.. талқин бошлаб кирди. Ф. Гулом, Шум бола. Шунинг учун ёлғиз ибодат, дуо, талқинлар кифоя қилмайди. Қатъи Ѹаракат керак! Ҳаракат! Н. Сафаров. Шарқ тонги.

2 Мазмун, моҳиятини тушунтириш; шарҳ. *Диловарим, далаларим, эҳромларим олтингдан, Сўз тополмам, баланд турар таърифлардан, талқиндан.* Э. Охунова, Икки океан оша. *Расулжон хайрлашиб кетгандан кейин ҳам, унинг талқинини ҳар ким ўзича изоҳлаб, узоқ баҳсласиб ўтиришиди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Образ ёки мусиқий асарнинг ўйновчи, ижро этувчи томонидан ёритилиши, ижроси. *Маждиддин образи Обид Жалилов талқинида шу қадар салмоқли чиққанки, усиз спектаклни тасаввур қилиш қийин.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

Талқин қилмоқ (ёки этмоқ) 1) диний ваъз-насиҳат қилмоқ; 2) тушунтирмоқ, изоҳламоқ, талқинини бермоқ. Аммо, барин бир, сиқасдни ҳар ким ҳар хил талқин этарди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Демак, у Шокир акага тақлид қилишдан қочиб, ролни ўзича талқин этган.* М. Хайруллаев, Кўнгли.

4 мус. Шашмақомда асосий куйнинг мустақил қисми. *Талқини баёт. Талқини на-во.* — Созанда бир жуфт нағма чалиб, талқинга ўтди. Ҳофиз йигит.. овози ширави,

юракларни сел қилиб, тингловичларни ерга қаратиб қўярди. С. Сиёев, Аваз.

5 шв. Кўшиқ, ашула. Эрта саҳар тушар тонгнинг салқини, Пахтазорда хотин-қизлар талқини. «Кўшиқлар».

ТАЛҚИНЧИ 1 дин. Ваъз-насиҳат ўқувчи; воиз, ваъзгўй.

2 Талқин қилувчи, шарҳловчи.

3 шв. Кўшиқчи, ашулачи, хонанда.

ТАМА [а. طمع – кучли истак, тилак, орзу; ҳирс, очкузлик,] (оҳирги а – қўзиқ)

1 Бирордан бир нарса ундириш ҳисси, ўзиники қилиш, олишга бўлган интилиш.. ундаги шуҳратпарамаслик, тамиа олдида подшоҳларга тиз ўқишидан ҳам.. қайт-маслигини кўпчилик биларди. Мирмуҳсин, Меъмор. Мансабингдан тамиа излаб ёндашган – дўст эмас. Р. Усмонов, Умр сабоқлари.

2 Умидворлик, умид, илинж. — Балки бингизнинг тамалари хон қизидадир, — деди истеҳзо билан Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тама қилмоқ 1) бирордан бирор нарса кутмоқ, бирордан ўлжа олишга интилмоқ, кўз тикмоқ. Бир-бирларидан ҳеч нарса тамиа қилмай дўстлашишлари иккенини ҳам чинакам баҳтиёр қиларди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Махдум бу ерда ўқиётган икки мулла-вачча учун Қорабулоқдаги вақфдан ҳам тамиа қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) умидвор бўлмоқ, умид қилмоқ; толиб бўлмоқ. *Шунча азамат йигит турганда, сен бола, посёлканинг олд қизига тамиа қилиб келсанг-а!* П. Қодиров, Қадрим.

ТАМАГИР [а. + ф. طمعگیر – бирор нарса олишга интилувчи; очкўз, манфаатпарам] Бирордан ўлжа олишга, тамиа қилишга ўрганган, тамиа қилувчи. *Тамагир одам.* Тамагир бўлмоқ. — Солих маҳдум хасис, тамиагир, ҳар ҳолда.. уни яхшилар қаторига қўйиб бўлмайди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Учинчи бир туркум одамлар борки, ҳатто ўйига меҳмонга бориб қолсанг ҳам, қўлингга қарайди. Бундай одамни тамиагир, порахўр, дэявер. Ё. Шукуров, Қасос.

ТАМАГИРЛИК Бирордан бир нарса кутиш ва шунинг илинжида бўлиш; шу мақсаддаги ҳатти-ҳаракат. *Тамагирлик билан қарамоқ.* — Тамагирлик инсон ҳамиятини ерга уради. Газетадан.

ТАМАДА [груз. tamadoba – түй, зиёфатга катталиқ (бошчилик) қилиш] Үтиришларда, зиёфатда ичкилик қуйиб, қадаң сүзи (тост) айтувчи; соқиј, косагул. *Маруся келиб үтириши билан Ҳайдар сұз бошлади: -Мени тамада қилиб құйишиди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАМАДДИ [а. تمتع – роҳатланиш, хузурланиш; фойдаланиш ҳуқуқи] 1 Бирор нарса еб олиш, овқатланиш. *Нонуштада Әгамберди бобо нонини дастурхонга құйса, пешиндеги тамаддиде у белбогини ёзарди.* Н. Қобил, Унтуилган соҳиллар.

2 Енгил таом; егулик. *Бир одамнинг бир күнлик тамаддиси бир кеп құғирмоч бұлыб, ёмон күнларни не ҳасратта үтказишарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Калла, бу – сүйиған ҳайвоннинг боши, ундан шұрвалар, яхна тамаддилар тайёрланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Карамдан тайёрланған түрли тамаддилар инсон саломатлығига жуда фойдалы, уни бардам ва тетик қиласы.* Газетадан.

Тамадди қилмоқ Бирор нарса еб олмоқ, озгина, енгилгина овқатланиб олмоқ. *Бир оз тамадди қылғанларидан кейин, гапнинг мавзуси ўзгарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *-Иигитали.. күча беткайидеги кичкина кафеда тамадди қилди.* ўзимиз ҳам тамадди қилиб олайлик, – деди Махсум пешин намозига ҳозирлик күраётіб. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАМАДДИЛАНМОҚ Енгил-елпи овқатланмоқ, бир оз овқатланиб олмоқ.

ТАМАДДУН [а. تمن – маданият; цивилизация] эск. кт. қ. **маданият.** Ҳаваскори тараққијә ва тамаддун қаҳрамон ёшлар. С. Хондайтиқиј, Навбахор. *Туркияда.. жаҳоннинг иккى буюқ тамаддуни – Ғарб ва Шарқ қивилизацияси учрашган.* Газетадан.

ТАМАДДУНЛАШМОҚ эск. кт. қ. **маданийлашмоқ.**

ТАМАКИ [а. تماکو < исп. tabaco] Йирик барғли ўтсимон ўсимлик ва шу ўсимликдан қуритиб тайёрланадиган чекимлик. Аччиқ тамаки. Кучсиз тамаки. *Тамаки маҳсулоти.* Тамаки чекмоқ. — 1958 йылда 120 гектарга тамаки экилган эди. «Муштум». Эмин унга тамаки халтасини узатди: -Хуморингни ёз, ошнам, құлбола тамаки. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАМАКИДОН Тамаки солиб қўйиладиган идиш. *Тамакидондан тамаки олмоқ.*

ТАМАКИЗОР Тамаки экилган ер, майдон.

ТАМАКИКОР Тамаки экувчи ва етиштирувчи деҳқон ёки хўжалик. *Ургут тамакикорлари режани ўз вақтида бажардилар.* Газетадан.

ТАМАКИКОРЛИК Тамаки етиштириш, тамакицилик.

ТАМАКИФУРУШ Тамаки савдоси билан шугулланувчи киши.

ТАМАКИЧИ 1 айн. **тамакикор.**

2 айн. **тамакифуруш.**

ТАМАКИЧИЛИК айн. **тамакикорлик.**

Совхоз тамакичиликдан «атиги» 380 минг сүм зарар қилди. «Муштум».

ТАМАКОР кам құлл. айн. **тамагир.** Тамакор одам. — Унинг [мулланинг] тамакор құллары юзимизга эмас, чұнтағимизга қадалған эди. Газетадан.

ТАМАЛ [а. تملی – доимо, ҳамиша; чидам, бардош] эск. кт. Негиз, асос, пойдевор. *Тамал солмоқ (құймоқ).* — Ҳақиқат тамалини құлатмоққа құтариған құлларни кесмоқ зарур. Ойбек, Навоий.

Тамал тоши Пойдевор, асос, фундамент. *Тамал тошини құймоқ.*

ТАМАЛАНМОҚ кам құлл. Тама қилмоқ, умидвор бүлмоқ.

ТАМАЛЛУҚ [а. تحلق – хушомад, сермулозаматлик; ялтоқилиқ] эск. Ҳаддан ортиқ тақаллуф күрсатиш, сермулозамат бўлиш; хушомад қилиш, ялтоқилиқ, тилёғламалик. *Икки меҳмон тарафларидан ўзига қилинган фавқулодда тамаллуқ ва мулозамат, табиий, уни ўйлашга мажбур қиласы.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАМАННО [а. تمنی / تمنی – тилак, истак, орзу] Ноз-ишвали ҳаракат. *Ёр таманноси.* — Ажойибдирир таманноси, таманносин бор мазноси. «Қўшиқлар». Ўз ҳуснига ўзининг рашики келаётгандай, таманно билан сочини тарајитти. С. Сиёев, Ёрглиқ.

Таманно қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) 1) ноз-ишва, карашма қилмоқ. *Бувижон, кўз эркакларга гўзалликни таманно қилиш учун берилган, Мирмуҳсин, Югурдак;* 2) эск. истамоқ, тиламоқ, сўрамоқ. *Кўз нуримизнинг дуои жонини субҳи шом.. таманно этмоқдамиз.* А. Қодирий, Ўтган қунлар; 3) орзу қилмоқ. *Қайға мен бошим урай ҳам қайдадағавғо айлайин, Қайси бир лутфу карамларни таманно айлайин.* С. Абдулла.

ТАМАННОЛИ Ноз-ишвали, карашмали. Таманноли нозанин. Таманноли кўзлар. Таманноли қилиқлар.

ТАМАЧИ айн. **тамагир**. Тамачи одам.

ТАМБА Эшикни бекитиш учун унинг орқасидан тираглан ёки тирадиган тахта, ёғоч ва ш.к. Эшикка тамба қўймоқ. — Зулғизар катта дарвоза томон отилди. Тамбасини олиб ташлаб, ўзини қалишзор қўйнига урди. К. Яшин, Ҳамза.

ТАМБАЛ с. т. Танбал. Сен тамбалга берган томогум ҳаром бўлсун.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАМБАЛАМОҚ Тамба қўймоқ, тамба тираб бекитмоқ. Дарвозани тамбаламоқ. — Кўча эшикни ичидан тамбалаб, ҳовли томон юрди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ТАМБУР [фр. tambour — гумбазнинг асос (айланга) қисми; доира] 1 т.и. Темир йўл вагонининг кираверишдаги даҳлизачасимон бўлмаси. Алоҳида вагонга қўшишча соқчилар қўйди. Ўзи ҳам шу вагон тамбурига кўчиб ўтди. Ҳ. Фулом, Машъял.

2 архит. Биноларнинг ташқи эшиклари олдига қўрилган кичик хона, даҳлиз.

ТАМИЗ [а. تمیز — имтиёз бериш; фарқлаш; соғлом фикр; фаҳм-фаросат] Ўз билиги, ақли, фаросати билан тегишлича иш тутиш қобилияти; фаҳм, фаросат. Тамизи йўқ одам. — Тамизи бўлса, ўшанинг ўзи қалтак, — деди-да, биррас қулоқ бериб ўтириди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Бу факт ва далиллар олдида ўжарлик қилиши ақл ва тамиздан эмас. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТАМИЗЛИ Ўз билиги, ақли, фаросати билан тегишлича иш тутивчи; фаҳмли, фаросатли. Тамизли бола. — Ҳали ҳеч ким кўрмаган бўлса ҳам, Мухторхон домла ёқтиргани учун, жуда ақлли, тамизли аёл чиқиши мұқаррар бўлган келинни ҳамма гойибона яхши кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ТАМИЗСИЗ Тамизи йўқ; бетамиз, бефаросат. Тамизсиз одам.

ТАМКИН [а. تمکن — мустаҳкамлаш; маҳкамлаш; имконият, ҳақ-хуқуқ бериш] 1 Салобат, савлат, савлатлилик.

2 Сабр, қаноат; оғирлик, вазминлик. Жангларда зафардор — Ҳалқимга бўлиб ёр, Ҳар ишда мадабкор, Тамкину қарорим. Ҳабибий. -Қўрқманг, — деди Асрорқул тамкин овозда; у сиртдан вазмин кўринарди. Н. Қиличев, Ёронгул.

ТАМЛИ Тами яхши; тотли, мазали. Тамли овқат. — Биринчи марта ўз меҳнатим.. билан тайёр бўлганиданми ёки ҳаддан ортиқ очиқнамиданми, ҳар ҳолда, у кунги қўзиқорин қовурдоги гўшт қовурдогидан ҳам тамлироқ туюлди. С. Айний, Эсдаликлар. Бу Амударёнинг тамли балиғи, Балиқнинг лақ-қаси, ўбдан ёғлиги. Миртемир.

ТАМОЙИЛ [а. تمايل — тебраниш, чайқалиш; ўзгариб туриш; ўзгарувчанлик; мойиллик] эск. кт. 1 Майл, мойиллик. Ваҳший ҳалқларда қонхўрликка тамойил зўр бўлади. Бу — шубҳасиз ҳақиқат! Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор соҳада тартиб, қоида тусини олган нарса, тадрижий йўналиш. Ҳалқ афсоналарида реалистик тамойил шу тарзда тобора кучайиб борди. «Фан ва турмуш». ..бозорларимизда ўша азалий удумларимизни, тамойилларимизни тиклаш, бозорни милий қадриятларимизнинг кўзгуси сифатида на-моён қилиши лозим. Газетадан.

ТАМОМ [а. تمام — тўлиқ, мукаммал; охир, интиҳо, ниҳоя] 1 Охир, поён, ниҳоя. Иш тамомига етди. Ҳикояни тамомига етказмоқ.

Тамом бўлмоқ 1) охирига, поёнига, ниҳоясига етмоқ, тугамоқ. Дарс тамом бўлди. — Олтин ўтда билинади, — деди Собирахон, — уруш тамом ҳам бўлар, ўйин-кулги учун тўпланганимизда, бу кунлар эртакдай бўлиб ҳам қолар. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) битмоқ, кўлдан чиқмоқ, тайёр бўлмоқ. Қурилиш тамом бўлди; 3) ишлатилиб, сарфланниб, истифода қилиниб одоқ бўлмоқ, тугамоқ. Пул тамом бўлди. Вақт тамом бўлди.

— Занжирли реакция гоят даражада тезлик билан ривожланади ва парчаланувчи материалнинг ҳаммаси тамом бўлгунига қадар давом этади. «Фан ва турмуш»; 4) кўчма дард-алам тортиб, кулфат чекиб, куйиб ёки ёниб адо бўлмоқ, тугамоқ. Майли, болам, бошга тушганни кўз кўрар, дейдилар. Мени қўйиб, ўзингни ҳам бир ўйлаб қўй. Бу ташвишлардан тамом бўлдинг-ку, болам! О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим; 5) синмоқ, абгор бўлмоқ. Еган еб кетди. Ичган ишиб кетди. Аммо Абдувосеъ шу битта тўй билан тамом бўлди. «Муштум». Тамом қилмоқ 1) охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб, сўзини тамом қилди.

Савол-жавобга ўтилди. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари; 2) битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қўлмоқ. *Мактаб қурилишини сентябргача тамом қиласиз; 3) ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одок қўлмоқ; тутатмоқ. Ресурсларни тамом қўлмоқ.* — Пул десанг — саноги йўқ.. Санаб тамом қилиб бўлмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 4) ўқув юртида ўқиб чиқмоқ, битирив чиқмоқ, ўқув юртини тутатмоқ. *Университетни тамом қилган киши; 5) кўчма адо қўлмоқ. Ўғлиниг ташвиши кампирни тамом қилди; 6) кўчма ўлдирмоқ. Тўқсоновнинг мерганик ҳаваси қўзиб, дарров *Дадабойнинг елкасидаги сочма милтиқни олди-да, тиричилётган итни бир отишида тамом қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи; 7) кўчма синдирмоқ. *Битта тўй уни тамом қилди.**

2 Тамомила, бутунлай, батамом. *Тамом эсдан чиқармоқ. Тамом ишонмоқ.* — Элмурод маъюс бир неча қадам босди. «Йўқ, — деди ичиди, — бу мен билган, мен синаган Фотима эмас. Энди ўзгариб, тамом бошқа бўлиб қолган». П. Турсун, Ўқитувчи. Ярим кечага борганда, душман тамом ҳолдан тоийиб, чекинишга мажбур бўлди. А. Қаҳхор, Олтин юлдуз. Зайнаб ҳам тамом ишониларга кўмил иб ясанган.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 олм. Бутун, барча, тамоми. *Тамом ҳалқ мажлисга ўигилди.* — Юсуфбек ҳожининг Нормуҳаммад қушбегига юборган чопари Кировчи яқинида унга етган ва қушбегини тамом сипоҳлари билан Тошкентга қайтарган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.. Ҳалампирмунчоқни гулобга ивтишиб, келиннинг тамом баданига суртишар эмиши. К. Яшин, Ҳамза.

4 кесим взф. Якунига етганлик, битганликни билдиради. *Тамом, хўжайин, ана, шай қилиб қўйдим.* К. Яшин, Ҳамза. Шахзодаҳон эрига қўзларини ўқдек қадаб, тантанавор қараб тураверди. Бир зарб ўлса, тамом. К. Яшин, Ҳамза.

5 юкл. взф. Тайқид, кучайтирувни билдиради. *Дадам ичib келдими, тамом, дарров қўлдан қийик чиқариб, ойижонимни дўйнолослашга тушарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Шундан қўрқдими, тамом, ўлимдан қўрққани бўлади. *Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди.* А. Қаҳхор, Олтин юлдуз.

Адои тамом бўлмоқ қ. адойи. Гап тамом Бўлди, гап тугади, бошқа гапга ўрин йўқ. Шу билан «*гап тамом*» дегандек.. сайр қилиши

учун дарахтлар остидаги йўлдан ичкари томон ўйналиди. К. Яшин, Ҳамза.

ТАМОМАН рвш. Тўлиқ равища; бутунлай, тўла, буткул. *Хатар тамоман йўқолди. Қарздан тамоман узилди.* — Сафар бўзчи гинани *тамоман кўнглидан ювиб ташлаган* эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қизнинг анор юзлари, тиник дудоқлари, нозик бели уни *тамоман бехуд этган* эди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ТАМОМИ(Й) Ҳамма, барча, бари. *Тамоми(й) ҳалқ майдонга ўигилди.* — *Фақат хотиннингина эмас, ер-сувни, тамоми давлат ва ашқол-дашқоллари билан тортуб олмоқчи.* У. Исмоилов, Сайлланма.

ТАМОМИ(Й)ЛА рвш. Бутунлай, тамоман. *Аҳвол тамоми(й)ла ўзгарди.* — Замира эса унинг *тамомила* акси. С. Кароматов, Олтин кум.

ТАМОМЛАМОҚ 1 Охирига, поёнига, ниҳоясига етказмоқ. *Маърузани тамомламоқ.* — Ҳожи ўзидан ошириб сўзлаган бу сўзларини шу гап билан *тамомлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Битирмоқ, қўлдан чиқармоқ, тайёр қўлмоқ. Яна бир гайрат қилиб, ГЭСни битириб олсан, колхозчилар канални *тамомлаб*, сувни бизга келтириб берсалар, марра — бизники. Ойдин, Мардлик — мангулик.

3 Ишлатиб, сарфлаб, фойдаланиб одок қўлмоқ, тутатмоқ. *Маблағларни тамомламоқ.* Захираларни *тамомламоқ.* — Қизиқ, биз пахта етилмай.. ҳосилни қарз-қурз, бўнак билан *тамомлаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ўқув юртини битирмоқ, тутатмоқ. *Инситутни тамомлашим билан орзум амалга ошиди.* Мен энди киноактрисаман. «Муштум».

ТАМОШО [а. تاماشى — бирга юриш, сайр қилиш] қ. **томуша.** Агар укалари Салимбайвачча ҳам улфатларини бошлаб чиқса, *тамошони унда кўрасиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАМСИЗ Тами, мазаси йўқ; бемаза, totsiz. *Тамсиз овқат.*

ТАМСИЛ [а. تامىل — томоша, ўйин; ўхшаб кетиш; ўрнак, намуна олиш; мисол қилиб келтириш] ад. Мумтоз адабиётда: байтнинг биринчи мисрасида ифодаланган фикрга далил сифатида иккинчи мисрада ҳаётий бир ҳодисани мисол қилиб келтиришга асосланган бадиий санъат.

ТАМТАМ I 1 Қадди-қомати келишган ва зебо. *У ниятига етди. Қишлоқнинг тамтам қизига уйланяпти.* С. Аҳмад, Уфқ. ..ой қизлар, тамтам келинчаклар *Ватан мудо-фаасига жўнашди..* Г. Нуруллаева, Юрак ёнмоги керак.

2 кўчма салб. Ўзига, кийим-бошига зеб берган; башанг, олифта. *Номи Мўтти бўлса ҳам, кўп йигитларни лақиллатганидан «лўтти» деб ном олган бу қиз шаҳардаги энг тамтамларнинг бири экан.* С. Аҳмад, Мўтти. *Жуда олифта, тамтам йигит экан, шимимнинг тахи бузилмасин дебми, айвонга ҳам чиқмай..* курсида ўтириб, фотиҳа ўқибди. Х. Назир, Кўктерак чироқлари.

ТАМТАМ II [фр. tam-tam < ҳинд. – то-вушга тақлид сўз] Катта мис баркаш шаклидаги, таёқча билан уриб чалинадиган мусиқа асбоби; гонгнинг бир тури. *Чўчима, раққоса!* *Тамтам сасидан.* Ҳ. Шарипов.

ТАМТАРОҚЛИ [ф. طمطراق – дабдаба, ҳашамат; серҳашамлик] Дабдабали, баландпарвоз. *Тамтароқли иборалар.* ■ *Паншев унинг тамтароқли сўзларини таржи-ма қўлгандан кейин, пристав мутаваллини қўлтиқлаб, таҳт ёнига борди.* М. Осим, Элчилар.

ТАМУФ эск. дин. Жаҳаннам, дўзах. *Оқни қаро деганлар ул тамуғга кирмишлар.* Аҳмад Яссавий.

ТАМШАНМОҚ 1 Бирор нарса еяётган, чайнаётгандек, оғиз очмай, лабларини қимирлатмоқ; оғзидагини тотиб кўраётгандек бўлиб, лабларини очмай чайнамоқ. Элмурод қўл чўзиб, мошичиридан жиндек оғзига солди-да, бўйини қисиб, ерга қараган кўйи, секин тамишанди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғзи-даги туршакни у лунжидан бу лунжига ўтказиб, тамишаниб, чайнаб ўтиради.* Мирмуҳсин, Дорбозлар.

2 Тотигиси келиб, лаб-лунжини қимирлатмоқ. *Умид қуруқшаб бораётган оғзини очиб тамишанар..* эди. Д. Нурий, Осмон устуни. *Шайхнинг барзанги хизматкори мўл-кўл таомни кўриб тамишанди.* С. Сиёев, Аваз. *Нормамат хўрозқандга тўймаган боладай тамишаниб қолди.* «Ёшлик».

ТАМФА 1 Нарса, мол, маҳсулот ва ш.к. ни ажратиш, ҳисобга олиш ёки уларнинг кимга тегишилигини кўрсатиш учун қўйиладиган, босиладиган белги. *Фабрика тамфаси.* ■ *Окондан қараб турган Нормат*

уларнинг [самолётларнинг] қанотларидағи қизил юлдуз тамғаларини кўриб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тошкент тамфаси босилган чинин буюмларни Ўрта Осиё республикаларининг барча хонадонларида учрашиш мумкин.* У. Маърупов, Устоз.

2 Қадимда маҳбусларнинг танасига белги қўйиш, босиш учун қиздириб ишлатилган асбоб ва шу асбобни босишдан ҳосил бўладиган белги, из. *Боланинг билагига ёпишиб қолган тамғани Наби полвон, эритилган сурғуч устига босилган печатдек, зўрга узуб олди.* С. Айний, Куллар.

3 От, мол ва ш.к. нинг танасига ёки тана азоларидан бирига белги босиш учун қиздириб ишлатиладиган асбоб ва шу асбобни босишдан қоладиган белги, из. *Отга тамга босмоқ.* *Қўйнинг қулогидаги тамга.*

4 Очиш, бузиш ва ш.к. га қарши қўйиладиган белгили нарса, сурғуч. *Ҳайдарқул оддий ўғрилардан эмас, у мен тамга босиб қўйган чошдан арта ўғрилаган.* С. Айний, Куллар.

5 айн. **герб.** *Саодат беҳисоб танглар орасида ўз тангасини таниб турибди;* *унинг.. тамфаси сув остида Саодатнинг қўзига ўзгача ярқирамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

6 кўчма Нимадандир қолган, унинг белгиси бўлган нарса, асар, из. *АЗоб-уқубатлар тамфаси.* ■ *Уларда [тарихий обидаларда] кўп замонлар ва динларнинг тамфаси бор.* З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Хотинининг истараси иссиқ чеҳрасига ниманингдир даҳшати қора тамфасини босиб кетган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Менга таниши бўлган хонадонлар, девор, томи қулаган ўйлар..* Бу урушнинг бадбуруш тамғалари.. Н. Сафаров, Оловли излар.

7 кўчма Қилмиш, хатти-ҳаракат ва ш.к. га кўра тақиғлан ёрлиқ, белги. *Лаънат тамфаси.* ■ *Орада аллақанча давр бу ажойиб анъанага эскилик тамфаси босилиб, унутиләзганди.* Н. Ҳайиткулов, Ер тафти.

8 тар. Қадимда четдан киритилган молга белги солишида олинган бож.

ТИЛИНГГА ТАМФА БОСИЛГАНМИ? Тилинг йўқми? Нега гапирмайсан?

ТАМФАДОР 1 тар. Қадимда четдан киритилган молга тамфа босиш ва бож олиш билан шугулланган лавозимли шахс.

2 Тамфа босилган, тамғали.

ТАМФАЛАМОҚ Тамфа босмоқ, тамфа солмоқ. *Молларни тамғаламоқ.* ■ *Яхшиги-*

на қўриқланг, хабардор бўлинг, элаб чошлигандан кейин тамғалаб, менга хабар беринг. *Фурсатимни топиб келиб, биргалашиб хирмонни кўтарамиз.* С. Айний, Қуллар.

ТАМҒАЛИ 1 Тамга солинган. Қизил ярим ой тамғали санитария аравачалари, машиналар.. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. гербли. Дўкондорлар унинг кафтига аллақандай тамғали марка пулни жирканниб ташлар, ё бўлмаса, кўзларини ўқрайтириб, қўлларини силтаб, «кем!» деб жеркиб берардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАН [ф. ғән – гавда, бадан, тана] 1 Одам гавдасининг кўкрак қафаси ва қорин бўшлигидан иборат қисми: тана. *Бир куни унинг бошини танидан жудо қиссалар ажаб эмас.. Мирмуҳсин, Меъмор. Киши танидаги аэзоларнинг ҳам қулоги бор: ўзининг бардамилиги ни эшишган аэзолар яна соғ туриб, хизматни бажараверади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Кишининг бутун борлиги, вужуд. *Соғ танда соғ ақл.* Мақол. Тани соғлиқ – туман бойлик. Мақол. — *-Худоё тавба денг, жон бошқа, тан бошқа, – деди домла.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Аноргулнинг қўлидаги дутор «Ўртоқлар» кўйини танларга ларза бериб тарона қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахир тут фақат қорин тўйдидирадиган таом бўлмасдан, киши танига дори-дармон ҳамдир. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Тана, вужуднинг сирт қисми; бадан. *Гард юқмасин танингга, Лой тегмасин барингга.* К. Муҳаммадий. *Бу гапни эшишиб, Элмуроднинг тани жимирлаб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йигит унинг оқ мармардек яланғоч танига боқмай, ерга қаради.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

4 қўчма Ўлик тана; жасад. *Солдат тани, қўшни взводдан шекили.* Снайперинг ўқи калласига тегишибди, қора қонга бўялиб ётишибди шўрлик. Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Мазлумларнинг танидан Курган саройлар..* Гамда ўтди ҳалқ умри Кўп йиллар, ойлар. Файратий.

5 Шахс билдирувчи сўзлар ёки эгалик шаклидаги сўз билан қўлланиб, тегишлилик, улуш каби маъноларни билдириади. Ҳар ким ўз танини олди. *Харажатнинг ярми менинг таним.* Мен ҳам тўртдан бир тан. — *-Бўлти, Даврон, зиёфат менга тан, – дедим. -Ҳаммасини ўзим пишираман.* П. Қодиров, Қадрим.

6 Дастрлабки баҳо, таннарх; дастрлабки маблағ, сармоя. *Танидан юз сўм камига сотмоқ.* Еб-ичиб, танини қилмоқ. — *Муҳаммадражаб саккиз минг сўмни ойига ўн уч процент фойда берни шарти билан олиб, иккни ойдан бери на фойдасини беради, на танини.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 кўм. взр. кам. қўлл. Томон, ён. Ким зўр бўлса, жазосини бераман, Камбагал Назарнинг тани бўламан. Ф. Йўлдош, Маматкарим полвон.

Бир жон, бир тан бўлмоқ қ. жон. Тан бермоқ 1) ишонч ҳосил қилмоқ. *Илгари мен, очиги, буларнинг қўлидан шунчалик иш келишига инонмаган эдим, энди тан бериб қўйдим.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..унинг билмаган нарсаси иўқлигига ҳамма тан бериб улгурган эди. А. Мухтор, Туғилиш; 2) қойил бўлмоқ, қойил қолмоқ. *Ўқтам кўзларини қисиб, бошини тебратиб, қовунни мақтади: -Дидингизга тан бердим.* Ойбек, О. в. шабадалар. Ажойиб шаҳар Бокуни бунёд этган ҳалққа ва унинг истеъодига тан бердик. Н. Сафаров, Оловли излар. **Тан олмоқ** 1) бўйнига олмоқ, иқор бўлмоқ. *Ўз хатоларини тан олмоқ.* — *Адолат ҳар куни кечқурун Усмонжонни кўриши орзусида уйига ошиқар, уни соғинар, лекин буни тан олишга ўзидан-ўзи уяларди.* С. Зуннунова, Гулхан; 2) танимок, ҳисоблашмоқ; эътироф қилмоқ. *Зарифа унча-мунча йигитни тан олиб яқинлашишга шошилмасди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Раисни тан олмай қўйишларига ҳам сал қолди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Танини бағишиламоқ* Тегишига, никоҳига ўтишга рози бўлмоқ. *Унинг никоҳига танини бағишилаган одам киради..* Мен эмас. К. Яшин, Ҳамза. *Бормай туриб бағишиласин танини, Сўнгра кўрсин хотин меҳрибонини.* «Гулшанбоғ». **Тақдирга тан бермоқ** Қисматидаги бирор нарсага, ҳолатга рози бўлмоқ, кўнмоқ. *Яраш полвон кекса момоларнинг тилига кириб, хотинини туркона мулажа қилдириди.* Фойда чиқмади. *Кейин эр-хотин тақдирга тан бердилар.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ТАНА [ф. ғән – гавда, бадан, тан; поя] 1 айн. тан 1-4. Эрта кўклам бўлгани учун, баҳор қўёши таналарга ёғдай ёқади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бир қилич зарби билан бошини танасидан жудо қилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Шундан кейин бир оз танаси яйраб, таранг тортилган асаблари бўй*

шашиб, «Хайрият!» деб қўйди. К. Яшин, Ҳамза. Чопиб бордим қошига, Сулайиб ётар танаси, Олти газ нари жойда Вафодорим калласи. «Ойсулув».

2 Жониворларнинг жисми, жуссаси. Илоннинг қандай сув ичишини камдан-кам кўриши мумкин. У танасини гоҳ шишириб, гоҳ пучайтириб, оғир нафас оларди. «Фан ва турмуш».

3 Дараҳтнинг, ўсимликнинг таг, поя қисми. Ҳовузнинг тўрт томонида ўйғон-ўйғон қайрагочлар, таналари қулочга сигмайди. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

4 тех. Турли асбоб, машина ва ш. к. нинг бўлакларини тутиб турувчи қисми. Краннинг танаси.

Танангта ўйлаб кўр (ёки қара) Яхшилаб ўйлаб, муҳокама, мулоҳаза қилиб кўр. Жаҳлимдан тушганимдан кейин шундай танамга ўйлаб қарасам, бечора ўртогимдан унчалик қаттиқ гина қилишинг ҳожати ўйқ экан. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ТАНА II [ф. تان] Бир-икки ёшли урғочи бузоқ. Ҳа, ўша ўйли дадам билан колхоз таналарини боқдик. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Кетаётир навкарлар Сўна қувган танадай. «Ойсулув».

ТАНАВОР [ф. تاناور] – тўла, бўлиқ, семиз] Пойабзалнинг бошлиғи ва кўнжи учун ишлатиладиган тери ва ундан бичиб олинган андоза. ..косиблар ҳафта давомида ўзлари тиккан кавуш, маҳсиларини сотиб, энг аввал кўнчилардан танавор сотиб олишарди. Газетадан. Москванинг чармфурушилик бозорида тағчарм бошқа раства, танавор чарм бошқа раства сотилишини гапириб берди. М. Осим, Элчилар. Агарда минг тўққиз юз ўйғирманчи ўшлардаги унинг бозордан танавор тополмай, ишсиз, оч қолган вақтларидаги аҳволи руҳиясини хотирласак, унда советлар ҳокимиятига қарши бир кек тугилган даврига ҳам туртимиш ўтамиш. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАНАЗЗУЛ [а. تانازل] – ўзини паст тутиш, тавозели бўлиш; тубанлашиш] Орқага қараб кетиш; инқироз, тушкунлик, регресс. Иқтисодий таназзул. Таназзулга тушмоқ. Таназзулга юз ўйғирмоқ. ■ Бу иши тезда бартараф этилмаса, салтанат обрўсига путур етади, таназзулга олиб боради, деб ўйлардилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Чунки ахлоқ бўлмаган жойда маънавий таназзул бошланади.

Газетадан. Бухоро амири Сайдолимхон ҳукмронлик қилган давр.. мамлакат хўжалиги издан чиқиб, таназзулга юз ўйғирган эди. Газетадан.

ТАНАКОР [ф. تانکار] – танакор, бура] 1 Бор кислотасининг натрийли тузи (сир тайёрлашда, кимёвий идиш ва шишалар ишлаб чиқаришда, металларни кавшарлашда ишлатиладиган шишиасимон тиник кристалл модда).

2 кўчма Бирлаштирувчи энг зарур нарса ҳақида. Севги муқаддас нарса. Оиласинг томтуб, ширин бўлишига у танакор бўлсин. С. Нуров, Янгича тўйлар.

ТАНАФФУС [а. تانفس] – нафас олиш; нафас, дам] 1 Дарс, иш, машгулот ва ш. к. орасида бериладиган қисқа дам. Ўқувчилар танаффусга чиқди. Танаффус эълон қилмоқ.

■ Бу сукут боксёларнинг шиддатли раундлари ўртасида нафас ростлашга бериладиган танаффусга ўшарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Эрталаб қуёш билан баравар туриш, қош қорайгунча иши. Бир маҳал овқатга танаффус. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги узилиш, тўхташ бўлган вақт. У ашулаларни танаффус қилмай айтарди. «Ёшлиқ». Бир оз танаффусдан сўнг программада.. хоккей ўйини кўрсатила бошланди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ТАНАЧА 1 Тана II с. кичр. Танача бокмоқ. ■ Бизнинг даргоҳга яқин жойда иккнишар чамали бир ола танача бебошвоқ ўтлаб юрар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 физиол. Кичкина, фақат микроскоп орқали кўрса бўладиган жисм, ҳужайра. Оқ таначалар. Қизил қон таначалари. ■ Қон – ичида жуда кўп қизил қон таначалари бўлган тиник, деярли рангсиз суюқликдан иборат. «Анатомия».

3 бот. Ниш; ниҳол.

ТАНБАЛ [ф. تانبل] – эринчоқ, ялқов] Ўтакетган дангаса, ялқов. Танбал одам. ■ «Умр доно учун жуда қисқа, танбал учун керагидан ортиқ узун! Одам бўлсанг, шу қисқасини танла!» деб матал ўқиди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Дала шийтони қурилишига бошлиқ бўлиб биркитилган киши анча бўшанг ва танбал эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНБАЛЛАШМОҚ Танбал бўлиб, ялқовланиб бормоқ, танбал, ишёқмас бўлиб

қолмок, дангасалашмоқ. *Бекорчилликка ўрганиб танбаллашиб қолибсан.*

ТАНБАЛЛИК Ишёқмаслик, дангасалик. *Унинг отаси ҳам.. танбаллик, совуққонлик кишини охир ҳароб қилишини ўғлига тақпор-такрор айтар эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Пахтакорга танбаллик ярашмайди, ука.. А. Мұхиддин, Чап чүнтак.*

ТАНБЕХ [а. تنبیه – үйғониш, жонланиш; огоҳлантириш; эслатма, изоҳ] 1 Ножүя хатти-ҳаракат учун берилган таъзир, койиш, огоҳлантириш ёки жазо. *Енгил танбек. Қаттиқ танбек. Танбек бермоқ. Танбек олмоқ.* ■ Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам танбек эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Тоғанинг танбекларига қарамай, жиян ўз ўйлидан қайтмади. «Шарқ юлдузи». -Биз текканимиз ўйқ-ку, ота! – деди болалардан бири, чоннинг танбекини қаттиқ олиб. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

Танбек бермоқ Койиш, ўгит тарзидаги гап-сўз айтмоқ. *Ҳамшира танбек бериб, бошимни ёстиққа қўйди. «Гулдаста». Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбек беришга ҳам ҳаддингиз сифади.. С. Нуров, Нарвон. Танбек емоқ айн. танбек олмоқ. Танбек олмоқ* 1) танбехли гап-сўз эшитмоқ; 2) иш-хизматда оғзаки ёки ёзма тарзда расмий жазо олмоқ. *Мен.. саҳар-мардонда тепани айланиб чиқаман деб, командирдан қаттиқ танбек олган эдим. Т. Рустамов, Мангур жасорат. Танбехини бермоқ* Жазо бўладиган иш ёки гап-сўз қилмоқ; жазосини (жаззасини) бермоқ. *Манман кишининг бунда бўйнин сугуриб, Агар кўрсам, танбехини бераман. «Баҳром ва Гуландом». Танбехини емоқ* Адабини, таъзирини емоқ. *Одам тиқилинч бўлган бу вагонда жой тополмасдан, эшикнинг олдида ўтириб, тоза танбехимни едим. М. Мұхаммаджонов, Турмуш уринишлари. Собирнинг қиёфасида танбек еб, тавба қилиш эмас, ўз истагидан қайтмаслик ҳисси барқарор эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

2 Камчилик, хато кабиларни қайд этувчи гап-сўз, фикр-мулоҳазалар..бу ишдан ҳам айрилиб қолмай, деб астойдил ишлади, хўжайинидан бирон танбек эшитмади. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Уларнинг маслаҳати, ўйл-ўйриғи ва танбеклари аксарият ҳолларда ўринли бўлиб чиқаётганлиги бежиз эмас. Газетадан.*

3 Иш-хизматдаги тартиб-қоидага биноан бериладиган расмий жазо. *Ишдан кечишилари учун танбек олмоқ. Тартибга риоя қилмаганлиги учун командир танбек эълон қилди.*

4 спрт. Ўйин қонун-қоидасига зид хатти-ҳаракат учун ҳакам томонидан айтилган гап, сўз; огоҳлантириш.

ТАНБЕХЛАМОҚ 1 Танбек бермоқ, аданбини, таъзирини бериб қўймоқ, койимоқ.

2 Огоҳлантироқ; уқтироқ. Уни ўйқиган ўйғон дарахтлар орқасига ўтқазар, лабларини қисиб, қўллари билан танбехларди: «Ийглама!» Ойбек, Қуёш қораймас. Эз кунлари [Ўзбек ойим] айвоннинг тўрига ясланиб, Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, ҷўри қиз Ҳанифага ҳамирни ачитмасликни, паловни қурмоч олдирмасликни танбехлабгина ўтиради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНБУР [а. طنبور – торли чертма мусиқа асбоби; үд] Дастанси узун, уч ёки тўртта сим торли, ноҳун билан чертиб чалинадиган мусиқа асбоби. Танбур чалмоқ. *Танбурни созламоқ.* ■ Барот полвон «доддоҳоҳ келибди шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машоқларга кўзи тушди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Эшакнинг (ёки ҳўқизнинг) қулогига танбур чертмоқ (ёки чалмоқ) Гапни уқиб олмайдиган (олмаган) шахсга нисбатан қўлланади. -Ҳўқизнинг қулогига танбур чертдимми, нодон хотин! – қизарип кетди Ёрмат. – Кимга бўлар эди, бой отам ўзига сўраяпти. Ойбек, Танланган асарлар. *Ийғилишдаги гаплар ҳўқизнинг қулогига танбур чертгандай бўти-да..* А. Мұхиддин, Фанишер.

ТАНБУРЧИ Танбур чалувчи созандা. *Моҳир танбурчи.* ■ Алоҳида уйларда ёки мактаб боғида [домла] улар билан бир лаганда ош еб, дуторчи, танбурчи ва ашулачи ўигит-қизларни шу ерга чақиртириб, майшат қилишига берилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНВИН [а. تنوین – «н»лаштириш, айрим арабча сўз (от)лар охирини «н» билан айтиши] Араб ёзувидаги ҳарфнинг устига ёки остига қўйиладиган кўш зер, кўш забар, кўш пеш.

ТАНВИР [а. تنویر – ёритиш; маориф, маърифат; гуллаш] эск. кт. Маърифат, маориф, оқартирув. *Матбуотнинг вазифаси халқни танвир ва тўғри ўйла ташвиқ бўлса..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Танвир этмоқ Ёритмоқ. Мен мантиқ.. фалсафа каби инсон закосининг муқаддас машҳаллари билан талабаларнинг кўнгиларини танвир этаман. Ойбек, Навоий.

ТАНГ [ф. تانگ – тор, сиқиқ, зич] 1 Ораплиғи, эни, ҳажми етарлича катта бўлмаган; тор, чоғ. *Танг ўйлак.* — Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг, Йўли унинг поёнсиз, Гўё саҳро қўкси танг. Файратий. *Вақт танг, далада иш тифиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қутулиш, ҳал қилиш ёки иложи, давосини топиш жуда қийин бўлған, ғоят оғир, мушкул, ночор. *Танг аҳвол.* *Танг вазият.* *Беморнинг аҳволи танг.* — Уканг Курбон оқсоқол тегигрмонида ишлаб туради. Рўзгордан бир қадар сиқилишган. У ёғини суршитирсанг, қишлоқда ҳамманинг рўзгори танг. Ойбек, Танланган асарлар. *Ишнинг энг танг жойи – қум билан шагалнинг етиши маслигига.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳаёт-мамот урушининг танг дақиқаларида* Эргаш меҳрибон онасининг гапларини эслади. Н. Сафаров, Оловли излар.

Танг қолмоқ (ёки қотмоқ) Ҳайратда қолмоқ. Зулайҳонинг осоёшишта юзига қараб танг қолдим. У хатарли одам билан гаплашиб юрганини бутунлай сезмаётганга ўхшарди. П. Қодиров, Қадрим. «Ҳар қалай, ўйғотай», деди яна она ва ўғлиниң бошига эгилди, эгилди-ю, танг қотди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

ТАНГА 1 тар. Бухоро хонлигига 15 тийинга, Кўқон хонлигига 20 тийинга тенг бўлган кумуш пул. *Бир танга* (йигирма тийин). Ярим танга (ўн тийин). Туя бир танга – қани бир танга, Туя минг танга – мана минг танга. Мақол. — Битта мушак уч мири, – деди Турабжон, – юзта мушак отилса.. битттангадан юз танга. Бир миридан кам – етмиш беш танга бўлади. А. Қаҳҳор, Анор.

2 Умуман, қоғоз пулдан бошқа, олтин, кумуш, мис кабилардан зарб этилган пул. *Олтин (тилло) танга.* Кумуш танга. Танга ва қоғоз пуллар.

3 Олтин, кумуш ва уларнинг қоришмасидан зарб этилган пул. қиёсланг: чақа.. тоши-кентлик мардикор иштонининг липпасига қистирилган бўз ҳалтачани – ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмни санаб тўқди. Ойбек, Танланган асарлар. *Охирда маддоҳ*

йигилган танга ва қора пулларни бир шол қопчага солди. С. Айний, Куллар.

4 Қозоғистон Республикасининг асосий пул бирлиги.

5 Балиқ терисини қоплаб олган қаттиқ майда тўғаракчалар. *Балиқнинг тангаси.* *Балиқ тангасини пичоқ билан тозаламоқ.*

6 кўчма Йилтироқ тангасимон нарса ҳақида. Чойхоначи Дадамат унда-мунда қуёш тангалари ўйлтираган тоза, текис саҳнга миришкорлик билан сув сепди. Ойбек, О. в. шабадалар. *Азамат дараҳтларнинг япроқлари оралаб ерга тўқилган ойнинг оппоқ тангаларига ажисб бир завқ билан тикилар эди.* С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ТАНГАДАЙ, -дек 1 Танга ўлчамидек, кичик. Суна ҳам анча салқин бўлиб, кечгача тангадек ерга қуёш тушмасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Заргаров:] Йўқ, ўйқ! Менинг февлимни биласан-ку: жаҳлим чиқса, тангадай жанжални ғалвирдай қиласман-кўяман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлилар.

2 Танга каби, тангага ўхшаш. Сўзни тангадай жаранглатиб сўзлашга устасиз.. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТАНГАЧА 1 Танга с. кичр.

2 кўчма Майда танга шаклидаги йилтироқ нарсалар ҳақида. Ер бетига осмондан Кўплаб тушар тангача, Будир қишининг зийнати: Ҳаммаёт оқ тонгача. З. Диёр.

3 айн. танга 5.

ТАНГЕНС [лот. tangens – тегиб турувчи] мат. Тўғри бурчакли учбурчакда ўтқир бурчак қаршисидаги катетнинг бошқа катетга нисбатидан иборат тригонометрик функция.

ТАНГИ [ф. تانگ – торлик, сиқиқлик, камбарлик] геогр. Икки тогнинг остики туашган ери; тор дара.

ТАНГЛАЙ Оғиз бўшлиғининг юқори девори; қаттиқ ва юмшоқ танглайдан иборат бўлиб, оғиз бўшлиғини бурун бўшлиғидан ажратиб туради. Қаттиқ танглай. Юмшоқ танглай. Тилни танглайга тегизмоқ. — Секин [шафтмолининг] пўстини арсанг, оғзингга солиб, тилинг билан танглайнинг боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

Танглайи тақиллаб кетди ёки танглайи куриди Ортиқ сувсаб, томоғи қақраб кетди. [Кудратнинг] Лаблари қовжираган, танглайи қуриган, ранглари ўчган эди. З. Фатхулин,

Сўнмас юлдуз. **Танглайнини кўтармоқ** (ёки босмоқ) этн. Чақалоқнинг танглайнини бошмалдоқ билан босмоқ. **Танглайнини.. билан кўтарган** Бирикма таркибидаги « билан» кўмакчиси билан боғланган сўз англатган нарса, гап-сўз (уни қилиш, айтиш, қўллаш) шахсга ёшликтан одат эканлигини, ёшликтан теккан «касал» эканини билдиради («қўндоқда теккан» ибораси маъносига яқин маъно билдиради). Унинг танглайнини пул билан кўтарган. **Танглайнини сўкиши билан кўтарган** (Кўп сўкинадиган, сўкиниб гапирадиган шахсга нисбатан қўлланади). **Танглайнини тақи́ллатмоқ** Танглай билан тил орасидан тақи́ллаган овоз чиқармоқ (ҳайрат, инкор ва ш.к. маънолар ифодалаш учун). -Ҳеч кимда ўйқми-а? — паришон бир ҳолда сўради Бувинисо. Қўзлари мильтиллаган бола, гапиришга мадорсиздек, танглайнини тақи́ллатиб, бош чайқади. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тили танглайига ёпишмоқ** Ҳаяжон, газаб, кўркув ва ш.к. сабаблар туфайли гапиролмай қолмоқ. **Маҳмуджонни муздек тер босди.** Нимадир демоқчи эди, тили танглайига ёпишиди. «Муштум».

ТАНГЛИК 1 Танг ҳолат, танг эканлик. **Жойнинг танглиги.** *Вақтнинг танглиги.*

2 Танг, сиқиқ жой. *Тангликка сира тобим ўйқ.*

3 Торлик, кичкина эканлик. Этигим бироз танглик қилди.

4 Оғир, мушкул аҳвол; етишмаслик. **Озиқ-овқат танглиги.** — Рўзгордан шундай танглик тортидикки, гапирсан, балки ишонмайсиз. Ойбек, Танланган асарлар. **Ем-хашак танглиги** сабаб, магазиндан нон олиб боқишига мажбур бўлган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 айн. кризис, инқироз. *Иқтисодий танглик.* Ҳукумат танглиги. — Ўтмишда.. тез-тез содир бўлиб турган ижтимоий-иктисодий ва сиёсий тангликлар ирригация ишларига салбий таъсир қилган. И. Жабборов, Кўхна харобалар сири.

ТАНГО [исп. tango] Тўрт тектада ўйналадиган мулоийим рақс ва шу рақс мусиқаси. Тангога рақс тушмоқ. — «Чет» таклифларга чек қўйиш мақсадида уни ўзи тангога олиб тушмоқчи бўлди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНГРИ [мўғ. тэнгэр — осмон; худо] Оллоҳ, Худо, парвардигор. Мен қиласман ўт-

тиз, тангрим қиласди тўйқиз. Мақол. Тенгеганни тангри суйибди. Мақол. — Баъзиди гўлдираб босинқирап, уйғониб кетиб, тангрига ёвориб, нажот тиларди. Мирмуҳсин, Чўри.

ТАНГЧИЛИК айн. танглик 3. Тангчиликдан чиқмоқ. — Оталаримиз.. кураш ўйлида ўйқчиликка ҳам, тангчиликка ҳам чидашиди. И. Юсупов, Мехнатда жасорат кўрсатинг.

ТАНДА 1 Мато тўқиши учун узунасига, бўйлама тортилган ип, ўриш. *Тандаси ҳам, арқоги ҳам соғи ишакдан тайёрланган атлас.*

— Этаги олисларга чўзилиб кетган чўл тўқувчи дастгоҳидаги тандага, янги обод бўлган жойлар эса шу танданинг аста-секин тўқилиб келадиган сергул матосига ўшарди. С. Аҳмад, Чўл бургуги.

ТАНДА қўймоқ 1) мато тўқиши учун унинг ўришини тартиби билан тортиб чиқмоқ; 2) кўп марта бориб қелмоқ, бирор жойга серқатнов бўлиб қолмоқ. *Иноят оқсоқол Марғилон билан Чортепак орасига танда қўйиб қолган.* С. Аҳмад, Уфқ. Менам шунисига дорман-да, ука. Кейинги вақтларда Турдиғилай идорага танда қўйган. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 кўчма ўриш иплари каби тортилган нур, тола ва ш.к. ҳақида. *Куёш ҳам шошқалоқ бўлиб қолди — тандасини дарров ўтишириб олди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНДАЧИ Танда қўювчи уста.

ТАНДИР [а. تندور — нон ёпиладиган ўчоқ, курилма] Нон, сомса, кабоб кабиларни ёпиб пишириш, тайёрлаш учун лойдан ясалган курилма. *Тандирга ўт ёқмоқ.* Тандирда нон ёпмоқ. Тандирдан янги узилган иссиқ нон. Уйда чакса уни ўйқ, том бошида қўш тандир. Мақол. — [Старшинанинг] Тандирдан чиққан ширмон нон каби бўртиб турган юзида шўх табассум пайдо бўлди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Ҳар гал нон ёпишганда, унга атаб жажжигина кулча ясар, то қўллари кўйиб, тандирдан узид бермагунча, Мансур пойлаб ўтиради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган Бор ёки йўқ эканини суриштириш, аҳволи билан ҳисоблашмай хотамлик қиласдиган, эррайим. *Раис супрадаги унга қарамай, тандирга ўт қалайдиган хилидан.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ТАНДИРЧИ Тандир ясовчи (тайёрловчи) уста. *Кўқоннинг Исфара гузарида Мусо тандирчи ўғли Абдулҳайни уйлантирияти. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. Парфи сўтак билан Фармон кал орқаларига қайтиб, Пирмұхаммад тандирчи ёнига келишиди. Мирмұхсин, Меъмор.*

ТАН-ЖОН, тану жон Кишининг бутун борлиги, вужуди. *Бу ҳовлига келганида, у яйрап, тан-жони ором оларди. Мирмұхсин, Топилган ҳусн. Ҳам ҳадик, ҳам эҳтирос билан тан-жони ёниб кетган Шаҳзодаҳон Олчинбекнинг қучогидан зўрга суғурилиб чиқиб олди. К. Яшин, Ҳамза.*

Тан-жони соғ Соғ-саломат, сиҳат-саломат. *Нафисахон Ҳафизани қучиб: -Яхши юрибсанми, тан-жонинг соғми? – деди. Мирмұхсин, Умид. ..эс-хуши жойида, қадди-қомати келишган, тан-жони соғ.. манман деган битта ўнгитнинг ишини баҳузур қиласидан хотин эди-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ТАНИЛМОҚ 1 Танимок фл. мажҳ. н. У, ниқоб очилиб, танилиб қолди.

2 Ном чиқармоқ, донг таратмоқ, маълум-машхур бўлмоқ. *Бу ҳофиз бутун оламга танилган. Ойбек, Танланган асарлар. Шундай қилиб, у тез фурсатда эл-юрт орасида «Ҳакимча табиб» номи билан танилди. К. Яшин, Ҳамза. Орадан кўп ўйлар ўтди, Тамарахоним машҳур актриса бўлиб танилди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.*

ТАНИМОҚ 1 Таниш бўлмоқ, билмоқ. *Мен уни икки ўйлдан бери танимайман. Бу ерда у ҳеч кимни танимайди. Адолатни танинглар унга ҳайрон бўлиб, бақрайиб қараб қолар, бавзи бирорлар юзини ўғирап.. эди. С. Зуннунова, Гулхан. Нуринисони яқиндан танинглар у билан ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ўзига тегишли ёки таниш кимсани, нарсани кўринишидан ёки бошқа бирор белгисидан билмоқ, ажратмоқ. *Овозидан танимок. Кўзидан танимок. Дарвозабон бекни таниб, қўл қовуштириди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эшелоннинг кейинги тўхташида вагон тирқишидан қараб турган Истроил Азимов бу станцияни таниб, «Пенза» деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Лой ва тупроққа қоришиган жангчиларни танимок қўйин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳай, у қизни ўзинг кўрсанг танийсанми? С. Сиёев, Аваз.*

3 Фарқига борадиган, яхши-ёмонни ажратадиган бўлмоқ, ажрати билмоқ. *Отинг борида ўйл тани, Ақлинг борида эл тани. Мажкол. Сен азалдан одам танийсан. Қўнглингга бир нарса келмасин-у, оғайни, Шоабдуфаттоҳ Ҳўжаев – ўғил бола йигит. А. Қаҳҳор, Оғайнилар. Гилам танийдиган одам икки мингга индамасдан олади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Жўра бошқа отларга бир зум кўз ташлаб: -Агар от танисанг, рисоладаги саман – шу, – деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ҳақ-хукуқи, обрўи, мавқеи ва ш. к. билан ҳисоблашиб муомала қилмоқ, тан олмоқ. *Биз Мусулмонқулни танимаймиз! Бизнинг бошлиғимиз Худоёрхондир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Одамни танимаслик (ёки танимай қўймоқ) Жуда мағрурликка берилиб (ҳаволаниб), ҳеч кимни менсимаслик, писанд қилмай қўймоқ. *Шундай қилиб, кунни ўтказаверди. Бу рунгидай одам танимайдиган бўлиб кетди. «Баҳром ва Гуландом». Равшан Мусаев совхознинг 4-бўлимига бошқарувчи бўлди-ю, унча-мунча одамни танимай қўйди. «Муштум». Оқ-қорани танигандай Яхши-ёмонни кўрган, кўп нарсани, дунёнинг борди-келдисини билган. Сиз оқ-қорани танигандай одамсиз, Абдишукур. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳат танимок Ўқиши-ёзишни билмоқ, саводли бўлмоқ. Ана, сизнинг меҳрибон Ойимхон опангиз. Районга бориб, уч ой ўқиб келди. Ҳа, салпал ҳат танийдиган бўлти. П. Турсун, Ўқитувчи. Эсини (ёки ақлини) танимок Эси кириб, улгайиб, онгли равишида иш қиласидиган ва кўрган-кечирганларини эслай оладиган бўлмоқ. *Биз, раисимиз айтмоқчи, энди эсини танигандай боладаймиз: кўп нарсага қизиқамиз, кўп нарсани билгимиз келади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Мирнурлат Темирович гапнинг пўсткаласини айтдилаар, эсимни таниганимдан бери бу – иккинчи марта этик кийишим. С. Маҳкамов, Шогирд. Ҳақини танимок Ўз ҳақ-хукуқини билмоқ, ҳақ-хукуқини ўз кўлига олмоқ. Давлатёр таърифлагандек, «ҳақини танимаган» бу бечора [Худойиқул] шу равишида ҳаёт кечиради. П. Турсун, Ўқитувчи.**

ТАНИТМОҚ 1 Танимок фл. орт. н. Юзларини танитмаслик мақсадида, турли шаклдаги мўйлову соқол ва юзу сочининг тусини ўзгартирадиган мой суртмалар гамлашган. *«Муштум».*

2 Маълум қилмоқ, билдиromoқ, айтмоқ (ўзини, кимлигини). *Отасига учраб, ўзимни танитдим, қимтиниб-тортиниб, арзимни айтдим.* «Муштум».

3 Маълум-машхур қилмоқ. *Ана шу саксовуллар, ана шу барҳанлару қўй-қўзилар менинг одамлигимни танитди..* М. Салом, Кечирим. *Меҳнат, ҳалқ ишига садоқат Сафаровни барвақт элга танитди.* «Ўзбекистон Қўриқлари».

ТАНИШ 1 Танимоқ фл. ҳар. н. *Бир-бира ни таниш. Ҳат таниш. Оқ-қорани таниш.*

— Янги кийимлар кийиб, чиндан ҳам таниш қийин бўлиб қолган Элмуродни кўриб.. кўзлари олайиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Агар жиноятчи қўлга тушсагина, Умар уни тусмомлаб таниши мумкинлигини тушунди терговчи.* С. Юнусов, Кутимаган ҳазина.

2 сфт. Кимсага аввалдан маълум, кишилар танийдиган, биладиган. *Таниш одам. Таниш овоз. Таниш иш. Таниш имзо.* Бу ерлар унга болаликдан таниш. — Зиёдилла таниш дала ўйлидан хаёл сурib борарди. Ҳ. Фулом, Машъал. *Унинг қўйида Зулфиқорга таниш кичик ҳанжар ялтираб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 от Кимгadir маълум бўлган, у танийдиган ва маълум даражада муносабат-алоқаси бўлган шахс. *Қани, юр, темир ўйлда танишим бор эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Тўриқни бир танишиникда қолдирди-да, ўзи.. шаҳарга жўнади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўхъ!.. эски танишлар тўпланадиган кун экан-да бўлмасам.* «Муштум».

Кўз таниш Фақат кўрганда салом-алик қилишиб юрадиган, ҳали унчалик алоқамуносабати бўлмаган таниш. *Муроджон билан ҳали тузукроқ таниша олганимча ўйқ.* У ҳам менинг кимлигимни яхши билмайди. *Фақат кўз танишмиз, холос.* Файратий, Узокдаги ёр.

ТАНИШ-БИЛИШ Бир-бира ни танийдиган ва маълум жиҳатдан алоқа-муносабати бор шахс(лар). *Сумка, тўрхалта кўтарган одамлар уй-уйига шошилишар, танишибилишларини кўриб, байрам билан қутлашар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Энди, дўхтири, ҳозир қайси институтга борсангиз, таниш-билишининг боласи киради. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ТАНИШЛИК 1 Таниш бўлиш, таниш эканлик. *Иш билан танишлиги унга қўл кел-*

ди. — Йигиталини ҳаммамиз яхши таниймиз.. Аммо ҳозир бу танишликнинг сира аҳамияти ўйқ. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Ўзаро таниш-билиш ҳолати, танишбилишлик муносабати. Менга қолса, бу ишда ҳеч бир қўрқадиган гап ўйқ, уста билан танишлиги бўлса, унинг уйига меҳмон бўлгандир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу одам бизнинг уйимизда нима қилиб ўтирибди? У билан танишлигинг борми?* «Муштум».

ТАНИШМОҚ 1 Танимоқ фл. бирг. н. *Улар мени танишмади.* — *Тошкентимиз шундай ўзгарганки, уни узоқ кўрмаганлар ҳозир таниша олмайди.*

2 Кимса билан ўзаро таниш бўлмоқ, бирбира ни таниб, билиб олмоқ. *Бекмуродов билан ўтган ўши дам олиш уйида танишган эдим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, сұхбатлашиб, дўстлашиб кетганингдан кейин очилади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Албатта, ўзинг бирга борасан, қудаларине билан танишмоминг ҳам зарур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Муфассал ўрганмоқ, кўриб чиқмоқ, билиб олмоқ. *Иш билан танишмоқ.* Шаҳар билан танишмоқ. — *У гувала деворли кўчаларда уйма-уй юриб, колхозчиларнинг турмуш шароити билан танишиб чиқди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ТАНИШСИЗЛИК 1 кам қўлл. Таниш эмаслик, нотанишлик. *Иш билан танишсизлик.*

2 Танишлари йўқлик. *Шаҳрингизга биринчи марта келишим бўлгани учун, танишсизлик, ёлғизлик мени жуда зериктирган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАНИҚ Таниб олиш учун қўйилган ёки табиий мавжуд бўлган белги, нишон. *Йўқолган отингизнинг қандай таниғи бор?*

Таниқ бермоқ Таниганлигини билдиromoқ, маълум қилмоқ; гувоҳлик бермоқ. Қишлоқда мулла Мамажонни илгаридан танийдирган кишилар. — *Бу ўиллар [1928–29] фалон мозорнинг дахмасида шаҳхлар билан бирга эди, – деб таниқ берадилар.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ТАНИҚЛИ 1 Таниб олиш учун қандайдир белгиси ёки белгилари бўлган; таниш. *Таниқли кўча.* — *Тамға каби таниқли, Ҳар ерда бир из.. Узоқларда жилади Уч-тўрт хотин-қиз* Ҳ. Олимжон.

2 Кўпчиликка мальум, кўпчилик танийдиган; атоқли, машхур. *Таникли шоир.* — Кўпчилик олдида айтишиб ўтириш иккингизга ҳам ярашмайди, — ..иккингиз ҳам элъортда таникли одамларсиз. И. Раҳим, Ихлос. *Миркарим ака Эски шаҳарга таникли одам.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТАНК [ингл. tank — зирҳ билан қопланган, гусенициали ҳарбий машина < шу машина ихтиорчисининг фамилияси (Танк)дан келиб чиққан] 1 Зирҳланган, тўп ва пулемётлар билан қуролланган, ҳар қандай ўйлда ҳам юра оладиган гусенициали ҳарбий машина. *Оғир танк. Енгил танк. Танк дивизияси.* — *Бу ёққа [қишилоққа] мадад учун юборилган немис танкларининг ўйлани бизнинг танкларимиз тўсган, сойликда танклар жанги бўлмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Суюқликларни сақлаш ва ташиш учун мўлжалланган, маҳсус жиҳозланган катта идиш.

ТАНКЕР [ингл. tanker] Суюқликларни, суюқ юкларни танкларда (қ. танк 2) ташийдиган маҳсус кема.

ТАНКЕТКА I [ингл. tankette — кичкина танк] Разведка, алоқа учун хизмат қилувчи гусенициали енгил жанговар машина (20-асрнинг 20-30-йилларида).

ТАНКЕТКА II [р.] Тагчарми товонга томон қалинлашиб борадиган, хотин-қизларбоп енгил оёқ кийими.

ТАНКЧИ Танк қисмida хизмат қилувчи ҳарбий ходим. *Танкчилар жангга кирди.* — *Танкчиларимизнинг жасоратига оид жуда кўп жанговар эпизодлар кўз олдимда турибди.* «Ёшлик».

ТАНЛАМОҚ 1 Бирор белги-хусусияти, хислати ва ш.к. га кўра ажратмоқ, белгиламоқ. Қовун танламоқ. *Кўйнинг семизини танламоқ.* — Полвон учинчи дафта келтирилган тошлар ичидан.. бир тошни танлаб олди-да, яхшилаб артишига ва бир томонини ўйнишга буюорди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзининг очилиши. Унга қиз танлаш, қишилоқнинг энг биринчи қизини топиб бериши онанинг иши эмасми? И. Раҳим, Ихлос. ..ёш толга чиқиб олган йигит болтача билан силиқ шохларни танлаб кесарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Маъқулини белгиламоқ, маъқул топмоқ, ўзи учун маъқул деб билмоқ. *Касб танламоқ.* Эшакнинг танлагани — шўра. *Тан-*

лаган ўйлидан қайтмаслик.

— *Боғнинг энг «туби»да, сердараҳт ва пастқамликда кафе бор. Аҳмад шу кафени танлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Умуман, белгилаб, ажратиб олмоқ. *-Қаёққа бўларди, уйга-да, — қўрслик билан жавоб берди чол.* — *Ҳар ким ўз молини танлаб олсин, деган буйруқ чиқибди-ку!* С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАНЛАБ (ёки танлаб-танлаб), тозисига учрамоқ Танлаб-танлаб, энг ёмонига, нобопига учрамоқ.

ТАНЛАНИШ 1 Танланмоқ фл. ҳар. н.

2: табиий танланиш Яшаш учун қурашнинг натижаси бўлиб, жонли организмларнинг эволюцион тараққиёт жараёнида ҳаёттий шароитларга мослашиб бориши ва яшаб қолишидан иборат биологик қонуният, жараён.

ТАННАРХ [тан 6 + нарх] иқт. Корхоннинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни сотиш ҳамда ишлар бажариш ёки хизмат қўрсатиш учун қилинган жами жорий харажатларининг пул шаклидаги ифодаси; маҳсулотнинг иш ҳақи ва ишлаб чиқариш харажатларидан иборат ўз нархи. *Маҳсулот сифатининг ёмонлиги, таннархининг қимматлашгани ҳақида нега лом-мим демайсиз.* «Муштум». *Тупроққа қўшиладиган полимерларнинг таннархи унча қиммат эмас.* С. Кароматов, Фан — бизнинг компасимиз.

ТАННОЗ [а. ئەنۇز — ноз қилувчи, шўх ва серноз] 1 Ўзига оро бериб, ноз билан юрувчи; нозли ҳаракатлар қилувчи. *Бир танноз қиз дабдаба билан идорага келиб деди:* -Мени секретарликка қабул қиласангиз. «Муштум». *Сертаманно, кеккайган таннозлар ёхуд ни ма десанг, хўп деб кўнаверадиган чўрисиғат лақмалар дарров мебдага уради.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бирор фойдали иш-юмуш билан шуғулланмай, ўзига оро беришдан, ўйин-кулгидан бошқани билмайдиган, олифта. *Беши таннозлардан орттириб улфат, Ўйин-кулгиларга бердинг кўнгилни.* Э. Охунова, Шу ҳам баҳтми? Тавба денг, болам, бўйдоқсиз, шундай таннозлардан бирига учраб.. «Гулдаста». *Совуқ сувга қўл урмас таннозини Етаклаб, қаёққадир бошлаб кетди.* «Муштум».

ТАННОЗЛИК 1 Таннозларга хос иш, ноз, карашма. *Таннозлик қиласмоқ.* — *Айниқ-*

са, бой қизларининг юришида, ҳаракатида таннозлик, тантиқлик очиқ сезилиб турди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Қиз ҳамон бошини қўйи солиб турар.. таннозлик ўрнини энди қандайдир мулойим осойшиштадик эгаллаган.. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТАНОБ [а. طنبى / طنبى – арқон; пай] 1 эск. Ер ўлчаш, узунлик ўлчаш, чизиқ тортиш ва ш.к. ларда ишлатиладиган узун чилвир, режа ип.

Таноб тортмоқ (ёки урмоқ) Режа ип тортиб ўлчамоқ. *Матчон тўра кузда ҳосилни ўнгизтириб олгач, қумгача чўзилган бўз ерларга таноб урдириб, ўзига қўшиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кам қўлл. Умуман, ингичка арқон, чилвир ёки каноп ип, ришта. *Шоҳнинг амри билан минг полвон ва кал икки кечакундуз ўйл торттиб, Гўша тогига етиб, чортиглар [чодирлар] танобини торттиб.. ётаверди.* «Зулфизар билан Авазхон». *Бекам-кўст турмуш кечириб, эр-хотин тотув яшаётган кезларда тўсатдан бу иноқ оила ҷархининг таноби узилди.* И. Раҳим, Ёш хотин. *Банд этиб зулфинг аро кўнглимни озод этганинг, Куш учиргандек эрур боғлаб аёғига таноб. Нодира.*

3 эск. *тар.* Ўрта Осиё хонликларида: то- монлари 60 газдан иборат бўлган майдонга тенг юза (ер) ўлчов бирлиги. Тонг отгунча бир танобча ернинг гўзаси сув ичди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Богнинг сатҳини Салим уч ярим таноб, Фазлиддин уч таноб мўлжаллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 эск. *тар.* Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистонда қўлланган узунлик ўлчов бирлиги (17-асрда 39,9 метрга тенг бўлган).

Оғзининг (ёки лабининг) таноби қочмоқ айн. **оғзининг боғиҳи қочмоқ** қ. боғиҳ. *Муродовани кўрганда оғзининг таноби қочадиган Зуннунов бугун ҳақиқатан ҳам хомуш кўринди.* И. Раҳим, Ихлос. -Бор, яна бир миридан ташладим, – деб юборди. *Инглизнинг лабининг таноби қочиб, илжайди.* К. Яшин, Ҳамза. **Танобини тортмоқ** 1) йўл, ҳажм ва ш.к. жиҳатдан қисқартмоқ, камайтирмоқ. *Минган оти жонивор Йўлнинг танобин тортди.* «Нурали». *Умридан барака топсин.* Ҷўлнинг танобини тортяпти. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. *Овқатнинг танобини торттиб қўйишиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) бўлмағур, номақбул иш-ҳаракатга чек қўй-

моқ, шундай хатти-ҳаракатдан тийиб қўймоқ. *Хўжаликларнинг баданига зулукдай ётишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортши керак.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Амакисига ён босган ўғлидан ҳам ранжишиди.* Танобини торттиб қўймоқ ниятида уйга келса, *Жавҳар ўйқ.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТАНОБИЙ [а. + ф. طنبى / طنبى – катта умумий хона, мәҳмонхона, зал] Умумий бино, иморатда бошқалари нисбатан катта, маҳсус безатилган ва мәҳмонлар кутиб олинидиган хона. *Хобгоҳдан икки хона нарида ҳашаматли танобий уйда аллақачон тузаб қўйилган дастурхон мирзога мунтазир эди.* П. Қодиров, Бобур. *Бобур мирзо туя киғиз тўшалган танобий хонада даричадан ташқарига қараб, хомуш тикилиб ўтиради.* Ҳ. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Танобий хона майин мусиқа, жаранг кулаги, зарофатли гурунг ила яшнай бошлиди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАНОБЛАМОҚ Таноб тортиб, ер ўлчамоқ. *Минг таноблаб ҳисобланган олмазор.* Ф. Фулом, Шум бола.

ТАНОБЧИ эск. Таноб тортиб, ер ўлчовчи киши. *Бой, танобчи олиб келиб ўлчамиб.. икки таноб чиқартириб олган эди.* Менинг таҳминимча, бой ўлчаб олган ер икки танобдан ортиқ эди. С. Айний, Қуллар.

2 *тар.* Солиқ олиш учун ер ўлчовчи лавозимли киши. *Ясовулбоши Шерназарбой хоннинг буйргуни кўнгилдагидай бажара бошлиди, қишлоқларга танобчилар юборди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАНОВАР [ф. تناور – семиз, бўлиқ; барваста, гавдали] Ўзбек халқ рақс куйларидан бирининг номи. *Тановарни ҷалмоқ.* Тановарга ўйнамоқ.

ТАНОВУЛ [а. تناول – ўз ичига олиш, қамраш; ейиш, ичиш]: **тановул қилмоқ** Истеммол қилмоқ (емоқ, ичмоқ). -Қани, бу ёқса, *Анвар!* – деди маҳдум. – Таомни шу ерда тановул қилсан ҳам бўлур. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Ифтор маҳалида тановул қилмоқ учун кўнгил тусаган нарса, озми-кўтми, дастурхонга муҳайё қилинади.* Н. Сафаров, Наврўз.

ТАНОСИБ [а. تناسىب – ўзаро алоқа; қариндошлиқ; бир-бирига мутаносиб ва ўйғун бўлиш] 1) Ўзаро мутаносиблик ва ўйғунлик. *Ҳолбуки, тасвир ғоят бекаму кўстга ўхшарди:* кенг порлок манглай, беозор дард

акс этган ўйчан кўзлар, ажисб ёруғлик таносиби.. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Бир зумда ичкаридан ҳаворанг футболка кийган, қадди-басти таносиб қиз чиқиб келди. Н. Ёкубов, Жон.

2 ад. Шарқ мумтоз шеъриятида: шеър байтларида маъно жиҳатдан бир-бирига яқин, ўзаро муносабатдош бўлган тушунчаларни англатувчи сўзларни қўллаб (мас., жон-бадан; юз-огиз-кўз; ҳаж-фарз-зиёрат каби), улар воситасида образли ифодалар, лавҳалар яратишдан иборат бадиий санъат тури.

ТАНОСИЛ [а. تانسیل – кўпайиш, урчиш, болалаш] Биологик жинсга оид, жинсий. *Таносил аъзолари.*

Таносил касалликлари Жинсий аъзолар касалликлари. қ. **венерик касалликлар.**

ТАНСА с. т. Танца, ракс.

ТАНСИК [а. تنسیق – териш, тизиш; тартиб билан жойлаш; мувофиқлашув; нодир, камёб нарса] 1 Кам қилинадиган ёки бирор жойда кам бўладиган, лекин севиб ейиладиган. *Тансиқ овқат. Тансиқ мева.* — Қазиқарта, кабоб, палов, бешбармоқ, Қовун-тарвуз, мева, саримой, қаймоқ, *Тансиқ ҳисобланган ҳар нимаки бор, Дастурхонимизда сизга интизор.* Ўйғун.

2 Умуман, кам топиладиган, кам бўладиган, кам учрайдиган; ноёб. *Адолат извошдаги тансиқ моллар, зеб-зийнат буюмларини кўриб, шуларнинг ҳаммаси бир бригадага тегишили эканига ишонмади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. — *Жуда иймансангиз, мана, бир қучок гул, бера қоласиз,.. – деди ҳазилсимон Комила.* — *Ана тансиқ совга!* Ойбек, О. в. шабадалар. [Тантибийвачча] Жондор вагончи каби дўстини ғоят қувонтирган «ажойиб тансиқ ўтириши» вадасининг бундай ишкан бўйиб чиққанидан уялди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАНСИҲАТЛИК айн. **тансоғлик.** Шу билан бирга, сизларга узоқ умр, тансиҳатлик, ўқишида гайрат тилаб қоламан. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАНСОҒЛИК Тан-жони соғлик, сиҳатсаломатлик. Полвон бобо, ундан чил берманг-е, Ҳотам полвонга тансоғлик керак. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

ТАНТАЛ [лот. *tantalum* < юн. *Tantalos* – юон мифологиясида: маъбуллар томонидан абадий очлик ва ташалик азобига

маҳкум қилинган Лидия шоҳининг исми] Менделеев даврий системасининг V гуруҳига мансуб кимёвий элемент, кўкиш-кулранг, эриши қийин қаттиқ металл.

ТАНТАНА [а. طنطنه – жаранглаш, жаранг; шовқин; гўнғиллаш] 1 Муҳим воқеа, ҳодиса ва ш. к. муносабати билан ўтказиладиган, ўйин-кулги, хурсандчилик руҳида давом этадиган йигин, маросим. *Байрам тантаналари. Янги йил тантаналари.* — Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Ҳойқаро уйни тўлдирган ва улуғвор таъзим.. билан ўтирган оломонга фахрланиб қаради. Ойбек, Навоий. Қаҳрамоннинг қишлоққа қайтиб келиши катта тантанага айланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Май – бахор эркаси, ғалаба рамзи, Шаҳар, қишлоқларда тантана, байрам.* Р. Бобоқон.

2 Бирор мақсад, фаолият йўлидаги галаба, муваффақият ва унинг ифодаси. *Ойбек инсон ақл-идроқининг, адолат ва баҳтсаодатнинг тантанаси йўлида ғоят улкан исходий жасорат кўрсатди.* Газетадан. Тинчлик учун кураш, гуманистик ғоялар тантанаси учун кураш ишига ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўймоқдалар. Газетадан. Бу қарашда Зеби қандайдир заҳарли тантанани сизиб, унинг маъносига тушунди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

3 Тўй, хурсандчилик йигини, маросими кабиларга оид хатти-ҳаракат, шодиёна ишлар. Қизидан хабар топиб келган Ёрмат уни Шоқосимнинг кулбасидан торттиб олиб кетгач, бой ҳовлисида тўй тантаналари бошланди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўйда галати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зунунова, Янги директор.

4 Голибона, кўтаринки кайфият. Ҳозир у мамнуният ва тантана билан кулемсираб, *Маҳкамининг яхши волейболчи эканини айтди..* П. Қодиров, Уч илдиз. Суяр ўзининг қувончини тантана билан эвлон қилди: *-Бугун инструкторимизни қолдирдим, дада!* А. Қаҳдор, Асарлар.

Тантана қилмоқ 1) ғалаба қилмоқ, рўёбга чиқмоқ. *Мана мен ҳам бугун мақсадимиз тантана қилишига ишонганим учун шаҳарга тушиб чиқмоқчиман.* Ҳ. Фулом, Машъал; 2) тантанали ҳолатда бўлмоқ, тантана ҳукм сурмоқ. *Тоғда ҳам, настода ҳам.. – ҳамма ерда меҳнат тантана қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Чиндан ҳам поёнсиз ҷўлда

ҳаёт тантана қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАНТАНАБОЗ [тантана + ф. چىپا – яхши кўрадиган, берилган] Тантанани, асьасадабдабани яхши кўрадиган, қуруқ тантаналарга берилган. Нутқингизда: «Биз сийқаси чиқкан ваъдабозлардан, тантанабозлардан.. эмасмиз», дедингиз. «Муштум».

ТАНТАНАБОЗЛИК Қуруқ тантаналарга берилиш. Йиғилиш ва конференциялар тантанабозликка айланмаслиги керак. Газетадан.

ТАНТАНАВОР айн. тантанали. Машоқлар дарҳол «Хон чиқар» дейиладиган тантанавор мусиқани бошладилар. С. Сиёев, Ёруғлик. Дарвозанинг иккала қаноти очиб қўйилган, ичкарида тантанавор бир кайфият хукмрон эди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ТАНТАНАЛИ 1 Тантанага эга, тантана руҳидаги, тантана билан бўладиган. Ўшдаги қароргоҳда бу оқшом сизларнинг шарафингизга тантанали зиёфат берилур. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Трестдагилар илғор бинокорлар қатори Ёдгорни ҳам тантанали кечага тақлиф қилишиди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Тантана ифодаловчи. Гўё улуг бир ҳодиса содир бўлиши кутиласётгандек, еру кўк тантанали қиёға олди. С. Анорбоев, Оқсой. -Аҳа, демак, ҳали топганингиз йўқ, – деди Исмоил тантанали бир оҳангда.. Ойбек, Нур қидириб.

3 Асьаса-дабдабали, кўтаринки руҳ билан. Никоҳ тўйи фавқулодда суронли ва тантанали бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Сайдози бу сўзларни оғзини тўлдириб, алоҳида расмий тусда гапиргани учун тантанали жарангларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАНТИ 1 Ўзгаларга ёрдам, сарф ва хизматини аямайдиган, мард; кўнгли ва қўли очиқ. Бой ва танти куёв ҳаражатларнинг ўирик ва майдалигини суриштирмай, чўнтақларидан даста-даста нул чиқарар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. ..Бу танти йигит ўз ўртоги Низомиддиннинг зинданда ётишига асло йўл қўймайди, деб ҳисобларди у. Мирмуҳсин, Меъмор. Танти, лекин бизга эмас.. Зиёфатларини еган одамлар унга Танти от қўйшишган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Алдам-қалдам, гирромлиги йўқ, ўзаро муносабат, беллашув ва ш.к. да ҳалол. Азим тажсанг қиморбоз эди, шунинг учун ҳам ҳар

бир қиморбоз сингари мард, танти. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Танти бўлиб урушайлик, деб Арза бекларга кўрсатди. «Гулихиромон».

3 кўчма Сахий, ҳалол. Мана қатор-қатор карвон келар Гўзал Фарғонанинг танти еридан. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ўқтам ҳам Ўсаржонга қараб, салмоқланиб деди: -Хуллас қалом, меҳнатни аяманглар, ана унда бу жой хийла танти бўлади. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТАНТИЛИК Танти одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. Йигит кўрки эса мардлик, тантилик. Миртемир. Тантилик шундай бўлсин: Ҳар ким ишқиса, шу ўлсин, Йиқитган алтирик қолсин. «Эрали ва Шерали». [Тантибойвачча] Гуландомга суйқалади, унинг атлас қўйлаги остида балқиб турган кўкрагани ўйнайди. Кераксиз бўлса ҳам, тантилик учун ҳар хил овқатлар, ичимиклар буюрди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАНТИҚ 1 Ортиқ эркалатиб, талтайтириб юборилган, талтайтан. Моҳим – Хоразм хони.. Алломатхоннинг ягона тантиқ қизи, 18 ёйда. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

2 Бўлмагур қилиқлар қиласидиган, қилиқлари келишмаган, бемаъни. [Сайдалимхон] Ўлгудек тантиқ. Агар бир эркаланишга тушшиб кетса, киши қилмаган қилиқларни қиласиди. Ойдин, Ҳазил эмиш.

ТАНТИҚЛАНМОҚ Тантиқлик қилмоқ, талтайиб эркаланмоқ, суюлмоқ. Эъзозхон очилиб қулди-да, нимчасини ечиб узатди: -Мана, суюнчи, жоним! Тозагул тантиқланди: -Бу билан қутулмайсиз. Чақалогимга бош-оёқ сарпо қиласиз. Ҳ. Гулом, Машъял. Рисолат Сабоҳатга ўхшаб тантиқланмади, бамайлихотир ўтираверди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАНТИҚЛИК Тантиқ, эрка шахсларга хос қилиқ, хатти-ҳаракат, хислат. Боядан бери тантиқларидан ишида кулиб келаётган Ҳафиза ўзгарди.. Мирмуҳсин, Умид.

ТАНФУРУШ [тан + ф. فروش – сотувчи] Эркаклар билан жинсий алоқа ҳисобига кун кўрувчи бузуқ хотин; фоҳиша, гар. Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора қабиҳ бир маҳлук эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАНФУРУШЛИК Ўз танини, номусини сотиб кун кўришлик; фоҳишлик.

ТАНЦА [р. танец – доира бўлиб ашула айтиб рақс тушиш < нем. Tanz – рақс] 1 Европача рақс (танго, фокстрот, вальс ва

ш. к.). У модани, танцани, театр ва сайларни яхши кўради. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар.

2 Шундай рақс мусиқаси. Брамснинг венгерча танцалари.

3 Европача рақс кечаси. Бахтиёр дамлар кечанинг оҳиридаги танцада ҳам давом қилиши керак эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАНЧА шв. айн. сандал I. Очук танчага писта кўмур солиб.. икки муфти қўлларини оловга товлар эдилар. А. Қодирий, Мөхробдан чаён.

ТАНҚАБУРУН Учи юқорига кўтарилиган ва тешиклари яқолроқ кўринадиган бурун; шундай бурунли одам. Йирик гавдали, қисиқ кўз, танқабурун бу одам, афтидан, тилла тишнинг шериги эди. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ТАНҚАЙГАН Учи юқорига кўтарилиган ва тешиклари кўриниб турадиган (бурун ҳақида). Үнинг кўнгир қошлари, осмондай кўм-кўк кўзлари, сал танқайган бурни, қалин лаблари кўзларимга иссиқ кўринар, аммо уни қаерда кўрганлигимни эслай олмасдим. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАНҚИД [а. قید — баҳо бериш мақсадида ўрганиш, таҳлил қилиш ва шу асосдаги хуносат] 1 Иш-ҳаракат, фаолият, асар, таълимот ва ш.к. нинг ютуқларини қайд этиш, камчилик ва нуқсонларини белгилаш ва бартараф этиш мақсадидаги муҳокама, таҳлил. Таҳлил айлаб төрсуз ўнгингдан, Иккимизни қиласи беҳол. Ҳўп дўп-послаб, танқид сўнгиди Ижодимга тилайди камол. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 Бирор нарсанинг тўғри, ҳаққоний эканини илмий таҳлил этиш, тадқиқ этиш. *Тарихий манбаларнинг танқиди. Матн танқиди.*

3 Адабий фаолиятнинг бадиий, илмий ва б. турдаги асарларни, шунингдек, уларда акс эттирилган ҳаётий ҳодисаларни талқин ва таҳлил қилувчи маҳсус турни. Шахсан мен адабий танқид фақат адабиёт учун эмас, умуман, маънавий ҳаёт учун зарур эканини.. яна ҳам чуқурроқ ҳис этдим. У. Норматов, Талант тарбияси. Адабий-бадиий танқид билан адабиётшунослик фанининг бир-бира га яқин томонларидан ташқари анчагина фарқлари ва ўзгачаликлари ҳам бор. «ЎТА».

4 Камчилик, нуқсон, хатолик ва ш.к. ни қайд этиш, қоралаш, шунингдек, уларни

ҳал этиш мақсадида билдириладиган танбехли фикр-мулоҳаза, гап-сўз. Фақат бир нарсани — шу танқидга қарши зўр бир далил топиб, енгиг чиқишини ўйлашар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Танқид бўғилган жойда ҳеч қандаи тараққиёт бўлиши мумкин эмас. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Танқиднинг фойдаси катта, ишишимизни ўнгариб оламиз, мен буни албатта қиласман. «Муштум».

ТАНҚИД ҚИЛМОҚ Танқид тарзидаги гап-сўз айтмоқ, танқидий фикр-мулоҳаза билдиримоқ. У гўзларини ўт боссан зевено бошлиқларининг, сув бостириб юборган сувчиларнинг номларини ёдаки айтуб, танқид қиласди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бўтабойнинг ишларидаги камчиликларни танқид қиласнимда, мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсан бўлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТАНҚИДБОЗ [танқид + ф. چىقىدۇزىلىك — яхши кўрадиган, берилган] Бўлар-бўлмасга танқид қилиш, ҳамма нарсадан камчилик излашни яхши кўрадиган шахс.

ТАНҚИДБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга танқид қиласвериш, ҳамма нарсадан камчилик излаб, қуруқ танқидга берилиш.

ТАНҚИДИЙ 1 Танқидга оид; танқиддан иборат бўлган, танқид мазмунидаги. *Танқидий мақола.* — Гап танқидий мулоҳазаларга келган экан, яна бир масалада.. баҳслашмоқчиман. У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Танқидчилик руҳидаги, танқидийлик руҳи билан сугорилган; танқид кўзи билан қаровчи. Ўқтам ўз чопигига танқидий разм солади. Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАНҚИДЧИ 1 Адабий, илмий, публицистик асарларни таҳлил қилиш, уларнинг ижобий ва салбий томонларини, ютуқ ва камчиликларини ўрганиш ва баҳолаш билан шуғулланувчи адабиётшунос. Адабий танқидчи. Театр танқидчиси. Кино танқидчиси. — Ўйлайманки, роман ҳақида ҳали китобхонлар, адабий жамоатчилек, танқидчилар ўз мулоҳазаларини айтадилар. С. Кароматов, Олтин кум.

2 с. т. Умуман, танқидий фикр-мулоҳаза айтuvчи шахс.

ТАНҚИДЧИЛИК 1 айн. танқид 3. Таржима танқидчилиги ҳамма вақт ижодий мебёрни аниқлаган ҳолда, ана шу икки «фронт»да кураш олиб бормоги лозим. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Ада-

бий танқидчилукнинг биринчи ўргамчик асарлари вақтли матбуот саҳифаларида пайдо бўлди. «ЎТА».

2 Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса, таълимот, назария ва ш.к. га танқидий ёндашиш, танқидий нуқтаи назардан қараш.

ТАНҚИС [а. تەنقىص – камайиш, қис-қариш, пасайиш; етишмовчилик] Талаб, эҳтиёжга нисбатан оз, етишмайдиган миқдорда; камчил, камёб. Танқис мол. ■ Шагал, қум олтмиши чақиримдан ташилади – биласан, қурилишида энг танқис нарса шу. А. Мухтор, Туғилиш.

2 Бирор нарсадан сиқилган, камчилиги бўлган; шу нарсага бўлган талаби, эҳтиёжи етарли даражада қондирилмаган. Сувдан танқис ерлар. ■ [Қодир:] Иш оғир, турмуш оғир.. Эҳтимол, кийим-кечакдан танқисдирлар. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

ТАНҚИСЛИК Танқис ҳолат; етишмаслик, етишмовчилик; камёблик. Биз кўпприк қуриш билан қурилиши материали танқислигидан узил-кесил қутуламиз. А. Мухтор, Туғилиш.

ТАНҚИСЧИЛИК айн. **танқислик**. Ниҳоят, оиласда бўладиган танқисчилик ҳам ўртага тушадиган бўн қолди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ТАНҒИМОҚ 1 Маҳкам сиқиб, ўраб, айлантириб боғламоқ. Белни танғимоқ. Ярани танғиб боғламоқ. ■ Умар шойи қишиқ билан пешонасини танғиб, каравотга ётди. И. Раҳим, Ихлос. [Тамара] Бир оз ўзига келгач, сочларини бошига танғибида, Гоғирни диванга тақлиф қилди. К. Мақсумов, Кутимаган баҳт. Юғурганича ичкари ўйга кирмоқчи эди, оқ фартукли, бошига оқ рўмомча танғиган ўёғина хотин чиқиб, уни тўхтатди. Ойдин, Чакалоқча чакмонча. Бу ерларда сервиқор тоғлар белига танғилган кумуш камардек темир йўл пайдо бўлди. Газетадан.

2 Ечилмайдиган қилиб, маҳкам боғламоқ; чандимоқ. Отни устунга танғиб қўймоқ. ■ Шу настқам уйига арқон билан танғиб қўйганга ўхшайдилар-а. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Жаниш бу бу гал эпчиллик билан ҳалиги қозиқдан латтани олди-да, унинг оёқ-қўлини танғиб боғлади.. Ҳ. Шамс, Душман. Бола ботинкаси устидан боғланган латтани қаттиқроқ танғиди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ТАНҒИШ 1 Танғимоқ фл. ҳар. н. *Пешонаси танғиши*.

2 тиб. кам қўлл. Танғиб боғлаш учун белгиланган нарса. Қон вена ёки капиллялардан оқса, қаттиқроқ босадиган танғиши билан боғлаш керак. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ТАНҒИҚ(ЛИ) Танғиб, чандиб боғланган, танғилган. *Пешонаси танғиқли ўигит Тингламоқда айтганин чолнинг*. Э. Раҳим.

ТАНҲО [ф. تەنھۇ – бир, ягона, якка-ёлғиз] 1 Бошқа кимсадан, нарсадан холи, якка, ёлғиз. Ҳамма ёқни сақлар муз тоғидан гов, Жимликка тикилган бир танҳо ўтөв. F. Ғулом. Қиз билан ўигит сұхбатининг танҳо гувоҳи – осмонда сузиб юрган ой қаршиисидаги қора булут парчасига айёрларча секин кириб яширинди. Ф. Мусажонов, Ҳури. Ўйқум қочгач, кўчаларни танҳо айланиб, ширин орзулар оғушида тонг отгунча кезиб юргим келарди. О. Ёкубов, Икки муҳаббат.

2 Кимсасиз, ҳеч ким йўқ. Танҳо кечада фарзанд билан ота ўртасида бўлиб ўтган у учрашувни фақат кўкда сузиб юрган ойнинг кемтиқ ўроғи кузатиб турарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Бирор жиҳатдан яккаю ягона, тенги, ўхшаши йўқ. Голос ширинми ё сен! Ширинликда танҳо сен. Р. Бобоҷон. Ҳусн бобида танҳо десам, ҳунар бобида ҳам танҳо экансан. Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

4 кўм. взф. Айириш, чегаралаш билдиради; фақат. У даргоҳда ранг бор, олов бор, Танҳигина сен ўйқсан, гулим. Р. Парфи, Кўзлар. Қани энди, бутун борлиқча танҳо ўзинг ҳукмрон бўлсанг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАНҲОЛИК 1 Яккаю ягоналик, танҳо эканлик. Гўзалликда танҳолик. ■ Предметни аниқлаш ёки шахснинг танҳолигини таъкидлаши учун қўлланган «ўз» сўзи ўзлик олмоши деб аталади. «Ўзбек тили» дарслиги.

2 Ёлғизлик ҳолати; ёлғизлидаги ҳаёт; ёлғизлик. Үнсин туморча шакли ҳовлида айланади, танҳолик ва ҳасрат унинг юрагини эзади. Ойбек, Танланган асарлар. Ойниса ёлғиз қолди. У умрининг кўп қисмини шундай ёлғизликда, хавотирликда ўтказган, танҳоликка кўнинкан бўлса ҳам, бу галгиси ниҳоятда оғир туюлди. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. Кейинги кунларда Авазни яна танҳолик ўртai бошлаган эди. С. Сиёев, Аваз.

ТАОЛО [а. تىالى - баланд бўлишлик, юқсаклик; фурур, мағрурлик; мусулмонларнинг худонинг исмига қўшиб айтадиган улуғлаш сўзи] дин. Энг олий, энг юқори кўтарилиган (худонинг сифатларидан бири). *Худоий таоло.* ■ *Ҳасанали севинчисини топширгандан сўнг, дуога қўл очди: -Олло таоло умри билан берган бўлсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. -*Йўқ, - деди эшон, - Йўқ, банданинг иши ҳақ таолога имон келтиримоқ!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАОМ [а. طعام - емиш, овқат, егулик] Пиширилган, ейиш-ичиш учун тайёрланган нарса; овқат. *Лаззатли таом. Мислий таомлар. Таом тайёрламоқ. Таом туз билан, туз - ўлчов билан. Мақол. Аввал таом, баъд даз калом. Мақол. -Қани, бу ёққа, Анвар, - деди маҳдум. - Таомни шу ерда тановул қилисан ҳам бўлур.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Тўрдаги ёши улуғлар фотиҳадан сўнг таомларга қарашди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАОМИЛ [а. تعامل - ўзаро алоқа, муносабат; ҳамкорлик] Бирор жамиятда, элхалқда одат ҳукмига кирган тартиб-қоида, расм. Эски таомил. Янги таомил. *Таомилга кирмоқ.* ■ *Тўйнинг тўри азиз меҳмонларга аталади. Урф-одатимиз, таомилимиз шундай.* М. Назаров, Чўлни яшнатганлар. *Тўй кунлари ичкарида самоварни кўпинча эркак киши қайнатиши эскидан бир таомил бўлиб қолган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Жанубий Америкага бориб қолсангиз, самолётда кетяпсизми, кинотеатрга кирдингизми.. дарров сақич конфет билан сийлашади.* *Таомил шунака!* «Фан ва турмуш».

ТАП I тақл. с. Икки нарсанинг бирбирига урилиши ёки бирор нарсанинг ерга зарб билан тушишидан ҳосил бўладиган бўғиқ товушни билдиради. *Олма тап этиб ерга тушди.* ■ *Ботирили ўзини тап этиб ерга ташлади.* Ўқ варанглади. Х. Фулом, Машъал.

ТАП II [ф. تەپ - тез, шошилинч]: тап тортмоқ Чўчимоқ, ҳадиксирамоқ. [Зараров:] *Нимадан тап тортаман!.. Олса, столини олади-да.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Кудрат тап тортмаса ҳам, Қўзибой қўрқиб кетди: жон ҳолатда.. папкасини итга қараб отди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Шокирбек сиз ўйлаган кишилардан эмас, асло тап тортмай сўзлай беринг.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАПИЛЛАМОҚ «Тап-тап» урилмоқ, «тап-тап» овоз чиқармоқ. *Раҳим Сайдов жўрттага оёқларини тапиллатиб, эшиккача борди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Тун сукунатини фақат водокачканинг тапиллашигина бузмоқда.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАПИРА-ТУППУР айн. тапири-тупур.

ТАПИРЛАМОҚ Тапири-тапири товуш чиқармоқ.

ТАПИР-ТУППУР тақл. с. Кўп ва бетартиб тушаётган оёқ ёки бошқа нарсалардан чиқаётган «тапири» ва шунга яқин товушни билдиради. Бир оздан кейин жуда кўп от тақаларининг тартибсиз тапири-туппурни эшишилди. Х. Фулом, Машъал. *Жуда яқин келиб қолган тапири-тупурдан, бир-бираига асло ўшамаган «ба-ба», «ма-ма»лардан бутун атроф ларзага келарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ташқарида тапири-туппур оёқ товушлари эшишилиб, хонага икки навкар кириб келди.* О. Ёкубов, Кўхна дунё.

ТАППА: *Ташламоқ, босмоқ* каби баъзи феъллар билан қўлланиб, шу феъл англатган ҳаракатнинг тезда, шартта бажарилишини билдиради. *Пирнафас ака ўзини ёс蒂ққа таппа ташлади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Шакархон уйига лоҳас торттиб қайтиди-да, ариқ бўйидаги сўрига таппа ёнбошлиб, чуқур нафас олди.* Х. Назир, Ўтлар туташганда. *Камола.. чопқиллаганча ўйларига кирди-ю, ўзини таппа каравотга отди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Маттапо бойвачча йигитни таппа ерга босди-ю, қўлини орқасига қайтиди.* С. Сиёев, Аваз.

ТАППА-ТАХТ 1 «Тахт» сўзининг кучайтирма (интенсив) шакли; таппа-тайёр. *Ҳамма нарса таппа-тахт.* *Сафар анжомларини таппа-тахт қилиб қўймоқ.* ■ *Донишманд қал, сипоҳийликни ўхшатиб, қўшинни таппа-тахт этиб.. бостириб бора берди.* «Хушкелди».

2 юкл. Кучайтиришни билдиради; нақ, роса. *Гулсаранинг бувиси Таппа-тахт кирди юзга.* Сочлари қордек оптоқ, Юзи ўхшар кундузга. Қ. Муҳаммадий. *Водокачка биноси курилишини тугатиш учун таппа-тахт уч кунлик иши қолган эди.* Газетадан.

ТАППИ 1 Чорва моллари тезагидан рапида шаклида ясаб қутилилган ёқилғи. *Куруқ таппи.* *Таппи ясамоқ.* *Таппи ёқмоқ.* ■ *У [Зебо] боғ ва полизга қарарди, ҳовли супуриб,*

үйларни йигиштиарди, нон ётиб, сигир соғарди, кир ювиб, тапти құларди. Ш. Рашидов, Құдратли тұлқын. Бу бесабр жылмик ва қоронгилікда, жинчироқ пиртираганы са-ри, тапти ётиб ташланған баланд деворлар билан уч томондан ұраб олинған ҳовли юзи худди ерга құкиб кетаётгандай эди. А. Мұхтар, Опа-сингиллар.

2 күмба Ранги таппига үхшаш, қора. Ахмаднинг құлі сомон қориб, гүнг қураб, нақ тапти бұлыб кетған құллар, қишлоқи ұсмирнинг құлі. М. М. Дүст, Галатепага қайтиш.

ТАППОТ шв. Тафт, ҳарорат; жазира (яна қ. таффот). *Наҳотки, үғын үйл таппомтари билан олишишга кетаётганини англамаса!* С. Нурев, Мехригие. Ҳали бұй үй-золмай, таппомтда қовжираған гиёхни күрмаган киши томчининг қадрини на билсін! С. Кароматов, Сахро қүшиғи. Қарши құлі. Шамол увиллайди, күмба құмлар гирдөб солади, саратон таппомті юзни күйдірарди. С. Нурев, Дурдона.

ТАПТ [ф. تَفْ – иссиқ, қайноқ; жазира-ма] с. т. Тафт, ҳарорат.

ТАП-ТАП *Тап I* с. такрори. Бирин-кетин түрт кишининг отдан *тап-тап* тушгани эшишилди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

ТАП-ТАҚИР Бутунлай тақыр, бирорта ҳам тук ёки гиёх үйқ. *У [Хошимжон ақа] тап-тақыр, юмалоқ бошини силаб жылмайды. О. Іқубов, Бир фельетон қиссаси. -Бу тап-тақыр даштни олтин водийга айлантирамиз, – деди ишонч ва ғурур билан Үктам. Ойбек, О.В. шабадалар.*

ТАП-ТУП «Тап», «туп» ва шунга яқын товушларни билдиради. Үріклар ерга *тап-туп туша* бошлади. ■ *От түгеклари бүғиқ тап-туп құлади, әгар-жабдуқлар аста шириқлайди.* С. Анербоев, Гүзәллік излаб. *Аравалар* гүйқ этиб тұтади. *Отлиқлар тап-туп ерга тушіб, бандиларнинг құл-оёқларини ечиб, пастға ола бошладылар.* Ҳ. Тұхтабек, Йиллар ва йүллар.

ТАР I [ф. تَر – ҳұл, нам; янги, тоза] 1: *тар мева* Ҳұл мева. *Күпроқ тар мева* истеб-мол құлсингілар, аммо Бухоро меваси жанобларига зарарлидір. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Тар* гүнчаны топиб олған асалари унинг ширасига тұймагунча наригисига ўтмас экан. Э. Самандар, Тангри қудуғи. Абулғози шу тобда уни бағрига босиши, тар олмадай қызарыб турған ёноқларидан, лағы

лабларидан үтишини истар эди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

2 шв. Янги. *Тар* очилған тоза бөгнинг гулисан, Энанғ ҳам онангнинг жону дилисан. «Рустам». Ардоқладым авайлаб тар ғұнчадек астойдил.. Р. Бекниәз, Тұтие.

ТАР II тақл. с. Баъзи нарсаларнинг йиртилишида ёки баъзи асбобларнинг ишләшида чиқадиган товушни билдиради. *Мотор тар* этиб, яна үчди. ■ Алижон исқұрт, зил түшакни уйдан олиб чиқиб, ҳовлининг бир бурчагига улоқтирган эди, унинг бир томони тар этиб йиртилиб, ичидан тул сочилиб кетди. Мирмухсин, Чиникиш.

ТАРАДДУД [а. ازد - – бирор қарорға келолмай түриш, иккиланиш; қатыятысзиллик] 1 Бирор ишни, мақсадни амалға ошириш учун күриладиган тайёрлик, бажариладиган хатти-ҳаракат. *Имтиҳон тараддууди. Сафар тараддууди.* ■ Ҳар иккі томон ҳам шу бугундан бошлаб түй тараддуудини күрадиган бўлдилар. П. Турсун, Үқитувчи.

2 Умуман, бирор иш, нарсаны тайёрлаш, амалға ошириш ҳаракати. *Шарқ үфқида қүёшнинг олтин баркаши тәпага күтариғанды, окопларда фронтта нонушта тараддууди бошланди.* Б. Имомов, Ҳорманг, куролдошларим. Элчиев ҳам жамғармасидан яхлитини күтариб, бозор-үчар тараддуудига тушди. Э. Аъзамов, Жавоб. *Мулла Алимқұл* эшикдан кириб келған мәхмөн билан күришиши ва ўз тағидаги күрпақадан жой бериш тараддуудида аста үрнидан құзғалди. П. Турсун, Үқитувчи.

3 Қатыятысзиллик, иккиланиш ҳолати; шундай ҳолатда сурилған ўй, фикр-хәл, ташвиш, мұлоҳаза. *Унинг эндиги тараддууди учрашиш ёки учрашмаслик борасида эмас, Раъононинг олдига очықча боришими, яшириңчами тұғрисида эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мен *Матлұбанинг.. шабадада тұзғиб, пешонасига тушған майин сочларини, тараддууд ифодаси жиылоланыб, пар-пар ёнған калтта қарос құлдарини күрдім-у, үзімдан ранжидим.* О. Іқубов, Бир фельетон қиссаси. *Опа-сингил* ўзларини қаёққа қүйишларини билмай, тараддууда тушіб қолдилар, күчага, ўйлаға қарадилар. А. Мұхтар, Опа-сингиллар. [Йүлчи] Мехмөнхона эшигига келиб, тараддуудда қолди: камбагал учун ўз ҳақини талаб қилиш ҳам қиин. Ойбек, Танланған асарлар.

ТАРАДДУДЛАНМОҚ Тараддуд ҳолатида бўлмок (тараддуд ҳар учала маъносида). *Сафарга тараддудланмоқ. Бозорга тараддудланмоқ. Нима қилишини билмай тараддудланмоқ.* ■ Элчибек ўрнидан туриб кетиб, қаёқладир тараддудланабошлади. А. Мухтор, Туғилиш. *Нодира Саодатхонга бир нима демоқчи бўлиб тараддудланди-ю, негадир айттолмади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Менга ҳам Сатторқул акамнинг раис бўлиши маъқулдай туюлди-ку, бироқ раис бўлиб олгандан кейин мени яна кўпроқ ишлатса керак, деб тараддудланниб қолдим.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *Ҳакимбойвачча бу масала да ўзининг узоқ вақт тараддудланганига, ниҳоят, фурсатни қочирганига афсусланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАРАКА [а. ترک - қолдирилган нарса; мерос] эск. Тақсимлаш, тақсим, бўлиш.

Тарака қилмоқ Бўлиб (тақсимлаб) бермоқ. *Азбаройиқи, шўролар камбагалтарвар ҳукумат, деб ийқанимни кўпичилек ўртасида тарака қилмай, ҳукумат қўлига бердим.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ТАРАКАН қ. суварак.

ТАРАКАНА, таркана эск. Тақсимлашдан тегадиган улуш, ҳисса. *Муаллимлар.. бир ҳафтағача келиб, тараканаларини олиб кетишиларини тавсия қиласиз.. Чунки Асака мусасасаларининг.. мактабларнинг остонасигача бўлиб олиш хаёллари бор.* «Муштум».

Таракана қилмоқ айн. тарака қилмоқ қ. тарака. «Менга деса, давлатингизни яланг оёқларга таракана қилиб юрормайсизми!» деб тўнгиллаганча чиқиб кетди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТАРАКАЧИ эск. шв. Мерос тақсимловчи. Ёдгор, бир тангаси даста мирзосининг котибонасига [хизмат ҳақига] кетган ойликка ўзидан бир танга қўшиб, таракачига берди. С. Айний, Дохунда.

ТАРАКЛАМОҚ «Тарак-тарак» товуш чиқармоқ. Совуқдан тишлар таракларди. ■ Узоқда гоҳ-гоҳ автомат тараклаб қўярди. Ойбек, Кўёш қораймас. *Тошларнинг қўргон кунгураларига тегиб гумбурулаши.. мўгулларнинг даҳшатли сурони, ногораларнинг тараклаши, карнайларнинг ғат-ғути ҳавони ларзага келтирди.* М. Осим, Ўтрор.

ТАРАЛ(Л)А Бегам-беташвиш айш қилиб юриш; шу тарздаги хурсандчилик, гашт. Тўй

бўлса, сизга нима ғам, аяжон? Сиз ҳам таралани ванг қўйиб юравермайсизми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Ўйнаб-кулиб, таралангни тортиб юравер. Сенга «чурқ» этадиганнинг боши ўнта.* Ф. Фулом, Шум бола. *Курилиш раҳбарлари эса парвойи палак. «Бўлса бўлар, бўймаса ғовлаб кетар», деб таралани ванг қилиб юришибди.* «Муштум».

ТАРАЛ(Л)АБЕДОД Бегам-беташвиш айш қилиб юриш; хурсандчилик, гашт (шу тарзда юрадиган шахсларга нисбатан қўлланади). *Таралабедод қилиб юрмоқ.* ■ Қачон кўрсанг, таралабедод, хурсанд, хушчақчақ. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бирорларнинг севгисини хор қилиб, бошқа ёр топиб, таралабедод қилиб юрувчиларнинг адабини бериб қўйши керак.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. -Асадни ёшлигидан билардим. *Ширинтомок, машшатга сувяги ўйқ, тараллабедод, - деди Камол. Х. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ТАРАЛМОҚ 1 Таралоқ 1, 2 фл. мажҳ ва ўзл. н. Сув ҳамма эгатга баравар таралади.

■ Үрмонжон шошиб чиқиб кетди ва бирон соатдан кейин озғин, сочи ўнг томонга жуда ҳафсала билан таралган.. ёшгина бир йигит билан кириб келди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ёйилмоқ, тарқалмоқ. Қайси бир узун қулоқ орқали бу гап қамиш тўзғоғидай таралиб кетди. Х. Назир, Ўтлар туташгандা. Кумушшиби бошловчи қизлар билан уйга кирди, ундан таралган атирислири билан уй тўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўн икки ўғил-қизли ота-онанинг донғи бутун мамлакат бўйлаб таралди. Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

3 Ҳар томонга кетмоқ, тарқалмоқ. Қизлар мусиқий асбобларни қулоқлаб, қўрқаписа, гинг демасдан, ҳар ёққа таралдилар. Ойбек, Навоий. Чипор товуқ ҳам зўр ташвииши билан қақағлаб, таралиб юрган жўжасларини қаноти остига чақирапди. А. Муҳиддин, Оташ қалбли қиз.

ТАРАМ 1 Соч, соқолнинг тароқдан ўтказилиб силлиқланган ҳар бир тутами, қисми. *Бир тарам соч.* ■ Сочингиз тарамлари спакдан силиқ. Миртемир.

2 кўчма Толаланиб, бўлакланиб, маржон каби оққан сув, кўз ёши ҳақида. *Хотинининг ҳар кўзидан етмиш тарам ёш тўқилиб, юзгиналарига ёйилиб..* «Ойсулув».

ТАРАМОҚ 1 Тароқ ёки бошқа бирор нарса билан соч, соқол ва ш.к. нинг чигилини ёзмоқ, текисламоқ. Шундан кейин сочларини бир томонга силлиқ тараган тиллашиши ийгит кўл кўтарди. Н. Аминов, Суварак. Отам ўйланиб қолди. Соқолини бармоқлари билан таради. Ойдин, Садағант бўлай, командир. Қоронгидаги сокин турган отнинг бўйинидан қўчоқлади, бармоқлари билан ёлини таради. Ойбек, Танланган асарлар.

Ювиб-тарамоқ Озода тутиб, парвариш қилмоқ. Мен укаларимни ювиб-тараб, кеч-қурун бир қошиқ обиёғон қайнатиб, етимлигини билдирилмасликка уриндим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Ариқ-жўякларга сувни бир меъёрда тақсимлаб оқизмоқ, таратмоқ. Жўяқ олинган жойларда тажрибакор сувчилар чанқаган гўзларга сув тарапдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шермат отта икки гектарлик картага сув тараб бўлди-да, эгатларни кўздан кечириб, ўқариқ бўйига чиқди. Х. Нуъмон, Фасллар.

3 кўчма поэт. Ёймоқ, сочмоқ. Қорли тофлар орқасидан Атлас сочин тараб қуёш, Гоҳ мўралаб, ўйнатар қош, Ҳанда сочар дудоғидан. Файратий.

Ток(ни) тарамоқ Ток новдаларини бирбиридан ажратиб, таратиб, бағазларга боғламоқ. Боғбон боққа қаролмапти, токларини таролмапти.. Ё. Шукуров, Асарлар.

ТАРАМ-ТАРАМ Ранг ёки бошқа жиҳатдан узун-узун йўли, йўл-йўл. Тарам-тарам олма. Тарам-тарам тарвуз. — Ҳөвлидаги ёнғоқ ва ўрекларнинг қорамтири барглари ва бута ораларини тарам-тарам қизғиш нур ёритмоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг баданлари қамчи изларидан тарам-тарам титилиб, мўматалоқ бўлиб кетди. А. Пўлат, Ўқлар чақнаган дамларда.

ТАРАН [р. таран – девортешар қурол < нем. Tarant – қамал қуроли] 1 тар. Қалъя ва унинг дарвозаларини бузишида қўлланадиган, узун йўғон ходадан иборат, занжирга осиб боғланган қадимий ҳарбий қурол. Искандар усти ёниқ, гилдиракли таранлар ясаттириди. М. Осим, Аждодлари миз қиссаси.

2 ҳарб. Душман самолёти, кемаси ёки танкига ўз самолёти, кемаси ёки танки билан зарба бериш. Ўқларим тугади, самолётимни таранга олиб бормоқдаман. Газетадан.

ТАРАНГ [ф. ترانگ – ўқ отилганда камон ипидан чиқадиган товуш] 1 Қаттиқ тортилган, солқа ёки бурушиқ жойи қолдиримасдан керилган. Таранг тортилган арқон. — Нафиса кўрдики, иш жуда таранг тортилди, энди шиҳр этиб узилиб кетиши мумкин. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Бу тар, таранг кийимда унинг келишган қомати янада бўртиб турарди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Тўлишиб силлиқ тортган, текис. Таранг сийналар қора кофтага сиғмай, қўши чўққига айланган. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Бир неча кун ичидаги Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди, энли, таранг пешонасида ажинлар пайдо бўлди. А. Муҳиддин, Чап чўнгтак.

3 кўчма Айрим сўзлар билан қўлланиб, нарса, ҳолат кабиларнинг юқори даражасини, сўнгги чегарасини билдиради. Унинг бутун вужуди ҳаяжон билан таранг тортилган эди. П. Қодиров, Уч илдиз. ..унинг уятчан кўзларига кўзи тушиб, таранг асаблари бирдан бўшашиб кетди. С. Нуров, Нарвон. Саломхонадаги таранг вазият бир оз юмшагандек бўлди. С. Сиёев, Ёруғлик. Низомжон ана шу оиласда, ҳамиша таранг рўзгор ичидаги ўсади. С. Аҳмад, Уфқ.

Таранг қилмоқ 1) таранг ҳолга келтирмоқ. Арқонни таранг қилмоқ; 2) ялинтириш ва ш.к. мақсадда рози бўлмаслик, кўнмаслик. Шундай пайтларда Ҳури жуда очилиб кетар, гали келганда, ҳеч таранг қилмай, қўлидан келганини кўрсатар эди. Ф. Мусажонов, Ҳури. Келинни аравада олиб келишаётгандарида, гузарларда тўсишарди.. соврин тилаб, атайн таранг қилишарди.. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТАРАНГЛАМОҚ Тортиб ёки кериб, таранг ҳолга келтирмоқ. Дорни тарангламоқ. Дуторнинг ипини тарангламоқ. Матони таранглаб, гул тикмоқ. — Участка этагидаги икки ийгит симни таранглаб, белги қилинган түғмачани назорат чизигига браварлади. Р. Раҳмон, Тиниб-тинчимас.

ТАРАНГЛАШМОҚ Таранг ҳолга етмоқ (таранг тўғри ва кўчма маънода). Йигитали сувдан руҳи енгил тортуб чиқди, таранглашган баданларида қайта бардамлик пайдо бўлди. Д. Нурий, Осмон устуни..бойвачча гоҳ асаби таранглариб, милтиғини қўлга олар, гоҳ бўшашиб, ёнига қўярди. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Эркин институтни таромлаб, илмий иш билан шуғулдана бошлаган

пайтда муносабат янада таранглашиди. Газетадан.

ТАРАНГЛИК Таранг ҳолат (таранг түғри ва қўчма маънода). Бўғизда тиқилиб, ўртада тўлиб турган нафасни фақат сарбаст ғап билан, ўртадаги тарангликни йўқотувчи эркин сўз билан ўнглаш мумкин эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. – Йўқ, Шерали Назарович, – деди ҳамон таранглигидан тушмаган Расулжон, – тўғри айтдингиз. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

ТАРАНМОҚ Сочларини тараб, у ёқ-бу ёқларини тартибга келтирмоқ. Танноз тарангунча тўй ўтар. Мақол. — [Элмурод] Ювинди, таранди ва сўнгра айвондаги сандалга ўтириди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ювиниб, тараниб, тоза кийинган қиз заргар қўлидан эндиғина чиққан узукка ўхшайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАРАННУМ [а. طرنه – куylаш, ашула айтиш; сайраш, гўзал сўзлаш] поэт. Куйлаш; куй. Аллаловчи ва фараҳбахи нозик тараннум Севги меҳри билан мени ҳар нафас қўчар. Гайратий.

Тараннум этмоқ (ёки қилмоқ) 1) куй ижро этмоқ, куйламоқ; 2) қўчма мадҳ этмоқ, мақтамоқ, куйламоқ. Шоиrlар шеъларида тараннум этган гўзал боғ! Ойбек, Навоий. Мардлик сенда, ҳарорат сенда, Тараннум қил севги эртагин. Р. Бобоҷон.

ТАРАНТАС [р. таратайка < карандас – одам ташийдиган арава тури> эск. Одам ташийдиган тўрт ғилдиракли арава. .. Чорраҳаларда чироили тарантаслар, отлари тумшуғига кийгизилган тўрвадан сули чайнаяпти. А. Мухтор, Чинор. Фойтун қиммат бўлгани учун, энди мен тарантас деган узун аравага тушдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТАРАТМОҚ 1 Тарамоқ фл. орт. н. Сочини таратмоқ. Жўякларга сув таратмоқ.

2 Ёймоқ, сочмоқ, тарқатмоқ. Кабобназнинг еттигичи мовий дудлар билан ёқимли ҳид таратади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Осмонни тўлдириб учган қушларни айтинг: улар ҳам ҳузур бағишилаб, Кўкорол кўкида ёқимли куйлар таратар эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. Сахий ёз қуёши оламга нур таратади, қабристон ҳам кўм-кўк.. Газетадан.

ТАРАФ [а. طرف – чет, чекка, уч; охирги, сўнгти нуқта; чекка жой; ён, томон] айн.

томон 1-4. У тараф. Бу тараф. Ҳар тараф.

■ Ўрданинг ташқариги қисмининг уч тарафи (жануб, шарқ, гарб) биносиз, фақат кўргон деворларининг зиналари эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кундузи қум тарафдан илиқ, нафасни қайтарадиган шамол эсади. С. Ахмад. Уфқ. Ҳар икки тараф, ким ўзар ўйнагандек, оташ мақтovlar билан бир-бирини ўқса тутди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Шуннинг учун бошқа ўйинларни қўя туриб, мажлиснинг энг қизиқ тарафи бўлиб санаалган латар айтишга кўчдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..ҳар икки тараф ўртасидаги вазият тобора кескинлашиб борарди. К. Яшин, Ҳамза. Айтмади, сўрасам, ғапни бошқа тарафга чалгитди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тарафини олмоқ Тарафдор сифатида ҳаракат қилмоқ, бирор томонни ҳимоя қилмоқ, қўллаб-кувватламоқ; у ёки бу тарафга бўлишмоқ. Жанжал чиққан вақтларида подшо камбагалларнинг эмас, бойларнинг тарафини олар экан. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Курашувга, беллашувга, баҳлашувга ҳоҳиш билдирувчи шахс, талабгор. Бирор шаҳарга келганида, унга [Кулатқорага] тараф чиқмай қолса борми, бундай шаҳарнинг ўигитлари ўигит ҳисобланмасди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ишбоши: -Қани, тараф борми? – деб, полвонларни майдонга чақирганда, нима бўлди-ю, таваккал қилиб, ўрнимдан туриб кетдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

Тараф йўқ Бас келадиган, беллаша оладиган, тенглашадиган киши йўқ. Унинг [Валижоннинг] одамохунлиги, кўнгилчанлигига тараф йўқ. Ҳ. Назир, Олмос. Гандан ғап чиқаршига сенга тараф йўғ-а, хотин.. А. Муҳиддин, Ҳадя.

3 фольк. Душман, ғаним. Қашшоқларга бойлар кўп тараф бўлди. Эргаш Жуманбулбул ўғли. Мен ўлмасам, тараф босмас изингни. «Юсуф ва Аҳмад».

4 кўм. взф. (3-ш эгалик ва ч. к. шаклида). Томонидан, жиҳатидан. Ўз ёнларидан сарф қилиш учун ақчалари йўқ, ҳукумат тарафидан бериладиган овқатнинг салмоғи йўқ эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАРАФАЙН [а. طرفین – «тараф» с. иккиллик сони: ҳар икки тараф] эск. кт. Даъвогар ва жавобгар ёки баҳлашувчи, курашувчи, олишувчи томонларнинг ҳар иккиси; томонлар, тарафлар. Тарафайнларни сўроқ қилмоқ. ■ Тарафайн бир-бirlари билан тани-

шиб кўришгандан сўнг, марказ вакили идорани бу йилги зўр муваффақият билан табрик қилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Тарафайн-ларнинг гаплари эшишгандан кейин, суд хукм мажлисига кирди. А. Мажидий, Инжиқ зиёратчи.

ТАРАФ-БАТАРАФ қ. тарафма-тараф. Дехқонлар, боғбонлар чойхоналарни тўлдириб ўтиришади-да, тараф-батараф асқиябозлик қилишади. Б. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.

ТАРАФДОР [а. + ф. – طرفدار] – тарафини олувчи, ёқловчи, ҳимоя қилувчи] 1 Бир-бирига қарши бўлган томонлардан бирига ён босувчи, уни қўллаб-қувватловчи, ҳимоя қилувчи шахс. *Мусулмонқўлга тарафдорларнинг бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бобур бу гал яна алданмаслик учун шаҳар ичидаги тарафдорларининг ҳеч бирига хабар бермасдан.. таваккал қилиб келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бирор гоя ёки ҳаракатни ҳимоя қилувчи, шу гоя, ҳаракат учун курашувчи шахс, ташкилот ва ш.к. Тинчлик тарафдорлари. — *Бетоб бўлиб Ўшга келолмаган Ҳўжа Абдулло ҳам Бобурнинг Самарқандга қўшин тортиб боришига тарафдор* эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТАРАФКАШ [а. + ф. – طرفکش] – тарафи-ни олувчи, тарафдор] 1 Бирор томоннинг тарафини олувчи; тарафдор. *Бедана эгалари ва уларга пул тиккан тарафкашларнинг қўзлари ола-кула, юраклари така-пука бўлиб, нафаслари ичига тушиб кетди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Қарши чиқувчи, курашувчи, беллашувчи; талабгор. - *Бургутнинг ўигитлари ҳали курашда елкаси ер кўрмаган половонлар. Ҳозир бу половонларга Фарғона томонда тарафкаш йўқ, – деди ўигит.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

3 Тараф-батараф бўлиб курашувчи; гуруҳбоз. *Менинг қишилогимда тарафкашлар кўп...* Бир-бирини ковлайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРАФКАШЛИК Тарафкаш бўлиш, тарафкаш бўлиб иш тутиш. *Жанжал бир нафасда тарафкашликка айланиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРАФЛАМА: Микдор билдирувчи (бир, икки каби) сўзлар, шунингдек, ҳар сўзи би-

лан қўлланиб, шу сўзлар билдирган миқдорий нисбатни англатади. *Масалани бир тарафлама ҳал қилмоқ.* — Кекса, танилган ёзувчи ўсиб келаётган ёш авлодга ҳар тарафлама қўмаклашуви керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАРАФЛИ Тарафи, ёни бўлган. *Икки тарафли пичоқ.* Бир тарафли мовут.

Бир тарафли бўлмоқ У ёқли ёки бу ёқли бўлмоқ; бирор томон фойдасига ҳал бўлмоқ. *Отабек иш бир тарафли бўлгунича ўзининг қочмаслиги учун кафил беришга мажбурдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Бир тарафли қилмоқ** У ёқли ёки бу ёқли қилмоқ; бирор томон фойдасига ҳал этмоқ.

ТАРАФМА-ТАРАФ Тараф-тараф бўлиб, тарафларга бўлинниб. *Қўчада Витя, Сарсенбой, Остап ва қўшин болалар тарафма-тараф бўлиб, тўн тепишишмоқда.* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Тарафма-тараф бўлиб тортишувлар, ёр-ёр айтишувларни айтмайсизми..* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТАРАШ I **Тарамоқ** фл. ҳар. н. *Сочни тараш. Сувни тараш. Тараш машинаси.* — *Лаъли ишвали кўзлари билан унга ҳар қанча термулиб боқмасин, бек ўз оти билан, унинг.. ёлини тараш билан машғул.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ТАРАШ II [ф. تراش – кесиш; қириш, қиритишлаш] Кесиш, йўниш, қиритишлаш, қириб текислаш. *Идишлар қуриб, тарашдан чиққан, [Қўлмуҳаммад] гивлата қуярди.* Мирмуҳсин, Чўри.

ТАРАША [ф. تراشا – силлиқланган, тарашланган нарса; ёғоч паракаси, қириндиси] 1 Ёриб майдаланган ўтин. *Куруқ тараша.* Тараша тайёрламоқ. — *Кўмир ўйқлигидан, тараша чўғи танчани бирпас бозиллатиб сўнгган* эди. Ойбек, Танланган аспалар. *Кейин у айвондаги самоварни пуфлаб, ўтхонасига тараша ташлай бошлиди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 қўйма Куруқ, қаттиқ нарса ёки қотма одам ҳақида, *Унинг қўллари бамисоли тараша.*

3 Шундай қотма, «куруқ» одамнинг исмига қўшиб айтиладиган лақаб. -Половон, бас, Ҳамзаконни чарчатиб қўймайлик, – деди *Махмуд тараша..* К. Яшин, Ҳамза.

Томдан тараша тушгандай Кутилмаган(да), бирдан, тўсатдан; ўйламай-нетмай.

Холиқнинг томдан тараша тушгандай гаплари тағин кулгимни қистатди. Ҳ. Назир, Бир туп гўза. Қизиқ, туннга-музук ўигит, у ўйқ-бу ўйқ, томдан тараша тушгандай.. бирдан совчи юборгани қанақаси. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТАРАШЛАМОҚ 1 Силлиқ, текис қилиб олмоқ, қирмоқ (соч, соқол, жун ва ш.к. ни). -Сиз, — деди Азмиддин, калта, сийрак соқолини пўрим тарашлаган Бўронбекка қараб.. Ҳ. Фулом, Машъал. Ўн олти ёшидан бери соқол олдирадиган сермўй Очил ҳозир уч кунда бир юзини тарашларди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Йўниб, қириб ва б. ўйл билан ишлов бермоқ, силлиқламоқ. Инсон қўли билан тарашлангандаи силлиқ, тўртбурчак харсанглар бу ерда жуда кўй. С. Айорбоев, Оқсои.. ўигит ўзидан уч-тўрт қадамча нарида гишт тарашиб ўтирган кекса одамга ўзга тилда бир нима деди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўчма Қириб-қиритишлаб, бутунлай ўйқотмоқ, ўйқ қилмоқ. Насибани аллақачон кўнглимдан тарашиб ташлаганим учун ҳам индамай қўя қолардим. О. Ёқубов, Тилла узук.

ТАРАҚ I тақл. с. Икки куруқ нарсанинг бир-бирига қаттиқ урилишидан чиққан товушни билдиради. **Тарақ** этиб эшикни ёпмоқ. — Хола тарақ этказиб, бўш чеъакни ерга қўйди. Газетадан.

ТАРАҚ II: Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарсанинг юқори даражасини билдиради. -Пичогимиз мой устида ден! Касод бўлиб қолган бозоримиз яна тарақ бўлар экан-да! — деди кавушидўз ака Наврўзга. М. Осим, Элчилар. Битта-яримтаси ваҳималироқ бир гап эшишоми, дарров мол нархини оширадилар. Уруш баҳона бўлди уларга. Бизнинг хўжайин-чи? Иши тарақ! Ойбек, Танланган асарлар. Кайфи тарақ Тантибойвачча Салимни юпатиш учун ичкликни мўл ичирди. Ойбек, Танланган асарлар. Биринчи қалин қордан кейиноқ қақшат-қич изгиринлар бўлиб, ҳамма ёқ тарақ музлади. Ҳ. Нұймон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТАРАҚ(A)-ТУРУҚ 1 тақл.с. «Тарақ» ва шунга яқин товушларни билдиради. ..оломон бир-бирига аралашиб, тарақа-турӯқлар, қиличларнинг жаранги, отларнинг кишинаши дашт сукунатини бузиб юборди. Мирмуҳсин, Чўри. Эшик тарақ-турӯқ очилиб, кўн этигини дўқиллатганча, акаси Мўмин кириб келди. Ш. Гуломов, Ёрқин ўйллар.

2 кўчма с.т. Ортиқча, кераксиз нарса, хатти-ҳаракат кабилар ҳақида. Бунақа тарақа-турӯқларнинг нима (кимга) кераги бор?!

ТАРАҚЛАМОҚ 1 «Тарақ», «тарақ-тарақ» товуш чиқармоқ, тарақ этмоқ. Кўча томонда бир нарса тарақлади. Аёл қўлидаги қошиқни қўйди-да, югурб дераза олдига борди. С. Зуннунова, Гулхан. Эшик тарақлаб очилиб, кимдир Мунавварни қучоқлади. С. Айорбоев, Мехр.

2 кўчма Иш-фаолият, нарса ва ш.к. нинг авжиди, юқори даражада бўлишини билдиради. Тарақлаган участканинг бекасиман, Эргинамнинг жондан сўйган эркасиман. «Муштум». -Иши тарақлаб, нул кўпайгандан кейин, бирваракай ички-ташқи данғиллама иморат соламан, — деди-да, ёмонгина ҳовлини ижарага олди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАРАҚҚИЁТ [а. ترقیت – юксалиш, олға ҳаракатланиш, ривожланиш, ўсиш] Ривожланишнинг оддийдан мураккабга, қўйидан юқорига йўналган шакли, унинг юксалиши. Тарихий тараққиёт. Техника тараққиёт. Кишилик жамиятнинг тараққиёт босқичлари. Фан ва маданиятнинг тараққиёт даражаси. — Мана, тараққиёт даври келиб, шаҳарлар қайта қурилмоқда.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мамлакатимизда ишлаб чиқарувчи кучлар кенг кўламда ривожланмоқда, фан-техника тараққиётни авж олмоқда. «Фан ва турмуш».

ТАРАҚҚИЙ [а. ترقیی – кўтарилиш, юксалиш, ривожланиш] кам қўйи. айн. тараққиёт. Агар биз жаҳду жадал қилиб, бу жаҳолат ботқогидан қутулмасак, тараққий ўйлини туттумасак.. яқин ўртада биз мусулмонларнинг муқаддас ерларимизни ҳам босиб оладилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Тараққий этмоқ (ёки қилмоқ, топмоқ) Ўсмоқ, ривожланмоқ, юксалмоқ; мукаммаллашмоқ. Тараққий топган мамлакатлар. — Қадимда қайси шаҳар тараққий этиб, обод бўлган бўлса, унинг сабабини тарих китобларида савдо ўйли ўтганилигидан, деб ўқитилади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТАРАҚҚИЙПАРВАР [а. + ф. پرور – тараққиёт тарафдори, ҳимоячиси] Тараққиёт тарафдори, тараққиёт, юксалиш учун курашувчи. Тараққийпарвар ёзувчи. Тараққийпарвар инсоният. — Унинг [«Хуршид» газетасининг] бошқармаси.. Шариф охунд деган тараққийпарвар бир одамнинг меҳмонхона-

сиде экан. М. Мұхаммаджонов, Турмуш ури-нишлари. У күпинчә тараққийпарвар зиё-лиларга яқын алоқада бўлди. Ойбек, Нур қидириб.

ТАРАҚҚОС [а. تر قاص – сакраш, типир-чилаш; ўйинга, рақсга тушиш] 1 айн. қумой.

2 кўчма Жуда хунук, таъвия. **Таъвияй тараққос** айн. **таъвия-тараққос**.

Тараққос бойламоқ фольк. Гижинглаб турмоқ (от ҳақида); ноз-ишва қилмоқ. *Fu-rot Avazni кўриб, учадиган қушдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнай берди. «Балогардон».*

ТАРАҲҲУМ [а. تر خم – раҳм қилиш, ғамхўрлик, марҳамат]: эск. кт. Раҳм, раҳм қилиш, марҳамат. *Али Акбарнинг Мирзога ишончу ихлоси бўрининг кўйга тараҳҳумидек иш эди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. Ҳасан-алининг юзига падарона тараҳҳум туси ки-риб, кексаларга хос оҳангдор бир товуш билан бекнинг устидаги оғир юкни ола бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тараҳҳум этмоқ (ёки қилмоқ, айламоқ) Раҳм, шафқат қилмоқ. Умид қиламизи.. қизимизнинг кўз ёшига тараҳҳум этиб, айр-тириб кўйсангиз. Ҳамза, Танланган асарлар. Аслим сўрсанг – хонзодаман, қаддингдан, Тараҳҳумлар қилгин менинг ҳолима. «Ойсу-лув». Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтириди, Тараҳҳум айласун ул шўх жо-нон, бир келиб кетсун. Ҳамза.

ТАРБИЯ [а. تربیة – ривожлантириш; парвариш қилиш, ўстириш; ўргатиш; илм бериш] 1 Таълим, ахлоқ-одоб ва ш.к. ни ўргатиб, сингдириб, инсонни вояга етка-зиш, улғайтириш, ўстириш. *Интернат тарбиясида ўсган бола.* — Абдураҳмон.. отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қиз ўн олти ёшгача бу ошлаб, музика муалими бўлган камбағал амакининг тарбиясида ўсди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Инсонда иш-хунар, одоб-ахлоқ ва ш.к. ни шакллантириш, ривожлантиришга, унинг жамиятда яшави учун керак бўлган хислатларга эга бўлишини таъминлашга қаратилган иш-амаллар мажмуй ва шу ўйлабилан сингдирилган одоб-ахлоқ, хислат, фазилат қабиларнинг ўзи. *Сиёсий тарбия. Гоявий тарбия. Мактаб тарбияси. Тарбияси бузук одам.* Тарбияси яхши бола. — Ёш ав-лод тарбиясида юқори самараға эришиши учун

бир қатор шарт-шароитлар барқарор бўлиши лозим. Газетадан. Болалар китоби тарбия учун ёзилади, тарбия эса буюк иш. «Саодат».

Тарбия бермоқ Тарбия хизматини амалга оширмоқ, тарбияламоқ. *Болага оила ҳам, мактаб ҳам тарбия бериши, одоб-ахлоқ ўргатиши шарт.* Газетадан. **Тарбия олмоқ** (ёки қўрмоқ, топмоқ) Тарбия орттиримоқ, тарбияга эга бўлмоқ. *Хорст Шустер ўн ёшгача мактабда шундай тарбия олган:* «Уруш жуда қизиқ нарса бўлади. Катта бўлганингда, бир ўзинг юзта душманни ўлдирасан..» А. Қаҳхор, Асарлар. Заргаров узун сўздан хулоса чиқариб: -Мен ёшлигимда шундай тарбия кўрсам, ҳозир ерда туриб, ойда чорвачилик қилар эдим, — деди. А. Қаҳхор, Оғриқ тишлар. Мундоқ жойда тарбия топган киши қандоқ олим.. инсофли ва шафқатли бўлса керак. Ҳамза, Танланган асарлар.

3 Маълум тартиб, усул асосида қараб, ишлов бериб ўстирмоқ; парваришламоқ (ўсимлик ва ҳайвонлар ҳақида). *Fўза тарбияси оғир иш.*

Тарбия қилмоқ 1) тарбиялаб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ, улғайтмоқ (қ. тарбия 1). Ўн бир ёшлик Темир, тўққиз ёшлик Қобил ва Анварларни тарбия қилиши оғирлиги Нодиранинг устига тушди. А. Қодирий, Мехробдан чаён; 2) илм-хунар бермоқ, одоб-ахлоқ ўргатмоқ, тарбиялаб бирор хислат-фазилатни сингдиримоқ (қ. тарбия 2). *Шунча таҳсил ва тарбия берганларнингиз учун раҳмат!* М. Исмоилий, Фаргона т. о.; 3) парвариш қилмоқ (қ. тарбия 3). Ҳали нишона қилмаган мевани ҳисобга киритасанми? Аввал тарбия қил, гулласин, ундан кейин мевасига сават тўқиссанг арзийди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Бузоқлигидан ўзи тарбия қилган, унга ўрганган эди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

Жисмоний тарбия қ. жисмоний.

ТАРБИЯВИЙ Тарбияга оид; тарбия учун хизмат қиладиган. *Тарбиявий ишлар. Катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган асар.*

ТАРБИЯЛАМОҚ 1 Боқиб ва таълим бериб катта қилмоқ, вояга етказмоқ, ўстирмоқ. Ўн бир болани тарбиялаган она. — Раҳмат, она, Ботириалидек ўғилни түкқанингиз, тарбиялаб ўстирганингиз учун раҳмат! Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Илм-хунар бериб, одоб-ахлоқ ўргатиб этиштирмоқ. *Мактабимиз тарбиялаган бо-*

лалардан кўп олимлар етишиб чиқди. — Ким айтади буни оғир қиз деб, олов-ку! Тўғри, сал ёввойилиги бор. Аммо ўзим тарбиялаб оламан. Ф. Мусажонов, Ҳури.

3 Мунтазам, изчил тарбия йўли билан foявий, маънавий ёки бошқа жиҳатдан шакллантиримоқ, етиштиримоқ. У ўзбек санъатининг фаҳри бўлиб қолган кўпгина талантли артистларни тарбиялаб ўстирди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ. Айни пайтда ҳар бир тошкентликда ватанпарварлик туйгусини, шаҳар бойлигига бойлик, чиройига чирой қўшишга.. бўлган интилишини сабитқадамлик билан, изчил тарбиялаш керак. Газетадан.

4 Парвариш қилмоқ, Бу кўчатларни ўзим тарбияладик.

ТАРБИЯЛАНУВЧИ 1 Тарбияланмоқ фл. сфдш. Тарбияланувчи ёшлар.

2 Тарбия олувчи, тарбияда бўлган шахс. Тарбияланувчиларни доим эътиборда тутшиш керак.

ТАРБИЯЛИ Тарбия кўрган, яхши тарбия олган. Тарбияли ёшлар.

ТАРБИЯСИЗ 1 Тарбия олмаган, ахлоқсиз. Тарбиясиз бола. — Тарбиясизнинг бир қилиғи ортиқ, деган мақол бор. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Шу маъноси билан ҳақорат учун кўлланади. У автобусдан тушиб, ловуллаб турган қулогини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди. А. Қаҳҳор, Асалар.

ТАРБИЯТ эск. кт. айн. **тарбия 1.** Ким кучук бирлан хўтиқка Қанча қилса тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, Аслоки бўлмас одами. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТАРБИЯЧИ Тарбия берувчи шахс, мураббий. Боғча тарбиячиси. Тарбиячи аёл. — Унинг гурур тўла кўзлари.. устозларига тикилар, ота ўрнида оталик қилган хурматли Давроновга, жонкуяр тарбиячи Нафиса хонимга чин қалбидан миннатдорлик билдиригиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Абдулла Қаҳҳор ёшларнинг.. том маънодаги тарбиячиси эди. Газетадан.

ТАРВАЙМОҚ Ёйилиб ялпаймоқ, керилмоқ. Кундузи билан қурбақадек тарвайиб, узун таракнинг қоқ тенасида турган катта булут парчаси киши таъбини хира қиласарди. Ибохон, Улуг кун. Элмурод Абдурасулнинг

ёнига ўтиб, оёқлари тарвайган «эшак»нинг бир четига ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВАҚАЙ кам қўлл. Шохлари атрофига ёйилган ҳолатли. Мен ҳовлимга бордим, болалигимда кўрганларимдан ёлғиз шу жийда қолибди — тарвақай, ғадир.. қадимгидек. Миртемир.

ТАРВАҚАЙЛАМОҚ 1 Ёйилиб, ҳар тонгла шох отиб кетмоқ (дараҳт ҳақида). Ҳар ёққа тарвақайлаб ўсган бесўнақай, қари толларнинг кўланкаси қуюқ. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ёнига, атрофига чўзилмоқ, кенг очилмоқ. Мешдай қаптайдиган қорни юрганида ҳам силкинар, тирсиллаб турган оптоқ елини сонларига шалоп-шалоп урилар, ўрта қўлдай ўйғон-ўйғон, тарвақайлаб кетган эмчакларидан ўйл-ўйлакай сут тиз-тиз тирқиради. С. Анорбоев, Оқсой. — Э, бўлди, бўлди, — лаблари тарвақайлаб илжайди Ҳалимбой. Ф. Мусажонов, Нозик масала. Рахимнинг оғзи тарвақайлаб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Ялпаймоқ; лапангламоқ. Синфга узун мalla тўн, кўк духоба дўппи кийган, қипқизил юзли, ўрта бўйли бир киши тарвақайлаб кириб келди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАРВИЖ [а. ترڅو — тарқатиш, ёйиш, сотиш; муомалага киритиш] эск. Тарқатиш, ёйиш, оммалаштириш; муомалага, амалга киритиш. ..дин томонидан тарвиж этилган бу ҳаттотлик санъати яхши тараққий қилган эди. Ҷўлпон, Кечава кундуз.

ТАРВУЗ Қовоқдошлар оиласига мансуб, палак отиб ўсадиган бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ейиладиган юмалоқ ёки овалсимон, қизил гўштли, серсув ҳосили. Тарвуз уруғи. — Ўрзоз қаердандин катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. Поезд билан баравар гарбга кетаётган қўёшнинг сафари тезлашибди ва у, кесилган қизил тарвуз палласидек, ўрмон дараҳтларига илиниб қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ Умиди пучга чиқмоқ; ҳафсаласи пир бўлмоқ. Дағндан сўнг тўй бир йилсиз бўлмаслигини эшишиб, қари куёв, тарвузи қўлтиғидан тушиб, қишилогига хомуш қайтиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қудрат тарвузи қўлтиғидан тушгандай бўшаши, қўзларига гилт-гилт ёш олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАРЕЛКА [нем. Teller] 1 Чети бир оз кўтарилиган, туби кенг, ясси ошхона идиши; ликопча. Чинни тарелка. Бир тарелка ҳолвайтар. ■ Ошқовоқдан пиширилган қозон сомсани тарелкага тузаб.. уларнинг олдига олиб бориб қўйиб, ўзи уйга кириб кетди. С. Зуннунова, Олов.

2 мус. Бир-бирига урилувчи иккита мегалл баркаш шаклидаги урма чолғу асбоби.

3 Афсона тарзидаги, тарелкага ўхшаш, осмонда учиб юрувчи номаълум жисм. Учар тарелкалар. ■ Юлдуз деса, юлдуз эмас, Ёйлдоши бир дайди. Ҳар ҳолда, у шов-шув соглан Тарелкага ўхшайди. А. Орипов, Йиллар армони.

ТАРЕК [а. تریاқ < юн. teriakon – зидди-захар, ҳайвон заҳарига қарши дори] Афюн, қорадори. Баъзан.. узундан-узун ҳаёллар Меъморни қуршаб олиб, бир муддат тарёку наша элитган одамдай, бир нуқтага тикилганча ҳаёл суриб қоларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАРЖИМА [а. ترجمہ – бир тилдан иккинчи бир тилга ағдариш, ўтириш; изоҳлаш, шарҳлаш; биография] 1 Бир тилдаги матнни бошқа тилда қайта яратишдан иборат адабий ижод тури. Эркин таржима. Сўзма-сўз таржима. Бадиий таржима. Таржима назарияси. ■ Ниҳоят, асар таржимаси борасидаги ишимиш охирлади. Газетадан. Лермонтов шебрларининг биринчи таржимаси 1920 йилларнинг охирига тўғри келади. «Саодат».

2 Бир тилдан бошқа тилга ағдарилган матн. Таржима тайёр бўлгач, муаллиф у билан таниши бошлади. Газетадан. Таржимадаги сўзлар, иборалар, жумлалар бир-бирига таъсир кўрсатиб, жозибали маъно касб этади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Таржима қилмоқ Бир тилдаги матнни бошқа тилга оғзаки ёки ёзма ҳолда ағдармоқ, ўтироқ. Кейинчалик Бағдодга бориб, қадимги юон олимларининг фалакиётга оид асарларини таржима қилдилар ва илмий шарҳладилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Болалардан русчани сал-пал тушунадиганлари бошқаларига таржима қилиб беришиди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Таржима ҳол Кишининг ўз шахсий ҳаёти ва фаолияти ҳақида ёзилган баён; автобиография. Шоирнинг таржима ҳоли. Таржима ҳол ёзмоқ. ■ Абдукарим aka Бо-

тирали қаршисида маъюс ўтириб, кутмилмаганда ўз таржимаи ҳолини сўзлаб кетди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ТАРЖИМАЧИ кам қўлл. айн. таржимон.

ТАРЖИМАЧИЛИК Таржима қилиш, таржима билан шугулланиш. Кейинги йилларда.. таржимачилик фаолияти тобора ривожланмоқда. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТАРЖИМАШУНОС [таржима + ф. شناس – ўрганувчи] Таржима назариясини, унинг қонун-қоидаларини ўрганувчи мутахассис, олим.

ТАРЖИМАШУНОСЛИК Таржима назарияси билан шугулланувчи фан. Ойбекнинг таржима соҳасидаги катта фаолиятини ўрганиш ўсиб келаётган таржимашунослик фанининг долзарб вазифаларидан биридир. Ж. Шарипов, Моҳир таржимон.

ТАРЖИМОН [а. ترجمان – таржима қилувчи] Таржима қилувчи шахс. Моҳир таржимон. ■ Мен билан сўзлашишингиз учун таржимон ҳам керакдир ҳали? П. Турсун, Ўқитувчи. Мақсуд Шайхзода талантли шоир, моҳир таржимон, меҳрибон ўқитувчигина эмас, у атоқли олим ҳамдир. «ЎТА».

ТАРЖИМОНЛИК Таржимон иши, касби. Унинг қаноти остида кўпдан-кўп ёш талантлар таржимонлик, таҳричилик сингарири мураккаб ишларнинг сир-асорини билиб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАРЗ [а. طرز – ҳаракат усули, йўсун, равиши, услуга] (3-ш. эгалик шаклида – тарзи) Ўзи боғланиб келган (ўзидан олдин кўлланган) сўз билдирган нарсанинг йўсуни, кўриниши, ҳолати маъносини англатади. Ҳаёт (турмуш) тарзи. ■ Онасининг гаплари Санамга ҳеч ёқмаган, лекин гапнинг тарзидан онасининг камтири билан ҳамфир эканини англаган эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Сув музга айланганди, модда заррарининг ҳаракат тарзи ўзгаради. «Фан ва турмуш».

2 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида – тарзида) Иш-ҳаракат, нарса-ҳодисанинг йўсуни, равиши маъносини билдиради; йўсуннида, сифатида. Кўнгли тортиб юрган одами айтгани учун ҳафа бўлмади, аммо ҳазилга ҳазил тарзида.. шўхлик қилди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари. Давра сўхбати саволжавоб тарзида ўтди. Газетадан. Шу сабабли ўзингизга сир тарзида айтаманки, Англия

тез орада жаҳоний давлат мавқенинйи йўқотади. А. Ҳакимов, Илон изидан.

3 (ў.-п. к. шаклида – тарзда) Белги билдирувчи сўзлар, шунингдек, айрим олмошлар билан қўлланиб, шу сўзлар англатган белгили ҳолатни, ҳаракат-ҳолатнинг шундай ҳолат, йўсин билан бўлишини билдиради; йўсинда, ҳолда. Ҳафиз Мирзамуҳамедовиғ одатига хилоф тарзда кўпроқ гапириб қўйғанини пайқади шекиши, бирдан тўхтаб қолди. С. Кароматов, Олтин қум. *Мусавиirlар китобнинг мазмунига ҳамоҳанг тарзда расмлар чизишган.. «Фан ва турмуш».* Шу тарзда ишлар жуда секин силжиди. П. Қодиров, Уч илдиз.

4 (3-ш.эгалик. ва ў.-п. к. билан – тарзида) кўм. взф. Үхшатиш, қиёс муносабатини билдиради; сифатида, каби. ..ўлпон тўлашдан бош тортганлари учун, ўн олти минг қўйлари.. жарима тарзида тортшиб олиб келинди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 шв. Юз, чехра; қиёфа, аҳвол. *Тарзинг бордир ою кундан зиёда. «Ойсулув».* Тарзига қарасанг, бир лочин – шунқор. «Баҳром ва Гуландом».

Бир тарзи (ёки тарзда) айн. бир ҳолатда қ. ҳолат. Универмагнинг сотувчиси Барот Зоҳидов ишдан бир тарзи бўлиб келган куни онаси кўп назр-ниёз билан.. Барно домланикига югуриб қолади. «Муштум».

ТАРИЛЛАМОҚ «Тар» этган овоз чиқармок (тартарақ, пулемёт ва ш.к. нинг овози ҳақида). *Мотоцикл тариллаб, биздан узоқлашди.* ■ Сал ўтмай самолётнинг моторлари тариллаб, парраклари айлана бошлади. Н. Фозилов, Дийдор. *Олдинги линияда аҳён-аҳёнда автомат ва пулемётнинг тариллагани эшишилар эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ТАРИФ [фр. tarif – аниқлаш; қатъий баҳолар (тўловлар) тизими < а. تعریف – аниқлаш, белгилаш; бож тўловлари ҳақида билдириш] Тури ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш хизматлари учун (мас., йўловчи ва юқ, экспорт ва импорт товарлари ташиш ва ш.к.) тўлов ставкалари (ҳақлари) тизими. *Имтиёзли тариф.* Почта тарифи. *Тариф жадвали.* Тариф бўйича ҳақ тўламоқ.

ТАРИХ [а. تاریخ – ўтмиш; давр, вақт, эра; сана; тарих] 1 Ижтимоий тараққиёт жараёнида юзага келган воқелик, ҳаёт. Та-

рих диалектикаси. Тарих қонунлари. ■ Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврни поймол этиб, эрк ва адолатнинг нурли асрига ғолибона юраётир. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ўтмишга оид факт ва ҳодисалар мажмуи; ўтмиш, кечмиш. *Тарихингдир минг асрлар ичра пинҳон, ўзбегим..* Э. Воҳидов, Муҳаббат. *Фақат уч тут қайрагочигина кўйна тарих нишонаси бўлиб турибди.* И. Раҳим, Ихлюс. Тарихдан шу нарса маълумки, инсониятга қилинганд ёвузлик ва жиноят ҳеч қачон жазосиз қолмаган.

3 Бирор нарса, воқеа-ҳодиса ёки шахснинг ўтмиш ҳаёти. *Қишлоқнинг тарихи.* Савдо муносабатлари тарихи. Корхона тарихи. ■ Ота-боболаридан эшишган шаҳар тарихи, чеккан жабру жағофолари кўз олдидан ўтарди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Сизга Мадамин тўғрисида маълумот керакми?* Мадаминнинг тарихини Юсвали тогам яхшироқ билади. П. Турсун, Ўқитувчи. Нимасини айтасиз, бу одамнинг тарихи ҳам олам-жарҳон. С. Кароматов, Олтин қум.

4 Жамият ва давлатлар ўтмиши тараққиётини ўрганувчи фан. Янги тарих. Ўрта асрлар тарихи. Ўзбекистон тарихи. Жаҳон тарихи.

5 Табиат ва жамиятнинг, ундаги маълум соҳаларнинг ривожланиши, ўзгариши билан боғлиқ томонларни ўрганувчи фан. *Мусиқа тарихидан дарс бермоқ.* Тилшунослик тарихи.

6 Бирор нарса, воқеа-ҳодисанинг юз бериши билан боғлиқ маълумотлар мажмуи. Мен аччиқ оиласи юғожианинг тарихини билиб олдим. «Ёшлиқ». Эр-хотин айта берса, бу жанжалнинг тарихи бирон ёзувчининг қўлига тушса, каттакон бир китоб бўладиган. А. Қаҳҳор, Асарлар.

7 Бирор ишнинг бажарилганлигини, бирор воқеа-ҳодиса қачон бўлиб ўтганлигини, машҳур кишиларнинг таваллуди ва вафотини кўрсатувчи аниқ календарь вақт, сана (мумтоз адабиётдаги санъат тури сифатида «таърих» деб ҳам юритилади). *Қўл-ёзманинг тарихини аниқламоқ.* ■ Ўнг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жсаннат макон», деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335», деб тарих қўйилган эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

Касаллик тарихи Касалнинг аҳволи ва унинг даволаниши ҳақида даволовчи врач томонидан тегишли маълумотлар ёзил бориладиган варақа. Профессор касаллик тарихига нима деб диагноз ёзиши билолмай.. шартли равишида «Негатив» деб атади. «Ёшлик».

ТАРИХАН [ф. تاریخا - тарих нуқтаи назаридан, тарихга асосланиб] Тарих нуқтаи назаридан. Воқеаларни тарихан тўғри таҳлил этмоқ. Тарихан жуда қисқа муддатда катта муваффақиятларга эришилди.

ТАРИХИЙ 1 Тарихда қоладиган, тарихга кирадиган; муҳим. Тарихий воқеа. Тарихий кун. ■ *Бу тарихий дақиқани [Берлин устидан ғалабани] зафарли юриши билан келаётган жанғчиларимиз сабрсизлик билан кутаётган эдилар.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бирор воқеа-ҳодисанинг бутун тарихига оид, бутун тарихий жараёни билан боғлиқ. Ўзбек тили ўз тарихий тараққиёти давомида турли ўзгаришларга учраган.

3 Тарих фанига оид, бирор соҳанинг тарихини ўрганадиган. Тарихий грамматика. Тарихий география. Тарихий очерк.

4 Ўтмишга, тарихга оид, қадимги, кўхна. Тарихий асар. Тарихий ёдгорлик. ■ *-Албатта, Афлотун ҳам, Арасту ҳам замонасининг кўп доно, кўп ақлли олимлари бўлгани шубҳасиз. Уларнинг ишлари тарихий китоблардан маълум, — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. «Салор» ҳозирги пайтда тарихий ариқни эмас, балки чиқиндолар уюлиб ётган узун хандакни эслатади. Газетадан. *Демак*, бундай ҳолларда маҳсус сўзлик ва тарихий луғатларга мурожаат қилишга тўғри келади. Э. Бегматов, Киши исмлари имлоси.

ТАРИХИЙЛИК 1 Тарихга оидлик. Ёдгорликнинг тарихийлиги.

2 Ҳар бир нарса ёки ҳодисани уни юзага келтирган муайян тарихий шароит билан узвий боғланишда текшириш ва баҳолашдан иборат диалектик тамойил. Тарихийликка аҳамият бермоқ.

ТАРИХЛИ кам. қўлл. Тарихи, санаси қайд этилган. Тарихи қўллэзма.

ТАРИХНАВИС [тарих + ф. نویس - ёзувчи] эск. Тарихни ёзил борувчи, солномачи. Қиссангайлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кет-

маганлар. Миртемир ва А. Пўлат, Сирдарё сепи.

ТАРИХЧИ 1 айн. тарихшунос. Машхур тарихчи олимлар китобларида ёзганлар.. К. Яшин, Ҳамза.

2 Тарих, солнома ёзувчи. ..ўша давр тарихчилари Темур забардаст, хийла чироили одам бўлганини ёзил қолдирганилар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТАРИХШУНОС [тарих + ф. شناس - ўрганувчи] Тарих илми билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

ТАРИХШУНОСЛИК 1 Тарихшунос иши, касби.

2 Тарих фанининг тарихини ўрганувчи соҳа.

ТАРИҚ I Бошоқдошлар оиласига мансуб бир йиллик фалла ўсимлиги ва унинг оқлаб сўк қилинадиган майда дони. Тарик сепмоқ. ■ *..қирип пастида тарик ўраётган бир тўда дехқонларни кўриши билан табиатидаги бир дамлик равшанлик ўрнини яна диккатбозлиқ эгаллаб олди.* Тўйғун, Сўнгти саёҳат.

ТАРИҚ II [а. طریق - йўл, кўча; усул, йўсун, йўл] эск. айн. тариқа. *-Не тарик билан? - қизиқиб сўради Маждиддин.* Ойбек, Навоий. ..ота-онасидан чироили ахлоқни, одамларга одамларча муомала тариқини ўрганиб келибди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ТАРИҚА [а. طریقه - йўл, кўча; усул, йўсун] Баъзи сўзлар билан эгалик шаклида, шунингдек, шу, бу, қай каби олмошлар билан кўлланиб, «йўл», «йўсун» маъносини билдиради. Ёшликда икковимизнинг кун кўриши тариқамиз, онгимиз бир эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Унинг [Отабекнинг] сўзига қарраганда, сиз уни оғирроқ тариқа билан дарбозангиз ёнидан жўннатган экансиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эсон шундай хаёллар билан уйга қай тариқа етиб келганини ҳам сезмади. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида - тариқасида) кўм. взф. Бош келишиқдаги сўз билан кўлланиб, ўҳшатиш, қиёс каби маъно билдиради; йўсинида, тарзида. Насиҳат тариқасида. Соғға тариқасида. Мисол тариқасида. Ҳазил тариқасида. ■ *«Кўлтиқтат-ёққа дардисар бўлдинг!»* деган ҳазил-мутониба тариқасида айтилган сўз, тўғриси, иззат-нафсимга тегди.

Н. Сафаров, Оловли

излар. *Баъзан у бетимнинг қалини – жонимнинг ҳузури тариқасида иш қиласарди.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТАРИҚАТ [а. تریقّت – йўл; усул восита; маслак, суфийлик йўли] эск. кт. Тутилган йўл; маслак; суфийлик йўли. *У Бухорода мадрасада ўқиб юрганда, шариат ва тариқат илмини яхши ўрганганд, қуръонни ёд билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қўқондан келган меҳмонлар Жамолиддин Муҳаммадкарим сўғини тариқатнинг пешвоси, авзиёни тир, дея кўн таърифини гапирдилар.* Ойбек, Улуг йўл. *Сенинг бу қилигине на фарзга, на суннатга, на инсонийлик тариқатига тўғри келгай.* С. Сиёев, Аваз.

Тариқат аҳли Суфийлар.

ТАРИҚДАЙ, -дек 1 Тариққа ўхшаш, тариқ каби. *Бизларди жойлар Тошканмас – одам хирмонга тушган тариқдай ўйқолиб кетса.* С. Нуров, Нарвон. *Бу нима деган гап, қизлар, иш қолиб, тариқдай сочилиб, тупроқдай тўзиб, ялло қилиб юрибисизлар.* Ш. Сайдулла, Икки билагузук.

2 Жуда оз; жиндак, кичкина, тариқча. *Туядек бўй берма, тариқдек ақл бер.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Табиб тариқдай афюн келтириб, ўз қўли билан ичирди.* С. Сиёев, Аваз. *Кўнглимда тариқдек ёмонлик бўлса, эртагача етмайин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРИҚЧА (одатда инкор билдирувчи февъллар билан) Озгина, жиндай. *Тариқча ақли ўйқ.* ■ [Маҳкам:] *Дадамда тариқча гуноҳ ўйқ, тақсир.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Агар шу сўзларим ичиди тариқча қаллоблиги бўлса, биланларингни қилинглар.* Х. Назир, Ўтлар туташганда. - *Тариқча инсоғ борми сизда!* — бўғилиб гапирди Ўқтам. Ойбек, О. в. шабадалар.

ТАРК I [а. ترک – ташлаш, воз кечиш; инкор қилиш]: **тарк этмоқ** (ёки қилмоқ) 1) воз кечмоқ, барҳам бермоқ, ташламоқ. *Чекишини тарк этмоқ.* ■ ..сўзини ҳазилдан бошларди. *Бу дафъа ҳам одатини тарк этмади.* Туйгун, Дўстлик севинчлари. *Бошига салла ўрашни асло тарк қилмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон; 2) ташлаб (қолдириб) чиқиб кетмоқ. *Қишилоқни тарк этмоқ.* *Хонани тарк этмоқ.* ■ *Атрофода баҳор нафаси кезади, қишида бу ерларни тарк этган қушлар яна учиб келишган, новдаларга қўниб чугулашади.* С. Зуннунов, Гулхан.

Тарки дунё қилмоқ Мол-дунёдан, дунёниг иш-ташвишлари – барча нарсадан воз кечмоқ, узлатга чекинмоқ. *Хўш, сиз бу фоний дунё лаззатидан кечган.. сарвари коинот ишқида тарки дунё қилган пири муршиидлардан бири экансиз..* К. Яшин, Ҳамза.

ТАРК II [ф. ترک – ёриқ, дарз, тирқиши] Букилган, қайтарилган жой; нарсанинг буқланган раҳи; тах. *Дўттининг тарки.* *Қалтоқнинг тарки.* ■ *Ботир ака шошиб қолди шекили, газетанинг таркини топиб очолмай, унинг бир чеккасини ўйртиб ҳам қўйди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ТАРКАНА эск. Талаш-тортиш, талашиш; тақсимлаб, бўлиб олишга интилиш; яна қ. **тарака, таракана.** *Булоқ сувини биз «Қора сув» деймиз.* Улар ҳам ҳисобли, бригадалар ўртасида доим тарканга. Х. Назир, Олмос. *Унгача тустовуқлар тарканга бўб кетмаса бўлгани, устажон!* Х. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТАРКАШ [ф. ترکش – ўқдон, тирдон, садоқи фольк. Пиёла, коса каби сопол идишларни синишдан сақлаш учун тери (чарм) ёки ёғочдан қубба шаклида ясалган филоф. *Furot Авазни кўриб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб.. ўйнай берди.* «Балогардон».

ТАРКИБ [а. ترکیب – биритириш, бирикма, биритириб ҳосил қилиш; ҳайъат, ҳодимлар] 1 Маълум бир бутунликни ташкил этувчи қисмлар, унсурлар мажмуси. *Сўзнинг морфологик таркиби.* Сувининг кимёвий таркиби. ■ *Тупроқ унумдорлиги учун унинг таркибиди, аввало, ўсимликка зарур озиқ моддалар, шунингдек, сув, ҳаво ва иссиқлик етарли бўлиши керак.* «Фан ва турмуш». *Ёнғоқнинг таркибиди мой, оқсил, углевод, кислота моддалари беҳисоб.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Жамоа, ташкилот ва ш.к. ни ташкил этувчи шахслар мажмуси. *Комиссия таркиби.* *Хукумат таркиби.* Суд ҳайъати таркиби. ■ *Баъзилар бу кема экипажининг таркибиди Дурра Норни кўриб ажабланишиди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

Таркиб топмоқ Қисм, унсур кабилардан иборат бўлмоқ, юзага келмоқ. *Кишиларимиз қоронги уйлардан таркиб топган қишилоқларда яшаганлар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Ирмоқлар бирлашиб, дарёлар ҳосил қилгани каби, катта-кичик мувваффақиятлар жам*

бўлиб, улкан ютуқлар таркиб топади. Газетадан.

ТАРКИБАН [а. ترکیبیا] Таркиб жиҳатидан, таркибига кўра. Моддаларни таркибан таҳлил қўлмоқ.

ТАРКИБИЙ Таркибни, бутунни ташкил этувчи, таркибга киравчи. Навоий ижодида ишқ масаласи шоир дунёқараши, унинг инсон ва ахлоқ ҳақидаги таълим мининг таркиби юқсамидир. «ЎТА».

ТАРЛОН Ола-тарғил, чавкар; шу тусдаги от. — Тарлон бия Бойичиборнинг энаси Чибарнинг товушин тўқайда билди. «Алпомиши». [Чоракор] Тарлонни миниб, учраган, кўринган кишидан Хидирбойни кўрган борми, деб сўраб кетаверди. «Зулфизар билан Аваҳон». Айлиш пуштанини ечди бедовнинг, Сайислар тарлонни яланочлади. «Ойсулув». Бўз от.. ажоддода бўлса, тўққизга тўлганда тарлон бўлади. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

Тарлон очган Ола-тарғил бўлиб бузилган, пес очган (бадан ҳақида). [Мастон] Манглайидан тарлон очган, икки чаккасининг гўшти қочган.. кампир эди. «Хушкелди». Хаёли тарлон бўлди шв. Хаёли қочди, хаёли паришон бўлди. Хаёли тарлон бўлиб, ўзини ҳар ўйга солиб кетиб бораётпир. «Равшан».

ТАРМАШМОҚ айн. **тирмашмоқ**. Тармашиб дарахтга чиқмоқ. — Ана, опанг келди, — деди Муҳаммаджон, этагига тармашган болаларнинг бир-бир бошини силаб. Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари. Юқоридан маймундай тармашиб, лип этиб пастга тушганини ҳеч ким пайқамабди ҳам. А. Мухтор, Туғилиш.. вишканинг темирига тармашиб, аста-секин юқорига чиқа бошладим. П. Қодиров, Эрк.

ТАРМЕВА (тўғриси тар мева) қ. тар I.

ТАРМОҚ 1 Асосий йўл, оқим ва ш.к.дан бўлинниб, ажралиб чиқсан қисм; шоҳобча. Темир йўл тармоқлари. Дарё тармоғи. — Бу пастак тоғ Федченко музлик толларининг тармоқларидан бири бўлиб, маҳаллий аҳоли томонидан «Музлоқ тоғ» деб аталаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Даставвал бош соқадан бошлаб катта анҳорлар, сўнгра унинг тармоқлари қазиларди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Асосий ташкилот ёки бирлашма шоҳобчаси. Алоқа тармоқлари. Маориф тармоқлари. — Ҳалиги хат баҳона савдо тармоқ-

лари ва саноат корхоналарида бўлдик. Газетадан. Тез тармоқ ёймоқда бўлган маориф: сон-саноқсиз мактаблар, интернатлар, катталар учун кечки курслар, бир оз бўлса ҳам ўқиган одамларга мухтож эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Фан-техника, қишлоқ хўжалиги ва ш.к.га оид соҳа, соҳалар. Хўжаликнинг муҳим тармоқлари. Фан ва техника тармоқлари. Қоракўлчиллик республика чорвачилигининг муҳим тармоқларидан биридир. — Бу ерда галла билан чорва асосий тармоқ ҳисобланади. «Шарқ юлдузи».

ТАРМОҚ ёймоқ Тармоқларга бўлинмоқ, тармоқлари юзага келмоқ. Шу муддаони адабиётимизда ҳужжатли асарларнинг кенг тармоқ ёйғанилиги сабаблари тўғрисидаги гандан бошласак. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТАРМОҚЛАНМОҚ Тармоқ, шоҳобчаларга бўлинмоқ, тармоқларга эга бўлмоқ. Тармоқланган канал. Кенг тармоқланган соҳа. — Беҳисоб ўйлар чўл ичкарисига тармоқланиб кетган. «Ўзбекистон кўриклиари».

ТАРМОҚЛИ Тармоқлари, шоҳобчалари бўлган, тармоқланган. Кўп тармоқли ташкилот. Кўп тармоқли хўжалик.

ТАРНОВ [ф. ترناوچوب] — сув оқадиган, ўтадиган қувур] Эмғир, қор сувлари оқиб тушиши учун том четларига ўрнатиладиган, ёғоч ёки тунуқадан қувур ёки ариқча шаклида ясалган мослама. Тунука тарнов. Ёғоч тарнов. Тарнов ясамоқ. — Мўриларда жон сақлаган мусиҷалар кукулаб, тарновларга қўниб олишиди. С. Аҳмад, Уфқ. Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлаши.. эшишилиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАРНОВЧҮП [ф. ترناوچوب] — тарновсимон ёғоч] маҳс. Тиззага қўйиб, устида чок тикиладиган тарновчасимон косибчилик асбоби.

ТАРОВАТ [а. طراوت] — нозиклик, мулодиммлик; янгилик, тозалик; хўллик, намалик] кт. Янги ва тоза, сўлим ҳолат. Жонли ранглари тароватини унча йўқотмаган катта гулзор теварагида аста айланар эди Комила. Ойбек, О. в. шабадалар. Кўзга ажсиб равшанлик баҳш этувчи яшил кўкматлар таровати.. кўксидаги ранжу аламни қувгандек бўларди. С. Сиёев, Аваҳ. Ҳали ҳам унинг [Зумраднинг] қомати ўшандай нозик,

аллақандай ёшлик тароватини уфуриб турарди. С. Ахмад, Зумрад.

ТАРОВАТЛИ Ёқимли тароватга эга. Қүёш ботиб, салқын тушди. Полизнинг тароватли, ҳандалак, боғволди бўйини уфурган файзли оқшоми бошланди. Н. Фозилов, Дийдор. Тонгнинг тароватли шамоли бир нафасгина гўдаклик ўйларини қайтарар эмиш. С. Ахмад, Қадрдан далалар.

ТАРОВАТСИЗ Таровати йўқ. Тароватсиз иссиқ шабада тунги гулханларнинг аччиқ тутунини кулранг қоялар, чакалаклар ораси-га таратаётган эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Назаримда, ҳамма хотинлар қоғоздан ясалган гулдек ҳидсиз, ҳиссиз, тароватсиз кўрина бошлади. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТАРОВИХ [а. تراویح – дам олиш, ҳордиқ онлари; рамазон ойидаги қўшимча намоз, ибодат] дин. Рўза кунлари кечки, охирги намоздан кейин ўқиладиган қўшимча намоз. Афанди.. ифтордан кейин мачитга таровиҳ ўқигани кетди. «Латифалар». Отабек.. турив таҳорат олди ва меҳмонхонага кириб, таровиҳ бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРОЗИ [ф. ترازو – вазн ўлчаш асбоби] Оғирлик ўлчаш асбоби. Қўл тарози. Паллали тарози. Тарози палласи. Тарозида тортмоқ.

■ Очилвой балиқтутнинг маҳкамроқ шохига қўл тарози осиб, пахталарни пешма-пеш ўлчаб олишга тушди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

Ақл тарозиси билан тортмоқ (ёки ўлчамоқ) Ақл билан баҳоламоқ. Кейин дадамнинг аҳволини ўйлаб, ақл тарозиси билан тортуб кўриб, тақдирга рози бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар. Тарози босадиган 1) салмоқли, салмоқдор, вазнли. Озғин мол гўшти тарози босмас экан. «Муштум»; 2) қўчма асосли, жиддий. Тарози босадиган далиллар тўплади. С. Анорбоев, Оқсой. Тарозига солмоқ 1) тортиш учун тарозига қўймоқ; 2) қўчма фактларни бир-бирига таққослаб, солиштириб, ўйлаб, мулоҳаза қилиб кўрмоқ. Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тоши босадими, дарров мавзум бўлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) қўчма ўзини ёки ўз ишини пеш қилмоқ, ўзига ёки ўз ишига ортиқ баҳо бермоқ. Қори ўзини тарозига солиб, мен бор, мактаб бор.. деб гердайиб юрар эди. П. Тур-

сун, Ўқитувчи; 4) қўчма ортиқ мақтамоқ. -Ҳадеб уни [қизни] тарозига сола берманг, худо урди-кетди, – деди совчи. С. Абдуқаҳ-ҳор, Санамай саккиз дема.

ТАРОЗИБОН [ф. ترازو بان – тарозига қараб, уни кўриқлаб турувчи] Тарозида тортувчи, тарозида тортишишини бажарувчи. Кекса тарозибон келтирилган пахталарни тортмоқда. Туйгун, Бригадир. Тарозибон гангиг қолиб, посанги тошни шимининг ўнтағига солди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТАРОЗУ қ. тарози. Ҳар жойни қилма орзу, Ҳар жойда бор тошу тарозу. Мақол.

ТАРОНА [ф. تراۋا – ашула ва унинг оҳанги] 1 Куй, оҳанг. Ҳар бир уйда шодиёна тарона, Тўқин-сочин ўртада кенг дастурхон. Ҳабибий. Ашула оҳангидаги ранг-баранг тароналар Гуломжон ҳаяжонига пайванд бўлиб оқар.. эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бузун қурувчиларнинг руҳларида фавқулодда шодлик, юракларида дунё-дунё севинч тароналари. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

Тарона қўлмок (ёки этмоқ) 1) куйламоқ. Аноргулнинг қўлидаги дутор «Ўртоқлар» куйини танларга ларза бериб тарона қилиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) қўчма мадҳ этмоқ. Қўйла, созим, юрагим, шебрим, Баҳт китобин қўлгил тарона. Файратий.

2 Шашмақомда мусиқа асарининг бир қисми. Таронаи дугоҳ.

ТАРОҚ 1 Соч, соқол тараш учун ишлатиладиган, ёғоч, металл, суяқ ва ш.к. дан ясалган тишли буюм. Шамшод тароқ. Темир тароқ. Майдо тишли тароқ. ■ Талъат шимининг ўнтағидан тароқ олиб, сочини текисларкан, тагин жилмайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Матога босиладиган шу нусхадаги нақш, тарам-тарам гул. Жоноқи олмаларнинг иккиси бетидаги нақш Марғилон атласининг майдо тароқларини эслатади. С. Акбарий, Шодлик давоми.

3 тех. Дастигоҳ, мослама ва ш.к. нинг нарсаларни тараш ёки титиш учун хизмат қиладиган қисми. Йигириув дастигоҳининг тароғи. ■ Бу ернинг бола-чақаси тили чиқиб, аввал билган сўзи – арқоқ билан тароғу найча билан моки. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАРОҚЛАМОҚ кам қўлл. айн. тарамоқ. Ел сочинни тароқлаб ўтса, уйғонаман ширин уйқудан. Р. Бобажон.

ТАРОҚСИЗ 1 Тароги йўқ.

2 Таралмаган, тараб текисланмаган. ...*тароқсиз сочларига оқ оралаган, ҳорғин, сўлғин* эди. А. Мухтор, Чинор.

ТАРОҚЧИ Тароқ ясовчи уста. *Бешикчилар, тароқчилар, дўжчилар* Майрамхонни ўз қўллари билан овқатлантиришни «баҳт» деб билар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.

ТАРОҚЧИЛИК 1 Тароқ ясаш иши, қасби. *Тароқчиллик қўимоқ*.

2 Бозорда тароқ ясаб сотувчи дўконлар қатори, растаси.

ТАРР тақл. с. Газмол йиртилганда, тартарак тариллаганда чиқадиган ва шунга ўхшаш овозни билдиради. *Яктақ тарр* этиб йиртилди. — *Рӯпарарадаги уйнинг томидан «тарр» этган товуш эшиштилди. Қизил аскар зинага ўйқилди*. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТАРРА 1 шв. Таррак.

2 Қовун, узум каби ширави меваларни кўп истеъмол қилгандан кейинги ланжлик, лоҳаслик ҳолати. *-Нафс қурсин.. Сиз ақлийлик қилган экансиз, мулла Мұхсан, — дейди қурсогини шашқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени*. А. Қодирий, Обид кетмон.

Тарраси тутади Кишини ланж, лоҳас қилади. *Хатиб домлани қовуннинг тарраси тути бошлайди*. А. Қодирий, Обид кетмон. *Кабоб билан иш битадими, шўрвасини ичмасанг, тарраси тутиши бор*. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТАРРАК Палак отиб ўсадиган полиз экини ва унинг бодрингдан кўра йирикроқ куврак ҳосили. *Бозорга бодринг, таррак ва эртаги ҳандалаклар ҳам чиққан* эди. К. Яшин, Ҳамза.

Таррак бурун(ли) Бурни катта ва хунук. *Ичкаридан аврасиз пўстин кийган, таррак бурунли, қип-қизил одам чиқди*. А. Мухтор, Туғилиш. **Тарракдек қотмоқ** 1) нима қиласини билмай, гўдайганча қолмоқ. *Ориф мени кўрди-ю.. бола бечора тарракдек қотди*. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб; 2) қаттиқ уйқуга кетмоқ. *Болалар биррас қувлашмачоқ ўйнаб, кейин дуч келган жойда тарракдек қотиб қолишиади*. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ТАРС тақл. с. Таранг ёки қаттиқ нарса ёрилгандা, сингандা ёки урилгандা чиқадиган овозни билдиради. *Қовун тарс ёрилди. У эшикни тарс этиб ёнди*. — *Ҳасан аканинг чаккасига ҳам бир нима «тарс» этиб*

тегди. А. Мұхиддин, Инсон қалби оташ. -Эҳ, — *Акрам тиззасига «тарс» эткизиб урди-да, креслодан саншиб турди*. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАРСАЙМОҚ шв. Бақрайиб, безрайиб қараб турмоқ.

ТАРСАКИ Очиқ кафт билан юзга берилган зарб, шапалоқ. *Тарсаки (билин) урмоқ. Тарсаки емоқ. Тарсаки солмоқ*. — *Бек Лавлининг у юзи-бу юзига тарсаки қўйиб юборди*. Ҳ. Фулом, Машъял.

ТАРСАКИЛАМОҚ Тарсаки урмоқ. Зулавиҳо Гавҳарга бемор одамга қарагандай ачиниб қарайди, бундан кўра тарсакилаб юборгани яхши эмасми? Ҳ. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол.

ТАРСИЛЛАМОҚ «Тарс» этган овоз чиқармоқ. *Эшик тарсиллаб очилди. Қовун тарсиллаб ёрилди*.

ТАРСО [ф. تَرْسَ — қўрққан, қўрқувчи; христиан, насроний] дин. Файридин, кофир. *Бутхоналар ичра тарсо кўрмади сен каби санамни*. Амирий. Ҳо-оӣ, мусулмонлар! *Тарсо Авазнинг дўконига ўйламанглар!* Ул шайтони лаин бирла тил биркитирган.. С. Сиёев, Аваз.

ТАРС-ТУРС тақл. с. «Тарс» ва шунга яқин товушлар. *Башорат «эсиз одамгарчилик» дегандек, унга [Эрига] бир ўқрайиб қаради-ю, тарс-турс юриб, ҳовлидан чиқиб кетди*. С. Аҳмад, Муллажон. *Тарвузи қўлтигидан тушган тунқотар.. тарс-турс кўчага чиқди*. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАРТАРАК Қаттиқ тариллаб овоз чиқардиган парракли ёғоч асбоб (асосан боғни қўриқлашда ишлатилади). *Тартарак ҷалиб, боғ қўримоқ*. — *Чол тартарагини қўлтигига қисиб, сўйилига суюнганича, индамай турриб қолди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Узоқ-яқиндан палахмон, тартарак овози, ўғи болаларнинг бақириғи.. эшиштиларди*. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

ТАРТИБ [ا. تَرْتِيب — тайёрлаш, ташкил этиш; интизом; майиллик, рағбат; режа] 1 Иш-ҳаракат, тадбир-чора ва ш.к. нинг амалга ошувида риоя қилинадиган маълум изчилиллик, режа, қонун-қоида ва шу қонун-қоидаларга жавоб берадиган ҳолат. *Пенсия белгилаш тартиби. Овоз бериши тартиби. Янгича тўй тартиби*. — [Заргаров:] *Мажлисда тартиб бўлиши керак!.. [Пўлатжон домла:] Бугунги мажлиснинг тартиби шунака*. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ойимхон стол-*

ни тақиғлатиб, Тожибойни тартибга чақириди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Кун тартиби 1) мажлисда муҳокамага қўйиладиган масалалар. *Мажлисни Ибронхимов очди ва кун тартибини эълон қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) кўчма навбатда турган вазифа. *Мен бу билан дамба масаласини кун тартибидан чиқариб ташлаш керак, демокчи эмасман.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Нарсаларнинг жойлашуви ва ш.к. жиҳатдан мутаносиблик бўлиши, меъёрий ҳолат. *Ховлиларга тартиб билан мева дарахтлари экилган.* С. Сиёев, Ёруғлик. Яқиндагина келтирилган вагончаларда тартиб ўрнатилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Үйдаги тартиб ва озодалик унинг баҳрини очиб юборган эди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Тартибга солмоқ Тартибли ҳолга келтиримоқ, ..соchlарини тартибга солди-ю, ўрнидан туриб, шоҳи атлас кўрпа-кўрпачалар тўла таҳмонга борди. К. Яшин, Ҳамза. *Столни тартибга солаётган Наргизага кўмаклаши.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Шахс ёки нарсаларнинг ўринлашиш тизимида қўлланган йўл; сира. *Почтахона орқага қияроқ ўрнатилган газета витрина-*

сидан иборат бўлиб, унга алифбо тартибида яшиклар ўрнатилган.

А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Йўл-йўриқ, усул, йўсун. ..хон қўшинларнинг шаҳарга кириш ва жойлашиш тартибини олдиндан ўйлаб қўйган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Тартиб бермоқ (ёки қилмоқ) Тузмоқ. [Машҳадий] Тунларни ўйқусиз кечириб, «Девон» ҳам тартиб қилган. Ойбек, Навоий. **Тартиб сон тлиш.** Соннинг қатор, сира билдириувчи шакли, мас. бешинчи (синф), саккизинчи (хона).

ТАРТИББУЗАР Қонун-қоида, тартиб-интизом талабларини бузувчи, унга зид иш тутувчи. *Тартиббузарларга қарши курашда жамоатчилик кўмагидан фойдаланиш керак.*

ТАРТИБЛАМОҚ кам қўлл. 1 Тартибга, системага солмоқ.

2 Тартиб қилмоқ, тузмоқ.

ТАРТИБЛИ 1 Майлум тартиб, қонун-қоида талабларига жавоб берадиган; тартиб асосида, изчил. *Тартибли иш. Тартибли уй. Тартибли корхона.* — Марҳаматнинг кўзига унинг уст-боши ҳар вақтдагидан тартибли, озода кўринди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Тартиб-интизомга риоя қиласидиган, интизомли. *Тартибли ўқувчи.*

ТАРТИБОТ [а. ترتیبات – «тартиб» с. қўпл] эск. кт. Тартиб. Қўшин тартиботи. ■ [Бо-бомирза] Оиласнинг.. ақлли кенжаси бўлиб, ота эшигидаги тартиботни унча ёқтирилас.. эди. И. Раҳим, Тақдир. Бу ерда сергаклик ва ғайрат билан қўшин тартиботини кузатиб турди. Ойбек, Навоий.

ТАРТИБСИЗ 1 Маълум тартиб, қонун-қоида талабларига жавоб бермайдиган; тартибга солинмаган; бетартиб. *Отабек уйга кирганда, ёстиқ бетини тартибсиз соч ўримлари билан чулғатиб, Кумуш ухлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Камта уйда.. ҳар хил асбоб-идишлар тартибсиз қалашиб ётар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзаро тартиб билан боғланмаган, ноизчил. *Ёрмат ҳамма нарсани, тартибсиз бўлса ҳам, лекин муфассал айтиб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. Унинг тартибсиз фикрлари мунтазам бир шаклга кириб, вояга етди. М. Осим, Жайхун устида булутлар.

3 Интизомсиз, бетартиб. *Тартибсиз бола.*

ТАРТИБСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. Бетартиб ҳолга келмоқ, бетартиб бўлмоқ. *Хаёли тартибсизланиб кетган, бундан бир неча соат олдингига ҳеч ўшамасди.* П. Қодиров, Училдиз.

ТАРТИБСИЗЛИК 1 Тартибсизга хос хатти-ҳаракат, хислат. *Тартибсизлик қилмоқ.*

2 Тартибсиз ҳолат. *Тартибсизликка қарши курашмоқ.* ■ *Орада сўқиши, тартибсизлик, жанжал қўзғалади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАРХАШ кам қўлл. Ўжар, қайсар. *Ёғудуарин тўйқмайди ой баркашда, Осмон билан ер аразда – тархашда.* Э. Охунова.

ТАРХАШЛИК Ўжарлик, қайсарлик, терслик. *Тархашлик қилмоқ.* ■ *Ҳадеганда иш юришавермади. Маҳкам Мусаев буни Эргашевнинг тархашлигидан билди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ТАРХОН қ. дархон.

ТАРҚАЛМОҚ 1 Бир ўриндан, бир тўпдан турилган томонга қараб йўналмоқ, кетмоқ. *Меҳмонлар тарқалди.* Кўйлар ҳар томонга тарқалди. ■ *Отабек эшикдан чиққанда, Содиқни кўмб келган кишилар қурбон ўқиб, тарқалмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Теварак-атрофга йўналмоқ; ёйилмоқ, сочилмоқ. *Муаттар ҳид бутун уйга тарқалди.* ■ *Қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда эди.* Йўлчи нафасини ростлаш учун эшикка чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. *Булар – булутлар, Эъзоҳон!* Шу булутлар тунда ўйғилиб, кундуз тарқалиб турди. Ҳ. Ғулом, Машъал.

3 Жойларга, кишилар орасига кириб бормоқ. *Фақат ўтган асрнинг ўзидағина грипти эпидемияси тўйқиз марта тарқалди.* «Фан ва турмуш». *Кана – планетамизда кенг тарқалган жонивор.* «Фан ва турмуш». *Маълумки, Эрон ва Ўрта Осиёда исломгача асосан оташпарастлик кенг тарқалган эди.* «ЎТА».

4 Кишилар қулоғига етиб бормоқ, шу тарзда маълум-машҳур бўлмоқ; ёйилмоқ, билинмоқ. *У сарполарнинг овозаси.. бутун Тошкентга бўлмаса ҳам, шаҳарнинг ярмига тарқалган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу халқда кенг тарқалган ашула эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Олмос ботирнинг довруги ҳамма ёққа тарқалибди.* «Олтин бешик».

5 Урчимоқ, урчиб кўпаймоқ. *Бу жаллод жўжи-бўжи тухумидан тарқалганга ўхшайди..* Ойбек, Навоий.

6 кўчма Аrimoқ, ариб йўқ бўлмоқ; йўқолмоқ, кетмоқ. *Карахтилиги тарқалмоқ. Мастилиги тарқалмоқ.* ■ *Бош устида тутун тарқалар, гёё тутун эмас, аста-секин ҳасрат тарқалар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Ўйқуси бутунлай тарқалиб кетгач, ўзини жуда тетик ва бардам сезди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Лаълининг жунуни тарқалган бўлса ҳам, ҳали яхши соғайиб кетмаган.* Х. Гулом, Машъял.

ТАРҚАМОҚ айн. тарқалмоқ. Гулдор этиб булат тарқаб, Ялт-юлт этиб чақмоқ чақди. Ҳамза. *Низомиддинов қанча ўйламасин, ўйнинг охри тутунга ўхшаб тарқаб кетаверди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Гоҳи оқшом боғлар оралаб, Дардлашгали келар чўпони. Ором гулшанига ўралар Бир дам тарқар дарди-армони.* Т. Тўла. *Тўй тарқаганда, бир тўда қиз, ўигитлар келин ва куёвни кузатиб, машиналарда Норқўзиникига кетишиди.* Ҳ. Гулом, Сенга интиламан.

ТАРҚАТМОҚ 1 Тарқамоқ фл. орт. н. Ҳушбўй ҳид тарқатмоқ. *Ёқимли садо тарқатмоқ.* Ҳабар тарқатмоқ.

2 Эта-эгаларига етказиб бермоқ, улашмоқ. *Газета тарқатмоқ.* ■ *Аравакаш эшикма-эшик юриб, моли олинганинг молини, галласи олинганинг галласини эгаларига тарқатиб чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. ...ҳар куни уч-тўрт маҳал тайёр овқатларни палатама-палата юриб тарқатади. Газетадан.

ТАРҚОҚ 1 Бир ерга гуж бўлиб тўпламаган, бир-биридан узоқ жойлашган. *Тарқоқ уйлар.* Тарқоқ соч. Тарқоқ элементлар (ким.). ■ *У [Соҳиб] лапанглаб ўрнидан турди, уюшган тиззаларини уқалади, тарқоқ қоғозларини ўйғишишиб, яна ўрнига ўтириди.* Ойбек, Навоий. *Бир гурух юқори курс студентлари турадиган бу уйда, хоналар кам ва тарқоқ бўлгани учун, вахтёр ўтирмас, ҳар хонанинг калити маълум бир жойга яшириб кетиларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Яхши уюшмаган, бирлашмаган; пароканда. *Ваҳолонки, бизда мавжуд бўлган агрокимё хизмати лабораториялари.. тарқоқ ҳолда иш кўриб келмоқда.* Газетадан.

3 кўчма Тарқалган, сочилган, паришон. Тарқоқ фикрлар. ■ *Қиз сочидаи ҳаёли тарқоқ, Тош устида ўй сурар чўпон.* Т. Тўла.

ТАРҚОҚЛИК Тарқоқ ҳолатга эгалик, тарқоқ ҳолатда бўлиш. *Фикрнинг тарқоқлиги. Гоявий тарқоқлик.* ■ *Зиёфат асносида иттифоқнинг фойдалари, тарқоқликнинг зарарлари сўзланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАРҒИБ [a. ترغیب – хоҳиши, қизиқиши кучайтириш; рағбатлантириш]: тарғиб қилмоқ (ёки этмоқ) 1) чуқур тушунтириш йўли билан бирор ғоя, таълимот ва ш.к. ни ёймоқ, кишиларнинг онгига сингдирмоқ; шунга ундумоқ. *Ўзбек адабиёти ютуқларини.. тарғиб қилишида A. Ҳайитметов катта ҳисса қўшмоқда.* «ЎТА»; 2) тушунтириш йўли билан бирор ишга чақирмоқ, даъват этмоқ. ..*паранжи ташлаши тарғиб қилган, айримларнинг бошидан чачвонини олиб, ўтга улоқтирган экан.* Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

ТАРҒИБОТ [a. ترغیبات – «тарғиб» с. кўпл] Бирор ғоя, таълимот ва ш.к. ни ёйишга, кишилар онгига сингдирешга қаратилган ишлар, тарғиб ишлари. *Мен тарғиботингга муҳтож эмасман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Омма орасида ҳуққу тарғиботи муҳим роль ўйнайди.* Газетадан. *Кўргазмали тарғиботга қараганда, ишлар жойидага ўхшайди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ТАРҒИБОТЧИ Тарғибот ишлари олиб борувчи шахс. *Музайяна опамиз – ҳалқ ижодининг чинакам муҳибаси, толмас тарғиботчиси.* Газетадан.

ТАРҒИБОТЧИЛИК Тарғибот олиб бориш, тарғибот иши. *Тарғиботчилик маҳорати.* ■ *Бошқармада гайрат кўрсатиб ишлалётган ёш бунёдкорлар T. Ортиқовнинг тарғиботчилик фаолиятидан баҳраманд бўлишияти.* Газетадан.

ТАРҒИЛ 1 Сарғиш ва қорамтири йўлли; шу тусдаги сигир, бузоқ ва ш. к. Тарғил бузоқ. Сигир олсанг, таниб ол, таний олмасонг, тарғил ол. Мақол. ■ *Сутчи ота тарғилни кўришлари билан силаб-сийлаб, у ёқ-бу ёғидан уч-тўрт кана олиб ташладилар.* А. Мироҳмадов, Кулган чечаклар.

2 снт. Наққошлиқда: нақш мужассамотидаги гул ва баргларни рангли чизиқлар ёрдамида тасвирлашдан иборат пардоз тури.

ТАРҲ I [a. طرح – олиш, олиб ташлаш; айриш] эск. айн. олув 2. *Ўндан учни тарҳ қилса, етти қолади.*

ТАРҲ II [a. طرح – қурилиш, иморат, боғнинг бичими, лойиҳаси] 1 Чизма лавҳа;

лойиҳа, режа. Қоғоздаги шакл – бинонинг тарҳи эди. Ойбек, Навоий. Мавлоно Фазлидин мана шу шаҳарда қўрмоқчи бўлган мадрасаси ва сарой тарҳини Ҳонзода бегимга кўрсатиб, унинг мақтавини эшиштган ёргуғ кунларини эслади-ю, юрагини армон ғижимлаб ўтди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..ёзги хўжалигининг бор тарҳигача эслаб қолганди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 кўчма Тузилиш, бичим. Қизнинг тарҳи тоза гул янглиғ, Жавдирабон боқар шаҳло кўз. М. Али, Бокий дунё.

ТАСАВВУР [а. تَصْوِر – ўйлаш, хаёл қилиш, кўз олдига келтириш; ўйлаб зеҳнда гавдалантириш] 1 Нарса, ҳодиса ва ш.к. ҳақида киши онги-хаёлидаги маълумот, билим, тушунча. Лекин тасаввурим, бари бир, юзаки эди. «Ёшлиқ». Лейтенант, Султоновнинг батафсил ҳикоясини эшишиб, аниқ тасаввурга келган бўлса ҳам, ўша жойин ўз кўзи билан кўриши керак эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Тўғри, кўрмай туруб ёзилган асарлар адабиётимизда кўп. Бунинг учун аввал билим, маҳорат, ўтқир тасаввур керак. Н. Фозилов, Дийдор. Ҳалигача биз – студентлар классик адабиёт намояндаларидан биронтасининг ҳаёти ва ижоди ҳақида мукаммал тасаввурга эга эмасмиз. Д. Нурий, Осмон устуни.

2 Шундай маълумот, тушунча, билим шаклланишининг манбай сифатидаги онг, хаёл. Кечакишига бош қўйған Чарос яна тасаввуррида жонланди-ю, лабларини қисиб.. стул суюнчигига елкасини ташлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Фотоаппарат бир лаҳзада киши тасвирини қандай ишлаб қолса, унинг тасаввури ҳам қизнинг ўша қиёғасини шундай эслаб қолган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол..эски ишланинг гоят катта хизматларини бир-бир тасаввурдан ўтказишга одатланганмиз. Газетадан.

Тасаввур қилмоқ (ёки этмоқ) 1) хаёлда тикламоқ, гавдалантирмоқ. [Ёдгорни] Қорга ўиқилиб ётганча, бошини кўтариб турган аламли чеҳрасини тасаввур қилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳамон соғинч ўртайди. Зумрадни ҳарир кўйлакада.. бағрида тўлғаниб турган ҳолида тасаввур қилади. С. Сиёев, Отлик аёл. Маҳкам Гавҳар билан учрашишини тасаввур этганда, совқотиб, гулханни кўз олдига келтирган кишидай, юраги бир орзиқди. П. Қодиров, Уч илдиз; 2) идрок қилмоқ. Замира ҳам ҳали мув

ҳаббат нималигини яхши тасаввур этмасди. П. Қодиров, Уч илдиз. Наҳотки бошқарма беш ўил, уч ўил, борингки, иккى ўилдан кейин бажарадиган зарур ишларни тасаввур қиломаса?! «Ўзбекистон қўриқлари».

3 флс., псхл. Идрок қилинган, ҳис этилган нарса ёки ҳодисанинг киши онгиди акс этиши, гавдаланиши. *Тасаввур жараёни*.

ТАСАВВУФ [а. تَصْوِف – жундан қилинган кийим, пўстин кийиш; суфийлик] Исломда инсоннинг руҳий дунёси тўғрисидаги, уни руҳий ва ахлоқий жиҳатдан комиллик сарни йўлловчи таълимот, диний эътиқол; суфийлик. Бундан минг ўил муқаддам, ўнинчи асрда Бағдод шаҳрида дорга тортиган тасаввувининг илк раҳнамоларидан Мансур Ҳаллоҳнинг «Анаҳақ» деган сўзи машҳури жаҳон бўлган. К. Яшин, Ҳамза.

ТАСАДДУҚ [а. تَصْدِق – садақа қилиш, садақа (хайр ўйли билан бирор нарса бериш) 1 Садақа; қурбон, фидо. Қаники топилса ёрим, Тасаддуқдир ҳарна борим. «Равшан».

2 унд.с. Садақа бўлай, ўргилай. Ҳаммасини кийиб, зебу зийнатларни тақиб олиб-сиз-ку, тасаддуқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳозир, тасаддуқ! Ҳозир, болам.. С. Нуров, Нарвон.

3 унд. с. Таҳсин, оғарин, тасанно. Сени туққан онангга минг тасаддуқ, Қай ўигитнинг сендек баҳтиёри бор! Ё. Мирзо. Пахтасини байроқ қилган Пахтакорга тасаддуқ. Н. Нарзуллаев.

Жоним тасаддуқ Жоним садақа, қурбон бўлай, жоним фидо бўлсин. Жоним тасаддуқ сенга, нигорим. Ҳамза. Жоним тасаддуқ бўлсин у кишига. Ойбек, Навоий. Тасаддуқ бўлай (ёки кетай) айн. **жоним тасаддуқ**. [Холмат:] Қаёққа қарасам, ҳур билан ғилмон қучаманга! Тасаддуғинг кетай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Тасаддуқ бўлмоқ Айланиб ўргилмоқ. Онанг бўйгинангга тасаддуқ бўлиб, Отанг мақтаниди: таянчим, кўрким. Ф. Гулом.

ТАСАДДУҚОТ эск. кт. Қурбон; қурбонлар. Буйруғингизга мувофиқ деҳқонлар ҳазратнинг соғликлари учун тасаддуқот қилити. С. Айний, Дохунда.

ТАСАЛЛИ [а. تَسْلِي – тинчлантириш, юпатиш; хушнудлик, хотиржамлик] Юпантирувчи, таскин берувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш.к. Енгил эсган шабададанни ё бригадирнинг тасаллиси кор қилдими, ҳар қалай, раиснинг чеҳраси бир оз ёришиди. Х. Эргашев,

Тадбиркор раис. Мен ҳақиқиүт қишлоқ оқ-соқолларининг сўзини эшигидим. Менинг учун юрак амири билан айтилган бу сўзлар тасалли эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Тасалли бермоқ Юпатувчи гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракатлар қилмоқ, шу йўллар билан юпантирмоқ, таскин бермоқ. *Шу топда.. йигитчага нимадир деб тасалли бергиси келди-ю, сўз тополмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Омон унга яқинлаши, елкасига қўлни ташлаб, тасалли берди. С. Ка-роматов, Олтин қум. **Тасалли топмоқ** Кўнгли тинчланмоқ, таскин топмоқ. *Шу гапни айтса, кўнгли аллақандай тасалли топарди.* Ш. Холмираев, Офир тош кўчса. *Йигит шеър ёзиз, ўзини бир япроқقا, қизни бир томчига ўхшатиб, кўнгли анча-мунча тасалли топади.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАСАЛЛО [а. لَسْلَوْ] кам қўлл. айн. **тасалли**. Сен унинг тушига кириб, Тасалло беролсанг, саодат ахир. А. Орипов.

ТАСАННО [а. تَسْنَى – мақташ, қўкларга кўтариш; миннатдорчиллик билдириш] поэт. 1 Мадҳ, мақтov; олқиши. Тасанно айтмоқ (демоқ, ўқимоқ). ■ Боятдан бери тантиқликларидан ичида кулиб келаётган Ҳафиза ўзгарди, у Шаҳнозахон опага жилмайиб боқди – бу унинг тасанноси эди. Мирмуҳсин, Умид. Ойбек адабиётимиз шуҳратини.. дунёнинг анча мамлакатларига ёйишда жуда катта таҳсин ва тасаннога лойиқ иш қилди. В. Зоҳидов, Мўъжизакор.

2 унд. с. Қойил, офарин; таҳсин. *Тақсир.. ернинг тагида илон қимирлаганини биласиз-а. Тасанно!* Ш. Тошматов, Эрк қуши. Денгизлар ортидан келар акс садо, Ер юзи ёшлари дейди: *Тасанно!* Р. Бобоҷон.

ТАСАРРУФ [а. تَصْرِف – ўз ихтиёрига олиш, эгалик қилиш; мустақил ҳаракат қилиш; ўзбошимчалик] кт. Фойдаланиш, эгалик ҳуқуқи, ихтиёри; эгалик, хўжайинлик. *Хусусий тасарруф*. Бу ер-сувлар қадимдан бойининг тасарруфиди эди. ■ *Отаси эса, Бобомирзани ўзининг кўз қорачиги деб билар, шу сабабдан катта рўзгорни бошқаришини, ерсув, мол-дунё тасарруфини шунинг қўлига ташлаб кетиш ниятида юрагди.* И. Раҳим, Тақдир.

Тасарруф қилмоқ (ёки этмоқ) Эгалик қилмоқ. Менинг бутун хўжалигимни тасарруф қилишига ундан бошқа кишининг ҳадди йўқ. F. Гулом, Тирилган мурда. .. *Фотиҳ Искандар*

бутун ер юзини тасарруф этиб ҳам кўнгли заррача шод бўлмагач, онасига шундай мактуб ёзган.. Газетадан.

ТАСАРРУФОТ [а. تَصْرِفَات – «тасарруф» с. қўпл.] кам қўлл. айн. **тасарруф**. Тоғ оралиқларидағи катта йўл, бекатлардан тортиб илон изи сўқмоқларгача.. ҳар бир қоя тошдан тортиб булоқларгача – барини инсон ўз тасарруфотига олибгина қолмабди. Уларнинг ҳар қайсисига ярашиқ ном қўйибди.. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТАСБЕХ [а. تَسْبِيح – мақташ, васф этиш; мақтаб қўкка кўтариш] Худонинг номини зикр этиб саналадиган мунчоқ шодаси. *Садаф тасбех. Тасбех ўғирмоқ (ағдармоқ).* ■ Мирзакаримбай.. газламага суюниб, тасбех доналарини бармоқлари орасидан биттабитта ўтказиб, чордана қуриб ўтирад эди. Ойбек, Танланган асарлар.. *Пирим оппок тонг отгунча тасбех ўғириб, қуръон тиловат қиласидилар.* С. Аҳмад, Ҳукм. Бир соатдан бери жойнамоздан қўзғалмай, тасбех ағдариб ўтирган Ойша буви Тўйбекани бошдан-оёқ кузатиб, яна ишига машгул бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАСВИР [а. تصویر – суратини олиш, суратлаш; тавсифлаш] 1 Бирор нарсанинг ўйма, қўйма ёки чизма шакли; расм, сурат. График тасвир. ■ *Ҳиротда жангномалар ичига сурат чизиш одат тусига кирган, мавлоно Беҳзод чизган Алишер Навоий ва Ҳусайн Бойқаро тасвирлари расмий доираларда шуҳрат топган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бу дафтарда Бухородаги бир неча мадрасаларнинг ҳам тасвири бор.. Мирмуҳсин, Меъмор. *Лола янглиғ оразингни мен қўриб тасвирда, Мубтало бўлмоқлигим ёзмий экан тақдирда.* Ҳамза.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг бадиий ифодаси, тавсифи. *«Бобурнома»ни варақлар экансиз, ўрни-ўрни билан табиат манзаралари чизилган лавҳаларга, табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз.* «Фан ва турмуш».

ТАСВИРИЙ [а. تصویری – тасвирлаш, яқ-қол кўрсатишга оид] 1 Тасвирга оид, бадиий тасвир шаклидаги. *Тасвирий ибора. Тасвирий ҳикоя.* ■ *Тошкент санъат музейидаги тасвирий санъат кўргазмаси очилди.* Газетадан.

2 Баён, тавсиф шаклидаги.

ТАСВИРИЙЛИК Тасвирий бўлиш, тасвир шаклига эгалик. *Ифоданинг тасвирийлиги.* ■ Бадиий адабиёт тилининг энг катта хусусиятларидан бири унинг тасвирийлигидир. «Адабиёт назарияси». Демак, бадиий адабиёттинг ўзига хослиги юзасидан баҳс очганда.. тасвир ва тасвирийлик, мажоз ва мажозийлик ҳақида гапириш ўринлидир. F. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТАСВИРЛАМОҚ 1 Суратини, расмини чизмоқ, тасвир этмоқ. Денгизни тасвириламоқ. ■ Жаноб Аҳмадбек, камина боғларнинг суратини чизганда, бир четида боғбонни ҳам тасвирилашим мумкин. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бадиий образларда кўрсатиб бермоқ, тасвирини бермоқ, баён этмоқ. Ҳалқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиш муаллифдан катта истеъдод талаб этади. Газетадан. Кўши беълбог чапаничасига паст боғланган, юриши ҳам олифталарга тақлидни кўрсатар; унинг бутун қомати, ҳамма ҳаракатлари ўзига зеб берган, мақтансоқ камбағални тасвирлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. ..ёзувчи ўзи тасвириётган воқеага қаттиқ ишониши керак. С. Кароматов, Олтин кум.

ТАСВИРЛИ 1 Тасвирга эга. ..ўтқир тасвирли ва кутили тасвирли асарларида Навоий мотивлари сезилади. «ЎТА».

ТАСДИҚ [а. تصدیق — имон, ишонч; мустаҳкамлаш, исботлаш, асослаш] 1 Бирор нарсанинг ҳақлиги, тўғрилиги ёки маъқуллигини тан олувчи сўз, имо-ишора кабилар; маъқуллаш, тўғри деб билиш. Акбаров унга тасдиқ маъносида бош иргаб, Маҳкамга гапиришда давом этди. П. Қодиров, Уч илдиз. *Уста Олим тасдиқ ишорасини бериб: -Сўзлай берингиз!* — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Болалардан тасдиқ жавобини олгач, пўниса қилди.. С. Кароматов, Олтин кум.

2 Тўғри, ҳақиқат эканликни қайд этувчи нарса, факт; исбот. ..ҳалқ демократияси мамлакатлари билан дўстлик, ҳамкорлик мустаҳкамланганлиги байналмилалчилик ғояларининг амалий тасдиғидир. Газетадан.

3 Маъқулланганлик ҳақидаги расмий қайд, қарор. *Лойиҳани тасдиқдан ўтказмоқ.* ■ Мана бу — бўлимнинг бутун тасдиқлардан ўтган тематик плани. С. Кароматов, Олтин кум.

4 Инкорга зид мазмунли. *Тасдиқ гап.* ■ Кесими инкор шаклида бўлиб, таркибида қан-

доқ, нима, озмунча сўзлари иштирок этган гаплар тасдиқ фикрни ифодалайди. «ЎТА».

ТАСДИҚ ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) айн. тасдиқламоқ. Ҳакимбойвачча илжайиб қараб, унинг сўзини бош қимирлатиш билан тасдиқ қилди. Ойбек, Танланган асарлар. ..бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришгина қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАСДИҚЛАМОҚ 1 Қарор билан ёки кўл кўйиб, муҳр босиб, қонуний кучга киритмоқ, тасдиқ қилмоқ. Ҳукумат лойиҳани тасдиқлади. Директор шартномани тасдиқлади. Котиба имзони тасдиқлади. ■ Буйруқни дастлаб бошқарма, сўнгра министрик бирон-бир эътироғизиз тасдиқлади. «Ёшлиқ». ..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор иш, ҳаракат, фоя ва ш.к. ни тўғри деб топмоқ, маъқулламоқ, тасдиқ этмоқ. -Ота, булар чўпон эмас! — деди Бадиа. Бу гапни Зулфиқор ҳам, Заврак ҳам тасдиқлади. Мирмуҳсин, Меъмор. -Ҳа, баракалла, — Кудрат калласини тебратиб тасдиқлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Тўғрилигидан далолат бермоқ, исботламоқ. Бу факт фикримизни тасдиқлайди. ■ -Материални тасдиқловчи ҳужжатларингиз борми? — деб сўради. «Муштум». Унинг фикрлари ҳақлигини ҳужжатлар тасдиқлаб турибди. Газетадан.

ТАСИРА-ТУСУР айн. тасир-тусур. *Тасира-тусур ўқ овози.* ■ Тасира-тусур ўқ отилар Тол-терак ва тош орқасидан! Ҳ. Пўлат.

ТАСИРЛАМОҚ «Тасир-тусур» товушчиқармоқ. Узоқдан замбарақлар ҳайқириғи, снарядларнинг портлаши эшиштимоқда. Аллақаерда пулемётлар тасирламоқда. И. Рахим, Чин муҳаббат.

ТАСИР-ТУСУР тақл. с. Кетма-кет тақрорланувчи «тасир» ва шунга яқин товушни билдиради. Орқада от түёқларининг тасир-тусури эшиштимоқда. С. Анорбоев, Оқсой. Дайди шамол.. отилиб турган ўқларнинг тасир-тусур овозини олиб келади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ТАСКИН [а. سکین — тинчлантириш, юпатиш, овутиш; юмшатиш] Юпатувчи нарса, гап, иш-ҳаракат ва ш.к.; тасалли,

юпанч. *Бу нафосат даргоҳи [Муқимий тегатри] ўша оғир жанг ва кураш ҳиллари.. беором кўнгилларга таскин, ёшли кўзларга нур баҳаш этган.* А. Юсупов, Жилокор кўллар. *Юрагим ранжиган боладай На эрмак, таскинга кўнади.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Таскин бермоқ Юпатувчи гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракатлар қилмоқ, шу йўл билан юпантиришга, тинчтишга ҳаракат қилмоқ. *-Ташвиш тортма, ошна, — деди Омонтой дўстига таскин бериб, — агар Санобарни Самарқандга чақириб қоладиган бўлишса, сенга ҳам бирон чора топармиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Таскин топмоқ** Таскин берувчи нарсалар таъсирида тинчланмоқ. *Қандай гап айтса, Икромжон амакининг кўнгли таскин топаркин?* С. Аҳмад, Уфқ. *Нафисахон қизини кўрмаган бўлса ҳам, кампирнинг гапларидан ҳақиқатни англаб, юраги таскин топди.* Мирмуҳсин, Умид. *...ориқлаб, сарғайиб кетган юзига ранг кириб қолганини кўриб таскин топди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАСЛИМ [а. سلیم — саломлашиш; ён бериш; топшириш; душмандан енгилиш] Курашда, жанг, тортишув ва ш. к. да енгилиб, қаршиликни тўхтатиш, мағлубиятни тан олиш. **Таслим билмас** қўшиним ана менинг, Фазаби бор бир дунё — оташга тенг. Ҳ. Олимжон. *Ўзини ишқ азобларини енгишига, мақсадга етишга қодир деб билган одам таслимни тан олмайди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

Таслим бўлмоқ 1) жангда, курашда, тортишувда енгилиб, қаршиликни тўхтатмоқ. **Душман таслим бўлди.** — *Куршовда қолган немисларни таслим бўлишга чақирдик.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Жаҳл отига мингган хон беҳуда уринди, қиз таслим бўлмади.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бўтабоӣ асқиядан енгилиб, таслим бўлдим, дегандек икки қўлини кўтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) қаршиликни тўхтатмоқ; бўйсунмоқ. *Мунча минг ёш-яланг келади-ю, чўл дарров таслим бўлади-кўядими?* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Таслим қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) душман ёки рақиб устидан голиб келмоқ; енгмоқ. *Душманни таслим қилмоқ.* — *Тоғиали Бобоев Берлинни босиб олиш, гитлерчиларни таслим этиш учун мунособ ҳисса қўшиди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат; 2) беллашув, баҳс кабиларда устун келмоқ, мағлуб қилмоқ, енгмоқ. *Рақибини таслим қилмоқ.*

Жон таслим қилмоқ Жон бермоқ, жони узилмоқ; ўлмоқ. *Унинг жон таслим қилганига ишонч ҳосил қилгач, хонга қаради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТАСЛИМЧИ 1 Голиб томон шартларига кўниб, қаршилик кўрсатишни тўхтатувчи, таслим бўлувчи.

2 кўчма Қаршиликлар, тўсиқлар, қийинчиликлар олдида орқага чекинувчи, ўзининг кучсиз, иложисиз эканини тан олувчи. *Таслимчиларга қарши курашмоқ.*

ТАСЛИМЧИЛИК Таслимчига хос иш тутиш, таслим бўлиш сиёсати.

ТАСМА 1 Узун, энсиз тери. *Ботир арслонни ўлдириб, терисидан бир тасма олди. «Эртаклар».*

2 Шундай кўринишида бўлган, боғлаш, бириктириш ва ш.к. учун ишлатиладиган, тери ёки пишиқ матодан ясалган энсиз буюм; қайиш, камар. *Юган тасмаси. Милтиқ тасмаси.* — *Бобоқул ота қўзичоқнинг қўлтиғидан брезент тасма тортарди-да, кичкинагина тарозининг илгагига илиб кўтарарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кейин қизил дастали устарани тасмага шарт-шарт қайраб, чамадонга жойлаштириди.* «Гулдаста». *Бошиқ ориқ, чўзинчоқ юзли, бир кўзи ингичка тасма билан бойланган новча киши эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Баъзи бир механизмлар ёки транспорт мосламаларининг тўхтовсиз ҳаракатланиши ва б. вазифа учун қўлланадиган, чарм ёки бошқа пишиқ тўқимадан ишланган узун буюм; лента. *Вентиляция тасмаси.* — *Яқин келгусида ҳозиргидан уч баравар қўрга чидайдиган капрон тасма ишилаб чиқариш йўлга қўйлади.* С. Абдуллаев, Газламанинг «умри». *Шпинделларни ҳаракатга келтирувчи тасма, вентиляторларнинг шкивлари шу вақтгача ўрнатилмабди.* Газетадан.

4 кўчма. Лента. Бир дам олиш куни Тошкент радиосидан иккита мухбир келиб, сўзимизни магнит тасмасига ёзиб олди. Т. Расулов, Сарбон.

ТАСМАДАЙ, -дек 1 Тасмага ўхшаш, тасма каби. Кўклам ёмғири корни эритган, фагат олис-олисларда, тоғ ёнбагирларида қорсуви оқ тасмадай милт-милт жилдираб тушмоқда. Ҳ. Назир, Бир туп фўза. *Осмонда оппоқ булатлардан узилиб тушган ипак тасмадек мезон тўрлари сузади.* С. Нуров,

Нарвон. ..тасмадек узала кетган йўлга қаради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 кўчма Хипча ва хушбичим (асосан кимса ҳақида). [Ойша:] Ҳой, Комилжон, хотининг тасмадеккина экан. Илоҳим, қўша қаринглар. О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам – дилим.

ТАСНИФ [а. تصنیف – танлаб олиш; турларга ажратиш] Нарса ва ҳодисаларни уларнинг ўзига хос белги, хусусиятларига қараб тур, туркум ва ш.к. га ажратиш. Ўзбек тили шеваларининг таснифи. — Ўзбекистон тонимларининг лексик-семантик таснифида терминологик бир хиллик йўқ. «ЎТА».

Тасниф қилмоқ (ёки этмоқ) Маълум белги-хусусиятлари асосида тур, туркумларга ажратмоқ, тур, туркумларини белгиламоқ. Имловий принциплар, уларни белгилаш ва тасниф қилиши юзасидан айтилган нуқтаи назарлар ўзаро турли тафовутларга эга. Э. Бегматов, Ўзбек имлоси. Сўз санъати асарларини тур ва жанрларга тасниф этиши тарихи жуда қадим замонлардан бошланиди. «Адабиёт назарияси».

ТАСНИФЛАМОҚ Тасниф қилмоқ. Туркий тилларни таснифламоқ.

ТАСОДИФ [а. تصادف – бир-бирига тўғри (дуч) келиш; бир-бирига мос келиш; бир хиллик] 1 Фавқулодда, кутилмаган ҳол, воқеа, ҳодиса. Баҳтли тасодиф. Кўнгилсиз тасодиф. Ҳар қандай тасодифга тайёр турмоқ. — Тасодифдан хурсандман беҳад, Дучор қилди баҳтга бир сафар. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Тасодифни қарангки, Муҳиддин Солияхонга дуч келиб қолди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилиги ё ёмонлиги ҳақида, ё бўлмаса, турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 флс. Нарса ва ҳодисаларнинг ички табиати билан боғлиқ бўлмаган, ундан ташқарида, юзаки ва иккинчи даражали, юз бериши ҳам, юз бермаслиги ҳам мумкин бўлган воқеа-ҳодисани ифодаловчи фалсафий тушунча. Зарурият ва тасодиф.

ТАСОДИФАН рвш. Кутилмаган ҳолда, бирдан, қўққисдан, тасодифий равишида. Тасодифан учрашмоқ. — Равно, қулоги остига теккан иссиқликдан чўчиб, юзини ўнглаган эди, тасодифан лаби ҳалиги иссиқликка учрашиди. А. Қодирий, Мехробдан чайн. «Дадаси қайтиб келса, Нигорани та-

нирмикин?» – тасодифан түғилган бу сўроқ Нигорани ҳаяжонга солди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАСОДИФИЙ Тасодиф тарзидағи, тасодиф ҳолидаги; кутилмаган; фавқулодда. Тасодифий воқеа. Тасодифий учрашув. — Тасодифий ҳодисаларда қаттиқ ярадор бўлганларга тез ёрдам бериши менга маъқул бўлди. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Бу уруш тасодифий эмас, албатта, бу воқеелик осмондан тушгани йўқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАСҚАРА [а. صقر – лочин, қиргий] 1 зоол. Йиртқичлар турқумининг қарчигайлар оиласига мансуб ўлаксахўр қуш. Унинг устидан қора ҳосияти мalla қанотларини аста елпитешиб, қаттакон тасқара учиб ўтди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Кўриниши ёқимсиз, турқи соvuқ; беўхшов, хунук. Наҳотки кексаларни ҳурмат қилмайдиган, бетайин баъзи тасқаралар ўз ишини маъқул қилиб юра берса. Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. Уйинг кўйгур тасқара миршаблар изингга тушиб қувладими? Ойбек, Танланган асарлар.

ТАТАББУ [а. تتابع – бирор нарсанинг кетидан тушиш, эргашиб, изидан бориб текшириш; таъқиб қилиш] эск. кт. Текшириш, ўрганиш; тадқиқот, таҳлил. Илмий татаббу. — Бойқаро ўз ғазалини жамики шоирларга татаббу учун берди. Ойбек, Навоий. Илми халққа берингиз, татаббу ва тафаккур билан илмни кенгайтирмоққа ҳаракат қилингиз. Ойбек, Навоий.

ТАТАЛАМОҚ 1 Тирнамоқ, тимдаламоқ. Ит ерни таталади. — Адолат бир жойини панжаси билан таталади, кетмонда ковлади, аммо булоқ кўзини топа олмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Чироқни ёқмоқчи бўлганида, эшикни бирор, худди мушук таталагандай, тақирлатди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 кўчма Ковлаштироқ, титмоқ, титкиламоқ. Иш давомида унда-бунда бегона сўзларни эшишиб, кейин эса китоб таталаб, инглизчани бир оз билиб олдим. «Гулдаста».

3 кўчма Бетинч бўлмоқ (қилмоқ), ғаш қилмоқ, тирнамоқ (кўнгилни, дилни). Ҳавотирлик юрагини таталади. — Неварасидан безовта бўлиб, юраги таталаб кетаётганини, ота-онасига қандай хабар беришини билмай йигларди. Мирмуҳсин, Умид.

4 кўчма. с. т. Уриниб-суринмоқ, тиришмоқ. *Мунаввар русчага у қадар уста бўлмаса ҳам, уялиб қолмаслик учун таталаб, маъносини тушунишига ҳаракат қилар эди.* С. Анорбоев, Мехр.

Қорни таталамоқ Қорни жуда очмоқ, очликдан бетоқат бўла бошламоқ. *Қудрат, қорни таталаб кетганидан, ҳовли бурчагидаги янги ўчиққа осигурик декча қопқонини очиб кўрди: декча бўш эди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАТАМИ [яп. – похол бўйра, бордон] спрт. Дзюдо кураши учун мўлжалланган тарапнг, эластик гилам. *Дунёнинг энг донгдор спорчилари билан татамига чиққан вакиларимиз ўзларининг нималарга қодир эканликларини намойши эта олишиди.* Газетадан.

ТАТАР 1 Татаристон Республикаси асосий аҳолисини ташкил этувчи халқнинг номи. *Татар халқи. Татар миллати.*

2 Шу халқ, миллатга оид, тегишли, мансуб. *Татар тили. Татар йиғит.* ■ -Булди, бор инди палатангга, – деди татар хотин. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Утатар артисткани таниб қолган эди.* К. Яшин, Ҳамза. ..Абдулла Ўразаев татар адабий муҳитига яқинлашади. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАТАРЛАР 1 Татаристон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этувчи, туркӣ тилда сўзлашувчи халқ.

2 Волгабўйи, Сибиръ ва Кримда яшовчи, туркӣ тилларда сўзлашувчи бир қанча элатларнинг умумий атамаси.

ТАТАРЧА 1 Татар миллатига, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Татарча қўшиқ. Татарча дўппи.*

2 Татар тили. *Татарчани ўрганмоқ. Татарча гаплашмоқ.*

ТАТБИҚ [а. – تطبيق – кўллаш; ишлатиш, ишга солиш; амалиёт] Амалда ишлатиш, кўллаш. Ядро энергиясининг тинч мақсадлар учун татбиқи. ■ *Бу усулнинг татбиқи мумкинлигига ва ғоят фойдалилигига мутахассислар иқрор эдилар.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Татбиқ қилмоқ (ёки этмоқ) Ишлатмоқ, кўлламоқ, ишга солмоқ. *Ҳозир аспирантурага кириш учун ҳеч бўлмагандан икки йил ишлаб, институтда олган таълимни ҳаётга татбиқ қилиш керак.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Урф-одат масаласи – турмушга*

татбиқ этиб бориладиган масала.

Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАТБИҚИЙ Амалда татбиқ ётиладиган,

кўлланадиган. *Татбиқий механика.*

ТАТИМ I Равоч уруғи (дори тайёрлаш учун ишлатилади).

2 иш. тотим.

ТАТИМ II Таъсир этиш қуввати; таъм, маза. *Ўз юртингда пишган нонга нима етсин!* Таъми ҳам, татими ҳам бошқа. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАТИМЛИ I Яхши таъм берадиган; мазали, таъмли, тотли. *Татимли овқат.*

2 Татими яхши, яхши татийдиган. *Татимли чой.*

ТАТИМОҚ I айн. тотмоқ. *Овқатнинг тузини татимоқ. Ҳаётнинг аччиқ-чучугини татимоқ.* ■ Қамбар эглиб шивиради: –Ичасизми? Озгина қўйиб берай. Жуда хуштаъм мусаллас. –Сира татиб кўрган эмасман. Кепрак эмас. Ойбек, Танланган асарлар. [Раззок] У ердан [мактабдан].. қорни очиб, кўзлари киртайиб, кеч қайтарди-да, олдига қўйилган таомдан татир-татимас, аллақаерга жўнарди. Х. Фулом, Машъял.

2 Таъсир қилмоқ; таъсири билинмоқ; юқмоқ. Қатиқ мошхўрдага яхши татийди. ■ *Овқат [Шавкатжонга] мазалироқ татиди.* Н. Мақсадов, Умидли бола. Болам бечорани тинч қўясанми, йўқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга.. қотиб кетяпти ўзи. О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири.

Арzonнинг шўрваси татимас Арzon нарса ёки меҳнатсиз топилган даромад, маблагнинг баракаси бўлмайди, ёлчитмайди маъносидаги мақол. *Синглим, ҳеч қачон ишнинг осонини ахтарманг.* Арzonнинг шўрваси татимас, деган гап бор. Уйғун, Сўнгги пушаймон.

3 Кифоя қилмоқ, кифоя бўлмоқ, етмоқ. *Бутун умрга татийдиган сабоқ.* *Урногингда бўлса, уруғингга татийди.* Мақол. ■ *Ўзи эллик гектар ер-у, даҳмазаси беш юз гектарга татийди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Оддий [бир кило] гуруч беш кишилик ош бўлса, девзира палов ўн кишига татийди.* Газетадан.

ТАТИНМОҚ қ. тотинмоқ.

ТАТИР бот. Шўрҳок ерда ўсадиган бутасимон ўсимлик.

ТАТИҚ: татигини бермоқ кам қўлл. Жазосини, адабини, таъзирини бермоқ. Булар-

нинг татигини бермасам!.. Ҳе, кўзларинг қурсин! А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Татигини емоқ** (ёки тотмоқ) кам. қўлл. 1) жазосини тортмоқ, адабини, таъзирини емоқ. Ҳа, бу қилимишинг учун татигингни ейсан; 2) мазасини, лаззатини тотмоқ. Кўп йиллар тинчгина турган қиличининг Татигин душман тата-жак энди. F. Гулом.

ТАТУИРОВКА [фр. tatouer – расм, белги чизиш < полинезча tatau – расм, тасвир, белги] 1 Игна ёки бошқа нарса воситасида махсус бўёқ билан киши танасига расм, тасвир тушириш, сўз ёзиш.

2 Шундай йўл билан туширилган расм, тасвир, ёзилган сўз. *Мен унинг билагидаги татуировкасини кўриб қолдим.* П. Қодиров, Эрк.

ТАФ [ф. تەف – ҳарорат; иситма; буг; нур, жило]: таф тортмаслик Чўчимаслик, қўркмаслик, ҳадиксирамаслик. Қотма, баланд бўйли, кенг елкали, ҳеч кимдан таф тортмайдиган Худоёр ўрнидан турди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ТАФАККУР [а. تەفکىر – фикр юритиш, ўйлаш, фикрлаш] 1 Объектив воқеликнинг тасаввур, тушунча ва муҳокамадаги фаол инъикос жараёни, инсоннинг фикрлаш қобилияти; фикрлаш. *Тил тафаккур билан бевосита боғлиқдир.* ■ Иносоният юксак хаёлот ва тафаккур кучи билан яратган барча маънавий-бадиий бойликлар орасида оғзаки ижод намуналари алоҳида ажралиб туради. «Фан ва турмуш».

2 Ўйлаш, фикр юритиш, муҳокама; ўй. Бир соатлик тафаккур бир ўшилик тоатдан афзал. Ойбек, Навоий. Ки ҳар ишники қилди одамизот, Тафаккур бирла билди одамизот. Алишер Навоий. Орага узоқ, вазмин хомушлик тушди. Малика бир нуқтага тикилиб, тафаккурга чўқди. Т. Жалолов, Олтин қафас. «Фан ва турмуш».

ТАФОВУТ [а. تەفەۋىت – айрма, фарқ; ихтилоф] Нарса, ҳодиса ва ш.к. орасидаги ноўхашалик, фарқ, айрма. Ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги тафовут. ■ Лавозим ва хизматимиздаги тафовут: мен – штаб бошлиги, Нарзи – оддий аскар, пулемётчи. Н. Сафаров, Оловли излар. Нафиса унинг андазасига сал ҳам тўғри келмас эди: тафовут фил билан қумурсқача! Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТАФРИҚ(А) [а. تەفريق – фарқла-ниш, ўхшамаслик; ажралиб, бошқа-бошқа

бўлиш] эск. кт. 1 Фарқ, тафовут; фарқла-ниш.

2 Фарқ, ажралиш ёки ажратиш туфайли юзага келган низо; нифоқ, адват. *Бу маъносиз гағро подишонинг фармони билан рўй берди.* Ҳалқ орасига тафриқа солмоқдан ўзга иш иўқми, ажабо! Ойбек, Навоий.

ТАФСИЛ [а. تەفسىل – бичиш, бичиқ; атрофлича, аниқ, очиқ баён қилиш] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг ҳар бир айрим нуқтаси, майда-чуйда тафсилоти; шундай тафсилотларни ўз ичига олган баён, батафсил изоҳ. Ҳамто кундошини паришон-хотир қилган бу гап Отабекка қандай таъсир қилиши кўп тафсилга муҳтож эмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улардаги ҳар бир образ, манзара ва тафсил билан қизиқдим. М. Кўшжонов, Дийдор.

ТАФСИЛИЙ Бутун тафсилотини ўз ичига олган; батафсил, изоҳли. Тафсилий ҳикоя. ■ Йўлда менга воқеани тафсилий рашишда сўзлаб бердилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Биз қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганиликдан, Абдураҳмоннинг шаҳардаги сафил ҳаётига тафсилий тўхтай олмаймиз. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАФСИЛЛАМОҚ Бутун тафсилоти билан, тўла, батафсил тушунтиримоқ, муфассал баён қилмоқ, изоҳламоқ. Воқеани тафсилламоқ. Тафсиллаб айтиб бермоқ.

ТАФСИЛЛИ Бутун тафсилотини ўз ичига олган; муфассал. Тафсилли жавоб. ■ Аҳмад Ҳусайн узоқ сўзлади, дехқонларнинг ҳаётини ёрқин, чуқур тафсилли ҳикоя қилди. Ойбек, Нур қидириб.

ТАФСИЛОТ [а. تەفسىلات – «тафсил» с. кўпл.] Иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса ва ш.к. нинг тафсили, майда-чуйдаси. Ўша жанг тафсилотини эслаганимда, барча қуролдош дўстларим кўз ўнгимда бирма-бир гавдаланади. Т. Рустамов, Мангу жасорат. У Замиранни таниганидан бери, ораларидан нима ўтган бўлса, ҳаммаси, майда-чуйда тафсилотларигача, хаёлида тинмай тақрорланарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАФСИР [а. تەفسىر – шарҳ, изоҳ, матнининг маъносини очиш; маъно, мазмун] кт. 1 Бирор гап, воқеа-ҳодиса, матн ва ш.к. га берилган мукаммал изоҳ, шарҳ, тушунтириш. Қуръоннинг тафсир. Муаммонинг тафсир. Тафсир қилмоқ.

2 тар. Куръоннинг мадрасаларда алоҳида фан сифатида ўрганиладиган муфассал шарҳи. Аҳмадхўжа ўз хатида *Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган* эди. М. Муҳаммаджонов, Тұрмұш урнишлари.

ТАФСИРЛАМОҚ Маъносини тушунтириб, изоҳлаб бермоқ, шарҳламоқ, тафсир қилмоқ. *Олим Бедилни тафсирлашга кириши.*

ТАФСИРЧИ Бирор нарсанинг маъносини тушунтириб, изоҳлаб берувчи шахс. *Куръон тафсирчилари.*

ТАФТ [ф. تَفْتَ – иситма, ҳарорат] Иссиклик манбай ёки қизиб турган нарсадан ураётган иссиқ, ҳарорат. *Тандирнинг тафти. Оловнинг тафти. Гулхан тафтида исинмоқ.* ■ Кеч кириб, ҳавонинг тафти қайтди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. *Мовий осмон тиниқ ва беғубор, ҳали таҳтга минмаган қүёшнинг тафти баданни күйдирмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Иссикликдан кўтарилаётган бүғсимон нарса; ҳовур. *Эгатлардан жимир-жимир тафт кўтарилади. Кушлар кўринмайди.* С. Нуров, Нарвон.

З кўчма Шахс ёки нарсанинг ҳарорат даражаси ҳолати; температура. *Сувнинг тафтини билгиси келди шекилли, ғўдир бармоқларини ботирди.* Р. Раҳмонов, Восил ака. *Шутариқа тажриба ҳам тўплана борди, чўл ерларининг тафти, маромини ҳам ўрганиб олишиди.* Газетадан.

4 кўчма Ижобий таъсирли, ҳаётбахш ҳарорат, ўт. *Ҳовлида одам борки, жон бор. Девордан тортуб дов-дараҳтгача, ошхонадан тортуб донхонагача, рўзгор буюмларигача – бари одам тафти билан тирик.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Бу сатрларнинг тафтидан Зухра бегимнинг қалбига яна ишқлик югурди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 кўчма Киши руҳидаги ёқимсиз ҳолат, губор. *Овқатдан олдин ювиниб чиқасизми – совуқ сув одамнинг тафтини босади.* А. Қаҳҳор, Аяжонларим. *Одам тафтини одам олади, деганлари шу-да, иним.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда. *Дикқати ошиб, дили қоронги бўлиб кетган кезларида челакни шафтолига тўлдириб, ётогимизга келиб қолади.* Бизни койиб-койиб, тафтини ёзб кетади. С. Аҳмад, Онажонлар.

6 кўчма Ўзини юқори олиш, манманлик кайфияти. Ҳалима ўша Ойжамол опа

келиб кетгандаги можародан кейин анча тафтидан тушган, ўзгара бошлаган эди. Ж. Абдуллахонов, Гулчехра.

Тафт тортмаслик айн. таф тортмаслик қ. таф. Шунинг учун улар ниятларига етиш ўйлида оғирликлардан тафт тортмадилар. М. Жўра, Қуёшдан нур эмгандар.

ТАФТИШ [а. تَفْتِيْش – излаш, қидириш; текшириш, назорат қилиш] 1 эск. Бўлиб ўтган иш, ҳодиса ва ш.к. юзасидан ёки ҳақиқий аҳволни аниқлаш мақсадида ўтказиладиган текшириув, тергов, сўроқ. *Режали ийлилк тафтиш. Тафтиш комиссияси.* ■ [Навоий:] *Тафтишлар шуни кўрсатадики, Ёдгорбек қўзголонида бу одамнинг ҳам қўли бўлган. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ўзингиз сиздан яшириб, Ҳамза ҳожининг бедин мактабига қатнармиш деб эшиштаман, шу ростми? – Тафтиш қилдим, тақсир, қатнар экан.* К. Яшин, Ҳамза.

2 эск. Қидириув, тинтуб. *Ўғрилар тутилсин, дорга осилсин! Ҳар бир хонадон тафтиш қилинсин.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Бирор муассаса ёки мансабдор шахснинг молиявий-хўжалик фаолиятининг тўғрилиги, қонунийлигини аниқлаш мақсадидаги текшириув. Биринчи тафтиш юзаки ўтказилгани ҳақида эътироzlар түғилгач, республика агросаноат комитетидан мутахассис чақиришиди. «Муштум».

Тафтиш қилмоқ (ёки этмоқ) Текшириув ўтказмоқ (тафтиш ҳар учала маъносида). *Партбюро Оғажоннинг аризасини тафтиш этиши юзасидан комиссия тузди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Эшмамат Ашуроннинг иш фаолияти тафтиш қилинганда, минг сўмга яқин камомад аниқланди, иш ҳақидан 2138 сўм ортиқча олинган.* «Муштум».

ТАФТИШЧИ Тафтиш қилувчи, текшириувчи. Ҳалқ назорати постидагилар Илҳомчанинг эрги қўллиги ҳақида милицияга сигнал бершишибди. Аммо тафтишчилар келгандা, Илҳомча аллақачон қочиб улгурган эди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Пихи қайғилган тафтишчилар қасд қилганда ҳам, бирон марта камомад тополмаганлар.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ТАФФОТ шв. Кўнгилни беҳузур қилувчи иссиқ шамол; гармсөл. *Туш маҳали эди. Бу пайт Бухорода кун жуда оғир кечарди.* *«Кўчага чиқма, таффот келди»,* дейишарди оналар фарзандларини гармсөлдан асраш

ниятида. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Гоҳо ёз ойлари бу ерда таффот эсади*. С. Анорбоев, Ўзбекистон олтини.

ТАХ 1 Дазмол урилган ёки тахланган нарсанинг текис қайрилган, букилган жойи, чизиги. *Дўттининг тахи. Тахини ёзмоқ. Дазмол уриб, тахини текисламоқ. Дазмоллаб, шимга тах солмоқ. Тахтакачлаб, дўттининг тахини чиқармоқ*. — Келин чой қуя турраб, кўзи тахи очилмаган дўттига тушди, севинч билан уни кўлига олди, миннатдорчилик билдириди. Ойдин, Мардлик — мангалик. *Дилшод хат тахини очди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Тахига солмоқ Букилган, қайрилган жойидан қайта букиб, яна аслидай қилиб тахлаб қўймоқ. *[Кумуш] Кўз ёшини дув-дув тўкиб, хатни ўз тахига солди ва ўзидан жавоб кутуб турган ачаси билан онасига деди*. А. Кодирий, Ўтган кунлар.

2 Териб, тахлаб қўйилган нарса ёки унинг ҳар бир тахлами. *Бир тах пул*.

Тах урмоқ Зих чиқариб тахлаб, йиғиб қўймоқ (кийим, ўрин-кўрпа ва ш.к. ни). *Дўттига тах урмоқ. Ўрин-кўрпаларни сандик устига тах урмоқ. Тахи бузилмаган* 1) янги, кийилмаган, тутилмаган. *Кимсан тахи бузилмаган катта костюмининг енгини осилтириб, кўчада ёлғиз турар экан, ўзига-ўзи кулиги кўриниб кетди*. А. Мухтор, Туғилиш. *Она тахи бузилмаган кўрначаларни ташлаб, айвонга жой қилди*. Н. Ёкубов, Ҳавас; 2) қўл тегизилмаган, ишлатилмаган. *Тахи бузилмаган пул*. — *кенг пахтазор майдонида пахта чунонам бўлибдики, қанча терила схам, тахи бузилмагандай*. Ҳ. Назир, Олмос. *Ўйга берилган топшириқлар тахи бузилмасдан турган эди*. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ТАХАЙЮЛ [а. تەخىل — ўйлаш, хаёл қилиш, тасаввур этиш] эск. кт. Хаёлга келтириш, ўй суриш, хаёлот. *Тахайюл майига термиламан жисм*. Р. Парфи, Кўзлар.

ТАХАЛЛУС [а. تەخلىص — ўзини ўзи куткариш, озод қилиш; халос бўлиш] Бирор ижодкор (шоир, ёзувчи, рассом, олим ва ш.к.) ёки сиёсий арбобнинг ўзи учун танлаб олган бошқа, иккинчи номи. *Мен — Юсуфийман, тахаллусим — Ўткир*. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Муҳаммад Раҳим, табиатан музика ва адабиётга ҳаваскор бўлиб, «Феруз» тахаллусида шеврлар ёзган*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАХИР 1 Таъми оғизни буриширадиган; какра, талха. *Тахир дори. Тахир шафтоли*. — *Унинг [Салимбойнинг] кенг қора қошли, қўй кўзли, пешонаси серажин чўзиқ юзи худди тахир бир нима егандек буришиди*. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема. *Мева ғуравлигизда тахир бўлади, еган кишининг лабини қиздиради*. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Дағал, бадхазм (гап, сўз, муомала ва ш. к. ҳақида). *Тахир гап*. — *Харидорлар сотувчидан тахир сўз эшитмаслик учун индамай чиқиб кетишиди*. «Муштум».

Тахирини чиқармоқ Шарманда қилмоқ, изза қилмоқ; пачавасини чиқармоқ. *..вақти келиб, ҳовуридан тушшиб қолар, деб ўзига сабр бериб, эрининг тахирини кўчага чиқармади*. Р. Раҳмон, Қиз — азиз фарзанд-ку! Аммо сўқавериб, бир-иккита *вакилнинг тахирини чиқариб юборди*. «Муштум».

ТАХЛАМ Териб, тахлаб қўйилган нарса ва унинг ҳар бир тўпи. *Бир тахлам китоб*.

— *Зокир Усмон ичкари уйдан эски газеталар тахламини олиб чиқди*. «Ёшлик».

ТАХЛАМОҚ 1 Буклаб, тахига солиб қўймоқ; буклаб, тахига солиб жойламоқ. *Онам устимдан чопонимни ечиб олиб, тахлаб қўйибдилар*. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Мен шамиод хивичидан тўқилган буклама курсичамни тахладим*. «Гулдаста». *Хотин индамади, рў(й)жани тахлаб, столнинг устига суриниб қўйди*. А. Қаҳдор, Асарлар.

2 Устма-уст термоқ, устма-уст қўйиб жойламоқ. *..татар аёл китобларни бир чеккага тахларди*. Ү. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Ота чайланинг тўрига тахлаб қўйилган кўрпалар устидаги ёстиққа ишора қилди*: -Ҳеч уялиб-нетиб ўтирма. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Уст-устига, кетма-кет келтиримоқ, қўшмоқ, қалаштиримоқ (гап-сўз ва ш.к. ҳақида). *Кейин биринчи навбатда нима ишлар қилиши кераклигини тахлаб ташлади*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Мактаб директори Соат Лочинов.. бирпасда талай гапни тахлаб ташлади*. Газетадан. *..баҳона тахлаб ташлаётган Ҳавҳардан Расулжоннинг жаҳли чиқди*. Ж. Абдуллахонов, Хоналон.

ТАХЛИТ [а. تەخلىت — «тақлид» (ўхшатиш, ўхшаш, ўхшатма) с. нинг бузилгани] 1 Кўриниш, шакл, қиёфа. *Одам тахлитидағи маймун. Ака-ука қўйиб қўйгандек бир тахлитда*. — *Баззи жойда квадрат аниқ, баззи*

жойларда таҳлити ҳам йўқ. И. Раҳим, Ихлос. Ҳар қадамда нураган, ҳароба деворлар кўп учрайди. Бу қишилоқнинг таҳлити ана шундай эди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. ..нонни шишаҳасиз тишлар, мискарлар томонидан самовар таҳлита тида ясалган қумғондан чой қуяр эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Айрим сўзлар ва кўрсатиш олмошлари билан кўлланиб, усул, йўсинг, тарз маъносини билдиради. *Иш таҳлити. Юриш-туриш таҳлити.* — Шу таҳлит юк тугагунча.. тэрлаб ишлайди. «Ёшлиқ». Уларнинг турмуши шодлик ҳам кўрмай, аччиқ-чучукни ҳам сезмай, шунчаки бир рўзгор тेbrатиш таҳлита тида ўтди. И. Раҳим, Ихлос. Ҳачирга мишиб, сиз билан бир таҳлита бораман. «Латифалар».

3 кўм. взф. Ўхшатиш, қиёс билдиради; каби, сингари. Бу таҳлит чистоний байтлар қадимда ҳам олий ҳазратнинг истаклари шла битилур эди. С. Сиёев, Аваз. -Олло ниятингизни берсинг! — деди.. ўзини улуғвор ва юксак мансабдор таҳлит тутуб. Шуҳрат, Олтин зангламас.

ТАХЛОГЛИҚ Тахлаб, териб қўйилган, таҳланган. *Тахлоглиқ қоғоз. Тахмондаги таҳлоглиқ кўрпалар.* — Нигора қўз ёшини артиб, таҳлоглиқ турган китоблар ичидан дафтар олди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХМИН [а. تَخْمِينٌ — фараз, гумон; мўлжал, чама] Ўлаб, чамалаб, мўлжаллаб ёки қандайдир мулоҳаза ва ш.к. га асосланиб қилинган фараз, чама. *Тахмини тўғри чиқди.* — Ана шундан кейин.. одамлардан бири ўз таҳминини сўзлай кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўрган заҳотим, ўзбек қизимикан, деган эдим, таҳминим тўғри чиқди.* Ойдин, Суҳбати жонон. Зиёдилланинг таҳминича, Комил афанди Бўронбекнинг ўйига етиб келган ва агар келмаган бўлса ҳам, ҳозир етиб келиши керак. Ҳ. Гулом, Машъял.

Тахмин қилмоқ ..деб ўйламоқ, фараз қилмоқ, ўйламоқ. *Абдумажидлар, Зариф ота таҳмин қилганидек, ўн иккидан анча ошганда келишиди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Бозорга сабзи-ниёзми ё картошка олиб келиб, бола-чақаларига кийим-кечак қилиб кетаётган дечқон бўлса керак, деб таҳмин қилди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАХМИНАН [а. تَخْمِينٌ — таҳмин асосида, таҳмин бўйича, тақрибан, қарийб] Тахминга кўра; чамалаб, таҳмин қилиб олган-

да (айтганда, кўрганда). Улар бир-биридан таҳминан бир ёш-бир ярим ёш фарқ қилади. Ф. Мусажонов, Нозик масала. Қамчи охирги марта қаторасига ўқ отилган жойни таҳминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди. Ҳ. Гулом, Машъял.

ТАХМИНИЙ Тахминга асосланган, таҳмин, чама билан белгиланган, таҳмин қилинган; дастлабки, хомаки. *Тахминий маълумот. Тахминий ҳисоб.* — Тахминий гаплар қулоққа ёқмайдиган бўйиб қолди. Режасиз, таваккал иш фақат зарар келтириши мумкин. Ҳ. Гулом, Мехнат ва гўзаллик.

ТАХМИНЛАМОҚ Тахмин асосида ҳукм чиқармоқ, таҳмин қилмоқ, чамаламоқ, мўлжалламоқ. *Қассоб қўйни, гўшт-ёғи билан, қирқ беш кило таҳминлади.* — Бир йили.. қариялар чинорнинг ёшини ҳисоблаб, мингга кирадиган фаслини таҳминлаб эълон қилишибди. А. Мухтор, Чинор.

ТАХМОН Уй ёки айвон деворида: сандиқ ўрнатиб, устига ўрин-кўрпа йигиб қўйиладиган токчасимон махсус жой. Ўйнинг тўрида иккита таҳмон. *Тахмонга ўрин йигмоқ.* — Холдорхон таҳмондан кўрпача олиб ёди. С. Зуннунова, Гулхан. *Шаҳзодаҳон бир нозик шоҳ ташлаб.. шоҳи атлас кўрпа-кўрпачалар тўла таҳмонга борди..* К. Яшин, Ҳамза.

ТАХОМЕТР [юн. tachos — тезлик + мет-geo — ўлчайман] Вал, гилдирак ва ш.к. нарсаларнинг айланиш тезлигини ўлчайдиган асбоб; спидометрнинг бир тури.

ТАХТ I [ф. تَخْتٌ — подшоҳнинг маросимларда ўтирадиган махсус ўринидиги] 1 Рассмий қабул ва бошқа тантанали маросимларда шоҳ, хон ва амир ўтириши учун сарой тўрига ўрнатилган, махсус безатиб ишланган жой, ҳашаматли ўриндиқ. *Хон таҳтда эди.* Ўнг тараф курсида Абдураҳмон офтобабчи ва сўлда шоир мулла Ниёз домла қўл боғлаб ўтирад эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Шайбонийхон у билан таҳт устидан тушмасдан сўрашиб.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Абусаид тўпна-тўғри Аркка кўтарилиб, катта ҳовлидаги қадими таҳтга ўтириди. Мирмуҳсин, Меймур.

2 Подшоҳ, хон, амир лавозими; подшоҳлик, хонлик, амирлик. *Агар күшойиши корингизни бериб, таҳт Жаҳонгир мирзога ўтса, сиз унинг энг ишонган раҳнамоси бўлурсиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Зулм, таҳтга

қарши исён Шарқ кўқсида тўйлиб тошиди. Файратий.

З кўчма Мансаб, лавозим (ўрни). *Тахтда ёлғиз бўлишини, барча оғзига тикилиб ўтиришини истарди Қаюмхон*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Тахтга чиқмоқ (ёки ўтироқ, минмоқ) 1) шоҳ, хон ёки амир лавозимига кўтарилимоқ, ҳокимият тепасига чиқмоқ. Аслида бу отни *Улугбек мирзо Самарқанд тахтига чиққан пайтида Бухоро беги тухфа этган* эди. Мирмуҳсин, Меъмор.. бир куни одил бир амирзода *Хуросон тахтига ўтиргач, золимни жазолайди, деб ўйларди*. Мирмуҳсин, Меъмор; 2) бирор вазифага, лавозимига кўтарилимоқ. *Халиловнинг техникаси, Халиловнинг ўзи ҳам эскириб қолган эмиш. Сен қоч, мен чиқаман тахтингга, дегани эмасми бу тирмизакнинг. И. Раҳим, Ихлос. Тахтдан тушмоқ* (ёки йиқиммоқ) 1) шоҳлик, хонлик, амирлик лавозимидан ажралмоқ, ҳокимият тепасидан тушмоқ. *Ҳайдар ота шаҳарга борган* эди, «оқ пошио тахтдан тушди» деган гапни эшишиб қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўчма с. т. вазифасидан, амалидан тушмоқ, бекор бўлмоқ. Яхшиси, ўша куни, ошпазлик тахтидан тушиган кунинг, ўзингни осиб қўя қолсанг ҳам бўлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

TAXT II Фойдаланиш ёки ишлатиш учун тайёр, шай; муҳайё. Ҳамма нарса ишни бошлиши учун тахт. С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Милтиқлар тахт, отлар тайёр, лекин кимнингдир қуш олиб келишини кутишар* эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

Тахт турмоқ Чидаб, бардош бериб турмоқ; тек турмоқ; сабр қилмоқ. [Шарофат] *Ғазабидан эмас, отилаётган нарсаларга чап бермай, тахт турган Сидиқжоннинг олов сочаётган кўзларини кўриб, кўркқанидан отар* эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тахт қилмоқ** Тайёр, муҳайё ҳолга келтироқмоқ. *Мен Йўлдошнинг маошини ўйгиг, тўйни тахт қилиб қўйибман*. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бутазорда ўйгитлар қуролларини тахт қилиб, душманни пойлаб ётишиди*. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

TAXTA I [ф. تخت – тахта, лавҳа; варақ; ёғоч] 1 Ходадан узунасига тилиб олинган ясси ёғоч бўлаги. *Қарагай тахта. Тахтани рондаламоқ*. — Биринчи хонага кираверишда узун энли тахта қўйилибди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Ғуломжон.. даладаги теракзорларидан*

тўртта бақатеракни кестириб, тахта тилдириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бўр билан хат ёзиш учун маҳсус ясалган мактаб-ўкув қуроли. *Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга каттакон қора тахта қоқилган* эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Болаларда дафтару қалам, синфда тахтаю бўр бўлса ҳам, ўқши китобларининг ўйқулиги Ғуломжонни ёмон дилхун қилар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 тар. Абжад ёзилган дастали тахтача (эски мактабда ўкув қуроли сифатида ишлатилган). *Икки ҳафта ҳарфлар ёзилган «тахта» ўқиганимдан кейин домла: -Шанба куни ҳафтиякка тушасан.. – деди*. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

4 Турли мақсадда фойдаланиш учун тахта, фанер ва ш.к. дан ишланган нарса. *Шахмат тахтаси. Эълонлар тахтаси. Ёдгорлик тахтаси. Ош тахта*. — Мен уни теннис тахтасига бошлаб, ўзимча ўйин қоидасини тушунтирган бўлдим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Турли воқелик ва янгилекларни ёйшида шиор ва плакатлар, тематик стенд ва кўрсаткич тахталари алоҳида ўрин тутади*. Газетадан.

5 Турли ўлчамдаги тўрт бурчак яхлит қоғоз, варақ. «Қочинг! Ўзим ёзаман», дедим. *Ўтириб, етти тахта қоғозни тўлдирдим, эшигларимнинг ҳаммасини ёздим*. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Анави қутида яхши, кўк чизиқли тахта қоғоз бор, ўшандан иккиси варағини олиб, мана бу ерга ўтириб, қизим* [деди Онахон]. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Шу тахлитдаги, ўлчамдаги ойна, тош, металл ва ш.к.; плита. *Мармар тахта. Бир тахта тунука. Бир тахта ойна. Тахта чой*. — *Майдоннинг бир чеккасидағи кекса мажнуннотол остида бир-бираға суяб қўйишилган иккита қора тош тахта сагана шаклини олиб турар* эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Четроққа чиқиб, бетон тахтага ўтиридим*. С. Сиёев, Ёруғлик.

7 қ. х. Марза билан ажратилган ер бўлаги; карта. *Икки тахта полиз. Туяниг ҳазили бир тахта ғўзани ейди*. Мақол. — *Сойга тушунча кўндаланг эгатли алоҳида тахта бошланади*. А. Қодирий, Обид кетмон. *Очилиган ерни катта-катта тахта Қилиб, иш бошлади экмакка пахта*. Ҳабибий.

Тахта бўлиб қолмоқ ёки тахтадай қотиб қолмоқ *Кўркув ёки ҳайратдан тонг қотиб*

қолмоқ, ҳайрон бўлиб қолмоқ. *Мезбон*, у билан икки-уч оғиз гапиришида-да, билмадим, нима сир ўтдики, турган ерида таҳта бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Маймун тилкалланган* қурбонини кўтариб, деразада кўринганда, матрос таҳтадай қотиб қолди. «Фан ва турмуш». **Тахтага олмоқ** (ёки тортмоқ) Сиқув ҳолатига олмоқ, исканжага олмоқ. *Ғиёсiddин* қизиқ ҳолга тушди. Оқсоқол уни икки модда билан таҳтага тортниб, тил-жаганин боғлаб қўйган эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Оқсоқол кўрса, мени таҳтага тортниради, сени раисга топширади. С. Сиёев, Ёруғлик. *Рисолатойни* аввал таҳтага олиб қарасам, *Рустамбек* билан иккенинг орасида озгина элчилиги бор экан. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТАХТА II [ф. تخته] Суянчиқиз кенг диван.

ТАХТАБАНД [ф. تخته بند – таҳта билан тўсилган; боғланган] кам қўлл. 1 Таҳта қоқилган; таҳта билан қуршалган, ажратилган. *Тахтабанд девор*. — Дераза ва эшикли, таги таҳтабанд, усти тунукали икки уй, бир ошхона, бир оғилхона ва бир ҳашакхона – тамом! А. Қодирий, Обид кетмон.

2 айн. таҳтакач.

ТАХТАКАЧ 1 маҳс. Янги тайёрланиб буқланган дўппини сиқиб (пресслаб), таҳини чиқариш учун ишлатиладиган, устма-уст қўйилган икки таҳтакачдан иборат мослама; исканжа. [Мерхихон] Янги битказган дўппини таҳтакачга бостириди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. *Телагини қозиққа илиб, ҳозиргина таҳтакачдан чиққандай янги чуст дўпписини чўзгилаб кийди-да, сўради*. А. Мухтор, Туғилиш.

2 тиб. Синган аъзо суягини қимирламайдиган қилиб боғлаб қўйиш учун ишлатиладиган таҳтача. Оёққа таҳтакач боғламоқ. — Ахир у салкам бир ўйлдан бўён.. таҳтакачда шипга тикилганча ётибди. Э. Охунова, Кўз кўзга тушганда.

3 тар. Айборнинг бўйнига солиб, боғлаб қўйиладиган жазолаш қуроли. *Хирожни тўламаган дехқонларнинг бўйнига таҳтакач осиб қўяр эдилар*. «Ўқишикитоби».

4 ёнғоқ ўйинида: соққани қўйиб отиш учун мосланган таҳта асбоб. *Соққани таҳтакачга қўйиб отмоқ*.

ТАХТАКАЧДАЙ, -дек 1 Таҳтакач каби, таҳтакачга ўхшаш.

2 Жуда етилиб семирган, биққи семиз. *Совлиқ* кичик бўлишига қарамай, таҳтакачдек, бозорда мунчалик биққи қўй ўйқ, деса бўлади. С. Абдулла, Соялар. *Доим боқувда турган, орқасига эгар ботмай таҳтакачдай.. семириб кетган тўриқ, эгасининг оёғи узангига тегиши билан, кўчага қараб интилди*. С. Анорбоеv, Оқсой.

ТАХТАКАЧЛАМОҚ 1 Таҳтакач орасига олиб, қисиб қотирмоқ. *Дўппини таҳтакачламоқ*.

2 Синган аъзо суякларини таҳтакач орасига олиб, сиқиб боғлаб қўймоқ. *Бобоқул ота қаёқдандир ёғоч топиб келди. уни Нигора айтгандай қилиб ўйнди. Икковлашиб Шербекининг дод-войига ҳам қулоқ солмай, чап қўлини таҳтакачлаб боғлашиди*. С. Анорбоеv, Оқсой. *Ҳамширанинг ёнида қўлини таҳтакачлаган новча доктор ҳам турарди*. С. Кароматов, Олтин кум.

ТАХТА-ЎҚЛОГИ Оштаҳта ва ўқлоғи.

Тахта-ўқлоғини йиғиштирмоқ 1) хамир ёйиб бўлгач, таҳта, ўқлоғи ва б. асбобларни йиғиштириб қўймоқ. *Масъуда таҳта-ўқлогини йиғиштириб, ошхонага қараб кетда*. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема; 2) айн. дөв-дастгоҳни йиғиштирмоқ (ёки кўтармоқ) қ. дөв-дастгоҳ. [Шоқир ота] «Повуркон» моллари ҳар ёқни тўлдириб, косибларнинг бозорини касод қилганилиги, иши чиппакка чиққан косиблар бирин-кетин «таҳта-ўқлогини» йиғиштираётганилиги ва ҳоказони тасвирлаб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАХТ(И)-БАХТ Бойлик, давлат. *Тахти-баҳтини ташладим, Қаландар бўл, ўйл бошладим. Рустамхон*. [Жамила:] Мени олар эмиш. Ҳо-ҳо. Мен сендаи қорин бойларни, таҳти-баҳтинг билан, ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТАХТИРАВОН [ф. تخته روان – юрувчи таҳт] 1 Шарқ мамлакатлари ва Жанубий Америкада: маълум бир сафар чоғида олий мартабали шахслар ўтқазилиб, сопи елкага қўйиб кўтариладиган ёки фил устига ўрнатиладиган, усти берк ҳашамдор замбар. *Бизлар Шоҳруҳ жанобларини суяб, хачирдан тушшидик ва аваъилаб, таҳтиравонга солдик. Тўрт мулоғим ул таҳтиравонни елкалаб, лашкаргоҳдаги бир чодирга элтиб, ўша ерга жанобларини ётқиздишлар*. М. Осим, Зулмат ичра нур.

2 кўчма Равон, текис (йўл ҳақида). *Фабриканинг ўйлини таҳтиравон десанг-чи, Фабриканинг қизини қандак ўрик десанг-чи. «Фольклор».*

ТАХТЛАМОҚ Тайёр, шай ҳолга келтиримоқ, тайёрлаб, таҳт, шай қилиб қўймоқ. *Сафар анжомлари таҳтлаб қўйилди.* — *Радиатор дейсизми, аккумулятор дейсизми, борингки, керосин воронкасини ҳам таҳтлаб олганимиз.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТАХТЛИ: таг-туги таҳтли айн. таг-таҳтли. Жуда бой бўлмаса ҳам, таг-туги таҳтли бир одамга қуда бўла олишар эди. С. Зуннунова, Олов.

ТАХУРАР этн. Ўғил тўйига атаб тикилган кўрпа-тўшакларни таҳмондаги сандиқ устига кўз-кўз қилиб йиғишга — тах уришга бағишланган, фақат хотин-қизлар иштирокида ўтказиладиган кичик тўй маросими.

ТАЧАНКА [р. < пол. najtyszanka — арава тури] Икки от қўшиладиган тўрт фидиракли усти очиқ енгил арава. *Шошмай турларинг. Ҳали замон тачанка ҳам келиб қолади.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТАЧКА [қад. р. тачати — гидратмоқ, гидратиб бормоқ] Юк ташиш учун ишлатиладиган якка гидракли қўл арава; замбилғалтак. Яқиндагина *Мамажон ҳам тачка гидратар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАШ 1 Ташки томон, сирт. *Ўйнинг ташини оқламоқ.* Мол оласи — ташида, одам оласи — ичида. Мақол. — *Ичимда «тилинг бошинги есин!» десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим, — деди Ҳожи ҳола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ташқари, чет. *Душманнинг ташида бўлгунча, ичида бўл.* Мақол. *Дала-тузни сув олса, қўнгир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулогининг ташидан.* Мақол.

ТАШАББУС [а. شاش - тиришқоқлиқ; барқарорлик, қатъийлик; файрат, ташаббус] 1 Бирор ишга бошловчи, даъват этувчи саъй-ҳаракат, файрат. *Илгорлар ташаббуси билан бошланган мусобақа.* Ташаббус кўрсатиб ишламоқ. — *Одамларда файрат ва ташаббус яшнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Майин жунли зотли қўйлар урчиши шиши ўз ташаббусимиз билан қилинди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Уддабуронлик билан мустақил иш олиб бориш хислати, бирор ишда бошчилик, етакчилик роли. *Ташаббусни қўлга олмоқ.* Ташаббусни қўлдан бериб қўймоқ. — [Элмурод] *Бу муваффақиятни тўла ва бутунлай қўлга киритши учун, бу ишда кўпроқ ташаббус кўрсататётган Гулсумга доимий таъсир қилиб туриши лозимлигини ҳеч бир унумтади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кўнглиниг бир четида «Ташаббусни қўлдан бермаслик керак!..» деган эътиқоди чинқиради.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТАШАББУСКОР Бирор ишни, ташаббусни бошлаб берувчи; бошловчи; ташаббус эгаси. *Уста Ҳазратқўл янги посёлканинг ташаббускори ва раҳбари Ойқиз келаётганини кўрди-ю, тезгина юриб, қаршисига чиқди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАШАББУСКОРЛИК Ташаббус иши, ташаббус кўрсатиш; бирор ишда бошловчи бўлишлик. *Ижодий ташаббускорлик.* — *Ўзига хос билим ва тажриба, ўзига ишонч ва ироди; ташаббускорлик.. ҳар қандай мушкулотнинг қалитидир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАШАББУСЧИ айн. ташаббускор. *Буйруқ бор.. Олий бош қўмондонлик жангчиларни ташаббусчи бўлишга чақириди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАШАККУЛ [а. لش - шаклланиш, муайян шакл, кўринишга эга бўлиш] Муайян бир шаклга эга бўлиш, ташкил топиш, шаклланиш. *Фузулий устида олиб борилган текширишлар* *Фузулий адабий мактабининг ташаккулида Навоий ижодининг муҳим роль ўйнаганигини янада яхшироқ очиб беради.* «ЎТА».

ТАШАККУР [а. شکر - миннатдорчилик билдириш, раҳмат айтиш] 1 Яхши иш, хизматни тақдирлаб билдирилган миннатдорлик. *Ташаккур билдиримоқ* (айтмоқ, этмоқ).

— *Ҳалол меҳнати, беминнат хизматлари туфайли кўн сонли шогирдлар ташаккурига, одамлар ҳурматига сазовор бўлган.. устозлар оз дейсизми.* Газетадан. *Мусоғир ҳаяжонланиб, Меъморга қай ўйл билан ташаккур айтишини билмасди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 унд. с. взф. Миннатдорчилик ифодалайди. *-Ташаккур, ташаккур!* — кошинпаз ниҳоятда ҳурсанд бўлиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Рашид ташаккур дегандек, қўлини кўксига қўйиб, бош эгди.* «Шарқ юлдузи».

ТАШАККУРНОМА [ташаккур + нома] Ёзма ташаккур. Тажрибали жангчи Ҳайдарали Дөхқоновнинг хизмат дафтарчасига ўттиз иккита ташаккурнома ёзилган. Газетадан. Бу қонли жангда менинг қисмимдаги ўигитлар ботирлик кўрсатиб, қўмондонликдан ташаккурнома олдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАШАККУРОТ кам қўлм. Ташаккур; ташаккурлар. Зоти олийлариги жаридамиз чуқур ташаккуротини билдиради. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАШАШМОҚ с. т. Уришмоқ, солишишмоқ. Бўйин патларини гардиш қилиб, патирпутур ташашаётган икки хўрознинг атрофини.. доира шаклида ўраб олган эдилар. «Муштум».

ТАШАҲХУД [а. شهش - калимаи шаҳодатни айтиш] дин. Калимаи шаҳодатни, яъни «Ло илоҳа иллаллоҳ ва Мұхаммадун расууллороҳ» («Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, Мұхаммад унинг расулидир») иборасини тил билан айтиш, дил билан тасдиқ этиш; Ислом динидаги беш асосий руқннинг биринчиси.

ТАШБИХ [а. شبيه - ўхшатиш; таққослаш; ўхшашлик; мажоз] ад. Ўхшатиш; мажоз. Бундай ўринларда ташбих айни чоқда муболага, ифром тоҳиятига эга. «ЎТА». Унинг сўзларида қишлоқ камбагалари тушунмайдиган истилоҳ, таъбир, ташбих ва жумла ўйқ. А. Қодирий, Обид кетмон. *Ташбих ахтармангиз ушбу ғазалдан, Нақд жойда насия не керак асли.* А. Орипов, Онажон.

ТАШВИШ [а. شوش - тинчсизлик, тартибсизлик, бузгунчилик; касаллик] 1 Қўзланган иш, мақсад ва ш.к. йўлидаги ўй-фикр, хатти-ҳаракат; безовталик, тарааддуд. *Рўзгор ташвиши. Тирикчилик ташвишлари. Тўй ташвишлари.* ■ Ҳар бир куннинг ўзига хос иши ва ташвиши бордир. Ш. Рашилов. Бўрондан кучли. Адолат кечаси билан чанқоқ гўзалар ташвишида ухлолмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана энди Ўскинбойда янги ташвиш: адирлардан ер очмоқчи.* «Ўзбекистон қўриқлари». Хўроларнинг сўнгги қичқириғидан ўйгонаётган.. қишилогимизнинг кунлик ёқимли ташвишлари бошланаётган эди. «Саодат».

2 Бахтсизлик, жудолик ва ш.к. туфайли юз берадиган ҳис-туйғу; фам, қайғу. *Ташвиш тортмоқ* (чекмоқ). Бошига (кўнглига) таш-

виш тушди. Ўйламай қилинган иш бошга келтирадар ташвиш. Мақол. ■ Ташвиш қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ. Сизга бир маслаҳатим: кўп куюнчак бўлаверманг, юрак касаллиги аксарият икир-чикир ташвишлардан келиб чиқади. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

3 Нотинчлик, азоб-қийноқ берадиган нарса-ҳодиса ва шу туфайли юзага келадиган ҳолат; кулфат, савдо. Ёш олимнинг мусо-фиричиликда бошидан кечирган кулфатлари бў ташвишлар олдидা ҳеч гап эмасди. М. Осим, Жайхун устида булултлар. Шундоқ илму амал билан кунлари ўтиб турган Меъмор бошига тушган улкан кулфат – ўғлининг ҳибс этилиши ҳаммасини бир томонга улоқтириб ташлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ташвиш қилмоқ айн. **ташвишланмоқ**. Унчалик ташвиши қиладиган гап ўйқ. Уч вагон молимизни брак қилишибди. «Муштум». **Ташвишга солмоқ** (ёки қўймоқ, туширмоқ) 1) тинчни бузмоқ, безовта қилмоқ, уринтириб қўймоқ. -*Ташвишга солдикми?* – деди бика, қоракўл попогини бошидан олиб. Ж. Шарипов, Хоразм. *Март ойигача мўътадил бўлиб турган ҳаво бирданига айниди.* Табиатнинг бу нотантишиги пахтакорларни ташвишга солиб қўйди. Н. Сафаров, Ҳадиҷа Аҳророва; 2) қайғуртиromoқ, фам-қайғуга, хавотирликка солмоқ. Қобил кареоннинг қамоқса олиниши Абдураҳмонбой хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Ташвишга тушмоқ** 1) тинчи, ороми бузилиб безовта бўлмоқ, уринмоқ. *Куз ҳавоси наст келди: колхозчилар ташвишга тушшиб қолишиб;* 2) фам чекмоқ, хавотирликка тушмоқ. [Ҳасанали] *Бу ўртада қандай ташвишларга тушмади, сўрасангиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ташвишини қилмоқ* Бирор нарса тарааддудида, ҳаракатида бўлмоқ, ўйламоқ. *Тўй ташвишини қилмоқ.* Рўзгор ташвишини қилмоқ.

ТАШВИШЛАНМОҚ 1 Ўйламоқ, безовта бўлмоқ; уринмоқ. *Биз учун ташвишланманг, шошиб турибмиз.* ■ Энди бу менинг қишилогим, унинг кўрки, ободлиги учун бошқалар қаторида мен ҳам ташвишланишим керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Фам-ташвиш чекмоқ, қайғурмоқ; хавотирликка тушмоқ, хавотир бўлмоқ. -*Нима бўлди: катта бувинг оғридими ё бувинг бе-*

тобми? – ташвишланиб сўради *Гуломжон*. М. Исмоилий, Фарона т. о. «Ёнирай, нима бўлди болаларимга?» – деб ота ташвишлана бошлади. *Х. Гулом*, *Машъял*.

ТАШВИШЛИ 1 *Фам-ташвишга эга; фамили, фамнок. Ташвиши хабар. Ташвиши чехра. Ташвиши дамлар.* ■ *Ўчоқдаги ўт *Гуломжоннинг ташвиши юрагига умид бўлиб кўди*. М. Исмоилий, Фарона т. о. *Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвиши эди*. Н. Аминов, *Суварак*.*

2 *Кишини ташвишга соладиган, ташвиш келтирадиган. Яхши кунларни ҳалоллик билан ўтказ, лекин ташвиши кунлар келишини ҳам ўйла.. Газетадан. *Қишлоққа жанг майдонларидаги ўигитлардан ташвиши хабарлар келиб турибди*. Назармат, *Жўрлар баланд сайрайди*.*

ТАШВИШМАНД [а. + ф. *تشویشمند* – ташвишли, ташвиш тортувчи] *Бошига бирор ташвиш тушган, ташвиш тортаётган. Кутбиддинов сұхбатнинг бошланишида жиндай ташвишманд бўлганиданми, бу сафар мавзу шаҳарнинг келажаги.. эмас, бола тарбияси бўлиб қолди*. А. Қаҳҳор, *Ўжар*.

ТАШВИШНОК [а. + ф. *تشویشنک* – ташвишли] *кмт. айн. ташвишли. Муқимий ташвишинок бир вазиятда ҳужрасига кириб, *Фарибий* билан сўзлашиб ўтирган бир ўигитни учратди*. С. Абдулла, *Мавлоно Муқими*.

ТАШВИШСИЗ *Ташвиши йўқ, ташвишдан холи; беташвиш, хотиржам. Ташвишисиз киши. Ташвишисиз ҳаёт. Ташвишисиз яшамоқ*.

ТАШВИК [а. *تشویق* – қизиқиш, хоҳиши кучайтириш; қизиқарлилик] *кмт. Бирор нарсага йўллаш, йўналтириш, чақириш мақсадидаги гап-сўз, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Маълумки*, *Фурқат ижодий меросида баҳор васфи ва она табиат манзараларини кўйлаш, ундан завқланишига ташвиқ мавзуи етакчи ўрин тутади*. «ЎТА».*

Ташвиқ қилмоқ (ёки *этмоқ*, *юргизмоқ*)
1) ташвиқ ишини олиб бормоқ, *Аҳмад Ҳусайн* бу таълимотни ташвиқ қилувчилар билан ҳеч вақт муносабатда бўлмаган. Ойбек, Нур қидириб; 2) унданмоқ, даъват қилмоқ. Ўз вазифагизни бажариб чиқиб кетавер-масдан.. озодаликка ташвиқ қилинг, уялтиринг. *Шунда иш чиқади*. С. Анорбоев, Оксой. [Тожибий] *Ҳамсұхбатига бошига тушган ташвишни баён қилди ва ўзига хос усулда тараффорликка ташвиқ қилди*. П. Турсун,

*Ўқитувчи. Женотдел [хотин-қизлар бўлими] ходимлари, тарғиботчилар.. хотин-қизларга паранжи ташлашни ташвиқ этардилар. *Х. Носирова*, Мен ўзбек қизиман.*

ТАШВИҚОТ [а. *تشویقات* – «ташвиқ» с. кўпл.] *Оммага сиёсий ёки бошқа жиҳатдан таъсир кўрсатиш мақсадида ёзма ва оғзакиравишида қилинадиган ишлар, тадбирлар. Ташвиқот юргизмоқ.* ■ *Ҳай, хотин киши экансиз, эркак киши бўлганингизда, бу тескари ташвиқотингиз учун соғ қўймас эдим. П. Турсун, *Ўқитувчи. Маълумки, уруш вақтида ташвиқот ишлари ғалабани таъминлашда муҳим омиллардан саналади*. «Фан ва турмуш».*

2 с.т. *Ундов, даъват. Сут билан кирган, жон билан чиқар деганларидек, *Ўзбек оймининг ўша вақтлардаги ташвиқотлари ҳам, унинг [Зайнабнинг] тарафидан фақат «келинлик» мажбурияти остида қабул қилинди*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Шу кечаю кундудзда ташвиқот сизга жуда ҳам зарур. Қулоқ солинг, фойдаси тегади!* Уйғун, Навбадор.*

ТАШВИҚОТЧИ *Ташвиқот билан шуғулланувчи, ташвиқот олиб борувчи шахс. Ҳар бир онгли ишчи бизнинг улуғ ҳақиқатимизнинг ташвиқотчиси бўлиши керак. Ойбек, Нур қидириб. Рафиқов, биз юқорида баҳо берганимизча, унчалик уста ташвиқотчи.. эмас. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ТАШВИҚОТЧИЛИК *Ташвиқот (ташвиқотчи) иши. Ташвиқотчилик қилмоқ.* ■ *Унинг ташвиқотчилигига лозим бўлган ижодни ёки илҳомни шу манба.. ҳадя қиласди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ТАШДИД [а. *تشدید* – кучайтириш, мустаҳкамлаш; тазиий; ундошни икки қайталашиб (иккилантариб) айтишни билдирадиган белги] *Араб ёзувида сўз таркибидаги бирор ундошнинг такрорийлигини, қўш талаффуз қилинишини билдириш учун ундош устига қўйиладиган диакритик белги.*

ТАШИМОҚ 1 *Нарсаларни бир ердан иккинчи ерга кўтариб ёки транспорт воситаларига ортиб кўчирмоқ, элтмоқ. Челакда сув ташимоқ. *Машинада гишт ташимоқ. Нон емоқчи бўлсанг, ўтин ташишдан эринма!* Мақол. ■ *Тўйбека ичкари билан ташқарига югурниб, дастурхон янгилар, чой ташшир эди*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Теварак атрофда кетмон ураётган, замбилаб, қон-**

лаб тупроқ ташиётган қанчадан-қанча одамлар ҳам, худди Рўзиматдай, жадаллаб ишлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ўзлаштириш, ўзиники қилиш мақсадида олиб кетмоқ. *Нима кўрса, уйига ташийди. Ташиб кетмоқ.* — Томлари бузилиб, ёғочлари ҳам ташиб кетилган. Ш. Холмирзавеи, Йўллар, йўлдошлар.

З кўчма Ўзи билан олиб, сақлаб юрмоқ. *Ватанга севгини ўлгунча юрагида ташидими, бу севгини кўксидা сақлаб ухласин!* Ойбек, Қуёш қораймас. ..мақоллар катта бир мазмунни ташиб, ёзувчи ниятини аниқ, қисқа ва таъсирли усулда ифодалашни таъмин этади. «ЎТА».

ТАШКИЛ [а. تشكيل — тузилиш, шаклланиш; таркибий қисм; муассаса; таркиб]: ташкил бўлмоқ (ёки топмоқ) 1) тузилмоқ, юзага келмоқ. Университетимиз 1918 йилда ташкил бўлган. — Янги ерлар очилиб, бутун бошли янги ҳўжаликлар ташкил топди. «Ўзбекистон қўриқлари»; 2) таркибий қисмлардан бутунлик ҳосил қилмоқ, иборат бўлмоқ. Сув водород ва кислороддан ташкил топган. — Ўрмонжон.. ер ислоҳотидан кейинроқ собиқ батраклардан ташкил топган колхозга раис бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ташкил қилмоқ** (ёки этмоқ 1) уюштиromoқ, тузмоқ, яратмоқ. *Тўғарак ташкил қилмоқ. Гулзорлар ташкил қилмоқ.* — Ҳатто бир куни қисмдаги ҳаваскор санъатчилар ташаббуси билан «катта ертўла»да концерт ташкил қилинди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз; 2) таркибий қисмга кириб, бутунлик юзага келтирмоқ. Қатнашичилар орасида ёшлар кўпчиликни ташкил қиласди. Тилимизда ишлатиладиган барча сўзлар унинг луғат бойлигини ташкил қиласди. — Нариги томон ўрданинг ичкари қисмини ташкил этиб, унда бек — ҳоким оиласи турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАШКИЛИЙ Ташкил этишга, уюштиришга, ташкилотчиликка оид; тузиш, тузилиш билан боғлиқ бўлган. *Ташкилий ишлар. Ташкилий чоралар. Ташкилий масалалар.* — Жадал суръатлар кетидан қувиб бажариллаётган ишлар ҳажмининг салмоғи билан овуниб, бошқа ташкилий жиҳатларни эътибордан четда қолдиришиди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ТАШКИЛОТ [а. تشكيلات — «ташкил» с. кўпл.] Аниқ таркиб ва вазифасига, иш дас-

турига эга бўлган ижтимоий, ҳўжалик бирлашмаси ёки давлат муассасаси. *Ижтимоий ташкилот. Маҳаллий ташкилотлар.* — *Барака топгур ер тузувчи ташкилотлар турли-туман техникаларини ишга солиб, майдонни кафтдек текислашибди.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Қишлоқдаги маъмурӣ, маданий ва савдо ташкилотларининг идоралари, асосан, мана шу кўчага жойлашган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАШКИЛОТЧИ Бирор ташкилотни тузган ёки тузувчи; бирор иш-ҳаракатни бошлаб берган, ташкил этган, уюштирган ёки уюштирувчи ва унга бошчилик қилувчи шахс ёки ижтимоий гуруҳ. *Моҳир ташкилотчи.* Мусобақа ташкилотчилари. — *Бугун Каттақишлоқнинг икки пешқадам кишиси — икки донгдор ташкилотчининг бирлашиши маросимида ўтирибмиз.* И. Раҳим, Ихлос. Ҳ. Олимжон фақат яхши шоиргина эмас, энг яхши ташкилотчи ҳам эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАШКИЛОТЧИЛИК 1 Ташкил этиш хислати. *Ўз ташкилотчилигини намойиш қилмоқ.*

2 Ташкилотчи иши, фаолияти. *Халқ биздан бу ишда раҳбарлик, ташкилотчилик талаб қилаётиди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАШЛАМА 1 Ташлаб, чиқариб юбориладиган (асосан сув ҳақида). *Олабуқа сув омборининг ташлама суви катта селхонага тушиб, бекор оқиб ётади.* Й. Шамшаров, Кўрк мъеморлари. *Бозор Қудратов бригадаси чўл ичкарисида, ташлама каналлар тармоғи барпо этилаётган жойда меҳнат қилаётган эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Партоў сув чиқариб юбориладиган махсус ўзан. Сел суви ҳайқирган ҳолда чуқур ташламага тушиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТАШЛАМОҚ 1 Нарсани қўлдан, елканан ёки бошқа жойдан узиб, қуи томони (иргитиб, отиб ва ҳоказо) туширмоқ, ўнналтиromoқ. *Олма узиб, ерга ташламоқ.* — *Гуломжон супургини ташлаб, қўлларини қоқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейин носини ташлашга жой излаб аланглади.* Ў. Ҳошибомов, Қалбингга қилоқ сол.

2 Нарсани бирон бошқа нарса, жой усттига, остига ёки ичига йўналтиromoқ, олмоқ, солмоқ, қўймоқ. *Қизлар ичкаридан Ҳакиманинг бошига оқ шол рўймол ташлаб, етак-*

лаб чиқдилар. С. Сиёев, Ёруғлик. Адёлни май-салар устига ташлаб ўтиришди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Мунисхон суюнчиққа бошини ташлаб, деразага тикилиб борарди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмгири..чопонини елкасига ташлади-да, йўлга тушди. Н. Фозилов, Дийдор.

3 Куч, зарб билан интилмоқ, ўзини отмоқ. Зуҳра.. Саодатхонга ўзини ташлаб, маҳкам қучоқлаб олди. С. Зуннунова, Янги директор. Чўмилмоқ-чун бирдаи бўлиб, энди ҳовзуга ташлади. «Муродхон».

4 Бирор иш, вазифа ва ш.к. га йўналтиromoқ, йўлламоқ; сафарбар қилмоқ. Ҳаммани ўғим-теримга ташламоқ. ■ Душман бор кучини жон ҳолатда қарши ҳужумга ташлади. Газетадан. Душман барча мавжуд танкларини ва ўзиюар тўпларини ҳужумга ташлади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

5 Эътиборсиз, алоқани узиб ва б. ҳолда қолдирмоқ. Дўст сўзини ташлама, Ташлаб, бошинги қашлама. Мақол. ■ Унинг ташлабаларидан бир қанчаси мактабни ташлаб, бу ерга қочиб келди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Фаввос Муҳаммаднинг устодни ташлаб кетиб қолгани армон бўлиб турганида, эшикдан учинчι шогирди – Зулфиқор Шоший кириб келди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Барҳам бермоқ, йўқ қилмоқ; ўғимтиromoқ (баззи одат, хатти-ҳаракат кабилар ҳақида). [Дадам] Ароқни ташлаган бўлсалар-а! *Роса маза бўларди-да*. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ўқитувчи ёки тиббиёт ходими бўлмоқчимисан – чекишни ташла, одамларга иккни қиёфада кўрингма. Газетадан. Ҳуш, кинани ташлаган бўлсангиз.. нега боз уларнинг олдида оғзингизга келганини ўтладингиз? А. Қодирий, Мехробдан чайн.

7 Пасаймоқ, тушмоқ. *Совуқ бир оз ташлади. Нархлар анча ташлади*.

8 с.т. Рақсга тушмоқ; ўйнамоқ. *Тановарга роса ташлади*.

9 кўм. фл. взф. =(и)б қўшимчали равишдош шаклига қўшилиб, ҳаракатнинг кескин, кучли тарзда юз беришини билдиради. *Бузиб ташлади. Жеркиб ташлади. Фижимлаб ташламоқ. Ағдариб ташлади*. ■ *Шу ернинг ўзида подшоҳ кишилари уни тутуб олиб, тилка-пора қилиб ташлаган эди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

Гап ташламоқ қ. гап. Шунча қизлар билан ўқиб, бирга дарс тайёрлаб, бирортасига гап ташламабман. М. Қориев, Ойдин кечалар. Илон пўст ташлайди қ. илон.. қилаётган қилингига илонлар пўст ташлайди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўз ташламоқ қ. кўз 2.** Бобур тўпланиб турган бекларга кўз ташлаган эди..

П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Қўланка (ёки қўлка) ташламоқ айн. соя ташламоқ.** Тарқалиб кетган кенг шохлар ерларга ола кўланка ташлаган. Уйгун, Сайланма. **Ташладими ёки бир умр кўзимга ғам кўлкаларини.** Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. **Луқма ташламоқ қ. луқма.** Жиззакилик қилиб, ўтирган ерида нотиққа бир-иккى марта луқма ташлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Назар ташламоқ айн. кўз ташламоқ.** Раҳим акага.. камситгандек назар ташлади.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Орқага ташламоқ** 1) орқага олмоқ. Кўрқиб, ўзини орқага ташлади; 2) орқага (кейинга) сурмоқ, қолдирмоқ. Бугун бориб кела қол, орқага ташлама. **Соя ташламоқ** 1) соя бермоқ. Баҳайбат сада атрофга соя ташлаб туррибди; 2) ўз аксини (ифодасини) бермоқ. Раисанинг қошлари чимирилиб, ҳалигина қулиб турган юзига ғам соя ташлади. М. Хайруллаев, Тилла маржон; 3) кўчма хиралаштиromoқ; таъсирини сусайтиromoқ. Романинг бадишилигига соя ташлаб турган воқеалар баъзи ўринларда ортиқча ҷўзилиб кетади. С. Кароматов, Олтин қум. **Тоб ташламоқ қ. тоб.** – Тоб ташламаслик керак оғир шароитларда, – деди Шоимов бамайлихотир. «Ўзбекистон кўриқлари». Томдан (ўзини) ташлайди қ. том. Мўмай пул кўрса, томдан ўзини ташлайди. «Муштум». Уруф ташламоқ Сепмоқ, экмоқ. Деҳқон яхши ният билан заминга барака урганини ташламоқда. Газетадан. **Хандон ташламоқ (ёки отмоқ) қ. хандон.** Ортиқ ўзининг ҳазилидан ўзи хандон ташлаб кулди. М. Мансуров, Ёмби. **Шох ташламоқ қ. шох.** Шаҳзодаҳон бир нозик шох ташлаб, сочларини тартибга солди-ю.. таҳмонга борди. К. Яшин, Ҳамза.

ТАШЛАНДИ 1 Ташланадиган, ортиқча, чиқинди. **Ташланди овқат.** Ташланди сувлар.

2 айн. **ташландик.** Ташланди боғ. ■ «Девонбеги» маҳалласига қайрилиб, бу ерда бир ташланди ҳовлига киришди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАШЛАНДИК Қаралмай ташлаб қўйилган; қаровсиз. Чакалакзордаги гўза таш-

ландиқ ҳолга келди. Р. Раҳмонов, Чакалак-зордаги шарпа. *Бу каталак уйчалар кишида худди күхна қасрнинг ташландиқ ҳужрапаридай таассурот қолдиради.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Ахир ойда-йилда бир келиб, ўша ташландиқ болангизнинг бошини бир силаб қўйсангиз, қалбингиз таскин топмасмиди? «Ёшлик».*

ТАШЛАНМОҚ 1 Ташламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Ерга ўғит ташланди.*

2 Ўзини отмоқ. *Ит ғингишиб чекинди, қайта йигитга ташланди.* С. Сиёев, Аваз. *Онасининг азасига бормай, бепарво ётган отасига газаб билан ташланмоқчи бўлиб турган Саодат бирдан ёшларини артиб, каравотга яқинлашиди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ТАШЛАШМОҚ 1 Ташламоқ фл. бирг. н. *Болалар бир унга, бир тузоқ томонга кўз ташлашарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 с.т. Уришмоқ, олишмоқ.

ТАШМАЛАМОҚ Ташиб-ташиб олиб келмоқ ёки олиб кетмоқ; ташимоқ (ўз уйига, томонига). Ҳамма шошилади, ўз уясига алланималарни ташмалайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. *Афандининг хотини ташмачи экан. Ҳар куни ташмалаб келган буюмларни қўшниларига пулларкан.* «Муштум».

ТАШМАЧИ Бирор ердан нарса-буюмини, бойликни ташмалаб, ўғирлаб олиб келувчи, олиб кетувчи; ўғри. *Нон комбинатида сифатли нонлар чиқиб, ташмачилар ўқолди.* Газетадан. *Ташмачи ҳам нафсига кучи етмаган, вижданни нопок нусхалар жумласига киради.* Газетадан.

ТАШНА [ф. شىن - чанқоқ, сувсаган] 1 Сувга зор; сувсаган, чанқаган, сувсоқ, чанқоқ. *Одамлар ташна, ер чанқоқ, юрт қақроқ* эди. Ҳамма сув деб талпинар, ҳамма сувга интилар эди. М. Исмоилий, Фарфона т. о. *Эй сен, боши ва охири ўйқ чўлда сувсираб, жон берадётган ташна ўйловчи!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Канал қазиб, оқизиб сувни ташна саҳрогоға.. Ҳабибий.*

2 кўчма Бирор нарсага зор, кучли талаби бор. *Кимки илмга ташна бўлса, унинг қалбида яхшилик гули бор.* Газетадан. *Ахмаднинг юраги меҳрга ва саҳоватга тўла, ўзи эса сувҳатга ташна эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Қонига ташна бўлмоқ Ортиқ азобланмоқ, хуноб бўлмоқ. [Акбар:] Ҳа, хўрз, бунча ҳўм-

раясан? [Салим:] Қонингга ташна бўлиб юрибсанми дейман? Уйғун, Ҳуррият. **Қонига ташна қилмоқ** (ёки этмоқ) Ортиқ даражада дик-қат қилмоқ, хуноб қилмоқ. Ҳўнарим, мазлумингиз – ғазаллар ёзиш; Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна. Ф. Фулом. *Шуям ҳукмни ўтказади-я! ..қонингга ташна қилиб юборади!* С. Нуров, Нарвон.

ТАШНАЛАБ [ташна + лаб] кам қўлл. Ташна. *Ташналаб саҳроларнинг ҳаёт томирига қон югуртиб, дур ундирган бунёдкор инсон.* С. Кароматов, Олтин ирмоқлар.

ТАШНАЛИК 1 Ташна эканлиқ, сувсанглил. *Азиз ва бепоён Мирзачўлнинг сувга ташналигини ўйлар экан, Муҳиддин Каримов поролоқ истиқболга назар ташлайди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Ташна ҳолат (ташна ҳар икки маънисида). *Тўтиқиз чўллаб, ичи ташналик ўтида ёнарди.* М. Исмоилий, Фарфона т. о. *Ташналиклари қонгач, даранинг ичкариси томон ўйлда давом этишиди.* К. Яшин, Ҳамза. *У ташналик билан Олчинбекка талпинар, оловли кўзлари унга қараб жавдирар, дил розини ифодаламоқчи бўларди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТАШРИФ [а. شریف - ҳурмат, эҳтиром; улуғлаш, шарафлаш; маросим; марҳамат қилиб келиш] кт. Бирор ерга, элга, хона-донга ёки бирор кимса ҳузурига қисқа муддатга бориш, келиш. *Ташрифингиздан кўп хурсандмиз.* ■ *Зиё шоҳици бу вақтсиз ташрифга тушуна олмай, «нима қилиб юрибсан» дегандек, бир неча қайта Ҳасаналига қараб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзбекистон Республикаси Президенти уч кунлик ташриф билан Италияга келди.* Газетадан.

ТАШРИФ БУЮРМОҚ (ёки этмоқ, қилмоқ) Келмоқ ёки бормоқ; қадам ранжида қилмоқ. [Мулоғим.] Улуг амир Низомиддин Алишер ташриф буюрдилар. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бизнинг кулбаси вайронамизга ташриф этсангиз.. Иним бетоб..* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. ..бизнинг оиласизга ташриф қилганингиз учун қадамларингизга ҳасанот.. Ҷ. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТАШРИХ [а. شریح - очиши, кесиш, ёриш] эск. кт. айн. **операция 1.** Ёш ҳаким унинг сон гўштини икки паллагага ажратаб, ўқни олди, сўнгра малҳам қўйиб ёпишиштирдида, тикиб, боғлаб қўйди. *Ташриҳ вақтида тишини тишига босиб ётган йигитдан садо чиқмади.* М. Осим, Китобга ихлос.

ТАШХИС [а. شەخىصىش – белгиланиш; күр-сатилиш, күриниш; касалликни аниқлаш, диагноз] 1 тиб. Касаллик характери ва беморнинг ахволи ҳақидаги қисқача тиббий хулоса, касаллик номи. Шифокорлар, «Сиздан пичан астмаси бор», деб ташхис қўйишиди ва «Аллергологик шифохонада даволанинг», деб айтишиди. Газетадан.. бавзан касалхоналарга «офтоб урган» деган ташхис билан беморлар келтириляпти. Газетадан.

2 ад. Одамдан бошқа жонли ва жонсиз нарсаларга инсоний хусусиятларни кўчиришдан иборат бадиий санъат тури.

ТАШҚАРИ 1 от Бино, уй, ҳовли ва ш.к. нинг атрофидаги жой; таш. *Ташқарига қаранг, қоронғи, ҳеч нарсани кўриб бўлмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Дарвоза очилди, ташқаридан саман отини етаклаб, Ҳасанали кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ташқарига севалаб ўтган майин ёмғир ҳам тинди.* Н. Аминов, Суварак.

2 от, этн. Ташқи ҳовли (ҳовли-жойнинг эркак меҳмонлар ва умуман эркаклар учун хос, кўча дарвозага яқин томондаги холи қисми; қиёс. ичкари 2. *Бойнинг ташқарисида Йўлчидан бошқа ҳеч ким ўйқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кенг ташқари гарбга чўзилган бўлиб, дарвозадан кирган кишиига у кафтдай кўриниб турарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о .. *ташқари ҳовлидаги нақши.. меҳмонхонанинг бирида қат-қат кўрпачаларда.. Мирзакаримбай ўтирап эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 сфт. Ташқи томондаги, ташқи, сиртқи. *Ташқари дарвоза.*

4 (ч. к. билан) кўм. вэф. Бошқа, бўлак. Бундан ташқари. *Ундан ташқари.* — Бу ўил ҳосил миқдоридан ташқари, тола сифатига ҳам алоҳида эътибор берилади. Газетадан. Аъзам кўриниб турган ҳусни, барвасталигидан ташқари, ўз ички фазилатларини ҳам очиб ташлади. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Унинг гапидан *Башорат ишчиларнинг ишдан ташқари вақтда ҳам ишлашга аҳд қилишганини англади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Ҳаддан ташқари Меъеридан ортиқ, кўп, ортиқ даражада. *Тонг маҳалида душман артиллери яси бизнинг позицияларимизни ҳаддан ташқари қаттиқ тўлга тутди.* А. Қаҳхор, Олтин юлдуз. *Ҳаддан ташқари ҳорганилигига қарамай, ҳар бир жангчининг исми, фами-*

лиясини хотирлар эди.

Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАШҚИ 1 Ташқарига, ташқари томонда жойлашган; ташқариги, сиртқи. *Ташқи девор.* — Бу вақт аллаким дарвозанинг ташқи ҳақасига.. уч-тўрт уриб шарақлатди. Х. Гулом, Машъал.

2 айн. **ташқари** 2. Биз Яйпандада Олим бува деган нонвояйнинг ташқисида турар эдик. А. Қаҳхор, Ўтмишдан эртаклар. *У Қудратни кенг саҳни ташқини супуриб-сидиришига кўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Ўзидан ташқарига, сиртга оид. *Тирик ҳужайра ташқи мұхит билан мунтазам алоқада бўлган тақдирдагина яшай олади.* «Фан ва турмуш». Қуёллар, ўзининг биологик хусусиятларига кўра, ташқи шароит омилларига ўта таъсирчан бўлади. «Фан ва турмуш». «Бесабаб тикан кирмас» деганлариdek, ҳар бир ишнинг бошланишига бирор ташқи ёки ички сабаб бўлади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

4 Чет давлатлар билан бўладиган, хорижий. Ташқи сиёсат. Ташқи савдо. Ташқи ишлар вазирлиги.

5 Нарсанинг ичга қарама-қарши томони. *Журналинг ташқи ва ички безалиши изчил тақомиллаштириб борилмоғи керак.* Газетадан. *Массаж қилаётган ўнг қўлининг ташқи томони билан пешонасига тушган сочини юқорига сурди.* С. Кароматов, Олтин қум.

6 Кўринишда бўлган; зоҳирий. *Шу биргина сўз унинг бутун ички ва ташқи дунёсини ўзида акс эттирган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сулатонали мирзо Анварнинг ташқи ахволи билан яхши таниш бўлса ҳам, унинг ички сиридан воқиғ эмас эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАЪБ [а. طبیع – табиат; табиий ҳолат; хулқ-атвор, характер] 1 Кишининг характерида, унинг кишиларга, нарсаларга муносабатида намоён бўладиган ички табиат; ёқтириш-ёқтиримаслик жиҳатдан кўнгли. *Подиоҳонинг муборак таъблари ҳашаматга мойил кўринади.* Ойбек, Навоий. *Лутфдан мароқланиш, лаззат олишида индивиднинг характеристи, таъби, фаҳм-фаросати катта аҳамиятга эга.* «ЎТА». *Бу жаҳонда, дейдилар, Ҳар кимда бор бир ўзга таъб, Менга май, булбулга тонг, Гул баргига шабнам ширин.* Э. Воҳидов, Мухаббат.

Таъби олинмоқ Кайфияти бузилмоқ, хафа бўлмоқ. Ҳайдар нимадандир *Анорхоннинг таъби олинганини сезди*. И. Раҳим, Ихлос. **Таъби очилмоқ** Кайфияти яхшиланмоқ, дили равшанлашмоқ, енгил тортмоқ. *Сидикжон Ўрмонжоннинг олдидан таъби очилиб чиқиб кетди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Таъби тортмоқ ёки таъбига ёқмоқ** Табиатига, дидига тўғри келмоқ. [Ёрмат] *Баъзи бир таъби тортган одамларга: «Тўйга бирга бўлинг!» деб қўяди ўзича*. Ойбек, Танланган асарлар. **Таъби хира** (ёки тирриқ, кир, хуфтон, намозшом) Кайфияти бузуқ, бузилган; диққат. *Бўта узоқ ухлаб қолганидан таъби хира бўлиб, ҳовлига тушди*. С. Аҳмад, Ҳукм. *Авазнинг таъби тирриқ эди, индамади*. С. Сиёев, Ёруғлик. *Эрталабдан директорнинг таъбини хуфтон қилишининг нима кераги бор. «Муштум».. Шербекнинг қулогига гап кирмас, таъби намозшом эди*. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳоҳиш, ихтиёр; рағбат. *Бирорларнинг таъбига қараб иш қилмоқ*. — *Нурининг ҳеч қандай сўзга, ишга таъби йўқ эди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Алай-балай десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбига бор*. Ҳ. Шамс, Характеристика. -*Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Олинг, менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади, — деди Моҳидил*. -*Таъбингиз, — деди секретарь қиз*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТАЪБИР [а. عَبْر — йўйиш, тушунтириш, маъносини ечиш; ибора] **1** Бирор жиҳатдан таърифловчи ёки тугал маъно англатувчи қисқа ифода, ибора. *Деҳқонларнинг таъбира*, экин кун санайди. — *Унинг сўзларида қишилоқ камбағаллари тушунмайдиган истилоҳ, таъбир.. жумла йўқ*. А. Қодирий, Обид кетмон. *Фозил Шоисломович.. айримларнинг таъбига билан айтганда, «бир қон ёнгоқ» эди*. Д. Нурий, Осмон устуни.

Таъбир жоиз бўлса Агар шундай дейиш мумкин ёки ўринли бўлса. *Шоввозларимиз, таъбир жоиз бўлса, чўлга дастлаб ҳужум бошлаган танкчиларимиз шулар*. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли. *Таъбир жоиз бўлса, томир уришини сезиб туриш керак*. Газетадан.

2 Маъносини тушунтириш; изоҳ, шарҳ. *Тушнинг таъбирини айтиб бермоқ*. — *Камалак кўрибсан, бунинг таъбига: Етти ранг қуёшу қутлуғ пешона*. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТАЪБИРЛАМОҚ **1** Таъриф бермоқ, ифодаламоқ. *Қоидани таъбирламоқ*. — *Шуннинг учун бирор нарса танқис бўлса, «Анқонинг тухуми», деб таъбирлашади*. «Муштум».

2 Тушунтироқ, изоҳламоқ, шарҳламоқ. *Тушни таъбирламоқ*. — *Энага: -Тушингизга тўй кирибди, бу яхшиликдан дарак, — деб унинг [Одилбиканинг] тушини таъбирлабди*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАЪБИРНОМА [таъбир + нома] эск. Тушлар таъбиридан, талқинидан иборат китоб, шундай китобларнинг умумий номи.

ТАЪВИЯ [а. طَوْيَة — яширин, пинҳона нияти, қасд] *Ёқимсиз қўринишили; беўхшов, хунук, бадбуруш, бадбашара*. [Эъзозҳон] *Гадойнинг товушини эшишиб, таъвия қиёфасини кўриб ҳайрон бўлди*. Ҳ. Фулом, Машъал. *Бўйинг бир қарич, бунинг устига абжасинг чиққан чўтири бўлсанг, сен таъвияга ким боқади, тентак!* Ойбек, Улуғ йўл.

ТАЪЗИМ [а. تَعْظِيم — табриклиш, саломлашиш; улуғлаш, ҳурматлаш, иззат-икром (қилиш)] **1** Юксак ҳурмат, миннатдорлик, таҳсин. *Саид Аҳмад ҳикояларида.. таъзимга сазовор образлар талайгина*. Ф. Насриддинов, Таъзим ва таъзир. *Худоёр исмими эшишувчи аъёнлар унинг таъзими учун ўринларидан туриб, яна ўтиридилар*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.. одоб, таъзим хусусида онаси анчамунча гапларни уқтириб юборгани учун.. дастурхонни тезгина ўтишишириб, чой ича бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шундай ҳурмат ифодаси сифатида эгилиб, бошни қуий солиш ёки қўлни қовуштириш, кўксига қўйиш. *Таъзим билан қарши олмоқ*. — *Раҳим ака таъзим билан икки-уч қадам орқага тисарилди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ударвазадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан «Ассалому алайкум», деди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАЪЗИМ ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) Таъзим билдиримоқ, таъзим бажо келтироқ (таъзим ҳар иккала маъносида). *Атрофда тобора одам кўпайиб борар, бирор унга узоқдан таъзим қилар, бирор қуюқнина кўришар, нотаниш кишилар секин калла силкиб қўярди*. С. Сиёев, Ёруғлик. ..*ганчхок [ганч қукуни] қораётган ийгит Меймурга илгаригидек салом бериб, таъзим этди*. Мирмуҳсин, Меймур.

ТАЪЗИМКОР Таъзимли, сертаъзим. *Таъзимкор одам*. — *Кўл узра таъзимкор қатор*

оқ қайин *Оҳиста тебранар алқаган сифат*. М. Икром. Ҳаттоказ баланд осмон Эгилажак таъзимкор. М. Бобоев.

ТАЪЗИР [а. تَعْزِيز – жазолаш, айблаш, қоралаш; танбех бериш] Үтган хато ёки гуноҳга лойик дакки, дашном, танбех. [Май-сара:] *Ўғлим, шу таъзир оз эмас. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин қасам бериб бўшатурсиз. Ҳамза, Майсарапинг иши.*

Таъзир бермоқ Айби ёки хатосини айтиб қизартироқ, уялтироқ, коймоқ, дашном бермоқ. *Менга шунча яхшилик қилдингиз.. Янги келган вақтингизда мени ёмон ўйлдан қайтардингиз.. Бутун звено олдида таъзир бериб, одам бўл, дедингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Таъзирини бермоқ** Адабини бермоқ, тавбасига таянтироқ. *У муттаҳамнинг таъзирини ўша ернинг ўзидаётк бериб қўйган бўлардим, бунчалик уятга қолмасдим.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. **Таъзирини емоқ** Жазосини тортмоқ, адабини емоқ, тавбасига таянмоқ. *-Келдингеми, дайди? – деди-ю, унинг бош эгиб туришидан: «Таъзирингни ебсан, етар», деди ичиди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик иўли.

ТАЪЗИЯ [а. تَعْزِيَة – овутиш, юпатиш; ҳамдардлик билдириш] Кимсанинг вафоти муносабати билан тутиладиган аза, мотам; азадор кишига тасалли бериш, ундан аҳвол сўраш. **Таъзия маросими.** *Таъзияга бормоқ. – Ботир акасининг таъзиялари ўтгандан кейин, холасининг бир гапи билан шу ерга келган эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Таъзия билдиримоқ Марҳумнинг яқин кишиларига, одатда, таъзия кунлари айтиладиган сўзлар билан ҳамдардлик билдиримоқ, тасалли бермоқ. *Мана, комбинатдан кимдир таъзия билдирияти, кимдир кўнгил сўраяти, маҳалладан келган бирор маросимга бош.* А. Мухтор, Чинор. *Биз лейтенантнинг хотинига хат ёздики.. ҳамдардлигимизни айтиб, таъзия билдиридик.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТАЪЗИЯНОМА [таъзия + нома] Кимсанинг вафоти муносабати билан берилган, эълон қилинган, билдирилган ёзма таъзия. *Отанинг икки ўғли ҳам.. қаттиқ жангларда жон берди: ота бирин-кетин иккита таъзиянома олди.* Й. Шамшаров, Доворуқ. *Гарчи Йигиталида таъзияномани ўқишига ҳоли бўлмаса-да, кўнгли анча кўтарилди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ТАЪЗИЯХОНА [таъзия + хона] Мотам маросими ўтказилаётган хонадон, уй, ҳовли. *Таъзияхонада бир соатча ўтиришгандан сўнг, Зокир ота боққа бирров бориб келадиган юмуши борлигини айтиб, узр сўради.* Э. Носиров, Ҳожининг «хунари».

ТАЪЗИЯЧИ 1 Мотам туттан, азадор киши.

2 Марҳумни дафн этиш, мотам маросимида қатнашувчи киши. *-Жанозага йигилган таъзиячиларни чақириб келдим, – деди Шум бола.* Ф. Гулом, Шум бола.

ТАЪЙИН [а. تَعْيِين – белгилаш, аниқлаш; тайинлаш] эск. Тайнин, тайинли.

ТАЪКИД [а. تَكْرِير – ишонтириш; сўз бериш; исботлаш, қувватлаш] 1 Алоҳида уқтириш; қаттиқ тайинлаб айтилган сўз, гап. *Ҳабибанинг таъкидини эслаб, гуллар тўғрисида оғиз очмасдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *«Хушёр бўл!» таъкидини эшишган киши сингари хушёр тортиб, ичкари кирди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Уқтириш, қайд этиш ёки тасдиқлаш; қайд; тасдиқ. **Таъкид қилмоқ.** ■ *У [Тешабой] ўз таъкидидаги Фосиҳ афандини сафсатабозликда айлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТАЪКИДЛАМОҚ 1 Бошқаларидан ажратиб қайд этмоқ; ургу бериб, маҳсус эътибор қаратишни қайд этиб айтимоқ. *Кейинги жумлани Жомий зўр имон билан таъкидлаб айтиди.* Ойбек, Навоий. *-Ажралишишибди! – деди Нурмат, шу сўзни алоҳида таъкидлаб.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Уқтириб айтимоқ, тайинламоқ. *Нафиса она, ночор унга жавоб бериб, ўзига эҳтиёт бўлишини, бувисининг сўзидан асло чиқмаслигини қайта-қайта таъкидлади.* Мирмуҳсин, Умид. *Элмурод бугунги машқни таърорлаш учун пулемётга ётар экан, генерал шошилмасликни таъкидлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Тасдиқламоқ, қувватламоқ. *-Балли, – Фазлиддин боши билан хотинининг сўзини таъкидлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тошиқин хавфидан қутулиш учун дамба қилиш зарурлигини ҳамма бир оғиздан таъкидлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪЛИМ [а. تَعْلِيم – ўргатиш, ўқитиш, илм бериш; маълумот] 1 Билим бериш, малака ва кўнікмалар ҳосил қилиш жараёни, кишини ҳаётга ва меҳнатта тайёрлашнинг асосий воситаси. *Таълим ва тарбия ажраглас* эгизаклар бўлиб, маълумот уларнинг

тотли мевасидир. Р. Усмонов, Одобнома. Бизга таълим берар ҳар кун ўқитувчимиз, Турли фанни ўқиб ўсар онг ва кучимиз. И. Муслим.

2 Илм-фан ёки қасб-ҳунар соҳалари бўйича эгалланадиган, олинадиган маълумот ва кўнікмалар мажмуи; билим. *Бошлангич таълим. Олий таълим. Мадраса таълими.* ■ Илк бор алифбодан олганда таълим.. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

3 Тарбия, одоб-ахлоқ. *Таълими ӯйқ бола.* ■ Араббой қанча ўқиса ҳам, унинг қилиқ ва гапириши, юриш-туриши мактабда таълим кўрган кишини эмас, балки чапани аравакани эслатиб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 с. т. Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. Арзи хола Кутби отиннинг ҳалигидай таълимидан гангид қолди. Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ емаган жувон. [Сидиқжон] Ҳеч кимга қарамай, кетмонни қаъи хилда чопиши тўғрисида Маллайвака ага берган таълимга ҳам риоя қилмай, куйиб-пишиб ишлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪЛИМИЙ Таълимга оид, таълим берадиган; таълим-тарбия аҳамиятига эга бўлган. Покистонга адабий ва илмий, айниқса, таълимий.. ҳикоялар ғоят зарурдир. Ойбек, Нур қидириб.

ТАЪЛИМЛИ Таълим кўрган, яхши тарбияланган, ахлоқли, одобли. *Таълими бола.*

ТАЪЛИМОТ [а. تعلیمات – «таълим» с. кўпл.: кўрсатмалар, йўл-йўриқлар, фармойишилар] 1 Фан соҳалари, ижтимоий ҳаёт, жамият ва ш.к. ҳақидаги илмий қарашлар, назарий хуносалар мажмуи; назария. *Фалсафий таълимотлар. Суфийлик таълимоти. Форобий таълимоти.* ■ «Инсон кўзи тушган нуқтага етиб бориши мумкин...» Меъмор Нажмиддин Бухорий улуғ мунажжисим Улугбек мирзо таълимотидаги бу сўзнинг мағзини чақиб, хаёл ичida ўтиради. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Кўрсатма, йўл-йўриқ, ўргатув. *Шундай, сиз менинг ҳалиги таълимотим бўйича, унинг бўйнига қўй сўйиши ва тўн беришни юклашга ҳаракат қилингиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪЛИМСИЗ Таълим кўрмаган, яхши тарбия олмаган; одобсиз, тарбиясиз. *Таълимсиз бола.*

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ Таълим ва тарбияга оид ишлар; таълим ва тарбия; педагогика. *Таълим-тарбия ишлари.* *Таълим-тарбия ил-*

мий-текшириш институти.

■ Загчак ўз патнисдан кўзини олмай, газабини ичига ютгани ҳолда: -Ҳўш, сизнинг мактабингизда болаларга илм-ахлоқ, таълим-тарбия ҳам ўргатиладими? – деб сўради. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪЛИФ [а. تأليف – қўлга ўргатиш; тузиш, ташкил этиш; иншо, китоб] эск. Ёзма асар, иншо, китоб.

ТАЪЛИФ қИЛМОҚ 1) асар ёзмоқ; 2) бошқанинг асарини таҳрир қилмоқ.

ТАЪМ [а. طعْم – маза, таъм; ёқимли ҳисстуғу] 1 Тотиб ёки ялаб кўриб билинадиган хусусият; маза-тот сезувчи аъзоларга таъсирандай уйғонадиган туйғу; маза, тот. Аччиқ таъм. Ширин таъм. Дорининг таъми. Овқатнинг таъми туз билан, Одамнинг таъми сўз билан. Мақол. ■ Ҳадемай бир ўйл ҳам ўтиб кетяпти, Ҳали ўша майнинг таъми лабларда. Ўйгун. Муздек қовунни есангиз, таъмига таъм, мазасига маза қўшилади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 кўчма Бошдан кечирилгандаги таас-сурот, маза. Амир сарбозлигининг таъмини бир марта тотган Ёдгор, бундай «озодлик»ни истамади, сарбоз бўлишидан зинданда қамалиб ётишини аъло билди. С. Айний, Дохунда.

ТАЪМИН [а. تأمین – кафолат, таъминлаш; гаров; ҳавфсизлик; «омин» дейиш, омонлик бериш]: таъмин қилмоқ (ёки этмоқ) 1) керакли нарсаларни етказиб бермоқ, таъминламоқ. *Керакли маҳсулотлар билан таъмин этмоқ.* ■ Отам учун иккни кишини шаҳарга юбориб, моддий жиҳатдан таъмин қилиш оғирлик қиласарди. С. Айний, Эсдаликлар; 2) бирор нарсанинг амалга ошиши, рўёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. *Муваффақиятни таъмин қилмоқ.* ■ Ҳамроҳларим ўз танки билан душман зотини абжақ қилган ва ғалабани таъмин этган. Н. Сафаров, Оловли излар; 3) қониқтиримоқ, қаноатлантиримоқ; кифоя қилмоқ, етарли бўлмоқ. *Бунинг сабабини сўзлашдан илгари имом афандининг ўтган тарихига бир оз кўз ташлаб олишига мажбурмиз.* Чунки бусиз ўқувчимизни таъмин қилиши мумкин эмасдир. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАЪМИНЛАМОҚ 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб, топиб, етказиб бермоқ, таъмин қилмоқ. *Шаҳарни сабзавот билан таъминламоқ.* Мактабларни ўқув қуроллари

билан таъминламоқ. — Мазкур комплексни бирлашма ўз кучи билан қурғанлиги, зарур жиҳозлар билан таъминлаганини дикқатга сазовордир. Газетадан.

2 Бирор нарсанинг амалга ошиши, рӯёбга чиқиши, муҳайё бўлиши учун зарур шароит яратмоқ. -Жавобайдаги учта на-соснинг бетўхтov ишлашини таъминлай-ман, — деди Усмонжон ака. «Ўзбекистон қўриқлари». ..халқларимиз дўстлиги урушдаги ғалабамизни таъминлаган омиллардан бўл-ганилиги тўғрисида тўлқинланиб гапиради. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТАЪМИНОТ [а. تأمینات — «таъмин» с. кўпл.] 1 Керакли нарсаларни муҳайё қилиб етказиб бериш; яшаш, ишлаш учун зарур нарсаларга бўлган эҳтиёжни қондириш. Ижтимоий таъминот. Давлат таъминоти. Таъминот бўлми. — Таъминот ҳам тўла ўйга қўйшмаган: гоҳи ёқалиги етказиб бе-римайди.. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Яшаш, ишлаш учун керакли пул, озиқ-овқат, кийим-кечак каби нарсалар мажмую..лашкар таъминотини зиёратчиларнинг назрниёзларига юқлаганлар. К. Яшин, Ҳамза.

З кўчма кам қўлл. Маънавий озуқа; далда; умид. Отасининг бу сўзлари унинг [Отабекнинг] истиқболи учун яхши таъминотлар берар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАЪМИР [а. تعمیر — (ерни) ишлаш, ўзлаштириш; қуриш, қурилиш; тузатиш; обод қилиш] эск. кт. 1 Киши кучи ва ихтиёри билан иншоот, бино, жой ва ш.к. ни қуриш, янгидан яратиш. Табиат турфа тузмиси-тарҳу таъмир Қилиб бофу чаман шаклида тасвир. Ҳабибий. [Худоёрхон] 1288 (ҳижрий) йилда Қўқоннинг эски қаландархонасини бу-зив, янгидан таъмир.. қилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бирон нарса, объектни бузилган, синган, йиртилган жойларини тузатиш, яхшилаш ва шу йўл билан яроқли ҳолга келтириш. Ҳамма ҳашарчилар оролга ўтиб олган-ларидан кейин, таъмир иши жадаллаб кетди. М. Осим, Темур Малик.

Таъмир қилмоқ (ёки этмоқ) Таъмир ишларини амалга оширмоқ, таъмир билан бутунламоқ, яроқли ҳолга келтирмоқ.. Балх-даги Ҳўжа Муҳаммад мадрасаси таъмир қи-линаётганини айтди. Мирмуҳсин, Меъмор..ҳодимлар қисқа фурсатда таъмир этилган

хонага тиқилишиб қолди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ТАЪМИРЛАМОҚ Таъмир қилмоқ. Са-марқанд шаҳрида ҳам кенг миқёсда таъ-мирлаш ишлари олиб борилди. «Фан ва тур-муш». Ҳалқ ҳунардманлари томонидан таъ-мирланган ва пардоzlанган обида ўзининг гўзалиги билан киши дикқатини жалб эта-ди. Газетадан.

ТАЪМИРОТ [а. تعمیرات — «таъмир» с. нинг кўпл.] эск. кт. 1 айн. қурилиш 2.

2 Қурилган бино; иншоот.

ТАЪМЛИ 1 Таъмга эга. Исириқ туксиз, бадбўй ва аччиқ таъмли кўп ѹиллик ўтдири. «Фан ва турмуш».

2 Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, тотли. Таъмли овқат.

ТАЪМСИЗ Таъми, мазаси йўқ; бемаза, лаззатсиз, тотсиз. Таъмсиз қовун.

ТАЪНА [а. طعن — найза ёки пичноқ сан-чиш; шикоят; рад этиш; маломат] 1 Ҳато-лик, айб ёки камчиликни бетга солиб ёки камситиб айтилган гап, қилинган хатти-ҳаракат ва ш.к. Аччиқ таъна. — Гуноҳкор бўлмай туриб, ўз севешингдан ўринсиз таъ-налар эшитсанг. Ж. Жабборов, Севинч ёшлари. Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам танбех эди. Ш. Рашидов, Бўрон-дан кучли. Бобо, бу гапга қандай тилинг борди, дегандай унга таъна билан қаради-да, бош чайқади. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Миннат, ҳақорат, маломат тарзидаги гап-сўз. -Йўқчилик жонимга тегди, — деди болали хотин, — бойваччаларнинг хотинла-рига кир юва-юва ўлиб бўлдим. Итдек меҳ-нат қилиб, бир бурда нонларини таъна билан едим. С. Зуннунова, Гулхан. Агар кучим, қувватим етса, одамларнинг жон олгучи таъна-ларига яна чидаш берар эдим, лекин мажсолим қолмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Таъна қилмоқ Таъна тарзидаги гап-сўз айтмоқ. Ҳасис деб таъна қилмоқ. — Йўл-дошева.. рабфакда ўқиб юрганида, маҳаллада паранжи ёшиниб юрган бўлиши мумкин, буни ҳозир таъна қилишда ҳеч қандай маъно йўқ. А. Қаҳҳор, Бек. Ҳамқасблари.. «Мансабдор бўлиб, меснамай кетди», деб таъна қилиш-ларидан ўзини эҳтиёт тутарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТАЪНАЛИ Таъна билан айтилган, таъ-надан иборат бўлган, таъна ифодалайдиган. Сафоҳон тўранинг Камол қозидан тан торт-

май қилаётган таънали ўткир гаплари бошқаларни ўйлатиб қўйди.. К. Яшин, Ҳамза. Мунира, хотинину кузатиб келган раисга таънали боқди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ТАЪНАОМУЗ [таъна + ф. **امز** – ўхшаш, каби] айн. **таънали**. Раҳиманинг бригадасида ҳам анчагина гўзага дори сепилмаган. Ойша таънаомуз гапларни гапиргиси келса ҳам, бу ҳақда индамади. Ҳ. Нуъмон, Мехр. Мутриб, «хаёлнараст иним» дегандек, *Авазга таънаомуз разм солди*. С. Сиёев, Ёргулик.

ТАЪНАЧИ Ҳар нарсани таъна қилавердиган киши. *Таъначилардан тегмасин иснодинг, кўзинг очгин, Аваз, сенга не бўлди?* «Бўтакўз».

ТАЪРИФ [а. **تعریف** – таништириш; тушунтириш; аниқлаш; мақташ, васф этиш] 1 Нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. га сўзлар воситасида берилган баён, тасвир; тавсиф. *Минг таърифдан бир кўрган афзал.* — Олчинбекнинг таърифига қараганда, Зубайдахон тенги ўйқ момақаймоқ, оғатижон эмиши. К. Яшин, Ҳамза. *Ориф ота гулларнинг таърифини ҳикоя қилгудек бўлса, ҳамсұхбатининг оғзини очириб қўяди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Тўйингнинг таърифини эшишдим, шу ерда бўлсан ҳам келмас эдим.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишилар.

Таъриф қилмоқ Таърифини, тавсифини бермоқ, келтирмоқ.. у зот ниҳоятда покиза одам эканликларини таъриф қилди. Мирмуҳсин, Меймур. **Таърифга сифмайди қ. сифмоқ.** Таърифи кетган Жуда маълум-машхур. У таърифи кетган гўзал қиз бўлгани учун Султон Мұхаммадхондай подшоҳнинг хотинига айланган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг қисқа ва аниқ ифодаси. *Терминнинг таърифи. Тушунчанинг таърифи.* Қўшма сўзнинг таърифи.

ТАЪРИФИ(Й) Ижобий хислатлари, мақтовори ҳаммага маълум бўлган; мақтала-диган, мақтоворли. *Низомжон қишлоғининг таърифи ўригини жуда соғинган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. Қишлоқдаги боғдорлар борки, иккитасининг боши бирикса бўлди, Абдулазиз ҳожининг голоси ҳақида гап очилар эди.. Жа таърифий голоси ҳақида гап очилар эди.. С. Анорбоев, Ҳам-қишлоқлар.

ТАЪРИФИЧА крш. с. Таърифига кўра, тавсифлашича, тасвирлашига қараганда. Унинг ўз таърифича, бир неча йиллардан бўён

тинч ва осойишта тирикчилигини ўтказиб юрганида.. Саодатхоннинг келиши ошга пашша тушгандай бўлди. «Муштум». Домла Мусонинг таърифича, «қошларини обжувоз қилиб», Элмуродга тикилди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАЪРИФЛАМОҚ 1 Таърифини бермоқ, таъриф қилмоқ; мақтамоқ. Тошкентни, доктор, докторхонани таърифлаб адо қилолмайди. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Кетмон уста таърифлаганча бор экан. Т. Ашуроев, Оқ от. *Пештахталаар олдида харидордан кўра кўпроқ ўймалашган сотувчилар тилларидан бол томиб, молларини таърифлашади.* Н. Аминов, Суварак.

2 Нарса, воқеа-ҳодиса, тушунча ва ш.к. нинг моҳиятини қайд этмоқ, ифодаламоқ. Темир, «Ҳамма нарсанинг таърифи бор, ҳамма нарсани тушунтириб бера оламан», дейди. У баҳтни ҳам таърифлаб берди, кўнглини ҳам, муҳаббатни ҳам.. А. Мухтор, Чинор.

ТАЪРИФЛИ Муайян тавсифга эга, таърифа лойиқ, таърифга тушган. *Сиз таърифли заргарбачча. Мен сизнiki то ўлгунча.* «Эрали ва Шерали». 1961 йилда бое кучга тўлиб, суркураб кетди.. Айниқса, анорзор таърифли эди. Газетадан.

ТАЪРИФОТ [а. **تعریفات** – «таъриф» с. кўпл.] кт. Таърифлар, таъриф ва тавсифлар; мақтоворлар. Эрур ким мардлигингдан ёзсалар кўп достонлар ҳам, Нечук биз сиғдирайлик бир вараққа таърифотингни. Чустий. Қовун ҳақидаги бояги таърифотларнинг барчasi ҳам ҳозир бирдан ёдидан кўтарилади. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАЪСИП [«таассуб» с. нинг бузилгани]: **таъсип қилмоқ** (ёки этмоқ) с. т. Таассуб қилмоқ, иш-ҳаракатда бирорга эргашмоқ, тақлид қилмоқ. *Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди.. Обиджонинг шуларга таъсип қиламан деб, мени кўп куйдирди-да!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАЪСИР [а. **تأثیر** – (хотирида) из, асар қолдириш, таъсир қилиш] 1 Ташқи омилларнинг киши ёки нарса ҳолатини ўзгартириш, қўзғаш хусусияти ва унинг натижаси. *Таъсир ва акс таъсир.* Ўзаро таъсир. Дорининг таъсирни. Иссиқликнинг таъсирни. Ўқитувчининг болаларга таъсирни. Таъсир кучи. Ижобий таъсир кўрсатмоқ. — Сўнгги кунларда Навоийдан келган хатнинг таъсирида юрган Бобур Ҳиротдан гап очди. П.

Қодиров, Юлдузли тунлар. *Куни бўйи бир стакан ароқ ёки винонинг таъсирида юради.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ерда тунов куни ёқсан ёмғирнинг таъсири бор.* Жангчиларнинг юришини оғирлаштиради. Шуҳрат, Шинеллийиллар.

ТАЪСИР ҚИЛМОҚ (ёки этмоқ) Таъсири юзага чиқмоқ, сезилмоқ; таъсири билдиromoқ, ўтказмоқ. Бўлиб ўтган гап Толиб акага ёмон таъсири қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мени афсун билан ҳам ром қилиб бўлмайди, менга заҳар ҳам таъсири қилмайди, гап ҳам!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Санобар ўз сўзларининг Алижонга қандай таъсири этганлигини билиш учун унинг юзига синчков назар ташлади.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

2 Обрўи, нуфуз, эътибор. Бухоро жадидлари орасида усмонли туркларнинг ва татар бойвачаларининг таъсири катта эди. С. Айний, Дохунда.

ТАЪСИРЛАМОҚ кам қўлл. Таъсири қилмоқ, таъсири кўрсатмоқ. Нервни электр, зарб, иссиқ сув ёки бирорта кимёвий модда билан таъсирилаганимизда, ҳамма вақт мускулнинг қисқарганини кўрамиз. «Анатомия».

ТАЪСИРЛАНМОҚ Таъсири олмоқ, таъсирига берилмоқ, таъсирида бўлмоқ; изтиробга тушмоқ. *Аваз ҳар нарсадан дарров таъсириланадиган,adolatcizlik кўрса, лов этиб кетадиган чарс табиатли..* С. Сиёев, Аваз. *Ёлғизжон қаллигининг мулоҳазаларидан таъсириланиб, анчагача жим ётди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда. *У бир нимадан қўрқса ёки таъсириланиб кетса, гапиромай ғўлдираб қоларди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Маъсумаой Ойимбига қайрилиб қаради, унинг ҳолатидан таъсириланиб, пастки лабини ташлади, бoshини чайқади.* Н. Сафаров, Дон.

ТАЪСИРЛИ Таъсири қила оладиган, таъсири кучига эга. Энг муҳими, фактларни курук қайд қилмай, уларни бадший таъсирили ифодалашададир. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми. *Ногоҳ жимжит ва қизгин ҳавони янгратиб, ҳофизнинг таъсирили овози кўтарилиди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Обрўли, эътиборли, нуфузли. Таъсирили доиралар.

ТАЪСИРОТ [а. تأثیرات – «таъсири» с. кўпли.] Таъсири; таъсирилар. У организмни ташки муҳитнинг ҳар хил таъсириларидан сақлайди. «Анатомия».

ТАЪСИРСИЗ 1 Таъсири йўқ, таъсири кучига эга эмас, кор қилмайдиган, кучсиз, заиф. *Таъсириз гап.* ■ Осмонни қизғиши кулранг туман қоплаб, куннинг юзини гира-шира ва таъсириз қилиб қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Обрўси, эътибори, нуфузи йўқ. *Таъсириз одам.*

ТАЪСИРЧАН Яхши таъсири этиш кучига эга, таъсири этиш кучи юқори даражали; таъсирига тез, кучли бериладиган. *Куёнлар ўзининг биологик хусусиятларига кўра, ташки шароит омилларига ўта таъсиричан бўлади.* «Фан ва турмуш». Ҳар бир сўзни ўзига хос оҳангда, таъсиричан қилиб гапира оладиган бу кишининг ҳозирги нутқи салобат билан таъсиричан жаранглади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТАЪСИРЧАНЛИК Таъсиричан бўлиш, таъсири этиш кучи, қобилияти. *Кўрсатувга бундай ҳар томонлама ёндашиш, сўзсиз, унинг таъсиричанлик кучини янада оширади.* Газетадан.

ТАЪСИС [а. تأسیس – тузиш, ташкил этиш; жорий қилиш]: **таъсис этмоқ** (ёки қилмоқ) 1) жорий қилмоқ, белгиламоқ. Механизаторлар Анзора Жўраева номида эсдалик мукофоти таъсис этилишини орзу қилмоқдалар. «Ўзбекистон қўриқлари»; 2) ташкил қилмоқ, вуҷудга келтирмоқ. *Илмий жамият таъсис этмоқ.*

ТАЪТИЛ I [а. تطهیر – тўхташ, тўхтатиш; беркитиш, ёпиб қўйиш; тарқатиш] 1 эск. Ўқув даргоҳларида, умуман, дарс-машгулот бўлмайдиган кунлар; дам олиш кунлари. *Маҳдум, бу кун сизга таътил [деди мавлоно Фасихиддин Султонмуродга].* Ойбек, Навоий. ..чоршанба, пайшанба ва жума кунлари таътил (дам олиш кунлари) бўлар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Мактаб ва б. ўқув юртларида дарс-машгулотлар тўхтатилиб, ўқувчиларга дам бериладиган (ўқувчилар дам олишга чиқадиган) вақт, танаффус. *Ниҳоят, мактабларда таътил кунлари бошланди.* Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар. *Аҳмад таътил пайтида Фарғона водийсига практикага борди-ю, у ердаги одамларга қойил қолди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Дам олиш, даволаниш ва ш.к. учун ишдан озод қилиб бериладиган маълум кунлар, ишдан озод қилинадиган муддат. *Бошқаларга дам олиш кун, Таътил ойи бе-*

рилар. Шоир янги ташбих учун Ўлган бўлса тирилар. Э. Воҳидов. Мўминов ҳар ўши таътил пайтида дам олмас эди. М. Маҳмудов, Мангу кўй излаб.

ТАЪТИЛ II шв. фольк. Овқат, егулик; но-нушта; овқатланиш.

Таътил қилмоқ Нонушта қилмоқ, умуман овқатланмоқ. *Ул аллар қандай ал: ёшандоз, мерган, ҳар қайсиси.. ҳар кунига тўйғон шивознинг этини таътил қилган.. зўр полвондир.* «Алломиши».

ТАЪТИЛЛАНМОҚ айн. **таътил қилмоқ**. Эрталаб таътилланиб, ўйлга отландим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ТАҲХИР [а. تاخیر – кечикиш, кечиктириш; имиллаш, орқага сурдаш, кейинга қолдириш] эск. кт. Ўз вақтида келмаслик ёки қилмаслик, бажармаслик; кечикиш, хаёллаш; тўхтаб қолиш; тўхтатиб кўйиш.

Таъхир қилмоқ (ёки этмоқ) Кечиктиримок, тўхтатиб кўймоқ. Нечук иш бўлса, ўз вақтида қилдим, қилмадим таъхир, Садоқат бирла қилган меҳнатимни айлашиб тақдир. Ҳабибий. **Таъхирга солмоқ** Кечиктиримок, тўхтатиб кўймоқ. **Таъхирга тушмоқ** Кечиктиримок, тўхтатиб кўйилмоқ; ўз вақтида бажарилмаслик. *Дўст аччиғига дўстлар ихлоси бўлса шояд, Таъхирга тушмай ишлар соз бўлса, кулса шояд.* «Муштум».

ТАЪҚИБ [а. تقدیب – орқасидан қувиш; изига тутиш; қувғун қилиш; жазолаш] 1 Зимдан, билдирамсадан кўз-кулоқ бўлиб кузатиш. **Юриш-туришини таъқиб.** Таъқибдан қутулмоқ.

2 Эркин ҳаракат-фаолият кўрсатишга кўймаслик, шу мақсаддаги назорат, кузатиш. *Подио Иброҳим Султонга аҳли уламою фузало устидан таъқибни ҳаддан зиёд қилмаслик, мумкин қадар уларга тегмаслик кераклигини айтди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Издан тушмоқ, кетидан кувмоқ, орқама-орқа бормоқ, юрмоқ. *Унинг ҳаракати бир нарсадан шубҳаланиб эмас, аммо орқадан душман таъқиби бўлмадими учун эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Таъқиб қилмоқ (ёки этмоқ) 1) кўздан ўтказмоқ, кузатмоқ. *Онаси унинг бутун ҳаракатларини таъқиб қилиб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Отабек хомуш ўтирад, Ҳасанали эса унинг ҳолини таъқиб этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўз-кулоқ бўлиб кузатмоқ, назоратда тутмоқ. Гулсум-

били.. қизнинг феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитгич равишда узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) изидан тушмоқ, кетидан ҳаракат қилмоқ, кувмоқ. *Улоқни олган Содиқжон бойвачча ҳаммадан олдинда, Сулаймон оқсоқол бошлиқ қолган кўпкарничилар уни қуюнданай таъқиб қилиб келишарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Жўрақул дўстлари билан душманни таъқиб қилиб, олдинга силжирди.* Назармат, Жўрлар баланд сайдайди.

ТАЪҚИБЧИ Зимдан кузатувчи, таъқиб қилиувчи. *Дараҳтнинг юқорисига чиқиб олдим. Бир марта қувиб ниятига етолмаган бу таъқибчи ўиртқич [айиқ] энди жон-жаҳди билан арча устига чиқишига уринарди.* К. Султонов, Маймоқполвоннинг таъқиби.

ТАЭҚВОНДО [корейсча: таэ – оёқ + квон – қўл + до – йўл: оёқ ва қўлларнинг ҳаракат йўли, усули] спрт. Эркак ва аёлларнинг ўз вазн тоифаларида (якка ва жамоавий), белгили қоидалар асосида, оёқ ва қўллар билан зарбалар беришдан иборат спорт кураши тури. *Халқаро таэқвондо федерацияси.* ■ Яқинда республика таэқвондо федерацияси томонидан ўтказилган спорт ўйрїкчиларининг малака синови [баҳоланиши] ана шу саволларга жавоб берди. Газетадан.

ТАЯММУМ [а. تیامموم – ният қилиш; бирор мақсадни кўзлаш; сув бўлмагандан кум билан таҳорат қилиш] дин. Сув бўлмагандан жойда кум, тупроқ, пахта, тоза мато каби нарсалардан фойдаланиб олинадиган шартли таҳорат. *Үйдан чиқишида қумғонни олиши ёдидан кўтарилгани учун у анча ташвишланди.* Ҳеч бўлмагандан кейин, либосига қўл уриб, таяммумни адо этди. Н. Мақсудий, Бола йўқотган киши.

Сув ўйғида таяммум Йўқ нарса ўрнида бошқа нарсадан фойдаланишга, бошқа нарса билан киғояланишга тўғри келган ҳолларда айтиладиган ибора. *Аҳмад Ҳусайн бироз ўйланиб тургандан сўнг деди: -Яхши, розиман, сув ўйғида таяммум, деганлар-ку.* Ойбек, Нур қидириб.

ТАЯМОҚ 1 Бирор нарсани иккинчи бир нарсага тегизиб, куч билан итариб турмоқ, тирамоқ. *Тирсакларини тиззаларига таяган ҳолда буқчайиб ўтирган Элмурод юзидан қўлларини олмай сўради:* -Нима қиласай? П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мустаҳкам туриши учун бирор нарса тираб, ўрнатиб қўймоқ. *Кулай бошлаган деворга ёғоч таяб қўймоқ.*

3 Бирор нарсага тегизиб қўймоқ, суюмоқ. *Чол ҳассасини деворга таяб қўйди.*

ТАЙНМОҚ 1 *Таямоқ 1* фл. ўзл. н. Ҳассага таянмоқ. Қўллари билан столга таяниб олмоқ.

— Кампир.. бир қўлида ҳассасига, иккинчи қўлида Анорхонга таянганича қабристонга ўйл олди. И. Раҳим, Ихлос. *Султон тиззалирига таяниб ўрнидан турди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 кўчма Бирор нарсани ҳисобга (асосга) олиб, унга ишониб иш тутмоқ; суюнмоқ. *Омманинг ташаббусига таянмоқ.* Бизда пахтачилик юксак агротехникага таянади. — *Ўртоқ Низомиддинов, бундай пайтларда раҳбар органларнинг ёрдамига таяниши керак.* С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳон.. кўпроқ сарой амалдорлари, уламо ва тўраларга ён босар ва уларга таянарди. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Азалдан ер унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигини оширишда алмашлаб экиш самарасига таяниб келинган. «Муштум».

Тавбасига таянмоқ қ. тавба.

ТАЙНЧ 1 Нарсани кўтариб, унинг тик, барқарор туриши учун хизмат қиладиган восита; устун, тиргак, тирговуч. *Кўпгина қурилиши ташкилотлари.. таянчлар ясаш учун металлни беҳуда сарфламоқдалар.* Газетадан.

2 кўчма Асос бўлиб хизмат қиладиган, суюниладиган нарса. *Мўл ҳосил тўйлаш ойинда механизация дехқоннинг энг кучли таянчидир.* Газетадан. *Педагогнинг энг қудратли таянчи ҳам ва оромбахш ёстиги ҳам унинг покиза вижедонидир.* Р. Усмонов, Одобнома. *Табиат фақат инсон тириклигининг, ҳаётнинг жисмоний асосини белгилабгина қолмай, маънавий ҳаётнинг ҳам асосий таянчидир.* «ЎТА».

3 кўчма Ёрдам ёки ҳимоя қиладиган, қўллаб-кувватлайдиган кимса; ҳимоячи, ёрдамчи, ҳомий. Зебихон хотинларни зиддан кузатиб ўтирас, уларнинг ичидан ўзига таянч бўладиганларини мўлжаллар ва ўйлар эди. С. Зуннунова, Гулхан. *Худодан бошқа таянчим ўйқ, ўзи асрасин.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТАЙНЧИҚ 1 Тутиб, кўтариб турадиган восита; тиргак, устун, тирговуч. *Кўприкнинг таянчиқлари.* — *Бўйин таянчиғи бўлган юқориги еттита умуртқа бўйин умуртқалари деб аталади.* «Анатомия».

3-Ўзбек тилининг изоҳли луғати

2 Стул, каравот ва ш.к. нинг суюниладиган, таяниладиган қисми; суюнчиқ. *Наимий буни сира кутмаган эди, ранги ўчиб кетди, креслонинг таянчигини чанглаб, ўрнидан турди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма айн. **ТАЯНЧ 3.** Мен келдим бир дарбадардай ёш тўкиб ҳуисиз, Қани онам.. таянчигим, кўнглим қувончи? «Шарқ юлдузи».

ТАҚ 1 тақл. с. Икки қаттиқ нарсанинг бир-бирига зарб билан урилишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ёнғоқ тақ этиб тошга урилди.* Эшик тақ этиб ёнилди. — *Бошлиқ трубкани яна тақ этиб қўйди.* Ҳудди катта бир ишни қойил қилган одамдек, қандайдир димоғ билан хўрсинди. С. Зуннунова, Гулхан. *Зокир қўлидаги қадаҳни тақ этказиб, столга қўйди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Пешонаси тақ этиб деворга тегмоқ Ўз билганидан қолмай, охири ишивой бўлмоқ. *Пешонанг деворга тақ этиб теккандан сўнггина кўзинг очилди.* С. Анорбоев, Оқсой. **ТАҚ (ёки тиқ, тук)** этса, эшикка қарамоқ Кимсани интизорлик билан кутмоқ. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ,* Элмуроднинг ўйлига кўзи тўрт эди. *Тақ этса, эшикка қарарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТАҚ II қ. таққа. *Темурбекнинг шахти кўнбаланд!* Еру кўкни у тақ тиндирап. М. Али, Гумбаздаги нур.

ТАҚА I От-улов туёгини зарарланишдан, сирғанишдан сақлаш учун туёқ остига михлаб қоқиладиган ярим доира шаклидаги металл буюм. *Отнинг тақаси.* — *Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от туёқларининг тарак-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-ялт чақмоқ дам ўтмай узоқлашиди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚА II шв. Жуфтнинг бири; тоқа. *Норбой ота.. олти таноб еру бир тақа хўқизга эга бўлди.* М. Ҳаким, Бувнор.. бир неча қадам ўйл босиши билан қўлқоннинг иккинчи тақасини кўриб қолди. «Муштум».

ТАҚАЛ: тақал қилмоқ Бирор ишни бажаришга дарров киришмай, ўйланиб қолмоқ, кечиктирмоқ; кетга сурмоқ, галга солмоқ; баҳона қилмоқ. *Тожиҳон, қўйинги шу важху тақални.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Хаялламай жаллод,* энди боринглар, *Тақал қилмай, тезроқ бориб келинглар.* «Алпомиши». *Ёмон хотин кўп қиласи тақални,* Қирққа

кирмай оқартирап соқолни. М. Алавия, Ўзбек халқ қўшиқлари.

ТАҚАЛАМОҚ От-улов туёғига тақа қоқмоқ, [Холхўжа Бўтага:] Менга йигит бўл! Бир қошиқ қонингдан ўтаман. Менга хизмат қил!

Отларни тақалайсан. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТАҚАЛМОҚ 1 Тақамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Ёғочнинг учи деворга тақалган. Қайиқ бориб қўргоққа тақалди. — Ҳозир сұхбат Элчибекка келиб тақаладигандай эди. А. Мухтор, Туғилиш. Суви анча тортилиб қолган кўјанинг шимолий этаги қишлоқ уйларининг ҳовлиларига бориб тақалар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Камар бир одам бемалол энгашиб юра оладиган бўлиб, оҳири қаерга бориб тақалишини ҳеч ким билмасди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор нарсанинг битишига, юзага келишига қараб қолмоқ, у билан боғлиқ бўлмоқ. Рухсатнома ёзилган. Иш суратга тақалиб қолди. Бугун у ҳам тайёр бўлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Кўн нарса замонавий машина-ускуналарнинг етишмаслигига бориб тақалади. «Муштум».

ТАҚАМОҚ 1 Жуда яқинига олиб бориб, етказиб, тегизиб қўймоқ; тирамоқ. Стулларни бир-бирига тақаб қўймоқ. — [Махкам:] Гоҳ қўлида милиқ, йўлумни тўсади, гоҳ кўкрагимга миниб олиб, кекирдагимга ничноқ тақайди.. Н. Сафаров, Ўйғониш. Нури ўз юзини йигитнинг юзига тақади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Сўзни, мавзуни бирор ерга, масалага уламоқ, олиб келмоқ, кўчирмоқ. Шундай қилиб, Ефим Данилович гапни яна қурол-яроққа олиб келиб тақади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Ким ёки нимадандир деб билмоқ, унга боғламоқ. Ҳамма нарсани динга, худога тақайверма. Н. Аминов, Суварак. Область саҳро ҳисобига тараққий этиб, келгусида иккига бўлинib кетса, бу объектив қонун, Аббосов. Сен буни менга тақама, бундан иғво чиқаршинг қўйин. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

Деворга тақамоқ Шошириб, гангитиб қўймоқ; таслим бўлишга мажбур қилмоқ. Бора-бора Қорача Ҳожибнинг ҳазиллари сийқалашиб, ҳамманинг энсасини қотира бошлиди. Ойсулув эса янги-янги сўзлар, ўҳшатишлар топиб, рақибини деворга тақаб қўйди. М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАСОҚОЛ Узун-узун гуллари эгилиб, ярим доира шаклини оладиган ёввойи чўл ўсимлиги. Тақасоқол, ёвшан.. кўкариб, юлгунлар қип-қизил гуллади. А. Мухтор, Давр меннинг тақдиримда.

ТАҚАТАҚ 1 Ҳаммаси бирдан, битта ҳам қолмасдан; ётпасига. Магазинлар, дўйонлар тақатат қулиф. — Уйларнинг эшиклари, деразалари тақатат ёпиқ. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бутунлай, тамоман. Иситма полвоннинг иштаҳасини тақатат бўғиб, силласини қуритибди. М. Алиев, Бетоб. Аллоннинг бир жувози тақатат тўхтади А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Тўрани кўриб, ҳамма тақатат тўхтар, икки букилиб таъзим қиларди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТАҚА-ТАҚ тақл. с. Бир меъёрдаги тез ҳаракатдан, урилишдан ҳосил бўладиган овоз, шовқинни билдиради. Поезднинг «тақа-тақи» кишини мудратарди.

ТАҚАЧИ Тақа ясайдиган ва отга тақа қоқадиган уста. Мўғуллар.. керакли қуролсозлар, узангисозлар, тақачилар, темирчилар, аравасозлар, тўқувчилар ва бошқа касб ғаларини бир чеккага ажратдилар. М. Осим, Ўтрор.

ТАҚАЧИЛИК 1 Тақа ясаш ва тақа қоқиши, касби. Тақачиллик артели. Тақачилликни ўрганмоқ. Тақачиллик қилмоқ. — Бўтабой ҳам икки кунда тақачилик дўконини тиклади. С. Аҳмад, Ҳукм. Дадам тақачилликни жинидан баттар ёмон кўрса ҳам, тақа ясашга киришиди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

2 тар. Тақачилар ишлайдиган жой; тақачиларнинг дўкони, ишхонаси жойлашган раста, кўча ёки маҳалла. Бари бир, Маҳкам тинмади, тақачилликка тушиб, бир чети учган сандон кўтариб келди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Очил тақачи Мадумарни танийди, кулоллар растаси тақачиликнинг шундай ёнгинасида. А. Мухтор, Чинор.

ТАҚАШТИРМОҚ Бир-бирига тақаб, тегизиб қўймоқ, ёнма-ён жипслаб жойлаштиримоқ. Столни деворга тақаштириб қўймоқ. — Қизлар бирин-сирин келиб, ўринлари устига ўтиришлар. Ўрин қатор ва бир-бирига тақаштириб солинган эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАҚВИМ [а. تقویم — тўғрилаш, тузатиш; баҳолаш; календарь] 1 эск. Сайёра (плане-

та)ларнинг ҳолат ва ҳаракатларини кўрсатувчи йиллик жадвал; юлдузлар жадвали.

2 Йилнинг барча ой-кунлари тартиби билан кўрсатилиб, бошқа турли хил қизиқарли маълумотлар ҳам берилган жадвал ёки китобча. *Стол тақвими. Йиরтма тақвим.*

ТАҚВО [а. تَقْوَى – диндорлик, художўйлик; худодан кўрқиш] дин. 1 Мустаҳкам диний эътиқод; художўйлик, диндорлик.

2 Ҳаром-ҳаришдан ҳазар қилиш, ўзини сақлаш, тийиш. [Эшонларнинг] *Тақво эмиши қилишилари, Яъни шуладир ишлари: Ғақир молин чайнарга йўтирилган тишлари. Ҳамза.*

ТАҚВОДОР дин. 1 Мустаҳкам диний эътиқодли; художўй, диндор. Элдан бурун масжидларга кетаётган тақводорлардан бошқа кўчаларда ҳеч зоғ йўқ. М. Осим, Ўтрор.

2 Ҳаром-ҳаришдан ҳазар қиласидиган, ўзини сақладайдиган, тиядиган; пок. *Мула Маҳмуднинг гапидан кейин баъзи тақводорроқ кам ерли дехқонлар ҳам қўшимча сифатида бўлиб берилган токзордан воз кечишиди. С. Анопроев, Оқсой.*

ТАҚВОДОРИК Тақводорга хос иш, хислат; тақводор эканлик. *Бу амир муллалик ва тақводорлик билан донги чиққан бир кимса эди. С. Айний, Қуллар. Йигит, хўжас оиласининг тақводорлигини, фуқарога қиз бериш у ёқда турсин, унинг совчисини ҳам остононадан ҳатлатмаслигини билар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ТАҚДИМ [а. تَقْدِيم – олга силжитиши; юқори лавозимга кўрсатиш, тавсия этиши; бир нарсани бирор кимсага бериш; бир кишини бошқа киши билан таништириш] Тавсия, таклиф. *Юқори идораларнинг тақдимига кўра ишга тайин этмоқ. — Жамоатчилик асосида ишлайдиган раис (оқсоқол) маслаҳатчилари ўртасидаги вазифалар тақсимоти, раиснинг тақдимига кўра, фуқароларнинг йигини томонидан амалга оширилади.* Газетадан.

Тақдим этмоқ (ёки қилмоқ) 1) тавсия этмоқ, таклиф қилмоқ. *Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) тортиқ, совға сифатида бермоқ, тортиқ (ҳадя) қилмоқ. *Муҳиддиннинг тақдим қилган совғаси Ҳосият ҳоланинг бошини кўкка етказди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.. дарс вақтида мени хаёл суриб ўтирганини расм-**

га олибди.. Кейин расмни менга тақдим этди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ТАҚДИМНОМА [тақдим + нома] Ёзма тақдим. ..жазонинг ҳали ўтамаган қисмини юмшоқроқ жазо билан алмаштириш тўғрисида.. судга тақдимнома топшириш ҳуқуқи берилсин. Газетадан.

ТАҚДИМОТ [а. تَقْدِيمات – «тақдим» с. кўпл.] Бирор нарсани тантанали суратда кўпчиликка таништириш.

ТАҚДИР [а. تَقْدِير – ҳисоблаб чиқариш, ҳажмини белгилаш; эътироф этиш; фараз, эҳтимол; баҳолаш, қиймат] 1 дин. Олдиндан белгилаб кўйилган, пешонага битилган кўргилик; ёзмий, қисмат. *Қора тақдир. Шум тақдир. — Нима қилардик, бандасининг қўлидан нима келарди.. тақдир. М. Исмоилий, Фаргона т. о. -У ҳам эмас, бу ҳам эмас, – деди [Кумуш], – ҳаммаси худонинг тақдиди! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмад Ҳусайн қулдан бадтар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу дехқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди. Ойбек, Нур қидириб.*

Тақдир бўлиб Тақдир юз бериб, насиб этиб, пешонада ёзилгани бўлиб. *Лайлонинг отаси ҳам, онаси ҳам менга ўрганиб қолишиди.. тақдир бўлиб, Лайлонинг синглиси Мастурага ўйландим.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Тақдир қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) насиб қилмоқ, насиб этмоқ, буюрмоқ. *-Худо тақдир қилган бўлса, бу ҳунарни ҳам топамиз, – деди эшон.* С. Айний, Дохунда; 2) муносиб баҳоламоқ, тақдирламоқ. *Ош ўҳшалган эди. Биринчи ошамдаётқ, Маҳмуд Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Тақдирга тан бермоқ** 1) дин. ўз қисматига, кўргиликларига худонинг иродаси, хоҳиши деб, рози бўлмоқ. *Тўхта хола ўзини босиб, кўз ёшлиарни ютиб, тақдирга тан бериб тура қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) умуман кўнинмоқ; чидамоқ. *Ҳасратдан, ўигидан зериккан фуқаро тақдирга тан бергиси келмайди.* Ҳ. Шамс, Оқнадар.

2 Келгуси ҳаёт; келажак, истиқбол. *Аввал Адолат ўз тақдиридан бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди.* Энди бўлса у ёғиз ўз тақдирини эмас, ўзига ўҳшаган юзлаб хотин-қизларнинг тақдирини ўйлайди. С. Зуннунова, Гулхан. *Аслида ҳаяжон билан қизларнинг оғизга кўз тикар, гўё ўзининг бундан кейинги*

тақдиди уларнинг жавобига боғлиқдек, юраги тақа-пұка әди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 Келгуси натижасынан, унинг нима бўлиши, қандай экани. Ҳосилнинг тақдиди ана шу зовурларни ҳар йили, ҳеч бўлмагандан, йил ора тоозалаб туршига боғлиқ. Газетадан. Георгий Синявский отаси тузган лойиҳанинг тақдиди нима бўлганини билib беришни илтимос қилибди. «Ўзбекистон кўриқлари». Ҳошим аканинг мушоҳадаларига берилиб ўтирасам ҳам, лекин.. хаёлим бояги хатнинг тақдидида әди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ТАҚДИРДА боғл. Шарт маъносини билдиради, шарт муносабатли гапларни боғлаш учун хизмат қиласи. Ҳаммаси эмас, бирон-таси рост бўлган тақдирда ҳам, мен бу гапларни сизга айтмас әдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Агарда кўниб, ҳўн деса-ку хайр; кўнмаган тақдирда, бу хабарни Отабекка етказсан, зора шунинг билан кўнгли совиб тушса. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тирик ҳужайра ташқи мұхит билан мұнтазам алоқада бўлган тақдирдагина яшай олади. «Фан ва турмуш».

ТАҚДИРДОШ Тақдиди бир, бир хил тақдирга эга. Мана донгдор пахтакор жуянов, Рұхсори гулми, қуёш? Қемираркан висолсиз хижрон, Сирқирадим тақдирдош. Зулфия, Ўрак тўлқинлари.

ТАҚДИРЛАМОҚ Муносиб баҳо, мукофот ва ш.к. билан нишонламоқ, қадрига етмоқ, қадрини қайд этмоқ. Буюк хизматларини тақдирламоқ. — Бир кеч унинг бу фазилатларини тақдирлабган бўлиб, ресторанга тақлиф этди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Ҳамид Олимжоннинг.. хизматларини тақдирлаб, унинг номи агадийлаштирилди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАҚДИРНОМА [тақдир + нома] Тақдирлаш ҳақидаги ҳужжат, тақдирлаш қоғози. «Қибрай» дам олиши ўйи Ўзбекистон курортлар бошқармасининг тақдирномасига сазовор бўлди. Ф. Исҳоқов, Роҳатижон. Экс-понатлар орасида Fаниевнинг фронтдан ёзган хатлари, жсанговар тақдирномалари, гувоҳномалари бор. Газетадан.

ТАҚИЛЛАМОҚ «Тақ-тақ» этган товуш чиқармоқ. Эшик тақилади. — Укўзини юмди дегунча, хаёлида қорабайир жавлон қилар, тақаларининг тошларга урилиб тақиллаши

қулоқларига эшишилаётгандаи туюларди. Ҳ. Фулом, Машъал.

Томоғи тақилламоқ қ. **томуқ**.

ТАҚИЛМОҚ I Тақмоқ фл. мажҳ. н. Қўк-ракка тақиладиган нишон.

ТАҚИЛМОҚ II 1 Тегинмоқ; тегмоқ.

Эшикнинг қулф ва занжирни бўлмай, юзига ёпиқ ҳолда турган бўлса ҳам, у [йигит] эшикка тақилмади, машақатланиб, деворга минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нутқда, гапда кимса ёки нарса ҳақида тўхтамоқ, гапириб ўтмоқ. *Маърузачи қўн масалаларга тақилмади*.

ТАҚИМ Оёқнинг тизза ости букиладиган жойи. Унинг ўзи ҳам сочини иккита қилиб ўриб, тақимига тушириб юришни яхши кўрарди. П. Қодиров, Эрк. Шу заҳоти тақимим, умуман, бутун баданим қичишиаётганини пайқадим. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар. -Ия, Обиджон, — тиржайиб гапирди Қамбар, — мен ўйловдимки, улоқни тақимга босиб келасиз, бу ерда қозон осамиз деб, қуруқ томоша денг. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАҚИМЛАМОҚ От устида ўтирган ҳолда бирор нарсани (мас., улоқни) тақими остига босиб олмоқ. *Орият зўр нарса. Сен ҳам майдондасан. Улоқ отингнинг елкасида турибди, тақимла*. И. Раҳим, Ихлос.

ТАҚИМОҚ с. т. Айбни бирорвга ағдармоқ, тўнкамоқ, бирордан кўрмоқ. Модомики шундоқ экан, рашк тўғрисида бирорвга айб тақиши қийин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТАҚИНЧОҚ Узук, исирға, маржон каби тақиладиган зеб-зийнат буюмлари. Сиз ўша — тақинчоқ, долларга банда, Вилладан дунёга ташлайсиз назар. Зулфия.

ТАҚИР 1 от, геогр. Қаттиқ қатқалоқ билан қопланган ер. Туя қувласа, шудгорга қоч, Илон қувласа — тақирга. — Кум уюмлари орасида нуқул гилдан ҳосил бўлган майдонлар учрайди. Бундай жойлар тақири деб аталади. «Ўзбекистон географияси». Оқмаган дарёнинг номидир тақири. А. Орипов, Йиллар армони.

2 сфт. Гиёҳ ўсмайдиган ёки деярли ўсмайдиган; яйдоқ, яланғоч. Тўғри, олти-етти йил илгари бу жойлар — Қарши чўли тақири ердан фарқи йўқ әди. «Ўзбекистон кўриқлари».

3 сфт. Ўт-ўлансиз, ўт-ўлани ердан кўринмайдиган (ўсмаган) даражада. Қўнишдаги

тақири ялангликда куни билан түйиб ўтлаган қўй-эқиқида кави қайтариб ётибди. С. Ано-боев, Оқсой.

4 сfmt. Сочи, жуни, туки йўқ; туксиз. ..баззи ўртоқларнинг алдамчилигини кўрганда, тақири даҳанимга соқол чиқиб кетшишига оз қолди. «Муштум». Жамшид шундоқ дераза тагида, тақири гилам устида ухлаб қолди. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди.

5 сfmt. кўчма Ҳеч нарса тўшалмаган; яланғоч. Тақири ерда ухламоқ. — Йўлдош ака тақири шолчага, худди саккиз қават кўрпачага ўтиргандай, бамайлихотир ёстаниб олди. Х. Назир, Васият.

6 рвш. Сира, асло; мутлақо, бутунлай. Бу ишдан тақири хабарим йўқ. — [Нодира:] Уй анжомларим, кийимларим кўзимга тақири кўринмади. Ҳамза, Майсаранинг иши. — Кўз тикиб турган ерларимиз эски ариқданки сув ичолмайди, янги ариқдан тақири ичолмайди, яна азалгидай қақраб ётаверади, — деди Ҳасан сўфи. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мумкинми, айтгин ахир? Бу иш ярамас тақири. К. Муҳаммадий.

7 Сира қолдирмасдан, тозалаб, қиришиб; тозаланган. Сочини тақири қирдирган бир киши сал жилмайиб қараб турарди. С. Ано-боев, Оқсой. У киши [бой] шўрвани пиширади, лекин мойини сузиб ичади, гўштини ейди, менга тақири суяқ билан бир коса жисрсиз сув келтиради. Ойбек, Танланган асарлар.

8 шв. Чала туғилган чақалоқнинг териси.

Тақири чиқмоқ Ўт-ўлани ейилиб тугаб бўлган. Мол оралаб кетган ангизларнинг аллақачон тақири чиқсан. Н. Қобил, Унтутилган соҳиллар.

ТАҚИРЛАМОҚ айн. **тақилламоқ**. Эшик тақирилади. Узоқдан араванинг тақираган овози эшишиди.

ТАҚИРЛИК Тақири жой, майдон. Шу куни ёқ узоқ-яқиндаги чўпонлар тақирилдаги қудуқ ёнига.. одамлар келиб туршишганини эшишиди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАҚИР-ТУҚУР 1 тақл. с. «Тақири» ва шунга яқин товушларни билдиради. [Устахонада] Болғаларнинг тақири-туқури, ишчиларнинг шўх қаҳҳаҳалари баралла эшишилиб турибди. Ш. Умурзоқова, Баҳорни қутлаб. Эъзозхон.. ўй билан ўтирганда, йўлдан мактабга бурилган арава гилдиракларининг тақири-туқури эшишиди. Ҳ. Ғулом, Машъял. Қулогига тунука томнинг бир меъёрда та-

қири-туқури қила бошлагани эшишилди. И. Рахим, Зангори кема капитани.

2 Қақири-кукур, лаш-луш(лар). Ҳар ерда синиқ-миниқ идишлар, тақири-туқурулар, ҳар хил жиҳозлар айқаш-үйқаша бўлиб ётарди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҚИЯ қ. **такя**.

ТАҚИҚ [а. تَقْيِيقٌ – узиш, тўхтатиш; қулоқ солмаслик, бўйсунмаслик] Ман, қатагон. Ислом дини санъатни ўзига хизмат қилдириш билан бир қаторда рассомлик, мусиқа ва қўшиқ санъатига муайян тақиқлар киритди. «Фан ва турмуш».

Тақиқ қилинган қўшиқларни айтмоқ. Бесўроқ кириш тақиқ этилган.

ТАҚИҚЛАМОҚ Ман этмоқ, қатагон қилмоқ, тақиқ қилмоқ. Чекишини тақиқламоқ. — Бизда йўқ чегара, дину ирқу ранг — Ақл тақиқлаган барча жаҳолат. Ғ. Ғулом. Менга зов бошига боришимни тақиқлаб қўйишишганди ўйдагилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ТАҚИҚЧИЛИК с. т. Тақиқ иши. — Нодон бир кимса тенамда тақиқчилек қилиб турса, билмадим, бу ёғи қандоқ бўлар экан? — деб қўлларини ўйнатиб шикоят қилди қори. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТАҚЛИД [а. تَقْلِيدٌ – ваколат бериш; (амалга) тайинлаш; ўхшатиш] 1 Шахс ёки нарсанинг овози, хатти-ҳаракати ва ш.к. ни иложи борича аниқлик билан, ўзидай қилиб айтиш, бажариш; ўхшатма овоз, ҳаракат қилиш. Шодон асқиялар, пайров ва тақлид Даврани порлатар мисоли чироқ. А. Исроилов. Минг ўйлайдирким, булбул қаломи Ўзгармайди, яхлит ҳамиша. Аммо шўрлик тўтигининг ҳоли Ўзгаларга тақлид ҳамиша. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Ижод, фаолиятда ўзгаларга эргашиш, ўзгалар намунаси асосида иш олиб бориши. Тақлид эса, аксинча, бошқа ёзувчига кўркўона эргашиш, унда тасвирланган ҳаёт лавҳаларини «ўзлаштириб», механик суратда кўчиришига олиб келади.. Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш.

Тақлид қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ўхшатма овоз, ҳаракат ва ш.к. ни бажармоқ, қилмоқ. Уқишилек корчалонлари ва боёнларининг юриши туришларини, қилиқларини жуда дўндириб тақлид қилади. Ҳ. Шамс, Душман. Фрицларнинг одатлари, юриши туришларини артист-

лардек ҳаракатлар билан жонли тақлид этиб, масхара қиласы эди. Ойбек, Қүёш қораймас; 2) фаолият, ижод ва ш.к. да ўзгаларга әр-гашмоқ, тақлидан иш олиб бормоқ, ҳаракат қилмоқ. Ёмонни таңқид қиласы, яхшига тақлид қиласы. Мақол. — **Бола тақлидчи бўлади, у.. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қиласы.** С. Зуннунова, Янги директор.

ТАҚЛИД сўз ёки тақлидий сўз тли. Турли товуш ёки образларга тақлидни билдирувчи сўзлар. Mac., тақ, гуп, шарақ-шурук, лип-лип, ялт-ялт ва б.

ТАҚЛИДАН ўзгага ўхшаб ёки ўхшабиб, тақлид қилиб, тақлид тарзида. **Бу одам аввал уятчан қизларга тақлидан ноз қилиб, кейин ҳалиги бекасам тўн кийган жувонга тақлидан ўйинга тушиб, ҳаммани кулдирди.** А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари. **Ҳўжабековдан сўнг Сайдози сўз олди. Уҳар вақтда гидек кўримиз жуссасини раисга тақлидан тиктирган кулранг кителига яширган** эди. А. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚЛИДИЙ Тақлид билан бўлган, тақлид натижасида юзага келган. **Тақлидий шеър. Тақлидий сўз.**

ТАҚЛИДЧИ ўзгаларга тақлид қилувчи, тақлид йўлидан борувчи. **Тақлидчи шоир. Бола тақлидчи бўлади..** С. Зуннунова, Янги директор.

ТАҚЛИДЧИЛИК ўзгаларга тақлид қилиш; тақлидий йўл (мас., ижодда). **Бу «модернизм», «тақлидчилик» касалидир, уни даволаши керак. «Муштум».**

ТАҚМАГУЛ бот. Сертикан, гули майдада ёввойи атиргул; жингул.

ТАҚМОҚ 1 Безак буюмлари, медаль, курол ва ш.к. ни тананинг (кийимнинг) бирор жойига ўтказиб, осиб ёки боғлаб ўрнатмоқ. **Бармоққа узук тақмоқ. Кўкракка медаль тақмоқ. Кулоққа исирга тақмоқ. Бўйинга маржон тақмоқ. Белга қилич тақмоқ. Сочга лента тақмоқ.** — **Гунафшалар очилди, чакканга тақ, чакканга; Атир ҳиди сочилиди, Чакканга тақ, чакканга.** З. Диёр. **Тўғридаги деворга Охунбобоевнинг чақмоқ телпак кийиб, кўкрагига қизил лента тақиб тушган сурати ёпиширилган.** С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Тўғнамоқ, чатмоқ. **Кўйлакка тугма тақмоқ. Белбоққа мунчоқ тақмоқ.**

3 Тешигидан ўтказиб кўймоқ, ўтказмоқ. **Кечадек ойдин. Игнага ип тақса бўладиган.** Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

4 Умуман, бир нарсани бошқа нарсага маҳқамламоқ. **Олимов таёқлар тенасига чиллакдай айрилар боғлаб, уларга қизил қоғоздан варрак қулогидай шокилалар тақиб қўйди.** Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

5 қ. тақимоқ. **Ўз айбингни бирорга тақма.** — **Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақётганим йўқ-ку!** А. Қаҳхор, Мунофиқ. **Бу битта одамнинг [Раҳмонқуловнинг] одати. Уни сен колективга тақма..** А. Мухтор, Чинор.

ТАҚОВУЛ [а. قابيل] — бир-бирига юзмажуз. қарама-қарши бўлиш, туриш; таққосланиш, қиёсланиш] с. т. **Ўзаро мос, муқобил.** Ҳури билан иккенинг унга от ҳам қўйиб қўйшишган: ўғи түғилса, Элбекка тақовул — Шербек, қиз түғилса, Ҳурига тақовул — Нури қўйшишади. С. Анорбоев, Оқсой.

ТАҚОЗО [а. قاظاء] — вақтнинг ўтиши, туталланиш; судланиш; хоҳлаш, қатъий талаб (етиш) Бирор ҳолатдан, вазиятдан келиб чиқадиган талаб. **Замон тақозоси.** Ҳаёт тақозоси. — **Тақдир тақозоси билан Ақмал шаҳарда яшаб қолди.** М. Ҳазратқулов, Журъат. **Козим энди хизмат тақозоси билан Ширинбўлоқдаги бабзи ишларни адолат қилгани кетяпти.** Э. Усмонов, Ёлқин.

Тақозо қилмоқ (ёки этмоқ) Шундай бўлишини талаб қилмоқ, кўрсатмоқ. .. **Меъмор ҳозирги ёшларнинг эҳтиёткор ва пухталигини кўриб таажжубланар, замон шуни тақозо қилаётир, деб ўйларди.** Мирмуҳсин, Меъмор. .. **Абдураҳмонни топиб айт, бор одамларни шаҳардан тезда кўчирсин, фурсат чекинишини тақозо этади.** С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТАҚРИБАН [а. قربان] — ҳақиқатга яқинроқ; тахминан, қарийб] Тақрибий равишда, тахминан. **Масалани тақрибан ҳал қилмоқ.** Тақрибан ҳисобламоқ.

ТАҚРИБИЙ Жуда ҳам аниқ эмас, лекин ҳақиқий қийматга энг яқин. **Тақрибий сон.** Тақрибий ҳисоблашлар.

ТАҚРИЗ [а. قریظ] — рецензия ёзиш; бирор китоб (асар)ни мақтаб ёзиш] Илмий, бадиий ва б. турдаги асарга таңқидий нуқтai назардан берилган ёзма баҳо, таҳлил. **Сайдий бунга катта бир тақриз ёзив.** Улфатни пролетар мағкурасини ўзлаштириб етмаганиликда айлади. А. Қаҳхор, Сароб. **Икки йил ўтгач, унинг асарлари тақризларда, адабий-танқидий мақолаларда тилга олинади-**

ган бўлди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ТАҚРИЗЧИ Тақриз ёзган ёки ёзадиган шахс; тақриз муаллифи. *Санжар Сиддиқов.. тарихчи, публицист, таржимон, тақризчи, санъатшунос, педагог эди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

ТАҚРИЗЧИЛИК Тақриз иши. *У [Абзам Аюпов] тақризчиликнинг ҳамма турларида иккى юзга яқин катта, кичик мақолалар ёзиди.* Х. Ёдгоров, Боқий умр.

ТАҚРИР [а. تَقْرِير — қарор қилиш; қарор бериш; маъруза, ҳисобот; билдириш, хабар бериш] эск. кт. 1 Ҳат, мактуб, нома; ёзма асар. Аммо бу тақрирни.. муайян қатли ом соати еттағаунча.. пўшида [яширип] тутилмоғи маъқулдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёзма таҳтил; илмий текшириш.

Тақрир бўлмоқ Ёзилмоқ, ёзма ҳолда яратилмоқ. *Навоий ҳар асарким қиласа таҳрир, Бўлибдур Андижон лафзидаги тақрир. Ҳабибий.* **Тақрир қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) ёзмоқ, ҳат ёзмоқ; мактуб юбормоқ. *Муштум почча! Тушимни сизга тақрир қилиб.. таъбири айтиб беришингизни сўрайман.* «Муштум»; 2) фойда-зиёни ҳақида мулоҳаза юритмоқ, ўйлаб кўрмоқ; таҳтил қилмоқ. *Азизим, ростеъй, бир сўзли бўл, ёлғонни касб этма, Киши тақрир этарда чин-чину афсона-афсона.* Ҳабибий; 3) муносиб кўрмоқ, лойиқ деб билмоқ, қисмати, тақдири деб белгиламоқ. *Чўриликни муллалар сенга қилдилар тақрир, Кел, бугун бу заҳмингга маърифатни дармон қил.* Ҳамза.

ТАҚСИМ [а. تَقْسِيم — қисмларга ажратиш, бўлиш; авраш; ёлвориб сўраш] 1 Қисмга, улушга бўлиш; бўлиш. *Иш тақсими. Даромад тақсими.* — Қазув тақсими бой учун ҳам, камбағал дехқон учун ҳам баравар бўлиб, минг таноб ери борга ҳам, чорак таноб ери борга ҳам бир эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кам қўлл. Бўлинган қисм; улуш. Экканда, тиккандаги ғойиб Ҳошимбой хирмонда ҳозир бўлар, ҳосилнинг учдан иккى тақсимини ўзига оларди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 эск. мат. Бўлиш амали, бўлиш. Уч тақсими олти (3/4) иккى бўлади.

Тақсим сон тлиш. Бўлак, улуш ифодалай-диган сон. Мас., бештадан, учтадан. **Тақсим қилмоқ** (ёки этмоқ, айламоқ) 1) қисмларга, улушларга бўлмоқ, ажратмоқ; ҳар жойга, ҳар кимга ўз улушини, тегишини ажра-

тиб бермоқ. *Шундан сўнг улар ўртасида иш тақсум қилинди.* Ойбек, Танланган асарлар.. боя жўякларга чим босиб, сув тақсум қилаётганда, кийимлари шилта бўлиб кетса ҳам, бир оғиз индамади. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Аслида тупроқни одил табиат Тақсум айлаган-ку ер юзига тенг.* А. Орипов, Юртим шамоли; 2) мат. бўлиш амалини бажармоқ, бўлмоқ. *Берилган сонни бешга тақсум қилмоқ.*

ТАҚСИМЛАГИЧ тех. Машина, механизм, мотор ва ш.к. да газ, буғ, электр энергияси ва б. нинг юришини, оқишини тартибга соладиган қисм, мослама.. *Ўзбекистондан юборилган шичтли тақсимлагичлар ва включателлар ишлаб турибди.* Газетадан.

ТАҚСИМЛАМОҚ 1 Тақсум қилмоқ. Даромадни тақсимламоқ. *Кадрларни тақсимламоқ.* Совгагар болаларга тақсимлаб берилди. — Осон ишда лаззат бўлмайди, Адолат. Кундузи билан ер тақсимлаймиз. Кечаси қарор ёзилади. С. Зуннунова, Гулхан. *Мавлон ака нонушта устида бугун қилинадиган ишларни оила аззолари ўртасида тақсимлади.* Ҳ. Гулом, Машъял. Элмурод.. взводларни тақсимлаб, тезда оқон қазишга буюрди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 эск. мат. Бўлиш амалини бажармоқ, бўлмоқ. *Мингни бешга тақсимламоқ.*

ТАҚСИМОТ [а. تَقْسِيمات — «тақсум» с. кўпл.] Бўлак ва улушларга ажратиш, тақсум иши; тақсимлаш, бўлиш. *Даромад тақсимоти.* Мехнат тақсимоти. *Тақсимот механизми.* — Үқишини битирганимдан сўнг, тақсимот бўйича юборишганди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Назар сув тақсимоти ҳақида бош қотириб ўтиради.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Тақсимот комиссияси Комилжонга районга.. ўйлланма берганини эшишиб, онанинг фигони фалакка чиқди.* Д. Нурий, Осмон устуну.

ТАҚСИМЧА Ясси, юза идиш; ликоп. *Ўчоқбошидан бир тақсимчада қовурилган жигар билан майдага тўғралган пиёз юборишди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Нозикхон иккита чуқур тақсимчада норинни уйиб олиб кирганда, сұхбат бўлинди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ТАҚСИР [а. تَقْسِير — қисқартириш, камайтириш; камчилик; сусткашлик, бепарвонлик] эск. Амалдорларга, бой ва муллаларга ҳурмат билан мурожаат шакли. [Мулла-

дўст:] **Тақсирим**, бизнинг този давлатимиз жанобингиз-да. Ҳамза, Майсаранинг иши. -**Гапингиз нуқул ҳақиқат, тақсир,** – деди Олчинбек.. К. Яшин, Ҳамза.

ТАҚ-ТУҚ «Тақ» ва шунга яқин товуш(лар)ни билдиради **Тақ-туқ қилиб ишламоқ**. *Ғидиракларнинг тақ-туқи.* — Салтанат.. поиниаси баланд туфлиси билан полни **тақ-туқ босиб, давранинг ўртасига чиқди**. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ТАҚЧИЛ Кам бўладиган, кам топила-диган, етишмайдиган; камёб, камчил. **Тақчил мол.** *Тақчил хомашё.* — *Шу иншоотларни ишга тушириш.. сув тақчил ерларни сув билан таъминлашни анча яхшилашга.. имкон беради.* Газетадан.

ТАҚЧИЛЛИК 1 Етишмаслик ҳолати, тақчил ҳол. *Ёғоч, таҳта тақчиллиги.* — *Республикамиз суформа дехқончилигида маълум даражада сув тақчиллиги сезилиб туради.* «Фан ва турмуш».

2 иқт. Илгари белгиланган, режалаштирилган ёки зарур даражадаги маблағ, ресурс, товарларнинг етишмаслиги, танқислиги; дефицит. *Товарлар тақчиллиги. Бюджет тақчиллиги.*

ТАҚЯ [а. تَقْيَّا – эҳтиёткорлик; яшириш, бекитиш] эск. Сидирга матодан тайёрланган гулсиз дўппи. *Шоирнинг бошида учли кўк тақяга силиқ ўралган кўркамгина салла.* Ойбек, Навоий. *Бир оздан кейин эс-ҳушини ўтигуб олиб, оёқ товуши келаётган томонга қаради ва эркак киши эканини билib, тақя устидан ўралган кичкина шол рўмолини юзига тортиди.* Ойдин, Суҳбати жонон.

ТАҚҚА Баъзи нарса, ҳаракат ва ш.к. нинг бирдан, бутунлай, батамом юз беришини кучайтириб, таъкид билан билдиради. *Отлар кўпrik олдида таққа тўхтади.* Ариқда сув таққа тўхтади. *Оғриқ таққа тўхтади.* — Алимардон тормозни таққа босди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бойваччанинг важоҳатини кўрган хизматкорлар турган жойларида таққа қотиб қолишиди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ёмғир ёға бошласа, иш таққа тўхтайди.* Ҳ. Ғулом, Феруза. ..осмондан сўнгги томчилар тушиб бўлиб, чақмоқ ҳам таққа тўхтади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТАҚҚОС [а. تَقْيَّا – кўз билан ўлчаш, чамалаш; қиёслаш, чоғишириш] Ўзаро со-лишишириш, чоғишириш; қиёс. *Гул дея атаб-*

сан севган ёрингни, Гўзал туюлгандир сенга бу таққос. Уйғун.

ТАҚҚОС ҚИЛМОҚ Бир-бирига қиёс қилмоқ, солишиширимоқ, таққосламоқ. *Бу ўзгаришларни бирор нарсага таққос қилиши қийин.* Эллар, юртлар, одамлар ўзгарди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТАҚҚОСЛАМОҚ Қиёсламоқ, солишиширимоқ, чоғишиширимоқ. *Фактларни таққослаб кўрмоқ.* *Таққослаб бўлмайдиган юксак суръатлар.* — *У.. топ ўйлнинг ҳар икки томонидаги гўзаларни таққослади.* Ойбек, О. в. шабадалар. *У ўзича ҳар икки қишилоқни бир-бирига таққослаб кўрди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Олтмиш ўйл оламни қилиб томоша, Нимани кўрибман – таққослаб ёздим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТАҒАЙЮР [а. تَغْيِير – ўзгариш, бошқа тусга кириш; ўзгарувчанлик] эск. кт. *Ўзгариш, тусини ўзгаришиш, ўзга тусга кириш.* — *Ҳолингизда тағайюр кўраман, ўтиринг, – жой кўрсатди Соҳиб Доро.* Ойбек, Навоий.

ТАҒИ с. т. Тағин, яна. *Шомуроднинг аччиғи келиб, Чандана чолга тағи бир сўз айтаб турган экан.* «Ёдгор». *Қизил гул очилар гунчадан-гунча, Тоқатим ўйқ тағи гул очилгунча.* «Равшан».

ТАҒИН рвз 1 Бунинг устига, бундан ташқари, устига-устак; яна, *Тағин бир-иккни киши гапириб, янги раҳбардан мамнун эканликларини изҳор этишиди.* Н. Аминов, Суварак. *Ферузнинг имоси билан тағин уч-тўрт сипоҳи унга шукронга келтириди.* С. Сиёев, Ёргулик. *Ундан кейин тағин бир ўйғилишига боришига тўғри келади.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

2 Тақрор марта; қайтадан, яна. *Бир пайт бурчакдан, охур томондан тағин шитирлаш эшишилди.* Ш. Ҳолмирзаев, Йўллар, Йўлдошлар. *Ўртада тағин сўзсизлик, ўнғайсизлик бошланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 юкл. взф. Таъкид, ҳадиксираш каби маъноларни билдиради. «*Тағин Тошкентдек азим шаҳарда танноз қизлардан биронтасига кўнгил бериб қўйган бўлмасин*», деган ваҳима босди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Мен сени шаштингдан қайтариб қўйган бўлмай тағин..* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТАҒОЙИ эск. кт. айн. тога. *Алишернинг тағойилари Ҳусайн Бойқаро ҳазратларининг яқин одамлари бўлганлар.* Ойбек, Навоий.

ТАФОФИЛ [а. تغافل – ўзини эътиборсиз, бепарво, бегамлиқка солиш; билиб билмасликка олиш] кт. Кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олиш; ғоғиллик. Бир табассум бирла сайд этдинг кўнгилни аввало, Охир нозу тағофил бўлди иш, эй дилрабо. Ҳабибий.

Ўзини тағофилга солмоқ Кўриб кўрмасликка, билиб билмасликка олмоқ. Гарчи муддао кун каби ошкора бўлган бўлса ҳам, нима учундир қутидор яна ўзини тағофилга солиб сўради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲАЙЮР [а. تھیر – ҳайрон бўлиш, тонг (қойил) қолиш; хижолат бўлиш; довдираш] эск. кт. Жуда ҳам ҳайрон бўлиш, нима қилишни, нима дейишни билмай қолиш; ҳайронлик, ҳайрат. Бу сўзни эшиши билан чол таажжусу ва таҳайюрда қоладир. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ТАҲАММУЛ [а. تھەملى – зиммасига олиш; бошдан кечириш; тоқат, сабр, чидам; тўзим] эск. кт. Қийинчиликка бардош бериш; чидаш; чидам, сабр, тоқат. Ҳар қандай ташқи душман унинг [Ҳусайн Бойқаронинг] ерига босиб кирса, ҳар қандай бек исён кўтарса, у қайғурмас, ёғиз газабланар, ҳам таҳаммул ва сабот билан сафар чораларини кўрар эди. Ойбек, Навоий.

Таҳаммул қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бардош бермоқ, чидамоқ, сабр-тоқат қилмоқ; сабр-тоқат билан кутмоқ. Бек.. яна ярим соатга таҳаммул қилсангиз, ошни еб, йўлга тушасиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кифояланмоқ. Тушда иштаҳа бўлмай, қовун билангина таҳаммул қилганларидан, қорин оч, бунинг устига-устак, жазирама офтоб. И. Қаландаров, Шоҳидамас, баргига.

ТАҲ-БАТАҲ [а. تەھ-بەتە – остма-ост; қават-ма-қават] кам қўлл. айн. қатма-қат. Кўнгилни ғунча янглиг таҳ-батаҳ қон айладинг кетдинг. Муқимий. Ой, юлдузлар таҳ-батаҳ, Ёшлганда оқшомги салқин.. Р. Бекниёз, Мовий тўлқинлар.

ТАҲДИД [а. دىدەن – дўқ қилиш, кўрқитиш] кт. 1 Қўрқитув, дўқ, пўписа. Гулнорнинг заҳарланганини Мирзакаримбой ва ўғиллари қатвиян рад қилиб, маъсума қурбоннинг ота-оналарининг тилларини дўқ, таҳдид билан муҳрлашга тиришилар. Ойбек, Танланган асарлар. Нусратилла меҳмоннинг кўзига қараб туриб, таҳдид билан айтди: -Чиқиб кетинг! А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Таҳдид қилмоқ Таҳдидли хатти-ҳаракат қилмоқ, дўқ-пўписа қилмоқ. У Ҳамиданчи ҷақириб олиб, Ҳайдарга таёқ билан таҳдид қилиб қўйди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. -Йўқол, кўзимга кўринма! – бек овозини кўтариб таҳдид қилди. Ҳ. Гулом, Машъял.

2 Бирор фалокатнинг, кўрқинчли воқеанинг содир бўлиш хавфи; хатар, хавф. **Таҳдид солмоқ.** ■ Биламан, ҳаётим таҳдид, хатарда. У. Қўчқоров. Бу пунктда барқарор бўлган армия кучлари душманнинг сўл қанотини катта таҳдид остида қолдирганди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТАҲДИДЛИ Таҳдид солувчи, кўрқинчли, хавфли; таҳдид ифодаловчи. Замира бошини кўтариб, унинг кўзидаги заҳарли олов бугун жуда таҳдидли эканини кўрди. П. Қодиров, Уч илдиз. Баширжон қоғоздан кўз узиб, чолга таҳдидли тикилди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

ТАҲЛИКА [а. تھلىک – ҳалокат, ўлим; йўқ бўлиш, завол] Бирор фалокат, ҳалокат, баҳтсиз ҳодисанинг содир бўлиш хавфи туғилган ташвишли ҳолат, шундан кўрқиши (чўчиш) ҳисси. Сел таҳликаси эсон-омон ўтди. ■ Аҳмад Ҳусайнни кўриши биланоқ ҳар гал кўркув ва таҳликани унумса-да, юрагининг бир чеккаси ҳамиша ғаш бўлар эди. Ойбек, Нур қидириб. Беш кунлигим борми, йўқми, уни таҳлика остига қўйиб нима қиласман. С. Кароматов, Сўнгги барҳан.. бояги таҳлика хаёлидан узоқлашиб, қалбида илиқ туйгулар уйғонди. П. Қодиров, Бобур.

ТАҲЛИКАЛИ Бирор фалокат, ҳалокат, баҳтсиз ҳодисанинг юз бериш эҳтимоли, хавфи бўлган, таҳликага солувчи, хавфли. Таҳликали кунлар ўтиб, қиз ўзиға келди-ю.. гул янроғидек юзининг чўтирир бўлганини пайқаб, яна ўзини ўйқотди. С. Шамсиева, Шифокор. Андиксон кўчалари таҳликали бир сукутга чўмган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТАҲЛИЛ [а. تھلىل – тарқалиш, (куртак) ёзиш; текшириш, суриштириш; ҳал қилиш, очиш] 1 Нарса, ҳодиса ва ш.к. ларни моҳият, қонуният ва б. жиҳатлардан текшириш, ўрганиш иши. Илмий таҳлил. Эстетик таҳлил. ■ Фан учун тажриба ва фараз, қиёс ва таҳлил жуда зарур. А. Раҳмонов. Ҳурмат-эҳтиром. Адабий танқид эса илмий тадқиқот ва таҳлил ўйли билан яратган янги-

ликларини ўзи жорий қиласи. У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Бирор нарса, маълумот ва ш.к. ни маълум нуқтаи назардан ўрганиш, баҳолаш. Эртаси кун чўлни яна қадамлаши бошланди. Яна ўлчаш, суратга олиш, таҳлилларни дафтарга кўчириши давом этди. Р. Ўроқов, Қарши чўлида. Менимча, бу тўғрида [мактуб ҳақида] ҳеч қандай таҳлилнинг лозими бўлмаса керак. Чунки бунинг аҳамияти ҳаммамизга маълум. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

3 Бирор нарсанинг таркибини белгилаш ва унинг моҳиятини тадқиқ этиш. Кимёвий таҳлил. Лингвистик таҳлил. Сўзнинг морфем таҳлили. Синтактик таҳлил.

Таҳлил қилмоқ (ёки этмоқ) Таҳлил ишини бажармоқ, таҳлилий иш ўтказмоқ (таҳлил ҳар учала маъносида). Нотиқ ўз сўзининг асосий қисмини юбилиянинг ижодий-имтий фаолиятини чуқур таҳлил қилишга бағишлади. «ЎТА». Аммо мана шу зиддиятларни чуқурроқ таҳлил қилишга ҳали халқнинг онги етмасди. К. Яшин, Ҳамза. Ишларни таҳлил қилиб, керакли ташкилотларга қўнгироқ қилди. С. Нуров, Нарвон. Сўзни синтактик таҳлил қилганда, синтактик ҳодисалар, синтактик бирликлар, уларнинг типлари, ифода материали ва шу кабилар белгиланади. «ЎТА».

4 дин. Дафн маросими олдидан мархум тепасида давра олиб, тиловат қилиш.

ТАҲОРАТ {a. تەھارەت – тозалик, поклик, ювиниб тоза бўлганлик; ҳожатдан сўнг сув билан тозаланиш} дин. Ибодат қилиш, намоз ўқиш, қуръон тиловат қилиши олдидан бет, қўл, оёқ ва б. аъзоларни ювиш, покланиш, шундай покланган ҳолат. *Таҳорат қилмоқ* (олмоқ). Сўфи азонни айтди, гарчанд таҳоратим бўлмаса ҳам, кириб жамоат билан намоз ўқидим. Ф. Гулом, Шум бола. Эшон ая ичкарига ўрин солиб, обрез олдига обдастада таҳорат суви қўйиб, меҳмонхонага чиқди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳозир таҳорат олдим. Намози жумани ўқиб олаи. С. Аҳмад, Ҳукм.

Таҳорат ушатмоқ (ёки синдиримоқ) Ёзилмоқ, бўшалмоқ; ҳожатга бормоқ. Меҳмонлар ўринларидан туриб, увшаган оёқларини уқалаб, кершишб, ким қўл ювишга, ким таҳорат ушатишга тарқалди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАҲОРАТХОНА [таҳорат + хона] 1 Таҳорат олиш, ювиниб покланиш учун мосланган маҳсус хона. *Масжид таҳоратхонаси*.

2 с. т. Ҳожатхона, халохона. Никоҳ-никоҳда, ош-оша қолиб, куёвни қидириб кетганлар. Нихоят, ярим кечада ҳаммомнинг таҳоратхонаси ёнидаги бир оғилининг охуридан қонига белашиб ётгани ҳолда топганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТАҲРИР [a. تەھرىر – озод қилиш; тузатиш, муҳаррирлик қилиш; ёзиш, асар ёзиш] 1 Ёзма ишни, асарни тузатишлар киритиб яхшилаш, тузатиш. *Мақола таҳрирга берилди. Асар таҳрирдан чиқди. Китоб профессорнинг таҳрири остида босилди.* ■ Тўпламдаги.. айрим мақолалар таҳрирга муҳтож. Ф. Абдулаев, Икки хил ёрдам.

Таҳрир қилмоқ Таҳрирдан ўтказмоқ. Замира оқшомлари Очил билан бирга ишлашини, у ёзган, таҳрир қилган нарсаларни оққа кўчиришина масаввур этиб, юраги гурслаб ура бошлади. П. Қодиров, Уч илдиз. Саидий ҳикояни бир ҳафтада тамом қилиб, Илҳомга кўргани берган эди, икки кундан сўнг уни Аббосхоннинг қўлида таҳрир қилинган ҳолда кўрди. А. Қаҳҳор, Сароб. **Таҳрир ҳайъати** Китоб, журнал, газета ва ш.к. нинг нашрини тайёрловчи, унга илмий-методик раҳбарлик қилувчи кишилар гуруҳи. *Лугатнинг таҳрир ҳайъати аъзолари*.

2 эск. Ёзиш, ижод қилиш. «Нуқта лаб устидиа бежодур», дедим, айди кулиб: «Саҳв қилмиши котиби қудрат магар таҳрирда.» Фурқат. Аризани шу мажлисда, мулла Абдураҳмон ҳузурида ёзилиши мувофиқ кўрилиб, муфти таҳрирга ўтириди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТАҲРИРИЙ Таҳрирга оид. *Таҳририй иш. Таҳририй тузатиш. Таҳририй хато.*

ТАҲРИРИЯТ {a. تەھرىرىت} Нашриёт орнларининг нашр ишларини олиб бориш, қўлёзма матнларини ишлаб, нашрга тайёрлаб бериш ва нашр жараённада терилган матнларнинг тўғри-нотғурилигини текшириш ишларини амалга оширадиган бўлими ва шундай бўлим ходимлари. Саксонни қоралаб қолган бу инсонни, таҳририятдаги хонамга кириб келганларида, дастлаб танимадим. Газетадан.

ТАҲРИРЧИ с. т. Таҳрир қилувчи, таҳрир ишларини бажарувчи; муҳаррир; мусахҳих.

ТАҲСИЛ [а. تەھسىل – эга бўлиш, эгаллаш; йиғиш, тўплаш; ҳосил қилиш, ўрганиш (ilmni)] 1 Ўқиши, билим олиш. [Абдишукур] Таҳсилни чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Таҳсил учун Истамбул ёки Мисрга жўнаш орзуси маблағ ўйқулигидан амалга ошмади. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо мадрасаларда дунёвий илмлардан таҳсил бермасак, хароб бўлгаймиз. С. Сиёев, Аваз.

2 Ўқиши мавсуми, дарс-машгулотлар даври. Таҳсил бошланиши билан ҳар бир тўда муллаваччалар патнис ясаб. домгаларнинг олдига олиб кирад.. эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Таҳсил қилмоқ (ёки этмоқ) Мутолаа қилмоқ, мустақил равишида ўқимоқ, ўрганмоқ; билим олмоқ. Искандаро бир неча йил мактабда қуръон таҳсил қилиб, ўқиши-ёзишини ўргангандан сўнг, уйда қолган. Ойбек, Нурқидириб.

3 Билим, маълумот. Сиз ибтидоий ва ўрта таҳсилни тамом қилгансиз. А. Қаҳҳор, Сароб. Шунча таҳсил ва тарбия берганларингиз учун раҳмат. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Лекин мадраса таҳсили уларни қониқтирмасди. Шунинг учун улар «Тараққиёт», «Хуршид».. ҳамда «Вақт» сингари газета ва журнallарни ярим тунда.. мутолаа қилишга киришар эдилар. К. Яшин, Ҳамза.

Таҳсил олмоқ (ёки кўрмоқ, топмоқ) Маълум ўқув юртида ёки бирор мутахассис раҳбарлигига ўқимоқ, билим, маълумот олмоқ. Ҳусайнбек афанди асли хоразмлик бойлардан бўлиб, Туркияда таҳсил олган.. эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Fuёсиiddin Бухоронинг Девонбеги мадрасасида таҳсил кўриб юрган пайтларида отаси уни оқ қиласди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳакимхон Водийи аввал Бухоро, кейин Самарқандда таҳсил топган мулло одам экан. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТАҲСИН [а. تەھسىن – яхшилаш, такомиллаш; тузатиш; маъқуллаш, мақташ] 1 Мамнуният билан, маъқуллаб берилган юқори баҳо; мақтос, тасанно. Кўпчилкнинг таҳсин ва раҳматига сазовор бўлиб, яхши одам деган номга муносиб бўлиш осон эмас. Шукрулло, Яхши хулқ – яхши ҳусн. Гуломжон, қозининг кўз қарашида аллақандай илиқлик, ҳатто таҳсин сезди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Таҳсин ўқимоқ (ёки айтмоқ) Кўкка кўтариб мақтамоқ, юксак баҳоламоқ, тасанно ўқимоқ. Шаҳодат муфти унинг ақлига таҳсин ўқий-ўқий, нос чекиб, ўз жойига ўлтириди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 унд. с. кам қўлл. Балли, офарин. - Таҳсин-таҳсин! – дейди Ҳатиб домла [мулла Обидга] ҳасадли таажжуб билан, – тоза ҳам пулни қирдик, денг.. Таҳсин-таҳсин! А. Қодирий, Обид кетмон.

ТАҲҚИР [а. تەھقىر – нафрлатланиш, жирканиш; менсимаслик, ҳақоратлаш, камситиш, хўрлаш] кт. Хўрлаш, ҳақорат қилиш, камситиш; ҳақорат. Ойша холанинг таҳқири ва ёлғизлик алами билан куйиниб турган Майна бармоқ учи билан бетига тушган ёш томчиларини сидириб, ўзида қандайдир енгиг бўлмас бир куч сезди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Кекса она очлик-муҳтожликда, таҳқири ва тубанликда кун сайн сўлиб, бойнинг бостирма ёнидаги қора ҳужрасида қизининг ўз қўлида жон берди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Таҳқири қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳақорат бўлувчи, хўрлик келтирувчи гап-сўз айтмоқ, иш қилмоқ. У қайнота-қайнонанинг муттасил таҳқири қилишига чидай олмасди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. Барни бир, ҳар қандай ёлғон кимнидир таҳқири этади. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

ТАҲҚИРЛАМОҚ Таҳқири қилмоқ, хўрламоқ. ..шу соҳта маълумот асосида тергов бошланиши.. мени қаттиқ таҳқиrlамоқда. О. Ёқубов, Излайман. Толиб ака ҳар қандай андишани ўғиштириб қўйиб, Аҳмадни ҳар қадамда таҳқиrlай бошлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТАҲҚИРЛИ Таҳқири, ҳақорат ифодаловчи, таҳқиrlовчи; Таҳқири кулги. Таҳқири пичинг. ■ Мирзакаримбойнинг бундай муоммаласи Йўлчига таҳқири бўлса ҳам.. куттимаган бир ҳодиса эмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТАҲҚИРОМУЗ [таҳқири + ф. میں – ўхшаш, каби] Таҳқири мазмунидаги, ҳақорат ифодалайдиган. Таҳқиromуз гап. ■ [Америка официериди] Ўзининг улуғворлиги, давлати билан кибрланадиган одамлардагина бўладиган таҳқиromуз табассум пайдо бўлди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Аёл эрига беписанд, таҳқиromуз қаради. Н. Аминов, Суварак.

ТАҲҚИҚ [а. تەقىقى - бажариш, амалга ошириш; текшириш, бирор нарсанинг ҳақиқатини излаш, текшириб кўриш, аниқлаш] эск. кт. Текшириш, суроштириш; аниқлаш. *Таҳқиқ, тафтиши битган куниёқ ўзим огоҳлантиурман*. Ойбек, Навоий. *Ағфус, жанобларини Тошкентда учратолмадим. Таъқиб, таҳқиқ кучайди..* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТЕАТР [лот. *theatrum* < юн. *theatron* – томошахона] 1 Актёrlарнинг саҳнадаги ҳаракатлари орқали ҳаётни, ҳаётий ҳодисаларни бадиий равишида акс этирувчи санъат тури, шу санъатга асосланган томошалар. *Қўғирчоқ театри.* — *Китоб нашр этиши, театр, кино, телевидение ва радиога катта эътибор бериладётганинг гувоҳи бўлдик.* Газетадан. Кино, театр каби санъат турлари орасида адабиёт ҳам тарбиянинг энг фаол ва самарадор омилларидан биридир. «Фан ва турмуш».

2 Шундай санъат воситасида томошалар кўйиш билан шуғулланувчи муассаса. *Навоий номидаги опера ва балет театри.* Ёш томошабинлар театри. — *-Бизнинг театр ҳали янги-да. Уста ўйновчилар ўйқ, – изоҳ бера бошлади Абдишукур.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Шундай санъат намойиш қилинадиган, томошалар кўрсатиладиган жой, бино. *Театр томошабинлар билан лиқ тўлган эди. Бу ерда яна битта муҳташам театр қад кўтаради.* — [Алимардон] *Театр этагидаги боққа киргандагина ўзига келди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 с.т. Актёrlарнинг саҳнадаги ҳаракати орқали кўрсатиладиган томоша; спектакль. Эсингда борми, райондан театр кўриб келадётган кечамиз, аравада Сотиболди, ашула айтмиз, деб Канизакни қистади, кўнмагандан кейин, сочидан тортди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ТЕАТРЛАШТИР(ИЛ)МОҚ Бирор-бир асар ёки бўлиб ўтган воқеа-ҳодисани театрда кўрсатиш учун мослаштироқ, қайта ишламоқ. *Театрлаштирилган томошалар.* *Театрлаштирилган ҳикоя.* Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини театрлаштириши.

ТЕАТРУ с.т. эск. Театр. Бир кунда бир саҳна учун бир кассадан ҳам театруга, ҳам картинага белот сотилди. А. Қодирий, Кинчик асарлар.

ТЕАТРШУНОСЛИК Театр тарихи ва назариясини ўрганувчи фан. *Ўзбекистонда театршунослик мустақил фан сифатида 20-асрнинг 50-йилларида шаклланди.* «ЎзМЭ».

ТЕБРАНГИЧ Тебраниб, ликиллаб, қимирлаб турадиган нарса. *Соат тебрангичи.*

ТЕБРАНИШ 1 Тебранмоқ фл. ҳар н. *Ғўзаларнинг шамолда тебраниши.* — *Тебранни ёки тебратиши уйқуни тезроқ келтиради.* Газетадан.

2 физ. Тебранувчи ҳаракат; муайян вақт оралиқларида тақрорлашиб турадиган ҳаракат. Эркин тебраниши. — *Тебранни контури радиотехника қурилмаларининг асосий элементидир.* «Физика».

ТЕБРАНМА 1 Тебранадиган, чайқалиб турадиган. *Тебранма стул.*

2 физ. Тебранишдан иборат бўлган (қ. **тебраниш 2**). *Тебранма ҳаракат.*

ТЕБРАНМАС 1 Ликилламайдиган, қимирламайдиган.

2 кўчма Ўзгармайдиган, мустаҳкам. *Мусобақада ютиб чиқши учун энг аввал ғалаба қилишга зўр хоҳиш ва тебранмас ишонч керак.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

3 Ўта лоқайд, парвойифалак, тепса тебранмас. *Инсон соғлиги учун шунчалик жон кўйдирив, баъзи тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕБРАНМОҚ 1 Гоҳ у томонга, гоҳ бу томонга бир текис ҳаракат қилмоқ; чайқалмоқ. *Соат капгери бир текис тебранмоқда. Салмоқдор бошоқлар шамолда майин тебранади.* — *Шифтга осиғлиқ беланчак бир текис тебранаркан, токчадаги чироқ нурида ҳовли юзига узун-узун соя ташлаб ўтарди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Куў бошланиб, раққоса ўйинга тушиши билан, атроф жимжит бўлиб қолади.* Ҳамма ўтирган жойида тебранарди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Умуман қимирламоқ, силкинмоқ. *Шу вақт яна бир қармоқ ёғочи тебраниб қолди.* Ҳ. Ғулом, Машъял.

3 Нотекис ҳаракат қилмоқ, у ёқдан бу ёққа чайқалиб юрмоқ, лапангламоқ. *Машина шаршара кўпригидан ўтиб, катта шагал ўйла тушгач, ўнқир-чўнқир жойларда тебрана бошлади.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Жойидан кўзғалмоқ, қимирлаб қўймоқ; жилмоқ. *Ўтирганлар бир тебраниб олишиб.* С. Аҳмад, Ҳукм. ..бойвачча хотинининг икки

кулогига чанг солди. Шаҳзодаҳон жойидан тебранмади. К. Яшин, Ҳамза.

5 кўчма Жойидан бўшаб, путурдан кетиб, қимиirlайдиган, лиқиллайдиган бўлмоқ, омонат бўлиб қолмоқ. Оқ подшонинг таҳти тебрана бошлади. — Шаҳри вайрон бўлса, султон тебранар. «Муродхон».

6 кўчма Амал-тақал билан юриб, ўтиб турмоқ (рўзгор, ҳаёт ва ш.к. ҳақида). — Бозорлар яхшими? — Бир нави.. ҳарчи тириклик тебраниб туради, ука! А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қишлоқ каттакон бўлганни учун, бу иш ҳам ёмон бўлмади, рўзгоримиз тебраниб турди. А. Қаҳдор, Ўтмишдан эртаклар.

ТЕБРАТМОҚ 1 Тебранман ҳаракатга келтиирмоқ, бир текисда у ёқ-бу ёққа чайқалтиирмоқ; умуман қимиirlатмоқ. Бошни тебратмоқ. Бешикни тебратмоқ. — Майин тонг шабадаси ранг-бараң гулларни секин тебратиб, атиларини ҳар ёққа сепади. Ойбек, Танланган асарлар. Узун сарқиқ капгирини бир мақомда тебратиб чиқиллаётган катта девор соат узиб-узиб дангиллай бошлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Жойидан қўзгатмоқ, бирор томонга сурмоқ, силжитмоқ, қимиirlатмоқ. Уни ҳеч тебратиб бўлмайди, шунағанги оғир карвон. — Амир Бадриддин.. кучли ҳамлалар билан душманни аста-аста тебратиб, ҳаракатдан маҳрум қилишга тиришарди. Ойбек, Навоий.

3 кўчма Ларзага келтиирмоқ, солмоқ. Мен гапимни тамом қилиб, эндиғина блиндажга тушиб кетмоқчи эдим, қандайдир снарядларнинг чинқириғи қулоққа хунук эшиштиди ва бирин-кетин гумбурлаб, ўрмонни тебратиб юборгудек бўлди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

4 Бирор ишни олиб бормоқ, юргизмоқ. Оилани тебратмоқ. — У [Маҳмуд Торобий] ..саҳардан то шомгача меҳнат қилиб, катта рўзгорини тебратиб турарди. М. Осим, Маҳмуд Торобий. Икки ўғил уйни гулдай тебратма бошлади. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир. Бундан кейин дехқончиликни билимсиз тебратиш қийин-да. Ҳ. Назир, Энг муҳими. Гапига гап тоғиб беролмай, сувга тушган мушукдай бир чеккада ўтиришилик ҳолинг бор экан, идора тебратиш сендақага ўйл бўлсин. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

Қалам тебратмоқ Ижод қилмоқ, ёзмоқ. Маъруф Назаров кинематография, драма-тургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил

қалам тебратяпти. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Ёзувчи қандайдир таниши манзарани, таниши шахсни кўз олдига келтириб турриб, қалам тебратади. У. Норматов, Талант тарбияси.

ТЕВА Айн. түя. Қатор теваларга сепини ортиб, Мардликнинг юртига етук қиз келди. Ф. Ғулом. Бир қуатум сув битта ҳаёт билан баб-баравар бўлган, битта тева најомт бўлиб кўринган тақирлар ахир шу чўлнинг ўзи эмасми? А. Пўлат, Чўлдаги машъяси.

ТЕВАЛАШМОҚ шв. Жанжаллашиб уришмоқ. Тезаги билан тевалашадиган Эгамберди подачи бекор юриб ҳоримайдиган, кўса бўлиб қаримайдиганлар хилидан эди. Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ТЕВАНА(К) қ. тегана. [Маҳсиддўзнинг] Бошқоронги бўлган хотини «Анор олиб келинг», деб унга сира тинчлик бермайди.. тантиқлик ва ноз билан бир унинг кўлидан теванагини тортиб олади, бир ишини узади. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

ТЕВАРАК 1 Кузатувчи, сўзловчига ёки бошқа шахс, нарсага нисбатан ҳамма ёқ, томон, жой, атроф. Теваракка кўз югурти-рар экан, Олимовнинг ҳам пешонаси тиришиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Яна теваракдан одамлар тўхтоворсиз равишда бу ерга келмоқда эди. Ойбек, Танланган асарлар. Сувонжон теваракни қоплаб олган қоронғиликка қўрқинч тўла кўзлари билан тикилар, бутун вужуди билан ўз ниносига бирор жавоб кутарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бирор нарсанинг гир атрофи, айланаси. Ҳовузнинг теварагида тераклар ўсган. — Ўзининг.. тевараги текис қилиб қирқилган қора соқол ва чироили мўйлови.. билан замонасининг қорни катта бойларига сира ўхшамаган Тешабой ҳам одамлар назаридан четда эмас эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ҳилма-хил ёввойи гуллар теварагида ранг-бараң капалаклар базм қуради, асаларилар гувуллайди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 кўчма Бирор шахс, гуруҳ, куч ва ш.к. нинг бирлаштирувчи доираси, атрофи. У [Кудрат] ўз теварагига Ғуломжон, Замон, Барот полвон сингари ёру дўстларини ўтиб, уларнинг ёрдам ва мададлари билан қишлоқ мазлумларининг ҳақ ва ҳуқуқларини қўлидан келганича ҳимоя қилиб, уларга балогардан бўлиб келади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Атрофида бўлган, атрофидаги. Ёлғиз Тиктепа қишилогидагина эмас, теварак қишилоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги экиндаги муваффақияти оғиздан оғизга юриб кетди. А. Қодирий, Обид кетмон. Теварак бояларда тӯлади япроқ, Мөхнаткаш дарахтлар тиклайди қаддин. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

5 кўм. взф. кам қўлл. Атрофида. ..ваҳима ва таҳликали ҳолга қирқ ёш теварагида тушганидан далолат беради. Газетадан.

ТЕВАРАКЛАМОҚ с.т. кам қўлл. Атрофлаб, ҳар томондан ўраб олмоқ; қуршамоқ. Қўзини очсанг, шунча ҳалқни кўрар, тевараклаб турган жаллод — миғазабни кўрар. «Равшан».

ТЕВАТ шв. Ит. Теватга суяқ ташлаганингдан кейин ўз ҳолига қўй, қандай ғажиса, шундай ғажисин. «Қанотли сўзлар». Тўрт томон елига кўкраги очиқ, Эшакдай теват ҳам ётибди беун. Миртемир.

ТЕГ с.т. Таг. Катта толнинг тегида Сувур нонвойнинг дўкони бор. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Кимсан — Мирзакаримбой теги наст, қашиш қизга ўйланса, мен қандай чидайман. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЕГАЖАК Бироннинг аччиини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишуви, тегажаклик қилувчи, шундай хусусияти кучли. Ўзи шўх бўлгани учун, Раънога шўх, тегажак йигитлар кўпроқ ёқарди. О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ТЕГАЖАКЛИК Бироннинг аччиини, жаҳлини чиқариш учун атайлаб тегишиш, ҳазиллашиб. Нури.. йигитларга ҳазиллашишни, тегажакликни яхши кўрар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Анвар гўштни тўғраб, яна тегажакликни бошлади: -Тўйинглар қаҷон, ҳай қиз? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Тегажаклик қилмоқ Ҳазил-хузул билан, ўйнашиб тегишиш. Ҳароми, нуқул бизга тегажаклик қилади. Ойбек, О.В. шабадалар.

ТЕГАЖОҒЛИК айн. тегажаклик. Ҳазилхузулни яхши кўрадиган Карим қори уста Мақсудга тегажоғлик қилиб: -Устоз Саъдий бизнинг уста Мақсудни кўрмаган эканлар-да, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТЕГАНА I маҳс. I Пойабзал қолипининг устки ва остиқ қисми орасига қоқиладиган пона.

2 Чарм ва ш.к. қалин-қаттиқ нарсаларни тикишда ишлатиладиган катта йўғон игна.

ТЕГАНА II 1 маҳс. Тегирмон тошлари орасидан чиқаётган ун тушиб йигиладиган гардишсимон жой.

2 Отларда бўладиган, тери остини шишириб, қабартирадиган касаллик.

ТЕГАРЧИК шв. Арава фиддирагининг гардиши, тўғини. Сидикжон енги ва этакларини қоқди, отни чиқариб, араванинг тегарчигига боғлади-да, бостирилага кирди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

ТЕГДОР с.т. Тагдор, тагли, тубли. Тегдор, обрўли бой экан, лекин кундошлик ёмонда. Ойбек, Улуғ йўл.

ТЕГИЗМОҚ I Тегмоқ фл. орт. н. У машинага ҳеч кимни тегизмайди. Мерған ўн ўқнинг ҳаммасини нишонга тегизди. — Ота-бек.. Кумушнинг манглайига қўлини тегизди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап тегизмоқ қ. гап I. Курагини (ёки елкасини, ёнбошини) ерга тегизмоқ Курашда, беллашувда енгмоқ, галаба қилмоқ. Ҳеч бир Хурросон паҳлавони.. ҳали унинг [Муҳаммад Саид паҳлавоннинг] ёнбошини ерга тегизган эмас. Газетадан. Тил тегизмоқ қ. тил 3. Қўл тегизмоқ қ. қўл.

2 қўчма Гапнинг мазмунини кимсага қаратмоқ, гап билан кимсага танбех, дашном бермоқ. -Қўйнидан тўқилиб, қўнжига тушган, — Ўтап Бўронбекка тегизиб пичинг отди. Ҳ. Гулом, Машъал.

ТЕГИНМОҚ кам қўлл. Даҳл қилмоқ, тутинмоқ; гап-сўз ёки қўл билан тегмоқ. Эшикни очса ҳам, идиш-товоқларга тегинса ҳам, тарс-турс, қарс-қурс қилиб, кимданидир ўч олаётгандай бўларди. Р. Раҳмон, Мехркўзда. Ҳолин билмай, ҳар ким ҳалок бўлади, Ким бунга тегинса, тайин ўлади. «Алпомиш».

ТЕГИРМОН Фаллани, донни янчиб ун қилиш учун мосланган, маҳсус қисмлардан иборат, сув, шамол, электр энергияси ва ш.к. кучи билан ишлайдиган қурилма. Сув тегирмон. Шамол тегирмон. Тегирмон тоши. Тегирмонга дон олиб бормоқ. — Сой бўйида беҳисоб дарахтлар орасига қўмилган тегирмон гувуллар эди. А. Қаҳдор, Асрор бобо. Ирмоқлар анҳорларга қўшилиб, тегирмон, обжувозларни ҳаракатга келтиради. Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Шундай қурилма жойлашган бино, жой. Менга қара, чопиб тегирмонга бориб кел! Озгина буғдоига ун алишиб келасан. С. Сиёев,

Ёруғлик. Тегирмон Шўхсойнинг бўйида жойлашган эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Бир тегирмон сув Бир тегирмонни юргизишига етарли сув. *Илгари канал тўғрисида гап бўлганда, Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган* эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Бошида тегирмон тоши юргизмоқ** Жуда қаттиқ қийнамоқ, азоб бермоқ, жабр-зулм ўтказмоқ. ..этларимни ништар билан тилсинглар.. бoshimda тегирмон тоши юргизсинглар! Мен сиздан ажралмайман! Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Тегирмон боши** Тегирмон жойлашган жой. Ҳайдар ота шу ўй билан тегирмон бошига етганини ҳам билмай қолди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Тегирмон навбати билан** Ҳар қандай ишнинг ўз муддати, бунда ҳар кимнинг навбат билан келадиган тартиб ўрни бор (бўлади), деган маъноли ибора. *Нега шошасиз, тегирмон ҳам навбати билан. Тегирмон тоши* Тегирмонда донни эзib майдалаш, ун қилиш учун ишлатиладиган, махсус тайёрланган тош. ..бир ўғил билан ерга михланиб ўтиравериши, тегирмон тошидек, уни кун сайин эзib юборарди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Тегирмон қилмоқ** (ёки тортмоқ) Донни тегирмонда ун қилмоқ. Отамнинг дўсти *Маҳкамбой ака тегирмон қилдириб қўйган чакса зогора унни орқалаб, орқамга қайтдим*. С. Абдулла, Ёшлик йилларим. **Тегирмонга тушса, бутун чиқади** Ҳар қандай нокулай, ёмон ҳолатдан қутилишнинг йўлини топадиган, уддабурон маъноли ибора. *Тинчлан, қизим.. у келади. Келадиган вақт бўпқолди. Отамурод – тегирмонга тушса, бутун чиқадиган йигит*. М. Мансуров, Ёмби. **Тегирмонига сув қўймоқ** Кимсанинг бирор иш-фаолиятига (одатда, салбий деб қаралувчи ишига) кўмаклашмоқ, унга куч бермоқ. *Наҳотки дўст билан душманни ажратолмайсиз. Наҳотки муттаҳамларнинг тегирмонига сув қўйганингизни сезмасангиз!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТЕГИРМОНЧИ Тегирмон эгаси, хўжайини ёки тегирмонда ишлайдиган киши. *Сафарали – бизнинг тегирмончимиз. Жуда қизиқ йигит*. А. Қаҳҳор, Картина. Эшик очилиб, юзлари оптоқ чанг тегирмончи йигит кириб келди. Н. Ёкубов, Кўнгил пиёласи.

ТЕГИРМОНЧИЛИК Тегирмонда ишлаш, тегирмончи иши, касби. *Тегирмончилик унга ота мерос, эртаю кеч тегирмон ат-*

рофида айлангани айланган. А. Қаҳҳор, Картина.

ТЕГИШ 1 Тегмоқ фл. ҳар. н. Экспонатларга тегиши ман қилинганд. *Нафсониятга тегиши. Жигига тегиши*. ■ Осонми, киши ниша бўлишини билмайди, бош ёстиққа тегиши бор. А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Аҳмаднинг бўлумга фойдаси кўп тегиши мумкин, қобилиятили бола.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Расамадда, тақсимотда кимсага тегидиган улуш, ҳисса. *Матқовулнинг тегиши бўлса ҳамто қарзларини ҳам қоплаётмади*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Насиба, ҳақ. Ҳаммаси сизнинг тегишингиз, ҳеч кимга қараманг. Балиқни олинг! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳонтахта устидан нон кесиб, болаларнинг тегишини алоҳида-алоҳида қилиб тайёрларкан, кўчада аллакимларга гапираётган Абдуҳафизнинг овози эшишилди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТЕГИШИНЧА кам қўлл. айн. тегишили 3. Ҳалқ депутатлари туман, шаҳар кенгашлари тегишинча туманга бўйсунувчи шаҳар ҳамда шаҳардаги туман бюджетини ва унинг ижросига доир ҳисоботларни ҳам тасдиқлайдилар. Газетадан.

ТЕГИШЛИ 1 Талабга, вазиятга, қонун-коидага ва ш.к. га мос, мувофиқ; шу жиҳатдан керак, лойик, лозим бўлган. *Тегишили хуоса чиқармоқ. Тегишили чораларни кўрмоқ. Тегишили ҳужжати кўрсатмоқ*. ■ Бу хабарни профессорга билдиридим, ундан тегишили консультация олдим. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. Элмурод ҳам унинг феълини билиб, ҳар бир саволига тегишили жавобни бериб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Пахтакорларнинг ҳамиша ўз сўзларининг устидан чиқиши учун тегишили шароити ҳам яратиб берилиши лозим*. Газетадан.

2 Кимса ёки нарсага қарашли, алоқадор, тааллукли бўлган. *Уларнинг [хотинларнинг] чагир-чугур аралаш қаҳқаҳалари ҳовлини янгратади. Гулнорга тегишили тўрдаги бир ўй, бир айвон жимжит*. Ойбек, Танланган асарлар. *Бўстон, бу гап сенга тегишили*. С. Зуннунова, Янги директор. *Абдулазиз, ўғиллари отларни сугориб, араваларни шай қилиб қўйганини, карвонсарой соҳиби ҳам унга тегишили одам эканини.. айтди*. Мирмуҳсин, Меъмор. -Дадам ҳар кишининг ўзига тегишили гапни айтадилар, – деди Онабиби Бозор-қулга. А. Мухтор, Чинор.

3 Даҳли бўлган, муайян, белгили. Сенлар билан тегишили жойда гаплашаман, эртагаёқ домла-имомлар билан орани очди қиламан. С. Кароматов, Ҳижрон. Тегишили юқори ташкилотга етиб борган иғволи текшириши учун зудлик билан тўрт-беш кишидан иборат комиссия жўнатилди. Э. Усмонов, Ёлқин. Сессия, шунингдек, ҳалқ депутатлари тегишили Кенгаши депутатларининг камидан учдан икки қисмининг ташаббусига биноан ҳам чақирилиши мумкин. Газетадан.

4 Ўзига яраша, лозим бўлган; керакли. Текинхўр ва безорилар одил суд томонидан тегишили жазосини олди. Газетадан. Соиб Исмоиловнинг жасоратидан руҳланган жангчиларимиз душман ҳамласига тегишили жавоб бердилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТЕГИШЛИК 1 Бофланиш, алоқа, даҳлдорлик. Аҳмаджоннинг назарида, бу ишлар, бу юришлар, тоғ оралигига солинган бу ўйлар – ҳаммаси ортиқча, урушга ҳеч тегишилиги ўйқдай кўринар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 с.т. айн. тегиши 2. Колхозчи пахтадан тегишилигининг тенг ярмини, чорвадан тегишилигини эса мутлақо ололмади. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

3 айн. тегишили 2. Абдураҳмон.. айниқса орада ҳонга тегишилик ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса.. А. Қодирий, Мехробдан чайн.

ТЕГИШЛИЧА Керакли, лозим бўлган даражада. Бироқ Иттифоқ идораларида биз келтирган далилларга тегишилича қулоқ солишмаянти. Газетадан.

ТЕГИШМОҚ 1 Тегмоқ фл. бирг. н. Болалар ҳеч нарсага тегишимасин. — Тенг-қурлари.. Назаровни ҳурмат қилганлари ҳолда.. «Фози», баъзан «Фози чиғлашир» деб жигига тегишарди, С. Анорбоеv, Оқсой.

2 Тегажаклик қилмоқ, ҳазиллашмоқ. У [Сидиқжон] ..бутун звенони гуллатиб ашула айтар, одамларга тегишар, кулар, кулдирар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. — Қаҷондан бери қизларнинг сұхбатидан қочадиган бўлиб қолдингиз? — кулиб унга тегишиди Мұхаррам. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТЕГИШҚОҚ Тегишишни, ҳазиллашишни яхши кўрадиган; тегажак, ҳазилкаш. Махмуднинг қизариб, кулемсираганича нари кетганини кўрган бир аёл тегишиқоқ дугонасини жеркиб берди. С. Зуннунова, Олов. Обиджон юмалоқ, калта бўйин ўигит бўлиб, ёшлиқдан

шўх, гапдон ва тегишиқоқ ўсган. И. Раҳим, Барно.

ТЕГЛИ с.т. Тагли, тубли.

ТЕГЛИК с.т. Таглик, остлик.

ТЕГМОҚ 1 Бир-бирига ёки бир нарсага бевосита ёнма-ён, учма-уч келиб тақалмоқ, ёпишмоқ, уринмоқ. Шафтолилар мевасининг кўплигидан ерга тегиб ётибди. Парда ерга тегиб турибди. Кеккайганга кеккайгин, бошинг кўкка етгунча, Энкайганга энкайгин, бошинг ерга теккунча. Мақол. — Бир маҳал кимнингдир қўли елкасига теккандек бўлди. С. Аҳмад, Юлдуз. Дилшод мусича инига қўл чўзганда, сўри орасидан ўтказилган электр симига тегиб, ерга қулаган эди. Газетадан. У ихраб-сихраб ёнбошига ўғирилган эди, ўткасига шамол тегиб, ўйтад тутди. «Муштум».

2 Зарб билан урилмоқ. Мевали дарахтга тоши тегар. Мақол. — Хотин чарс беданадай патиллаб, қочмоқчи бўлганида, юзини карнай-гулнинг поясига уриб олди: юзи бутоқча ёмон тегди, кўнгли озди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Тўп бориб, Бувинисо холанинг кўчага қараган деразасига тегиб, бир қўзини чил-чил қилиди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Немис муккаси билан ўиқилди. Унинг автомати Бектемирнинг кўлига қаттиқ тегди. Ойбек, Қўёш қораймас.

3 Томиб, сачраб, суркалиб из, дод қолдирмоқ, юқмоқ. Пальтонгизга бўёқ тегибди. — Сенинг соқолининг теккан бир қатра шира менинг фуқароларимга бир кунлик овқат бўлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Енгингизга қон тегибди, қаранг! Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қўл, куч билан тегинмоқ, ушламоқ; даҳл қилмоқ. Агар тегса, мен ҳам тушираман, деб лунжини пойлаб турибман. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Бу гўзаларнинг шохлаб кетиши асосий шохнинг бирон сабаб орқасида синганилиги ёки мол-ҳол текканлиги натижаси, бу илмга маълум. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Нусратилга кирмади. — Бир тийинингизга текканим ўйқ, — деб ичкари ҳовлига ўтиб кетди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сувсар кемириувчиларга қирон келтирган бўлса ҳам, ўй паррандаларига тегмайди. Газетадан.

5 қўчма Даҳл қилмоқ, таъсир этмоқ. Э, сенга тегиб кетдими, ҳали.. Бировларни.. камситишга ким ҳуқуқ берди сенга? П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг бу гапи бошқаларга ҳам тегиб кетди.. К. Яшин, Ҳамза.

6 Бориб ёки келиб етмоқ (мас., юборилган нарса ҳақида), топширилмоқ. **Телеграмма тегди.** Ҳат билан совға ҳалиям текканийўқ. — Бир неча кундан сўнг ушбу мазмундаги ҳат қўлимга тегса ажаб эмас. О. Мўминов, Ҳиёбондаги уч учрашув. **Дид ва ихлос** билан безатилган ўн иккита ранго-ранг китобча журналхонларга бориб тегди. Газетадан.

7 Расамадда маълум ҳисса, улушга эга бўлмоқ, улушкига тушмоқ, насиб этмоқ. Сув чиқади-ю, лекин бойга яраша чиқади. **Бу сувдан** бизга түянинг думи ерга етгандан тегади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ягона стул Аҳмадга тегди. Ф. Мусажонов, Нозик масала. **Баъзан** жон бошига базур ярим стакандан тегадиган ичимлик сувини гул тагига қўйишар эди. Т. Рустамов, Мангут жасорат.

8 Хотин бўлмоқ, турмушга чиқмоқ. Ҳуши, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммом бўлса, тегармидингиз? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Кошийди қорача бўлиб түғилган бўлсан, кўргами, калгами тегиб, сизнинг.. сўзларингизни эшиштмас эдим! М. Исмоилий, Фарғона т.о.

9 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсага шу сўз англатган нарса бўлишини, етишини билдиради. **Фойдаси тегмоқ.** — **Ёткоҳона** биносини чор атрофдан кўм-кўк дарахтлар қоплаган бўлса ҳам, бизга бунинг нафи тегмайди. «Гулдаста». Уларнинг гуноҳини енгиллаштириш керак, худо ёрлақаб, зора бизга ҳам бир оз савоби тегиб қолса! У. Исмоилов, Сайланма. Ишқилиб, дўстларига зарари тегмаса бўлди — бошқасидан қўрқмайди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Асабига тегмоқ қ. асаб. **Боши ёстиққа тегмоқ** қ. ёстиқ. **Гап тегмоқ** Танбех, огоҳлантириш ва ш.к. тарздаги гап бўлмоқ, айтилмоқ, шундай гап эшишмоқ. **Насибанинг ўзи ўқишини хоҳламаса, ҳеч кимга гап тегмайди.** А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Бўлмаса сизларга ҳам, менга ҳам гап тегади.** «Гулдаста». **Елкаси ерга тегмаган** 1) курашда бирон марта ҳам йиқилмаган; 2) мусобақа, беллашувларда ҳеч ютқазмаган. **Асакалик машҳур қиморбоз** Кулматқора «тўртол»чиларнинг елкаси ерга тегмаган кузури эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Жавоб тегмоқ** Рухсат берилмоқ, жавоб бўлмоқ. **Бугун Шерзоднинг палатасидаги семиз беморга жавоб тегди.** Ў. Ходо-

шимов, Нур борки, соя бор. **Жаги-жагига тегмай** Тўхтамай, тинмай, бидиллаб гапириш ҳолати. **Сатторқул бош** врачнинг кабинетига кирди-ю, жаги-жагига тегмай сайраб кетди. «Муштум». **Жигига тегмоқ** қ. жиг. **Жон(и)га тегмоқ** қ. жон. Камбағаллик жонга тегмаган вақт, жонига тегмаган одам бўлганмикин? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Иzzат-нафсига тегмоқ** қ. нафсониятига тегмоқ. Ит теккан Номусига тегилган, иффатини йўқотган аёлга нисбатан қўлланувчи ибора. Агар ит тегмаган бўлса, покман, номусим жойида десанг, кел, бери кел. М. Мансуров, Ёмби. **Кўз тегмоқ** қ. кўз. Кўнглига тегмоқ қ. қўнгил. **Нафсониятига тегмоқ** Кишининг қадр-қиммати, иззати нафсини, гурурини ерга урмоқ, топтамоқ. **Одам** (ёки инсон) оёғи тегмаган Инсон бўлмаган, келмаган, инсон қадам кўймаган. **Бу ер одам оёғи тегмаган тўқай.** «Чалпак ёқдан кун». **Орқасига** (ёки елкасига) офтоб тегди қ. офтоб. **Оғзи(га)** тегди қ. оғиз. Эркак кишининг оғигига тегдими. Юринг, боққа чиқамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Олма, ўрик ва шу каби тар мевалар ҳам бирин-кетин пишиб, одамларнинг оғизларига тегди. К. Яшин, Ҳамза. **Пешонаси деворга тегмоқ** қ. пешона. **Пешонам** деворга бориб тақ этиб тегди. Онам, келинойим, ўртоқларим ҳақ. «Ёшлик». **Текканга тегиб, тегмаганга тош** (ёки кесак) отмоқ Ҳамма билан уриш-жанжал қилиб юрмоқ, тинч юрмаслик. У[Асрора] ёшлигига текканга тегиб, тегмаганга кесак отарди. С. Аҳмад, Уфқ. **Текин пул, текин машшатдан талтайиб** кетган Аҳмедов ҳозир текканга тегиб, тегмаганга кесак отадиган бўлди. «Муштум». **Ярасига тегмоқ** қ. яра. ..яхши кўрган бу одамини мақтаман деб, унинг ярасига тегиб кетганини билмай қолди. А. Мухтор. Бўронларда бордек ҳаловат. **Қитигига тегмоқ** қ. қитик. Бир қитигига тегайми, зора йигитлик гурури варажса қилса! Т. Мурод, От кишинаган оқшом. **Қулоққа тегмоқ** Эшитилмоқ. Болам, сен қайдан эшиштинг?! Сенинг қулогингга тегмасин, деб юрар эдим. «Ёдгор». **Қўли тегмоқ** қ. қўл. Шоҳ хизматига киргандан бери эса деярли қўли тегмай қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. **Қўли қўлига тегмаслик** қ. қўл. Далаларда ҳаёт қайнайди, бободеҳқоннинг қўли қўлига тегмайди. Газетадан. **Кўндоқда теккан** қ. қўндоқ. Ана шу мудир Салимовнинг қўндоқда теккан бир касали бор.

«Муштум». **Ғашига тегмоқ қ. ғаш.** Зиммасига тушаётган вазифа Собирнинг ғашига тегди.

Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ҳамиятига тегмоқ қ. ҳамият.** Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТЕГРА кт. Теварак, атроф. *Теграси де-ворсиз, фақат тоғлар биланғина ажратилған участка жуда серфайз, гашти күрінди..* Ҳ. Назир, Күктерак шабадаси. Үзини ўзи бошқарши органлари амал қыладиган ҳудуд-ларнинг тегралари аниқланғунга ҳамда йиғинларнинг раислари қонунда белгиланған тартибдә сайланғунга қадар уларнинг вазифаларини бажарып түриш шаҳарча, қишлоқ.. кенгашлари раислари зиммасига юллатылсın. Газетадан.

ТЕЖАБ-ТЕРГАМОҚ Сарф-харажатда, рўзгор ишида аяб, режа билан иш тутмоқ. *Пулни тежаб-тергаб, расамади билан ишлатмоқ.* — *Биз ўзимиздаги саноқли ўқларни энди тежаб-тергаб ота олар эдик.* А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.

ТЕЖАМ 1 Эҳтиёт қилиб, аяб, ўз ўрнида ишлатиш, тежаш, иқтисод. *Тежам масаласи ҳамиша зўр амалий аҳамиятга эгаиди.* — *Тежам билан ишлатсанг, ўй-рўзгоринг бутбўлар..* «Қанотли сўзлар».

2 Тежаш туфайли қолган, ортирилган фойда. *Тежам ҳисобига илғорларни мукофотламоқ.* — *Ҳар сафар ўзлари ўйламаган тежамларнинг келиб чиққанидан мамнун бўлишиди.* Газетадан.

ТЕЖАМКОР Тежам билан иш тутадиган, тежаб ишлатадиган. *Тежамкор ишчи.* *Тежамкор бухгалтер.* — *У [Умид] бошқа ўртоқларига қараганда анча тежамкор, феълан босиқ.* Мирмуҳсин, Умид.

ТЕЖАМКОРЛИК Тежам билан иш тутиш, шу тарздаги иқтисодий тартиб. *Иситиши қурилмасида тайёрланған иссиқ сувдан тежамкорлик билан фойдаланинг.* Газетадан. *Бугунги машгулот «Курилишда тежамкорлик» мавзуда бўлади.* «Саодат».

ТЕЖАМЛИ 1 Тежашга, тежамкорликка имкон берадиган, тежайдиган. *Тежамли машина.* Тежамли ишлаб чиқарши усули. — *Табиий газ фақат тежамли ёқилғигина бўлиб қолмасдан, тенги ўйқ ҳимия хомашёси ҳамдир.* А. Абдуқодиров, Газ химия хизматида. *Бригадалар пахтани қоп-қанорсиз ташиш-*

дек тежамли ва қулай усулни қўлладилар.

Газетадан.

2 айн. **тежамкор.** Сиздек инсофли, тежамли одамларни айрим ташкилотларга, айниқса, қурилишларга биттадан бошлиқ қилиб қўйса борми, бунақа истрофгарчиликлар бўлмасди! Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТЕЖАМЛИЛИК айн. тежамкорлик. Корхона жамоаси тежамлилик ўйлидан бориб, кўплаб электр энергияси ва хомашё тежаяти. Газетадан.

ТЕЖАМОҚ 1 Ортиқча сарфга йўл қўймасликка ҳаракат қилиб иш тутмоқ, аяш, тежам билан сарфламоқ. *Умиднинг қийинчилик билан кашта бўлганини ҳамма биларди — кийимни яхши кийиши, пулни тежаши ҳам шундан.* Мирмуҳсин, Умид. *Малахов қанча аяб, тежаб отмасин, ўқи кутгандан тез тугаб борарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Минутларни тежсанг, ўтмасин дамлар..* Р. Бобоҷон.

2 Истроф қилмаслик йўли билан ортироқ, ишлатмай, сарфламай қолдирмоқ. *Шундай бўлса ҳам, тушликка чиққанда, ярим соатгина вақтни тежаб, ошхонадан чиқди-ю.* Ҳалим бобонинг bogiga йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ем-хашакдан моҳирона фойдаланиши туфайли чорвадорлар кўп миқдордаги донни тежаб қолдилар..* Газетадан.

3 Кимсани ёки ўзини эҳтиёт қилмоқ, аямоқ, сақламоқ. *Болани ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди, уни тежаб, тергаб түриш керак.* — *Кутидор қизининг пешонасини ушлади: -Эй, ҳа.. Кумуш, ҳали иссиғинг бор, - деди.* — *Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб, бурканиб ёт, терлассанг - ёришасан, қизим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЖАМСИЗ 1 Тежашга имкон бермайдиган, ортиқча сарфга йўл қўядиган. *Тежамсиз машина.* Тежамсиз технология.

2 Аямасдан, пала-партиш сарфлайдиган, тежашни билмайдиган. Тежамсиз аёл.

ТЕЖАМСИЗЛИК Тежаб-тергамай, тежамкорликка риоя қилмай сарфлаш; истрофгарчилик. *Тежамсизлик билан ишлатмоқ.*

ТЕЖОҒЛИ Тежашга, тежамкорликка асосланган; тежамли. *Тежоғли иш — бежоғли иш.* Мақол.

2 Ишлари яхши йўлга қўйилган, ҳар нарса ўз жойида, тартибга солинган, саранжом-саришта. *Сирдарё соҳиллари — кўз илғамас*

асрий даشت. Ардоқлу ўлка бугун – ясогли ва тежоғоли. Миртемир.

ТЕЗ [ф. چىز – ўткир, кескир; ўювчи, ач-чиқ; санчилувчан; зийрак, сезгир; илдам, жадал; чаққон] 1 Орадан күп вақт ўтмасдан, оз (қисқа) вақт ичидә; дарров, тезда. *Мажлис тез түгади. Бола ўқиши-ёзини тез ўрганди. Вөкөалар тез ривожланмоқда. Шошмасанг, тез етарсан, шошгандан ўзіб кетарсан. Мақол. — Борди-ю, күклем серёмгир келгүдек бўлса, ер тез етимайди, экин кечикиб кетади.* Н. Сафаров, Хадича Ахророва. *Ҳаво айнинди, укажон. Бунақа ҳавода үйқуға чиқиши хавфли, Тогда қоронги тез тушади.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Тез кунда (ёки кун ичидә), тез орада, тез фурсатда (ёки фурсат ичидә) Орадан күп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгандан кейин, қисқа фурсатда, оз муддатда. *Азалда тақдиримиз қора битилган эканми, тез кунда бошимизга оғир кунлар тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сорахон тез фурсат ичидә унинг кўнглидан Мунисхон ишқини ювib чиқарди.* А. Қаҳҳор. Сароб.

2 Дарҳол, шу топда, шу он, зудлик билан. *Нақ пешин вақтида Ёрмат чой-нон олиб келди, уларни ерга қўймасдан, Йўлчанини койиди: -Тез чиқинг-е.. куннинг иссигини се-засизми?!* Ойбек, Танланган асарлар. *Қудрат тез жавоб айттолмади. Синглисими, шу билан бирга ўзини ҳам юпатиш учун баҳона ахтарди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бой тез фаҳмлади-да: -Шундайми, жиян, – деб кулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тез айтиш Ўзбек халқ оғзаки ижодининг янглишиб кетиш мумкин бўлган қофиядош, ўшаш сўзларнинг жумлаларини адашмай, тез талаффуз қилишдан иборат бир тури. **Тез бўй** Вақт ўтмасдан, дарров ҳаракат қил, имиллама. *Юринг, тез бўлинг. Ҳамро опам бетоб бўйиб қолди.* Туйғун, Зулфизар.

3 Меъердагига нисбатан олдинроқ, илгарироқ. *Бола отасининг сўзларидаги маъно-ни дуруст тушунмагани учун бунчалик тез ва осон «жўн» деди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сидиқжоннинг онаси Хадича хола умрини хорлик-зорлик тортуб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 Катта суръат билан, шахдам, жадал. *Тез ишламоқ, Тез юрмоқ. Тез ўқимоқ.* Сой ун-ча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар,

«қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Йиллар шу қадар тез ўтардики, ҳа-хув дегунча у олтмишдан ошиб, пайғамбар ёшига яқинлашмоқда..* Мирмуҳсин, Меъмор. *У, Дилбарга етиб олиш учунми ёки қаттиқ ҳая-жонга тушганиданми – тез қадам ташлай бошлиди.* «Гулдаста».

5 сфт. Дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *Жуда тезсиз-да, Аҳмаджон, бердисини эшиштмай бўғасиз-а!* С. Кароматов, Ҳижрон. Э.. мен бу ишга ара-лашмас эдим, бу йигитнинг ўзи тезроқ. Н. Сафаров, Уйғониши.

Жаҳли (ёки аччиғи, феъли) тез Дарров аччиғланиб, қизишиб кетадиган, сержаҳл, жиззаки. *Шомми калнинг жаҳли жуда тез бўйиб, юрагида кек сақловчи киши эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Домланинг аччиқлари тез, асабий мижоз эканликларини айтиб ўтган эдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Хотининг, бунақа феъли тез экан, [бо-лани] олиб кетмагани ҳам дуруст.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тили тез Тезда қи-зишиб, бидиллаб кетадиган, гап бермайди-ган.* Оҳ, ўғлим, ёшсан, тилинг тез, ўнг-терси-га қарамай гапираверасан. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

6 с.т. Жуда тез ишлайдиган, тезкор. *Жу-да тез уста.*

Зеҳни тез Зеҳни, ақли ўткир, тез фаҳм-лаб оладиган, фаросатли. **Тез ёрдам** Оғир беморларга шошилинч ёрдам кўрсатиш хизмати. *Тез ёрдам машинаси.* Тез ёрдам ча-қирмоқ. *Ҳамма шаҳар ва туманларда тез ёрдам станциялари ишлаб турибди.* Газетадан.

ТЕЗАК [ф. تېزىك] 1 Ҳайвон ёки қуш ахлати; гўнг. *Мол тезаги.* — Йигитлар қўй-ларнинг сийдик ва тезакларига булғаниб ёт-ган тутқунларнинг қўл-оёқларини ечиб, қўра-дан ҳайдаб чиқармоқчи бўлдилар. С. Айний, Куллар. *-Оқ қушларнинг тезаги оппоқ бўлар экан, – деди Шум бола.* Ф. Гулом, Шум бола.

2 Қуриган ёки ёкиш учун маҳсус қури-тилган гўнг (асосан, мол гўнги). *Ҳайдар.. ўчоқ ичига кўмилган ўтни очиб, устига бир дона тезак қўйиб, пуфлаб, бир оз яшнатди.* С. Айний, Куллар. *Ўчоқда тезак милтиллаб ёнар, қора човгум биқир-биқир қайнарди.* С. Анирбоев, Оқсой.

Тенг тенги билан, тезак қопи билан Ҳар ким мавқеи, обрўи жиҳатидан ўзига тенг, мос, мувофиқ киши билан бўлиши лозим, деган маънодаги мақол. *Тенг тенги билан, тезак қопи билан! Бозоров – бир қоп тезак!* Адолатнинг тенги – Нормат. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЗАКЛАМОҚ Табиий ҳожат чиқармоқ, ёзилмоқ (ҳайвон ва қушлар ҳақида). *От тезаклади.*

ТЕЗАКХОНА Тезак сақланадиган ёзиқ жой, саройхона. *-Офарин!* – эшон ясама кулди. – ..Тинчина бол чайнаб юрган одам, тезакхонада истиқомат қилибсиз. И. Раҳим, Тақдир.

ТЕЗАУРУС [юн. thesauros – хазина, бойлиқ] тиш. 1 Муайян тилдаги барча сўзларни қамраб оладиган, уларнинг матнда қўлланиш ҳолатларини тўла-тўқис акс эттиридиган луғат.

2 Бирон-бир илм-фан соҳасига оид сўзлар мавзу тартибда жойлаштирилган ва улар ўртасидаги семантик (жинс-тур, синонимик ва б.) муносабатлар акс эттирилган идеографик луғат.

ТЕЗГИЗАК Ёғоч канаси.

ТЕЗГИР [ф. تېزگىر – тез, чаққон олувчи] Овни тез оладиган, олғир. *Тезгир бургут. Тезгир този.*

ТЕЗДА(Н) рвш. Орадан кўп вақт ўтмасдан, қисқа муддат ичида, оз фурсатда; дарров. *Қишининг биринчи ярми қуруқ келди. Иккни мартагина қор ёғиб, тезда эриб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кеча клубга борган хотиннинг Адолатга кўзи тушиши билан, ранги ўзгариб кетди. Лекин тезда ўзини ўнглаб олди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Бектемир тездан ўзини пастилкка ташлади, югура-югура, ўрмонга кирди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЕЗИКМОҚ шв. Тез юрмоқ, тезликини оширмоқ; тезлашмоқ. *Зулфизар отига ғазаб қамчисини урди, гойибининг қушидай тезикиб кетди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ТЕЗИС [юн. thesis – қоида; исбот] 1 Илмий асар, мақола, маъруза ва ш.к. даги асосий фояларнинг қисқа ва лўнда баёни. *Маъруза тезиси.* – *Саодатхон стол устидаги тезисларини олар экан, соатига қаради.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 мнт. Ҳақиқат эканлиги исботланиши лозим бўлган ҳукм, мулоҳаза, фикр. *Шоир дунёқарашининг баркамоллигидан дарак бе-*

рувчи бу тезис унинг қатор асарларида турли шаклларда жуда кўп қайтарилган. «ЎТА».

ТЕЗКОР [ф. تېزكار – тез, жадал ишловчи] 1 Тез ишлайдиган, ишни тез, чаққон бажарадиган. *Тезкор уста.* – *Ўринбой тезкор, ҳар қандай ишни ҳам тез бажо этишини ёқтирадиганлардан.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Тезлик билан ҳаракат қилувчи, тезлик билан натижага эришишни таъминловчи. *Курт боқишининг тезкор усули ҳақидаги бу довруқ бутун мамлакатга ҳам таралди.* И. Муқимов, Ипак толаси. *Фарғона вилояти Давлат солиқ бошқармаси тузган тезкор гуруҳ аబзолари бозорларни зимдан кузата бошлидилар.* Газетадан.

ТЕЗКОРЛИК 1 Тез ишлаш. *Унинг тезкорлиги ҳаммани ҳайратда қолдирди.* – *Тезкорлиги, сифатли иши билан танила бошлаган...* Омонга масбулиятли иш топширилди. Т. Баҳромов, Отасининг боласи.

2 Тез ишлаш, ишни тез бажариш; ишда жадаллик. *Ғалла ўрим-йигими тезкорликни талаб қиласди.* – *Ўрта Осиёнинг талай қисмини эгаллаб ётган тоғлар бағридаги бойликлар йил сайин тезкорлик билан ўзлаштирилмоқда.* А. Раззоқов, Муҳокама мавзуи. *Бунинг учун тезкорлик билан, қаттиқ, баъзда кўпчиликка хуш келмайдиган чоралар кўришини зарур.* Газетадан.

ТЕЗЛАМА: тезлама қўлмоқ кам қўл. айн. тезламоқ II.

ТЕЗЛАМОҚ I 1 Тезлиги ошмоқ, ҳаракат тезлигини оширмоқ. *Поезд тезлаб кетди. Ёмғир тезлади.* – *Комилжон тезлаб келиб, Ҳалиловга қўл узатди:* – *Келинг, Ҳалилов ака.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тез юришга унダメмоқ, қистамоқ. *Куч борича отим тезлаб кўраман.* «Муродхон».

3 Ҳужум қилишга, уришишга унダメмоқ, хезламоқ, гижгижламоқ. *Ҳўроzlарни бир-бигрига тезламоқ.* *Беданани тезламоқ.*

4 Чархлаб, қайраб ўтирилган қўлмоқ. *Кетмонни тезламоқ.* *Ўроқни тезламоқ.*

5 с.т. Олов кучайиб, тезлик қилиб, оқиб, кўчиб тушмоқ (тандирда ёпилган нон, сомса ҳақида).

ТЕЗЛАМОҚ II Бинонинг ишдан чиққан деворини, томини бузмасдан кўтариб қўйиб таъмирламоқ, янгиламоқ. *-Ўнинг орқасини тезласаммикин,* – деб кўнглидан ўтказди Бўтабой, – шошмасдан, яхшилаб тез-

ласам. Ўйнинг ичини құмсувоқ қылсам. С. Ахмад, Ҳукм.

ТЕЗЛАТКИЧ 1 маҳс. Бирор иш-ҳаракат ёки жараённи тезлатиш, жадаллатиш, кучайтириш учун хизмат қиладиган асбоб, курилма ва ш.к. *Ядро заррачалари тезлаткичи.*

2 Бирор жараённи тезлаштирадиган, ри-вожлантирадиган омил, восита, куч.

ТЕЗЛАШМОҚ 1 Тезламоқ I фл. бирг. н. Йигитлар болаларни тезлашиб, курашга түшишиди.

2 Суръати ошмоқ, жадаллашмоқ; кучаймоқ, авжга минмоқ. *Поезд тезлашиб.* Ишлар тезлашиб кетди. — Шабада ҳам тезлашиб, болаларнинг сочлари ва галстуклари билан тинмай ўйнашмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Майдалаб, шивалаб ёғаётган ёмғир тобора тезлашарди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Авазнинг қадами бир секинлашади, бир тезлашади.* С. Сиёев, Ёрглиқ.

3 Муддатидан олдин амалга ошмоқ, тезроқ содир бўлмоқ. Ўйлаб қарагандо, унинг эндиғи тақдиди кўп жиҳатдан мана шу сафарига ҳам боғлиқ; ҳамто тўйнинг тезлашуви ҳам, тўйдан кейинги саёҳат ҳам шунга боғлиқ. С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕЗЛИК 1 Тез одамга хос ҳаракат, хусусият. *Солиҳбойнинг қайнаб турган ғазаби унинг тезлигида ёки жазавага тушишида эмас..* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

2 Иш-ҳаракат, жараён ва ш.к. нинг жадаллиги, суръати, даражаси. *Иш тезлиги. Ҳисоблаш тезлиги.*

Тезлик билан 1) имкон борича қисқа вақт ичида, тез суръат билан, жадал. Ҳосилни тезлик билан ўигиб-териб олмоқ; 2) дарҳол, ошигич равишда, кечиктиримай. *Тезлик билан етиб кел.*

3 физ., тех. Жисм босиб ўтган масофа-нинг шу масофани босиб ўтиш учун кетган вақтга нисбати. *Юриш тезлиги. Юдурис тезлиги. Товуш тезлиги. Ўртача тезлик. Тезлик бирлиги. Тезликни ҳисобламоқ.* Трактор баландликка биринчи тезликда чиқади.

ТЕЗЛИКДА рвш. кам қўлл. Тезлик билан, тезда, тез. *Тезликда етиб келиб, Сен ҳам даврамизга кир. Қўм-қўк арча тагида Сакраб-сакраб ўйнаб бер.* И. Муслим. *Тезликда Самарқандга — Улуғбек мирзога чопарлар орқали нома жўнатилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Яшин (ёки чақмоқ) тезлигига Жуда тез, кўз очиб юмгунча. Бирдан калламга яшин тезлигига бир фикр келди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Бу фикр Эргашевнинг хаёлидан чақмоқ тезлигига ўтди.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

ТЕЗОБ [ф. تېزاب — барча металларни эритувчи суюқлик, сульфат ва нитрат кислоталар аралашмаси; тезоқар сув] 1 кам қўлл. Тез оқадиган, тезоқар. *Избоскан қишилогининг этагидан.. тезоб дарё оқади.* Й. Шамшаров, Олтин куз. Қалбинг ишлар ишқин кўйлаб доимо, *Мисралар ирмоқдай тезоб, шўх, тоза.* М. Бобоев. *Ёшлиқ экан, умр атамши тезоб дарёнинг айни кўпирган, жўшқин палласи.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 Тез суръатли, жадал. Ҳар якшанба ишшу тариқа тезоб.. Ш. Тоҳиров, Қарс икки кўлдан чиқади.

3 айн. тез 5. *Воқеадан хабардор бўлган тезоброқ Иногом ака тутақиб кетди.* Ф. Мусажонов, Камтарин ишчи.

4 маҳс. Турли технологик жараёнларда эритиш, тозалаш, оқлаш, ошаш ва ш.к. мақсадларда ишлатиладиган моддаларнинг умумий номи. *Терини тезобга солмоқ. Металлни тезобда тозаламоқ.*

ТЕЗОБЛАМОҚ маҳс. Тезобда ишлов бермоқ. *Терини тезобламоқ. Металлни тезобламоқ.*

ТЕЗОТАР 1 Бирин-кетин жуда тез ўқ отадиган. *Тезотар миљтиқ. Тезотар зенит тўпу.*

2 Тез сайдайдиган, сайроқи (бедана ҳақида). [Комил бедананинг сайрашини эшишиб тўхтайди:] *Оҳ, оҳ, оҳ! Бай-бай-бай!* Зап тезотар бўлти-да. О. Ёкубов, Иккى муҳаббат.

ТЕЗОҚАР Тез оқадиган. *Тезоқар дарё, пулемётлардан ёмғирдек қўйилаётган ўқ.. снарядларнинг даҳшатли чинқириги ҳужумни тезлатгани қўймас эди.* А. Раҳмат, Азиз тупроқда унган дўстлик.

ТЕЗПАЗАК [ф. تېزپازك — тез пишувчи] шв. Тезпишар. *Тезпазак ўрик.*

ТЕЗПИШАР Тез пишадиган, эрта етиладиган; чиллаки. *Тезпишар пахта навлари. Тезпишар ўрик. Тезпишар қовун.* — Анов пол тутзор кўркам — Раъно қаламчалари. Бу поли — Салимжоннинг Тезпишар олчалари. Қ. Муҳаммадий.

ТЕЗ-ТЕЗ рвш. 1 Тезлик билан, жадал, илдам; шошилиб. *Тез-тез юрмоқ.* Тез-тез

ишиламоқ. — Шоир дафтарчасини тиззасига қўйиб, тез-тез ёзар эди. А. Қаҳҳор, Картина. Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишиди. К. Раҳимов, Ўз касбини севган йигит. [Мадамин] Худди бирордан қизғангандек тез-тез ошар ва чайнамасдан ютар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Кўп вақт оралатмай, бот-бот, ўқтин-ўқтин. Бемор тез-тез сув сўрар эди. — Гулнор бу ой ичидаги тез-тез оғриб турди. Ойбек, Танланган асарлар. - Энди сиз шу ерда қолинг, — деди онасига Нормат, дарвозадан чиқаркан, — уринманг.. Тез-тез хат ёзиги турман. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕК рвши. 1 Ҳаракатсиз, қимирламасдан ва овоз чиқармасдан, жим. *Тек тур. Тек ўтири.*

— Ҳамма бир лаҳза тек қолиб, бирдан қаттиқ кулги кўтарилиди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Унда лайлак бир оёқлаб турриб, яшилланиб келаётган адирларга кўз ташлаб, тек қотган. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ҳеч иш, ҳаракат қилмасдан, бекор. *Тек турмаган тўйқ турар. Мақол.* — Унинг [Ҳайдарбойнинг] қўллари тек турмайди: дам узун оташкурак билан тўнганинг ўт олган жойларини қоқиб, яна ҳам кўпроқ биҳситади. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳамма ҳаракатда-ю, ёлғиз мен тек ётибман. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз.

3 унд. с. взф. Қимирлама, жим. -*Тек, ўртоқлар, — деди раис ва давом этди, — ўзингиз экасизми?* А. Қаҳҳор, Сароб.

Тек қўймоқ Тинч қўймоқ, безовта қилмаслик. Ҳозир тек қўйиб қўйган одамларни сув чиққандан кейин қамаши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИН Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса талаб қилинмайдиган; пулсиз, бепул. *Текин овқат. Текин меҳнат.* — Узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда. Ойбек, Танланган асарлар. -Сен ҳали шунақа ёмонмисан-а? Ўй-бўй! — деди завхоз. — Шунчалик текин еб-ишиб, ўқиб юрганингга шукур қилиш керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

Сув текин, сувтекин Жуда арzon, деярли текин. *Хотинларнинг меҳнати айниқса қадарсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим.* Ойбек, Танланган асарлар. -Гўр азоби билан етиширган нахтасини заводга келтириб, сув текин сотади, — деяр эди куюниб Вали ака. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Текин томоқ қ. томоқ 3.*

ТЕКИНГА рвши. Эвазига пул, ҳақ ёки бошқа бирор нарса олмасдан ёки бермасдан; пулсиз, бепул. *Текинга ишиламоқ. Текинга олмоқ.* — Қаранг, бирорларнинг болаларини пул сарф қилиб, вақт сарф қилиб, текинга ўқитса-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕКИНТОМОҚ (*тўғриси текин томоқ*) қ. томоқ 3.

ТЕКИНХЎР 1 Меҳнат қилмасдан, бошқалар ҳисобига кун кўрувчи; ҳаромхўр. *Текинхўрлар ва безорилар одил суд томонидан тегишили жазосини олади.* Х. Ризаев, Безори муносиб жазоланди. Аҳмадга ўҳшаган соғ вижданли одам учун энг ёмони — ўзини бекорчи, текинхўр сезиши. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 биол. Бошқа организмларга ёпишиб, уларни сўриш билан яшовчи майдага жонивор ёки ўсимлик; паразит. *Текинхўр зарпечак.* — Энди чимқирқар машина соламан бу текинхўр газандага. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЕКИНХЎРЛИК Меҳнат қилмай ебичиши, кун кўришлик. *Қодир Қурбонбоев жасамиятимиз учун бирор фойдали ишга кўнгил қўймади, текинхўрлик, чайқовчиликка муқкасидан кетди.* «Муштум».

ТЕКИС 1 Юзида ғадир-будир, баландпаст, ўнқир-чўнқир жойлари бўлмаган; силлиқ. *Текис таҳта. Текис майдон. Текис девор.* — Кеча қоронги ва туманли эди. Кенг, текис кўчага узоқдан чироқлар туман ичидаги хира, совуқ нур сенади. Ойбек, Танланган асарлар. Йўл текис, машина силкинмасди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Жойлашиш, ўлчам (ҳажм ёки бўй) ва ш.к. жиҳатдан бир хил. У жилмайганида, қизларнигига ўхашаши, текис тишлари ярқ этишиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягига текис қилиб қирқилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўк блузка кийган икки қиз Башоратларнинг олдига келди. Улар бир-бирларига жуда ўхшар, бўйлари ҳам текис, жуда чироили қизлар эди. А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

3 Бир маромда, бир хил тезликда. *Текис ҳаракат. Текис одим.* — Худди цирк отлашибарай безатишигана семизгина, силлиқгина бўз от текис олиб кетди. Ойбек, Нур қидириб. Ундан нарироқда қора калхат, санъатини намойиш қилаётгандай, бир текис сузиги юрибди. Н. Фозилов, Дийдор.

4 рвш. Бараварига, ёппасига бир вақтда; шифа, қийғос. Уруғларни текис ундириб ол-моқ. Гилослар бир текис гуллади. Фұзалар бир текис унib чиқди. — Ҳар сағар текис чиқиб, яшнаб ўсаётған ям-яшил ғұзаларни күргәнимдә.. пахтазордан чиққым келмас эди. О. Ёкубов, Иккى мұхаббат.

5 Ҳар жиҳатдан тенг, баравар, бир хуқуқдаги. Сув худойимнинг мұлкими? Ҳалойиқ текис ичади. Ойбек, Танланган асарлар. Мени сайланғ, негаким, Энди қадрдан бұламан. Бир текис ҳамманғизга Ҳизмати бажон қиламан. Ҳамза.

6 күчма с.т. Беишқал, силлиқ; бир хил қилиб. Иши жуда текис. Ҳамма иш текис бүлиб кетди. — Муса күса бир ерда турмас, ғигитларни бир текисде экши кераклигини, ғигит тұрт әнликдан чүқур бұлмаслигини ҳадеб тайинларди. С. Аҳмад, Ҳукм.

7 с.т. Келишган, чиройли. Үртада ўн олти-жыл етті яшар бачча ўйнайды. У рангсиз, хипча, «текисгина», яна тұғрироғи, «попукдай» бола. Ойбек, Танланган асарлар. Анов төр билан манов төр әзиз экан, Ҳами қиздан охун қызы текис экан. «Оқ олма, қизил олма».

ТЕКИСЛАГИЧ Текислаш, силлиқлаш учун хизмат қыладыған асбоб, мослама, машина. Ер текислагич. — Доирани текислагич ёрдами билан горизонтал ҳолатта көлтириши мүмкін. «Астрономия».

ТЕКИСЛАМОҚ 1 Баланд-паст, ғижим, ғадир-бұдурларини йүқотиб, текис, силлиқ қылмоқ. Ерни текисламоқ. Құчани текисламоқ. Тахтани текисламоқ. Сочини текисламоқ. — Нодира бошлиқ бир тұда ўқыевчилар спорт майдончасини текисладылар. С. Зуннунова, Яңғы директор. Нормат ўрнидан туриб, камарини қаттық тортиб, гимнастёркасини текислады-да, Адолатнинг олдига борди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

2 Бир чизик бүйлаб текис жойлаштири-моқ. Сафларни текисламоқ. — Рота командири жанғыларга кийимларини туза-тишини, қуоролларни яна қайта текислаб, тартибга солиб құйишини буюорди. Шұхрат, Шинелли йиллар.

3 с.т. Ишқалларни йүқотиб силлиқла-моқ, тұғриламоқ. Ҳамма иш текислаб юбо-рилди.

ТЕКИСЛИК 1 Текис юза(сирт)га әғалик. Ернинг текислиги. Тахтанинг текислиги.

2 Баланд-пасти бўлмаган текис ер, текис майдон. Рўпарадаги текисликда район дарахтлари қорайиб кўринар.. эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 физ., геом. Текис юза. Проекцияловчи текислик. Қия текисликдан жисмнинг тушиши.

4 геогр. Катта баландликлар, тоғлар бўлмаган, нисбий текис бўлған ер сатҳи; океанлар тубидаги ясси катта майдон. Ўшнинг жанубидаги кенг текисликлар, тұлқинсимон қири ва адирлар турли-туман дала гуллари билан безанган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 сиёс. Ҳар жиҳатдан тенглик, тенг хуқуқлилик. Иқтисодий текислик.

ТЕКИССИЗ кам құлл. Текисмас, нотекис. Текиссиз тараққиёт.

ТЕКИССИЗЛИК кам құлл. Текиссиз ҳолат, нотекислик. Ривожланишининг текиссизлиги.

ТЕКИСЧИЛИК 1 Бажарилған ишнинг миқдори ва сифатини ҳисобга олмасдан, ҳаммага баб-баравар ҳақ тұлаш, бир хилда тұлаш, тақдирлаш. Текисчиликка қарши кураш. — Шукуржон текисчиликка қарши муросасиз кураш олиб борар, бирон ёш та-белчиға нарядни бошқатдан ишлаш учун қайтариб берар экан: -Шуни билib құйинкі, ҳеч қаңон ҳамма бир хилда ишламайды, — деди. З. Сотиев, Истебдод. Бу соҳада [моддий рағбатлантиришда] юз бериб келаётған текисчиликка қатыяп барҳам бериш керак. Газетадан.

2 сиёс. Кишиларни, қайси синф ёки та-бақага мансублигидан қатын назар, иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан тенг имкониятли, тенг хуқуқли қилишга уриниш.

ТЕКСТ [лат. textum – боғланыш; бири-киш; алоқа; бирикма] 1 қ. матн. Мақоланинг тексти. Телеграмманинг тексти. — Жум-лалары турар текис, Зұмда варақ чиқар әзиз. Газета, журнал, китоб, Текстлари ўқишига бол. Қ. Мұхаммадий.

2 плгрф. Йирик шрифтлардан бирининг номи.

ТЕКСТИЛЬ [лат. textile – газлама; түқи-ма мато; газламадан тайёрланған кийимлар]

1 Түқимачилик саноати маҳсулоти; газмол.

2 с.т. Түқимачилик комбинати. Келиним ўлғурнинг ўзиям текстилда ишлаб, жарақ-жарақ пул олади. «Муштум».

ТЕКСТОЛОГ қ. матншунос. 1939 йили Навоий юбилеий комитети тузилганда, [комитет] Мажжур, Ҳабибий, Анисий, Улфатларни Ўзбекистон Фанлар академиясига текстолог қилиб чақирилди. Газетадан.

ТЕКСТОЛОГИК Матншуносликка оид (қ. матншунослик). Текстологик тадқиқот принциплари бўйича ўз даврининг пешқадам қалам эгалари – Навоий билан Жомийнинг тутган умумий позициялари бир-бираига жуда яқин.. бўлганлигига «Ҳамсатул-мутаҳай-йирин»дан яна бир машҳур мисолни келтириш мумкин. «ЎТА».

ТЕКСТОЛОГИЯ [лот. *textum* + юн. *logos* – таълимот] қ. матншунослик. Шуниси аниқки, текстология у вақтларда мустақил фан сифатида ривожланмаган.. эди. «ЎТА». Республикаизда текстология фани равнақини унинг асосчиларидан бири Порсо Шамсиевсиз тасаввур қилиб бўлмайди. С. Фаниева, Алломанинг табаррук ёши.

ТЕКТОНИК 1 Ер қобиги ҳаракати ва унинг ўзгаришларига оид; шулар натижасида содир бўлган. *Тектоник жараёнлар*. – Японияда ва Американинг гарбий қирғоқларида содир бўладиган зилзилаларда ҳам тектоник, ҳам вулканик кучлар бараварига иштирок қиласди. Т. Ҳамробоев, Зилзила ҳақида мулоҳазалар.

2 Ернинг тузилиши ва ўзгаришига оид. *Тектоник ҳарита*. – Мазкур тектоник қатламлар оролгача кучли босим билан таъсир қилаётганини сабабли у жойидан силжиган. Газетадан.

ТЕКТОНИКА [юн. *tektonike* – қурувчилик санъати] геол. Геологиянинг Ер қобиги муайян қисменинг тузилиши ва унда юз берадиган ўзгаришларни ўрганадиган бўлими. Геологларнинг маҳсус гуруҳи ишида тектоника, геофизика, гидрогеология соҳасида.. иш олиб бораётган энг таникли мутахасислар қатнашдилар. Газетадан.

ТЕКТУРМАС 1 Бекор тура олмайдиган, бекорчиликни ёқтиримайдиган, тиниб-тинчимас, серҳаракат. *Тектурмас чол*.

2 Шўх, тўполончи (кўпинча болалар ҳақида). *Тектурмас бола*.

ТЕКШИРИШ 1 Текширмоқ фл. ҳар. н. Қарорнинг бажарилишини текшириши. Бухгалтерия фаолиятини текшириши.

2 Ўрганиш, тадқиқот. Геологик текшириши. Илмий текшириши институти. – Фу-

зулий [ижоди] устида олиб борилган текширишлар Фузулий адабий мактабининг ташаккулида Навоий ижодининг муҳим роль ўйнаганлигини янада яхшироқ очиб беради. «ЎТА».

3 Тафтиш, ревизия. Агар текшириши натижасида Ҳасанжон бу ишга ишинган бўлиб чиқса, у ҳам нобуд бўлади.. жазосини тортади. С. Айний, Қуллар.

ТЕКШИРМОҚ 1 Тўғри-нотўғри, ҳақноҳақлигини билиш мақсадида кўздан, эътибордан ўтказмоқ. *Ишони текширмоқ*. – Амирзодам, гапим ёлғон бўлса, бугун кечаси текшириб кўринг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Дарсими ҳам тайёрлаб бўлдим. Ана, дадамдан сўранг: текшириб кўрдилар. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Моҳиятини, ҳақиқий ҳолни билиш, аниқлаш учун кўздан, эътибордан ўтказмоқ. Ишга қабул қилишида синаб кўриши – ишчи ёки хизматчининг унга топширилаётган ишга масъулиятини текшириб кўришидир. Газетадан. Энди овозини текшириб кўраман деяётганда, телефон жиринглади. Т. Ашуроев, Оқ от.

3 Илмий асосда ўрганмоқ, таҳдил, тадқиқ қилмоқ. Гулнинг тузилишини текширмоқ. Қоннинг тарқибини текширмоқ. – Кичик автобуслардаги лабораторияларда эса сув ва тутроқ тарқибини текшириш, клиник тадқиқотлар олиб бориш мумкин. Газетадан.

4 Назорат учун кўздан кечирмоқ, тафтиш, ревизия қилмоқ. Қарорнинг ижросини текширмоқ. Кассани текширмоқ. Ферма хўжалигини текширмоқ. – Тўхта, қаерга борасан?.. Сен комиссия аззосисан-ку. Текширишини битказганимиздан кейин, актга қўй қўйиб, сўнгра ўз ишингга борасан. С. Айний, Қуллар.

ТЕКШИР-ТЕКШИР с.т. Устма-уст, қайта-қайта текширишлар. *Текшир-текшир қилмоқ*. Текшир-текшир бошланмоқ.

ТЕЛБА 1 Ақлдан озган, девона, жинни. У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлингандан бу телба хотинни ўзининг қирқ ишллик умр ўйлдошига ўхшата олмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Осиояжон қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди, ҳамма, қиз телба бўлган, деб унга қаради. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор нарсага, кимсага ортиқ даражада берилган; савдойи, шайдойи. *Фақир ҳам шу фикрнинг телба бандасидир*. Ойбек, Навоий.

3 Телбага хос, телбаликни акс эттирувчи; маъносиз. Телба кўзлари билан Бектемирга боқди-да, укасининг қонли милитигини чангаллади ва шамолдай учиб, Бектемирдан ҳам ўзиб кетди. Ойбек, Қуёш қораймас. Сиз менинг телба сўзларимдан аччиғланманг. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма поэт. Жиловланмаган, асов, «қутурган». Телба дарё. Телба тўлқинлар. — Жўш уриб, қирғони Хўплар эди телба сой. Файратий. Телба шамол қутуриб ҳамла қилди. Авайлаб ўстирилаётган нуҳолларни илдизи билан қўпориб кетди. А. Набиҳўжаев, Мандат. Хоразмда Амуни кўпдан Телба дарё деб аташади. Э. Раҳим.

Телба тўнини тескари киймоқ айн. тўнини тескари киймоқ қ. тўн. Баъзан телба тўнини тескари кийиб.. муомалалари дағаллашиб қолади. Файратий, Довдираш.

ТЕЛБАЛАНМОК 1 Ақл-хушини йўқотмоқ, телба бўлмоқ. *Лаъли деган бу жувон Абдураҳмонбойнинг келини бўлган. Аммо Бўронбекка ишқи тушиб, унинг кўйида телбаланган. Ҳ. Фулом, Машъал.*

2 Телбага ўхшаш ҳолатга тушмоқ. Совлиқнинг бунчалик телбаланиб чопишига энди тушунди. С. Анорбоев, Ҳамсұхбатлар. Зиёдилланинг қони миясига урди.. Аламига чидоммай, телбалана бошлади. Ҳ. Фулом, Машъал.

3 кўчма Шиддат билан пишқирмоқ, жўшга келмоқ, ўзини ҳар ёққа урмоқ, «қутурмоқ» (одатда сув ва шамол ҳақида). Ӯқар жўшқин урароқ, Телбаланиб Ҳонариқ. Ювилар тинмай қирғоқ, Ҳарён тошган ҳай-қириқ. Файратий.

ТЕЛБАЛАРЧА Телбаларга ўхшаб, ақлдан озган каби. -Ҳаётим! Тондим, олма орқасидасиз! – деб юборди у [Ғуломжон] телбаларча қувониб. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Гумонимча, иситмангиз қаттиқ ушлаган кўринадир ва телбаларча мактубингизни иситма орасида ёзганга ўхшайсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕЛБАЛИК 1 Телба эканлик. Телба телбалигини тан олмайди. Мақол.

2 Телбаларга, ақлдан озган, эс-хушини йўқотган кишиларга хос ҳолат, хатти-ҳаракат; жиннилик. Телбалик излари ўйқолиб, ақл ва ҳусн барқ уриб турган кўзларга боқиш унга [Адолатга] сира тенгсиз бир лаззат багишларди. С. Зуннунова, Гулхан.

ТЕЛБАНАМО Телбалар каби, телбага ўхшаш, жиннисифат. Телбанамо киши. — Каримжон урушга кетгач, Асрора бирон ой телбанамо бўлиб юрди-ю, дарров ўзини ўнглаб олди. С. Аҳмад, Уфқ.

ТЕЛБАСАРО кам қўлл. Телбаларга ўхшаш, ақлу ҳушини йўқотган; девонасифат. Телбасаро эмишсан гоҳи, Қўйнар эмиш сени ташна лаб. Ўйларингни узун тунлари Қора фикр олармиш қамраб. Т. Тўла.

ТЕЛБА-ТЕСКАРИ Бир-бирига боғланмаган, пойинтар-сойинтар, тартибсиз. [Ғофиржон] Розия холанинг телба-тескари гапларини кўнглига олган бўлса, эҳтимол. Н. Назаров, Замон. Жангчиларимиз телба-тескари отишмадан гитлерчиларнинг мақсадларини аниқлаши учун ўзаро мунозара қилишар эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТЕЛЕ- [юн. tele – узоқ, олис; узоққа, олисга] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи таркибий қисми: 1) узоқ масоғадан туриб ҳаракат қилувчи ёки амалга оширувчи; 2) «телевизион» маъносига мувофиқ келувчи маъноларини билдиради. Mac., телевизион, теледастур, телекўрсатув, телеминора каби.

ТЕЛЕБОШҚАРИШ айн. телебошқарув.

ТЕЛЕБОШҚАРУВ Муайян объектнинг ишини назорат қилиш, зарур ҳолларда унинг иш режимини ўзгартириш ва б. учун мўлжалланган бошқариш қурилмалари мажмую; узоқдан туриб бошқариш, масоғадан бошқариш. Республикадаги ҳамма гидроэлектростанцияларда автоматлаштирилган телебошқарув жорий қилинган. — Телебошқарув аппаратлари денгиз остида, худди одам каби, ҳатто объектларни аниқлаб, маълумотларни таҳдил эта олади. «Фан ва турмуш».

ТЕЛЕВИДЕНИЕ [теле.. + р. видение – кўриш < лат. visio – кўриш] Ҳаракатдаги ёки ҳаракатсиз объектларнинг тасвирини товуш билан бирга радиоэлектрон воситалар ёрдамида муайян масоғага узатиш ва қабул қилиш; узоқдан кўриш; ахборот тарқатиш воситаларидан бири. *Тошкент телевидениеси. Телевидение техникаси. Телевидение орқали кўрсатиш ва эшиштириш.* — Радио, кино, телевидение ҳаётга чуқур кириб борган ҳозирги шароитда ҳам бадиий асарларга эҳтиёж ортиб бораётгани шундан далолат беради. У. Норматов, Талант тарбияси.

2 Фан ва техниканинг ҳаракатдаги объект тасвирини масофага узатиш билан боғлиқ соҳаси.

3 Телекўрсатув, телэшиттириш ишлари билан шуғулланувчи муассаса ва у жойлашган жой.

ТЕЛЕВИЗИОН Телевидениега оид. *Телевизион антенна. Телевизион кўрсатув. Телевизион марказ. Телевизион минора.*

ТЕЛЕВИЗОР [теле.. + лот. *visio* – кўриш; кўрсатув] Телестудиядан узатиладиган телесигналларни тасвир ва овоз тарзида қабул қилиб кўрсатадиган ва эшиттирадиган аппарат. «Рубин» маркали телевизор. *Телевизорни ўрнатмоқ. Телевизорда концерт кўрмоқ.* ■ *Уй тўридаги столда турган телевизор унинг [Холмирзанинг] дикқатини кўпроқ тортиди.* Ҳ. Назир, Одамнинг қадри. *Баширжон кўпчилик шоирларни телевизорда.. кўйрар эди.* Н. Аминов, Суварақ.

ТЕЛЕВИЗОРЧИ с. т. Телевидение бўйича мутахассис; телевизор тузатувчи уста. *Ўтган куни телевизорчилар келиб, уни [Кувондиқни] суратга олишган, хийла овора қилишган эди.* С. Абдуқаҳор, Кувондиқ.

ТЕЛЕГА [р. телега – бир от қўшиладиган арава тури] Тўрт фидиракли арава. *Телегада гўнг ташиётган Дилюшод ва Анзират ўйда учраб, гоҳо унга ҳазиллашар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ТЕЛЕГРАММА [теле.. + юн. *gramma* – ёзув] Телеграф орқали узатилган ёки қабул қилиб олинган шошилинч хабар, хужжат ва шундай хабар ёзилган қоғоз. *Кутлов телеграммаси. Телеграмма юбормоқ.* Телеграмма олмоқ. ■ *Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиограммаларига турличи ноаниқ жавоблар келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕЛЕГРАФ [теле.. + юн. *grapho* – ёзман] 1 Узоқ масофаларга телеграмма, радиотелеграмма тарзида шошилинч хабар узатиш ёки уни қабул қилиб олиш учун хизмат қиладиган алоқа тизими ва унинг воситалари. *Телеграфнинг каиш этилиши. Телеграф станцияси. Телеграф алоқаси. Телеграф аппарати. Телеграф симлари.* ■ *Станциянинг идораси, почта ва телеграф иккита кўк вагонга жойлашган.* Р. Файзий, Таъзим.

2 Шундай хабарларни юборадиган ва қабул қилиб оладиган алоқа муассасаси ва

унинг биноси. *Тошкент маркази телеграфи. Телеграфга бормоқ. Телеграфда ишламоқ.*

ТЕЛЕГРАФИСТ 1 Телеграфия мутахасиси.

2 Телеграммалар юборувчи ва қабул қилиб олувчи телеграф ходими. *Телеграфист бўлиб ишламоқ.*

ТЕЛЕГРАФИСТКА Телеграфист аёл.

ТЕЛЕГРАФИЯ [теле.. + юн. *grapho* – ёзман] 1 Ёруглик, радио ва электр сигналлари воситасида узоқка тез хабар етказиш техникаси.

2 Фан ва техниканинг телеграф алоқани ташкил қилиш тартиб-қоидаларини ўрганиш, телеграф сигналларини узатиш усулларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширувчи аппаратлар яратиш билан шуғулланувчи соҳаси.

ТЕЛЕЖКА 1 Кичкина телега; аравача (қ. телега). *Маҳсулот ортилган машиналар, тележкалар музхона ва пункт томон ошиқади.* М. Назаров, Яхшини мақтаса ярашур.

2 Баъзи машина ва механизмларнинг суримла қисми. *Минорали кран тележкаси.*

ТЕЛЕИНСЦЕНИРОВКА [теле.. + инсцинировка] Телевидение орқали берилган инсцинировка.

ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ [теле.. + коммуникация] Сигнал. белги, матн, тасвир, овоз ва б. турдаги ахборотларни узатиш, қабул қилиш ва қайта ишлаш тизимлари мажмуми.

ТЕЛЕКОМПАНИЯ [теле.. + компания] Тегишлича жиҳозланган телевизион студияга эга бўлган ва телекўрсатувлар олиб борувчи хусусий ёки давлат корхонаси.

ТЕЛЕКС [ингл. *telex* < *tel(egraph)*] – телеграф + *ex(change)* – коммутатор, алмаштирувчи, ўзгартирувчи] 1 Абонентлараро икки томонлама телеграф хабарлар алмашиш учун мўлжалланган халқаро телеграф, алоқа тармоғи.

2 Шундай алоқани амалга ошириш аппарати.

ТЕЛЕМАРАФОН [теле.. + марафон] Узлуксиз, кўпинча сутка давомида кўрсатилидиган, одатда хайрия мақсадларини кўзлаб уюштириладиган телевизион кўрсатув.

ТЕЛЕМАРКАЗ, телевизион марказ Телевидение алоқаси учун хизмат қиладиган, маҳсус ускуналанган муассаса ва унинг биноси.

ТЕЛЕМАРКЕТИНГ [теле.. + маркетинг] Телевидение орқали товар ва хизматларни тарғиб қилиш ва сотиш.

ТЕЛЕМЕТРИК Телеметрияга оид. *Телеметрик аппарат. Йўлдош кеманинг телеметрик системаси.*

ТЕЛЕМЕТРИЯ [теле.. + юн. meteo – ўлчайман] Турли физик катталикларни узоқдан ўлчаш ва унинг усуллари ҳақидаги фан.

ТЕЛЕМЕХАНИЗАЦИЯ [теле.. + механизация] Ишлаб чиқариш жараёнларини узоқдан бошқариш ва назорат қилишда алоқа воситаларидан фойдаланиш.

ТЕЛЕМЕХАНИК Телемеханика мутахасиси.

ТЕЛЕМЕХАНИК Телемеханикага, узоқдан бошқаришга оид; узоқдан бошқариш учун хизмат қиласидиган. *Телемеханик аппаратура. Телемеханик система.*

2 Телемеханика воситасида амалга ошириладиган. *Телемеханик назорат.*

ТЕЛЕМЕХАНИКА [теле.. + механика] 1 Техниканинг ахборотларни кодлаш, уларни симли алоқа ва радиоалоқа каналлари орқали узатиш воситаларини ишлаб чиқиш, яратиш ва улардан фойдаланиш билан шуғулланувчи бўлими.

2 Ахборотларни узоқдан бошқариш ва назорат қилиш мақсадида уларни узатиш ҳамда қабул қилиш воситалари ва усулларини ишлаб чиқувчи фан. *Автоматика ва телемеханика соҳасидаги илмий-тадқиқот ишлари.*

ТЕЛЕНАЗОРАТ [теле.. + назорат] Объектларни телемеханика воситалари билан масофадан туриб текшириш, назорат қилиш.

ТЕЛЕОБЪЕКТИВ [теле.. + объектив] Узоқдаги нарсаларни катталашиб суратга олишда, шунингдек, портрет сурат яратишда ишлатиладиган фотообъектив.

ТЕЛЕПАТИЯ [теле.. + юн. pathos – сезги; сезиш, ҳис қилиш] *псхл.* Баъзи одамларда фикр ва ҳис-туйғуларни сезги аъзолари иштирокисиз муайян масофага узатиш қабилияти.

ТЕЛЕСКОП [теле.. + юн. skopeo – кўраман] Осмон жисмларини кузатиш, суратга олиш ва ўрганиш учун мўлжалланган астрономик оптик асбоб. *Астрономлар таҳминан 350 йилдан бери телескоп орқали Ойни ўрганадилар. Телескоп кўзимизни Сурайё-*

дан ўтказди, Радио сўзимизни Жаҳонларга етказди. F. Фулом.

ТЕЛЕСКОПИК 1 Телескопга оид. *Телескопик линза.*

2 Телескоп воситасида амалга ошириладиган. *Телескопик кузатишлар.*

3 *тех.* Бўйлама ёки юқорилама суриладиган ёки сурилиб турадиган қисми бўлган. *Телескопик кран. Телескопик антенна. Мотоциклнинг телескопик вилкаси.*

ТЕЛЕСКОПИЯ Осмон жисмларини телескоп орқали кузатиш.

ТЕЛЕСТУДИЯ [теле.. + студия] Телевизион марказ қошидаги бевосита телевидение кўрсатувлари олиб бориладиган студия. *Сени излаб, консерваторияга бордим, телестудияда, дейшиди. Оёғимни қўйимга олиб, у ёққа югурдим, кейин бу ёққа.* Ш. Саъдулла, Икки билагузук.

ТЕЛЕТАЙП [ингл. teletype < теле.. + ингл. type – машинкада ёзиш] Ёзув машинкасига ўхшаш клавиатурали, узоқдан юборилган ахборотларни қофоз лентага автоматик равишда ёзib оладиган механизмли телеграф аппарати. *Хабарни телетайп орқали узатмоқ. Телетайп лентаси.*

ТЕЛЕТАСВИР [теле.. + тасвир] Телевидение орқали узатилган ва телевизор экранида қабул қилинган тасвир. *Космосдан берилган телетасвир.*

ТЕЛЕТОМОШАБИН [теле.. + томошибин] Телевизор орқали бериладиган кўрсатиш ва эшиктиришларни кўрувчи ва эшиктириш томошибин. *Телетомошибинларга манзур бўладиган дастур. Радио ва телевидениенинг бир қанча программалари радио-эшиктириччи ёки телетомошибинларни қизиқтиримайди.* Газетадан.

ТЕЛЕФАКС [ингл. telefac < теле.. + лат. fac simile – айнан шундай, ўхшаш бажар] *тех.* 1 Босма ахборотларни узатишга мўлжалланган халқаро факсимил телефон алоқаси.

2 Шундай алоқани амалга оширишга мўлжалланган, ҳарф босиши мосламаси бўлган аппарат; факсимил аппарат.

3 Шундай алоқали абонент номери, рақами.

ТЕЛЕФИЛЬМ [теле.. + фильм] Телевидение учун мўлжаллаб ишланган фильм; экран санъатининг бир тури.

ТЕЛЕФОН [теле.. + юн. phone – товуш, овоз] 1 Узоқдан туриб сўзлашишга, овоз, нутқни масофага узатишга хизмат қиладиган электр алоқа қурилмаси ва унинг сигнал кўнгироғи ҳамда гаплашиш трубкаси бўлган аппарати. Телефонда (телефон орқали) гаплашмоқ. Телефон билан хабар қилмоқ. Телефон станцияси. — Телефон жиринглади. Сулаймонов трубкани олди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун. Китоб мутолаа қилиб ўтирган Нормурод бир сапчиб тушди-ю, қўрқа-писа телефонга қўл чўзди. О. Ёкубов, Диёнат.

2 Телефон алоқанинг қисқа номи. Бабзи газета ходимлари материаларни телефон орқали оладилар. «Муштум».

Телефон қилмоқ (ёки қоқмоқ) Телефонда, телефон орқали гаплашмоқ. [Хуморон:] Ҳа, айтгандай, кимдир телефон қилиб, сизни сўрган эди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошладилар. И. Раҳим, Ихлос.

ТЕЛЕФОНБОЗ [телефон + ф. ёл – яхши кўрувчи, ўйновчи] с.т. Телефон орқали гаплашишни яхши кўрадиган, идорадан чиқмасдан, телефон орқали иш битиришга уринадиган шахс. -Тагин телефонбоз бўлиб кетибди, деб ўйламанглар, – гап қистириб қўйди Асадулла [мухбирга]. Т. Хўжакулов, Секретарнинг ён дафтаридан.

ТЕЛЕФОНБОЗЛИК с.т. Идорадан чиқмасдан, телефон орқали иш битиришга уриниш, узлуксиз телефонда гаплашиш; телефонда гаплашиб вақт ўтказиш. Ҳамма иш қоғозбозлик ва телефонбозликдан иборат бўлиб қолмоқда. Газетадан.

ТЕЛЕФОНИСТ қ. телефончи.

ТЕЛЕФОНИСТКА 1 Телефончи аёл. Смена тугади. Фотима она ҳам, бошқа қизлар ҳам меҳнат постларини бошқа телефонисткаларга бўшатиб бершиди. С. Маҳмудова, Фотима.

ТЕЛЕФОНИЯ Фан ва техниканинг телефон алоқага доир омилларни ўрганиш ва бундай алоқани амалга ошириш учун мўлжалланган аппаратларни ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи соҳаси.

ТЕЛЕФОНАШМОҚ с.т. Бир-бирига телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. Байрамгача яна бир телефонлашамиз. Энди тез-тез телефонлашиб турайлик. — кечқурун телефонлашиб, эрта билан Ҳафи-

за Патилахонлар оиласи билан машинада Bodilga жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

ТЕЛЕФОНЛАШТИРМОҚ Бирор жойда телефон алоқаси ўрнатмоқ, бирон худудни телефон билан таъминламоқ. Қишлоғимизни аллақачон телефонлаштирганмиз.

ТЕЛЕФОНОГРАММА [телефон + юн. grammata – ёзув, хат] Телефон орқали берил(ади)ган ва қабул қилиб олин(ади)ган шошилинч расмий хабар ва шундай хабарли бланк. Телефонограмма юбормоқ. — Бекмирзаев телефонограммани қайта ўқиб чиқди-да, баттар паришон бўлиб қолди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Ҳайдаров телефонограмманинг оғирлигини салмоқлагандек, уни қўлида тутуб, ўйга толди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ТЕЛЕФОНЧИ 1 Телефон станциясининг ходими. Телефончи қиз бир соат кутишини сўради. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Қайта-қайта трубкани олиб, телефончи қизга қанчалик ялиниб-ёлвормасин, ҳеч улашнинг иложи топилмади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Телефон линияларида ишловчи, телефон линиялари ўтказувчи мутахассис.

ТЕЛЛУР [лот. tellus, telluris – ер] Менделеев даврий системасининг VI гурухига мансуб кимёвий элемент, кумушсимон кўкиши-оқ рангли мўрт металл. Яримўтказгичлар ҳосил қилишда.. теллур, индий, галлий каби нодир металлар мухим роль ўйнайди. «Фан ва турмуш».

ТЕЛМИРМОҚ с.т. Термилмоқ. Наҳот ўтган-кетганинг қўлига телмириб, қарипчириб адо бўлажакман? С. Сиёев, Ёруглик.

ТЕЛОВ: ақлингга телов текканими? шв. Ақлдан оздингми? Ақлингни едингми? Сенга нима бўлди?

ТЕЛОГРЕЙКА [р. тело – тана, бадан + греть – иситмоқ, қизитмоқ] Олди тугмаланадиган калта қавима пахталиқ; уст кийим. Бригада бошлиғи Жумақўзи Абдураимов.. эгнида телогрейка, пахтазор оралаб юрган экан. Х. Тўхтабоев, Оқ олтин хирмон-хирмон.

ТЕЛПАК 1 Тепаси юмалоқ, доира шакли, текис мўйна жиякли иссиқ бош кийими. Савсар телпак. — Кимки, оёғи толиб, сал орқада қолса, тулки телпак кийган бадқовоқ қўрбоши бешотар қўндоғи билан унинг курагига туртиб, пештаҳам сўзлар билан сўқади. Ҳ. Фулом, Машъал.

Кундузсиз телпак Мўйна жияги бўлмаган, фақат ичига мўйна қопланган бош кийими. *Кўса, озғин, кенг гуппи тўн ва қундузсиз телпак* кийган бир киши кирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 с.т. Мўйнали ҳар қандай иссиқ бош кийими (кулоқчин, папаҳ, тумоқ ва ш.к.). *Мен Раҳимовни оддий кишилар, солдатлар орасида учратдим, унинг устида пўстини ва бошида қорак ўл телпаги бор эди.* А. Раҳмат, Генералнинг шуҳрати. *Ўрта бўйли, озғин, қора чарм телпакни бошига бостириб кийган кишини учратсам, Гавҳарнинг дадасимикан, деб юрагим ўйнаб кетади.* С. Сиёев, Ёргулик. *Усубалининг сербар телпак остидаги калласи барра пўстин ичига кириб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕЛПАҚДЎЗ Телпак тикидиган, тайёрлайдиган косиб. *Бу кўчада бой савдогар, узангисоз, сарроҷ, маҳсидўз, кавушдўз, телпакдўз, дурадгор каби ҳунармандлар бор..* эди М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ТЕЛПАҚДЎЗЛИК Телпак тикиш иши, касби. *Телпакдўзлик қўлмоқ.*

ТЕЛПАКЛИ Бошида телпаги бор, телпак кийган. Эргаш перронда чемодан кўтариб турган тулки телпакли ўигитнинг ёнига борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шайхнинг кўзи ташқарида, қабристон томон эшагини нуқиб келаётган телпакли кишида* эди. С. Сиёев, Аваз.

ТЕЛПАКЧИ 1 айн. **телпакдўз.** ..унинг келиб чиқиши ҳам камбагал оиласдан — бир телпакчи косибнинг ўғли эди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Телпак сотовучи; телпакфуруш.

ТЕЛЧИРАМОҚ айн. **терчиламоқ.**

ТЕМА [юн. *thema* — асосида бўлмоқ] қ. мавзу. *Клуб мудири бугунги лекциянинг темасини, лекторнинг номини жуда керилиб, писандга қилиб эълон қилди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТЕМАТИК Мавзу ёки мавзулар мажмуига доир, бирор мавзуга бағишиланган. *Тематик концерт. Тематик кўргазма.* — Ойда бир марта оиласавий тематик кечалар ўтказиб турилади. Газетадан. *Турли воқеалик ва янгиликларни ёйшида.. тематик стенд ва юрслаткич таҳталари алоҳида ўрин тутади.* Газетадан.

ТЕМАТИКА Танлаб олинган, ишланган ёки ишланаётган мавзулар мажмуи. *Ёзувчи ижодида ҳозирги замон тематикаси.* —

Фестивалда кўрсатилаётган фильмларнинг тематикаси, жсанри ранг-баранг. Х. Ақбаров, Иズланиш йўлида.

ТЕМБР [фр. *timbre*] Бир пардадаги, бир хил баландликдаги ҳар бир товушнинг ўзига хос томони, сифати, товланиши. *Тембр — ҳар бир мусиқа асбобининг ёки ашулачи овозининг ўзига хос характеридир.* — Чолғу асбобининг тузилиши ва шаклига кўра, унинг тембри турлича бўлиши мумкин. И. Ақбаров, Музика саводи.

ТЕМИР 1 Менделеев даврий системасининг VIII гурӯхига мансуб кимёвий элемент, болғаланганда яссоланадиган, исталган шаклга кирадиган, углерод билан кўшилганда, пўлат ва чўян ҳосил қиладиган қорамтирик кумуш рангли оғир металл. *Соф темир.* — *Магнит ҳам темирни домига тортади, кесакни торта олмайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Унинг [Қоратойнинг] ўн уч яшар ўғли дам босиб, кичик болға билан темирни уриб, дадасига ёрдамлашарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Умуман, темир, пўлат ва ш.к. лар ва улардан ясалган буюм-нарсалар. *Темир қошиқ. Темир кўприк. Темир панжара. Темир ўчоқ. Темир дарвоза.* — *Ийит узоқда ҳайбатли темир уюмлари сингари ағнаб ётган пачоқ паровозларга тикилди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Самолёттинг кичкинагина зинапоясига бир ёғимни қўйиб, эшигидан ушлаган эдим, қўлларим темирга чип этиб ёпишиб қолса бўладими!* Н. Фозилов, Дийдор.

Темир дафтар с.т. кўчма ёзувлари қонун кучига эта бўлган дафтар. *Буларнинг ҳаммаси унинг бўйнида қарз бўлиб ётарди.* Булардан ташқари, отасининг дағиҳи харажатлари ҳам темир дафтарда ёзиғлиқ эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Темирни қизигида босмоқ** Ҳар ишни ўз вақтида, фурсатни бой бермай амалга оширмоқ. «*Темирни қизигида бос*» деган мақолга амал қилиб, унга мадҳ-сано ўқишига бошлади. Ойбек, Навоий.

3 Темир (эркаклар исми)

ТЕМИРАТКИ Ташқи кўриниши, кечиши ва келиб чиқиши сабаблари турлича бўлган кўпчилик тери касалликларининг умумий номи. Эчкининг сути темираткига дори бўлармиш. *Бу Луқмони Ҳакимдан қолган гап.* С. Аҳмад, Ҳуқм.

ТЕМИР-БЕТОН Ичига темир чивиқлар ўрнатиб кўйилган бетон. *Темир-бетон буюм-*

лари заводи. Темир-бетон устунлар. Темир-бетон шпаллар. Темир-бетон иншоот.

ТЕМИРТАК 1 Темир парчаси. Бу кичкина түгүнчак ичидә мозор түрөгө, темиртак, тобуттинг чүпи, совун, ўлук тирноги ва ҳоказолар бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 күмча Ҳеч нарсага ярамайдыган, эски ўтмас пичоқ. Сабзи түграш учун шу темиртакдан бошқа пичоқ топылмадими? — Она дудукланиб ва ёнида турган темиртак пичоқни олиб, Саидийга қаради. А. Қаҳхор, Сароб.

ТЕМИР-ТЕРСАК Ишдан чиққан темир ва б. металл буюмлар; темир ва б. металл чиқындилари. Темир-терсак ўйғмоқ. — Ишлатылмаган тракторнинг ўйилиб ётган темир-терсакдан нима фарқи бор? Шұхрат, Шинелли йиллар.

ТЕМИРТОШ мин. Темир рудаси. Магнит темиртош. Қызил темиртош.

ТЕМИРЧИ Темирни болғалаб, ундан турли буюмлар ясайдыган хұнарманд. Ниначининг минг ургани, темирчининг бир ургани. Мақол. — Камта күча. Ўнг томонида Темирчилар босқон босади. Э. Раҳим. Мұлла Фазлиддин ўтда күймайдыган, сув кирмайдыган бу сандықни Қуванинг темирчи устапарига буюртма беріб ясаттырган эди. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар.

Гапта темирчи эк. 1) гапни жуда чўзиб юборадыган, эзмалик қиласынан, эзма; 2) гапни айлантирадыган гап билан алдайдыган. - Тавба, — деб күлди Қумуш, — сен қўрқмасанг ҳам бўлади, деб тағин нина тиқасиз. Мана шуни, гапта темирчи, деб айтадилар! А. Қодирий, Ўтган күнлар. **Отанг темирчими?** ёки **отанг темирчи ўтганими?** Мунча эзмасан, гапни чўзма, деган маънода ишлатиладыган ибора. **Отанг темирчи ўтганими ўзи, гапни чўзиб нима қиласан?** С. Абдуқаҳор, Аччиқ дори.

ТЕМИРЧИЛИК 1 Темирчи иши, касби. Темирчилик билан рўзгор тебратмоқ. — Бу маҳаллада унга [Йўлчига] маъқул бўлган иккى киши бор эди. Бири — гузарда тақачилик-темирчилик қиласынан Қоратой, иккинчиси — Шоқир ота номли маҳсүдўз чол. Ойбек, Танланган асарлар.

2 эк. Темирчиларнинг дўкон ёки ишхоналари ўрнашган жой, раста, кўча.

Гапта темирчилик эк. 1) гапни чўзиш, эзмалик қилиш. Гапта темирчиликдан худой

сақласин, ота-онам темирчи ўтган эмас. А. Қодирий, Ўтган күнлар; 2) гапни айлантириш, гап билан алдаш. Кишини бўғасиз, Зайнаб! Гапта темирчилик яхши эмас. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

ТЕМИРҚОЗИҚ (Т-камта) айн. Қутб юлдузи қ. қутб 1.

ТЕМП [итал. tempo < лот. tempus — вақт] қ. суръат. Ҳозирги күннинг темпи билан ўсив боролмаган киши орқада қолиб кетиши турган гап. Газетадан.

ТЕМПЕРАМЕНТ [лот. temperamentum — (қысларнинг) мутаносиблиги, тенг ўлчамлилиги] қ. мизож.

ТЕМПЕРАТУРА [лот. temperatatura — тўғри нисбат, одатий ҳолат] қ. ҳарорат.

ТЕМУРИЙ Темурийлар сулоласига мансуб шахс; Темур авлоди.

ТЕМУРИЙЛАР 15–16-асрларда Ўрта Осиёдаги турли давлатларда ҳукмронлик қилган Амир Темур авлодлари.

ТЕНГ 1 Ўлчами, ҳажми, катта-кичиклиги, сони ва ш. к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. Тенг масоғалар. Узунлиги тенг ёғочиър. Тенг еганни тангри севибди. Мақол. — «Биз қачон ўқиймиз?» деб Қамишкапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қиласа-ю, уларнинг талабини қондириши биринчи галда советнинг вазифаси эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи. Икки томони тенг бўлган учбурчак тенг ёни учбурчак дейилади. «Геометрия».

2 Ёши жиҳатидан баравар, тенгдош, тенгкүр. Тенг болалар. — Ўқтамбой ҳам ўз тенглари ичидә дуркун, орқасида олти пуд юк кўтариши билан мақтанаидирган ўйигит. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Аҳамияти, тутган ўрни, мавқеи, нуғузи, ҳақ-хуқуқи ва ш.к. жиҳатидан ўхшаш, бир хил, баравар. Бу ерда у [Элмурод] биринчи марта ўзини бошқалар билан тенг одам ҳис қиласи эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Унинг [Умри] учун оламда ўзига тенг одам йўқ, у билган одамлар ё ўзидан паст, ё ўзидан юқори. А. Қаҳхор, Хотинлар. Тўлиб етилган қиз энди унинг [йигитнинг] кўз олдида тенги топилмас гўзал бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Хуморхон:] Бурунги вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг. А. Қаҳхор, Оғриқ тишлар.

4 Бир-бирига мос, мувоғиқ, муносиб. Тенгини топсанг, текин бер. Мақол. Тенг-

тенги билан, тезак қопи билан. Мақол. Чин дўст туғишганинг билан тенг. Мақол. ■ Мен ҳеч сенинг тенгинг эмасман. Омоним бор – сени демасман. X. Олимжон. Акаси муносиб, ахлоқли, одобли, ор-номусли йигит бўлса, бу қиз ҳам унинг тенги, муносиби эди. «Муштум».

5 рвш. Бир-биридан қолишмай ёки ўзмай, айни бир пайтда, бир вақтнинг ўзида; баравар. Улар тенг туғилган. Бу қўчатлар тенг экилган. Тенг шиламоқ. ■ Тоҳир-Зуҳра ҳолидан бир қалима эшигин: Ўқиб, ўйнаб бир боғда улғаир эдилар тенг. С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

6 кўм. взф. (3-ш. эгалик шаклида) Тенглик жиҳатдан ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; қатори. Бу – қотмадан келган, қорача, лейтенант Султонов тенги йигит эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Анвар ўз тенги болалар билан оз алоқа қилар, уларга кам аралашар.. эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Оқиљсон] Ўзи яхшигина, сиз тенги киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳалқ тенги дам олмоқ – бу ҳуқуқимиз.. Ойбек, О.В. шабадалар.

Тенг баравар с.т. Икки ҳисса; икки ҳисса кўп, икки марта ортиқ. **Тенг баравар фойда олмоқ.** Тенг бўлмоқ 1) баравар икки ёки бир неча қисмга ажратмоқ; баравар тақсимламоқ. Қовунни олти кишига тенг бўлмоқ. Ёнғоқларни болаларга тенг бўлиб бермоқ; 2) бир хил, баравар бўлмоқ, тенглашмоқ; фарқ қилмаслик. Мана, ўша қадимий чўл. Бахшилар: «Унча-мунча ер унга енг бўлмас, енг бўлса ҳам, тенг бўлмас», деб атаган.. чўл. А. Пўлат, Чўлдаги машъъат; 3) бирор билан айтишиб, тортишиб, унга бас келмоқ, баравар келмоқ. Кейин ўғлиниң қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тенг келмоқ айн. тенг бўлмоқ 2, 3. **Маҳалладаги турли қизиқчилклар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадиган йўқ** эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Одамлар завқ билан ҳазил қилишиди: -Сизга тенг келиб бўладими? Сиздан йиқилиб, бир ҳафта белимизни ололмай юрмайлик тагин, қўйинг-е. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тенг кўрмоқ** (ёки қарамоқ) 1) аҳамияти, мавқеи, мартабаси ва ш.к. дан қатъи назар, бир хил муносабатда бўлмоқ. Дадамиз ҳаммамизни тенг кўрар эдилар; 2) тенглаштироқ, баравар, бир хил, тенг ҳуқуқли деб ҳисобламоқ. Ҳадемай, масбулият ҳиссини ғурур енгди: Бўтабой ҳеч кимни ўзига

тенг кўрмайдиган.. бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тенг шерик Тенг фойдаланиш, тенг бўлиб олиш шарти билан тузилган шерикчилик. Тенги йўқ Мос тушадигани, монанди, тенг келадигани йўқ; ягона. Орол бўйидаги кўчманчи қабилаларга ақл-фаросатда тенги йўқ, ҳуснда танҳо Олтиной исмли аёл бошчилик қилар экан. «Ўзбекистон кўриқлари». -Ерни ковлаш ишлари бўлса, мана бу оғайниларга қўйиб берасиз, – деди ёш чўпон чап қаторда ўтирган ака-укаларни кўрсатиб, – қудуқ қазишида булаарнинг тенги йўқ. Мирмуҳсин, Меъмор. **Тупроқ билан тенг қилмоқ** 1) ер билан яксон қилмоқ, вайрон қилмоқ. Уруш кўп шашар ва қишилоқларни тупроқ билан тенг қилди; 2) хор қилмоқ, поймол, оёгости қилмоқ. [Fofir:] Мен ҳали келиб-келиб одамгарчилкни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдими?! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТЕНГДОШ 1 Ёши баравар, тенг, тенгкур. Тенгдош болалар. Биз у билан тенгдошилиз. ■ Жоним ўғлим, қаҳрамон бўл меҳнатда, Тенгдошларга намуна бўл ғайратда. Ҳабибий.

2 Бир вақтда майдонга келган, туғилган, юз берган. Таржима тарихи адабиёт тарихи билан тенгдош. F. Саломов, Таржима на зариясига кириш. Тарихингдир минг асрлар Ичра пинҳон, ўзбегим. Сенга тенгдош Помиру Оқсон Тиёншон, ўзбегим. Э. Воҳидов.

ТЕНГКУНЛИК Йилнинг тун билан кун тенг бўладиган вақти, куни. 23 сентябрь – кузги тенгкунлик куни Қуёш осмон экваторини шимолий яримшардан жанубий яримшарга кесиб ўтади. «Фан ва турмуш».

ТЕНГЛАМА мат. Таркибida ўзаро борланган икки ёки бир неча номаълум катталиклар (сонлар ёки функциялар) бўлган математик тенглик. Биринчи даражали тенглама. Квадрат тенглама. ■ Кимёвий реакциянинг шарти равишда символлар ва формулалар билан ёзилиши «кимёвий тенглама» деб аталади. «Кимё» дарслиги.

ТЕНГЛАМОҚ 1 Тенг қилмоқ, тенг ҳолга келтироқ. Ёғочларни бир-бiri билан тенгламоқ. Ҳажмини тенгламоқ.

2 Тенг деб билмоқ; тенглаштироқ, қиёсламоқ. Бизнинг Фарғонани ҳеч бир ерга тенглаб бўлмайди. Мирмуҳсин, Умид. Тошқин

Амударёни Тенглаб бўлмас сой билан. Х. Сеитов. Қудрат ўзини Мунисхонга тенглаб кўрди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ТЕНГЛАШМОҚ 1 Бирор жиҳатдан, (мас., мавқеи, ҳуқуқи, билими, ҳажми ва ш.к. жиҳатидан) бошқа билан тенг, бара-вар бўлмоқ, бараварлашмоқ. Кучлар тенглашиди. Ўйинда ҳисоб тенглашиди. — Бобур мирзо отдан тушганда, бўйи ўсиб, катта йигитларга тенглашиб қолгани билинди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Умурзоқ ака қишилоқ тарафдан отни ўргалатиб келиб, уларга тенглашиб олди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Кураш, баҳс ва ш.к. да тенг бўлмоқ, тенг бўлишга ҳаракат қилмоқ. — Узр айт, болам. Золим билан тенглашма! — деди чол. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз билан тенглашиши келинининг итига ор, мушугига номус. С. Зуннунова, Янги директор.

ТЕНГЛАШТИРМОҚ 1 Тенглашмоқ фл. орт. н. Кучларни тенглаштириб олмоқ. Экинларни тенглаштириб олмоқ. Болаларни билим жиҳатидан тенглаштириб олмоқ. — Ҳакимбойвачча.. оиласи билан ҳеч қандай оиласи тенглаштирмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қиёсламоқ, таққосламоқ, ўхшатмоқ. Онам мени иш учун түққан эмас. Сен мени ким билан тенглаштирасан? Ойбек, Танланган асарлар.

ТЕНГЛИК 1 Тенг ҳолатга эгалик, тенг ҳолатлилик (ҳажм-ўлчам, сифат, мавқе ва б. жиҳатдан). Учбурчаклар тенглиги. Кучлар тенглиги.

2 Ҳуқ. Жамиятдаги барча шахс, гурух, қатлам ва ш.к. нинг қонун олдидаги бараварлиги, тенг ҳуқуқлилиги; ҳақ-ҳуқуқда бараварлик. Тенглик бермоқ. Тенгликка эришмоқ. Тенглик — кенглик. Мақол. — У ерда тенглик ва дўстлик, севги ва меҳнат — оила баҳтигининг манбаси. Ойбек, Нур қидириб.

3 мат. Муайян катталиклар ўртасида бир катталик иккинчисига тенг эканини кўрсатувчи ўзаро нисбат. Учбурчаклар тенглиги. Тенглик ишораси (=).

ТЕНГЛИКДА рвш. кам қўлл. Баравар, биргаликда, бир вақтда. Иккиси [қутидор билан Отабек] тенгликда қушбегига қарши ҷўккаладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕНГСАЛМОҚ шв. Селкилламоқ, солланмоқ. Қараса, ўша ўзини алдаган паризод..

қалқиб, минган оти ўйлдан чиқиб, тенгсалиб, терваниб.. бораётган экан. «Муродхон». Бойсарининг ўйин кўриб, Ҳар ёққа тенгсалиб ўтди.. «Алпомиш».

ТЕНГСИЗ 1 Тенги, мисли йўқ, мислсиз; ҳаддан зиёд. Тенгсиз гўзал қиз. У сўз санъатида тенгсиз эди. — -Ўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим, — аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашиз кўркам, тенгсиз ақлли бир йигит эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Фашист газандалари халқ хўжалигига тенгсиз зарар етказдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор жиҳатдан (мас., мавқе, ҳақ-ҳуқуқ, куч-қудрат ва б. жиҳатдан) тенг келолмайдиган, тенг бўлмаган. Тенгсиз билан тенг бўлма! Мақол. — Мақол бор: орзуга айб эмасдир, Йигитман, менга сен тенгсиз демасдир. Ҳабибий. Биз мамлакат ичкарисидаги қисмларни чегарага тўплад олмадик. Биринчи кунларда тенгсиз жанглар бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЕНГСИЗЛИК 1 Тенг бўлмаган ҳолат; эгалик, мавқе, даража ва ш.к. да тенг эмаслик; тенгсиз ҳолат. Ҳуқуқий тенгсизлик. Иктиносидий тенгсизлик. Имкониятнинг тенгсизлиги.

2 мат. Муайян катталиклар ўртасида бир катталик иккинчисига тенг эмаслигини, ундан катта ёки кичикилигини кўрсатувчи ўзаро нисбат.

ТЕНГСИТМОҚ с.т. Тенглаштиримоқ, баравар қўймоқ. Менга тенгситмасин Тоҳирни ул Зуҳрои афлокким, У сувга гарк эди, мен гарқи дарёйи хуни ишқ. Маҳжур.

ТЕНГ-ТУШ, тенгу туш Ёш жиҳатдан тенг, тенкур(лар). Қани энди, у [Рустамжон].. қархамон бўлиш сирларини била қолса, енг шимарив, ишга тушса! Тенг-тушларидан аввал мақсадга эришса. И. Раҳим, Ихлос. Менга мотам тутуб, қора боғламанг. Тенгу тушим нозик бағрин дотламанг. Ҳамза. Қойил бўлдим мард йигитнинг ишига, Омон-эсон борсин тенгут тушига. «Муродхон».

ТЕНГҚҮР 1 Ёш жиҳатдан тенг ёки унча фарқ қилмайдиган кишилар; бирга ўсиб катта бўлган ўртоқлар; тенгдош, тенг-туш. Тенгқурларим — беш ўйл бир аудиторияда ўқиган қадрдонларим — тўда-тўда бўлиб, сафарга отланишарди. Ҳ. Назир, Муҳаббат. Шу орада Алпомиш.. қирқта тенгқур жўраси

билан Бойсарини излаб, Қалмоқ юртига бориб, қалмоқ шоҳга банди бўлиб қолди. «Алпомиши».

2 фольк. Муносиб, мувофиқ, мос. Менга тенгқур бўлолмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин. Пўлкан.

ТЕНДЕНЦИОЗ [лот. *tendo* – йўналтираман, интиламан] Маълум тенденцияга, олдиндан ўйлаб қўйилган фоя, фикр, қарор ва ш.к. ларга асосланган; фаразли, бир ёқла ма. Тенденциоз мулоҳаза. Тенденциоз хуласа.

ТЕНДЕНЦИОЗЛИК Маълум тенденцияга, олдиндан ўйлаб қўйилган фоя, фикр, қарор ва ш.к. га асосланиш; шунга ишонтиришга интилиш.

ТЕНДЕНЦИЯ [нем. *Tendenz* < лот. *tenere* – йўналмоқ, интилмоқ] 1 Тараққиёт йўналиши; бирор нарсага қизиқиш, мояиллик, интилиш.

2 Маълум ўй-мулоҳаза, тасвир ёки асарнинг асосий мазмуни, гояси. *Маълумки, 60–70-йиллар давомида тарихий киноленталар яратиш соҳасидаги ижодий тенденциялар янада ривожлантирилди*. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильmlари. Бундай асарларга қизиқишининг сири эса, менимча, турмушдаги илгор тенденцияларни замонга, кишилар талабларига ҳамоҳане.. бўладиган томонларини топиб, танлаб, саралаб олиб ёзиши билан боғлиқ. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ТЕНДЕР I [ингл. *tender* < лот. *tendere* – хизмат кўрсатмоқ] т.й. Бевосита паровозга тиркаладиган (уланадиган), сув ва ёқилғи захиралари, мойлаш-тозалаш ашёлари сақла надиган маҳсус вагон.

ТЕНДЕР II иқт. 1 У ёки бу иш ва хизматлар мажмунини бажарадиган, маълум бир лойиҳа учун ускуна-жиҳоз ва материаллар етказиб берадиган фирма ёки компанияни – пурдатчини аниқлаш мақсадида эълон қилинган танлов.

2 Очиқ турдаги ёки чекланган сонли иштирокчилар учун ёпиқ турдаги рақобатли савдо-сотик; буюртмани жойлаштиришнинг танлов шакли. Очиқ тендер. Ёпиқ тендер.

3 Халқаро бозорда машина-ускуналар харид қилиш, қурилиш-монтаж ишларини бажариш, инженерлик хизматлари кўрсатиш учун танлов асосида буюртмалар бериш.

ТЕННИС [ингл. *tennis*] Тўр тутиб, иккига ажратилган майдонда ёки столда мовут копланган резина коптокни ёки пластмасса шарчани капгирсимон мослама (ракетка)

билан уриб, тўр устидан ошириб (икки ёки тўрт ўйинчи иштирокида) ўйналадиган спорт ўйини. Теннис коттоги. Стол тенниси. Теннис ўйнамоқ. ■ Болалар чуввос кўтариб, узоқда теннис ўйнида давом этардилар. Ойбек, Нур қидириб. Кенг, ёруғ залда шахмат-шашкадан тортиб стол теннисигача бор. «Саодат».

ТЕННИСКА Калта енгли, енгил трикотаж кўйлак. Мўйлов стулга ўтирас экан, кўзи бир зум Зокирнинг эгнидаги чиройли шоши теннискада тўхтади. П. Қодиров, Училдиз. ..кўк сатиндан жуда ихчам тикилган тенниска бўй-бастини жуда нозик ва хушбичим қилиб кўрсатарди. О. Ёқубов, Мирзатерак.

ТЕННИСЧИ Теннис ўйновчи. Боксчи, моҳир акробатчи, уста теннисчиларнинг ўзаро мусобақалари катта баҳсга айланди. Р. Исҳоқов, Эпчиллик ва довюраклик.

ТЕНОР [итал. *tenore* – асосий овоз] мус. 1 Эркакларнинг энг юқори овози. Тенор, товушнинг характерига қараб, драматик [кучли] ҳам лирик [юмишоқ] бўлади. И. Акбаров, Музика саводи.

2 Шундай овозга эга бўлган ашулачи. Хорда тенорнинг овози алоҳида ажralиб туради.

3 Пуфлама чолгулар оркестри таркибига кирадиган мис пуфлама чолғу асбоби.

ТЕНТ [ингл. *tent* < лот. *tenda* – чодир, палатка] Қўёш ва ёмғирдан сақланиш учун матодан қилинган шийпон, соябон (пляж, палуба ёки кўчада). Тентнинг чети кўтарилиб, кабинадан кимдир эриниб туша бошлади. Ш. Холмирзев, Сайланма.

ТЕНТАК 1 Тўғри фикр юрита олмайдиган, ақли норасо, эси паст. Тентак бола. Тентак тўрини бермас. Мақол. ■ Равшанбек шу ерда қип-қизил тентакка чиқиб қолди. «Равшан».

2 Ақлдан озган, телба, девона; жинни. Олти ойда Марям тентак бўлганмиш, Эшон эшигига шўрлик ўлганмиш. М. Алавия. Қишида ялангоёқ юрган кишини кўрганлар уни, албатта, тентак бўлса керак, деб ўйлайди. «Фан ва турмуш». Ҳамшира Аҳмадга тентакларга қарагандек назар ташлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Шундай шахсга нисбатлаб, одатда ўз яқин кишисига қаратса (эркалаш, енгил ҳазил билан) айтиладиган сўз. -Дарров бўл,

тентак! — деди кулиб Толиб. Ҳ. Шамс, Душман. -*Вой тентагим-ей. дўстнинг дўстлиги киши бошига кулфат тушганда билинади, қизим!* С. Анорбоев, Оқсой. -*Тентак!* — деди Адолат ҳам жаҳл, ҳам эркалаш билан.. С. Зуннунова, Гулхан.

4 кўчма кам қўлл. Жиловланмаган, асов, телба. *Тентак дарё.* — Мен сувингдан куч олсан, *Тентак елдан ўч олсан.* З. Диёр. *Гоҳида ўшандоқ тентак хаёллар Сендан воз кечмак-ка қистайди ҳаргиз.* Р. Парфи.

ТЕНТАКЛАРЧА рвш. Тентаклар каби; ақлдан озган, жинни бўлган кишига ўхшаб. [Отабек] *Ўз-ўзига сўзланиб, Марғион кўчаларида тентакларча югурга бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕНТАКЛИК Тентакка хос иш, хатти-ҳаракат. *Азизим, мен тентаклик қилиб ўйдан кетганим ўйқ.* «Саодат». *Бойлик билан иши бўлмаган Аҳмадга Қаюмхоннинг керилиши тентакликдек туюлди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТЕНТАКҚУШ Қумурсқа ва ҳашаротлар билан тириклилик қиладиган, боши катта, ясси, тумшуғи кенг ва қисқа тун қуши.

ТЕНТИМОҚ кам қўлл. қ. **тентирамоқ.** Ваҳобжон шу куни кечгача шаҳар кўчаларида тентиб юрди. С. Аҳмад, Пойқадам. *Ташқарида қор аралаш ёмғир саваламоқда, совуқ шамол тентиб, гоҳо коридор ичига ҳам ўзини урмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТЕНТИРАМОҚ 1 Аниқ бир мақсадиз кезиб юроқ, бекорга санқиб, вақт ўтказмоқ, кезмоқ. У [Ёрмат] бутун кун куийб-ёниб, боши оққан ерларда жиннилардай тентираб, хуфтон вақтида бойникига санқиб келиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Укун тентираб чарчагани устига, синглисини узоқ ёлгизлатиб қўйганидан хижолатда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кун бўйи тентирагани тентираган. Ҳўқиздай ўигит бўлиб қолганидан хабари ўйқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Сарсон-саргардон бўлмоқ, саргардонликда юроқ. Сенларнинг зулмингдан қанча одамлар тентиради. Ўз қишилогига ўзи сифмади. П. Турсун, Ўқитувчи. Ахир, нима дейсиз, очмиз демай, совуқмиз демай, кетингизда бир ўйл тентирадик. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

З кўчма Кезмоқ, эсмоқ; изғимоқ. Даشتнинг салқин шамоли тентираб, чодирнинг ипагини енгил мавжлантиради. Ойбек, На-

вой. Ер устида булуутлар сояси тентираб қолди. М. Мансуров, Ёмби.

4 шв. Чарчаш, касаллик ва ш.к. натижасида чайқалиб юрмоқ, гандиракламоқ. У [Сайдий] масти кишидай тентираб эди. А. Қаҳҳор, Сароб. У [Мухторхон домла] ярим ўйлгача чамадонларни озод кўтариб, бардам қадам ташлаб борди-ю, ундан нари ранги оқариб, тиззалари қалтираб, тентирай бошлади. А. Қаҳҳор, Тўйда аза. Майдон бирдан қўзғалди. Бошига қон қуийлган, кўзлари қип-қизил одамларнинг қад кўтартганлари тентираб кетди, белини ёзолмаганлари қичқириб юборди. А. Мухтор, Чинор.

5 шв. Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ; саросимага тушмоқ; эсанкирамоқ. Жанжалнинг фойдаси шундан иборатки, Эҳсон енгилса, тентирайди, ёрдам берадиган киши излайди. А. Қаҳҳор, Сароб

ТЕОДОЛИТ [юн. theomai – қарайман + dolichos – узун] Очик жойларда горизонтал ва вертикал бурчакларни ўлчаш учун ишлатиладиган геодезик асбоб.

ТЕОЛОГ Теология бўйича мутахассис, илоҳиётшунос.

ТЕОЛОГИК Теологияга оид; теологияга асосланган; илоҳий.

ТЕОЛОГИЯ [юн. theos – худо + logos – сўз, тушунча; фан] Худонинг моҳияти, дин ва диний ақидалар тўғрисидаги диний таълимотлар мажмуйи; илоҳиёт.

ТЕОРЕМА [юн. theorema < theogeо – қарайман, ўйлаб кўраман] мат. Тўғрилигига исбот этиш, қатъий мантиқий мушоҳадалар юритиш орқали ишонч ҳосил қилинадиган давъо. *Пифагор теоремаси. Виет теоремаси.*

— *Теоремалар математик тушунчаларни ўзаро боғлайди.. «ЎзМЭ».*

ТЕПА 1 Ер сатҳидан баланд, дўнг жой; тепалик, баландлик. Ҳадемай ўнг томондаги тепалар, ундан наридаги тик қоялар устида офтоб порлайди. Мирмуҳсин, Меъмор. Суюн оға гаранг, дардли, оч ҳолда тена устига чиққач, яна боягидек, орқа-олдига қаради. Н. Фозилов, Дийдор. Шу тепалар нишабида камарлар бор. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

2 Умуман, бирор жой, маконга нисбатан юқоридаги жой, ер. Тепадан қараган кишига бу ариқча илон изидек эгалиб, букилиб, ўзининг ўқида айлангаётганга ўхшаб кўринар эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нигора у ёқ-бу ёққа қаради: юқорида Қашқатов, пастда қалин

арчазор, ўнг ва сўлда тена.. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Бирор нарсанинг юқори қисми, усти. Аризанинг тенасига имзо қўймоқ. Дараҳтнинг тенасида бир қуш ўтирибди. Қабр тенасини майса қоплаган. — Ташаккур, устод! Агар энг баланд минора тенасига гишт қўйсин, дессангиз ҳам биз рози. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Кўп миқдорда уйилган нарсалардан ҳосил бўлган баландлик, дўнглик. Гўнг тена. Кўл тена. Кум тена. — Бу тупроқ тена уч кишининг қабри бўлиб чиқди. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз. Уч-тўрт юз инсон бошидан турғизилган бир тена! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Киши устидаги бўшлиқ, осмон, фалак; юқори. Самолёт тик тенага қўтаришди. Күёш қоқ тенага келди. — Тенадан офтоб уриб турибди. С. Аҳмад, Томоша. У ўз овоғидан ўйгониб кетиб, кўзини очганида, тенада ой сузар, ҳамма ёқ жимжит.. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Нисбатан юқори қисмда бўлган, жойлашган; устки. Ўроз тенадаги қозиқдан дўмбирасини олди.. Ойбек, Танланган асарлар. [Толнине] Тена шохига қурувчилар проҗектор ўрнатишган экан, ҳозир атрофни сутдай ёритиб, кўзни қамаштиради. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Устки қатордаги сўйлоқ тишларидан иккитаси тена лабини ёриб чиққанини.. кўрган киши ўқиб юборарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

7 археол. Пахсадан ишланган қадими иншоотларнинг харобалари ва уларни тўлдирган маданий қатламлардан ҳосил бўлган дўнглик.

8 З-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к., ч.к. аф-фикслари билан кўмакчи вазифасида кўлланади ва макон муносабатини ифодалайди. Адолат ухлаётган жувоннинг тенасига борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ботирили Ойшабонуни бир қўли билан четга сурди-да, бойнинг тенасига энгашиб, кўрпани очди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Ўтган куни шу икки йигитни қозон тенасида эт олаётганларида кўрган эдилар. Мирмуҳсин, Меъмор. Кейин, пиёланни бутилкага уриб, тенасида парвона бўлиб турган хотинига ўшқира кетди.. «Муштум». Тенамдан вагиллаб самолёт учиб ўтди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

Икки қўли бир тена Бошни чанглаб, куруқдан-куруқ, ҳеч нарсасиз. [Мастура:] Доимо ҳузур-ҳаловати шуларча-ю, икки қўли

бир тенада мен қоламан. Ҳамза, Паранжи сирлари. Болаларимни етакладим-да, икки қўлим бир тена, бойнинг даргоҳидан кетдим.. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. **Тена сочи тикка бўлмоқ** Фоят аччиқланмоқ, ғазабга келмоқ. -А?! — Раҳимнинг тена сочи тикка бўлиб, кўзлари қинидан чиқаёзди. -Бекор! Ҳаммаси бекор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Тенасига чиқмоқ** (ёки минмоқ) Ўз ҳукмини ўтказмоқ, бошига чиқиб олиб, мэнсимай қўймоқ. Шунча ўқибди — бас, бундан ортиқ ўқиса, тенангга чиқиб кетади. А. Қаҳдор, Асарлар.

ТЕПАКАЛ Бошининг тена қисмидаги сочи тўкилиб кетган, силлиқ. **Тепакал одам**. — Терговчи ёш бўлса ҳам, сочлари тўкилиб, тенакал бўлиб қолган, тирноқларигача заҳар бир одам экан.. О. Ёқубов, Излайман. Лафзий дивандан шиддат билан туриб, дастрўмолини тенакал бошига ёпди-да, лапанглаганича бориб, буфетни очди. Э. Носиров, Мускат.

ТЕПАЛАМОҚ 1 Ҳавога, осмонга кўтарилимоқ, баландламоқ. **Ракета теналаб кетди**. Куш теналаб учди. Снаряд теналаб ўтди.

2 кам қўлъя. Нарсаларни бир ерга тўплаб, баландлик ҳосил этмоқ. Қўлида теналаб жазиллама қайнок сомса уйилган лаганни қўтариб, оқсоч кирди. Ойбек, Улуг йўл.

ТЕПАЛИК Нисбатан катта ва баланд жой; баландлик, дўнг, тена. **Тепаликка чиқмоқ**. Тепаликни эгалламоқ. — Узоқдаги тофлар ва тепаликлар тусларини ўқотиб, тобора қуюлаётган тун қучогига сингиб бормоқда. П. Турсун, Ўқитувчи. Баланд тепалик устига қурилган Ахси қалъаси тун оғушида тоф қоясига ўхшаб қорашиб кўринади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТЕПАФОН айн. **тепонифич**. **Тепафон от.** — Бу ўлгудек қайсар, тенагон.. эгасини ҳам танимайдиган, қалтак ўтмас эшак эди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ТЕПИНМОҚ: ер тенинмоқ 1) такрор (давомли) ҳолда оёғини (туёғини) ерга урмоқ. Жонивор тишир-тишир қилади, бош чайқайди, ер тенинади, дум силкитади. А. Қодирий, Улоқда. Бечора чирқираганча, биринки ер тениниб фарёд қилди. Мирмуҳсин, Ал-Маҳдий. -Қаерда юрибсан? — ер тенинди соқчи. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ТЕПКИ I 1 Оёқ билан берилган зарб. Худойқўл бир нафас ғингшиб ётди. Тепкидан

оғриған жойларини секин-аста силади. П. Тұрсын, Үқитувчи. Бола күрсатылған иккінчи сүзни үқиімдің деб турғанда, синф әшигі қаттық тәпкілдің лаң очишиб, ичкариға союқ әпірилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

От тәпкисини от күтәради Тенг күчлилар

бір-бірига бас кела олади, чидаш бері олади, деган маңыноли мақол. **Тәпкі емоқ** 1) тәпкі зарбига учрамоқ, тәпілмоқ. *Мамарайым, әзасидан тәпкі еған штдай, орқага чекинди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.; 2) хұрламоқ. [Йүлчі:] *Чидай олмадым, мұлла ақа.. Мен ҳам одам фарзанди, токайғача тәпкі ейман.* Ойбек, Танланған асарлар.

2 Тұп, замбарак кабі отиши қоролларидан үқ узилганды, уннің орқага берадиган зарби. *Тұпнинг тәпкіні камайтирадыған қурилмасы.*

3 Үқ отадиган қоролларнинг отиши механизмини ишга солувчи қисми. *Пулемёт тәпкиси. Тұптонча тәпкиси.* — «*Отайми, отмайми!*.. Үңг құлнининг бармогини мильтік тәпкисига юбориб, уни босаётған жойда яна тұхтади. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

4 Маҳаллій тұқишиң дағтостың оёқлар билан галма-гал босиб, дағтостың ишга тушириш, уннің мунтазам ишлашини таъминлаш үчүн хизмат қыладыған қисми. Ҳожияхон бұз тұқишиңи әнді ұрғанған, үңг құл тасмағалтакни тортса, чат оёғи тәпкіні босолмас, үңг оёғи тәпкіні босса, чат құл гуланы жуфтөлмас әди. А. Мұхтор, Опасингиллар.

5 Дағтостың шу қисмінің босғанда тұқишиб, зичланған моки ипи. *Атласнинг тәпкиси қанча күп бұлса, абр безакдан олинадыған таассуорт шунчалик зүр бұлади.* Газетадан.

Саккыз тәпкі атлас Қалин, юқори си-фатли атлас. Яна юриб кетади саккыз тәпкі гул атлас, Чивиқ бекасамларнинг олағовур бозори. Ф. Фулом. **Тәпкі машина** Maxsus тәпкиси, педалини оёқ билан босиб юргизи-ладыған тиқиү машинасы. *Ойым тәпкі машинада Донога күйлак тикиб үтирган экан.* Х. Тұхтабоев, Сарық девні миниб.

ТЕПКІ II тиб. 1 Асосан, болаларда учрайдиган, қулоқ олди безининг яллиғ-ланишидан иборат үткір юқумли касаллик. *Тәпкі күпроқ қиши, баҳор фаслларыда учрайди.* И. Фозилов, Тәпкі. *Тәпкі касали билан ҳамма ёшдағылар ҳам оғриши күзатылади.* «Саодат»

2 Айрим касалликлар туфайли пайдо бўладиган майда, пуфакчасимон қизил доғлар; тошма, гул. *Қизилча касали.. юқадиган бўлиб.. иккінчи кунда кишининг танига қизил тәпкілар чиқади.* З. Тоҳирий, Соғлиқни сақлаш.

ТЕПКИЛАМОҚ 1 Оёғи билан кетма-кет зарб бермоқ, тақрор-тақрор тәпмоқ. Бирбірини тәпкілаб уришмоқ. *Тәпкілаб лой пишишмоқ.* — Гүнг аравага роса тәпкілаб босилған, гидираклар юқ зўридан гижирлар, қўш от уни базўр тортар әди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Устига чиқиб тәпкіласа ҳам, жигарники ўтмас экан.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ғазаб ўтида ёниб, кампирнинг юзига тарсаки туширди, суяклари чиқиб турған белига тәпкілади.* «Муштум».

2 Босиб пайҳон қылмоқ, йўқ қылмоқ; топтамоқ. *От туғғи тәпкілаб кетган Лола-зорлар ўтар хаёлдан.* Ҳ. Шарипов. [Ағаноди] *Ҳўқизни тутди, уйига олиб кириб: -Жаззойи киши биронвнинг экинини тәпкіласин!* — деб сўйиб юборди. «Латифалар».

ТЕПЛИЦА [р. тепло — «иссиқ, иссиқлик» с. дан ясалған от] қ. иссиқхона **2.** Бу жойдан колхоз клуби, ГЭСи, теплицадан тортыб электр тегірмөнігача қўринар экан. А. Мұхиддин, Ошналар. Умид уларга.. атрофдаги янги нав экилган карталарни, теплицаны, ичкариға олиб кириб, лабораторияларни кўрсатди. Мирмуҳсин, Умид.

ТЕПЛОВОЗ [р. тепло — иссиқ, иссиқлик + воз(ить) — ташимоқ, судрамоқ] Ички ёнув двигателі үрнатылған, уннің ёрдами билан юрадыған локомотив. Биринчи йўлда «ҳап-ҳўп, ҳап-ҳўп»лаб турған тепловоз сүнгги марта қичқириб, составни тортыб кетди. Ҳ. Фулом, Феруза. *Оғир юкли поездларни тортатётгандан замонавий тепловозлар оғирилизни бир неча минг марта енгиллаштироқда.* Газетадан.

ТЕПЛОИЗОЛЯЦИЯ [р. тепло — иссиқ, иссиқлик + изоляция] 1 Турли иншоот ва қурилмаларни иссиқ таъсиридан сақлаш ҳамда иссиқликнинг йўқолишига йўл қўймаслик үчун уларни иссиқлик үтказмайдыған материал билан қоплаш, ўраш.

2 с.т. Шундай мақсадда ишлатыладыған ўраш материали.

ТЕПЛОТЕХНИК Теплотехникага, яни саноат ийли билан иссиқлик ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш техникасига оид.

Кўмирнинг теплотехник сифати. Теплотехник ҳисоблаш усули.

ТЕПЛОТЕХНИКА [р. тепло – иссиқ, иссиқлик + техника] Фан ва техниканинг иссиқлик энергияси ҳосил қилиш ва ундан фойдаланиш билан шуғулланадиган соҳаси.

ТЕПЛОХОД [р. тепло – иссиқ, иссиқлик + ход(ить) – юрмоқ, ҳаракатланмоқ] Ички ёнүв двигатели ўрнатилган, унинг ёрдами билан юрадиган кема. Ҳўжайли пристанига келган пароходлар, теплоходларнинг кети узилмайди. Р. Ешимбетов, Дарға.

ТЕПМОҚ 1 Оёқ билан зарб бермоқ. *Контакт тепмоқ. Эшикни тепиб очмоқ. Итни қопмас деб бўлмас, отни тепмас деб бўлмас. Мақол.* — У [Соли совуқ] шошиб-пишиб, Азим бойваччанинг кўкрагидан итариб эди, Азим унинг киндигига ўхшатиб тенди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Полвон уни бир тепиб, ерга ағнатди-ю, бўғзидан босиб турарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Оёқ босиб, тепкилаб бирор иш қилмоқ. *Том тепмоқ. Лой тепиб пишитмоқ.* — Кечалари шинни учун узум тепадилар, кундузи уларни аравалаб шаҳарга ташийдилар. Ойдин, Ямоқчи кўчди. *Лой тепиш, лой қориши шилари қилинмайди.* «Муштум».

3 Ўқ узиш ёки бошқа бир иш пайтида зарб билан орқага силжимоқ, урмоқ. *Бу миттиқ қаттиқ тепар экан.* — Нима бало бўлди, машинанинг ручкаси тепиб олдими, дейман.. И. Раҳим, Шонли авлод.

4 кўчма Ритмик ҳаракат қилмоқ, дукиламоқ, урмоқ (юрак ва қон томирлари ҳақида). *Юрагим гурс-гурс тепади.* — Улар йигит билан қизғи дарвоза тагига ўтиридилар ва шу зайл бир неча вақт нафасларини ютиб, гўё бир хилда тепаётган қалбларини тинглаб, индамай қолдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Башорат ўзининг оқариб кетганини сезди, чакка томирларида қон гупиллаб тепарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

5 кўчма Тепага, юзага (сиртга) кўтарилиб чиқмоқ, кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Кизамиқ сиртга тенди.* Сизот сувлар ер бетига тепиб чиқди. — Тер кучли ишқорли реакция беради ва у танага тепиб, шўрга айланади. «Фан ва турмуш». Нима учундир юраги ҳовлиқар, тез-тез урар эди. Юзига қон тепган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Онанинг дили ўғлининг юзига тепиб чиқкан аламли норози-

ликни, аниқ бўлмаса ҳам, дарров сезган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

6 Баъзи сўзлар билан бирикиб, нарсанинг шу сўз билдириган жойга уриши, етиши маъносини билдириди. *Ана, гўзаларимизга ўзингиз бир қаранг, белга тепади-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Белига тепмоқ Ўзи боғланиб келган сўз билдириган нарсанинг бўлишига халақит бермоқ, уни узиб, тўхтатиб қўймоқ маъносини билдириди. *Ишнинг белига тепмоқ. Гапнинг белига тепмоқ.* — Э-э, сенмисан? Аммо уйқунинг ҳам белига тепдинг-да! Тинчликми ўзи? О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. *Бу орада роталардан маълумот олиб келган алоқачилар сұхбатнинг белига тепди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Бурга тепди** Тоби қочган кишига нисбатан қўлланади. Сизни қанақа бурга тепди, ётиб олибсиз? А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. **Орқасига тепмоқ** Воз кечиб ҳайдамоқ, қувмоқ. Дунё ялиниб келган вақтда шоҳ *Машраб унинг орқасига тепган эканлар.. дунё ўзи бевафо, орқасига тепсанг арзиди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тилаб олган боламни эчки тепиб ўлдирди** Зўрга, жуда қийинчиликлар билан эришган нарсасидан айрилганлик, маҳрум бўлганликни ифодаловчи мақол. **Тўйдирганинг қорнига тепмоқ** Яхшилик, ҳиммат қилган, қўллаб-қувватлаганга ёмонлик билан жавоб бермоқ маъносидаги ибора. Энди тўйдирганинг қорнига тепма-да. А. Мухиддин, Чап чўнтақ. **Ўлганинг устига (чиқиб) тепмоқ** Бирор ёмон ҳолатнинг устига яна бошқаси юз бериши маъносидаги ибора. *Колянинг ҳақорати қалбини наштардек тилган Фотима опага одамларнинг таънасини эшиши ўлганинг устига тепгандек бўлди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.. қўйингда хатинг бор, ўлганинг устига чиқиб тепгандек, хат-хабарсиз қўйма! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕПОНГИЧ Тепиш одати бор, тепадиган, шатталаб юборадиган; тепафон. *Тепонгич сигир.* **Тепонгич от.**

ТЕПСА-ТЕБРАНМАС с. т. Ҳеч гап кор қилмайдиган, бирор иш қилдириш жуда қийин бўлган, ортиқ даражада бегам, бепарво; оғир карвон. *Тепса-тебранмас одам.* — *Инсон соғлиги учун шунчалик жон куйдирив, баъзи тепса-тебранмас консерваторлар билан олишиб юрган экан, демак, яхши қиз бўлса керак?* С. Анорбоев, Оқсой.

ТЕПСИНМОҚ қ. депсинимоқ. Қайдан парвоз этиб келдинг бемаҳал, Отинг тепсинади, ўзинг ўзга ҳол. «Тоҳир ва Зуҳра».

ТЕПЧИК Дўппи, тўн ва ш.к. нинг маҳсус қавиги; ипни сиртга чиқармай тикиладиган майда қавиқ. Дўппи тепчиғи. *Тепчиғи ўирик дўппи.* — Жуда қўйол бир тепчик, *Тепчи чўйқи, кичик, Кизаги салкам сара, Жияги ўн уч ишлик.* F. Фулом. Аксар дўппилар тепчиғидан қирқилиб, пилтаси кўриниб турди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТЕПЧИКЧИ Дўппи, тўн ёқаси ва ш.к. ни майдалаб қавийдиган, тепчийдиган шахс. *Тепчикчининг бошида Камтагина кўргулик!* Ўйдан чиқмиш яқинда Арслондай ўигит — ўлик. F. Фулом.

ТЕПЧИМОҚ I Дўппи, ёқа ва ш.к. ни ипни сиртга чиқармай майда қавимоқ, тепчиғини тикмоқ. Дўппи тепчимоқ. — *Онам лампа ёнига ўлтириб, жияк тепчишига киришиди.* Ойбек, Болалик.

2 Тўрлаб тикмоқ, чатмоқ. *Костюмнинг мих илган жойини тепчиб қўймоқ.*

ТЕПЧИМОҚ II Юзага тепиб, сизиб ўтиб кўринмоқ; юзага тепмоқ. *Доканинг ҳар ер-ҳар ерига тепчиб чиққан қонга кўзи тушди ва шундагина бутун бадани зирқираб оғриётганини, айниқса, кўкрагининг ўнг томони кучлироқ оғриётганини сезди Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан. *Унинг юзига тепчиб чиққан ташвиш аломатини келин дарров пай-қар.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТЕР 1 Тер безлари ажратиб чиқарадиган тиниқ суюқлик. *Баданидан тер чиқди.* Терга ботмоқ. *Пешонасини тер босди.* Аъзо́йи баданидан тер қўйиларди. *Тер безлари.* — *Унинг елкасига ва туртиб чиққан белига тердан намиққан кўйлаги ёпишиб қолган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пешонасидан дўлдай оқаётган терларини ўнг қўли билан ҳалослагартаётган мингбошига Соли совуқ жийдагул пиёлада кўк чой тутди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 кўчма Мехнат. Ер куч билан, тер билан унум беради. Ойбек, Танланган асарлар.

Жон терига тушмоқ 1) қаттиқ тиришмоқ, бор кучини сарфламоқ. *Жон терига тушиб ишламоқ;* 2) қаттиқ азобланмоқ, азобнинг, оғриқнинг зўрлигидан мажолсизланмоқ, ҳолдан тоймоқ. *Отлар жон терига тушиб кишнаганларича ўиқила бошлади, оёқлари от остида қолган суворилар ҳам*

мерганларнинг ўқини еб, ер тишилаб қолавердилар. М. Осим, Искандар ва Спитамен. **Пешона тери қ. пешона.** Ҳаммаси сену мендақаларнинг пешона теридан бино бўлган. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ахир камбағал ҳалқ ўз қўл кучи, пешона тери билан кун кўршига ҳам илож тополмай қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тер тўқмоқ** Мехнат сарфламоқ, астайдил меҳнат қилмоқ. Мен кучимни, теримни тўқай, фойдасини сояпарвар бойлар кўрсин.. Қани инсоф! Ойбек, Танланган асарлар. *Иш шароити ниҳоятда оғир эди.* Ҳар куни 12–14 соатлаб тер тўкишга тўғри келарди. Т. Алимов, Ҳақиқат енгди.

ТЕРАК Толдошлар оиласига мансуб, пўстлоғи кўкиш ёки оқиш, тик ёки шохлаб, тарвақайлаб ўсадиган дараҳт (танасидан асосан қурилиш материали сифатида фойдаланилади). *Оқ терак. Тоғ тераги. Кўк терак.* — *Боғнинг қуий томонида бир чизиқда саф тортган баланд, адил тераклар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЕРАКЗОР Нуқул тераклар билан банд жой, терак экилган майдон. *Қуёш теракзор орқасига ботаётган, гарб уфқига алвон ранг шафақ ёйилган ажисб оқшом эди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Фуломжон..* даладаги теракзордан тўртта бақатеракни кестириб, таҳта тилдириди. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ТЕРАН кт. 1 Бирор жойдан, мас., ернинг сатҳидан анча пастга — чуқурликка ўтиб кирган ёки анча пастдан — чуқурликдан бошланадиган; чуқур, чўнқир. *Ернинг теран қатламлари.* Теран дарё. Теран қудук. Теран булоқ. — *Унинг [М. Қосимовнинг] қиёфаси ва юриши-туришига саҳро сокинлиги, теран қатламлардан нам юқи топиб аста сўрадиган чайир саксовул томирларининг тўзимлилиги асар қилганга ўхшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 кўчма Мазмун-моҳият жиҳатидан кенг қамровли, чуқур, кучли. Теран фикр. Романинг теран мазмуни. — *Оналар, фақат масдуд оналаргина гўдак ўйғисидаги теран маъноларни англай олиши мумкин.* Э. Охунова, Ҳаёт гуллари. *Икки кўзим сенинг йўлингда, йўзим теран хаёлга ботдим.* F. Шоди. Қалбимни аллақандай тиниқ, теран бир мунг чулғаб олди. О. Ёкубов, Излайман. *Ҳалқ ҳаётини ғоятда теран тасвирлай билиши муаллифдан катта истеъдод талаб этади.* Газетадан.

ТЕРАНЛАШМОҚ Теранлик касб этмоқ. *Ҳаяжон ва қалб зарбаларининг эстетик функцияси, моҳияти ортди, айтиши мумкинки, теран ақа ва ижтимоий мавно билан теранлаши. «ЎТА». Адабиёт ҳафталиги сингари яхши анъана туфайли гоят чуқур, кўхна қардошлигимиз янада теранлаши. Газетадан. Ёш улгайган сари одамнинг хаёл денгизи теранлаша ва кенгая боради. М. Қўшжонов, Дийдор.*

ТЕРАНЛИК Теран ҳолат, теран ҳолатга эгалик. Денгиз тубининг теранлиги. *Гоянинг теранлиги. — Портрет асарлари ҳаракетрининг ёрқинлиги, қаҳрамон ҳиссисининг теранлиги билан чегараланиб қолмайди. А. Умаров, Портрет — даврнинг ёрқин ифодаси. Уларнинг бу китоблари фикрининг теранлиги, соддалиги ва баён услубининг равонлиги жиҳатидан илмий-оммабон адабиётнинг энг яхши намуналаридан қолишмайди. «Фан ва турмуш».*

ТЕРАПЕВТ [юн. *therapeutes* — (касалга) қаровчи, ғамхўрлик қилувчи] Ички аъзолар касалликларини аниқлаш, олдини олиш ва даволаш билан шуғулланадиган мутахассис врач. З.И.Умидова ҳозирги вақтда республикамизнинг энг йирик терапевтларидан биридир. О. Ризаев, Врач — олима.

ТЕРАПИЯ [юн. *therapeia* — парвариши, ғамхўрлик; даволаш] Тиббиётнинг ички аъзолар касалликларининг пайдо бўлиш сабабларини, ривожланиш механизмларини аниқлайдиган, даволаш йўлларини ўрганадиган бўлими; шундай касалликларни даволаш усуллари. *Юрак терапияси. Терапия курси.*

ТЕРБИЙ [*< шу элемент кашф этилган жой — Швециядаги Иттербю (Ytterby) шахарчаси номидан*] Менделеев даврий системасининг III гурухига мансуб кимёвий элемент; пластик ва яхши деформацияланадиган, кумушсимон оқ металл.

ТЕРГАМОҚ 1 Текширмоқ, назорат қилмоқ; таъқиб остига олмоқ, кузатмоқ. *Ҳизирор кибрлик билан: -Маорифнинг ишини тергай олмайсиз. Нима қисам, ўзим биламан, — деди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Мастура:] Шоҳ бўлсанг, сабаб ўғирлик қилган фуқароларинингни тергамайсан? А. Қаҳҳор, Башорат. Чол болаларнинг ножёя ҳаракатларини тергаб, мудирга етказиб турар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳаммага адолат қилдинг, Қорахон,*

Тергамадинг бузуқ, баттол қизингни. «Равшан».

2 Ножёя ҳаракатларини назоратда тутиб, ундан тийиш ҳатти-ҳаракатларини, йўлларини қилмоқ; ёмон йўлдан қайтариб турмоқ. *Мен сизга ўғилман, фарзандингизман. Уришишга, сўкишга, тергашга ҳаққингиз бор. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. Қайлиқ сизники бўлгандан кейин, тергаш, тийиш ҳам сизни-кидир. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 ҳуқ. Тергов қилмоқ; тергов, сўроқ қилиб аниқламоқ. *Кўрбоши эса Отабекнинг усттида ҳали бунчалик тергашлар борлиги учун ўзини бир оз тўхтатиб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЕРГОВ 1 Тергамоқ фл. ҳар. н.

2 ҳуқ. Жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини текшириш, сўроқ қилиш иши; жиноий иш бўйича далиллар йиғиш. *Дастлабки тергов. Тергов органлари. Тергов натижаси. Тергов ўтказмоқ. — Шербек районга жўнади. Уни яна терговга чақиришган эди. С. Анорбоев, Оқсой. Район тергов идораларининг вакиллари томонидан жиноят содир бўлган жойда текшириш ўтказилиб, тегишли актлар тузилгандан кейин, жасадни аравага солиб, қишилекка олиб келдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Тергов қилмоқ 1) бирор иш, ҳолат ва ш.к. юзасидан сўроққа тутмоқ, сўроқ қилмоқ. *Дадаси уни [Низомжонни] ўйга бошлаб кирди-ю, ўтқазиб, тергов қила бошлади. С. Аҳмад, Уфқ; 2) ҳуқ. жиноят юз берган шароит, унинг сабаблари ва қатнашчиларини аниқлаш учун бунга алоқадор кишиларни сўроқ қилмоқ, тегишли далил ва ҳужжатларни атрофлича ўрганмоқ. *Айборни тергов қилмоқ. — У [мингбоси] аввало Гуломжонни енг ичидаги тергов қилиб, енг ичидаги жазо бериш-у, шу билан ундан ўч олиш.. ниятида эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.**

ТЕРГОВСИЗ рвш. ҳуқ. Сўроқ, тергов қилмай ёки бўлмай, сўроқсиз, бесўроқ, бетергов. *Терговсиз қамоқда ётмоқ.*

ТЕРГОВЧИ 1 Бироннинг ҳатти-ҳаракатини, юриш-туришини назорат қилиб, сурошишириб, тергаб турувчи; ножёя ишдан, йўлдан қайтарувчи. *Нишонбойнинг кўзлари ваҳшиёна чақнаб шангилади: -Ҳа, сен терговчими менга? Бор-бор, ўша.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 ҳуқ. Бирор иш юзасидан дастлабки тергов ўтказувчи лавозимли киши. *Прокуратура терговчиси. Ҳалқ суди терговчиси.* ■ Райондан келган терговчи уч кун овора бўлиб, жиноятчиларнинг изини тополмади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТЕРГОВЧИЛИК Терговчи иши, касби. *Терговчиллик қўлмоқ.* ■ Текширишини жуда яхши кўрасиз-а, домла! Илгари терговчиллик ҳам қилганмисиз, дейман? М. Бобоев, Гўзалик истаб.

ТЕРИ I Одам ва ҳайвон танасининг ташки қоплами, тана аъзоларини ташки таъсирлардан ҳимоя қилувчи ва турли физиологик вазифаларни бажарадиган пўсти. *Тери касалликлари. Қўённинг терисини шилмоқ.* ■ Тортқиласаганда, [улоқнинг] териси айрилиб кетмайди. Бўлмаса, торт-тортда улоқ бутун қоладими! Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

2 Молнинг, ҳайвоннинг шилиб олинган пўсти. *Шу ерда шилайдиган одамлардан бири, ўйқулил вожҳидан, бир куни бола-чақаси билан отнинг терисидан шўрва қилиб ишибди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. Ҳон бориб, арслон терисига ўтироди, Арслонбекни ўзининг ўнг томонига олди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Мол пўстидан маҳсус ишлов бериб тайёрланган материал; чарм, кўн. [Шокирота] *Терига сув пуркайди ва кўва билан дўк-дўқ уриб, чармни текислади.* Ойбек, Танланган асарлар. Ўйда бир оз тери бор. Аммо тағчарм ўйқ. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кам қўлл. Пўст, пўчоқ. *Териси қалин қовун.* ■ *Боғдаги.. анорлар терисига сигмай, тарс-тарс ёрилади.* Ё. Шукуров, Уч савол.

Бир терининг ичидаги қўй неча озиги, неча марта сениради Киши ҳаётида неча хил ўзгаришларга, яхши-ёмон ҳолатларга тушиши мумкинлигини қайд этувчи ибора. - *Бир терининг ичидаги қўй неча озиги, неча марта сениради, – деди салмоқлаб бой, – кишининг бошига ёмон кунлар ҳам тушиши мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар. **Териси юпқа** Унча-мунча гапни кўтара олмайдиган. Ҳимм, териси юпқа аёл эмасми, шу гап баҳона бўлибди-ю, «Мени бўшатиб, қолоқ бригадага юборасизлар», деб туриб олибди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. **Териси қалин** Унча-мунча гап кор қилмайдиган, бети қаттиқ. *Териси қалин кассир эса: - Этласанг сен ҳам қил, – деб бўзрайиб тураверди.* «Муш-

тум». **Терисига сигмаслик** Ниҳоятда хурсанд бўлмоқ. Эличиб бу хабардан терисига сигмай кетди. Ҳар ҳолда, дастлабки ғалаба. А. Мухтор, Туғилиш. Қувонч билан қўл бериб сўраши. *Теримга сигмай кетдим.* Ойдин, Ҳикоялар. **Терисига (ёки терисини шилиб) сомон тиқмоқ** Ниҳоятда қаттиқ жазоламоқ. Яхшики, бояги гапларингизни ўғлим эшилмади, ўйқса, терингизга сомон тиққан бўлар эди.. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Менга дўпписи эмас, ўзи керак.* Ўзини тириклай тутуб кел! *Терисини шилиб, сомон тиқмагунимча хумордан чиқмайман.* Н. Сафаров, Кўрган-кечиргандарим. **Терисини шилмоқ (ёки шилиб олмоқ)** Бор-йўғини қоқлаб олмоқ, ҳамма нарсасини тортиб олмоқ. Ўнинг [Мусулмонқўлнинг] ўз кайфича ойда эмас, ҳафтада солиб турган солиқлари фуқаронинг терисини шилса.. остириб, кестириб туриши хосни ҳам эсанкиратди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРИ II Хамирни юпқа ёйиб, учбурчак, тўртбурчак шаклида кесиб, ёғда пишириладиган таом.

ТЕРИМ Ҳосилни териб, йигиб олиш (асосан пахта ҳосили ҳақида). Биринчи терим. *Иккинчи терим. Терим машинаси.* Бу ўйл терим эрта бошланди. ■ *Мана гўзалар кўз оча бошлади. Ҳадемай терим ҳам бошланниб қолади.* «Муштум». Қайси куни отаси: «Иккинчи теримга қаҷон тушасиз», дегандек эди. Қизиқ, пахталар ҳеч терилганга ўхшамайди-ку?! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЕРИМЧИ Далада етилган пахта ҳосилини қўл билан териб, йигиб олувчи. *Илгор теримчилар.* ■ *У икки қўллаб терувчи, чевар теримчи.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. *Вали ака ўғлига хирмон қилинадиган жойни кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжсанинг пахтазорига.. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Атлас қўйлак ярашар, Теримчи қиз бўйига.* План тўлганда келинг, Пахтаконнинг тўйига. Ўйғун.

ТЕРИФУРУШ Тери савдоси билан шуғулланувчи, тери сотовчи шахс. *Кимсан – терифуруш, фалончи бой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Терифуруш бойнинг ўйига тушганларга қаттиқроқ тайинланг.. энасининг ўйидек баҳузур ётаверишмасин.* К. Яшин, Пъесалар.

ТЕРЛАМА тиб. Кучли иситма чиқариш, қалтиратиш билан характерланадиган оғир

юқумли касаллик; тифнинг бир тури. Ўша ўйлари Собиржон терлама касали билан оғриб, тўсатдан вафот этди. Мирмуҳсин, Умид.

ТЕРЛАМОҚ 1 Баданидан тер чиқармоқ, терга ботмоқ. *Бемор терлаб ётарди.* — Сунбула ойининг мўътадил ҳавосига қарамасдан, Зайнаб маржон-маржон терлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фози бир ниёла ароқни шимирди-да, аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бир оз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Тер билан қопланмоқ, терчилемоқ. *Дераза ойналари терляяпти.*

3 кўчма с.т. Астайдил меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Бир дунё иш бор экан, кўп терлайсиз ҳали.*

ТЕРЛАТМОҚ 1 Терламоқ фл. орт. н. Аччиқ мастава уни бир оз терлатди.

2 кўчма с.т. Уялтиromoқ, қизартиromoқ. Улар [стахановчилар] лўнда гаплар билан қолоқ цех бошлиқларини роса терлатдилар. А. Муҳиддин, Ҳадя.

ТЕРЛАШ 1 Терламоқ фл. ҳар. н. Терлаш керак.

2 тиб. Организмни совитадиган физиологик механизмларнинг бири.

ТЕРЛИ Тер билан қопланиб турган. *Терли қўл. Терли юз.*

ТЕРЛИК Отнинг терини тўқимга ўтказмаслик учун тўқим тагидан қўйиладиган қалин намат парча. *Омборхонадан от аззаларини: терлик, беллик, юган, эгарни қўйтиқлаб келдим.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом. *Бисмилло, деб солди отнинг устига Кимхоби майиндан бўлган терликни.* «Алпомиш».

ТЕРЛОҚ Тез терладиган, доим терлаб турадиган. *Терлоқ оёқ.*

ТЕРМА 1 сфт. Саралаб-саралаб йигиб, бирлаштириб ташкил этилган, тузилган. *Терма футбол жамоаси.* — Капсанчиларнинг кўпчилиги пахтани билмагани учун, бу экинни унча-мунча биладиган одамлардан терма бригадалар тузишни, бу бригадаларга тажрибали қарияларни бригадир қилиб тайинлашни таклиф қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 от фольк. Бахшилар репертуарида достондан кейин, иккинчи ўринда турадиган, банд тузилиши эркин, уч қатордан 100—150 мисрагача бўладиган фольклор жанри. *Фозил Йўлдош ўғли турли мавзуларда термалар ва достонлар айтар эди.* «Ўзбек адабиёти».

Унинг [Тўхтағулнинг] ўланларида, термаларида сиёсий жўшқинлик ҳукмрон эди. Х. Нурий, Улуғ оқин. *Достон ва терма бахшилар ижодида ёнма-ён яшаб келади.* «ЎТА».

3 от Умуман, ҳалқ оғзаки ижодига мансуб, одатда тўрт мисрадан иборат қўшиқ тури.

ТЕРМАКАШ 1 Термаларни дўмбирада куйловчи бахши.

2 Бошқаларнинг асарларидан терма қилювчи адаб. *Шошма, ҳали қўлларим қанотини ёзгани ўй; мана бу термакаш Ўсаржонни четга чиқариб қўяман.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЕРМАЛАМОҚ кам қўлл. Ҳар жойдан озодан териб йигмоқ.

ТЕРМАЧИ 1 айн. термакаш.

2 тар. Табиий равишда етишган мева, илдизмева каби емишларни териб-йигиб тирикчилик қилювчи. *Археологик текширишлар шуну кўрсатадики, сунгги неолит даврига оид илк дехқончилик маданияти маҳаллий овчи ва термачи аҳолининг ўтрок ҳолатга ва дехқончиликка ўтиши натижасида пайдо бўлган.* И. Жабборов, Кўхна харобалар сири.

ТЕРМИК [юн. thermos — илиқ, иссиқ] теч., ким. Иссиқлик билан ишлов беришга оид, шундай ишлов бериш учун белтиланган. *Термик печь. Пўлатни термик ишловдан ўтказмоқ.* Термик ишлов бермоқ. — Олимлар ва инженерлар электр термик ускуналарга хизмат кўрсатувчи ва монтаж ишларини бажарувчи роботлар яратдилар. Газетадан.

ТЕРМИЛМОҚ Кўз узмасдан узоқ қараб қолмоқ, тикилмоқ; умид билан, бирор ички ҳиссиёт билан боқмоқ. Асрора узоқларга термилиб турраб, алланималарни ўйларди. С. Аҳмад, Уфқ. *Комилжон хотинига меҳр билан узоқ термилиб турди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Бир ҳафтағача кишиларнинг оғзиға термилиб, севимли ашуласини эшишган-дек, сўзларидан завқланганини бир вақт ҳикоя қилиб берган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. Улар бир-бirlарига термилиб-термилиб, маъюс-маъюс қараб қўядилар. Х. Фулом, Машъял.

ТЕРМИН [лат. terminus — чек, чегара] Фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасига хос муайян бир тушунчанинг аниқ ва барқарор ифодаси бўлган сўз ёки сўз биримаси; атама. *Ботаника терминлари. Заргарлик терминлари. Пахтачилик терминлари.*

ри. — Йўлдош.. Элмуродга нотаниш терминларни.. тушунтира кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Терминлар илмий коммуникациядан жонли сўзлашувга ўтганда, ҳалқ учун тушунарли сўзларга айланга боради. «ЎТА».

ТЕРМИНАЛ [ингл. terminal < лот. terminalis – охириги, сўнгги; охирига тегишли] 1 *тех.* Ҳисоблаш системаси таркибига ки-рувчи, ахборотларни системага киритиш ва ундан чиқариб олиш учун мўлжалланган четда турувчи, сиртқи мослама (компьютерда ишлаганда, монитор, сичқонча, кла-виатура кабилар терминал ҳисобланади).

2 Портнинг (ҳаво ёки денгиз портининг) контейнерли ва боғлама юкларни сақлаш ва қайта ишлашга мўлжалланган қисми.

3 Умуман, катта миқдордаги юқ, нарса-буюм вақтингча, мавсумий сақланадиган омбор. *Пахта толаси терминали.* — Терминаллар, ўз навбатида, ташқи савдо ком-паниялари билан тузган шартномаларига кўра, толани экспартга ортишади. Газетадан. ..тайёр маҳсулотларнинг терминаллар орқа-ли хорижга чиқарилётгани қайта ишлаш корхоналарига ҳам.. янги имкониятлар эши-гини очди.. Газетадан.

4 Пластик карточкалар ёрдамида иш-лайдиган, турли ҳисоб-китоб ва тўловларни амалга ошириш учун хизмат қиладиган электрон қурилма. *Республикадаги барча савдо ва хизмат кўрсатиш шохобчаларига ўрнатилган терминаллар ёрдамида тўловларни амалга оширишингиз мумкин.* Газетадан. Банк мутахассислари томонидан ўрна-тилган 1300 савдо терминали ва 20 банко-мат мижозлар хизматида. Газетадан.

ТЕРМИНАТОР [лот. terminare – аж-ратмоқ, айрмоқ; ўйқ қилмоқ] 1 *астр.* Сай-ёралар ва йўлдошлар гардишининг ёруғ (кундузги) ва қоронги (тунги) яримшарларини ажратувчи чизиқ, чегара.

2 Йўқ қилиб, қириб ташловчи робот; ўйқ қилиб бўлмайдиган одамсимон робот (аме-рикалик режиссёр Ж. Камероннинг айни номдаги фильмни қаҳрамони исмидан).

ТЕРМИНОЛОГИК Терминология, терминларга оид. *Терминологик лугат.* Сўз-нинг терминологик маъноси. — Детер-минлашиш – терминологик системадаги сўзнинг адабий тилга тўла ўзлашишидир. «ЎТА».

ТЕРМИНОЛОГИЯ [лот. terminus – че-гара + юн. logos – фан, таълимот] 1 *Фан, техника, касб-хунарнинг бирор соҳасида кўлланадиган терминлар мажмун.* Техника терминологияси. Ҳарбий терминология. Ил-мий терминология. Ўзбек тили терминологияси. — Қори ака фанлар ичидаги аввало математикани севиб ўрганади ва унинг ўзбекча терминологиясини ишлаб чиқади. М. Ўрозбоев, Мўъжизалар олами.

2 Тилшуносликнинг терминларни ўр-ганиши, тартиби солиши билан шуғулланувчи соҳаси. *Терминология мутахассиси.* Тер-минология бўлими. — Семинар рус ва ўзбек тилларининг фонетикасини қиёсий ўрганиш, орфоэпия, терминология ва лексикология ма-салаларига алоҳида эътибор беради. «ЎТА».

ТЕРМИТ I [юн. thermē – иссиқлик, қай-ноқлик] ким. Алюминий ёки магнийнинг баъзи металлар оксиди билан ҳосил қила-диган, ёнганда жуда кучли иссиқлик чиқа-радиган кукунсимон аралашмаси (технида ва ҳарбий мақсадларда ишлатилади). *Термит бомба.*

ТЕРМИТ II [лот. termes, termitis – ёғоч емирувчи ҳашарот; кўнғиз] Асосан, иссиқ мамлакатларда катта уяларда жамоа бўлиб (бир неча юздан миёлонгача) яшайдиган парда қанотли ҳашарот, ёғоч, тери, қоғоз ва баъзи экинлар зараркуннадаси. *Термит дегани худди битга ўхшаш жирканч ҳаша-ротгина эмас, даҳшатли оғат экан.* А. Мух-тор, Давр менинг тақдиримда. *Термит – ўт-лоқ устидаги лойдан ясалган уяларда яшовчи ҳашарот.* «География».

ТЕРМО- [юн. thermos – иссиқ, илиқ < thermē – қайноқлик, иссиқлик] Байнамилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб: 1) иссиқлик, ҳароратга алоқа-дорлик (мас., *термодинамика*); 2) иссиқ-лик, кучли ҳарорат ёрдамида ҳосил қилиш (мас., *термофосфатлар*); 3) модда ёки ас-бобларнинг иссиқлик хоссаларидан фойда-ланиш (мас., *термотерапия, термоэлемент*) каби маъноларни билдиради.

ТЕРМОГРАФ [термо.. + юн. grapho – ёза-ман] Температура ўзаригашларини автома-тик суратда изчил ёзиб борадиган асбоб.

ТЕРМОДИНАМИК Термодинамикага оид; иссиқлик туфайли юзага келадиган ҳаракатлар билан боғлиқ бўлган. *Термоди-*

намик миқдор. **Термодинамик мувозанат.** **Термодинамик ўзгариш.**

ТЕРМОДИНАМИКА [термо.. + динамика] Физиканинг термодинамик мувозанат ҳолатида бўлган тизим (система)ларнинг умумий хоссаларини ва бу ҳолатлар ўртасидаги ўтиш жараёнларини (бунда иссиқлик – энергиянинг бошқа турларига айланади) ўрганувчи соҳаси.

ТЕРМОИЗОЛЯЦИЯ [термо.. + изоляция] айн. теплоизоляция.

ТЕРМОМЕТР [термо.. + юн. meteo – ўлчайман] Температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчайдиган асбоб. **Термометр 20 даражаса совуқни кўрсатар эди.** — **Кишида иситма борлиги ва унинг баландлигини аниқлаш учун.. медицина термометри ишлатилади.** Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. **Хотин Лоланинг қўлтиғига қўйган термометри олиб, чароқ-қа солиб қаради-да, уни силкиб, стол устига қўйди.** С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ТЕРМОМЕТРИЯ Амалий физиканинг температурани, иссиқлик ёки совуқлик даражасини ўлчаш усувлари ва воситалари ҳақидаги бўлими.

ТЕРМОРЕГУЛЯТОР [термо.. + регулятор] Хона, пеъя ва ш.к. да керакли температурани автоматик равишда ҳосил қилидиган ва сақлаб турадиган асбоб.

ТЕРМОС [юн. thermos – иссиқ, қайнок] Ичига қўйилган иссиқ ёки совуқ нарсани (мас., иссиқ чой ёки совуқ сувни) узоқ вақт шу ҳолича сақлайдиган махсус идиш. **Мехри она столча ёнидаги корзинкадан овқатликлар олди, тўрда осигулиқ термосни очиб, стаканларга иссиқ чой қўйди.** Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ТЕРМОСТАТ [термо.. + юн. statos – тик турувчи, кўзгалмас] Чегараланган ҳажмларда (термик пеъя, советкич ва ш.к. да) температурани ҳамиша бир хилда сақлаб турадиган аппарат. **Бодринг уруғи, экшидан олдин, уч суткагача 50–51 даражаса иссиқда термостатда қиздирилиб, бинафша метилен эритомаси билан ивтишлади.** «Фан ва турмуш».

ТЕРМОСТАТИК Термостатга оид. **Термостатик камера.**

ТЕРМОЭЛЕКТР(ИК) [термо.. + электр] Электр ўтаётган занжирдаги электр ва иссиқлик жараёнлари ўртасидаги боғланишга

оид, шу сабабли ҳосил бўлган. **Термоэлектр(ик) ҳодиса.** **Термоэлектр(ик) ток.**

ТЕРМОЯДРО [термо.. + р. ядро – магиз, ургу; ўзак]: **термоядро реакцияси** Енгил атом ядроларининг ўта юқори (камида 10 миллион градус) температураларда кечадиган ўзаро реакцияси, жараёни. **Термоядро қуорли** Термоядро реакцияси туфайли портлайдиган, шикастлаш воситаси ядро зарядидан иборат бўлган қурол.

ТЕРМОҚ 1 Сочилиб ёки тўкилиб ётган нарсаларни қўл билан бирма-бир олиб тўпламоқ, йифмоқ. **Сойликдан майдо тош термоқ.** **Ўтин термоқ.** — Эрталаб Бегойим: «Гуломжонларнинг қантак ўриги тўлиб ётибди, териб келгин», деб тайинловди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Мен ёшлиқдан отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.** Ойбек, Танланган асарлар.

2 Дон, мева, гул ва ш.к. ўсимлик ҳосилини бирма-бир олиб тўпламоқ, йифмоқ. **Гул термоқ.** **Ёнғоқ термоқ.** **Мош термоқ.** **Олча термоқ.** — **Пахта терсанг, тоза тер,** Чаногида қолмасин. «Қўшиқлар». **Баҳор келди элимизга – Кўм-кўк бўлди боғ, дала. Севинч тўлиб дилимизга, Териб келдик гул-лола.** И. Муслим. **Тоққа чиқиб терганинг Писта билан бодомми?** «Қўшиқлар».

3 Маълум тартибда устма-уст, ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, ўрнаштироқ, тахламоқ. **Китобларни токчага термоқ.** **Омборга қовун териб қўймоқ.** **Саватга нон термоқ.** **Яшикларга олма термоқ.** — **Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раъно бўлса, айвонда кичкина укалари орасида ўтирадар эди.** А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Гишт термоқ 1) гиштларни маълум тартибда тахламоқ. **Сидиқжоннинг дикқати ўнг томондаги тўқайиннинг очиқ ерига териб қўйилган сон-саноқсиз гиштга жалб бўлди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) гиштларни лой ёки цемент қориши маси билан ўзаро бириктириб, девор ва ш.к. қурмоқ. **Бинонинг гиштини термоқ;** 3) ётқизмоқ. **Ховли саҳнига гишт термоқ.**

4 Нарсаларни тешиб ёки тешигидан ип, сим ва ш.к. ўтказиб, қатор, ёнма-ён жойлаштироқ, тизмоқ. **Инга мунчоқ термоқ.** — **Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришига ўтиреди.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Эшонхон чаққонлик билан сихларга кабоб**

терарди. Ойбек, Улуғ йўл. Ўзиям унча-мунча маржонлардан эмас, ўн икки шода-я! Мунчани тергунча, юрагинг қон бўлиб кетади. М. Исломий, Фарфона т. о.

5 Нарсаларни жойидан, орасидан бирма-бир юлиб, ажратиб олиб ташламоқ. У [Мулла Шамсиддин] эшик олдиаги супада, олдида бир гафир майиз, чўпини териб ўтирган эди. А. Қаҳҳор, Башорат. Сигирнинг қулогига яна канга тушиди! Канадан ҳам кўра сигир унинг [Бақоевнинг] аччигини келтиради: канани тераи деса, қўймайди, бошини силкийди, пишқиради. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

6 Плгерф. Босиши, нашр этиши учун типографик белги ва ҳарфларни тегишили тартибда жойлаштириб, бирор матн ҳосил қилмоқ. Эълонни йирик ҳарфлар билан термоқ.

7 Айрим белги ёки рақамларни ёнма-ён, бирин-кетин олиб, келтириб, бирор бутунлик ҳосил қилмоқ. Лавлихон гаплашиши учун телефон олдига борди, трубкани қўлига олиб, керакли номерларни тера бошлади. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

8 Сараламоқ, танламоқ. Футбол командасига кучли ўйинчилар териб олинди. — Полклардан ажратиб, териб олинган ҳужумкор отрядлар артиллерия отишмаларидан сўнг душман устига ташланди. Назармат, Жўрлар банд сайрайди.

9 Кетмон, теша, болта каби асбоблар юзини болғалаб текисламоқ, ёймоқ ёки ўтириламоқ. Кетмон юзини термоқ. Теша тигини термоқ.

Без термоқ қ. без. I. Ризқини термоқ Насибасини топиб еб, кун кечирмоқ, амалтақал кун кўрмоқ. Шунинг учун «одамларнинг ҳожатини чиқариб юра турай, тузук иш ўзи чиқиб қолади», деган ўйда сочилган ризқини териб юра берди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Тошингни тер қ. тош.

ТЕРРАРИУМ террарий [лот. terrae — ер, майдон] Унча катта бўлмаган, тажриба ёки намойиш қилинадиган сурдрулувчилар, ҳам сувда, ҳам қуруқликда яшовчи жониворларни сақлаш, ўрганиш ҳамда кўпайтиришга мўлжалланган махсус жой, бино. Кузатиш постлари товус, кийик, олмахон сақланаётган катакларга, қурбақа ва илонлар боқилаётган террариумга ўрнатилган. Газетадан.

ТЕРРАСА [фр. terrasse < лот. terra — ер, замин] 1 Тоғ ёнбагирларидағи зинапоясимон бўлиб тушган табиий ёки сунъий текис саҳн, майдонча. Террасалар ҳозирги вақтда турли экинлар ва мевазорлар билан банд бўлган ерлардир. «Ўзбекистон географияси».

2 Ёзги енгил айвон, пешайвон.

ТЕРРЕНКУР [нем. Terrainkur < фр. terrain — жой, ер; очиқ саҳн + нем. Kur — даволаш] Курорт ва санаторийларда даволаниш мақсадида маълум маршрут бўйлаб пиёда юриш ҳамда шундай юриш учун тайёрланган, масофалари кўрсатилган махсус йўл, йўлка. Ҳар куни субҳидам чоғларида терренкурлар одамга тўлиб кетади. И. Раҳим, Ихлос.

ТЕРРИТОРИАЛ қ. ҳудудий. Территориал шевалар. Территориал бўлинши. — Территориал бошқарма бутун техникани, ишини ўз қўлига жамлабди. «Ўзбекистон қўриклири».

ТЕРРИТОРИЯ [лот. territorium < terra — ер, замин] қ. ҳудуд. Тадқиқотлар асосида республика территориясини сейсмик районлаштириш тафсилӣ карталари тузиб чиқилди. Газетадан. Мамлакатимизда табиий бойликларга сероб янги территориялар тезкорлик билан ўзлаштирилмоқда. «Фан ва турмуш».

ТЕРРОР [лот. terror — кўрқинч, даҳшат] Кўрқитиш сиёсати, сиёсий муҳолифларни зўравонлик билан бостириш. Ирқчилар террори. Террор қилмоқ. — Жосуслик, диверсия, террор акти... қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси берилиши мумкин. Газетадан.

ТЕРРОРИЗМ [лот. terror — кўрқинч, даҳшат] Террор билан амалга ошириладиган сиёсат ва тактика; сиёсий рақибларни, муҳолифларни йўқ қилиш ёки қўрқитиш, аҳоли ўртасида ваҳима ва тартибсизликлар келтириб чиқариш мақсадидаги зўравонлик ҳаракатлари (таъқиб қилиш, бузиш, гаровга олиш, қотиллик, портлатиш ва б.); терорчилик.

ТЕРРОРИСТ қ. террорчи.

ТЕРРОРИСТИК Террорга, терроризма асосланган; терроризмдан, террорчиликдан иборат бўлган; терроризмга амал қилувчи. Террористик режса. Террористик ташкилот, Террористик ҳаракат. — Бу генерал инглизларга ҳам гитлерчи бомбардимончиларнинг Англияга террористик мақ-

саада учишларини уюштирган кишиларнинг бири сифатида маълумдир. Газетадан.

ТЕРРОРЧИ Фикр ва мақсадини террор йўли билан амалга оширишга ҳаракат қилувчи шахс.

ТЕРРОРЧИЛИК айн. терроризм.

ТЕРС 1 Асл, меъерий, одатдагига қарама-қарши ҳолатли; олднинг акси; тескари. *Қулаҳмад ўзини кибор тутар, одам юзига боқмай, терс қараб гапиради.* Мирмуҳсин, Чўри. *Камта ҳовлига терс бўлган панароқ жойда самовар қўйши билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. Эшакка терс миндирилган.. юзига куя суркалган Умаралини кўрган Зумрад.. ҳуисиз қотиб қолди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Қарама-қарши томон; тескари. *Моҳи-рўй шу кўйи қачон мени кўрса, ёйлани терс соладиган қилиқ чиқарди.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги. -Хой, менга қаранг, — деди Ёқутойим шиддат билан ойнага терс ўғирилиб.. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ўзаро муомала, муносабат ва ш.к. да бир-бири билан келишмайдиган; тескари. Махсум Миробид билан илгари терс бўлса, энди апоқ-чапоқ, оғиз-бурун ўшишади. В. Фофуров, Вафодор. *Шаҳноз билан терс бўлгандан бери иккى ўшил ўтиб кетди..* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

4 Хулқ-одоб, муомалада қўпол; қўрс. *Хулқи терс, оғзига келганини гапиради, ёзади.* А. Мухтор, Чинор. *Хожи сўзини тугата олмади. Хожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди: -Нима дейсан!?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРСАЙМОҚ 1 Хафа бўлиб, нимадир ёқмай (ёқтирмай) қовоқ солмоқ; тумраймоқ. *Отабек терсайғанча чойга келиб ўтириди, отасига салом ҳам бермади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қамтири жаҳзил билан терсайиб олди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар. *У[Кумуш] меҳмонхонага киргандан сўнг ҳам терсайиб, токчалардан недир ахтаргандек юрина бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЕРСКАЙ Күёшга тескари, қўёш тушмайдиган, шимолга қараган (тоғ, баландлик ёнбағри, чукурлик ва ш.к. ҳақида). *Унга Шербек анави терскай, қор ётган қирнинг ортидан ҳали замон от ўйнатиб чиқиб қоладигандай туюлаверди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Атрофини қуршаган тошлар орасидаги ўрикзор чорбоғлар, кундузи қўёш, кечаси ой нури-*

дан яқирайдиган харсанг тошлар, кун тушмас терскай жилғалар унинг кўз олдини банд этиб турарди.

ТЕРСЛАНМОҚ 1 Үжарлик қилмоқ, терс, тескари иш қилмоқ. *Боланинг терсланадиган одати йўқ.*

2 Тумтайиб олмоқ, қовоқ-димоғ қилмоқ, терсаймоқ. *Эр-хотин индамади, ҳудди маслаҳатлашгандай терсланиб олишди.* Орага ноқулалил чўкди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТЕРСЛИК Терс ҳолат, хусусият, ҳатти-ҳаракат, қилиқ. *Терслик қилмоқ.* ■ *Шаҳарнинг терсликларига тишинги тишига қўйиб чидардим..* Х. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТЕРТ Сомон, ҳашак ва ш.к. дағал озуқаларга майдаланган кунжара, кепак каби тўйимли озуқалар аралаштириб, қориб тайёрланган ем. *Молнинг палови — силос, ҳозирча кепак сениб, терт қориб беринглар, болам.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Йигитали онаси билан, у сигирга ем бергани чиқсан вақтда учрашид.. онасининг қўлидан терт қорилган тогора ерга тушиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ТЕРЦЕТ [итал. *tezzetto* < лат. *tertius* — учинчи] мус. 1 Уч хонанда ёки уч чолғу асбоби учун ёзилган мусиқий асар.

2 Уч хонандадан ташкил топган ансамбль.

ТЕРЦИЯ [лат. *tertia* — учинчи] 1 мус. Диатоник гамманинг учинчи пардаси ва шу гаммадаги уч пардали интервал. *Оралиғида бир босқич қолдириб тузилган интервал терция деб аталади.* И. Акбаров, Музика саводи.

2 плгрф. Босмахона шрифтларидан бирининг номи (китоб, газета ва журнallарда — сарлавҳаларни, титул ва рақаларда эса нашр номини теришда ишлатилади).

ТЕРЧИЛ кам қўлл. Тез терлайдиган, терлаб турадиган; терлоқ. *Киши тўни киршил бўлар, Киши оти терчил бўлар.* Мақол.

ТЕРЧИЛАМОҚ 1 Буғдан ҳосил бўлган томчилар билан қопланмоқ. *Ҳаммомнинг девори терчилаб турарди.*

2 Андак терламоқ. [Мирвосилнинг] Офтоб таъсирида қорайиб, шўралаб кетган пешонаси, кечки салқинга қарамасдан, терчилаб турарди. Х. Назир, Одамнинг қадри.

ТЕСКАРИ 1 Одатдаги, ўнг, тўғри деб қабул қилинган ҳолатга, йўналиш, тузилиш, тартиб ва ш.к. га қарама-қарши бўл-

ган; терс. *Тескари иш. Бўлувга тескари амал – кўпайтирув. Кепкани тескари кўймоқ. Китобни тескари ушламоқ. Стулга тескари ўтиримоқ. Сўзни тескари ўқимоқ. Сув тескари оқмайди.* — *Кўлимга тушганида, юзига куя суреб, эшакка тескари миндирап эдим-у, бозорнинг ўртаси билан ҳайдаб, тўнта-тўғри қозининг ҳузурига олиб борар эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Бўта, қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ ҳўплаб, чойнакснинг қопқоғини тескари ёниб, ичига иккита ўн тийинликни ташлаб, ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

2 Қарама-қарши томон, ўнг бўлган томонга қарши, терс. *Узоқ ўйлаб турмай, бу кунги Тиктепанинг гузарга тескари томонидан ўзи учун бир «бошпаноҳ» очиши қарорига келади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Мен қаёққа бошласам, меҳмон юрмайди, тескари томонга ўйл олади. «Гулдаста».*

3 Қарама-қарши, хилоф, зид. *Агар биронта иш унинг [Хушрўйнинг] тилагига тескари кетса, шовқин-суронни худди бошига кийиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Киши кўринишида ва муомалада бир хил, ҳақиқатда, ички жиҳатдан татом тескари бўлиб қолиши мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Ақл-одоб, иш-фаолият ва ш.к. да ўзаро зид, бир-бирининг акси бўлган, бир-бири билан келишмайдиган ҳолатли. *Шайхулисломнинг Улугбек мирзога очиқдан-очиқ тескари бўлиб олганини кўрган Тархон ёқасини ушилади..* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирор нарсанинг орқа томони, орқаси, астари. *Газламанинг тескариси. Кўрпанинг тескариси.* — *Битта кўлчани кафтига тескари қўйиб туриб, мушти билан ўртасига урди..* Ҳ. Ғулом, Машъъал.

6 қўчма Бир-бири билан гаплашмайдиган, аразлашган. *Улар бир-бирлари билан тескари бўлиб қолдилар.* — *Олти ойдан бери юз кўришмаган қайната-куёв бирга ишлашяпти-я?* Бир ҳисобдан яхши бўлти. *Токайгача тескари бўлиб юришади.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

Иши тескари кетди Иши юришмай қолди, иши орқага кетди, пачава бўлди. *Тескари дунё Бевафо, ўзгариб турувчи дунё.* Қандай қилай, шундай тескари дунё экан. Ф. Ғулом, Тирилган мурда. *Тўнини тескари киймоқ қ. тўн.* (Худо) *Юзини тескари қилсин* Худо кўрсатмасин, унга дучор ёки гириф-

тор қилмасин. *Ёмоннинг юзини тескари қилсин.*

ТЕСКАРИЛАНМОҚ Ўгирилиб, тескари вазият олмоқ, тескарисига ағдарилимоқ.

ТЕСКАРИЛАШМОҚ 1 *Ўжарлашмоқ, қайсарлашмоқ.*

2 Бир-бири билан тескари бўлиб қолмоқ, уришиб, аразлашиб қолмоқ.

3 Тескари, орқага кетмоқ. *Иши тескарилашиб кетди.*

ТЕСКАРИЛИК 1 Тескари ҳолатлилик. Эгнидаги кўйлакнинг тескарилигини сезмабди.

Тескариликка олмоқ Айтилган гапни, фикрни тескари, нотўғри, аксинча тушунмоқ ёки тушунтирмок, тескарига бурмоқ. *Мен жўрттага бавзи гапларни тескариликка олиб кўрсам ҳам, у [Зайнаб] чурқ этмайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с.т. *Ўжарлик, қайсарлик, терслик. Мунча тескарилик қиласан.*

ТЕСКАРИСИГА рвш. Тескари йўналишда; қарама-қарши томонга, орқага қараб. *Ҳеч қачон Қуёш тескарисига юрадими?*

— Мен бу ёқдан қарз бераверсам, сен болачақсанг билан еяверсанг, қачон тўлайсан? Замон бундай тескарисига айланниб, инсондан имон қочиб турибди, ахир. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЕСКАРИСИЧА кам қўлл. Қарама-қарши йўналишда, тескари ҳолда. *Тескарисича иш тутмоқ.*

ТЕСКАРИЧИ Ижтимоий тараққиёт, инқилобий ҳаракат кабилар душмани, сиёсий реакция тарафдори. *Марғилонда Саркор бошлиқ тескаричилар Нурхонни ўлдириш вазифасини унинг акаси Маматга юклайдилар.* М. Истроилов, Драматургияда деталь. *Хат узоқдан келмаганилиги, шу ернинг ўзиди ёзилганлиги, унда тескаричилар вакилининг қўли борлигини айтишиди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТЕСКАРИЧИЛИК Тескаричиларга хос иш-фаолият, хатти-ҳаракат; реакция.

ТЕСТ [ингл. test – синаш, текшириш, ўрганиш] 1 *псхл. пед.* Шахснинг (текширилувчининг) ақлий ривожи, қобилияти, малака ва кўнникмалари, иродавий сифатлари, шунингдек, унинг бошқа руҳий хусусиятларини аниқлашда, текширишда қўлланадиган қисқа стандарт топшириклар.

2 Муайян ижтимоий тадқиқотлар учун фойдаланиладиган материал сифатида тар-

қатиладиган саволнома; сўроқ варақаси. Кейинги вақтларда жамиятимизда анкета сўрови ёки тест ўтказиши ўзига хос модага айланиб бораётгани кўзга ташланади. «Тафаккур».

ТЕСТЛАШ(ТИРИШ) Тестлар ёрдамида муайян бир шахснинг афзалик томони, билими ва қобилиятини аниқлаш.

ТЕТАПОЯ 1 Зўрга, у ёқ-бу ёққа ташланиб бўладиган (асосан боланинг қадами ҳақида). *Бола она атрофифа, тол тагида Юра бошлар, қадамлари тетапоя.* Х. Пўлат.

2 Ана шундай қадамлар билан юрадиган. *Тетапоя болани сўқмоқ ўйлдан кашта ўйлга чиқариб юборган муаллимнинг инсон ҳаётидаги озмунча ҳиссаси борми!* А. Маъзумов, Мурраббий. Оёғи остида ўралашиб юрган тетапоя қизчасини ўйқитиб ўтиб кетди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Румия беморлик тўшагида узок ётди. *Тетапоя бўлиб юра бошлаганидан кейин ҳам оғир изтироб чекадиган бир турда бўлиб қолди.* С. Кароматов, Сўнгти бархан.

3 кўчма йўз ҳаёти, фаолиятида энди иш бошлаган, энди мустақил ҳаёт кечира бошлаган, ҳали мустаҳкам оёққа туриб олмаган (оила, ташкилот, жамоа ва ш.к. ҳақида). Коллективимизнинг тетапоя вақти ўтиб кетган, энди уни бузолмайсиз, ўртоқ Раҳмонқулов! А. Мухтор, Туғилиш. Колхоз энди тетапоя бўлаётган кунларда душман хуруж қилди, жамоат мулкига ўт қўйдилар, уруғлик галлани ўғирладилар, турли-туман мишишлар тарқатдилар. Ш. Рашидов, Бўрondonан кучли. *Пахта нима, дечқончилик нима – энди тетапоя бўлиб ўрганиб келятисизлар.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТЕТИК 1 Жисмоний, руҳий жиҳатдан заифлашмаган; бардам. *Онам етмишдан ошиб қолган бўлсалар ҳам, ҳали анча тетиклар..* М. Қориев, Ойдин кечалар. Иброҳим ота бардамми, *Ойша хола тетикми, уканг Шерниёз соғми?* Ж. Шарипов, Хоразм. *Оғайнилар тушкунликка тушмадилар.* Кувноқ ва тетик кайфиятда хайрлашдилар. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Ҳаракат-ҳолати, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бардам, тийрак. *Темиржон одамлар қатори кўпайгандар тrottuарда илдам ва тетик қадам отиб борарди.* Ж. Абдулахонов, Орият. *Азиза ўзини бир оз олдирган, аммо ҳамон ўшандай чиройли, кўзлари киртайиб қолган*

бўлса ҳам, тетик боқар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Сойлик томондан келлаётган тетик ва янгроқ овоз Элмуроднинг ўйини бузди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 кўчма Ҳайиқишини билмайдиган, дадил гапирадиган, ўз фикрини барадла айта оладиган. Қандолат опага не бало бўлди, дейман, ҳайрон бўламан. Гапга чаққон, тетик хотин эди-ку! Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Пончаев, қуришишга бирон фикри тетикроқ бола келиб қолса, дарров изига тушади. А. Мухтор, Туғилиш.

ТЕТИКЛАМОҚ кам қўли. Тетиклик бағишиламоқ, тетиклантироқ; ҳушёр қилмоқ. Подшонинг, гарчи мастилик вақтида бўлсада, у билан аччиқ сұхбат қилиши Маждиддинин тетиклади. Ойбек, Навоий.

ТЕТИКЛАНМОҚ 1 Жисмонан тетиклик касб этмоқ; бардам бўлмоқ. Муздай сув кўзини мошдек очди. Яна миаси фикр қила бошлади, ўзи тетикланди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. [Қурбон ота] Касалхонада яқин икки ой ётиб, оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди. А. Қаҳҳор, Тўй.

2 Дадиллик касб этмоқ, ўзини тетик сезмоқ; дадиллашмоқ. Дастилаб ўзини айбордор сезиб, шумашаиб ўтирган бола секин-секин тетикланди. Ойбек, Қуёш қораймас. -Бари бир шу ерда тунашга тўғри келади [деди бекнинг укаси Меъморга]. -Тунаймиз, – деди Меъмор негадир тетикланиб. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТЕТИКЛАШМОҚ Тетиклик касб этмоқ, тетик бўлмоқ. Унинг руҳи тетиклаши. — Раҳимберди бир оз тетиклаши. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг. У сал тетиклашиб, ташқарига чиқди. С. Йўлдошев, Қиз қалби.

ТЕТИКЛИК 1 Тетик, бардам ҳолатга эгалик. Унинг [Асрорқўлнинг] тетиклиги, шаддам қадам ташлаши, ёш болага чиққан соқолдай, кишининг кулгисини қистатар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Куч-қувватга тўла, тетик, бардам кишиларга хос жисмоний ва руҳий ҳолат; бардамлик. Йигитали ачасининг дардни енгиг, туриб кетишидан ранжиса ҳам, юзидағи тетикликдан хурсанд бўлди. Д. Нурий, Осмон устуни. У кўзини очиб, ўзини тетикликка солди ва Каримжон билан самимий кўришиди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ТЕТР-, ТЕТРА- [юн. tetra – тўрт] Байналмилал ўзлашма кўшма сўзларнинг би-

ринчи қисми бўлиб, муайян сўз (тушунча)нинг «4» рақами билан боғлиқлигини билдиради. мас., *тетралогия, тетрод*.

ТЕТРАЛОГИЯ [тетра.. + юн. logos – билим, тушунча; сўз] *ад. синт.* Бир муаллифнинг ягона фоя, мазмун ва образлар билан ўзаро боғланган тўртта адабий, мусиқий ёки саҳнавий асари.

ТЕТРАЭДР [тетра.. + юн. hedra – асос, юза; ёқ, томон] *мат.* Ҳар бир ёғи ўзаро тенг учбурчаклардан иборат бўлган тўрт ёқли пирамида.

ТЕТРОД [тетр.. + (электр)од] *тех., радио.* Тўрт электрод (катод, анод ва иккита тўр) ли электрон лампа.

ТЕХНЕЦИЙ [юн. technetos – сунъий; табиий эмас] Менделеев даврий система-сининг VII гурӯхига мансуб кимёвий элемент; сунъий ўйл билан олинган, қийин эрӯвчи кумушсизмон-жигарранг радиоактив металл.

ТЕХНИК 1 Ўрта техник маълумотта эга бўлган ва техниканинг бирор соҳасида ишлайдиган мутахассис. *Техник чакириб, план ва смета тузиш, неча пуд тунука керак бўлишини билиш зарур экан.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Техник, прораб керак, гиштчи, сувоқчи, гулкор, моҳир дурадгорлар керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Техника соҳасида ишловчи мутахассис. *Рус техниклари ва олимлари график тасвирларни тақомиллаштириш ишига катта ҳисса қўшганлар.* А. Абрикосов, Чизмачилик.

ТЕХНИК 1 Техникага оид, техника ва ундан фойдаланишга алоқадор; техникавий. *Техник билимлар. Техник прогресс. Техник назорат. Техник таълим.*

2 Техника, машина, механизмлар ишига боғлиқ бўлган. *Техник сабабларга кўра дастгоҳ тўхтаб қолди.*

3 Саноатда, техникада ишлатиладиган ёки қайта ишланадиган. *Техник мой. Техник тола.*

Техник котиб Ёзув-чизув ишларини олиб борувчи идора ходими. **Техник муҳаррир** Босма асарда материалнинг жойланиши, матнларнинг тегишли ҳарфлар билан терилиши ва ш.к. масалалар билан шуғулланувчи маҳсус муҳаррир.

ТЕХНИКА [юн. technike – моҳир, уста < techne – санъат, маҳорат] **1** Жамиятнинг инсон фаолиятидаги ишлаб чиқариш жа-

раёнларини амалга оширувчи ва ноишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун хизмат қилувчи воситалар йиғиндиси. *Илгор техника. Авиация техникаси. Пахта териш техникаси. Техника фанлари.* Техникадан унумли фойдаланмоқ. — *Душман Орёл ва Белгород районларига..* бу кунгача ҳеч қайси фронтда кўримаган ёки оз кўримаган техникани таҳт қилиб қўйган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Жабборов техникани яна бир сидра кўздан кечириш учун беш кун имконият борлигини айтди.* Н. Ҳайитқулов, Ер тафти. *Бизнинг замонамиз ишлаб чиқарувчи кучларнинг шиддат билан ривожланиши, фан ва техника тараққиётининг тезлашиши билан характерланади.* «Фан ва турмуш».

2 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида кўлланадиган машина, механизм, асбоб, курол, мослама ва ш.к. лар мажмуи.

3 Бирор иш-фаолият ёки ҳаракат турида ортирилган маҳорат даражаси, малака ва кўнинмалар йиғиндиси; санъат, маҳорат. *Сузиш техникаси. Курилиш техникаси. Спорт техникаси. Балет техникасини эгалламоқ.*

Техника экинлари Ҳосили саноат учун хомашё сифатида ишлатиладиган экинлар (мас. пахта, зигир, каноп, қанд лавлаги, кунгабоқар ва ш.к.). *Хавфисзлик техникаси ёки техника хавфисзлиги* Ишлаб чиқаришда ҳалокат ва фалокатларнинг олдини олишга қаратилган иш усуллари ва воситалари тизими. *Коммунал ҳўжалик идоралари техника хавфисзлиги юзасидан ғамхўрлик қилишлари даркор.* Газетадан.

ТЕХНИКАВИЙ айн. *техник.* Техникавий ёрдам. *Техникавий тадбирлар.* — *Ўзбек тилига ҳар хил мавзу гуруҳларига оид техникавий терминлар ўзлашган.* «ЎТА».

ТЕХНИКУМ [лот. technicum < юн. technē – қасб-хунар] Ўрта маҳсус ўқув юрти: саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа, қишлоқ ҳўжалиги, маданият ва санъат, соғлиқни сақлаш ва б. соҳалар учун кадрлар тайёрлаб берувчи ўқув муассасаларининг умумий номи. *Курилиш техникуми. Техникумда ўқимоқ.* — *Ҳозирнинг ўзида шаҳримизда индустрисал техникум, Тошкент давлат политехника институтнинг филиали ишлаб турибди.* С. Аноробоев, Ўзбекистон олтини. *Техникум жамоаси янги ўқув ўлигига катта тайёргарчилик билан келди.* Газетадан.

ТЕХНОЛОГ Технологиянинг у ёки бу соҳаси бўйича мутахассис. Чирчиқ шаҳридағи «Электромаш» заводининг бир гурӯҳ технологлари мураккаб конвейер ижод қўлдилар. Газетадан.

ТЕХНОЛОГИК Технологияга оид; материаллар ва маҳсулотларга ишлов беришнинг усул ва йўллари билан боғлиқ бўлган. Технологик билим. Технологик талаб. Мева консервалари тайёрлашнинг технологик жараёни. ■ Уруғлик чигитнинг вилтга чидами янги навларини, шунингдек, юқсанк технологик сифатларга эга бўлган чигитни экши анча кўпайтирилди. Газетадан.

ТЕХНОЛОГИЯ [юн. *techne* – маҳорат, санъат + *logos* – таълимот] ■ Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳасида хомашё, материал, яримфабрикат ва ш.к. ларга ишлов бериш ёки қайта ишлаш, уларнинг ҳолати, хоссалари ва шаклини ўзгартиришда кўлланадиган усуллар (методлар) мажмуи. Металлар технологияси. Кимёвий технология. Атлас тўқиши технологияси. Илгор технология. ■ Убайдининг ташаббуси билан ҳоссизни ўриб-йигиб олишига илгор технология жорий этилди. «Ўзбекистон қўриқлари». Технология жараёни электрон ҳисоблаши машинаси ёрдамида бошқарилади. Газетадан.

2 Хомашё ва материалларга тегишли ишлаб чиқариш қуроллари ёрдамида ишлов бериш усул ва йўллари ҳақидаги фан. Металлар технологияси.

ТЕША 1 Тиги дастасига нисбатан кўндаланг ўрнатилган чопиш, кесиш куроли. *Даст теша. Пой теша.* ■ На ўтин бўлмаса, на ўтинни ёргани тешаси бўлмаса, нима қиласман? Ҳамза, Тұхматчилар жазоси. Ҳашарчилар кетмон, белкурак, теша, газ ва бошқа асбоб-ускуналарни мактаб омборнишига топшириб, уй-йўларига тарқалдилар. Ҳ. Фулом, Бинафша атри.

2 Теша (эркаклар исми).

Оёғига (ёки тагига, илдизига ва ш.к.) теша урмоқ айн. **оёғига болта урмоқ қ. болта.** Бир неча қизимизнинг номусини барбод этган, хонадонларни бузган, мустаҳкам ахлюқимизга теша урмоқчи бўлган.. иблисни фош қилиб, сизни фалокатдан қутқариб қолмоқчиман. Ғ. Фулом, Ҳалқ ҳукмига ҳавола. Теша тегмаган Илгари ишлатилмаган, эшитилмаган; бутунлай янги (сўз, гап, фикр, хабар, янгилик ва ш.к. ҳақида). Теша тегмаган

гаплар. Теша тегмаган янгилик. ■ Юсуфжон қизиқнинг Охунжон қизиқ билан қишидиган теша тегмаган асиялари.. ва латифалари залда гулдурос қарсакларга ва қулги кўтарилишига сабабчи бўлди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Тикила туриб, хаёлида бир теша тегмаган фикр ўйонди. Ҳ. Назир, Маёқ сари. **Холвачининг тешасидай 1)** қисқа, калта. {Гулжон Мирзараимга:} Авва 1 Рустамбекнинг тилидан ҳолвачининг тешасидай калтагина ҳат қилдирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари; 2) чақон, эпчил (киши ҳақида).

ТЕШИК Тешилган жой, ковак, ўйик. Игнанинг тешиги. Буруннинг тешиги. Деворнинг тешиги. Қопнинг тешиги. Қулоқнинг тешиги. Тешик ҳалта. Тешик челак. ■ Мечмонхонанинг қатор уч эшиги миттиқ сифарлик ўлчакда бир неча жойидан тешилди. Миттиқлар у тешикларга қўйилиб, отила бошлади. С. Айний, Қуллар. Йигитча кўчанинг нариги муюлишидаги эшик ва бўғот тешикларидан гуркураб тутун чиқаётган ўйни кўрсатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Яхшиям вақтида бориб қолгани, ийқса.. чодирнинг тешик жойи бор экан, кечаси ёмғир ёққанда, тўпна-тўғри чақалоқнинг устига томаверибди. С. Анорбоев, Оқсой.

Кирмаган тешиги қолмади ёки кирмаган тешиги йўқ Кирмаган, йўлиқмаган жойи қолмади; ҳамма жойга кириб, сукилиб юради. Тешик мунчоқ ерда қолмас Узоқ вақт турмуш қилмай, уйда ўтириб қолган қизжуонлар ҳақида, шунингдек, ҳар бир нарса вақти келганда керак бўлиши, ишлатилиши мумкинлиги ҳақида айтиладиган ибора. Бо худо, тешик мунчоқ ерда қоптими? Сочингнинг мўйича эр. Кимлар олмайди сени?! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Тешик томок** (ёки жигилдон) Ҳар қандай овқат талаб киши; хўранда. **Қаромогимда ўн иккита еяр оғиз, тешик томоқ бор.** ■ Биз бунақсанги тешик жигилдонларнинг баҳридан ўтмасак бўлмайди. А. Муҳиддин, Нуқсонбой. **Тешик қулоқ** эшигади Қулоғи бор, албатта эшигади, гап албатта етиб боради. **Уҳам.. ишилайди.** Бирда бўлмаса бирда эшигади. Тешик қулоқ эмасми? Ойдин, Мардлик – мангулик.

ТЕШИЛМОҚ Тешмоқ фл. ўзл. ва мажҳ н. Девор тешилибди. Самовар тешилибди. Қон тешилиб қолибди. **Тахта парма** билан тешилади.

Багри тешилмоқ Багри қон бўлмоқ, қаттиқ фам ёки азоб чекмоқ. Ҳумор деса, сийна-бағрим тешилар, Ўтингда томирлар ишдай эшилар. «Равшан». **Кўзи тешилмоқ** Кутавериб кўзи тўрт бўлмоқ, тоқати тоқ бўлмоқ. **Ёрнинг ўйлига боқиб**, **Тешилди кўзим менинг**. Ё. Мирзо. **Кўзинг тешилгур!** қарғ. Кўзинг ўйниб тушгур!

ТЕШМОҚ Пармалаб, ўйиб, суқиб, куйдириб ёки бошқа бирор йўл билан тешик ҳосил қилмоқ. **Тунукани мих билан тешмоқ**. Тахтани чўғ билан тешмоқ. Ёғочни парма билан тешмоқ. Ўқ зирҳни тешиб ўтолмабди. Сув тўғонни тешиб ўтибди. Томчи тошни тешар. Мақол. ■ **Бу милитиклар отилмайди** – ўқдони тешиб қўйилган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Маҳалланинг баъзи бир ўспиринлари пичоқ билан қонни ё яшикни тешар, чўнтақларига кўрқа-писа мева солардилар**. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИБ [а. تَبَّابَاتْ – табобат; даволаш] қ. **тиббиёт**. Кейинчалик Абу Али ибн Сино номи билан машҳур бўлган ёш Ҳусайн ҳар куни ярим кечагана ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага оид китобларини ўқир эди. М. Осим, Китобга ихлос. Қадимий шарқ тиб қўлэзмаларида мумиёнинг икки хил бўлиши айтилади. Л. Шокиров, З. Ҳакимов, Мумиёй асл.

ТИББИЁТ [а. تَبَّابَاتْ – табобат, даволаш; медицина] Кишилар соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш, умрни узайтириш, касалликларнинг олдини олиш, даволаш ҳақидаги билимлар ва шу соҳадаги амалий тадбирлар мажмуи. Абу Али ибн Сино бундан минг йил илгариёқ ўсимликлардан дори-дармонлар олиб, тиббиётда қўллаган. Газетадан. Товуш тўлқинларини тутгич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётидаги қадимдан маълум. «Фан ва турмуш». Милодга қадар бўлган тиббиётда зира кенг қўламда қўлланган. М. Набиев, Зира. **Тиббиёт фанлари доктори..** Мусабоевнинг юзлаб, минглаб беморларнинг жонларига ора кирганлиги шубҳасиз. Газетадан.

ТИББИЙ [а. تَبَّابَاتْ – тиббиётга, дори-дармонга алоқадор] Тибга, тиббиётга оид, алоқадор. **Тиббий ходим**. **Тиббий ёрдам**. ■ **Тошмат шимининг чўнтақидан тиббий экспертиза справасини чиқариб берди**. Ҳ. Гулом, Машъал. **Тиббий ҳамшира бўлса керак**, оқ

халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродована шифохонага тақлиф этди. И. Раҳим, Ихлос. Бирдан тиббий пункт ёдига тушдию, боланинг ҳаёти фақат ўша ердагина сақланаб қоладигандек югурди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИББИЯ [а. تَبَّابَاتْ – тиббиёт] эск. кам қўлл. қ. **тиббиёт**, **тиббий**. Ўрта Осиё дорилғунунининг тиббия факультетининг талабаларидан.. Мирсоатов.. хотин олишига ҳаракат этди. «Муштум».

ТИВИТ Ҳайвонларнинг нозик ва майин жуни; шу жундан тўқилган, ишланган мато; шу матодан ишланган, тикилган нарса. Сифатли тивит олии мақсадида ҳар йили қишиловга пухта тайёргарлик кўрамиз. Газетадан. Курбон ота ўтирди. Столга ёпилган мовутнинг тивитини юлқиб, бир оз жим қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Чап қўлдаги тор кўчадан бошига тивит рўмол ўраган ёшгина бир қиз югуриб чиқди. С. Абдуқаҳор, Ушалган орзу.

ТИГЕЛЬ [нем. Tiegel < лот. tegatum – томга ёпиладиган материал; черепица] 1 **тех. ким**. Турли материаллар (металл, шиша ва б.) ни қиздириш ва эритиш учун ишлатиладиган, графит, чинни ва оловбардош материаллардан тайёрланган махсус идиш. Мамлакатимизда графитдан, асосан.. қалам ишлаб чиқаришда, ранги металлар эритиладиган тигеллар ясашида, бундан ташқари, керамика, бўёқ саноатида фойдаланилади. «Фан ва турмуш».

2 **плгф.** Босмахонада босма дастгоҳ ёки босма машинанинг қоғозни босма қолипга сикиш учун ишлатиладиган металл плитаси.

ТИЖОРАТ [а. تَجَارَتْ – савдогарлик, олди-сотди иши] Савдо-сотиқ, савдо (савдогарлик) ишлари. «Пиён бозор»нинг орқасидаги мачит Тошкентдаги татар савдогарлари, Қозон, Оренбург, Уфадаги савдо фирмалари.. вакиллари учрашадиган жой эди. Бир сўз билан айтганда, улар бу ерда ҳам ибодат, ҳам тиҷорат ишларини битириб олардилар. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Савдо аҳли уни Шарқнинг ҳамма мамлакатларини кезган, саёҳат ва тиҷоратда сочи оқарган машҳур савдогар деб танир эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Тузилган махсус тиҷорат бўлими эса.. савдо вазирлиги билан дўконлар ўртасидаги воситачи. Газетадан.

ТИЖОРАТХОНА эск. Улгуржи савдо ишлари амалга ошириладиган бино. *Савдотижорат ва қўл ҳунари саноати ётиб қолганлиги сабабли, вақғга оид сарой, дўкон ва тижоратхоналар ҳам даромад бериш қобилиятини йўқотган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ТИЖОРАТЧИ Тижорат билан шугула-нувчи шахс. *Биздаги бизнесменлар, тижоратчиларнинг фаолияти сизларга ёқадими?* Газетадан.

ТИЖОРИЙ [а. تجاري – савдога оид] Тижоратга оид, тегишли, алоқадор. *Шу билан бирга айланма маблағлар ҳамон тижорий режада кўзда тутишмаган тадбирларга сарфланмоқда.* Газетадан.

ТИЗ I айн. **тизза 1, 2.** Олма хола юзини тирнаб, тизига урди. *F. Фулом, Соялар. Қўм-кўк ғўза тегарди тизга Ва ўпарди йигит барини. Ю. Шомансур. Нури уйида ёлғиз қоларкан, юраги қаттиқ урди.. тизларида куч қолмаган каби туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Кулоқ солиб эшиш энди, бобожон, Бир фарзандни олмай ўтдим тизима. «Эрали ва Шерали». Авазхоннинг чилтон берган рўмолин, Бул айёр холаси урлаб олади, Бошқа рўмол тизга ёзib солади. «Гулшанбօ». Авазхонни қўндириб ўнг тизига, Бу нозликди энди кулишин кўринг. «Гулихиромон».*

Тиз чўқмоқ 1) тиззаларини букиб, оёқлари устига ўтирмоқ; чўқ тушмоқ; чўкка-ламоқ. *Ёрмат кириб, эшикни ёнди. Қизининг олдига тиз чўқиб, юзига тикилди, пешона-сидан аста силади..* Ойбек, Танланган асарлар; 2) гавдани шундай тутган ҳолда илтижо-илтимос билан ёлвормоқ. *Лекин ундан шуҳратпастлик, тама олдида подшоҳларга тиз чўқишидан ҳам, ўзгalar манфаатини босиб-янчиб ўтишидан ҳам қайтмаслигини кўпчилик биларди.* Мирмуҳсин, Меъмор; 3) кўчма киши измига юрмоқ, иродасига бўй-сунмоқ. *Ана шу Сурхон жислови ҳам жасоратни ҳалқимиз измиди, у қанчалик пишқир-масин, ўқирмасин, бари бир, инсон олдида тиз чўқади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ТИЗ II тақл. с. Суюқлик куч билан оти-либ чиқаётганда эшитиладиган товушга тақлидни билдиради. *Шланг тешигидан тиз ётиб сув отилди.*

ТИЗГИН 1 От, эшак ва б. ҳайвонларни боғлаш ёки қантариб кўйиш учун хизмат қиладиган, учи сувлиққа ёки бошвоққа би-

риктириладиган узун тасма ёки чизимча. *Шербек эгардан сакраб тушди. Отнинг тизгинини панжарага боғлаб, чўчқаҳонага қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 с. т. Жилов. *Овчилар хийла илгарилаб кетди. Жувон тизгинни сал бўшатган эди.. той бирданига кўтарилиб кетди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Раис отидан тушиб, тизгинни билагига солди-да, ариқдан юзини ювди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

З кўчма Бошқариш воситаси, бошқарув. *Ёшларда ҳаёй йўқ. Йўқ, айб онасида, тизгинини бўш қўйди.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Ўрта Осиёдаги ирригация иншоотларининг тизгини унинг қўлида.* А. Абдуқодиров, Бўзсувдан Сирдарёгача. *- Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман, – сухбат тизгинини ўз қўлига олди афанди.* «Муштум».

ТИЗГИНЛАМОҚ 1 От, эшак ва б. ҳайвонлар бошига тизгин боғламоқ, тизгин солмоқ; жиловламоқ. *«Кишиноқ»ни фақат Андриян тизгинлай оларди.* Газетадан.

2 кўчма Ўз амрига, иродасига бўйсундиримоқ, итоат қилдиримоқ; жиловламоқ. *- Уч раисдан бирини танлаш мумкин, – деди Зунунов, – катта хўжалик, одамлари ҳар хил, уларни тизгинлаб оладиган кексароқ, тажрибалироқ одам керак-да!* И. Раҳим, Ихлос. *Қоплонбекнинг ичига тушган ҳар қадаҳ конъяқ сўз бўлиб қайнаса ҳам, у ўзини тизгинлаб турарди.* Шуҳрат, Жаннат қидиргандарлар. *Асов дарёлар тизгинланиб, улардан нур ва қувват олинаётир.* Газетадан.

ТИЗГИНЛИ 1 Бошида тизгини бор, тизгин солинган, жиловланган.

2 кўчма Киши амрига, иродасига бўйсундирилган; жиловланган; жилови, ҳуқуқи бирорнинг қўлида бўлган. *Йўлдошбой энди, кечадан бери тизгинли, тақдирни бундан бўён нима бўлишини билмайди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТИЗГИНСИЗ 1 Бошида тизгини йўқ, тизгинланмаган.

2 кўчма Киши амрига, иродасига бўйсундирилмаган; эркин. *Тизгинсиз от каби чопган ой дарё, Юрагингдан порлаб чиқар электр.* Туйғун. *Ўнга аён: кўтаришлар сув Синганида қишининг қиличи.* *Ўнга аён: тизгинсиз Аму — Хархашаси, нози, қилиғи.* С. Ақбарий.

ТИЗА 1 *анат.* Оёқнинг букиладиган, болдири билан сон қўшиладиган жойи. Ҳаёт.. келинчакларча, бир оёғини ўигиштириб, иккинчи оёғини тиззасидан букиб ўтириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мана, маст ҳолда Тожибой тўппа-тўғри Гулсумнинг эшигига келди-да, занжисири ишинмаган эшикни тизза билан бир итариб, тўғри ичкарига кирди.* П. Турсун, Үқитувчи.

Тизза чўкмоқ кам қўлл. айн. **тиз чўкмоқ 1** қ. **тиз 1.** *Тизза чўкиб ўтиримоқ.* — *Тизза чўкиб ташриф этди*лар Ўйинга ўзҳ раққоса қизлар. Э. Раҳим.

2 Иштон, шим ва ш. к. кийимларнинг тизни қоплаб турадиган, тиззага тўғри келадиган қисми. *Иштони ўйқ тиззаси ўртиқ-қа кулар.* Мақол. — *Тиззалири титилиб кетган эски тиринка шимининг почаларидан сув сирқиб оқар.. чит кўйлаги шалаббо бўлиб, бадан-баданларига ёпишиб қолган эди.* Н. Фозилов, Дийдор. Ҳа, мулла Ғулом, тиззалингиз тупроқ, намозни ерда ўқидингизми? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Оёқнинг тиздан думбагача бўлган қисми (ўтирган ҳолатда). *Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим набираларини тиззасига олиб, ўтиб, узумдан икки бошини уларнинг қўлига тутқазди..* Ойбек, Танланган асарлар. Зул-фифор устодга яқин ўтириб, қўйнидан кенг ва қалингина дафтарни олиб, тиззасига қўйди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Саодатхоннинг иғна ушлаган қўллари беихтиёр тиззаси устига тушди.* С. Зуннунова, Янги директор.

ТИЗЗАЛАМОҚ 1 Чўкка тушмоқ, чўкка-ламоқ. *Тиззалаб юрмоқ.* — *Шоғёр ҳар бири қўйдек келадиган иккита чўл қовунини ин-қиилаб кўтариб келди-да, тиззалаб, думалатиб юборди.* С. Аҳмад, Чўл бургуги. *Ота супадаги кўрпачага тиззалаб ўтириб, сабзи тўғради.* А. Эшонов, Ота. -*Сув!* Сув олиб кел, ўғлим! — деб қичқирди эркак, ёнида тиззала-ниб онасига мўлтираб турган катта ўғлига. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тизза билан босиб жойлаштиримоқ, ниқтalamоқ, босмоқ. *Пахтани қанорга тиззалаб жойламоқ.* Остига олиб тиззаламоқ.

ТИЗИЛЛАМОҚ Давомли тарзда «тиз» этган товуш чиқармоқ (қ. **тиз 11.**). Трубанинг тешигидан сув тизилаб оқмоқда. — *Оддий қўл насосидан тизилаб отилаётган сувни ўт ямлаб ютиб юборяпти.* А. Мухтор, Чинор. -*Бўлди, дедим, бўлди, бўлмаса, тилингни*

сугуриб оламан, — нақарнинг қамчиси кўкда тизилаб, ҳавони кесиб ўтди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИЗИЛМОҚ 1 *Тизмоқ* фл. мажҳ. н. *Марварид доналари итга тизилди.* Токчаларга тизилган олма, анорлар. — *Энди отишмалар яққол эшитилибгина қолмай, ёнверимизга ўқ ёғилар, из қолдирувчи ўқлар маржондек тизилиб учарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Саҳна олдига тизилган скамейкаларни турли ташкилот ва мактаблардан келган вакиллар.. ва бошқа меҳмонлар тўлдирдиган.* П. Турсун, Үқитувчи.

2 *Тизмоқ 2* фл. ўзл. н. *Солдатлар сафга тизилди.* Қайдирғочлар электр симига тизилиб ўтиришибди. — *Майин эсаётган шамол унинг [Саодатнинг] бетидан марварид доналари сингари тизилиб ётган терларни ялаб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қисаси. *Йўлда, теракзорда машиналар, мотоцикллар, отлар, велосипедлар тизилибди.* Ҳ. Гулом Сенга интиламан.

З қўчма Бирин-кетин гавдаланмоқ, қўринмоқ, қаторлашиб ўтмоқ. *Камбагал* эри билан кўрган кунлар, беш бола билан бева қолиб тортган азоб-уқубатлари кўз ўнгидан бир-бир тизилиб ўтди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

Кўзда(н) ёши тизилди Кўздан тўхтовсиз ёш оқа бошлади, кўздан дув-дув ёш оқди. *Ёлғизлигим сезилди, Кўзда ёшим тизилди, Юрак-багрим эзилди, Келмайсанми, Ҳадичам.* «Кўшиқлар».

4 шв. *Томоқ ёки ичакдан тиқилиб ўтмоқ, тўхтаб қолгандай туюлмоқ.* Ҳалиги овқат кўкрагимда тизилиб турибди. — *Сенсиз ўтмас, ҳатто сув ҳам тизилар!* Кўлиб гоҳо, назар солмасанг бўлмас! С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ТИЗИМ 1 Ип, сим ва ш.к. га терилган нарса; шода. *Бир тизим марварид.* Бир тизим маржон. Бир тизим помидор қоқи. Бир тизим қалампир. — *Биз ишни ҷўзмаслик учун ҳар қувурни алоҳида эмас, икки-учтасини бир тизим қилиб бураб олар эдик.* П. Қодиров. Эрк.

2 Бир соҳа, муассаса ва ш.к. га оид йўналиш, иш-фаолият кабилар мажмуи. *Банк тизими.* Ҳалқ таълими тизими. *Хавфсизлик тизими.* — *Меҳнат вазирлиги тизимида ишлайтганингизга ҳам анча бўлибди.* Тизим ва унинг жойлардаги бўлимларида хотин-қизларнинг фаолияти қандай? -*Тизими-*

мизда ишилётган хотин-қизларнинг олиб бораётган ишлари яхши. «Меҳнат». **Мамлакатимизнинг ташқи иқтисодий муносабатларидаги муҳим ўрин өзгалилган ташқи савдо тизимидағи туб ўзгаришлар суст амалга оширилмоқда. «Фан ва турмуш».**

3 Ўзаро боғлиқ ва узвий тартибда бўлган нарса, ҳодисалар бирлиги, мажмуи. **Барча бўғиндаги давлат идоралари фаолиятининг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қиладиган қонунлар тизимини барпо этиши лозим.** Газетадан.

4 Ўзаро боғлиқ қисмлардан ташкил топган тузилма, ижтимоий, сиёсий ва б. жиҳатдан тузилиш шакли. **Улар, бизга маълум сабабларга кўра, «Марказ» деб аталувчи эски тизимдан ниҳоятда безиллаб қолишган.** Газетадан. **Жумҳуриятларда бугун мутлақо бир-бирига ўхшамайдиган турли хил ижтимоий-сиёсий тизимлар вужудга келмоқда.** Газетадан.

5 Бирор иш-фаолиятни ташкил этиш, амалга оширишнинг шакл ва тартиб-коидалари мажмуи. **Баҳолашнинг рейтинг тизимида ўтиди. «Маърифат».. меҳнат унумдорлигини таъминловчи омилларнинг мунтазам тизимини яратиш тарафдоримиз.** Газетадан.

ТИЗИМГУЛ Оқ, баъзан қизил ёки оч бинафша гулли кўп йиллик доривор ўсимлилик.

ТИЗИМЧА кам қўлл. айн. чизимча. *Оп-поққина юзи тухумдай ўйлтираган.. кўйлаги устидан итак тизимча билан белини боғлаган киши гапни кесди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТИЗМА 1 Бирин-кетин ёки ёнма-ён жойлашган; қатор. **Очил Зарафшон тизма тоғи этагида, чорвадор ва боддор қишлоқда ўсган.** П. Қодиров, Уч илдиз. **Ўйлар иккни қаватли бўлиб, трассадан анча юқори, тизма кўм адирлар устиди саф тортганилар.** Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Характери, табиати, муносабати ва ш.к. га кўра бир-бирига боғлиқ бўлган, кетма-кет ёки ёнма-ён содир бўладиган воқеа ва ҳодисалар тизилмаси мажмуи; тизим. *Асарда иштирок этувчи қаҳрамонларнинг характерини, уларнинг ўзаро муносабатларини очиб берадиган, бир-бирига боғланган воқеалар тизмаси асарнинг сюжети дейилади. «Адабиёт хрестоматияси».* **Биз Жиззах насос станциялари тизмаси қурилаётган бошқа**

участкаларга йўл олдик. «Ўзбекистон қўриқлари».

ТИЗМОҚ 1 Ип, сим ва ш.к. нарсаларга ўтказиб шодаламоқ; термоқ. **Марварид доналарини ипга тизмоқ.** **Маржон тизмоқ.** Гўшт бурдаларини сихга тизмоқ. — ..катта-катта мунчоқдан тизиб, тасбех қилиб берибди. «Олтин олма».

2 с. т. Кимса ёки нарсаларни ёнма-ён ёки бирин-кетин жойламоқ, термоқ, саф ёки қатор қилмоқ; сафламоқ, қаторламоқ. **Солдатларни сафга тизмоқ.** **Токчаларга анор, олма, беҳилар қатор-қатор тизиб ташланган.** — **Трактор паркидаги барча агрегат ва механизмлар сифатни созланиб, старт чизигига тизиб қўйилган.** Газетадан.

3 кўчма Бирни кетидан бошқасини, бирин-кетин, узлуксиз келтиримоқ, қаторлаштиримоқ, қалашибтириб ташламоқ. **Маврузачи қуруқ рақамларни тизди.** — **Куладай пайт келса, [Элмурод] илҳоми қайнаб, қизнинг кўзларига тикилганича, гапларни тизиб ташлар..** эди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Меҳнатнинг таърифини ёзган китоблар, Мардлар номин ҳарфма-ҳарф тизган китоблар.** М. Шайхзода.

ТИЗГИМОҚ Сизиб чиқмоқ (асосан қон ҳақида). **У.. ярадор, бемадор болаларга ёрдам бергани, уларнинг қон тизгиб турган яраларини боғлагани югурди.** М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.

ТИЙИН I Бир сўмнинг юздан бирига тенг пул ҳамда шундай қийматга эга бўлган майди чақа. **Беш тийин.** **Ўн тийин.** — **Даромад тақсимотида ҳар бир меҳнат кунига яқин [тахминан] бир килодан буғдоӣ, бир сўму қирқ етти тийиндан пул тушди.** А. Қаҳҳор, Бек.

ТИЙИН II айн. олмаҳон.

ТИЙИНЛИ Тийин қийматига эга бўлган. **3 тийинли чақа.** **20 тийинли танга.** — **Жўра.. ҳужранинг беш тийинли чақадай қулфини кўрсатди-да, йўқолди.** Ойбек, Танланган асарлар.

ТИЙИНЛИК Қиймати тийин турадиган, тийинга келадиган. **50 тийинлик чой.**

ТИЙИК Ўзини тийиб, босиб, тутиб олган; қуялган, босиқ. **Тийик одам.**

Нафси тийик Нафсга берилмаган, нафси ўлик. **Нафси тийик одам.** — **Бошқа инсофлироқ, нафси тийикроқ** бирор шоғёр

келиб қолар деган умидда.. кута бошлади. Газетадан.

ТИЙИҚСИЗ Тийилмаган; бошқариб бўлмайдиган, асов. *Тийиқсиз бола.* — Биз тийиқсиз ўзбошимчалик билан рўбарў келиб турибмиз. Газетадан. Шунда у жиянинга тийиқсиз куч ато этган худодан хафа бўлиб кетди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТИЙМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракатдан тўхтатмоқ, ундан ўзини ёки кимсани қайтармоқ; босмоқ, эрк бермаслик. *Кўз ёшни тиймоқ.* Кўзинг оғриса, қўлингни тий; ичинг оғриса, нафсингни тий. Мақол. — Убейхтиёр енгларини шимараркан, кичкинагина гавдасида тийиб бўлмас куч пайдо бўлгандек эди. А. Мухтор, Туғилиш.

2 Куткилаб, тергаб йўлга солмоқ; ножёя иш, йўл ва ш.к. дан қайтармоқ; тергамоқ. *Сиз отамисиз, нимасиз ахир, ўғлингизни тийиб олиши сира эсингизга келадими?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Яхши отадан ёмон бола туғисса ҳам бўлар экан. *Отаси қандайин нозанин жувон тўғри келса ҳам, кўз қирини ташламас эди.* Бу бебош бўлиб кетди, тиядиган кишиси бўлмади. Ойдин, Мардлик — мангулил.

Оғзини (ёки тилини) тиймоқ 1) бирор нарса дейишдан, гапдан ўзини тутмоқ, гапиришдан тўхтатмоқ, оғзига эрк бермаслик. *Хой бола, тилингни тий!* — Комила ҳам ҳазил билан жавобга ҳозирланди-ю, яна тилини тийди. Ойбек, О.В. шабадалар. *Йигитча..* чолга дашином бериб борарди, оғзини тиядиганга ўҳшамайди. «Муштум»; 2) гапиритирмай қўймоқ, гапиришдан тўхтатмоқ, гапирмасликка мажбур қилмоқ. [Элмурод:] *Кўп алам ўтганидан тилим шунаقا ёмон бўлиб қолган. Ҳўжайинлар уриб-сўксалар ҳам, тилимни тия олмадим.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Оғзини тийиб қўёлмайсизларми?!* И. Раҳим, Ихлос. *Ўзини тиймоқ* Бирор ҳаракат-ҳолатдан ўзини тутмоқ, сақламоқ; тийилмоқ. Шоҳжалил яна «Одам эмасман, юз нима қиласди менда?» демоқчи бўлди-ю, ўзини тийди. Ю. Шомансур, Қора марварид. Қарсак чалишдан ўзини тийиб, одамларга боқиб жисмаяр эди. Н. Сафаров, Оловли излар. **Қадамини тиймоқ** Бирор жойдан қадамини узмоқ, бориши-келишни тўхтатмоқ. [Олаҳўжа] Гапни гинахонликдан бошлади: -Жуда қадамини тийиб қўйдинг. Келиб, тоғандан, ҳолинг

қалай, деб суринширай ҳам демайсан-а. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИЙНАТ [а. طینت – хулқ-атвор, табиат] Кимсага хос характер, феъл-атвор.

ТИЙРА [ф. تیره – қоронги, қора; ғам-ғуссали] эск. кт. Қора; қоронги. Кўзларим ийғлади зулғингни кўриб, *Ки ёгин боисидур тийра* булут. Нодира. *То юзинг ойи намоён бўлди хусн афлокида, Рашик ўтидин тийра* бўлди рўзгори офтоб. Нодира. Кўзимни тийра деб ёр, этмас юзига кўзгу, Киприкларимни тиг деб, сочига шона қилас. Э. Воҳидов.

ТИЙРАК 1 Бир ерда тинч турмайдиган, файрати ичига сифмайдиган; серҳаракат (асосан ёшларга нисбатан қўлланади). *Тийрак бир бола армиядан кеча қайтган мезбоннинг ёнига ўтириб, медални ҳавас билан томоша қила бошлади.* Н. Сафаров, Тошга битилган хат.

2 Бардам, тетик, бақувват. Саксонлардан ўтган, лекин тийрак чол.

Тийрак тортмоқ Тетикланмоқ, жонланмоқ, куч-кувват олмоқ. *Бахмалдек юмшоқ, чинни овозидек жарангдор бу кулгидан алла-нечук жонланниб, тийрак тортади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

3 Зийрак, ҳушёр. *Отаси ўйланиб қолди: ҳар нарсани билишга қизиқувчан, тийрак қизимга нима десам экан?* Й. Муқимов, Ипак толаси. Сочлари дув оқарган, аммо кўз қарашлари тийрак доктор она ҳар куни Шерзоддан қандоқ овқатланганини.. сўрайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ТИЙРАКЛАШМОҚ Тийрак ҳолатли бўлмоқ, тийрак бўлмоқ. *Рихсининг кўзлари бирдан тийраклашиди.* Орқасига бир қараб қўйиб, Адолатнинг ёнига келди. С. Зуннунова, Гулхан.

ТИЙРАН кам қўлл. Чуқур, теран. *Ихчамлик, лўндалик, тийран фикр, мантиқнинг кучилиги.. шоир хотирасининг энг яхши фазилатларидандир.* «ЎТА». Узун бўйли, барваста оқсоқолнинг ақлли кўзларида чуқур ўй, тийран мулоҳаза. Ҳ. Фулом, Бир кунимиз.

ТИЙГОНМОҚ шв. Тойғанмоқ, сирғанмоқ, тоймоқ. *Оёғи тийғониб кетди.* Тийғониб ўйқилди. — [Махкам ака] Толлар экиган ариқ лабидан бора туриб тийғониб кетди, гурсиллаб ўйқилди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЙГОНОҚ шв. Сирғанчиқ, тойғанчиқ. *Қўлим тердан тийғоноқ,* Ўроғим ўрар чақ-

кон. Кўкатга солсам ўроқ, Гарамлар ясар чунон. Сайёр.

ТИЙФОНЧИҚ айн. **тийфоноқ**. Тийфончиқ ўйл. — Мунисхон.. тийфончиқ ердан ўтишга ёрдам кўлни чўзиб турган Саидийга қўл бермоқчи эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Эҳтирос түғён урганда, ақл чироги хирадашади, Кумуш. Бу foят тийфончиқ ўйл. Ўйлаб, қараб қадам босиш керак. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТИК I 1 Юқорига тикка йўналган ёки пастга тикка тушган. **Тик жарлик**. Тик қурғоқ. — Фақат, соҳил тик бўлгани учун, араваларни олиб чиқиши бениҳоят қийин эди. Ойбек, Қўёш қораймас. Бобоқул отанинг назари тик қоя лабида турган оқ улоқга тушди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ердаги маълум нуқтага нисбатан вертикал ҳолатдаги тепа (юқори) қисм; тепада шундай ҳолатли. Мингбоши шошиб, осмонга қаради. Қўёш тик.. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Аммо ой тик кўтарилиганикдан зиёратхона ичи қоп-қоронги эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуёш тик келганда, Чўли бобо ҳаммани овқатга чақирди. Мирмуҳсин, Меймур.

3 Оёқлари ёки асоси ерга тирадан, вертикал ҳолатдаги; тикка. Бўш қон тик турмас. Мақол. — Қишлоқ ҳуснига ҳусн қўшган қадди расо терақлар тик қоматларини магрур кўрсатиб турадилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Буларнинг орқасида тик турган одамлар бир-бирларига занжир билан боғлаб қўйилган каби зич ва тигиз. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бўйи (нисбатан) баланд; бўйчан. Аввал ҳалиги тикроқ қора бола, кейин бошқалари гойиб бўлди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сендалигимда, ўйқ, сендан тикроқ бўлсан керак, мактабга қатнардим. С. Анорбоев, Ҳамсұхбатлар.

5 У ёқ-бу ёққа бурилмаган (оғмаган), тўғри йўналиши; тўғри. Қишлоқ марказига тик ўйл тушиди. — Катта тик ариқ. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Терак тагидан шолипоя бўйлаб ўйл бор. Чирчиқта тик чиқади. Ҳ. Фулом, Машъял. Ойниса курт-курт беда чайнаётган отни.. бир лаҳза кузатиб турди-да, таваккал қилиб, охурга тик борди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

6 Горизонтал юзага, чизиққа перпендикуляр ҳолатли, юқорига тикка кўтарилиган ёки пастга тикка тушган; вертикал.

ТИК ЧИЗИҚ 1) вертикал чизиқ; 2) перпендикуляр чизиқ.

7 кўчма (айрим сўзлар билан қўлланганда) Тап тортмасдан, қўрқмасдан, дадил, тўппа-тўғри, рўйирост. **Бетига тик айтмоқ**.

— Бир хил ишлар борки, бўри билан тик олишади. Ойбек, Болалик. Үнинг [Адолатнинг] бир вақтлар ҳаёдан кишига дадил боқолмаган чироили кўзларига газаб ва алам тўлган. Энди у ҳамма нарсага тик, дадил боқади. С. Зуннунова, Гулхан. **Мастуранинг ўлумнинг юзига бунчалик тик қарагани..** учун операциянинг натижасини куттади. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

Тепа сочи тик бўлмоқ айн. **тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тикка..** Десам унга бўлинг оғир, **Тепа сочи бўлди тик.** «Муштум». **ТИК ҚИЛМОҚ қ. ТИКЛАМОҚ 2.** *Ғайрат қилиб кўпчилик, Гаражини қилдилар тик.* К. Муҳаммадий.

ТИК II [голл. тіjk, ингл. tick] Каноп ёки пахта толасидан тўқилган қалин, пишиқ газмол, мато (кўпинча матрац, дастурхон ва ш.к. учун ишлатилади). **Ойниса ўйл-ўйл тик кўрпачада..** ўтиаркан, ўғли Йўлдошбекдан келган хатни қайта ўқиб чиқди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. **Тикдан бир хилда тикилган кийим кийган, мадори кетган ярадорлар ҳовлига чиқиши..** Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИК III [фр. tic – учиш, пирпираш] тиб. Нерв системасининг касалланиши оқибатида айрим ёки бир гуруҳ мускулларнинг (одатда юз, бўйин, кўл ва б. мускулларнинг) ихтиёrsиз қисқариши.

ТИКАН 1 Ўсимликларнинг, шунингдек, баъзи ҳайвонларнинг ингичка учли, нинасимон аъзоси. Қизил гул тикани. Янтоқ тикани. Типратикан тикани. Тикан бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб кўкракка санчил. Мақол. — **Воҳид жон-жаҳди билан сиқимлаган наъматак тиканлари кафтига эмас, юрагига санчилди гўё!** «Саодат».

2 Шундай нарсални (тиканли) ўт-ўсимликлар. Экувесиз қолган ерларда тиканлар ўсиб ётибди.

3 Нарсаларнинг ўтқир тикансимон қисми. **Тўсиқ симнинг тикани.**

Кўзга тикан Кишиларга ёмон кўринган кимса ёки нарса ҳақида. Ҳалқимизда ажойиб бир мақол бор: «Текин еган – кўзга тикан». М. Исмоилий, Бизнинг роман. **Тикан бўлмоқ** Ўртада тўсиқ, фов бўлмоқ. Үнинг [Зайнабнинг] бу ҳоли эрса менинг учун яхши эмас,

у яна кўп вақт бизнинг орамизда тикан бўлмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тикан устида ўтироқ** айн. игна устида ўтироқ қ. игна. - Сипориши қилсам-у, тикан устида тиричилаб ўтирасам, бари бир, гап қовушмайди. Ундан кўра дангал гап яхши: мен дала-га чиқмоқчиман, — деди Партиев. Й. Шамшаров, Енгиш. **Тиканга ағанамоқ** (ёки думаламоқ) Тинчлигини йўқотмоқ, нотинч бўлмоқ, руҳий азоб тортмоқ, қийналмоқ. **Отабек** қизга уйланиб қўйгач, бизнинг Ҳомид тиканга ағанаб, орадан **Отабек** билан Мирзакарим акани кўтариш фикрига тушган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Одилжон** шу кечак тикан устида думалаб чиқди. И. Раҳим, Қўшнилар. **Қора тикан** Кишиларга ёмон кўринган салбий шахс ҳақида. - Йўқ, фақат сиз яхшисиз, — деди Зулайҳо истеҳзо қилиб. - **Бошиқаларнинг ҳаммаси қора тикан, ҳаммаси сизни кўролмайди!** П. Қодиров, Қадрим. **Қора тикан** туз айн. **тиканак туз қ. тиканак.**

ТИКАНАК 1 Тиканли ўсимликларнинг умумий номи. **Онахон.. тиканак босиб кетган гўристон устидан тўғри темир ўйл устахонаси томонга ўйл олди.** А. Мухтор, Опасингиллар. Чўқчининг ўрта ерида, «Тошибулоқ» яқинида тиканак ва арча чўқиртмалиридан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 айн. **тикан.** - Оёқларимни ари талаб кетди! — деб тиричилаб ўтириб олди. Болалар эгилишиб қарашса, ари деган нарса кўринмасди. **Фақат пайпогининг ҳамма ёғига тиканаклар ёшишиб олганди.** Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. [Абдусамад] Ўзгай отанинг кўзига тиканак бўлмаслик учун бир бурчакка тикилиб ухлаб қолар эди. Ойбек, Навоий.

Тиканак туз Новвотсимон кристалланган йирик туз. **Бало-қазони ҳозир даф қиласиз.** Битта товоққа кул солиб, тиканак туз билан бир кафт исириқнинг донидан олиб келинг. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Чақир тиканак** Пояси ётиб ўсадиган ёввойи ўт ва унинг юлдузча шаклидаги тикани (тиканларидан бири юқорига қараб ўсган бўлади). **Оёқларимга чақир тиканаклар кириб, ҳамма нарса ўйлимни тўсарди.** Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИКАНАКЛИ Тиканаги, тикани бўлган; тиканли. **Тиканакли сим.**

ТИКАНЗОР Тиканли ўсимликлар ўсиб ётадиган, тиканли ўсимликлар билан қопланган ер, майдон. **Тиканзор** ҷўл. — Сув-сизликдан қақшаб, худди скелетларга ўхшаб қолган янтоқ ва тиканзорлар майдони. Туйгун, Сўнгти саёҳат.

ТИКАНЛИ 1 Тикани бор, тиканлар билан қопланган. **Тиканли дарахт.** Тиканли ўсимлик. — Туялар олдига янтоқ ташланган ва улар иғнадай тиканли бу ҳашакни, қари одамлар пашмак ҳолва егандай, осонлик билан ютмоқда. С. Айний, Қуллар. **Тиканли симлар** билан ўралган бу ям-яшил ўрмон этаги, бу оппоқ палаталарда кечаю кундуз азоб, ўлим. А. Мухтор, Чинор.

2 кўчма Кишига қаттиқ ботадиган, озор берадиган; аччиқ, ёқимсиз (гап-сўз, муомала ҳақида). **Ҳусайн Бойқаро отда туриб, асирига бир неча аччиқ, тиканли сўзлар отди-да, қўли билан навкарларга «олиб жўнанглар», деган ишорат қилиди.** Ойбек, Навоий. **Рашиднинг гапи, гарчанд холис ва муҳокамали бўлса ҳам, нима учундир Элмуродга тиканли туюлди.** Шуҳрат, Шинелли Йиллар.

ТИКЕР [ингл. ticker] Қимматбаҳо қозозларнинг охирги, қатъий белгиланган баҳоси (курси) ний кўрсатиб, маълум қилиб турувчи биржа аппарати.

ТИКИЛЛАМОҚ Бир маромда узук (паст) «тик, тик» этган овоз бермоқ (чиқармоқ). Девор соат гўё Акрамнинг қолган умри ҳисобини қилаётгандай.. тўхтосиз, эримай тикиллар эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТИКИЛМОҚ I Тикмоқ фл. мажҳ. н. Бир кунда юзта кўйлак тикилди. Ўтлоққа ўтвлалар тикилди. Майдонга баланд дор тикилди. Эзгу иш учун бош ҳам, жон ҳам тикилди. — У [Фотима] енгларига чироили қизил қашталаар тикилган украинча оқ шоёни кофта, қора юбка кийган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кечқурун биёбонда Тикилди юз палатка.. Куй янгради гармонда, Файз бағишилаб ҳаётга! Ё. Мирзо.

ТИКИЛМОҚ II 1 Кўз узмасдан қарамоқ, узоқ қарамоқ; диққат-эътибор билан, разм солиб боқмоқ. **Кириб кетди синфга эркам, Турниб қолдим тикилиб кўп вақт..** Ё. Мирзо. **Ҳиротдан келган гўзал қизга ҳамма маҳлиё бўлиб тикиларди.** Мирмуҳсин, Меъмор. Абдуғафур ота ҳамсузхатини биринчи марта

кўраётгандек, унга қаттиқ тикилди. «Шарқ юлдузи».

2 кўчма Қасд қилмоқ, қасдига тушмоқ. [Шерали] Тикилган душмандан олади ўчни. «Эрали ва Шерали». Сенинг бошингга тикилган бу балоларни ўзининг ширин жонидан кечиб даф қилган Отабек сени сира ҳам унумас. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Оғзига тикилмоқ Гап кутмоқ (сұхбатдошидан, қаршисидаги кимсадан). Биз бир зумда жисимб, Ҳасан аканинг оғзиларига тикилдик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИКИШ 1 ТИКМОҚ фл. ҳар. н. [Унсин] Маҳси тикишини, ўйқучилик, муҳтожслик ичиди яшашини Гулнордан яширган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Китоб ўқишидан зериккан чоқларимда бичиш, тикиш билан машғул бўлиб, бу ҳунарни ҳам етарли дарражада ўзлаштирудим. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Тикувчилик, бичиш-тикиш ишлари, чок; тикувчилик санъати. Зумраднинг тикиши гўзал, ишакни турлаши ҳам моҳирона. Ойбек, Улуг йул.

Тикиш халтаси Тикувчи ёки каштачининг ўз иши учун керакли буюмлар (ип, ипак, латта, ангишвона, игна ва ш.к.) соилиб қўядиган халтаси; ишпеч. Гулнор кўча эшигидан ҳовлисига киаркан.. айвонга панжисини отди, тикиш халтасини танчага ташлаб, устунга суяниброк, бир муддат паришон туриб қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Каштачилик ва умуман дўзандалик йўли билан тайёрланадиган нарса (маҳси, дўппи ва ш.к.). Энди сотишга ҳеч нарсам қолмаган эди. Яна тикиш тикдим. Бу ўртада дадам қазо қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тирикчилик тоши бениҳояят оғир бўлар экан. Бизларни зориқтириласлик учун аям тикиш тика бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ҳом теридан тилишлаб, тилим-тилим қилиб ясалган майин қайиш ип. -Мана буларни ямаб қўй, — деб жаҳл билан олдимга узилган-ямалган бир тўда қайиш, жазлиқ, юган — от авзалларини, бир бигиз ва бир нечта тикиш билан улоқтируди. Ф. Гулом, Тирилган мурда.

ТИККА 1 Юқорига ёки пастга тик йўналган; тик, вертикал. Тикка қоя. Тикка ўсган дарахт. Тутун тикка кўтарилмоқда.

Найза ерга тикка санчилди. ■ Ариқ қазувчилар эртасига келиб қарасалар, тикка жар ўпирлиб тушиб, ариқлари кўмилиб, тептекис бўлиб қолибди. С. Анорбоеv, Оқсой. Қайнаб чиқар нефть булоқлари, Фонтан бўлиб отилар тикка. Ё. Мирзо. Қўрбоши кулиб юборди. Унинг амри билан полвон яна илгариги жойига келиб, чатаногини керид, тикка турди. А. Каҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 Ердаги маълум нуқтага нисбатан вертикал йўналишдаги тепа жой. Қулранг осмоннинг олис-олис бурчларида юлдузлар митиллайди. Ҳов ана, тиккада ёрқин бир юлдуз — тоне юлдози порламоқда. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. У [Рахим Саидов] пастга тушди. Кун тиккага келган, кўча ёнарди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

Тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тепа. Турабжоннинг тепа сочи тикка бўлди: -Ҳай, сенинг димог-фирогинг кимга, хўш, нима дейсан? А. Каҳҳор, Анор.

3 Тўппа-тўғри йўналган; у ёқ-бу ёққа бурилмайдиган, оғмайдиган; адил, тўғри. Узун гиштин ўйлка дарвозахонадан бошланиб, чорбогни тикка кесиб ўтади. Ҳ. Фулом, Бинафша атри. Мастон иланг-билинг ўйлни қолдириб, мўлжалланган тепаликка қараб тикка ўйл солди. А. Каҳҳор, Мастон.

4 кўчма Тап тортмасдан, қўрқмасдан; дадил, тик. Бетига тикка айтмоқ. Тикка олишимоқ. ■ Ёвга қарши тикка босиб борганиман. Т. Тўла. Нега сен менга тикка ганирадиган бўлиб қолдине? Мирмуҳсин, Умид. Бу гапни гар ҳам кўтара олмас, тикка юлишар эди. А. Каҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТИККАЙМОҚ Тик ҳолатли бўлмоқ, тикка бўлмоқ. Тепа сочи тиккайди. Қулоқлари тиккайди. ■ Илон изи каби буралиб оқаётган Сирдарёнинг ўнг қирғоғидаги кенг қирда тиккайган дарахт кўринмайди. Ойдин, Фарҳодлар. Мехриой дугонасининг елкасига суяниб турганидан, сочидағи лентасининг учун тиккайиб қолган эди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Сочи тиккаймоқ айн. тепа сочи тикка бўлмоқ қ. тепа. Комила раис ҳақида бир нима деб ачитиб олди шекилли. Шамсиевнинг сочи тиккайиб, зарда билан трубкани қўйиб қўйди. «Муштум».

ТИККАЛАМОҚ У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тикка, тўппа-тўғри йўналмоқ. Шолипоядан тиккалаб бормоқ. Тиккалаб кўтарилимоқ.

ТИККАМА-ТИККА айн. тикка 4. [Maxsum] Чол билан тиккама-тикка олишишдан кўра, ялинишни афзал кўрди. А. Муқимов, Ҳашарот.

ТИККАСИГА рвш. 1 У ёқ-бу ёққа бурилмасдан, тиккалаб, тикка; тўппа-тўғри. Ҷўққига тиккасига чиқмоқ. Дала ўртасидан тиккасига йўл солмоқ.

2 айн. тикка 3, 4. Зайнаб яна кўзида ёши, Ва туташиб ичи ва таши, Фазаб билан ўрнидан турди, Тиккасига ичкари юрди. Ҳ. Олимжон.

ТИКЛАБ рвш. Тиккасига, тиккалаб, тикка. Душманга қарши баланд қўр устига тиклаб кўтаришган танкетка биринчи дафъа ҳужумга бошлади. Ҳ. Сайдидаҳмад, Маствур.

ТИКЛАМОҚ 1 Тик, вертикал ҳолатга келтиримоқ, тикка қилмоқ, тикка қилиб қўймоқ. Йиқилган гўза тупларини тикламоқ. — Жўрапошио пастга тушиб, шотини тиклаб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Султон бўзчи камон сингари эгилган қаддини.. тиклаб, базур ўрнидан турди. Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.

2 Курмоқ, бино қилмоқ, бунёд этмоқ. Ўтган йилнинг баҳорида мана шу жойни тиклаб олдим. М. Абдулла, Кутимаган меҳмон. Қурилиши майдонида иш жадал.. Бирор палатка тикляпти, иккинчи бир киши чизмаларга бегиллар қўйяпти. С. Кароматов, Бир томчи қон. Биргалишиб чўлда биринчи оқк ўни тиклаганимиз. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Йўқ бўлган, ишдан чиққан, ҳароб бўлган ва ш.к. нарсаларни бор қилмоқ, асл ҳолига келтиримоқ. Архитектура ёдгорликларини тикламоқ. Ҳўжаликни тикламоқ. — Водокачакни тиклаганини гишт, қум ташиш керак бўлганида, отининг туёғига мих қоқиб, оқсатиб қўйган ким эди? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳўжалик раҳбарларининг ишига — меҳнат аҳлининг саломатлигини тиклаш ҳақида қилаётган ғамхўрликларига қараб баҳо берилмоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». Цех қолоқликдан чиқиб, аввалги шуҳратини яна тиклади. Газетадан. Боис Эргашев.. радиостанцияни қайиққа ортиб, узилиб қолган алоқани тиклади. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Унутилган, эсдан чиқиб кетган нарсаларни юзага келтиримоқ; бекор қилинган, рад этилган нарсаларни қайта жорий қилмоқ, қайтариб бермоқ. Алоқа-муносабатлар-

ни тикламоқ. Ҳуқуқини тикламоқ. Унвонини тикламоқ. — Умид эслаб-эслаб, кейинчалик она алласининг деярли ҳаммасини тиклаб олди. Мирмуҳсин, Умид.

5 Қайта ўз ўрнига, ишига қўймоқ. Ди-ректор ноҳақ ишдан бўшатилгандарни яна тиклади.

6 шв. Бошини кўттарганд ҳолда тик қарамоқ. Терсак дамини ичига олиб, тишини тишига қўйиб, кипригини қоқмай тиклаб қолди. «Равшан». Ҳеч нимаман иши бўлмай, Ҳамма анграйиб тиклаб қолган. «Муродхон».

ТИКЛАНМОҚ 1 Тикламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Нарвон тикланди. Алоқа тикланди. Унинг ҳуқуқи тикланди. У ўз вазифасиега тикланади. — Унинг [иморатнинг] ўтирилиб тушган жойлари синиқ пишиқ гишт, гувалак билан тикланган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У [Фазлиддин] биринчи бор учрашгани беихтиёр Шербекнинг хотирасида тикланди. С. Анорбоев, Оқсой. Тўсатдан.. дам гужсанак бўлиб, дам тикланиб, дамини чиқармай азоб тортаётган новча қотма бир киши [Мехрининг] кўз ўнгига келди. С. Анорбоев, Мехр.

2 Уришиш, жанжаллашиш учун ростланмоқ, қўзғалмоқ. Отасига қарши тикланмоқ. — Тинчлик солдати бўлиб Отланиб тикланасан. Қ. Муҳаммадий.

ТИКЛАШМОҚ 1 Тикламоқ фл. бирг. н. Колхозчилар ётиб қолган гўза тупларини тиклашмоқда. Бузилган уйни тиклашмоқ.

2 с. т. Рўбарў келиб уришмоқ, жанжаллашмоқ. Улар бир-бирлари билан тиклашиб қолдилар. — Нима гап ўзи, қоришмага нима бўлибди? — деди Ҳикмат ҳам Усмоновга тиклашиб. Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТИКМА I Ип билан тикилган. Тикма этик.

ТИКМА II қ. х. Уруғликни сепиб эмас, балки уяларга қўмиб экиладиган ва шу йўл билан экилган. Тикма экин.

ТИКМОҚ 1 Игна-ип билан чоклаб уламоқ, бириткирмоқ; шу йўл билан бирор нарса тайёрламоқ. Ярани тикмоқ. Қоннинг оғзини тикмоқ: Қалпоқ тикмоқ. Этик тикмоқ. — Даҳлизда Ҳасанали узилган от асбобларини улаб тикар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дилбар ҳам сизга атаб бир чироили рўмомча тикди. С. Зуннунова, Янги директор. Фотима опа ҳар хил қийқинди-

лардан олиб, қўғирчоққа кўйлакча тикиб берди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Ўрнатмоқ, қадамоқ; курмоқ. *Байроқ тикмоқ.* — Уларда иморат-бино ўйқ эди, ҳаммаси ўтвов тикиб ўтиришар эди. «Бўтакўз». ..майсалар устига ҳодир тика бошлиди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Экмоқ, қадамоқ. *Ерга уруғ тикмоқ.* Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай, текин ер. Мақол. — Кун исиши билан.. ариқлар қуриган. Мўл ҳосил ундиromoқ ниятида экин тиккан деҳқон бор сувни, олтин тортганодай, мисқонлаб сарфлайди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

4 Болалар ўйинида: ганакни маълум тартибда териб қўймоқ, жойламоқ. *Иккитадан ёнғоқ тикмоқ.*

5 Қиморда: ўйинга пул ёки бошқа нарса қўймоқ. *Отаси ўлиб, катта меросга эга бўлган бойваччаларнинг кўни.. пул тикиб, хуроз уришириб роҳатланар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Бой беради-ю, ўзи ютмагунча ўйинни тўхтатмайди, ҳеч нарсаси қолмагандан, бутун аъзоларини битта-битта тикаверади, қўли, бурни.. борингки, занжирлаб ташланг, бари бир ўйнайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

6 Турли ўйин ва мусобақаларда: голиблар учун, ютуқ сифатида бирор нарса атамоқ, ўртага қўймоқ. *Мен ҳаммаларингнинг гувоҳликларингда мусобақага бир қўй тикаман.* Н. Сафаров, Дон.

7 кўчма Баъзи сўзлар билан бирикиб, шу сўз ифодалаган нарсани (бирор шахс ёки нарса учун) баҳшида этиш маъносини билдиради. *Ҳамроҳларим ўз жонини тикиб бўлса-да, ғалабани таъмин этдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мен бутун дунёни Рахмонқулга тикканман..* Ҳ. Фулом, Машъял. *Шундай яхши кунлар келиши учун курашган, чўлни бўстон қилишга ҳаётини тиккан одамларни эвзозлаймиз.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ТИКРАЙМОҚ шв. Тикка турмоқ, тиккаймоқ. *Кампир бели буқрайиб, қулоги тикрайиб бораётиди.* «Алпомиш».

ТИКУВ 1 Тикмоқ фл. ҳар. н. *Иш тикув. Дўлти тикув.*

2 Тикувчилик иши, касби, ҳунари. *Тикув машинаси.* — Темиржон боғчага борадиган бўлгандан кейингина тикув фабрикасига қатнай бошлади она. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТИКУВЧИ 1 Тикмоқ фл. сфдш. *Дўлти тикувчи. Кийим тикувчи. Сўзана тикувчи. Этик тикувчи.*

2 Тикиш касби эгаси; машиначи. *Отам – артист, онам эса тикувчи.* С. Аноробоев, Ўзбекистон олтини. *Баъзилар матоларини ишини чўзган бошқа тикувчидан олиб, Мадинага беришарди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ТИКУВЧИЛИК Тикувчилик касби; тикув ишлари билан шуғулланиш. *Тикувчилик артели.* Тикувчилик фабрикаси. Тикувчиликни ўрганмоқ. Тикувчилик билан шуғулланмоқ.

ТИЛ I 1 анат. Оғиз бўшлиғида жойлашган, таъм-маза билиш, оғизга овқат олиш, ялаш ва ш.к. лар учун хизмат қиласидаган мускулли аъзо. *Иссиқдан итнинг тили осилган. Айтсан, тилим куяди, айтмасам – дилим.* Мақол. — Ўлгудай тахир экан, тилимни ёргудай, оғзимни куидиргудай бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ниҳоят, гапира-гапира қақраган лабларини тили билан ялаб, Лутфинисо жум бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. ..бузоқчалар бўйинларини чўзиб, унга [раисга] тилларини кўрсатишди. «Муштум».

2 кўчма с. т. Асбоб, механизм ва ш.к. нинг осилиб, қимиirlab турадиган қисми. *Соатнинг тили.* Компаснинг тили. *Кўнғироқнинг тили.*

3 кўчма поэт. Тифга ўхшаш, учли нарса. *Шамол кучайиб, оловнинг тили яна ҳам узунлашиди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Тепага кўтарилган қуёш ўтли тили билан ер бағридаги барча намни сўриб оларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қуёш ҳароратидан баҳраманд бўлган майса, Қиёқ тилларин чўзиб, нурга қасида куйлар.* Ф. Гулом.

ТИЛ II 1 Кишилар ўртасида, жамиятда ўзаро фикр алмашишнинг муҳим воситаси; тилшуносликнинг асосий ўрганиш объекти. *Одам тилидан топар, хўқиз – мугузидан.* Мақол. — *Хотиннинг бу гапи Бўтабойнинг жон-жонидан ўтиб кетди, лекин бундаги кучли мантиқ тилини боғлади-ю, ҳеч нарса деёлмади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳафиза ҳеч нарса деёлмасди.* Унинг тиллари ҳали қовушмай гўлдиради. Мирмуҳсин, Умид. — *Никоҳ қилмай, бир йилдан ортиқ тотув яшадик.* Иннайкейин, – деди-ю, тили тутилиб, гапни айлантириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Юсуфбек ҳожи сўзлар экан, юраги машъум бир эҳтимолнинг даҳшатидан*

титрар, тили ҳам осонлик билан ҳаракатланмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Сўзлаш, гапириш, фикр ифодалаш қобилияти. *Тил инсон учун берилган буюк неъматдир.* — Гапирмоққа тили ўйқидир жонивор, Рустамнинг бошида айланиб турар. «Рустамхон».

Тил учида (ёки тил учи билан) сўзламоқ (ёки гапирмоқ) Сидқидилдан эмас, шунчаки (йўлита) бирор сўз (гап) айтмоқ. Кўз учиман кўзлама, кўзингга зўр келар, *Тил учиман сўзлама, ўзингга зарар келар.* Мақол. — Уни хуши кўрмасам ҳам, у, тил учидами, ҳар вақт манга «жияним», деб ширин гапиради. Ойбек, Танланган асарлар. **Тилга кирмоқ** (ёки келмоқ) Сўзлай бошламоқ (гапирмай турган ҳолатдан кейин ёки кимнингдир гапнугутқидан сўнг). *Оқсоқол деразанинг зиҳига омонатгина ўтириб, ҳаккам-дуккам соқол ўсган иягига қўлуни тираб, ўйланиб қолди.* Охри тилга кирди. С. Аҳмад, Ҳукм. Уч-тўрт дақиқалик сукутдан кейин *Отабек тилга келди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тилга олмоқ** Гап-сўхбат давомида кимса ёки нарса ҳақида гапирмоқ, эслаб гап айтмоқ; умуман, бирор сўзни айтмоқ. Кейин у ўзига ўзи танбех берди: «Ёмонликни тилга олма, Нормат, бундай бўлиши мумкин эмас». И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Уста «подшоҳ» сўзини тилга олгани сабабли, Маъсумабека лабини тишлайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Тилдан айрилмоқ** (ёки қолмоқ) Сўзлаш қобилиятини ўйқотмоқ. Пиримбой, уруши бошланганда, ёнғоқнинг тагида ухлаб қолиб, тилдан айрилдим, деб то уруши тугагунча гунг бўлиб юрган экан. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ҳатто тилдан қолган касалнинг розилик тилашиб қарагани ҳам дунёдан умид узгани эмас..* А. Қаҳҳор, Асарлар. **Тили айланмаслик** Тили гапга келмаслик, гапиролмай қолмоқ. *Мунаввар ялт этиб қаради.* Рӯзининг лаблари титраб, тили айланмай қолди. «Муштум». **Тили бормаслик** Бирор нарса дейишга ботина олмаслик, кўнгли бўлмаслик. *Кўн вақтдан бери миямда бор-у, лекин айтишга тилим бормай келади.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўнглига келган гапни очик айтишга Низомжоннинг сира тили бормасди. С. Аҳмад, Уфқ. **Тили гапга келмаслик** Гап-сўз айттолмай қолмоқ. Довдираб қолганимдан, тилим гапга келмай, «а-а», «а-а» дейман нуқул [деби Саид]. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тили келишмаслик** (ёки келмаслик)

Талаффуз қила олмаслик, айта олмаслик. [Ҳамроқуны] Ҷақирган киши томошабонгинг қоровули *Уста кулол* эди. Унинг асли оти Стокгулов. Ҳамроқула, айтишга тили келишмай, *Уста кулол* қўйиб олган. А. Қаҳҳор, Томошабоғ. **Тили келмаслик** Гапира олмаслик, сўзлай олмаслик. Ўтирган жойида қозиқдек қоқилиб қолган эди, қутидорнинг олдига юришни-да билмас, сўзлашга ҳам тили келмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тили чиқмоқ** 1) гапирадиган бўлмоқ, гапиришга ўрганмоқ. Ўзимнинг тили чиқиб қолди, баъзи сўзларни айтяпти; 2) гапирадиган, гапиришга журъат этадиган бўлмоқ. — *Тилинг чиқиб қопти!* — У *Нафисанинг юзига тарсаки тортуб юборди..* Мирмуҳсин, Топилган хусн. **Тили қисиқ** Ҳеч нарса дея олмайдиган, қарши гапира олмайдиган ҳолатли. *У очқўзлар бундан кейин ҳам мени қўшишмайди..* Улар олдида ҳар вақт тилим қисиқ. Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг тили қисиқ бўлишига сабаб бўлган гуноҳи шундай содир бўлган* эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тили қишимоқ** ёки тилини қиҷитмоқ Сўзлашга хоҳиши кўзғалмоқ (кўзғатмоқ). *Бу йигит жуда тегишиқоқ бўлиб..* бу гапни ҳам унинг тилини қиҷитиш учун айтган бўлса керак.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Жўра, оти ҳақида гап сотишни яхши кўрарди, дарров тили қиҷиди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тилимнинг учида турибди** Бирор сўз, гапнинг ёдига тушай деб, айтай-айтай деб турган ҳолатни қайд этади. [Заргаров: (йўлаб)] *Тилимнинг учида турипти-я!* Ҳайр, майли, кейин айтаман.. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. [Саид:] Сенинг иккинчи отинг нима эди, ҳозир тилимнинг учида турувди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тилини боғламоқ** Гапирмайдиган қилиб қўймоқ, гапдан тийиб қўймоқ. Бугунги зиёфат ўқитувчилар билан орани мустаҳкамлаш, Саодатхоннинг тилини боғлаш учун қилинган. С. Зуннунова, Янги директор. ..бу гапни кампирнинг тилини боғлаш ва, назариди, дурустгина гап тополмай чулдираб ўтирган Зуннунхўжага луқма солиш учун айтди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тилларда достон** Бирор кимса ёки нарсанинг ҳамманинг оғзидан тушмай, таъриф-тавсифда бўлган ҳолатини билдиради. *Пахтаси, ширин-шакар меваси туфайли Ўзбекистон номи тилларда достон.* «Саодат». -Келиннинг сувлувлиги *Марғилонда маълум* экан-

ми? -*Маълум экан, тилларда достон экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Фикр ифодалаш жараёни ва бу жарайёnda юзага келувчи сўз, ибора, гап, нутқ. *Тил билан дил бир хил бўлиши керак. Тўғри тил тошини ёради, эгри тил – боини. Мақол. – Беш яшар Турғунбой ширин гўдак тилидан: -Сиз зўрми, дадам зўрми? – деди-да, уялаб, боини кўрпасига яшириди. Ойбек, Танланган асарлар. Банди шўрлар, қулоқ солгин тилима. «Эрали ва Шерали».*

Тил бириктироқ Ўзаро келишиб олмоқ, бирор иш бўйича (одатда, кимларданdir яширин ҳолда) бир фикр-хуносага келиб олмоқ. *Синглинг қиз дилини билиб чиқсан. Ҳўп деса, тил бириктириб, бир кечада ура қочасанлар. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳисобчи Раҳим Ҳайитбоев билан тил бириктириб.. колхознинг ўнлаб қўйини саранжом қилиб юбордик. «Муштум». Тил тегизмоқ* Иззати нафсга тегадиган, умуман, тегадиган номақ-бул гап қилмоқ. *Агарда устод Қавом ҳазратлари хонадонига яна бир нима деб тил тегизсангиз, муҳтарама аямларга айтиб берраман. Мирмуҳсин, Меъмор. Бунинг оқибати, албатта, ёмон. Уламоларга асло тил тегизмангизлар, Абдишукур!* Ойбек, Танланган асарлар. **Тил топишмоқ** Ўзаро бир фикр-мулоҳазага келмоқ, шундай ҳолатда иш тутмоқ. *Кулоллар билан тил топишиб, ложувард кошинларни ўз вақтида етказиб беришажагига ишонган Меъмор.. Аҳмад Чалабий билан ҳам очишиб, қувнаб гаплашарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Тил тортмаслик* Тил гапга келмаслик, ҳеч нарса дейлмаслик. *Тил тортмай ўлмоқ.* **Георгадзе дайди ўққа дуч келиб ўиқилди, ўиқилди-ю, тил тортмай қолди.** Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Тилга тушмоқ** айн. **офизга тушмоқ** қ. **офиз.** Йирик корхонада чиниқиб, кўзи пишган қизнинг номи тилга тушиб қолди. Газетадан. **Тилдан қолмоқ** Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ. *Гапирай деса, тилдан қолганга ўҳшайди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадаҳшон. **Тили узун** Ҳар нарсани гапираверадиган, тап тортмай, ҳадди сиғиб айтаверадиган. *Бу замонда.. ким бой бўлса, унинг оғзи катта, тили узун.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бегимхоннинг тили узун бўлиб кетди.* Энди у нима деса, дея олади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тилидан бол томмоқ** Муомаланинг ўта ёқимли, «ширин» эканлигини қайд этади. *Низомиддиннинг*

исмини Қавом ҳазратлари қўйғанлари, Бадиани келин қиласман, деб тилларидан бол томиб гапирғанлари ҳаммага маълум-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. **Тилидан туширмаслик** (ёки қўймаслик) Доим эслаб тилга олмоқ, у ҳақда доим гапириб юрмоқ, доим тилида бўлмоқ. *Сени, бошқа курсдошларини тилидан қўймайди.* **Бувим ойимларни яхши кўрардилар.** Ҳозир ҳам сира тилларидан қўймайдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Тилини бермаслик** Ўз гапида туриб олмоқ, гапини маъқулайвермоқ. *Ёш бўлса ҳам, тилини бермайди.* **Биласанми, тўртта одамнинг орасига кириб, ҳали тилини бермаганман-а!** С. Аҳмад, Ханка билан Танка. **Тилини кесмоқ** Гапидан тўхтатмоқ. *Тўқли мерган Тўғонбекни мақташга бошлаган эди, Тўғонбек унга хўмрайиб, тилини кесди.* Ойбек, Навоий. **Тилини тиймоқ** Гап айтиш (гапириш)дан ўзини тутмоқ. *Дарвеш.gov яна бу ерда ҳам тилини тиймай, чатоқ қилди.* Барча бекларни ёмонлаб, қарғаб, оловга мой сенди! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Тилини тишламоқ** Мажбурий ёки пушаймон ҳолда гапдан тўхтамоқ, гапирмаслик. Зулфиқор бу гапни эшитиши билан тилини тишлади, сукут қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир кун кечди тилини тишлаб, *На хурсандман, на хафа ундан.* Р. Парфи, Кўзлар.

4 Фикр ифодалаш, алоқа қуороли бўлиб хизмат қиласидан товуш, сўз ва грамматик воситалар тизими. *Ўзбек тили. Рус тили. Инглиз тили. Форс тили. Чет тилларни яхши билмоқ.* **[Зайниддин] Ҳиротнинг кўча ўйигитлари билан уларнинг ўз тилида, руҳида бир нафас ҳангамалашар..** Ойбек, Навоий. **Одатда ижодкор бирон китоб ёки ҳужжатни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилмоқчи бўлса, у аввало ўша оригиналнинг том маъносини чуқур билмоғи лозим.** Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Она тили Инсон ўз миллатига мансуб кишилар доирасида ўрганган, шу миллатга мансуб бўлган тил. **Она тилим** – ўзбек тили. **Меъморнинг сезишича,** бу гўлдираш уларнинг ўз она тилида эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Нутқнинг ўзига хос ифода воситалари ва б. хусусиятлари фарқланадиган бир тури. **Бадиий асар тили.** Сўзлашув тили. **Деҳқонларнинг тили** билан айтганда, ўғон чўзилиб, ингичка узиладиган пайт. Н. Фозилов,

Дийдор. Болангизнинг бир марта «дада» деганини эшишсангиз, ҳар қанақа кек эсдан чиқади. Ёш баланинг тили ҳар қанақа кўнгилни эритади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 кўчма Инсондан бошқа нарсаларнинг ўзаро бир-бирини тушунишга хизмат қилалиган воситаси, ифода воситаси (белгиси). Қуш тилини қуш билади. Мақол. — Узоқ-яқинларда турли-туман қушилар ўз тилларида дилшодлик қиласидилар. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

7 ҳарб. Керакли маълумот олиш мақсадида қўлга олинган, тутиб келтирилган ҳарбий асир. Қўмондонлик Остонақуллар келтирган «тиз»дан ҳужум жангининг планини тузиш учун энг керакли маълумотларни олди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

8 Бирор нарса, иш-фаолиятнинг моҳияти, сири ва ш.к. Ернинг тилини билмоқ. — Рустам дэхқончиликнинг тилини яхшигина ўрганган. Ойбек, О. в. шабадалар. Бу ерда, цехлар ичра станок тилин, Бошдан оёқ ўрганган ҳаракат ўйлини. Файратий.

ТИЛАК 1 Бирор истак, ният билан, ниманидир тилаб айтилган гап, дуо ва ш.к. *Тила тилагинги.* — Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халиқ тилидан бўлайдир: бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмагур одам кўйилмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мулла Абдураҳим қурбондан* қисқа бир оят ўқиб, хон ҳазратларига энг олий тилаклар билдириди-ю, ниҳоят, мақсадга ўтди.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Хордиқларига бўлар Шу қиз баъзан овунчоқ, «Ёмон кўздан асрасин» Тилаги бўлар ҳар чоқ.* Файратий. Ҳудо ўз паноҳида асрасин.. ҳеч бўлмагандо, шу тилагимга етказсан худо! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қўлда қадаҳ, тилда эса тилаклар. Ё. Мирзо.

2 Бирор нарсани амалга ошириш, унга эришиш учун бўлган ички интилиш, ҳиссият; истак, ният. *Бир ҳафтадан кейин тогам* ҳақида бирор маълумот олиш тилагида *Муроджон ишлаб турган корхонага қараб жўнадим.* Файратий, Узоқдаги ёр. *Уста узун ва қалин мўйловини қўмирлатиб, Ойқизни юпатиш тилагида гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Райимжон ўн оити яшар ўйигитчалик вақтидаёқ унда тракторни бошқарши тилаги туғилди.* Ҳ. Нуъмон, Ўзқасбининг эгаси.

ТИЛАҚДОШ Кимсанинг тилагига, орзу-мақсадига эришувини истовчи, унинг тилагига шерик бўлган шахс; хайриҳоҳ. *Жалил аканинг келгусида амалга ошироқчи бўлган режалари анчагина.* Бу режаларнинг амалга ошувига тилакдошимиз. Газетадан.

ТИЛАМОҚ 1 Бирор истак, тилак, ният билдирувчи сўз, гап айтмоқ. *Ҳазратим, мен мунглиқ қизингиз сизга худодан Шайх Сабдийнинг умрини тилайман!* Илоҳим юзга киринг! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Утилида «Майлингиз», деса ҳам, дилида «Ҳудо оқ ўйл берсин», деб тилади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ўзбекларда агар кашта ҳурсандишилик тилайдиган бўлса, «Тўй устига тўй бўлсин!» дейишади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 кам қўлм. айн. **тиланмоқ.** Бирор егулик тиламоқ. — Қизиқ экансан, оёғидагини ечиб берадими, бу ердагилар ҳаммаси — гадойдан нон тилайдиган қашшоқлар. Ойбек, Танланган асарлар. Жулдур-жулдур қўсқига ўраниб олган букур чол аянч овоз билан ёлвориб, бир нарса тилади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Тилаб олган боламни эчки тениб ўлдирди Қийинчиллик билан қўлга киритилган нарсасидан ажралганлик ҳақида айтиладиган мақол.

3 *Хоҳламоқ, истамоқ.* Сиҳат тиласанг, кўп ема, Иzzат тиласанг, кўп дема. Мақол. — *Анвар ака..* эртага чаҳоршанба кечқурун, тиласангиз — очиқча, тиламасанеиз, яширинча бўлса ҳам, бизнисига келинг.. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қиятга ёрдамга? Уйимизга қон тилаб бостириб келгани учунми? А. Мухтор, Қорақалпоқ киссаси. Унинг истиқболига туришини ва бўйнига осилиб ийглашни тиласа-да, қаршисидаги «олабўжилар» бунга моне эдиар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИЛАМЧИ с. т. Тиланчи, гадой. 1949 йилнинг 8 августидаги «Тиламчилар» сарлаҳчаси билан ёзилган очерким эълон қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТИЛАНМОҚ Беришни сўраб илтижо қилмоқ (егулик, ичгулик нарсалар ҳақида); тиланчилик қилмоқ. [Ҳайдар] Ҳар кун бозорларни айланиб, қаландарлар одатича, гоят оддий тирикчилиги учун керакли нарсаларни тиланиб топарди. Ойбек, Навоий. Бола, нон олиб чиқсан киши борки, қўлни чўзиб тиланар, бир-икки қадам эргашиб борар.. бер-

маса, ҳафсаласи тир бўлиб, яна тўдага ўзини уради. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИЛАНЧИ Кишилардан бирор нарса (садақа) тилаб, тириклил қилувчи киши; гадой. *Очлар, юпунлар кўп. Тиланчилар орқангиздан эргашгани эргашган.* Ҳ. Фулом, Ҳамкаслар турунгиди. Зокирбой унинг [Ходиқулнинг] рўпарасида, садақа сўраб келган тиланчидай, бир лаҳза сўзсиз турди. С. Кароматов, Бир томчи қон. «Масжиди жоме» бўйлаб ҳар қадамда гадой: қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИЛАНЧИЛИК Тиланчи иши, нарса-садақа сўраш. ...Лекин тиланчилик, тўғриси-ни айтсан, ёмон нарса, ишланг.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳей.. шундай бадном қилиб қуваманки, тиланчилик қилсанг, кишилар садақа ташламайди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Йўл четларида ўтирган майиб гадойлар, тиланчилик қилиб юрган чол ва кампирлар.. кўз ўнгидан бир-бир ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИЛАР-ТИЛАМАС айн. истар-истамас. Офтоб ойим.. тилар-тиламас, «ўзингиз биласиз» жавобини берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дилдор, тилар-тиламас, конвертни қўлига олди. Ҳатга қараб, ранги оқарди.* С. Ахмад, Уфқ.

ТИЛЁГЛАМА 1 Мунофиқона хушмуомалалик, ширинсўзлик билан кишининг кўнглини олишга қаратилган, алдовчи; лақиллатувчи, (гап-сўз, муомала ҳақида). *Директорнинг тилёглама гаплари Мақсуд акани бўшашибди.* Газетадан. *Инспектор олдига кириб борганимда, у мени мунофиқона тилёглама сўзлар билан қабул қилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Шундай муомалани касб қилиб олган шахс. -Мен тилёглама одамни ёмон кўраман! – деди Алисон Фаридага. Мирмуҳсин, Чиникиш. *Кўшилар сени ўлгудек тилёглама дерди-я, дарҳақиқат, шакаринг тилингда, заҳаринг дилингда экан!* «Таниш башаралар».

ТИЛЁГЛАМАЛИК Тилёгламага хос муомала, шундай муомалада бўлиш, шундай муомала билан иш тутиш. Ҳар қандай меъёр унтутилиб, тошни ҳам эритиб юборадиган тилёгламалик бошланди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Кумрининг таъби хира бўлди:* «Катта ўиғинда минбардан айтилган гаплари ҳам

шунчаки тилёгламалик экан-да», – ўйлади у. Мирмуҳсин, Кумри ва Таманно.

ТИЛЁГЛАМАЧИ айн. тилёглама 2.

ТИЛЁГЛАМАЧИЛИК айн. тилёгламалик. Ҳасан овчи элликбошининг тилёгламачилигига эътибор бериб ўтирмади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИЛИК айн. тилим. Бир тилик қовун. — Улоқчи сопига феруза қадалган чиройли пиҷоқ билан умбурвоқидан бир тилик кесиб, Ўсаржонга узатди. Ойбек, О. в. шабадалар. Бекат биноси устида гумбаз. Бу гумбазга санчилган узун калтак учида ҳандалакнинг бир тилигидай ой рамзи. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИЛИКЛАМОҚ айн. тилимламоқ. [Қо-вунни] Шартта узиб, толнинг тағига бордим. Тиликлаб ея бошладим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Ерга чордана қуриб, ёнидан пиҷоқ чиқарди-да, қовунни тиликлиди. «Ёшлик».

ТИЛИМ Нарсаларнинг (асосан, полиз маҳсулотларининг) узун-узун қилиб тилиб, кесиб ажратилган ҳар бир бўллаги; тилик. ..йўлда қаттиқ толиққанлиги учун дуруст овқат ҳам емади. Фақат бир-икки тилим ҳандалак еди-ю, уч-тўрт пиёла чой ичди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Даламизда қовун мўл, тилими тилни ёрап. Р. Бобоҷон.

ТИЛИМЛАМОҚ Тилим-тилим қилиб кесмоқ; тиликламоқ. Гўштни тилимламоқ. Тарвузни тилимламоқ. — Эрматов.. ҳандалакларни.. тилимлаб, одамларга улаша кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Жалолхон яримта қовунни тилимлаб ташлади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ТИЛИМ-ТИЛИМ Кўп жойидан тилинган, ёрилган ёки бир неча узун-узун бўллакларга бўлинган; тилимланган. Қовунни тилим-тилим қилиб кесмоқ. Гўштни тилим-тилим қилиб тузламоқ. — [Худоқулнинг] Оёқлари совуқдан тилим-тилим ёрилиб кетган. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИЛИШ 1 Тилмоқ фл. ҳар. н. Taxta тилиши.

2 Тилик, тилим. Бир тилиш гўшт.

ТИЛИШЛАМОҚ с. т. Тилимламоқ. Гўштни тилишламоқ. Чармни тилишламоқ.

ТИЛКА Бўлак-бўлак, пора-пора. Тилка қилмоқ. Тилка бўлмоқ. — Қиз ҳам шундай остонасида Турди тўсиб ёниқ эшикка, Күёшдан узилган сайёра Каби танҳо жигари тилка. Зулфия.

ТИЛКАЛАМОҚ Парча-парча, тилка-пора қилмоқ. Қани, куч бўлса-ю, тогни тилкаласанг.. Миртемир. Қон-қора осмонни чақмоқ тилкалаб ўтди.. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТИЛКАЛАНМОҚ Тилкаламоқ фл. мажҳ. н. Ёнбагирлардаги қовжираған ўтлоқлар ёмғирдан қорайиб, жилга излари билан тилкаланиб кетган. А. Мухтор, Чинор.

ТИЛКА-ПОРА Парча-парча, майдамайда қилинган; тилка-тилка. Кийимлари тилка-пора.

Тилка-пора бўлмоқ Парча-парча, майдамайда бўлмоқ, тилкаламоқ. -Энди уйга қандай кираман? - деди Мансур тилка-пора бўлган кийим-бошига қараб. Ё. Шукуров, Учавол. Жаҳаннамга айланган жсанг тингандан сўнг тилка-пора бўлган ер ҳам.. гўё ҳорғин нафас оларди. Ойбек, Куёш қораймас. **Тилка-пора қилмоқ** 1) парча-парча, майдамайда қилмоқ, тилка-тилкасини чиқармоқ. Шу ернинг ўзида подшоҳ кишилари уни тутуб олиб, тилка-пора қилиб ташлаган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Йигит-қизлар яшнаб бораётган чўлни, янги қурилаётган иморатларни, тепаликни тилка-пора қилаётган экскаваторни томоша қилишарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Тилка-пораси чиқмоқ** айн. **тилка-пора бўлмоқ**. Кўпrikning тилка-пораси чиқиб кетди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар. Ҳа, ер қучиб ётар энди, чиқиб тилка-пораси. О. Ҳакимов.

ТИЛКА-ТИЛКА айн. тилка-пора. Унинг қўл-оёқлари кишанланган, сочлари юлинган, кийимлари тилка-тилка қилинган эди. Ойдин, Гулсанам.

ТИЛЛА [ф. لَلْ / لَلْ – олтин, зар] 1 айн. олтин 1. Бир грамм тилла. ■ Шу пайтдан тиллага ишқи тушиб қолганига ўлайми у хумпарнинг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Шу металлдан зарб қилинган пул, ундан ясалган қимматбаҳо буюм; бойлик. [Канизакнинг] Кўмид қўйған тилласи ўйқадир, кўмид қўйған тилласи бўлганда, бўйидок йигитга тегар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 тар. Қиймати ўн сўмга тенг бўлган тилла танга. Ҳожи куулусираб, қўлидаги учтўртта оқ танга билан битта тиллани Ойбодоққа узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма Энг яхши, қимматли нарса ёки севимли киши ҳақида. Нигора кўрнада чал-

қанча ётиб, хәёлга чўмди. «Даданг билан бирга овга ҳам чиққанмиз, тилла одам эди», деди ўша чўпон. Дадаси тилла одам бўлганми-йўқми – Нигора билмайди. С. Анорбоев, Оқсой. -Жўравойни айтмаисизми! Мен одамнинг бунақа тилласини кўрмаганман, – деди Умурзоқ ота. Ҳ. Гулом, Машъал.

5 бот. Воҳаларда, сугориладиган ерларда ўсадиган кўп йиллик, ялпоқ бошоқли ўсимлик.

6 Тилла (эрқаклар ва хотин-қизлар исми).

ТИЛЛАДЎЗ [ф. لَلْدُوزْ – тилла, зар тикувчи; зардан тикилган] кам қўлл. айн. зардўз.

ТИЛЛАДЎЗИ [ф. لَلْدُوزْيِ – зар билан тикиш; зар билан тикилган] кам қўлл. айн. зардўзи. У [элчи] тумттароқли сўзлар билан Тўмарисни қутлуғлар экан, мулоғимлари тилладўзи чопон ва ҳарир кўйлаклар тугилган зарбоғ бўғчани унинг оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Тўмарис. Шоҳ.. сарой аҳлига фармонлар берди: Устод Саид саройда қолади, унга тилладўзи тўн кийгизилсин! А. Мухтор, Чинор.

ТИЛЛАКОР(И) [ф. طَلَاكَارِي – тилла, зар, зарҳал билан безатилган, ишланган] Тилла билан безатилган. Тиллакор эгар. ■ У [Ҳусайн Бойқаро] ўзининг таҳти турган тиллакори хонага эмас, унга ёпишган кичик хонага кирди. Ойбек, Навоий. Мулла Фазлиддин Ҳиротдан келиб, Андижон чорбогида подшоҳ оиласи учун тиллакори кўшк қурган пайтларида, ўн олти ёшли Ҳонзода бегим.. ўзининг суратини чиздирган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТИЛЛАШМОҚ с. т. 1 Чет (бегона) тилда ёки ўзига хос «тил» билан гаплашмоқ, муомала қилмоқ. Бу кишининг гапига тушунмаянман, тиллашиб беринг. ■ Баъзан эса қабулхона секретарига: «Қўнғироқ қилган киши мебелдан гап оча бошлаши биланоқ, унга директор билан тиллашаверинг дегин», деб уқтириб қўяди. О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглайти. Иккаласи анордек қизарид, кўзлари орқали тиллашиб, шўх табассум билан чеҳралари атиргулдек очилиб, бир-бирларини туртиб, қувлашиб кетишарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 кўчма Баъзи нарсаларнинг сирини, «тили»ни билиб, улар билан муомала қилмоқ, иш битирмоқ. Ҳамдамжоннинг номи, иш фаолияти.. қасбошларига яхши маълум: кўп ишлардан бери техника билан тиллашади.

Газетадан. *Искандар кундузлари машиналар билан «тиллаш»са, кечалари янги инструкция, чизмалар билан «сұхбатлашиб» чиқади.* Х. Назир, Ўтлар туташганды.

ТИЛЛАҚОШ Хотин-қызларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешонага тақиладиган безак буюми. *Заргар ясар тиллақош, Келинчаклар тақсан деб, Йиғлаб олай, маржон ёш Оқ юзимга оқсын деб. «Құшиқлар».* Назокатга келин либоси кийдирлиб.. бүйнига дур-марварид, ёқут, олмос күзли кумуш түмөр, пешонасига тиллақош тақишиади.

С. Анорбоев, Мехр.

ТИЛЛАҚҮНГИЗ Баҳор, ёз ойларидан пайдо бўладиган, ярқироқ яшил рангли қўнғиз. *Худди енгил шамол каби Зир югурни боғларда, Ёки қувиб тиллақүнгиз, Гулзорларда ўйнардим.* З. Диёр.

ТИЛЛО юқ. усл. Тилла, олтин. [Тошкентнинг] Табаррук тупроғи зару тиллодан. М. Шайхзода, Тошкентнома. *Уч-тўрт ишлардан бери ўрдада мирзолик қилиб, неча тилло моҳиёна олар эмиш.* А. Қодирий, Мехробдан чайён.

ТИЛМА Тилимлаб кесиб ҳосил қилинган. *Тилма жүяқ.* — Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳз билан қоқди.

Х. Нуъмон, Фасллар.

ТИЛМАЛАМОҚ кам қўлл. Тилимламоқ, тилишламоқ. Асл қизил олмалар, Уни қизим тилмалар. М. Шайхзода, Тошкентнома.

ТИЛМОЧ эск. Бир тилдаги гап ёки нутқни бошқа тилга оғзаки таржима қилиб берувчи; таржимон. *Ҳоким гап нима тўғрисида кетаётганилигини тилмочдан сўраб, Тешабойга кулиб қўйди — тарғиқи кўзларидагалати бир сирнинг ўти чақнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТИЛМОЧЛИК Тилмоч иши, касби. Рус прорабнинг гапига Абил тушунмади. *Ёшина бир йигит тилмочлик қилиб юборди.* Газетадан. *Тил билганилар тилмочлик қилиб, хоннинг гапини қўнгиротларга тушунтириди.* «Ёдгор».

ТИЛМОҚ 1 Пичноқ ва ш.к тигли нарса билан узунасига кесмоқ, қирқмоқ, ёрмоқ. *Насимийни тириклайн товониидан тилишган ва терисини шилишган.* Миртемир, Дўстлар даврасида. *Этларимни ништар билан тилсинлар.. мен сиздан ажралмайман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жилғанинг бошидан оёғигача сўқа билан тилиб, ариқ очилса-да,*

тогоғча билан ёнғоқ экилса.. С. Анорбоев, Оқсој. *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тилим-тилим қилиб кесмоқ; тилимламоқ. *Қовунни тилиб қўймоқ.* Гўштни тилиб тузламоқ. — Шаҳарда қоровулик қиламанми, қовун тилиб сотаманми — менинг ишим. «Муштум».

3 Ёғоч ёки тахтани узунасига арраламоқ. Бир куни.. меҳнат дарсида битта кўзлик тахтани тилётшиб, электр аррани синдириб қўйдик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Симёғочлар ҳам, тилса, жуда сўрибон экан. А. Мухтор, Чинор.

4 Тирнаб ёки юлиб, узун из ҳосил қилмоқ. Стол устидаги бир таҳта ойна майдамайда бўлиб, Саидийнинг билак ва панжаларини тилди. А. Қаҳҳор, Сароб. Саломат бутун кучини ўйғиб, боғма-боғ ошиб кетди. Тиканлар оёғини тилди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Бағрини (ёки қўксини, юрагини, қалбини) тилмоқ. Юрагини доғламоқ, яраламоқ, вайрон қилмоқ. *Рангимизга қон кирди, Душман бағрин тилибди.* «Қўшиқлар». Нега энди қалбимни тилдинг?! Нега қилдинг севгига ошино.. Сайёр.

ТИЛОВАТ [а. تلواھ - (овоҳ-чиқариб) ўқиши; ўқиб чиқиши] дин. Қуръон ўқиши, қуръондан бир сурга ўқиши. У дарё бўйида хуфтон намозини ўқиди. *Ўғлининг руҳига тиловат қилиб, қўзидан ёш тўқиб баҳшида қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. Гулниёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз ўқди, қироат билан тиловат қилди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТИЛОГОЧ Ёғочи жуда қаттиқ, узун, иғнабаргли дараҳт. *Ҳозирги кунда саноатимиз ошловчи мoddани тол, тилогоч, қарагай каби дараҳтларнинг пўстлоқларидан ва бошқа қисмларидан олади.* «Фан ва турмуш».

ТИЛСИЗ 1 Оғиз бўшлиғида тили бўлмаган, тили йўқ.

2 Сўзлаш қобилиятига эга бўлмаган, сўзлай олмайдиган. *Бечора тилсиз жонивор эзасиниг бу жинниликларига қулоқларини жимгина чимириб чидағ берган.* С. Анорбоев, Оқсој. *Йўлчи тилсиз каби, гайришуурый равишда бошини чайқади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Гап-сўзсиз, индамай. *Унсин ҳам, камтирилган ҳам ҳаракатсиз, тилсиз қотиб қолдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. Мендан

тилсизгина бир нарса сўрар, Ёлбориб фикримга термилади у. Р. Парфи, Кўзлар. Кутмилаган газабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз ёғочдай қотиб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Чурқ этган овоз эшитилмайдиган, жимжит. Бир кун тилсиз кечанинг Кирриб қўйнига, Ашурни ўйқ қилишини Олди бўйнига. Файратий.

Тилсиз ёв Гапга тушунмайдиган, қулоқ солмайдиган; шафқатсиз, золим. Курӯқ аёз – тилсиз ёв. Мақол. — Лашкаримни ютар эди аждаҳо, Бўлолмадим тилсиз ёвга баробар. «Ширин билан Шакар».

ТИЛСИЗЛАНМОҚ 1 Сўзлаш қобилиятини йўқотмоқ, гапиролмай қолмоқ.

2 кўчма Бирор эътиroz ёки жавоб айтолмай, лол бўлиб қолмоқ.

ТИЛСИМ [а. تىلسىم – тумор; сирли, махфий ёзув; сир] 1 Сеҳрлаб қўйилган, сеҳрли нарса; ҳеч ким кира олмайдиган сеҳрли жой. Тантибойвачча бобилади: -Дев пойлаган тилсимдан уни қайси мард олиб кетди? Ойбек, Танланган асарлар. Ишчининг бу сўзлари Сергейга тилсимнинг калитига ўхшаб туюлди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

2 кўчма Ҳар қандай сирли, нарсасини билиб, топиб бўлмайдиган, яширин жой. Эҳтимол, жавоҳир сақлаган сандиқ, Тилсим бойликларга кондир бу тақир. Уйғун, Ҳаёт чақиради. Меъмор табиат даштни атамайлаб ясаган, эй одамзод, тилсимини топ-у, ўзинга бўйсундир, шунда хизматинги ўтайдверади. «Ўзбекистон қўриқлари».

ТИЛСИМЛАМОҚ Сеҳру жоду қилмоқ, ҳеч ким кира олмайдиган қилиб қўймоқ; сеҳрламоқ. Ёнида қашмир ўйқ әдики, Иброрхимбекнинг кўзини боғлаб, тилсимлаб кетган бўлса! Ш. Холмираев, Қил кўприк.

ТИЛСИМЛИ 1 Сеҳрлаб, тилсимлаб қўйилган, тилсимланган. Тилсимли хазина. Тилсимли қалъа.

2 Файритабиий кучга эга бўлган; мўъжизакор, сеҳрли, сирли. Бектемир гўё умрида ойни ишл дафъа кўргандек, қизиқиб қаради, қизчага тилсимли, ғалати ўйинчоқни кўрсатгандек, бошини қимирлатди. Ойбек, Қуёш қораймас. Ер бағрининг разведкачилари тилсимли таёқчага эмас, балки ўз билим ва тажрибаларига суннишади. «Фан ва турмуш».

ТИЛСИМОТ [а. تىلسىمەت – «тилсим» с. нинт кўпл.] 1 Тилсим, тилсимлар. Табиат тилсимотлари. — Султонмурод ўзини аллақандай бир тилсимот ичиди сезди. Ойбек, Навоий. Ушатсан денизлар тилсимотини, Сўнгисиз муҳитларнинг қулфин очолсан! Миртемир, Ўлар.

2 Сеҳр, жоду. Жоду-тилсимотлар билан тогни кўтарар. «Муродхон».

ТИЛХАТ Пул, ҳужжат, қимматбаҳо буюмлар ёхуд бошқа бирор нарса олганлигини тасдиқловчи расмий ёзма ҳужжат. Дехқон бир парча ерини, уй-жойини гаровга қўйиб, кеч кузда юз сўйни юз йигирма сўм қилиб қайтаришга тилхат берар, тилхатга қози муҳр босиб, бойга узатарди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Йўқотиб қўйманглар, заводдан тилхат билан олиб келдим. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТИЛЧА 1 Тил 1 с. кичр.

2 анат. Оғиз бўшлигига юмшоқ танглайнинг орқа чеккасидан пастга осилиб турадиган юмшоқ ўсимта.

ТИЛЧИ 1 Тил бўйича мутахассис, тилдан дарс берувчи шахс, ўқитувчи.

2 қ. тилшунос. Тилчи ва адабиётчи олимлар биринчи тадқиқотларини шу ерда бошлаганлар. «Фан ва турмуш».

3 эск. Гап ташувчи; чақимчи; жосус, шпион. Подшоларнинг қатнаб юрар элчиси, Элчиларнинг бўлар экан тилчиси. «Алпомиш». ..оёқяланг дехқонларни бундай мажлисларга яқинлаштириш керак эмас, ажаб эмаски, буларнинг ораларида большевикларнинг тилчиси бўлса. С. Айний, Қуллар.

ТИЛЧИЛИК 1 Тилчи иши, қасби.

2 Гап ташиш; чақимчилик; жосуслик. У бизнинг оқсоқол бўлиб, биз томондан тортишиб талашиши лозим бўлса ҳам, амлокдорга тилчилик қилади. С. Айний, Қуллар.

ТИЛШУНОС Тилшунослик бўйича мутахассис, олим. Машхур тилшунос.

ТИЛШУНОСЛИК 1 Тилшунос иши, қасби.

2 Тил ҳақидаги фан; лингвистика. Тилшунослик масалалари. — Ҳ. Бердиёров машҳур тилшунос ва адабиётшунос олимлар раҳбарлигига тилшуносликка оид илмий асарлар ёзган. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ТИМ 1 [ф. تىم – бозор (яқини)даги карвонсарой] Усти ёпиқ бозор; савдо растасининг баланд томи; карвонсарой. Ғарчча

мой!» Унинг жарангли овози растанинг тимини тешгундай янгтарди. Ойбек, Танланган асарлар. Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари инидек ғувиллар эди. М. Осимин, Элчилар. Матчон тўра карвонсарой томонга, тимга бурилди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИМ II «Қора», «қоронгилик» каби сўзлар олдидан ишлатиладиган кучайтирув юкламаси. *Тим қора соч. Тим қоронги тун.*

■ *Отиноий олтмишларга борган, тишлари тушган, фақат тишқолидан тим қорайган икки тиши гапиргандан лиқиғлаб турар эди.* Ойбек, Улуг йўл. *Тим қоронгилик ичидага узоқдан юлдузлар жимир-жимир кўз қисар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИМ III шв. Мутлақо, сира, ҳеч. *Хон Далли бу сўзларни эшишиб, юрагида тим тоқати қолмади, эри мард Ҳасанга қараб. бир сўз деди. «Равшан».*

ТИМБОН [ф. *تىمبان* – тим қоровули] Тим соқчиси, бозор қоровули.

ТИМДАЛАМОҚ Тирноқлар ёки ўткир учли буюмлар билан тилмоқ, юлмоқ; тирнамоқ. *Мушук билан ўйнашма, тимдалаб олади.* ■ *Онасига юраги ачишиди. Хаёлида онаси соchlарини юлиб, юзларини тимдалаб иғлаб турарди.* М. Исмоилий, Фаргона т.о.

Юрагини (ёки қалбини, ичини) **тимдаламоқ** Худди тимдалаганда бўладиган (тимдалаш каби) руҳий азоб бермоқ, қалбда худди шундай ҳаракат содир бўлмоқ. *Айиқчадан айрилиб, ичини нималар тимдалаб ётганини фақат ўзи биларди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бу қўрқинчли хабар икки кундан бери унинг қалбини тимдалар.. айтай деса, тили бермасди.* Ш. Тошматов, Эрк куши. *Бобур яқиндагина яйраб-яшнаб юрган онасини ҳозир бу ахволда кўриб, юрагини бир нарса тимдалаб ўтди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТИМИ(Р)СКИЛАМОҚ Пайпаслаб ёки титкилаб қидирмоқ, ахтармоқ. *Чўнтагини тимирскиламоқ.* ■ *Кампир тимискилаб, нимчасини тонди-да, елкасига ташлаганча, ўрнидан турди.* С. Аҳмад, Ўйлар. *Мадраим стол тагида турган чамадонни очди, тимискилаб, ниманидир ахтара бошлади.* М. Мухамедов, Қаҳрамон изидан.

ТИМИ(Р)СКИЛАНМОҚ 1 *Тими(р)скиламоқ* фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Ёнидаги шериги*

Аҳмад ҳам.. тимискилана бошлади. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан.

2 Пайпаслаб тахмин билан йўл топмоқ; урилиб-сурилиб, қоқилиб юрмоқ. *[Олаҳўжа] Эшикка чиқди. Қоронги тор кўчада тимискиланиб, Мамасайдникига борди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИМСОЛ [а. *تەمىز* – ҳайкал; тасвир] 1 Тушунтириш учун ёки асос, далил, исбот ва ш. к. сифатида келтирилган айрим намуна; мисол. *Яна тимсол: гўзал адабиёт – руҳий озиқ.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ҳамжиҳатлиқ ва ҳақиқий биродарликни ҳозирги кунларда пойтахтимизда амалга оширилаётган буюк ишлар тимсолида ҳам кўриб туривомиз.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ибрат бўла оладиган кимса, нарса; ўрнак. *Дўстликнинг тимсоли азали сенсан, Шоирлар шахоми, газали сенсан.* М. Икром. *Замонамиз маърифатин, донишмандлигин Тимсолидир икки қўшини республикамиз.* Ф. Фулом. *Суқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен ҳурлиқнинг ёрқин тимсоли.* Зулфия.

3 Белги, рамз. *Шода-шода қўсакда гавҳар ётибди.. Тинчлигимиз тимсоли каштар ётибди.* Ё. Мирзо. *Оловиддин тепаликларида қурилаётган денгиз – ҳақлар дўстликгининг тимсоли бўлиб қолади.* «Ўзбекистон қўриқлари».

4 Кўз ўнгида, хаёлда, тасаввурда гавдаланган образ, сиймо, кўриниш, сўнгат. *Оромим ҳам ўйқолди.* Кечалари ухлаётлай, тўлганиб чиқа бошладим. Сал мизгидимми, бас, яна кўз олдимда *Ёқутхоннинг тимсоли гавдаланади.* М. Салом, Кечирим. *Қалбларга тимсолинг ўрнат, эй баҳши, Менга ҳам кўйлашини ўргат, эй баҳши.* Х. Салоҳ, Иزلар ва ҳислар.

ТИМСОХ [а. *تەمىز* – тимсоҳ] Иссиқ мамлакатлардаги сув ҳавзаларида яшайдиган, териси қалқонсимон қаттиқ ва қалин, танаси калтакесакка ўхшаш суралувчи ийрик сув ҳайвони,

ТИМТИҚ шв. Салқит, нишхўрт. *Сигир емнинг тимтиғини ҳам қолдирмади.*

ТИН 1 Нафас олиш, нафас. *Йигиштириб бор бисотини, Бўғизига тиқилиб тини, Нури сари қилди шора, Зайнаб учун бу бўлди чора.* Ҳ. Олимжон.

ТИН олмоқ 1) нафас олмоқ. *-Хайрият, – Абдураҳмонбой ёрқин тин олди-да, домлага қаради.* Ҳ. Фулом, Машъал; 2) нафасини

ростлаб олмоқ, дам олмоқ. [Қодирбек] Рулга бошини қўйиб, бир оз тин олди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ТИНГ Ҳайдалмай, экилмай ётган; заранг. *Тинг ер.*

ТИНГЛАМОҚ Диққат-эътибор билан эшитмоқ, *Маъруза тингламоқ*. Мусиқа тингламоқ. Оз сўзла, кўп тингла. Мақол. — Йўлчи уни диққат билан тинглаб, сўнг асл мақсадини очишга интилди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўтирганлар ажойиб овоз билан айтилган ашулани роҳат қилиб тинглайдилар*. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

ТИНГЛОВЧИ 1 Тингламоқ фл. сfdш. *Айтувчи аҳмоқ бўлса, тингловчи доно бўлиши керак*. Мақол. — *Ашулаларим тингловчиларга қандай таъсир қилаётганлигини яққол кўриб турардим*. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

2 Ўқув юртлари талабаси ёки курс, тўгарак ва ш.к. нинг ўқувчиси. *Машғулотга фақат мен эмас, тингловчилар ҳам роса тайёрланишиади*. «Саодат». *Иқтисодиёт тўғараги ишидан ҳамма тингловчилар мамнун бўлишиди*. Газетадан.

3 тлии. Иккинчи шахс.

ТИНГШАМОҚ шв. Диққат билан кулоқ тутмоқ; кулоқни динг қилмоқ. Ҳожи ака бирон гап айтмоқчи бўлиб, рўпарасидаги сұхбатдошига кўзойнаги оша тингшаб қараб қўйиса.. ўзини тутолмай кулиб юборади. Т. Пўлат, Ҳожи ҳисобчининг ҳикоялари.

ТИНДИРГИЧ Суюқликни тиндириш, ундаги қум, лойқа, эритма ва ш.к. ни чўктириб, суюқликни тозалаш учун хизмат қиласидиган қурилма, ҳовуз ёки идиш. *Трактор керосин бакининг тиндиргичи*. — ..мавжуд каналларни таъмирлаши.. ҳовузлар, сув тиндиргичлар қуриши ишлари амалга оширилди. Газетадан.

ТИНДИРМОҚ 1 Тинмоқ фл. орт. н. *Сувни чекалда тиндирмоқ*. *Юнатиб кўз ёшини тиндирмоқ*. Тиндирмай ишлатмоқ. — *Ҳар томонда ишчилар Тошларни синдиради, Дарёни тиндиради, Темир тан курашибилар*. Ҳ. Олимжон. *Душман снаряд, миналарни бир зум ҳам тиндирмасдан, омонисиз ёгдирар эди*. Ойбек, Қуёш қораймас. *Сал ўтмай унинг ғазабли овози ҳамма шовқинни тиндирди*. А. Мухтор, Опасингиллар. *Қўнглингизга келмасин, Эркатой, деб Солини, Мехнатда ҳам тиндирад* *Она-сининг жонини*. Қ. Муҳаммадий.

2 Бартараф қилмоқ, тинчитмоқ, босмоқ. -Ўз «фожиам» нуҳоясидан ошай деб турса-ю, ўзгалар можаросини қандай қилиб тиндирад эканман. *Ҳечам, — деди Қумри*. М. Жўра, Изтироб.

3 Ҳамма нарсадан бадастир, саранжом-саришта қилмоқ. *Ҳанифаҳон сергапроқ бўлса-да, меҳнаткаш аёл чиқди, бутун рўзгорни таҳт тиндириди*. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Нима десанг, айтганингни тиндириб, Ҳафа бўлиб, ғам емагин, фарзандим*. «Рустамхон».

ТИНЖИРАМОҚ фольк. Йилт-йилт нур сочиб турмоқ, ярқирамоқ; жилваланмоқ. *Жемоли чилланинг қоридай тинжираб, ялтираб ўтирур*. «Равшан».

ТИНИБ-ТИНЧИМАС Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, серҳаракат, серташвиш. *Тиниб-тинчимас аёл*. — *Тиниб-тинчимас Меъмор тонг сурурни олдидага таслим бўлди.. китобини ўтишиб, ўрнидан турди*. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНИМ Ишдан, ҳаракатдан холи вақт ёки ҳолат; дам, ором. *Баъзи вақтда, сугориш пайтларида, кечалари ҳам тиним бўлмас, сувни узоқдан ҳайдаб келишига тўғри келар эди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНИМ бермаслик 1) дам бермаслик, бетиним ҳолатда тутмоқ. *Отинои үнга [Элмуродга] тонг саҳардан кечаси аллақатгача тиним бермаса ҳам, қорнини ҳеч қачон ёлчитмайди*. П. Турсун, Ўқитувчи. *Умаровнинг жанғилари душманга тиним бермай, изидан қувладилар*. Т. Рустамов, Манги жасорат; 2) тинчи-оромини бузмоқ, тинчлик бермаслик. *Мана бу қўшнимизнинг болалари сира тиним бермайди..* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *Бу ҳамма вақт бошида айланиб, тиним бермай юрган эски ўй эди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кейинги кунларда Юлдузхон Муҳиддиннинг кўз олдидан нари кетмайдиган, тиним бермайдиган бўлиб қолди*. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **ТИНИМ билмаслик** Тиним, дам олмай, доим иш, ҳаракатда бўлмоқ. *Эрта саҳардан то қора кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида.. Қора-булоқ қишилогидан бири кекса, бири ёш — иккни отлиқ чиқиб келаверди*. М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Асалари каби ўзбек пахтакори тиним билмайди*. Н. Сафаров, Оловли излар. **ТИНИМ йўқ** Тўхтовсиз (тинимсиз) иш-ҳаракатда. *Устаникнда тонг ёришгандан қош қорайгунгача тиним йўқ — дам босиш, босқон*

уриш, сув ташиб, ўтин ёриш.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Пристанда ҳаёт қайнайди. *Иш! Ҳеч тиним ийк кемачида. Э. Раҳим, Янги қадам. Тиним куни кам қўлл. Дам олиш куни. Тиним куни соқоли ўсган Умид эрта билан гастрономга, ундан кейин ётган нон олиш учун бозорга кирди. Мирмуҳсин, Умид. Тиним олмоқ* Дам олмоқ, ҳордиқ чиқармоқ. Ўйга қайтганда ҳам, бир муддат тиним олишга имкон топмади. Ойбек, Навоий.

ТИНИМОҚ айн. **ТИНМОҚ** 1. Сув тиниди.

ТИНИМСИЗ 1 Тўхтовсиз равишда, тиним билмай. Дераза ортида оқшом ташвиши билан жонсарак бўлиб қолган чумчуклар тинимсиз чирқилларди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Қишлоқнинг ўртасидан шиддат билан оқаётган сой тинимсиз шовуллайди. Т. Расулов, Шонли авлод.

2 Давомли тарздаги, узлуксиз. Пахтаник шарафли ва масбулиятли касб, у доимо дехқонлардан тинимсиз изланишини талаб қиласди. Газетадан. Санъат жасорат, жонфидолик билан.. тинимсиз меҳнат – машқлар билан дунёга келади. «Саодат».

ТИНИШ 1 **ТИНМОҚ** фл. ҳар. н. Соқиев тик турганича шовқин тинишини кутди.. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 айн. тиним.

ТИНИШ белгилари Муайян тилда ёзма нутқни тўғри, ифодали, мантиқли баён қилиш, уни ихчамлаш, ёзма нутқ бўлакларининг ўзаро мантиқий-грамматик муносабатларини кўрсатиш учун хизмат қиласиган муҳим график воситалар (вергул, нуқта, тире ва ш.к.). Тўғри, абзақ бошқа тиниш белгилари сингари айрим бир шаклга эга эмас. «ЎТА».

ТИНИҚ 1 Лойка ва ш.к. дан холи, тиниган ҳолатли. Чўққилардан оқиб тушган бу сойлар шишаадек тиник. Мирмуҳсин, Ҳамзаобод. Ариқчаларда кеч кузнинг тиник суви лимиллаб оқади. Н. Аминов, Суварак.

2 Гард-губор, хирилик ва ш.к. дан холи, равшан кўринишли. Осмон ҳар вақтдаги-дек булатлардан холи, беғубор, тиник, кўм-кўк. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Радиодан дуттор садоси таралар, сеҳргар куй Темиржоннинг қалбига кириб борар, тиник юзида ёқимли, мулоийим жозиба.. ўйғотарди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Кўзларининг қораси ниҳоятда тиник ва ўтли.. П. Қодиров, Уч илдиз.

3 Хирилик, кўпопликдан холи; жарангдор (товуш, овоз ҳақида). Адолат дутторини қўлга олди. Бир нафасдан кейин унинг қўнғироқдек тиник овози янгради. С. Зуннунова, Гулхан. Тоғ багрида ўйноқлаб югурган жилғаларни эслатувчи тиник, жозибадор садо хонани тўлдириди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

4 кўчма Аниқ ифодали; равшан. Сўз-фикри тиник зиёли бўлганингиз учун ҳам биз чекаётган айрилиқ ситамини сезяпсиз. Мирмуҳсин, Меъмор. Жаҳонда ақли тиник шинаванда ўйгитнинг битаси сен-у, биттаси мен. Ж. Абдуллахонов, Тожи билан Ҳожи. Унинг хотираси ҳайратда қоларли даражада бой ва тиник эди. Газетадан.

ТИНИҚЛАШМОҚ Тиник, мусафро, равшан, тоза бўла бормоқ. Овози яна ҳам тиниклашиди. — Анҳордаги сув тиниклашиб, зилол ранг касб этганди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Сайднинг назарида, Бекобод осмони тиниклашиши билан бирга кенгайгандек эди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. Сафарлар, учрашувлар, сўхбатларда фикринг яна тиниклашиди. Зулфия, Чўққилар.

ТИНИҚЛИК Тиник ҳолат. Осмон шу қадар беғубор, шу қадар кўм-кўк кўринадики, гўё ҳеч қаерда бунақа тиниклик бўлиши мумкин эмасдек. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Бу сувлар ўзининг тиниклиги, шифобахшилиги.. каби устунликлари билан айниқса ёзнинг жазирама кунлари ажралиб туради. Газетадан. Бир ўйла кенгайтиришган коммутация системаси овозда гоятда яхши тембр ва тиникликни ҳосил қиласди. Газетадан. Шунча шаддодлиги, фикрининг тиниклиги, чаққонлиги билан Бадиа Ҳудобдекка хотин бўлармикин? Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНИҚМОҚ 1 Чаркоқ, эзилиш ва ш.к. лардан холи бўлиб, бардам, тетик ҳолатли бўлмоқ. Ухла, ухла, сафаринг узоқ, тиникабол, ўғлим. Ойбек, Болалик. Ана шундан кейин болаларнинг ақлларигина эмас, танлари ҳам секин-секин тиникабол борди. М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ТИНИҚИБ ухламоқ Мириқиб, чаркоқ кетадиган (тарқайдиган) бўлиб ухламоқ. Ўйқудан қолибсан, тиникабол ухлаб ол, мен тезда қайтиб келаман. М. Қориев, Ойдин кечалар.

2 Тиниклашмоқ (тўғри ва кўчма маънода). Ўша-ўша Латофат. Сира ўзгармабди. Тиникабол, хиёл тўлишибди. С. Кароматов, Ҳижрон. Франция, Англия хотинлари ўн бир-

гача ухлашади, шунда юзлари яхши – чироили бўлади, тиниқади.. Мирмуҳсин, Умид.

З кам қўлл. айн. **ТИНМОҚ, ТИНИМОҚ**. ..арик-чаларнинг биттасида оппоқ сут, биттасида тиниққан сув.. биттасида шароб оқмоқда. Фитрат, Қиёмат.

ТИНКА Куч-қувват, мадор, мажол. *Иситмалайвериб беморнинг тинкаси қолмади.* — Кун ботишга яқин иккинчи тўнкани ҳам қулатдим. Жуда тинкадан толган эдим, «ух» деб бориб, ўрнимга чўзилдим. F. Фулом, Шум бола.

Тинкаси қуримоқ 1) иш, ҳаракат ва ш.к. натижасида (таъсирида) ҳолдан тоймоқ. Ҳар битта фишти, ёғочни, ҳар бир кўза сувни настдан олиб чиққунларича тинкалари қуриб кетарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Жазира маиси қунлари менинг тинкам қуриб, соя жойни ахтариб қоламан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) кўчма ахволи танг бўлмоқ, ҳолдан тоймоқ. *Урушдан ҳалқнинг тинкаси қуриди.* — Ўзаро қирғин, ҳарбий юришлар, ўлпону ушр солиқлари раиятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНКАСИЗ кам қўлл. Тинкаси қуриган, ҳолдан тойган, мадорсиз. *Мана Гулшан уйда тинкасиз (яхшиямки она ўроқда), Чол сунада буқчаймии ёлғиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЛИК Тинч, шовқин-суронсиз ҳолат; суқунат. *Кечки тинликда қаердадир «тўқ-тўқ» этган товуш зиштиларда.* А. Мухтор, Чинор. ..эркин қушлар дарахтларнинг қуюқ шохи ичидан жонли найларини тинликка қуярди. С. Зуннунова, Олов.

ТИНМАГУР Сира тинмайдиган, тиним билмайдиган, тинч турмайдиган, тиниб-тинчимас; серҳаракат (шундай хусусиятни қайд этувчи муносабатни билдиради). *Тинмагур аёл.* — *Тинмагур шаҳримизнинг субҳида шунча овоз.* F. Фулом. Э тинмагур кўнгил, ниҳоят, мени мана шу қизалоқларга масхара қилдирдинг. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТИНМАЙ рвш. 1 Тиним билмай, дам олмай, ҳормай-толмай. *Тинмай ишламоқ.* — *Ховлида тинмай-қўнмай хизмат қилиб юрган нахмоқ сочи, исқирт кийимли ёш-қари хотинлар ҳам анчагина.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўхтамасдан, тинимсиз. *Йигитлар, гўё карамзор бошидаги дарахтларда тинмай*

сайраётган булбулга қулоқ солаётгандек, жим қолишиди. П. Турсун, Ўқитувчи.

З Давомли тарзда, сурункасига, узлуксиз. *Икки кун тинмай қор ёғди. Мехнаткашларнинг онгини тинмай ошириб бормоқ.* — Эндиликда шаҳарда ҳар турли мишишлар тарқалиб, сиз ҳурматли зотнинг подшоҳга қарши гапларингизни айғоқчилар тинмай етказиб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНМАЙИН айн. тинмай. Баҳри шошар босолмай қадам, Улчаб бўлмас унинг севинчин. *Типирчилар юрак тинмайин, Сигдиролмай шодликнинг кучин.* Ҳ. Олимжон.

ТИНМАСДАН айн. тинмай. Бу кечи Шоқосим жуда хурсанд эди. *Тинмасдан қизиқ нарсаларни сўзлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тинмасдан айланарди Ўртада коса. Олардилар дамба-дам Косадан бўса.* Файратий.

ТИНМАГУР айн. тинмагур. -Қаёққа яна, тинмагур? — сўради Комила [Латифжондан] ўзини оналарча тутиб. Ойбек, О. в. шабадалар.

ТИНМОҚ 1 Лойқа ва ш. к. аралашмаларнинг чўкиши натижасида тозаланмоқ; тинимоқ (суюқлик ҳақида). *Лойқа сув бир кечада зўрга тинди.* — Кун исиб кетди. Ҳар қадамда ҳалқоб бўлиб ётган кўлмаклар ерга сингиб, ариқлардаги лойқалар тина бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Гард-губор, хира ҳолатдан тоза бўлмоқ, тиниқлашмоқ, равшан бўлмоқ. *Ювощурлар ўйнайди, осмон гулдай яшнар тобора тиниб.* Ш. Раҳмон.

3 Иш, ҳаракатини тўхтатмоқ; дам олмоқ. *Ў кун бўйи тинмади.* Эшак минганинг оёғи тинмас, Икки хотинликнинг қулоги тинмас. Мақол. — *Ўйинқароқ.. Ит тинса тинади, қуш тинса тинади, бу тинмайди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хотинлар, қайтага, Онахон ишдан тинган пайтларда тўпланадиган бўлишиди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ОҒЗИ (ёки җағи, чакаги) тинмоқ Гапирришдан тўхтамоқ, жим бўлмоқ. [Ёрматнинг] Қўллари этикни ишқаларкан, оғзи тинмади: -*Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз қўйни ҳайдаш — нуқул азоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шиша бўшаб, навбат пирожнийга етган маҳал ҳам Гойибнинг жаги тинмади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳамма ширин уйқуда. Дурандекнинг қўргонидаги бўрибосарнинг ҳам чакаги тинган.* А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

4 Ҳаракати ва ўзи тўхтамоқ, босилмоқ. Ариқда жилдираб оқаётган сув тинди. — Бўрон тинарди-ю, ҳамма ёқ сокин бўларди. «Ўзбекистон кўриқлари». Мактаб коридорида кечгача гала-ғовур тинмайди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Эрталаб ёмғир тинган, ҳаво нақадар мулоим ва оромбахш. Ж. Абдуллахонов, Орият. Отишмалар секин-аста тинди. Н. Сафаров, Оловли излар

Кўзи тинмоқ Боши айланиб, кўзи хира-лашмоқ, кўз олди қоронфилашмоқ. Тинкам қуриб, кўзим тиниб, зўрга шу ерга етиб йиқилдим, синглим. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Салимхон қарорни ўқиётганда, қўллари қалтиради, кўзи тиниб, боши айланди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Унинг қўл-оёқлари титраб, ўтирган жойида кўзи тина бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Кўнгли тинмоқ Хотиржам бўлмоқ, кўнгли тўқ, бўлмоқ. Шундай десам, дўстим кўнгли тўлар деб, Нима бўлса, мендан кўнгли тинар деб, Шул сабабдан ёринг кўнглин сўрадим. «Муродхон». Ўзидан тинмоқ Ўзини ўзи эплаб, ўз кунини ўзи кўрадиган бўлиб олмоқ, тинчимоқ. Саломат тўғрисида бир нима демайман. Шукур, у ўзидан тиниб кетди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Она, ўзимдан тиниб кетганман, бироқ Сенинг дардинг қалбимни сиқади ҳар чоқ. Файратий.

ТИНТИМОҚ 1 Титкилаб, ковлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб, бирор нарса қидирмоқ. Ёшлидан бошлаб келинойиларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури, бу кун Гулнор уйини холи топиб, калити бурнида унтутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар. Улар уйни тинтиб нимани қидиришган? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ман этилган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун ҳамма ёқни қараб, текшириб чиқмоқ. Бўронбек наганини гил-фига солди-да, милиционерни ёнига олиб, Мавлон аканинг уйини.. тинтиб чиқди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Чекистлар тинтигандан, ёнларидан шахсий ҳужжатларидан.. бўлак бирон ҳужжат топилмади. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТИНТУВ 1 Тинтимоқ фл. ҳар. н; қ. тинтиш

2 Ман этилган ёки яшириб қўйилган нарсани топиш учун тегишли органларнинг вакиллари томонидан ўтказиладиган расмий ахтарув. [Зокирбўй] Қишлоқда шубҳали одам-

лар тобора кўпаяётгани, Равшан ҳали ҳам тинчимаганини айтуб, тинтув ўтказиш учун одам сўради. С. Кароматов, Бир томчи қон. Бозорлар, саройлар, қаландархоналар тинтув қилинди. Ж. Шарипов, Хоразм.

3 ҳуқ. Жиноий иш бўйича далилларни олишга қаратилган тергов ҳаракати. Тинтув қидирилаётган шахсни, шунингдек, мурдани топиш учун ҳам ўтказилиши мумкин. «ЎзМЭ».

ТИНЧ 1 Гала-ғовур, шовқин-сурон, тўс-тўполон ва ш.к. дан холи. Атроф тинч. Ўткеничилар оз. Анҳор ёқасида, толлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради. Ойбек, Танланган асарлар. Ажойиб кеча бўлтими? Тинч, ойдин, шабада! П. Турсун, Ўқитувчи. [Аҳмад] Шовқин-суронли, серқатнов кўчаларни ёқтирилмас, сал айланни бўлса ҳам, тинч, салқин хиёбонларни танларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қизиқ, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила. Г. Жўраева, Иқбол.

2 Киши ҳаёти, фаолиятида унга салбий. таъсир кўрсатмайдиган, безовта қилмайдиган, фам-ташвишдан холи. Мезмор [уста Нусратга] қолган умрни бир чеккада тинчгина, гарифона ўтказмоқчи эканини.. айтди. Мирмуҳсин, Меъмор. Қишлоқ кўчаси тинч, қизи бўлса кичкина эмас.. районда бўладиган кенгашларда қатнашиб, алламаҳалда уйига келадиган кунлари бўлган-ку. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ўртогингизга айтинг, шу ҳужрасини биздан аямасин. Шу ерда тинчгина яшайлик! Ойбек, Танланган асарлар. Ўттиз ишдан бери шу ердамиз, ҳали бирон кори ҳол бўлгани йўқ. Бу ер тинч жой. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Уриш-жанжалсиз, туриш-турмуши осоиишта. Қўшнинг тинч — сен тинч. Мақол. — Ўзларига тўқ, бекаму кўст, тинч яшашади, икки куёв кўрган, неваралари бор. Р. Файзий, Таъзим. Нисо бувининг қизлари туфайли неча мартаба қўйди-чиқди бўлиб олди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

4 Беташвиш, осоиишта ҳолат; тинчлик. Шу [Саодатхон] келгандан бери тинчимиз йўқолди. С. Зуннунова, Янги директор. Ўзим майли, уй-ичимнинг тинчи кетди.. Т. Йўлдош, Аттант. Чунки бу қўлга тушмаса, яна одамларнинг тинчини бузиб, жиноятни давом эттираверади. М. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

Кўнгли тинч Кўнгли хавотирлик, безовталиқдан холи. Ҳудога минг қатла шукур,

ўзимнинг кўнглиг тинч, бирорни бир нарса дейшишликка ҳаддим ўйқ. А. Мухтор, Опасингиллар. Ўзига тинч Уй-рўзгори, ҳаёти мөъерида, ўзидан тинган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон қўйнарлик бир ҳолга келтирилган эди.* С. Айний, Куллар. **Қулоғи тинч** Ташқи томондан бўладиган турли гап-сўз, машмашалардан холи. Ўзингдан чиққан балога, қайга борай давога! Шаҳарда юргани ҳам дуруст экан, қулоғимиз тинч эди. Уйгун, Навбаҳор.

ТИНЧИМОҚ 1 Барҳам топмоқ, тўхтамоқ, босилмоқ; тинмоқ (тўполон, шовқинсурон ва ш.к. ҳақида). Аъёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳокум одатдагича тилмоч орқали ҳалқни оғоҳлантириди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Ўша тўполон тинчигандан кейин бир ҳафта ўтувди ҳамки, мен ўй пойлаб қолдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Тинчимайди чақалоқ доди, Хотин қуволмайди шарпани. У. Кўчкоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.*

2 Уриш, жанжал, нотинчлик барҳам топиб, осойишталик юзага келмоқ, тинчлик қарор топмоқ. Ўзим майли, уй-ичимнинг Тинчи кетди, Талай гаплар бўлди, шукур, Тиншиб кетди. Т. Йўлдош, Аттанг. *Юрт тинчисин десангиз, қўймучларига шартта тениб, оқ фотиҳаларини бериш керак. «Муштум».*

3 Тинч тортмоқ, тинчи, ороми жойига келмоқ. *Хат келганда, тинчир жон, Хат – жуда азиз меҳмон. Ҳ. Олимжон.* Уй ичи жимжит, бемор энди тинчигандек бўлди. Н. Фозилов, Дийдор. *[Гулнор] Гоҳ тинчиб, гоҳ қийналиб ётди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Бирор иш, ният ва ш.к. ни амалга ошириб хотиржам бўлмоқ. *Қиз бола ота-онага омонат, узатиб тинчий!* С. Зуннунова, Янги директор. Ана шу нозик меҳмон келгач, мезбон ҳам тинчиб, қаторга қўшилди. *«Муштум».* -Мактабдан тинчиб олдингиз, – деди Мели полвон кулиб. – Энди ўзингизни ҳам бир тинчитиб қўйисак бўлар эди.. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Иш-ҳаракат, интилиш ва ш.к. ни тўхтатмоқ, ундан тўхтамоқ. *Болам, ҳеч бўлмасадам олиш куни бир тинчисангиз-чи.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. Бирдан улоқчилар сув қўйгандек тинчиб, тортши ўрнида тўпланиб қолдилар. А. Қодирий, Улоқда. *Қизимни тилга олдингиз, раис, тўғри, ўзи ҳам*

тинчимайди, дангасаларга ҳам тинчлик бермайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Қўнгли (ёки юраги) тинчимоқ Безовталиги, хавотирлиги кетиб, кўнгли таскин топмоқ. *Шербек қўлига билет текканидан сўнггина бир оз кўнгли тинчиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Пайт топаман. Гаплашаман. Бўлмаса менинг юрагим тинчимайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қулоғи тинчимоқ** Бехуда, бўлар бўлмас гап-сўз, овозлардан қутулмоқ, уни эшийтмайдиган бўлмоқ. *Шу одам маҳалламиздан кўчиб кетди-ю, қулоғимиз тинчиди.*

■ *Онахон растадан қайрилиб, темирчилик маҳалласидан ўтгандан кейингина қулоғи бир оз тинчиди.* А. Мухтор, Опасингиллар.

ТИНЧИТМОҚ 1 Тинчимоқ фл. орт. н. Жанжални тинчитмоқ. Шовқин-суронни тинчитмоқ. Уришини тинчитмоқ. ■ *Шу кичкинагина кулумсираш Ўзбек ойимни анча тинчиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Жўраҳон қўл кўтариб, ҳалойиқни тинчиди. А. Мухтор, Опасингиллар. *Балки директор қизишиб кетганимни кўриб, тинчитиши учун куруқ ваъда қилган бўлса-я.* Газетадан. *Отинонай уни [Холмуродни] тунда ҳам аллама-ҳалгача тинчитмади.* Унга пахта чувитди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Саранжом-саришта қилмоқ, битирмоқ. *Хотиржам бўлинг, ҳамма ишини ўзимиз тинчитмазиз.* ■ *Магазин мудири Бобоҷоновнинг 122 сўм 40 тийинлик кўйлакни 163 сўмдан пуллаётгани тўғрисидаги актни ўз қўлимга олиб, тинчитиб юбордим. «Муштум».*

3 с. т. Йўқ қилмоқ, бартараф қилмоқ. *Косадаги қаймоқни, худди даҳага кирган қуртдай, бирпасда тинчитдик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Сен тинчитмасанг.. бошқалар сени тинчитиди. -У нима деганингиз? -Яни роҳатини бўза берсанг, эринг сени қўяр! А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ярамасни [Султонбекни] тинчитиб қўя қолсам, нима дейсан? – у этиги қўнжига солиб қўйған дуддама ханжарига ишора қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТИНЧЛАНМОҚ 1 Ҳаяжонини, аччиғини босиб ёки таптидан, ҳовридан тушиб ўзини тутиб олмоқ, ўзини босмоқ. -Тинчланингиз, *Отабек!* – деди қушбеги. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ойимхон ювоши товуш билан уни тинчланишига чақирди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил.

2 Тащвиш, дард-алам, хавотирлик, бе-зозвталикдан холи бўлмоқ, тинч тортмоқ. *Касал бир қўмирлаб, кўзини очди ва бош кўтариб, тиланчи хотинга қарагандан кейин, яна бошини ёстиққа қўйиб тинчланди.* С. Айний, Куллар. *Отабекнинг пишиллаб ухлаган товушини эшишиб, [Ҳасанали] бир даража тинчланди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кампирнинг уйқуда эканига ишонгач, юраги бирдан тинчланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Шовқин-сурон, жанжал, ҳаракат ва ш.к. лардан тўхтамоқ, тинч ҳолат юз бермоқ. *У, трибуна олдига келган бўлса ҳам, беш минутча сўзлаёлмай, ҳалқнинг тинчланишини кутиб турди.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Қўлларининг кескин ҳаракати билан ҳалққа тинчланишини буюришиди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЧЛИК 1 *Фала-ғовур, шовқин-сурон кабилардан холи, тинч ҳолат. Ҳамма ёқ тинчтини.. ора-чора узоқдан келган бола йигиси бу тинчликни бузандек бўлар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Аммо Салимнинг кутгани чиқмади, қўргонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кишини безовта қўлмайдиган, тинч, осойишта ҳолат. *Уч кундан бери ямокчининг уйда тинчлик йўқ. Болалари қўрқиб, кўчага чиқмайдилар.* Ойдин, Ҳикоялар. *Гулнор шу тонда ёғизликни, тинчликни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Уриш-жанжалсиз, тинч ҳолат; ҳамма нарса меъёрида, жойида (одатда, ҳол-аҳвол ҳақидаги сўроққа жавоб тарзида қўлланади). *-Ҳўш, Содиқ полвон, ишлар қалай, Тошкентда нима гаплар бор?* *-Нима гаплар бўлсин, Тошкентда тинчлик.* Баҳона билан Тошкентни ҳам кўриб олдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳа, Бўтабой ака, бемахалда нима қилиб юрибсиз?* *Тинчликми?* *-Тинчлик, – деди Бўтабой ва отнинг жиловини унинг қўлидан олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Уруш, ўзаро зиддиятли тўқнашувлар ва ш.к. дан холи шароит, тинч шароит. *Бутун дунёдаги бизга ўхшаш меҳнаткашлар билан бир сафда урушга қарши, тинчлик учун курашмоқ бурчимиз.* Ойбек, Нур қидириб. *Тинчлик учун кураш тобора қизғин тус олмоқда.* Аёлларга ҳам, болаларга ҳам – ҳаммага тинчлик керак. «Саодат».

Тинчлик бермаслик 1) ўз ҳолича, эркин иш тутишга қўймаслик, турли йўл, хатти-ҳаракатлар билан безовта қилиш. *Тўгри, улар бой, жуда бой.* Аммо улар Гулнорга тинчлик бермайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Девонага бир пиёла чой ичишга ҳам тинчлик бермадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) руҳан тинчлигини бузмоқ, тинчини олмоқ. *Бу савол Бобоқулга маҳкам ёпишиб олди, бу тўгрида нечогли ўйламасликка тиришмасин, юрса ҳам, турса ҳам тинчлик бермасди.* С. Анирбоев, Оқсой. *Орадан қанча ўшлар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди.* Газетадан. **Тинчлик борми?** Ҳархашали, нотинч ҳолатдан норозиликни ифодалайди. *-Ҳой, тинчлик борми, ўйқми?* *-Ахир бола касал-ку.* *-Касал бўлса, йиғлатмагин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ТИНЧЛИКСЕВАР Уруш бўлмаслигини, тинчликни, мамлакатлар, ҳалқларнинг тинч-тотув яшашини истайдиган ва шунга интиладиган. *Тинчликсевар ҳалқлар.* — **Тинчликсевар элимнинг Фарзандиман – баҳтиёр.** Ю. Ҳамдам. [Ўзбекистон] *Ичил тинчликсевар сиёсати билан барча тинчликсевар ҳалқларнинг муҳаббат ва ҳурматини қозонди.* Газетадан.

ТИНЧЛИКЧА рвш. Уриш-жанжал ёки тўполон қилмасдан; бирор ғалва чиқармасдан; тинч йўл билан. *Мусулмонқулга тарафдорларингиз бўлса, тинчликча қўшиндан чиқиб кетсин!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗ Тинчи, ороми йўқ, бетинч. *Тинчсиз тун.* — *Бу жумла келасидаги англашилиб битмаган, лекин бўлиши аниққа ўхшаган ярамас ва тинчсиз бир ҳаётнинг гўё муқаддимаси эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАМОҚ кам қўлл. Тинчлигини бузмоқ, бетинч, безовта қилмоқ, ташвишга солмоқ. *-Бизни кечирасиз, бек ака!* — деб Раҳмат узр айтди. *-Вақтсиз келиб, сизни тинчсизладик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИНЧСИЗЛАНМОҚ Тинчлигини йўқотмоқ, бетинч, безовта бўлмоқ; ташвишга тушмоқ. *Унсин совуқдан тинчсизланана бошлади.* Оёқларини ерга уриб, қўлларини пулфайди. Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек қутидорга:] *Фақат сизнинг тинчсизланишингиз ва мардумнинг юқори-қуян сўзи бўлмаса, сизга бошқа зарар бўлур, деб ўйлай олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Она*

ниманидир пайқаб тинчсизланди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНЧСИЗЛИК Тинчсиз ҳолат, нотинчлик; безовталик. *Кунлар ўтган сари тинчсизлигим оша борди.* М. Зайниддинова, Ким эди у, демасангиз айтаман. *У [Ҳакимбойвачча] юртдаги тинчсизликнинг сабабини диннинг сусайғанидан, уламоларнинг ҳалқа раҳбарлик қўлмаганидан кўрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИНФ I айн. тинг. *Тинф ер.*

ТИНФ II тақл. с. Торли мусиқа асбоблари торини чертганда чиқадиган товушни билдиради.

ТИНФИЛЛАТМОҚ Тинг-тинг деган товуш чиқармоқ; торли мусиқа асбоби торини чертмоқ. *Мухторхон токчадаги дуторни олиб тинфиллатди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Алеша гитарасини олиб тинфиллатиши билан, дарров унинг атрофига йигилдилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Хиёл қўлига дуторини олиб, созлаш учун тинфиллатма бошлади.* И. Раҳим, Тақдир.

ТИНФИР-ТИНФИР айн. тинг-тинг. *Бахмал тинфир-тинфир чертиб, уйдан дутор кўтариб чиқди.* Ойбек, Улуг йўл.

ТИНФ-ТИНФ Тинг II с. такр. Энди магнитофон вагилламасди, ўрнига тори созланмаган рубобнинг тинг-тинги билан қасқони тоб ташлаган чирманданинг данғ-данғи эшитиларди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТИНФШАМОҚ шв. Тингламоқ, эшиитмоқ. *Куёвнинг ахволини билгиси келди, «Гузарга чиқай, одамлардан тингшаб биламан», деди-да, кўча томон юрди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТИП [юн. *typos* – из, белги; шакл, наимуна] 1 Муайян бир тур (гурух)даги нарсаларнинг муҳим белгиларга эга бўлган наимунаси, шакли, модели. *Бизнинг вазифамиз – чўлда шаҳар тишидаги посёлкалар қуриш, обод қишлоқ барпо этиш.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Тупроқлар шўрланиши тишига кўра, асосан, хлор-сулфатли, баъзан сулфат-хлорли бўлади.* «Фан ва турмуш».

2 биол. Ҳайвонлар систематикасида: келиб чиқиши жиҳатидан ўзаро қариндош, ягона тузилиш шаклига эга бўлган ҳайвонлар синфларини бирлаштиридиган олий систематик категориялардан бири. *Бўғимоёқлилар тини.*

3 Ижтимоий, қасбий, ахлоқий ва б. белгиларнинг умумийлигига кўра бирлашадиган кишиларнинг ёрқин вакили. *Камтар, ижтимоий тадбиркор – илгор кишилар, ҳалқ вакили сифатида, ижтимоий тараққиётга улкан ҳисса қўшган янги тиндаги одамлардир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Адабиёт ва санъатда: бир турдаги кишиларнинг характерли, умумлашма белги-хусусиятларини акс эттирадиган, мужассамлаштирадиган образ. *Теманинг қаҳрамони қилиб олинган типнинг, меҳнатни санъат даражасига кўтара олган одамнинг характерини бўрттириб бера олиш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ўзбек прозасида прототипдан адабий тип яратишнинг рангбаранг кўринишлари бор.* «ЎТА».

5 с. т. Ўзига хос (кўпинча салбий) хусусиятга эга бўлган одам. *Мана бу типга отни бер десам, бермади. Мени тутиб сўкди.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ТИПИК 1 Маълум бир типга хос бўлган; маълум типдаги нарса ва ҳодисаларнинг характерли белги-хусусиятларини ўзида акс эттирадиган, мужассамлантиридиган. *Ҳамза ўзининг драматик асарларида.. ўзбек аёларининг типик образини яратади.* «ЎТА». *Биз картинализнинг асосий масаласи қилиб механизация масаласини олмоқчимиз.* «Пахтакор» [колхози] механизация жиҳатидан ҳам типик, шундек эмасми? А. Қаҳҳор, Картина.

2 Бирор нарса учун хос, характерли. *Нотиқнинг шаблон нутқига хос типик элементларни топиши.. керак бўлади.* «ЎТА». *Ўтимлилик ҳам ўзбек тили ҳолат феъллари семантик тузилиши учун типик эмас.* «ЎТА».

ТИПИКЛАШТИРМОҚ 1 Бир типга келтиримоқ, типи жиҳатидан таснифламоқ, бир хил қишлоқ. *Типиклаштирилган бинолар.*

2 ад. Типик белгилар ва шаклларда гавдалантиримоқ. *Типиклаштирилган образ.*

ТИПИКЛИК 1 Типик белги-хусусиятга эгалик. *Ижобий образларнинг типиклиги.*

2 Адабиёт ва санъатда: хусусий ва умумий ҳодиса, воқеаларнинг бадиий образлардаги бирлиги, умумлашмаси. *Зотан, чина-кам бадиий асарда гоявийлик, типиклик, эмоционаллик ва ижтимоий амалиёт билан алоқадорлик диалектик яхлитликни ташкил қилади.* «ЎТА».

ТИПИЛЛАМОҚ айн. типирламоқ. *Орадан кўн ўтмай, [имтиҳондан] «Ўтоларми-*

канман, билмайдиган қийин савол тушиб қолса, нима қиласман», деб типиллаб турган Раъно ҳам кириб, «тўрт» олиб чиқди. Мирмуҳсин, Умид.

ТИПИРЛАМОҚ 1 Жон талвасасида ўзини ҳар ёнга урмоқ, сапчимоқ, питир-питир қилмоқ, питирламоқ, типирчиламоқ.

2 кўчма Тез, шошилинч ёки безовта ҳаракат қилмоқ, шошилиб питирлаб қолмоқ. Нурхон типирлаб қолган Равшан полвонга тикилди. О. Ёкубов, Ларза.

ТИПИР-ТИПИР айн. питир-питир. ..лўпнигина, кулдиргичли ширин қиз типир-типир юриб бориб, онасини «ачом» қиласидиган бўлди. А. Мухтор, Чинор.

ТИПИРЧИЛАМОҚ 1 айн. типирламоқ. Нозик, ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб типирчилар, гиламга енгилгина қулақ, тинар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Адолат типирчилаб, унинг [Усмонжоннинг] қўлидан чиқди. С. Зуннунова, Гулхан. Сувонжоннинг қўйнида ётган улоқ энди типирчиламай қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Нима қилишни билмай қолмоқ, ўзини йўқотиб, гангиб қолмоқ. Моҳидил унинг [Латифжоннинг] келишини кутмаган бўлса керакки, жуда типирчилаб қолди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Шолининг аравага ортишини эшишган бой типирчилаб қолди. Ҳ. Фулом, Машъял.

3 Жуда шошган (шошилган) ҳолда бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. Бир зум ўтар-ўтмас ҳалат кийган докторлар.. типирчилаб қолишиди. Ҳ. Тўхтабоев, Сариқ девни миниб. Олти ойгача ташвишланмай юриб, энди типирчилайсизми?! «Муштум».

ТИПИРЧИЛАМОҚ 2 айн. типирчиламоқ. 1. Мўмин мирзо бор кучи билан типирчиланди. Лекин темир панжадан қутулиш имконсиз эди. Ойбек, Навоий. Қодир, бургут чангалига тушган қўйдай типирчиландарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТИПОВОЙ [«тип 1» с. дан] Муайян бир тип, намуна, шакл ёки андозага мос, тўғри келадиган, шунга асосланган, намуна бўладиган; намунавий; андозавий. Типовой лойиҳа. Типовой мактаб биноси. — Бошлиқ.. куни кеча қўлдан чиқарилган типовой уйлар ёнига етиб келди. Газетадан.

ТИПОГРАФИЯ [юн. typos – из, шакл + grapho – ёзаман] Китоб, газета ва б. турли хил нашрларни босиб чиқарадиган корхона; босмахона. Ушбу поезд состави маҳсус типография, киноаппарат, кўргазмалар ортган ўн уч вагондан иборат эди. «ЎТА».

ТИПОЛОГИК Нарса ва ҳодисалар типига хос бўлган; типологияга алоқадор, оид; муайян нарса ва ҳодисаларга оид белгиларнинг умумийлигини, муштараклигини аниқлашга, белгилашга асосланган. Типларнинг типологик таснифи. — Муаллифлар типологик ўшашилик, шунингдек, регионал генетик ёки контакт муносабатларнинг мавжудлиги билан изоҳланадиган фактларга даҳлдор масалаларга мурожаат қилганлар. «ЎТА».

ТИПОЛОГИЯ [юн. typos – белги, из; намуна, шакл, + logos – фан, таълимот] 1 Объектлар тизимини қисмларга ажратиш ва уларни умумлашма модель ёки тип ёрдамида гуруҳластиришдан иборат илмий метод.

2 тлиш. Тил тузилишининг муҳим белгиларини айрим олинган тиллар қурилишини ўрганиш, уларни ҳар томонлама таққослаш асосида аниқловчи ва умумлаштирувчи тильтунослик бўлими.

ТИППА-ТИК 1 Адил, тик, тикка. Типпа-тик нарвон. Типпа-тик ўсган дараҳт. — Жўранинг типпа-тик туриши Носирнинг гашини келтирди. Н. Назаров, Замон.

2 кўчма Ҳеч тап тортмасдан, дангал. У [Рахимов].. маъмурӣ ҳодимлар билан типпа-тик олишар, тортшишар эмиш. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТИПРАТИКАН Усти ва ёnlари игна-симон тиканлар билан қопланган ҳашаротхўр сутэмизувчи кичкина ҳайвон; кирпи.

ТИР I [ф. تیر – ўқ, камон ўқи] (и – чўзиқ) эск. кт. Ўқ, камон ўқи. Tir отмоқ. — Ҳар балодан асрарувчи энг муҳим, қиммат яроғ — Тири ваҳшат, ханжари зиллатга қалқондир китоб. Ҳамза.

Тири мижгон поэт. Киприк ўқи; ўқдек ўткир, шўх қарааш ҳақида.

ТИР II [фр. tir < tigere – отмоқ] (и – чўзиқ) Камон, тўппонча, милтиқ каби отиш қуроллари билан нишонга қараб отиш машқлари ўтказиладиган, маҳсус жиҳозланган жой.

ТИРАГИЧ айн. тирак. Бу гал ҳам ўзи олдин ўтди. Унга ягона тирагич бел бўлди. Ойдин, Гулсанам.

ТИРАЖ [фр. triage < тирег – тортмоқ, чўзмоқ; судрамоқ] 1 Заём ёки лотереяниң ютуқлари ўйини. *Тиражда ҳаммаси бўлиб 569600 та пул ва буюм ютуғи ўйналади.* Газетадан.

2 Китоб, журнал, газета ва ш.к. нинг босилиб чиқсан нусхаларининг умумий сони, адади. *Газетанинг тиражи. Китобнинг тиражи.* — *Нашр қилинадиган китоблар, журнallар ва газеталарнинг тиражи анча кўпаяди.* Газетадан.

ТИРАК 1 Нарсани бирор ҳолатда суюб, кўтариб, тутиб туриш учун қўйиладиган таянчиқ; тиргак, тирговуч, тирагич. *Деворга тирак қўймоқ.* — *Тирак қўйиб маҳкамлангандан кейин, унгур ёқдаги учидан ерга шо-вун ташланади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 кўчма Кўллаб-кувватлайдиган, ёрдам берадиган куч; ишончли ҳимоячи, таянчиқ. *У – оиласизнинг тираги.* — *Қанчалик қийин бўлмасин, Низомжон қишилоқда қолишига, кексайиб қолган дадасига тирак бўлишига аҳд қилиб қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мирҳайдарнинг баҳтига, катта ўғли Мирсаид йигитча бўлиб, отаси ёнига кирди: Тирак бўлди – лой ийлаб, чарх тенди..* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТИРАЛМОҚ 1 *Тирамоқ* фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Деворга тираглан нарбон.* Эшикка тирагланган тамба. — *У, келганларга пешвоз чиқмоқчи бўлиб, тирсагига тираглиб, ўрнидан туроётган эди..* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Суяномоқ, таянмоқ. *Икромжон айвонга келиб, бир қўлига тираглиб ўтириди.* С. Аҳмад, Уфқ. — *Бизга ҳам ўша юмшоги керак, – деди афанди ва ҳассасига тираглиб, вагонга чиқди.* «Муштум».

ТИРАМА, тирамо(ҳ) [ф. تیره‌مما – хира ой; куз] шв. Куз. *Орила билмади тоғларнинг қори, Тирамада пишар боғнинг анири. «Кундуз билан Юлдуз».* *Тўғриси, бунга кеч тирамода экинзорига гўнг сепиб чиқши ҳам пойдевор яратди.* «Ёшлик».

ТИРАМОҚ 1 Ўзини ёки бирор нарсани тутиб туриш учун (тиргак, таянч сифатида) қўймоқ. *Шотиларни секин тикладилар, учини девор қиррасига тираб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Собир бурчакка тираб қўйилган дуторни олиб, икки ўртоқ ўртасидаги баҳни тўхтатишга уринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қора Аҳмад бир қўлини ерга тираб, оҳиста кўтарилди.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор томонга туташтиromoқ, қадамоқ. *Пичоқ тирамоқ.* — ..ҳовлиниг кунботар томонида ҳаробаликдан озгина берида бўлган бояги ўйлакка тираб солинган икки даричали бир уй.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Улар Низомжон билан Дилдорж бошларини бошларига тираб, сурат олдириб ҳам келишиди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ОЁК ТИРАМОҚ Бирор иш, маслаҳат, муоммалага кўнмаслик, ўз айтганидан қайтмаслик. *Шуни янгисига алмаштириб берилмаса, машинани қабул қилмаслигини айтиб, оёгини тираб турибди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Сиз ҳам энди оёғингизни тираб туриб олманг, бирон муоммалага келинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юзига оёқ тирамоқ* Ҳурматига зид иш қилмоқ. *Қизим, Руҳилло юзига оёқ тирагани учун, шундай ташвишларга учраяни..* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. *Ўз пирини беобру қиаган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолигавой!* «Муштум».

ТИРАН қ. *тийран.* *Биз..* ҳўжалик раҳбари тўғрисида гапирганимизда, кўз олдимизда билимлари тиран, жонкуяр кишининг сиймоси гавдаланади. Ш. Рашидов, Бўрондан қучли. *Қай дил чамани бой, жозиб нафаси. Кимнинг фикри ўткир, тиран, бокира?* Зулфия.

ТИРАНДОЗ [ф. تیراندان – ўқ отувчи] Камондан ўқ отувчи; камонкаш, мерган. *Отряд тирандозлар ҳимоя қилиб турган тўсикларни ёриб ўтиб, катта бозорга яқинлашиди.* Ф. Озодаев, Тошкент тарихидан.

ТИРАНДОЗЛИК 1 Тирандоз иши, касби; мерганлик.

2 Камондан ўқ отиш машқи ёки санъати; мерганлик. *Алишер.. тарих, фалсафа, мантиқдан бошлаб тирандозликка қадар ҳеч бир соҳани қолдирмаган эмиш.* Ойбек, Навоий. *Бу томондаги икки майдонда ҳарбий машқ – отда чопиб, новда қирқиши, тирандозлик, пилта миљтиқ отиш каби машқлар ўтади.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ТИРАҚАЙЛАМОҚ Тура қочмоқ, қочиб қолмоқ, ҳеч нарсага қарамай чопиб қолмоқ. *Тирақайлаб қочмоқ.* — *Аҳмад жўрттага сакраб, ўрнидан турди.* Иккала ўспирин тирақайлаб қочиб қолди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мушт еған Шолғом маҳсум инвалидинг қўлидан омон қутулганига шукур қилиб, тирақайлалаганича жўнаб қолибди.* Мирмуҳсин, Умид.

ТИРБАНД Киши ёки нарсалар билан лиқ тўлган, бутунлай банд, бўш жой йўқ. *Кўчалар тирбанд. Театр биноси олдида одамлар тирбанд.* ■ Йўлкалар, трамвай, троллейбуслар.. унча тирбанд эмас, аммо катта кўчаларда ҳали машиналар оқими авжига. Мирмуҳсин, Умид. *Пайшанба ва жума кунлари дўкондорларнинг яна бозори қизир, самовархона ва ошхоналар одамга тирбанд бўлиб, юриши қийин бўлар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Махсус токчалар тирбанд китоблардан си-наман дейди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТИРГАК айн. тирак. Ёғоч тиргак. Темирбетон тиргак. ■ Йиқилиб кетмасин, деб тиргак қўйилган бу ҳовлидаги ягона хонанинг орқасига бориб, паст товуш билан: *-Кулмурод! Ў, Кулмурод!* – деб чақирди. С. Айний, Қуллар. *Шу оғир кунларда бир-бirimizaga тиргак бўлмасак, қачон бўламиз?* Шуҳрат, Шинелли йиллар. Уларнинг оллоҳи – пул, пайгамбари – ер, имони – мол-мулк. Ҳаётининг ана шу уч тиргагини истаган йўл билан муҳофаза этишига доим тайёр улар. С. Кароматов, Сўнгги барҳан.

ТИРГИЗМОҚ кам қўлл. айн. **тирилтири-моқ.** Гамли кетган Муқимиини тиргиздинг, Озод ҳалқининг қаторига киргиздинг. Ҳабибий.

ТИРГОВ айн. **тирак.** Тиргови чириб, девор қулаф тушди. ■ [Тракторчи:] *Шундай пайтда бир-бirimizaga тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёқса қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

ТИРГОВУЧ айн. **тирак.** Ёғоч тирговуч. Олмаларга тирговуч қўймоқ. *Ота-онага тирговуч бўлмоқ.* ■ *Ер қатлами силжиб ши-тирлайди, ўғон тирговучлар қисирлаб сина-ди.* С. Аҳмад, Мўтти. Бир кун пушаймон бўлмагин, дейман. *Тилмочнинг қозикалондай тирговучи бор, билиб қўй!* Ойбек, Улуг йўл. Ҳеч ким якка ташламас қадам, Кимдир кимга бўлади тирак. Бир-бираға суняар одам, Тирговуч ҳам тирикка керак. Тўлқин, Очик хат.

ТИРЕ [фр. tiret – чизиқча < tireg – чўзмоқ, тортмоқ] тлиш. Узун горизонтал чизиқча (–) шаклидаги тиниш белгиси.

ТИРЖАЙМОҚ Овоз чиқармай, кўз, лаб-лунж ҳаракати билан кулги ифодаламоқ, мийигида кулмоқ. *Фазлиддин тиржайиб, эгри-буғри тишиларининг оқини кўр-*

сатди. Ойбек, Танланган асарлар. *Тиржайиб туриб, жонини олди, ўйқ, чайнга айланниб, кўксига заҳарли найзасини санчди.* С. Анорбоев, Оқсој. *Йигитали бўлажак қайнона юзидаги табассумни кўриб, ўзи ҳам зўрма-зўраки тиржайди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Мен тиржайиб турган эканманми, билмадим, тўсатдан рўпарамада тўхтаб: -Хўш, нимага куласан, солдат?* – деб сўради. О. Ёкубов, Излайман.

ТИРЖИҚ 1 Доим тиржайиб турадиган; тиришиқ, бурушиқ.

2 Жуда ориқ, қотма.

ТИРИК 1 Ўлмаган, ҳали яшаб турган; ҳаёт, барҳаёт. *Иккита тирик катта балиқнинг бўғзидан каноп ўтказиб, ҳовузга ташлаб қўйилди.* Мирмуҳсин, Сўгал. «Э, она-жонгинам, қани энди, сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг», деб хаёл қилди [Элмурод]. П. Турсун, Ўқитувчи. *Алҳамдулилоҳ, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўсимлик ёки ҳайвонот дунёсига оид; жонли. *Тирик табиат. Тирик организм.*

3 Ўзининг янги вақтдаги кўринишини, тароватини йўқотмаган, сўлмаган (ўсимлик, унинг гули, меваси ва ш.к. ҳақида). *Сабзининг тирик-тиригини териб олмоқ.* Бодринг сувда тирик туради.

4 Куч-куватини йўқотмаган; бардам, тетик. [Бувим] *Тириккина кампир, ҳасса тутмайди.* Ойбек, Болалик.

5 Тийрак; сергайрат, ҳаракатчан. *Ҳамида ўн олти ёшлардаги тирик, қувноқ қиз.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

6 кўчма Яшаётган, сақланиб қолган, жонли, барҳаёт. *Азим тога билан сухбатлашган одам уни тирик тарих дейди.* «Ўзбекистон қўриқлари». «Бу таҳтум салтанатлар беномуни нишон йўқолур, фақат меъмору мусавиirlар яратган зўр санъат асарлари тирик қолур», деган ақидалар бизга маълум. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

7 кўчма Яхши пишиб етилмаган (асосан овқатга солинган дон ҳақида). *Маставанинг гуручи тирик, бир оз қайнасин.* Мош ҳали тирик. ■ *Хаёлим қочиб, кабобни қайши қилиб қўйибман.* Ош ҳам тирик бўлибди. П. Қодиров, Қадрим.

Кўз тиригида Ҳаёт вақтида, ҳаётлигида, ўлмасдан. [Она:] *Кўзимнинг тиригида орзу-*

ҳавасини кўрсам, дейман болагинамнинг. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Энди кўзимнинг тиригига энг кичик Юсуфжон укангни ҳам хатна қилдириб қўйсам, дейман. «Бўтакўз». **Тирик вази** Ҳайвоннинг тириклайн тортилгандағи оғирлиги. Гўштга топширилган ҳар бир қорамолнинг тирик вазни ўртаси 400 килограммга етди. Газетадан. **Тирик етим** Отаонаси ўлмаган, аммо улардан бирор сабаб билан жудо бўлган бола ҳақида. [Шарофат:] Болам тирик етим бўлмасин, деб келдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тирик жон** Яшаб турган инсон ҳақида, унга нисбатан кўлланади. Ҳай, майли, тирик жон нималарни кўрмайди! Нима бўлса, кўраверамиз! П. Турсун, Ўқитувчи. **Тирик товон қ. товон II.**

ТИРИКЛАЙ(ИН) рвш. Тирик ҳолида, тириклигича; ўлмасдан ёки ўлдирмасдан. **Қуённи тириклай(ин)** тутмоқ. — Кутулмадим қайгу, кулфат, аlamdan, Тириклай айрилдим икки боламдан. «Ширин билан Шакар». ..юздан ортиқ азиз ота-оналарни тириклайн кўйдирибди ваҳшийлар. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Агар шамол қўзғалса, қўм [одамларни] тириклай кўмади. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТИРИКЛИГИЧА айн. тириклай(ин).

ТИРИКЛИК 1 Тирик ҳолда (ҳаёт) эканлиқ. [Гулнор:] У тириклигимни, сиз билан бир ёққа қочганилигимни секингина ойимга сўзласин. Ойбек, Танланган асарлар. Тириклигига уни кўп уриб азоблаган ва унинг дунёга келгани учун худодан ҳам норози бўлган Бувинисо энди фарзандининг жасади устида.. кўзларидан сел-сел ёш тўйкарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳаёт, яшаш жараёни, ҳолати. Севгисиз тириклик андуҳ, бефараҳ, Мангу шарофатли маърака бу кун. Р. Парфи, Кўзлар. Уни тарк этган тириклик нишоналари қайтди, оғзидан чиққан биринчи сўз: «Вой ўлай!» нидоси бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Тириклик** — мавж уриб, тўлқинланиб оқаётган зўр бир дарё. Бу дарёда сузмайдиган одам ўйқ. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Кун кечириш, яшаш, тириклик; ҳаёт. Чўнтақларида ҳемири қолмаган ака-ука тириклик тўғрисида ўйлай бошладилар. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ўрнимдан туриб, отам экиб кетган ярим танобча ердаги жўхорини қайириб олишга ва буни пишириб, тириклик ўтказишга эринар эдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

Кўз тириклигига айн. қўз тиригига қ. тирик. Кўзим тириклигига шу қизимнинг ҳам ҳаётини тинчтиб, тўйини ўтказсам, армон бўлмасди. Мирмуҳсин, Умид.

ТИРИКТОВОН (тўғриси — тирик товон) қ. товон II.

ТИРИКЧИЛИК 1 Ҳаёт кечириш, кун кўриш, яшаш. Тириклилик учун кечакундуз тинмасдан меҳнат қилган ва юрагига шунча ғанини кўттарган бу бели букик, елкаси чиққи чонни.. сўз билан юпатишнинг.. маъносизлигиги сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Тириклилик янада оғирлаши. Бойлар ҳам қарз бермай қўйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Одамлар тирикликтан қийналиб, ишга оч-наҳор қатнаётган ўша машаққатли кунларда Пошиша хола бошқалардан тўқ ва бут яшади. Д. Нурий, Осмон устунни.

2 Кундалик рўзгор ва у билан боғлиқ ишюмуш, ташвишлар. - Орзуларим бор, журналист бўлишини истайман, — деди [Аҳмад Ҳусайн], — лекин дардисар тириклилик тўсқин. Ойбек, Нур қидириб. Ҳар кимнинг ўз тириклигиги бор. Мана, ҳут кирди, дехқоннинг оёғига қурт кирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Энди ўй-ўйингизга тарқалингиз, тирикликтан қолмангиз, ўртоқлар! Ҳ. Фулом, Машъял.

ТИРИКЧИЛИК ҚИЛМОҚ Ҳаёт ўтказмоқ, кун кечирмоқ; яшамоқ. Қишлоқда тириклик қилиши жуда қийин. Очлик, ялангочликка чидааб, тириклигимизни қилар эдик. Ойбек, Танланган асарлар. Кичкина дўйончамдан келган даромад билан тириклик қилиб бўлмасди. Ш. Рашидов, Курратли тўлқин.

ТИРИЛЛАМОҚ Давомли ёки қисқа-қисқа, узуқ-узуқ «тир» этган овоз чиқармоқ; «тирр-тирр» этмоқ. Шим тириллаб ўиртилди. — Жарнинг ўнг ёғига пулёметларнинг муттасил тириллаши.. автоматларнинг тасир-тусур ўқ ёмғири бениҳоя эди. А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Жимликни темир ўйл ёқалаб ўрмалаётган тракторнинг тириллаши бузади. А. Тўхтахўжаев, Бегам тракторчи.

ТИРИЛМОҚ 1 Диний тасавурга кўра, жони кириб, қайтадан яшай бошламоқ. Мана шу саллалилардан бири бориб, бир марта «суғ» деса, унинг онаси тирилиб кетади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма ўлим ёқасидан қайтмоқ, ўлимдан қолмоқ; қайта жонланмоқ. Ҳа, мен уч

марта ўлиб, уч марта тирилдим. А. Убайдуллаев, Қонли издан. Оналар шундай.. ўлим билан олишувда енгіб чиқади-ю, шундан бошлаб ўзы оламдан күз юмгунча, болам деб, неча бор ўлиб, неча бор тирилади. Р. Файзий, Җүлгә баҳор келди. Муртазиннинг гаплари.. тирик мурда бўлиб қолган одамларни қайта тирилтириди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Қайтадан кўкариб ўса бошламоқ, жонланмоқ (сўлиганин ўсимлик ҳақида). Кун иссигида шалпайган кўчатлар кечга бориб тирила бошлайди. — Тагидан сув ўрмалаган ҳар тун ғўза тирилмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Қайтадан ишга тушмоқ; юришиб кетмоқ, жонланмоқ. Савдо иши анча тирилиб қолди.

Ўл десанг — ўлади, тирил десанг — тирилади Нима деса, шуни қиласидиган, итоаткор киши ёки ҳайвон ҳақида. [Фазлиоддин:] Ҳизматкор, малаи қандай бўлса?! У танини, жонини хўжайинлардан аямаса, нинадай нарсага хиёнат қиласа, ўл деса — ўлса, тирил деса — тирилса! Ойбек, Танланган асарлар. **Ўлиб-тирилмоқ** Бор кучи билан ҳаракат қилмоқ, тиришмоқ. **Ўлиб-тирилиб ишламоқ**. — Қиз бола кўча-кўйга чиққанда, қилнинг устидаги киргандай бўлади. Ҳеч ким ёмон демасин, деб ўлиб-тирилади, — деди Чиннинҳон Аброрга. П. Қодиров, Қалбаги куёш.

ТИРИНКА [фр. tricot] с. т. Уст кийим учун ишлатиладиган ип ёки ярим жун газлама. Махсум эса эгнидаги тиринка шимни ечиб.. булоқда ювинди. С. Анорбоев, Оқсой. Тиззалари титилиб кетган эски тиринка шимнинг почаларидан сув сирқиб оқар.. эди. Н. Фозилов, Дийдор.

ТИРИШ 1 от Терининг бурушуви натижасида ҳосил бўладиган чукур из; ажин, бурушик, тиришиқ. [Ҳамидахоннин] Нотинч юзида жисмайши эмас, тириши пайдо бўлди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Фолбин ингичка, узун, қон-кора ҳабашдай, кўзлари гилайнамо, сирли қиёфадаги юзи қат-қат тириш. Ойбек, Болалик.

2 сфт. Бурушган, тиришган. Опам қон-корайиб кетган тириш қўллари билан юзини беркитди-да, йиглаб юборди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИРИШИБ-ТИРМАШМОҚ Куч-ғайратини аямасдан, астойдил ҳаракат қилмоқ,

жон-жаҳди билан уринмоқ. [Кампир:] Ҳеч кимга хор-зор бўлмай, деб тиришиб-тирмашиб ётибман. Ойбек, Танланган асарлар. Азаматлар хўп тиришиб-тирмашиб, бригада ерини уч йилда дашт ҳисобига икки баравар кенгайтиришиди. Ҳ. Назир, Маёқ сари.

ТИРИШИШ тиб. Мускулларнинг тўсатдан файриихтиёрий равишда қисқариши.

ТИРИШИҚ 1 от Ажин босган, бурушган, тиришган жой; бурма, қат, ажин. Юз тиришиқлари.

2 сфт. Ажин босган, бурушган, тиришган. Тиришиқ юз.

ТИРИШМОҚ 1 Ажин, тириш билан қопланмоқ. Назаримда, юраклари санчдими, бурушаб кетган озгин юзлари бадтар тиришиди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Марҳамат унинг шишиб ётган лунжини кўздан кечираркан, худди қўлига игна киргандай, чеккалари тиришиб кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Аҳмаднинг пешонаси тиришиди, ҳозир ўйлайдиган пайт эмас эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бадани ёки бирор аъзоси оғриқдан ёки шундай оғриқ түғдирадиган ҳис-туйгу-дан тортишиш, тиришиш ҳолатида бўлмоқ. [Гулнор] Оёқларининг акашаклана борганини, бутун гавдасининг тириша бошлаганини сезди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг бошига муз югуриб, асаблари тиришиди. Ҳ. Фулом, Машъал. Ҳамма ёғим оғриб, тиришиб кетяпман. Мирмуҳсин, Меъмор. [Элмуроддинг] Яраси тиришиб, оғриб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.. ариқ бўйига жой қилиб, оч қоринга хўп қовун еди. Иситмаси кўтарилиб, тиришиб ётгани шуники. И. Раҳим, Ихлос.

3 Астойдил ҳаракат қилмоқ, уринмоқ. Бирорни ишонтиришга тиришмоқ. Болани юпатишга тиришмоқ. Ўзини оқлашга тиришмоқ. Тиришган тоғдан ошар. Мақол. — Дармони қуриған йигит ўзини дадил тутшишга тиришар, лекин мункиб-мункиб кетар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Матқовул қудуқдан сув тортиб турар, бу ёққа қараб-қараб кўяр, қулогига етиб келган гапларни эшитмасликка тиришар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ТИРИШИБ рвш. Астойдил, зўр бериб, куч билан, берилиб. Қария қовун, ошқовоқ.. ортилган замбилғалтакни тиришиб ҳайдаб келарди. Н. Аминов, Суварақ. Тиришиб машқ қилишим орқасида ҳамсабоқ ўртоқларим ора-

сіда иниш ёзішда пешқадам бұлдым. Н. Сафаров, Оловли излар.

ТИРИШКОҚ Ҳар қандай ишга астойдил ҳаракат қыладыған, тиришиб ишлайдыған; ҳаракатчан. *Үнинг зеҳни ўткір, ўзи тиришқоқ* эди, *мактабда* эңг күчли ўқыучилардан ҳисобланарди. П. Қодиров. *Уч илдиз. Мемлекеттің фаолиятінің шу ерда фаррошлиқдан бошлаган* эди. *Абжир, тиришқоқ қыз айни вақтда мұраккаб ұнтар — тикувчилікни құнтын билан ұрганды.* Газетадан.

ТИРИҚТИРМОҚ Олдига солиб югуртириб, зирқиатиб ҳайдамоқ. *У [Кудрат]* узун тол новдасини синдириб олди-да, сиғирини савалаганча, олдига солиб тириқтира кетди. Ҳ. Назир, Сүнмас чақмоктар. *-Шафтоли опчиқолмайды. Бөгөн амаки нақ гаврон билан тириқтиради, — деди Асрова қызларга.* С. Ахмад, Үфқ.

ТИРКАЛМА Бошқа бир уловға, машинаға тиркаб ишлатыладыған, ўзи мустақил юрмайдыған; тиркама. *Тиркалма плуг. Тиркалма сеялка.*

ТИРКАМА айн. **тиркалма.** *Тиркама культиватор. Тиркама сеялка.*

ТИРКАМАЛИ Бирор қуролни тиркаб, улаб ишлатышга мосланған; тиркамаси бор. *Тиркамали трактор.*

ТИРКАМОҚ 1 Бирор қурол, мослама ва ш.к. ни юргизувчи машина, уловға бириктиримоқ, уламоқ. *Вагонларни паровозга тиркамоқ.* Сеялкани тракторга тиркамоқ. — Қодирни дағы қылғыларда, шарқ томондан пачаги чиққан «Волга»ни юк машинаға тиркаб келишаётганини құршиди. Ж. Абдуллахонов, Тұфен.

2 Бирға құшиб құймоқ, қаторига құшмоқ, киритмоқ. *Мирза Мұхамеддин Иброхимовнинг ишига янғы ұхжасатлар тиркади.* А. Қақхор, Сароб. *Абдурасул Алексей билан маслаҳатлашиб, унинг [Турдабойнинг] аризасини құлоқтар ва даргумон одамлардан түшгандар аризалар делосыға тиркаб құйди.* П. Турсун, Үқитувчи. *Бұтабой.. Содиқ таранған құлоқтар рұйхатыға тиркаб юборди.* С. Ахмад, Ҳукм.

3 күчма Бириктириб, бөглаб құймоқ (әрдамчи, ұрганувчи шогирд сифатида). Яхши ўзлаштырмайдыған ўқыучини азлачилардан бирига тиркаб құйди.

4 Тирамоқ, сұямоқ. *Шафтолига айри тиркамоқ.* — Зикриә билан Азизбай уннинг [әшоннинг] құлтүғидан олиб, сұрига ўтқа-

задилар, ёнбошига парёстиқларни тиркаб құйдилар. Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Улар нарвончаны токчаларга тиркаб құйдилар.* А. Мұхтор, Чинор.

ТИРКИШ Арава шотисини әгар устида тутиб түрүвчи, иккі учи бириктирилған қалин қайышдан иборат от-арава азбалы. *Шұнда калынг аччиги келиб, сүйгән молининг терисидан тиркиш қилиб олибди.* «Олтін олма». Гёй ҳамма ишиң үзінг құлмоқчи бұлласан. Лекин шуни билки, тиркиш бұлмаса ҳам, отни аравага құшиб бұлмайды. Ф. Насиридинов, Ота ўғли.

ТИРМА: тирма мола Ҳайдалған ерни текислаш билан бир вақтда юза юмшатиши учун ишлатыладыған тишли мола; сихмола.

ТИРМАЛАМОҚ шв. Тирнамоқ, тимдамаламоқ. *Чақмоқ үзіннің ўткір панжалары билан күк қозини тирмалар.* М. Жабборов, Севинч ўшлари. *Құлларига тикан кирди, юзи өз өзіләр тирмаланды, роҳаты бадан күйлагининг этаги ынртілди.* А. Қаҳдор, Құшчинор чироқлари.

ТИРМАШМОҚ 1 Маҳкама ёпишиб, чирмашиб, юқори күтәрілмоқ, юқорига чиқмоқ. *Саккизта бола бирдан: «Бұнты, жуда соз!» дейшиди-да, деворға тирмашиб, томга гизиллаши.* Ойбек, Танланған асарлар. *Ана, улар құқынинг ёнбошида.. ўйл топиб, әккілардай юқорига тирмашиб кетшиди.* Ҳ. Назир, Сүнмас чақмоктар.

2 Маҳкама ушламоқ, ёпишимоқ. *Мен югуриб бориб, отамнинг оғигінә ёпишдім, ранги құв ўчған, титраб турған Айвар уннинг иккінчи оғигінә тирмашиб.* Ҳ. Ахмад, Ким ҳақ? *Назокат ариқдан чиқиб олиши билан белигана билагига қаттық титрөк құллар тирмашаётганини күрди.* А. Мұхтор, Опа-сингиллар.

ТИРМИЗАК 1 кест. Ҳали құлдан бирор иш келмайдыған, турмушнинг оғиренгилини күрмаган шахс маъносида құлланады. Сен мен айтадыған ашулага ҳам ҹанғ солдингми, индамаган сари бошимға чиқиб олмоқчимисан ҳали тирмизак. С. Кароматов, Ҳижрон. *Ҳамма ығыттар урушға кетди.* Далада хотинлару қарилар, тирмизакдай бұлғылар, болалар, ишлаганмиз. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Шұх болаларға нисбатан «шумтака», «тирранча» каби маъноларда ишлатыладыған үндалма. Ҳој, омон бұлғурлар, буларни [бо-

лаларни] қаердан топдинглар? Қидирмаган жоёйим қолмади-я! Ҳа, тирмизаклар! П. Қодиров, Қалбдаги күёш. Мабодо биронта бола томдаги кантарга тош отса, «шиферни тешасан, тирмизак», деб уйигача қувиб боради. С. Ахмад, Чўл шамоллари.

ТИРНАМА: тирнама асбоблар мус. Торларини бармоқ учлари, ноҳун ва ш.к. билан тирнаб, чертиб чалинадиган асбоблар (дутор, танбур, дўмбира, балалайка ва б.)

ТИРНАМОҚ 1 Тирноқ ёки ўткир учли нарсалар билан тилмоқ, юлмоқ, тимдаламоқ. Мушукча боланинг қўлуни тирнаб олди. ■ Соч юлиб, ерни тирнаб қилдилар фарёд. Файратий. Зуҳра бегим ёлғиз ўғлининг тобутда бошиз ётган танасини кўргандা, ўзининг калласига муштларини уриб дод солди, юзини қўли билан тирнаб, қонатиб ўборди. П. Қодиров, Ўлдузли тунлар.

2 кўчма Ҳудди тирнаш каби ҳаракат ва унинг таъсирига нисбатан қўлланади. Сөвук шамол баданин тиканли тили билан тирнар, нимдош кийимдан ўтиб санчар ва қалтиратар эди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. Аммо Йигиталининг бугунги иши унинг ичини тирнаб ўтди. И. Раҳим, Зангори кема капитани. ..юрагимни тирнаб турган фикрларни тушуниб, самимий маслаҳатингиз, ширин сўзларингиз билан мадад берсангиз эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ичини мушук (ёки ит) тирнамоқ қ. ич. Шу вақтгача шоирнинг ҳаёти учун қўрқиб, ичини ит тирнаётган вазир енгил нафас олиб.. бош эгуб қўйди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТИРНОҚ 1 Бармоқлар учининг орқа томонидаги этга ёпишган, бармоқларни ҳимоя қилувчи, шоҳсимон моддадан иборат тузилма, қоплама. Тирноқ ўстироқ. Тирноқни қайчи билан олмоқ. ■ Maxсум ўсиқ тирноқларини Бобоқулнинг бўғзига ботиришига ҷоғлаб, хезланаб кела бошлади. С. Анорбоев, Оқсой. Ботирили тирноғи билан столни чертиб ўтирас, нима ҳақдадир ўй ўйларди. С. Ахмад, Ҳукм.

2 Баъзи ҳайвон ва қушларнинг панжаси ёки чангалидаги учи қайрилган, ўткир, шоҳ моддали ўсимта. Бургутнинг тирноғи. Мушукнинг тирноқлари. ■ Шерни шер қилган – тиши билан тирноғи. Р. Жуманиёзов, Сўз кўрки – мақол.

3 иш. От түёғи. От тирноғига теккан тош Ёнғоқдай ушалиб кетди. «Нигор ва Замон». От тирноғидан чиққан қўмлар Қозондай овдарилиб ётди. «Гулихиромон».

4 кўчма Фарзанд, бола. Тирноқ кўрмоқ. Тирноққа зор бўлмоқ. ■ Ободон хола Сафо ота билан эллик ўйл бирга турмуш кечирди. Аммо уларга тирноқ насиб этмади. Р. Отаев, Сиз нима дейсиз? Гулнор билан ўн уч ўйл бирга туриб, тирноқ юзини кўрмадик. Ойдин, Икки кўзи шунда.

5 кўчма маҳс. Баланд симёғочларга, мачталарага кўтарилиш учун оёқ қийимига маҳкам боғлаб олинадиган тишли ўроқсимон темир асбоб. [Акбаралини] Баъзан кечалари ҳам чақириб қолишиса, ўйқ демай, брезент шимини кийиб, шалдир-шулдир занжирли «темир тирноқ»ларини елкасига илиб чиқиб кетарди. А. Мухтор, Чинор.

6 айн. қўштириоқ. Охирги колонкада, тирноқ ичиди, «Тузук одамларнинг болалари» деган мақола бўлиб.. П. Турсун, Ўқитувчи.

Тирноғини ўстирмаслик Бирорвинг бири икки бўлишига, ўнгланишига, бойишига йўл қўймаслик. - Сиз ҳам хизматчининг тирноғини ўстирмайдиганлардан экансиз, – Йўлдошбой шундай деди-ю, бойнинг бетига тик қараганча тураверди. Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Тирноқдан (ёки тирноқ орасидан, остидан, тагидан) кир изламоқ (ёки ахтармоқ, қидирмоқ) Арзимаган ёки йўқ нарсадан камчилик топиб, бирорни ноҳақ айблашга, унга тухмат қилишга уринмоқ. Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Ўқтам:] Гап ташувчи, тирноқдан кир изловчиларни, чақимчиларни мен жуда ёмон кўраман. Ойбек, О. в. шабадалар. Дарров тирноқ тагидан кир қидирасиз-а, Самадов? П. Қодиров, Уч илдиз. Тиши-тириғигача ёки тиши-тириғи билан ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарса, ҳаракат-ҳолатни кучайтириш учун хизмат қилали. Тиши-тириғигача қуролланмоқ. ■ Ман бир парча бошпанамга тиши-тириғим билан ёпишганимдан ҳафсаласи пир бўлаёзганди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИРНОҚДАЙ, -дек Кичкина, зигирдай, бир парча. Тирноқдай бола. ■ Ҳой, Шоди.. ўйда тирноқдай ҳам кўмур қолгани ўйқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТИРНОҚЛАМОҚ Тирноқларини ботириб, чизик ҳосил қилмоқ; юлмоқ, тимда-

ламоқ, тирнамоқ. *Меҳмон* [меҳмонхонадаги] номерни кўздан кечирди, ярқираб кўзни қамаштираётган жиҳозларни бирма-бир ушлаб, силкитиб, тирноқлаб, ҳидлаб кўрди. А. Қаҳҳор, Думли одамлар. *Кашал бўлиб шўрли икки улига, Тирноқлаб юзини, фақир қон этиб. «Эрали ва Шерали».*

ТИРНОҚЧА I Тирноқ с. кичр. *Кўнғиз оёқлари бир қанча бўғимлардан иборат бўлиб, ўтқир тирноқчалари билан тамомланади. «Зоология».*

ТИРНОҚЧА II рвш. Озгина, жиндай. У тирноқча ҳам ғам емайди. — *Тирноқча жойимни сен хотин талоқча бермаганим бўлсин!* Ойбек, Танланган асарлар. *Пулига тирноқча ҳам куймади, болаларимнинг бошидан садақа дерди-ю, аммо..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТИРР тақл. с. Латта, қоғоз йиртилганда чиқадиган товушни билдиради. *Шим тизасидан тирр этиб йиртилди.*

ТИРРАҚДАЙ: тирракдай қотмоқ Роса қотмоқ, бутунлай қотиб қолмоқ (кишининг ҳолати ҳақида). *Ювош ҳам мени кўриб, ютаётган нони ҳам бўғзидаб қолиб, тирракдай қотди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга киришим билан тирракдек қотиб ухлабман.* А. Қодирий, Улоқда. *Кечаси роса ичиб, наша солиб дамланган ошдан қорнига сиққунча еб, тирракдай қотган Розиқ кўрбоши билан йигитларининг оёқ-кўлларини боғлаб.. шаҳар турмасига жўнатилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ТИРРАНЧА айн. **тирмизак**. *Турдибой халфа очиқ чехра билан гап бошлади: -Кўп яхши бўлибди-да, бу тирранчаларни ўқитиб мулла қўлмасангиз, кўча чангитишдан бошқани билмай қола беради.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳар хил тирранчалар пайдо бўлибди.. у тирранчалар ҳар қадамда бўлмагур маслаҳатлар беришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИРРАҚИ 1 Ҳадеб тиррақилайверадиган, ичикетар. *Тиррақи бола. Тиррақи мол.* Тиррақи бузоқ подани булғар. Мақол. — *Улар [қўзилар] ҳали ёш-да, чироқ, ўз фойдаларини билмайди.* Агар ҳам сут эмиб, ҳам ўт еб, тиррақи бўлиб юришини афзал кўришига, оналарига қўша қолай. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ориқ; ўлакса, нимжон. *Олган ойлигига берса, тўртта тиррақи қўй беради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Тиррақи бузоқ подани булғар Бир ёмоннинг бўлмагур, нопок иши унга алоқадор

бошқаларга ҳам таъсир этиши, бошқаларни ҳам булғашини билдирадиган мақол. *Ҳамма ўлиб-тирилиб ишлаб юрса-ю, бир тиррақи [бузоқ] подани булғаса, ҳали кўрасан, бунинг исноди бутун бригадага тегади.* Ш. Ғуломов, Бўз ер уйғонди. — *Поданинг ичидаги битта тиррақиси бўлса, ҳаммасини булагайди.* Булғама хотинларни сен, — деди Ширмонхон зарда билан. С. Зуннунова, Олов.

ТИРРАҚИЛАМОҚ с. т. Ичи кетиб, ҳамма ёки булғамоқ.

ТИРРИҚ Ўйинда ва умуман олди-берди, савдо-сотиқ ва б. муомалаларда бошқаларни алдашга, тонишга, фириб беришга ўрганган; фирром, фирибгар. *Тирриқ, ўйинчи. Тирриқ одам.* — *Анави тирриқлар кўп ишларни бўйнига олмаслиги мумкин.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

Таъби (ёки табиати, кайфи) тирриқ Бирор нарсадан ранжиган, хафа; кайфи бузуқ. *Илҳомчанинг.. кўнгли ғаш, таъби тирриқ, овози синиқ.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. [Назар:] *Уйга борсам, хотиним табиатимни баттар тирриқ қилди.* С. Зуннунова, Кўзлар. *Оғир юқ кўтарған кишидай аранг ўтирган еридан қўзғалди.* Унинг таъби тирриқ эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИРРИҚЛИК 1 Тирриқ шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат; фирромлик. *Ҳафиз ошнасининг баъзида тирриқлик қилишини — жон койитмай кўпроқ нуя топишнинг кетига тушганини пайқаса ҳам, негадир унга эътиқоди баланд эди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. *Турғунбой ака бўлса, биз нима учун қайғураётганимизни ўйламай, томорқам деяпти, тўғрироғи, у фирромлик қиляпти.* Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

ТИРС тақл. с. Чўғдан учқун отилганда, ип узилганда чиқадиган кескин, кучсиз товуш ҳақида. *Нимадир тирс этиди: қизил уруғ қувон дум берди шекили.* А. Эшонов, Дутор.

ТИРСАҚ I 1 Кўлнинг билак суюги билан елка суюги кўшиладиган, букилиб бурчак ҳосил қиласидиган жойи, бўғими. *Назоқат тирсагини столга қўйди-да, чироили панжалари билан юзларини силаб, ноз ва эркалик билан сўз бошлади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. — *Ҳаммасини қанчага берасан? — деб Карим тирсаги билан Ойтутини секингина туртиб қўйди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Бондаръ чиқаётуб, Анна Ивановнанинг*

тирсагидан одоб билан тутди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Енгнинг қўлнинг шу ерига тўғри келадиган жойи, қисми. Туробжон эшикдан ҳовлиқиб кирап экан, қалами яктағининг енги зулғинга илиниб, тирсаккача ўиртилди. А. Қаҳҳор, Анор.

3 Нарсаларнинг бурчак ҳосил қилиб букилган жойи ёки қисми. *Трубанинг тирсаги. Валнинг тирсаги.* — Эътиборсизлик, шошқалоқлик қилинади-ю, чизиқдан чиқишиади: лова муюлишида паст-баландлик, бир метр келадиган қийтиқ тирсак пайдо бўлиб қолди. Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

4 тар. Узатилган қўл бармоқларини учидан тирсагигача бўлган масоғага тенг узунлик ўлчови бирлиги (тахминан ярим метр ёки ундан ошиқроқ).

Тирсакни тишлаб бўлмас Кўриниб турган, аммо қўлга киритиб бўлмайдиган нарса ёки амалга ошмайдиган орзу ва ш.к. ҳақида айтиладиган матал.

ТИРСАК II Тилда пайдо бўладиган сўгальсимон бўртиқ, чиқиқ; сариқча. *Тилимга тирсак чиқиби.*

Тилингга тирсак чиқармиди Айтиш, гапириш лозим бўлган гапни айтмаган, билдирамган шахсга нисбатан қўлланади. «Кечиринг мени, сизни билмай..», деса тилига тирсак чиқармиди?

ТИРСАКЛАМОҚ Тирсаги билан бир иш қўлмоқ (суюнмоқ, туртмоқ, қормоқ, пишитмоқ ва ш.к.). *Столга тирсаклаб ўтиримоқ.* — *Отаси Мирзахўжа новвой ҳамир тирсакламоқда, ўғай аяси Зиёдабиби ун эламоқда.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ТИРСИЛЛАМА Терисига, қобигига сифмас даражада тўлишган, етилган; бўлиқ. [Сўнагулнинг] Лаблари ҳам етук қизларга хос бўлиқ, тирсиллама. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИРСИЛЛАМОҚ I «Тирс» этмоқ, кескин, кучсиз овоз чиқармоқ, чирсилламоқ. Цемент солинган ҳалта тирсиллаб, ёрилиб кетди. Курук ўтин тирсиллаб ёна бошлади.

ТИРСИЛЛАМОҚ II 1 Терисига, қобигига сифмас даражада тўлмоқ, тўлишмоқ, тўлиб, ёрилар даражага етмоқ. Сигирнинг елини тирсиллаб кетибди. — Тўлишган, орқа-бели тирсилламаган гўзал гавдасини серқиллатиб, Дилдор даҳлиздан хона ичига кирди. Ойбек, Навоий. Семизликдан кўзлари қи-

силиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсиллаб ёрилиб кетгудай. А. Муҳиддин, Чап чўнтақ.

2 кўчма Тўлиб-тошмоқ (куч-қувват, файрат ва ш. к. ҳақида). Норғул, ўмровлардан куччи тирсиллаб, Чўпон чиқиб келди кашта ўтводан. Зулфия. Мушакларида куч-қувват тирсиллаб турибди. С. Акбаров, Отамнинг хаёллари.

ТИРТАЙМОҚ Аразлаган, ранжиган ёки зарда қилган кўйи чимирилмоқ, лаб-лунжини осилтиримоқ, тумшаймоқ. [Жўра] Ўқишига борадику-я, аммо [синфдошлари] «Кечакетган эдинг кеккайиб, бугун келдингми тиртатайиб?» дейишса, нима қилади. Н. Назаров, Замон.

ТИРТИШМОҚ 1 Тарангланиб бурушмоқ, тиришмоқ. *Костюмингиз тор экан, елкаси тиртишиб ётибди.*

2 Битиб буруш-тириш бўлиб қолмоқ. Яраси битиб, юзи тиртишиб қолибди.

ТИРТИҚ Битган яра, жароҳат ўрнида ҳосил бўлган ямоқ; чандиқ. *Унинг хотини.. гоҳ-гоҳ зиддан Боқижоннинг бўйнидаги тиртиғига қараб қўяр эди.* Ойбек, О. в. шабадалар. Йигитнинг қора магиздан келган чўзиқ юзи, айниқса, қош-кўзининг қоралиги уни бир оз лўлига ўхшатиб кўрсатар, лабининг четидаги пичоқ тилгандай ингичка, чуқур тиртиғи негадир бу ўхшашликни тагин ҳам кучайтирган эди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

ТИРҚИРАМОҚ 1 Ҳар томонга тарқалиб кетмоқ, қочмоқ, тўс-тўс бўлмоқ. Эшик оғзида уймалашиб турган қизчалар ён-ёққа тирқираб, гойиб бўлишган эди. С. Анорбоеv, Мехр. Илгарилар бу ерга елкасига милтиқ тақиб, ёнбошига чарм ҳалта осган отлиқлар келар, одамлар уларнинг қорасини узоқдан кўрибоқ, «солиқчи» дердилар ва бекингани жой ахтариб, тирқираб кетардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Отилиб чиқмоқ, шиддат билан чиқиб, атрофга тарқамоқ, сочилимоқ (суюқлик ҳақида). Ярадан қон тирқираб кетди. — [Эргашининг] Чап бош бармогидан тирқираб қон оқяпти. А. Мираҳмадов, Кулган чечаклар. У [Майна] ўзини босишига уринса ҳам бўлмади — икки қўзидан севинч ёшлари тирқираб кетди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ТИРҚИШ 1 Бир-бирига зич ёпишмаган эшик табақалари, тахта ва ш.к. орасида

ҳосил бўлган тор ва узун бўш оралиқ. *Дера-за тирқишидан муздек ҳаво кирапти.* ■ Эшик тирқишидан йўлакка ишдек ингичка нур тушди. С. Аҳмад, Уфқ. Эшелоннинг кейинги тўхтасида вагон тирқишидан қараб турган Истроил Азимов бу станцияни таниб, «Пенза», деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Узун тешик, ёриқ, узун дарз. Эски бинонинг деворларида ҳар томонга тарқалиб кетган тирқишилар пайдо бўлибди. Газетадан.. «молхонанинг тешик, тирқишиларигача дори септирди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТИРҒАНМОҚ айн. **сирғанмоқ**. *Тирғаниб ўиқилмоқ.* ■ Тирғаниб, лой сачратиб юргурган Гулнор, ўз эшигидан бир нафас тўхтаб, кечин-маларини онадан яширишга қанча уринмасин, буни эплай олмади. Ойбек, Танланган асарлар. Турсуной анҳорга келиб, сув оламан, деб қўйқисдан тирғаниб, сувга тушиб кетди. Газетадан.

ТИРҒАНЧИҚ айн. **сирғанчиқ**. *Тирғанчиқ жой.* ■ Йўл қатқалоқ, тирғанчиқ бўлганлигидан мотор қаттиқ овоз чиқариб гувуллар.. эди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ТИС унд. с. Отни орқага тисаришда айтилади.

ТИСАРИЛМОҚ 1 Тисармоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Машина сал тисарилса, ўйл очилади.* ■ *Тўра.. орқасига тисарилаб, югуриб келиб, бутун куни билан сакради.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Душман энди олға югуриш ўрнига тисарила бошлади.* Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев. *Бульдозерлар бири олиб, бири қўйиб вағиллайди.* Орқага тисарилади, олдинга интилади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 кўчма Тутилган йўлдан, фикридан, зътиқодидан ёки азму қарори, шахти ва ш.к. дан қайтмоқ, чекинмоқ. *Ишнинг ҳақлигига ишонсанг, унга астойдил кириш, тисарилма.* ■ *Бу [мафқуравий] соҳадаги ҳар бир бўшашиш, ҳар бир тисарилши ёт ғояларга ўйл очиши бўлиб чиқади.* Уйғун, Сўнгти пушаймон.

ТИСАРМОҚ 1 Орқаси билан юргизмоқ, орқаси билан юргизиб, кетига қайтармоқ. Чавандоз отини тисарди. ■ Қиз.. уни [мулла Бурҳонин] ҳужра ичига қаратма тисариб, «шошман».. депти. С. Айний, Эсадаликлар. У [Кумри] машинани тисариб, чап томонга сал бурди. С. Аҳмад, Ойдин чечаклар.

2 Чекинишга мажбур қилмоқ. *Душманни фронт бўйлаб тисардик.*

ТИСАРТМОҚ айн. **тисармоқ**. Ҳали кучли бу лаънати ёв, ўзинг кўрятсан, бир сурганча тисартиб олиб кетиши қийин бўляпти. В. Софуров, Вафодор.

ТИСКИ [р. тискати – «сиқмоқ, қисмоқ; босмоқ» фл. дан ясалган от] тех. Ишлов бериладиган буюмни сиқиб, маҳкамлаб қўйиш учун хизмат қиладиган слесарлик асбоби; гира, исканжа. Ҳасан тискига дам болганинг бир қиррасини қисар, зўр бериб эговлар эди. Ибоҳон, Улуг кун. Станок плитасида катта болтлар билан мустаҳкамланган тиски полга тушиб, ўртасидан ёрилди. Газетадан.

ТИСЛАМОҚ Орқаси билан юргизмоқ, тисармоқ. Аравани тисламоқ. ■ *Ўроқ шофферга машинани орқага тислашни буюорди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ТИСЛАТМОҚ айн. **тисламоқ**. Улар бир-бирларининг отлари тумшуғига қамчи уриб, уни кейин тислатиб, ўзлари олдин ўтишига ҳаракат қилардилар. С. Айний, Эсадаликлар.

ТИСС унд. с. Овоз чиқармасликка ёки секин сўзлашга ундаш учун ишлатилади. -Tiss, – Абдулла дик этиб ўрнидан турди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ТИТАН I [юн. Titan – юнон мифологиясида Уран (осмон) ва Гея (ер)дан туғилган биринчи авлод фарзандлар номи] Менделеев даврий системасининг IV турұхига мунсуб кимёвий элемент; пўлатсимон ялтироқ қаттиқ, коррозиябардош металл.

ТИТАН II Сув иситадиган ёки қайнатадиган маҳсус курilmали катта идиш. [Эргаш:] -Мана бу эса титан дейшлади, – деди сув қайнататётган ялтироқ идишини кўрсатиб. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИТИҚ 1 сфт Титилиб, тўзиб увадаси чиққан, титилиб кетган, дабдала. Титик китоб. Титик кўрпа. Титик сават. Титик қон.

2 от Нарсанинг титилган, тўзган жойи; титилган, тўзган нарса. *Дастурхоннинг титиги. Шляпанинг титиги.*

ТИТИГИ ЧИҚИБ (ёки ўйнаб) кетибди 1) титилиб, тўзиб увадаси чиқибди, жулдурулдурулди, дабдала бўлибди. *Кўрпанинг титиги чиқиб кетибди.* Диваннинг титиги чиқиб кетибди; 2) кўчма дабдаласи, мажафи чиқибди, тор-мор бўлибди. *Душман отрядининг титиги чиқиб кетди.* Титигини чиқармоқ Қаттиқ қалтакламоқ, дабдала қилмоқ. Шу қилганингга бир уриб, титигинги чиқариб

юборайми? Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ТИТКИЛАМОҚ Титиб, ковлаштириб бирор нарса қидирмоқ; титиб, ковлаштириб остин-устун қилмоқ. Стол яшигини титкиламоқ. Ҳужжатларни титкиламоқ. Товуқлар гүнг титкиламоқда. ■ Афандининг қизчаси ўйни титкилаб юриб, кўзи отаси-нинг ҳалиги халтасига тушиб қолди. «Латифалар». «Шунгаямми», — дедим ичимда ва қидиришга арзимаса ҳам, шу қизни хурсанд қилиш учун, икки қўлум билан тупроқни титкилашга тушдим. Ойдин, Икки кўзи шунда.

ТИТМОҚ 1 Тўда, тўп ҳолидаги нарсани у ёқ-бүёқса сочмоқ, ағдармоқ, тўзитмоқ. Бундан кўра гүнг титганинг яши эмасми, кекса товуқ! Ойбек, Танланган асарлар. ..тахта қўмирларини, чинни парчаларини этик учи билан титди. Ҳ. Фулом, Машъал. У жангиларнинг техника ва тактика ҳақидаги мулоҳазаларига аҳамият бермагандек, чўғни титиб ўтириди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Ковлаштириб, ағдар-тўнтар қилиб қармоқ, титкиламоқ. Сандиқни титмоқ. Ўйни титмоқ. ■ Қизил крест аломатли брезент сүмканни титиб, дори олди-да, Мурзинга тутди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Қоғозларини қанча титсан ҳам, лаънати дафтар сира-сира топилмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Кечқурун ўзида бор журналларни титиб, Улфатнинг шебрларини тонди. А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Юлиб, саваб, қоқиб ёки бошқа ўйллар билан юмшатмоқ ва чант, хас-хашакдан тозаламоқ. Пахта титмоқ. Жун титмоқ. ■ Ғозибой ака билан Рўзибой акалар паншаха билан хирмонда тинмай пахтани титиб туришсин. Мирмуҳсин, Михлар ва пўқаклар.

4 с. т. Пора-пора қилмоқ, дабдала қилмоқ, мажағини чиқармоқ. Ҳозир кўзига кўринсанг, титиб ташлайди. А. Қаҳҳор, Сароб. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТИТ-ПИТ: тит-пит бўлмоқ Титилиб-сочилиб кетмоқ, тўзиб кетмоқ; остин-устун бўлмоқ. Ўйлаб километр масофада ян-янги кабеллар тит-пит бўлиб кетган эди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **ТИТ-ПИТ ҚИЛМОҚ** 1) титкилаб, титиб, остин-устун қилмоқ, тартибсиз ҳолга келтирмоқ; 2) кўчма миридан сиригача текширмоқ, текши-

риб остин-устун қилмоқ, ков-ков қилмоқ. **ТИТ-ПИТИНИ ЧИҚАРМОҚ** 1) адабини бермоқ, бурнини ерга ишқамоқ, тавбасига таянтиримоқ. Менга қаранг, Афандиҳон, Бўта яна раис бўлади. Аммо лекин унга тухмат қилганинг тит-питетини чиқазаман. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) айн. тит-пит қилмоқ.

ТИТРАМОҚ 1 Совуқдан, қўрқувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизликдан, касаллик ва ш.к. дан қалтирамоқ. Ҳаёт пиқ-пиқ ўйфлар, елкалари дир-дир титрар эди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қўзларимиз тўқнашибди-ю, унинг лаблари титраб, қўзларидан иккни томчи ёш думараб кетди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Шодлигимдан ўзимни ўйқотаёздим, дағ-дағ титрайман. Газетадан.

2 Қимирламоқ, тебранмоқ, силкинмоқ, ларзага келмоқ. Баланд, тўғри ўғсан, учлари бир-бирига туташган қатор тेраклар жимгина титрайди. Ойбек, Танланган асарлар. Али тажанганинг сарғиши мўйлови титраб кетди. Ойбек, Қуёш қораймас. Фуломжоннинг гурзиси асов тош устига даҳшат билан урилганда, бутун тоғ титраб, унгур ичи гумбурлаб кетар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Титроққа ўхашаш бўйниб-бўйниб чиқмоқ, ифодаланмоқ (овоз, товуш ҳақида). Қаттиқ титраган дераза орқали узоқда ўт-бўронлар кўриниади. Ойбек, Қуёш қораймас. -Қалай энди, тузукмисиз? -Шукур, раҳмат, — унинг овози титраб, гапининг охирни яхши эшиштимади. С. Аҳмад, Ҳукм. Ўйнинг яқиндагина сирланган, бўёқ иси анқиб турган шифти остида топ садолари титраб кетди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

4 кўчма Титроққа ўхашаш ифода бермоқ, ҳаракатланмоқ. Сўзлар экан, юраги машъум бир эҳтимолнинг даҳшатидан титраб, тили ҳам осонлик билан ҳаракатланмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИТРАМА айн. титроқ 1. Унинг ҳайқиришларининг ўзидаёт ҳар қандай рақибнинг тиззасига титраттма тушади. Э. Самандар, Тангр кууду.

ТИТРАШ 1 Титрамоқ фл. ҳар. н. Баданинг титраши тўхтади.

2 тиб. Бирор аъзо, (кўпинча қўл, оёқ ва юз) мускулларининг беихтиёр ритмик равишда титраб туриши.

ТИТРОҚ 1 от Совуқдан, қўрқувдан, ҳаяжондан ёки дармонсизлик, касаллик ва

ш.к. дан юзага келадиган тайришуурый ҳаракат, қалтироқ. [Сидиқжоннинг] Телеграмма қозозини түтиб турган қўли титрарди. Бу титроқ аста-секин бутун вужудини қамраб олди. Э. Усмонов, Кўнгил. Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан ғазабдан қалтиради ва титроғини босиши учун пахта төрареди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 сфт. Титраб, қалтираб турадиган, титрайдиган, титроқли; қалтироқ. *Титроқ қўл.* Титроқ оёқ. — Муҳаммаджон унинг титроқ лабларига суқланиб қаради-ю, лекин журъат этолмай, қўлидан чўпиллатиб ўнди. П. Қодиров, Уч илдиз. Замира унинг титроқ вужуди ва ҳаддан ташқари оловли қарашига тоб беролмай, стол устига пастроқ энгашди. П. Қодиров, Уч илдиз.

3 сфт. Тўлқинланиб ёки узилиб-узилиб чиқадиган (асосан овоз, товуш ҳақида). У, оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Титроқ босмоқ (ёки турмоқ, кирмоқ, югурмоқ) Титроқ пайдо бўлмоқ, эгалламоқ. *Наҳотки Аҳмад танбал қўлга тушган бўлса?* Унда сир очилади.. Ёқуббекни титроқ босди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Кўйинг, дадаси, ҳадеб ич-ичинизни тимдалайверманг.* Ҳар чўт қоққанингизда бир титроқ турди. Ҳ. Ғулом, Машъал. *Ўрмонжон «Кўрққан олдин мушт кўттарар»* деган хаёлда вужудига титроқ кириб, секин курсига ўтирад экан.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Майна бир дақиқа кўзини юмди, ғазабдан бутун азосига титроқ югурди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ТИТУЛ I [лат. *titulus* — устига ёзилган ёзув; фахрий унвон] плсрф. Китобнинг унинг номи, муаллифи, нашр қилинган йили ва жойи, нашриёт ёки уни нашр этувчи ташкилот номи кўрсатилган биринчи бети; титул вараги. *Китобнинг титули.* — Унинг [китобнинг] муқоваси, титул вараги, шунингдек, бошқа айрим бетлари ҳам жуда эътиборсизлик билан вёрстка қилинибди. Газетадан.

ТИТУЛ II Миллий ва б. турли ҳуқуқлар асоси; айрим кодекс ёки қонунлардаги алоҳида бўлимча.

Титул рўйхати Курилиш обьектларини қуриш учун керак бўладиган, обьектнинг номи ва ўрни (жойи), лойиҳавий куввати,

смета бўйича баҳоси ва ш.к. кўрсатиладиган рўйхат. Яқинда ҳукумат титул рўйхатларини тасдиқлашнинг янги тартибини белгилаб.. камчиликларни ўйқотди. Газетадан. 1984-1985 йилларнинг титул рўйхатларига киритиладиган обьектлар бинокорлик материаларининг ҳамма турлари билан.. таъминлаши лозим. Газетадан.

ТИФ [юн. *typhos* — тутун; онгнинг, ақлхушнинг хиралашуви] тиб. Иситма ва онг парокандалиги, хиралашуви билан кечадиган оғир юқумли касалликларнинг умумий номи; терлама. *Орада беш ой ўтгандан кейин, унинг бўйга етган қизи тиф билан оғриб, ўн етти кун дегандা вафот қилди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТИХИР с.т. Сўзга, маслаҳатга кирмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. *Тихир бола.* *Тихир от.*

ТИХИРЛАНМОҚ Тихирлик, ўжарлик қилмоқ, қайсарлиги тутиб туриб олмоқ.

ТИХИРЛИК Тихирга хос хусусият, хатти-ҳаракат; қайсарлик. *Ўчоқбошида идиштовоқларни юваётшиб, ҳамма гапдан хабардор бўлиб турган Ўринбу қайнатасининг тихирлигидан уялди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Кампир неварасининг олдига уни-буни қўйиб, қистайверади, Обида бўлса, нуқул «йўқ, йўқ», деб тихирлик қилаверади.* Р. Раҳмонов, Чангальзордаги шарпа. *От негадир тихирлик қилиб, юрмай туриб олди.* С. Аҳмад, Чўл бургуги.

ТИШ I 1 анат. Овқат ейиш, тишлиш, чайнаш, тутиб туриш учун хизмат қиласидиган аъзо. *Курак тиш.* *Озиқ тиш.* *Фил тиши.* *Тилла тиш.* *Тиш чўткаси.* *Тиш настаси.* *Тиш доктори.* *Тиш тозаламоқ.* *Тиш қўймоқ,* *Тишин сугурмоқ* (олмоқ). — Жувон елкаси оша Сидикжонга қараб, оппоқ, маржондек тизилган тишларини ярқиратиб илжайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Тиш ёрмоқ 1) тиши кўрина бошламоқ, чиқа бошламоқ (ёш бола, гўдак ҳақида); 2) гап билан билдиримоқ, оғиз очмоқ; айтмоқ. *Бу тўғрида қўшнимизга тиш ёрган эдим, у: -Битта-яримтасининг томогини мойламабсиз-да, – деди.* «Муштум». *Таранцевнинг аллақаёқча бош олиб кетганидан хабардор бўлса ҳам, бирорга тиш ёрмади.* «Муштум». **Тиши чиқмоқ** Маълум сўз ёки сўз биримаси билдириган иш-фаолият, соҳада улгайланликини,

танилганликни билдиради. ..кечагина шинель кийган Чернецов, ҳарбийда тиши чиқиб, ҳарбийда балогатга етган капитанга тактикадан дарс бермоқчи, деб ўйлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Олғирлик билан тишим чиқди, беҳуда гаплар билан тилим бурро бўлди. «Муштум». Тиши ўтмоқ Моҳиятига тушунмоқ, акли етмоқ, ҳал эта билмоқ. Газета ёки китоб ўқиганида, айниқса, техникага оид брошиораларни ўқиганида, бавзиларига тушунмаяпти, ўзининг таъбери билан айтганда, тиши ўтмай қоянти. Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. Тишида (ёки тишининг кавагида ёхуд орасида) сақламоқ Ниҳоятда эҳтиётлик билан (кимсага билдиримай, кўрсатмай) сақламоқ. Лекин бир илож қилиб тишимда сақлайман уни. Ойбек, О.в. шабадалар. Ма, ол. Бирор кунингга яраб қолар, тишининг орасида сақлаб юргандим. «Муштум». Афандининг тиши кавагида асраб юрган юз танга пули бор эди. «Латифалар». Тишини тишига қўймоқ Бор куч-имконият билан ўзини тутмоқ, чидаган ҳолда тутмоқ. Ножёя гапларни бошингиздан чиқариб ташланг, акаси жонидан, унақа вақтлар ўтиб кетган, тишини тишига қўйинг-да, дам бўлинг, бости-бости қилиб юборамиз. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Тагин ҳам фарзанд экан. Тишини тишимга қўйиб кузатдим. «Муштум». Тишини қайрамоқ Тайёрланмоқ, бирор нарса учун ўзини чоғлаб турмоқ. Йўлчи тишини қайраб, бойваччанинг кўкрагига бир мушт тушириди. Ойбек, Танланган асарлар. Тишини қайраб тур, ука, сал қўл бўйасин, катта тўй қилиб бераман. Ойбек, О.в. шабадалар. Тишининг оқини кўрсатмоқ (Тишини кўрсатиб) иржаймоқ, ишшаймоқ, тиржаймоқ. Шундай табаррук одамга қайси бетим билан тишининг оқини кўрсатаман? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тиш-тирноги билан Қаттият билан, бутун имкон билан. Тиш-тирногим билан шу ерда, шу болаларнинг севгага ўқитувчиси бўлиб қолишга тиришаман. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Курол, асбоб, машина қисмлари ва ш.к. нинг (тишига ўхашаш) ўткир, учли қисми. Арранинг тиши. Қирғичнинг тиши. Тароқнинг тишилари. Омочнинг тиши. — Аввалги йилларда ҳам трактор ишларди, болалар тушмагур тишини саёз ботиришарди, ҳозир унақаси ўйқ. С. Маҳкамов, Катта рулда. Тош омочнинг тиши шаклига кирганда, полвон

кўриб маъқуллади.. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Аммо чигириқ ўқининг тиши чигитни чайнаган чоқда ишчиларнинг айлантиришга кучи етмас ва қулоқни чапта айлантириб, қайтадан олдин босишига мажбур бўлар эдилар. С. Айний, Қуллар.

ТИШ II с.т. Таш, сирт, ташқари. Мол оласи тишида, одам оласи ичида. Мақол. — Ўзи тишидан ялтираб кўринса ҳам, ички жиҳатдан сурбет бир кимсага ўхшаб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШАМОҚ Тиши чиқармоқ ёки тишини чархлаб ўткирламоқ. Аррани тишиамоқ.

ТИШКОВЛАГИЧ Тиши овқат қолдиқларидан тозалаш учун чўп ёки бошқа нарсадан тайёрланган буюм, восита. ..таомдан сўнг бирон соат ғоз патидан ясалган тишковлагичини олиб, тишини ковлаб юради. Мирмуҳсин, Умид.

ТИШЛАМ Нон, гўшт ва ш.к. овқатнинг бир тишилашда узиб олинган қисми ёки бир тишилашни парчаси. Бир тишилам гўшт. — Бир тишилам нон гадоси бўлиб, бирор эшигига борган вақтларим бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТИШЛАМОҚ 1 Тишилари орасига олиб, бир қисмини узиб, ажратиб олмоқ. Жувон қўйидаги олмани устма-уст бир неча мартаба тишилаби ва чала чайнаб ютди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Эъзозхон суви қочган нонни тишилаб, чайнай бошлиди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

2 Тишилари орасига олиб қисмоқ, тишилари билан тутмоқ, тишида ушламоқ. Мушиук боласини тишилаб, ҳовлига олиб чиқди. — Мирзакаримбой.. сўзни нимадан бошлини билмай, соқолининг учини тишилаб деди. Ойбек, Танланган асарлар. [Жўра] Қамчини тишилаган ҳолда, отга минди. Ҳ. Шамс, Душман.

3 Тишиларини ботириб жароҳатламоқ, қопмоқ. Уни ит тишилаб олди. Бу от тишиламайди. — Тилини тишилаб олган одам тишини сугуриб ташламайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. От жонивор, олдидан келганни тишилаб, орқадан келганни тенибди. «Эртаклар».

4 кўчма Қаттиқ гап билан озор бермоқ, ачитиб гапирмоқ, чақиб олмоқ. Мастон кампир неварасининг ўйглаб туриб қилган зорига қарамай, яна тишилаб-тишилаб олмоқчи бўлди, лекин шайтонга ҳай берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бармогини тишламоқ қ. бармоқ 1. Шундай ҳийла билан берардимки [захарни], табиблар бармогини тишлаб қолган бўларди.. Ойбек, Танланган асарлар. **Бурнини тишламоқ** Ҳеч нарса қила олмасликка ишора қиласди. Алам қиласа, бурнингни тишла. — Энди уйга қайтиши ўйқ. Мирзакаримбой бурнини тишлаб қолсин. Ойбек, Танланган асарлар. **Ер тишламоқ** Ерга қулақ жон бермоқ, ўлмоқ. **Фашист..** ё қаншаридан ўқ еб, ер тишлайди, ё эвини қиласа, рӯпара келган тешикка ўзини уради. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Мум тишламоқ қ. мум.** Эшпўлатов лом-лим демади, деб биз ҳам мум тишлаб кета берсанмикун.. «Муштум». **Олдидан келса тишлайди, кетидан келса тепади** Ўзига йўллатмаслик. **Мулла Норқўзи ўша гапни ҳазиллашиб айтганини арз қилиш учун олдидан келса тишлар, кетидан келса тепар эди..** А. Қаҳҳор, Асарлар. **Тилини тишламоқ қ. тил 1.** Оғзингни юм, тилингни тишла, Адолат, урушига борганларнинг ҳаммаси ҳам ҳалок бўлавермайди.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тишида тишлаб Нихоятда эҳтиётлаб.** Икки-уч ёшида онадан етим қолади. Отаси уни тишида тишлаб катта қиласди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.. топган-тутганини тишида тишлаб сақлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қулогидан тишламоқ** Ўзиники қилиб қўймоқ (одатда, қиз болани ёшлигида, кейин унга уйланиш учун). Сен унинг қулогини тишлабсансан, номард У. Исмоилов, Сайланма. Ёшлигимизда бир-биримизни яхши кўришиб юрадик, қўшни эдик, қулогини тишлаб ҳам қўйган эдим, — деди Ботирали. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТИШЛАТМОҚ 1 Тишламоқ фл. орт. н. Менинг пойлайдиганим ҳам, тишлаб оладиганим ҳам ўйқ, тузукми! Тишлатиб қўядиган қизлардан эмасман. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Синдор эса, ер бағирлаб ўрмалаётган икки оёқли ҳайвонларга мерғанларча ўт очиб, ер тишлатарди. Н. Сафаров, Сўнгти нафасгача.

2 кўчма Кези келганда гап билан бопламоқ; гапни ўрнига қўймоқ; ўринли гап қилмоқ. -Дадаларимиз худди бизнинг ўҳ, қувноқ бўла олишимиз учун ўлиб кетган бўлса-чи! — деб тишлатдим мен ҳам. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИШЛАШМОҚ 1 Тишламоқ фл. бирг. н. Кутуб турган хотинлар, Кумушни кўрган он, бир-бирларига қарашиб, лабларини тишлаш-

ди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизлар ўйнашиб, қизгалдоқдаи яшинашиб.. бирор-бирови билан тишлашиб.. бир хиллари бирор-бировининг бўйнига қўлини ташлашиб юрибди. «Равшан».

2 кўчма Жанжаллашмоқ, толишмоқ.. ..етти Сибирдан омон қайтиб, генерал Куропаткиндеқ ҳоким билан тишлашаётган ким? Н. Сафаров, Танланган асарлар.

3 тех. Бир-бираига киришмоқ, илашмоқ. **Тишланган шестернялар.**

ТИШЛОН шв. Сўйлоқ тиш ва шундай тишли одам.

ТИШЛОНГИЧ 1 Ёнига борганни тишлайверадиган, тишлаб оладиган. **Тишлонгич ит.** **Тишлонгич от.**

2 кўчма Гап билан тишлаб оладиган; уришқоқ. Ўзингизнинг тишлонгичлигидан мақтаниманг, тоға, энди бунақа тишлонгич ўйигитларнинг даври ўтган! С. Абдулла, Ўлмасхон.

ТИШОВЛАМОҚ шв. Тиш чиқармоқ, тишиамоқ. **Аррани тишовламоқ.**

ТИШСИЗ Тиши бўлмаган; тиши йўқ. **Тишиз чол.** **Тишиз мола.** **Тишиз сихмола.**

ТИШ-ТИРНОҚЛИ 1 Кўл урган нарсасини битирадиган; уддабурон, эпчили. Чиндан ҳам у [Умматали] жуда тиш-тирноқли эди. Интилган нарсасини ё узуб олар, ё унга ёпишиб қилиб кетарди. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

2 кўчма Теккан, эътибор қаратган жойини узадиган, таъсирини ўтказадиган. **Рецензия дегани ана шунақа тиш-тирноқли, тишлаб оладиган бўлса.** С. Абдуқаҳор, Санамай саккис дема.

ТИШҚОЛИ этн. Тиши бузилиш, касалланишдан сақлаш мақсадида суртиладиган маҳсус қора бўёқ. **Тишига тишқоли қўйған** Ойсара чўтир овозини настлатиб, гапга зеб беради. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. **Тишиқолидан қорайған яккам-дуккам тишларини тиржайтириб,** хир-хир кулди яна хотин. Ойбек, Улуғ йўл.

ТИҚ тақл. с. Нарсаларнинг тегиши, урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқроқ кучсиз товуш ҳақида. Қалам тиқ этиб полга тушди. **Тиқ этса,** эшикка қарайман. — Мен.. хизмат қилиб турибман. **Тиқ этган чойнак бежавоб қолмайди,** — деди Шум бола. F. Фулом, Шум бола.

Тиқ этган товуш (ёки овоз, хабар) йўқ. Ҳеч қандай товуш, шарпа ёки хабар эши-тилмайди; жимжит. Қўргонда тиқ этган товуш юйқ. Ҳатто бешикдаги болалар ҳам тип-тинч. Ойбек, Танланган асарлар. Эшик-лар маҳкам тамбаланган, кўчаларда тиқ этган товуш эшилмайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Бу ҳатдан кейин Маргилондан тиқ этган хабар бўлмади ва орадан икки ойлаб фурсат ўтиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТИҚИЛИНЧ 1 от Одам, машина ва ш. к. билан тирбанд; юриш, ҳаракатланиш қийин ҳолат; шундай ҳолатли жой; шундай ҳолатдаги одам ёки нарсалар тўдаси. Ўйчи «Дўлти бозор»дан аравани зўрга олиб ўтди: бу ерда зўр тиқилинч, кўпчилиги хотинлар. Ойбек, Танланган асарлар. Трамвай нариги бекатда тўхтаганда, тиқилинчда урилиб-сурилиб, мен тушган вагонга кутмалаганда Санобар чиқиб келди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Шундай тирбанд, юриш, ҳаракатланиш қийин бўлган (қийин ҳолатли). Ойниса вокзал майдони яқинида тиқилинч трамвайдан ҳаммадан кейин тушди.. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Ҳамадон шаҳри худди бе-зовта қилинган арининг инидек гўвуллайди. Қўчалар тиқилинч. М. Осим, Ибн Сино киссаси.

3 Тезлик билан бажарилиши лозим бўлган; шошилинч, ошиғич. *Тиқилинч иш.* — Борадиган жойингизга кеч қоладиган бўлдингиз-да, менини жудаям тиқилинч эмас эди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

4 Бажарилиши лозим бўлган иш кўп (тиқилган), вақт эса зик. Шукур бетоқат бўлиб, энсиз пешонасини тиришитирди. Шу тиқилинч пайтда Шукурнинг миясига бир фикр келиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Кундузи Зиннат буви теримчиларга овқат пиширгани кетадиган вақтда, ишларим тиқилинч бўлишига қарамай, мен уйга етиб келдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

Тиқилинч қилмоқ Зўр бериб қистамоқ, шоширмоқ, қийин-қистоқча олмоқ, ҳолжонига қўймай талаб қилмоқ. Мунисхон тиқилинч қилмаганда, улар кўчиб кетишмасди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Юзбошига айтиб қўйинг, Ҳайдарвой, шила, ҳа бўл, деб бизга кўп тиқилинч қилавермасин. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТИҚИЛЛАМОҚ айн. тиқирламоқ. Эшик тиқиллади. — Энди ётмоқчи бўлиб турганида, дераза тиқиллади. «Саодат».

ТИҚИЛМОҚ 1 Тиқмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Шиша оғзига пўйқак тиқилган. Қонга ун тиқилди. — Хуржуннинг бир кўзида тугун, бир кўзида ўраб тиқилган жун қоплар. С. Анорбоев, Оқсой. Гўрга тиқилур очофатлар, мол талашиб, сандиқни ҳам синдиришиди. И. Рахим, Чин муҳаббат.

2 Лой ёки юмшоқ жойга ботиб қўзгалолмай, юролмай қолмоқ. Машина кичик бир ариқча тиқилиб қолди. — Оти лойга тиқилган навкарлардан бири Тоҳир эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Арава лойларга тиқилавериб, жонимиздан тўйдиди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Тор, зиқ жойдан ўрин олмоқ, жойлашмоқ. Абзам уч-тўрт кун кўчада бош ургани жой тополмай.. дайдиб юргач, шаҳар четидаги кўримсизгина бир масжид қоровулининг мол боғласа турмайдиган ҳужрасига бориб тиқилди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Мана, ҳозир яраланган бўридек кавакка тиқилиб ўтирибди. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Семизлигидан партага тиқилиб ўтирган бир киши томоқ қириб, мўйловини бураб кўйди. С. Зуннунова, Янги директор.

4 Бирор нарса ёки кимсага ёпишмоқ; зич, тирбанд нарса ёки одамлар орасидан жой олмоқ. Эски кир чопонни кийгач, айвонга чиқди, ўҳ-ўҳълаб ўйталганча, танчага тиқилди. Ойбек, Улуг йўл. Нурини нақ мозористонда ёлиз қолган каби бир ваҳима босди, ранги ўчиб, кампирнинг пинжига тиқилди. Ойбек, Танланган асарлар. Эшик олдида одамлар орасига тиқилиб, Бозорбой ҳам ўтирган экан.. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Кўп миқдорда ва зич, тифиз жойлашган ҳолатда бўлмоқ. Мана, бир томондан дераза ўрнига туйнук очилган кичкина қоронги ўйда ўн-ўн беш чоғли хотин ўтирибди. Улар эски, лекин озодагина кўрна ётилган сандал атрофига тиқилишиб, секин-секин сухбатлашишарди. С. Зуннунова, Гулхан.

6 кўчма Жуда кўп миқдорда бўлмоқ, мўл-кўл бўлмоқ. Магазинда хоҳлаган нарсанг тиқилиб ётибди. — Тут мева қиласи-ку, отажон. Куртлар тол баргини ея қолсин, ариқ бўйида тиқилиб ётибди-ку, — деганди қизалоқ. Й. Муқимов, Ипак толаси.

7 Томоқдан ўтмай тўхтаб қолмоқ. Унинг томогига нон тиқилибди. — Сафаров.. муштинг құрраси билан унинг кекирдагига туширди. Йўғон киши чалқанча тиқилди ва сўйилган товуқдай тиширчилаб, суяқ тиқилган имдай хириллай бошлади. А. Каҳхор, Кўшчинон чироқлари. [Ўринбоев] Шунча қаттиқ гапиргани билан, худди томогига дон тиқилган хўроздек, овози чиқмайди. А. Муҳиддин, Тўғри таъбир.

8 Бошқаларнинг гапи, сухбати ва ш.к. га аралашмоқ, суқилмоқ. Бу ишга сен тиқилма. — Иккинчи наўкар яқин келиб, бўйини чўзид тиқилди: -Сиз кимсиз? Нега таслим бўламиш? — сўради у. Ойбек, Навоий.

Жони ҳалқумига тиқилмоқ айн. жони ҳалқумига келмоқ қ. жон 1. Агар ҳар йиши жасорат кўрсатмиз десак, жонимиз ҳалқумимизга тиқилиши мумкин. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Нафаси тиқилмоқ** ёки **нафаси оғзига** (ёки бўғзига, ҳалқумига) тиқилмоқ Нафас олиши оғирлашмоқ (маълум сабаб таъсирида). ..сугдларнинг ашаддий душмани бўлган Эрон шоҳи ва унинг қора ниятлари тўғрисида гапирап экан, ғазабдан нафаси сиқилар, кўзлари ўт сочар эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Йўқ, жоним, ёрук-қина айвон тузук менга, уйда нафасим тиқилиб кетади. Ойбек, Улуг йўл. Тез юриб келганларидан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Кўмқишилоққа юборилган йигитлар қирилибди, — деди Бек нафаси бўғзига тиқилиб. Ҳ. Фулом, Машъал. Бектемирнинг лаблари қовжираған, нафаси ҳалқумига тиқилган, оғир ҳансирарди. Ойбек, Куёш қораймас. **Пинжига тиқилмоқ** Шахсий манфаат, гаразли мақсад билан кимсага яқинлашмоқ. Ер-сувли одамлар.. қийналиб қолсалар, дарров уларнинг пинжига тиқилар ё ўртага киши қўйиб, ерни тезроқ ўз қўлига ўтказишга тиришар эди. Ойбек, Танланган асарлар. **Ўпкаси ҳалқумига** (ёки оғзига) тиқилмоқ қ. ўпка. Бутун вужудини ларзага солган титроқ пайдо бўлди. Ўпкаси ҳалқумига тиқилиб, нафаси қисилди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ТИҚИН 1 Идишларнинг оғзига тиқиб қўйиладиган қопқоқ. Пўкак тиқин. Шиша тиқин. Бутыкканинг тиқини. — Шукуржон бутун вужуди жимирлаб кетганини ҳис этиб, фляганинг тиқинини тортди, у бўши эди. О.

Ёқубов, Ота изидан. Ашуртой ака носқовоқнинг шокиладор чарм тиқинини ёна туриб, салмоқланиб гапирди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. **тиқилинч**. Йўл жуда тиқин ва серқатнов.. — Больнициага [касалхонага] борсангиз, ўзим элтиб қўяман, юраверинг. Трамвайда ҳозир одам тиқин бўлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Мен тиқинда ҳаво етмагандай бўғила бошлайман, деразага интиламан. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 Ичига, қобиғига тиқилиб турган, шундай жойлашган. Йўлдош тиқин рюкзагини орқалади, Ойниса тугун кўтариб олди, бобо билан буви олдинга тушишиди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Ҳар кўчатда ўн-ўн икки ва ундан зиёд фоз тухумидай, ана очилай, мана очилай деб турган тиқин пахта. Ф. Фулом. Синфларда бўши партада йўқ, Мағзи тиқин анордай. Ф. Фулом.

ТИҚИНЛАМОҚ Оғзини тиқин билан бекитмоқ, оғзига тиқин тиқмоқ, тиқин билан қопқоқламоқ. Бутыкканни тиқинламоқ.

ТИҚИНЧОҚ Тиқин 1 с. кичр.-эркл. Чол унинг қўлидан кўзачани олиб, оғзидаги тиқинчоқни очди. С. Нуров, Оналар.

ТИҚИРЛАМОҚ «Тиқир-тиқир» овоз чиқармоқ. Ҳаёл сурши билан тонг отардагига на энди қўзим илинган экан, кўча эшик тиқирлаб қолди. А. Муҳиддин, Чап чўнтақ.

ТИҚИР-ТИҚИР тақл. с. Қаттиқ нарсага кучсизроқ уриш ёки урилиш натижасида ҳосил бўладиган қисқа-қисқа, кескин кучсиз овоз ҳақида. Сичқон тиқир-тиқир қилиб, ниманидир кемирмоқда. — Жимжит хонада тарновлардан тушаётган сувнинг шитирлаши, том тунукаларининг тиқир-тиқири ва борлиқни қамраб олган мулойим, аммо салобатли ёмғир шовури эшишилиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТИҚИШТИРМОҚ 1 Кўп ёки катта нарсани талаб этилганидан кичик ёки тор идишга, жойга зўрлаб тиқмоқ; ниқталаб, зичлаб жойламоқ. Китобларни портфелга тиқишиштирмоқ. Чўнтақка ҳар нарсани тиқишиштирма. — Коптотк ўйнашни жудаям яхши қўраман, ёзин-қишин чўнтағимда олиб юраман, — деди Зумрад коптоткни қайтадан кичкина чўнтағига тиқишиштириб. Ойбек, Улуг йўл. Маҳкам ака унга қўз қисиб қўяди, бола қулиб, лунжига нон тиқишиштиради. Р. Файзий,

Сен етим эмассан. *Тутаб ётган чала тўнгак ёнига.. шох-шаббалар тиқишириб нуфлашдан боши оғриган Жобир низоят бошини кўтарида.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма с. т. Бирор жойга, ишга, ўқишига зўрма-зўраки тиқиб қўймоқ, жойлаштиримоқ, жойламоқ. *Ишга қариндошларини тиқиширимоқ.*

3 Нима бўлса (топса), борини кимгадир беравермоқ. *Учта бўйига етган синглиси бор. Қарамайди. Топганини хотинига тиқишириди.* «Муштум».

4 Ёқса-ёқмаса, хоҳласа-хоҳламаса, яраса-ярамаса беравермоқ, суқавермоқ. *Болага ҳар қандай овқатни тиқиширавермаслик керак.* — *Бу ахир расвогарчиллик-ку!* — деди бир куни Музаффар Муҳамедов. — *Бизга қандай пъесаларни тиқиширишяпти.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТИҚМАЧОҚ 1 Ичига ниқтаб бирор нарса (мас., пахта) тиқилган; дўппайган (қоп, халта ва ш.к.). *Жаъфар ишак фабрикаси томон кетаётганда, портфели озғин бўлади, қайтаётганда, тиқмачоқ бўлиб келади.* «Муштум».

2 айн. **тиқмачоқдай.** Усмонали ака унинг [Омонтойнинг] қуйиб қўйгандек тиқмачоқ гавдасига.. икки қулогига етай деб турган мўйловига қаради. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. У ориқнина бўлса ҳам, қўли, болдирлари тиқмачоқ.. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТИҚМАЧОҚДАЙ, -дек Етилиб тўлишган; бўлиқ, семиз, лўппи. *Тиқмачоқдай билакларида илон бошли олтин билагузуклар ёнади.* Ойбек, Танланган асарлар. Эшикни икки юзи қип-қизил, украинларга хос пучуқроқ, тиқмачоқдек бир жувон очди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТИҚМОҚ 1 Бир нарсани бошқасига санчиб, сукиб киритмоқ. *Бигиз тиқмоқ. Ҳанжар тиқмоқ.* — ..ерда ҳам хосият кўп.. *Ерга чўпни тиқиб қўйсанг, кўкариб, қулочга сиғмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. Ҳамманинг кўз олдида кўксыга пичоқ тиқиб, чуқурга ташланган ака-укалар турарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эшак: — *Бу қирқ ўйини нима қилиб ўтказаман?* — деган экан, худо: *Одамлар устингга юк ортади, ўзи ҳам минади, халачўн тиқади,* — дебди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Тешик, очиқ, бўш жойга киритмоқ, юбормоқ. *Бурнига бармогини тиқмоқ.* — *Бойвачча кавакчадан чўп тиқиб, занжирни туширди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Курбон ота самоварнинг остига сим тиқаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Нимчаси чўнтағига қўл тиқиб, рўмолчасини олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У ўй олдига келиб тўхтади.* Деразадан бошини тиқди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 Ичига, орасига олмоқ (солмоқ); жойламоқ. *Қонга сомон тиқмоқ.* — *Олинг, молларни сандигингизга, пулни чўнтағингизга тиқинг..* «Муштум». *Мирҳомидхўжа шошиб, Қамбарали аканинг қўлидан пулни олди-да, унинг қўйнига тиқди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қоровул шўра ва ялпизларни ўриб, сув урган жойга тиқа бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

4 кўчма с. т. Бирор ўқиши, иш ёки лавозимга зўрма-зўраки жойлаб, ўрнаштириб қўймоқ, тиқиширимоқ. *Комиссия таркибига яна сени тиқибдилар-да.* — [Сухсурев:] *Мени бутун уруши даврида ўқитувчиликка тиқиб қўйишиди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

5 Бирорни бирор иш, гап ёки даврага қўшмоқ, аралаштиримоқ, тортмоқ. *Отабек сараб, Кумушга юз ўғириди:* -*Бу ўртага Зайнабни келтириб нимага тиқасиз энди?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бош тиқмоқ Ҳонадон, муассаса каби жойга кўриш, билиш ва ш.к. мақсадда киритмоқ, қадам босмоқ. *Кампир энам қиз қидира-қидира, тинкаси қуриди.* Қайси эшикка бош тиқса, сўрашармиши: -*Савдогарми, боғи борми, ўй-жойи борми?* Ойбек, Танланган асарлар. ..мехмон икки кун ичида шаҳар расита-бозорларини айланди, саройларга бош тиқди. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қизлар у кўчага бош тиқиб, бу кўчага бош тиқиб, адашиб анча юришиди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Бурнини** (ёки тумшуғини) тиқмоқ Бирор иш, гап-сўз ва ш.к. га аралашмоқ, сукилмоқ. *Нега Нури эркаклар ишига бурнини тиқади?* Хизматкор керак бўлса, эри топсан. Ойбек, Танланган асарлар. Сен менинг ишишга тумшуғингни тиқма! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *У, элликбоши бўлгани учун, маракаларга бурнини тиқади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гўрга тиқмоқ* Ўлдиримоқ. *Биз.. фашистларни гўрга тиқамиз.* Ойдин, Ҳи-

коялар. **Икки бармоғини** (ёки қўлни) бурнига тиқиб қолмоқ қ. бармоқ 1, бурун 1. Бизнинг шартимиз шуки, сув чиқарилиб, қақирип ерларга жон киритилганда, ерсиз ва кам ерли камбағаллар икки бармоғини бурнига тиқиб қолмасин! М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Икки оёғини бир этикка тиқмоқ** Айтганини бажаришни талаб қилмоқ, шу талабда ўжарлик билан туриб олмоқ. -Ё бино топ, ё бизнинг жавобимизни бер, — деб икки оёқларини бир этикка тиқиб туриб олишиди. Й. Шамшаров, Каҳрамонлик йўли. **Икки қўлни** (ёки беш панжани) оғзига тиқмоқ айн. беш қўлни оғзига урмоқ қ. беш. Терисига сомон тиқмоқ қ. тери. Яхшиямки, бояги гапларингизни ўғлим эшишмади, ўйқса, терингизга сомон тиққан бўлар эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТИҚ-ТИҚ Тиқ с. такр. Ёнғоқли боғ эшигин [Олимжон] чақириди тиқ-тиқ уриб. Барваста бўйли киши чиқди: «Ким?» деб ҳол сўриб. К. Муҳаммадий.

ТИФ [ф. تیف – қилич, ханжар; тикан, тиканак; нур] 1 Қилич, ханжар, пичоқ, найза каби совуқ куролларнинг умумий номи. *Тиф яраси тузалар, тил яраси тузалмас. Мақол.* 2 Аммо тиф тегиб, қўл ёки оёғи узилгандар оҳ-воҳ уриб, мадад кутуб ётарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрназар жаллод, Шералини сиёсат билан ўйқитди ва пўллат тигини қинидан тортди. «Эрали ва Шерали».

2 Кесувчи асбоб, курол-яроғ ва ш.к. нинг кескир қирраси, дами; турли машина, механизм ва ш.к. нинг кескич қисми. *Болтанинг тиги. Қиличининг тиги.* 3 Кетмон тигини қайирадиган тош-метин эски пахсаларни қизлар неча чақирим ердан ташиб келиб, далага тўкишиди. Ойбек, О.В. шабадалар. *Қайнарнинг бўйдор ўтлари косилкаларнинг беомон тиглари зарбидан юзтубан ўйқиларди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Ништар, найза каби асбобларнинг ўткир учи, найзаси.

ТИФ ТЕГИЗМОҚ (ёки урмоқ) 1) бирор асбоб, курол билан кесмоқ. *Тепа шоҳа асло тиф тегизга кўрманглар.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова.

4 с. т. Ствол, мил. *Қўш тиф милтиқ.* 2 Вагондан энг кейин тушган ва милтигини тигидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб келаётган Аҳмаджон.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

5 кўчма Умуман, тиф, найза каби таъсир ўтказувчи нарса, куч. *Зулм тиги. Жабр тиги.*

■ Илму фан тиги бирлан жаҳл багрини қон қил. Ҳамза. «Учига чиққан маъмуриятчи» деган сарлавҳа остидаги мақоланинг ўткир тиги Ойқизга қаратилган бўлса ҳам.. Ш. Рашидов, Бўрондан қучли.

ТИФ КЎТАРМОҚ Курол-яроғ билан урушжанга ҳезланмоқ, жангта кирмоқ, жанг қилмоқ. *Тақсир, узр, фуқарочилик, адолат-сизликка қарши яна тиф кўтаришига тўғри келди.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. **ТИФ УРМОҚ** (ёки тортмоқ) Тиф-яроғ билан зарб бермоқ. *Тиф уриб яраламоқ.* ■ Қайси фарзанд отасига тиф тортар. «Рустамхон». (Дами) тигдан ўтказмоқ Ёнпасига тиф-яроғ билан ўлдирмоқ. *Подшоҳ: -Ҳеч ким менга шу сирни ошкор қўлмаса, шаҳар ҳалқини дами тигдан ўтказиб, тупроқ билан баробар қиламан, — дебди.* «Эртаклар». Яқинда Али ўйқудан турорди, зулфиқорини кўтариб, диндан чиққан.. бандаларни тигдан ўтказади, дедилар. С. Аҳмад, Ҳукм. **ҚУЁШ** (ёки кун, саратон) тиги 1) қуёш нури, шуъласи, ёғдуси. *Кун тигида ёниб-ўчиб Қўринади кетмоналар.* Т. Тўла; 2) қуёш ҳарорати. *Кунларнинг бирда, саратоннинг тигида боғбоннинг этлари увушиди, томоги қуришибди.* Ё. Шукуров, Уч савол. **ҚУЁШ** (ёки кун, тонг) тиф урди (ёки тортди, ёйди, ёрди) Қуёш чиқди, қуёш нур, шуъла таратди, ёғду сочди. *Кун тиф уриб қолган эди. Ўрталик аллақачон ёришган.* Ф. Фулом, Шум бола. *Кун тиф тортуб, дарёнинг у томонидаги адирларнинг сирти тўқ яшил, жигалари қора тусга кирди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шарқ осмонининг тегасида тонг тиф ура бошлаган бўлса ҳам, деворлар, дарахтлар ичига қўмилган шаҳар ҳали анча қоронги эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Чошгожҳоҳ маҳалида қуёш булатлар орасидан тиф ёриб чиқди.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда. **Қўлга ТИФ ОЛМОҚ** айн. **ТИФ КЎТАРМОҚ**. Урушни бошлаган мен эмас, сенсан, энди жазосини тортасан ўзинг, *Қўлга тиф олишга мажбур этган сен.* Энди шу тиф билан ўйилар кўзинг. Уйғун.

ТИФА [ф. تیف – тифга ўхшаш нарса; қилич ёки пичоқ дами; тоғ чўққиси] 1 эск. айн. **ЗЕНИТ** 1. *Кун тигага келганда, уйга кайтдик.* ■ *Кун тигада, жазирама, чанг.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 с. т. Қуёш ҳарорати; қуёш нури кўп ёғилиб, қиздириб турган жой. *Офтоб тигасида ётмоқ.* *Кун тигасида терлаб-пиишиб ишламоқ.*

ТИФДОР [ф. تىغىدار – тиғли, тиғи бор; тиғ эгаси] 1 Кесадиган, тиғли. Бир газли тиғдор пичогини қайраб турган қассоб, дадаси етаклаб келтирган құйнинг калласини шартта кесиб, гұштани бошқа, сұягини бошиқа қилип құйған эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 күчма Ўтқир, аччиқ. *Тиғдор тил. Тиғдор гап.*

ТИФИЗ 1 Бир-бирига жуда яқин жойлашған; оралиғи қисқа; зич, қалин. *Тиғиз дарахтлар.* Залда одам тиғиз. *Тиғиз ўтқазылған күчатлар.* ■ Энди улар анча зич-тиғиз қаторлар билан илгариларди. Ойбек, Қүёш қораймас. *Тұтқун сасни тополмадим* *Тиғиз ўрмонарда ҳам.* М. Шайхзода. *Мажнунтот барглари орасидан сирқиб тушаёттган ёмғир томчилари қизнинг пайваста қошлирига, тиғиз киприкларига теккан.* П. Қодиров, Юлдузли түнлар.

2 Муайян иш (ишлар) учун вақтнинг камлиғи, қисқалиғи; зик. *Кузакдаги баракали хирмон шу тиғиз күнлардаги ишининг унуми ва сифатига боғлиқ.* ■ - *Вақт тиғиз. Ҳали билет ҳам олғаным үйк,* – деди Махмуд. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқымы. *Агар меҳмоннинг вақти тиғиз бұлса, ҳар бир уйдан бир нараса олиб чиқылған, дастурхонга құйып чиқылади.* Ш. Холмирзаев, Қыл күпприк.

3 Бажарилиши лозим бўлган ишлар кўп ва у тез суратда, узлуксиз бажарилиши лозим бўлган ҳолат; шошилинч, ошиғич, қисталанг. *Анҳорда икки обжувоз ва икки тегирмон ишлаб туради.. Шунга қарамай, иш тиғиз.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар. *Далада ишнинг тиғиз вақти ўтгани учун мардикорларга бундан бир неча кун ишлари жавоб берилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТИФИЗЛАШМОҚ Тиғиз ҳолатли бўлмоқ (қ. **тиғиз**). *Ораси тиғизлаши.* *Вақти тиғизлаши.* *Ишим тиғизлаши.* ■ *Йигим-терим бошланиб, йўлларда қатнов янада тиғизлашиб қолди.* Газетадан.

ТИФИЗЛИК Тиғиз ҳолатдалик. Экиннинг тиғизлиги. *Аҳолининг тиғизлиги.* *Вақт тиғизлик қилди.* *Иш тиғизлигидан театрга боролмадим.* ■ [Нури Йўлчига:] *Ҳали шошиманг, деганимга кұнасиз ахир, – деди-да, вақтнинг тиғизлигидан хавфланиб, деразани оҳиста ёпди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Далада ишнинг тиғизлигини баҳона қилиб,*

бувисини икки-уч кунда саир қилдирадиган бўлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТИФЛАМОҚ кт. Тиғ урмоқ, кесмоқ.

Бағрини (ёки кўксини, юрагини) **тиғламоқ** Руҳий ёки маънавий азоб бериб, эзиб, юрагини доғламоқ, яраламоқ. *Бу ўйлар кичик Умидни азоблар, бағрини тиғларди.* Мирмуҳсин, Умид. *Фам ханжари билан кўкссин тиғлади.* Файратий. *Сени дея кўп ўиғладим, Юракларимни тиғладим.* «Нигор ва Замон».

ТИГЛИ 1 Кесувчи ёки найзали асбоб билан қуролланған, тиғи бор; тиғдор. *Тиғли киши.* *Тиғли машина.*

2 Кескир қирраси, найзаси, дами бўлган. *Икки тиғли ханжар.* ■ *Олдинда – қўлларида биттадан калтакча, белларида ингичка тиғли дудама пичоқлар осилған икки киши юрмоқда эди.* Булар жаллод эдилар. С. Айний, Куллар.

3 кўчма *Тиғдор, кесадиган, санчиладиган..* *Тиғли тил.* *Тиғли гап.* ■ *Бу сўзлар анча тиғли бўлса ҳам, Гулсум холага оғир ботмади.* «Қаҳрамоннома».

ТО [ф. تى – =гача, қадар, =гунча] Гапдаги ўрин, пайт ва ш.к. маънони таъкидлайди, таъкидлаш, кучайтириш учун хизмат қиласи. *Тонг отгандан то кун ботгунча ишладим.* *Тошкентдан то Қаршигача ухламадим.* *Етти ёшдан то етмиш ёшгача..* ■ *Кўзойнакни тақиб, эрталабдан то шомгача, баъзи вақт кечалари ҳам ўқиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пастдан то чўққиларигача митти-митти чуқурчалар, токчалар қопланиб ётибди.* Ш. Холмирзаев, Қыл күпприк. *Раҳим Саидов то бир қарорга келгунча, Саид ака масалани ҳал қиласи.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ҳар кун тонг қоронғисида ишга тушиб, то пешин намозига қадар жеч қаёққа қўзғалмайдиган «бачканадўз» бу кун қиём бўймасданоқ дўжонхонадан чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОАБАД [ф. + а. تىاباد – абадийликкacha, доимий] қ. **абадий.** *Ўша кунлар унутилмас, Қолур тоабад.* Р. Бобоғон. *Маърифату ободлик чирогини ёққан киши тоабад ўлим билмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОАТ [а. تىاٹ – итоат қилиш, бўйсуниш; итоаткорлик] 1 дин. *Худога сифиниш, ибодат.* *Бир соат тафаккур бир ўллик тоатдан афзал.* Ойбек, Навоий.

Тоат қилмоқ Ҳудога сифинмоқ. *Менимча, олтмиш йил қуруқ тоат, ибодай қилгандан кўра, бир соат одил бўлмоқ савоблироқдир.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТОАТ-ИБОДАТ [тоат + ибодат] 1 дин. Узлуксиз тоат ва ибодат; тоат ва ибодатлар. *Кўкча маҳалласидаги «кулбайи вайронаси»да тоат-ибодатга мукласидан кетган эмиш. X. Фулом, Машъял. Қолган умримни бир чеккада узлатда худойи таолога сигиниб, тоат-ибодатда ўтказмоқчиман.* Мирмуҳсин, Месъмор.

2 кўчма с. т. Кишининг бирор мақсад билан қилган бутун ҳаракати, уринишлари. *Ойи! Шу дорини топмасам, бутун қилиган тоат-ибодатларим бекорга кўйиб кетади!* С. Анорбоев, Оқсой.

ТОБ [ф. بـ – куч-қувват, чидам, дармон; иссиқлик; ёниш, ёгду; дард, азоб] 1 Киши организмининг ҳолати; соглиқ. *Тобим яхши. Тоби дуруст эмас.* ■ - *Ота, тобинги жойидами? – деб сўради йигит ташвишланиб.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тоби айнимоқ (ёки қочмоқ) ёхуд тоби келишмаслик Соғлиги салбий томонга ўзгармоқ, соғлиги ёмонлашмоқ. *Шу кунда сал тобим айниб юрибди. Ўлиб-нетиб қолсан..* С. Аҳмад, Уфқ. *Жиндай тобим келишмай қолди..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Ўрқилар данак қотирганда тобим қочиб қолди.* М. Мансуров, Ёмби. **Тоби йўқ** Соғлиги дуруст эмас; касал, бетоб. *Бунинг олдидан кетолмай қолдим, ота, тоби йўқ.* А. Мухтор, Чинор.

2 Меъёрига етиш, етилиш (етилганлик) даражаси, ҳолати. - *Ернинг тоби бундан ортиқ бўлмайди, – деди у синовчан назар билан ёнидагиларга қараб.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳосил мўл, тобида силос қиласасак, шираси камайиб, бурди кетади. Ф. Нуруллаев, Бўз йигит. *Сайислар билади отнинг тобини.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

Тобига етмоқ (ёки келмоқ) Фойдаланиш, ишлатиш учун тайёр ҳолга етмоқ (келмоқ); етилмоқ. *Кечагина пахталари бодроқдай очилиб ётган далалар шудгордан кейин қор остида бўрсилаб ётибди, тобига етаяти.* Газетадан. Сўфининг танларига бирдан ўт туташгандай бўлди. Бутун вужуди қизиган танурдадай [тандирдадай] тобига келган эди. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Балиқ шўрва келди

тобига чоги, *Дастурхонга чўкди овчилар шу чоқ.* М. Икром, Балиқ овига.

3 кўчма Ҳоҳиш-истак, майл, рағбат. *Ишига тобинг борми, жиян?* Ойбек, Танланган асарлар. *На ўқишига, на юмушга тоби йўқ, таъби нозик..* «Гулдаста».

4 Чидам, тоқат. **Тоб бермоқ.** ■ *Отангга берма азоб, Азобга қолмаган тоб.* Ҳ. Олимжон.

Тоб бермоқ Туриш бермоқ; чидамоқ. *Низомиддинов унинг ўтли қарашига тоб беролмай, аста-аста юриб, дарвозадан чиқди.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Тоби йўқ** Чидамайди. *Лъянатининг хотин олишига ихлоси баланд-у, катта чиқимга тоби йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Тафт, дам. *Қорамтири, қўнғир, пушти булат карвонлари гўё қизил шуъла тобидан шарққа шошилиб қочар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Тоб бермоқ Тафтига (дамига) тутмок; тобламоқ (тобланмоқ). *Мана, кўз ўнгимизда кўёшининг ҳаётбахши тафтига тоб бериб, кенг пичанзор водий ястаниб ётибди.* Газетадан.

6 шв. Худди, нақ. Сен опанж Жумагуллинг тоб ўзисан, лекин бир озгина фарқинг бор, холос. Ж. Шарипов, Хоразм.

Тоб ташламоқ 1) айниб, қингир-қийшиқ, эгри-бугри бўлиб қолмоқ (асосан ҳўл ёғоч, эшик, ром ва ш.к. ҳақида). Эшик тоб ташлабди. ■ *Дангаса меҳнат учун бермайди тоб, Офтобда ҳўл ёғоч ташлайди тоб.* Ҳабибий. Икки зинадан кўтарилиди. *Тоб ташлаб, тахтларининг ораси очилиб қолган юнқа эшикка рўпара бўлди.* С. Нуров, Нарвон; 2) кўчма айниб, лоқайд, суст бўлиб қолмоқ; путурдан кетмоқ. *Келдиёров уларни гап билан узиб олди: -От-улов баҳона, ўзларинг тоб ташлаб қолгансизлар.* «Муштум». Чолҳали-бери тоб ташламасди. Кенжамиз аварияда новуд бўлгандан сўнг синиб қолдилар. Н. Қобил. **Тобга олмоқ** Тобига келтириш ҳаракатини қилмоқ; тобламоқ. *Шутиб қистаб йўл тортди, Тобга олиб Fиротди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Шу тобда Ҳозирнинг ўзида, шу вақтда.* Лекин шу тобда қизнинг бағрини бир нарса қаттиқ ўртади ва у ўқириб ўиглаб юборди. «Ёшлик»

ТОБАКАЙ [ф. تابڪى – қайси пайтгача; токайгача] кт. кам қўлл. Токай, қачонгача. *Ўлдиур ҳижрронларингиз тобакай, Борму охир њеч асло меҳрингиз.* Муқимий. *Тобакай масхара бўламиз, Тобакай хотинлар қиргини?!?* Т. Тўла.

ТОБЕ [а. توبه – кимсага эргашувчи; қарам, бўйсунувчи; бировга қараши] 1 Ҳоким қўл остидаги, унинг ҳукмидаги бўлган; қарам. *Тобе мустамлакалар.* — Қиличин бўйнига солиб, *Шакарбекка тобе бўлди.* «Ширин билан Шакар». ..укалари *Суоргатмиши* мирзо билан *Муҳаммад Жўқийларни* келгусида ўзига тобе *Мовароуннахр ҳокимлари* этиб тайинлашни кўзларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Лавозим, мавқе ва ш.к. жиҳатдан кўйида бўлган, бўйсунувчи. *Кейин секин-аста* даражаси юқори кимсалар билан гаплашиб, тобе кишиларга қарамайди.. Мирмуҳсин, Умид. *Жавлонбек юраги ҳапқириб, сескангандек бўлди*, бироқ бу ерда сир бой бериш ўзига тобе одамларни ҳам қўлдан бериш билан баробар эди. Н. Фозилов, *Дийдор*.

3 Шарт-шароит ёки муҳит жиҳатидан бўйсунган, боғлиқ, алоқадор. *Бу оиласда* ейши-ичиши белгили тартиб ҳам режага тобе эса-да, ҳар кун ширин-ширин овқатлар тайёрланади. Ойбек, *Танланган асарлар*.

Тобе қилмоқ (ёки этмоқ) Бўйсундириб, ўз ҳукми остига олмоқ; бўйсундирмоқ. *Комилнинг зиyrak зеҳнида* чақнаб қоладиган ақл учқунлари.. уни ҳайратда қолдирап, на-тижада шу ёш ўигит уни ўз иродасига тобе қилиб қўяр эди. Ҳ. Фулом, *Машъал*. *Амирек Аҳмадни ўқотиб, ўрнига ўз ўғилларидан* бирини қўймоқ, *Фарғона вилоятини тобе этмоқ Шоҳруҳ салтанати мавқенини кўтаришда* ғоят муҳим масала эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОБЕЛИК Тобе ҳолатдалик; қарамлиқ. *Иқтисодий тобелик.* — *Хонзодаларни ҳар кўринган кимса мазахлаб юрса, қора халқда тобелик, икром, андеша қолурму?* С. Сиёев, *Аваз.*

ТОБЛАМОҚ I 1 Тафтига, алангасига тутмоқ, қиздирмоқ. *Чўпон ота.. пахмоқ соқолларини силаб, бағрини офтобга тоблаб, тоғ бағрига ёнбошлади.* Ойдин, *Фарҳодлар. Зокир Ўринович* печга қўлларини тоблаб, бироз иситгач.. жавон ёнига борди. Ш. Ҳолмирзаев, *Йўллар, йўлдошлар*.

2 маҳс. Махсус қурилмада қиздирли ва б. йўллар билан ишлов бериш орқали етилтирмоқ, тобига келтирмоқ. *Темирдан уранни қилоламиз фарқ, Пўлат тобламоққа* ўз кўрамиз бор. Р. Бобожон.

3 кўчма Чидам-бардошли қилиб етиштирмоқ; чиниктирмоқ. *Мамажон-ку пиши-*

ган, ҳаёт обдан тоблаган уни.

С. Нуров, *Нарвон. Кураш оловида тобладик ўзни, Тарих жилларида шуҳратимиз бор.* Р. Бобожон.

ТОБЛАМОҚ II 1 Пишитмоқ, эшмоқ, чијрамоқ. *Инни тобламоқ.*

2 Чиройли, кўркам қилиб ўрмоқ (соҳ ҳақида). *Тоблаб зулфин ўрган борми?* Ёрман сұхбат қурган борми? Ёки бирга юрган борми? «Равшан».

ТОБОН [ф. توبان – ёрғу, порлоқ, ялтироқ] (биринчи о – қўзиқ) кт. Ёрқин нурли, порлоқ. Ул кун, жонон, юзни тобон айладинг, Абр ичинда ойни пинҳон айладинг. Муқимий.

Моҳи тобон қ. **моҳ.** *Хуршиди тобон қ. хуршид.*

ТОБОРА рвш. Вақт ўтган сари, борган сари. *Шаҳримиз тобора ободонлашмоқда.* Нархлар тобора пасаймоқда. — Чирчик тогларидаги қорлар эриб, дарё суви тобора кўпая борди. Ҳ. Фулом, *Машъал.* Унинг вужудини қамраб олган ўт аста-секин пасайиб, кўнгли тобора совий бошлади. Ҳ. Фулом, *Машъал.*

ТОБОҚ шв. қ. **товоқ.** Палов сузилиб, учовара бир тобоқ бўлди. Т. Мурод, *От кишнаган оқшом. Азизим, деб олиб келди Лаъли тобоқда ошини.* «Гулшанбоғ».

ТОБ-ТОҚАТ, тобу тоқат [тоб + тоқат] Сабр-тоқат, чидам, бардош. *Кутишга сира тоб-тоқат қолмади.* — Отаси қул, онаси ҷури бўлиб ўтгани етар.. боламизнинг қул бўлишига тоб-тоқатим ўйқ. Н. Сафаров, *Катта карвон йўлда.*

ТОБУЛГИ тўбилғи Раъногулдошларга мансуб, тогли ерларда, жарликларда учрайдиган бута ўсимлик. *Үйда ўтнин ўйқ эди. Онам икковимиз тогдан тўбилғи чопиб келгани бордик.* С. Муродбеков, *Ёвшан иси.*

ТОБУТ [а. توبوت – сандиқ, кути; тобут; қабр] Дағн маросимида ўликни солиб, мозорга елкама-елка кўтариб бориладиган тўрт дастали мослама. *Ўликни тобутга солмоқ.* — *Жасад ювилаб, кағанлангандан кейин, пешинга яқин тобутни кўчага олиб чиқдилар.* П. Турсун, *Ўқитувчи. Зум ўттмай одамлар тўдаси тобутни лопилатиб, кўча томонга ўйл олди.* Ёдгор бир вақтлар тобут кўтариш савоб, деган гапни эшигтан эди. Ӯ. Ҳошимов, *Қалбингга кулоқ сол.*

Тобутим кўрсинг Ўлганимда кўрай, асло кўрмай. *Мен бошқани севмайман.* Тобутим

кўрсинг ўша Бозоровни! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОБУТКАШ [а. + ф. تابوت‌کش – тобут кўттарувчи] 1 Тобут кўттарувчиларнинг ҳар бири. Бирдан тобуткашлар ҳаракатга тушиб қолишганда, хотин-халаж уввос тортуб ўнглай бошлаган эди.. Й. Шамшаров, Тошқин.

2 кўчма Яхши-ёмон кунларда бир-бира га ҳамдам, ҳамдард бўлувчи бир ерли кишилар. Йўқ, қизим, ўйлаб гапиринг. Ман, қари одам, беш кунлигим борми, ўқуми, бошига шаҳарда мусофирир бўлиб юраманми? Ахир менинг тобуткашларим бунда. Мирмуҳсин, Умид. -Жамоат, – кекса бой.. салмоқли равишда гапира бошлади, – алҳамдулило, ҳаммамиз мусулмонмиз.. бир маҳалладамиз, тобуткашимиз.. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОБУТСОЗ [а.+ ф. تابوت‌ساز – тобут ясовчи] Тобут ясовчи уста; тобутчи.

ТОБУТХОНА [тобут + хона] Масжид ҳузуридаги тобут сақланадиган жой. *Мактабхона ва тобутхона деб аталаидиган, бир-бирига ўхшаш бу икки хунук бино ва бу ердан эшиштилаётган шовқин Элмуроднинг вужудида кўн ёқимсиз таъсир қолдирап эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ТОВА [ф. تابه / تابه – това; кастрюлька] Қовурма овқат пишириш, кўрга кўмиб таом тайёрлаш учун ишлатиладиган, гир атрофи қайрилган ясси металл идиш. Чўян печка устидаги каштагина товада қовурдок вижиллаб пишар эди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Ота чой дамлади, кўрга кўмиб қўйилган товадан иссиқ нон олди. А. Мираҳмадов, Қўйлар қўзилади.

ТОВАР 1 иқт. Талаб, эҳтиёжни таъминловчи барча нарса, маҳсулот; сотувчилар ва харидорлар ўртасида олди-сотди, бозор муносабатлари обьекти. *Товар айрбошлиши. Товар биржаси. — Аммо хотиржам бўлинг, мен сизни товарлардан сиқмайман. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 эск. Матонини ипакдан тўқиладиган, таги билан гулининг ранги бир хил, ялтироқ бир тури. Оқ товардан қўйлагим Кўк тиканлар илмасин. «Кўшиқлар». Шаҳзоданинг кўйлагини ўиртиб ташлади, товар пешматини бир томонга иргитди-да.. бир қўли билан кўксига чанг солди.. К. Яшин, Ҳамза.

ТОВАРШУНОС Товаршунослик бўйича мутахассис.

ТОВАРШУНОСЛИК Савдо обьекти бўлмиш товарлар, уларнинг навлари, хусусиятлари, сифатлари, истеъмолий аҳамияти ҳақидаги билимлар соҳаси ва уларни эгаллаган кишининг касби. *Олимлар Ҳожинова ёқлаган диссертацияда тўқимачилик товаршунослигини.. бойитадиган янги маълумотлар борлигини таъкидлайдилар. М. Жўра, Қўёшдан нур эмганлар.*

ТОВБА қ. тавба. -Хозир граммофонда қизиқчилик қилаётитти, – деди Ёрмат. Йўлчи «товба», деб ўрнидан турди. Ойбек, Танланган асарлар. *Турсун хола, ё товба, деб юзини учирди. С. Зуннунова, Гулхан.*

ТОВБА I с. т. Тавба; пушаймон. *Товба қилмоқ.*

ТОВБА II Ошиқнинг олчига қарама-карши силлиқ томони.

Ошиғи товба Иши юришмаган, иши пачава. *Нега менинг ошиғим товба-ю, унки олчи? Унинг мендан нимаси ортиқ? С. Анорбоев, Оқсой.*

ТОВКАР қ. тавкар. *Буди-шудини ютқазган нимдоши қиморбозлар товкардан чиқиб.. қон талашсан кўзларини ерга тикканча оғир хаёлга ботган эди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмадов, Ота.*

ТОВЛАМАЧИ Кишиларни товлаб, лақиллатиб, кўрқитиб кун кўрувчи; фирибгар. [Сидик:] *Муҳаббат севгини, ор-номусни товламачи бир саёдогарга сотди, вижедонни латта-путтага айирбош қилди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Китоб ниҳоятда қизиқ, товламачи Далла деган бир хотиннинг қилмишлари ҳикоя қилинар эди. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.*

ТОВЛАМАЧИЛИК Алдаш, лақиллатиб, кўрқитиб ўйли билан кишининг молмулки, пулинни олиб қўйиш, ундан фойдаланиш; фирибгарлик. *Товламачилик қилмоқ. — Аҳволингизни билмас эканман, – деди товламачилик санъатини ишга солиб. «Муштум».*

ТОВЛАМОҚ I с. т. айн. тобламоқ I 1. Қўлини ўтга товламоқ. — Қишлоқ ҳалқининг кўпчилиги далада эди. Гузарда ўн беш-йиғирма чоғли – ўзини офтобга товлаб ётган ишёқмасларгина бор эди. Ҳ. Шамс, Душман. Элмурод титраб-қақшаб, уларнинг олдига борди-да, музлаган қўлларини ўтга товлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Мехрини товламоқ Мехрини уйғотмоқ. **Василахоннинг қоп-қора** чарос кўзлари, камон қошлари **Хадича холанинг меҳрини товлаб юборди.** Т. Алимов, Совға. **Ҳар куни бир ёқимтой қилиқ чиқариб, меҳрингни товлади.** Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 айн. тобламоқ I 2. Кулаланинг қўлидан фақат ҷархлаш, теша товлаш келади. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар.

Бош товламоқ айн. **бош тўлғамоқ,** бош тортмоқ 2 қ. **бош.** Узоқламай Нормуҳаммад қушибеги Қўқондан бош товлаб, ўз олдига мустақил ҳукумат эълон қилган бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Борди-ю,** дарҳақиқат, сен ўйламаган экансан, озгина чой-чақани аямасанг, Азрош ҳам справка беришдан бош товламайди.. С. Абдулла, Соялар. **Бўйин товламоқ** қ. **бўйин.** ..ташкилий ишларнинг Мирзага топширилиши унга жуда ёқиб тушган, уларнинг биронтасидан ҳам бўйин товламаган эди. О. Ёқубов, Мирзатерак.

ТОВЛАМОҚ II Эшмоқ, ўрамоқ; бурамоқ, тўғриламоқ. **Оталаримизнинг кўпчилиги майда косиблар.. мешкоб, арқон товладиган.. бўлғанликлари учун уларнинг ёнига тушиши бизга тўғри келмас эди.** Ф. Фулом, Шум бола. **Олдимдан бир қизча чиқди Зулфими товлаб.** «Бойчечак». **Очилдов шаштидан қайтгандай мўйловини товлаб, мийигида кули.** А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ТОВЛАМОҚ III Алдаб, лақиллатиб, кўрқитиб, бирор нарсасини ёки пулинни олмоқ, ўлмоқ, анойи қилмоқ, фириб бермоқ. **Лақмаларни товламоқ.** Сен меҳнат қилмас экансан, демак, бошқалар ҳисобига яшайсан, жамиятни товляясан. Газетадан.

ТОВЛАНМОҚ I Муайян бир тусда жилваланмоқ; ярқирамоқ. **Жавҳар қўчага чиққан маҳал қор тинган, ҳамма ёқ кумушдай товланиб, тун қоронғисини оппоқ ёритиб турарди.** Ж. Абдуллахонов, Хонадон. **Ёқутдек товланаётган тоғиғи узум ўюлган тогора орқасида..** Даврон тога мўйлов силаб турарди. Н. Аминов, Суварак. ..оч ҳаворанг товланиб турган ложувард парчаларига [қўзини] тикди. С. Кароматов, Олтин кум.

2 Турли ранг, оҳанг билан аксланмоқ, ифодаланмоқ. **Қиз бошига товус пари каби ранг-баранг товланадиган шойи паранжи ётниб, юзига докадан парда ташлаб юраркан.** С. Айний, Эсадаликлар. **Кампир билан етти бола,** ўн олти неварани катта қил-

ганмиз, биронтасини чертган эмасман, ўғлим, — деди товуши товланиб чол. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

3 кўчма Гап-сўзи, хатти-ҳаракати билан турли қиёфага кирмоқ. **-Бўлғаним шу, мен сизга ўхшаб товланиши билмайман.** -Ие, товланиш сиздан бери келмасин. Уйғун, Ҳуррият. **Аваз буқаламунга ўхшаб товланувчи бу муллаваччани жини сўймаса-да, дўкондан нари қувмас эди.** С. Сиёев, Ёруғлик. **Нима қилардингиз ҳалидан бери минг хил товланиб.** А. Мухтор, Чинор.

Мехри товланмоқ Мехри уйғонмоқ, қўз-фалмоқ. **Пошиша холанинг меҳри товланиб кетди:** -Вой, онанг айлансан! Рангини шунчалик олдириб қўйибди-я, болам бечора. Д. Нурий, Осмон устуни. Зубайданинг Шаҳзода-га яна меҳри товланиб, кўксига бошини қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

ТОВОН I 1 Оёқ кафтининг орқа қисми. Юмишоқ тупроққа қадам қўйганингда, товонинг ҳузур қиласи. — Калишда терлаб, товонлари қорайиб кетган оёқларини сувга тиқиб шалоплатди, жони роҳатланди. «Ёшлик».

2 Оёқ кийимининг шу жойга тўғри кела-диган қисми. **Товони тешик маҳси.** Товони қора пайтоқ. — Авазнинг ҳам товони тешилаёзди, ковушининг бутуни қолмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОВОН II [ф. تاوان — жарима, пеня, ҳақ тўлаш] 1 Келтирилган зарарни қоплаш учун тўланадиган ёки олинадиган ҳақ. **Товон олмоқ.** Товон тўламоқ. — Келган балою қазо ўшанга урсин. **Товон тўлаб, нафсониятимни-ям ерга урманг.** С. Кароматов, Сўнгти барҳан.

2 Ж.к. даги сўз билан кўлланиб, бирор нарса, иш-ҳаракатнинг шу келишикдаги сўз билдириган шахс зиммасида эканлигини билдиради. **Рўзгорнинг икир-чиқир ишлари қизи Зуҳрага товон.** А. Муҳиддин, Айбизз айборд.

Тирик (ёки қуруқ) товон Бутун эҳтиёж, туриш-турмуши кимсанинг зиммасида бўлған шахс. **Мен колхозингга тирик товон бўлишини истамайман.** О. Ёқубов, Диёнат. **Қийнаб қўяман,** деб ўйламаган эдим. **Мен сизга тирик товон бўлдим.** Б. Раҳмонов, Олтин одамлар. **Нима иш келаркан унинг қўлидан. Қуруқ товон-ку!** С. Зунунова, Гулхан. **Товон тўлаш** ҳук. Фуқаронинг ҳаёти, соғлиги ёки мол-мулкига етказилган моддий зиённи ёхуд унинг ўзига етказилган маънавий

зарарнинг ўрнини қоплаш. **Товонига қолмоқ** Юз берган зарар ёки ҳодиса учун товон тўловчи, жавобгар бўлиб қолмоқ. **Велосипедга эҳтиёт бўл**, бузиб қўйсанг, товонига қолсан. — ..бас қилалиқ, бирор кор-ҳол бўлиб, тагин товонига ҳам қолиб ўтиргайлик. С. Кароматов, Сўнгти бархан. *Ишқилиб, янгамнинг юраги яхши? Яна товонларига қолиб ўтиргайлик.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ТОВОНБАЛИК Чучук сувларда яшайдиган балиқларнинг бир тури.

ТОВОР қ. товар 2.

ТОВОҚ I Юзи ёйик, бир оз ялпок, коса шаклидаги чуқурроқ идиш (турли ўлчамда сопол, чинни, металл, баъзан мармардан тайёрланади). **Сопол товоқ.** Чинни товоқ. **Тунука товоқ.** Комил товоқларда қаймоқ, ликопларда узум кўтариб кирди. Ҳ. Фулом, Машъал. **Бўви,** юзини сузиб турган сутли товоқни ерга қўйиб, «нима деяпсан?» дегандай Муродга қарадилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

Норин товоқ Норин сузиладиган катта коса ёки товоқ. **Отабек шошиб токчадан хитойи норин товоқни олди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 шв. Лаган. *[Ваҳоб]* Бир товоқ хушбўй паловни келтириб, олдимизга қўйди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

3 с.т. Пластинка (патефон, радиола пластинкаси). Эрталаб ҳосилотнинг хотини патефон товоғини сўраб чиқибди. С. Аҳмад, Қадр-дон далалар.

ТОВОҚДОШ кам қўлл. айн. ҳамтовоқ. — Биз.. — деди отам, — ишнинг боришидан оқибати нима бўлишини сездик: **агар товоқдошларимизга қарасак, ўшанча турли-туман лаззатли таомлар олдидан оч қорин билан шаҳарга қайтишишимизни билдик.** С. Айний, Эсадаликлар.

ТОВСИЛЛАМОҚ I айн. товсилмоқ. **Талон-торож,** бости-бостилар товсиллаб, Самарқанд ёнида Бухоро ҳам бир қадар осоишта тургани туфайли ишлар тез кечатгандай туюлар эди. Мирмуҳсин, Мезмор.

ТОВСИЛЛАМОҚ II шв. Иккиланмоқ, нима қиларини билмай турмоқ; тортилмоқ. — **Ке, ошна,** — дея, товсиллаб турган Саноқулни ичкарига ундали. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ТОВСИЛМОҚ Сийраклашиб, камайиб қолмоқ, тортилмоқ; босилмоқ. **Умматали**

кўчага чиққанда, тун соат ўн бир бўлиб қолган, одамлар ҳаракати анча товсилган эди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. Терим сурони товсиллаб, сал нафасни ростлаганларидан кейин, Қодиржон: «Энди хотиним билан маслаҳатлашишга фурсат етди», деб билди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

Оёғи товсилмоқ Одамлар келди-кетдиси, ийлдаги ҳаракати сийраклашмоқ, камаймоқ. **Оқшом,** одамлар оёғи товсилгач, эшикни ичидан танбалаб, девор ошиб, кўчага чиқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ТОВУС [а. طاوس — товус] Қирғовуллар оиласига мансуб, ранг-баранг патли, эркакларининг думи елпигич шаклли чиройли қуш. **Товус каби айлаб хиромон,** Раҳсга тушди бир гўзал жонон. Э. Воҳидов.

ТОВУТ с.т. Тобут.

ТОВУТКАШ с.т. Тобуткаш.

ТОВУШ 1 Гапириш, куйлаш, қичқириш, йиғлаш ва ш.к. вақтида юзага келадиган ва эшитиш аъзолари қабул қилиб оладиган ҳодиса; овоз, садо, сас. **Мунгли товуш.** Йиги товуши. **Шамолли кун қичқирма,** товушинг зое кетади. Мақол. — **Қорайганд** том бўғотларида қўноқлаётган чумчуклар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади. **Мачит томондан сўниқ азон товуши эшишилади.** П. Турсун, Ўқитувчи. **Отабек товуши эгасини таниди.** Бу мажнунга Зайнаб эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **«Бемор Бакиров, укол!»** деган товушдан ўйғониб кетди. С. Сиёев, Ёргулик. **«Қани, ҳо, ўигитлар!** Ишга! Ишга, азаматлар!» деган товуш эшишилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **- Олимхон ака,** — деди ялинган товуш билан Танти, — **Салим ўз дадаси билан ҳазиллашмоқчи.** Ойбек, Танланган асарлар.

Бор товуш(и) билан ёки товуши борича, товушини баралла қўйиб Овози борича, энг қаттиқ, баланд овози билан. **Бор товуши** билан қичқирмоқ. — **Мутал товушини баралла қўйиб сўзлар** эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Товуш бермоқ** Товуш чиқарип, ўзини, борлигини билдиримоқ. **Мен бошда индамай биқиниб турдим,** кейин товуш бердим. Ойдин, Дўндиқдан ҳам ёш экан. **Товуш чиқармоқ 1)** овозини эшииттириб гапирмоқ (ўқимоқ ва ш.к.) **Хатни товуш чиқарип ўқимоқ.** — Чол ўтирган ерида товуш чиқарди: **-Ўртоқ Нурматовнинг ўзлари айтсинлар!** А. Қаҳҳор, Мунофиқ; 2) индамоқ,

бирор нарса демоқ, гапирмоқ. *Сайд Жалол-хон товуш чиқармай, унинг ёнига бориб ўтири. А. Қаҳҳор, Башорат. Товушинг ўчгарғарға. Ўлгур. Хотин ўиғлагудай бўлиб, таш-қарига чиқди, яна кирди, яна чиқди.. Қани энди, бу «товушинг ўчгар» бола юпанса! А. Қаҳҳор, Хи-хи. Товушингни ўчир Жим бўл. -Жим! - муштини кўтарди Ёрмат. - Товушингни ўчир, худо ҳаммага ақл улашганда, сен қай гўрда эдинг! Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Маълум сифатларга эга бўлган овоз. *Баланд товуш. Мусиқий товуш. ■ Одамлар жонланди. Баъзилари чиндан, баъзилари эса ҳазил-мутойиба билан Охуннинг товушини мақтасади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Механик тебранишлар натижасида юзага келадиган ва қулоқ эшиштадиган ҳар қандай овоз, садо. *Оёқ товуши. Тасир-тусир ўқ товуши. Гудок товуши. Карнай-сурнай товуши.*

4 Шовқин; шовқин-сурон. [Мулладўст:] *Эшиятисизми? [Қози:] Ҳа, жуда ҳайронман, нима товушлар? Бошим қотои, ақлум ўйқ! Ҳамза, Майсаранинг иши. [Мамат Ҳолисхонга:] Товуш қилма, ўласан! Мана шу чуқур.. сенинг учун қазилди. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

5 физ. Ҳаво ёки бошқа бир муҳит зараларининг тўлқинсимон тебранма ҳаракатлари. *Қулоқ эшиштмайдиган товушлар. Товуш тезлиги. Товуш назарияси.*

6 тлш. Нутқ аъзолари артикуляцияси билан ҳосил бўладиган энг кичик тил бирлиги.

7 мус. Мусиқанинг ифода кучига эга энг кичик таркибий қисми.

8 қўчма кам қўлл. Сайловларда ёки бирор масалани ҳал этишда ўз фикрини билдириш хуқуқи ва усули; овоз. *Мулла Обид бир товушдан, аммо Усмон полвон иккى қарши билан колхоз идорасига сайдланиб ўтадилар. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ТОВУШЛИ 1 кам қўлл. айн. овозли. *Товуши кино.*

2 физ. Товуш ҳосил қилувчи, товуш ўтказадиган. *Товуши тўлқинлар. Товуши тебранишлар.*

ТОВУШСИЗ 1 кам қўлл. айн. овозсиз. *Товушсиз кино.*

2 Товуш чиқармай. Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб, Йўлчи

тovушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ ўиғлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 физ. Товуш ҳосил қилмайдиган. *Товушсиз тўлқинлар.*

ТОВУШКОН шв. Қуён. *Оқ товушкон.*

■ [У] ўзи учун уя ясашга киришган товушкондай, қумни тирнай бошлади. С. Айний, Қуллар.

ТОВУҚ 1 Товуқсимонлар туркумига мансуб, гўшти, пати ва тухуми учун боқилидиган урғочи уй паррандаси. *Сертухум товуқ. Курк товуқ. Товуқ катаги. Товуқнинг тушига дон киради. Мақол. ■ ..тонг отмай, товуқлар қўндоқларидан тушмай, яна ишга тушар эди. М. Исломий, Фарғона т.о. Донлаб юриб, тентираб кетиб қолган товуқлар бир маҳал жой қидириб, уйгача кириб келди. К. Яшин, Ҳамза.*

Бир товуққа ҳам сув керак, ҳам дон керак Тирикчилик учун кишига ҳамма нарса (кўп нарса) керак, деган маънодаги мақол. *Думи юлинган товуқдек қ. дум 1. Оёғи куйган товуқдай қ.оёқ. Ола товуқ сомон сочар, ўз айбини ўзи очар Ўзининг ёки яқинларининг айбини гапириб юрадиган одам ҳақида айтиладиган мақол.*

2 Шу парранданинг гўшти (овқат, масаллиқ сифатида). *Товуқни есанг, бир ейсан, тухумини есанг, минг ейсан. Мақол. ■ Ҳолисса газўочқа товуқларни димлаб қўйган. С. Нуроғ, Майсаларни аёз урмайди.*

3 Шу паррандага нисбатли ҳақоратни билдиради. *Бундан кўра гўнг титганинг яхши эмасми, кекса товуқ! Ойбек, Танланган асарлар. Сўк мени, курк товуқ дегин!. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

4 Баъзи қушларнинг модаси, макиён. *Кирғовуланинг товуғи.*

5 шв. Тунда ҳўрз қичқириши билан белгиланадиган вақт. *Бир товуқ ўтганда ётдик.*

6 Мучал йил ҳисобида ўнинчи йилноми. *Унинг ўили товуқ.*

Товуқ ўили Мучал йил ҳисобида ўнинчи йил (қ. мучал).

ТОВУҚБОҚАР Товуқларга қаровчи, уларни парваришловчи киши. *Паррандачилик фермасининг товуқбоқарлари.*

ТОВУҚХОНА Товуқлар турадиган каталак ёки маҳсус бино. *Ойша хола уйига келаётib қараса, товуқхонанинг ҳам, мол-*

хонанинг ҳам эшиклари ҳали очилмаган. «Ёшлик».

ТОВУҚЧИЛИК Товуқ боқиши ва унинг маҳсулотларини етишиши иши; қишлоқ хўжалигининг шу тармоғи. *Товуқчиликни ривожлантирумок.* ■ Янги тиңда солинган қорамолчилик, товуқчилик.. фермалари бор.

Ж. Фаёзов, Экскурсия ўтказиш методикаси.

ТОВЧА с.т. Токча. -Қачон келсангиз, тулингиз мана бу товчадаги ҳалтада туради, — дебди қози. «Эртаклар».

ТОЖ [а. چىڭ – тож, гулчамбар; жига; гултож] 1 Шоҳларнинг ҳукмронлик рамзи бўлган, қимматбахо тошлар қадалган зийнатли бош кийими. *Шоҳларнинг бошида тилладан тожи, Неча шаҳарлардан олади божи. «Фольклор».* [Мирзо Ёдгор] Журжонни қўлга олиб, пойтахт Ҳиротни босиши, тож кийиш умиди билан уринади. Ойбек, Навоий.

Соҳиби тож Тож эгаси, тахт эгаси, тождор, ҳокими мутлақ. **Тожи давлат** Давлат тожининг соҳиби, ҳокими. Алишер ва.. тожи давлат бўлмиши Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари гўёдакликда дўст ва ҳаммактаб эканлар. Ойбек, Навоий. **Тожу тахт ёки тахту тож** Ҳукмронлик рамзи; ҳокимият, давлат. *Бу олишишув, тожу тахт талашувларидан фақат фуқаро азоб чекади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу ўт учқунлари.. яқинларда бирдан алангаланиб юзага чиқади, амирнинг тахту тожини, унинг ҳомийлари билан бирга куйдириб кул қиласи.* С. Айний, Дохунда.

2 айн. гултож.

3 Баъзи қушларнинг бошидаги этдор ўсимта. *Ҳурознинг тожи.* ■ Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка сенмургандай юм-юмалоқ; энгиз қизил кўйлак, бошида попишакнинг тожига ўхшаган, лекин қизил шляпа. А. Қаҳдор, Тўйда аза.. катта теракка иккита қуш келиб қўнди. Нарининг бошида тожи бор. С. Нуров, Нарвон.

4 кўчма Бирор нарсанинг юқори, етук қисми, унинг ифодачиси. *Инсон барча маҳлукотнинг тожисидир.* Ойбек, Навоий. -Чидаш керак. Сабр – инсон иродасининг тожи, — деди Жўрахон. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Агар мазкур шеър бамисли бир қуш бўлса, бу байт унинг тожи-ку. С. Сиёев, Аваз.

5 кўчма Бирор мусобақада голиблик унвони ва шу голиблик учун кийдириладиган кийим. *Қуръага кўра, биринчи пар-*

тияда оқ доналарни тож талабгори суради. Газетадан.

6 астр. Қуёш атрофидаги, кун тутилиш пайтларида яхши кўринадиган ёруғ гардиш. *Қуёш атмосферасининг учинчи, энг қалин ва энг сиўрак қатлами Қуёш тожи дейилади.* «Астрономия».

7 тех. Гупчакка ёки бошқа асосга ўрнатиладиган гардишсимон қисм. *Шестерня тожи. Тож шестерня.*

ТОЖДОР [а. + ф. تاجدار – тож эгаси; тожли] 1 Тож-тахт соҳиби, тож кийган, тахтга ўтирган ҳокими мутлақ; подшо. Элимда подшоман, бир ўзим тождор, Беҳад киши турар менга хизматкор. «Эрали ва Шерали». Мамлакат пароканда, золим тождорлар қон устига қон тўқурлар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бошида тожи, ўсимтаси бўлган, тожли. *Тождор хўрозд.*

ТОЖИК 1 Тожикистон Республикаси асосий аҳолисини ташкил этувчи ҳалқнинг номи. *Тожик ҳалқи. Тожик миллати.*

ТОЖИКЛАР Тожикистон Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган, эроний тиллардан бирида сўзлашувчи ҳалқ; тожик ҳалқи.

ТОЖИКЧА 1 Тожикларга, тожик ҳалқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Тожикча ўйин. Тожикча одатлар.*

2 Тожик тили. *Сиз тожикча(ни) биласизми? Тожикча гапирмоқ.* ■ Кампир тожикча талаффуз билан: -Ўндоқлар ўйқ, айланай, — деди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТОЖИР [а. تاجیر – савдогар] эск.к.т. Тижоратчи, савдогар. Кими кўрсам, менинг дардимдин ортиқ дардини сўйлар, Ажаб мотамсаросен, тожишу карвонни йиғлатдинг. Моҳзода бегим.

ТОЖЛИ айн. тождор 2. Тожсли кантар.

ТОЖ-ТАХТ, тожу тахт қ. тож 1.

ТОЗ 1 Бошнинг сочсиз тақир ёки калери. *Бошим – тоз, кўнглим – ноз.* Мақол.

2 Шундай бош ва шундай бошли одам, кал. *Тоз тарангунча, тўй тарқалар.* Мақол.

ТОЗА [ф. ڈاچا – янги, ёш, нозик; яшил (ниҳол)] 1 Кир, чанг, ифлослик ва ш.к. дан холи (холи қилинган), озода, покиза. *Тоза идиш. Тоза кийим. Тоза уй.* Тоза кийинмоқ.

■ Аззойи баданимни Ҳўп яхшилаб юваман.

Тирногимни, тишиими Доим тоза тутаман. Уйғун. Құлларини тоза сочиқларга артишиди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Чант-губордан холи; бегубор, соф, мусаффо. Тоза осмонда юлдузлар қарақлайди. С. Нуров, Нарвон. Тоза ҳаводан түйиб нафас олди. С. Сиёев, Аваз. Ҳар тараф соф, тоза майса-құқат.. Файратий.

3 Аラлашмалардан холи; соф, асил. Тоза олтин. — Мана бу дурми? Жуда тоза экан, Нури опамда ҳам бор-а? Ойбек, Танланган асарлар. Гүлнор келгач, у Йұлчи билан қызға шивирлади: -Мана бұ жуда тоза чой. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Хирилдоқ ва ш.к. камчиликлардан холи, жаранглаб чиқадиган товуш, овоз ҳақида. Ошна ашулаларнинг дилрабо күйи, ҳофизнинг тоза ва ширали овози Элмуроднинг юрагига баҳор нашыларидек құйилди. Шұхрат, Шинелли йиллар.

5 күчма Доғ тушмаган, булғанмаган; соф, пок. Тоза виждан. Тоза ном. Тоза қалбда доғ бұлмас. Мақол. — Мурзин янада қизишиб, бұртиб, давом этди: -Мен уни яхши биламан. Ү яхши қиз, күнгли тоза. Шұхрат, Шинелли йиллар.

6 рвш. Жуда ҳам, роса. Тоза қарчадик. Сизни тоза күтдик. — Ійигит-қызлар холанинг гапларига тоза кулишиди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Бечора! Қаллигини күраман, деб тоза балога қолған экан! П. Турсун, Үқитувчи.

7 шв. Янги. Тоза мактаб очсанг, коғири дейди, газета ўқисанг, даҳрий дейди. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Тұраны олажак тоза хотинидан совитиб берасиз. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Матпано: -Тағин келаман, оға, тоза гап бұлса, етказаман, ўксимай юринг, — деб пешинлатиб жұнади. С. Сиёев, Ёруғлик.

Палаги тоза Ург-аймоги, авлоди ва оила аәзоларидан ибрат олса бўладиган; на-мунали, зотли. [Пўлат:] Греховнинг палаги тоза эмас. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ТОЗАЛАГИЧ Тозалаш учун ишлатиладиган, тозалайдиган нарса, қурилма ва ш.к. Аптекаларда парранда қанотидан ясалған тиши тозалагич сотиларди. Газетадан. Машинанинг ойна тозалагичи тинмай ишлар, лекин ёмғир селидан йұлни кўриб бўлмас эди. М. Мансуров, Ёмби. Камта илмий-тадқиқот ишлари натижасида институтда.. тола тозалагич яратилди. Газетадан.

ТОЗАЛАМОҚ 1 Кир, чант, ифлослиқ ва ш.к. дан холи құлмоқ, тоза құлмоқ. Тиши тозаламоқ. Идишларни тозаламоқ. Үйни тозалаб супурммоқ. — Йұлчи уларга беда ташлади. Кейин курак ва супурғи олиб, отхонани тозалай бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Аралашмалардан, кераксиз, ортиқча нарса ёки қысмлардан холи құлмоқ. Спиртни тозаламоқ. Ёнғоқ тозаламоқ. Гуруч тозаламоқ. Дағаны гүзапоялардан тозаламоқ. — Анвар гулларни сугориши, ўтларни юлиб тозалаш вазифаларини ўзи бажарди. А. Қодиррий, Мехробдан чаён. Йұлчи ішүон қамиши топиб, ичини тозалаб, бир қаричдан мұлроқ құрқиб олди-да, унга нұхат сиғадиган бир неча тешиклар ясади: -Мана бу най, — деди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Номақбул киши, нарса ва ш.к. дан холи құлмоқ, уларни йўқ құлмоқ. Ёшлар онгини зарарли таъсирлардан тозаламоқ. Экин майдонини бегона ўтлардан тозаламоқ. — У [Тұқсанов] биринчи галда ўз қарамогидаги идораларни «тозалаб», одамларни янгилашаға киришади. П. Турсун, Үқитувчи. Полк ўлқаны қадам-бақадам фашистлардан тозалаб, Днепрга яқынлашыпти. А. Мұхидддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЗАЛИК Тоза ҳолатлилик. Кийимнинг тозалиги. Үйнинг тозалиги. Вижданнинг тозалиги. Тозалик — саломатлик гарови. — [Манзура опа] Ҳар бир синфа кириб, болаларнинг тозалиги борми, кундалиги борми.. текшириб чиқдишар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТОЗИ [ф. ىزىزى – чопағон ов ити; учкур, арабий от] 1 Оёқлари ингичка, түмшүғи узун, хипча, югурек ов ити. Ҳар ернинг тулкисини ўз тозиси билан овлар. Мақол. — Хоҳласа, қарығайни қўлига қўндириб, този итни эргаштириб, одамлари билан тоққа чиқиб кетарди. П. Турсун, Үқитувчи. Үғлим овга кетади Асил овчи този билан. «Бойчечак».

2 Чопқир от, тулпор. Остимда иргийди Фиркүкдай този. «Маликаи айёр». Устига мингандан учар тозингни, Қўлга олсанг биз қип [қишиб] берган созингни. «Эрали ва Шерали».

АСБИ ТОЗИ Арабий от, аргумок. Қамчи уриб тарлондай асби тозига. «Ойсулув».

Танлаб-танлаб тозисига учрамоқ қ. танламоқ.

ТОИНКИ [ф. қоққача, ўша вақтгача.. ки] бркт. боғл. айн. **ТОКИ**. -Қаттиқроқ гапиринг, тоинки ҳамма эшиитсин. — -Қаландарбоши эшикдан майда талқин бошлаб кирди. **Тоинки** жсаноб эшионга бизнинг келганлигимиз маълум бўлсин, — деди **Шум бола**. F. Фулом. Шум бола.

ТОИФА [а. طائفة — синф, гуруҳ; қатор; муайян миқдор] 1 Аҳоли табақаси, гуруҳи. *Савдогарлар тоифаси. Бадавийлар тоифаси.*

— **Билармидинг**, эй талончи тоифа, Мехнат аҳни қаўрамоқда қиличин! М. Шайхзода. У тўйбошишарга олдиндан уқтириб қўйган эди: «Тартиб бузилмасин, ҳар тоифани ўз вақтида, ўз ерига ўтқазиш, ўзига яраша кутиши керак». Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хил, тур. *Раҳим* домла кабилар чумчукдан қўрқиб, тарик экмайдиганлар тоифасидан. X. Фулом, Машъал. *Шундай тоифа одамлар бўлади, улар меҳнат билан бўлиб, ўзини ўйламайди.* Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин.

ТОИФИ [а. طائفة — Саудия Арабистонидаги Тойф (الطائف) шаҳри номидан] Меваси қизил ва йирик, кечпишар узум навларидан бири; шу узумдан қилинган вино номи. 8 гектар токзордаги нимранг, сояки, тоифи.. каби узум навларининг ҳар гектаридан 25 центнерга етказиб ҳосил ишгуб олинди. Газетадан.

ТОЙ I 1 Отнинг бир ёшдан икки ёшгача бўлган боласи. *Саман той. От босмаган ерини той босади.* Мақол. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар.* Мақол. *Тойчани «той» деб хўрлама, эрта-индин от бўлар.* Мақол.

2 Болаларга нисбатан эркалаш маъносини билдиради. *Унинг узоқ юртида, қуёш ва гуллар диёри* Ўзбекистонда қолган дуоғўй кампир онаси уни — ёлғиз ўғлини эркалар экан, ҳар вақт: «Рустам тойим! Асрлон тойим!» деб атамасмиди. Ойбек, Күёш қораймас.

3 Баъзи атоқли отларнинг таркибий қисмига киради ёки эркалатиш учун уларга қўшибайтилади. *Холтой, Ўринтой, Ҳалимтой.*

Той-той турмоқ шв. айн. **ғоз-ғоз турмоқ** қ. **ғоз-ғоз**. *Омонтойнинг қизи Бўстонхон той-той турадиган бўлиб қолибди.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ТОЙ II [ф. ىزى / ۋىزى — тах, қат; бурма; букик жой; боғлам; тўп] Катта тўп қилиб тахлаб ёки босиб боғланган мол ва шу

тарздаги мол ўлчови. *Пахта тойлари. Беш той газлама.* Той қилмоқ. — **Бўриев** кеча у [Самандаров] билан куни бўйи базада қоп, той, яшик, бочкалар орасида ивирсиди. А. Мухтор, Туғилиш. *Пудратчи уни ишга олиб, той пахта ташишга қўйди.* X. Фулом, Машъал.

ТОЙДИ Болаларнинг ошиқ ўйинларидан бири (бунда рақибнинг чикка ёки пукка ошигини ўз ошиги билан уриб тойдирган ютади). *Кўзларида маъносиз бир илтифот, Гўёёни у аллакимдан ранжипти; Ҳалигача мактаб, ўқиши унга ёт.* *Машғулити: «тойди» билан «ачинти».* F. Фулом.

ТОЙИЛМОҚ айн. **тоймоқ 1, 2.** *Тойилиб ўиқилмоқ.* Бўсағадан тойилсанг, тўрга ўтма! Мақол. — **Қор ёғмоқда, оёқ ости музлаган.** Йўловчи ҳар қадамда бир тойиларди. С. Айний, Эсдаликлар. *Йўлканинг гишт террилган қисмидан ўнқир-чўнқир ерга ўтишда Нуқра холанинг оёғи тойилиб кетди.* А. Муҳиддин, X. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ТОЙЛАМОҚ I кам қўлл. *Кулунламоқ, туғмоқ* (бия ҳақида).

ТОЙЛАМОҚ II Той-той қилиб тахлаб, босиб боғламоқ, той қилмоқ. *Газмолларни тойламоқ.* *Тойлаши машинаси.* — *Мана, иккаки ойдан бери завод гумбурлаб ишлайти, далалардан келаётган қанор-қанор пахтalarни пайдар-пай тозалаб, тойлаб ташлайти.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОЙЛОҚ 1 Кичкина той, тойча.

2 Эрка, эркатой (фақат болаларга нисбатан). *Келингиз, тойлоқларим, Қайдан шамол учирди?* Имтиҳонлар муборак, Нечанчига қўчирди? К. Муҳаммадий.

ТОЙМАС Олинган йўлдан, мақсаддан қайтишни, тойиши билмайдиган, қўрқмас. Чинакам севишганлар шунаقا бўлишади, тоймас бўлиб қолишади, уларга оламда бирбирларидан бошқа кимса кўринмайди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТОЙМОҚ 1 Силлиқ юзада монесиз сурилиб, сирганиб кетмоқ; тойғанмоқ. *Назира шошиб ёнига қарамоқчи бўлганди, сувга энгашиб қолган қувур устидан пастга қараб оёғи тойиб кетди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган.* У сирпаниб, тойиб, хизматкорхонага жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Четга чиқмоқ, адашмоқ, озмоқ. *Шариат ўйлидан тойған қизнинг сўзига*

ишионасанми? Ойбек, Танланган асарлар. *Оғим сал тойдими, бас, бурнимни ерга иш-қайдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 (фақат бўлишиз шаклда) Қайтмоқ, тап тортмоқ. У ҳеч нарсадан тоймайди. Ялангоч сувдан тоймас. Мақол. — Бориб турган шум, тошиюрак бола эди, муштдек бошидан жониворларни қийнаб ўлдиришга ўрганган.. одам ўлдиришдан ҳам тоймайди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Айтганини қилиши учун ҳеч нарсадан тоймайди. Р. Раҳмонов, Чангизордаги шарпа.

Жаддига тоймоқ Кимсанинг қилмиши учун айбдор бўлиб қолмоқ, жавоб бермоқ. *Қилгиликни Сидикжон қилди-ю, жаддига биз тоийиб кетдик-да.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Холдан тоймоқ** Тинка-мадори, силласи қуриб, ўлар ҳолатга етмоқ. *Йўловчилар Устюрт саҳросида ўн беш кун ўйл юриб, тоза чарчадилар, туялар ҳам ҳолдан тойди.* М. Осим, Элчилар. *Мени навкарлар ҳолдан тойгунимча урдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОЙЧА 1 Той I 1, 2 с. кичр.-эркл. Бир яшар тойча. *Тойчани «той» деб хўрлама, Эрта-индин от бўлар.* Мақол.

2 кўчма Эрка, эркатой, тойлоқ (фақат болаларга нисбатан). *Хўш, колхозда ўзинг нима қиляпсан, тойчам.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТОЙЧИ Мол тойловчи ишчи. *Пахта тозалаши заводининг илғор тойчилари.* — *Баҳжўр билан бирга Рафаэлнинг илгариги заводида ишлайтман.* У слесарлик қиляпти. Мен эсам тойчиман. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТОЙЧОҚ айн. тойча. Бир кун кўрмаганига саман ўйрга уйда қолган тойчогини эслаб кишиняти. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Иккинчидан, тойчогум, «Айло» олгин ҳар фандан. Барча ошна-оғайнинг ўрнак олсинлар сендан. З. Диёр.

ТОЙҒАММОҚ айн. тоймоқ 1. *Тойғаниб йиқилмоқ.* — *Бояги қора чопонли бола тойғана-тойғана юқоришаётган эди.* «Ёшлик». *Оғим қумда тойғаниб кетди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОЙҒАНОҚ Сирғаниб кетадиган дараҷада силлик, сирғанчиқ, тойгоқ. *Тойғаноқ ўйл.* Қўчалар тойғаноқ. — *Ҳимолайнинг шарқий томонидаги тойғаноқ ёнбагир ва қояларда довюрак шерларнинг оёғи етмаган жой ўйқ деса бўлади.* М. Аминжонова, «Қор одам» борми?

ТОЙҒАНЧОҚ айн. тойғаноқ. У ернинг тойғанчоқ эканини ҳам энди сезгандек бўлди. Ш. Холмирзаев, Қил кўпприк.

ТОЙГОҚ айн. тойғаноқ. *Тойгоқ ўйл.* — *Қўчалар тойғоқ, машиналарнинг гидрик-ларида занжирлар шақирлайди.* П. Қодиров, Эрк.

ТОК I [ф. қўз — узум новдаси, дарахти] Узум ўсимлиги. Уч туп ток. Ток очмоқ. Токни кўммоқ. Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк. Мақол. — *Ховлининг ёнида чорбоғ, чорбоғда раста-раста қилиб, ҳавозага кўтарилиган токлар.* С. Айний, Қуллар. Узум ток баргидан ҳам кўп. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОК оши Коваток солинган оши. Ток оши қилгудек бўлиб қолган барглар ёнида гуж-гуж узум шўралари пайдо бўла бошлабди. Газетадан. *Мана, бир неча ўилдан бери баҳор келганда ток оши қиласиз.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТОК II [р. ток — оқим, оқиш] Электр зарядларининг маълум томонга йўналган оқими; электр. Ўзгарувчан ток. Ўзгармас ток. Кучли ток. Кучсиз ток. Электр токи. Кнопкани босиб, токни уламоқ. — *Шундай қилиб, ўтказгичдан ток ўтганда ажралиб чиқадиган иссиқликнинг миқдори ток катталигининг квадратига.. тўғри мутаносиб экан.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТОКАЙ (ГАЧА) [ф. қўз — қайси вақтгача] Қачонгача, қай вақтгача. Мен токай бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури деб, фермада товуққа дон сепиб, тухум тераман. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. [Йўлчи:] Чидай олмадим, мула ака.. мен ҳам одам фарзанди, токайгача тенки ейман. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОКАРЛИК Токар иши, касби. Токарлик қилмоқ. Токарликни ўрганмоқ. Токарлик дастгоҳи (станоги).

ТОКАРЬ [р. точить — қайраб ўткир қилмоқ; ўйниб, қириб ясамоқ] фл. дан ясалган от] Металл ёки ёғоч ўйниш станогида ишловчи мутахассис, ишчи. Абдушукур Қодиров оддий ишчи — токарь. Ў. Ҳошимов, Пўлат чавандоз.

ТОКЗОР Нуқул ток ўсимлиги билан банд ер, майдон, боғ. Ана, ўйланинг иккала бети бўйлаб, саҳиҳ қуёш нурини беармон эмиб, ястаниб ётган токзорлар орқада қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТОКИ [ф. تاڭى – қайси пайтгача; =гача, =гунча] бркт. боғл. 1 Бош гапда ифодаланган иш-харакатнинг эргаш гапда ифодаланган мақсадга қаратилганлигини англатади (бунда эргаш гап кесими, кўпинча, буйруқ майли шаклида келади). Қаттиқроқ гапиринг, токи ҳамма эшиитсин. ■ Бизнинг мақсадимиз кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажратма оладиган бўлсин! П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. то 2. Ҳамма, токи қариялар ҳам ишга тушиб кетди. ■ Токи боласи турган боғчагача эргашиб бордим.. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Бош ва эргаш гапдаги нарса-ҳодиса, иш-харакатнинг бир вақтга оидлигини, сабаб-шарт муносабатини билдиради. Токи бормен, сўймаган одамингизга узаттирумасмен. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Пойдевор омондир. Демак, уй омон. У яна тикланар, Токи бор фироқ, Токи бор бошимда Бу қадим омон, Токи бор боболар Қон тўйкан тупроқ. Ҳ. Даврон, Қақнус.

ТОКИЛОН Калтакесакка ўхшаш, кулранг, тез югурдиган, ўтлоқларда яшайдиган жонивор.

ТОКСИКОЗ [юн. toxikon – заҳар] тиб. Организмнинг унинг ўзида ҳосил бўладиган маҳсулот (модда)лар билан умумий заҳарланиш ҳолати. Ҳомиладорлик токсикози.

ТОКСИКОЛОГИЯ [юн. toxikon – заҳар + logos – фан, таълимот] Тиббиётнинг заҳарли моддаларнинг физик ва кимёвий хоссаларини, уларнинг таъсир механизмини ва бу жараёнда организмда юз берадиган ўзгаришларни ҳамда заҳарланишини даволаш чора ва воситаларини излаб топиш билан шуғулланадиган, ўрганадиган бўлими.

ТОКСИКОМАНИЯ [юн. toxikon – заҳар + mania – эҳтирос; берилиш, майл; интилиш] тиб. Мастилик, қисқа муддатли хурсанҷчилик, кайф пайдо қилувчи турли хил моддалар (спиртли моддалар, наркотиклар, баъзи дорилар, майший кимё воситалари ва ш.к.) ни истеъмол қилишга мойиллик, интилишда намоён бўлувчи касалликларнинг умумий номи.

ТОКСИНЛАР [юн. toxikon – заҳар] биол., тиб. Баъзи микроорганизмлар, шунингдек, баъзи ҳайвон ва ўсимликлар чиқаралидан

заҳарли моддаларнинг умумий номи. Гормон, антибиотик, токсин ва бошқа турли хил физиологик фаол моддалар хужайра мембраналарининг хоссаларини ўзгартиради. «Фан ва турмуш».

ТОКЧА [а. + ф. تاڭچە / تاڭچە] 1 Маҳаллий уйларда идиш-товоқ ва б. анжомлар кўйиш учун деворда квадрат ёки бошқа шаклда ишланган маҳсус жой. Элмурод кўрначага ўтириди. Сўнгра ён-берига кўз югуртириди. Кичкина токчаларга ранг-баранг чинни ва сопол косалар терилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Токчаларга мис кўза, самовар, қумғон, жом, чинни пиёлалар тартиб билан териб қўйилибди. К. Яшин, Ҳамза. Токчалари ганчдан ажойиб гуллар билан ишланган катта та уйда бир талай одам ўтирган эди. Ойбек, Навоий.

2 Умуман, вазифаси, шакли ёки бошқа бирор жиҳати билан токчага ўхшаш нарса, жой. Токилар остидаги дўконларнинг токчаларига ўйилган ҳарир моллар.. шойи, атлас.. ва бошқа ранго-ранг баззозлик моллари бу ерга келганларнинг кўзини ўйнатади. Мирмуҳсин, Меъмор. Шкаф токчаларига териб қўйилган турли ичимликлар яққол кўриниб турнибди. С. Азимов, О, Лайло. Абдували ака.. дераза токчасига омонатгина ўтириди. С. Зуннунова, Янги директор. Улар [кайиклар] беш-олти газ настда – токчада, икки томон эса тик девор. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.

Кир токча Одатда, тахмонлар ораси, эшик ёки дераза ёнига ишланган, бошқа токчаларга нисбатан кичик, юқорига томон узун бўлган токча (турли майдо-чуйда нарсалар қўйилади). Икки тахмон ўртасидаги кир токча тенасида чоъ қутисининг зар қоғозларидан қирқиб ётиширилган Мадина-нинг тасвири. С. Аҳмад, Сайланма.

ТОКЧАЛИИ Токча ишланган, токчаси бор (қ. токча 1). ...тахмон ва токчали ҳамда оғир лой томли иморатларнинг зилзилага бардоши анча наст бўлади. Газетадан.

ТОКЧИЛИК кам қўлл. айн. узумчилик 1, 2. Донгдор Ризамат ота токчиликда соҳибкор. М. Шайхзода.

ТОЛ 1 Ингичка узун баргли, сурх новда отиб ўсадиган дарахт ёки бута. (асосан соясалқини, пояси, поясидан эса турли нарсалар тайёрлаш учун экилади). Қора тол. Самбит тол. Бир тун ток эксанг, бир тун

тол эк. Мақол. — *Терак экмай, толни эк, толнинг сояси яхши. «Қўшиқлар». Сой бўйидаги аксарият азим туп толларнинг таги чойхона. К. Яшин, Ҳамза.*

Мажнун тол қ. мажнунтол. *Ғуломжон.. мажнун толнинг ҳам бир маҳаллар сувга ҷўзилган, сув етай-етай деб қолган узун, нозик новдаларини эслади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сиз (ёки у) айтган толлар кесилиб кетган Замон, у билан боғлиқ ҳолда шартшароитлар ўзгариб кетганлигини билдиради, қайд этади. Сарви хола қизининг ихтиёри ўзидалигини, ҳозирги замонлар бошқалигини, у айтган толлар кесилиб кетганлигини қайта-қайта тақрорлаб, жағи оғриди. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема. Тол баргак қ. баргак III. Кечагина тол баргак ўйнаб, Том бошида эркин юргандинг. Ю. Ҳамдам.*

ТОЛ II Узун ва ингичка. *Кокилларим эшилгандир тол-тол, Ҳар толига берса етмас дунё мол. «Малиқай айёр». Торлари тол ишаклардан эшилсин, Айтганимда, товушгинам қўшилсин. «Қўшиқлар».*

ТОЛ III [р.] ҳарб. Мина ва снарядлар ичига қуиладиган кучли портловчи модда; оқ ёки сарғиши рангли қаттиқ кристалл маҳсулот.

ТОЛА 1 Йигириш, газмол тўқишиш ва ш.к. мақсадлар учун ишлатиладиган жуда ингичка, пухта табиий ёки сунъий материал. *Ипак толаси. Жун толаси. Сунъий тола. — Биз терган пахтанинг ҳар бир толасин Ёвузлар бўйнига айлагил суртмоқ. Файратий.*

2 Соҳ, соқол кабиларнинг ҳар бир мўйи. *Айт, бу сочинг толасиму, Жон инин бир бандиму? Э. Воҳидов. Уни қучоқлаб ўпгиси, ҳар бир толаси оғир меҳнат, алам билан сугорилган оптоқ соқолини қўзларига суртгиси келди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кам қўл. Кокил, зулф.

4 кўчма Умуман, толага ўхшаш нарса ҳақида. *Ўргимчак тўқир оқ толалар, хонқизи боради меҳмонга. Ш. Раҳмон, Юррак қиралари. Полиэфир толасидан ишланган сунъий қон томирлар артерия томирлари тораийиб қолган беморларга ёрдам беришида қўлланмоқда. «Фан ва турмуш». Оғриқ — жағ толаларининг исёни бўлиб, бирор аъзо ёки вужуднинг «дод-фарёди»дан дарак беради. «Фан ва турмуш».*

ТОЛАЛИ 1 Толага эга бўлган, толаси бор. *Ингичка толали пахта. Узун толали зигир.*

2 Тола берадиган. *Толали техника ўсимликлари.*

3 Толалардан тузилган. *Ёғоч толали пласти масса.*

4 тех. Тузилишида тола бўлган. *Чўғланма толали электр лампа.*

ТОЛАЧИ Тола етишириувчи. *Шахрисабз толачилари Шукур Бердиев номини хурмат билан тилга оладилар. Газетадан.*

ТОЛАШУНОС Тола ва у билан боғлиқ илмлар билан шуғулланувчи мутахассис, олим. *Мақсуда Аъзамовна ўз қасби бўйича толашунос, ана шу кафедрадаги ишлардан бевосита хабардор бўлиб туриши керак. Газетадан.*

ТОЛБАРГАК (тўғриси — тол баргак) қ. баргак III. *Қизлар сочида толбаргакдан сочнотук. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ТОЛГУЛ шв. Самбитетул. *Баланд гишт пойдеворли тўрт уй, даҳлиз, деворига толгул ва бўйни узун офтобанинг сурати солинган баланд айвон, ошхона. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ТОЛЕ [а. جالٹ — кўтарилаётган, юқориляётган; тақдир, қисмат] 1 Турмушдан мамнунлик ҳолати, турмушдан мамнун этувчи тақдир. *Толеингда бор экан яшаш, Гоҳ қон ичдинг, гоҳида шароб. А. Орипов, Юртим шамоли. Толеингдан ўргилай, қизим, онанг шўрлик қиз бўлиб, келин бўлиб, ҳеч нарса кўрмаган эди, худоин таоло ҳаммасини сенга насиб қилган экан. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ҳа, толе бўлмаса қўйин экан! Мен не-не орзулар билан илм-хўнтар ўрганиб келган эдим! Ватаним бўлмиши Фарғона водийисида.. мадрасалар қурмоқчи эдим. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 с.т. Омад, баҳт. *Ҳўжайнининг кармони ўтирилганга ўхшайди, толеи ўйқ-да. Шу бу ийл ютқизишдан боши чиқмай қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Султон бўзчининг ўғли Муҳаммаджоннинг толеи паст кетди. Н. Сафаров, Султон бўзчининг неваралари.*

ТОЛЕЛИ Ҳамиша баҳт-толе ёр бўлган; баҳти, омади баланд; баҳтли. *Толели одам.*

ТОЛЕМАНД [а. + ф. جالٹمند — толели, баҳтли] эск. кт. Толели, баҳтли. *Толеманд йигит. — Нур денгизи ичра толеманд Сузар эди турналар баланд. Ойбек.*

ТОЛЕРАНТЛИК [лот. tolerantia – сабртоқат, чидам, бардош] 1 биол., тиб. Организмнинг иммунологик жиҳатдан ташқи таъсирларга жавоб бера олиш қобилиятининг тўлиқ ёки қисман йўқолиши; яъни антиген таъсирларга нисбатан одам ёки ҳайвон организми томонидан антитаналар ишлаб чиқариш қобилиятининг пасайиши ёки йўқолиши.

2 тиб. Организмнинг муайян модда ёки заҳарнинг нокулай, салбий таъсирига чидаш, бардош бериш қобилияти.

3 Ўзгаларнинг фикр-ғоялари, эътиқоди, ҳис-туйғулари, турмуш тарзи ва хулқ-атворига нисбатан сабр-тоқатли бўлиш, бепарво қарап; бағрикенглик.

ТОЛЕСИЗ Бахти, толеи йўқ, омади паст. Толесиз одам. — [Норбуви] Эрдан толесиз эмас эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ТОЛЕСИЗЛИК Омадсизлик, бахтсизлик.

ТОЛЗОР Нуқул тол билан банд ер, майдон. Анҳор.. нариги қирғоқдаги толзор тагида ёйшиб оқади. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Кафтдай кичкина ҳовлининг бир ёқасидан ўтган анҳор бўйи – қуюқ толзор, серсоя, жимжит бир гўша. Ойбек, Улуг йўл.

ТОЛИВ [а. طالب – изловчи; талаб қилувчи, хоҳловчи; ўқувчи; тингловчи] 1 Талаби бўлган, талабгор. Сулув қизсан, сенга толиб кўп бўлур. «Равшан». Ишламоқа ҳамма толиб, Бир-бирига келиб ғолиб. Ҳар кетмондан юз гул унар, Ҷўллар сувга тўлиб-қониб. Фозил Йўлдош ўғли. Ҳафиза эшик ёнига келиб, серрайиб турди, ёнидан ўтиб кетаётганлар унинг жой бўшашини кутиб турганини, у ўқишига жуда толиб эканини сезишгандай бўларди. Мирмуҳсин, Умид.

Толиби илм Илмга талаби бўлган, илмга ташна; талаба. Нарироқда Умарали бир-икки дўстлари, толиби илмлар билан қуюқ сухбатда. Ойбек, Улуг йўл. Толиби илмларнинг аксари бу кун ҳовлига чиқишиган. Ойбек, Навоий.

2 Мадраса ўқувчиси.

3 Толиб (эркаклар исми).

ТОЛИМ Озгина соч тутами, дастаси. Унинг учун Гулнознинг бир толим сочи етти иқлим подшосининг божи билан хирожидан қимматли. Т. Сулаймон, Интизор. Яқинлашай десам қўрқаман, яқинлашмай десам бир

толим сочини бўйнидан икки марта айлантириб, ўзини бўяпти. «Муштум».

ТОЛИҚИШ 1 Толиқмоқ фл. ҳар. н.

2 Мадорсизлик ҳолати; ҳорғинлик. Ҳазил-ҳузул, гурунг авжиди. Одамлар шу билан ўзларини овутадилар. Чарчоқ, толиқиши, қорин очлиги билинмайди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ТОЛИҚМОҚ 1 Куч-мадори қуримоқ, тинкаси қуримоқ, ҳолдан тоймоқ; мадорсизланмоқ. Бели толиқмоқ. Қўли толиқмоқ. Қўзи толиқмоқ. — Аллақаерда кўрганим чинна-чин эсимда турнити-ю, ростини айтсам, ажратолмаятман, толиқибман шекилли. С. Кароматов, Олтин қум. Унинг толиққани, руҳан қийнала-қийнала тунлари яхши ухлай олмагани ранг-рўйидан кўриниб турарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Кун исиди, амирзодам. Ёз рамазони тинкани қуритур. Эртагача толиқиб қолмасинлар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ҳаёт-эҳтиёж нарсаларидан камчилиги бўлмоқ, сиқилмоқ, шу жиҳатдан қийин, ночор аҳволда бўлмоқ. Озиқ-овқатдан толиқмоқ. — Танбалнинг ёшига етгунча кўп галабаларни кўурурсиз. Ҳолбуки, бу урушлардан эл-улус беҳад толиқди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Бола-чақаси толиқса ҳам, емай-ичмай орттирганини олиб келиб, шайхлар оёғига тўқади. К. Яшин, Ҳамза.

ТОЛКУЧУК Барг ёза бошлаган тол новдаси. Кўклам. Нега шамол келмас юксак төглардан, Толкучукдан жевак таққан майса боғлардан. Ф. Фулом.

ТОЛМА шв. Бўлали, лўппи; мулойим. Унинг [Зумраднинг] ўрта, толма бўйи, нозик бели, ингичка эгма қошлари, қирра бурни, йирик учқунли кўзлари бир-бирига муносаб. Ойбек. Улуг йўл. У [Махсумахон] баланд бўйли, толмадан келган, хушрўй, кўзлари катта-катта ва порлаб турадиган, ниҳоятда чиройли аёл. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТОЛМАС 1 Чарчашни билмайдиган, хормас-толмас. Толмас курашчи. Ҳолини билган ҳормас, қанча иш қиласа, толмас. Мақол. — Бошимдаги қоплаб турган булутни Толмас билак, битмас куч-ла юқитдим. М. Ала-вия.

2 Толмас (эркаклар исми).

ТОЛМОҚ 1 айн. толиқмоқ 1. Белим толиб кетди. Кўлим толиб, чамадонни ташлаб

юбораёздим. Китоб ўқийвериб, кўзим толиб кетди. — Раззоқнинг иши яна кўпайди. Умурзоқ ота эса унинг йўлини пойлайвериб толди. Ҳ. Ғулом, Машъял. Бектемир гўдакни ерга қўйиб, толган билагини уқалади. Ойбек, Қўёш қораймас. Уларга қарай-қарай, Баширжоннинг бўйни толиб кетди. Н. Аминов, Суварак.

2 Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўздан англашилган нарсага берилмоқ, у билан банд бўлмоқ маъносини билдиради. Ҳаёлга толмоқ. Ўйга толмоқ. — Султонали мирзо Гулшанинг ўрдага кетганилигини эшишиб, силласи қуриди, бир неча вақт фикрга толиб қолди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТОЛПОПУК (тўғриси тол попук) айн. баргак III. Ўзи эндиғина сочларига толпопук тақадиган қизча эди. «Ёшлик».

ТОЛЧОВКОН Тол куртак чиқара бошлайдиган эрта баҳор вақти. Табиат ҳеч қачон бўш турмаган, бўш, Гижинг тойдай ўйнаб қочар сойлари. Толчовкон боғларга ёпиб, гилампўш, Ровоҷ, момақаймоқ чиққан ойлари. С. Акбарий, Янги йил алёри.

ТОЛЬ [фр. tole] Картонга тошкўмир қатрони (смола) шимдириб, баъзан устига бир оз қум сепиб тайёрланган, сув ўтказмайдиган қурилиш материали. Бир рулон толь. — Толь омонатгина ёпилган сарой ичига селитра тўкиб қўйилган. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТОЛКОН 1 Қовурилган дон, қурилган нон ва ш.к. дан туйиб тайёрланган емиш. Нон толқон. Буғдоӣ толқон. — Эрталаб Тозагул меҳмон опани янги түкқан сигирнинг оғизи ва ўғирдан иссикқина чиққан оқишиоқ толқон билан сийлади. Ҳ. Ғулом, Машъял. Ниёз бобомнинг камптири Ҳумор хола дастурхон ёзди, бир ҳовучдан жийда, ўрикқоқи, толқон қўйди. «Ёшлик».

2 Умуман, туйилган ҳар қандай нарса; порошок. **Носвой толқон.**

Толқон қилмоқ 1) толқон тайёрламоқ. **Хотинлар**, одатда, ҳайитга ҳолва, толқон қилишади; 2) туйиб толқонга айлантироқ. **Махоркани толқон қиламан**. **Жиндак оҳак ёки кул** билан хурушга келтираман. Ойбек, Қўёш қораймас; 3) кўчма майда-майда қилмоқ; ер билан яксон қилмоқ. **Бу ёқдаги қазувчилар** ҳам Ғуломжон, Барот полвон, Замон сингари тогни урса толқон қиладиган азаматлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

«Сингалимнинг номусини ҳимоя қилдим», деб гап тарқатиб юрган мироб, тухмати ўт-маслигини сезиб, мўлтайиб, толқон ютиб ўтириди. С. Нуров, Нарвон.

Оғзига толқон солмоқ (ёки толқон ютмоқ) Товуш чиқармай, индамай, ҳеч нарса демай турмоқ. Нега жим ўтирибсизлар? **Оғизларингизга толқон солиб олдиларингизми?** Чирмандা ҷалиб, қўшиқни бошланглар! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОЛҚОНЛАМОҚ айн. толқон қилмоқ 2, 3. қ. толқон. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуритиб толқонланган носини олиб, тил остига отди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОЛҒИН кам қўлл. Ҳорғин, сўлғин, синикқан. Норқўзи Ферузанинг толғин чеҳрасига, ҷарчоқдан қизарган қўзларига ачиниб қаради. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан. Биз учовлон ҳам табиатнинг бир толғин бўлгидек сўқмоқда турибмиз. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТОМ I 1 Ўйнинг, бинонинг устини бекитиб турувчи тела қисми. **Лой том.** Тунука том. Икки нишабли баланд том. — Асфальт ўйллар, тунука ва шифер томлардан қайнок ҳовур кўтарилади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Кета-кетгунча яккам-дуккам лойсувоқ томлар, деворлари тўқилай деб турган пастак уйларни кўравериб, дилингиз хира тортади. К. Яшин, Ҳамза.

2 Баъзи қурилмаларнинг қор-ёмғир, кўёш ва ш.к. дан ҳимоя қилувчи тела қисми. Тўланбой **Икромжоннинг аҳволини кўриб турганидан**, у ҳам индамади-да, кетдик, деб кабина томини муштади. С. Аҳмад, Уфқ. Иккала бошиқ қори тиззага урадиган қизил вагон томига чиқиб, атрофни кузата бошлидилар. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

3 шв. Уй, ҳовли-жой. Эшакка мугуз битса, эгасини сузади, Туяга қанот битса, томингни бузади. Мақол. — Шунда бориб, бир томни очди — бари тиллага тўла, бир томни очди — кумушга тўла. «Равшан». «..Дашиб қинчоқлар бойиса, хотин олади, туркийлар бой бўлса, том солади» [ўйларди Майсума бека]. Мирмуҳсин, Меъмор.

Томдан тараша тушгандай қ. тараша. (Ўзини) томдан ташлайди Бирор нарсага жуда ўч, ўлармон одам ҳақида айтиладиган ибора. Ичкилик бўлса, Жўра ўзини томдан ташлайди. Ойбек, Танланган асарлар.. пул деса, ўзини томдан ташлайдиган бу таъвия-

нинг на дўсти бор, на жўраси. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТОМ II [а. мәс – тўла, тўлиқ, бутун; мукаммал] кт. 1 сфт. Тўла, тўлиқ. *Муфти...* котибининг чизган режсаларини амалга оишришга том ихлос билан кўнди. А. Ҳакимов, Илон изидан. *Кўлтиғимдаги анондан биттасини олиб, ёриғидан иккига ажратиб, иккни қўлим билан сиқиб, том шаштаҳа билан ейишга тушдим.* Ф. Фулом, Шум бола. [Ҳасанали] *Хўжаси Юсуфбек ҳожига, айниқса, хўжазодаси Отабекка штоат ва ихлоси том бўлиб, бунинг эвазига улардан ҳам ишонч ва хурмат кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Даражаи том Тўлиқ даража, камолот даражаси. *Маълумотим даражаи томга эришган бўлса ҳам...* ёзмоқда қийналамен. Ойбек, Навоий. **Том маъноси билан** Тўлиқ, чин маъноси билан. *Фармонов том маъноси билан «шжстимоий одам» бўлиб, бутун ҳаёти колективда, идора, мажлисда, минбарда ўтган.* А. Мухтор, Чинор.

2 рвш. Бутунлай, тамомила, батамом. *Кулогим том битди.* ■ -Тақсир, – деди Фозилҳақ Азизулхон сигарет чекиб.. Мухтор Ҳасанга қараб, – пинакка кетгандай том маҳлиёсиз. Ойбек, Нур қидириб. Мендек одамнинг оғзидан бундай гапнинг чиқиши Сизни том қайрон қилишини биламан. Ш. Холмирзав, Қыл кўпприк.

ТОМ III [юн. tomos – бўлим; бўлак, қисм] Бир неча китобдан иборат асар, асарлар тўплами, муқоваланган ҳужжат ва ш.к. нинг ҳар бир айрим китоби; жилд. *Лугатнинг биринчи томи.* ■ *Йўлдош кирганда, Пўлат дераза рафида тиззасини қуҷоқлаб ўтирас, столда, ёстиғи устида медицина энциклопедиясининг томлари сочилиб ётар эди.* А. Мухтор, Чинор. Терговчи Қосимов яна таҳлаб қўйилган жинонӣ иш томларини варақлашга тушиб кетди. «Муштум».

ТОМАТ [исп. tomate] Помидор суви ёки пастаси. *Кўп томат ва сок олиш мумкин бўлган «Юсупов».. каби яхши сорт помидорлар кам келтирилаётир.* Газетадан. Аёлнинг хонадонидан 30 литр самогон.. 150 литр томат пастаси, хамиртуруши топилди. Газетадан.

ТОМИЗИМ шв. Томчи. Бир томизим сув. ■ *Мараҳим..* учинчи шишадан тегатурган

«насиба»сини ҳам бир томизим қўймай ичди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. *Шу талантни ишга солиш учун аллақандай бир доридан бир неча томизим томизиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ТОМИЗМОҚ 1 Томмоқ фл. орт. н. *Кўзга дори томизмоқ.* ■ *Ота декчасини осди ва чайладан шишадаги жувоз мойини келтириб, унга томизиди.* Ҳ. Фулом, Машъал. [Қиличев] *Ички чўнтақларига турли-туман таблеткалар, ҳидлайдиган, ютадиган, томизадиган дорилар солиб юради.* Мирмуҳсин, Занглаган қилич.

Оғзига сув томизмоқ Ўлим тўшагидаги беморга сув томизиб, охирги ёрдам кўрсатмоқ. *Ревизия арпа, бугдой етишмаганлигини аниқлаган пайтда, Алиқулнинг оғзига сув томизилаётгани тўғрисида миши-миши тарқатилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Оқизмай-томизмай Ҳеч бир сўзини қолдиримай, бор (бўлган) гапни тўлалигича. *Жаннатхон отасига дастурхон ёзди, отасини сийлади, лекин эрининг сўзларини ҳам оқизмай-томизмай етказди.* И. Раҳим, Тақдир.

2 (фақат бўлишсиз шаклда) Бир қатра ҳам анои қилмаслик, бекор кетказмаслик, ёрдам кўрсатмаслик. У онасига бир чакки томизмайди. ■ *Бой пишиқ одам, бир тишинни чакки томизмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ТОМИЗГИ 1 от Қатиқ ивитиши учун сутга солинадиган ачитки (мас., эски қатиқ). Сутга томизги солмоқ. ■ *Қўшниникига томизги сўраб кирган Ҳажсалхон бир зумда бир талай гап топиб чиқди.* А. Муҳиддин, Фанишер. *...маҳсус томизги билан тайёрланган қатиқ, кефир каби сут маҳсулотлари ҳам витаминга бойдир.* Газетадан.

2 сфт. Томизиладиган, томчилаб қуийладиган. *Томизги дори.*

Томизги ҳам бўлмайди Жуда оз. *Бу пулингиз томизги ҳам бўлмайди.* **Томизғига ҳам топилмайди** Умуман йўқ, сира топилмайди, учрамайди. *Сув томиззигига ҳам топилмайдиган чўл.*

ТОМИЗГИЛИК Томизги учун етарли; томизги учун қолдирилган. *Бир томизғилик қатиқ.* Қатиқдан бир-икки томизғилик қолдиримоқ.

ТОМИЗГИЧ Суюқликни томизиши учун ишлатиладиган асбоб; пипетка. *Томизгич билан кўзга дори қўймоқ.* ■ *У шкафдан аллақандай реактив олди-да, томизгич би-*

лан бинокуляр микроскоп тагидаги минералга томизди. «Фан ва турмуш».

ТОМИР 1 анат. Одам ва ҳайвонлар танасида қон ёки лимфа оқадиган найчасимон аъзо. Томирдан қон олмоқ. Томирга дори қўймоқ. — Тўлаган ерга қараб жим қолди. Унинг чакка томирлари бўртди, бурнининг учи йилтиради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Қон томирлари Артериялар, капиллярлар ва веналардан иборат томирлар. қ. артерия(лар), артериола(лар), вена(лар), капилляр(лар).

2 кўчма Умуман, нарса-ҳодисанинг ҳаёти, фаолиятини таъминловчи омил, восита. Саноатнинг юрагидир мартен печи, Юрак бўлгач, ишлайди-да эрта-кечин. Бу юракни юргизади уста Анвар, Саноатнинг томирига пўлат оқар. «Муштум». Қишлоқнинг ҳаёт томири уриб турган ҳар бир жойда.. ташаббус яққол сезилиб туради. Газетадан.

3 с. т. Юрак ҳаракати натижасида қон тепиши; пульс.

Томирни (ёки томир) уришини (ёки тепишини) кўрмоқ Томирни ушлаб, юрак, қон ҳаракатини, пульсни аниқламоқ. Табиб, Отабекдан воқеани сўраб билгандан сўнг, Кумушнинг томирини кўриб, лабини тишлаб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 с. т. Мушакларни суякка бириктирувчи пухта, эластик тўқима; пай. [Йўлчи].. Томири тортишган одам каби, бир лаҳза қотиб қолди, сўнг қиличини маҳкам ушлаб, буқчайиб, оҳистагина ерга йиқилди. Ойбек, Танланган асарлар. Томирларини ёзиш учун бошини орқага ташлаб, бир-икки силкитиб олди. С. Кароматов, Олтин кум.

5 биол. Ўсимлик танасида суюқлик ва ундаги эриган моддалар оқадиган тўқима найчалар.

6 бот. Илдиз. Ариқ бўйларида, қир этакларида ўтган юйли ўтларнинг томиридан нозик майсалар униб чиқа бошлаган. С. Анорбоев, Оқсой. Агар у ҳар куни эрталаб, кечқурун сойга тушмаганда эди, кўза-кўза сув қўйиб, томирига нам юбормаганда эди, ўрик аллақачон хазон бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 кўчма Илдиз, негиз. Яхши нақл — томири ақл. Мақол. — Жўрахон бу муҳим масалани айтишдан бош тортганда, бунинг томири жуда узоқ эканлигини Гуломжон дарров фахмлаб олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Томирига (ёки илдизига, оёғига, тагига) болта урмоқ. қ. болта. Элмурод ўзининг жаҳолатга қарши бўлган билимини одамларга ёйиш билан домланинг томирига болта ураётганини яхши фахмламасди. П. Турсун, Ўқитувчи. Томир отмоқ (ёки ёймоқ). 1) илдизини ҳар тарафга йўналтироқ, илдизи ривожланмоқ; 2) асосли ҳолда ўрнашиб яшамоқ, ривожланмоқ. Аммо бутун бир аҳоли яшаб, томир отиб қолган бежирим жойларни ўйқ қилиш — хутор системасини ўйқотиш, деган гапга кирмайди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 3) ҳар томонга йўналмоқ. Шербек катта кўча тўрт томонга томир отган жойда тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Оқсой; 4) тарқалмоқ, кўпаймоқ. Одамлар орасида ҳам девпечак борлигини, у аста томир ёйиб бораётганини биларди-ю, аммо ўша девпечакнинг илдизини топалмай доғда эди. С. Ахмад, Ҳукм.

8 кўчма Бир-бирини қўлловчи, бир-бира ги ҳомийлик қилувчи кишилар ўртасида ги ўзаро боғланиш, алоқа; илдиз. Загчакўз домляям, Турдивой ҳалфаям, ҳаммаси.. Буларнинг томири узун, Загчакўз мударрис бўлган экан, ўғиллари, шогирдлари каттакатта амалда дейишади. П. Турсун, Ўқитувчи. Шуҳратпарастлар ҳалққа юқоридан қандай зарар етказган бўлсалар, пастдан ҳам шундай зарар етказганлар. Уларнинг томири битта. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

9 шв. Қариндош, уруғ; қариндошлик риштаси. Юртга донғи кетган Жоналибояга, Қизинг бериб, бойга томир бўлайлик. Пўлкан. Тожибой ўзи камбагаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа маҳсум билан туташган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

10 шв. Тутинган ўртоқ, яқин дўст. Томирингни мақтама, ёмон чиқса, қайтасан. Мақол. — Икки ўртада сўз бергандик, томирмиз деб, Зуваласи айрим битта хамирмиз деб. Ф. Фулом. Мингнинг зотини билгандан бирнинг отини бил, деганлар, танишиб қўйайлик, томир. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ТОМЛИ I Том билан ёпилган, томи бўлган. Тунука томли уй. — Сал юрилгач, дараҳтзорлар, боғлар, поҳол ғарамлари... черепица ва қамиш томли уйлар қаторлашиб кетди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ТОМЛИ II Белгили томдан, жилддан иборат. Икки томли шеврлар тўплами. Беш томли асар.

ТОМЛИК Нечадир томдан, жилдан иборат бўлган асарлар тўплами. *Алишер Навоий асарлари ўн беш томлиги.*

ТОММОҚ Томчилаб оқмоқ; чакка-чакка оқиб турмоқ, тушмоқ, томчиламоқ. *Хатга сиёҳ томди. Шимга ёғ томди. Томчи томиб бўлгунча, дарё оқиб ўтади. Мақол. Тома-тому кўл бўлур, ҳеч томмаса, чўл бўлур. Мақол. — Совуқ томчилар унинг юзига, бўйнига томиб ғашини келтирди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кўз ёшлиари.. эгарнинг қошига ва отнинг ёлига тома бошлайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг кўзларидан оппоқ соқолига қатра-қатра ёш томар эди. А. Қаҳдор, Асрор бобо.*

Кўзларидан қон томади Ўта газабли ҳолатни қайд этади. *Азим тажсанг бир қадам олдинга ташлади. Кўзларидан қон томарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Оғзидан (ёки лабидан, тилидан) бол (ёки асал) томади Нихоятда ширин сўз, хушмуомала. Каттадан-кичикка оғзидан бол томиб муомала қиладиган хола негадир мен билан тил учиди сўрашиб қўя қолди. Т. Алимов, Дашиб. Лабларингиздан бол томади, ёниб турган оловсиз. К. Яшин, Ҳамза. Юзидан қон томади қ. қон. [Қишилогимиз] Одамлари шунақанги хушибичимки, бир қарашдаёқ сўқингиз киради. Юзларидан қон томади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Қамчисидан қон томади* Ўта золим, қаҳри қаттиқ. Қиз аввал қўрқди, отаси унинг Сидиқжон билан сўзлашиб турганини эмас, боққа тушганини билса ҳам, терисига сомон тиқади: бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

ТОМОГРАФ Томографияни амалга оширишда кўлланадиаган, маҳсус тузилишни рентген қурилмаси.

ТОМОГРАФИЯ [юн. *tomos* — қисм, бўлак; қават, қатлам + *grapho* — ёзман] Рентгенографиянинг ўрганилаётган обьектнинг қаватма-қават сояли тасвирини олиш усули.

ТОМОН 1 Бирор нарса ёки жой (ма-кон)га нисбатан йўналишдаги жой, макон; тараф. *У томон. Бу томон. Кўчанинг икки томони. Богнинг бир томони. Пайкалининг тўрт томони. — Бир томони босиб қолган кулбага Йўлчини ётқизиши. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳонанинг икки томонига каравот кўйилган. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Тўрт томон қум, хайрият, бунда ҳеч ким эшиштмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ўзаро нисбатда, муносабатда бўлган шахс ёки шахслар гуруҳининг ҳар бири. *Душман томон. Қуда томон. — Аммо ўз отасидек бўлиб қолган ноиб жанобларининг томонини олишини ҳам, ёвузона бир қудрат эгаси бўлган Зокир калла томонига ўтишини ҳам билмай, иккиланиб турарди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Ҳар икки томоннинг ишини кўрган одам муқаррар: «Булар ким тез қазирга ўйнашганов!» деб ўйлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Абдураҳмон ёш бола экан, отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

Томонини олмоқ Томонида туриб ҳимоя қилмоқ, қўллаб-куватламоқ; ёнини олмоқ. *Дарвиш гов кўпинча фуқаронинг томонини олар, бекларга, наъбати келмагунча, сув бермас эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сизни қаранг-у, яна ўшаларнинг томонини оласиз-а. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 (кўпл. шаклида — томонлар) Ўзаро муҳолиф, зид муносабатдаги шахс ёки субъектлар. *Томонларни келиштирмоқ. Томонларнинг розилигини олмоқ.*

4 Иш, нарса-ҳодиса, масала ва ш.к. нинг қирралари, қисмларидан бири; жиҳат. *Масаланинг энг муҳим томони. Асарлардаги муштарак томонлар. — Ҳа, бизнинг касбнинг ўзига хос нозик, жилов тутқизмас, бабзан асов, бабзан инжиқ томонлари бор. Н. Сафаров, Оловли излар. Мен кўйда чўк-қаним, боланинг қутқаргани қолиб, бошқа томонини айтдим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Аммо айни чоғда унинг ҳам ўзига хос заиф томонлари бор эди. С. Кароматов, Олтин қум.*

5 мат. Текисликдаги геометрик шаклларни ҳосил қилувчи кесмаларнинг ҳар бири. *Тўғри тўртбўрчак томонлари. Томонлари тенг учбуручак.*

6 кўм. вzf. Макон, пайт, объект, сабаб каби муносабатларни, шундай маъноларни билдиради. *Биз томонга келяпти. Овоз кўча томондан келяпти. Кечга томон хабар олмоқ. — Елкасига ташланган кителининг енгига қўл сола туриб, индамай эшик томон юрди. С. Кароматов, Олтин қум. Кечга томон Собирнинг хонасига Одил бува кириб келди. Р. Файзий, Ҷўлга баҳор келди. Аммо оламшумул бу қашфиёт илмий кенгаш томонидан етарли баҳоланмаганга ўхшайди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Бир томондан*

ферма мудири.. унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилтилаб юрса.. Э, содда экансиз, ука! А. Қаҳдор, Қўшчинор чироклари.

ТОМОНЛАМА Миқдор билдирувчи сўзлар, шунингдек, ҳар сўзи билан қўлланиб, шу сўзлар англатган миқдорий нисбатни билдиради. Ҳар томонлама асосламоқ. Бир томонлама баҳо бермоқ. Fўза қатор ораларига икки томонлама ишлов бермоқ.

ТОМОРҚА Қишлоқ меҳнаткашларининг ихтиёридаги, одатда, уларнинг кўргони, ҳовли-жойи ёнида жойлашган ер бўлтаги. Пенсияни нима қиласиз, мол-ҳол, томорқадан чиққан даромад етади икковингизга.. С. Нуров, Нарвон. Ҳар ким истаса, ўз томорқасини, уйи олдини боғ қилиши мумкин. «Муштум».

ТОМОША [а. + ф. تماشى / تماشا – ҳарақатланиш; айланиб юриш, сайр қилиш] 1 Оммавий равишда намойиш этиш учун тайёрланган саҳна асари, кўрсатув. Театр томошаси. Цирк томошалари. Томоша зали. Томоша қўймоқ. Спектаклни қизиқиб томошада қўймоқ. — Пешайвон ойнасига туширилган парда орқасидан Ҳамза чиқиб келди-да, томошада туғаганилигини ўлон қилди. К. Яшин, Ҳамза. Телевизорни кўраверарканмиз-у, томошаларни тайёрлаш қанчалик машақатли бўлишини билмас эканмиз. Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. Табиий, у кўнди, шу ўйин эртага ўйналадирган томошага Султоналининг хотини ҳам ўргатилди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Умуман, киши эътиборини тортадиган, эътибор билан қарайдиган, кузатадиган, ундан завқ-шавқ оладиган, таъсирилнадиган нарса. Чорсудаги чойхонадан ўтиб, ажисб бир томошанинг устидан чиқишиди. Самовар тўйла одам. Ашула, асқия, ҳангома, қаҳқаҳа авжиди. К. Яшин, Ҳамза. Оббў, пол ювиши кўриш ҳам томошада бўлтими? Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. -Балиқлар ҳам кўп аломат нарса-да, — деб қўйди томошага берилб кетган Қудрат ичиди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Киши эътиборини тортадиган машмаша, жанжалли ҳолат; ҳангома. Буларнинг қитигига тегма. Агар газетага тортса, гир этиб терговчи келади. Ана унда кўр томошани. П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоша қилмоқ Томошани кузатмоқ, эътиборни тортадиган жой, нарса ва ш.к. ни кузатмоқ, кўрмоқ. Ҳамза ҳалқа қараб: -Ҳозир бир манзара кўринади, шуни томоша қиласизлар, — деб ўлон қилди. К. Яшин, Ҳамза. Йигит-қизлар яшнаб бораётган чўлни, янги қурилган иморатларни, тепаликни тилка-пора қилаётган экскаваторни томошада қилишарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ўйга келдиг-у, Ювоши иккаламиз юлдуз ва медалларни томошада қила бошладик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ТОМОШАБИН [а. + ф. تماشابين — томошада кўрвучи (қилувчи)] 1 Бирор томошани кўриш учун келган шахс, томошада кўрвучи. Театр томошабинлари. Футбол томошабинлари. — Томошабинлар чапак чалиб юбордилар. Ҳамма ёқдан қийқирик эшилтилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳалқ, саҳнанинг очилишини кутган томошабиндай, жисм эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма дагл. Бирор ишга лоқайдлик билан четдан қараб, кузатиб турувчи шахс. Томошабин бўлиб турмоқ. — Ҳафа бўлмане, ака, — дехқоннинг елкасига қоқиб юнатди Йўлчи, — фалокат эмас, арава синади, тузатилди.. Атрофда одам тўпланди. Баъзилар ачинади, баъзилар томошабин. Ойбек, Танланган асарлар. Жанжал эса борган сари газак оларди, ота-она ҳам уларнинг келишмовчилигига аралашмас, гўё томошабин ролини ўташар эди. Газетадан.

ТОМОШАБИНЛИК Ўзини томошабин каби тутиш, томошабин бўлиб туриш. Мағкуравий соҳада томошабинликка чидаб бўлмайди. Газетадан.

ТОМОШАХОНА [томуша + хона] Томоша кўрсатиладиган жой, томошада муасасаси (театр, кино, цирк ва ш.к.). Сарой улкан томошахонани эслатарди. С. Сиёев, Ёргулик. Янги қурилган бу иморатнинг биринчи қавати томошахона бўлиб, тенасига маданият уйи жойлашган. Д. Нурий, Осмон устуни.

ТОМОШАЧИ Томоша қилувчи; томошабин. Унинг [дириекторнинг] қовоғидан қор ёғар эди. Томошачилар гап нимада эканлигини тушундилар. М. Ҳазратқулов, Журъат. Сонсиз томошачи келган бу оқшом Бў мўлзиёфатни текин емоққа. Миртемир.

ТОМОШАКОВОҚ бот. Қовоқнинг еб бўлмайдиган, майдада, фақат зийнат (манзара) учун экиладиган тури.

ТОМОҚ 1 Бўйиннинг энгак ости (тумшук ости) қисми. Канизак кўк рўмолини томогининг тагидан боғлаб олган.. ерга қараб жадаллаб келар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бирорта одам зигирича камчилигимиз ҳақида оғиз очса, томогидан гиппа бўғамиз. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 анат. Қизилўнгач билан кекирдак бошланадиган ер; бўғиз. *Томоқ оғриғи. Томогим оғрияни.* ■ Қизда уйқу йўқ. Унинг бадани қизғин, томоги қақраган, юраги шиддатли уради. Ойбек, Танланган асарлар. [Абдураҳмонбой] *Томогига совуқ ҳаво тиқилгандай, бир энтиқди.* Ҳ. Фулом, Машъал. Ҳар ютуми томоқни қириб ўтади. П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоқ қирмоқ 1) томоққа урилиб (қириб) ўтадиган ҳаво билан овоз чиқармоқ (тomoқни тозалаш ёки бошқа мақсадда, шунчаки). *У томогини ора-сира қириб, энтиқиб турниб гапиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвоза очаётган киши қаттиқ ўтамиб, устма-уст тупурди ва томоқ қириб, «Кир!», деди бўғилиб.* Н. Аминов, Суворак; 2) шундай овоз билан нимадандир белги бермоқ, нимагадир ишора қилмоқ. *Томоқ қирсан, бас, шу тоб, Келтириб беш сих кабоб, Қўлимга тутуб шароб, Ичаверинг, хўн, дерди.* Ф. Маҳмудов, Вақтим зиқ, ..кекса бир уламо томоқ қириб, ўзидан хабар бермаганида, ким билади, у сукунат яна қанча давом этар экан? М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Томоқни ҳўлламоқ** Ичимликдан (асосан, спиртли ичимликдан) бир оз олмоқ, ичмоқ. *Ёшликнинг охир, қарилкнинг боши, дегандай, озроқ томоқни ҳўллаб олсак бўларди.* «Муштум». **Томоги тақилламоқ** 1) ёйиш ёки ичишга жуда талабгор бўлмоқ. *Томоги тақиллаб турган Аҳмад бир отишда қадаҳни бўшатди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор нарсани ундириш, олиш, эгаллаш пайида бўлмоқ. *Ҳалиги Мамасаид деганимизнинг кизи ҳам бўйига етиб, кўзга кўриниб қолди.* Бирорта ҳамёни каштароққа пулласам, деб томоги тақиллаб юрибди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Томоги қичимоқ** Бирор нарса ундиришни истамоқ, тاما қилмоқ. *У томоги қичиган куни бирор кишининг симини шартта узуб, уйига қириб кетади.* «Муштум». **Томогидан ўтмаслик** 1) таом ёки суюқликни юта олмаслик (асосан, касаллик туфайли). *Томогидан [бувамнинг] ҳеч нарса ўтмайди, сув ичса ҳам, гарфара қилиб таш-*

лайверади.

Газетадан; 2) еб-ичкиси келмаслик, кўнгли тортмаслик. *Қудрат томогидан овқат ўтмай, икки қўли чеккасида, хаёл сурн кетди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. **Томогини ёғламоқ** (ёки мойламоқ) Пора бермоқ, пора ўрнидаги нарса билан сийламоқ. *Улар бойнинг қўзи ва қазилари билан томоги мойланиб, шини ётиб юборган эдилар.* С. Айний, Қуллар. Мудирга ўтмал тўлаған юқоридаги кишилар «бошлиқнинг томогини мойладик, энди овози чиқмайди», деб бир порцияли овқатни уч порция қилиб, хўрандаларни чўмичдан қоқа бошладилар. «Муштум».

3 Таом, овқат, овқатланиш. Тамли томоқ. *Томоқ емоқ. Томоқ қилмоқ. Қарини томоқ асрайди.* Мақол. ■ *Үйдагиларнинг сўзларинигина эмас, ҳатто томоқ чайнашларини ҳам эшишса бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Томоқдан кейин Отабек ҳам бир оз ухлаб олиш учун ётди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Текин томоқ 1) ўзганинг меҳнати билан юзага келган овқат. *Текин томоқ ичагингни тешади.* Мақол. *Текин томоқ танни тоза қиласди.* Мақол; 2) ўзганинг ҳисобига яшовчи киши; текинхўр. *Аллоҳхўжа қўрасидаги қора ўтвларни оралаб, отбоқару фойтунчиларни, текин томоқ ялқовлар, деб сўқиб жувозга қувди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. **Ҳаром томоқ** Ҳалол меҳнат билан эмас, ҳаром йўллар билан кун кечирадиган. **Ҳаром томоқ одам ўғридан ёмон.** Уйгун, Ҳаёт чақиради.

ТОМТЕПАР тар. Чакка ўтадиган томни кўпчилик бўлиб тепиб зичлаш ва шу мақсадда уюштирилган ҳашар.

ТОМТЕШАР Том тешиб ўғрилик қилувчи ўғри; умуман, уй-хонадонларга тушувчи ўғри; муттаҳам, фирибгар. *-Мана бундан томтешар чиқади.* Киссавур бўлолмайди, қўйол, – деди Султон Омонни кўрсатиб. Ф. Фулом, Шум бола. *Колхоз мулкини сенга ўхаша томтешарлардан сақлайман.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ТОМУФ қ. тамуғ. Унинг зиндоинлари томуғдан баттар, Унинг кишани бор – умрга хатар. Миртемир.

ТОМЧИ 1 Суюқликнинг заррачалари тортишуви натижасида айланма сирт билан чегараланган, бир томишдан ҳосил бўлган алоҳида кичик бўлаги. Сув томчиси. Ёмғир

томчилари. Бир томчи ҳам қолдирмай ичмоқ. Томчи сел бўлмас, душман эл бўлмас. Мақол. Томчи тошни тешади. Мақол. Бир томчи сув чумолига дарё кўринади. Мақол. ■ Бу гал қусуқ қонга айланган эди, [Кумушнинг] бурнидан ҳам бир неча томчи қон оқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг [деконинг] офтобда куйиб пишган, этсиз, ўрик ёнекли юзида кўз ёшиши, терми, ҳар ҳолда томчилар юмаланар эди. Ойбек, Таңланган асарлар.

2 иш. айн. чакка II. Томдан томчи ўтаёт-тири. ■ Ёмон бўлгандага қандай — умрнинг заволи. Онам, томчининг ҳар «чиқ» этгани — бир кунлик умрнинг чиққани, дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

Дарёдан бир томчи Кўпнинг, катта миқдорнинг жуда оз қисми, қатраси. -Бу айтганларимиз дарёдан бир томчигина! — деди Олимов, болаларнинг кўти ҳали қаноатланмаганини сезиб. — Тогларимизда сир кўп. X. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОМЧИЛАМОҚ Томчи-томчи бўлиб, тушмоқ; томмоқ. Ёмғир томчилаяти. ■ Шоҳ-шабба орасидан сув силқиб томчиларди. Ойбек, Қоёш қораймас. Кунботар олдиди бир-иккита томчилагани бўлмаса, ёмғир ҳали ёққанича йўқ эди. Н. Фозилов, Диidor.

ТОН [юн. tonos — таранглик, тигизлик; кучланиш] 1 физ. Мураккаб товуш спектрининг оддий тебранишлар натижасида ҳосил бўладиган энг кичик бўлаги.

2 Муайян баланд-пастликка эга бўлган товуш, мусиқа товуши. Тебранувчи тарқатадиган энг паст частотали бу товуш торнинг асосий тони ҳисобланади. «Фан ва турмуш».

3 физиол. Ишлаб турган юракнинг овози, товуши.

4 Нутқ, овознинг оҳанги, нозик фарқи. [Заргаров (альбомни тез-тез варақлайди):] Ҳозир-ҳозир.. Ҳа, мана, мана! (Доклад тонида, баланд овоз билан) Ўртоқлар! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

5 синт. Рангнинг сифати; муайян рангнинг оч-тўқлиги, бошқа ранглардан фарқланувчи белгиси.

ТОНГ I 1 Кун чиқиши пайти, субҳидам, саҳар, азон. Баҳор тонги. Тонг пайти. Тонг шабадаси. Тонг қоронгиси. ■ Ҳурозлар ҳам уйғониб, Бердилар тонгдан хабар. Кимларга оғир ботар, Кимни ширин аллалар. Файратий. Тонгга яқин тўплар, машиналар, танклар

қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Қоёш қораймас. Эрта тонгда Нуруллабойда Аравага қўшилиди отлар. Э. Раҳим.

ЁЛГОН ТОНГ айн. субҳи қозиб қ. субҳ. Тонг бўзарид ёришиди. Ёлғон тонгда адашиб йўлга чиққан булутлар таралди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Тонгни тонг оттириб, кунни кун боттириб Эрталабдан кечгача ва кечаси билан тинмай. Тунни тонгга уламоқ ёки тонг оттиримоқ. Кечаси билан ухламай, бирор иш, хаёл ва ш. к. билан машғул бўлмоқ. [Низомжон] Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга алла-қандай юпанч изларди. С. Аҳмад, Уфқ. Тўхта хола чинакчиликдан чиққан пахтасини кечалари йигирар, чарх олдиди тонг оттириарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Эрта тонг ёки тонг саҳар Жуда эрта, кун ёришар-ёришмас.

2 кўчма Бирор нарсанинг бошланиш пайти, илк даври. Баҳт тонги. ■ Кунлар келар — қоп-қора уфқ Ол шафақдан бўлар лоларанг, Нажот тонгни очади қоёш. Файратий.

ТОНГ отди Қоёш чиқиши пайти яқинлашиб, кун ёришди. Тонг отди. Тепаликларнинг қор босган оппоқ чўққиси, ўрмондаги дарахтларнинг учи қизарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТОНГ II: тонг (қотиб) қолмоқ айн. донг қотиб қолмоқ қ. донг II. Ибодила эрталаб дўйонни очиб, ҳужрага кирди-ю, акасини кўриб, тонг қолди. Ҳ. Фулом, Машъал. Воқеа устига келган Ширин бу ҳолни кўриб, тонг қотиб қолган. С. Айний, Куллар.

ТОНГГИ Тонгга мансуб, тонгда бўлган ёки бўладиган. Тонгги шабада. ■ Конлар — инженерни, төглар — Фарҳодни, Устасин ҷиҳар тонгги гудоклар. Ф. Фулом.

ТОНГЛА эск. кт. Эртанги, келгуси кун. Бугун дегани тонглана тўғри келмайди. Ойбек, Навоий.

ТОНГОТАР Тонг отиш пайти; тонг, субҳидам. Тошкент тонготари нақадар гўзал, Чиройли, тасвирга сиғмас, сермазмун. Файратий. Тонготарга яқин бир гумбурлаб, ер силкингандай бўлди. Мирмуҳсин, Умид. Чопик тонготардан кунботаргача давом эта-диган бўлди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОНЕР [ингл. toner] Электрографик кўр-саткич (кўриналигидан қиласидиган модда); лазерли принтерда қўлланадиган бўёвчи куқун.

ТОНЗИЛЛИТ [лат. tonsilla – муртак беzi, бодомсимон без] тиб. Муртак безининг яллиланиши.

ТОНМОҚ 1 Қилмишини, айтган сўзи ва ш.к. ни бўйнига олмаслик; инкор этмоқ. *Гапидан тонмоқ.* ■ Айтдингиз, айтдингиз, нега тонасиз? Мен сизга айб тақаётганим йўқ-ку! А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Марғилондан қайтгандан кейинги кунларингизни меҳмонхонада кечириб келишингиздан, албатта, тона олмайсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Умуман, бор, бўлган нарсани тан олмаслик; рад этмоқ. Қарзидан тонмоқ. ■ [Майсара Чўпонга:] Отанг раҳматликнинг сенга васият қилиб қолдириб кетган йигирма тилла тулига қози эшоннинг тониб кетишиларининг сабаби бор экан. Ҳамза, Майсаранинг иши. Қулоқ солинг гапима, ҳай яхшилар, Оқ сут берган онадан тонган борми? «Муштум».

ТОННА [фр. tonne < лат. tunne – бочка] Минг килограммга тенг оғирлик ўлчов бирлиги. *Беш тонна юк.* ■ Уч ўғлондир Андижон, Намангану Фарғона. *Юртга айлар армугон Миллион тонна дурдона.* Ё. Мирзо.

ТОННАЖ [фр. tonnage] 1 Кеманинг ёки кемалар мажмунининг юк кўтариш қобилияти (бўш ёки белгили юк ортилган кема сиқиб чиқарган сувнинг оғирлиги билан ўлчанади).

2 Вагон, автомобиль ва ш.к. нинг тонналар билан ифодаланган юк кўтариш қобилияти. Адолат бўши машиналарни, албатта, орқасига қайтариб, шлагбаумни тоннажига лойиқ юки бор машиналаргагина очар эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТОННАЛИ 1 Тонна оғирлигидаги. Бир тоннали тош. Юз тоннали бомба. ■ Нормат виставкада турли нав бугдойларни, саксонтадан түкқан наслдор чўчқалару ўн пақирлаб сут берадиган говмии сигирларни, бир тоннали новвосларни кўрган. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Маълум тонна юк элтадиган, кўтаридаған. Уч тоннали машина. Эллик тоннали цистерна. ■ Йигирма беш тоннали автотранкран етиб келгач. Ҳасанов сим арқоннинг учига қўши батареяли лампани улаб, ёндириб кўйди. И. Раҳим, Тақдир.

ТОННЕЛЬ айн. туннель. Бригадир Сметкалинни бошлаб, пастга – тоннель девор-

ларини зичлаётган йигитлар ёнига тушиб кетди. Газетадан.

ТОНОМЕТР [тон 3 + юн. metreо – ўлчайман] тиб. Қон босимини, шунингдек, кўзнинг ички босимини ўлчайдиган асбоб.

ТОП с.т. Тоб, пайт. Шу тонда. Ўша тонда.

ТОПАЗ [юн. topazos] Турли рангда бўладиган қимматбаҳо қаттиқ тош, минерал. *Топаз кўзли узук.* ■ Мисрликлар шиша буюмларни қимматбаҳо ёнартошларга: ёқумт, зумрад, топаз, феруза.. марварид ва бошқаларга ўхшатиб ясар эдилар. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиш тарихидан.

ТОПАЛОҚ: топган топалоқничи бол. Ким топса, ўшанини.

ТОПАРМОН Пул, даромадни яхши (кўп) топадиган. *Турсунбойлар қассоб гузаридан, отаси чаласовод, лекин топармон эди.* Ш. Ҳолмирзаев, Оғир тош кўчса.

ТОПАРМОН-ТУТАРМОН Топиши тутиши яхши. *Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди ҳунар чиқаряпсизми? Не-не топармон-тутармон йигитлар эшигимизнинг турумини бузиб, ўтарга йўл бермай юрди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ўли топармон-тутармон, отасига ўхшаб ўддабуронгина, тагида яп-янги машина.* Э. Аъзамов, Олам ям-яшил.

ТОПАР-ТУТАР қ. топиши тутиши. *Кампир деразадан меҳмонхона томонга қараб қўйди.. Гулдай тоза, топар-тутари яхши, обрўйи баланд.* С. Нуров, Нарвон.

ТОПАГОН 1 Тез, дарров топадиган, топқир. *Топагон бола.* ■ *Фолчи жуда топагон экан, менинг отимни ҳеч ўйламасдан топиб берди. «Эртаклар».*

2 с.т. Топармон; топармон-тутармон. *Топагон эркак.*

ТОПАГОНЛИК Топагонга хос хусусият. *Коля ўз гапи ўзига наша қилиб куларкан, Кудрат дўстининг топагонлигига ҳайрон қолди: - Қойилман миянгга, адаш! Тондинг, тондинг!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОПГАН-ТАЯНГАН айн. топган-тутган. *Отаси қазо қилиб қолди. Отанинг жамгаргани, ўзининг топган-таянгани худойи, маъракаларга сарфланди.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

ТОПГАН-ТУТГАН Ишлаб-кучлаб топилган, тўпланган бор-йўқ нарса; жамғар-

ма, буд-шуд. *Топган-тутганим сизники*. — Эндиликда чол-кампир топган-тутганини *Топилга атаган*, бутун эътимодини шу кенжса ўғилга қўйган. X. Назир, Ўтлар туташгандা.

ТОПИК [ингл. *topic* < юн. *topos* — умумий жой, ўрин] *пед.* Бирор хорижий тилда аввалдан белгиланган мавзу бўйича тузилган, айни хорижий тилни ўрганувчиларга оғзаки нутқ малакаларини ривожлантиришга, шунингдек, ўқувчилар билимини текширишга хизмат қиласидиган матн.

ТОПИЛДИК *айн. топилма 1.* Янги топилдиқ узоқ ўтмишини ўрганишда ёрдам бермоқда. Газетадан.

ТОПИЛМА 1 Изланиш, қидирав ишлари натижасида топилган нарса. Антик даврда сугоришига асосланган дехқончиликнинг тараққий қилганлигини жуда кўп археологик топилмалар тасдиқлайди. И. Жабборов, Кўхна харобалар сири. *Маҳаллий газетанинг ёзишича, топилманинг ноёблиги мурда кўмилгандан буён миянинг ҳеч қандай ўзгаришига учрамаганидадир.* «Фан ва турмуш».

2 Ҳар қандай топиб олинган нарса. *Топилмаларни эгаларига қайтармоқ. Топилмалар бюроси.*

ТОПИЛМАС Кам топиладиган ёки сира топилмайдиган; нодир. *Топилмас мато.* — Ёш ийгитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди. Тўлиб етилган қиз энди унинг кўз олдида тенги топилмас гўзлар бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОПИЛМОҚ 1 *Топмоқ* фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўқолган китоб топилди. Ҳамма саволларга жавоб топилди. Фикр маъқул топилди. Ишнинг янги усуллари топилмоқда. Бош омон бўлса, дўпти топилар. Мақол. *Меҳнатсиз топилган ошдан меҳнатда топилган тош яхши. Мақол.* — Онам билан маним баҳтимга кутмаган жойдан мўъжизадек бу мактуб топилди-да, мен хизматингизга югурдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аммо булоқнинг топилиши ҳали сувни эгатларга оқизиши деган гап эмас эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Мавжуд, бор бўлмоқ. Сизда бир варақ қоғоз топиладими? — Қоратой, бир танга пул топиладими сенда? Носвой ўйқ., эртадан бери хумориман. Ойбек, Таңланган асарлар. Бас, бу ҳийлалар, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин? А. Қодирий, Ўтган кун-

лар. *Хуллас Павел Иванович Петровский мактаб яратган забардаст олим бўлиб, унинг фикри билан ҳисоблашмайдиганлар камдан-кам топиларди.* С. Кароматов, Олтин қўм.

ТОПИНМОҚ 1 *дин. Сифинмоқ*, чўқинмоқ. Оловга топинмоқ. — Ҳиндистонда ҳайвон ва ўсимликларга топиниш ҳаддан ташқари кучли. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. ..улар аёл зотини илоҳийлаштирас экан, бир замонлар унинг лойдан ва ёғочдан ясалган шаклини ўлари тўрига қўйиб, унга топинишаркан. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 кўчма Сажда қилмоқ, бош эгмоқ. *Пулга топинмоқ.* — У [Зумрад] ўзининг нафис завқига бовар ишқини гапиради, маъшуқининг ақлига, қалб гўззалигига, инсоний гурурига топинади. Ойбек, Улуг йўл.

ТОПИШ 1 *Топмок* фл. ҳар. н. Саволга жавоб топиши. *Иш топиши. Сонларнинг умумий бўлувчисини топиши.* — Қолган хизматларингизнинг биттаси энди менга эр топиши эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт Салтонбунинг сўзларидан тасалли топишга улгурмай, *Мастон кампир унинг ўтини ло-вуллатди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан даромад, пул олиш, келтириш, ишлаш; даромад. *Унинг топиши яхши.* — Кампир дарчадан [Сидиқжонга] рўпара бўлди: -Шундоқ деган бўлсам, ажаб қилибман, хўп қилибман! — деди иккни қўлини сонига уриб, — уйни уй қилган эрнинг топишию хотиннинг кўрпа иши! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кунлик топиши яхши бўлиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. *Ишингизга сира тушунолмай турибман, Йигитали ака, топишингизнинг ҳам тайини ўйқ..* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТОПИШЛИ-ТУТИШЛИ *айн. топиши-тутишили* [Алижон] *Топишили-тутишили* бола бўлмасаям, қанотимнинг остида бўлса нима қиларкан. Мен шўрликни қон ишеглатиб кетиб қолди. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ТОПИШМАЧОҚ 1 кам қўлл. *айн. бекинмачоқ.*

2 *айн. топишимоқ II 1.* *Топишимаочоқ ўйнамоқ.*

ТОПИШМОҚ I 1 *Топмоқ* фл. бирг. н. Болалар янги ўйин ўйлаб топишибди. Уни ишхонасидан топишиди.

2 Учрашмоқ, йўлиқмоқ; бир-бирини топмоқ. *От кишиниб топишар, одам – эслашиб. Мақол. – Бу ёғи ўзингга маълум, синглим, – хўрсаниб гапида давом этди акам, – биз дадам билан қўйқисдан болалар уйида топишдик.* Газетадан. Иккى ўртоқ ишхонада тасодиған топишаб қолиши, бола-чақа, қозон-товоқ, сигир-бузоққача сўрашиши. «Муштум».

3 Ўзаро тил топиб, келишиб бир бўлиб олмоқ, иноқлашмоқ. Ўқитувчи сўраб баъзи мактаблардан келишган вакиллар ўзларига теккан ёш ўқитувчилар билан дарров эски қадрдонлар каби топишаб олишиди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳанифа Намозов билан ўз эркича топишмаган, балки эски урф-одат бўйича уни никоҳлаб, эрга топишрган бўлсалар керак. С. Анорбоев, Мехр.

Тил топишмоқ Элакишишмоқ, дўстлашмоқ. Муроджон Набижонов бўлса, қувноқ, камтар бир йигит экан. Бир нафасда биз билан тил топишаб, дўстлашиб олди. Файратий, Узоқдаги ёр. Комилжон бу ердагилар билан тил топишаб, оға-инидай бўлиб кетди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТОПИШМОҚ II 1 Топишмачоқ ўйинида: топилиши керак бўлган нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг рамз ва ўхшатмалар орқали ифодаланган қисқа тавсифи; жумбоқ. Ҳалқ топишмоқлари. — Болалар Нуридан сўрашиди. Нури эртак эмас, бир неча топишмоқ айтишга мажбур бўлди. Лекин оғиздан чиқмасдан, болалар топаверди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қўчма кам қўлл. Тушунилиши қийин, сирли нарса; жумбоқ, муаммо. Гапларингиз худди топишмоққа ўхшаб кетади. С. Сиёев, Ёруғлик. Ҳаёт ҳам гоҳо топишмоққа ўхшаб қолади. Тез орада тақдирингиз ҳал бўлишини биласиз-у, аммо нима бўлишини, қандай бўлишини тополмайсиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТОПИШТИРМОҚ 1 Топишмоқ фл. орт. н. Узоқ кўришмаган оғайниларни топиштириб қўйдик. — Ким мени асримнинг катта ўйлига олиб чиқди, ким кишилиқ билан топиштириди? А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 с.т. кам. қўлл. Топишмоқ. Ҳатни эгасига топиштиримоқ. — Нима иш қилмоқчилиз? -Сиз ҳозир сўраманг, аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топиштиринг! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОПИШ-ТУТИШ Ишлаб-кучлаб ёки бошқа бирор йўл билан топиладиган пул, даромад ва уни жой-жойига сарф қилиш. *Топиш-тутишим ёмон эмас, чўнтағим тўла пул, ҳеч нарсадан камим йўқ.* Газетадан. [Фотима] Топиш-тутиши катта бўлган бозор паттасисига турмушга чиқди. Мирмуҳсин, Умид. Шундай ишchan, топиш-тутиши яхши бу жувоннинг, кампир айтганча, ёмон кийиниб юришига ажабланардим. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТОПИШ-ТУТИШЛИ Кўп пул топадиган ва уни жой-жойига сарфлай биладиган, топиш-тутиши яхши; топармон. Ўзиниям нақ кўрсангиз: ақлли-хуши, топиш-тутишили. Ойдин, Ўзидан кўрсин.

ТОПМОҚ 1 Йўқотган, умуман, қидирилаётган (қидириуда бўлган) нарса ёки шахсни дуч келтирмоқ, кўзга илинтирмоқ, учратмоқ. Сўрай-сўрай топдим, тезроқ қайтай, ука. Ойбек, Танланган асарлар. Чўнтақларини алғоқ-далғоқ қилиб қидирап, топа олмай хижолат бўларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан. Ўн ботирнинг ҳужжатларини олганда, Аҳметгалининг онасига юбормоқчи бўлган сурати билан ҳатни топдилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ўзимга ўхши ўқимишли, бопини ўзим топаман. «Муштум».

2 Ногаҳон кўзи тушиб қўлга киритмоқ; топиб олмоқ. Бу қамчинни келаётib кўчадан топдим. — Рустамнинг биринчи ҳатини адабиёт китоби орасидан топиб олган куни алақандай түйғудан бошим айланаб кетган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қидириш, кузатиш, изланиш натижасида қашф этмоқ, очмоқ. Геологлар янги янги ер бойликларини топмоқда. — Фойдали қазилмалар конларини топиш.. иқтисодий ривожланиши суръатини жадаллаштиришга кўмаклашади. Газетадан. Мели полвон хижолат чекди, лекин кулгига парво қилмагандай, дуторга аччиқ қилиб сўзлади: -Сени ўйлаб топган Афлотунни кўн ақлли одам ўтган дейдилар-у.. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Номаълум бўлган нарсани аниқламоқ, нима эканини белгиламоқ, тайин этмоқ. Топишмоққа тўғри жавоб топмоқ. — Бурунги замонларда Ибн Сино, Луқмон Ҳаким ўтган. Улар ҳар бир касалга даво топган. Ойбек, Танланган асарлар. Дили яқин одамлар бир-бирининг кўнглидагини дарров топади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ақлли тўнгакка

нозик ерини, ёриладиган ерини топиб туриб болта уради – ақли билан ёради.. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

5 Умуман, иш-мехнат, бирор сабаб ва ш.к. билан эга бўлмоқ, эришмоқ. *Ботир топса, барча ер, Бахил топса, босиб ер.* Мақол. *Мехнат қилиб топганинг, Қанду асал топганинг. Мақол.* — *Майли, ишлайвер, бироқ топганингни очкўз чолнинг қўйнига солаверма.* Ойбек, Улуғ йўл. *Бизлар мисқоллаб обрў топнамиз, ўғилларимиз ботмонлаб бу обрўйни тўқадилар!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бувам фарзанд кўрмай-кўрмай, қариганларида топган ёлғиз ўғиллари дадам экан [деди Саид].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 Баъзи сўзлар билан бириниб (баъзи бирималар таркибида), шу сўздан англшилган нарсанинг юз бериши, юзага келиши маъносини билдиради. *Ташкил топмоқ.* Қарор топмоқ. *Ривож топмоқ.* Камол топмоқ. *Барака топмоқ.* *Лаззат топмоқ.* *Озор топмоқ.* *Нажомт топмоқ.* *Дардига даво топмоқ.* — *Табиб қўй жигарини хом кабоб қилиб, бужсун сениб енг деган экан, бир-икки қипти, лекин ишфо топмабди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Анзират холанинг бу гапидан кейин у можаронинг энг хунук оқибати барҳам топгандай енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

7 *Боглама* взф. «Хисобламоқ», «деб билмоқ» маъносини билдиради. *Маъқул топмоқ.* *Мувофиқ топмоқ.* — *Унинг.. сўзларидағи қишлоқча соддалик ва тўғрилик* (бу хусусиятни камбағал одамларда катта фазилат деб топар эди бой) унга жуда ёқди. Ойбек, Танланган асарлар. ..кексалик, яна ёдимдан кўтарилиб кетмасин, деб дафтарга чизиқлар торттиб, белгилар қўйишни лозим топдим.

Топгани ёки топган гапи, топган одами, топган нарсаси Фақат айтилган иш-ҳаракат, гап-сўз, кимса.. ёки нарсанигина билиш, бошқаси билан иши йўқлик, бошқасини тан олмасликни қайд этади. Уларда [Кумуш ва онасида] эпақали бир мия, Ҳасаналига йўл кўрсатадиган ихтиёр қолмаган, топганилари фақат ийги эди. А. Қодирий, Ўтган қунлар. *Икки дунёда ҳам ўзингиз ёрилиб: «Хотин олиб бер», демайди. Топиб олгани китоб, айб ўзингизда.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Ифодасини (ёки аксини) топмоқ** Акс этмоқ, бор бўлмоқ, ифодаланмоқ. *Шоирнинг бу вақт-*

лардаги ҳаёти, мусоғирлик, гарибу бекаслик изтироблари унинг асарларида ўз ифодасини топди. «ЎТА». *Барқарор жуфт сўзлар орфографик, қиёсий, изоҳли.. лугатларда ўз ифодасини топиши шарт.* «ЎТА». *Хуруфийларнинг ақидасича, коинот агадулабад, илоҳий ибтидо одамда ўз аксини топган..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кўнглини топмоқ қ. кўнгил.* *Киши кўнглини топиши осон ҳунар эмас.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. **Фано топмоқ қ. фано.** *Бу кун пойтахт маъюс туради: Фано топмиши Муҳаммад Султон.* М. Али, Гумбаздаги нур. **Эсни топмоқ қ. эс.** *Юсуфбек ҳожи хотинининг сўзини бу гал ҳам эламайдир, фақат: -Кўя бер, хотин, ўзи соғ бўлса, бир кун эсини топар, - деб қўядир.* А. Қодирий, Ўтган қунлар. *Ўзини қўйишга (ёки қўярга, қўйгани) жой тополмаслик* Нима қилишини билмай, ниҳоятда нокулай ва безовта ҳолатта тушмоқ. *Обидов ўзини қўярга жой тополмай қолди.* С. Зунунова, Янги директор.

ТОПОГРАФ Топография мутахассиси. *Бу горда топографлар яшашган бўлса керак.* Газетадан.

ТОПОГРАФИК Топография ва топографга оид, топография ишлари учун хизмат қиладиган, топография усуллари билан тайёрланган. *Топографик шартли белгилар.* *Топографик сурат (тасвир).* *Топографик харита.* — *Экспедициялар қанча-қанча оғирчиликларни енгизб, янги маршрут схемалари, топографик съёмка [тасвирлар, геологик маълумотларни қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТОПОГРАФИЯ [юн. *topos* – жой + *grapto* – ёзаман] Геодезиянинг бирор жойнинг, ер сатҳининг географик ва геометрик элементларини тасвирлаш ва шу асосда топографик хариталар яратиш усулларини ўрганувчи бўлими. *Ҳарбий топография.*

ТОПОНИМИК Топонимикага оид. *Топонимик тадқиқот.* *Топонимик харита.* *Топонимик тасниф.*

ТОПОНИМИКА [юн. *topos* – жой + *опутина* – ном] 1 Бирор жойнинг, худуднинг географик номлари (аҳоли пунктлари, дарё, кўл ва б. номлари) мажмуи. *Тошкент топонимикаси.* *Топонимика лугати.*

2 тлиш. Лексикологиянинг географик номларни ўрганадиган бўлими.

ТОПОНИМИЯ айн. топонимика 2.

ТОПОНИМЛАР Жой номлари. Ўзбекистон топонимларининг лексик-семантик таснифида терминологик бир хиллик йўқ. «ЎТА».

ТОПТАМОҚ 1 Оёқ билан босмоқ, эзмоқ. ..ёнаётган хасни ботинкаси билан топтаб ўчирди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Пайҳон қилмоқ. *Поди* экинларни топтаб ўтибди. — Косиблар таланган, деҳқонларнинг экинларини кўчманчи қўшиннинг беҳисоб моллари топтаб ташлаган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Душманларнинг қадами билан Топтамасин боғ, чаман, гулзор. Файратий.

3 кўчма Оёғости қилмоқ, поймол қилмоқ, таҳқирламоқ. Босқинчлар қарам мамлакатлар халқларининг миллий ҳуқуқларини топтаб келдилар.. — Бизни, сени қўриқлайман, деб урушга кетган эрингнинг соғ муҳаббатини топташга қандай кўнглинг бўлди? С. Зуннунова, Олов. *Мехнаткаш халқ, жафокаш халқ.. оғир кулфатлар чекар, унинг инсоний эрки топталар эди*. Газетадан.

ТОПШИРИҚ Кимсанинг зиммасига юқлатилган иш, вазифа. Ҳукумат топшириғи. Топшириқ бермоқ. Топшириқ олмоқ. — Энди депутат бўлиб, сизларнинг топшириқларингизни ҳам жонимни аямай бажараман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир. Терговчи ҳам хит бўлди. Ахир, у бу ерга ўйнагани келмаган-ку. Махсус топшириқ билан, оқни оққа, қорани қорага ажратилиш учун келган. С. Анорбоев, Оқсой. Бу менинг эмас, деканнинг топшириғи. Шикоятингиз бўлса, ўзига айтинг. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ТОПШИРМА шв. айн. топшириқ. -Дастурхонни ёпингиз, — деди у ўзининг жанубий шевасида, — сизга муҳим топширма бор. «Муштум».

ТОПШИРМОҚ 1 Кимсанинг ўз қўлига ёки ихтиёрига бермоқ. Ҳатни эгасига топширмоқ. Китобларни кутубхонага топширмоқ. — Чол қаловланиб ўрнидан турди: -Юра қол, қизим, ман сани кампирга топшириб чиқай. Ойбек, Танланган асарлар. Сарбозлар шайхга кишин қалитини топшириб, от чоптириб кетдилар. С. Сиёев, Аваз. Қизилқумдан кийик боласи келтириб, ҳайвонот боғига топшириди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Ўз қўлидаги, ихтиёридаги нарсани кимсага келтириб бермоқ, ўтказмоқ. Дав-

латга пахта (пила, галла) топширмоқ. — Сиз учун, Эргаш ака, — деди, — бир бешотар топиб бераман. Бу менинг ўзимни, ўз ярголаримни топширганда, комиссия раисидан «ўзимни қўриқлаш учун», деб тилаб олиб эдим. С. Айний, Куллар.

3 Зиммасидаги иш, лавозим ва ш.к. ни бермоқ, ундан кечмоқ, холи бўлмоқ. Раисликни топширмоқ. Мудирликни топширмоқ.

— Ҳозир сменани топшираман, — деди кондуктор, — бизнисига борамиз. «Гулдаста».

4 Бирор гап-сўз, хабар ва ш.к. ни ўз эгасига етказмоқ, маълум қилмоқ. Дўстларнинг саломини топширмоқ. — У овқатланиб бўлгач, Роҳат хола «наказларни» оқизмай-томизмай топшириди. «Гулдаста». У [хотин] супага яқинлашгач, Йўлчи ўрнидан туриб салом берди ва онасининг саломини топшириди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Иш-вазифа юкламоқ, буюрмоқ. Ўтар бобо ўғилларига иш топшириб бўлиб, Авазга ўғирилди: -Сен Аҳмаджон оғангни чорлаб келасан. С. Сиёев, Ёргулик. Меъмор ювиниб, намозни ўқиб олгач, ҳовлига чиқди. Нонуштага ҳозирлик қилишини шогирдларига топшириди. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди забастовкалару митинг-питетингларни тарқатиш билан овора бўлиб юрманг, бу ишни бошқаларга топшираман. К. Яшин, Ҳамза.

Имтиҳон топширмоқ Бирор фан, унинг соҳаси юзасидан сўроқ-саволларга жавоб бериб синовдан ўтмоқ. Насиба кузда ҳамма фандан аълого топширмаса, йўл қўймайман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Чарос билан охирги марта кўришанидан буён ўтган бир ярим ой ичиди эсдан оғиб қолмаганига, қиши имтиҳонларини қандоқ топширганига ўзиям ҳайрон бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Омонатини топширмоқ** Жон таслим қилмоқ, оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. **Тупроққа топширмоқ** Дағн этмоқ. Тупроққа топширдик биз жўрамизни.. Ҳ. Даврон, Болаликнинг овози.. ака-ука Умар полвон билан Рустамжонлар ҳам қийноқда жон берган оталарини она тупроққа топшириб, кўплар қатори мардикорга сафар жабдугини ноилож ҳозирлашиб. К. Яшин, Ҳамза.

ТОПҚИНЧИ шв. Топқир. Биз қўлимиз билан ушламасак ҳам, кўзимиз билан кўрмасак ҳам топадиган топқинчи — билгирмиз. «Эртаклар».

ТОПҚИР I 1 Навбатдаги гурух, туркум. ..Меҳринисо шошиб қолган, келәётгәнлар босим ўтиришмас.. уларни кузатиб қайтиши биланоқ, кетма-кет яна бир топқири кириб келарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Марта, карра. Овчи бирин-кетин икки топқири ўқ узди. — Ҳирот хўрзолари кечанинг сукутини иккинчи топқири бузганда, Дарвешали кўзларини уқалаб, ўз хонасига чиқди. Ойбек, Навоий. У Коля билан нимадир шивирлашиб, уч-тўрт топқири эшикка чиқиб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТОПҚИР II Тез, дарров топадиган, фаҳми ўтқир; топафон. *Топқири одам.* — Бири жуда севимли. Қўнгириқли қўзичоқ; Иккинчиси «Бек» номли Зийрак, топқири, овунчиоқ. 3. Диёр. Изқувар ўз атрофидагиларга қарраганда ақллироқ, идроклироқ, топқирроқ бўлиши шарт. У. Норматов, Талант тарбияси.

ТОПҚИРЛИК Тез топиш кўнимасига эгалик. Ҳа, тушунарли, чайқовчи экан, деб қарор қилдим. Шунда ўзимнинг топқирлигигимга ўзим қойил қолиб қўйдим. Ф. Мусажонов, Пушаймон. Раҳматулла шундай деб, ўзининг топқирлигига ўзи ҳам ҳайрон илжайди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ТОР I 1 Эни, кенглиги унча катта бўлмаган; энсиз, камбар. *Тор лента.* *Тор кўча.* *Тор ўйлак.* — Убаланд бўйли, пешонаси тор, ўтқир юзли, бети ҳам соқолибай қон-қора киши. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳажми, сиғими унча катта бўлмаган; сиқиқ. *Тор ўй.* *Тор кийим.* — Қоратой турди, тор ва дим ҳовлида бўғилган каби, эски, ўиртиқ кўйлаги билан елтинди. Ойбек, Танланган асарлар. Ушбу кенг дунё кўзимга бўлди тор! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аваz ярим соатча дам тортуб ўтириди-ю, бу тор, ним-қоронги устахонадан зерикиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Ёруглик. Домла, бошида чамандагул дўппи, эгнида калта ва тор катак кўйлак. А. Қаҳхор, Тўйда аза.

3 кўчма Чегараси, кўлами унча катта бўлмаган, чекли. *Тор соҳа.* *Тор доирада қўлланадиган сўзлар.*

4 кўчма Жуда қаттиқ, баҳил одам ҳақида. Торга тор дунё, кенгга кенг дунё. Мақол.

Дўппи тор келмоқ Нокулай, ноҷор, тант аҳволда қолмоқ, аҳволи мушкуллашмоқ. Баъзи қаллоб одамлар учун нима кўп — важкорсон кўп. Дўппи тор келганда, оғизларига келганни қайтаришмайди. Газетадан. Дўппи

тор келдими, дарров Жўрабоевнинг паноҳига тиқишишади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ёғон чиқиб гапи, дўлти тор келса, Ҳеч ким ўғун пойлаб сўрайди узр! С. Абдуқаҳ-ҳор. Қўзи тор Ўта хасис, зиқна. ..кўзи тор савдогарларни.. сатира остига олади. «Муштум». Ўзлариям ўлгунча кўзи тор, зиқна одам, пул бўлса-бўлгани.. Ф. Фулом, Шум бола. **Феъли** (ёки юраги) тор 1) айн. кўзи тор. Уларда пул бўлади, биламан. Лекин аёлларининг феъли тор. Кағанликка дока беришса ҳам катта гап. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кишиларга яхшилик, хушмуомала билан муносабатда бўлмайдиган, зиқ муносабатли. Мудиринг нокасроқ, феъли торроқ одамга ўҳшайди. Эҳтиёт бўл унақалардан, жиян. С. Нуров, Нарвон. Аваz ўз феълини билади: у инжик, юраги тор, қўрс. С. Сиёев, Ёруглик. Қўявер, ука, эр-хотинчилликда ўтади. Баъзи хотинлар юраги торроқ, гайирроқ бўлади. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТОР II [ф. ۋىرە — ип, арқон, тола; дутор ипи; соч толаси] Чолғу асбобларининг тебраниб товуш чиқаралиган ипи. *Инак тор.* *Сим тор.* — Чолғумнинг тори таранг, Мени кўрган ёв гаранг. Қандай баҳтили мен, қаране. Ҳ. Пўлат. Мели полвон дуторини кўлига олди. Бироқ қулоқлари ҳаддан ортиқ буралган дутор бардош бермади — узилиб кетган тордан инграгандай нидо эшишилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўйга қайтгач, от қилидан тор тортуб, ўйинчиқ дуторча ясадим. «Гулдаста».

2 қ. дор 1. Ўйнинг бир деворида шарқча қилиб тор тортилган, тор устида Қутбиянинг кийимлари қаторида Ҳасаннинг ҳам бекасам тўни.. ёйилган эди. С. Айний, Куллар.

3 кўчма Торга нисбатланувчи нарсани билдиради. *Юрак торлари.* Қалб тори. — Кунлар яқин, чертажакмиз севги торини.. Файратий. Рауфнинг таъналардан бўшашибган торлари тортилиб, зарур ритмга мослашди. «Ўзбекистон қўриқлари». Гуломжоннинг асаб торлари тортиди, аламига алам қўшиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тори (ёки асаби) *таранг* Жуда диққат, асаби бузук. Йўқчилик ўлсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизаришиб қолади. «Муштум».

ТОР III [ф. ۋىرە — мусиқа асбоби тури; гитара] 1 Рубобга ўхашаш сим торли халқ

мусиқа асбоби. *Озарбайжон тори. Кавказ тори. Торни созламоқ.* — Торини аста-секин черта бошлади. Кейин завқ билан, ҳарорат билан чалиша тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Умуман, торли чолгу асбоби. *Ўртоқларим, қўлга олсан тормини, Беихтиёр ёдлайдирман ёримни!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОРАЙМОҚ 1 Эни, ҳажми кичрайиб, сиқилиб кичик тортмоқ, кенглиги қисқармоқ, тор бўлмоқ. *Қўйлак ювилиб тонайибди. Йўл тонайиб қолибди.* — Орол майдони асосан саёз жанубий ва шарқий қисмлар ҳисобига тонайиб бормоқда. «Фан ва турмуш». Тамаки чекиши орқасида томирлар тонайиши билан бирга, томирларнинг девори ҳам ўзгаради. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Иш кўриш, вазифа доираси қисқармоқ, чекланмоқ. *Иш доираси тонайибди. Ҳуқуқи тонайибди.*

ТОРЕАДОР, тореро [исп. torero < тогео — буқалар жанги < торо — буқа] Испания, Португалияда ва Лотин Америкасининг бир қанча мамлакатларида: буқалар билан бўладиган жангнинг асосий, буқаларга ҳалолатли зарбалар берувчи иштироқчиси.

ТОРИЙ [лот. Thorium — қад. сканди-навия мифологиясидаги момақалдироқ ва чақмоқ маъбути, зироат, ҳосилдорлик ҳомийси Тор (Dort) номидан] Менделеев даврий системасининг III гурӯҳига мансуб кимёвий элемент; радиоактив оқиши кулранг юмшоқ металл.

ТОРЛИ Тор бўлган, тор туфайли овоз берадиган. *Торли мусиқа асбоби. Тўрт торли танбур. Сим торли дутор.* — Чанг — ўзбек ҳалқ чолгу асбоблари орасида энг кўп торлиси ҳисобланади. Газетадан.

ТОРЛИК 1 Тор ҳолатга эгалик. *Йўлнинг торлиги. Ўйнинг торлиги. Менга эшик торлиқ қилди.* — Энди *Fuёсиддинга Андикон торлик қилди.* С. Аҳмад, Ҳукм. Кампирнинг торгина ҳовлисига у гўё учиб кирди. Ҳовлининг торлиги ҳам билинмади унга. «Гулдаста».

2 кўчма Ўтакетган қаттиқлик, хасислик. [Кўёв] *Ўта зиқналийдан, торликдан, дамлаб ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларини туфлаб тугди.* Ш. Ғуломов, Саҳрода.

ТОРМОЗ [юн. тормос — ғилдирак айланшини тўхтатувчи мих тиқиладиган тешик]

1 Машина, механизм ва ш.к. нинг ҳаракатини секинлатиш ёки тўхтатиш учун хизмат қиладиган қурилма. *Механик тормоз. Пневматик тормоз. Велосипед тормози. Тормоз педали.*

Тормоз бермоқ (ёки қилмоқ, босмоқ) айн. **тормозламоқ.** Машина тургруқхона эшигига секин тормоз бериб тўхтади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мукаррам тормозни босди, тракторидан тушиб, машина томонга юрди.* С. Кароматов, Ҳаёт қандай яхши. *Станциядан ўн беш километр наридаги разъездга етганда, паровоз тормоз берди.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдиди.

2 кўчма с. т. Бирор иш-ҳаракатга ҳалал берувчи, уни секинлатувчи нарса, ғов, тўғаноқ, тўсиқ. *Наслчиллик ишларини издан чиқариб, ўзи [Жуманиёзов] катта бир тормозга айланаб қолди.* «Муштум».

ТОРМОЗЛАМОҚ Тормозларни ишга солиб, машина, механизм ва ш.к. нинг ҳаракатини секинлатмоқ ёки тўхтатмоқ; тормоз қилмоқ, тормоз бермоқ. *Машинани тормозламоқ.*

ТОРМОЗЛANIШ 1 Тормозланмоқ фл. ҳар. н. *Автоматик тормозланиши.*

2 физиол. Нерв тизимининг кўзғалишига йўл қўймайдиган жараён. *Шартли тормозланиши.* — *Ўйқу тормозланишининг ўзига хос формасидир.* А. Зоҳидов, Узок умр сирлари. *Бош мия яримшарларидаги кўзғалиши ва тормозланиши жараёнлари хотирага ҳам ўз таъсирини ўтказади.* «Фан ва турмуш».

ТОРМОЗЛАШ 1 Тормозламоқ фл. ҳар. н. *Машинани тормозлаши.*

2 физиол. Нерв марказлари ёки аъзолари фаолиятини маълум тарзда сусайтириш ёки тўхтатиш. [Мия] *Янги шароитда шартсиз рефлекс билан мустаҳкамланмайдиган дастлабки шартли рефлексларни тормозлаши билан жавоб беради.* «Анатомия».

ТОРМОЗЛИК: тормозлик қилмоқ с.т. Тўсқинлик қилмоқ, ғов, тўғаноқ солмоқ. *Ишга тормозлик қилмоқ.*

TOP-MOP [ф. تارقۇم - тарқоқ, тартибизиз ҳолга келган; пароканда; йўқ қилиш]: топ-мор бўлмоқ Қақшатқич зарбага учраб йўқ бўлмоқ, маҳв ўлмоқ, ер билан яксон бўлмоқ. **Топ-мор қилмоқ** (ёки этмоқ, келтиримоқ) Қақшатқич зарба бериб йўқ қилмоқ, маҳв этмоқ, ер билан яксон қилмоқ. *Дарҳақиқат, ҳалқларимиз манфаатлари*

йўлидаги муштараклик фашистларни тор-
мор қилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар.
Якшанба куни шаҳарнинг кириш дарвозаси-
дан уч фарсах нарида икки томон сарбозлари
тўқнашиб.. бухороликлар тор-мор этилди.
Мирмуҳсин, Меймур.

ТОРНАДО [исп. tornado] Шимолий Аме-
рикада бўладиган қуон, гирдобларнинг
номи.

ТОРОЖ [ф. تورج – ўғирлаш, талаш;
ўлжа]: торож қилмоқ (ёки этмоқ) кт. Та-
ламоқ, талаб кетмоқ. Кўшин тортиб, неча
ерларни торожу талон этиди. Фурқат.

ТОРПЕДА [лот. torpedo – электр балиқ] Кемаларнинг сув ости қисмига шикаст
етказиш учун қўлланадиган, бош қисми
портловчи модда билан тўлдирилган си-
гарасимон ўзиорар мина. *Torpeda* қўймоқ.
■ Биз нарсаларимизни ўғишишириб.. та-
ваккал қилганича каютадан чиқдик. Шу пайт
торпеда портлади. «Ёшлик».

ТОРС: торс ёрилмоқ «Тарс» этган товуш
чиқарип, шиддат билан ёрилмоқ, иккига
ажралмоқ. Пичоқ қўйиши билан қовун торс
ёрилди. ■ [Зилзиладан] Айвон ҳам қийашайиб
қолган. Унинг деворлари ҳам торс ёрилган,
полдан девордан тушган сувоқ парчалари ётиб-
ди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. Гумбура-гум-
бур бошланиб, ердан момақалдириқ кўтарилди,
бундан гўё осмон торс ёрилиб, ер ловулаб
ёнди. И. Раҳим, Мангулик қўшиғи. **Боши(м)**
тарс ёрилиб (ёки ажраб) кетай деяпти Бо-
ши(м) жуда қаттиқ оғрияпти. У [Акбарали]
ҳозир боши торс ёрилиб кетадигандек, оти-
либ ўйлакка чиқди. А. Мухтор, Чинор. **Торс**
ёрилиб кетгудек бўлди ёки юраги торс ёри-
либ кетай деяпти Жуда хит, хуноб бўлди,
юраги сиқилиб кетди. Ерга киргудек бўлиб
ўтирган Валивойдан ортиқ садо чиқмагач,
Жўранинг юраги торс ёрилай деди-да: -Мен
кетдим! – деб ўрнидан қўзғалди. Ҳ. Назир,
Онаизор.

ТОРСИЛЛАМОҚ 1 Торс (торс-торс) эт-
ган товуш чиқармоқ. Тошиб бориб торсиллаб
Кетаётир отлари. «Шарқ юлдзу».

2 кўчма Жуда тарапглашмоқ, миқти бў-
либ семирмоқ. Лекин-чи, яна бир оз семи-
риш ғамида бўлинг. Эви билан, яна семираман
деб торсиллаб кетманг. «Муштум».

ТОРС-ТОРС: торс-торс ёрилмоқ Ҳар
ер-ҳар еридан катта-катта ёрилмоқ. Пахса
қуриб, торс-торс ёрилди. Кўлларим совуқдан

торс-торс ёрилиб кетди. ■ Қуёшнинг олов-
ли тафтида торс-торс ёрилиб, осмондан
томчи тушишида ўз нажотини кутиб тур-
ган бу асрий ҷўлларда ҳеч юрганмисиз? С.
Нуров, Дурдона.

ТОРТ [итал. torta < лот. tortus – эшил-
ган, эшма; хамирдан тайёрланган юмалок
маҳсулот] Хамирга ёғ, шакар, тухум каби
масаллиқлардан қўшиб тайёрланадиган
бежамали қандолат маҳсулоти. *Шоколадли*
торт. ■ Дастурхонда хонаки печенъелар,
атиргул нусха торт ва турли хил мевалар
бор эди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ТОРТИБ 1 Тортмоқ фл. рвдш. *Арқонни*
таранг тортиб боғламоқ. Юкни тарозида
тортиб бермоқ. Енгидан тортиб қўймоқ. ■
Уни чуқурдан Юсуфжон қизиқ тортиб олиб-
ди. Мингбоши қайфи сал тарқагач: -Э, Юсуф-
жон, сенмисан? – дебди. Т. Обидов, Юсуф-
жон қизиқ.

2 кўм. (ч.к. билан) Бошлаб, эътиборан.
Шу бугундан тортиб. ■ Оёғимдан тортиб
башарамгача қонга бўялдим. Ф. Гулом, Шум
бона. Ҳалқ дадил боради. Айниқса, хотинлар-
оналар жасур. Улар Николайдан тортиб эл-
лиқбошиларга қадар ҳаммани қарғашади. Ой-
бек, Танланган асарлар.

ТОРТИЛМОҚ 1 Тортмоқ фл. мажҳ н. Кир
ёйиши учун арқон тортилди. Кудуқдан сув
тортилди. Деразаларга парда тортилди.
Ишга ёшу қари тортилди. Мехмонларга ош
тортилди. ■ Гуломжоннинг асаб торлари
тортилди, аламига алам қўшилди. М. Ис-
моилий, Фарғона т. о.

2 Камайиб, камчил бўлиб қолмоқ. Си-
гирнинг сути тортилиб қолди. ■ Суви анча
тортилиб қолган кўлнинг шимолий этаги
қишилоқ уйларининг ҳовлиларига бориб та-
қалар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қиз
чиқарадиган оналар тугун-тугун иш кўта-
риб келишарди, бу ўил бир оз тортилиб қол-
ди. Ойбек, Улуғ ўйл.

ТОРТИНМОҚ Уялиб, бегонасираб ёки
бирор бошқа андиша билан ўзини тортиб,
тийиб, одоб сақлаб турмоқ, ийманмоқ.
Тушуммаганларингизни ҳеч тортинмай сў-
ранг. П. Турсун, Ўқитувчи. Содда қишилоқ
йигити тақалуфни билмаса ҳам, одоб-тав-
зим хусусида онаси анча-мунча гапларни
үқтириб юборгани учун, давлатманд қарин-
дошининг ҳузурида овқатдан тортинишни
маъқул кўрди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳақ

ваadolat neşvolları ҳақни riё, riёni ҳақ deyishidan tortinmas ekanylар. M. Ismoiliy, Farfona t. o.

ТОРТИНЧОҚ Бошқалардан уялиб, ий-маниб, ўзини тортиб турадиган, шундай ҳис-туйгуси кучли; уятчан. *Тортинчоқ одам.* ■ Ёнма-ён пахта тераётib, у ёк-бу ёқдан гапиришгандарыда, қыз унинг ҳақиқатан ҳам тортинчоқ, камсукүм ўигит эканини сезди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТОРТИНЧОҚЛЫК Тортиниш, уят-андиша ҳис-туйгусига эгалик. *Тортинчоқлык билан гапирмоқ.* ■ Садбарга қолса, бу ердаги ўигитлар орасида энг ақллуси шу Лукмонча. *Фақат тортинчоқлыгы бор, дадил эмас.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТОРТИШ Тортмоқ фл. ҳар. н. *Ариқ тортиниш. Режа тортиниш. Жазога тортиниш.* ■ [Зайнаб:] *Маҳаллий мөхнаткашлар орасида гайратли ўшлар күп, ўртоқ командир. Улардан ҳарбий хизматга күпроқ тортиниш керак.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Саидғози ўтирганларнинг дикқатини тортиниш учун томоқ қириб ўйталди.* С. Анербоев, Оқсой.

Тортиниш кучи 1) айн. *тортишув кучи* қ. тортинишув 3; 2) локомотив, электровоз, машина ва ш.к. нинг ҳаракат томони ўйналган кучи. *Паровознинг тортиниш кучи.*

ТОРТИШИШ 1 Тортиншмоқ фл. ҳар. н.

2 Тортиншув, баҳс. *Уларнинг орасида бўладиган тортинини эшишиб, маза қилиб кулишга ишқивозлар кўп эди.* П. Турсун. Ўқитувчи.

ТОРТИШМАЧОҚ этн. Никоҳ тўйида келин кўёвникига келгандан кейин хотинлар келин ва кўёв тарафга бўлиниб, бел боғлаб, бир-бирини тортиниш ўйини. *Ялти шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди: қиз томондан гунчакдек юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТОРТИШМОҚ 1 Тортмоқ фл. бирг. н. *Арқонни тортиншмоқ.* Ариқ тортиншмоқ. Дорбозлар дорни тортиншиб бўлишиди. ■ [Қизлар] «Энди нари ёт, бери ёт» билан бир-бirlари-ни итариб, суреб, кўрпани тўрт томонга тортиншиб, жсанжаллаша бошладилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён. -Жазосини тортиншибди, - деб қўйди Жумагул қувонганидан. Ж. Шарипов, Хоразм. *Иғи кўнгил догони ювар эмиш.. булар ҳам анча равшан*

тортишиб, секин-секин гапга кириб кетишиди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

2 Мушакларнинг беихтиёр қисқариши натижасида ҳаракатсиз қотмоқ, бужмаймоқ, акашак бўлмоқ. *Шокир ота оғир хўрсинди, сўнгра бирдан «вой» деб, томири тортиншган оёғини үқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Ўзиникини маъқуллаш учун ҳаракат қилмоқ, талашмоқ, баҳслашмоқ. *Муросага келган бўлди Расулжон: -Хозир тортиншадиган бўлсак, даҳанаки ихтилоф бошланади ўртада.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Қишлоқда дув-дув гап: правлениеда раис билан Ҳамдам ака тортиншиб қолибди: раис янги ер очамиз деса, у қарши чиқибди.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

ТОРТИШУВ 1 Тортиншмоқ фл. ҳар. н.

2 Баҳс, мунозара. *Қизғин тортиншув.* ■ Кампирларнинг тортиншувидан завқланган Олияхон, кула-кула, уларнинг қўлларидан ушлаб, аввалги қуртхонага бошлаб кирди. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Бир масала кўпдан бери тортиншувга сабаб бўялти.* И. Рахим, Ихлос.

3 физ. Зарралар, жисмлар ўртасидаги бир-бирига яқинлашувга бўлган интилиш ҳодисаси; жозиба. *Жисмларнинг тортиншуви.*

Тортиншув кучи айн. тортиншув 3.

ТОРТИҚ 1 Кимсага тухфа қилинган нарса; совфа, армуғон. *Байрамга муносиб мөхнат тортинклари.* ■ Дехқонбой, сизнинг тортингизни дастурхонга қўйяй десам, жой ҳам ўйқ. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Мен икки қўлимда икки хил гулни тутиб, унга [Ҳабибага] тортинқ қилдим.* С. Айний, Эсадликлар.

2 Тортилган, тортиб, тутиб қўйилган, тортиқлик. *Парда тортинқ ойналар.*

ТОРТМА 1 от Стол, шкаф кабиларнинг суримла яшиги. [Жувон] *Пулларнинг орасидан битта беш сўмликни олиб, қолганларни яна ўраб, тортмага солиб қўйидида, менга қаради.* С. Аҳмад, Таъзим. *Ноноштага асраб қўйған бир бурдагина қотган нонни тумбочка тортинмасидан олиб еди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 айн. қоринбоғ.

3 сфт. Тортиб чиқариладиган, суримла. *Тортма полка.*

ТОРТМОҚ 1 Бирор еридан ушлаб, тутиб, ўзига томон сурмоқ ёки суришга

ҳаракат қилмоқ. Эшикни тортеб очмоқ. **Кўлидан тортеб турғизиб қўймоқ.** — Сидиқжон тутнинг остида отнинг бошини тортеб: — Тут емаймизми? — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Анзират кампир қути ўчиб, ўрнидан турди, Башоратнинг ёнига келиб, унинг бошини кўкрагига тортди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. [Гавҳар] Талъат билан юзма-юз турған Мансурнинг қўлидан ушлаб тортди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бурнидан тортса йиқилгудай қ. бурун. Дорга тортмоқ Дорга осмоқ. Олиб келиб, дорга тортеб ўлдириб.. «Юсуф ва Аҳмад». **Йўл тортмоқ** Йўл юрмоқ, йўлда давом этмоқ. От ўйнатиб йўл тортди. Якка душманнинг йўлига. «Гулшанбог». **Оёғи тортмаслик** Бирор ерга боришга дили рўйхуш бермаслик. Ўрганмаган ерга боришга оёғим тортмади. Бироқ аям хафа бўлмасин, деб айтмолмадим. С. Сиёев, Ёруглик. **Оёғидан тортмоқ** Бирор ноҳуш ишҳолатга жалб этмоқ, дучор қилмоқ. Нечун бир-бирининг кўзига ҷўп солур, бир-бирининг оёғидан тортур, вақти келса, бир-бирининг бўзига панжга урмоқдан тоймас. С. Сиёев, Аваз. **Оёғини тортмоқ** Бормайдиган, келмайдиган (умуман, қатнамайдиган) бўлмоқ, қадамини узмоқ. У қамалган кундан бери оёғини тортган, ҳатто кўчиб кетганлар ҳам келди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

2 Орқасига тиркалган, қўшилган ва ш.к. ҳолатдаги нарсани куч билан олга юргизмоқ, юргизиб олиб бормоқ. ..тепловоз сўнгги марта қичқириб, составни тортеб кетди. Ҳ. Фулом, Феруза. Ҳўқиз калласини эгib, омочни тортшига уринар, қўшичи эса ҳадеб қистарди. М. Исмоилий, Фаргона т.о. Кичкинагина машинасини тортеб юрган бола. Муҳиддинни ўзига жалб қилди. Р. Файзий, Ҷўлга баҳор келди.

Аравангни торт қ. арава. Қўшин (ёки лашкар, аскар) тортмоқ. Қўшин (лашкар, аскар) билан юриш қилмоқ, босиб бормоқ. **Лашкар тортеб юриш қиласа, Ўнин кўзлаб, бирин санчар.** «Гулнорпари». Гўрўғли душманга аскар тортади, Орият йўлида жонин сотади. «Гулшанбог».

3 Ичига куч билан йўналтироқ, юритмоқ. Комига тортмоқ. Қаърига тортмоқ. **Нишонов папиросини тутатиб, яхшилаб тортеб олди-да, стол устига энгашди.** С. Зуннунова, Янги директор. **Муқаддам фла-**

кондаги дорини шприцга тортеб олди-да, иғнасини юқорига кўтарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Бирор нуқта (жой)дан бошқаси оралигига ўтказмоқ, юритмоқ. Зулфиқор, бобонинг қўлидан тешани олиб, [қозиқни] яна ҳам мустаҳкамлади-да, Меъморга қараб: — Энди устига мих қоқиб, каноп тортаверсак бўладими? — деб сўради. Мирмуҳсин, Меъмор. Бир неча кун илгари алоқачилар сим тортеб юриб, Давронни учратишган эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Атрофидан тараңг қилиб ўтказмоқ, боғламоқ. Ҳотам эса отининг айил-пуштанини қайтадан тортди.. М. Ҳазраткулов, Журъат. Қаршисида кўкрагидан қайши тортган, қизил шапка кийган милиционер турибди. «Гулдаста».

6 Бирор нарсани, унинг сиртини, очик жойни тўсмоқ, беркитмоқ. Бетига ниқоб тортмоқ. **Бир томонда дорбозлар дор тикади, қўғирчоқбозлар чодирхা�ёл пардасини тортадилар.** С. Сиёев, Аваз. Ҳалиги хотин қисилганданми, уялганданми, бошидаги оқ дока рўмолини юзига тортеб, «қўя бер» дегандай қилиб, бошини силкитди. Ойдин, Фонарь тагида.

7 Ўзига қарматоқ, мойил қилмоқ, жалб этмоқ. Диққатни ўзига тортмоқ. **Куёш, тоза ҳаво, кенг, тиниқ зангори осмон кўзларни беихтиёр тортади.** Ойбек, Танланган асарлар. Тўлқинжон.. шу кунгача Ҳурини сира қизиқтиргаган эди. Гарчи Тўлқинжон чиройли бўлса ҳам, қизни ўзига тортмасди. Ф. Мусажонов, Ҳури. Олиб кирилган чой ҳам совиб қолар, аллақандай ўлчовлар – учбурчаклар хаёлини тортеб кетарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Бирор ишга аралаштироқ, қотиштироқ, жалб этмоқ. **Ишга тортмоқ.** Үқишига тортмоқ. **Шаҳидбек мулла Абдураҳмонни сўзга тортди:** — Нима лавозиматдалар, тақсирим? А. Қодирий, Мехробдан чаён. «Бундай қиласман, — лабини қимирлатиб, ўз-ўзига шивирлади Йўлчи, — аввал шундай одамларни тортаманки, ўзимга қандай ишонсанм, уларнинг дилига шундай ишонган бўлай». Ойбек, Танланган асарлар. ..улар орасидан бизни қўллаб-қувватлайман, деганларини хизматга тортинг. К. Яшин, Ҳамза.

9 Ўзини, кимса ёки нарсани бирор жойга, ҳолатга олмоқ. **Бундан ўзини торт-**

моқ. Дўстини четга тортмоқ. — Матнанонинг биқинида турган қаландар унга бошдан-оёқ разм солди, ўзини сал четга тортди. С. Сиёев, Аваз. Кичик офицер ҳам, солдатлар ҳам улардан ўзларини тортшиди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. Бир куни кечқурун, ётар маҳалда аямни четга тортниб шивирладим. С. Сиёев, Ёруглик.

Бош тортмоқ қ. бош. Армани уста қора мармар лавҳадаги сўзларни ўчириб, қайта ёшидан кескин бош тортди. Н. Аминов, Суварак. **Тап тортмаслик** Кўрқмаслик ва чекинмаслик. Ҳар қандай мушкулдан тап тортмай, тикка қарши борадиган ўтюрак кўринади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Юсуф қизиққа нихоят даражада қаттиқ ботганидан, сира тап тортмай, бойни савалай кетди. К. Яшин, Ҳамза.

10 Айрим сўзлар билан қўлланганда, «урмоқ» маъносини билдиради. *Тиф тортмоқ. Тарсаки тортмоқ.* — [Дадам] Олдимга келдилар-у, шапалоқ билан тортниб юбордилар. Э. Раимов, Ажаб қишилек. *Отиқ бор кучи билан дехқоннинг юз-кўзи аралаш қамчи тортниб юборди.* С. Сиёев, Ёруглик.

11 Улашмоқ, тарқатмоқ, қўймоқ (мехмонларга овқат). *Меҳмонларга ош тортмоқ. Патнис тортмоқ.* — Норинни тортниб бўлгандан кейин Аноргул ҳамма товоқ-қошиқларни тоза қилиб ювиб олди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Таомнинг устидан қизлар тортади Бекларга опкелиб қовурма гўштни. «Ал-помиш».

12 Тарозида оғирлигини ўлчамоқ. *Қо-вунни тортниб кўрмоқ.* — Тортниб берганда, ўзинглар қараб турганмидинглар? Нима энди кам деб, бетингларни юласизлар? М. Исмоилий, Фарфона т. о. Бир ойдан кейин қўйни тортниб кўраман, қўй семирмаслиги керак (дебди хон). «Чалпак ёққан кун».

13 Чизмоқ, чизиқ шаклида из солмоқ; қазимоқ. Чизиқ тортмоқ. *Режа тортмоқ. Жўяқ тортмоқ.* — Меъмор ўз чодири ёнида елкасига пешматини солиб.. китоб ўқир, тош бостириб қўйған яхлит қоғозни олиб, чизиқлар тортар, хаёл сурар эди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Тоға ваъдасида туриб, каналдан ариқ тортниб келишга одам юбормаса, иши-миз чатоқ бўлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

14 Тегирмонда донни унга айлантироқ. *Ун тортмоқ.* — Тегирмончи: -Эртага ке-

линг, афанди, буғдойингизни тортниб қўяман, — дебди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

15 Камайтироқ, озайтироқ; чеклаб қўймоқ. *Пулдан бир оз тортниб қўймоқ.* — Мол дегани иймаса, танаси яйрамайди, Танаси яйрамаса, сутини тортади, — деди Адол хола. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

16 Ўзига сингдирмоқ, шиммоқ. Чуқур сувни тортниб кетибди. Гуруч сувини тортнибди.

17 физ. Зарралар, жисмлар ўртасидаги жозиба кучи туфайли ўз томонига сурмоқ. *Магнит темирни тортади.*

18 Биологик, жисмоний тузилиш ёки маънавий жиҳатдан туққанларига, туғишганларига ўҳшамоқ. Қазисан, қартасан — ахир аслингга тортасан. Мақол. — Сен кимга тортдинг-а? *Ота-онамиз қўйдан ҳам ювши одамлар эди-ку!* Ё. Хаимов, М. Раҳмонов, Ҳаёт-мамот. *-Бунингиз шаҳзодаларга муносиб, — деди Ойша хола секингина Санам отинга ўғирилиб.* - *Онасига тортди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Отангга тортниб, хотин кишини хўрласанг агар, сенга берган оқ сутим ҳаром бўлади, ўғлим, билиб қўй шуни!* С. Анорбоев, Мехр.

19 Бошдан кечирмоқ, чекмоқ; ҳис қилмоқ, сезмоқ. Азоб тортмоқ. *Ташвиш тортмоқ. Дард тортмоқ. Хижолат тортмоқ.* — [Валихўжса тутақиб:] Участкани сен қил-у, жабрини мен тортайми? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Рўзгордан шундай танглик тортдикки, гапирсам, балки ишонмайсиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

20 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳолат-вазиятни эгалламоқ маъносини билдиради. *Ингичка тортмоқ. Йўғон тортмоқ. Бақувват тортмоқ.* — Курбон ота анча дадил тортди. С. Нуров, Нарвон. *Момақалдириқ гулдураб, у ҳушёр тортди.* «Ёшлик». *Дарҳақиқат, куз ҳавоси мусаффо бўлиб, сүмбула суви тиниқ тортадан.* Газетадан.

21 «Кўнгил», «дил» каби сўзлар билан қўлланиб, ихтиёр этмоқ, хоҳламоқ маъносини билдиради. *Йўлдан ўтаётib, кўнглим тортниб, бир кўрай дедим сизни.* С. Нуров, Нарвон.

Паноҳ тортмоқ қ. паноҳ. Сизни паноҳ тортниб келдик, устод. *Мақсад — мана шу ўғлимни шогирдликка қабул қиласангиз..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОРТ-ТОРТ с.т. 1 Талаб, тортқилаб, юлиб-юлқиб олиб кетиш; талон-торож. **Усталар келмаганигидан** күпrik қурилиши қолиб кетди. **Ёғоч-тахталарни** эса кимлар **торт-торт** қилиб олиб кетгани номағлум. **«Мүштүм».**

2 Кўп ичиш, ичкиликбозлик. Бир куни роса торт-торт бўлган экан, эртасига боршам худди ари қамалиб қолган томошаковокка ўхшаб гувўлларди. «Муштум».

ТОРГУУЧАН кт. Кишиниң үзига тортадиган, диқкат-эътиборни жалб этадиган; қизиқарли. *Күргазма материаллари тортувчан бүлиши керак.*

ТОРТҚИЛАМОҚ 1 Ҳадеб тортавермоқ; тартибсиз равишида ҳар томонга тортмоқ, тортиб-тортиб қўймоқ, ҳар томонга тортиб тўзғитмоқ. Этагидан *тортқиламоқ*. — *Исфандиёр Авазнинг ёқасидан тортқилаб, ҳамон бақирапди. С. Сиёев, Ёруғлик. Хотин бир қўллаб унинг билагидан тортқилар, иккинчи қўли билан юзига сув сепарди. Ү. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол.*

2 Талаб, ҳар томонга тортиб олиб кетмоқ, ўзиники қилиш учун ҳаракат қилмоқ. Адолат қончигини очди. Үнда ангишвонадан тортиб ип, ипакларгача бор эди. Қизлар ўз буюмларини таниб, уни бир бошдан тортқилай бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Нафс балосига учраган айрим шоффёрлар кондукторлар билан.. тушган пуллардан тортқилаш билан овора. «Муштум». Шу камбагал қариндошни тортқиламасдан тинч қўйинглар. Умид билан шу ерда юрппти, шу ерда қолсин у. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОРТҚИЧЛАМОҚ шв. **тортқиламоқ.**
Баҳор қиши билан қандайдир димиқиб, юраги
сиқилиб ётган-у, мана энди, ўз майлига
кўйилганидан хурсанддек, боғ-роғларда қув-
найди.. гоҳ қизларнинг дурраларини торт-
қиҷлаб ўйнайди.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТОРФ [нем. *Torf*] Түқайзор, ботқоқлик ерлардаги ўсимлиқ қолдиқларининг табиий чиришидан ҳосил бўлган зич массаси; фойдали қазилма (ёқилғи, ўгит, хомашё сифатида ишлатилади). *Torф қазиб олиши.*

ТОРФЛИ Торф күп бўлган. *Torfli* боткоқ.

ТОРШЕР {фр. torchere < torche – машъал(а)} Тик таглилка баланд қилиб ўрнатилиб, полга кўйиладиган тунчирок.

TOPFOҚ Балиқчилар туркумига мансуб, боши ва думи кора, түмшүғи үзүн күш.

ТОС 1 [ф. طاس - ичи чуқур лаган, тогора, жом] Асосан, кир қиши, ювиши учун ишлатиладиган катта металл идиш. *Тунука тос.* — *Хөвлилардан тосларнинг жаранг-журунглари эшитила берди.* С. Айний, Эсдаликлар. Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи назарга илмай, эски тос, ийртик лунги берди. «Латифалар».

Тос сүяги анат. Соң сүякларига таянган ва умуртқа сүягини тутиб түрадиган, белдан паст камар сүяги. Эски тос, эски ҳаммом к. эски.

ТОС II Бирга ўтирган кишилар гурхуи.
Шу чоқда мулла Обидларнинг тослари кетишига қўзғаладилар. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТОС III шв. Парча, кимхоб. Тос түн. —
Қават-қават шоюи күйлакларим, духоба-
камзулим.. тос қалпогум, зардўзи пешона-
бандим ҳам бор. С. Айний, Қуллар.

TOC IV c. m. Toz.

ТОСТ [ингл. toast < лат. panis tostus — қовуриб қизартирилган нон (Англияда тост айтувчининг олдига стакан ва шундай нон бўлаги кўйилган)] Қадаҳларга қўйилган ичклик ва уни кўтариш олдидан кимсаномига ёки бирор нарса шарафига яхши тилаклар билдириб айтиладиган қисқача сўз, нутқ. *Биринчи тост. Тост айтмоқ.* — Уқтам хушкайф бўлиб, кеттма-кет тост кўтарди. Ойбек, О. в. шабадалар. *Оқ мусалласни Ё май ҷаросни Кўтарар дўстлар, Айтишар тостлар.* М. Шайхзода.

ТОТ 1 Таъм, маза, лаззат. Қимизнинг тоти. Тотини кўрмоқ. Мақтансоқнинг моти чиқар, Жом қозоннинг тоти чиқар. Мақол. — Шуд сабабдан тақдир аталди Илк бўсаннинг иккинчи оти. Шуд сабабдан умрбод қолди Лабда ўшал бўсаннинг тоти. Уйғун.

ТОТАЛ [лат. *totalis* – тұла, тұлық, бутун] Беистисно барчага баравар тааллуқли, ялпи, умумий. *Total уруш*.

ТОТАЛИТАР [*фр. totalitaire* < лат. *totalis* – тұла, тұлық, бутун] *сүёс*. Зұравонлик билан характерланаған, демократик озодлик ва шахс әркинлегини чеклаш ёки йүқотишиға қаратылған. *Тоталитар давлат. Тоталитар түзүм.*

ТОТАЛИТАРИЗМ [фр. totalitarisme < лат. totalis — тұла, тұлқы, бутун] сиёс. Давлаттың әдебиеттегі орталық мәндерін анықтаудың тәсілі.

бошқаруви шаклларидан бири: жамият ҳаётининг барча соҳалари устидан давлатнинг ялпи (тотал) назорат ўрнатиши, конституцион ҳуқуқ ва эркинликларнинг йўқотилиши, бир шахс ёки ижтимоий гуруҳ (сиёсий партия)нинг яккаҳоқимлиги, муҳолифларга нисбатан қатагон уюштирилиши билан характерланади.

ТОТЕМ [ингл. *totem* < индайсча ототем – «унинг насли, уруғи» маъносидаги сўз] этн. Ибтидоий уруғ, қабилаларда диний ҳурмат-эҳтиром обьекти бўлган, яъни илоҳийлаштирилган ҳайвон, ўсимлик, бирор нарса-буюм ёки табиат ҳодисаси (ҳар бир уруғ, қабила ўз тотеми номи билан аталган).

ТОТЕМИЗМ [ингл. *totemism*] этн. Илк уруғчилик тузумидаги дин, эътиқод шакли; маълум бир уруғнинг уруғ асосчиси ва ҳомийси деб ҳисобланган бирон-бир тотем билан гайритабиий алоқасига ва қон-қарин-дошлигига ишонч билан характерланади.

ТОТИМ бот. Пистадошлар оиласига мансуб, тоғ ёнбагирларида ўсадиган, шода-шода майда гулли дараҳт ёки бута (баргларида бўёқ ва ошловчи моддалар кўп бўлади).

ТОТИМЛИ Мазаси яхши, ширин. *Муҳаббатли, тотимли бўлди турмуш, Келиб шодлик, фараҳлик, кетди ташвиш. Ҳабибий.*

ТОТИНМОҚ 1 Овқатдан озгина емоқ, ичмоқ; андак овқатланиб, еб, ичиб олмоқ. *Овқатдан тотинган бўлди-ю, емади. Ортиқча гап ҳам гапирмади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Зумрад кўнгли ғаш, дилгир ўти-рарди. Иштаҳасизгина ундан-бундан тотинган бўлди.* Ойбек, Улуг йўл.

2 Мазасини тотиб кўрмоқ, тотмоқ.

ТОТЛИ 1 Таъми, мазаси яхши; мазали, лаззатли, ширин. *Тотли овқат. Молинг зотли бўлса, емишинг тотли бўлар. Мақол.* ■ *Шавла жуда тотли туюлди – ошпазни мақтадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. Суяқ солинган суюқ овқатлар қанча узоқ ва митиратиб қайнатилса, таъми шунча тотли бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Лаззат бағишлиовчи, ширин, нашъали. *Тотли хаёллар. Тотли онлар.* ■ *Бегимхоннинг кўз олдида ҳарита эмас, Эрали жонланди.* Қандай тотли эди уларнинг турмуши. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Дили по-тирлаб, миҳсида бири биридан тотли ўйлар чарх уради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТОТМОҚ 1 Бир оз еб, ичиб, мазасини кўрмоқ. *[Набигул Қодирга] Мусаллас сузгандан кейин, қандоқ қилиб сабринг чидайди, тотиб ҳам кўрасан-да.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Умуман, емоқ, ичмоқ. *Мехнат қилиб топганинг – қанду асал топганинг.* Мақол. ■ *[Гулнор] Эрталабки чойдан буён уйда иккни марта овқат тайёрланган бўлса ҳам, ҳеч нима тотмаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Туз **тотмаслик** Ҳеч нарса емаслик, ичмаслик. *Ҳотам нонуштадан бери ҳали туз топгани ийӯқ.* М. Ҳазраткулов, Журъат. Уф. итдек ҷарчадим. Кечадан бери туз топганим ийӯқ. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Кундузлари катта уйга кириб олиб, кўкрагани заҳга бериб ётар, кечгача туз тотмай ўй сурар, лекин уйининг тагига етолмас эди.* К. Яшин, Ҳамза.

З кўчма Бошдан кечириб, лаззатини, таъмини кўрмоқ, синамоқ. *Аччиқ билан чучукни топган билур, Узоқ билан яқинни юрган билур.* Мақол. ■ *Бу ердагиларнинг кўти Собир Умаров қиличининг тигини тотиб кўрган.* Ҳ. Ғулом, Машъял. *Куллик азобини топган-у, аммо У шамол бўлганин унунтотмаган.* Ҳ. Даврон, Қақнус.

ТОТУВ Ўзаро дўстона муносабатли, иттифоқ, иноқ, аҳил. *Тотув оила. Тотув болалар. Тотув бўлмоқ.* ■ *Отам ўлгандан кейин Фуод афанди мени ўз ҳужрасига кўчириб тушди. Никоҳ қилмай, бир ўйлдан ортиқ тотув яшадик.* М. Исмоилий, Фарғона т.о.

ТОТУВЛАШМОҚ Бир-бири билан тутув, аҳил бўлмоқ, аҳиллашмоқ, иноқлашмоқ. *Янги ўқувчилар тезда тотувлашиб олишиди.* ■ *Баъзан Жанна билан Умид тотувлашиб ҳам қолишарди, бундай пайтларда Жанна бир қадар ўз таъсирини эрига ўтказарди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ёмонлик ўшанинг [Мусулмонқулнинг] боши билан бирга кетгандек, қипчоқ оғайнилар ила тотувлашдик, қипчоқнинг эски адоватлари битди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОТУВЛИК Тотув муносабат, тутув муносабатли ҳолат. *Соли отанинг.. уйда энди тутувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди.* С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезгандা. *Ўрталаридағи тутувликка ҳавасингиз келади – худди бир оила фарзандларидай, барака топкурлар.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Жанглар*

эмас, урушлар эмас, гараз эмас, тотувлик керак, Зулмат эмас, ётдулик керак. М. Шайхзода.

ТОТУВЧИЛИК с.т. айн. тотувлик. *Масалани тотувчилик билан ҳал этмоқ.*

ТОШ 11 Яхлит масса ёки бўлак-бўлак ҳолда учрайдиган, сув кор қилмайдиган, қаттиқ, мўрт тоғ жинсларининг умумий номи. *Оқ тош. Оҳак тош. Мармар тош. Чакмоқ тош. Харсанг тош. Қайроқ тош. Йўлга тош ётқизмоқ. Тогнинг кўрки — тош билан, Одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. Сув кетару тош қолар — ўсма кетар, қош қолар. Мақол. — Сувонжон тош териб, иннинг оғзини тўлдирди. Устидан тупроқ босиб, кетмон билан яхшилаб шиббалади. С. Анирбоев, Оқсой. Ёшлик чогимда мен бир ҳикоя эшишган эдим: *Хон бир бегуноҳ одамни газабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «Тош отмаган одам қолмасин», деб ўзи тенасида турибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бағри (ёки қалби, юраги) тош Ўта бемехр, ачиниш, куйиниш ҳис-туйғуси йўқ. Ҳаёсиз инсон бағри тош бўлади.. «Муштум». Забъфарон бўлди юзлар.. Ҳонлар қалби тош бўлганд. Ё. Мирзо. **Боши тошдан** Ўта чидамбардошли. Бандасининг боши тошдан, ҳа, у ҳаммасига чидайди — мажбур-да. Э. Аъзамов, Жавоб. **Бошида тош** (ёки данак, ёнғоқ) чакмоқ қ. бош. -*Офарин!* — киноали товуш билан қичқирди Аҳмад Ҳусайн. — Кишининг бошида тош чақиб, яна шафқат ҳақида сўз сотишга нақадар моҳирсиз! Ойбек, Нур қидириб. **Бошинг тошдан бўлсин** Чидамбардошли бўлиш, ўлим-йитим билмаслик ҳақидаги истак, дуони билдиради. -*Ҳаммалари бирам сипо, бирам салобатли одамлар экан.. ҳай, ишқилиб бошларинг тошдан бўлсин, қўша қаринглар!* — дедилар. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тош қотмоқ 1)** ҳис-сезгисиз ҳолатда бўлмоқ. Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу тешди. *Юзларидан томчилар юмалади.* Ойбек, Қуёш қораймас. Кўзларини рўпарадаги гужумнинг яшил бутоқларига тикиб, чуқур, қизил ёпқичли курсида тош қотган. С. Сиёев, Ёруғлик; 2) қаттиқ уйқуга кетмоқ. *Тош қотганча туш кўрмиш, Тушда қизиқ «иши» кўрмиш.* «Муштум». **Тошингни тер** Ишингни қил; юришингни қил; жўнаб қол.

2 Шундай тоғ жинсларининг зийнат буюмлари ясаш ёки уларни безатиш учун

ишлатиладиган навларининг умумий номи. *Қабр тоши. Мармар тош. Олтин, кумуш — тош эмиши; арпа, буғдой — ош эмиши.* Мақол.

— [Доронине] Қўлидаги узун асо дастасига қадалганд қимматбаҳо тошлар қоронги кечадаги юлдузлардек порлар эди. М. Осим, Широқ. [Олимхон] Бармоқларига тоши ўйрик узуклар тақади. Ойбек, Танланган асарлар. Ён томондаги тошга.. «Маърифатхон, жаннат макон» деб ёзилган ва ҳижрий билан 1335 деб тарих қўйилган эди, А. Қаҳҳор, Хотинлар.

3 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англатган нарсанинг тош каби ёғилувчи (отилувчи) нарса сифатида билдиради. Улар Абдурасул устига лаънат тошини ёғдириб, унинг шаънига ёлғонларни тўқир эдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -*Ниятингиз тезроқ мендан қутулиши, ортиқчалик қилаётганимни сезиб турибман,* — деб тавна тоши отгани-отган. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 қўчма Жуда қаттиқ; тошдек (қаттиқ). [Кампир:] Ҳаҳ, шумтакалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Нарсаларнинг вазнини ўлчаш, тортиш учун белгиланган, турли шакл ва оғирликдаги юқ, қадоқ тош. *Тарози палласига тош қўймоқ.* Бир килоли тош. — Шарофат.. бу кечада шу ерда қолиб, Сидиқжонни бу ерга боғлаган, унинг димогини шиширган нарсани яхшилаб билмоқчи ва шунга қараб тош қўймоқчи бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Оғирлик, вазн. *Олинган мол тошидан кам келди.* — Шу шанбадан қолдирмай тўйни бошлайлик; семиз қўй, ётсираб, яна икки кун овқат емаса, тошини йўқотади, озиб қолади.. С. Абдулла, Соялар.

Тош босмоқ 1) маълум (мўлжалдаги) оғирликка эга ёки эга эмасликни билдиради. -*Ҳали сиз айтганингиздек, — деди Олияхон, — пилласи ҳам тош босмайди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова; 2) салмоқ-салобатга эга бўлмоқ. Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, дарров маълум бўллади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 тиб. Касаллик туфайли баъзи аъзоларда юзага келадиган қаттиқ модда. *Буйрак тоши. Тошини олдирмоқ.*

8 Тош (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ТОШ II тар. Саккиз чақиримга яқин (таджинан 6 километр) узунлик ўлчов бирлиги. Бир тош ўйл. Аҳмоққа Қува [Түйтепа] бир тош. Мақол. — Кун оғиб бормоқда. Ярим тошдан мўлроқ ўйл юрилди ҳамки, бекат кўринмайди. Ҳ. Нуғмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Косонда икки хумдон бор.. бу ер билан хумдоңлар ораси уч тош келиб қолади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ТОШБАҚА Танаси косасимон қаттиқ, суяқ-мугуз қобиқ билан ўралган суралувчи ҳайвон. Ҷўл тошбақаси. Денгиз тошбақаси. Тошбақа косаси. Тошбақадай суралмоқ. — Овчи ноумид бўлиб, тузоқни олиб кетмоқчи бўлган экан, тошбақани кўриб қолиб, хуржунга солибди. «Чалпак ёққан кун».

Тошбақа қадам Жуда секин, имиллаб, сурдрабиб юрадиган; орқада қолган. Гал ғўза парваришида сурдалаётган «тошбақа қадам» раҳбарларга келди. Газетадан.

ТОШБАФИР Ачиниш, кўйиниш ҳистайғуси ўйқ; бағритош.. айни баҳор пайтида тоғдаги ноёб қуш ва ҳайвонлар тухум қўйған ёки болалаган бўлади. Аммо милити тутган тошбагир кишиларнинг бу билан иши ўйқ. Н. Раҳматов, Бетайин овчилар. -Ким айтди сизга мени тошбагир деб, — камтирип арқонга ётишиди. Газетадан.

ТОШБАФИРЛИК Тошбагирга хос белги-хусусият, хатти-ҳаракат. Бирда инсонийлик, олийжаноблик, камтаринлик рамзини, иккинчисида эса ҳаёсизлик.. тошбагирлик ифодасини кўрди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТОШБОШ Дарёларнинг тубида яшайдиган майдада балиқ.

ТОШБЎРОН [тош + ф. باران — ёмғир] 1 Кўчиб, бир-бирини сурниб думалатиб, шиддат билан тушаётган тошлар оқими. Шу пайт тоғ чўққисидан катта бир тош юмалади ва ўйлидаги бошқа тошларни қўпориб, даҳшатли тошбўрон бошланди. С. Айний, Дохунда.

2 тар. Қадимда айбор деб ҳисобланган кишини кўкрагигача ерга кўмиб, ҳар ёқдан тош отиб қатл қилиш усули; умуман, ҳар томондан тош ёғдириб жазолаш, уриш. -Муфти жаноблари, қора ҳалқ уни тошбўрон қўлдиришга қўймас.. Бадарга қўлмоқ керак, бадарга! — деди қозикалон. Ж. Шарипов, Хоразм. Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари оти-

либ, «тошбўрон»ни кучайтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОШДАЙ, -дек 1 Худди тош каби. Ҷўнтағи ҳам мактаб боласининг сумкасида бор экан чоғи, носқовоқ қудуққа тушган тошдай кўринмай қолди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

2 Жуда қаттиқ, тош каби қаттиқ. Гўрков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайсирибди.. Ойбек, Танланган асарлар.

Тошдай қотмоқ айн. тош қотмоқ қ. тош I. Үқиб битиргач, у [қутидор] даҳшат ва таажжуб ичидан тошдай қотиб қолган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТОШЗОР кам қўлл. Тошлоқ ер, тошлоқ. Тошзорлар экин майдонига айлантириди. — Улар.. чегара участкасидан тоғ, тошзор жойдан ўтишиди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТОШКЕСАР Тош кесувчи, тош йўнувчи; тоштарош, сангтарош. [Раъно] Эсанкираб қолган дадасини тинчитди: -Худди мен қидирган манзаралар шу ерда экан: тоғ, дарё, тошкесарлар! А. Мухтор, Чинор.

ТОШКУМИР Ӯсимликлар органик қолдиқларининг парчаланиши ва б. сабаблар билан юзага келган қаттиқ қазилма ёқилғи. Ӯҳангарон тошкўмири. Тошкўмир ҳавзаси. Тошкўмир ёқмоқ. — Қизилқия, Шўроб тошкўмир конлари сабаб бўлиб, ўнлаб рус, ўзбек, татар бойларининг довруги бутун Туркистонга тарқалди. К. Яшин, Ҳамза.

ТОШЛИ I 1 Таркибида, ичидан тош бўлган. Тошли тупроқ. Тошли ер.

2 Тузилишида қимматли тош бўлган. Ўн беш тошли соат.

ТОШЛИ II Тош узунлигидаги, ..тош келадиган. Беш тошли ўйл.

ТОШЛОҚ Тош босган, сертош ер; тошзор. Машина сойдаги тошлоқдан ўзига ўйл очиб кета бошлади. Газетадан. Мош қургур, билмадим, қайси тошлоқда битган эканки, ҳадегандан очила бермади. Ф. Фулом, Шум бола. Кузда дарё дағъватан саёз тортаб, ўзаннинг тошлоқ жойларида ўтқир қояларни ялангочлаб кетади. А. Мухтор, Чинор.

ТОШМА Ташқи таъсир (иссиқ, совук, ишқор, кислота) ёки ички сабаблар (касаллик, модда алмашинувининг бузилиши ва б.) натижасида баданда, шиллиқ пардаларда пайдо бўладиган хол-хол доғлар, пуфакчалар, чиқиқлар. Терлама тошмаси. Қизамиқ тошмаси. — Пенициллиндан би-

лар-билимас фойдаланиши натижасида тери-да ҳар ҳил тошмалар, шиши пайдо бўлади. Газетадан.

ТОШМАЛИ Баданда тошма пайдо қи-ладиган. *Тошмали терлама.*

ТОШ-МЕТИН Жуда ҳам қаттиқ, метин-дай қаттиқ; метин, заранг. *Тош-метин ер.* — [Шербек:] *Ишкомларнинг орасига дори септириб, тракторда ҳайдатмоқчиман. Ўзиям тош-метин бўлиб кетган экан.* С. Аноरбоев, Оқсой.

ТОШМОҚ 1 Қирғоқдан ошмоқ, қир-гоқдан ошиб, атрофга ёйилмоқ, атрофни босмоқ. Ҳовлига сув тошиб кетибди. — *Ер ислоҳотидан кейин бир йил дарё тошиб, экинларнинг ярмидан кўпин нобуд бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳовли ўрта-сидаги водопровод жўмрагидан сув шариллаб оқиб ётар, цемент ҳовузча тўлиб чиқиб, ариқча четидаги барқ уриб ётсан ўスマларга тошиб кетганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Ўз қобиғи, идиш ва ш.к. дан тўлиб, ортиб, сиртга чиқмоқ. *Олияхон ташқари эшикдан ҳовлига кириши билан дарҳол қозонда тошаётган сутга кўзи тушди.* Н. Сафаров, Олияхон Султонова. *Олов четига қўшилган қора қўмғон шақиллаб қайнаб тошиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Вали ака етилган, у ер-бу ерда чаноқлардан тошиб чиқиб тўкилган оптоқ пахталарга шукроналик билан қараб.. қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *...тогорадан тошиб чиққан ҳамир сингари тиззаларига оқиб тушган каттакон қорни..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Жўш урмоқ, ошиб кетмоқ. *Ғазаби тошиди.* — *Тўламат полвоннинг кўзлари чақнаб, ғайрати тошиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Севинчим тошарди қалбимга тўлиб..* Ё. Мирзо.

Ошиб тошмоқ айн. тўлиб тошмоқ. Гулнор уйни ўигиштирас экан: «Бойнинг феъли ях-шиланибди, илгари зиқна эди.. Бойлиги ошиб тошиб кетди, дерди дадам..» деб ўйлади. Ойбек, Танланган асарлар. *Тўлиб тошмоқ* 1) лиммо-лим тўлиб, қирғоғидан ошмоқ, ху-дудига, чегарасига симай қолмоқ. Ҳасратла тўлиб тошган Уларнинг синиқ жоми. Файратий. 2) дард, алам ва ш.к. ни ичига ютавериб, чидаб, сўнг даражага етмоқ. *Ўрмонжон хўн ҳам тўлиб тошиб юрган экан, юрагини роса бўшатди.* А. Қаҳҳор, Қўшчи-

нор чироқлари; 3) жуда кўп бўлмоқ, тиқи-либ, ачиб-бижиб ётмоқ. Қўллэзмада хатолар тўлиб-тошиб ётибди. **Юраги** (ёки ичи) тошиди Жуда зерикди, юраги сиқилди, хит бўлди. *Тожибой таажжубда қолиб, бошини ли-киллатди: -Бир ўзингиз-а? Ёнирай!* Миянгиз ачиб, юрагингиз тошиб кетмайдими? П. Турсун, Ўқитувчи. *Менинг имиллаганимни кўриб, болаларнинг ичи тошиб кетди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. **Қайнаб тошмоқ айн. тўлиб тошмоқ** 1. *Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошиди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси.

4 кўчма Тутақишишмоқ, қизишишмоқ. Эримдан ўқишига розилик бершини илтимос қилдим. *Ўша пайтда Эргаш акамнинг тена сочи тик бўлиб.. бирнасда кўтириб тошиди-кетди.* Б. Файзиев, Ойдин кечада.

5 Баданда пайдо бўлмоқ, юзага тепмоқ, чиқмоқ. *Боланинг баданига қизамиқ тошибди.* — *Лабларига тошган учук ҳали ростмана қайтмаган бўлса-да, иситмаси пасайған эди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Нарига тарафда ўтирган бир семиз кишининг рангидаги қон қолмади, оппоқ оқариб, юзларига тер тошиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор.

Лабига учук тошмоқ Ўта даражада қўр-кувга тушмоқ (бундай ҳолларда гўё лабга учук тошади). Барги зубтурумдай титрашиб, лабига учуклар тошиб, миршабнинг каттаси отидан тушиб, қиличини ялангочлаб, момонинг қошига борди. «Гулихиромон». «Пахта терини машинаси» деса, лабига учун тошадиган баъзи қайсарлар ҳам ҳайрат бармогини тишлаб қолди. «Муштум».

ТОШ-ТАРОЗИ, тошу тарози 1 Тарози ва унинг тошлари. *Сотувчиларга тош-тарози бермоқ.*

2 Тош, тарози билан ўлчаш; ўлчов. *Қув, эпчи, дагдагали алоғлар қўллари, оғизлари, кўзлари билан ишлаб, тош-тарозидан уриб, бева-бечорани овлайдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

Хар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарози Ҳамма ернинг ўзига яраша ўлчови, хисоб-китоби бўлишини қайд этувчи мақол.

ТОШТАРОШ айн. сангтарош. Қорақоя деганича бор. Қоя кўмурдек қон-қора, олд томони моҳир тоштарошнинг қўлидан чиқ-қандек силлиқ. С. Норбоев, Укки.

ТОШТАРОШЛИК айн. сангтарошлиқ.

ТОШҚИН 1 от Қор ва музликларнинг шиддатли эриши, ёғиннинг кўп бўлиши, табиий ва сунъий тўғон ва дамбаларни сув вайрон қилиши ва б. сабаблар туфайли дарё, сой, кўл сувларининг қирғоқдан ошиб, соҳил, ерларни босуви. *Баҳорги тошқин. Тошқин сувлари. Тошқин хавфи.* ■ Унинг доклади ва музокарага тайёрланган чолларнинг сўзларидан тошқин манзараси, бу оғатнинг бутун оқибатлари ҳамманинг кўз олдида гавдаланди-қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 сифт. Жўш урган, пишқирган, жўшқин. Тошқин дарё.

З кўчма Файрати ичига сифмайдиган, ўтюрак, қайноқ. *Тошқин ўигит. Тошқин қалб.* ■ -Баракалла, отангизга раҳмат! — деди Кудрат қувониб. Кейин тошқин бир меҳр билан сўради: -Қишлоққа қачон қайтасиз? М. Исмоилий, Фарона т. о.

4 Тошқин (эркаклар исми).

ТОШҚОВОҚ Овқатга ишлатилмайдиган, қобигидан турли идишлар қилинадиган майда қовоқ.

ТОШҚОРА айн. тасқара 1.

ТОҚ I [а. қатъ — қават, қатлам; марта, гал] 1 Иккига бўлинмайдиган, жуфт бўлмаган (бутун сонлар ҳақида); жуфтлаб санашда охири жуфт чиқмайдиган, бир дона ортиб қоладиган. *Тоқ сон. Ёнғоқ тоқ чиқди. Жуфтми-тоқ ўйнамоқ.* ■ Юпун дастурхондаги тоқ нонлар яқинда бу ўйдан ўлик чиққанини кўрсатарди. С. Сиёев, Азаз.

2 Жуфти, шериги, тоқаси бўлмаган; жуфтсиз, ёлғиз. *Совға деган тоқ бўлмайди.* ■ Кейинги ўили Бозорнинг деҳқончилик ишлари бўрунгидай авж олмади, чунки ҳўкизи тоқ, ўзи ёлғиз. С. Айний, Дохунда.

3 Хотинсиз ёки эрсиз. *Дунёдан тоқ ўтмоқ.* ■ Ижозат беринг, бир жононни ўзим топаман, шунча давлат билан тоқ ўтирасизми! Ойбек, Улуғ йўл.

ТОҚ II [а. қатъ — гумбаз, кубба; арка] архит. 1 Эшик ва биноларнинг тепасидаги ярим доира шаклида ишланган қисми; арка. *Тимга кираверишидаги тоқнинг икки томонида шоий чопон кийган, симобий салла ўраган саррофлар олдиларида баркашга тангаларни уйиб ўтирап эдишлар.* М. Осим, Элчилар.

2 айн. гумбаз. *Сирли осмон тоқига илк Кўйди нарвон ўзбегим.* Э. Воҳидов, [Навоий:] Гулимнинг қабрига эккан чечаклар, Очил-

гандур бу чоқ.. оҳим чечаклар Каби кўк тоқига чирмашмасинму?! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ТОҚ III: тоқати тоқ бўлмоқ Ортиқ сабртоқати қолмаслик. -Гапирсангиз-чи, — деди тоқати тоқ бўлган Лутфихон Тожибойга, туртиб. С. Аҳмад, Муҳаббат. *Муҳаррамнинг тоқати тоқ, Элмуроднинг йўлига кўзи тўрт эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТОҚ IV: тоқи лаънат с. т. айн. тавқи лаънат қ. тавқ. [Босқинчилар] Шу даражада сурбет бўлиб кетганки, тоқи лаънатни бўйнига илиб қўйсангиз ҳам, у иблислар қутуриб, ўз билганинди қолмаётир. Мирмуҳсин, Ҳаёт кушандалари талвасаси.

ТОҚА [а. қатъ — бир дона, бир тўп, бир ўрам] 1 Жуфт ҳолда бутунлик ташкил этувчи нарсаларнинг икки қисмидан бири, бир томони, бўлаги. *«Таҳқирланган»* бой ўрнидан туртиб: -Батрак, қул, — деб тиқувчини сўкиб, қолипланган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди. С. Айний, Қуллар. Шамол шунча заптига олган эдики, эшикнинг бир тоқасини унинг қўлидан сугуриб, куч билан деворга урди-ю, деворнинг устки қавами бутунлай кўчиб тушди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Бир жўра атлас ёки беқасамнинг ҳар бир бўлаги. *Бир тоқа атлас. Беқасамнинг бир тоқаси.*

ТОҚАЛАШ шв. Яганалаш. *Ота-боболаримиздан бери фўза тоқалаш давом этиб келаяти.* «Тоқалаш», яъни тоқ қолдириш. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

ТОҚАТ [а. қатъ — куч, қувват; чидам, бардош, сабр] Чидаш, бардош бериш қобилияти; сабр-бардош, чидам, тўзим. *Тоқат билан кутмоқ.* Тоқат билан гапига қулоқ солмоқ. *Тоқати тугади (битди, тамом бўлди).* ■ Сен бўлмасанг, менда тоқат қайдадир, Тоғ чидамас отангнинг фарёдига! «Равшан». Калит топила бермагач, маҳдумнинг тоқати тугади, чиқиб, қизлар ичидан Раъонни чақирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Отамурод Ҳанифанинг ёзғириши тугашини тоқат билан кутарди.* «Ўзбекистон Кўриклари».

Тоқат қўймоқ Бардош бермоқ; чидамоқ. *Иссиққа тоқат қўймоқ.* Тоқат қилиб бўлмайдиган аҳзол. ■ У [Сатторқуя] кетгандан кейин Сидикжон ортиқ тоқат қилолмай, онасига ёрилди, воқеани айтиб, Зуннунхў-

жанинг уйини елкамнинг чуқури кўрсин, деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Тоқати йўқ** Сабр-чидам етишмаслигини, чидай олмасликни билдиради. *Очигини айтсам, китоб ўқишига тоқат ўйқ.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Бунга қолганда, сизни билмасам-да, аммо менинг бундай жудоликка сира тоқатим ўйқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тоқати тоқ бўлмоқ қ. тоқ III.**

ТОҚАТЛИ Сабр-тоқатга эга; чидамли, тўзимли. *Тоқатли киши. Тоқатлига тоғлар эгар бошини. Мақол. — Аввало, ўигит киши сабрли, тоқатли бўлади. Иккинчидан, мард бўлади.* Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

ТОҚАТСИЗ Тоқат қила олмайдиган; тоқати ўйқ, бетоқат, чидамсиз, тўзимсиз. *Тоқатсиз одам. Тоқатлига тоғлар эгар бошини, Тоқатсизнинг бирорлар ер ошини. Мақол. — [Бозорқул] Тоқатсиз тўлғаниб, «касалман, мени ёмон дард чалган», деб пичирлади, яна тўлғанди, заиф товуши билан фарёд қилди.* А. Мухтор, Чинор.

ТОҚАТСИЗЛАНМОҚ Тоқати тугаб, чидай олмай безовталаңмоқ, бетоқат бўлмоқ. *Оғриқдан тоқатсизланмоқ. Ҳаяжондан тоқатсизланмоқ. Тоқатсизланиб кутмоқ. — Ойқизнинг ёнида турган Погодин тоқатсизланиб сўради.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳасан овчи ётган ерида тоқатсизланаб, бир ағдарилди-ю, ёнбошлаганича Майнага тикилиб қолди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ТОҚАТСИЗЛИК Бетоқат ҳолат. *Тоқатсизлик қилмоқ. — Қамчининг келишини тоқатсизлик билан кутиб турган Кумри, қўлни силкитиб, қичқирди.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТОҚИ [а. طاقى / طاقى — гумбаз, қубба, арка] 1 айн. **васса.** Бу уй илгари бедаҳона бўлганидан, дарчаси ҳам ўйқ, тоқчаси ҳам ўйқ, тоқиси ҳам ўйқ эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Тоқи санаб ётмоқ 1) ухлай олмай, тунни бедор ўтказмоқ. *Кўзимга ҳеч уйқу келмади.. Ҳеч бўлмаганидан кейин шипга қараб, тоқиларни санай бошладим.* Ойдин, Фонарь тагида; 2) кўчма бекор ётмоқ. *-Наҳотки, талтайиб ётишига келган бўлсан! — деди Зайнаб эътироҳ билдиргандай, қошига келган Комилага, - ҳорганим ўйқ, уйқусиз, тоқи санаб ётишини ёмон кўраман.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 айн. **тоқ II.** Кичкинагина эшикдан олиб ўтиб, шу эшикча ёнидаги торгина, лекин тоқиларига ранго-ранг гуллар ўйилган хонага олиб кирдиар. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

3 Қоровулларнинг шақиллоди. *Бозор томонда қоровулнинг тоқиси шақиллади.* С. Анонбоев, Мехр. [Гулбодом] Узоқдан қоровул тоқисининг овозини эшилди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

4 Кўйлакнинг елка қисмига ичидан қўйилган астар. *Тоқи кўйлакнинг елкасини тез ўиртилишдан сақлайди.*

ТОҚИДОР айн. **тоқили.** Бўрихўжга ўн бир қатор япалоқ гишт билан кўтаришган, олди тўрт устун, тепаси тоқидор.. қадимий айвонда ўтириб, кейинги бир ой ичидаги «кирим» ва «чиқим»ларини хомчўт қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ТОҚИЛИ Шипига тоқи терилган; васали. *Хөвлиниг икки томони бўғот иморат; катта чорхари, шифти рангдор тоқили, деворлари ганчли меҳмонхоналар.* Ойбек, Улуг йўл.

ТОҚЛИ Тоқи, аркаси ёки гумбази бўлган; гумбазли. *Узоқда ойдин ва сокин кечада Ҳиротнинг етти тоқли жомеи яна ҳам миауззам туюлар эди.* Ойбек, Навоий.

ТОҚ-РАВОҚ, **тоқу равоқ** Ҳашаматли бинолар, данғиллама уйлар. *Ўзганинг тоқу равоқидан ўзинганинг айвонинг яхши.* Мақол.

ТОҒ 1 Ер юзасининг теварак-атрофдаги текислик, тепалик ёки бошқа баландликка нисбатан якка ёки қатор ҳолда баланд кўтаришган, одатда, турли тош, қаттиқ жисмлардан иборат қисми. *Тоғ тизмаси. Тоғ жиснлари. Тоғнинг кўрки — тош билан, Одамнинг кўрки — бош билан.* Мақол. *Кўринган тоғнинг ўироғи ўйқ.* Мақол. *Лагерь тоғ тагиға жойлашган. Шарқи-жанубий томон айланна кетган тоғ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Жанубдан, кенг ва яшил бағирли Аравон тоғидан аллаловчи.. салқин, сарин шабада эса бошлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Узоқдан қорайиб кўриниб турган тоғ ўрқачига тўлин ой миниб олди. Ҳ. Ғулом, Машъал. *Олмосдек серқирра, офтобда чўққилари ярқираб турган баланд қорли тоғлар кўзни олади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Атрофни осмон-ўнтар тоғлар ўраб олган..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Аҳоли яшайдиган тоғли жой, ўлка; **тоғлик.** *Ўрганишида ҳам гап кўп.* Отанинг ўзи

айтди-ку, у тогда туғилиб, тогда ўсган. Ҳа, у тогнинг ўз одами. С. Анорбоев, Оқсой.

З кўчма Нарсаларнинг баланд (тоғ каби) ўюми. Ётиб ейишга тог ҳам чидамайди. Мақол. — Эл хирмонида тўпланаётган «оқ олтин» тогларининг қомати юлдузлар сари бўй чўзди. Газетадан.

4 кўчма Оғир юқ, машақатли иш, ташвиш, фов ва ш.к. рамзи сифатида қўлланади. *Fam тоги. Елкадан тог ағдаригандай бўлди.* — Отабек гўё тог остида қолган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шунча таддир билан қочгани ҳолда, дипломини эсидан чиқарганидан Аъзамни ваҳима тоги елкасидан босди.* Шуҳрат, Жаннат Қидирғанлар. Ҳар гўшадан оқди тинмай тиқсиз фарёд, Боссан эди бало тоги — зўр истибодд. Файратий.

Биро боғдан келса, биро тоғдан келади Бир-бирига алоқаси бўлмайдиган, алоқаси йўқ гап, фикр-мулоҳазани қайд этади. Шокир ота ўтирган жойида ҳассасини ерга «дўй» этиб урди, темирчининг сўзидан норозилиги ни билдириб деди: -Мен боғдан гапирсам, сен тоғдан келасан. Ойбек, Танланган асарлар. **Ишонган (ёки суянган) тоги** Мадад, қўмак берувчи, шу жиҳатдан энг асосий ҳомий бўлувчи кимса ёки нарса. *Ойжамол ўзининг суянган тоги деб билган Полвоннинг келишини нихоятда орзиқиб кутарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бугун ҳеч иккиланмай терим машиналари ва унинг механизаторларини пахтакорларнинг қатордаги нори, суянган тоги, деса бўлади.* Газетадан. **Кўнглини (ёки кўксини, дилини ...)** тог қилмоқ Руҳан жуда шод (хурсанд) қилмоқ. Айниқса, мана бу ёшлар кўнглимни тог қилиб юборди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Кўксим тог этган — Ватан севгиси. Ё. Мирзо. **Тогни урса толқон қиласидиган** Ниҳоятда баҳодир ва шижаатли. *Бу ёқдаги қазувчилар ҳам Ғуломжон, Барот полвон, Замон сингари тогни урса толқон қиласидиган азаматлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Тоғ-тош (тогу тош)** Тоғ ва тош қоплаган ер, жой. ..бу сув тогу тошни тўлдириб юрган қушлар, кавак-кандинкларда истикомат қиласидиган жониворлардан ортмас. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Беш кун чўлда, беш кун кўлда, тогда-тошда — қаерда молга ўт бор деса, бориб қўнглан одаммиз-да. «Ёдгор».

TOFA 1 Аёлнинг ака-укалари (унинг болаларига нисбатан). Ҳомид, бир турли вазиятда, ер остидан жиянига қаради. *Toға-*

сининг ҳолидан хабарсиз Раҳмат сўзида давом этди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шайх беихтиёр жиянига қараб юрди.* Расулмат мункиб келиб, тогасини қучоқлади.. С. Сиёев, Ёргулик.

2 Ўзидан катталарга мурожаат шакли. *Toға, поезд соат нечада жўнайди?* — У.. ҳар бир ишида маслаҳатгўй, барча катта-кишик «тога» деб ҳурматлайдиган Юсвали чол эди. П. Турсун, Үқитувчи. *Орамизда беш киши нос чекади, қоровул тога билан олти киши.* С. Сиёев, Ёргулик.

TOFAЙ Одамда ва умуртқали ҳайвонларда қалинлиги ва эластиклиги билан ажралиб турувчи бириктирувчи тўқима. Бурун тогайи. — Кулоқ супраси тогайдан иборат бўлиб, тери билан қопланган. «Анатомия».

ТОФДАЙ, -дек 1 Тоғ каби, тогга ўхшаш. Котловандан чиқкан янги нам тупроқ тогдай бўлиб турибди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Шаҳлосини кўрмади ортиқ, Тогдай эзib ташлади фироқ.* Т. Тўла. У.. тогдек босиб ётган «орзуни» ағдариб солган ва қушдек енгил тортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Улкан, зўр, катта, буюк, улуг. Қийин кунга қолди тоғдай бошимиз. Ф. Фулом. Элмуроднинг қалбини бу хат эзib юборди. *Онасининг тоғдай юраги, қўёшдай иссиқ меҳри олдида ўзини ожиз сезгандай бўлди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Қишлоқдаги жиянингизнинг ўғлими?* Тоғдек йигит бўлибди. Ёшлигига ҳам бўлали бола эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТОГЛИ Тоғлар билан қопланган, тоғлари кўп бўлган; тоги, тоғлари бор. **Тоғли мамлакатлар**. — Эрта куз жаласи тоғли жойларга хос ҳафсаля билан қуяр, ёмғир суви темир ўйланинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТОГЛИК 1 Тоғли жой. **Тоғликда яшамоқ.** — Менинг совғам тинч гўшада, тоғлик қўйнида Ухлаб ётган гўдакларнинг сокин уйқуси. Файратий.

2 Тоғли жойда яшовчи киши. **Тоғликлар одатига кўра, ўғрини уриб ўлдиришар ёки тошибўрон қилишарди.** Газетадан.

ТОГОЙИ эск. кт. айн. **тоға.** Обрули тоғийлари.. ҳам бирин-сирин мавқеларини йўқотдилар. Ойбек, Навоий.

ТОГОЛЧА 1 Олхўрилар туркумига мансуб, асосан тоғларда ўсадиган, олчадан йи-

рик, олхўридан майда сарғиши, баъзан қизғиши ёки қорамтири мевали даҳаҳт. **Тоғларга** кирсангиз, ўрик, шафтоли.. тоғолча, ҳатто олмурутгача бор. «Ёшлик».

2 Шу даҳаҳтнинг нордон меваси. *Олча ёки тоғолча қоқисини яхшилаб ювиб, совуқ сувли идишига солиб, оловга қўясиш.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТОФОРА [ф. تغافر – катта, кенг, думалоқ сопол жом] Ҳамир қориш, кир ювиш ва б. мақсадларда ишлатиладиган катта чуқур тўгарак идиш. *Ҳамир тоғора. Кир тоғора. Бир тоғора ош.* — Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. Пичоқ, қайроқтошини ва гўшт-мой солиши учун тоғораларни тозалаб тайёр қилишини буорди. Ойбек, Танланган асарлар. *Қози тоғорадаи салла остидаги хум калласини ликиллатиб ҳиринглади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳамир қориб қўйсан, то бошқа ишларимни битиргунимча, тоғорадан тошиб кетади.* А. Ҳамдам, Дастингдан.

ТОФОРАЧА Кичкина тоғора. *Тунука тоғорача.* — Хотин жўхорини туйиб бўлди, уни келидан тоғорачага солаётуб дўнгилади. А. Қаҳҳор, Анор.

ТОФРАЙҲОН бот. Лабгулдошлар оиласига мансуб, асосан тоғ ёнбағирларида ўсадиган кўп йиллик ўсимлик.

ТОФТЕРАК бот. Толдошлар оиласига мансуб, асосан тоғ водийларида ўсадиган, ёғочи саноатбоп терак тури. *Куз келиб қолгани боис, қирғоқларида тол, тоғтерак, қайрагочлар қалин ўсган сой энди тиник ва сокин оқмоқда эди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ТОҒ-ТОШ, тоғу тош Тоғли жой ва ундаги тоғлар, тошлар. *Тоғу тошни сув бузар.* Мақол. — *Тоғ-тошлар орасида яшириниб юрган бир ўйртқични қўлга тушириш осон эмас, жуда усталик билан ҳаракат қилиши лозим эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТОҒ-ТОФ 1 Тоғдек уйилган, тўп-тўп, кўп. *Катта тик ариқ. Икки лаби тоғ-тоғ тупроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Шундоқ-қина қурилишга яқин жойда тоғ-тоғ гишт очиқ ҳавода уйшилб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Севдим сени чаман водийда, Галабалар созин чалибсан. Довруқ солиб улуг ватанга, Тоғ-тоғ пахта териб олибсан.* Файратий.

2 кўчма Чексиз кўп, битмас-тутанмас. *Оҳ, қани эди, у тирилса-ю, бир кўрсан!* Тоғ-тоғ

ҳасратларимни унга айтуб ёзсан! Х. Ғулом, Машъал.

ТОҒУЗУМ бот. Пўсти жуда юпқа, эти сувли, сершира ўртапишар маҳаллий узум нави.

ТОҒЧУМЧУҚ зоол. Чумчуксимонлар туркумига мансуб, дум патида оқ, бўйнида сариқ холи бўлиши билан бошқа чумчуклардан фарқланувчи, тоғ қояларида, жарликларда яшовчи қуш.

ТРАВМА [юн. trauma – яра, шикаст, лат] Жисмоний ёки маънавий шикаст, лат. *Мия травмаси. Ишлаб чиқариш травмаси.*

ТРАВМАТИЗМ Бирор муҳит, фаолият соҳасида содир бўладиган шикастлар, травмалар мажмуси. *Кейинги вақтларда травматизмга қарши кураш масалаларини ишлаб чиқиши йўлида кўп ишлар қилинди.* Газетадан.

ТРАВМАТОЛОГ Травматология бўйича мутахассис, врач.

ТРАВМАТОЛОГИЯ [юн. trauma, traumas – шикаст, лат + logos – фан, таълимот] Тибиётнинг травмаларни ўрганиш, уларни даволаш ҳамда олдини олиш билан шуғулланадиган соҳаси. *Айниқса, Тошкент травматология ва ортопедия илмий текшириш институти бу соҳада тузуккина ишлар қилди.* «Гулистон».

ТРАГЕДИЯ [юн. tragoidia – эчки қўшиғи < tragos – эчки + ode – қўшиқ; юонон мифологиясида: наботот, вино ва хурсандчилик маъбути Дионис шарафига эчки қурбонлик қилинаётган пайтда айтиладиган биринчи қўшиқ] 1 ад. Ўта кескин, ўтқир ёки келиштириб бўлмайдиган ҳаётий зиддиятларни тасвирловчи ва кўпинча ҳаракамоннинг ўлими билан тугалланувчи драматик асар. Шекспирнинг «Гамлет» трагедияси.

2 Даҳшатли воқеа, ҳодиса; мудҳиш ахвол, фожиа. *Жиззах қўзғолони стихия билан бошланиб, бекиёс трагедия билан мағлубиятга учради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТРАГИК 1 Трагедия ёзувчи, трагедия муаллифи.

2 Трагик ролларни ижро этувчи артист.

ТРАГИК 1 Трагедияга, фожиали драматик асарларга оид; трагедияга хос бўлган. *Трагик асар. Трагик жанр. Трагик актёр.*

2 Фожиали, фожиавий. *Тешабой камбагаларнинг ўз болаларини боқолмай, бой-*

ларнинг эшигига ташлаб, «оталик ҳуқуқини» уларга ўтказиб кетганлари ҳақидаги трагик воқеалардан анчагина гапириб берди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ТРАГИКОМЕДИЯ [трагедия + комедия] ад. Ечими кулгили, беўхшов, ёпишмаган ҳолатлар билан боғлиқ фожиавий (трагедиявий) зиддият асосига курилган, қаҳрамоннинг ўлими тақозо этилмайдиган драматик асар.

ТРАДИЦИОН қ. анъанавий. Кўшинимиз Фарғони области пахтакорлари билан традицион мусобақа бизга катта ёрдам кўрсатмоқда. Газетадан. Сизнинг традицион жанр – аруздаги асарларингиз теварагида қизғин баҳслар бўлди. У. Норматов, Талант тарбияси.

ТРАДИЦИЯ [лат. traditio – етказиш, ўтказиш; ҳикоя қилиб бериш] қ. анъана. Олимпиада ўйинлари – ҳалқаро спорт ҳаракатининг яхши традицияси. Газетадан. Жамоат кўриклари, томошабинларнинг конференцияларини ўтказиб турниш турмушга сингиб, традицияга айланди. Газетадан.

ТРАЕКТОРИЯ [лат. trajectus – силжиш, жилиш, сурлиш] Ҳаракатдаги нуқта ёки жисмнинг текисликдаги, фазодаги йўли, изи. Ҳаракат траекторияси. Снаряд траекторияси. Ернинг сунъий йўлдоши траекторияси. Жисм ҳаракатланаётган чизик ҳаракат траекторияси деб аталади. «Физика». Кўп босқичли космик ракета илгаридан қаттий белгиланган траектория бўйича Ойга ушиб борди. Газетадан.

ТРАКТ [нем. Trakt < лот. tractus – судраш, тортиш; силжиш, юриш; йўл] Катта йўл. Катта Ўзбекистон тракти. Сув тракти. Шаҳар чеккасидаги сўнгги уйлар ҳам орқада қолиб кетди, машина тезлизини ошириб, қор босган чўл трактидан ушиб борди. Газетадан.

ТРАКТАТ [лат. tractatus – муҳокама қилиш, кўриб чиқиш] Айрим масалага бағишиланган илмий асар, рисола. Фалсафий трактат.

ТРАКТИР [лат. tracto – меҳмон қиласман, зиёфат қиласман] Ўтмишда Россияда: паст даражали ресторон ва шундай ресторанни бўлган меҳмонхона.

ТРАКТОР [лат. tractor < trahere – судроқ, тортмоқ] Турли хил машина, механизм ва б. хил қуролларни тортувчи,

уларнинг ҳаракатга келтирувчи ва юк ташувчи ўзиюрар машина. Фидиракли трактор. Гусенициали трактор. Ҳайдов трактори. Чопиқ трактори. Трактор ҳайдовчиси. Ерга трактор солмоқ. Ерни трактор билан ҳайдамоқ. Учта трактор секин-секин юриб, паст-баландларни суреб, текислаб борарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Оғир тўпни судраб кетаётган трактор бузилиб, ўйлни тўсиб қўйибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Замонавий қишлоқ хўжалигини кучли тракторлар, мураккаб машина ва механизмларсиз тасаввур қилиши қийин. Газетадан.

ТРАКТОРИСТ с. т. қ. тракторчи. Санъаткор тажсанг эди: танаффус вақтида залга чиқкан эди, бир тракторист уни саводсизликда айлади. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ТРАКТОРСОЗ (асосан, кўпл. шаклида – тракторсозлар) Трактор ишлаб чиқарувчи. Бола Самандаровнинг тракторсоз уста эканлигига жуда амин бўлса керак, қаттиқ бош иргитди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тошкент тракторсозлари шанбаликни меҳнатда энг юксак унумдорликка эришиш билан нишонлашга аҳд қилдилар. Газетадан.

ТРАКТОРСОЗЛИК Тракторлар ишлаб чиқариш; саноатнинг тракторлар ишлаб чиқарадиган соҳаси. Тракторсозлик заводи.

ТРАКТОРЧИ Трактор ҳайдовчи шахс. Айни саҳар пайтида Келар ёқимли овоз, Тракторчи Турсунбой Ерни ҳайдаб қилар соз. «Қўшиқлар».

ТРАКТОРЧИЛИК Трактор ҳайдаш иши, касби. Барновойнинг қизи Бухорога ўқшига кетармиш, яна қанақасига денг, тракторчилликка. Н. Аминов, Муяссар.

ТРАМВАЙ [ингл. tramway < tram – вагон + way – йўл] 1 Электр кучи билан ишлайдиган, бир ёки бирдан ортиқ вагондан иборат, йўловчи ташувчи шаҳар темир йўл транспорти. Йигитали азбаройи хурсандлигидан трамвайга ўтиришини ҳам унтиб, ижара кулбаси томон пиёда кетди. Д. Нурий, Осмон устунни. Трамвайнинг олдидан таҳта ортилган узун машина кесиб ўтди-ю, қаттиқ тормоз зарбидан вагон қалқиб кетди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Элмурод Муҳаррам билан хайрлашиб, Ҳадрага келганда, трамвайлар паркка кириб кетмоқда эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТРАМВАЙЧИ Трамвайдада, трамвай паркада ишловчи киши.

ТРАМПЛИН [фр. tremplin] 1 Чангида учиш ва сувга сакраш спортида мумкин қадар узоққа ёки баландга сакраш учун ясалган маҳсус мослама. Зал маҳсус волейбол ўйнаш учун яроқсиз бўлса ҳам.. конъ, ко-зёл, трамплин.. ва бошқа спорт инвентарлари бир четга йигиштириб қўйилган эди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

2 кўчма Бирор ишни бошлаб юбориш, ҳужум қилиш, сакраб ўтиш ва ш.к. учун қулай жой, ўрин. Сиз худбин одамсиз. Қурилиш сиз учун трестдаги ваъда қилинган ўринга сакрашга бир трамплин, холос. А. Мухтор, Туғилиш.

ТРАНЗИСТОР [ингл. transistor < trans-(sfer) – ўтказмоқ, кўчирмоқ + (re)sistor – қаршилик] 1 Электр сигналларни (тўлқинларни) кучайтирувчи яримўтказгичли электрон асбоб, элемент. Касал ётган хонага юрак уришини ёзib олувчи транзистор асбоби ўрнатилади. Газетадан.

2 с. т. Транзисторли приёмник. Стол устида магнитофон, транзистор, фотоаппаратлар. Мирмуҳсин, Умид.

ТРАНЗИСТОРЛИ Транзистор ўрнатилган, транзистори бўлган. Транзисторли приёмник.

ТРАНЗИТ [лат. transitus – ўтиш жойи, юриб ўтиш] 1 Бир мамлакатдан, жойдан иккинчи бир мамлакатга, жойга улар ўртасидаги мамлакат, жой орқали пассажир, юқ олиб ўтиш, ўтказиш. Транзитга ўйл бермоқ. Транзит ҳуқуқи. Транзит билет. Транзит пассажир. ■ Транзит машиналар Тошкентни айланаб ўтади.. Газетадан.

2 Юкни жўнатилган жойдан то мўлжалланган жойгача оралиқ пунктларда туширмасдан, бошқа транспорт воситаларига ортмасдан тўппа-тўғри олиб бориш, ўтказиш. Юкларни транзит қилиб (транзит билан) юбормоқ.

ТРАНС- [лат. trans – орқали, орасидан, ичидан; орқасида; мобайнида] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб: 1) бирон-бир фазо, майдон орқали ҳаракатланиб, уни кесиб ўтиш (мас., трансатлантик); 2) бирор нарса ортидан, бирор нарсанинг нариги томонида бориш, жойлашиш (мас., трансурнлар); 3) бирор нарса воситасида кўрсатиш; белгилаш, ет-

казиш (мас., транслитерация) каби маъноларни билдиради.

ТРАНСКРИПЦИОН Транскрипция (1, 2)га оид, транскрипцияяга асосланган. Транскрипцион белги. Транскрипцион система.

ТРАНСКРИПЦИЯ [лат. transcriptio – кўчириб ёзиш] 1 тли. Бирор тилдаги нутқ товушларининг талаффузини шартли белги ва ҳарфлар воситасида аниқ акс эттириш; шу мақсад учун хизмат қиласиган белгилар тизими. Фонетик транскрипция. Диалектологик тадқиқотларда транскрипциядан фойдаланиш.

2 Бошқа тиллардаги атоқли отлар, географик номлар, илмий терминлар ва ш.к. таржима қилинмайдиган сўзларни маҳсус белгилар тизими орқали ёки муайян миллий алифбо воситалари орқали акс эттириш; фонетик транскрипция.

3 мус. Бирор соз ёки овоз учун мўлжаллаб ёзилган мусиқа асарини бошқа соз ёки овоз ижроси учун мослаштириш ёки уни усталик билан қайта ишлаш.

ТРАНСКРИПЦИЯЛАМОҚ Транскрипциян белгилар билан ёзмоқ, оддий ёзув белгиларини транскрипция белгилари билан алмаштириб кўчирмоқ. Матнни транскрипцияламоқ.

ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ [транс.. + лат. litera – ҳарф] Бирор алифбо асосида ёзилган матнлар ёки алоҳида сўзларни бошқа бир алифбо воситалари билан ҳарфма-ҳарф акс эттириш. Европача номларнинг ўзбекча транслитерацияси.

ТРАНСЛЯЦИОН Трансляцияяга оид, трансляция учун хизмат қиласиган. Трансляцион радиоузел.

ТРАНСЛЯЦИЯ [лат. translatio – узатиш; эшиттириш, кўрсатиш] Мусиқа, тасвир, нутқ ва ш.к. ни радио, телевидение, симли алоқа воситалари орқали муайян масофага узатиш, эшиттириш, кўрсатиш. Спектакль радио орқали трансляция қилинди. Футбол ўйини трансляциясини кўрмоқ.

ТРАНСПАРАНТ [фр. transparent – тиник, шаффофф] 1 Шиор ёзиг, расм, сурат солиб рамкага тортилган, одатда орқа томонидан нур тушириб ёритилган мато ёки қофоз (намойишларда, реклама ва эълонларда фойдаланилади). Бир кундан кейин да-ла шийтонида шундай бир катта транспарант пайдо бўлди: «Пахтакор, мана шу

беш кунликда олган мажбуриятингни унумтма!» Газетадан. Одамлар тинчликка, ҳамкорликка қаратилган транспарантлар кўтариб юрибдилар. Газетадан.

2 Бир текис ёзиш учун оқ варақ остига кўйиладиган, горизонтал йўғон қора чизиқлар чизилган қалин қофоз. Чизиқсиз қофоз остига транспарант кўйиб хат ёзмоқ.

ТРАНСПЛАНТАНТ тиб. Тўқима ёки аъзонинг трансплантация учун фойдаланиладиган қисми, бўлаги.

ТРАНСПЛАНТАЦИЯ [лот. transplantare – кўчириб бошқа жойга ўтказмоқ] тиб. Одам ва ҳайвонларда патологик жараён натижасида шикастланган ёки олиб ташланган тўқима ва аъзолар ўрнига соғломини кўчириб ўтказиш (бир организм доирасида ёки бир турдаги бир неча организмлар ўртасида ёхуд ҳар хил турдаги организмлар доирасида амалга оширилади). Кон томирлари трансплантацияси. Юрак трансплантацияси.

ТРАНСПОРТ [лот. transportare – олиб бормоқ, ташимоқ, ўтказмоқ] 1 Халқ хўжалигининг юқ ва пассажирлар ташиш билан шуғулланувчи тармоғи ва унинг воситалари. Автомобиль транспорти. Шаҳар транспорти. Темир йўл транспорти. — Курниш материалларини олиб келай десанг, транспорт йўқ. «Муштум». Пиёда, худди транспорт ҳайдовчиси каби, йўл ҳаркатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади. Газетадан.

2 ҳарб. Озиқ-овқат, қурол-аслаҳа ва ш.к. ҳарбий анжомлар ташийдиган кема.

ТРАНСПОРТЁР [фр. transporteur < лот. transportare – олиб бормоқ, ташимоқ] 1 Юкларни жойдан-жойга тўхтосиз узатиб турадиган қурилма; конвейер. Лентали транспортёр. — [Смена мастери билан Инъомжоннинг] У ёнидан-бу ёнидан вагонетка гувуллаб югуради, оёғининг тагидан транспортёр лентаси ғиқиллаб ўтади. С. Аҳмад, Мўтти.

2 айн. бронетранспортёр.

ТРАНСПОРТИР [фр. transporteur < лот. transportare – кўчирмоқ, олиб ўтмоқ] Градусларга бўлинган ярим доира ва чизгичдан иборат бурчак ўлчаш ва бурчак ясаш асбоби; бурчак чизгич.

ТРАНСПОРТЧИ Транспорт ходими. Транспортчиларимиз етиширилган ҳосилнинг ҳаммасини қот-қанорсиз ташиб беришига вайда бердилар. Газетадан.

ТРАНСУРАНЛАР, трансуран элементлар [транс.. + уран] Менделеев даврий системасида урандан сўнг жойлашган, деярли табиий ҳолда учрамайдиган (сунъий йўл билан олинадиган) кимёвий элементлар.

ТРАНСФОРМАТОР [лот. transformare – бошқачасига ўзгартирмоқ, айлантирмоқ] Ўзгарувчан электр токининг кучланишини ошириб ёки пасайтириб берувчи аппарат. Кучланишини пасайтирувчи трансформатор. Кучланишини оширувчи трансформатор. Трансформатор қутиси.

ТРАНСФОРМАЦИЯ [лот. transformatio – ўзгартриш] 1 тех. Энергия ёки обьектларнинг бирон-бир муҳим хосса-хусусиятини трансформатор ёрдамида ўзгартриш. Ўзгарувчан токни трансформация қилиш.

2 тлш. Асосий синтактик тузилмани тил қонун-қоидалари асосида ўзгартриб, иккинчи бир тузилма ҳосил қилиш (мас., Ўқитувчи қоидани тушунтириди. // Қоида ўқитувчи томонидан тушунтирилди).

ТРАНСФОРМАЦИЯЛАМОҚ Трансформация қилмоқ, ўзгартирмоқ. Электр токини трансформацияламоқ.

ТРАНШЕЯ [фр. tranchee – чуқур, хандақ, зовур < trancher – қирқмоқ] 1 ҳарб. Жанг олиб бориш, душман зарбаларидан сақланиш, яширин ҳаракат қилиш учун мослаштирилган, атрофи тупроқ кўтармали тор, узун, чуқур зовур, хандақ. Йўлнинг пастки томонида вайрона станциялар.. узундан-узоқ траншеялар.. стволлари ерга санчилган тўплар.. ортда қолиб борар эди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. У «Взвод кела қолса эди, буларни ушлаб олардик», деган хаёлда траншеялар билан вазводга жўнади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳар қадамда.. каламушнинг уясига ўҳшаган окон, траншея. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 маҳс. Бирор мақсадда қурилган, ковланган зовур, чуқур. Силос траншеяси. Пойдевор траншеяси. Водопровод қувурлари ёт-қизиладиган траншея.

ТРАП [голл. trap – зина, нарвон] 1 Кема ичидаги, шунингдек, кемага чиқиш-тушиш учун хизмат қиласидиган, арқон, ёғоч ёки металдан ишланган маҳсус нарвон, зина. Арқон трап. — Кема трапидан тушаётган меҳмонни зирҳлари ялтираб турган иккى робот кузатиб борарди. М. Маҳмудов, Мангу кўй излаб.

2 Самолёт, вертолёт ва ш.к. га чиқишишда фойдаланиладиган маҳсус зина; муваққат нарвон. *Самолётга трап қўйиб бўлмади. Одамлар баланддан бир-бирининг устига ўзини ташламоқда..* эди. А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТРАПЕЦИЯ [юн. trapezion – столча] мат. Икки томони ўзаро параллел бўлган, қолган икки томони параллел бўлмаган тўртбурчак.

ТРАССА [нем. Trasse < лот. tractare – чизмоқ, чизиқ тортмоқ] 1 Ерда ёки ҳаритада канал, йўл, газ қувури, алоқа линияси ва ш.к. нинг қандай ўтишини ёки қандай ўтказилиши кераклигини ёки самолёт, кема ҳаракат йўналишини кўрсатувчи чизик, из. *Самолёт учадиган трассани белгиламоқ. Тошкент метросининг трассаси. Бухоро-Урал газ қувури трассаси.* ■ Канал трассасидаги ернинг юқори қатлами бир метр чамасида тошдек қаттиқ эдик, унга теккан ковш, тошга теккандек, сапчиб кетарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Узоқ масофали катта қатнов йўли, йўл. *Мамлакатнинг темир йўл трассалари. Автомобиль трассаси.* ■ Спортчилар ўзларининг машиналарини текширишдан ўтказдилар, мотокросс трассаси билан танишидилар, трассада бир неча кун машгулом ўтказдилар.

ТРАУЛЕР [ингл. trawler < trawl – ёйма тўр] денг. Балиқ ва б. дентиз жониворлари ни трал (конуссимон тўр қоп) ёрдамида овлаш ва уларга дастлабки ишлов бериш учун мўлжалланган дентиз кемаси.

ТРАФАРЕТ [итал. traforetto – тешиб, илма-тешик қилиб ташланган < лот. transforare – тешмоқ] 1 Гул, нақш солиш, беzaқли хат ёзиш ва ш.к. учун белгиланган ўйма андаза ва шундай андазадан фойдаланиб, бўёқ билан девор, плакат ва ш.к. га солинган гул, нақш. *Трафарет билан гул солмоқ. Деворларга чиройли трафаретлар солинган.* ■ *Расм солиниши лозим бўлган ҳар бир буюм учун ўзининг андазаси – трафарети тайёрланади.* Газетадан. -Мен бу кишининг дидларига қойил бўлдим, амаки, – деди Набигулнинг акаси, – уйларини кўкимтири бўёқ билан трафарет қилдирган эканлар, ҳафса-ла қилиб, чироқларига шу рангдаги абаужур ҳам қўйибдилар. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

2 Ўйламасдан амал қилинадиган, тайёр ҳолдаги намуна; қолип. *Ҳатто, айтиш мумкини, фольклордаги тайёр традицион трафарет иборалар ўрнига янгилари қўлланмоқда.* «ЎТА».

ТРАХЕИТ [ингл. tracheitis] Трахея шиллиқ пардасининг совуқ ёки айрим юқумли касалликлар оқибатида яллигланиши.

ТРАХЕЯ [юн. tracheia – кекирдак] Кекирдак – нафас йўлларининг ҳиқилдоқдан кейинги қисми.

ТРАХОМА [юн. trachus – ғадир-будур] тиб. Кўз шиллиқ пардасининг сурункали яллигланиши билан кечадиган юқумли касаллик; шилпиқ.

ТРЕВОГА [р. тревожить – «ташвишлантироқ, хавотирга, ваҳимага солмоқ» фл. дан ясалган от] Хавфли ҳолат ва ундан огоҳлантирувчи сигнал. *Ҳафо тревогаси. Тревога сигнални.* ■ Тревога эълон қилинши билан солдатлар дараҳт паналарига, ўйдим-чукур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга ётди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТРЕД-ЮНИОНИЗМ [ингл. tradeunionism] Ишчилар ва касаба уюшмалари ҳаракатида меҳнаткашларнинг аҳволини яхшилаш йўлида ислоҳотлар ўтказиш талабарини олга сурувчи оқим.

ТРЕД-ЮНИОНЛАР [ингл. trade – касб-хунар + union – бирлашма, уюшма] Буюк Британия, Австралия, Янги Зеландия ва б. баязи инглиззабон мамлакатларда касаба уюшмалари.

ТРЕЙЛЕР [ингл. trailer < trail – тортмоқ, судрамоқ] Ўта оғир, одатда 100 тоннагача бўлган яхлит юкларни ташишга мўлжалланган тиркама транспорт воситаси.

ТРЕК [ингл. track – из, йўл] Велосипед ва мотоцикл спорти бўйича ўтказиладиган турли машқ ва пойгалар учун доира шаклида қурилган, қия, нишабли бурилишлари бўлган маҳсус йўл, йўлка. *Велосипед треки.*

ТРЕНАЖЁР [ингл. train – ўргатмоқ, машқ қилдирмоқ] 1 маҳс. Муайян касбий малақалар орттириш, машина, механизмларни бошқаришни ўрганиш учун мўлжалланган мослама.

2 спрт. Жисмоний машқлар воситасида турли хил мускулларни ўргатиш, чиниктиришга ёрдам берувчи мослама, қурилма.

ТРЕНЕР [ингл. trainer < train – ўргатмоқ, машқ қилдирмоқ] Спортнинг бирор

тури бўйича спортчилар тайёргарлигига раҳбарлик қилувчи мутахассис. **Футбол жамоасининг тренери.** — Тренер менга қўлқон беради: — Юрагингни сақла! — деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бу шаҳарда кўпгина спорт ишларини жамоатчи тренер ва инструкторлар олиб бормоқда. Газетада. Тренер шогирдини ҳаяжонланмасликка ундар, сўнгги маслаҳатини берарди. Газетадан.

ТРЕНЕРЛИК Тренер иши, касби. *Тренерлик қилмоқ.*

ТРЕНИНГ [ингл. training — ўргатиш, тарбиялаш, машқ қилдириш] Тренировка тизими, машқ, машгулот режими (қ. **тренировка**).

ТРЕНИРОВКА [р. < ингл. training] 1 Малъум сифат-хусусиятларга эга бўлиш ёки уларни сақлаб қолиш учун мунтазам равишда амалга ошириладиган машқлар, машгулотлар.

2 Муайян режа асосида спортчини, унинг организмини ўз кучини максимал намоён қилишга, чидамлилик, тезлик, чаққонликка ва ғалаба учун интилишга тайёрлаб бориш.

ТРЕПАНАЦИЯ [фр. trepanation < trepan — парма] тиб. Суяк бўшлигини, мас., калла сугянини тешиб очишдан иборат жарроҳлик операцияси.

ТРЕСТ [ингл. trust — ишонч] иқт. 1 Монополия шаклларидан бири — тадбиркорлар (фирмалар) нинг иқтисодий бирлашмаси; бунда иштирокчилар ўзларининг аввалги ишлаб чиқариш, тижорат ва юридик мустақиллигини тўла йўқотиб, ягона бошқаруга бўйсунадилар.

2 эск. Собиқ СССР мамлакатларида: маҳсулотларнинг бир турдалиги ёки хомашёга ишлов бериш босқичлари бўйича ўзаро бояланган корхоналар бирлашмаси.

ТРИБУН [лат. tribunus — армия қўймондени; оддий халқ ҳуқуқларини ҳимоя қилиувчи вакил] Оташин нотик ва публицист бўлган йирик жамоат арбоби.

ТРИБУНА [фр. tribune < лат. tribunal] 1 Нотик чиқиб сўзлайдиган, раҳбарлар ўз мулозимлари билан турадиган (ўтирадиган) баланд жой; минбар. Трибунага чиқиб сўзламоқ. — Трибуналарда дипломатик корпус аъзолари турибдилар. Газетадан. Трибуналарда шу гап, телевизор экранлари, рекламаларда шу мавзу. Э. Охунова, Икки океан оша.

2 кўчма Ижтимоий фаолият олиб бориш учун восита бўлган соҳа, жой.

3 Стадионлар ва майдонларда томошибинлар учун ўринлар тобора юқорилаб борадиган қаторларда жойлаштирилган қурилма, иншоот. Трибуналар томошибинлар билан лиқ тўла.

ТРИБУНАЛ [лат. tribunal — суд қилалигидан жой] Суд ҳайъати; фавқулодда ёки ихтисослашган суд, унда асосан ҳарбий хизматчилар, ҳарбийни ўтовчилар жинояти бўйича ишлар қўрилади (Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларида, жумладан Ўзбекистонда). Бу асилзодани ўртоқ Қамбаровга олиб бориб топшир! Трибунал олдида жавоб берсин! Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

ТРИГОНОМЕТРИК Тригонометрияга оид. *Тригонометрик функция. Тригонометрик жадвал.*

ТРИГОНОМЕТРИЯ [юн. trigonon — учбурчак + meteo — ўлчайман] Математиканинг учбурчак томонлари ва бурчаклари ўртасидаги боғланишларни ўрганадиган бўлими.

ТРИКО [фр. tricot < tricoter — тўқимоқ] 1 Устки кийимлар тикиш учун ишлатиладиган, жимжимадор қилиб тўқилган жун газлама. *Костюмлик трико. Трико шим.*

2 Трикотаж тўқимадан тикилган, гавдага ёпишиб турадиган спорт ёки театр костюми. *Дарвоза очишиб, ўйғон қоматини спортчилар киядиган қалин трико сиқиб турган Шамси Тўраевич кўринди.* Н. Аминов, Суворак.

ТРИКОТАЖ [фр. tricotage < tricoter — тўқимоқ] Машинада илмоклаб тўқилган мато ва ундан тайёрланган кийим (пайпок, кофта, шапка, кўйлак-лозим ва ш.к.). *Ипакли трикотаж. Жун трикотаж.* — Трикотаж цехида эллик ишига мўлжалланган ишлаб чиқариш участкаси фойдаланишга топширилди. Газетадан. *Республика саноати минерал ўғит.. консервалар, трикотаж кийимлар ишлаб чиқариш режасини бажарди.* Газетадан.

ТРИЛЛЕР [ингл. thrill — асабий титроқ, ҳаяжон(ланиш)] Саргузашт фильмлар, бадиий асарларнинг томошибинлар ёки ўқувчиларда ташвиш, ваҳима, безовталик, кўркув уйғотувчи ўзига хос воқеа, эпизодлари бўлган алоҳида тури.

ТРИЛЛИОН [фр. trillion < лот.] Минг миллиардга тенг сон, минг миллиард (1 рақами ва 12 та, баъзи мамлакатларда 18 та нолдан иборат). *Геологлар бу ерда [Қизилкүмда], худди океаншунослар сингари, триллионлар билан иш кўришади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТРИЛОГИЯ [юн. *trilogia* < *tri* – уч + *logos* – сўз] ад., мус. Бир муаллифнинг умумий мавзу, етакчи foяси, сюжет алоқадорлиги билан бир бутунликни ташкил этувчи уч (бадиий, мусиқий ёки саҳнавий) асари. *Биринчи бор ўзбек адабиётида бир муқова остида уч китобни ўз ичига оловчи мукаммал бадиий трилогия пайдо бўлди.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ТРИО [итал. *trio* < лот. *tres* – уч] 1 Учта ижрочи (хонанда ёки созанда)дан иборат ансамбль. *Баянчилар триоси. Хонандалар триоси.*

2 Уч ижрочи (хонанда ёки созанда) учун ёзилган мусиқа асари.

ТРИОД [юн. *tri* + (электр)од] Катод, бошқарувчи тўр ва аноддан иборат уч электродли лампа.

ТРИППЕР [нем. *Tripper* < *tríppen* – томмоқ, оқмоқ] айн. сўзак I.

ТРИПСИН [юн. *thrypsis* – суюлтириш] тиб. Меъда ости безида ҳосил бўладиган, овқатни ҳазм қилдирадиган фермент.

ТРИПТИХ [юн. *tríptychos* – уч букланган, қатланган] синт. Умумий, ягона гоя, мавзу ва сюжет билан боғланган, учта расм, манзара ва ш.к. дан ташкил топган тасвирӣ санъат асари.

ТРИТИЙ [юн. *trítios* – учинчи] Водороднинг масса сони 3 бўлган радиоактив изотопи (атом ядрои битта протон ва иккита нейтрондан иборат).

ТРИТОН [юн. *Triton* – юнон мифологиясида: танаси одамсимон, оёқлари ўрнида балиқ думи бўлган денгиз маъбуди] 1 зоол. Европа, Осиё ва Шимолий Америкада яшовчи, саламандралар оиласига мансуб думли амфибияларнинг бир тури.

2 астр. Нептун сайёрасининг иккита йўлдошидан бири.

ТРОЛЛЕЙБУС [ингл. *trolleybus* < *trolley* – роликли ток ўтказгич (улагич) + *bus* – (авто)бус] Электр кучи билан юрадиган, йўловчи ташувчи рельссиз шаҳар транспорт машинаси. *Троллейбус парки.* Автобус,

троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ҳеч қандай қийинчилексиз ишхонасига кайфияти чоғ ҳолда кириб келади. Газетадан. Аҳмад эртасига, менга келаётганида ток бўлмай, троллейбус тўхтаб қолганини айтди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТРОМБ [юн. *thrombos* – юмалоқланган; ивиган, қуюлиб қолган нарса] тиб. Қон томирлари ёки юрак бўшлиғида ивиб қолган қон ёки лимфа томирларида ивиб қолган лимфа.

ТРОМБОЗ [«тромб» с. дан] тиб. Қон томирларида ва юрак бўшлиғида қоннинг ивиши ва бунинг натижасида қон оқимишинг қийинлашуви ёки умуман тўсилиши.

ТРОМБОН [итал. *trombone* – катта труба] Паст кескин товуш чиқарадиган, товуш баландлиги сурма ёки клапанли механизм билан ўзгартириладиган, мисдан қилинган пулфлама мусиқа асбоби. *Ёрқин туйғуларни ифодаловчи скрипка ва флейталар куйига бора-бора контрабас ва тромбонларнинг йўғон.. оҳанглари қўшилди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ТРОП [юн. *tropos* – бурилиш, айланиш] қ. кўчим.

ТРОПИК [юн. *tropíkos* – бурилишли, айланишли] 1 Ер юзасидан экватордан $23^{\circ} 27'$ шимолда ёки $23^{\circ} 27'$ жанубда унга параллел равишида ўтказилган икки фарзий доиравий чизиқнинг ҳар бири; мадор. *Тропикдан ўтмоқ.*

2 Шу икки чизиқ ўртасида, экваторнинг икки томонида жойлашган энг иссиқ минтақа. *Тропикда яшамоқ.*

ТРОПИК Тропикларга оид, Ер шарининг энг иссиқ минтақасига, тропикларга хос бўлган, шу ерда бўладиган, жойлашган. *Тропик мамлакатлар. Тропик ўсимликлар. Тропик касалликлар. Тропик циклон.*

Тропик йил Қўёш марказининг баҳорги тенгкунлик нуқтасидан кетма-кет икки марта ўтиши орасидаги вақт, давр.

ТРОПИКЛАР Тропикда жойлашган ерлар, тропик мамлакатлар, ўлкалар.

ТРОПОСФЕРА [юн. *tropos* – бурилиш; ўзгариш + *sfera* – сфера] Атмосферанинг Ер юзаси таъсири аниқ сезиладиган, 10 дан 18 километргача бўлган куйи қатлами.

ТРОС [голл. *tros*] Толали материаллар, пўлат симлар, сунъий толалардан эшилган,

пишиқ йўғон арқон, канат. Дониёрбеков блокнотидан бир варақ ўиртди-да, «Хиёл! Қандай бўлса ҳам троcни белингга боғла, бор кучинг билан унга осил, бу ёқдан тортшиб оламиз!» деб ёэди. И. Раҳим, Тақдир. Лебедка [чиғир] қаттиқроқ ишлаганда, унинг ғалтагига ўралаётган ўғон троc тутаб кетгандаи кўринади. П. Қодиров, Эрк.

ТРОТУАР [фр. trottoir < trotter – майда қадам ташлаб юрмоқ] Кўчанинг чеккасида, қатнов йўли билан уйлар ўртасида пиёдалар учун қурилган йўлка. Кенг тротуар. Асфальт тротуар. ■ Гуломжон икки четига қатор мирзатерак ўтқазилган кенг кўчанинг салқин тротуарида жануб томон борар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТРУБА [итал. tromba] 1 Суюқлик, газ, буғ ва ш.к. ни ўтказиш учун ясалган, одатда, доиравий кесимли, узун, ичи кавак маҳсулот. Сопол труба. Чўян труба. Водопровод трубаси. ■ Станция шаҳарнинг ўртасида эди. Тўрт томонда баланд-баланд трубалардан қуюқ қора тутун буруқсаб чиқиб, кўкса интилмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 мус. Баланд очиқ товуш чиқарадиган пулфлама мусиқа асбоби. Труба чалмоқ. ■ Труба – мис духовой [пулфлама] асбоблар тўдасида энг баланд (юқори), очиқ ва равшан товуш берадиган асбоб. И. Акбаров, Музика саводи.

ТРУБАЧИ Труба чалувчи созанда ёки сигналчи. Икки ўртоқ бир қўлига қадаҳ, иккинчи қўлига мезбон хотин янгигина олиб келган кабобдан олиб, энди винони ярмигача шимириган эди, полк трубачиси тревога чалиб қолди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ТРУБКА [итал. tromba] 1 Ингичка труба, найча. Резина трубка.

2 маҳс. Чўзиқ труба шаклидаги турли асбоблар номи. Рентген трубкаси. Телевизорнинг электрон-нур трубкаси. ■ -Қўли синганга ҳам трубка қўядими? – деди мурраббия Аҳмадга қараб. Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ.

3 Телефон аппаратининг эшитиш ва сўзлаш учун хизмат қиладиган қисми. [Нодиржон] Телефон жиринглани билан чўчиб кетди, апил-тапил трубкани олиб, қулогига тутди. А. Муҳиддин, Чап чўнтақ.

4 Бир томони тамаки солинадиган кичик косачага, иккинчи томони муштукка уланган ичи бўш найчадан иборат чекиш

асбоби. Чол эса индамади-ю.. трубласини чуқур тортшиб қўйди. М. Маҳмудов, Манту куй излаб.

ТРУБОПРОВОД [труба + р. проводить – «ўтказмоқ» фл. дан] Узоқ масофага суюқлик, газ ёки қаттиқ материалларни кувурлар орқали етказиб берадиган иншоот ёки иншоотлар мажмуси. Табиий газнинг дастлабки миллион кубометрлари трублопровод магистралига оқизилмоқда. Газетадан.

ТРУБОПРОВОДЧИ Трубопровод ўтказувчи, уни таъмировчи шахс, мутахассис.

ТРУППА [нем. Tigrre – қисм, бўлинма, гурух] Театр ёки цирк артистлари жамоаси. Балет труппаси. ■ Ўша вақтда Кўконга гостролга келган ҳар хил труппалар рус, татар, озарбайжон тилларида спектакллар кўрсатар, от ўйин – цирк томошалари бўлиб турарди. «ЎТА». 1927 йилда Самарқандда ташкил топган «Кўк кўйлак» труппасига Манас Левиевни ҳам қабул қилдилар. Газетадан.

ТРУСИ [р. труси < ингл. trousers – шим] Ичдан кийиладиган кичик иштонча, шундай спорт кийими. Биз труси, майкаларимизни кийиб келгунча, командамиз саф тортган эди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ТРУСИЧАН Фақат труси кийган, фақат трусида бўлган. Ичкаридан труси чан, олти ёшлардаги бир бола бурнини тортшиб чиқди. С. Аҳмад, Тоғ афсонаси.

ТРИЮМ [голл. trium – уй, хона] Кеманинг пастки палубаси билан кема туби, энг ости ўртасидаги, одатда, юкларни қўйиш ва б. мақсадлар учун фойдаланиладиган оралиқ жой. Хизматга зарур бўлган олти-етти матрос ва машина бўлимида гилардан ташқари ҳамма трюмга қамалди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.

ТРИОМО [фр. trumeau] Деворга тақаб тикка қилиб қўйиладиган катта тошойна.

ТУБ 1 от Таг, ост. Пақирнинг туби. Денгиз туби. ■ Саккиз бульдозер канал тубини ўйиб, машина хартумига қамраб олган тупроқни юқорига суриб чиқарорди. «Ўзбекистон қўриқлари». Богнинг этак томони чуқур жарлик. Унинг тубида.. бир тегирмонча сув қишин-ёзин тўхтамай оқиб ётади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

Туб жой Ўзи яшайдиган ер, жой; асл ўзига мансуб жой. Туб жой итидан кўра мусофири итнинг қутургани ёмон бўлади.. А.

Каҳҳор. Ўтмишдан эртаклар. **Туб кон** Ер ости кони. Ҳозир биз асосан туб конларни излаб топишимиш керак, назаримда. С. Кароматов, Олтин қум. **Туб қўймоқ** Асос олиб ўрнашмоқ, барқарор жойлашмоқ. *Бу қишлоқ сувини бир ичган одам, тамом, шу ерда туб қўйиб, илдиз отиб кетмай иложи йўқ.* Ф. Насрилдинов, Олтин одамлар. **Туби очилди айн. таги очилди қ. таг.** *[Тантибийвачча]* Биринчидан, ишининг туби очилишидан вахҳимага тушиди. Ойбек, Танланган асарлар. **Тубига етмоқ айн. тагига етмоқ қ. таг.** Қалб (*ёки қўнгил, юрак*) туби Қалбнинг энг чукур, нозик ери. *Шумитингда Мурзин ҳам бор эди. Роза қулоқ солиб тинглади. Қалби тубида қандайдир куч уйғонди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. Элмурод унинг ёнида ўтирад ва бу сўнгги кунда унга нимадир дегиси келар, лекин кўнглининг тубида ўигилган гапларини ифодалашга пайт ҳам, сўз ҳам тополмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от қўчма Пировард натижа, охироқибат; асос, замир. *Сабр туби – олтин. Мақол.* — Йўқ, ўртмоқ Низомов, биз таваккал қўлмаймиз. Таваккалнинг туби – тош, бошингни урсанг – ёрилади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бу сўзларнинг тубида жуда катта рашик борлигини сездим.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 Моҳият эътибори билан асосий бўлган; асл, бирламчи. *Ёрдамчи ва шахсий хўжаликларни ривожлантириш кундалик турмушилизининг туб масалаларидан бўлиб турриди.* «Муштум». Адиб, ҳаётга фаол муносабатда бўлиши – ёзуучи меҳнатининг туб моҳияти, деб ҳисоблаган. Газетадан.

4 тли. Қисмларга бўлинмайдиган, ясама бўлмаган. *Туб сўз. Туб терминлар.* — Содда терминлар ўз ўрни билан иккига бўлинади: туб ва ясама терминлар. «ЎТА».

ТУБАН 1 Қуи, паст. -Хизмат? Ўтиргиллар, – айлам тетик, айёр кўзлари билан келувчиларга разм солиб, тубанроқдан жой кўрсатди. Ойбек, Улуғ йўл. Кема тубан оқиб боради, Бўрон уни қирга олади. Э. Раҳим. Қулмуроднинг бу сўзларини эшишган Шокир қизариб-бўзариб кетди ва нима дейишини билмасдан, бошини тубан солди. С. Айний, Қуллар.

2 қўчма Мавқеи, хислатлари, сифати ва ш.к. жиҳатидан қуи даражали; паст, арзимас. *Тубан одам.* — Ақлга келганда, мулла

Султонқулдан анча пастда, тегирмончидан эса жуда ҳам тубан туради. А. Қодирий, Обид кетмон. Ҳаёт оқимидан сокин, унинг талабидан тубан яшаши ўқитувчини беобўрӯ баекадр қиласди. Р. Усмонов, Одобнома.

З қўчма Ҳаёт, ахлоқ талаби нуқтаи назаридан ёмон, ярамас. *У [Фазлиддин] яқинда яна ичиб келиб, онасини энг тубан ҳақоратлар билан тупроққа қориб ташлади.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси. Гиёҳвандликнинг қандайд қилмишларга сабаб бўлиши, фоҳшиабозликнинг нақадар жирканч, тубан эканлигини яширмай-нетмай кўрсатмоқдамиз. Газетадан. *Бошқа иложи қолмагач, она энг тубан ва жирканч бир «ҳунар»га тутинди; дўйондорларга, мулкдорларга, бадавлат одамларга янада зиёда давлат тилаб, хайр-садака сўрай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНДА рвш. Қуида, пастда. *Бу ҳақда тубанда сўз боради.* Тубанда келтирилган мисоллар. — Шунинг учун биз, аёллар бундай кишиларга тегишили чора кўрилишини талаб этамиз, деб тубанда қўл қўювчилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУБАНДАГИ Қуида айтилган, зикр қилинган, кўрсатилган, қуидаги. Тубандаги фактлар (ракамлар).

ТУБАНЛАШМОҚ 1 кам қўлл. Пастлашмоқ, пастроқ тушмоқ. *Булуллар тубанлашиб, дарахт чўққиларини қоллади.*

2 қўчма Пастлашмоқ, разиллашмоқ, тубанликка, разолатга юз тутмоқ.

ТУБАНЛИК 1 Паст ҳолатга эгалик, паст эканлик. *Содик қўлидаги ханжарини бир-икки қайта солиб кўрса ҳам, тегдирини учун кесманинг тубанлиги халал берди, лекин ўзи тетик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 қўчма Тубан шахсга хос ҳолат-хусусият; тубан хатти-ҳаракат, разолат. *Илгорлик билан қолоқлик, самимилик билан ҳасад, олийжаноблик билан тубанлик.. тўқнашади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Аёл кишига қўл кўтариш – ожизлик белгиси, тубанлик – маданиятсизлик белгиси. Газетадан.

Тубанликка бормоқ (*ёки кетмоқ*) Тубан ҳолат, хусусият касб этмоқ; тубанлашмоқ. *Пасткаши шилар билан шуғулланадиган кимсалар.. шундай тубанликка бориб, кишиларни алдайди, қаллоблик қиласди..* Мирмуҳсин, Умид. *Иззат-хурмат кўрган одамни таҳқириласанг, тубанликка кетасан.* Газетадан.

ТУБДАН рвш. Бутунлай, тубли равишида, таг-туги билан, жиддий равишида. Ахвол тубдан ўзгарди. Иш тубдан қайта кўрилди. — Делегатлар асосий ўзтиборни.. пахтачилкни ривожлантиришга, бунинг учун кишилар билан ишлашини тубдан яхшилашига қарашдилар. Газетадан. Умидга ундан кўп мартараб эшишган бу гапнинг даҳшатини эндиғина тубдан пайқади. А. Мухтор, Чинор.

ТУБЕРКУЛЁЗ [лат. tuberculum — шиш, ғудда, дўмбоқ] қ. сил.

ТУБЛИ 1 Туби, таги бўлган, тагли. Чуқур тубли дарё. Пачақ тубли пақир.

2 кўчма Чуқур асосага эга бўлган, асосли. Махмуд Нурининг гапига мундоқ разм солиб қараса, анча тубли. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Навоий катта куч: у сиёсатни тубли билади. Ақлга бой, ҳам эл-улус орасида обруси баланд. Ойбек, Навоий. Ўтган иши.. пахтачилкни комплекс механизациялашишида тубли буриши ясалди. Газетадан.

ТУБСИЗ 1 Таги, туби бўлмаган, тагсиз. Тубсиз пақир.

2 кўчма Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур; чек-чегараси йўқ. Тубсиз жарлик. — Одамлар юрагини ўрганиш — гўё поёнсиз осмон, тубсиз денгиз сирларини ўрганишдек мушкул. Ё. Шукров, Ҳалқ билан ҳамнафас. Тикилганинг сари чексиз ва тубсиз туюловчи осмон оламини ўз домига тортиб кетаётгандек бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Очил яна тубсиз ўйлар гирдобида қолди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТУБСИЗЛИК Тагига етиб бўлмайдиган, жуда чуқур жой. Довулнинг ёвузлигини олқишилаётган бўрон эса, кемаларга ҳар икки қанотдан ҳужум қилар, шер ўмровли ўиртқич тўлқинларни дам олдан, дам ортдан келтириб урар, тубсизлик қағрига гарқ қилмоқчи бўларди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУВАК 1 Бешикка беланган боланинг сийдик ва ахлати тушадиган бешик асбоби.

2 Конус шаклидаги сопол идиш. Гул тувак. — Дераза ёнидаги катта тувакда самбитетгул кўм-кўк бўлиб яшинаш турнибди. С. Зуннунова, Янги директор.

3 Итга овқат бериладиган идиш.

Итининг туваги олтиндан қ. ит.

ТУВАКЛИ Тувакка экиладиган, экилган, тувакда ўсган. Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар.. тувакли гуллар билан безатил-

ган кабинетдан сира-сира айрилгилари келмайди. «Муштум».

ТУВАЛАР, тивалар Россия Федерациясидағи Тува (Тива) Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этган халқ. Тива халқи.

ТУВАЛОҚ Тувдоқлар туркумига мансуб, ов қилинадиган, гўшти мазали йирик куш; тувдоқ. Тувалоқ овлаш. Кўлда юрган қўнгирғоз чўл қадрини не билур, Ҷўлда юрган тувалоқ кўл қадрини не билур? Мақол. — Какликдан ташқари, қирғовул, тувалоқ ва шу каби паррандалар ҳам овчиларнинг кўзини ўйнатган. «Фан ва турмуш».

Ҷўрга тувалоқ Тувалоқларнинг бир тури. Ҳу ана.. иссиқда мудраётган чўлга файз киритиб, оққушникидай чиройли бўйини ғоз тутганча ўйрга тувалоқ ўйргалайди. С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ТУВДОҚ айн. тувалоқ.

ТУВОҚ Қозоннинг қопқофи. Мис қозонга лой тувоқ. Мақол. — Тувоги ўйқ қозон, унинг ёнида бир ўғир, битта кув турнибди. Ф. Гулом, Шум бола. Ферузанинг ўчогида яна олов. Тувоги ёпиқ декчадан буф кўтарилади. С. Анорбоев, Гўзаллик излаб.

ТУВЧА шв. Бир-икки ёшли эчки. Эчкинами, тувачиними сотиб, пулга озроқ дон олсакмикан, болам.. С. Исҳоқов, Олам гўзал.

ТУГАЛ 1 Битган, чала ери йўқ, охирига, поёнига етказилган. Тугал иш. Тугал асар. — Энди билишимча, биз ўша даврларда ўйнаган нарсаларимиз ҳали тугал бўлмаган, анча гўр асарлар эди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. Элмурод биринчи куни беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи куни учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Она, тугал ёзишдан қаламим ожиз. Файратий.

2 Тўла-тўқис, бекам-кўст; тўлиқ, бут. Тугал фикр. Тугал жумла. — Икки пуд бүгдой билан беш пуд шоли бериб қутулмоқчи бўлибди. Жаниш бўлса, тугал берасан, деб турниб олибди. Ҳ. Шамс, Душман. Домлангизни шундоқ катта профессор қилиб, обрў, уйжойларимиз тугал бўлганда, шуларни ташлаб кетиб қоламаними, деб қўрқаман. Мирмуҳсин, Умид.

Тўрт кўз тугал Ҳамма жам ҳолда, биргаликда. [Чўпон:] Қўй, мол кетса кетсин, бош соғ бўлса, топармиз. Қўй, тўрт кўз тугал йўл олганимиз анча ғаниматдир. Ҳамза,

Майсаранинг иши. *Вақти билан тўрт кўз тугал бўламиз.* Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ТУГАЛЛАМА ад. Сюжетнинг ечимдан кейин келадиган ва персонажларнинг охирги тақдири ҳақида ҳикоя қилинадиган хотима қисми.

ТУГАЛЛАМОҚ 1 Охирига, якунига етказмоқ, битирмоқ, тутатмоқ. *Ишни тугалламоқ.* *Куришиши тугалламоқ.* Чигит экишини энг қулаи агротехник муддатларда тугалламоқ. — *Институтни тугаллаганида, у [Умид] рус тилида айло, тўқис гаплашарди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Истеъмол, сарф билан тамом қилмоқ; тутатмоқ. *Пулини тугалламоқ.* *Ҳамма нарсасини тугалламоқ.*

ТУГАЛЛИК Тугал ҳолатдалик, тугал ҳолатга егалик. *Фикрнинг тугаллиги.* *Асарнинг тугаллиги.* — *Ўзбек мусиқасида кўп жанр ва шакллар мавжуд.* *Хусусан, мусиқий достонлар — мақомлар ўзига хослиги билан ажралиб туради.* *Мақомлардаги мукаммаллик, тугалликни айтмайсизми!* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТУГАЛМОҚ айн. тугамоқ. *Дарахтлардаги сариқ барглар тўклиб тугалган, ер юзи ўзининг қишики сариқ кийимини кийган* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Вақтсиз тугалди бебаҳо умринг.* Гайратий.

ТУГАМОҚ 1 Охирига, ниҳоясига етмоқ, тамом бўлмоқ. *Савол-жавоб тугади.* *Мажис тугади.* Чопик тугади. — *Ўқиши тугармиди?* *Ўла-ўлгунча ўқиши керак.* *Ўйгун, Навбаҳор.* *Ўзбек ойимнинг гапи тугамасдан,* Кумуш яна жомга интилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Вой, иш ўлсин, уй иши тугайдими?* С. Зуннунова, Янги директор. *Сафар тугаб, қайтиши вақти ҳам етиб келди.* Н. Орифжонов, Шонли авлод. *Бомдод намози тугаган шекили, тўп-тўп одам кела бошлади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ўтиб кетмоқ, ўтмоқ. *Қиши тугади.* *Вақт тугади.* — *Октябрь ойи ҳам тугади, ўрик япроқлари совуқда ўйнаган ёш боланинг лўппи юзидай қизарди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

3 Ишлатилиб, сарфланиб тамом бўлмоқ. *Қудуқнинг суви тугади.* *Овқат тугади.* *Кучкүввати тугади.* *Давлат тугар, билим тугамас.* *Мақол.* — *Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳаш-паш дегунча дастурхондаги бурда*

нонлар тугаб, болалар дарвоза томон чопишиди. С. Кароматов, Олтин қум. *Аҳмад чўнтағини титкилаб кўрса, сигарети тугабди..* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 Яқун топмоқ, тамом бўлмок, ўтмоқ (вақт, муддат, макон ва ш.к. ҳақида). *Вақтим тугади.* *Ёзги таътил тугади.* — *Сумбула тугаб, куз бошланаётган* эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Биринчи смена тугай деб қолганди,* *Саодатхон райондан қайтди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Сайҳонлик тугаб, туташ боғлар кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўл тугар-у уйига киради Қиз зангори эшикни очиб.* Ҳ. Даврон.

5 Бирор натижа билан якунланмоқ, натижаланмоқ. *Ҳўш, чекиши нима билан тугайди?* Газетадан. *Искандаровнинг биринчи муоммаласиданоқ* *Ёдгор иш яхшилик билан тугамаслигига ақли етди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ишнинг яхши бошланиши унинг муваффақиятили тугасидан далолат беради.* Газетадан.

6 Барҳам томпоқ, йўқ бўлмоқ. *Саводсизлик тугади.* — *Олдинги арава харсанг ёт-қизилган иўлдан тупроқ иўлга ўтиб, қалдираш тугагач, аравакаш орқасига — Меъморга қараб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

7 кўчма Сафдан чикмоқ, тамом бўлмок, ўлмоқ. Эримбет кўкрагини чанглаб турарди: «*Мана энди Жанақ тугади!* Мунча секин юради бу?» А. Мухтор, Қорақалпок қиссаси.

ТУГАНАК Ўсимлик илдизпоясининг ер остидаги йўғонлашган қисми; илдизмевали ўсимликларнинг ҳосили, тугунак. *Картошка, аслида, ўсимлик ер ости новдасининг ўсиб, кашталашган туганагидир.* «*Фан ва турмуш.. рўяянинг туганакларида ҳосил бўлган кислота тошни эртиши қобилиятига эга.* Газетадан.

ТУГАНМАС Сира ҳам тугамайдиган, битмас-туганмас. *Туганмас бойлик.* — *Ўйлаб турсам, сув асло туганмас куч экан.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Дунёда туганмас, ўзгармас нарса ўйқ.* М. Исмоилий, Фарона т. о. *Жаҳонга таралган шуҳрати.. туганмас файрат ва шижоатларининг сир-асори нимада экан?* Н. Сафаров, Оловли излар.

ТУГАТМОҚ 1 Тугамоқ фл. орт. н. *Ишни тутатмоқ.* *Камчиликларни тутатмоқ.* Саводсизликни тутатмоқ. — *Домла сабоқни тутатиб, энди ўрнидан қўзғалмоқчи бўлиб турганда,* *Фуломжон савол бериб қолди.* М. Ис-

моилий, Фаргона т. о. *Мадамин салкам бир лаган ошни бир неча олишда тугатди*. П. Турсун, *Ўқитувчи. Кумушабиб хатни ўқиб тугатди-да, юргурганича уйига кириб кетди*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

2 Мәйлүм муддатли иш, фаолият жараёнини ижобий натижа билан якунламоқ; тамом қилмоқ. *Юрагимиз ҳамоҳанг, мақсадимиз бир бўлганидан олий ўқув юртини тугатишими* билан тўйимиз ҳам бўлди. «Муштум».

3 Ишини, фаолиятини тўхтатиб, йўқ қилмоқ. *Артелни тугатмоқ*. — *Табиий оғат оқибатларини тугатиш юзасидан шошилинч чора кўрилди*. Газетадан. *Шарқий Бухорода Анвар бандасини тугатишда қатнашиб қайтган бир аскар уйига келиб қараса..* А. Қаҳҳор, *Қўшчинор чироқлари*.

Ишини тугатмоқ Саранджом қилмоқ, йўқ қилмоқ; ўлдирмоқ. *Ботир яна абжирлик қилиб, унинг белига қилич солиб, ишини тугатибди*. «Чалпак ёқсан кун».

ТУГМА 1 Кийим, филоф ва ш.к. нинг четига қадаладиган, одатда тўгарак шаклидаги тутқич. *Садаф тугма. Кўйлак тугмаси. Тугма қадамоқ*. — *Ҳаво ҳали исимаган бўлса ҳам, хомсемиз ҳокум формасининг кўкрак тугмаларини ечиб ташлаб, етпинишга тутинди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Кийимга қадаладиган тугма тез узилиб кетмасин дессангиз, уни шамга ишқаб олинган инда тикинг*. Газетадан.

2 Улагич кнопка. *Қудрат қўнгироқ тугмасини босди*. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Саттор лифтнинг пастга олиб тушадиган тугмасини босмоқчи эди..* П. Қодиров, Эрк. *Ҳамишира чиқиб кетгач, Аҳмедов столининг бурчагидаги тугмасини босди*. Ҳ. Нуъмон, *Фасллар*.

ТУГМАГУЛ айн. тугмачагул.

ТУГМАДОР Кўп тугма қадалган; серттугма. *Биринчисининг устида зарбоф чопон, белини олтин камар билан боялаган, бошқаси эса оддий тугмадор камзул, бошига попоқ, оёғига қўйол саги* этик кийган эди. М. Осим, *Зулмат ичра нур*.

ТУГМАЛАМОҚ Кийим, филоф ва ш.к. нинг тугмасини солмоқ, қадамоқ. *Кўйлакнинг ёқасини тугмалаб олмоқ*. *Ёстиқ жилдини тугмаламоқ*. — [Тоғача] *Ҳамиша ёқаси тугмаланган яшил китель, чўнтағидан пасти*

қизил ҳошияли кўк галифе шим, қизил чарм этик кийиб юради

С. Кароматов, *Хижрон*. **ТУГМАЛИ** Тугмаси бор, тугма қадаладиган. *Атлас кўйлак энини Тугмали қил енгини*. «Кўшиқлар».

ТУГМАЧА Кичкина тугма. *Садаф тугмача. Кўйлак тугмачаси*. — *Кўчада ётган эски тақа, занлаган мих, тугмача, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди*. Ойбек, *Танланган асарлар*.

ТУГМАЧАГУЛ бот. 1 Ёввойи гулхайри ва унинг гули.

2 Майда оқ гулли ўтсимон манзарали ўсимлик ва унинг ҳидсиз гули.

ТУГМАЧАДАЙ, -дек Кичкинагина; бежиримгина. *Тугмачадай қиз*. — *Какликнинг қип-қизил тугмачадек кўзлари жавдиарди-ю, ҳеч нарсани кўрмасди*. С. Анорбоев, *Оқсой*.

ТУГМОҚ 1 Тугун солмоқ; тугун солиб уламоқ, боғламоқ. *Рўмолнинг учини тугмоқ*. *Иннинг икки учини тугиб боғламоқ*. — *Сочин тугиб, саллани ўрай берди бошига*. «Ойсулув».

2 (ж. к. билан) *Ўраб боғламоқ, бўйчаламоқ; ўраб, тугун солиб жойламоқ*. *Дастурхонга нон тугмоқ*. *Белга (белбоқа) пул тугмоқ*. — *Кейин сандиқни очиб, бисотидан бир кийимлик чит олди-да, баркашининг устига қўйиб, дастурхонга тугди*. Т. Алимов, *Совға. Нодир индамай ўрнидан турди*. Ойиси *рўмолнага нон, мева-чева тугди*. С. Юнусов, *Кутилмаган хазина*.

3 Четларини ёпишириб ясамоқ, тайёрламоқ (чучвара, сомса ва ш.к. ни). *Манти тугмоқ*. *Сомса тугмоқ*. — *Дугоналар иш билан банд бўлишиди*: бири патир ясади, бири сомса тугди. Ҳ. Ғулом, *Тошкентликлар. Гўёти, ҳамири тайёр, мантини ўзингиз тугиб юборинг, иним, чаққонсиз, ҳар ишга қўлингиз келиша қолади*. Ойбек, Улув йўл. *Келин шундай митти чучвара тугадики, унинг тўрттаси битта қошиққа сиғади*. Газетадан.

Муштини тугмоқ Бармоқлари учини кафт ичига олмоқ, кафт ичиди бирлаштироқ. *Худди бокс тушадигандай муштини тугиб, тирсагини чиқариб, семиз гавдасини пол-вонларча лапанглатиб юради*. Ҳ. Назир, *Ёнар дарё*. -Бари бир топажакман! — *муштини тугиб, осмонга ўқтади* Эшжон. С. Сиёев, *Ёруғлик*.

4 кўчма Йигмоқ, тўплаб ғамламоқ. Топганини тугади. — Аёллар кўз ёши тўқиб, бу хонадонда ҳамма нарса бор, фақат тўй етишмади, боёқиши ўйғди, тугди, эсиз, келин кўрмай кетди, деб афсуланишган эди. С. Нуров, Нарвон. Топганини шунга тугиб қўйиб, ўзим бола-чақа билан пўстакнинг жунини ейман. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

5 бот. Ҳосил нишонасини бермоқ, мева солмоқ. Олча гуж-гуж тугибди. — Бу вақт кўклам келиб, ҳамма ёқни яшил либос билан безаган, гуллар ғунча тугиб, ариқ-чаларда сувлар ҳайқириб оққан, дөв-дараҳтлар томирига жон кирган пайт. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Бу орада дараҳтлар гуллаб, мева туга бошлади. С. Нуров, Нарвон.

Думини тұғмоқ қ. дум. Шундан кейин қурилиш раҳбарлари уларнинг думларини тугиб, «униси бўлмаса, буниси», деб яна бошқа шунга ўхшаш кишиларни таваккал қилиб ишига олиша беради. «Муштум». Кўнгилга (ёки дилга, қалбга, юракка, кўкракка) тұғмоқ 1) кўнгилда сақламоқ, ёдда тұтмоқ; унутмай йигиб юрмоқ. Кўнгилмға тугиб юрган гапларимни бугун сиз билан очиқ гаплашмоқчи эдим. П. Турсун, Ўқитувчи. У ҳамқишлоқ дугоналарининг энг ширин тилакларини, энг азиз түйғуларини дилига тугиб, ардоқлаб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар; Улуг ишига бўлсин деб ҳисса, Қалбга тугиб ишииёқ, ҳавас.. Сайёр. Ўтар бобонинг кўпдан бери кўнгилга тугиб юрган бир нияти бор эди. С. Сиёев, Аваз. Кўкрагига туккан нияти менга маълум, Йўлчибой! Ойбек, Танланган асарлар. Бунинг устига уста мутахассислар ҳузурига юрагига тугиб қўйган бир фикрни айтиб, маслаҳат олиш учун ҳам борган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) ният қилмоқ. У [Ҳайдар] Анорхонга нимадир совға қилишини кўнгилга тугиб қўйган. И. Раҳим, Ихлос. «Энди Развоқеойнинг бошини иккита қилиб қўйсан ҳам бўларди», деб орзу қилди чол ва ўғли билан бу ҳақда бафуржса гаплашишни дилига тугиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ТУГРИК [мўғ. тўгрўқ – доира, тўгарак] Мўгулистон (Монголия) нинг асосий пул бирлиги.

ТУГУК Тугилган, тугиб қўйилган. Учи тугук арқон. — Дарёда юзган қайиқми! Сенинг белбогинг тугукми? Пўлкан, Ҳасан батрак. Одам қадри магар буюқдан-буюқ,

Лекин қай дилларда маломат тугук. А. Орипов.

ТУГУКЛИК айн. тугук. Бу одамнинг белида гавҳар тугуклик бўлса керак. Ойбек, О.в. шабадалар. Уларнинг сўзи шу ерга етганда, рўмолда тугуклик бир нарса кўтарган ҳолда, Сайфи кириб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУГУЛ инкор-таъкид юкл. Нарса, кимсанигина эмас, балки..; у ёқда турсин, ҳатто.. Сендан молим тугул, жонимни ҳам аямайман. — Яроқ тугул, йўқ қўлингда таёғинг. «Нигор ва Замон». Қунлар исиб, дарё тугул, денгизнинг ҳам таъсири бўлмай қолди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Жон шунақа ширин нарсаки, ошина-оғайни тугул, отаонадан тондиради! Шуҳрат, Олтин занглашас.

ТУГУН 1 Арқон, ип, лента ва ш.к. нарсаларнинг боғлаб уланган, тугилган жойи. Арқоннинг тугунини ечмоқ. Ипнинг учига тугун солмоқ. Ботинканнинг ипига тугун тушиб қолибди. Галстукнинг тугуни чироили чиқибди. — Узилган ип қайта уланса ҳам, тугуни қолади. Юрак ип эмаски, қайта уланса. А. Эшонов, Бир оғиз сўз. Костюмни ечиб, кўрпачага ташладим, галстукнинг тугунин бўшатдим. С. Сиёев, Ёруглик.

2 Ўраб, бўғчалаб боғланган нарса; бўғча. Адолат бошидаги тугунни, орқасидаги қопчигини ерга қўйиб, Шакархонга қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Узоқда, сиёрак дараҳтлар билан қопланган қияликда қоп ва тугунлар орқалаган икки аёл ва бир чолнинг қораси кўриниб қолди. Ойбек, Қуёш қораймас. Қамбарали ака тугунни ечди, бир даста нуқул юз сўмлик пузни кўриб, кайфи учиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 кўчма Киши тана аъзосида ёки бошқа нарсада ҳосил бўлган тугунга ўхшаш нарса (қ. тугун 1). Дарё қисқичбақасининг нерв системасида, чувалчандаги сингари, ўирик ҳалқум устки тугуни бўлади. «Зоология». Нерв тугунлари – ўзаро бириккан нейрон тана-чаларининг тўпламиди. «Одамнинг анатомияси ва физиологияси».

4 кўчма Умуман, ҳал этилмай, очилмай, ечилимай, «тугун ҳолда» бўлган нарса. -Мунозаралар вақтида кўп мушкул тугунлар очилиб, ноаниқ масалалар ҳал этилгай, – деди аллома бошини кўтариб. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Менинг ҳавотир олган жойим

шуки.. бу воқеалар тугуни бир калладан чиқ-қанга ўхшайди.. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Акбаров, Эшонбоев, Ҳакимов муаммоси кўнглида тугун бўлиб турар эди, энди бунга Гавҳар орқали Тошев муаммоси ҳам қўшилиб, тугун янада чигаллаши. П. Қодиров, Училдиз.

Тугун оши дин. Одатда, худойига қилинадиган чучварали угра оши, суюқ ош. **Хом тугун этн.** Қизни йигитга унаштириш учун биринчи марта олиб бориладиган нарса-совғалар.

5 ад. Бадиий асарда воқеанинг ривожлана бошлашига сабаб бўлган воқеа, ҳодиса. Келинг, арқонни узун ташлаб, сабрга эрк берайлик яна. Зотан, ҳар бир асарнинг тугуни билан бирга ечими ҳам бор-ку? Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ойқизнинг психологик ҳолати роман марказида турган муҳим тугунки, унинг ечими учун Ойқиз типидаги.. бошқа бир шахс.. иштироки талаф қилинарди. «ЎТА».*

ТУГУНАК қ. туганак.

ТУГУН-ТЕРСАК Ҳар турли катта-кичик тугун, бўғча. *Тугун-терсак кўтарган хотинлар.*

Кўтар тугун-терсагингни Лаш-лушларинги йиғиштириб жўнаб қол.

ТУГУНЧА 1 Тугун с. кичр. Улар боққа чиқиб, тўклигган ёнғоқларни териб турганда, Жонузоқ оқсоқол қайтиб келди. Унинг кўлида кичкина тугунча бор эди. С. Анорбоев, Оқсой. [Аҳмад] Ҳар бир эшигтан нарсасини билиб олишга интилганидан, унинг сийрак қошлиари ўртасида тугунча ҳосил бўлган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бу ҳолатни тўйиб кўрдим-да, Ечиб солдим дил тугунчасин.* Сайёр.

2 бот. Гулда ургучининг остики қисми, ургудон (чанглангандан кейин мева, унинг ичиди уруғ ҳосил бўлади). *Минерал ўғитлардан самарали фойдаланиб, катта майдонларда ҳосил тугунчаларининг кўпайшига эришиш мумкин эди.* Газетадан.

ТУГУНЧАК кам қўлл. айн. **тугунча.** Ҳўжайин тугунчакни ечиб, дераза томонга ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. *Нури юнқа, енгил рўмол учидаги тугунчакни ечиб, буланган қоғоз чиқарди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУГУНЧАЛАМОҚ Тугунча ҳосил қилмоқ (қ. тугунча 2). *Агар ғўзамиз яна икки сув*

иичса, бас. *Пахтамиз яхши тугунчалаяти.* Газетадан.

ТУГУНЧИ «Фалончи» сўзи билан бирга кўлланиб, номаълум (кимлиги аниқ бўлмаган) шахсга ишора қилади. ..фалончи бундай деган, тугунчи ундан деган, деб кўпгина содда кишиларни ўйдан уришарди. Н. Фозилов, Дийдор.

ТУДОҚ с. т. Тувдок, тувалоқ.

ТУЁҚ 1 Баъзи сутэмизувчи ҳайвонларнинг оёқ учидаги, шоҳсимон мoddадан тузилган таянч қисми. *Отнинг туёғи. Туёқ товушлари.* — *Лойи кўпириб ётган йўлда от мақалари, мол туёқларидан ҳосил бўлган чуқурчаларни лиммо-лим тўлдирган сарғиши зардоблар жамирлаб, ёни-веридан сирқиб ётарди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *От, эшак, мол туёқларининг тапир-тупури босилди.* С. Анонбоев, Оқсой.

2 кўчма с. т. Уй ҳайвони, мол. Николай замонида останом туёқ кўрмаган. Ойбек, О. в. шабадалар. Чорвам бор десам дегундай.. бу йил яна туёқ сотиб олдик. И. Раҳим, Ихлос.

3 Бош (молларнинг сони ҳақида). Чорва туёғи кўпайди, молларнинг наслини яхшилаш, қишиловга пухта тайёргарлик кўриши масаласида ҳам анчагина ишлар қилинди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

4 кўчма Зурриёт, тирноқ. Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадиган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз.. фақат шул Отабекдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЁГИНГНИ ШИҚИЛЛАТ Жўнаб қол, кет. Кани, туёғингизни шиқиллатиб қолинг! Ҳ. Фулом, Машъал. Ҳўқизнинг шохига урса, туёғи зирқирайди Кимсага айтилган қаттиқ гап унинг яқинларига ҳам тегади.

ТУЁҚЛИ Туёғи бўлган. Айри туёқли ҳайвонлар. Тоқ туёқлilar. Жуфт туёқлilar.

ТУЖЖОР [а. تۈچۈر - «тожир» с. нинг кўпл.: савдогарлар, тижоратчилар] эск. кт. Савдогар. Гўё дунёдаги жами бозорлар Шахристонга кўчиб келган-у, аҳли тужжорлар молини пулга чақишига ошиқарди. С. Кароматов, Сўнгти бархан. Аъло ҳамкасларимиз ичидан.. қилини қирқ ёрадиган тужжорлар этишиб чиқди. Газетадан.

ТУЖУРКА [р. < фр. toujours – доимо, ҳамиша: кундалик кийим] Одатда икки бортли эркакча устки калта кийим; калта

куртка. Сергей наган осиғлиқ юғон камарини түжуркаси устидан тортиб боғлаётгандар, күча томондан бир аёл, бир эркак товуши эшишилди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

ТУЗ I 1 ким. Молекулалари таркибига кислота қолдиги билан боғланган металл атомлари кирган мураккаб моддалар. *Туз организмнинг тузилиши учун, унда модда алмашинишинг тўғри бориши учун зарурдир.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Тупроқ шўрланиши жараёнида кўпроқ хлор ва сулфат тузлари тўпландади.* «Фан ва турмуш».

2 Шу бирикманинг овқат учун ишлатиладиган бир тури (натрий хлорид). *Ош тузи. Қоратикан туз. Майдо туз. Йирик туз. Ошга туз солмоқ. Таом – туз билан, туз – ўлчови билан. Мақол.* — *Хосият хола олови анча пасайиб қолган ўюқ ёнига бориб, тувоқни кўтарида-да, ошнинг таъмини кўриб, бир чимдим туз ташлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ёрни гўзал дема, оқиа сўзи бўлмаса, Тотли бўлмас таом, агар тузи бўлмаса. Ё. Мирзо.

Тузини кўрмоқ 1) намагини чучмал, расо ёки шўр эканлигини билиш мақсадида тотиб кўрмоқ. *Шўрванинг тузини кўрмоқ;* 2) кўчма емоқ, тотмоқ. Кечаги ошнинг тузини ҳам кўрмадим. *Ярасига туз сепмоқ қ. сепмоқ.* Шерали унинг ярасига туз сепмаслик учун гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди. С. Кароматов, Олтин кум.

3 Умуман, овқат, егулик-ичгулик нарса. *Жазира мақсадида тонг саҳардан кечқурун қоронги тушгунча туз тотмай оч юриши кўп одамнинг силласини қуритарди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Чой ичмадим, ичимга туз ҳам кирмади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Кимсанинг бошқа одамга берган, едирган-ичирган (еган-ичган) овқати. *Туз бермоқ. Тузини емоқ (ичмоқ).* — *Боссан отасин юзини, Андиша қилмай тузини. «Эрали ва Шерали».* Йўқ, тузим, ноним сени қутуртирган. Ойбек, Танланган асарлар. *Мен сизга уй бердим, вақтида туз бердим, пешонангизни силадим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу кампирнинг.. тузини кўп едик. «Равшан».* Ҳўш, нима бўлти? Ахир туз ичган жойингнинг фарзанди-ку. *«Бир кун туз ичган ерга қирқ кун салом», деганлар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Туз(им) кўр қилгур қарғ. Нонкўрлик қилган кишига қарата айтиладиган ибора. *Одамгарчиликни ҳам билмади бу туз кўр қилгур!* А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Туз ялаб** Ҳеч нарса емай-ичмай, қоринни жуда-жуда очқатиб, оч ҳолда. *Ҳатиб домла панжшанба кунидан туз ялаб, зиёфатга боришига ҳозирланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. **Тузини ичиб, тузлуғига тупламоқ** (ёки тупурмоқ) Нонкўрлик қилмоқ, нонтепкилил қилмоқ, яхшилилкка ёмонлик қайтармоқ. Сендақа, ҳукуматнинг тузини ичиб, тузлуғига туплайдиган нонтепки керак эмас. С. Аҳмад, Ҳукм. **Тузини оқламоқ** (ёки ҳалолламоқ) Кимсанинг берган ош-тузи, бокқани, парвариш қилгани зое кетмаганини исбот қилмоқ, яхшилилкка яхшилил қайтармоқ. Сенга мен камтарин фарзанд эрурман.. Улуғ бурчим – тузингни оқламоқдур. Ҳабибий. **Тузини тотмоқ** 1) айн. тузини кўрмоқ 1 қ. туз I 2; 2) мазасини кўрмоқ, таъмини тотмоқ. Ўзинг ҳам қаландар нонининг тузини тотиб қол. С. Айний, Қуллар.

5 кўчма Мантиқ, маъно, мазмун. Эси бор билади гапнинг тузини. «Алпомиш». Ийиийи, бу ойимчанинг гапида туз борми ўзи? И. Рахим, Чин муҳаббат. Сўзинеда туз бор. *Нафсиларда, фашист баччагар жуда бенисоф..* Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУЗ II 1 Текис ер, кенг текислик. *Туганнама конимиздир тоғ билан туз.* Ҳабибий. Йўл юрамиз қўмлоқ, сувсиз тузларга.. «Ҳасанхон».

2 Фойдаланилмай ётган ер, бўз ер, кўриқ. *На қилт этган бир шамол, На уйғоқдир дала, туз. Шухрат.*

ТУЗ III [р] карт. 1 Ўйин турига қараб энг катта ёки бир очко (бир хол) қийматта эга бўладиган карта. *Кузир туз. Гиштин туз. Валетни туз билан босмоқ.*

2 (эгалик аффикси билан) кўчма Бирор нарсанинг энг сараси, энг юқори даражалиси, олий мақомлиси. Аёллар орасида сухбатнинг «туз»и қурилиш эди. Ойбек, О.в. шабадалар. *Мен айтмоқчиманки, тўртала тузнинг ҳаммаси ўзингизда.* А. Мухтор, Туғилиш.

ТУЗАКЛИ Саранжом-саришта қилинган, тузалган, тузатилган, безатилган. *Тузакли уй.* *Тузакли дастурхон.*

ТУЗАКСИЗ Саранжом-саришта қилинмаган, тузалмаган, тузатилмаган, безатил-

маган. *Гуломжон Ҳаётнинг безаксиз, тузаксиз ҳам тароватли, ҳароратли юзини кўриб, бир хил бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗАЛМОҚ I 1 Касалликдан, хасталикдан халос бўлмоқ, соғаймоқ, шифо топмоқ. *Бемор тузалди. У курортдан анча тузалиб қайтди.* ■ [Курбон ота] *Касалхонада яқин икки ой ётиб, оёқлари тузалди, ўзи жуда тетикланди.* А. Қаҳҳор, Тўй. Дорим билан тузалиб кетганлар мени «доктор опа» деб эслари кетишади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Битиб кетмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ (яра, чипқон, жароҳат ва ш.к. ҳақида). *Ярам тузалиб қолди. Тиф яраси тузалар, тил яраси тузалмас.* Мақол. ■ *То яра тузалгунча, у эрка ва иззатли меҳмон..* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 Бузуқ ҳолдан фойдаланишга, ишлатиш учун яроқли ҳолга келмоқ. *Қўчадан жуда тўйдим, Қачон тузалар экан.* «Муштум». Сиз ҳам нонуштани машина тузалгандан кейин қиласиз! «Муштум».

4 Камчиликлари, нуқсонлари бартараф этилиб, тўғри, дуруст бўлиб қолмоқ, яхшиланмоқ. *Аҳвол тузалди. Тузалмас хато.* ■ *Абдураҳмон.. яна икки йил мадрасада туриб, шу тузалган ахлоқини «камолотга» эришитирди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Эрлар билан меҳнатга *Отганлар қулоч.* Турмушлари тузалиб, *Топганлар ривож.* Файратий. «Ёзувим тузаляпти, мана кўринг», дейман. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

5 Ёмон, нотўғри, ножёя йўлдан қайтмоқ, ахлоқий нуқсондан халос бўлмоқ. *Танқиддан сўнг у анча тузалди.* ■ *Хўш, у [Йўлчи] тентакни қутқарib нима қиласан, жисян?* У тузалмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз ҳам ёт эркак. Сиз мендан нима кутасиз, маълум; бу ердан қочсам, тузалардим, балки.. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУЗАЛМОҚ II Тузамоқ 1, 2 фл. мажҳ. н. Тузалган стол. *Тузалган дастурхон.* ■ *Дастурхончи тузалган бир патнис олиб кириб қўйди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Жой тузалди сизнинг учун, бегижон, Туринг бегим, ичкарига кирамиз.* «Гулихиромон».

ТУЗАМОҚ 1 Патнис, дастурхон, стол ва ш.к. ни ноз-неъматлар билан безамоқ, ясатмоқ. *Бегимхон.. дугонасини кўрпачага ўтқизди-да, патнис тузаб келди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Камолиддин маҳдум.. дастур-*

хон тузашни Асад қорига буюрди.

М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қари келса – ошга, ёш келса – ишга.* Иккаламиз стол тузар эканимиз. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

2 Саранжом-саришта қилмоқ, шинам қилиб жиҳозламоқ, ясатмоқ. *Ўғлим айло ўқир деб, Севиб ота-онаси, Атайлаб ўзига хос Тузаб берган бир уйча.* К. Муҳаммадий. [Шералихон отларни] *Қушдай қилиб тузаб, зар қуббали зумрад эгарни солди.* «Эрали ва Шерали».

ЎЗИНИ ТУЗАМОК шв. *Ўзини тузатмоқ, тартибга солмоқ;* шайланмоқ, тайёрланмоқ, ҳозирланмоқ. *Ҳасан мард буни кўриб, кўзи ёшга тўлиб, жазавалари қўзғалиб, полвонлик томирлари уйғониб, ўзини тузаб тезланаверди.* «Равшан».

3 шв. Адо этмоқ, бажармоқ, ўтамоқ. *Бир шартга буюрди ул қоши қаро, Тузамоққа мен Ёвмитга бораман.* «Нитор ва Замон». Кундан-кун бачалар ишни тузаб, жуда яхши меҳмонхоналар солди. «Юсуф ва Аҳмад».

ТУЗАТИНМОҚ Ўзини, усти-бошини, соч-соқолини тартибга солмоқ. *Ҳасанали тузатиниб олди ва ичкарига кирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Султонов қабулхонадаги ойнага қараб, тузатиниб олди-да, министр кабинетига кирди. «Муштум».

ТУЗАТИШ 1 Тузатмоқ фл. ҳар. н. Камчиликларни тузатиш. *Ўзини тузатиш.* Юриш-туришини тузатиш. ■ *Баъзан у кун бўйи хонасидан чиқмай, таҳта қоғоздаги чизиқлар устида ўйлар, чизмаларнинг камкўстини тузатиш билан кунни кеч қилар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Яхшилаш ёки тўғрилаш мақсадида ўзгартариш, ўзгартма, тузатма. *Лугатга иловга қилинган тузатишлар.* Қарорга киритилган тузатишлар. ■ *Хатдан мамнун бўлди шекилини, тузатиш киргизмай, яктақ чўнтағига солиб қўйди.* Ойдин, Ҳикоялар.

ТУЗАТМА айн. тузатиш 2. Қарорга тузатма киритмоқ.

ТУЗАТМОҚ 1 Саранжом-саришта қилмоқ, тартибга солмоқ. *Нури хўрсинди, сочларини, гижим рўмолини тузатди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мастура опа ана шу хаёллар билан уйга кириб.. ё тарелканинг ўрнини алмаштирас, ё стулни тузатиб қўярди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда. *Водопровод ўтказмиз, деб қазиб кетишган эди, бир йил бўлди, тузатмайдилар.* С. Сиёев, Ёруелик.

2 Бузилган, ишдан чиқсан нарсанни тикламоқ, фойдаланишга, ишлатишга яроқли ҳолга келтирмоқ. Кечаки бир кампир телевизорни қолдираётуб, тезроқ тузатиб беринглар.. деб илтимос қылган. Т. Ашурев, Оқот. Тегирмони бузилиб кетган экан, тузатди... А. Қаҳхор, Асрор бобо. Лоақал ўн беш сўй турдиган қовунни тўрт ярим сўмга сотсин, буни ҳам биронинг аравасини тузатишга тўласин. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бартараф қилмоқ, тўғриламоқ. Ҳаттони ўзлари қилиб, тузатишни сиздан талаб қилсалар, инсофданми ахир! Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Айни ўзим қилдим, ўзим тузатишни керак! Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

4 Нуқсон-камчиликларни йўқотиб яхшиламоқ, дурустламоқ. Талаффузни тузатмоқ. Аҳволни тузатмоқ. — Кичик бир мастер бўлиб чиқарди отин, Тузатди кундан-кунга рўзгор ҳаётин. Файратий. Майли, сизлар яшанглар, замонни тузатинглар. Ойбек, Танланган асарлар. -Камчиликни тузатиш мумкин! -Албатта мумкин, Тўлқинжонни ҳам тузатиш мумкин. Ф. Мусажонов, Ҳури.

5 Касалликдан, хасталикдан халос қилмоқ, даволамоқ, шифоламоқ, шифо бермоқ, касалини аритиб согайтирмоқ. Ибн Синога касалнинг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

6 с. т. Гап билан бопламоқ, қаттиқ изза қилмоқ, уялтирмоқ. Юзма-юз туриб, Шайхулло домуллани шундай тузатдики, ер ёрилса, кириб кетгудай бўлди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

7 айн. тузамоқ 1. Ҳанифа айвоннинг тахмонидаги янги кўрпачаларни хонтахта атрофига ёзди, дастурхон тузатди.. Ҳ. Фулом, Феруза.

ТУЗДОН 1 Туз солиб, дастурхонга қўйиладиган кичкина идиш.

2 айн. тузлук.

ТУЗИЛИШ 1 Тузилмоқ фл. ҳар. н. Бу иш юзасидан комиссия тузилиши бежиз эмас.

2 Таркибий қисмларнинг ўзаро жойланниши; қурилиш таркиби. Атомнинг тузилиши. Организмнинг тузилиши. Машинанинг тузилиши. Гап тузилиши. — Биринчи хатда вергул тушшиб қолган, иккинчисининг бир ерида машинистка абзац қўймаган, учинчи сида жумла тузилиши ёқмабди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ташқи ифода, қиёфа. Гавда тузилиши.

— Бутун тузилишимнинг, аззоларимнинг, қонимнинг.. одамларницидан фарқи йўқ-ку! О. Мўминов, Ҳиёбондаги уч учрашув. Сизнинг юз тузилишингизда русникига ўхшамаган нишоналар кўп. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 Тузум. Бироқ жамият тузилиши ҳамиша шундай адолатсиз бўлиб келганлиги фактдир. Ойбек, Нур қидириб.

ТУЗИЛМА 1 Бирор нарсанинг ўзаро боғлиқликда (алоқада) бўлган қисмлари бирлиги, шундай қисмлардан иборат яхлит ҳолдаги нарса. 1888 йилда ҳужайра ядросида тузилмалар топилиб, уларга «хромосомалар», яъни ранги таначалар деган ном берилди. «Фан ва турмуш». Улар бош мия ва орқа мия ҳамда чакка асаб тузилмаларининг зарарланиши натижасида келиб чиқади. Н. Ёкубов, Жон.

2 Маълум қисмлар асосида юзага келтирилган, тузилган, ташкил этилган нарса. ..уч юздан ортиқ тадбиркорлик тузилмалари фаолият кўрсатмоқда. Газетадан..шаҳардағи ноорганик маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи комбинат ва заводлар билан ўқув-илмий ишлаб чиқарши тузилмасига айланади. Газетадан. «Умид» марказининг вужудга келишида Тошкентдаги ўнлаб корхоналарнинг жамоалари, тижорат ва давлат тузилмалари иштирок этди. Газетадан.

ТУЗЛАМА Умуман, тузлаб тайёрланган нарса, маҳсулот (мас., бодринг, карам, помидор ва б.).

ТУЗЛАМОҚ 1 Туз сепиб қўймоқ, туз сепмоқ, тузга буламоқ. Гўшти тузламоқ. — Катта чипор товуқни тутиб, боғлаб қўй, кечқурун сўйиб бераман, тузлаб қўясан, эрта билан бир шўрва пиширасан. С. Айний, Қулларлар.

2 Туз сепиб ёки намакобга солиб, узоқ вақт бузилмайдиган егулик тайёрламоқ. Бодринг тузламоқ. Карам тузламоқ. — Ошкўклар ва уларнинг илдизлари.. сабзавотларни тузлаш, мариновка қилиши ва консервалашида жуда ҳам бебаҳодир. Газетадан.

3 кўчма с. т. Гап билан бопламоқ, тузатмоқ. Уларнинг фикрича, кўпни кўрган муғамбир ва пишиқ домла ўқитувчи болаги яхшилаб тузламоқда ва дамини қайтариб қўймоқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мавли

Мардиевич телефондаги кишини роса тузлади. «Муштум».

4 кўчма дагл. Боплаб алдамоқ, фириб бермоқ, лақиллатмоқ. *Далол бўлиб, нул топшиши кўзлабман, Кўлин силтаб, мол сотганини тузлабман.* О. Кўчқорбеков. Уни ўзим билан бирга Қашқарга олиб кетаман, йўлда тузлайман.. жазоси бир пиёла шароб.. К. Яшин, Ҳамза.

ТУЗЛИ Ичиди ёки таркибида тузи бўлган. *Тузли халта. Тузли минерал сув.*

ТУЗЛУҚ Туз сақланадиган идиш. *Хо, Адолат, тузлукни бер, шакарга жиндек туз сепиб қўйи, жуда ширин бўлиб кетибди!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Тузини еб (ёки ичиб) тузлугига тупурмоқ қ. туз 1 2. Тузлук тўрва 1) эск. озиқ-овқат сақланадиган халта; 2) кўчма тирикчилик, оилани боқиш, уй-рўзгор ташвиши. *Тузлук тўрва бўйнига тушди.* — Фарзанд түғилади. Ҳикмат ўзи билан ўзи овора бўлиб қолади, бўйнидаги тузлук тўрва яна оғирлашиб, атрофга қарашга ҳам фурсати бўлмай қолади. Ю. Шомансур, Қора марварид.

ТУЗМОҚ 1 Барпо этмоқ, вужудга келтирмоқ, яратмоқ. *Армия тузмоқ. Комиссия тузмоқ. Жамият тузмоқ. Партия тузмоқ.*

— Темур тузган салтанатнинг ворислиги Шоҳруҳдан кейин Иброҳим Султонга ўтишига умид боғлашарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Таркибий қисмлардан яхлит нарса яратмоқ, таркиб этмоқ, тартиб қилмоқ. *Жумла тузмоқ. Рўйхат тузмоқ. Эртанигишига бугун режа туз.* Мақол. — *Биз нутқимизда айрим сўзларни ўзаро бириттириб, гап тузамиз ва фикримизни баён қиласиз.* «Ўзбек тили» дарслиги.

3 Турли материал, маълумот ва ш.к. ни ийғиб ва маълум тартибда жойлаштириб, яхлит бир ҳолга келтирмоқ; яратмоқ. *Тұплам тузмоқ. Иккى тұлли лугат тузмоқ. Дарслык тузмоқ.* — Улар Аваннинг кўхна, янги ғазалларини тартибга солиб, бир девон тузмоқчи бўлади. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Расмий равишда келишиб, бирор ҳужжат ёзмоқ. *Далолатнома тузмоқ.* — [Мирзакаримбай] Ўғли Ҳакимбайваччанинг пахта савдоси юзасидан ўрис фирмалари билан яқинда тузган шартномаси устида ўйлаб.. кўзларини яна маҳкамроқ юмди. Ойбек,

Танланган асарлар. *Иккала ҳукмдор яраш битими тузубдурлар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

5 Уюштирмоқ; қурмоқ, қилмоқ. Улар юксак оиласарнинг ўғиллари. Уларнинг киссаларида олтин-кумуш мўл. Улар кечалар «ширин сухбатлар» тузадилар. Ойбек, Навоий. *Ғалаба муносабати билан Музаффар мирзо катта зиёфат тузди.* Ойбек, Навоий.

6 кам қўлл. айн. тузатмоқ 2. Бузилган ишини ботир тузар. Мақол. *Ота бузса, бола тузар.* Мақол.

7 айн. тузамоқ. Элда қолган канталар Тўлғоннинг олдидаги дастурхонни тузиб, олиб кетиб хизмат қиласиб турди. «Ойсулов». Эрларга ўхшаб, мундоқ бир оз чақчақлашиб ўтирасангиз нима қиласи. *Не-не умид билан дастурхон тузган эдим..* Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ТУЗ-НАМАК 1 Овқатнинг тузланганлик даражаси, тузининг паст-баландлиги. *Овқатнинг туз-намагини ростламоқ. Мантининг туз-намаги бир оз баланд бўлибди.*

2 Умуман, ейиладиган нарса; емиш, овқат, таом. *Лапанглаб юргурган мингбoshi гузарга аранг етиб келганди, ҳокум тўра аллақачон отдан тушиб, туз-намак қабул қилмоқда эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Туз-намак бўлмоқ Маълум муддат ҳамтовоқ бўлмоқ, топганини кимса билан ўртада баҳам кўрмоқ. *Чўлни яшнатаётган одамлар ёнида бўлиши иштиёқи уни [Яирани].. ҷўлқувар билан туз-намак бўлиб яшашга давват этди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

ТУЗ-НАСИБ(А) Гўё тақдирда белгиланган ризқи рўз. насиба. *Билмайман, туз-насиб қаерга тортар, Менда ўйқидир, бова, сира ихтиёр.* Фозил Йўлдош ўғли. *Умри узоқ эканми, туз-насиба тортибми,* бир оёқда бўлса ҳамки, қайтиб келди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ТУЗОҚ 1 Күш ёки бошқа овланадиган ҳайвонларни тутиш учун одатда қилдан ясаладиган сиртмоқли мослама. *Тузоқ қўймоқ (қурмоқ).* — [Сувонжон] От думидан эшиб тўқилган тузоқларни каклик келиши эҳтимол топилган ерларга шахмат тартибидаги ўрнашишарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Умуман, қўлга тушириш ёки ўзига оғдириш учун кўрилган тадбир ёки ишга солинган восита; дом. *Билмаган ишига уринма, Уриниб тузоққа илинма.* Мақол. —

Лекин ўзи лапашанг бўлса ҳам, бало! Қорасувнинг гулдай қизини тузогига туширган. О. Ёқубов, Иzlайман. Жон талвасасида қолган душман Умурзок отани тузоқка тушириши ўйлига ўтди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

[Солиҳбой:] Ҳайрият, бу иш ҳам хамирдан қил суғургандай жёнгина битди. Ғоғирни энди бутунгай исиз тузоққа илинтиридим. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

Тузоқ қўймоқ 1 қуш тутиш учун тузоқни мослаб, жой-жойига қўймоқ; 2) кўлга киритиш, тушириш чора-тадбирини ишга солмоқ. Муҳиддин пулга тузоқ қўйиб, энди бошқа шаҳарларга ҳам қатнайдиган бўлиб қолди. С. Абдуқаҳдор, Ўй остононадан бошланади. Содда ота, онамизни уриб ўйлдан, Бизга тузоқ қўймоқдалар ўнгу сўлдан. «Муштум». **Тузоққа тушмоқ** (ёки илинмоқ) 1) тузоққа кирмоқ, банд бўлмоқ (қ. тузоқ 1). Тузоқларга бешта каклик тушибиди (илинибди); 2) домига дучор бўлмоқ (қ. тузоқ 2). Фақат Нигора ўзиники бўлса, қўлидан чиқиб кетмаса, унинг тузогига илиниб қолмаса бас. С. Анорбоеv, Оқсой.

ТУЗОҚЧИ 1 Тузоқ ясовчи ва тузоқ қўйиб ов қилувчи.

2 кўчма Кишиларни тузогига, домига илинтирувчи. Домига тушмаган кам, турфа тузоқчи ҳожум, Бермайди қилса насия, судраб, чатоқчи ҳожум. Муқимий.

ТУЗОҒЛИК Тузаб қўйилган; ясоглик. Тузоғлик дастурхон. Тузоғлик стол. — Мулозимлар тузоғлик баркашлар, сўйилган қовун ва тарвузлар, турли-туман нозу нематлар кўтариб келишиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУЗСИЗ 1 Тузи йўқ, тузи меъеридан кам, паст. Тузсиз ҳамир тандирда турмас. Мақол.

2 кўчма Маъноси, мазмуни йўқ; бемаъни, тутуриксиз. Ўзи юзсизнинг сўзи тузсиз. Мақол. — Кўйинг тузсиз гапларингизни, сизга ярашмайди. М. Ўринхўжаев, Унтилмас кунлар.

ТУЗСИРАМОҚ Организмда туз етиш-маслиги сабабли туз талаб бўлмоқ (асосан ҳайвонлар ҳақида). [Қўйларнинг] Ҳаммаси тузсираган бўлса керак, кирсангиз, қўлингизни ялайди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

ТУЗУВЧИ 1 Тузмоқ фл. сфдш. Шартнома тузувчи томонлар. Далолатнома тузувчи шахслар.

2 Материал, факт, маълумот ва ш.к. ни йиғиб ва уларни маълум тартибда жойлаштириб асар яратувчи ёки яратган шахс. *Лугат тузувчи. Ҳалқ қўшиқлари тўпламини тузувчи.*

Ер тузувчи Ерни планлаштириш ва ш.к. ишлар билан шуғулланувчи шахс, мутахасис. *Бу орада ер тузувчи Ҳудойназаров билан ўзингиз иккитадан тўртта участка қуриб олдингиз. «Муштум».*

ТУЗУК I 1 Бузилган-нетган ери йўқ, ишлаб турган ёки ишлай оладиган. *Телевизор тузукми, бузуқми? Мотор тузук ишлаб турити.*

2 Камчилиги, ёмон ери йўқ; дуруст, яхши; бинойи. Тузук йигит. *Бу иш тузук ташкил қилинмабди.* — Ўзи тузук шоир, бироқ танқидни кўттармагани ёмон. А. Қаҳдор, Сароб. *Кенжа йигит қишилоқда Тура олди бир ойча, Тўрмуш тузук бўлса-да, Аммо баҳти узоқда.* З. Диёр.

3 Дард-касали йўқ, соғ, соғлом; соғлиғи қаноатланарли. *Ота, тузукмисиз? Тузук бўлиб кетдингизми?* — Ҳайрият, онангизнинг ахволи анча тузук бўлиб қолди, иситмаси ҳам қайти. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дадаси, энди тузукман, қизимни саҳарлари ўғотманг. А. Қаҳдор, Бемор.

4 рвш. Қоидаси билан, дурустгина, яхшилаб. Тузукроқ, мазмунлироқ гапирсангизчи. Тузукроқ ўтиринг. — Ҳаёлингиз қаерда, нима сўзлаяпсиз, ойи? Тузуккина гапиринг! Ойбек, Танланган асарлар.

5 тасдиқ юкл. Яхши, хўп, майли, маъқул. -Эртага китобни ола кел, тузукми? -Тузук, олиб келаман. — Сиз киргандан кейин мен эшикни устингиздан ёниб оламан-да, бир оздан сўнг олдингизга келиннинг ёлгиз ўзини киризаман, тузукми? -Тузук. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУЗУК II тар. ҳуқ. Қонун-қондалар тўплами; низом. Амир Темур тузуклари.

ТУЗУКЛАМОҚ кам қўлл. Яхши, дуруст ҳолга келтироқ, яхшиламоқ. [Отабек] Ҳаёл ичиди қоғознинг таҳларини тузуклади-да, қайтариб, яна қўйнига тиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Артель ишини яхши ўйла қўйиш, ҳосилдорликни ошириш, колхозчиларнинг даромадини тузуклашда фаол қатнашибди. Газетадан.

ТУЗУК-ҚУРУҚ с.т. кам қўлл. Яхшигина, дурустгина, кўнгилдагидек. [Тўла] Ўқи-

түвчининг саволларига тузук-қуруқ жавоб қилмай, ўз ўйи билан машгул бўлди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Касбингиз бўлмаса, ошна-огайниларингиз бўлмаса, қўлингизда тузук-қуруқ характеристика бўлмаса!* Қаёққа борасиз? А. Мухтор, Туғилиш.

ТУЗУМ Жамият ва давлат тузилиши (курилиши) тизими. Давлат тузуми. Қабилачилик тузуми. — Миллий тилнинг сақланиши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг.. одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш». У [Алиқул] кўп ўтмай янги тузум, янги давлат, янги ҳаёт ва янги одамларга дуч келди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУЗҚОҚ: тузқоқ қилмоқ, Гўштга туз сепиб қуритмоқ, қоқламоқ. Шаҳар, қишлоқларга барра гўштнинг ҳаммасини етказиб беролмаймиз.. Кучимиз етганича тузқоқ қиламиз. Газетадан.

ТУЙИЛМОҚ I Туймоқ I фл. мажҳ. н. Хонончада туйилган толқон. — Жўхори туюётган хотини унинг қўлидаги тугунчани кўриб, келисопни келининг устига кўя чонди. Кели лапанглаб ағнади, чала туйилган жўхори ерга тўклиди. А. Қаҳҳор, Анор.

ТУЙИЛМОҚ II Туймоқ II фл. мажҳ. н. Унинг сўзи менга қаттиқ туйилди.

2 Ўҳшамоқ, ўҳшаб кўринмоқ, ҳис этилмоқ. У пайтлар ёз эди, бу гал эса қиши; Бир хилдай туйилар иккала фасл. М. Икром. Низоят, ҳар минути бир кундай туйилган бир соат вақт ўтгач, бутадан йигирма-ўттиз метрча берида, қора каска кўринди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ТУЙМОҚ I Кели, ховонча ва ш.к. да янчмоқ, майдаламоқ, куқун қилмоқ. Мурч туймоқ. — Ҳовли юзида жўхори туйиб ўтирган Каромат Мехринисони кўриб, дик этиб ўрнидан турди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Онаси қандайдир ўтларнинг томирини териб қуритар эди-да, келида туйиб, атала қайнатиб берар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Оқламоқ, тозаламоқ (мас., шолини). Қори ўзининг хотинини ёмонлаб кетди: шолини сочмасдан түёлмайди, сув қайнатса ҳам, тагига олдириб қўяди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУЙМОҚ II Ҳис қилмоқ, сезмоқ; пайқамоқ. Шу ондаёқ у чеккасида аёлнинг титроқ иссиқ лабларини туйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. [Йўлдош] Шу дақиқа онанинг меҳрли нигоҳи фарзанд ғуссасини

маҳв этишига қодир эканини умрида илк бор туйди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ТУЙНАК Янги тугилган, ҳали етилмаган қовун, сапча. [Бозорда] Қовун тушира-диганларга ёрдамлашаман, сапча, туйнак беришади. Ф. Фулом, Шум бола. Бундай кезларда ҳазанак бўлган полиздан топилган хомак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. Баъзан эгатлар ичида тарвуз, қовун палаклари чиқиб қоларди. Албатта, бир-иккита бурушган туйнак бўларди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТУЙНУК Эски типдаги маҳаллий уй, биноларнинг девори ёки тепасидан ёруғлик, ҳаво кириб туриши ёки бошқа мақсадлар учун қолдирилган тўртбурчак ёки доиравий тешик. Мана, бир томондан дераза ўрнига туйнук очилган кичкина қоронги ўйда ўн-ўн беш чоғли хотин ўтирибди. С. Зуннунова, Гулхан. Ҳона мадрасалардаги ҳужрага ўхшаш кичик бўлиб, тепада икки туйнук бор эди. Мирмуҳсин, Мезмур. Бир вақтлар Султон Маҳмуд мирзо тириклигига шу хонадан қизлар ҷўмиладиган бўлмага маҳфий бир туйнук очилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Боши (ёки бўйи) туйнукдан чиқиб кетаётганий йўқ Ҳали ёш, балоғат даври ўтган эмас. Ҳом ўйлабсиз, ҳалитдан куёв нимаси, [Тошхоннинг] боши туйнукдан чиқиб кетаётганий йўқ. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. Биронта хотини йўқ одам топилиб қоларди. Қизимизнинг бўйи туйнукдан чиқиб кетаётганий йўқ-ку! С. Зуннунова, Гулхан. Ой туйнукка, арава эшикка келганда Иш тиқилинч бўлиб қолгандагина ҳаракатга тушганда айтиладиган ибора.

ТУЙНУКЛИ Туйнуғи бўлган, туйнук қўйилган. Туйнукли уй. — [Кўргоннинг] Унда-мунда туйнукли деворлари мустаҳкам, қўш тавақа дарвозаси ҳам бор. Ф. Фулом, Шум бола.

ТУЙҚУС шв. Бирдан (тўсатдан) юз берган; ногаҳоний. Иккала мўйсафиуд унинг бу туйқус ҳолатидан ҳайрон қараб қолишиди. Й. Шамшаров, Тошқин.

2 айн. туйқусдан. Ойпарча беражак саволини уннутиб қўйгандек туйқус гангиб қолди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Низом нафратомуз чимирилиб қўл силтади, туйқус мияси ғувуллаб, бир лаҳза кўзи тинди. «Ёшлик».

ТҮЙҚУСДАН рвш. шв. Бехосдан, кўқ-қисдан, кутилмаганда, бирдан. *Банги, бошига түйқусдан совук сув қўйилган одамдай, қисиқ кўзлари чараклаб очилиб кетди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тоштемир Ойнисага яқинроқ келиб, тизгинни унинг қўлидан олди ва түйқусдан сўраб қолди: -Тошкентга олиб кетайми? X. Гулом, Тошкентликлар.*

ТҮЙҒУ 1 физиол. Ташқи таъсирни сезиш, ҳис этиш, қабул қилиб олиш қобилияти; сезги. *Түйғу ёрдамида биз иссиқни ёки совукни сезамиз.* — *Куённинг түйғу аззолари терида тамомланадиган нерв учларидан иборат.* «Зоология».

2 Руҳий ёки жисмоний кечинмалар, ҳис-түйулар мажмуи; ҳис-түйғу, ҳис-ҳиссиёт. *Нафис түйғу. Ишонч түйғуси. Дўстлик түйғуси. Оғриқ түйғуси. Юракни ғаш қиласётган түйғу.* — *Рашк, менимча, мана шу ҳақоратнинг алами ва шундан келиб чиқадиган түйғу.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Отасининг салтанат олдида кашта ҳурматга эга экани Бадианинг қалбига ҳам фидойилик түйғуларини солған эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Орага жимлик чўкиб, түйғуларни сўндириди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТҮЙҒУЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилияти кучли; сезувчан. *Нафис түйғули қиз.*

ТҮЙҒУН I 1 Тез сезиб, фаҳмлаб, пай-қаб оладиган; сезгир. *Түйғун бола.* — *Ҳамза онасидек түйғун, ҳар нарсага қизиқувчи бола бўлган.* «ЎТА». *Бундай түйғун, бундай зийрак, бундай боадаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Түйғун (эркаклар исми).

ТҮЙҒУН II Қирғий ёки қарчигайнинг эркаги. *Сувсиз чўлда келади.* Полвон Ҳасан, мард Ҳасан, *Оч түйғундай чирқиллаб.* «Равшан».

ТҮЙҒУСИЗ Сезиш, ҳис этиш қобилияти йўқ ёки кучсиз; ҳиссиз, сезмайдиган. *Тебранолмай фақат мен ётаман* Ўз ўрнимда ярим түйғусиз. О. Юнус.

ТҮК 1 Баданда ўсадиган соч ёки юнгнинг ҳар бири; мўй. *Мўйлов туки.* — *Сочининг ҳар бир толаси, қошидаги ҳар бир тук, мижжасидаги ҳар бир киприк кўз ўнгимда турилти.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Баъзи нарсаларнинг устини қоплаб олган (қоплаб ўсган) майдо қилсимон ўсимта. *Шафтолининг туки.* Чигитнинг туки. — *Отлик шохни ушлади,* уни авайлаб

ўзига тортди, кейин беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалтоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади, яна ҳидлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бир туки ўзгамас ёки бир тук ҳам кам эмас Айнан ўзи, худди ўзи, ўзгинаси. *Кампир суратни қўлига олиб тикилиб қолди:* -Худди ўзи, Кенжагинамнинг ўзи. *Бир туки ўзгамас.* С. Аҳмад, Чевара. *Буваси-ку «Дадасидан бир туки кам эмас», деб Аъзамнинг болалик чогини эслайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

ТҮКДОР айн. сертук. *Тақсимча, косаларда барра пиёз, шивит бўқтирилган сузмакатиқ.* *Бошмалдоқдек тўқ-қизил тукдор бодринглар.* С. Нуров, Нарвон.

ТҮКЛИ 1 Баданида туки бўлган; мўйли. *Унинг майин сарғии тукли пешонасида, юқори лабининг устида тер резалари ўйтиради.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Устки қисми тук билан қопланган; сертук. *Тукли арилар.* *Тукли газлама.* *Тукли беҳи.*

ТҮКСИЗ 1 Тук-мўй ўсмаган, туки йўқ. *Туксиз силлиқ юз.* — [Фосиҳ афандининг] *Туксиз қошлари жийиршилб бориб, кўк шишили кўзойнакларига қадалди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Моҳина Латофатнинг тогачаси, деб атаган киши пакана, туксиз боши тарвуздай дум-думалоқ, эллик ёшлар чамасида эди.* С. Кароматов, Ҳижрон.

2 Устида туки йўқ. *Туксиз шафтоли.* *Туксиз қовун.*

ТҮКСИЗЛАНТИРМОҚ Тукидан холи қилмоқ (асосан, чигит ҳақида). *Туксизлантирилган чигитга жуда эҳтиёт бўлиши керак.* Газетадан.

ТУЛ Эри ёки хотини ўлиб ёлғиз қолган; бева, есир. *Тул хотин.* *Тул қолмоқ.* — *Қанча-қанча оналар, келинчаклар тул бўлди.* З. Диёр. [Аҳмаднинг] *Пастдаги қўшиниси тул эркак, жуда бўшанг, беозор одам эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ТУЛИЙ [юн. Thule — Туле, қадимда Ернинг шимолий чегараси деб ҳисобланган ярим афсонавий мамлакат номи] Менделеев даврий системасининг III гурӯхига мансуб кимёвий элемент, радиоактив металл.

ТУЛИМ кам қўлл. айн. толим. *Сочни иккни тулим қилиб ўрмоқ.* — *Сулув оғир тулимини тўлғаб, қовоқ косадан жиндак сув хўплади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ТУЛКИ 1 Бўрисимонлар оиласига мансуб, тумшуғи узун, думи майнин узун жунили, ўта сезгир ва айёр йиртқич сутэмизувчи ҳайвон. Қалин майсалар орасида сарғиши айёр тулки аланглаб борар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Ковакни бойвачча тулки овлаб юрганида кўрган эди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

2 Шу ҳайвоннинг мўйнаси ва ундан тайёрланган теллак ва б. Ойсулув ўйғониб, унгурнинг оғзига чиқиб турган эди.. Сувонжон унга қўён рангли тулкини узатди. С. Анорбоеv, Оқсой. Бошига тулки теллак кийган бу отлиқ унга таниши кўринди. Ҳ. Фулом, Машъал.

3 кўчма Ўтакетган айёр, маккор одам ҳақида. Ишонмайман-у, лекин қари тулки эридан кўп нарсани яширишини биламан. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Ҳақиқатда эса, бу тулкилар уни лақиллатадилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

Бўрими, тулки? Ишнинг ўнгидан келган келмаганилиги ҳақида сўроқни билдиради. Қани, бўримисиз, тулки? Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Бўрими, тулкими?** Оқ тяяни кўрганларинг ўйқми? «Ойсулув».

ТУЛКИЛИК Тулкига хос ҳатти-харакат, қилиқ. Тулкилик қилмоқ. — Тулкилик-да. Бу одам хирни бўлиб кетган. Комиссия келиб қолса, сувдан қуруқ чиқши мақсадида, машиналарни рад [ҳатор] қилиб, бўятяпти. Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ТУЛЛАК 1 Бултурги, қари (икки, уч йиллик), туллаган, туллаб чиққан (паррандалар ҳақида). **Дам олиб ўтирганларга чой ташиётган** Тоживой юриб кета туриб, туллакнинг овозидан завқланарди. Мирмуҳсин, Чиникиши.

2 кўчма Айёр, маккор, фирибгар одам ҳақида. **Туллак одам.** — Табиий, булар рўпараталаридағи юздан тўйғонни урган ва бир ҳафтада тўрт-беш бозорни оладиган туллаклар.. эдилар. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Ўзи ҳам иш кўрган туллак эмасми, энди бу оғир ҳолатдан усталик билан чиқиб олиш ўйларига ёпишади. А. Қодирий, Обид кетмон.

Пихини ёрган туллак Ўтакетган фирибгар, айёр, маккор. Жиноятчининг каттаси — унинг акаси Зиёдилла. Пихини ёрган туллак. Ҳ. Фулом, Машъал.

ТУЛЛАКИ кам қўлл. айн. туллак. Тўртта тўрқовоқда тўртта сайдратма, ҳа, битта туллаки олиб юришига юрарман.. буни ҳукумат ишига зарари ўйқ.. Мирмуҳсин, Умид. Сиз, биродарлар.. пешона тери тўқиб иш қиласиз. Лекин орангизга совуқда қолган туллакилар аралашиб қолибди. «Муштум».

ТУЛЛАКЛИК Туллакка хос ҳатти-харакат (қ. туллак 2). Сурхонбой акасининг туллаклик қилаётганини билиб турса ҳам.. ортиқ баҳслашиб ўтирамди. И. Раҳим, Тақдир.

ТУЛЛАКХОНА эск. Отларни бўрдоқига боқиши учун мосланган оғилхона.

ТУЛЛАМОҚ Пат, тери ёки юнгини ташлаб, янги пат, тери ёки юнг чиқармоқ (ҳайвон, парранда ва ш.к. ҳақида). Туллаган товуқ. — Унинг [чолнинг] оёқлари остида туллаган ориқ им қимир этмай ётарди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. Бу орада дарахтлар гуллаб туга бошлади. Моллар туллаб бўлди.. С. Нуров, Нарвон. Кўклам чиқди дегунча биз туллаган сигирнинг жунини юлиб оламиз. С. Муродбеков, Ёвшан иси.

ТУЛПОР 1 Наслдор, чопқир, учқур от; аргумоқ. Бос олдин, тулпорим, чу, азамат, чу. F. Фулом. Тулпор отлар ел қувиб илгарилади-да, тепалик ёнбагридан юриб, ўрмон ичига кириб кетди. М. Мухамедов, Кичик гарнizon.

Хоса тулпор Боқилган, чиниқан, узоқ сафарларда, пойгода пишиган наслдор от. Майдон бўлса, бедов отлар чопилар, Кўп чопилса, хоса тулпор совилар, Хизмат қиласиган, ёринг кўнгли топилар. «Ширин билан Шакар».

2 фольк. Қанотлари бўлган афсонавий учар от. Ҳотамнинг булутга учадиган тулпори бўларкан.. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ТУЛУМ 1 Терисига похол тиқилган бузоқ (боласи ўлган сигирни ийдиришда фойдаланилади).

2 Ичига похол ва б. нарса тиқиб қотирилган ҳайвон, куш ва ш.к. Айиқ тулуми. Бургут тулуми. Лайлак тулуми. Тулум устахонаси. — Унинг [Полвоннинг] ёнига бирмунча ўрдак тулумлари уйилиб қўйилганди. Ж. Шарипов, Хоразм. Болалигидан боқиб ўстирилган қушни овга ўргатишда қўён, тулки сингари ҳайвон тулумларидан фойдаланилади. «Фан ва турмуш».

3 Меш, саноч.

ТУМ Ноғоранинг пўкиллаганроқ овоз чиқарадиган тоқаси ва ундан чиқадиган овоз. *Ноғоранинг тақ, тум (така, тум) овози* эшилди.

ТУМАН I [мўф. тумэн – ўн минг] 1 Атмосферанинг қуи қатламларида юзага келадиган майда сув ёки муз зарралари. *Куюқ туман. Тонғи туман. – Ҳаво туман бўлганидан ўрмон кўзга кўринмас эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Сал ўтмай сойликни оқиши ҳарир туман қоплади.* О. Ёқубов, Излайман. *Рўпарада паст-баланд ҷўққипарини осмонга туртиб, кўкиши туман пардасига бурканган Чотқол тоғлари.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Туманга ўхшаш, хира, нимкоронги ҳолат. *Баҳорнинг фикри булат босгани осмондай қоронғилашиди-ю, кўз олдини туман чулгади.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлкин.

ТУМАН II 1 эск. Ўн минг. *Бирники мингга, мингники туманга.* Мақол.

2 Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган, тумонат. *Саломатлик – туман бойлик.* Мақол. — *Биз учун энг аввало туман бойликлар яратишга қодир бўлган одамларнинг саломатлиги керак.* Газетадан.

3 тар. Тилла баробарида ўн минг сўм. [Соҳиб Доро:] *Халифамиз ўтган куни девон қуриб, вазирлари ва бекларидан икки туман ақча топиб бермоқни талаб этибдурлар.* М. Осим, Зулмат ичра нур.

4 тар. Марказий Осиё ва Хуросонда: ўн минг отлиқдан иборат аскарий қисм, дивизия. *Мен.. бир туман бирла ганимнинг ўнг қўлидан орқасига ўтиб олдим.* М. Осим, Ўттор. *Турғин, ота, қара, нақ туман Душман келар сарҳадма-сарҳад.* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

ТУМАН III 1 тар. Шарқда, жумладан, Ўзбекистонда 20-аср 20-йилларигача маъмурий-ҳудудий бўлинши; уезд; *Шу ўтиз ҷақиримлик ариқ қазилиб битгандан, Наманган ва Андижон туманларидан икки минг ботмонгача ер сугорилар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мардон асли Шеробод туманига қарашли бир қишлоқлик йигит.* М. Осим, Элчилар.

2 Ўзбекистонда: вилоят, шаҳар ҳудудида уларнинг таркибий қисми бўлган маъмурий-ҳудудий бўлинма. *Фарғона вилоятининг Олтиариқ тумани. Тошкент шаҳри-*

нинг Яккасарой тумани.

— *Бу ҳақда ҳикоя қилишни тумандаги оиласардан бошладик.* Газетадан.

ТУМАН IV шв. Тубан, қуий.

Юзи туман бўлмоқ Уятга қолмоқ, шарманда бўлмоқ. *Маҳрами-ман келиб қизинг кўрмайми? Сиёсат-ман келиб тортиб олмайми?* Ундан кейин юзинг туман бўлмайми? «Алпомиш». **Юзини туман қилмоқ** Уятга қолдирмоқ, шарманда қилмоқ. *Сен эшигига мендай марднинг сўзини, Туман қиссан бек отангнинг юзини.* «Алпомиш».

ТУМАН V [ф. туман – ўн минг динорга тенг пул бирлиги < т. туман] Эронда 1932 йилга қадар муомалада бўлган пул бирлиги.

ТУМАНБОШИ тар. Ўн минг жангчидан иборат ҳарбий қисм, дивизия қўмандони. *Бобур қўшинида туманбоши лавозими мавжуд бўлмаган, чунки қўйиннинг сони ўн икки мингдан ортиқ эмас эди.* «ЎзМЭ».

ТУМАНЛАНМОҚ Туман билан қопланмоқ; хиранланмоқ. *Туманланган дераза ойналарига йирик қор парчалари оқ капалакдай уриларди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТУМАНЛАШМОҚ I Хира бўла бормоқ, хиранланмоқ. *Кўз олдим туманлаши.* — *Ўйлаганим сари ўйларим туманлаши.* З. Дўстматов, Ёкут.

2 кўчма Хиранлашмоқ, ноаниқлашмоқ. *Бу оғир андишалардан Аҳмад Ҳусайннинг кўз олди туманлаши.* Ойбек, Нур қидириб.

ТУМАНЛИ 1 Туман қоплаган, туман босган. *Туманли кун.* — *Кеча қоронги ва туманли эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тегирмон ўйлаги ун тўзони ичига қўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 кўчма Аниқ эмас, аниқ ифодали бўлмаган. *Туманли тасаввур.* Туманли фикр. — *Шукуржоннинг миясида яна чақмоқ чақнагандай бўлди-ю, ўн ўйлар давомида дилига озор бериб келган туманли ўйларнинг ҳаммасини бирдан ёритиб юборди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ТУМАНЛИК 1 Туман билан қопланган ҳолат, қатлам. *Туманлик орасида бир тўп чуғурчук шовқин солиб ўтди.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

2 Туман босган, қоронги жой. *Саидий шу дарвоза ва шу занжирнигина оддий деб бишлиб, ичкарини сира кўз олдига келтирмас ва*

келтирмоқчи бўлганда, фақат бир туманликнинга кўрар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

З астр. Ердан жуда узоқда жойлашган ва Сомон йўлига ўхшаш кўринишга эга бўлган юлдузлар системаси. Космик миқёсда планетар туманликларнинг яши муддати бир неча ўн минг йил, холос. «Фан ва турмуш». Яна минг йиллардан сўнг ёритқич атрофида саиёравий туманлик ҳосил қилади. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ТУМБА [нем. Tumbe < лот. tumba – қабр < юн. tumbos – дўнг, тепалик] 1 айн. тумбочка. Гулни тумба устидаги сопол гулдонга солиб қўйиб, Усмоннинг бош тарафига оғир ёқуди. «Шарқ юлдузи».

2 Фўлага ўхшаш нарса; курси, устунча. [Тўла] Вагон орқасига югуриб ўтди-ю, лип этиб тумбага чиқиб олди. Трамвайнинг юриб кетаётганидан ҳам, тумбага осилиб юриш хавфли эканидан ҳам қўрқмади. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ТУМБОЧКА [«тумба» с. нинг кичр.] Ичига ва устига нарса қўйиладиган кичкина пастак шафча. Ҳар бир каравот бошида биттадан тумбочка, оёғида – биттадан таҳта курси. Ҳ. Фулом, Машъал. Нонуштага асрар қўйган бир бурдагина қотган нонни тумбочка тортмасидан олиб еди.. С. Караматов, Олтин кум. Бирдан тумбочка устидаги телефон жиринглаб қолди. Файратий, Довдираш.

ТУМОВ Совқотиш, инфекция, аллергия туфайли бурун шиллиқ пардасининг яллиғланиши ва бунинг натижасида бурундан сув, назла оқиш касаллиги. Тумов бўлмоқ. — [Ёрмат] Тумов орқасида бурнидан тўхтосиз оққан сувни ҳам сезмайди.. Ойбек, Танланган асарлар. Киши тумовга чалинган бўлса, у овқатнинг таъмини ҳам, гулнинг ҳидуни ҳам сезмайди. «Фан ва турмуш».

ТУМОВЛАМОҚ Тумов бўлиб қолмоқ. Сайёра тумовлаб, бир-икки кун мактабга келмади. П. Қодиров, Қалбдаги күёш. Ёлғиз фарзандимиз қолса тумовлаб, Тушамиз вахима, васвасасига. А. Орипов, Йиллар армони.

ТУМОНАТ Саноғига етиб бўлмайдиган, ниҳоятда кўп (одамлар тўпиги); халойиқ. Унинг шовқин-суронига бир зумда тумонат тўпланди. — У [Хайри] онасиданми, бувисиданми мерос бўлиб қолган минг ямоқ банорас паранжисини номига ёпиниб олган, кўзлари

тумонат ичидан кимнидир қидиради. А. Мухиддин, Қирқ баҳт эгалари. Дод деб айоҳаннос солмоқчи, тумонатни ўйғомоқчи бўлар.. нафаси тиқиларди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Шунинг учун чинорнинг зиёратига атроф-теваракдан ҳар йили тумонат одам келиб кетади. А. Мухтор, Чинор.

ТУМОР 1 [а. طومار – ўрголиқ хат; нома, ёзу] Халқона, диний тасаввурга кўра, гўё эгасини кўз тегишдан, бало, оғат, инсажинс ва ш.к. дан сақлайдиган, ичига дуо битилган қофоз жойланган учбурчак нарса (одатда бўйинга, қўлтиққа, сочга тақилади ёки кийимнинг ички қисмига тикиб қўйилади). Дуо тумор. Кўз тумор. — Нима бу, қандай тумор, Дўлти ичра чатиған? Ф. Фулом. Шайх дуоталаб икки аёлга тумор ёзib берадётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик. Асқар мулла дам солар, банд қилиб, тумор битиб берар эди. С. Зуннунова, Олов.

2 этн. Хотин-қизларнинг кийим устидан бўйинга осиладиган ёки елкага осиб, қўлтиққа тушириб юриладиган безаги. Бойваччароқ қизлар бўйинларига зебигардонлар, бўйин туморлар, қўлтиқ туморлар, тиллақошлар.. тақиб олган. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

3 сфт. с. т. Учбурчак (тумор) шаклга эга бўлган. Тумор ер. — Фақат неча минг километрлар ўйл босиб келган тумор хат унга [Пўлатжонга] тасалли берди. С. Аҳмад, Кадрдон далалар.

ТУМОРНУСХА Туморга ўхшаган, тумор шаклидаги. Туморнусха хат.

ТУМОРТАХЛИТ айн. туморнусха. У [Бегижон].. тумортахлит бўкланган бир қозоғни менга узатар экан, ҳаёл босгандан бўлса керак, иягидар марварид доналари сингари майдада-майдада терлар пайдо бўлди. Н. Сафаров, Севги.

ТУМОҚ 1 шв. Кулоқли иссиқ қалпоқ; кулоқчин. Орқада бошига қозоқи тумоқ кийиган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Fuёс ака.. бошида кўхна тулки тумоқ, ҳаёл сурин кетяпти. Н. Фозилов, Дийдор. Утумогини олиб, тиззасига қўйди. Э. Самандар, Тангри кукудфи.

2 Ўргатилган ов қушининг бошига кийдириладиган тери қалпоқча. Не мунглиф бу дунёда – қизлар мунглиф, Бошида тумогиси бургут мунглиф. «Оқ олма, қизил олма».

ТУМСА Туғмайдиган, сути йўқ. *Тумса сигир.* — Сенга қараб бўтадайин бўзлайман, Фикрим шудир, ўзим сира тинмайман, Мен тумсага агар сутни бермасанг, Берган омонатинг ол, деб ўйғизар билан Авазхон». Бу Гўрўғли хумса, хотини тумас тумса.. «Бўтакўз».

2 кўчма Ҳосилсиз, ҳеч нарса униб-ўсмайдиган. Эй буюк саҳронинг заррачалари, Кафтимда тўзгимай турсанг бўлмасми, Дил хурсанд бўлмасми, тумса багрингда Гиёҳлар потирлаб унса бўлмасми? Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош.

ТУМСАЙМОҚ айн. тумтаймоқ. *Боқижон тумсайиб, оғзини очган ҳолда, ҳаммага маънносиз тикилди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Хатто тумсайиб ўтирган Асрора ҳам беихтиёр ишак чалар эди.* С. Аҳмад, Үфқ.

ТУМТАЙМОҚ Бирор нарсадан хафа бўлиб, ранжиб ёки жаҳли чиқиб, қовоқ солиб ўтироқ; тундлашмоқ, тумшаймоқ. У боласининг бугун жуда ҳам тумтайиб олганига ҳайрон бўлар, уни гапга солиш, паришонлигини тарқатиш учун турли саволлар берар.. эди. М. Исмоилий, Фарона т. о. *Каримберди индамади, бадтар тумтайди.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ТУМТАРАҚАЙ рвш. Тартибсиз, ҳар томонга тўзган ҳолда (асосан, қочиш, кетиш, тўзиш ҳаракати ҳақида). Эшик очилиши ҳамон болалар тумтарақай қочиб кетишиди.. И. Раҳим, Зангори кема капитани. Қалъани иҳота қилиб турган нақару ясовуллар ҳар томонга тумтарақай қочиб кетишиди. М. Осим, Ўтрор.

Тумтарақай бўлмоқ Тумтарақай ҳолга тушмоқ, ҳар томонга қочиш, кетиш ҳолатига тушмоқ. Бирпастда дарвозаҳона бўшаб қолди. Қаландарлар мўр-малаҳдай тўрт томонга тумтарақай бўлди. С. Сиёев, Аваз. *Тонг отганда кимдир: «Ёғий босди!» деб қичқириди-да, тура қочди. Ўйқусираган одамлар ваҳима ишида тумтарақай бўлаб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Тумтарақай қилмоқ** Ҳар томонга тартибсиз равишида қочишга мажбур этмоқ, тўзитмоқ. Траншеяга кириб қолган гитлерчилар мададкорларимиз зарбасидан тумтарақай қилиб юборилган эди. Н. Сафаров, Оловли излар. *- Тур ўрнингдан! — деб қолди Пошиша хола Умиднинг хаёлларини.. тумтарақай қилиб.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ТУМТАРОҚ [ф. طمطراق — тантанавор, дабдабали, шов-шувли] 1 Баландпарвоз дабдабадан (сўзлардан) иборат, тамтароқ. Кечиринг, азиз дўстлар, тумтароқ бўлди сўзим. П. Абдуллаев, Менинг қўшиғим. Сийқаси чиққан тумтароқ, мавҳум, умумий фикрларни ёдлаб олган.. нотиқлардан нима фойда? Газетадан. Бир қатор тумтароқ, баландпарвоз қарорлар қабул қилинган, аммо улар бажарилмаган. Газетадан.

2 айн. тумтарақай. Ҳажиқизларнинг тумтароқ бўлиб қочишини кўрдингми? Уйғун, Сайланмана. Наҳотки, ўша мен уруш бошида кўрган, соясидан ҳурқиб тумтароқ қочиб юрган қизил аскарлар шунақа кучга тўлиб, уддабурро бўлиб кетган.. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ТУМТАРОҚЛИ Баландпарвоз дабдабадан иборат бўлган; тамтароқли. У [Элчи] тумтароқли сўзлар билан Тўмарисни қутлувлар экан, мулоғимлар тишлабдўз чонон ва ҳарир кўйлаклар тугилган зарбоф бўғчани унинг оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ТУМУШМОҚ иш. Тумшаймоқ. *Унинг тумушиб, тўнига ўралиб туришини кўрган деҳқон, раҳми келди шекилли, аста эгилиб, юзларига тикилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУМШАЙМОҚ 1 айн. тумтаймоқ. Нега тумшайиб олдинг, ўигит? — Қишилекка ишга бориш ниятим қатъийлигини билгач, мендан ўзини олиб қочиб, тумшайиб юрди. Н. Ёқубов, Ҳаёлимдаги қиз. Вали ака калласини қимирлатди, кекса юзи тумшайди. М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 кўчма Ёқимсиз тус олмоқ, «қовоғини солмоқ»; тундлашмоқ (асосан, ҳаво ҳақида). Ҳавони қаранг, жуда тумшайиб олди. *Ғўзалар сал ўзини тутиб олса, яхши бўларди.* С. Зуннунова, Олов.

ТУМШУҚ 1 Кушларнинг оғзи билан бирриккан, чўқиши ва зарб бериш учун хизмат қиласидиган ўткир учли шоҳсимон аъзоси. *Товуқнинг тумшуғи.* — Лайлакнинг бўйи новча, тумшуғи бор тарновча. Уйғун. Кушчанинг жуволдиз учидай тумшуғи салгина очилиши билан жилғани кучли овоз тутоди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳайвонлар бошининг олд (оғиз, бурун томон) қисми. Чўчқанинг тумшуғи. — Елиб-ўйргалаб кетаётгандан тўриқ дафъатан тум-

шугини баланд кўтариб, қаттиқ кишинади. С. Анорбоеев, Оқсой. »Тарзан» боягидай бўй-руқни бажариб, қанд «мукофот» олгиси келдими, саҳий эгасининг оёғига ялтоқ тумшугини суркади. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

З с. т. дағл. Афт-башара; калла, бошнинг юз, бет томони. *Пошиша хола.. куёвнинг тумшуғи олдида омбур қилиб қисилган бармоқларини ўйната бошлади.* Д. Нурий, Осмон устуни. У [Мадаминхўжас] бориб, муттаҳам қозининг тумшуғига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 кўчма Бирор нарса, буюм ва ш.к. нинг олдинга чиқиб турган қисми, бурни. *Кеманинг тумшуғи. Милтиқнинг тумшуғи.* — *Холиқ кўзлаб туриб, оғир этигининг тумшуғи билан бир тенди.* Х. Назир, Чўл ҳавоси. *Пўлат қуш тумшугини чўза-чўза, осмонга кўтарилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. Уларнинг бири сумкадан ойна қутига ўҳшааш нарсани олди-да, машинанинг тумшуғига қўйди. Мирмуҳсин, Супургига сажда.

Тумшук тиқмоқ (ёки сўқмоқ) Бирор иш, нарсага алоқаси бўлмаган ҳолда, ўринисиз аралашмоқ. *Биринчидан, мени афандихон деманг. Иккинчисидан, тушунмаган ишингизга тумшуғингизни сўқманг!* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бу ишга унинг тумшук тиқмаслигини илтимос қилишганда..* Мирмуҳсин, Чодрали аёл. *Расулжон ўзининг бевосита вазифаси қолиб, бошқаларнинг ишига тумшуғини тиқади.* Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон. **Тумшуғи** (ёки қовоқ-тумшуғи) осилмоқ (ёки чўзилмоқ) Афт-башараси хафалик, норозилик ва ш.к. ни ифодаловчи тунд ҳолатли бўлмоқ. *Менглибойнинг тумшуғи осилди.* «Муштум». Терговчи Ҳамдам Йўлдошев, қовоқ-тумшуғи осилиб, уларни хонасига бошлаб кирди. С. Юнусов, Кутимаган хазина. Сўнгги гап ёқмади шекили, тумшуғи чўзилиб кетди. Ойдин, Ҳикоялар. **Тумшуғи остида** (ёки тагида) Шундоққина олдида, ёнгинасида. *Агар тумшуғининг остида нималар бўлаётганини кўрмаса, унда у латта!* «Шарқ юлдузи». Қайнона шундоқ Йигиталининг тумшуғи остига келиб, гулдуроқ овоз билан бир кулиб қўйди.. Д. Нурий, Осмон устуни. *Поезддан тушгандан кейин тумшуғимиз тагида экансанку, биз бўлсак қаёқларга бориб юрибмиз.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.. кўчада турган милиционернинг тумшуғи тагидан кўча ҳара-

кати қоидасини бузиб ўтиб кетган-ку.. И. Қаландаров, Шохидамас, баргига. **Тумшуғидан илинмоқ** Кўлга тушмоқ. *Нихоят, қингир кўчага кирган ёшлар тумшуқларидан илинишиди.* Газетадан.

ТУН 1 Сутканинг кун ботишдан кун чиққунгача, оқшомдан тонготаргача бўлган қисми. *Ойсиз тун. Тун каналаги. Ой тунда керак, Ақл кунда керак. Мақол.* — *Очи ярим тунгача кўчаларда тентираб юрди, ётқоққа борса, яна тун бўйи ухлай олмай чиқишини билар эди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *[Низомжон]* Кечалари юлдуз тўла осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар нағмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгилга аллақандай юпанч изларди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Тун қоронғиси, қоронғилик. *Баҳор келди, Тун бағрида Ярқ этгандай бўлди нур.* Э. Воҳидов, Нидо. *Ҳали тонг отмаган, кулранг осмон аста-секин оқара бошлаганига қарамай, хиёбонлар, кўчалар, биноларнинг пастки қаватлари тун қўйнида эди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Олис-олисларда ёнган юлдуз-дек Дардим билан сингиб кетдим мен тунга.* Х. Даврон, Қақнус.

ТУНАМОҚ 1 Бирор жойда тунни уйқу билан ўтказмоқ, кечаси ётиб қилмоқ. *Хирмонда тунамоқ.* — *Бозорни кутиб, иккичун кун.. самоварда тунадик.* Ф. Ғулом, Шум бола. *[Йўлчи]* Баъзан *Қоратойнинг ишхонасида, баъзан чойхонада тунаб юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўғридан ҳам кичик булоқ бор экан.* Карвон шу ерда тунади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Босқинчиллик, ўғрилик қилмоқ (одатда, тунда). Улар биринчи куни *Кўйлиққа яқин жойда Зуфар Файнуллини тунаб, калтакладилар.* Газетадан. *Раҳмат шериклари билан тунда фабрикадан келаётган И.М. исмли қизни тунаб, жабрлаб қочаётгандаридан, қингир ишнинг қийиги чиқиб қолди.* Газетадан.

ТУНГАН с. т. Тунгони. *Ора-сира тунганилар ҳам кўриниб қолади.* Улар аёллар кўйлагига ўҳшааш узун камзул кийган. Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ТУНГИ Тунда бўлган ёки бўладиган; тундаги, кечки. *Тунги смена.* Тунги салқин. — *Асаб, тунги уйқусизлик* Кудратни толиқтирган эди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Расулжон тунги сайрнинг ҳаётбахши тааси-суротидан бекиёс лаззат топиб, уйига қайти-*

ган маҳал тонг ёриша бошлаган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ТУНГОНИ 1 Ҳалқ, миллат номи. қ. дунгандар, тунгонилар.

2 Шу ҳалқ, миллатга оид, тегишли. *Тунгони ѹигит. Тунгони тили.*

ТУНГОНИЛАР қ. дунгандар.

ТУНД [ф. түнд – шиддатли, қаттиқ; таранг, пишиқ; заҳарли, ваҳшӣ, ғазабли] 1 Муомаласи қўйол, ёқимсиз, қўрс. *Тунд, камган, кекса жарроҳ.. ҳар бир сўзни ўлчагандай, оҳиста тушунтира бошлади. Ойбек, Навоий. Каримжон, Манзура ўйлагандек, тунд эмас экан. У шундай қизиқ гапларни топиб гапирадики, унинг сўзамоллигига Манзура қойил қолди. Ҳабибулло, Фунча. Эсон устол [стол] ёнига бориши билан Саидийнинг тунд гапини эшишмаган, Саидийни кўрмаган бўлди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Кўриниши, чеҳраси совуқ, қиёфаси ёқимсиз. *Тунд башара.* — Эшик оға икки букилиб таъзим қилар экан, юзи тунд кўринди. П. Қодиров, Бобур. *Икки кунчадан бери тунд бўлиб юрган йигиталининг кўнгли ёришиб кетгандай бўлди. Д. Нурий, Осмон устуни. Эрталаб ҳаво тунд, осмонни паст тушган бўлутлар қоплаб олган. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади.*

ТУНДА рвш. Тун паллада; кечаси. *Борсак, ой чиқмасдан бораийлик. Тунда шундай зўр ов бўлсинки.. унинг гаштига нима етсин!* М. Мансуров, Ёмби. *Ҳозироқ ўйлга чиқиб, эртага тунда қайтаман. Ҳ. Фулом, Машъал.*

ТУНДЛАНМОҚ қ. тундлашмоқ. *Нарвоний яна тундланди, чимирилди-ю, негадир гапирмай, блокнот варагидаги ёзувни «Мана, ўзингиз ўқиб, била қолинг», дегандек сурин қўйди. «Муштум».*

ТУНДЛАШМОҚ Тунд бўлмоқ, тунд қиёфа олмоқ. *Ҳури унинг [Камолнинг] башараси тундлашиб, катта-катта қора кўзлари ғазабдан ҷақнаганини қўрди. Ш. Фуломов, Саҳрода. -Бўнти. Шундай қиламиз, – деди Шербек қатъий. Унинг юзи кўланка тушгандай тундлаши. – Тўламат ака, энди менга тўриқни беринг. С. Анорбоев, Оқсой. Бироқ чўлга етганларидан кейин ҳамма ёқни бир зумда қоронгилик босиб, ярим ҷақирим жойини ҳам аранг қўз илғайдиган даражада тундлаши. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.*

ТУНДЛИК 1 Қўйоллиқ, совуқ муомалалик. -Биласизми, – деди Пётр Ларионович

тундлик билан, – мени бу ердаги ёзувлар қизиқтирилмайди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

2 Тунд ҳолат, қиёфа. *Акасида.. сўз ўттмас бир тундликни кўрди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Ташқарида ҳам уйдагидек тундлик ҳукмрон эди. Д. Нурий, Осмон устуни.*

ТУНДРА [фин. tunturi – ўрмон (даражат)сиз баланд төғ, тепалик] Шимолий яримшарнинг юқори кенгликларидағи ўта совуқ иқлими ўрмонсиз, йўсингилар, сийрак майда ўсимликлар билан қопланган ерлар.

ТУН-КУН, туну кун 1 Кечаю қундуз, кечасиу қундузи, сутка давомида. *Шунинг учун бу ерда дарғалар бедор, туну кун бақириқ-чақириқлар, узун эшқакларнинг бетиним шалоллагани.. эшишилиб туради. С. Сиёев, Ёруглик.*

2 Ҳамиша, ҳамма вақт, тинимсиз. *Тун-кун ишламоқ.* — Навоий ва Пушкин – устозлар Тарбиялар туну кун мени. Ҳ. Салоҳ, Чашма. *Сени ўйларман мангу, Сени ўйларман тун-кун. Тўлқин.*

ТУНЛАРИ 1 Тун с. 3-ш. кўпл. шакли. Ҳасанали кунларини томоқсиз, тунларини ўйқусиз кечира бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёз тунлари шу қадар дилбар..* Файратий.

2 рвш. Тун пайтларида. *Кунлари куйиб-нишиб ишлабаганидан тунлари қотиб ухлайди.* Т. Ашуроев, Оқ от. *Биринчи қаватдаги спорт залининг чироги тунлари ҳам алламаҳалгача ўймайди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ТУННЕЛЬ [ингл. tunnel < фр. tunnel – юмалоқ, бочкасимон гумбаз] Транспорт юриши, сув ўтиши ва б. мақсадларга мўлжаллаб төғ (ер) ёки сув остидан ўйиб очилган ўйл, ўтиш жойи. *Метрополитен туннели. Туннель қазимоқ.* — *Ўрмонзор ўйли худди төғ тагидан кесиб ишланган туннель ўйлга ўхшайди.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

ТУНОВ: тунов куни Яқинда, ўтган яқин кунларнинг бирида. *Шоир Ҳайдарнинг янги шеърлари тунов куни ёзувчилар ўртасида муҳокама қилинган эди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Меҳринисо ҳам тунов куни бир шода марвариди билан қўши билагузугини заргарликка олиб бориб, сотиб келди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТУНОВГИ шв. Тунов қунги, тунов қуни, яқында юз берган. *Туновги тўй. Туновги мажлис.* — Мен учун танинг ингратиб, туновгидай насиб бўлса келаман. «Гулихиромон».

ТУНОВИН шв. Тунов қунги, тунов қуни. Булар туновин Камта намозгоҳда ишларини тугатган экан. М. Сафаров, Сўқмоқдаги одамлар. Подшо бу сўзларни эшишиб, Гўрўғлининг оти эканини билиб, туновин харидор бўлган кўсани тутубиб олиб, зиндан қилди. «Далли».

ТУНУКА Том ёпиш ва б. мақсадлар учун маҳсус тайёрланган юпқа, тахта-тахта темир. *Оқ тунука. Рух тунука. Тунука чойнак. Тунука пеичка.* — Новвот она ишдан қайтиб келганда, Ўринжон ўзи ясаган уйчанинг устига тунука қўяётган эди. Ойдин, Ўзи монанд. Самандаров этигининг қўнжидан тунука қўтича чиқариб, маҳорка ўради. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

ТУНУКАЛИ Тунука билан ёпилган, тунука қопланган (том ҳақида). -Тошкентдаги ўйлардан чакка ўтмаса керак-а? — деб сўради у. -Ўтадиганлари ҳам бор. Лекин кўни тунукали ўйлар. — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАСОЗ 1 Томга тунука қоқувчи мутахассис; тунукачи. *Бу одам пора орқасидан олтита участка солган, еттинчисини қураётганда, тунукасоз билан уришиб қолиб, томдан ўиқилиб ўлган.* «Муштум».

2 Тунукадан турли асбоб-анжом ясовчи уста, тунука ишлари устаси; тунукачи. Кекса дехқон Юсуф ота образи оддий тунукасоз чол Ориф ота Юсуповга топширилди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмлари. Ҳа, ҳунарманд тунукасоз-темирчининг қўли калта бўлади. К. Яшин, Ҳамза.

ТУНУКАСОЗЛИК 1 Тунукасоз иши, касби. *Тунукасозлик қилмоқ. Тунукасозликни ўрганмоқ.*

2 Тунука ишларига оид, тунука ишлари бажариладиган. *У ерда сандиқсозлик, тунукасозлик дўйонлари бор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ТУНУКАЧИ айн. тунукасоз. Баланд том устида эмаклаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУНУКАЧИЛИК Тунукачи иши, касби. Тунукачиллик билан шугулланмоқ.

ТУНҚОТАР тар. Тунги қоровул, соқчи. Таниш қўнгироқларнинг товушини эшишган

тунқотар дарвозани очгач, кўзи мудҳиш воқеани кўрди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Тошмачитга етай деганларида, рўтарадан ёнига қилич осиб, қўлига гаврон ушлаган тунқотар чиқди.* С. Сиёев, Аваз.

ТУНҚОТМОҚ фольк. Кечаси билан сергак, бедор бўлмоқ, ухламай чиқмоқ; тунда қоровуллик қилмоқ. *Равшанбек тунлар тунқотиб ўйл тортиди.* «Равшан».

ТУП Ўсимлик ёки дарахтнинг ҳар бир донаси. Бир туп дарахт. Ўн туп олма кўчати. *Ғўзанинг тупи.* — Салкам миллион туп дарахти бор Тошкентда нима кўп, серсоя жойлар кўп. П. Қодиров, Уч илдиз. [Фарғонанинг] Ҳар туп мевасидан бол томади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Экиннинг тупини кўриб, ҳосилини аниқла. «Қанотли сўзлар».

Туп қўйиб, палак ёзмоқ (ёки отмоқ) қ. палак I.

ТУПИК [р. тупой — «тўмтоқ, боши, учи йўқ; боши берк» с. дан] Боши берк кўча ёки йўл. «Инспектор» ишнинг ўнғай кўяётганлигидан бениҳоя хурсанд ҳолда иккинчи тунпидаги иккинчи эшикни тақиллатди. С. Искандаров, Товламачи.

ТУПКА: (бир) тупканинг тагида ёки бир тупкада Жуда ҳам узоқ, чекка жойда. Ўни бир тупканинг тагида экан. — Хўжабековни тупканинг тагидан бўлса ҳам топиб келамиз.. Ҳалқ олдида ҳисобот берсин! С. Анорбоев, Оқсой. Ёнимда юриш отангга буюрмовди, сен ҳам мени ташлаб, укалагирингнинг кўзларини жавдиратиб, бир тупкада юрсанг, мен куймай ким куйсин! Н. Ёкубов, Ҳаёлимдаги қиз.

ТУПЛАМОҚ айн. тупурмоқ. Балгам тупламоқ. Оғиздаги носвойни туплаб ташламоқ. — Элликбоши.. лой ва қон аралаш туплайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУППА 1 Суюқ ош учун утрага нисбатан энлироқ қилиб тайёрланадиган узма ёки кесма хамир. *Уврага уқувинг ўйқ, паловни ланж қиласан, сомсани ёполмайсан, туппани кесолмайсан.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Шундай хамир солиб пиширилган суюқ ош. Бир ой ўтмай, қавм-қариндошларининг ҳам зиёфатлари ниҳоясига етиб, бева онасининг туппасига қаноат этишга мажбур бўлиб қолди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТУППАК с. т. Лой соққани пуллаб куш отиш учун маҳсус ясалган қамиш най.

Туппак билан чумчук отмоқ. ■ [Овчи] Албатта, ёввойи тўнгиз овлаш учун қўлига қиригй ёки туппак кўтариб чиқмайди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТУППАКЧИ Туппак отувчи. Мўмин туппакчи асли овчи эди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ТУПРОҚ 1 Ернинг ковлаш, чопиш, ҳайдаш, эзилиш ва ш.к. натижасида ҳосил бўлган юмшоқ қисми, қатлами. Бир ҳовуч тупроқ. Тупроқ уюми. Ўрани тупроқ билан кўмиб ташламоқ. Тупроқ олсанг, олтин бўлсин. Мақол. ■ Чуқурликлардан иргитилаётган тупроқ окопларнинг чап қирғоқларида тоб бўлиб кўтарилоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бўсағани тўрт энлик тупроқ қоплаган. С. Сиёев. Ёруғлик.

2 Ер қобигининг ўсимлик ризқ олиб ўсадиган устки қатлами; ер. Қора тупроқ. Қумлоқ тупроқ. Тупроқ ҳаритаси. Тупроқ иқлим шароити. ■ Мирзачўлнинг тупроғи Бўлар ёшиликнинг бори, Тошар севги булоги, Тўлдириб дил жомимни. Ё. Мирзо. Шароитга қараб пайкалларга чигит суви бериляпти, чунки тупроқ қатламида нам анча камайиб қолди. Газетадан. Тупроқ – ҳосилнинг негизи, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг табиий шарт-шароитларидан ва ягона воситаларидан бири. «Фан ва турмуш».

3 Ўлган кишининг хоки; хок. [Курбон ота:] «Бир сиқим тупроғим бегона юртда қолиб кетмаса экан», деган ўйга борди. А. Қаҳдор, Тўй.

4 кўчма Маълум юрт, ўлка, мамлакатга қарашли ҳудуд. Ҳозирги Ўзбекистон тупроғига яшаган қадимиги ҳалқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза. Улар энди Мовароуннахр тупроғига эдилар. Бу рўйи замин дунёдаги энг гўзал ва энг муқаддас мамлакат эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

(Бу ернинг) тупроғи оғир Бу ерни ташлаб кетиш осон эмас, бу ерни ташлаб кетишга ҳеч кимнинг кўзи қиймайди. Тупроқ билан тенг қилмоқ Жуда пастга урмоқ, қадрқимматини ерга урмоқ. Мен ҳали келиб-келиб одамгарчилкни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотин-фуруш, қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми?! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қўшини ҳалқларга босқинлар уюштириди, ўзга юртларни вайрон этди; ўша ҳалқларнинг асрлар

давомида вужудга келтирган маданий бойликларини тупроқ билан тенг қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Тупроқдан ташқари Ўлмай, ҳаёт ҳолда. Яраларимнинг ҳаммаси ҳам унча оғир эмас, мана, тупроқдан ташқари юрибман. «Шарқ ўлдузи». Тупроққа топширмоқ Дафн этмоқ, қабрга қўймоқ. Ўғли Шодмонбекнинг Фарғона жангидан қайтмагани, уни ўз қўли билан тупроққа топширган Низомиддиннинг ҳам тупроққа қўшилиб кетгани ёмон из қолдирган бу усталар хонадонида анчадан бўён хафақонлик, мотамсаролик ҳукм сурарди. Мирмуҳсин, Меъмор. **Тупроғи совимасдан** Вафот этганига кўп вақт бўлмай. Қандай ота у. Ойимнинг тупроғи совимасдан чўри қизга ўйланадими? Ойбек, Танланган асарлар. **Тупроғи тортмоқ** Туғилиб ўсган (ўз) жойи ундумоқ, жалб қилмоқ. Бу ишлар – худонинг иши, ҳалоиқ. Ё тупроғим, нон-насибам тортганди, Элни ўифине, юринг, жовлиқ кетамиз. «Юсуф ва Аҳмад». **Тупроғи шу ердан олинган** Асли шу ернинг одами, шу ернинг ўзиники деган маънони қайд этади. -Дўсматов ўзимизни, – деди Сотволди, – Дўсматовнинг тупроғи шу ердан олинган. Ҳеч қаёққа кетолмайди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Тупроғини яламоқ** Маълум жой, ҳудудда кўп йиллар муқим бўлмоқ..ҳалқимнинг зулматли кечасида лоқал жинчироқ бўлармиканман, деб мадрасас тупроғини олти йилдан бери ялаб келдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУПРОҚШУНОС Тупроқшунослик бўйича мутахассис олим. Ўзбек тупроқшунослари. Тупроқшунос олим. ■ Экспедиция тарқибидаги тарихчи-археолог, тупроқшунос, табиатшунос ва ишчилар бор. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУПРОҚШУНОСЛИК Тупроқ, унинг тарқиби, турлари ва хусусиятларини ўрганадиган фан. Тупроқшунослик институти. ■ Тупроқ унумдорлигини ҳар томонлама пухта ўрганишга ҳамда қишлоқ хўжалиги фани ютуқлари асосида уни яхшилашга қаратилган тадбирларни ишлаб чиқиши – тупроқшуносликдаги асосий вазифалардан биридир. «Фан ва турмуш».

ТУПУК 1 Оғиз бўшлиғида сўлак безлари томонидан ишлаб чиқариладиган ва овқатни ҳазм қилиш учун хизмат қиладиган суюқлик. Тупук ютмоқ. ■ Овқат оғизда атала ҳолига келиб, тупук билан ара-

лашгандан кейин ошқозонга, ундан ичакка ўтади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шу суюқликнинг тупуриладиган бўлағи. Қаҳратон қиши. *Туп десангиз, тупугингиз музлайди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ТУПУКЛАМОҚ Тупук билан ҳўлламоқ. *Тупуклаб ёпиширмоқ. Иппинг учини тупуклаб эшишмоқ.*

ТУПУРИК кам қўлл. айн. тупук.

ТУПУРИКЛАМОҚ кам қўлл. айн. тупукламоқ.

ТУПУРМОҚ 1 Тупукни тил, лаб ёрдамида ташқарига ташламоқ, отмоқ. *Осмонга тупурсанг, бетингга тушар.* Мақол. — *Руқия унинг олдига келиб, бир туртди, газабига чидолмай, «чирт» этказиб ёнига тупурди..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Оғиздаги (оғизда тўпланган) қон, нос ва ш.к. ни ташқарига ташламоқ. *Оғиздаги носини тупуриб.. шимининг почасини шимаруб, кетмон билан ўртага тушди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадаҳшон. *Бектемир тупроқ остидан эмаклаб чиқди.* Оғиздан лой тупурди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Латофат ҳамон «қариқиз» ўтини тишлари билан кирсиллатиб узиб, тупуриб ташлар, олис қишилоқ ҳаётини эслатувчи қадрдан бир ис тиуяди димогида.* Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг.

ТУР 1 Белгилари, хоссалари, вазифаси ва ш.к. жиҳатдан умумий бўлган бир гуруҳ ёки бутунлик ташкил этган нарсалар, ҳодисаларнинг хили, нави, кўриниши. *Пойабзали турлари.* Газлама турлари. Спорт турлари. Қўшин тури (ҳарб). — *Хозирги вақтда ўрта Осиё ва Закавказъеда алойнинг дарахтсимон тури ерга экиб ўстиришмоқда.* «Саодат». Санъат турларининг ичда энг қийини рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Туризм ва экспурсия оммавий дам олишининг энг қизиқарли турларидан бирига айланмоқда.* Газетадан.

2 биол. Ўсимлик ва ҳайвонлар тизимида бирор туркумга мансуб, алоҳида сифатга эга бўлган шакл, тасниф бирлиги. *Уссури қобони — япон чўчқасининг бир тури.* — *Ирсият туфаъли узоқ эволюция давомида пайдо бўлган асосий структуралар ҳамма турларда сақланиб қолади.* «Фан ва турмуш».

3 Баъзи белги билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, «тарз», «ҳолат», «аҳвол» маъноларини билдиради. Элликбоши бир минут

қадар сукут қилиб, ҳалиги «икки оғиз» сўзни қай турда бошлиши ўлади-да, жилмайиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар. — *Бугун эрталаб домла бизнига келган эди, — деди Султонали жиiddий турда.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТУР II [фр. tour — айлана, доира; айланма ҳаракат; минора] Даврали спорт мусобақаларида бир қур ўйин. *Шахмат турнирининг учинчи тури.* — *Хоккей бўйича.. шарқий зонада қатнашаётган командаларнинг иккинчи давра биринчи тур учрашувлари ниҳоятда кескин кураш вазиятида ўтди.* Газетадан.

ТУРАНГИ, туронги Теракнинг тўқайларда, сув бўйларида ўсадиган бир тури. *Улар.. юлгун ва туронги чангалининг томирларини ковлаб, тракторларга йўл очардилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Отларни туронгиларга боғлаб, катта ҳовуз бўйига ўтдилар.* Э. Самандар, Тангри қудуғи. *Бир туронги тагига бориб тушдик..* Шундан кейин бу туронги ости бизнинг учрашадиган-ўтирадиган жойимиз бўлиб қолди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ТУРБАТ [а. تربت — ер, тупроқ; қабр, гўр, мақбара] 1 эск. кт. Тупроқ, ер. *Турбатимдин қон ютиб, лола унар.* Муаззамхон.

2 қўчма. Қабр, сафана, мақбара. *Шу турбатда истироҳат қилиб ётган Ҳўжаяубон ҳазратлари, — деб фаррош қабрни кўрсатибди.* С. Айний, Эсадаликлар.

ТУРБИНА [фр. turbine < лат. turbo, turbinis — қуюн, уюрма; шиддатли айланиш] Сув, буғ ёки газ кучи билан ишлайдиган двигатель. *Буғ турбинаси.* Газ турбинаси. Турбина заводи. — *Турбиналардан чиқиб келаётган ҳавонинг шиддати довул кучига эга.* Газетадан. ..буғ турбиналари ўрнига газ турбиналарини ишлатиш катта аҳамиятга эга бўлиб қолмоқда. Газетадан.

ТУРБИНАЛИ Турбинага эга бўлган, турбина ўрнатилган. *Буғ турбинали электростанция.*

ТУРБИНАЧИ Турбина ишлаб чиқарувчи ёки турбинага қаровчи мутахассис. Турбиначи слесарлар.

ТУРБОБУР [р. турбобур < лат. turbo — қуюн, уюрма + нем. Bohrer — бурғи] тех. Чуқур қудукларни (мас., газ, нефть қудукларини) бурғилайдиган гидравлик аппа-

рат; бурғи. *Тез орада Газободга турбобур ускуналари етиб келди.* И. Раҳим, Тақдир.

ТУРБОГЕНЕРАТОР [лот. *turbo* – қуон, уюрма + генератор] тех. Газ ёки буғ турбинасидан ҳаракат олиб, у билан бирга ишлайдиган электр генератор. *Реакторнинг иссиқлик алмаштиргичларида буғ вужудга келади ва у турбогенераторларни ҳаракатлантиради.* «Фан ва турмуш».

ТУРГАН-БИТГАНИ Бутун борлиғи, бутунлай. *Зайтун дараҳтининг турган-битгани* киши организми учун фойдали. Газетадан. *Кечаси ҳаммани эснатиб мажлис ўтказади.* *Турган-битгани халақит берши.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Бош инженер айтганидек, Ёқубжоннинг турган-битгани пай.* Н. Сафаров, *Жасоратнинг давоми.*

ТУРДОШ Бир турдаги, бир хилдаги, бир хил. *Турдош касбларни эгалламоқ.* — Уларни *[қадрларни]* малака ошириш учун турдош корхоналарга юборяпмиз. Газетадан.

Турдош от тлиш. Бир турдаги предметларнинг номини англатадиган отлар.

ТУРИБ-ТУРИБ 1 Кўп вақт тик қолиб, кўп вақт ўтказиб. *У остона олдида туриб-туриб, орқасига қайти.*

2 Орадан вақт ўтиб, баъзи-баъзида, тақрор ҳолда. *Унинг гаплари туриб-туриб менга аlam қиляпти.* — *Туриб-туриб беҳуда хаёллар чулғаб олади.* *Не машаққатлар билан борганимдан кейин,* [Муроджон] яхши қабул қиласа тузук. *Файратий,* Узокдаги ёр.

3 Кўп вақт фикр юритиб, ўйлаб-ўйлаб. *Мехмон саволларимга жавоб бермасдан, туриб-туриб, тўсатдан:* -Думли одамларни кўрганмисиз? – деди. «Гулдаста».

ТУРИЗМ [фр. *tourisme* < *tour* – айланиш, саир (саёҳат) қилиш] 1 Ҳам дунёни кўриш, билиш, ўрганиш, ҳам дам олиш мақсадида ташкил эдиладиган саир-саёҳат. *Ҳалқаро туризм.* — *Сахиъ қўёш, тинчлик ва саҳоват ўлқаси бўлган республикамизга жаҳоннинг турли мамлакатларидан кўплаб туризм ва саёҳат ишқибозлари келмоқдалар.* Газетадан. *Туризмнинг тобора ривожланаётганини эътиборга олиб, туристик поездлар маршрути янада кўпайтирилади.* «Фан ва турмуш».

2 спрт. Организмни жисмоний чиниқтириш мақсадида уюштириладиган жамоавий юришлар, сафарлар.

ТУРИСТ [фр. *touriste* – саёҳ] Туризм билан шуғулланувчи шахс; туристик саёҳат, юриш қатнашчиси. *Чет эллик туристлар.* — *Иигитали лола саилига бир неча кун тайёргарлик кўрди.* *Прокат* [ижара/дан палатка, ҳамто туристларнинг қозонтоворогини ҳам олиб келди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ТУРИСТИК Туризмга, туристларга оид. *Туристик саёҳат.* Туристик ўйлланма. — *Бўйстонлиқ туманидаги «Чимён» туристик мажмуаси ҳам қишики дам олиш мавсумини қизигин бошлади.* Газетадан. *Депонинг ишлаб чиқариш илғорлари Самарқанд-Бухоро туристик поездидаги ҳам мароқли сафар қилдилар.* Газетадан.

ТУРИШ 1 Турмоқ фл. ҳар. н. Қўшини қўйинидан эрта туришини ўрганади. Мақол. — *Гулнор.. оёқда туришга ожиз, тинкаси қўриған бир хаста каби, умидсизлик билан яна секингина ўтириди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Отабек бу хабарни совуққина эшишиб ўтириш ва фотиҳа ўқиб, туришга ҳозирланар эди.* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.*

2 Муайян ҳолат, вазият, аҳвол. *Бу туришда иш битмайди.* Шахмат ўйини шу туришда кечиктирилди. *Туришидан у сенга ўхшаб кетади.* — *Боядан бери густохона сўзларни бисёр айтган бўлса-да,* Авазнинг бу туриши хонга ёқди. С. Сиёев, *Ёруғлик.*

Туриш бермоқ Бардош бермоқ, чидаш бермоқ, чидаомоқ. *Бай-бай.. мен еган қаймоқларни ариқ қилиб оқизсангиз, ҳеч қандай тўғон туриш бермайди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун. Асло қочмай, беринг туриши, *Шердай бўй қилинглар* хуруш. «Юсуф ва Аҳмад».

ТУРИШ-ТУРМУШ Шахснинг ҳаёт тарзи, аҳволи. У [Сидикжон] Шароғатнинг қўйинини пуч ёнгоққа тўлғазмаслиги, туриш-турмушини кўрсатиш керак экани тўғрисида ўйлаганида, бу туриш-турмуш тифайли, оз бўлса-да, хижолат тортишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУРК 1 Туркия давлати асосий, туб аҳолисининг, миллатининг номи. *Турк халқи.* *Турк миллати (қ. турклар).*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб, оид. *Турк аёли.* *Турк тили.*

ТУРКИГЎЙ [туркий + ф. گۈي – сўзловчи, гапириувчи] эск. Туркий тилда ўқувчи ва ёзувчи. *Туркигўй шоир.*

ТУРКИЙ Турк этноси, унинг тили ва маданиятига оид (қ. **турклар 2**). *Туркий тиллар. Туркий халқлар.*

ТУРКИЙЛАР Жаҳондаги энг қадимий ва ийрик этнослардан бири (яна қ. **турклар 2**).

ТУРКИЙШУНОС [туркий + ф. شناس - ўрганувчи] Туркийшунослик бўйича мутахассис, олим.

ТУРКИЙШУНОСЛИК Туркий тилларда сўзлашувчи халқларнинг тиллари, этнографияси, тарихи, адабиёти, фольклори, маданиятини ўрганувчи гуманитар фанлар мажмуси.

ТУРКЛАР 1 Туркияниг асосий, туркий бўлган халқи.

2 Туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқларнинг умумий номи.

ТУРКМАН 1 Туркманистоннинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ ва миллат номи. *Туркман халқи. Туркман миллати* (қ. **туркманлар**).

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. *Туркман тили. Туркман маданияти.*

ТУРКМАНИ 1 Туркманларга хос, туркманларга оид. *Туркмани телпак. Туркмани чакмон.*

2 Майизнинг бир нави.

ТУРКМАНЛАР Туркманистоннинг асосий аҳолисини ташкил этувчи халқ; туркман халқи.

ТУРКМАНЧА 1 Туркманларга, туркман халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Туркманча рақс. Туркманча кийим.*

2 Туркман тили. *Сиз туркманча(ни) биласизми? Туркманча гапирмоқ.*

ТУРКОЛОГ Туркология мутахассиси, олим. яна қ. **туркийшунос**.

ТУРКОЛОГИК Туркийшуносликка оид. *Туркологик адабиёт. Туркологик тадқиқотлар.*

ТУРКОЛОГИЯ [туркий + юн. logos – фан, тушунча] қ. **туркийшунослик**.

ТУРКОНА 1 эск. Туркий тил ва адабиётига оид; туркий. *Туркона байт.* — *Келиннинг атрофида, орқасида келаётган гуруҳ-гуруҳ аёллар туркона расм билан «ёр-ёр» айтдилар.* Ойбек, Навоий.

2 Халқ табобатига оид; хонаки. *Туркона дори.* — *Отиналарнинг туркона эми тариқ-ча бўлсин отамга таъсир бермади.* Файратий, Ёшлигимсиз. *Яраш полвон кекса момоларнинг тилига кириб, хотинини туркона муолажа*

қилдирди. *Фойда чиқмади.* С. Сиёев, Отлик аёл.

ТУРКУМ 1 Тўда, тўп, гурух. *Бир туркум одамлар.* — Учинчи туркум фотихаонлар келгандан сўнг, маҳдум Анвар олдига киши юбориб, уни чақиритиб келишга мажбур бўлди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Ховли ўртасида оламни бошига кўтариб Улугбуви ийнлар, бир туркум хотинлар унинг атрофи-ни ўраган эди.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Бир-бирига боғлиқ бўлган, бир бутунни ташкил этган бир неча асар, маъруза ва ш.к.; давра, цикл. *Пахтакорлар ҳақидаги шеърлар туркуми.* Адабиёт назариясидан маърузалар туркуми. — *Сатирик журналис-тикада фельетонлар ва памфлетлар туркуми ҳам мавжуд бўлиб, улар ўз ҳажми ва имкониятлари билан повесть жанрига яқин туради.* «ЎТА».

3 биол. Ўсимлик ва ҳайвонлар тизимида бир неча оилани ўз ичига олган бўлинма. Чумчуксимон қушлар туркумининг қарга-симонлар оиласи. — Қадиргоч – чумчукси-монлар туркумига мансуб қуш. «Фан ва турмуш».

Сўз туркumlари тлиш. Сўзларнинг лексик-семантик, грамматик гурухлари. *Феъл туркуми. Сифат туркуми. Сўзларни туркумларга ажратмоқ.*

ТУРКУМЛАМОҚ 1 Тўп-тўп қилиб бўлмоқ, гурухларга ажратмоқ.

2 биол. Биологик белгисига кўра ўхшаш бўлган туркумларни белгиламоқ, ана шундай гурухларга ажратмоқ, бўлмоқ. *Балиқларни туркумламоқ.*

ТУРКЧА 1 Туркларга, турк халқига, унинг алифоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид (қ. **турклар 1**). *Туркча куй.* — *Домла эски муқовали туркча китобларни ихлос билан қўлтиқлаб юрувчи, ҳеч кимни менсимайдиган, кибр ва фитна Мирзажон Латифийни синфга бошлаб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Турк тили. *Туркча сўзлашмоқ.* — *Мен туркчага, у ўзбекчага сал-пал тушунадиган бўлиб қолган эдик.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Улар туркчага ўғириб, саводхонларга тарқатади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ТУРКЧИ эск. Пантуркизм тарафдори, пантуркист.

ТУРКЧИЛИК эск. айн. **пантуркизм.**

ТУРЛАМОҚ 1 Турли-туман, ранг-баранг қилмоқ, ҳар хил, хилма-хил қилмоқ. Экинларни жуда турлаб юборибсиз-ку!

2 Бир-бирига мослаб, уйгунлаштириб танламоқ, хилламоқ. - Осмон каби катта налакни хилма-хил ишак билан турлаб, уч ойда тикиб тугатармиканман? - ўз-ўзига шиврлади Зумрад. Ойбек, Улуг йўл.

3 тлиш. Сўзларни келишик қўшимчалари қўшиб ўзгартироқ. Отларни келишиклар билан турламоқ.

ТУРЛАННИШ 1 Турланмоқ 1 фл. ҳар. н. Ипакларнинг қуёшда турланиши.

2 Ҳар хил тусда кўриниш, товланиш.

3 тлиш. От, олмош ва отлашган сўзларнинг келишик қўшимчалари олиб ўзгариши. Отларнинг турланиши.

ТУРЛАНМОҚ 1 Турламоқ 1, 2 фл. мажҳ. н. Дўппининг гуллари жуда яхши турланнибди. Сирлар билан турланган қозиқларнинг бирига бева хотиннинг декчасидек бир салла илинган эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Зиёфат самимият билан чақирилганликдан, дастурхон қадрии меҳмонга маҳсус турланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳар хил тусда кўринмоқ; қиёфаси тез-тез ўзгармоқ. Ҳилма-хил чечаклар билан қопланган дала турланниб кўринарди. Табиатнинг қонуни - турланниб, тусланиб турниши бутун мавжудотга ҳаёт бағишилайди. Газетадан. У [Жаннат] бирон икки соат уч бор турланди: кийимлари беҳисоб эканлигини кимгадир кўрсатмоқчи бўларди. Мирмуҳсин, Умид. Ўқимаган одамга қийин бўлади. Ахир артист минг турланади-я. С. Кароматов, Ҳижрон.

3 Турламоқ 3 фл. ўзл. ва мажҳ. н. Отлар келишиклар билан турланади. От ўрнида қўлланган сифатлар кўплик, эгалик ва келишик қўшимчалари билан, худди отлардек, турлана беради. «Ўзбек тили» дарслиги.

ТУРЛИ 1 Белги-хусусияти, ҳолати, жойлашиш ўрни ва б. жиҳатлари билан ўзаро фарқланадиган, ҳар хил турга мансуб бўлган, ҳар хил. Турли ҳалқ вакиллари. Турли тилда сўзлашувчи кишилар. Турли овозлар. Турли китоблар. Турли таомлар. Турли мамлакат вакиллари. Турли соҳалар. Бойвачча ўзининг фарғоналик дўстлари билан бўлган ўтиришиларидан, ҳар турли зиёфатлардан сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар. Мамлакатимизнинг турли иқлимий зоналарида

ўсуви ўсимликлар турли вақтларда гуллайди. «Фан ва турмуш».

Бир турли 1) бир хил, доим бирдек бўлиб, ўзгармай турадиган. Бу ошхонада доим бир турли овқат бўлади. Қизлар ўзларининг бир турлигина сўрашишлари билан Кумуш ила кўриша бошладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) қандайдир бошқача; галати бир, ўзига хос бир; ажиб. Бу қизнинг ўзида хос бир турли фазилати бор эди. Отабек қизиқ ҳолатда қолди; бир турли титраб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсумбibi йўргалай кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Каби, сингари, ўхаш, янглиф. Илон тилли, яшин турли ханжарни, Обрў бер, деб хинча белга боғлади. «Равшан».

ТУРЛИ-ТУМАН Ҳилма-хил, ҳар хил. Турли-туман хаёлларга бормоқ. Бу чироқлар турли-туман эди: уларнинг ичидагатаси ҳам, кичиги ҳам, чақнаб тургани ҳам, хираси ҳам, оқи ҳам, қизғиши туседагиси ҳам бор эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишиб туради. Газетадан.

ТУРЛИЧА Турли усулда, турли равишида, турли йўл билан; ҳар хил. Бу масалани турлича ечиш мумкин. Бир гапни турлича тушунмоқ. Грейдернинг ёрдамчи куч сўраб берган телеграмма, радиограммаларига турлича ноаниқ жавоблар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳар хил миллат кишиларнинг одатлари, хислатлари турлича бўлса-да, душманга зарба беришига ишончим комил эди. Т. Рустамов, Мангут жасорат.

ТУРМА [р. тюрьма < т. турма – қамоқ] қ. қамоқхона, қамоқ. Турмага солмоқ. Турмага қамамоқ. Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Кудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУРМАК Ўраб ёки тугиб боғланган нарса; боғ, тутун. Оқ ҳарир кўйлакли, қора зулфининг турмаги ечилиб, елкаларига тушган паришин қиёфадаги қиз оёғи билан супалабидаги чувагини қидира бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТУРМАКЛАМОҚ 1 Ўраб ёки тугиб боғламоқ. Майдо-чўйда нарсаларимни турмак-

лаб, Тошкентга жўнайдиган поездга тушдим. М. Мухаммаджонов, Турмуш уринишлиари. Нимагадир орқасидан икки ўрим узун сочини бошига турмаклаб олди. С. Зуннунова, Узилган ип. У [Мунаввара] турмаклаб қўйилган дуррачасини ечиб, серкокил сочларини орқасига ташлади. Газетадан.

2 Этагини, барини кўтариб, белга боғламоқ, бар урмоқ. Сувчи яктагининг этагини белига турмаклаб олди. — ..устига Бухоронинг олабайроқ матосидан чопон кийиб, камар ўрнига чопонини турмаклаган мулламо бир зот бўлиб, бу киши яроқсиз [қуролсиз] эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУРМАЛОҚ кам. қўлл. Турмаклаб боғланмоқ, турмакланмоқ. Ҳаннаянинг сақчидай қора қуоқ сочи икки қубба қилиб бошига турмалган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ТУРМАЧИ с.т. Турма назоратчиси.

ТУРМИНЛАМОҚ қ. тамбаламоқ. — Опоч, — Карвон хотинига юмиоққина деди, — Мехмонларингизни кузатиб, эшикни турминлаб келинг, икки оғиз гап бор. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ТУРМОҚ 1 Оёқ узра тик вазиятда бўлмоқ. Оёқ учida турмоқ. Саф тортиб турмоқ. Кўча бошида турган йигит. Тиз чўкиб яшагандан тик туриб ўлган яхшироқ. Мажол. — [Йўлчи] Қўл қовуштиромади, қандайдир хомушлик, бепарволик билан жимгина турди. Ойбек, Танланган асарлар. Кирсан, Қўқонга кетган Қаюм понсад уч-тўрт йигити билан қушбегининг қаршисида турибди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бирор жой-макон, вақт, ҳолатда мавжуд бўлмоқ. Токчада турган соат. Кўча четтида турган машина. — Мадраса томи қиррасида туриб, пастандан пақирда арқон билан сув тортиб олаётган йигит.. гишт тарашилаб ўтирган кекса одамга ўзга тиљда бир нима деди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўқ отиши нуқталарида қоровул пулемётчилар турибди.. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бир ҳафта турган бўлсақ, ҳар куни олтмиши хонадондан дастурхон чиқади. «Ўзбекистон қўриклиари». Биз катта ишлар, улуғ ўзгаришлар арафасида турибмиз. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Аскарларимиз дадиши туриб, душманга талафот етказар эдилар. Газетадан. Бизнинг гапимизни икки қилмайсиз, нима хизмат бўлса, белни боғлаб шай турасиз. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Инсон қалбидан улуғ

ва савобли ишларни қилиш истаги борми, у тек туролмайди. Газетадан.

3 Бирор жой-маконда истиқомат қилмоқ, ҳаёт кечирмоқ; яшамоқ. Муллажон амаким бозорга шундай яқин Гулзоробод маҳалласида турадилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.. саксон учга кирган амакимиз борлар. Шаҳарда турадилар. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ваққос отанинг бу ўил қишлоқда иши кўп бўлгани учун Омил ҳам Нодирларницида турадиган бўлди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

4 Умр кўрмоқ, яшамоқ; яшаб кетмоқ. Дунё тургунча туринг. Шу аёл билан икки ўил турди. Тўнғич фарзанди турмади. — [Кумри] Боласи турмай-турмай, якка-ёлғиз арзандаси Турсунбойни, шамолни ҳам раво кўрмай, авайлаб боқиб катта қилди. С. Аҳмад, Уфқ.

5 Ўзи бирикиб келган сўз англатган жой, соҳа, вазифа ва ш.к. да ишлаш, шундай ишвазифани бажариш маъносини билдиради. Мудофаада турмоқ. Қоровул турмоқ. — Тишидан қараганда эски, кўрмисиз, лекин катта, сермол дўконда Мирзакаримбой билан Салимбойвачча турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Кутган ҳолда бўлмоқ, бўлиши, юз бериши, келиши умидида бўлмоқ, шу мақсадда ўзини тутмоқ. Бир оз турайлик-чи, зора келип қолса. Шунча турдик, яна сабр қилайлик-чи, ишишим юришиб қолар.

7 Ишлатилмай, сарфланмай, бузилмай, ўз мавжуд ҳолатида бўлмоқ; сақланмоқ. Юборган нарсаларинг ҳаммаси турибди. Қирқма қовун кўп туради. Картошка, сабзи каби маҳсулотлар маҳсус ўраларда яхши туради.

8 Навбатда, қаторда мавжуд бўлмоқ; бор бўлмоқ. Чорвадорларимиз олдида жуда муҳим вазифалар турибди. Газетадан. Бугунги кунда инсоният олдида ниҳоят муҳим муаммо турибди, у ҳам бўлса, Ер юзида тинчликни сақлаб қолиш. Газетадан. Сизларнинг олдингида дехқончиликларингизни ўйла қўйиб юбориш вазифаси туради. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

9 Ўзи бирикиб келган сўз англатган даржа, мавқе, қиймат ва ш.к. га эгаликни билдиради. [Ёрмат] Ҳаммасини тушунтириди: от, арава беш минг сўм туради. Ойбек, Танланган асарлар. Бизнинг жамиятимизда

инсон нурдек покиза, нондек азиз, у ҳар қандай бойликтан юқори туради. Газетадан.

10 Ётган, ўтирган ва ш.к. ҳолатдан гавдасини тик ҳолатга олмоқ, қаддини тикламоқ. У ваннада қанча ётгани билан дили равшан тортмаслигини билиб, ўрнидан турди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Шийлонда ўтирган Нодир бобосини кўриб, шошиб ўрнидан турди-ю, кўнгли бузилиб, салом беришният унумтди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

11 Ўйғониб, ўрнидан кўзғалмоқ, ўрнини тарқ этмоқ. Меъмор барвақт турит, уч шогирди билан бирга ташқари ҳовлида нонушта қилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталаб булбулларнинг хонишидан барвақт турит, узумзор, пахтазорларни айландик. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

12 кўчма Ҳаракатга келмоқ, кўзғалмоқ, кўтарилимоқ (шамол, чанг-тўзон ва ш.к. ҳақида). Кейин довул турди.. Мўйтанилар қоча бошлади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Шамол турди, чинор япроқларининг сояси титрай бошлади. Газетадан.

13 ёрд. фл. взф. Равишдошнинг -(и)б, -а/-й кўшимчали шакллари билан қўлланиб, етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг давомлилиги, вақтингчалик ҳаракат экани ва б. маъноларни билдиради. Қатнаб турмоқ. Сўраб турмоқ. Бақрайиб турмоқ. Ишлаб турмоқ. — Эшик очиқ бўлгани учун ичкаридан футбол комментаторининг узук-юлуқ овози эшитилиб турарди. Ф. Мусажонов, Нозик масала. Сартарошлиқ ёмон касб эмас. Оппоқ ҳалатларни кийиб, атири-упалар ҳиди бурқираб турган озода хонада ўтирасан. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Бир оз туриб Бир оздан сўнг, бирпас ўтиб. -Ўқимасанг, ўқимассан. — Кейин бир оз туриб сўрадилар: -Ҳайдавордими? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бориб турган қ. бормоқ. Қуракда турмайдиган қ. курак. Оёққа турмоқ 1) оёққа таянган ҳолда турмоқ, кўзғалиб тик турмоқ. У нутқини.. тугатгандга, бутун зал оёққа туриб, гулдурос қарсак чалди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) соғайиб қаддини ростламоқ, турадиган-юрадиган бўлмоқ. Ҳуррамов шифо жойларида узоқ даволаниб, оҳири оёққа турди. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. **Турган гап** Бирор иш, воқеа-ҳодисанинг сўзсиз юз бериши-бермаслигини, аниқлигини қайд этади. **Масъул лавозимдаги**

ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап. Газетадан.

Туриб олмоқ Бирор талаб, даъво ва ш.к. дан қайтмаслик, фақат ўшани ҳимоя қилмоқ. Бормайман, деб турит олди. — Мен [ўқимайман деб] сўзимда турит олдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. У ёқда турсин Фақат угина (унигина) эмас, ҳатто.. Кўрқоқ одам жангда ўзини ўйқотиб қўйши аён, ҳужум у ёқда турсин, ўзини ҳимоя қилишни ҳам унумтди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Меъмор..** ҳозир тунда Арк томон бориш у ёқда турсин, шаҳар кўчаларида юриш ҳам мушкул эканини тушунди. Мирмуҳсин, Меъмор. Қараб турмоқ (ёки ўтирмоқ) 1) синчилаб қарамоқ, разм солмоқ, тикилмоқ. -Қизиқ! — деди ҳоким чолга қараб турит. Унинг сўзи оҳангиди масҳаралаш ҳам бор эди. М. Исмоилий, Фарона т. о.; 2) бирор кимса ёки нарсага кўзқулоқ бўлиб турмоқ ёки парвариш қилмоқ. Мен болага қараб турдим, онаси нон ёнди.

— Саройда бирмунча молларимиз бўлар эди. [Ҳасанали] Саройда молларга қараб турадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 3) (асосан бўлишиз шаклда) Иш-машгулотиз ҳолда бўлмаслик, бирор нарса қилмай, жим ҳолатда бўлмаслик. Сиз уй солсангиз, мен ҳам қараб турмайман. — [Иўлчи:] Мен қараб турмадим: пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар; [Бой:] Биттаси манни? Биттаси Шоюнус карвонни? Ҳар кимнинг кармони ўзига мавзум. Аммо бизлар қараб турмаймиз, қўлдан келганча, хукуматга ёрдам берамиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қил устида турмоқ Жиддий хавф остида бўлмоқ, ҳалокат ёқасида бўлмоқ. Унинг ҳаёти қил устида турарди. О. Ёкубов, Диёнат.

ТУРМУШ 1 Инсоннинг, миллат ва ҳалқнинг яшаш, кун кечириш тарзи, кундалик ҳаёти. Ёрқин турмуш. Фаровон турмуш кечирмоқ. — Яхши ишласак, ўз турмушимиз фаровон, юрт обод бўлади. Ойбек, О. в. шабадалар. Турмуш қаттиқчилигини татиб писиган Ботирали дунёда мўъжиза бўлмаслигини яхши билади. Ҳ. Ғулом, Машъал. Ўрмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қултум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Умарали қисқа вақт ичиди ўз ҳаётида юз берган ўзгаришларни эслади, кейин Фозининг бетайин турмушини кўз олдига келтиради. И. Раҳим, Ихлос.

2 Бирор халқ, ижтимоий гуруҳ ва ш. к. га хос ҳаёт тарзи, урф-одатлар, расм-таомиллар мажмуи. Янги турмуш. ■ Гавҳарнинг қаршисида, боя ўзи ўйлагандек, олифта кийинишини яхши кўрадиган қиз эмас, кўпни кўрган, турмушнинг насту баланд сўқмоқларидан ўтиб келган инсон ўтирап эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Айб сизда ҳам эмас, эски турмушда. Эски турмушда хотинлар ҳар қанақа эркакдан тортинади, эркаклар ҳар қанақа хотинга тегишигиси келади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 флс. Жамиятнинг оддий ҳаёт шарт-шароитлари мажмуи, объектив реаллик. Турмуш онгни белгилайди. ■ Конунни турмушга сингдириб юборувчи асосий куч бизнинг ўқитувчиларимиздир. Газетадан.

4 с.т. Никоҳ асосида юзага келадиган ҳаёт, эр-хотинлик ҳолати, шу ҳолатдаги ҳаёти. Бегимхоннинг кўз олдидаги ҳарита эмас, Эрали жонланди. Қандай тотли эди уларнинг турмуши! И. Раҳим, Чин муҳаббат. У турмуши омонат эканини, қачондир оиласи бузилишини кўйдан кўнгли сезиб юрар, аммо бунчалик шарманда бўлишини ўйламаган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Турмуш(и) бузилмоқ Эр-хотинлик ҳолати ва шу ҳолатдаги ҳаёт барҳам топмоқ. Агар шундай ташлаб қўйила берса.. ўртага совуқчилик тушади, оқибатда турмушлари бузилади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Турмуш ўртоги** Эр-хотинлик ҳолатидаги шахснинг ҳар бири (эр ва хотин бир-бира-га нисбатан). Рустам ўйига ширакайф келди. Бир оздан сўнг турмуш ўртоги Шоҳис-та ҳам ишдан қайтди. Газетадан. **Турмуш қўлмоқ 1)** айн. **турмушга чиқмоқ**. Шу бола ўқсимасин, деб турмуш қўлмадим, нон за-водига кириб ишлаб, ўғлимни ўқитишига киришдим. «Муштум». 2) эр-хотинлик ҳолатида яшамоқ. Йигирма ўйл турмуш қилиб, бола кўрмадим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бироқ нағрангбоз Абдувоҳид Ҳуриҳон Сатторова билан ҳам силлиққина турмуш қилиб кета қолмади. «Муштум». **Турмуш қурмоқ** қ. **турмуш қўлмоқ**. Она ўйллик йигирма иккни ёшида бева қолиб, шу-шу турмуш қурмади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. **Турмуш қурганига** уч ўйл бўлибди-ю, ҳамон бу ўйга кўнишиб кетолмайди. Газетадан. **Турмушга чиқмоқ** Эркак билан оила қурмоқ; эрга тегмоқ. Қизларнинг эрки ўзида, севиб, синашиб тур-

мушга чиқишиади. «Гулдаста». Тўртинчи синғга ўтганимда, онам ўзи билан мактабда ишлайдиган ўқитувчига турмушга чиқди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

5 Кишининг бутун борлиғи, бўлган-тургани. Унинг турмуши шу.

ТУРМУШЛАМОҚ 1 Қайтариб белга қистирмоқ, бар урмоқ, турмакламоқ. Этак турмушлаб, ёнбошига бир муштлаб, ҳайёҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Ўраб, туғиб боғламоқ, сиқиб, ихчамлаб ўрамоқ. Ёғни бир қоғозга солиб, турмушлаб, липпамга қистирдим. Ф. Фулом, Шум бола.

ТУРНА Иссик ўлкаларда ботқоқлик ва кўлларда яшайдиган, оёғи, бўйни, тумшуғи узун, бошида тожи (сочи) бор кўчманчи куш. Аргимчоққа ўхшаб тизилишган турналар.. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўлкамизга навбаҳор элчилари – турналар ва қалдирғочлар учб кела бошладилар. Газетадан. Сочнинг оқариши инсонлар хусусиятидир, лекин турналарнинг қариган вақтида сочи-тожи кулрангликдан қораликка алмашади. Газетадан.

Турна қатор, турнақатор Қатор бўлиб тизилган, бирининг кетидан бири. Оғир юк машиналари турна қатор бўлиб тош-бетон тўйканлари – бари кўз олдимда. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар. Фақатгина уч ойда бир сув берадиган жўмрак бор. Бу ерда ҳам тогора кўтарған кишилар турна қатор тузилишиб туради. «Муштум». Мана шу овозадан сўнг ўйимизга турна қатор совчилар кела бошлади. Т. Жалолов, Олтин қафас.

ТУРНИК [фр. tourneur – айлантироқ, буромоқ] Икки устунга горизонтал ҳолатда ўрнатилган темир тўсиндан иборат гимнастика снаряди, мосламаси. Турникда гимнастика қилмоқ. ■ Мана чинакам болалик: озода ва ёргу синфларда ўқиши, мактаб саҳнида очиқ ҳавода физкультура машқлари қилиш, ёнгоқ олдидаги турникда осилиб, чархпалак бўлиш, шашка-шахмат ўйнаш, қўшиқлар айтши.. Мана болалик! П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУРНИКЕТ [фр. tournequet < tourner – айлантироқ, бурмоқ] Биноларнинг кириш жойларида, вестибюлларда ўрнатиладиган, ташриф буюрувчиларни битта-биттадан ўтказиш учун мўлжалланган, айланниб турдиган крест шакли металл тўсиқ, ғов.

ТУРНИР [нем. Turnier – рицарларнинг ҳарбий мусобақаси] Спортнинг шахмат, шашка, футбол ва ш.к. турларида қатнашувчиларнинг ҳар бири шахсий ёки жамоавий биринчилик учун маълум тартибда, барча қатнашувчилар билан бир ёки бир неча мартадан учрашадиган мусобақа. *Халқаро шахмат турнири. Турнир жадвали.* — Расмий мусобақалардан ташқари оила азволари ўртасида ҳам ҳар хил турнир, матчлар ўтказиб турлади. М. Муҳиддинов, Доналар мафтуни.

ТУРОБ 1 [а. تراب — чанг, гард; хок; туроқ, ер] эск. кт. Тупроқ; ер. *Хоҳшингча ўлмас эрса, коинот ўлсун туроб, Саргардон қон йигласун ҳам ерга кирсун офтоб.* Ҳабибий.

2 Туроб (эркаклар исми).

ТУРОҚ I кам қўлл. Турадиган жой, маскан. *Сокин-сафоли туроқ: Ўн икки булоқ! Жилдраган чашмалар Ўн икки сингли..* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ТУРОҚ II ад. Шеър мисраларида бўғинларнинг мисралар бўйича тақрорланиб келган муайян бўлаги, қисми. *Тўрт бўғинли туроқ.* — *Шеърда қоғия, вазн, туроқ деган нарсалар бўлиши керак. Маъно, мантиқ.. бўлиши керак.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. *Байт мисралари баъзан қоғиядош сўзлар воситасида санъаткорона иккига бўлинib, туроқ ҳосил қилиш орқали, байт оҳандорлиги, таъсирчанлиги ортирилади.. «ЎТА».*

ТУРОҚЛИ ад. Маълум туроқларга эга бўлган. *Тўрт туроқли шеър.*

ТУРП I Ҳосили қўкишроқ рангда бўладиган ва пиширилмай овқатга қўшиб ейиладиган сабзавот ўсимлиги. *Турпга сув қўймоқ.* — *Щўрни артиши учун.. сувни кўп талаб қиласидиган шолғом ва турп экиши энг яхши чора эмиш.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кекса темирчи чучук турп билан ош ейинши севарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Бу пайт.. графинда конъяк билан икки ликопча тўғралган турп қўйиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТУРП II Меванинг сиқиб суви ёки шираси олингандан кейин ҳосил бўлган қолдиги. *Узум турпи. Беҳи турпи.* — *Норматпаранг кўкнор ивитганда, турпини доим томга ташлар экан.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар. *Дарвоқе, [ананас] мевасидан шарбат*

олингандан, 20-25 процент турпи қолади. «Фан ва турмуш».

ТУРПТАРАШ Сабзи, турп, ошқовоқ ва ш.к. ни қириш, тараашлаш учун хизмат қиласидиган металл асбоб; қирғич. *Турптарашда сабзи қирмоқ.*

ТУРТИНИБ-СУРТИНИБ 1 У-бу нарсаларга урилиб, туртина-туртина. У [Нусратилла] туртиниб-суртиниб, деворларни ушлаб, қайси томонгадир юрди. А. Муҳтор, Опа-сингиллар. *Шермат ака одамларга туртиниб-суртиниб, олдинга ўтди.* М. Хайрулаев, Қўнгил.

2 Қийинчиликлар билан, қийналиб. *Туртиниб-суртиниб ўқимоқ.*

ТУРТИНМОҚ 1 **Туртмоқ 1** фл. ўзл. н. Қоронгидан стулга туртиниб кетдим. — *Поччамдан дастурхонни олиб, қоқиши учун гилоснинг ёнидан ўтмарманни, аллакимга туртиниб кетдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 қўчма Иш-фаолиятда қийинчиликка дуч келмоқ; қоқилмоқ. *Пахта ишида қуруқ практика билан иш кўрсанг, охир туртинасан, қоқиласан.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Сўнеги ўилларда у анча туртинди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУРТКИ 1 Унча қаттиқ, кучли бўлмаган қисқа, кескин зарб. *Ҳўқизга туртки, доноға ишора кифоя.* Мақол. — *Бир вақт у аллакимнинг турткисидан уйғониб кетди.* Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар. *Орқароқда қолган Витя аланглаб, одамларнинг турткиси ёқмай, қадам ташларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 қўчма Бирор иш, ҳаракат ва ш.к. нинг бошланиши, амалга ошиши, юзага чиқиши учун қўзғатувчи, ундовчи нарса, сабаб. *Бу фикрларни айтишимга олимлар даврасидаги сұхбат турткни бўлди.* Газетадан. Мен хаёлмидан дастлабки поэмаларимнинг яратилиши, унга сабаб бўлган воқеалар ва ёзилишига туртки бўлган одамларни ўтказа бошладим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

Туртки бермоқ Қўзғатувчи, ундовчи гапсўз, иш-ҳаракат ва ш.к. вазифасини ўтамоқ, қилмоқ. ..бирда мурувватпеша, бирда жоҳиликдан ўзини унутадиган Муҳаммад Раҳимхон [Авазнинг] ҳам шафқатини ўйғотар, ҳам нафратига туртки берарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 қўчма Кишини хўрловчи, таҳқирловчи ҳаракат. *Яна меҳнат, туртки, юпун, қиши куни*

ои. Ф. Фулом. Яна аввалги дўйку туртқио түхматга ўтиб, Кўча-кўйларда сизни зор ила ҳайрон қиласадир. Ҳамза.

Туртқи емоқ 1) туртқи тегмоқ, туртқига дучор бўлмоқ. Султонмурод қайнаган оломон ичида туртқи еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий; 2) хўрлик кўрмоқ, камситилмоқ, таҳқирланмоқ. Саломат қақшоқ ўғай она билан чиқшишолмади. Ҳар кун жсанжал, эшишмаган гапи, емаган турткиси қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУРТКИЛАМОҚ 1 Ҳадеб туртавермоқ, бетўхтов туртмоқ. Туртқилаб Ҳасанни ҳам подионинг олдига ҳайдаб келди. «Баҳром ва Гуландом». Ечиниб олишгач, уч оғайни бирбирини туртқилаб кулишар, қўшик айтаб, бесўнақай ўйинга тушишарди. Газетадан.

2 кўчма Камситувчи, ҳақоратловчи, хўрловчи гап-сўз, хатти-ҳаракатлар қилмоқ. Бу онанг ўғай. Агар туртқиласа, индамай бизникуига чиқиб келавер. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. Инсон зотини ҳеч камситиб, туртқилаб, иззат-нафсига тегма.. Газетадан.

ТУРТКИЧ тех. Двигателларнинг кланалари ва ш.к. га ҳаракат узатиб турувчи стержень, ўқ. *Кланан турткичи.*

ТУРТМОҚ 1 Гавда (тана)нинг бирор аъзоси (қисми) билан тегимоқ, тегмоқ. Туртиб юбормоқ. ■ Полвон одамларни итариб, туртиб ўтди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Тўрт кун аввал, эрталаб машина туртиб кетди.* О. Мўминов, Ҳиёбондаги уч учрашув.

2 Шундай ҳаракат – эътиборни тортувчи, ишора қилувчи, ундовчи белги сифатида. Қайрагоч тагидаги сўрида олдига чойнак қўйиб, ёлғиз ўзи хаёл сурид үтирган устани кўриб, ҳамроҳимни туртиб қўйдим. С. Аҳмад, Ҳазина. Аравакашнинг ички ҳолатини сезиб турган Бадиа чидаш туролмай, дарҳол отасини туртди: -Сув берайми, ота? Мирмуҳсин, Меъмор. -Қайтана га икки нонхўр камаяди, – деди Баёнқул aka ва этигининг учи билан оёғимни туртди. С. Сиёев, Ёруглик.

З кўчма Эътиборни тортувчи, огоҳлантирувчи гап-сўз, хатти-ҳаракат қилмоқ. Каримқул понсад ҳожини туртмак мақсадида: -Кенгашли иш тарқамас, деганлар. Ҳожи акамиз ўйлашиб жавоб берсинлар-чи, ахир! – деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йигилиш жойида ўтди.* У кишиларни анча туртиб, чангини қоқиб қўйди.. хотиржамликка

берилиб кетганларнинг кўзини очиб қўйди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси.

4 кўчма Ҳўрламоқ, камситмоқ, ерга урмоқ. Бирорни ноҳақ туртиш, ҳўрлаш ярамайди. Үргандан туртган ёмон. Мақол.

5 с. т. «Кетмоқ», «ўтмоқ», «қўймоқ» феъллари билан бирга келиб (бошқа нарсалар қаторида), «қайд қилмоқ», «таъкидламоқ» маъносини билдиради. Биз юқорида ҳам туртиб ўтган эдикки, Отабек на Юсуфбек ҳожига, на Ўзбек ойимга ва на Ҳасаналига Марғилондан тез қайтиб келиши сабабини айтмаган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.. бирор нарса ёзиши ниятлари бўлса, холамнинг ўзбек аёлларига мутлақо ёт бўлган мана шу ёввойилик одатларини ибрат учун қаламлари учида бир туртиб ўтсалар. Н. Сафаров, Ҳадиҷа Аҳророва.

Туртиб чиқмоқ Текис (тўғри) жойга, ҳолатга нисбатан бўртиб турмоқ, кўтарилиб турмоқ. Деворнинг туртиб чиққан жойлари.

■ Кулча юз, ёноқлари туртиб чиққан.. амирзода на Муҳаммад Тарагай ва на Бойсункурга ўшарди. Мирмуҳсин, Меъмор. У кишининг бурни андак узунроқ, энгаги олдинга туртиб чиққан.. сочи фатила-фатила бўлиб, елкасига тушган эди. Н. Аминов, Суварак.

ТУРУМ I (3-ш. бирл. турми ва туруми) Эшик табақасининг тепадаги ва осто надаги уяларга тушиб турадиган ва эшикнинг очилиб-ёпилишига имкон берадиган чиққиқ қисми. Унинг [Мунавварнинг] кўз олдидан.. очилганда туруми антиқа гийқиллайдиган пастаккина эски эшик, тоқиларини ис босгандан ката та уй бир-бир ўтди. С. Анорбоев, Мехр. Бой ота: -Ҳай-ҳай, қизим, эшикни очманг, бекорга турми едирилиб кетади, – дебди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

Эшикнинг турмини бузмоқ Такор ҳолда, қадами узилмай келавермоқ (бўй етган қизнинг уйига келувчилар, совчилар ҳақида). -Совчилар менинг дарвозамнинг турумини бузишяпти.., – деб қаттиқ изза қилди бизни. С. Нуров, Нарвон. *Не-не топармон-туртмармон ўигитлар эшигимизнинг турумини бузиб, ўтарга ўйл бермайди..* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ТУРУМ II: ётиб еганга турум тоғ чида-майди Ишламай-кучламай ётиб еяверсанг, ҳеч қандай жамғарма етмайди, деган маънодаги ибора. Болаларим, мендан хафа бўлманлар. Ётиб еганга турум тоғ ҳам чида-

майди. Пул устига тул келиб қўшилиб турмаса, ҳар қанча давлат ҳам дарров кетиб қолади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ТУРУМТОЙ Йиртқич қушлар туркумининг лочинсимонлар оиласига мансуб, ўрмон ва тоғли жойларда яшайдиган қуш. -*Майли*, булбуллар қаторида турумтойлар ҳам сайдай берсинглар. Буларни ҳам тингловчилар бор, — деди Амир Мўғул. Ойбек, Навоий.

ТУРУШ [ф. ترش — нордон, аччик] 1 Ачтиш, ошириш ёки кўпчиши воситаси (томизғи, ҳамиртуруш ва ш.к.).

2 Нордон, қимизак. *Туруши олма*.

ТУРФА [а. طرف — янгилик, камёблик; совға; қочирим, пичинг] Ажилиги билан кишини ҳайратга соладиган; ажойиб, ғалати. *Турфа савдолар бошима тушди, кетди ихтиёр, Воҳ, ўтарга ўхшади энди умр занжирда*. Ҳамза. *Шоирлар ҳайрон бўйманг, шоир халқи турфадир, Шеър олами бу оламнинг эвазига тұхфадир*. Э. Воҳидов.

ТУРШАК Данаги билан куритилган ўрик. *Қандак туршак. Туршак солмоқ*. — Зебихон патнисда нон, туршак олиб чиқиб, улар [мехмонлар] олдига қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. Алоқачи ҳам оғзига туршак солиб шимиб ўтирад, данагини қасир-қасир чақар, мағзини ерди. М. Муҳаммаджонов, Қаҳрамон изидан.

Туршак суви Туршакни сувда қайнатиб тайёрланадиган ичимлик. *Сайдла бир чеккада оғзи қулогигача етган квас сотовчилар.. туршак суви сотовчилар, нўхатшўракчилар ёш болаларнинг пулларини алдаб олмоқдалар*. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. —*ўрнидан турди-да, косадаги туршак сувидан икки-уч қошиқ ичди*. Газетадан.

ТУРҚ Ташқи қиёфа, авзо, важоҳат (асосан, салбий муносабат билан) *Турқи сувуқ одам*. *Турқини бузмай гапирмоқ*. *Турқи(нг) қурсин!* (қарғ.) *Турқингни ел есин!* (қарғ.). — *Турқи бузук әрқакларнинг «Ур уни [Ҳожарни]! У қишлоғимизга иснод келтириди!* деб худди ҳайвондек ўқирғанлари қулоқларим остида қайта янгради. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шу вақт буталар орасидан «кет!» деган ўйғон товуш эшишилди*. Бирдан итларнинг турқи ўзгарди-қолди. С. Анонбоев, Оқсой. Ширмонхон ҳовлига чиқди. Осмон юзини қоплаган турқи хунук булатларга ташвиши назар ташлади. С. Зуннунова, Олов. *Девор устида тур-*

ган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак қўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқтади: -Ху ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. -*Отинг ўқкур, — деди ичиди ўғай она Умидга тикилиб, — ҳали сен одам бўлиб қолдингми!* *Туришини қара,вой турқингни ел есин!* Мирмуҳсин, Умид.

ТУРҚ-АТВОР Ташқи қиёфа ва феъл-атвор, аҳвол. Қаёққа бораман, нима қиласман, қўлимдан нима иш келади? *Шу турқ-атвор билан кимга ҳам керакман?* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ТУРҒИЗМОҚ *Турмоқ* фл. орт. н. Анонхон камтирини сувяб турғизди.. офтобда сув келтириб берди. И. Раҳим, Ихлос.

Ётқизиб турғизмоқ Кимсага истаганча ўз хукмини ўтказмоқ, кимсани истаганча ўз амрига, хукмига бўйсундирмоқ. *Оёққа турғизмоқ* 1) ётган, ўтирган ёки йиқилган еридан турғизиб қўймоқ. *Ойсулувни даст кўтариб, оёққа турғизди-да, ердан пўстинни олиб, унинг устига ёди*. С. Анонбоев, Оқсой; 2) оёққа бостиримоқ, ўйлга солиб юриштириб юбормоқ. *Корхонани оёққа турғиздик*; 3) кўчма оёқлантиримоқ, бирор ишга бошламоқ. *Қўнгилга масали берувчи, одамни ҳамиша оёққа турғизувчи, ўйлатувчи, курашга чорловчи чигил жумбоқлар кўп бу дунёда*. С. Аҳмад, Уфқ.

ТУРҒУН 1 Бирор жойда доимий яшовчи, ўрнашиб қолган; муқим; *Шаҳарнинг турғун халқи*. — *Бир неча йил дарбадар умр кечириб.. ошазлиқ қилди, охри она қишилоги Аввала турғун бўлиб қолди*. К. Яшин, Ҳамза. Сен айтганча, куёвинг Тошкентдан иккинчи ўйланмасин-да, Кумушни қудаларинг олдига турғун қилиб юборайлик, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фурқат ватанида бўлолмай турғун, Донишдай, Воқифдай гамалам ютди*. Х. Расул.

2 *Ўзгармас бўлган, доимий, барқарор. Турғун мувозанат*. *Турғун ҳолат*. *Барча ташкилотларни турғун кадрлар билан таъминлаш*. — *Ҳаётда ҳеч нарса турғун бўлиб қолмаганидай, театрда ҳам кўп нарсалар ўзгарди*. С. Кароматов, Ҳижрон.

3 *Тўхтаб, туриб қолган, ҳаракат қилмайдиган; ҳаракатсиз; оқмас. Турғун сув*. — *У кўзларини ҳовуздаги турғун кўкимтирир сувга тикиб ўйлади*. Ойбек, Танланган асарлар.

4 *Турғун* (әрқаклар ва хотин-қизлар исми).

ТУРГУНЛАШМОҚ 1 Бирор жойда яшаб кетмоқ, ўрнашиб, муқим туриб қолмок. *Биз шаҳарда тургунлашиб қолдик.*

2 Турғун ҳолатта келмоқ, турғун ҳолат касб этмоқ.

ТУРГУНЛИК 1 Турғун ҳолат (қ. **турғун 1, 2, 3**). *Мувозанатнинг тургунлиги. Аҳолининг тургунлиги. Сувнинг тургунлиги. Иқтисодий тургунлик.* ■ Шоир [F. Гулом] бир ёқламаликка ва тургунликка қарши.. кескин кураш олиб борди. Ш. Рашидов, F. Гулом хотириаси. Замон нўй нарсани тез унумтириар. *Яъни тургунликдан ҳаёт ўч олар.* М. Шайхзода, Тошкентнома.

2 тар. Шўролар ҳукумати тарихида 20-аср 60-йилларидан бошланган, иқтисодий тушкунлик, ҳокимият тузилмаларидағи пораҳўрлик, маънавий-ахлоқий бузилиш ва шунга боғлиқ ҳолда жамиятнинг таназзулга юз тутиши билан характерланадиган давр. *Бу – шахсга сифиниши, тургунлик даврининг иллати.* М. Қўшжонов, Диidor.

ТУС 1 Нарсаларга хос бўлган ранг, ранг кўриниши. *Туси ўзгармоқ.* *Туси оқармоқ.* *Тусини ўйқотмоқ.* ■ Шунинг учун ёз кунлари маҳдумнинг бояғаси оқ, нимранг, ола-зангор, малла-ложувард ва бошқа тус калалакларнинг ялт-юлт учишлари билан алоҳида бир кўринишга киради. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Марзалардаги майса-гиёҳлар* бир хил рангда – олтин тусида товланади. Н. Аминов, Суварак. *Мардон Йўлчевич новча, юзи чўзинчоқ, туси ҳам Темиржоннинг чехрасидай тиниқ экан.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Одатда денгиз суви кўйкимтири рангли, бўлади.* Приморъеда эса денгизнинг суви темир зангининг тусини эслатади. Газетадан.

2 Ташки кўриниш; қиёфа. Замонлар ўзгаради, жойнинг ҳам туси ўзгаради. Й. Шамшаров, Тошқин. *Болаларнинг қий-чуви, хотинларнинг бақириб-чақиришлари* бу жимжит тўқайзорга маҳалла тусини бериб қўйди. С. Аҳмад, Уфқ. *Кизи шомода қайтганда, ҳовлида гард ҳам ўйқ, салқин, сув сепилган, ҳовлининг туси ўзгариб, чанг босиб ётган акаслар ҳам чехраси очилгандай эди.* С. Нуров, Нарвон. *Ҳомид мағрур тус билан Отабекка қиради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кувонч, қўшиқ ҳар ёнда, Оқ кантарлар осмонда Парвоз қиласи кўркам, Байрам тусида ўлкам.* Р. Бобоҷон.

Тус бермоқ Қандайdir тус пайдо қилмоқ, қандайdir тусга олмоқ, тусда ифодаламоқ, тус киритмоқ. *Юзига тушуниб бўлмайдиган аллақандай тус бериб, бир хўрсишиб қўйди-да, унга деди..* К. Яшин, Ҳамза. -*Наҳотки ўз жангчиларимизни унумтасак, – дея гапга тус берди Муҳаррам.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳар анорларки донаси чойнакдай, узумини кўтаролмай букилиб қолган ишкомлар, ёмби олтиндек сап-сариқ беҳилар бу боққа чинакам жаннат тусини берар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тус олмоқ* Қандайdir тус-қиёфа касб этмоқ; тусга кирмоқ. *Унинг ранги оқариб, важоҳати қўрқинчли тус олди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Пайкаллар этагини юваб оқаётган Қашқа суви қизгиш-сариқ тус олиб.. тол, жийдалар остигача тошган.* С. Нуров, Нарвон. *Астасекин муносабатларимиз бошқача тус ола бошлади.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Тусга кирмоқ* Қандайdir тус, қиёфа касб этмоқ, тус-қиёфага айланмоқ. *Ариқ ва анҳорлардаги сувлар шаффоғлигини ўйқотиб,mallaraнг тусга кирди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мурzin унинг назарида лаҳза сари юксалиб, ажойиб қаҳрамон тусига кириб бормоқда эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Нафис кийимлар билан ёш келин тусига кирган Ҳолжон.. дебраздан ўтган-кетгандарни томоша қилиб ўтириди.* Файратий, Довдираш.

ТУСАМОҚ Ихтиёр этмоқ; хоҳламоқ, истамоқ. *Йигитали қорни ниҳоятда очганини, кўнгли аччиқ кўй тусаётганини сезди.* Д. Нурий, Осмон устуни. *Узоқ ўйл босиб келдим, серқатиқ, аччиққина маставани кўнглим тусаб турган эди, чақирдим.* «Муштум». Беш йил ўқиб, унинг бирор марта пулдан қийналганини ёки кўнгли тусанган кийимини олиб киймаганини Аҳмад кўрмаган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Холи бўлишини, бир ўзи якка қолиб хаёл суриши кўнгли тусади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТУСЛАМОҚ таш. Феълларни шахс, сон ва замон кўшимиchalари ёрдамида ўзгартиromoқ.

ТУСЛАНМОҚ 1 Ҳар хил тус, рангда кўринмоқ, товланмоқ. *Товус патлари рангбаранг тусланади.* Атлас электр нурида ҳар хил бўлиб тусланади.

2 таш. Шахс, сон ва замонда ўзгармоқ (феъллар ҳақида).

ТУСМОЛ Аниқ билмаган ҳолда ўзича қилинган гумон; тахмин, чама. *Менинг тусмолимчада. Тусмол қилмоқ.* — Улар гап орасида *Фотимага яна кимларнинг жазманилиги..* ҳақида ўз шубҳа *ва тусмолларини гаплашилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ой ботиб, кеча қоронғилашиб қолган, жуда авайлаб, тусмол билан ҳаракат қиласиз.* Ф. Ғулом, Шум бола.

ТУСМОЛЛАМОҚ Тусмол-тахминга асосланмоқ, тусмол-тахмин асосида иш кўрмоқ; тусмол қилмоқ. *Қурбоннинг Кўктошга кетганини ўзи ҳам тусмоллаган эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Оқимнинг кучини, ўналишини тусмоллаш керак эди.* А. Мухтор, Чинор. *Ёдгор кўз ўнги қоронғилашиб-ю, бошини қўйи солганча, тусмоллаб юриб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ТУССИЗ Туси бўлмаган, туси, ранги йўқ; рангсиз. *Туссиз газ.* — *Бек эшикни очди. Қулмат унинг докадек туссиз юзига қараб кулади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

ТУСТОВУҚ Товуқлар зотига мансуб, патлари чиройли, асосан тўқайзорларда яшайдиган, овландиган қуш; қирғовул. *Тустовуқ қамишларнинг ичига кириб гойиб бўлди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Қадимда овчи қушлар билан тустовуқ, каклик ва бошқа паррандаларни овлаш кенг тарқалган эди.* «Фан ва турмуш».

ТУТ [а. توت — тут дарахти] 1 Барглари ипак қурти учун асосий озиқ бўладиган дарахт. *Ана боғлар-чорбоғлар.. Ана буталари қизғиши тутундай ҳавога ёйлиб турган катта тут.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мамнун бўлиб ипак қуртлари, Ўрмалар тут ятрокларида.* Ҳ. Пўлат.

2 Шу дарахтнинг истеъмол қилинадиган оқ, қора ёки қизил тусли тотли меваси. *Жувон бошидан рўмоли тушиб кетган, Сидиқжонга орқасини ўғириб, зўр иштаҳа билан тут териб емоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Тут майиз, тутмайиз Қуритилган тут меваси, куруқ тут. *Шу кеча унга [Кимсанга] бошпана бериб, нон, тут майиз, қурт, айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Тутдай тўкилмоқ* 1) қирилмоқ, қирилиб кетмоқ; маҳв бўлмоқ. *Душман аскарлари тутдай тўкилди;* 2) путурдан кетиб емирилмоқ, вайрон бўлмоқ. *Тутдай тўкилиб турган деворлар.* — *Кўз қамаштирувчи бу чаманзор ёнида тутдай тў-*

килиб турган икки уй бўлиб, буларнинг биринча — кунгайдагида Гулбодомларнинг.. сигури, унинг ёнидаги.. уйда эса, ўзлари туришарди. С. Кароматов, Бир томчи қон; 3) эскириб, тўзиб йиртилмоқ, йиртилиб (ситилиб) кетмоқ, йиртилиб тушмоқ (кийим ҳақида). *Кўйагим тутдай тўкилиб кетди.* Қўноқ тут Меваси ейилмайдиган оч қизил тут.

ТУТА I 1 Пахтадан ип йигириш учун тайёrlанган пилта.

2 Учи чақмоқда чўғлатиш учун мослаштирилган (учи куйдириб қорайтирилган) пахта ипи. *Уч кишилашиб чақмоқни тошга уриб, тутани ёмғирдан бекитиб, роса урингандаридан кейин, ниҳоят, аччиқ пахта тутуни димоғларига урилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ТУТА II Эрта баҳорда ўсадиган ўсимликнинг бир тури. *Лойхонада бадбўй, лекин чироили эртабаҳор ўсимлиги — туталар бир текис униб чиқди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ТУТАК Пахтадан қўлда ип йигиришда ишлатиладиган қовоқ найда.

ТУТАЛ ш. Ишониб бўлмайдиган нарса, гап; уйдирма. *Шаҳардаги ҳар ким унинг.. қизиқ ҳаракатларига ва тутал сўзларига қизиқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу хилдаги тутал, асқия, лутф сўзлар, ашула анчагача давом этди.* К. Яшин, Ҳамза.

ТУТАМ Нарсаларнинг тутамлаш ёки сикимлаш мумкин бўлган миқдори; панжанинг шунча миқдорни оладиган (тутадиган) ҳолати. *Бир тутам соч.* *Бир тутам пахта.* *Дангасанинг қўйруғи бир тутам.* Мақол. — *Робия хола бир тутам печак ўтни жўякка ташлаб, қўлларини қоққанчика, Ширмонхон қаршисига юрди.* С. Зуннунова, Олов. *Қўйлар кеча эрталаб охирги тутам хашиакни еб бўлишган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ёқуббек соқолини тутамига олиб, бир лаҳза ўйланиб турди-ю..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир тутам 1) бир тутам миқдордаги, бир тутамлашга лойиқ. *Бир тутам хашак.* — *Булар ҳам сизга!* — деди у бир тутам-бир тутам гул тутқазиб. Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) ингичка, нозик; озғин. [Аноранинг] *Ёш ниҳолдек бир тутам нозик қадди-қомати бошқалардан ажралиб турар.. кулганда қўнгироқдек жаранглайдиган овози ўтириш-*

га алоҳида бир файз багишлар эди. М. Ҳайруллаев, Тилла маржон; 3) жуда қисқа. Ёз кечалари бир тутам — қўз очиб юмгунча ўтиб кетади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ТУТАМЛАМОҚ Тутамга олмоқ. Сочини тутамламоқ. — Қовогини солиб, соқолини тутамлаб, гапга жимгина қулоқ солиб ўтирган уста: -Қани, бу ёққа юр, — деди [бангига]. О. Ёқубов, Ларза.

ТУТАМОҚ 1 Тутунланиб ёнмоқ, буруқсимоқ; тутун чиқармоқ. Печка тутаб кетяпти. Ҳўл ўтин тутайди, ёнмайди. — Тутаб ётган тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган бир девона бу мудҳии қоронғиликка қарши курашган каби гулхани ёндиришига тиришар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмаджон ўрнидан турди ва ҳануз тутамоқда бўлган қишлоқни кўрсатди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Ис, дуд чиқармоқ (ёғ, пилик ва ш.к. ҳақида). Қозонда ёғ тутай бошлади.

3 кўчма Тутақмоқ, тутақиб кетмоқ, қизишмоқ; ёнмоқ. Ҳайдарбой ич-ичидан тутаб кетди. Н. Фозилов, Оқим. Қиздан жавоб бўлмагач, Ойшахон баттар тутай бошлади: -Минг мартараб айтганман бу мегажинга, бир нимани тайинли қилиб қўйгин деб. А. Муҳиддин, Айбизз айбор.

ТУТАНМОҚ шв. Тутақмоқ, тутақишмоқ, қизишмоқ. У бирдан тутаниб кетди. — Гўрўлибекнинг бол Авазга «Раъйндан қайтгин!» деганида, Авазхон ўтдай ёниб, оловдад тутаниб, отасига қараб бир сўз айтгани. «Хушкелди».

ТУТАНОҚ I шв. Тутқаноқ, қуёнчиқ. Қизинг энди ўшанинг тутаноғини эшишиб, кўнгилсиз бўлиб тургандир-да. Ҳамза, Паранжи сирлари. Тағин унинг тутаноқ дарди.. бунинг устига ортиқча. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ТУТАНОҚ II Файрати ичига сифмайдиган, шўх. Елена тутаноқ дўстининг [Надянинг] озгина хатога йўл қўйғанлигини билса ҳам, юзига солиб, баттар куйдиргиси келмади. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ТУТАНОҚЛИК Тутаноқга хос хусусият, хатти-ҳаракатга эгалик. [Йигит-қизларнинг] Шу ғайратлари, шу тутаноқликлари бўлса, марра бизники, — деб қўйди Қодиржон. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТУТАНТИРИҚ 1 Ўт олдириб олиш учун хизмат қиладиган майдада тараша, пайраҳа ва ш.к.; тутатқи. Қуруқ тутантириқ. — [Афанди:] Қозонни осиб қарайдик, ўчоққа тутантириқ ўйқ. «Латифалар». У сув тўлдириб тайёрлаб қўйилган қумғон тагига олов ёқди. Ҳуашёр шогирдлари ҳамто тутантириқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан. Мирмуҳсин, Мельмор.

2 кўчма Бирор нарсанинг амалга ошувига, юришиб кетишига сабаб, омил. Бу учрашув тутантириқ бўлди. Устига чўп ташламаса, ўчиб қолади. Шуҳрат, Умр поғоналари. Тўғриғоғи, тутантириғини Умрзоқ ота тутатиби-ю, бу ёғини Бўтавойлар аланголатиби. Н. Фозилов, Диidor. Ўша спрэвкангиз тутантириқ бўлди-ю, ишим юришиб кетди. «Муштум».

Тутантириқ ҳам бўлмайди Жуда оз, кифоя қилмайди, урвоқ ҳам бўлмайди.

ТУТАТМОҚ 1 Тутамоқ фл. орт. н. Печкани тутатмоқ. — Орадан ярим соат ўтгандан кейин, полвон секин кўзини очиб.. бекнинг олдига бир сиким сомон тутатиб қўйишини сўради. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

Исириқ тутатмоқ қ. исириқ. -Шошилма, болам, — кампир тандир томонга югурди ва хокандозда исириқ тутатиб келди, Норматнинг бошидан айлантириди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ўт олдириб, ёндириб олмоқ; ёндириб олиб чекмоқ. Салимхон ҳозир келиб тугатган папироснинг ўтидан иккинчисини тутатиб, Сайдийни меҳмонларга танитди. А. Қаҳҳор, Сароб. Бектемир ёнида маҳорка тутатиб ўтирган ёшгина рус жангчини туртди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТУТАТҚИ I шв. Тутантириқ.

Тутатқи ҳам бўлмайди айн. тутантириқ ҳам бўлмайди қ. тутантириқ.

ТУТАТҚИ II этн. 1 Тутатилганда касаллик, фалокат ва ш. к. ни даф этувчи ёки керакли предмет, воқеа-ҳодисани юзага келтирувчи, ҳозирловчи нарса. Эзбички бериб, тутатқи тутатиб, бошингиздаги бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза. Эрмана мерган бир тутатқини тутатган экан, парининг отларидан бири пайдо бўлди. «Олтин бешик». Қиличкорага бир тутатқи бериб: -Қачон шуни тутатсангиз, биз тайёр бўламиз, — дебди. «Олтин бешик».

2 Тутатиладиган ҳар қандай хушбўй нарса ёки восита (мас., исирик).

ТУТАШ I Тутамоқ фл. ҳар. н. Самоварнинг туташи. Исирикнинг туташи.

ТУТАШ II Бир-бирига ёнма-ён уланган; туташган. Қошлари туташ. ■ Сайҳонлик тугаб, туташ боғлар кўринди. С. Сиёев, Ёргулик. Бир томонингиз – харсанглар макони, иккинчи томонингиз – уфққа туташ ям-яшил водий. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ТУТАШМОҚ I 1 Алангаланмоқ, аланга олмоқ.

2 кўчма Ёнмоқ, қўймоқ. Сиз ўзингизни тупроқ билан тенглаштироқчи бўлгансиз, лекин мен ҳозир Кумушга ҳам қаноатланмай, Олтингибди деб атамоқ фикрига тушдим.. Борлигум мұхаббатингиз алангаси билан туташгани ҳолда, завжангиз Отабек. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳеч ким менингдек кўймаган ҳажринг ўтига, эй санам, Танҳо туташдим мен ўзим, сўзона бўлдим соғиниб. Ҳамза.

3 фольк. Тутақмоқ, қизишмоқ. Жуда ҳам туташиб кетди Ҳакимхон. «Алпомиши». Арзирумдан экан асли злати, Туташган боладир – кўпдир ғайрати. «Нигор ва Замон».

ТУТАШМОҚ II 1 Туташ ҳолатда бўлмоқ. Бир-бирига туташиб кетган кичкина, тиниқ кўлчалар кўринди. С. Сиёев, Аваз. Бундан [дарёдан] қиқадиган сув билан мактаб участкасинигина эмас, унга туташган томорқа ерларни ҳам сугориш мумкин. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Шамол тоганинг ўйи бир томондан қирга туташ эди. С. Сиёев, Ёргулик. Адолатнинг юзи бирдан жисдийлаши. Қора қошлари туташиб, кўзларида газаб чақнади. С. Зуннунова, Гулхан.

2 кўчма Бир-бирига боғланган, пайванд. Тожибой ўзи камбагаллардан бўлса ҳам, томири Олахўжа маҳсум билан туташган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳаёлига ҳаёли туташ, қалбига қалби яқин одамларни кўрган сайнин Муборак ундан баттар узоқлашар, баттар орқага қараб кетар эди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ТУТАҚИШМОҚ I Тутақмоқ 2 фл. бирг. н.

2 айн. тутақмоқ 2. Сорахон «Шунча иш бўлган экан, мен қаерда эдим, доим уйдаманку», дейиш ўрнига тутақшишиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ТУТАҚМОҚ I кам қўлл. Тутаб, ўт олиб қизимоқ. -Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз

тутақсин! Пуф, пуф. Ўҳӯ, аҳ. Тутун жисгаримни ҳам титиб юборди! -Бас.. у ўтин ёнмайди, сараторн юзини кўрганда ҳам ёнмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Аччиғидан, газабдан ўта қизишмоқ, ўта дарғазаб бўлмоқ. Домла шу қадар дарғазаб бўлдики, азбаройи тутаққанидан кўзлари косасидан чиқиб кетаёди. Н. Мақсудий, Лайлутулқадр. Ваққос ота тутақиб кетганидан қалтишар, тили гапга келмасди. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

3 кўчма Ҳарорати кўтарилиб, аланга оташ бўлиб ёнмоқ. Иситмадан тутақиб кетяпман. ■ Буни эшишиб, азбаройи худо, тутақиб, иситмам чиқиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Юқори ҳарорат таъсирида жуда «кўйган» ҳолатда бўлмоқ. -Нега қичқирасиз, Адолат? Бирор ерга ўт кетибдими? -Ғўзага ўт кетибди; қаранг, тутақиб ётибди. И. Рахим, Чин мұхаббат.

ТУТГИЧ Тутиш учун хизмат қилувчи асбоб, нарса. Товуш тўлқинларини тутгич вазифасини ўтөвчи қулоқ супраси табобатда кашта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиетида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».

ТУТЗОР Фақат тут экилган ер, майдон. Ипакчилик учун.. тузилган шартномада беш гектар тутзор қилишини колхоз ўз устига олган. А. Қодирий, Обид кетмон.

ТУТИЛИШ I Тутилмоқ фл. ҳар. н. Жиноятчининг тутилиши. Деразаларга парда тутилиши лозим. Кўрна-ёстиқлар озода тутилиши керак.

2 астр. Осмон жисмларининг, хусусан, Ой ва Қуёшнинг бошқа самовий жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб, қисқа муддатга қоронғилашиш ҳодисаси. Ойнинг тутилиши. Қуёшнинг тутилишини кузатиш. ■ Аҳмад маҳдум белгилаган вақтда ойнинг юзида ҳеч бир тутилиши нишонаси қолмай, бутунлай очилди. С. Айний, Эсадаликлар.

ТУТИЛМАГАН I Тутилмоқ фл. сфш. Тутимаган идиш, асбоблар.

2 кўчма Фойдаланилмаган, ҳеч ким эшифтмаган, билмаган. Гуласал кулиши гапларни, тутимаган латифаларни кўп биларди. Ойбек, Улуғ йўл. Мен Фарғонанинг жуда кўп қўшиқларини билар эдим, бироқ устозим менга шундай тутимаганларини айтисб берганида, ҳалқ даҳосининг, унинг кўнгил хазинасининг нақадар бойлигини кўриб,

ҳайратда қолардим. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ТУТИЛМОҚ I Тутмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Жиноятчи кечада тутилди. Тутилган балиқларни пиширмоқ. Деразаларга парда тутилган эди. Курт тутилган хона. Ҳовли доим озода тутилди. Сир тутилган иш. Иш билан тутилиб қолмоқ. Назарда тутилган вазифалар. — Кўтарилии чанг-тўён, Куннинг юзи тутилди. «Ойсулув». Ҳамма ўша томонга юзланди. Чироқ тутилди. Ойбек, Танланган асарлар. Эшикдан келганди, қўлига ишқ сув тутилди.. тагига кўрпача тўшалди. «Муштум».

2 Дучор бўлмоқ, йўлиқмоқ. Ёмғирдан қутулиб, қорга тутилдим. — Ҳасанали «Кутулдим!» деган эди, яна тогдек қайғуга тутилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Гап-сўзини давом эттиrolмай қолмоқ; тили айланмай қолмоқ. Ҷўтон довдира, тутилиб қолди, оқаринқираб кетди. Нима дейшишини билмай, қўлидаги чақалоқни кўрсатди. А. Мухтор, Чинор. Раҳим Саидов нима жавоб қилишини билмай, тутилиб қолди. Шоғёр буни сезиб, хижолатликдан қутқарди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Жаноб тутилиб, лом-мим деёлмай қолди. У бир лаҳзадан сўнг қизариб, яна савол берди. Мирмуҳсин, Нуқра.

4 Гап-сўзида равонлик йўқолмоқ, тўхташлар, гўлдираш юз бермоқ. [Умарали:] Руғ тилини пича билиб қолдим; тутилиб бўлсада, гаплашадиган бўляпман. Ойбек, Улуғ йўл. Иброҳимов ҳеч тутилмаганидан кейин, кўзойнагини пешонасига сурди-да.. унинг афтига тикилди. У бирордан хурсанд бўлганида шундоқ қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қолоқ цех бошлиқлари бирин-кетин минбарга чиқиб, тутилиб-тутилиб ҳисоб бердилар. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг заҳри йўқ.

Тили тутилмоқ Тили гапга келмай қолмоқ, гапида тутилиш(лар) бўлмоқ, гапиролмай қолмоқ. -Уялмай қўя қол, ўғлим.. Раҳматлик.. — деган жойида ойимнинг тили тутилди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Сувонжоннинг тили тутилди. Беихтиёр дадаси кўз олдига келди. Томогига бир нима тиқилгандай бўлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ўртаниб гапираётган Бобурнинг тили тутилаётганидан табиб чолҳайратга тушиб, унга тикилиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 астар. Бошқа жисмлар ёки уларнинг сояси билан бекилиб қоронғилашиб қолмоқ (асосан Ой ва Қуёш ҳақида). Ой тутилган тун ҳали ҳам эсимда. — Кун тутилди, — деб шу чоқ мардум бор абзалини данғилатди. «Эрали ва Шерали».

6 кам қўлл. Ёрдамчи сўз вазифасида боғлама бўлиб келади; ҳисобланмоқ. Мавзур тутилади. — Иккинчи, Отабекка бу йўлда кўмакчи бўлиб юрган Марғилон фуқароси Мирзакарим қутидор ҳам шу жазога сазовор тутилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУТИМ қ. тутум. Шаҳрихоннинг иқлими ҳам, одамларининг тутими ҳам, улфатчилиги ҳам, шеърнарастлиги ҳам Қўқонга ўҳшайди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Одилжоннинг бошқа ҳар қандай хатти-ҳаракати Саодатга қилган муруввати.. олдида кечиримли, узрли эди. Бироқ бу найранги тутадиган тутимга тўғри келмасди. «Ёшлиқ».

ТУТИНМОҚ I 1 Тутмоқ I фл. ўзл. н. Ўқишидан қўл силтаб кетадиган оғир кунларни ҳам кўрди, аммо ҳамма вақт ўзини жар ёқасида ёлғиз кучли қўллари билангина тутиниб турган ҳис қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 (ж. к. билан) Бирор ишни бажара бошламоқ, бирор ишга киришмоқ. Ишга тутинмоқ. — Йўлчи қармоқни кўл бўйига сукуб, ўзи ҳашак ўнғиштиришига тутинди. Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида.. бурнига кўзойнагини қўндириб, ўқишига тутинди. «Шарқ юлдузи».

ТУТИНМОҚ II Кимса билан аҳдлашиб, қалин дўст, ўртоқ, томир бўлмоқ, қариндошдек муносабат боғламоқ. Ака-ука тутинмоқ. Дўст тутинмоқ. — Э-э-э, — деди Қурбон ота, — Ўрмонжон? Ўрмонжон менинг тутинган ўғлим-ку! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Маҳбубаҳон опам билан биз опасингил тутинганимиз. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Мутрибдек кишини биродар, оға тутиниб, Авазнинг ёруғ кунлари зиёда бўлди. С. Сиёев, Аваз.

ТУТМОҚ I Қўл билан ушламоқ, ушлаб турмоқ; тутинмоқ. Бир қўлда китоб, бир қўлда гулдаста тутиб турмоқ. Боланинг қўлидан тутмоқ. Отнинг жисловидан тутмоқ. Кўр тутганини қўймас, кар — эшигтганини. Мажол. — Темирчи уста қаҳҳу ғазаб билан ичкари кирди ва тикка бориб, Хайринисаннинг

куёви бўлмииш йигитнинг ёқасидан тутди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Гавҳар тоқати тоқ бўлиб, ўрнидан тура бошлаган эди, Талъат тирсагидан тутиб ўтқазди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Кетмон тутишга одатланган дагал қўллар игна ушлашга, қатим тортишга келишмаганидан диққати ошган Охун.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Овлаб, қувиб, изидан бориб ва ш. к. йўллар билан ушламоқ, ушлаб олмоқ, қўлга туширмоқ. Балиқ тутмоқ. Қуён тутиб олмоқ. Ўғрини тутмоқ. — Сайил ҳам сайил, саргардон ҳам сайил-да, домлажон. Ҳали кишик тутдикми, йўқми, ҳеч бўлмаса, шамоллаб келамиз-да. М. Мансуров, Ёмби. Агар Ҳамзани тутиб берсанг, ўғлинг Үмар полвонни рўйхатдан ўчирамиз. К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор нарсани илтифотан кимсага тақлиф қилмоқ, узатмоқ; фойдаланиш учун тўғриламоқ, бермоқ. Мехмонларга сочиқ тутмоқ. — Чол белбогидан носқовоғини олиб, ўтирганларга тутди. С. Аҳмад, Ҳукм. [Сулув] Ҳеч нарсага қарамай, сакраб туриб, ҳансираф қолган отасини юпатгиси, совуқ айрон тутиб, елкасини силағиси келарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Дуодан сўнг Отабек тўриқ ўргани чиқариб, қутидорга тутди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўстон қутичали атири олиб келиб, ойисига тутди. С. Зуннунова, Янги директор. Али мешкобчи яна мадраса қурилишига кириб, одамларга сув тутди. Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қўлидаги (ўзидаги) бирор нарсани бошқа нарсага тўғриламоқ, рўбарў ҳолга олмоқ. Ҳатни чироқ ёргуга тутиб ўқимоқ. Елкасини офтобга тутмоқ. — Отбоқар фонусни яна Бўтабойнинг юзига тутди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сенга ҳавас билан боқурман, рости, Ўлимга тик кўксин тутма олган зот. А. Орипов.

5 Кўчма Йўқ бўлиш, кетиш ва ш.к. дан сақлаб турмоқ. Ҳокимиятни тутиб турмоқ. Ўз позицияларини тутиб турмоқ. Жанғиличаримиз тепаликни тутиб туриш учун бутун воситаларни ишга солдилар. — Азамат.. комбатнинг.. мадад кучи етиб бореунча душманни тутиб туриш ҳақидаги фармонини Эргашевга айтди. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг туғилиши.

6 Бирор ҳолат, вазиятда сақламоқ, асрамоқ. Саидбобо негадир тили учida турган

гапни ютиб, сир тутди. Н. Сафаров, Оловли излар. Туғилган кун зиёфатига тақлиф қилиш шарт эмас. Ўша кунни эсида тутган яқинлари ўзлари боришаверади.. Р. Файзий, Ҷўлга баҳор келди. Итни занжирга боғлаб қўйгач, оч тутади дейишади. С. Нуров, Нар-вон.

7 кўчма Бирор нарсадан ўзини тиймоқ ёки бирор нарсани, воқеани юз беришдан тўхтатмоқ, босмоқ, ушламоқ. У кўзларига тўлган томчиларни базур тутиб жавоб берди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ўзини тутмоқ 1) ўзини босмоқ, тиймоқ; ўзини қўлга ола билмоқ. Йигидан ўзини тутмоқ. У қулгидан ўзини тутолмади. — Ўзими ни кулгидан тутолмай, ҳиринглаб кулиб юбордим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) ўзини бирор тарзда ушламоқ. Ўзини баланд тутмоқ. Ўзини кашталаардек тутмоқ. Ўзини тетик тутмоқ. — Ибодовнинг ўзини тутиши ҳайрон қолдирган эди уни. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. У ўзини имкони борича бепарво тутшишга ҳаракат қилди. Т. Ашурев, Оқ от; 3) ўзини эплаб қолмоқ, оёққа турмоқ. Эрталаб яна қонли урушлар бошланди. Аммо ҳалқ энди ўзини анча тутиб қолган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бобоқул ота ўзини тутиб олиб: -Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик оғатидан ҳам одамлар қириларди.. — деди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8 кўчма Идора қилмоқ, бошқармоқ. Рўзгор тутмоқ. — Яхши қилиб юртни тутди, Ким кам бўлса, йўл кўрсатди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

9 кўчма Ўз қўли остидаги, измидаги, қарамоғидаги кимсаларга қандайдир мунносабатда, муомалада бўлмоқ. Болани бўш тутиши ярамайди. Синглингни кафтингда тутсанг, онангни бошингда тут. Мақол. — Шариат хотинни қаттиқ тутиши керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча гафлатда қолишингизни пойлайди. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Ўзбек ойимнинг «Келинни хор тутар экан демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!» деб айтгани учун, Зайнаб ҳам тамом ишакларга кўмилиб ясанган, кеча эрга теккан янги келинлар суратига кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Бирор тарзда ишлатмоқ, фойдаланмоқ, қўлламоқ. Идиш-товоқни, кўрпа-

ёстикни тоза тутмоқ. Янги олиб келган тешани тутмоқ. — Лекин, — деди Самандаров қошиқни салмоқлаб, — ҳали ҳам мана бунақа қошиқ тутшии айб.. Бунга йўқчиликни важ қилиб бўлмайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

11 Парвариш қилмоқ, боқмоқ (пилла куртини). Мен, бешовларинг қурт тутинглар, бешта одам бўшасин, демоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

12 Ишлатиш, фойдаланиш учун ўз ихтиёрида, қарамоғида олиб турмоқ, сақламоқ. Қани иложи бўлса, битта одам тутмасдан, бутун ишни ўзим эплай олсан. Ойбек, Танланган асарлар.

13 Пардалаш, тўсиш, қоплаш ва ш.к. мақсадлар учун ўрнатмоқ, боғлаб, илиб ёки осиб қўймоқ. Пашиахона тутмоқ. Деразаларга парда тутмоқ. Этак тутиб, пахта термоқ. Дастрўмолни юзига тутиб ўйғламоқ. Эл оғзига элак тутиб бўлмас. Мақол. — Бахмал паранжили хотин чиммат тутган юзини Азим тажсанг томонга хиёл ўғирди-ю, бир-икки томоқ қириши билан киғояланди, жавоб бермади. М. Исмоилий, Фаргона т.о.

14 Кўпайиб, тарқалиб, ёйилиб ва ш.к. йўллар билан маълум жойни эгалламоқ, қоплаб олмоқ, босмоқ. Самоварнинг буғи уйни тутиб кетди. Кўй-эчқиларнинг маъраши кўчани тутган эди. — Йилқи, пода, сурувлар Дард кўрмай ўсса дейман, Тогу тошга сигишмай, Яйловни тутса дейман. Қ. Мұхаммадий. Кўнгироқдай товуши билан Гулсун ҳам қўшиқчига жўр бўлгандагина ҳамма ёқни одам тутиб кетганини кўрди. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Дўнан ака минбардан тушишлари билан, зални қарсак тутиб кетди. «Ўзбекистон қўриқлари». Даشتни тутиб ётган лолалар узоқда қолиб, гулларидан асаларилар бол эмаётган мевазор боғлар бошланди. «Гулдаста». Достоннинг овозаси оламни тутди. Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди.

15 Кўзимоқ, кўзиб қолмоқ, ҳуруж қилмоқ (одатда, инсон табиатида бўладиган турли хислатлар ҳақида). Отанинг тантилиги тутиб кетди. Унинг жазаваси тутди. Шўхлиги тутмоқ. — Ҳинднинг ҳам ҳиммати тутиб кетди, сарроф ҳалтадан битта беш сўмлик тилла олиб берди. Ф. Фулом, Шум бола. Гапинг рост бўлса, қани юр! Ёки дангасали-

гинг тутиб, ишлагинг келмаётидими? Газетадан.

16 Амал олмоқ, ўсмоқ, ривожланмоқ (янги кўчат ёки пайванд ҳақида). Боғон ўзи эккан ё улаган кўчати тутиб, бўй тортиб кетгунча, ҳар кун тагига неча марта келади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Онда-сонда кўчатлар ўтқазилган экан-у, кўпли тутмапти. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

17 Ёрдамчи феъл сифатида боғловчи вазифасида қўлланади; ҳисобламоқ. Парвозга шайланиб ночор пат урган Ярадор бургутга тутмагиз осон. У. Кўчқоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

18 Баъзи сўзлар билан қўлланганда, шу нарса эвазига бирор нарсага дучор бўлмоқ, унинг ҳақидан қутула олмаслик маъносини билдиради. — Уволи тутади демадингизлар-а, уволини ўйламадингизлар-а, — деди жавраб турган Зулхумор, юраги бўлмай нари кета бошлади. М. Мансуров, Ёмби. Сизни ўша норасидаларнинг кўз ёши тутмайдими? С. Сиёев, Ёруғлик. Беш боланинг уволи уради сен бекларни! Менинг бегуноҳ қоним тутади ҳаммангни! П. Қодиров, Юлдузи тунлар.

Аза тутмоқ қ. аза. Ғалаба куни тўйга айланган хонадонлар ҳам бўлди, яраси янгилиниб, қайта аза тутганлар ҳам. «Ўзбекистон қўриқлари». Бошини тутмоқ Бирор иш, ҳунар ва ш.к. билан машгул бўлмоқ, уни эгалламоқ, касб этмоқ. Бирор ишнинг бошини тутмоқ. — Бирон бошқа ҳунарнинг бошини тутса ҳам эплаб кетарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Ватан (ёки макон) тутмоқ Бирон ҳудуд ёки жойни яшаш жойи (ватан) қилиб олмоқ. Эрбўтаевлар оиласи ҳам яйдоқ ҷўлни ватан тутиб, меҳнатда донг тарашиб, ўзларидан кўпайишиб боришияти. «Ўзбекистон қўриқлари». Гапга тутмоқ Гапга солиб, савол-жавоблар билан банд қилмоқ. Ҳамма гапи ёлғон бўлмасин, ўртага олиб, гапга тутинг. «Юсуф ва Аҳмад». Тракторчи йигит ишга шошилганидан тоқатсизлана бошлади. Чол буни сезиб, ортиқча гапга тутмади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Дариф тутмоқ қ. дариф. Якка ва ягоналигинг ҳаққи.. мендек бир балоқаш гуноҳкор ожиза бандандан марҳаматингни дариф тутмагайсан.. К. Яшин, Ҳамза. Иш тутмоқ Мъалум сабаб, шартшароит ва ш.к. ни ҳисобга олган ҳолда иш қилмоқ, иш олиб бормоқ. Нега бир-биримизга

ёкишишимиз керак. Ёки бўлмаса, сизга яқин бўлган инсон кўнглига қараб иш тутши лозими? Газетадан. Йўл (ёки йўлини) тутмоқ Ишфаолиятда муайян бир йўлни танламоқ, шу йўлдан бормоқ. Шунинг учун у тилёгламалик йўлини тутди. Газетадан. Сендан сўнг колиб ҳам у қаримайди, У мангу ёшликнинг йўлини тутгандир. Шуҳрат, Ёшлигимнинг давоми. Кўз тутмоқ Келиши, учрашуви юз беришини интизорлик, иштиёқ билан кутмоқ. Кўз тутдим, кўзларим ниғорон бўлди. «Ёшлик». Темиржон, айиқча қайтиб кела-дигандай, унинг йўлига интизор кўз тутди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Кўзда тутмоқ Назар-эътиборида бўлмоқ, назарда тутмоқ. Келгуси вазифаларни кўзда тутмоқ. Ишади кийинчилекларни кўзда тутмоқ. ■ Бу гаплари билан қурилишдаги ишларни кўзда ту-таётганилигини Бароқов яхши тушунди. «Ўзбекистон қўриқлари». Сўроққа тутмоқ Узлуксиз сўроқ беришда давом этмоқ. Лекин у ерда сиз эмас, улар сизни сўроққа тут-масалар, деб кўрқаман. К. Яшин, Ҳамза. Тўпга (ёки ўққа) тутмоқ Кимса, нарса, жой томонга (устига) тўхтосиз тўп отмоқ, ўқ отмоқ, ўқ ёғдирмоқ. Кўпдан бери кутинган жсанг тонг маҳалида душман артиллериаси бизнинг позицияларимизни ниҳоятда қаттиқ тўпга тутши билан бошланиб кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Душман жангчиларимизни миномётдан ўққа тута бошлади. Газетадан. Этагини тутмоқ Раҳнамолигида иш тутмоқ, раҳнамолигига суюнмоқ. Омон бува Ёдгоров каби ингичка толали пахта усталари бор. Ана шуларнинг этагини тут. «Ўзбекистон қўриқлари». Юз тутмоқ қ. юз. Ўрин тутмоқ Мавқега эга бўлмоқ, аҳамият касб этмоқ. Улар ичida Шодмонов алоҳида ўрин тутади. «Ўзбекистон қўриқлари». Мехнат жамоаларида туғилаётган анъаналар орасида мусобақанинг такомиллашиб бора-ётган янги шакл ва усуллари алоҳида ўрин тутади. Газетадан. Қулоқ тутмоқ 1) эши-тишга диққатни қаратмоқ. Бирпас девор тагида тўхтаб, атрофга қулоқ тутшиди: жимлик ҳукмрон.. «Муштум»; 2) тингламоқ, эшиитмоқ. Акам томда қор куарар.. мен сандал ичига тиқилиб олиб, шифтдан келаётган курак овозига қулоқ тутиб ётар эдим. М. Мансуров, Ёмби.

ТУТОҚИШМОҚ 1 Тутоқмоқ фл. бирг. н. Бу аҳволдан йигитлар жуда тутоқшиди.

2 айн. тутоқмоқ. -Ҳали туғилмаган болани, ер еткур, дединг-а, — деди Туробжон борган саин тутоқшишиб. А. Қаҳҳор, Анор. **ТУТОҚМОҚ** айн. тутақмоқ. Ҳаёт Салтонбунинг сўзларидан тасалли топишга улгурмай, Мастон камтири унинг тутоқкан ўтини ловуллатди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Полиция эшиги берк; яшил ранг билан сирланган ёғоч панжаралар олдида тутоқкан ҳалқ қайнайди, ўигитлар, хотинлар панжарага ёпишиади. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагим тутоқиб кетди, сиз билан ичмоқчиман, қуйинг, раис. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ахир, бу ер, худди танда пайдо бўлган ёмон ярадай, кўм-кўк водий ўртасида қақшаб тутоқиб ётибди-ку.. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТУ-ТУ унд. с. Товуқларни чақиришда ишлатилади.

ТУТУМ Иш тутиш йўсини. Тутумлари жойида, истараси иссиқ, сўзамол бола оила аъзоларига ёқиб қолди. Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқлари. Бу ерда жуда қизиқ — Шаҳобиддиновнинг тутган тутуми Кўшоқов, Раҳимовларга, уларнико эса бошлиққа ёқмайди. Газетадан. Юзидан жон олувчи нимтабасум аримас, тутумидан оғир жисмоний меҳнатдан холи ўсгаллиги яқол сезилиб турарди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бола ўзга хонадонга бордими, ўша ернинг тутумини олади. Борига ҳам, ўғига ҳам қаноат қилади. Газетадан.

ТУТУН Бирор нарса ёнгандан, ҳавога ажralиб чиқадиган майдан зарралардан иборат газсимон моддалар мажмуи. *Папирос* тутуну. Ўй тутунга тўлди. Тутун осмонга кўтарилиб кетди. ■ Уйларнинг мўрисидан тутун чиқар буралиб. Уйғун. Бир вақтлар турли ранглар билан бўялган ўйнинг шифтлари оташданда ёқилган ўт тутунидан хирадонди. Ҳ. Шамс, Душман. Жиққа ҳўл ўтиш ёлғиз «пирс-пирс» қилиб, аччиқ заҳар тутун буруктиради. Ойбек, Танланган асарлар.

Тутун пули тар. Хонадон эгасидан яшаб турган жойи учун олинадиган солик. Ўзингни бос, Жаломбой, сени ҳеч ким ҳайдамайди. Онанга мен пул юбораман, майли, «тутун пули»ни тўласин. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. Тутун қайтармоқ дагл. Буюрилган, қилинган иш ёқмаслигини билдирувчи қўпол гап-сўз қилмоқ. Моллар, молхоналар жойидами? Яна Гавҳар пошиш,

уна бўлмапти, буна бўлмапти, деб тутун қайтариб юрмасин. «Муштум». Э, тузламай қуриб кет.. ўшанинг учун роса тутун қайтариб ётган экан-да. К. Яшин, Ҳамза. **Тутуни (осмонга) чиқмоқ** Жаҳли, газаби кўзғамоқ. -Ия, боятдан бери қулогингга танбур чертяпманни, — жсаҳл билан деди Остонақул, — шунга тутуним чиқиб ёниб ётибман-да. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема. **Фашистларнинг бева-бечораларга** бераётган мислсиз азобларини кўрганда, Ўринбойнинг тутуни осмонга чиқади. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТУТУНЛАНМОҚ кам қўлл. Тутун чиқармоқ, буруқсимоқ. **Самолёт** бирдан тутунланди-ю, ерга шўнгиди. — Узокда тутунланган ўрмонлар орқасидан самолётлар пайдо бўлди. Ойбек, Куёш қораймас.

ТУТУНЛИ Тутун чиқарадиган, тутаб турадиган, тутайдиган. **Тутунли** порох. **Тутунли** мўри.

ТУТУНМОҚ қ. **тутинмоқ**. У ўз хонасига кириб, каравотга чўзилди. Китоб олиб ўқишига тутунди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Раҳматулла] **Бу одам** билан қиёматлик дўст тутунган бўлиб, бири бўлмаса, бирининг томоғидан бир қултум мой ўтмас эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУТУНСИЗ Тутун чиқармайдиган, тутуни йўқ. **Тутунсиз** порох. **Тутунсиз** уй бўлмас, ёзиқсиз — ўйигит. Мақол. — Бирор қишилоққа ўт кетса, одамлар дарҳол воқиға бўладилар, ёнгин даф этилади. **Юрак ёнсачи?** Унсиз, тутунсиз лақقا чўғ бўлиб ёниб, кула га айланган диг оҳ-зорини эшиштубечи борми? С. Кароматов, Ҳижрон.

ТУТУРИҚ 1 Кимсанинг ўз сўзида, ваъдасида тура олиш хислати; лафз, бурд. **Тутуриги** йўқ одам. — **Нажотки**, кечагина техникага биркитилган болаларни яна қайтариб, тупроқ ишига қўйишига тўғри келса! Болалар олдида лафз, тутуриқ қоладими? А. Мухтор, Туғилиш. **Бир соатнинг ичиди** икки одамни иғвогарга чиқариб, яна сўзингиздан қайтиб ўтирасангиз, сизда тутуриқ борми ўзи? «Муштум».

2 Иш, гап-сўздаги қатъийлик, тайин. ..мен бу дунёдаги ишларинг бетутуриқ деб юрсам, охиратдаги ишларингда ҳам тутуриқ йўқ экан. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Отамнинг дарди оғир**, бавзи вақтлар иситма ора-

сида аллақандай тутуриги йўқ гапларни гапириб қўяди. Файратий, Менинг ёшлигим.

ТУТУРИҚЛИ Тутуриги, бурди бор; сўзида, лафзида турадиган; бурдли; тайинли. **Тутуриқли одам**. **Тутуриқли гап**.

ТУТУРИҚСИЗ Тутуриги, бурди йўқ; сўзида, лафзида турмайдиган, бебурд, бетайин, бемаъни. **Тутуриқсиз одам**. **Тутуриқсиз гап**. — Икки тутуриқсизни деб кўрпани куйдирмоқчимисан? А. Мухтор, Тонг билан учрашув. **Табибий хоннинг Фозий таҳаллуси** билан тутуриқсиз шеърлар битадиган жиияни **Сайд Фозий тўрага** ишора қилаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ТУТУРИҚСИЗЛИК Тутуриқсиз эканлик, тутуриқсизга хос хусусият, хатти-ҳаракат, қилиқ. **Мақсумжоннинг сўзидан қандайдир** бир тутуриқсизликнинг ҳиди буруқсаб турарди. Файратий, Довдираш. **Дўй уриш ва қўноллик ходимнинг.. ожизлигини, тутуриқсизлигини кўрсатади**. Газетадан. [Онахон] **Назокатнинг яна паранжи ёпиниб олиб, ўтакетган тутуриқсизлик қилганини эшиштагач, қаттиқ хафа бўлган** эди. А. Мухтор, Опасингилилар.

ТУТУҚ I 1 кам қўлл. Тутиб қўйилган; тутуқли. **Парда тутуқ дераза**.

2 эск. айн. **айриш белгиси** қ. **айриш**.

ТУТУҚ II шв. Дудук.

ТУТУҚ III шв. Чиммат, чачвон.

ТУТУҚЛИ Тутиб қўйилган, тутилган. **Ойналарда парда тутуқли** эди.

ТУТЧИЛИК Тут дарахти ўстириш, этишириш. **Ипак қурти** учун асосий озуқа базаси бўлган тутчилликка эътибор бермоқ.

ТУТҚА Даста, тутқич. Эшик тутқаси. — **Душаннинг отаси.. тутқаси ялтиллаб турган ҳассасини олиб, ўз хонасига кириб кетади**. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ТУТҚАЗМОҚ айн. **ушлатмоқ**. Ноиб отдан тушди. **Қамчисини этигининг қўнжига буқлаб тиқиб, жиловни Аматжонга тутқазди**. С. Сиёев, Аваз. **Машраб ҳали-ҳали эслайди**, Ашрафжон бир кун унинг қўлига аллақайси китобни тутқазиб, Барнога олиб бориб беришини илтимос қилди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ТУТҚАЛОҚ шв. Тутқаноқ, қуёнчиқ. **Соҳиблар миробага**: -Тутқалоги тутди имваччанинг, — деб кулди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТУТҚАНОҚ 1 тиб. Даврий равища түсатдан тутиб қоладиган, киши хушидан кетиб, акашак бўлиб қоладиган, бедаво асаб касаллиги; қуёңчиқ, эпилепсия. *Тутқаноги бор одам. Тутқаноқ касаллиги.* — Салим ваҳиманинг тутқаноги яна бошланди. Асаби жуда чатоқ экан боланинг. А. Мухтор, Чинор.

2 Шундай касалга йўлиқдан одам.

ТУТҚАНОҚЛИ Тутқаноқ касалига мубтало бўлган, тутқаноги бор. *Тутқаноқли бола.*

ТУТҚИ айн. тутқа.

ТУТҚИЗМОҚ қ. тутқазмоқ. *У кийимларини менга тутқизиб, сувга шўнгиди.* — Йўлчи ўтиргач, Шокир отанинг етим на-бирадарини.. ўниб, узумдан икки бошини уларнинг қўлига тутқизди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУТҚИЛАМОҚ с. т. Ушлаб тортавермоқ, тортқиламоқ. *Бола онасининг этагидан тутқиларди.*

ТУТҚИЧ 1 Нарсаларнинг қўл билан ушлаш учун хизмат қиладиган қисми, даста. *Дераза тутқичи.* — Паранжи-чачвон ёпинган аёллар деразаларни астагина силаб кўришар, ичкарига мўралаб, бўялган эшикнинг ялтироқ, чироили шиша тутқичларини авайлабгина ушлаб қўйишарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Турли нарсаларни қисиб тутиб турадиган буюм, қисқич. *Ювилган кийимларни тутқич билан тишлатмоқ.*

Тутқич бермоқ (кўпинча бўлишсиз шаклда) Ўзини туттириб қўймоқ. *Қуён тутқич бермай қочди.* — Куш ҳам итга тутқич бермай, яна пириллаб учди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ТУТҚИЧЛИ Тутқичи бор, тутқичга эга бўлган. *Үйнинг ўнг томонидаги оғир, попукли духоба парда.. шиша тутқичли бир эшикда ҳимарилган дарпарданинг узун этаклари солланиб турарди.* У. Исмоилов, Сайланма.

ТУТҚИЧСИЗ Тутқичи йўқ, тутқич ўрнатилмаган. *Тутқичсиз дераза.* — Ахир Тошкентдек шаҳри азимда қанча-қанча артель, корхоналар бўлса-ю, қурган иморатлари мизнинг деразалари тутқичсиз қолса.. «Муштум».

ТУТҚУН 1 Асир олинган, асирлик ҳолатидаги шахс; асир, банди. *Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, ҳалиги туркман.. яна тутқунлар қошида пайдо бўлди.* С. Айний,

Куллар. [Тоғамни] Тутқун қилиб олганлардан бири мен билан ўзлари орасида ўтган воқеани у ердагиларга айтиб берди. С. Айний, Эсдаликлар. *Фарзандим, ёлизим, ганимларга тутқун бўлиб қолмагин.* «Равшан». Бундан ортиқ жазо беришдан ўзини тийди, сабаб устод Қавом бошқа тутқун кишиларнинг қаҳрли кўзларидан ҳайикди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Эрки, ҳукуқи ўзида бўлмаган, ҳукуқи бирор ихтиёрида бўлган. *Сени кўрдим, ёдимга тушди Ёшигимда кўрган бир жувон.* Ўзи сухсур каби гўзал эди, Фақат тутқун, бағри тўла қон. Ўйғун. Биз балиқ овловчи, тутқун қуллармиз, *Не тутсак, хон томон дарҳол ўйлармиз.* С. Абдулла. [Зумрад] Шунча тутқун бўлишига қарамасдан, бу қизнинг қалбига муҳаббат олови аллақачон тушган эди. С. Зуннунова, Гулхан.

ТУТҚУНЛИК 1 Тутқун ҳолат. *Тутқунликдан.. қутқазилган Гулнорнинг қушдек учгиси келар, лекин бошидан кечган даҳшатли воқеалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асирикдаги ёки эрксиз, ҳақ-ҳукуқсиз шароитдаги ҳаёт; асорат. *Сенинг эркинг, ҳаққинг ўғирлаб, Иродонга занжир солган ким?* Эрк макони бўлган ўлкада Нечун қолдинг тутқунликда жим! Зулфия. *Унда /«Сайдинг қўя бер, сайдёд» да/ авторнинг тутқунлик ва қулликка қаршилиги, эркин ҳаётга интилиш орзулари ифодаланган.* «ЎТА».

ТУФ 1 унд. с. 1 Тупургандаги ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Насва /насиба/ тортиб келиб қолса Аҳмаджон, Ҳақ, тупф, деб тупуради юзингга.* «Юсуф ва Аҳмад».

2 этн. Кўз тегмасликни истаб айтиладиган сўз. *Анзират хола унинг боласига ҳаваси келиб, ўрнидан туриб, болани қўлига олди:* -Туф, ёмон кўздан сақла, мунча ҳам дўмбоқ, мунча ҳам оппоқ! А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Туф деб (ёки туфлаб) тутқомоқ Топганини йиғмоқ, тўпламоқ. -Нусратбек топганини туф деб тугаётган бўлса керак, — деди юзлари қип-қизил, думалоққина шериги уни қувватлаб. С. Нуров, Нарвон. *Юзига туф демоқ* (ёки туфламоқ) дағл. Ҳақорат ифодаси сифатида бетга қараб «туф» демоқ. *Сагирнинг ҳақи менга эмас, менинг ҳақим сагирга ўтмаса, юзимга туф денг..* П. Турсун. Ўқитувчи.

ТУФ II [итал. tufo < лот. tofus – ғовак тош] ғеол. Курилиш материали сифатида ёки бошқа мақсадларда ишлатиладиган ғовак, рангдор тоғ жинси (вулқон отилиши маҳсулни ёки иссиқ булоқ чўқиндиси сифатида ҳосил бўлади). Туф кўп асрлардан бўён фақат қурилиш материали ҳисобланар эди. Эндиликада эса бу тошдан оригинал газлама тайёрланмоқда. Газетадан.

ТУФАЙЛИ I [а. طفیلی – (бировнинг) ҳисобига, воситасида; сабаб, баҳона] 1 кўм. Сабабли, орқали. ■ Экзема организмода модда алмашинишининг бузилиши туфайли ҳам пайдо бўлиши мумкин. Газетадан. Ён қадоқ жўхори туфайли шу кўйга тушаман, деб Аваз сира ўйламаган эди. С. Сиёев, Аваз. Тұрмушдаги жамаки яхшиликлар, гўззалик ва фаронликлар инсон туфайлидир. Газетадан.

ТУФАЙЛИ II [а. طفیلی – чақирилмаган меҳмон, текинтомоқ] эск. Бирор ҳисобига кун кечириувчи, текинхўр, текинтомоқ шахс. Үндаи туфайлиларни битирмоқ керак эди. Ойбек, Навоий.

ТУФАЙЛИДАН с. т. айн. **туфайли 1.** Муштипар волидаи муҳтарамлар! Биз истиқ-лол туфайлидан ёргулек, рўшинолик кўрдик. Газетадан.

ТУФАНГ, тўфанг эск. Чақмоқтош ёрдамида отиладиган пилта милтиқ. Амир ўшанча тўп, туфанг, хазина ва дафина билан ҳеч бир иш қдолмаган эди.. С. Айний, Дохунда. Эшиганимга кўра, большевикларнинг тўплари, туфанглари ва фидойи аскарлари кўп эди. «Муштум».

ТУФДОН Тупуриш учун қўйилган маҳсус идиш. Туфдон, одатда, касалнинг бош томонида полга қўйилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш. *Мутриб оғир ўтмалиб, туфдонга тупурди.* С. Сиёев, Аваз.

ТУФДОНЛИ Туфдони бўлган, туфланидиган маҳсус қисми бор. Кунлардан бир куни Қарши ҳокими Бухоро амири Олимхон саройига мисдан ясалган туфдонни ажойиб дастшўй тұхфа қиласди. Газетадан.

ТУФЛАМОҚ 1 айн. **тупурмоқ 1, 2.** Сулеймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичдида, бирдан афти бурушиди, туфлагани жои излади, туфлади. А. Қаҳҳор, Муноғиқ. Кир бармоқларига туфлаб, бир-бираига ёпишган киприкларини ҳўлаб юмшатиб, зўрга очарди. С. Нуров, Нарвон.

3 «Туф» («туф-туф») демоқ. қ. туф I 2.

Кўкрагига (ёки қўксига) туфламоқ этн. Кўрқиб кетганда, бирор нарсанинг даф бўлишини тилаб ёки даф бўлганидан хурсандлик белгиси сифатида «туф» («туф-туф») демоқ (қ. туф 3). - Кайфим учиб кетди-я! – деди қори ва ёқасини катта очиб. кўкрагига уч марта туфлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.. кўрққанларидан дафдаф қалтираб, кўкракларига туфлаб, пастга туширишибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Уларнинг саломатлигини кўрган шогирд ўз қўксига туфлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Туфлаб тутмоқ айн. туф деб тутмоқ қ. туф. [Куёв] Ўта зиқналидан, ичадиган чойларини ҳам ўлчаб берадиган бўлди, тийинларни туфлаб туғуди. Ш. Гуломов, Саҳрова.

ТУФЛИ [қад. нем. tuffele, голл. tuffel – бошмоқ < юн. pantophelle – таглиги пўкадан бўлган сандалет] Тўпиқдан паст оёқ кийими. Баланд пошнали туфли. Амиркон туфли. Туфли киймоқ. ■ Қабулга келган қиз шинамгина туфлисингин баланд пошналарини тақиллатиб, стул олдига юриб келди-да, атлас кўйлагининг этакларини астагина ўғишишириб, ноз билан стулга ўтириди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТУФ-ТУФ Туф I с. такр. - Кўй кўриб, бундақангисини кўрган эмасман! Елкасигача нақ ёғ бўлиб кетибди, йўлда қўзланган бўлмасин, туф-туф! – деди хотин. С. Абдулла, Соялар.

ТУХМАК I [ф. تھماک – насл, авлод, уруғ; уруғдон] тиб. Кўзга қон қуилиши, кўзнинг қизариши билан характерланадиган касаллик.

ТУХМАК II Воҳаларда ўсадиган оч сарқиҳушибўй гулли ўсимлик (дараҳт, бута ёки кўп йиллик ўсимлик).

ТУХУМ [ф. تھم – уруғ, тухум; авлод, насл; сперма] 1 Үргочи парранда, тошбақа ва б. баъзи ҳайвонларнинг бола очиш учун қўядиган, қобиқ билан ўралган жинсий юмуртқаси ва шу нарса – таркибида барча озиқ моддаларига эга бўлган таом маҳсулоти сифатида. Товуқнинг тухуми. Ўрдакнинг тухуми. Тухум қилмоқ. Қовурилган тухум. Тухум ўтмоқ.

Анқонинг тухуми қ. анқо. Нимасини суриштирасиз, мулла ака, хўжайинлар орасидан этақага келадиганини қидириши анқонинг тухумини қидириши билан баробар экан.. Ойбек, Танланган асарлар. Тухум босмоқ I)

тухум қилиш учун мояқ устида ўтиromoқ. Бундан роса ўн ишл бурун мана шу болохонадаги қазноқда тухум босиб ётган фаранги товуқ бирданыга қоқолаб, том орқасига – Собиржон қориникига учиб тушди. А. Қаҳ-хор, Күшчинор чироқлари; 2) жўжа очиш учун маълум вақт тухумларга бағрини бериб ётмоқ. Сўрининг бурчагига ин қурган мусичанинг тухум босиб ётганини кузатди. Газетадан; 3) кўчма ҳеч бир иш қилмай, уйдан эшикка чиқмай ётмоқ, лоқайд юра-вермоқ. Раҳим тагин четга суриларди, балки яна чакагини боғлаб, уйда тухум босиб қоларди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Тухум бостиromoқ Жўжа очиб чиқарсин учун, курк бўлган товуқнинг остига тухум кўймоқ. Комилжон бостирган тухумлар жўжаса бўлмай, налагда чиқиб қолдими? И. Раҳим, Ихлос. Тухум очмоқ Тухум босиб ётиб, жўжа чиқармоқ. Тухум уриштиromoқ (ёки ўйнамоқ) Пишган тухумларни бир-бирига уриб, кимники синмай қолишига ўйнамоқ. Икки ариқнинг атрофига чоийхоналар очиларди.. Қиморбозлик бўларди, мозорлардан шайх ва қаландарлар келарди.. тухум ўйнашарди, сўнгра мастбозлик. И. Раҳим, Ихлос. Тухумга кирмоқ Тухум қила бошламоқ. Товуғимиз тухумга кириб қолди. Тухумдан чиқмоқ 1) тухум қилмай кўймоқ; 2) тухумни ёриб чиқмоқ, жўжаламоқ. Тухуми оғзига келмоқ (ёки тиқилмоқ) Жуда зиқ, танг аҳвонда қолмоқ. Охир тухум оғзига келганда, «ҳа бўл, ҳа бўл»га тушиб, шўр ернинг ярмини ҳам ювол-мадик. «Муштум».

2 биол. Жинсий ҳужайра. Тухум ўёли. Тухум ҳужайраси.

3 бот. Ург. Ошқовоқнинг тухуми.

4 кўчма Насл, авлод, зурриёт, зот. Тухуми қуриган ҳайвонлар. — Кўк қурт! Ёмон оғнат. Гўзанинг заволи. Тезда тухум-тухумини қуритиш керак. Р. Азизхужаев, Яшил чайла. Ўлсам ўлайин, одам тухумидан қўрқмайман. «Ойсулов».

Тухми одам (ёки инсон) Одам зоти. Султоним, бир кун бўлган одам, бир кун ўлади, тухми одам бошида шу савдо бор. «Гулихиромон». Тухумини қуритмоқ (ёки қирмоқ) Бутунлай иўқ қилмоқ. Агарда нажотимиз қичпоқ тухумини қуритишда бўлса, мени ҳам оссинлар! А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Давлатёр] фифон чекаётур: -Сени

ўлдирганнинг тухумини қираман, акажоним! П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Умуман, юзага келтирувчи нарса, ургу. Агар сиз нафси замрга қарасангиз, икки ҳалқни бир-бирига совуқ кўрсатиб, адоват тухумини сочиб келувчи бир нечагина одам бор.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТУХУМБАРАК шв. Ҳамир ичига тухум солиб, қайнатиб пишириладиган овқат тури.

ТУХУМДОН [ф. تەخەمدان – тухум турадиган, ҳосил бўладиган жой] анат. Аёлларда, ургочи ҳайвон ва жониворларда тухум ҳужайраси ҳосил бўладиган, жуфт ҳолдаги жинсий без; оналик (урғочилик) бези. Ҳомиланинг ривожланиши жараёни тухумдонда ургуланиши билан бошланади. «Фан ва турмуш».

ТУХУМЛАМОҚ шв. Тухум қилмоқ, тухум кўймоқ.

ТУХУМСИМОН Тухумга ўхшаш, кўринишдан тухумни эслатадиган. Тухумсимон тоши. Тухумсимон барглар.

ТУХУМХҮР [ф. تەخەم خۇر – тухум еювчи] 1 Тухум ейишни яхши кўрадиган. Тухумхўр бола.

2 зоол. Ўз тухумларини бошқа ҳашаротларнинг тухумлари ичига қўядиган ҳашарот, уруғхўр.

ТУШ I Уйқуда вужудга келадиган субъектив психик ҳодиса, жараён; уйқуда кўриладиган образлар, нарсалар. Анов муттаҳам ким? Нега мени бу ерга ўғирлаб келади? Ҳеч нима тушунмайман! Тушимми? Ўнгимми? Ойбек, Танланган асарлар. Қани энди ҳозир шу тушим ўнг бўлиб қолса. Онам ўлмаган бўлсалар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Қани энди шуларнинг ҳаммаси тушим бўлса-ю, ўғониб кетсам!.. Қадамимни билиб босар эдим. А. Қаҳхор, Оғриқ тишлар.

Туш билибманми (ёки кўрибманми)? Қаёқдан билай? Туш кўрибманми унинг келишини? — Туш кўрибмизми апредла совуқ бўлишини? С. Маҳкамов, Шогирд. Туш кўрмоқ Уйқуда туш жараёни юз бермоқ, уйқусида нарса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. кўринмоқ. Бир яхши туш кўрдим, айтиб бераман. К. Яшин, Ҳамза. Тушига кирмоқ Уйқусида (тушида) кўринмоқ. -Гавҳар, аям тузукмилар? -Кеча тушимга кирибдилар. Қопқоронги чакалакзорда оқ кўйлакда юрганишилар. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Агрегатлар ёрдам берар ишишмага, Севган касбим ҳатто кирап тушимга. «Гулдаста». Ту-

шида кўрмоқ айн. тушига кирмоқ. Етти ойдан бери фақат тушимда кўраман уни. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тушда кўрдим дилбаримни, эй сабо, уйғотмагас! Э. Воҳидов. Тушингизни сувга айтинг Бекор айтибисиз, бўлмаган гап, асло ундаи эмас. Эс-хушини ўйқотиб, гарангланган дехқон дастлаб индамади. Ёш баққол вайсайвергандан сунг, бир уҳ тортниб, секингина деди: -Ўн тўрт сўм берасиз.. -Э? Ўн тўрт сўм? Тушингизни сувга айтинг. Ойбек, Танланган асарлар. (Ухлаб) тушига кирмаган (ёки тушида кўрмаган) ёки етти ухлаб, тушига кирмаган (ёки тушида кўрмаган). Дилдор ўйламаган, ўйлаб тушига ҳам кирмаган икки қийинчилликка рўбару келди. С. Аҳмад, Уфқ. У куёви билан шу хилда учрашишини етти ухлаб, тушида ҳам кўрмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. У ердан Гуломжон кутган, Гуломжонни зору интизор этган жонон эмас, Гуломжоннинг етти ухлаб, тушига кирмаган нотаниш бир жувон чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Абдишукур тушида ҳам кўрмаган пойтахт театрларини мақтамоқчи бўлиб, энди сўз бошлаган эди, Ёрмат дастурхон келтириб, норин тайёр бўлганини билдириди. Ойбек, Танланган асарлар. Анвар жим бўлиб қолди, тушига ҳам кирмаган бу тақлиғга нима дейишини билмай энтиқди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Энди тушингизда кўрасиз «Эндиликда асло кўрмайсиз», «кўриб ҳам бўлибсиз» каби маъноларни ифодаловчи ибора. Бундай келинни энди тушингизда кўрасиз.

ТУШ II Қуёш қоқ тепага келган пайт. Тушгача ишламоқ. Тушда дам олмоқ. Девонанинг ақли тушдан кейин кирибди. Мақол. — Туш пайти, таълимдан қайтдим бемажол. Туйғун. Туш чори яқинлашганда, бир чопар от чоптириб, бойнинг ҳовлисига кириб келди. С. Айний, Қуллар.

ТУШАМОҚ кам қўлл. Тушовлаб боғламоқ, тушовламоқ. Маҳбусларга.. бу ҳам етмаганидек, тагин тирсакларидан бир-бира тушаб қўйилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУШИМ қ. тушум. Расво қилган мени пора, Бебилиска тушим, аттанд. Т. Йўлдош. Кўмир омборининг тушим пулларини дасталаб санашида отаси унга тан берадиган бўлиб қолди. Газетадан.

ТУШИРГИ шв. Ортиқча сувни оқизиб юборишига мўлжалланган маҳсус тарнов, мас., сув тегирмонида.

ТУШИРГИЧ Бирор нарсани тушириш, тушириб қўйиш учун хизмат қиладиган буюм, мослама. Қозон туширгич. Сув туширгич. — Алижон ўғит туширгични кўздан кечирди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ТУШИРМОҚ 1 Тушмоқ фл. орт. н. Ертўллага туширмоқ. Трамвайдан тушириб қўймоқ. Амалдан тушириб юбормоқ. Поезддан тушириб юбормоқ. Пардани туширмоқ. Чув туширмоқ. Арzonга туширмоқ. Қўлга туширмоқ. Пенициллин иситмани туширади.

— Муҳтарам қайин отамизга! Сиз билан мени қоронги зинданларга тушириб, дор осталаригача тортган.. Ҳомид исмли бир тўнгизни, ниҳоят, икки ўйллик саргардонлик сўнгиди, ёрдамчилари билан тупроққа қориштиришига муваффақ бўлдим. А. Қодирий, Ўтган қунлар. Танаси икки қулочга сиғмайдиган бир туп сада теваракка тангадай офтоб туширмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўтабоъ ака аввал яхши гапириди, кейин шовқин солиб, «бригадирликдан туширмаз», деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Элмурод ҳаммани мукофотга тақдим этганда, ўзини тушириб қолдирган эди. Шуҳрат, Шинеллийиллар.

2 Ортилган юкни ерга олиб қўймоқ, юкдан бўшатмоқ. Юк туширмоқ. Қурилиши материалларини вагондан туширмоқ. — [Йўлчи] Бойнинг дўкони олдига ўнларча, юзларча той газламани тушириб.. ердан шилга қадар таҳлар, яна аравани миниб жўнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бирор нарса билан урмоқ, солмоқ (одатда қаттиқ, залворли нарса билан бўладиган зарб ҳақида). Мушт туширмоқ. Тош билан туширмоқ. — У [Роҳила] бор кучини тўплаб турриб, автоматнинг қўндоғи билан асирнинг қулоқ чеккасига шарақлатиб тушириди. А. Муҳиддин ва Ҳ. Тоғибов, Оташ қалбли қиз. Матнано сўйил билан битта итнинг калласига тушириди. С. Сиёв, Аваз.

4 кўчма с. т. Иштаҳа билан емоқ, ичмоқ; еб-ичиб қўймоқ. Бир коса шўрвани туширдим. — Йигитлар дастурхонлар ёнига ўтиришлар-да, шаробларни нўш қилиб.. гўштларни тушира кетдишлар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Зуннунқори.. тўртта нонни чой билан пақкос тушириб, энди ҳолвайтарга иштаҳа сақлаб турган эди, бир киши чақириб келди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Ҳола, кўнглимдагини сезгандай,

бир коса жўхори гўжса олиб чиқиб, олдимга қўйди. Яримта зорора нон билан тушириб олдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Ўқиб ёки оғзаки, ёдаки айтиб тамомламоқ, тутатмоқ. Достонни ўқиб туширмоқ.

■ Самад бўқоқ индамай, четга бурилиб кетди. Шукур сўғи шом намози учун тақбир тушира бошлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Зайниддин қўлига олган китобни туширмагунча қўймасди. М. Осим, Сеҳрли сўз.

Қовун туширмоқ шв. Ўринсиз ҳаракат, гап ва ш. к. билан ишни расво қилиб қўймоқ, ишни бузиб қўймоқ.

ТУШКИ Туш пайтида бўладиган; туш вақтидаги. Меъмор тушки овқат вақтида Зулфиқорни ёнига чақириб, ундан бўлган воқеани сўради. Мирмуҳсин, Меъмор. Сидикжон тушки дам олишдан кейин кечгача хийла дуруст ишлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУШКУН Сўниқ ҳис-туйғули, руҳи паст; сўниқ. Убугун ҳам ҳовлимизга паришион ва тушкун бир ҳолатда кириб келди. Ў. Ҳакимали, Навбаҳор. -Вақт ўтди, — деди ҳазрат тушкун бир овоз билан. К. Яшин, Ҳамза. Жабборов, ундаги [Аҳмаджондаги] ўзгаришни одатда бир-бираига меҳрибон кишилар узоқ вақт ажралашаётганда бўладиган тушкун кайфиятнинг таъсири, деб билди. А. Муқимов, Фалати одамлар.

ТУШКУНЛИК 1 Тушкун ҳолат. Ичкилик тушкунликка олиб боради. ■ Калладаги қора хаёлларни ҳайдаш керак, тушкунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Пўлатнинг кўзларидаги алам аралаш тушкунликни кўргач.. деди: -Хафа бўлма, Пўлат. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Тушкунликка тушироқ Тушкун ҳолатга берилмоқ. Иродали киши ҳаётни ҳамиша тўғри тушунади, тушкунликка тушмайди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Бундай одам ҳеч қачон тушкунликка тушмайди, нолимайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Тарихий жараёнда ривожланиш эмас, аксинча, орқага, қўйига кетиш. Иқтисодий тушкунлик. ■ ..бой тарихга эга бўлган Ўзбекистон фани, муайян тарихий сабабларга кўра, бир неча аср давомида тушкунликни бошидан кечиради. Газетадан.

ТУШКУР Ўзидан олдинги сўз билдириган шахсни эркалаш, суйиш ёки енгил койиш каби маъноларни беради; шундай

муносабатни ифодалайди; тушмагур, курғур, курмагур. Бироқ қизи тушкунинг ҳуснуми, ширин сўзларими, ҳар қалай, Fuёсиддиннинг тил-жагини боғлаб, қулогини кар, қўзини кўр қилиб қўйған эди. С. Аҳмад, Ҳукм. Шунинг учун [ҳожи] ўз тарафидан Ўзбек ойим тушкунни яхшилаб эпга олмоқ, юз қизартирадиган ишларига қарши чораларни кўрмак фикрига тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Воъ, отаси тушкур-эй, — деди кула-кула Муса, — мен сизни сўғи, бундай ишларга эътибор қилмайди, деб юрсам, сизда гап кўп экан. Воъ, отаси тушкур-эй! П. Турсун, Ўқи-тувчи.

ТУШЛИК Туш вақтида ейиладиган овқат; овқатланиш, ейиш-ичиш. Тушликка шўрва пиширмоқ. Тушлик чой. ■ Борда ишлаб-ётган колхозчилар аллақачон тушликка чиқиб, ўзларининг камтарин овқатларига Ойқизни ҳам тақлиф этдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бўлган иш шуки, ўша куни тушлик маҳалида Ҳолмурод аканинг звеносида учта кетмон ўйқолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТУШМАГУР айн. **тушкүр**. Қиз тушмагур ўйнинг уста экан. ■ Йигитали энди жавонинг яқинлашган эди, Саври хола кирди: -Мана, ўғлим, ўзингиз ажратинг, бу қурғур иккиси-ям жигарранг дафтар, Дилнавоз тушмагур қайси бирини сўралти экан. С. Кароматов, Бир томчи қон. [Роқия:] Муҳаббатингиз балодек кийим танлайди. Турғунжон акам зиёфатимга етиб келолмасалар, нима қила-ман, деб ичи пишганича бор экан-да, қизим тушмагурнинг. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТУШМОҚ 1 Юқоридан, баланддан ёки бирор нарса устидан пастга томон ҳаракат қилмоқ; йўналмоқ. Ердан чиқдими, осмондан тушдими, ўйда биттаси пайдо бўлиб қолсами?! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. Машина шундоққина Менглибойнинг ёнига келиб тўхтади-ю, ундан эшикни тарсиллатиб очиб, Ҳазратқул билан Темурланг тушди. С. Аҳмад, Юлдуз. Сен баланд тог узра эрдинг мисли оҳу ёки қуш, Ёлвориб мен пастда дердим: Бир нафас ёнимга туш. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 Чиқиб жойлашган, ўтирган, бўлган жойини тарқ этиб, ерга инмоқ. Самолётдан тушмоқ. Аравадан тушмоқ. Томдан тушмоқ. Автобусдан тушмоқ. ■ Кечирасиз, қаерда тушмоқчилар? Х. Тўхтабоев, Ширин қо-

вунлар мамлакати. *Вагондан энг кейин тушган.* Аҳмаджон: -Строй [саф] бўлмасдан шундай кетаверсак бўлмасмикан, — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Ўз жойидан чиқмоқ, кўчмоқ; чиқиб, кўчиб жойидан кетмоқ, йўқ бўлмоқ. *Сочи тушмоқ. Илоннинг пўсти тушибди. Молнинг туёғи тушибди.* — Бунинг устига унинг [Нафисанинг] тиши тушган — бу ҳомиладор вақтида содир бўлган эди. Мирмуҳсин, Топилган ҳусн. [Яра] Усти қора қўтирир бўлиб қотади, у тушиб кетгандан сўнг, яна тери асли, соғ ҳолига қайтади. Газетадан.

4 Мансаб, лавозим ва ш.к. дан кетмоқ, бўшамоқ. Мен хизматдан тушгандан сўнг пиёда юриши яхши бўладими? А. Қодирий, Мехробдан чаён. ..иқки ҳафтадан сўнг бўшашганича қайтиб келди.. -Оқ пошиш таҳтадан тушгани билан, оқ амин аминлигидан тушмапти, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Мана, мудирликдан тушди-ю, хийла одамшавонда бўлиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Мавқе, даража, қиймат ва ш.к. жиҳатдан даражаси пастлашмоқ, бўшашмоқ. *Шаштидан тушмоқ. Ҳовридан тушмоқ. Қадри тушмоқ. Руҳи тушмоқ.* — Факултетимиз институт бўйича умумий рўйхатда бешинчи ўринга тушиб қолибди. Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. Дунё бозорида териларимизнинг нархи тушмаса дейман. С. Аҳмад, Юлдуз.

6 Қуий томон йўналмоқ, қуий сатҳдан жой олмоқ. *Шаҳарга тушмоқ.* Бозорга тушмоқ. Ерга тушмоқ. — Улар.. мажнунитоллар орасидан ўтиб, сойга тушдишлар. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Кампир жавоб бўлмаганидан ҳайрон қолди шекилли, зиналардан авайлаб қадам босиб, ҳовлига тушди. Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол.

7 Сатҳнинг бирор томони, ўрнидан жой олмоқ, унда бўлмоқ. *Яли шовқин билан «тортишмачоқ» бошланди:* қиз томондан гумбаздек юм-юмалоқ хотин белини белбог билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди. Ойбек, Танланган асарлар. Эшқобил бунақа давраларга кўн тушсан. М. Ҳазратқулов, Журъат. Шамси Тўраевич унинг гапларига қулоқ ҳам солмасдан, олдинга тушганча лўмбилиб кетаверди. Н. Аминов, Суварак.

8 Тури томоша ва б. бўладиган, кўриладиган жойга кирмоқ. *Театрга тушмоқ. Циркка тушмоқ.* Стадионга тушмоқ. —

Улар фақат бир марта кинога тушшиши. Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. У ҳордиқ оқиши маддомга тушди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўргини берди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

9 Даволаниш, ахлоқ тузатиш ва ш.к. масканга олинмоқ, унда бўлмоқ. Қамоқча (турмага) тушмоқ. Милисага тушмоқ (с.т.) — У фақат бир нарсани — отаси касалхонага тушганини онасига билдиримасликни ўйларди, холос. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Эҳтимол, кўп ишиб қўйиб, ҳушёрхонага тушгандир. «Муштум».

10 Қуий томон йўналиб, осилиб, сатхнинг маълум нуқтасига етмоқ, ўша ўринда турмоқ. *Гавҳарнинг эгнида гулдор кўйлак.. қон-қора, узун сочлари тақимига тушиб турнибди.* С. Сиёев, Ёргулик. ..Ҳирот ўигитларига хос ихчамгина салла ўраб олган, салланинг зар чизиқли печи елкасига тушиб турар эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ёқимли садонинг сеҳрига берилиб, кўзлари секин юмилди, боши яна қўйироқ тушди. Ойбек, Танланган асарлар.

11 Келин бўлмоқ; эрга тегмоқ, күёвга чиқмоқ. *Синглим тушган ерларга Ой бўлайин, ёр-ёр.. «Қўшиқлар».* Укиши менинг янгам бўлади, акамга тушган. «Гулдаста». Ҳой, Тўрахон, Тешабойга тушганингизга ҳам уч ўшил бўй қолди шекилли. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

12 Ўзи бирикиб келган сўз билдирган иш, ҳаракат, нарсани бажармоқ, қилмоқ маъносини билдириди. *Гапга тушмоқ. Мақтанишга тушмоқ.* — ..ҳаваскор ҳофизлар қўшиқ айтди, шўх ўигитлар ўйин тушди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. Кечалар тонготарга қадар Ҳалимахон қўшиқ айтниб, Тамарахон раксга тушган жойларда бўлдик. «Ўзбекистон қўриқлари».

13 Шахс (кимса)да шу феъл бириккан сўз билдирган ҳолат юз бериши, унинг шундай вазиятда қолиши маъносини билдириди. *Саросимага тушмоқ. Даҳшатга тушмоқ. Талвасага тушмоқ. Ҳайратга тушмоқ.* — Бу манзарани кўриб турган ҳалойиқ бир лаҳза ҳаяжонга тушиб, саросималаниб қолди. К. Яшин, Ҳамза. Баширжон ҳам акахонининг бу сукутидан ноқулай аҳволга тушиб, ломлим демай, унга зиддан бир қараб қўйди-да.. Н. Аминов, Суварак.

14 Борлиқда шу феъл бириккан сўз англатган нарсанинг юзага келиши, бўлиши маъносини билдиради. *Оқшом тушиб, зиёфат яримлаганда, ҳовлиқиб ҳудайчи кирди.* С. Сиёев, Аваз. *Орага бир лаҳза жимлик тушди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Улар совуқ тушиб қолмасдан кўзлаган манзилларига етиси учун толмас қанотларини бетиним сийкитардилар.* Газетадан.

15 Бирор иш, манбадан қўлга кирмоқ, келмоқ (пул, даромад кабилар ҳақида). *Тузуккина тушиб туради, яшишининг ҳожжати ўйқ.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Ошиҳалолга тушадиган овқат ортиб қола бошлади.* С. Сиёев, Ёруглик. *Ўғлимнинг қўлига пул тушди дегунча еб қўяди.* «Муштум».

16 Маълум нарса, ҳаракат-ҳолатнинг бирор кимса ёки нарса учун шу феъл боғланган сўз англатган маънода бўлишини билдиради. *Юлдузингиз нақ бир-бирингизга тўғри тушган экан, иккингизнинг ҳам бир-бирингиздан камлигингиз ўйқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ёш ийгит, дунёда муҳаббатни ҳар қандай қулғга тушадиган калинга айлантириб олган хотинлар ҳам борлигини билиб қўйисин.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Унинг сурати ҳам асосий мақсадга, Алишернинг табиатига хўб мувофиқ тушади.* Ойбек, Навоий.

17 Шахс учун бирор нарса қандайдир киймат, миқдор билан тегмоқ, қўлга кирмоқ, тўғри келмоқ. *Сарф-харажат эса олтиннинг ўзидан ҳам қимматга тушаётган* эди. С. Кароматов, Олтин кум. *Лекин ўша ўтни сигирга едириб, қачон сут бўлишини пойлаб ўтиргандан кўра, ўтнинг ўзидан олса, ҳам арzon, ҳам осон тушаркан.* Шукрулло, Сайланма. *Ўзиям [беда] сув текин тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

18 Урилмоқ, тегмоқ (бирор нарса билан бўлган зарб ҳақида). *Шу шовқин-сурон орасида Бектемировнинг қорни ва белига бир-икки тепки тушди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Бирдан елкамга тушган муштдан уйғониб кетдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Унинг шапалоги шарақ этиб Гуломнинг чап юзига тушди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

19 Пайдо бўлмоқ, юз бермоқ. [Мадрим-бойнинг] *Сариқ-қўнгир чўққи соқолига бирдан оқ тушди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *-Жинпин урганими сени? – Аҳмад бригадирнинг*

юрагига ғулғула тушди.. С. Нуров, Нарвон. Сув қўйибман жийда майдон бурчига, Ҳол тушибдир келинчакнинг юзига.. «Қўшиқлар». Бу фожиа катта кемага тушган дарзга ўхшарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

20 Барпо этилмоқ, қурилмоқ. *Ертўлалар бирин-кетин ўйқолиб, ўрнига уйлар туша бошлади.* «Ўзбекистон кўриқлари». Сидикжоннинг диққати.. *териб қўйилган сон-саноқсиз гиштга жалб бўлди.. «Шу ерга мактаб тушади» [деди хотин] А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Канал тушмасдан илгари бир одам Шахриҳондан тухум кўтарса, Учқўргондан кўринарди, шундоқ яйдоқ эди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

21 Банд ҳолатга дучор бўлмоқ, илинмоқ. *Тузоққа тушмоқ. Қонқонга тушмоқ. Тўдадан ажралган тўрга тушар.* Мақол. — *Бобур Шайбонийхоннинг қўлига тушса, тирик қутула олмаслигини билади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Орқа томонидан ўқ ёғдирилаётганига Дурди қилич ҳайрон:* «*Наҳотки қуршовга тушиб қолдик*», деб гаранг эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

22 Олинмоқ, берилмоқ (хат, ариза ва ш.к. ҳақида). *Тингловчилардан савол тушди. Илтимос тушди. Таклиф тушди.* — *Орадан кўп ўтмай.. редакцияга шундай хат тушди.* «Муштум». *Мажлисга.. яна ўн тўққиз кишидан ариза тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

23 Ўзга учун сарф-харажат қилмоқ, шундай сарф-харажатга илинмоқ. *Хотин киши эрига хушомад қилдими.. билингки, каттароқ бир нарсага туширмоқчи.* С. Сиёев, Отлик аёл.. ҳали битта морожний эмас, лимонадга ҳам тушасиз.. Мирмуҳсин, Умид.

24 кўм. фл. взф. Ҳаракатнинг кўққисдан, кутилмаганда бажарилиши маъносини билдиради; маънони кучайтиради. *Чўчиб тушмоқ. Қоқилиб тушмоқ.* *Бу сўзлар унга ёқиб тушди.* — *-Аҳмаджон оға, – деб чақирганини эшилди.* Юраги бир сапчиб тушди. С. Сиёев, Аваз. *Унинг калтагина мўйлови, қоп-қора қоши ўзига ярашиб тушган.* Ҳ. Шамс, Душман.

Асири тушмоқ Бандилик ҳолатида бўлмоқ, душман қўлига тушмоқ. *Айри тушмоқ қ. айри.* *Кўзи хира тортуб борарди, Айри тушиб ёруғ оламдан.* Ҳ. Даврон, Болаликнинг овози. **Боши(и)га тушмоқ 1)** қисматда тўғри келмоқ, ҳоҳиш-ихтиёрдан ташқари ҳаётда дуч кел-

моқ, түгри келмоқ. Бошга тушганни күз күрар. Мақол. ■ Низомжон ўз бошига тушадиган савдоларнинг худди шу дақиқадан бошланишини қаёқдан билсин. С. Аҳмад, Уфқ. Дунёнинг ишлари шунақа экан, дўстим. Бошингизга тушган ишларнинг ҳаммасидан хабарим бор. К. Яшин, Ҳамза; 2) айн. бўйнига тушмоқ. Ўн беш яшар чогимда, Рўзгор башимга тушди. «Оқ олма, қизил олма». Бўйнига тушмоқ қ. бўйин. Шундай қилиб, мовут менинг бўйнимга тушшиб турибди, денг?! С. Зуннунова, Янги директор. Ёдига тушмоқ Ҳаёлида (ёдига) қайта тикланмоқ. -Онани хафа қилганим ёдимга тушди, — деди хотини яна кўзига ёш олиб. «Гулдаста». Ёнига тушмоқ 1) ёнига ўтмоқ. ..кўзларини ерга бирлаҳза қадаб турди-да, кейин шартта ҳалиги йигитнинг ёнига тушшиб, ўйнаб кетди. К. Яшин, Ҳамза; 2) тарафини олмоқ, ҳимоя қилмоқ, ёнини олмоқ (яна қ. ён). Зиммасига (ёки бўйнига, гарданига, елкасига, устига) тушмоқ қ. зимма. Тўйдан кейин бойбуванинг хизматини икки кишилашиб қилди: ташқаридағи юмушлар Ҳолбайнинг, ичкаридағилари эса янги келинчак зиммасига тушди. К. Яшин, Ҳамза. Шартнома мазмунига кўра, сизнинг гарданнингизга тушадиган бир кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим. Ойбек, Танланган асарлар. Изга тушмоқ қ. из. Шумариқа мактабда ўқиш-ўқитиши ишлари мустаҳкам изга тушшиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Изига тушмоқ қ. из. Кейин ҳаёт янга ўз изига тушади. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Демак, Бадианинг изига тушганлар бор экан, бўлмаса, унинг қиз бола эканини авлиёдан бўлак ҳеч ким билмас эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ишга тушмоқ Янгидан ёки маълум муддат ўтказиб қайтадан ишлай бошламоқ. Завод ишга тушди. Иши тушмоқ қ. иш. Одамзоднинг ҳамма вақт бир-бираға иши тушшиб туради. С. Зуннунова, Янги директор. Ичи тушган Пишиб ўтиб кетган, пўла (асосан қовун ҳақида). Танишимнинг ўғли бўлганинг учун ҳам сийлаб, қовуннингни олдим.. Бари йўлда уриниб, ичи тушган. С. Анорбоев, Ҳамсузхатлар. Ишқи тушмоқ қ. ишқ. Бунинг чироилилигига Тожибий оқсоқоннинг ҳам ишқи тушшиб қолган. П. Турсун, Ўқитувчи. Йўлга тушмоқ қ. йўл. Юк машинаси чангни иккига бўлиб, ўйлга тушди. Н. Қобил, Беморлар. Уни бирор айнитдими, меҳнатдан совиб.. саёқлик ўйлига тушдими,

билимайман. Ойбек, Танланган асарлар. Саводсизликни тугатиш бўйича ўқши бир қадар ўйлга тушшиб олди. К. Яшин, Ҳамза. Кўнгли жойига тушмоқ қ. кўнгил. Унинг кулаётганини кўриб, Зойиржоннинг кўнгли жойига тушди шекили, қаршисидаги стулга ўтириди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Энди синглингнинг акасини топиб кел, ўргилсин онанг. Кўрсатмасанг, кўнгли жойига тушмаянти. Н. Сафаров, Оловли излар. Назарга тушмоқ Эътибор қозонмоқ, назар-эътиборда бўлмоқ. Интизоми яхши, ишига ҳам бажонидил киришади-ю, назарга тушмайди. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Назардан тушмоқ Назар-эътибордан қолмоқ, обрў-эътиборини ўйқотмоқ. Дастлабки кунларда қишилоқ аҳолисининг дикқати жалб бўлган янги домла бора-бора назардан тушшиб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Терга тушмоқ Тер босмоқ, қаттиқ терламоқ. Отлар терга тушшиб, кишинаганларича йиқила бошлади.. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Тил(и)дан тушмаслик Бирор кимса ёки нарса ҳақида доим гапирмоқ, эсга олиб гапирмоқ. Фаттоҳ полоннинг қизи Ҳуриҳон кўзга чалиниб, қирқбулоқлик йигитларнинг тилидан тушмай қолди. А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ТУШОВ 1 Узоққа кетиб қолмаслик учун от-улов ва молларнинг олдинги икки оёғини маташтириб боғлайдиган арқон ёки мослама. Искандар эса кўртакчада ётганча, бедаси ўрилган пайкалда тушовини сурдраб, ҳак-(қ)ачаклаб юрган эшакдан кўзини узмасди. С. Нуров, Нарвон. Ҳудоёров отнинг тушовини ечиб минди-ю, орқасига қарамай, жўнаб қолди. О. Қўчқорбеков, Чўпон.

2 кўчма Умуман, эркин ҳаракатланишга кўймайдиган, уни «боғлаб қўядиган» нарса. Аўтадиган гапим йўқ, бир зум чайналиб турриб, кутимагандан Ошно берган ваколат ёдимга тушди-ю, тилимнинг тушови ечили. М. М. Дўст, Лолазор.

Оёққа тушов бўлмоқ Эркин ҳаракатланишга тўсик бўлмоқ, имкон бермаслик.. ўз вақтида олиб кетмаганимиз учун ўғит оёғимизга тушов бўлди. «Муштум». Эшагига (ёки уловига) яраша тушови Бир-бираға яраша, мос, муносиб, монанд каби маъноларни ифодалайдиган ибора. Эшагига яраша тушови демоқчисиз-да? Ўйғун, Сўнгги пушаймон. Баракалла, уловига яраша тушови деганларидек.. техникадан қийинчиллик

тортгани учун дард қолишияти булар. Й. Шамшаров, Довруқ. Эшагидан тушови қиммат Ўзидан абзали, керак-яроғи қиммат ёки харажатни қопламайди деган маънода ишлатиладиган ибора. Бутун иши кетмонда бажариларди. Натижада эшагидан тушови қимматга тушарди. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ТУШОВЛАМОҚ Тушов билан оёқларни боғламоқ, оёғига тушов солмоқ. Кўрадан ташқаридаги майдонда икки тия ёнма-ён چўктирилиб, тиззалири чилвири билан бўлганган ва икки эшак тушовлаб қўйиб юборилган эди. С. Айний, Куллар. Отларни тушовлаб, ўтга қўйиб келаётган Шербек узоқдан: -Хорма, Сувонжон! – деб қичқирди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Эркин ҳаракатлана олмайдиган қилмоқ, измига бўйсундирмоқ. Орамизда ҳеч нарса ўйқлигини, бошқалар билмаса ҳам, сиз биласиз. Энди ўша ёлғон гап-сўзлар билан мени тушовлаб олмоқчимисиз? П. Қодиров, Қалбадаги қуёш. Иброҳимбек мийигида кулемсиради. Кулемсиради-ю, ўигитни баҳархол тушовлаб олгандек туйди ўзини. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ТУШОВЛИ с. т. Тушов солинган, тушовланган. У [Саман] яна устма-уст кишинади. Тушовли бўлса ҳам, анча жойгача сакраб-сакраб борди. Н. Фозилов, Тушовли той.

ТУШ-ТУШ Ҳар томон, атроф, теварак. Онги кетиб қолди турган одамлар, Туштушига қоча берди ёронлар. «Очилдов». Туштушидан ўигилишиб келайик, Танимасин бизни душман халоиқ. «Гулихиромон».

ТУШУМ Савдодан ёки умуман ҳар қандай ишдан тушган пул, даромад. Магазиннинг бир кунлик тушуми. — Имоматчиликнинг тушуми ўзингизга маълум бу замонда. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота..у ёғингиздан кириб, бу ёғингиздан чиқиб, кундалик тушумнинг ўндан тўйқизини уриб қолмоқда. Газетадан.

Тушум келишиги тлиш. «Кимни?» ёки «нимани?» сўроқларига жавоб бўладиган, ҳаракат ўйналган обьектни билдирадиган келишик тури, шакли. Китобни олмоқ.

ТУШУНАРЛИ Тушуниш мумкин бўлган, тушунса бўладиган; аниқ, равшан, англашиларли. Тушунарли вазифа. Тушунарли қилиб гапирмоқ. — Аҳмаджонов мақолани

боплаган-да: ҳам тушунарли, ҳам ишонарли. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ТУШУНГАН 1 Тушунмоқ фл. сфдш. Тушунган бўлсангиз, айтиб беринг.

2 Воқеликни, ижтимоий ҳаётни, ўз бурчи ва ш.к. ни яхши биладиган, онги баланд, онгли, билимли. Ўз хотинингизни шундай дегани уялмайсизми.. ким сизни тушунган одам дейди?! Мирмуҳсин, Топилган хусн. Мунча жеркасиз, улуғ. Айбатта сизларнинг.. илмингиз бор, тушунган кишиларсиз. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУШУНИКСИЗ кам қўлл. Тушунилиши, англаш қийин бўлган. Норхўжса тушуниксиз бир тарзда гўлдиради. Э. Усмонов, Ёлқин.

ТУШУНМОВЧИЛИК Тушуниб етмаганлик ёки тўғри тушунмаганлик туфайли келиб чиқадиган хатолик; англашилмовчилик. Бу ерда андак тушунмовчилик борга ўхшиади. — Жўра дик этиб ўрнидан турди.. Йигиталига яқинлашиб: -Калинни бер, оғайни, энди бир тушунмовчилик қилиб қўйибмиз, юқоридагиларга айтиб юрма, – деб ялинди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Тегишили ташкилотлар, муассасалар редакция сўровларига, хатларга ўз вақтида жавоб йўллаганларида, кўпгина тушунмовчиликларнинг олдини олиш мумкин бўларди. Газетадан.

ТУШУНМОҚ 1 Бирор гап, иш-ҳаракат, имо-ишора ва ш.к. нинг маъно, мазмунини англамоқ. Ҳамма гапларингизга тушундим, жуда тўғри. Мирмуҳсин, Меъмор. Шерали узоқдан бир ерга тўплаб қўйилган кетмоналарни кўргач, гап нимадалигини тушунди. С. Кароматов, Олтин қум. -Бу ҳолни қандоқ тушунмоқ керак, – Меъмор шогирдининг кўзларига қаради. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳақиқий ҳолни англамоқ, билмоқ, унга баҳо бермоқ. Ўз мавқеини яхши тушунмоқ. Вазиятни тушуниб иши кўрмоқ. — Энди, келин, ўзинг тушунасан, юртда очарчилик, ошиҳалолга боқади-да ўғлини. С. Сиёев, Ёруғлилик. -Мен сизнинг аҳволингизни тушунаман, – деб гап бошлаган эди, аёл шартта кесди.. ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

3 Нарсаларнинг сифат даражаси ёки белгисини яхши фарқлай олмоқ, ажратабилмоқ, фарқига бормоқ; тилини билмоқ. Дарҳақиқат, пахтани тушуна оладиган, ерни биладиган тажрибали раиссан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Эртасига от оғриб

қолса бўладими! Капалагим учib кетди. Яхшики, мендан бўлак ҳеч ким пайқамади. Хўжайиним отни тариқча тушунмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

Мазасига тушунмоқ Бирор нарсага одатланиб қолмоқ, мазахўрак бўлмоқ. Сен юборган пулнинг мазасига тушундими, бўлди, ҳафтада, ойда пул сўрайверади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУШУНТИРИШ 1 Тушунтироқ фл. ҳар. н. -Менимча, — деди Мўттихон ўйчанлик билан, — аввал қизга тушунтириш керак. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Бирор гап, хужжат ва ш.к. нинг маъносини очиш, ойдинлаштириш учун берилган отзаки ёки ёзма изоҳ, шарҳ. *Тушунтириш хати. Олий Мажлиснинг фармонлари ва тушунтиришлари.*

ТУШУНТИРМА Тушунтириш хати, тушунтириш; уқтириш. Эртасига Комилжон, Анорхон ва Эрназар ақаларни.. нима учун агротехника қоидаларини бузуб, ўзбошимчалик қўлганлиги ҳақида тушунтирма ёзib беришини сўрадилар. И. Раҳим, Ихлос.

ТУШУНЧА 1 Нарса ва ҳодисаларнинг мантиқан ажратилган муҳим белгиларини, алоқа ва муносабатларини умумлаштириб акс эттирувчи умумий тасаввур; тафаккур шакли. Сўз туркumlари ҳақида тушунча. Материя ҳақида тушунча. Қўшимча қиймат тушунчаси.

2 Умуман, нарсалар, ҳодисалар ҳақидағи тасаввур, тушуниш. Қишлоқча янги замоннинг янги одамлари келар ва.. янги ном, янги тушунча олиб келадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Кейинги кунлар унинг [Абдулаҳаддинг] ҳаёт ҳақидағи барча тушунчаларини остин-устун қилиб, ўзгартириб юборди. А. Мухтор, Чинор. Ҳалқ тушунчаси, ҳажга бориб, «табаррук» бўлиб келган кишининг қўлидан бу хил пасткашлар келмас, агар келса, у асл ҳожи эмас, ёлғон ҳожи деб қаралар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Онглилиқ дарражаси, онг. Сиёсий тушунча. — Бизнинг мақсадимиз — кишиларга онг, тушунча бермоқ, токи ҳар бир киши яхшилик ва ёмонликни, оқу қорани ўзи ажратма оладиган бўлсан! П. Турсун, Ўқитувчи.

4 Инсоннинг билим ва тасаввурлари дарражаси; савия. *Тушунчаси паст одам.*

ТУШУНЧАЛИ 1 Бирор тушунчага эга бўлган, биладиган, савияси кент. *Тушунчали одам.*

2 Онги баланд; онгли. *Тушунчали курашиб.*

ТУШУНЧАСИЗ 1 Бирор тушунчага эга бўлмаган, ҳеч нарса билмайдиган, савияси паст. *Тушунчасиз одам.*

2 Онги йўқ ёки паст; онгзис.

ТУШЬ [нем. Tusche — ранг, бўёқ] Қора ёки бошқа рангда маҳсус равишда тайёрланган, узоқ вақт рангини йўқотмайдиган суюқ бўёқ (чиzmачилик, расм солиш ва муҳим хат-хужжатларни ёзиш учун ишлатилади). Қора тушь. Қизил тушь. — *Баъзи эстамплар кўпинча у ёки бу йўл билан сиёҳ ёки тушда тасвирланмоқда.* Газетадан. Шуккур Каримови Умид дипломини қўлига олиб, тушь билан ёзилган фамилиясини ўқиди. Мирмуҳсин, Умид.

ТУЮЛМОҚ қ. туйилмоқ II. Набижонга қизнинг овози шу қадар майин, шу қадар ширали туюлдики, кўнгли унга сенинг излаганинг, ўйлаганинг мана шу қиз, дезётгандай эди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Мана шу юнқа лаблардан бир ўтич олиш эришиб бўлмайдиган бахтдек туюларди. Ў. Ҳошимов, Калбингга қулоқ сол.

ТУЮР шв. Бўлак, бурда. Кейин гўшт туярларини юлғун бутогига ўтказиб, устистага токчадан топилган туздан сепиб, ўтга тоблай бошлади. Ш. Холмирзаев, Қил қўпприк. Бир туюр гўшти макарон солиниб қайнатилган шулон шўрва.. жонингизга тегиб кетади. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Қайсар дегани ўлсин, Бир туюр нон бермади. «Ойсулув».

ТУЮҚ ад. Сўз ўйинига, кўпинча тажнис қоғиясига асосланган, тўрт сатрдан иборат шеър; шеърий жанр. *Навоий туюқлари.* — Туюқларни бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш амри маҳол. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ТУЮҚСИЗДАН шв. Тўсатдан, қўққисдан, бирдан. Мунисхон тўйпонча билан муомала қилишини билмас экан-да, оғзини ўзига қаратиб туриб, туюқсиздан тепкисини босиб юборибди. А. Қаҳҳор, Сароб. Бирори айтди: Биз туюқсиздан кўчсак, қаерга борамиз? «Ёдгор».

ТУЯ Бир ёки икки ўркачли, жуфт түёкли, асосан, юқ ташиш учун хизмат қилалигани, сувсизликка чидамли сутэмизувчи иш ҳайвони. *Туяларни ҳақли равишда саҳро кемалари деб аташади.* Газетадан. *Баъзи кунлари [Йўлчи] кўмир саройга тушшиб, кў-*

мир, таппи, хашак келтирган қозоқларнинг түяларини харидорнинг уйига етаклайди. Ойбек, Танланган асарлар. Сувесизликни түя кўтарида.. А. Қаҳҳор, Мастон.

Бақироқ түяниң бори яхши Оила, жамоа кабиларда тергаб, куткилаб йўлга солиб турадиган ота-она, раҳбар, ёши улуғ кишига нисбатан қўлланадиган мақол. **Бақироқ түяниң бори яхши, дейдилар. Отa-она борлигида болалар бир-бirlари билан аҳил бўладилар..** И. Аҳмедов, Оғир операция. **Камбағални түяниң устида ит қопар** Камбағал, ноҷор шахснинг иши юришмаслиги, ҳар қандай шароитда ҳам унга нимадир панд беришини билдирадиган мақол. **Камбағални түя устида ит қопсан экан-да?!** «Муштум». **Нонини түя қилмоқ** Бироннинг нарсаси, улуши ва ш.к. га шерик бўлмоқ, ундан ўмармоқ. **Ишона-мизки.. гўдаклар нонини түя қилиб келаётган** Унсин Болтабоевани оғир ташвишдан тез халос этиб, у билан узил-кесил гаплашиб қўядиган марди майдон топилур. Ш. Тоҳиров, Тешик томоқ. Қачонгача маҳалла ҳисобига кайфу сафо қилиб, ҳалқ нонини түя қиласидилар. Газетадан. **От билан түя бўлармиди** У қадар катта, кўп эмасликни билдирувчи ибора (сумма, нарса ҳақида). **Жонифон** мукофотни ўз гази билан ўлчагани учун бунга ҳам унча парво қўлмабди – олган мукофотига «от билан түя бўлармиди», дебди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Түя гўшти еган** Бирор иш, нарсанинг битиши, амалга ошиши жуда судралиши, чўзилишини қайд этувчи ибора. **Түя гўшти еган театр.** «Муштум». **Түя кўрдингми – йўқ қ. кўрмоқ.** Түя бўлса ҳам, думини кўрсатмай ютиб юбориб, түя кўрдингми – йўқ, деб безразийб тураверадиганлар чиқиб қолди. «Муштум». **Түя чўкса, жой топар** Ўтирувчилар тифиз, зич бўлган ҳолатларда яна бошқа кимса ўтиришни хоҳласа, жой топилишини, сиғишини қайд этувчи ибора. Эшикдан бирин-кетин одамлар кирад.. сўнгра «түя чўкса, жой топар» қилиб, у ербу ерга сиқилиб ўтирадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. **Түя ҳаммомни ҳавас қилгандай** Ўзига хос ва мос бўлмайдиган, ярашмайдиган уринини, интилиш, орзу қилиш ҳолатига нисбатан қўлланадиган ибора. **Түя ҳаммомни ҳавас қилгандай, сенга ким кўйибди** бундай ишларин. — Раислигинг ўзингга буюрсин. Мен түя эмасманки, ҳаммомни орзу қилсан. Т. Малик, Ажаб дунё. **Түяни ютиб,**

думини кўрсатмайди Ҳар қандай катта (кўп) нарсани ҳам ўзлаштириб, ундан нишон, из қолдирмасликни билдирувчи ибора. Ҳозир у томогининг қуртини ўлдириши учун түя бўлса ҳам, думини кўрсатмай ютиб юборишдан тоимайди. «Муштум». **Түяни ют, лекин думи оғзингдан кўриниб турмасин.** Ойбек, О.в. шабадалар. **Түяниң думи ерга текканда (ёки етганда)** Рўёбга чиқмайдиган, амалга ошмайдиган иш, қуруқ ваъда эканликни билдирувчи ибора. **Ҳасан сўфи:** -Сув чиқади ю, лекигин бойга яраша чиқади. **Бу сувдан бизга түяниң думи ерга етганида тегади, — деди.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ҳайт деган тяяга мадор** Кичиккина ҳисса, ҳатто бир оғиз сўз ҳам ёрдам бўлишини қайд этувчи мақол. **Иш сенсиз тўхтаб қолмайди, аммо ҳайт деган тяяга мадор, — деди..** А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ТУЯДАЙ, -дек 1 Түя сингари, тяяга ўхшаш. Ўзинг-чи? Гулзорга бўйин чўзган түядай, ҳар аёлга сукланасан! Ойбек, Күёш қораймас. Кўндаланг культивация ҳозир сув билан ҳаводай зарур. Шу бўлмаса, қалин кўчатларни гармсеп уради, туллаган түядек яйдоқ бўлиб қолади. И. Раҳим, Ихлос.

2 кўчма Катта, улкан. **Менинг гуноҳим** иғнанинг учидай бўлса, сизларнинг айбингиз түядай. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Кўрққан олдин мушт қўтарар қабилиданми.. ҳар қалай, оғиздан түядай-түядай гаплар** чиқиб кетди. Н. Фозилов, Дийдор.

ТУЯКАШ Ўз тусида киракашлик қи-лувчи ёки кимсанинг тусини ҳайдовчи киши. **Туякашлар катта қоплардаги галлани елкаларига чандастлик билан олиб, бизнинг омборга бўшатавердилар.** Ойбек, Болалик. [Миркарим] **Уч ой юргач, яна туз ташувчи туякаш карвонлар билан киши билмас бўлиб Тошкентга келиб олди.** П. Турсун, Ўқитувчи.

ТУЯКАШЛИК Туякаш иши, касби. **Туя-кашлик қилмоқ.**

ТУЯМОҚ кам қўлл. Юкламоқ, ортмоқ. **Том бошини шуваганда кўрганим бор, Қонга ўтин түяганда кўрганим бор.** А. Мухтор.

ТУЯПАЙПОҚ Чўл ва адирларда ўсадиган паст бўйли сершоҳ бута. Кўм-кўк япалоқ баргларидан тортиб кувача нусха фунчаларигача тиканак.. қўнгир түяпаймоқ. С. Аинорбоев, Йўлда йўлдош бўлгандлар.

ТУЯСАНДИҚ Катта сандиқ. **Калитини Ҳожи бобо белбоғидаги ҳужжранинг калити,**

дарвозанинг калити, уйнинг калити, тясандиқнинг калити.. ва бошқа калитларга кўшиб қўйди. Ф. Фулом, Шум бола.

ТУЯТИШ бот. 1 Дони йирик, йирик донли (анор, буғдой ҳақида). Патнисдаги новвотранг ҳусайни, оқ, қизил олмалар.. чўл шамолида тарс-тарс ёрилган тутятиши анорлар чироқ шуъласида анвойи товланарди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

2 Ҳўраки, майизбоп, гужуми йирик, думалоқ, сарфиш-яшил узум нави.

ТУЯТОВОН Қумликларда ўсадиган, ўт, бута, чала бута кўринишидаги кўп йиллик ўсимлик тури. Қовжираған тутятовоннинг нимматир ҳиди шошқалоқ кузнинг омонатлигини эслатади.. ёвшанлар, шувоқлар, тиканлар ва тутятовондек қумга хос ўсимликлар бу саҳронинг табиий кўринишларидан бирини ташкил қиласарди. С. Айний, Қуллар.

ТУЯЧИ 1 айн. тутякаш. -Кеч билан бозорни олиб, сомон сотиб қайтган тутячининг тутясига иккита-иккита мингашиб, Эшонбозорга қараб ўйл солдик, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Тутячилик билан шуғулланувчи киши, тутячилик мутахассиси.

ТУЯЧИЛИК 1 Тутячи иши, касби; тутякашлик.

2 Чорвачиликнинг тия боқиши, уларни кўпайтириш, шу асосда чорва маҳсулотлари етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси. Тутячилик фермаси. — Устюрт қорақўлчилик ва тутячилик янада тараққий этадиган худуд ҳисобланади. Газетадан.

ТУЯҚУШ Уча олмайдиган, аммо жуда тез ютурадиган, иссиқ мамлакатларда (асосан Африкада) яшовчи йирик қуш.

ТУҚ тақл. с. Қаттиқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган бўғиқ товушни билдиради.

ТУҚҚАН 1 Тутмоқ фл. сфдш. Беш бола тутқан хотин. — Онангиз сизни нима учун тутқан? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Туғишидан қариндош, тувғон. Ёт егунча, тутқан ўлгунча. Мақол. Тутқан-тутқан топишар, ётга бало ёпишар. Мақол. — Зулм? — бой елкасини қисди ва қутуриб бақирди, — сан нонкўрсан, ман сани тутқаним, жигарим, дедим: Овқат бердим, кийим бердим, бу — зулм эмиш. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУҒ 1 Мусулмонларнинг ёғоч дастага ўрнатилган кўтос, ҳўқиз ёки от думидан ва ярим ой тасвиридан иборат байроқсимон белгиси (қадимдан Шарқ мамлакатларида ҳукмдорлик, беклик ва ш.к. белгиси ҳисобланган). У кўчанинг нариёғидаги бир авлиёнинг согонаси устига ўрнатилган тутғни кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 эск. Байроқ, алам. Ё бирор жаҳонгир, юрт таловчининг Унумиб қолдирган мудҳиши туғидир. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ТУҒА қ. тўқа. Бисмилло, деб тортти ўйрот белига, Ярашиққа тилла туға, айини. «Гулихиромон».

ТУҒАЛОҚ Кўп бола тутғадиган, болалайдиган. Тутғалоқ мол. — Ёмғир ёғалоқ, эчки туғалоқ.. «Кўшиқлар».

ТУҒАСИ кам қўлл. айн. тутғма 1. Тутғаси соқов. — Қозоқ билан қадимдан қондош, Туркман билан тутғаси жондош. Миртимер.

ТУҒДИРМОҚ 1 Тутмоқ фл. орт. н. Бир томонда хотин-қизлар.. қўй соғмоқда.. иккинчи томонда эркаклар: қуллар, қарол ва чўпонлар қўй тутғидирмоқда. С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Юзага келтирмоқ, пайдо этмоқ, яратмоқ. Ишонч тутғидирмоқ. Ҳавф тутғидирмоқ. Имконият тутғидирмоқ. Фикр тутғидирмоқ. Иш учун шароит тутғидириб бермоқ. — Бу шоду хуррамлини тутғидирган яна ўша сув эди. Сув, албатта, сув! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТУҒДОР 1 дин. Туғи бўлтган, тут ўрнатилган. Тутғор мозор.

2 эск. Байроқ кўтарган киши; байроқдор. Олдингда отланар тутғору сардор, Ёлиз юриб сарсон бўлмоқ не даркор. «Муродхон».

3 эск. Аскарий қисм, давлат ва ш.к. нинт байроғини сақловчи лавозимли киши; байроқдор. Амалдорлар барин чақириб олади, Тутғорларман кўп маслаҳат қиласади. «Алпомиши».

ТУҒДОҚ шв. Тувдоқ, тувалоқ.

ТУҒЁН 1 Тошқин, сув тошқини.

2 кўчма Кучли ички туйғу-кечинималар тўлқини; зўр ғалаён, фулгула. Шодлик тутғёни. Тутғён қилмоқ (урмоқ). — Раъно чуқур ўйлаб қолди. Ҳафиза юрагида қайнаётган ҳислар тутғёнини шундоқ юзидан сезиб тутарди. Мирмуҳсин, Умид. Чагалайдай чарх уради Бетинч ўйларим, Тутғён ичра жисм кезаман Денгиз бўйларин. Э. Воҳидов. Дида ёшлиқ ҳисси тутғён қиласади. Ўриклар кўпирриб гуллаган дамда. Ўйғун. Эҳтирос тутғён урган-

да, акъл чироти хирадашади. Т. Жалолов, Олтин қафас.

3 кўчма Фалаён, исён. *Нур ва маърифат сари талпинганлар, ҳаққизликка қарши туғён кўтарганилар амир зиндонининг абадий маҳбуслари бўлган*. Газетадан.

ТУФИЛМОҚ 1 Туғмоқ фл. ўзл. н. Чала туғилган бола. Бир онадан туғилган ака-ука. Иичи оиласида туғилган киши. — Бир онадан алон бола туғилади деганидик, Анварнинг яратилиши оғаларига нисбатан бошқача эди. А. Қодирий, Мехробдан чәён. Биз теги олтинсойлик бўламиз. Мен ҳам шу ерда туғилганман. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 кўчма Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. Бизда бир фикр туғилди. Үнда нотўғри таассурот туғилибди. — Журналнинг номи «Маориф ва ўқитувчи» эди. Адолатнинг кўнглида уни ўқишга иштиёқ туғилди. С. Зуннунова, Гулхан. Муттасил олиб борилган изланиш ва тадқиқотлар натижасида гриппни қўзғатувчи омилларни аниқлаш имконияти туғилди. «Фан ва турмуш».

ТУФИШГАН 1 Туғишмоқ фл. сфдш.

2 Бир ота-онадан туғилган. Туғишган опасингиллар. Туғишган ака-ука. Чин дўст туғишганинг билан тенг. Мақол. — Бу ўйда Гулнор опам учун сочим оқаргунча хизмат қилишни истар эдим. Умени туғишган опамдан афзал севади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Яқин қариндош. Сизлар менга туғишганиримдан ҳам азиз бўлиб қолдингиз! Ҳ. Фулом, Машъял. Колхозчиларнинг каттасию кичиги, эркагиу аёли унга туғишгандай яқин эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТУФЛИ Туғи бор, туғ ўрнатилган; туғ кўтарган. Қанчаси пиёда, ботирлар отли, Нечови кўтарган туғли байроқни. «Баҳром ва Гуландом».

ТУФМА 1 Кишида туғилишданоқ пайдо бўлган, аслида бор бўлган. *Туғма соқов. Туғма оқсоқ. Туғма касалликлар*.

2 Табиий ҳолда мавжуд бўлган. *Туғма минераллар. Туғма элементлар*.

3 Туғилишдан бирор иш-фаолият учун яратилган, шундай хусусиятга эга бўлган. У республикада хизмат кўрсатган, атоқли ўқитувчи, болалар руҳини яхши биладиган туғма педагог. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

Онадан туғма Онадан янги туғилган(дай). Бу ўзгаришдан кейин онадан туғма бўлиб ен-

гил тортиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаммом ўзи шунаقا жоӣ, ҳаммани онадан туғма қилиб қўяди. С. Аҳмад.

ТУФМОҚ 1 Бўйида, қорнида бўлган болани, ой-куни етгач, дунёга келтирмоқ. *Уст-устига эгизак туғмоқ. Хотини ўн йил мобайнида икки қиз, бир ўғил туғди.* — *Фанижоннинг хотини туғмай юриб-юриб, бирданига қўчқордай ўғил туғиб берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. Гулсумбоби қизини нари шарди.. пешонасига уриб ўиғлади: - Кошки ўлслам! Кошки ажал кела қолса!.. Куйдирдинг, нега туғдим сени? Ойбек, Танланган асарлар.

2 Болаламоқ (ҳайвонлар ҳақида). *Сигир иккита туғибди. Қўй туғибди.* — *Оқпошшонинг овчи итларидан яна биттаси туғибди — суюнчи ўиғилади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 шв. Тухум қилмоқ. *Тавба, товуқдан аҳмоқ жонивор ўйқ — мояк қўйсанг, туғади.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма с. т. Фойда келтирмоқ; кўпаймоқ. Вой нодон одамлар!. Билишмайдики, пул болалаб туради, индамасдан туғади, чақалоқлари инғаламайди. Ойбек, Танланган асарлар.

Иккитани (ёки тўрттани) туғмоқ с. т. Кимсани кутиб, ортиқ хавотир бўлмоқ. Сен келгунча, тўрттани туғдим. **Кун(и) туғди** Кимсанинг кўнглидаги ишини, хоҳлаганини қилиши мумкин бўлган кун, пайт, шароит келди. Қор ёғиб, чангичиларнинг куни туғди. — Ёз ҳам ўтди, куз ҳам келди, қишилоқ чорбозорчиларнинг куни туғди. С. Абдулла, Мавланий Мирсидиқнинг ижодлари. **Ой туғди** 1) янги ой бошланди. Ой туғиб, мўлжалай яқин етди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) янги ой кўринди. Қибла бетдан бир ой туғиб келади. Ойнинг гирдин тўртта юлдуз олади. «Алпомиши».

ТУФРО эск. кт. 1 Китоб ёки унинг фасллари бош саҳифасида, сатр бошида иккича ҳарф кўшилмаси тарзидаги безакли ёзув.

2 тар. Подшоҳчиларнинг ёрлик, фармон ва ш.к. ҳужжатлар тепасига қўйиладиган, уларнинг унвон ва амалларини кўрсатадиган безакли ҳарфлардан иборат белгиси.

3 айн. герб. Ҳалқимиз катта даврада пахта байрамини бошлаган куни республикамизнинг туғросида яшнаб турган шу чаноқни бошимиз узра баланд кўтариб, жаҳонга кўз-кўз қиламиз. Ҳ. Нуъмон, Чаноқ.

Юртнинг байроти, унинг туғроси қанчалар эзгу ҳурматга сазовор бўлса, унинг мадҳияси ҳам шунчалар жарапнгдор. Газетадан.

ТУҒУРУҚ 1 Ҳомиладорликни яқунлайдиган мураккаб физиологик жараён; аёлнинг фарзанд кўриши, туғиши.

2 этн. Фарзанд кўриш муносабати билан ўтказиладиган маросим; бешик тўйи. Энди у.. сават-сават қулчалар, баркашларда ошлар, совға-салом билан, бутун қоидага мувоғиқ, тўйларга, азаларга, туғуруқларга бориб келади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТУҒУРУҚХОНА Ой-куни яқинлашган оналарни қабул қилиб, уларга туғиши пайтида ва ундан кейинги бир неча кун давомида тиббий ёрдам кўрсатадиган маҳсус тиббиёт муассасаси. Туғуруқхона остоносини ҳаттаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдирдан кўра кўпроқ бўлажак фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади. Газетадан.

ТУҲМАТ [а. ھەمەت – айблаш, айблов] 1 Бирорни айблаш ёки қоралаш мақсадида ўйлаб чиқарилган асоссиз даъво; бўхтон. Туҳмат қиммоқ. Туҳмат ёғдирмоқ. Туҳмат тош ёради, Тош ёрмаса, бош ёради. Мақол. ■ -Нега эрингга ҳат ёзмайсан? -Вой бундан бўлак ҳам туҳмат борми? Нега ҳат ёзмас эканман. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ўйнинг куйгурда икки ой қадар ишладим. Кейин ҳайдади. Бошимга қанча туҳматлар ортди яна. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Ортиқча ташвиш, дардисар. Шошиб турганимда, сен ҳам туҳмат бўлдинг менга.

Хизматга туҳмат с. т. Кимсага хизмат, яхшилик қилиб, охири айбдор бўлиб қолиш ёки ўзига ташвиш, дардисар орттириш; яхшиликка ёмонлик. [Мехри:] Даданг шу тўнгиз кўпкурнинг заводида қанча ўйл тер тўкди. Бой, хизматга туҳмат қилиб, дадангни уч ой қаматтириди. З. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. **Куруқ туҳмат** 1) ошкоройдин туҳмат. -Тўғрисини айтсам, сиз бу тўғрида бир нарса биласиз, лекин сўзлашга Шокирбекдан чўчиб турасиз! – деди уста. - Куруқ туҳматни қўйинг-чи! – деди уста Фарфи. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) с. т. ортиқча ташвиш, галва, дардисар. Э, худойим-еї, қанақа қуруқ туҳматга қолдим-а! С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУҲМАТЧИ Туҳмат қилувчи, бирорлар устидан туҳмат гаплар айтиб, ёзиб, тарқа-

тиб юрувчи; бўхтончи. Туҳматчи одам. ■ [Комилов:] Танқид қилганларни туҳматчи, амалнараст, деб айبلاغансиз ва шу билан гуноҳингизга гуноҳ қўшгансиз. Уйгун, Навбаҳор.

ТУҲМАТЧИЛИК Туҳматчига хос иш, хатти-ҳаракат. Фоҳишилигинги билардим-у, туҳматчилигинги биласдим. Ҳай, майли, агар эркак киши бўлганингда, ичак-човоғингни салла қилиб қўярдим. С. Аҳмад, Ҳукм.

ТУҲФА [а. حَفَة – совфа, тортиқ] 1 км. Кимсанинг кўнглини олиш ёки хизматларини тақдирлаш учун берилган нарса; тортиқ, совфа. Қимматбаҳо туҳфа. Туҳфа олиб бормоқ. ■ [Соҳибдоро:] Қилиб олам-шумул санъатни бунёд, Кетирмиш сизга туҳфа уста Беҳзод. Уйгун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ҳусайн Бойқаро шу шаҳарни [Астрободни].. кичик ўғли Музаффарга туҳфа қилди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 кўчма Кўпчилик учун атаб тайёрланган нарса; совфа. Мақомларнинг ғрампластикага ёзиб олинаётгани санъаткорларимизнинг халққа ажойиб туҳфасидир. Газетадан.

3 Туҳфа (хотин-қизлар исми).

ТЮЛЕНЬ [р.] Куракоёқли сутэмизувчи денгиз ҳайвони.

ТЮЛЬ [фр. tulle < Tulle – Франциянинг Коррез департаментидаги жой номи] Кўпинча гулдор қилиб тўқиладиган енгил нағис тўр. Ойна парда учун бол тюль. Тюль парда. ■ ..мана шу тюль, – деб у деразаларга мутилган нағис гулли оптоқ тўрни кўрсатди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ТЯГАЧ [р. тягать – «тортмоқ, судрамоқ» фл. дан ясалган от] Шатакка олинувчи ёки тиркама машиналарни тортиш учун белгиланган қувватли автомобиль ёки трактор. Нормат нима қилишини билмай, атрофига қаради-да, беш метрча нарироқда турган тягач тагига эмаклади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ТЎБИЧОҚ шв. Чопқир, йўрға (от ҳақида). Тўбичоқ от. ■ Майдонда минардим бу тўбичоқни, Ҳафа қилма, ойим, бу қўйчиқони [қўйчиқони]. «Алпомиш». Мулла Фазлидин эрталаб, подшоҳ инъом қилган тўбичоқ отни минди-да, шаҳар доругаси қабул қиласдиган маҳкамага ўйл олди. П. Қодиров, Бобур.

ТҮГАРАК 1 Айлана, доира шаклидаги, доиравий. *Түгарақ стол. Түгарақ ойна.* — Умиди докладчилардан бири бўлгани учун президиумда ўтиради. У ерга түгарақ зални кесиб ўтиб, зинадан чиқиб бориши керак. А. Мухтор, Чинор. *Шийлоннинг устунлари саккиз қуррали бўлиб, остики қисми ҳандалак шаклида тўғарақ қилиб тарашиланган эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 от Кишиларнинг биргаликда ишлаш, машфулотлар ўтказиш, машқ қилиш, билим-хунар олиш ва ш.к. умумий мақсадлар билан тузилган гуруҳи ва шундай бирлашманинг, уюшманинг ўзи. *Мусиқа тўғараги. Ёш табиатшунослар тўғараги. Тўгарақ тузмоқ. Тўгарақкка қатнашмоқ.* — Ибронхимов ўзининг ҳар пайшанба бўладиган агрономия тўғарагини шу ерга кўчирди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Жўраҳон раҳбарлигига ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайдариди.

ТЎДА [ф. تۇدا – дўнг қилиб тўпланган нарса, ғарам] **1** Бир ерга тўплаб ёки уйиб кўйилган нарса; уюм, тўп, тўплам. *Ахлат тўдаси. Бир тўда парча-парча гишт. Нарсаларни тўда қилиб кўймоқ.* — Кейин уни сугуриб олди-да, бир тўда қоғозни олдимга машлади. «Гулдаста».

2 Бир ерга тўпланган кишилар ёки ҳайвон, қуш ва ш.к. гуруҳи, галаси, тўпи. *Улоқчилар тўдаси. Қушлар тўдаси. Тўда бўлиб юрмоқ. Тўдадан ажралган тўрга тушар.* Мақол. — *Арилар тўдаси ўзини қоп ичига урди. Бу болаларга чиндан қизиқ томоша бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аваз тор ҳовлига мўралаб қўйиб, эшик олдида қўл қовушириб турган кишилар тўдасига қўшилди.* С. Сиёев, Ёруглик.

3 Бирор мақсад билан уюшган кишилар гуруҳи. *Назирқул Холхўжа йигитларидан хабардор эди.* У эшоннинг гапидан, шулар тўдасига бор, деган маъно англади. С. Аҳмад, Ҳукм. *Тошкентдаги Юсуфбек ҳожи тўдасидан амалий чоралар кўрсатилиб ёзилган жавоб мактуби олинди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизнинг ҳозир ўз тўдамиз бор.* Агар истасанг.. сени ҳам сардоримиз ҳузурига олиб бораман. Мирмуҳсин, Меймур.

ТЎДАКАШ Тўдадан чаққонлик билан айрилиб, тез ўзадиган абжир, кучли улоқчи от.

ТЎДАЛАМОҚ Бир ерга тўплаб, йигиб, уйиб кўймоқ, тўпламоқ. *Гишт парчаларини тўдаламоқ. Ахлатни тўдалаб қўймоқ.* — Тогда очилган лола, териб тўдалай дейман. Яшнаб ётган гўзмани кунда бир кўрай дейман. «Кўшиқлар».

ТЎДАЛАШМОҚ **1** Тўдаламоқ фл. бирг. н. Болалар ҳашак тўдалашияти.

2 Бир ерга тўпланмоқ. Элмурод.. ўрнидан аранг турди-да, комиссия эшиги олдида тўдалашган дўстлари ёнига борди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎДАЛОҒЛИҚ Тўдалаб, тўплаб қўйилган, тўплоғлиқ. *Олия опа қўлидаги гиштини тўдалоғлиқ бутун гиштлар ёнига қўйди-да, челакдаги тупроқни тўйкани чукур томон юрди.* Газетадан.

ТЎЁНА **1** этн. Тўй муносабати билан шу тўй эгаларига яқинлари томонидан қилинган (қилинадиган) пул ёки кийим-бош тарзидаги совфа. Қани, айтинглар-чи, тўёнага нима олиб борайди? С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Тўйга тўёна билан бориши – халқимизнинг азалий одати. Газетадан.

2 кўчма Ишчи ва меҳнаткашларнинг муҳим бир воқеа-ҳодиса, байрам ва ш.к. га аталган меҳнат совғаси. Тўйга тўёна керак, мўл ҳосил тўёнамиз. Р. Бобоҷон.

ТЎЗ эк. Чанг, губор. *Ариқлар қақраган, дарахт япроқлари тўз, осмон – чанг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отинг изи тўзлари кўзимга сурмадирким..* «Оқ олма, қизил олма».

ТЎЗИМ Кишининг қийинчилик, кулфат, оғриқ ва ш.к. га чидаш қобилияти; чидам, бардош. *Тўзим билан ўқимоқ.* — Қайси бир садаф сийна Тўзим-ла саншиб игна, *Инжуларин бирма-бир Шу шоҳига қадаган?* Ф. Фулом. *Салимнинг кутгани чиқмади, қўргонда аввалгидай тинчлик, жимжитлик.* Бу ҳол уни яна эзди. *Охирига қадар кутшишга куч ва тўзим сезмади ўзида.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тўзим берсин **1)** чидам, бардош берсин (тилакни билдиради). *-Сиз ҳали шу ерда биринки кун бўларсиз.* Тўзим берсин, — деди. А. Мухтор, Чинор; **2)** қойил қолиб тан олишни билдиради; баракалла, балли-е. Қаранг, бир соатга бардош бермабисиз. Янайм она-ларимизга тўзим берсин. «Муштум». Чол тўнгилаб: *-Қўй-е, ҳамма сенга ўхшаганлар ёрилиб ўлаверса, лапанглаб юрадиган семиз-*

ларга тўзим берсин-е, — деб ҳазиллашиб қўярди. Д. Нурий, Осмон устуни. **Тўзим билмас** (ёки билмайди) Тўзиб тарқамас, тўзиб, йўқ бўлиб кетмайди. Сен-чи мангу чиқаверасан, Тўзим билмас сендаги бардош. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Сизнинг бу яратган мўъжиза санъат Юз ийл тўзим билмай турмоқлиги рост. А. Орипов, Йиллар армони.

Тўзимли Чидам-бардоши қучли. Тўзимли йигит — Тоғлар соясида қумурсқасимон, Довул қанотида учган хас каби Бўлса ҳамки, аммо тўзимли инсон, Ҳамма даҳшатлардан зўрроқдир қалби. С. Акбарий. Сипобек ота деган бир чол мени ҳайратда қолдирди... ҳеч қандай пардоzsиз, адабиётга шундай кирса бўладиган бақувват образ. турмушнинг ўзидаи кекса, тўзимли. Н. Фозилов, Қуш қаноти билан.

Тўзимлилик Сабр-бардошлилиқ, чидамлилик. Инсоннинг тўзимлилиги. Тўзимлилик кўрсатмоқ. — Унинг [Қосимовнинг] қиёфаси ва юриши-туришига саҳро сокинлиги, жонли барханларнинг сезилар-сезилмас силжиши, теран қатламлардан нам юқи топиб аста сўрадиган чайир саксову томирларининг тўзимлилиги асар қилганга ўхшарди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

Тўзимоқ айн. тўзмоқ. Эшик очилиб, шамолда қоғозлар патдай тўзиди. Қенгашли уй тўзимас. Мақол. — Уларнинг юз-кўзлари чанг, ранглари заҳил, сочлари тўзиган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Йўлдошбой уч-тўрт ҳафтадан бери ички кийимини ечмаган, кўйлаги терда қотиб кетган, тўни билан этиги тўзиб қолган эди. Ҳ. Нуғмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Бу хабар бирпасда бутун арши аълого тарқалди. Фаришталар, уяси бузилган аридай, тўзиди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

Тўзимсиз Тўзими-бардоши йўқ; чидамсиз, бардошсиз. Тўзимсиз одам.

Тўзимсизланмоқ кам қўлл. Сабртоқати чидамаслик; тоқатсизланмоқ, ..сиздек оғайниларга кўмаклашмасам бўладими! — деди ҳалиги йигит ва тўзимсизланди: -Қани, шидамроқ юринглар! А. Қодирий, Улоқда.

Тўзимсизлик Тўзимсиз ҳолат, хусусият. Тўзимсизлик қилмоқ. Тўзимсизлик кўрсатмоқ. Тўзимсизлик билан кутмоқ. — Бу гал [ҳожи] Ўзбек ойимнинг ўша эски

ашуласини ортиқча бир тўзимсизлик орасида кутар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Тўзиқ Ҳар ён сочилган, тўзиган ҳолатли, ҳолдаги. Тўзиқ ҳас-хушларни супуриб, бир ерга тўпламоқ. — Бари бир, раҳбар оғизга яқин бўлади. Қанча камтар бўлсанг ҳам, кўпнинг оғзида бўласан. Камта бўлдингми, тупроғинг тўзиқ бўлади, азизим. Ш. Рашидов, Бўрондан қучли.

2 кўчма Сочик, сочилган, бўлинган; паришон. Унинг хаёли тўзиқ.

3 Бетартиб ёйилган, тўзиган, тўзғоқ, пахмоқ. Қиз тол тагидан чиқиб югурганча, ўзини сувга отди. Низомжон унинг орқасидан оппоқ болдирларини савалаган тўзиқ сочларини кўриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

4 Эскирган, титилиб кетган. Ҳужранинг бурчагида Шоқосимнинг увада чопони, тўзиқ кўрпа-ёстиги уйилган. Ойбек, Танланган асарлар. Гулнор кўча эшигидан ҳовлисига киаркан.. шини, деворлари тўзиқ айвонга паранжисини отди. Ойбек, Танланган асарлар.

Тўзмоқ 1 Тўзондек ҳар ён сочилмоқ, учмоқ, тўзғимоқ. Пар тўзиб кетди. — Жимжимадор япроқларинг Сарғайиб банд узмоқда. Беватандай шамол билан Ерда изгиб тўзмоқда. Т. Тўла.

2 кўчма Ҳар ёнга тарқалмоқ, тарқалиб, сочилиб кетмоқ, пароканда бўлмоқ. Қўйлар бўри теккандаи тўзди. — Шеър анжумани тўзди, уят сўз аралаши. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

3 кўчма Тарқамоқ; тарқаб, бўлинниб йўқ бўлмоқ. Умр ўзади, ҳусн тўзади. Мақол. — Гавҳар хаёллари тўзиб, Талбатга ўширилиб қаради. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Нахот шундай осон бўлса бу дунёнинг тўзмоғи. Т. Тўла.

4 Бетартиб ёйилмоқ, тўзғимоқ, пахмаймоқ. Силлиқ қилиб тараған, кўп дикқат ва меҳнат сарф қилиниб ўрилган сочлар тўзган, сочилган. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Эскириб, титилиб ишдан чиқмоқ. Қенгаш қилган эл озмас, Қенг бичилган тўн тўзимас. Мақол. — Менга овқат беради, кийимим жуда тўзса, кийим қилиб беради. Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма кам қўлл. Ўзини олдирмоқ, хазон бўлмоқ, сўлмоқ. Ҳўжайин айтганча, «узилмаган гул» бўлмаса ҳам, руҳи, қалби бу

чиркин бўғиқ муҳитда сўнмаган, тўзмаган кўринади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЗОН 1 Ҳавога кўтарилиган (тўзган) ҳас-хуш ва б. майда нарсалар аралаш чанг. *Дарё қуриса ҳам, ўзани қолар, Бўрон босилса ҳам, тўзони қолар.* С. Акбарий. *Машиналар кетидан кўтарилиган тўзон кун тигида, осмонда бир зум кезиб, кейин пахтазорга ётирилади.* А. Муҳиддин, Теримчилар.

2 Нарса бетига, сатҳига қўнган, инган шундай нарса; гард-губор, чанг. *Николин унинг тўзон босган елкасига оғаларча қўйини қўйиб:* -Раҳмат, Бектемир, - депти. Ойбек, Қуёш қораймас. Ҷоқ бошида қўмғон шарақлаб қайнаб, чўғ устига тўқилди, буғ ва кул тўзони кўтарилиди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Тегирмон ўллаги ун тўзони ичига қўмилиб, кеч кузнинг қуюқ туманли ҳавоси манзарасини беради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Тўзон бўлмоқ Вайрон-толқон бўлмоқ, чанг-тўзонга айланмоқ. *Тонг отганда, дунё тўзон бўлади, Ҳар тарафдан девлар ошиб келади.* «Ширин билан Шакар». **Тўзон қилмоқ** Вайрон-толқон қилмоқ, чанг-тўзонга айлантироқ. *Келса, мамлакатни тўзон қиласди, Ишқириб дамига тортиб олади.* «Рустамхон».

ТЎЗОНЛИ Тўзон қоплаган, тўзон кўтарилиган. *Тўзонли бўрон.* — *Интилади тўзонли ўйла — Юраётган сафларга қараб.* Э. Раҳим, Янги қадам. *Наи навоси дам баргларда ўйнаган баҳор ели, дам узоқдан момақал-дириқ нафаси каби, тўзонли шом ҳавосини лим-лим тўйдирган..* А. Мухтор, Чинор.

ТЎЗФИМОҚ айн. тўзмоқ 1, 2, 4, 5. *Ҳазон тўзғиб кетди.* — Чорак соатдан кейин шов-қин кўтарилиб, маслаҳат мажлиси тўзғиб кетди. А. Мухтор, Чинор. *Низомжон унинг [Дилдорнинг] тўзғиган қоп-қора сочларини, мармардек оппоқ билакларини хаёлдан кет-кизолмасди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қиши-ёз оёғида оғир сағри кафш. Маҳси ҳам минг ямоқ, бошида кир, тўзғиган салла.* Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЗФИН 1 айн. тўзиқ. *Искандаро асабий ва тўзғин хаёллар қучигида сукут этар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 қўчма Озиб-тўзган, ўзини олдирган, озгин. *Қўш қулогидаги жулдор иштонли қаролнинг қовурғалари ҳам ҳўқизники сингари*

уриб чиққан, у ҳам озғин-тўзғин эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎЗФОҚ I Тўзғиган, тўзиқ, тўзғин. Заралар тўзғоқ ҳолда бўлса, қуруқ тупроқ дейилади. М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машгулотлар. *Унинг тўзғоқ сочлари, оппоқ бадани.. очилиб-сочилиб туради.* У. Исмоилов, Сайланма.

ТЎЗФОҚ II Лух, қамиш ва ш.к. ўсимликларнинг тўзғувчан парсимон попуги, ҳосили. *Қоқи ўт тўзғоғи.* — *Қайси бир узун-қулоқ орқали бу гап қамши тўзғоғидай тараплиб кетди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ТЎЙ 1 этн. Уйланиш, турмушга чиқиши, хатна қилиш ва б. муносабатлар билан зиёфат бериб, базм-томушалар билан ўтказиладиган халқ маросимларининг умумий номи. *Никоҳ тўйи.* *Ўғил (хатна, суннат) тўйи.* Бешик тўйи. *Тўй қилмоқ.* *Маърака — мардниги, тўй — халқники.* Мақол. *Мақтанганинг уйига бор, Керилганинг тўйига бор.* Мақол. — *Ҳомидвой бўлса, бугун унашсаларинг, эртага тўйни бошлаймиз, дейди.* А. Қодирий, Ўтган қунлар. *Кечаги дам олиш куни Рашидининг тўйини бўлди.* Шуҳрат, Шинелли Йиллар. [Роҳила:] *Ҳа!* Кўзим очиқлигига қизимнинг тўйини кўрай, деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйламабман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлилар. *Қўқонликлар таомилида никоҳ тўйи келинникида ўтади.* К. Яшин, Ҳамза. *Матёқуб қаллиги [таътилда] келиши биланоқ тўйни бошламоқчи.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 этн. Кудалар ўртасидаги келишувга мувофиқ, куёв томондан қиз томонга бериладиган пул, сарпо, масаллиқ ва ш.к. мажмуи. *Тўй учун куёв томонидан ўн беш арава юк юборилган.* Ҳар бир аравада бошқа-бошқа моллар ва буюмлар. Ойбек, Танланган асарлар. *Мирзакаримбой қичқириди:* -Мулла Абдишукур, эртага ожизамизга тўй келади, марҳамат қилинг, дурустми? Ойбек, Танланган асарлар.

3 этн. Шу нарсалар юборилиши муносабати билан куёв хонадонида, келиши муносабати билан қиз хонадонида ўтказиладиган маросим. *Якшанба куни ҳам тўй, ҳам никоҳ.* — [Кутидорнинг] Битта жувон қизи бор-ку, мунча тўйни бошқа, никоҳни бошқа қиламиз, деганига ҳайронман. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

Тўй бермоқ 1) қудалар ўртасидаги келишувга мувофиқ белгиланган пул, сарпо, масаллиқ ва б. ни келин томонга юбормоқ; 2) юрга ош, зиёфат бермоқ. *Қирқ кечакундуз элга тўй бераб, қирқ кундан сўнг тўйи охир бўлганди. «Ширин билан Шакар».*

4 Бирор воқеа-ҳодисага бағишилаб зиёфат ва ўйин-кулгилар билан ўтказиладиган тантаналар. *Ховли тўйи. Ҳосил тўйи.* — *Бугун мактаб ўзининг биринчи катта тўйига, тўнгич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига тайёрланаётир.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Водокачканинг очилиши маросими катта тўйига, каттакон сайилга айланаб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Кўпга келган тўй Кўпчиликнинг бошига тушган иш, ташвиш ва ш. к. ҳақида айтиладиган ибора. *-Ота, — деди Салим жеркиб, — бу нарса кўпга келган тўй, ўғлингиз ниҳояти бир неча ой ишилаб қайтади. Нимасига қайғурасиз?* Узоқ юртларни кўриб келади. Ойбек, Танланган асарлар. **Тўйдан кейин ногора қ. ногора.** *Үй-үйига — така (ёки тепа) тўйига* Одатда, болалар кечки пайт ўйиндан чарчаб тарқалаётганда айтиладиган ибора. *Начальник [бошлиқ] ётиб қолди, энди үй-үйига — така тўйига.* А. Мухтор, Опасингиллар.

Тўйбоши Тўйга бошчилик қилувчи шахс. *Қишлоқда тўй бўлса, у [Тўламат], албатта, тўйбоши, ўигитлар тўпига кўшилса — жўрабоши.* С. Анорбоев, Оқсой. *У тўйбошиларга олдиндан уқтириб қўйган эди: — Тартиб бузилмасин, ҳар тоифани ўз вақтида, ўз ерига ўтқазиши, ўзига яраша кутиши керак.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тўйгарчилик 1 Тўй-ҳашам кўп бўладиган, тўйлар юришган пайт, шу пайтлардаги тўйлар. *Профессионал масҳарабоз ва қизиқчиларнинг аксарияти тўйгарчилик камроқ пайтларда дехқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланган.* М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси.

2 айн. **тўйчилик.**

Тўйдирмоқ 1 Тўймоқ фл. орт. н. *Ерни сувга тўйдирмоқ.* *Ғўзаларни тўйдирниб сурғомоқ.* Кўпчилик бир муштдан урса, ўлдиради, бир бурдадан берса, тўйдирди. Мақол. — [Йўлчи:] *Укам ишлайди.* Лекин ёш бола хўжайинникида ўз қорнини тўйдирса, бунга ҳам хурсандман. Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг [Мусулмонқулнинг] истибодди ўзга*

шахарларда унча сезилмаса ҳам, аммо марказ — Кўқон одамларини жуда тўйдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Егулик, ичгулик билан таъминламоқ; боқмоқ. *Шу боғдан келган даромад оиласизни тўйдирди.* — *Абдураҳмон бой тўғонимизни бузди. Кўтартмани кўтарттириб, тўйдирниб турган ариғимизни қуритди.* Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

Тўйимли Қоринни яхши тўйдирдиган, тўқ тутадиган; керакли витамин ва ш.к. га эга (бой). *Тўйимли овқат.* *Тўйимли емҳашак.* *Тўйимли озуқа.* — *Инсон истеъмол қиладиган озиқ-овқатлар орасида энг лаззатли, тўйимли ва шифобахши — асал.* «Фан ва турмуш». *Оқ саксовул, айниқса, унинг уруғи қўй-эчилар учун тўйимли озуқа.* «Фан ва турмуш».

Тўйимлилиқ Тўйдириш ва тўқ тутиш хусусияти. *Овқатнинг тўйимлилиги.* *Озуқанинг тўйимлилигини оширмоқ.* — *Нон ўзининг аъло даражада тўйимлилиги, юксак таъми билан жаҳонда жуда қадрланади.* Газетадан.

Тўйинмоқ 1 Обдан тўймоқ. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раҳно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 maxs. Етарли миқдорда ўзига олмоқ, сингдирмоқ. *Бугга тўйинган ҳаво.* Тўйинган буг. Тўйинган эритма.

Тўйинчилик Ейдиган, озиқланадиган нарсалар мўл ҳолат, тўйиб еб-озиқланадиган шароит мавжудлиги (мол-ҳайвонларга нисбатан). Далада мол тўйинчилиги бошланган. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Тўйламоқ шв. 1 Тўйларда меҳмон бўлмоқ, тўйма-тўй юрмоқ. *Тўйлагани келган меҳмонлар.* — *Сухсур учар сой бўйлаб, Ўртоғим келар тўйлаб, Эртага келар чоги, Ваъданни берай ўйлаб.* «Кўшиқлар».

2 Тўй билан муборакбод қилмоқ. Эркаклар қўй, тана етаклаб тўйлади. Т. Муродод, От кишинаған оқшом.

3 (асосан равишдош шаклида — тўйлаб) Тўй қилиб. Қабул қилсанг, қизим тўйлаб берайин. «Баҳром ва Гуландом». Қизин тўйлаб, никоҳ қилиб олганман. «Муродхон».

Тўйли Тўйи бўлган, тўй қилаётган, ўтказаётган. *Тўйлининг тўйи ўтди, Тўйисизнинг куни ўтди.* Мақол. — *Ўзбек ойим аралашган тўйли хотинларнинг кўнгилларида-*

ги орзу-ҳаваслари ҳам эрлари томонидан камчилексиз бажарилар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўралари қўйли, уйлари тўйли. Фуқаросин кўнгли Тангритоғ бўйли. Газетадан.

ТЎЙЛИК Тўй учун зарур бўлган нарсалар. [Қози Қодирқулга:] Бешик кетди бўлгандан буёқ ҳар йил расм-русларини қилишиб, яқин вақтларда тўйлигини ҳам бериб қўйибди.. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ТЎЙЛОВЧИ шв. Тўйга ташриф буорувчи, тўй билан муборакбод қилувчи. Тўйловчилар атаган совға-саломларини рўмолга машлаши. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. Тўйловчи аёллар сочқилар сочди. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ТЎЙМАГУР ҳақр. Борига, берганга қаноат ҳосил қилмайдиган шахсга нисбатан кўлланади. Тўймагур директор яна тери сўратибди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ТЎЙМОҚ 1 Ейиш, ичишга бўлган талашиб қонмоқ, қониб емоқ, ичмоқ, овқатга, сувга қонмоқ. Еб тўймаган, ялаб тўймас. Мақол. Қўл билан берганга қуш тўймас. Мақол. Суқ тўймас, ўғри бойимас. Мақол. — Айвар Нигор ойимга раҳмат айтаб, тўйганини сўзлади ва қўл артар экан, чақалоқча гап қотди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Камбағал ҳалқ-ўлиб-тирилиб меҳнат қиласди-ку, қорни тўймайди, эгни бутун бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сув, озукага тўйинмоқ (ер ва ўсимликлар ҳақида). Ёғзалар сувга тўйди. Ер тўймагунча, эл тўймас. Мақол. — Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳалқнинг ер тўйса, эл тўяди, деган нақлида ҳикмат кўп. Газетадан.

3 қўчма Роҳатланиб мириқмоқ. Уйқуга тўймоқ. Дийдорига тўймоқ. Тўйиб сұхбатлашмоқ. Йиқилган курашга тўймас. Мақол. — У [Элмурод] ҳар гал бу йўлдан юрганди, узоқ-узоқларга тикилиб, сира тўймасди. П. Турсун, Ўқитувчи. Тўна хола ўзини шунчага тетик тутгиси, ҳориган кўзларини очгиси, табиатга тўйиб бокқиси келади, аммо дармони ўйқ. И. Раҳим, Ихлос. Кенг ҳовлининг ҳуснига хол бўлиб турган атиргуллар яқин кунларда очилиб, тўйиб бўлмайдиган жамолини намоён қиласди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Тўйиб-тўйиб ўхълик, бебошлиқ, «жиннилик» қилсанг, водийни бошингга кўтариб қаҳқаҳа урсанг. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 қўчма Чидаб, тоқат қилиб чарчамоқ, тоқати тоқ, безорижон бўлмоқ. Ақл, инсоф билан иш қила-қила, энди жуда тўйдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мен ҳам тўйдим бу хўрлик, бу ҳақоратдан! М. Исломий, Фарғона т. о. Қишилоқ ҳалқи Сарижўжса сувининг тошиқинидан жуда тўйган экан. «Ўзбекистон қўриклари».

Жондан тўймоқ қ. жон 3. Кўнгли тўлмоқ қ. кўнгил. Еганингиз олдингизда, емаганингиз кетингизда, бу кўрганингизга кўнглингиз тўлмаса, ҳали ёшисиз, ўқина! А. Қаҳҳор, Оғриқтишлар.

ТЎЙПАРАСТ Тўйтўйлашни, тўйма-тўй юришни яхши кўрадиган. Тўйпарат одам.

— Бошқа уйларда қариндош-уруглар ва никоҳни пойлаб ётган тўйпаратст, дайди, турли хотинлар бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЙХАТ 1 Тўйга таклиф қилиб ёзилган қоғоз, тўй таклифномаси.

2 Тўй, байрам муносабати билан ёзилган табрикнома.

ТЎЙХОНА Тўй бўлаётган уй, жой. Афанди устида эски чопони билан тўйхонага кириб қолган эди. «Латифалар». Тўйхонани қийқириқ босди. Бўз ўигитлар сабрини ўйқотиб, ўтирган ерларида селкилаб тушдилар, қиз чирпирак бўлиб, лаъпар тўлқинига айлана бошлади. С. Сиёев, Аваз.

ТЎЙЧИ 1 Тўйга келган меҳмон, тўй қатнашчиси. Тўй тарқади, қизни никоҳ қилди. Авазхон ўигитлари билан тўйчилар ҳам қайтди. «Бўтакўз».

2 Тўй қилувчи киши, тўй эгаси. Агар ҳозирлик кўрмай шаҳарни кутсак, шаҳардан ёрдам чиқа бермаса, худди тўёнага ишониб, қўй олмаган тўйчи каби, тўй қозонини тўнкаришга мажбур бўламиз. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Тўйчи (эркаклар исми).

ТЎЙЧИЛИК Тўйдаги ўзига хос тартиб, муомала-муносабатлар. Тўйчиллик, айланай, ҳеч кимдан гина қилиб бўлмайди. — Ҳа, тўйчиллик-да. Оғзимиз чушиб қолсин! — кулишиши ўигитлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЙЧИҚ Кичкина тўй, тўйча.

ТЎЙ-ҲАШАМ Турли тўй маросимлари. Мениям орзу-ҳавасларим бор, тўй-ҳашам кўрмоқчиман. Ойбек, О. в. шабадалар. Базмларда, ўтиришларда, тўй-ҳашамда хонан-

далар Огаҳийдан бир газал ўқиса, Аваздан бир газал ўқирди. С. Сиёев, Аваз.

ТҮКИБ-СОЧИБ 1 Тўқмоқ фл. рвдш. Тўқиб-сочиб ун қопламоқ.

2 қўчма кам қўлл. Мўл-кўл қилиб, тўқин-сочин. [Олахўжас] Тўйдан илгари тайинлади: -Дўст-душман — ҳаммасини айтинглар, тўқиб-сочиб едиринглар! Олахўжанинг ош-сувини юртдан аямайдиган киши эканини билиб қўйсин бу халқ! П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎКИЛМОҚ 1 Тўқмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Дастурхонга чой тўқилди. Қоллардан бугдой тўқиляпти. Қатиқ тўқилган ерда юқи қолар. Мақол. Тўқилса манглай теринг — унумли бўлур еринг. Мақол. — Кўшоқ, от тагига тўқилган бедаларни бир қуҷоқ қилиб супуриб олиб келди. Ҳ. Шамс, Душман. Салдов деб нечанинг қадди букилди, Ер тишлаб, кўксига ёши тўқилди. Файратий. Бу мажлисдан кейин мен бир неча вақт Отабек ва ўйлдошларининг қонлари тўқилмасин, деб бу гапни ичимга солиб юрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шағал тўқилган ўйл бўйида бошига гулдор соябон тутиб.. Гавҳар турарди. С. Сиёев, Ёруглик.

2 Бўшаб, уваланиб дув тушмоқ. Энди захариқлар пайдо бўлиб, ҳамма ёқни қамиш босиб кетибди: пахса деворларининг ости шўралаб тўқиляпти. С. Нуров, Нарвон.

Бир туки тўқилса.. Салгина зарап-зиён етказилса, жабр қилинса. Ҳавотир олманг, ул жанобнинг бир туки тўқилса, мен жавобгар. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Оҳори тўқилмаган қ. оҳор 2.** Тутдай тўқилмоқ қ. тут. Тўқилиб (ёки тўқилай деб) турмоқ Путурдан кетмоқ; қулай, ўлай деб турмоқ (аранг турган, шарти кетиб, парти қолган нарсалар, одамлар ҳақида). Оташ дуқининг отасидан қолган бўғот томли настак ўйнинг бир чеккаси чўккан, қийшашиб тўқилиб турар эди. Ойбек, Улуғ ўйл. Феруз тўқилай деб турган настак ўйга имо қилиб кулади: -Кунжагинг ҳароба-ку, Мамажон. С. Сиёев, Ёруглик. Шўрига шўрва тўқилмоқ қ. шўр II. Юраги тўқилиб (ёки тўқилай деб) турибди Дили оғриб, эзилиб турибди, юраги тўлиб, тўлиқиб, ўзини аранг тутиб турибди. Ғуломжоннинг тўқилиб турган юрагига қиз илтифоти мадад берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қирови тўқилмаган қ. қиров II.

ТЎКИН Ноз-неъматларга бой, мўл-кўл, маъмур. Қовун-узумнинг тўқин вақти. Зиёфат тўқин эди. — Умурзоқ ака азиз меҳмонни фарғоналикларга хос саҳиълик ва очиқ юз билан қарши олди, тўқин дастурхон ёзилган ўйнинг тўрига ўтқазди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоклар. Тўқин кузда туғилган фарзанднинг пешонаси ярқироқ бўлади. «Саодат».

ТЎКИНДИ 1 Тўқиб ташланган ёки ташланадиган қолдиқ нарса. Тўқиндиларни ўрага ташламоқ.

2 Тўқилиб, тушиб қолган нарса. Тўқинди, парча-парча пахталарни ўигиб.. далага жўнайди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЎКИНЛИК Тўқин, маъмур ҳолатлилик. Ҳозирги маъмур ҳаётимиз, тўқинлик — ҳаммаси пахтадан.. Ҳ. Аҳророва, Ўзимизнинг Турсуной. Ҳар ёнда тўқинлик — Куздан нишона. А. Орипов, Юртим шамоли.

ТЎКИН-СОЧИН Жуда тўқин, мўл-кўл. Тўқин-сочин дастурхон. — Мен боғдаман, атрофимда тўқин-сочин ёз, Ишкомларда товланади қора кўз чарос. Э. Охунова. Бу ишги булатсиз илиқ кунлар, яшил япроқлар, тўқин-сочин мевалар мавсумининг ғанимат бир қисми қолгани юракни алланечук суюнтиради. П. Кодиров, Уч илдиз.

ТЎКИНЧИЛИК Ноз-неъматларнинг тўқинлиги, сероблиги; мўл-кўлчилик. Биз Тошкентдаги Олой бозорига жуда эрта келдик.. Чинакам маъмурчилик, тўқинчиликни шу ерда кўриш мумкин. Газетадан.

ТЎКИС 1 Ҳар жиҳатдан таъминланган, муқаммал, камчилиги йўқ; бекам-кўст. Тўқис рўзгор. — Тошкентда мандай тўқис келин бормикан? Ҳамма нарса жойида. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳусни, одоби тўқис экан, — кесатди Анорхон. Ойбек, О.в. шабадалар.

Ҳар тўқисда бир айб Камчилиги, нуқсони йўқ одам бўлмайди. «Ҳар тўқисда бир айб» дегандай, унча-бунча камчилигимиз бор.. «Муштум».

2 Савлатли, кенг-мўл (кийим ҳақида). Тўқис костюм.

ТЎКИСЛИК Тўқис ҳолатга эгалик. Дастурхоннинг тўқислиги. Кийимнинг тўқислиги.

ТЎКМА этн. Улфатлар ўртага тўккан маблағ ва масаллиқ ҳисобига, одатда, қиши кунларида ўтказиладиган ўтириш. Бизнинг шаҳар, қишлоқларимизда қиши кириши билан ёш-яланглар, ҳар ким ўз тўпли билан «тўқма» бошлашар.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш

уринишлари. Бир тенгдошимникига борувдим. У бизнинг жўрабошимиз, ҳафталик тўқмамиз бор эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ТЎҚМОҚ 1 Суюқ ёки сочилувчан нарсаларни идишдан туширмоқ, сочилишига йўл қўймоқ. Шўрвани тўқмасдан олиб кел. Ошни тўқмасдан е! Шакарнинг ярмини йўлда тўқиб келибсан.

2 Дув туширмоқ, ташламоқ. Fўзаларнинг баргини тўқмоқ. — Кекса ўрик дараҳтлари пахса деворларни қўлтиқлаб олгандай, гулларини кўчага тўқиб ётари. А. Мухтор, Опасингиллар. Мен чиқдим-у, бодом шохидан Тўда қўшлар гурр этиб кетди. Тадѓўзи дўптили бодомнинг Гулларини дув тўқиб кетди. Т. Тўла.

3 Ағдариб бўшатмоқ, ағдармоқ. Бола сутни тўқиб юборди. Графиндаги сувни тўқиб ташладим. — Ўзбек ойим бурчакда бола кўтариб ўтирган Зайнабдан чақалоқни олиб, уни жомни тўқиб келишга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Аёл] Пахтасини келтириб, хирмондаги энг катта тўнга тўқа бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 кўчма Оқизмоқ, оқизишга мажбур этмоқ (кўз ёши, қон, тер ҳақида). Кўз ёши тўқмоқ. Тер тўқмаса — эр эмас, Қўл тегмаса — ер эмас. Мақол. — Ҳон қуролсиз ҳалқининг қонини тўқиб, зўрлик билан исённи бостириди. Ж. Шарипов, Хоразм.

5 кўчма Ёғдирмоқ, сочмоқ (ёғду, нур ва ш.к. ҳақида). Тўлин ой сутдек ёғдусини мактаб саҳни ва том тунукаларига аёвсиз тўкарар, булбул эса ҳамон тинмай сайрар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Раҳмат, синглим, шу сўз, шу бўса, Шу гулдаста баридан афзал. Мехр майиндан тутдинг лим коса, Гўё тўқдинг бошим узра зар. Ё. Мирзо.

6 кўчма Дилдаги бор нарсани, бор-йўгини айтмоқ, дилдагини айтиб, юракни бўшатмоқ. [Хайриниса] Бир зум жаги тинмас, ичида ўйғилганларни бирорга тўқмаса тинчимас эди. Ойбек, Улуг йўл. [Курбон:] Биз юракдаги дардимизни бир тўқай деб келсангу, берган жавобинг бу бўлса! Раҳмат сенга! О. Ёқубов, Айтсан, тилим куяди, айтмасам — дилим. Ўзбек ойим ўғлиниң «ўлганинг устига чиқиб тетиши» қабилидан бўлган бу харакатидан тутуни кўкка чиқиб, борлиқ қаҳр-ғазабини эри устига тўқади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Низомжон чидамади. Юрагида тўлиб-тошган гапларни узил-кесил

тўқиб солмоқчи бўлиб, қизни излаб, яна дала-га қараб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.

Обрўини тўқмоқ қ. обрў(й) 1. Оҳорини тўқмоқ қ. оҳор 2. Савлат тўқмоқ қ. савлат 1. Тер тўқмоқ қ. тер. Кўр тўқмоқ қ. кўр.

ТЎЛ шв. Қўйларнинг туғиши, болалаш мавсуми; қўзилаш; қўзилатиш. Келаси тўлда мен ҳам қўзини ҳозиргидан кўпроқ олишига сўз бераман. П. Қодиров, Қора кўзлар. Эртага ейдиганини бугун берса, айни тўл вақтига бориб, омборлар шипшийдам бўлади. Унда қўйлар тупроқ ялайдими? С. Анонбоев, Оқсой.

ТЎЛА 1 Бутун ҳажми, сифими эгалланган, банд бўлган. Тўла қоп. Тўла зал. Тўла бир чекл сув. Кўча тўла одам. — Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳис-туйғу, куч-кувват ва ш.к. га тўлган, тошган. Қувонч тўла кўзлар. — Элмурод унинг рўпарасига келди ва заҳар тўла овоз билан сўради. П. Турсун, Ўқитувчи. Сарпардалардан жон олгич дард-алам тўла бир куй оқа бошлади. К. Яшин, Ҳамза. Аҳмад энди ўзини ота ҳисоблар ва бу томли ҳолдан юраги гууррга тўла эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Тўрт томоннинг ҳаммаси баҳор нафосатига тўла. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Етишмаган ери, қисми, кам-кўсти йўқ; мукаммал, расо, тўлиқ, бут. Тўла иш куни. Асобларнинг тўла комплекти. Гапнинг тўла мазмуни. Тўла жавоб. Тўла ишонч. Имкониятлардан тўла фойдаланмоқ. Тўла қуролсизланиш. Тўла жорий этмоқ. Фикрингизга тўла қўшиламан. — Турсуной кўзини ҳали тўла очгани йўқ эди, узун киприклари хира кўзларини тўсиб турарди. А. Мухтор, Опасингиллар. Шокир отанинг ўйида яшай бошлигач, Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшиди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг мои қўй ва қорамолнинг мойига нисбатан тез эрийди ва тўла ҳазм бўлади. «Фан ва турмуш».

4 Жуссаси ёки бирор аъзоси бўлиқ этили, семиз. Тўла одам. — Ўрта бўйли, тўла, лекин кенг юзининг гўштлари сарғайиб, салқиб тушган, эллик саккиз ёшларда бўлган касалнамо хотин аста-секин юриб келаверди. Ойбек, Танланган асарлар. Тўрдаги кичкина эшик очилиб, ичкаридан тўла юзли.. белига қилич осган қирқ беш ёшлар чамасида бир киши кўринди. А. Қодирий, Ўтган кун-

лар. *Тўла, қип-қизил магиздек аёл бир ҳафта-да чўйдек бўлиб қолган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

5 *Тўла (эркаклар исми).*

ТЎЛАЛИК Тўла ҳолат. *Идишининг тўлалиги. У сиздан тўлалик қиласди. — [Зайнаб] Илгариги тўлалигининг ярмисини йўқотган-дек, тусига қаримсиклик кирган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЎЛАМОҚ 1 Олинган, харид қилинган, фойдаланилган ва ш. к. нарсалар эвазига тегишли миқдорда пул, ҳақ бермоқ. *Кассага нақд пул тўлаб, нарса олмоқ. Кира ҳақи тўламоқ. Арzon тўламоқ. — Бу нарсаларин-гиз менда гаров туради, қачонки пул топсангиз, менинг яроғ учун тўлаган пулимни бериб, нарсаларингизни оласизлар. С. Айний, Куллар.*

2 Олинган пулни, қарзни қайтармоқ, узмок; зиммасидаги пул, тўлов мажбуриятини адо этмоқ. *Салиқ тўламоқ. Бадал тўламоқ. Жарима тўламоқ. — Бугун қарзларингни тўлайсанлар — мен тинч, сенлар тинч. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

3 Етказилган зарарнинг муздини бермоқ, ўрнини тўлдирмоқ. *Товоғ тўламоқ. Хун тўламоқ. — Вой, [қўғирчогум] касал бўлиб қолибди, тўлаб берасан, — деди Муҳайё Манзурага. Н. Ёкубов, Кичкина доктор.*

ТЎЛДИРМОҚ 1 Тўлмоқ фл. орт. н. Ваннани тўлдирмоқ. *Шкафни китобга тўлдирмоқ. Атир иси ўйни тўлдирди. Штатни ёши мутахассислар ҳисобига тўлдирдик. Кам-кўстини тўлдирдик. Эл қозонини тўлдирганини эл тўйдирар. Мақол. — Ўз ғув-ғуви билан гузарни тўлдирган одамлар гурунги ҳам бир зумда тинди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Латофат яна бир ўтталиб, кўкрагини тўлдириб, чуқур нафас олди. О. Ёкубов, Мирзатерак.*

2 Бўш ўринларга, графаларга тегишли рақам, маълумот ва ш. к. ёзмоқ. *Анкета тўлдирмоқ. — Майор.. варақани ўзи тўлдирди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Мудира никоҳ шаҳодатномасини тантанали вазијатда тўлдириб, аввал Ферузага, кейин Норқўзига ручка тутиб, қўл қўйдирди. Ҳ. Гулом, Сенга интиламан.*

3 Тури кўшишлар, кўшимчалар билан мукаммалаштиримоқ; кўшимча фикр-мулоҳаза билдиримоқ. *Улар бир оз суҳбатдан кейин бирга китоб ўқишиди. Бир-бирларига*

саволлар бершиди, бир-бирларининг фикрларини тўлдиришиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Улар мазмунан бирни иккинчисини қувватлайди, тўлдиради.. «ЎТА».

ТЎЛДИРУВЧИ 1 Тўлдирмоқ фл. сфдш.

2 тлш. Гапнинг бирор бўлагига боғланниб, уни изоҳлаб, тўлдириб келувчи иккинчи даражали гап бўлаги. *Воситали тўлдирувчи. Воситасиз тўлдирувчи.*

Тўлдирувчи эргаш гап Бош гапнинг кесимини тўлдирувчи эргаш гап.

ТЎЛИН Тўлиқ гардиш шаклига кирган, бутун (оий ҳақида). *Тўлин оий гарбга томон оқкан, ҳамма ёқ сутдай оппоқ. Ж. Шарипов, Хоразм. Навоий суюниб баҳо берди: -Сиз шеърда ҳилол эмас, тўлин оий бўлибсиз энди! Ойбек, Навоий. Гаҳи боқсан тўлин ойдек юзига, Гаҳи шўх ўйноқи шаҳло кўзига. Ҳабибий.*

ТЎЛИШМОҚ 1 Тўлмоқ фл. бирг. н. Оломон бир нимага қасд қилиб тўлишиб турганда, бир оғиз гап кифоя қиласди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Тўлалик, бўлиқлик қасб этмоқ; тўлмоқ, Юзи тўлишибди. — [Аҳмаджон] Яна тикилди. Ўша-ўша Латофат. Сира ўзгармабди. Тиникиб, хиёл тўлишибди. С. Кароматов, Ҳижрон. Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тагига олиб қўйған эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎЛИҚ 1 Тўлган, тўлдирилган, тўла. У ўзини ушлаб туролмади, нафрати қайнади, газаб билан тўлиқ, бўғиқ товуши билан гижиниб сўйлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Киноя ва аччиқлар билан тўлиқ мактубингизни олдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бекам-кўст, мукаммал, тўла. *Тўлиқ рўйхат. Асбобларнинг тўлиқ комплекти. Тўлиқ асарлар тўплами. — Мажслиса ҳамма ма-салалар ечилгандай, Аҳмедовдан сўралмаган ва тўлиқ жавоб олинмаган савол қолмагандай бўлган зди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Гектарлар тўлиқ, низоллар баравж, текис шоналаган. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ТЎЛИҚЛАМОҚ Расо, мукаммал, бут қилмоқ, расоламоқ, тўлдирмоқ, мукаммалаштиримоқ.

ТЎЛИҚМОҚ 1 Юраги тўлиб, ўзини аранг тутиб турмоқ. *Шоҳариқ бўйлаб Анорхон келиб қолди. У нимадандир хафа, куйин-*

ганидан тўлиқиб туррабди. И. Раҳим, Ихлос. Ёш йигит, юраги тўлиқади, ҳаприқади. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 кам қўлл. Керкмоқ, шишинқирамоқ. Ширмонхон кўз ёшини сира тиёлмади. Қовоқлари шишиб, юзлари тўлиқиб кетди. С. Зуннунова, Олов.

ТЎЛИҚСИЗ Тўлиқ бўлмаган, нотўла. Тўлиқсиз комплект.

ТЎЛИҚСИЗ ГАП ТЛИ. Бирор бўлаги туширилган, лекин мазмуни осон тушунилаверадиган гап.

ТЎЛМОҚ 1 Бўш жойи қолмай эгалланмоқ, банд бўлмоқ. Ҳовуз тўлди. Зал тўлди. Қўча одамга тўлди. Қон тўлди. Дафтарнинг икки бети тўлди. Қўзи ёшга тўлди.

2 Кўп ёки етарли миқдорда бирор нарсага эга бўлмоқ, эгаллаб олмоқ, қамраб олмоқ; қопланмоқ, бурканмоқ. Гуллар ҳидига тўлган илиқ, маст қилувчи ҳаво. Ойбек, Танланган асарлар. Жажжигина хона билур қандилдан ёғилаётган нурга тўлган.. Ӯ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Гуломжоннинг юраги ачишиди. Унинг юрагида шу аламлар заҳри тўлиб ётарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир зумда эшик болалар чуғурига тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Лолага тўлди дала, Чакканга тақ, чакканга. Сараси тарғиғил лола, Чакканга тақ, чакканга. Т. Тўла. Энг улуг байрам бугун, Келинг, ўртоқлар. Нурларга тўлди бугун Ўйлар, ўтлоқлар. И. Муслим.

З кўчма Ҳис-туйғу, ички кечинма ва ш.к. билан ошиб-тошмоқ. Онанинг юраги умид ва қувончга тўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унинг [Лаълинине] бийрон-бийрон сўзларини эшитган Мирҳосил маҳлие бўлиб қолди, кўкраги завқ-шавққа тўлди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Гапингнинг ёлғони билиниб қолди, Шу сабабдан Ёдгор ғазабга тўлди. «Ёдгор».

4 кўчма айн. **тўлиқмоқ.** Ўжар эрдан тўлиб юрган кампир бир оғиз гап билан ярасига туз сепгандек бўлди. С. Абдулла, Соялар. Ҳайдар ота ундан [кампирдан] Ёдгорбойни сўраб: -Хат келиб туррабдими? – деган эди, кампир ўзи тўлиб турган экан, кўз ёши қилди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 Сон-миқдор, вақтнинг маълум бир даражасини эгалламоқ. Мен, ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оиласа тушиб қолдим. Ойбек, Танланган асарлар. Ўн беш кунга тўлганида ой, Кўкка чиқиб,

тунни ахтарди, Орқасидан баланд осмонда Олам-олам юлдузлар борди. Ҳ. Олимжон. Ҳурматли устознинг пойқадами етганига бугун роса уч ўйл тўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пахта экдик, бўлсин деб, Шартномамиз тўлсин деб, Юз центнерга қўл қўйдик Душман қуийб ўлсин деб. «Қўшиқлар».

Куни (ёки қазоси, паймонаси) тўлмоқ. Куни битмоқ, қазоси етмоқ, ўлар чоғи келмоқ. Ҳудо сенинг ақлу ҳушинг олдими? Ажал етиб, сенинг кунинг тўлдими? «Рустамхон». Тарағандада тоза гуллар сўлмасин, Омон бўлсин, паймонаси тўлмасин. «Эрали ва Шерали». Қазом тўлса, қадам босмай ўлайин. «Нурали».

6 Мукаммалашмоқ, расо, бут бўлмоқ; ўрни қопланмоқ. Гуруҳ тўлди. Штат тўлди. Чаласи тўлди. Зарарнинг ўрни тўлди.

Ақли (ёки мияси) тўлмоқ. Ақли ўсиб, вояга етмоқ, ақли етилмоқ. Китоб ўқиган кишининг мияси тобора очилади, тўлади. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Эт қўймоқ; семирмоқ, тўлишмоқ. Зайнаб Кумушнинг тўлиб етмаган гавдасига ва.. губор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан қўрқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Салтанатхон курортдан қайтиб келдиларми? Ойдай тўлиб, кундай кулиб келгандирлар бўлмасам? С. Абдуқаҳор, Санаамай саккиз дема.

Ичи (ёки юраги) тўлмоқ. Тўлиқмоқ, дикқинафас бўлмоқ, дикқати ошмоқ. Тўғриси, ўйдаги гапларни ҳаммадан бекита-бекита, ичим тўлиб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Юраги тўлиб кетган пайтларида эса ҳаммаҳаласи Зубайдахонларникига чиқади. К. Яшин, Ҳамза. Кўнгли тўлмоқ қ. кўнгил. Сабр косаси тўлмоқ қ. сабр 2. Уйи тўлиб қолди Кимсанинг сафардаги яқин кишиси келиб, унинг оиласи жамулжам бўлганда айтиладиган ибора. Йигитча фронтчи акасининг келишидан, уйи тўлиб қолишидан қувончи ичига сиғмади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўпкаси тўлмоқ қ. ўпка I.

ТЎЛОВ 1 Тўламоқ фл. ҳар. н. От ишлатганингда, нос пули, чойи пули сўраб олганингда, қўлинг кўксингда эди, энди тўловига келганда жириллайсан. Й. Шамшаров, Тошқин.

2 Бирор мажбурият юзасидан ёки қарор, қонун ва ш.к. га мувофиқ тўланадиган пул, маблағ ёки нарса. Биринчи тўлов. Иккинчи

тұлов. Тұлов қоғози. — Бир рүзғорға қирқ хил тұлов.. ўласанми, қоласанми — иши ийүк. Ш. Тошматов, Эрк күши.

3 Төвөн, компенсация. Тұловига қолмоқ.

ТҰЛОВДОР Бирор тұлови ёки тұлов юзасидан қарзи, бокимондаси бүлған шахс, ташкіл.

ТҰЛҚИН 1 Қаттиқ чайқалиб турған сұбетидаги пүртана; долға. *Дарё тұлқини. Қайық тұлқинда қалқиб бормоқда. Денгиз тұлқинга келди.* — Денгиз, мұнча ҳөвлиқасан, Қайықларни ыргитасан, *Тоғдай-тоғдай тұлқинларни Соҳилларға сен отасан.* Файратий. Бирдан сұв чайқалиб, тұлқин турди. Тұлқин күтарила-күтарила, биз томонға етиб келди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Күпrik тағидан шитоб билан ұтаётған Аңхор тұлқинлари гүё пастан қайнаб чиқар ва юмалаб-юмалаб оқарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

2 күчма Шакли, ҳаракати ва б. белгиси билан шу ҳодисаны билдирувчи нарсаларға нисбатан құлланади. *Шамол тұлқини. Құм тұлқини.* — Ҳаво тұлқини зарбидан дарахтлар әгилар, шохлари синиб тушарди. А. Қаҳхор, Олтін юлдуз. «Хонға арзға борамиз», «Жабр-зұлмдан дод» деган халқ тұлқини *Хивага томон оқиб келаверган.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Унинг руҳи ашуланинг гоҳ жүшқин, гоҳ ипакдек, нүрдек майин тұлқинида оқиб борарди.* Шұхрат, Шинелли йиіллар. *Тұлқин-тұлқин учиб келар күй, Юрагимни құчиб келар күй.* Г. Жұраева.

3 күчма Ҳис-түйғу, ички кечинма ва ш.к. нинг жүшқин ҳаракати, тұлғаниши, ғаләни; түфен. *Ғазаб тұлқинлари.* — Яңғиер қандаидір кіттә бир құвонч тұлқинида сүзар әди. Ш. Фуломов, Әрқин үфқлар. *Мамлакатда.. хон-беклар зұлмы аяғига минди.* Бұларни юз күзи билан күрган Аваз нафратланиб, юрак тұлқинини қоғозға битди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Әлмурод, ичидан тұлқин урган ғазабини яшира олмай.. сұради.* П. Тұрсын, Үқитуучи.

4 физ. Физик мұхитдаги тебранма ҳаракат. *Товуш тұлқинлари.* Электромагнит тұлқинлар. Қисқа тұлқинлар.

5 Тұлқин (әрқаклар исми).

ТҰЛҚИНЛАНМОҚ 1 Тұлқинли ҳаракатта келмоқ. Сұв тұлқинланди. — *Пастда жуда кіттә лойқа күл тұлқинланиб ётар.. әди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Шамолда құм даласи денгиздай жимир-жимир*

құлади, тұлқинланади. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Тұлқинланар орқада Соchlар майин бир ипак.* Файратий.

2 күчма Тұлқинга ўхаш ҳаракатланмоқ, тұлқинни әслатувчи ҳаракат құлмоқ. *Милтиқлар ўқталғанда, халқ ҳам бир күзгалиб, тұлқинланиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақтгача тинч ётған халқ денгизи тұлқинланиб, босқынчиларни ютиб, ийүк қилиб юбориш даражасига келди.* М. Осім, Аждодларимиз қиссаси. *Мажлис ұтаётғанда, зал гүё тұлқинланадаётғандай әди.* «Муштум».

3 күчма Қайнаб тошмоқ, жүш урмоқ, ғалаён құлмоқ, тұлғанмоқ, түгён урмоқ (хис-түйғу, ички кечинма ва ш.к. ҳақида). *Күтілмаганда қалбимда ғурур ҳисси тұлқинланиб кетди.* А. Мұхтор, Давр менинг тақдиримда. *Әлмурод ичида тұлқинланған ҳаяжонни босиб ғапирди.* П. Тұрсын, Үқитуучи. *Зокир булбұл қайнаб-тошиб, тұлқинланниб күйлайверди.* Ш. Бұтаев, Құрғонланған ой.

ТҰЛҚИНЛИ 1 Тұлқинланиб турған, тұлқинга келган, тұлқини бор (тұлқин — түгри ва күчма маңнода). *Тұлқинли дарё. Тұлқинли шамол.* — Қора денгиз Тұлқинли денгиз.. Э. Воҳидов, Мұхаббатнома. *Тарихнинг тұлқинли, ұтли изидан Қип-қизил қон тусли чечаклар тердім.* Уйғун. [Нотиқлар] *Бир-биридан жұшқин, бир-биридан тұлқинли сүзлардылар.* Ойбек, Улуғ йүл.

2 физ. Белгили узунликка эга бүлған (физик тұлқинлар ҳақида). Қисқа тұлқинли нұрлар. — *Темир:* -Қисқа тұлқинли радио-передатчик орқали қызлар билан танишамаиз, — деб Тұлғанларнинг вагонига келаверди. А. Мұхтор, Чинор.

ТҰЛҚИНСИМОН Тұлқинга ўхаш, тұлқин таҳлитида. *Тұлқинсімон булат.* Тұлқинсімон сирт. *Тұлқинсімон ҳаракат.* — Зинадан пастта тушмай, госпиталнинг юқори қават деразаларига қаради. *Деразалар ойнаси оқ бүйек билан тұлқинсімон бүйлгап.* Шұхрат, Шинелли йиіллар.

ТҰЛҒАМОҚ шв. Чайқатмоқ; силкимоқ, тебратмоқ. Сулув оғир тұлумни тұлғаб, қоғоқ косадан жиндак сұв ҳұплади-да.. яна шига тушди. А. Мұхтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Ойхон иккі үрим сочини тұлғаб, үчоқдан бош күттармай тұнғиллади.* А. Мұхтор, Кумуш

тола. Қодир гуваладек муштини ҳавода тұлғади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ үйча.

Бош (ёки бүйин) тұлғамоқ кам құлл. қ. бош, бүйин. Итоатдан бош тұлғаган Тошкент үстігі, албатта, Мусулмонқұл золим қүшин тортар. А. Қодирий, Үтган күнлар. Бизлар бамаслағат нима десак, у бүйин тұлғамас. А. Қодирий, Үтган күнлар. Юраги тұлғади Қорни бураб оғриди.

ТҰЛҒАММОҚ 1 Тұлғамоқ фл. ўзл. н. Илон думи тұлғанишдан тұхтаб, ерга құзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шербек Нигорага ер остидан қаради. Үнинг ійғон иккі үрим сочи баланд құймичидә тұлғаниб ётарди. С. Ано르боев, Оқсой.

2 Тұлқинли ҳаракатта келмоқ, тұлқинланмоқ. Ох.. тортди қиз, ғүйеки дарә – Тұлғанди-ю құрғоқдан ошиди. Т. Тұла. Қишлоқнинг чап үнгурдан мангу күйини ғалғанича, тұлғаниб-тұлғаниб Оқдарә оқиб үтади. «Ёшлик».

3 Алам-изтироб, безовталиқдан ўзини у ён-бу ёнга ташламоқ, безовталаңмоқ. Үнинг [Элгелдининг] азобли тұлғанишига қараб фарәд күттармаслик учун чексиз бардош, тош юрак керак әди. А. Мұхтор, Қорақалпоқ қиссаси. Үч дақиқали курашдан сұнг Мутал бұшауди, алгарға күчанишларидан қолди ва бир-икки дағға тұлғаниб, жимгина жон берди. А. Қодирий, Үтган күнлар. Шермат ака.. кечаси билап ухломай, тұлғаниб чиқди. А. Ҳайитметов, Пұлат бармоқлар.

ТҰЛҒИН кам құлл. **1** Тұла, тұлиқ. Навоий бир неча ойғина бир қадар сокин ишлай олди. «Құш тили» үстіда тұлғин завқ билан ишлади. Ойбек, Навоий.

2 Тұла, этли, семиз. -Овқат эмши! Захар бер, захар! – қиз қаддина ростылаб, алам билан қиңқирапкан, күзлари ёнди, тұлғин күкраги ғазаб билан мавжланди. Ойбек, Навоий.

ТҰЛҒОҚ 1 Тугиши олдилда қаттық оғриқ, дард билан бұладиган (тутадиган) қолат; дард. Үни тұлғоқ тұта бошлади. **— Султон бұзчининг хотини Ойша бибини тұлғоқ түтиб ётганды, күча эшигини бирөв қоқди.** Н. Сафаров. Султон бұзчининг неваралари.

2 күйма Оғир машаққат, қийинчилик; безовталик. Умаралининг күзига Зұннунов қандайдир безовта ва серташвиш күрінди. Ростдан ҳам яраси янгиланғанга ўшайди. Үзини қүйгани жой тополмаянты. Тұлғоғи бежиз әмас. И. Раҳим, Ихлос. Малоҳат эса, рассомнинг шахом тұлғогидан бехабар: тоғ ёнбағ-

ридағе табиат жаннатига — күй-күй қирларга сеҳрланиб тикиларди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ТҰЛҒОҚЛИ 1 Тұлғоқ қолатли, тұлғоқ туаттеган қолатли.

2 күйма Безовта қолатли. Қабр тенасидағи теракзорда доим ётирилиб ётган қарғалар, қаңон борсак, тұлғоқли, ҳаяжонни овоз билан қағыллагани қағыллаган әди.. А. Мұхтор, Давр менинг тақдиримда.

ТҰМПАЙМОҚ 1 Чүккалаб мук тушиб ётмоқ. Үroz билан Йұлчи оғизларини нақ тұтунға еткізіб, тұмпайиб, ғалма-ғал пұфлашарди. Ойбек, Танланған асарлар. Болалар ўтирган үрінларида тұмтайиб ё турлы вазиятда узала тушиб, бириң-сирин ухлашди. Ойбек, Танланған асарлар.

2 Тұртиб чиқиб турмоқ, тұппаймоқ, қаппаймоқ. Ён құнтағы тұмпайиб туребди.

ТҰМТОҚ 1 Учи, тифи ўтқир бўлмаган, ўтмас (баъзи тешувчи нарсалар ҳақида). Тұмтоқ игна. Тұмтоқ мих. **— Уста қызине қовогидан қоғозларни олиб, кипригини тұмтотқ қайчи билан қайираётганды әди.** С. Аҳмад, Мұтти. Қиличинг тұмтотқ томони Йұлдошнинг калласига тегди. С. Сиёев, Аваз.

2 Олд, уч томони кесиб ташланған, кесилган (оёқ, қўл, бармоқ, дараҳт ва унинг шохлари ҳақида). Үнинг тұмтотқ қўли билинар-билинмас қалтирадар, жағ мушаклари жимжилоқдай бўртиб лўқиляётганди. С. Кароматов, Олтин қум. Новдалари қирқила бериб тұмтотқ бўлиб қолган қатор тут дарахтлари чорси карталарни ажратиб туребди. Мирмуҳсин, Нуқра.

3 Умуман, уч (бош, олд) томони ўтқир бўлмаган, учли әмас. Баширжон секин ўрнидан турди. Тұмтотқ бурни сал-пал керилди, чуқур-чуқур нағас оларди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Дадаси маҳаллада бириңчи бўлиб ғалстук таққан, учи тұмтотқ ботинка кийиб, шимини үстіга туширғанлардан әди. Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

4 күйма с. т. Ақли, зеҳни унчалик ўтқир әмас, билими, тушунчаси чекланған, тор. Тұмтотқ одам. **— Үч-тұрт кундаёқ Тожибойнинг ўқишига құнты ийк, зеҳни тұмтотқ үқувчилардан экани билиниб қолди.** П. Турсын, Үқитувчи. Устараны қайраб турғымаса ўтмасланғанидек, одам ҳам ўз билимини орттиримаса, тұмтотқ бўлиб қолар экан. А. Мұхиддин, Ҳадя. **— Биламан қурумсоқни,** —

деди камган, сўзга тўмтоқ читфуруш бойвачча. Ойбек, Улуф йўл.

5 кўчма Мазмуни ёки тузилиши жиҳатидан қусурли; чала-чулпа, чўлтоқ, мужмал. Тўмтоқ жумла, Тўмтоқ жавоб. Гапи тўмтоқнинг ўзи тўмтоқ. Мақол. — [Қози:] Сиз аралашмай туринг, элликбоши, жоҳилсиз. Тўмтоқ гапириб, ишнинг пачавасини чиқардингиз! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ҳожи хола.. шу билан ҳикоясини тўмтоқ қилиб тутгатди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

ТЎН 1 Олди очиқ, пахтали ёки пахтасиз узун устки миллий кийим; чопон. Кимхоб тўн. Зарварақ тўн. Олача тўн. Банорас тўн. — [Аваз] Тўнини кийиб, белини маҳкам танғиб, уйдан чиқди. С. Сиёев, Аваз. Ҳосият буви бўлса кундузию кечаси тўн тикарди. С. Зуннунова, Гулхан. Аваз синглиси олиб келган пахталик тўнга ўраниб.. қабристон оралайди. С. Сиёев, Ёргулик.

2 кўчма Пўст, қобиқ. Қовуннинг тўни. Тўни кўк қовун.

3 кўчма Либос. Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала. И. Муслим, Сенинг совғанг. Шаҳар ичидаги баъзи дараҳтлар аллақачон яшил тўнини ечиб, қорни кутар.. Газетадан. Қизлар унинг [Нағисанинг] газаб ва изтироб тўнида эканини билдишар. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Нафсиамрда эрса, орамиз жуда бузилган, мен ҳам ўша вақтларда чин кундошлик тўнини кийган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бақа тўн(и) Кўлмак сувда ҳосил бўладиган яшил (тўқ яшил) юмшоқ қатлам. Одамлар шундай секин қимирлар эдиларки, худди бақа тўни босган кўлмак сувдай бир жойда турганга ўшар эдилар. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. **Гапга тўн кийгизмоқ** Гапни жуда боплаб, қойилмақом қилиб гапирмоқ. Оббо сиз-е.. Хўп гапга тўн кийгизасиз-да.. Н. Сафаров, Оловли излар. **Тўн бичмоқ** Асл ҳолат асосида ёки уни кўрмай билмай хулоса қилмоқ, иш қилмоқ. **Кадрларнинг савлатига, сўзамоллигига қараб эмас, уларнинг ишига, истеъдодига қараб тўн бичинглар.** «Муштум». Кабинетдан туриб тўн бичишиларига қарагандан, Шовот, Қўшкўпир, Ҳонқа районларидағи китоб савдоси яхши. «Муштум». **Тўн кийгизмоқ** Тўн ҳадя қилмоқ, тўн билан сийламоқ. Назарбой совчиларни оқ ўтвога киргизиб, олдига дастурхон ёзиб, икковига тўн кийгизиб сўради.. «Ойсулув».

Тўнини (ёки тепа тўнини, телба тўнини) тескари киймоқ Ўжарлик қилмоқ, қайсарлик томонига ўтмоқ. Тўнглик қилсангиз, тўнини тескари кийиб олади — ундан қайсари ўйқ. С. Аноरбоев, Оқсой. Бир қараса, ундан меҳрибон одам ўйқ, бир қараса, тепа тўнини тескари кийиб олади. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. *Отаси Умурзок Зокиров шу ўйлнинг июни ойидаёт телба тўнини тескари кийиб, этак қоқиб, уйдан чиқиб кетган. «Муштум».*

ТЎНAMОҚ Тунда йўлини тўсиб, босиб ечинтиримоқ, таламоқ. Ҳудди шу бугун кечаси самоварга тушган аллақайси чорвачи бойни ўғрилар тўнаб, ўзини ўлдириб кетган экан. F. Фулом, Шум бола.

ТЎНГ 1 Ёқимсиз, кўпол, дағал. Ҳаммани бездирадиган тўнг сўз, қовоқ солиш уларда бўлмайди. Газетадан. Латофат Зокиржоннинг бу тўнг муомаласи замирида нима борлигини асло тушуна олмас эди. Файратий, Довдираш. Уни зулматдан қарийб фарқ қилмайдиган ним ёргулик эмас, ҳеч бир маъно англатмайдиган ажабтовор тўнг сукунат ҳам қаршилади. А. Дилемурод, Фано даштидаги қуш. Усмонбек ўсиқ қошлари тагидан янада тўнгроқ қаради. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Ёқимсиз (дағал) муомалали; кўрс. Тўнг одам. — [Устани] Ансамблдан бўшатиб юборайлик деймиз-у, яна, қари одам — тирикчилиги нима бўлади, деймиз. Ўзи ҳам ўлгудай тўнг. Мирмуҳсин, Созанда. Яшириб нима, Тўхтанаазар қўрс, тўнг, ичкиликка ружу қилган.. меҳнатга бўйин бермасди. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

3 кам қўлл. Тўнгигб, музлаб қолган, музлаган. Тўнг дарё. — Биз ҳамла бошладик тўнг қирғоқларда. Миртемир.

Тўнг бўйин Бўйин бермайдиган, бўйин эмайдиган, ўжар. Бўйин эгиб ҳар тўнг бўйин дарёлар, Биз истаган ўлга бурниди, юрди. Ҳабибий. Чунки бу ердаги тўнг бўйинлар.. кундалик иш, касб-корлари бўлган пахтчиликни тамоман ёдларидан чиқаргандар. «Таниш башаралар».

ТЎНГАК Тўнка, кунда. Тол тўнгаги. Тўнгак ковламоқ. Кўполдан тўнгак айлансан. Мақол. — Ақлли [одам] тўнгакка нозик ерини, ёриладиган ерини топиб туриб, болта уради — ақли билан ёради, ўзини қийнамайди. М. Исмоилий, Фарфона т. о. Сидиқжон сал юргандан кейин ўйл бўйидаги каттакон

түнгакда ўтирган хотинни кўрди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ТҮНГЛАМОҚ шв. Тўнгмок. [Қизларни]

Эритаман деб тагин ўзингиз тўнглаб қолманг, ефрейтор. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Эч-ки гўштининг ёғи оқ тусда ва тўнглайдиган бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ТЎНГЛИК Тўнг хусусиятга эгалик, тўнг шахсга хос хусусият, хатти-ҳаракат. -Мен ўз бошимга ўзим ҳоким! - тўнглик билан жавоб берди Тўғонбек. Ойбек, Навоий. Алдагани бола яхши деганларидай, Тўламат мўйлов бола табиат; яхши гапнинг қули. Тўнглик қиссангиз, тўнини тескари кийиб олади - ундан қайсари йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Қиёмов билан анчадан бери чиқишимай юради - бунга сабаб ўзининг тўнглиги, тўғрисўзлиги бўлса керак. Мирмуҳсин, Умид.

ТЎНГМОҚ 1 Музлаб қотиб қолмоқ, музламоқ. Дарё тўнгди. Шўр тўнгмас, аҳмоқ ўнгмас. Макол. — Музёарнинг палубасида тўнгадиган қанақа суюқлик бўлса, ҳаммаси тўнгиб, музга айланади. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 кўчма Совуқ қотмоқ, совуқ емоқ, совқотмоқ. Совуқда қолиб, жуда тўнгиб кетдим. — Нормат ака Каримжонга яқинлашиб: -Оғингиз тўнгган бўлса керак. Отдан тушинг, бир оз тепиниб, оёқларни энақага келтириб олайлик. Ё. Шукуров, Камолот.

3 Қуюқлашмоқ, қотмоқ. Тўнгиб қоладиган ёғ.

ТЎНИК Қора булат босган, булатли. У қорни шиддатли эзаган тўниқ кўкка қарайди, хўрсинади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎНКА 1 Кесилган ёки синиб тушган дарахтнинг ердан учи чиқиб турган, илдизлари билан бирга ер остидаги қисми; тўнгак. Тўнка ковламоқ. — Тўнсалар жуда кўнҳам бир-бираига жуда яқин. Ер эса тоши-метин. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчага чиқиб, толниңг қазиб олинмаган тўнкаси устида - ошхонанинг орқасида ўтирадим. М. Мансуров, Ёмби.

2 кам қўйл. айн. қунда **2.** -Кел, болам, камнамосан, - дўйконхона бурчагида усти ейилган, текис катта косиб тўнкаси орқасида ишилаётган Шокир ота, одатдагича, кўзойнагини оз-моз кўтариб деди. Ойбек, Танланган асарлар. Баҳайбат, улкан хона ўртасида каттакон бир юмалоқ тўнка турарди: ток-

чадаги шам ёргугида бу - кесилган ёнгоқ дарахтнинг катта тўнкаси эканини билди. Мирмуҳсин, Меймур.

3 Қадди-басти, шунингдек, муомаласи кўпол шахсни билдиради. Шайх Исмоил билан анави тўнка - Бузрук эшон Шоҳимарданни ёппасига тўйга айтган.. К. Яшин, Ҳамза.

ТЎНКАМОҚ Кимсага ағдармоқ, кимсадан кўрмоқ (ножёя иш, хатти-ҳаракат, айб ва ш.к. ни). Қилғилиқни қилиб, бирорга тўнкайди. — Ориф ёлғончилик қилиб, ҳамма айбни менга тўнкагани учун.. сал бўлмаса ийғлаворай дедим. «Ёшлик». Э, қўйинг-е! Илгарилари айбингизни об-ҳавога тўнкамас эдингиз-ку! Уйгун, Навбаҳор.

ТЎНКАРМОҚ Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ; ағдармоқ, тўнтармоқ. Қозонни тўнкариб қўймоқ. Тўлқин қайиқни тўнкариб юборди. — [Элмурод] Чойхоначи берган қора патнисни олдига тўнкариб, «рўйхат формаси» деган катта рўйхат қофозларини ёйди. П. Турсун, Ўқитувчи. Аваз сомасини устига товоқ тўнкариб қўйиб, чойни шопиришга тушди. С. Сиёев, Аваз.

ТЎНЛИ Тўн кийган. Азизбек.. Райимбек доддоҳ ва олабайроқ тўнли кишига саркардаларидан бўлган кимларнингdir бошларини кўрсатмоқда. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎНМОҚ шв. Қўзини тикиб қарамоқ; тикилмоқ. Бир зўр дарахт кўринди, Ўшанга кўзи тўнди. Х. Олимжон. -Келиб-келиб қизингни бир ялангёёққа бердингми? - деди бой Малика холага тўниб. Н. Фозилов, Оқим.

ТЎНТАРИШ 1 Тўнтармок фл. ҳар. н. Қозонни тўнтарши. Қайиқни тўнтарши.

2 сиёс. Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартириш, ағдариш, қўлга олиш. Сиёсий тўнтарши. — Профессор.. Ироқда давлат тўнтаршиши бўлгани.. ҳақида гапириб, [Умидга] турли саволлар берарди. Мирмуҳсин, Умид.

ТЎНТАРИФЛИҚ Тўнтарилган, тўнкарилган, тўнтариб қўйилган. Чироқни тўнтарифлиқ сопол товоқчага қўйиб, ўзи сандалга ўтириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТЎНТАРМОҚ 1 Остини устига, устини остига қилиб қўймоқ, ағдармоқ, тўнкармоқ. Йўлчи токчада ётган шамни ёқиб, бир пиёлани тўнтариб, унинг устига шамни ўтқазди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сиёс. Давлатни, ҳокимиятни куч билан ўзгартирмоқ, ағдармоқ, қўлга олмоқ, тўнтириш қилмоқ.

ТЎНҚАЙМОҚ Тик оёқ устида ёки тиз чўкиб, бошини қуи, орқаси (кети)ни юқори қилмоқ. Тўнқайиб, икки оёқ орасидан қарамоқ. ■ Чол тўнқайиб, пешонасини бордонга қўйганида, тенада Бойтеватнинг шарпаси сезилди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

Давлатига тўнқаймоқ 1) ношукурлик қилмоқ, нонкўрлик, кўрнамаклик қилмоқ; 2) кўрсатилган иззат-хурматни билмай кекаймоқ, ҳаддан ошмоқ.

ТЎНҚАТАР тар. Амир саройида улуғларни отдан туширувчи лавозимли киши. Ясовуллар.. дехқонни ёқасидан ушлаб, арк дарвозасига судраб олиб бордилар ва тўнқатарнинг бўйруги билан уни ўн беш таёқ үриб, ундан хизматона ва жаноби олий ҳақига дуо олгандан кейин қўйиб юбордилар. С. Айний, Куллар.

ТЎНҒИЗ 1 Ёввойи чўчқа, қобон; умуман, чўчқа. Ер овлоқ бўлса, тўнғиз тенада чиқар. Мақол. Эшак – иши билан, тўнғиз – тиши билан. Мақол. ■ Унинг [Турсунбойнинг] қамиши чайласи олдидан ўрдаклар учади, яқингинасидан тўнғизлар ўтади. С. Аҳмад, Уфқ. Қамиши ўрмонларнинг бир хилдаги салобатли шовуллаши билан тўлган жимжитлик тўнғиз овчиларининг гоҳо узоқларда гўмбурлаган миљитклари товушидан бузилади, холос. А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси. Бизниклар: «Карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади», дейшиган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Тарбия кўрмаган, нодон ёки виждонсиз одам ҳақида; шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. Муҳтарам қаинотамизга! Сиз билан мени қоронги зинданларга тушириб, дор осталаригача тортган.. Ҳомид исими бир тўнғизни, ниҳоят, икки ишлек саргардонлик сўнгидава.. тупроққа қориштиришга муваффақ бўлдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Кет, тўнғиз, кет, тавба қилиш замони ўтди.. – дер эди ҳалқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Анави тўнғизнинг хиршлаб ухлашига ҳавасим келяпти, – у Favvosni кўрсатди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил номи. Унинг ўили – тўнғиз. ■ Ҳай, Шукур

кампир, мучалингиз тўнғиз бўлиб, сафар ойнинг ўн бирида түғилганимисиз, нима бало, сира эл бўлмайсиз-а? А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

ТЎНҒИЗ йили Мучал йил ҳисобида ўн иккинчи йил (қ. мучал).

ТЎНҒИЗТАРОҚ Бир йиллик, баъзилари кўп йиллик баланд бўйли, тўпгули, тўпгули етилганда кийим-бошга, ҳайвонлар танасига ёпишадиган ўтсимон ўсимлик. Нусратилла икки кунгача унинг [тойчанинг] ёлига тўнғизтароқ ёпиштириб ўйнади-ю, кейин қарамай қўйди. А. Муҳтор, Опа-сингиллар. Этакка ёпишган тўнғизтароқларни юлиб ташлаб, «барака» қидиришлар ҳам.. ҳамма-ҳаммасида қайтиб келмас орзулар бор эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ТЎНҒИЛЛАМОҚ 1 Ўз-ўзича гўнгиллаб, тушуни бўлмайдиган қилиб, гудурлаб гапирмоқ; пўнғилламоқ. У алланималар деб тўнғиллади. ■ Бир сониялик сукутдан сўнг ўрнига чўзилиб, тўнғиллади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Толиб ака яна нима балолар деб тўнғиллади. Аммо энди Аҳмад без бўлиб ўтиради. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Норозилик оҳанги билан, қўрс гапирмоқ. -Кул, ҳа, кул! Сенга шунақа куле бўлса! – тўнғиллади Сувонжон. С. Анорбоев, Оқсој. [Салимжон] Бора-бора ўйга пўнғиллаб кириб, тўнғиллаб чиқиб кетадиган бўлиб қолди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ТЎНҒИЧ 1 Энг катта (биринчи фарзанд ҳақида). Тўнғич бола. ■ Моҳирабонудан икки ўғиши ва икки қиз дунёга келиб, тўнғичи – Азимбек, ундан кейингиси – Хушрўй, учинчisi – Каримбек ва тўртинчиси бизнинг Зайнаб эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Энг биринчи, дастлабки. Чирчиқ дарёси бўйларида кимё ва энергетика саноатининг тўнғич корхоналари бунёд этилди. Газетадан. [Чевар қиз] Шу тола Мирзачўлерида ёпиштирилган ҳосилнинг тўнғич чаноқларидан олинганини билармикин? Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

ТЎП 1 [ф. تۇپ – копток; парча, ўрам, (газмол)] айн. **копток** 1. Футбол тўни. Тўп ўйнамоқ. Рақиб дарвозасига тўп киритмоқ. ■ Бола ўтириб олиб, жон-жаҳди билан тўнни пуфлашга тушди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Қоронги тушгунча қўйни болалар билан тўп тепишдик. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

Кўл тўпи Икки жамоа аъзоларининг тўпни кўлда муайян қоидалар асосида бир-

бирларига ошириб, рақиб дарвозасига кири-тишга қаратилган спорт ўини. ..спортнинг кўл тўпи, футбол, теннис, шахмат-шашка, волейбол каби турли секциялари ишлаб турити. «Муштум».

ТЎП II [ф. ڦوپ] 1 айн. тўда. Тўндан ай-рилганни бўри ер. Мақол. — Уч давангир иигит орасида келаётган Маъсума бека дарҳол ўзини шоҳи мато сомаётганлар тўпига урди. Мирмуҳсин, Меъмор. Аёл картотекадан бир тўп ҳатни олиб, кўз югуртира бошлади. «Гулдаста». [Аёл] Пахтасини келтириб, хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Фабрикада ўралган, ҳали бузилмаган ўлчовли газмол; газмол ўрами. Бир тўп чит.

ТЎП III 1 Узун стволли, қуруқлик ва сувдаги ёки ҳаводати нишонларга зарба берадиган артиллерия қуроли; замбарак. Танкка қарши ўқ отадиган тўп. Тўп ўқи. Тўпга тутмоқ. — Кимдир артиллеристлардан бири 76 миллиметрли тўпни судраб келиб, Нормат окопининг ёнига ўрнатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тонг ёрир-ёримас Оқтепа томонидан тўп ота бошладилар, А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қаердадир тўплар шошилмасдан, вазмин гумбурлайди, ора-сира пулемётлар асабий тасилаб қўяди. Ойбек, Қўёш қораймас. Ўзинг биласанки, қисм ҳужум бошлашидан илгари артиллерия душман позициясини қаттиқ тўпга тутади. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз.

2 кўчма айн. тўпотар. Тўпга яқин, қуёшнинг ўтли нафаси зўрайши билан буғ ўйқолиб, ҳамма ёқ қарақлаб кетди. А. Мухиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Тўндан кейин Луқмончанинг онаси этиб келди. А. Мухтор, Туғилиш.

ТЎП VI тақл. с. Юмшоқ нарсанинг ерга урилишидан чиқадиган кучсиз товуш ҳақида. Олма тўп этиб ерга тушди. Ташқаридан бир нарса тўп этиди.

ТЎПАЛАНГ шв. Тўполон.

ТЎПАР қ. тўпир. Бир тўпар от келаянти майдондан. «Гулихиромон».

ТЎПГУЛ Попук ёки шода, бошоқ, каллак, соябон шаклида бутунлик ҳосил қилган гуллар мажмуи. Мураккаб тўпгуллар.

ТЎПДАЙ, -дек 1 Тўпга ўхшаш, тўп сингари. Ажали етмаган экан, бола бечора соғ қолди.. Нақ бошимдан ошириб отди. Туп-

роққўргондаги тўндаи гумбурлади савил. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Куруқ, мойсиз, тўпондай. Тўндаи ош.

ТЎПИЛЛАМОҚ «Тўп» этган овоз чиқармоқ, «тўп» этмоқ. Олма тўпиллаб ерга тушди. — Йигитча уйга тўпиллаб кириб келди-да, ҳеч нарсадан ҳеч нарса ўйқ, стол устига кичкина бир тугунчани қўйди. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ТЎПИР шв. Тўп, тўда; одамлар тўпи, ҳалқ. Ҳамма ёқ қабристон жисмигидай унсиз, ваҳимали.. ҳар жой-ҳар жойда тупроқ, қум тўпирлари. А. Ҳакимов, Илон изидан. Киндик қони тўқилган она тўпиридан ким жудо бўлгиси келади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТЎПИЧОҚ қ. тўбичоқ. Тўпичоқни мингандада, Тез юришга ундаимиз.. «Қўшиқлар». Отинг бўлса тўпичоқдан, Ёл, қўйруги бир қучоқдан. «Қўшиқлар».

ТЎПИҚ Болдир суюгининг пастки учидаги ён томонга туртиб чиқсан дўмбоқ қисми. Тўпик суяғи. — Лўмбоздай гилдирак тош думалаб бориб, ўнг оёги тўпигига қарс этиб урилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ниҳоят, бир қарорга келгандай эшилиб, Шербекнинг этигини ечишга уринди. Бефойда. Тўпиги, панжаси шишиб, этикни ёриб юборгудай тирсиллаб турарди. С. Анорбоев, Оқсой.. далада бир кўктошга тойиб, тўпигими чиқарib олдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Ёз кунлари Найманчанинг кўчалари тўпикдан чанг бўларди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

Дунёни сув босса, тўпигига чиқмайди (ёки тўпигидан келмайди) қ. дунё. Тўпик ўйини Тўпик суюгини ўйновчилардан бирига, сўралганда дарҳол кўрсатиш шарти билан, бериб ўйналадиган писандали ўйин. Тўпик ўйнаб, битта ўтиришга тушдим. Тўпигини яламоқ Хушомадгўйлик қилмоқ, оёғини (товорини) яламоқ. Қўрқма, жинни! Қачонгача тўпигини ялайсан.. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎПЛАМ 1 Маълум тартибда тўпланган бир турдаги нарсалар йигиндиси; коллекция. Қадимги танга-чақалар тўплами.

2 Маълум тартибда тўпланган ва нашр этилган асар, қонун, қарор ва ш. к. мажмуи; мажмуя. Шеърлар тўплами. — Тўпламда шоирнинг сара масаллари жамланган. Газетадан.

3 Тўп, тўда, уюм. Бир тўплам ўтин.

ТҮПЛАМОҚ 1 Битта-битта териб ёки супуриб, сидириб, бир ерга йиғмоқ, түп, тұда ҳолға келтирмоқ. *Тұқылған олмаларни тұплад құйдім. Құмни тұплад құй.* — [Йұлчи] Мұлжаллаган миқдорини үриб бўлди. Сұнг, уюм-уюм тұплад, кенг қуличига сиқсанча күтариб, бойнинг ташқарисига ташимоққа бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. *Ола-хўжа шошилиб, лаганлардаги ошларни бир лаганга тұплади. Бошқалар қўлларини артишиди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Йиғиб кўпайтирмоқ, кўр қилмоқ, жамғармоқ. *Маблағ тұпладом.* — Акбар нул тұплад.. қачондир Ҳиндистонга саёҳат қилишини орзу қиларди, тилагига етдимикан? Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Сиз ҳам нағса берилиб, жуда кўп сийму зар тұплаган-сиз..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Турли манбалардан олиб, бир бутун, яхлит ҳолға келтирмоқ, йиғмоқ; тузмоқ, тартиб этмоқ. *Коллекция тұпладом.* Гербарий тұпладом. *Маълумот тұпладом.* Диссертация учун материал тұпладом. *Навоий шеърларини тұпладом.* Колхоз чорвачилик соҳасида катта тажриба тұплади.

4 Қақириб, чорлаб, бир ерга йиғмоқ, уюштиromoқ. *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомиийлик қилган, жаҳонга донғи кетгандарни тұпладаб, уларга шароит яратиб бергандарни эзгуликни ҳис қилмасиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Биз мактабда урушга кетгандарнинг расмени тұплаётгандар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

5 кўчма Борини бир ерга йиғмоқ, йиғиши-тиromoқ (куч, диққат-эътибор ва ш.к. ни). *Хушини тұпладом.* Бутун иродасини тұпладом. — *Нима?* — шу вақтгача паришон турған Ҳури фикрини тұплади. Ф. Мусажонов, Ҳури. *Убутун кучини тұпладаб, дарахтга чирмаша бошлади.* Н. Сафаров, Тилсими-лар. [Йўлчи] Сұнгги зарба учун бутун газабини, кучини, иродасини тұплади-да, бир қўлини ерга тираб, бошини ердан узди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Юзага келтирмоқ, ҳосил қилмоқ, .. ўқариқдан ҳатлаб ўтди-да, қийғос ҳосил тұплаётгандар гўзға тупларидаги кўсакларни санай бошлади. Газетадан. *Тоғ бағирларидан асаларларнинг мұл ва шиғобахаш асал тұплаши учун шароит етарли.* Газетадан.

ТҮПЛОВЧИ 1 Тұпладом фл. сұғаш. Абзолик бадали тұпловчи.

2 Бирор асар, мажмua ва ш.к. ни тұплаган, тартиб этган шахс, туузувчи.

ТҮПОЛОН 1 Беҳаловат, тартибсиз ўйин, шўхлик. *Бола-да. Бола бўлғандан кеин, тұплони, шўхлиги билан бўлади-да!* Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ҳамроев кечки оққатдан кейин бирпас ҷўзилмоқчи бўлған эди, тўғри келмади: нариги уй тұплон — болалар бир-бирини ёстиқ билан уриб ўйнаётиди. А. Қаҳхор, Айб кимда? Ҳар бир тўйда тұплон қилиб, беармон ўйнаб-кулишга ўрганган болалар бу «улуг тўй»дан норози эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Үмуман, бетартиб ғовур-ғувур ҳаракат; ютур-ютур, қий-чув, ур-ийқит. [Жўра:] Оғайни, бу яна нима тұплон? И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Сен тұплононда билмадинг. Мелис иккаламиз Ғани тұттани ҳам роса дўп-посладик.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ваҳимага тушган қўшин бирдан ўзини орқага ташлади, аммо ур-сур тұплононда кўпrikка сиғмай, от-уловлари билан сувга тұтдай тўйкила бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Уриш-жанжал, машмаша, мажаро. *Арзимаган ғап устида дунё бузған кундош тұплонларни кимнинг қулогига ёқсин?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек Оқсойға тұрткун дегандар, тұплон устига етиб келди. С. Анорбоев, Оқсой. *Бир тұплон чиқазиб, обрўсими уч пул қилай дедим-у, яна шайтоннан ҳай бердим.* «Муштум».

4 кўчма Исаён, ғалаён. *Тұплон чиқармоқ (кўтармоқ).* — [Навоий:] Шоҳим мендан нима истайдилар. [Хусайн:] Дарвешали тұплонини бартараф қилиши ва фитначини тириклий тутыб келтиришини ўзларига ҳавола қўлсак. Үйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Суворий казаклар кимдандир дарак топиб, ғалаённи бостиргани келишгандар.* Тұплон босилиб, мадраса олди жисимжит бўлгач, яна казармага қайтиб кетдилар. С. Сиёев, Аваз.

ТҮПЛОНЧИ 1 Беҳаловат ўйинни, шўхликни яхши кўрадиган, ортиқ даражада шўх. *Тұплончи бола.* — *Малика тұплончироқ, Холдор эса ҳамма вакт қўлларини қөвшитириб, «интизом» бўлиб ўтиради.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришгандарни соҳилда. *Шундай тұплончи боланинг бирданыга ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари ҳайрон эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бекорга, бўлар-бўлмасга уриш-жанжал қиласерадиган, жанжалкаш. *Тўполончи хотин.* — Республикада безорилар ва тўполончилар йилдан-йилга камайиб бормоқда. Газетадан.

ТЎПОЛОНЧИЛИК Тўполончига хос хатти-ҳаракат. Бирор [Садридиннинг] дарс вақтида ўтирмаслиги.. бошқаси тўполончилиги натижасида синфдаги болаларга кун бермаётгани ҳақида арз қиласди. А. Шомирзаев, Бизнинг муаллима.

ТЎПОН 1 Донни янчиш ва тозалашда чиқадиган чиқинди; майда чори ёки йирик кепак. Мен бир оз тўпон юборгизаман. Икки хил ем, майин беда — кўк чиққунча етади шулар. И. Раҳим, Зангори кема капитанни.

2 маҳс. Қизиган темир, мис, қўроғини кабиларга ишлов берганда тўкиладиган заралар; кукун. Қизиган темирни чўзгандан, сандон остига тўкилган майда темирлар «тўпон» деб аталади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Кошинпаз учун қарноб тупроғи, оқ қум.. мис тўпони, қўроғини тўпони керак. Мирмуҳсин, Мемор.

3 Умуман, чанг, тўзон.

ТЎПОНДАЙ Куруқ, мойсиз; тўпдай. Қўй, бўлди, Бувисара, агар ўша кунги мошкичирингни ёғли десанг, кам ёғи қанақа бўлади, тўпондай эди-ку. В. Фофуров, Вафодор.

ТЎПОРИ Жуда содда, оддий, қилвирлики билмайдиган. *Тўпори одам.* — Бутун ўқиши даврида кўзга ташланмаган, ҳамто баъзан кулгили ҳазилларга нишон бўлган бу оқ кўнгил, тўпори йигит [Рустам] фронтда ўз ўрнини топиб олди. В. Фофуров, Вафодор. Қишлоқ қизларини биласан, анча тўпори бўлишади. М. Исмоилий, Фарона т. о. Баширжон тўпори кўринган кекса шоирнинг байтни жуда тез ва осонгина ёзганига қойил қолди. Н. Аминов, Суварак.

ТЎПОТАР эск. Кундуз соат 12 пайти; туш, чошка, тўп (авваллари Тошкентда шу пайтда тўп отилар эди). -Вои ўлмасам, тўп-отар бўлиб қолибди-ку! - деди [Хожия хола] бир вақт соат стрелкасининг 12 рақами устида турганини кўриб. В. Фофуров, Вафодор. Үнсин тумшигуга тунука қолланган чойнакка чой дамлаб, иккита куяча билан Шокир отага узатди: -Отажон, тўпотар бўлди, чой ичинг! Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎППАЙМОҚ Дўппаймоқ, тўмпаймоқ. Қўприк тагидан ўтгач, йигит сув четида

тўппайиб чиқиб турган қайрагоч илдизига интилиб бориб, маҳкам ёпишиди. Мирмуҳсин, Чиникиш.

ТЎППИ с. т. Дўппи. Унинг зар билан тикилган жуда чиройли тўпписи бир эди. А. Қаҳхор, Асарлар.

ТЎППОНЧА Яқиндаги нишонга ўқ узиш учун белгиланган, ёнда олиб юриладиган қурол; пистолет, револьвер. *Тўппонча отмоқ.* Тўппончадан ўқ узмоқ. — Бўронбек тўппончасини ялангочлаб, ота-болага ўқталиб турди. Ҳ. Гулом, Машъал. У тўппончасини яхшилаб текшириб, гилофига солди-да, ёстик тагига қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ТЎПТОШ Қиз болаларнинг майда тошларни ташлаб-илиб олиб ўйнайдиган ўйини ва шу тошларнинг ўзи. *Саодатнинг ҳам, Анорнинг ҳам тўптоши ўйнаши даври ўтганда, бўлмаса, улар ана шу думалоқ, силлиқ, ранг-баранг майда тошларни этакларига тўлдириб олишарди.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари. Улардан беш-олти қадам наридаги сангзор бўйида қизчалар.. тўптоши ўйнашар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ТЎПХОНА [тўп III + хона] тар. Ўрта Осиё ҳонликларида: тўплар, қурол-аслаҳалар сақланадиган жой; арсенал. Биринчи тўқинишида ўз лашкарбошиси ва тўпхонаси ни қўлдан берган амир яна ҳийла йўлини тутди. С. Айний, Куллар.

ТЎПЧИ Тўп отувчи, тўп билан қуролланган қисмда хизмат қилувчи; артиллериачи, артиллериист. *Бу тена устида доимий тўпчи ва қоровуллар турар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўпчилар ҳолдан кетиб ишқилгунча отдишлар. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТЎР 11 Умуман, ҳар қандай материалдан катақ-катақ кўзли ёки бежамдор қилиб тўқилган нарса; асбоб, буюм ва ш.к. нинг шундай нарсадан иборат қисми. *Сим тўр. Футбол дарвазасининг тўри.* — Каптархонани каптарлардан холи ва [каптархона] оғзидағи новдадан тўқилган тўрларни бузилган кўриб ҳайрон бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Асаларларни парвариш қилишида, асал олишида бошга ҳимоя тўри кийилади. «Зоология». Этакдаги сим тўр ортида товуқлар қақаглайди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ҳамхонам каравот тўрини гижирлатиб, ўрнига ётди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Табиий ёки сунъий толадан катақ-катақ кўзли ёхуд бежамдор қилиб тўқилган

газмол; тюль. *Нафис тӯр.* Ип тӯр. Пардабон тӯр. *Тӯр парда.* — Нима ҳақда ёзиш ҳам жуда мұхым масала, — давом этди у. — Лекин.. мана шу тюль, — деб у деразаларга түтілгән нафис ғулли оппоқ түрни күрсатди. П. Қодиров, Үч илдиз.

3 Шундай тұқылмадан иборат буюм. Эрталааб, одат бүйіча, *Нури тӯр рұмол ёпиниб, бешікдеги боладан то кексаларға қадар — ҳаммага салом қилар экан.* Ойбек, Танланған асарлар. Қора тӯр құлқоп кийиб, юзига сачонға ўхшаш түр түтінгән шляпали хотин уни күриши билан.. афтини буруштируди. С. Ахмад, Ҳукм. Зухра бегимнинг юзи оқ ипак тӯр ортидан аниқ күрінмас эди. П. Қодиров, Олдузли тунлар.

4 Шундай катақлар шаклида тұқылған (ишланған), балиқ ёки құш овлаш учун ишлатиладиган буюм, асбоб. *Бедана тұтадыған тӯр.* Түр билан балиқ овламоқ. — *Пирнафас ақа қайық, тӯр.. санчы сотиб олди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Овчи секин-аста түрнинг ипини тортибди, ҳамма кантар түрга ишнібди.* «Эртаклар». *Дарёға қармоқ ташлаган киши илинганини олади-да, қайсы бир балиқчи түріга түшінгән лаққаны ташлабди.* И. Раҳим, Чин мұхаббат.

5 күйма Құлға тушириш, илинтириш воситаси; дом, тузок. *Құй, болам, Оқтошга зин-хор бормагин, Ёш бачасан, түрге тушиб қолмагин.* «Нурали». *Бойвачча яна ошиқ.* Шаҳзода унинг яна кимга түр ташлаётганини сезиб қолған. К. Яшин, Ҳамза.

6 Умуман, шундай тұқылмага ўхшаш, уни эслатувчи нарса. *Түри тарам-тарам, ёқимли ҳыди ғүркүраётган қовунар..* «Саодат». Ҳозир Дүстбек билан Ахмад Танбал бизни ўрғимчак түрідай чирмаб келурлар. П. Қодиров, Олдузли тунлар.

ТҮР II Пойғакдаги жойға нисбатан юқоридаги жой, умуман, жойнинг юқори, яғни құйига қарама-қарши томони. *Ардоқли мемонни түрга ўтқазмоқ.* *Ғалчани иззат қылсанг, чориги билан түрга чиқади.* Мақол. *Тентек түрнин бермас.* Мақол. — *Полвон тик туриб, отасининг түрга ўтишини күтди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Марҳамат!* Бу уйнинг түри — сизники, *Түйға келгүвчилар мингдан кам змас.* Ф. Фулом. [Элмурод] *Курилишнинг иккى томонини күздан кечириб, унинг биттағач, қандай бино бўлишини тасаввур қиласди: синфлар, зал, залнинг түрида ўқитуевчилар хонаси.*

П. Турсун, Ўқитуевчи. *Ноибнинг мулозими ҳовли түріга қочди.* С. Сиёев, Ава.

ТҮР 1 тар. Юқори табақага мансуб киши; зодагон, оқсусык, аристократ. *Бу икки қаватли катта ҳовли Азлархон түранинг ҳовлиси* эди. Ойдин, Ҳазил эмиш.

2 тар. Хонлар даврида ва чор Россияси даврида Туркистанда катта амалдор, ҳоким. *Үнә жавоб қылмай, ҳокимдан сүради: -Нима қылайлык бүлмаса, тұрам?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Элликбоши.. ўйлади: «*Маҳкамага бориб, Ҳакимбойваччанинг обруғини дасттак қыламан. Тұраларнинг оғзига уриш учун пулни бойвачча беради.* Мандан нима кетади, қабул қилаверай!». Ойбек, Танланған асарлар.

3 Ҳурмат юзасидан ёки улуғлаб, кишиларнинг номига, унвонига, мансабига, шүннингдек, күчма маңнода баъзи нарсаларни билдириувчи сұзларға құшиб ишлатиладиган сүз. [Содик:] *Ҳа-ҳа-ҳа, балы, Мұтат тұрам!* А. Қодирий, Ўтган күнлар. [Мұлладұст ўзига ўзи:] *Оббо, ҳай бу күн-эрта ёр-ёр, қылдирма бака-банг, қиблага қараб күёв тұрам ұтирадилар.* Ҳамза, Майсаранинг иши. Құдрат ақа, паловхон тұра ўзларини жуда азиз қилиб қүйдилар, қарздормиз. Н. Сафаров, Үйғониш. *Мана, ёнига конъяк тұраны құйиб, тұнгыч ҳосил билан дастурхонни безатдым.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 күйма Расмиятчи, расмиятпарат, биорократ. *Бошқарма идорасига жойлашиб қолған икки-үчта ўзбилармон түранинг бебошлиги туфаили ишлар кетга кетганди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

5 Түра (эрқаклар исми).

ТҮРАЛАРЧА 1 Зодагонларга, аристократларға хос равища. *Тұраларча кеккайши.*

2 Расмиятпаратларға, биорократларға хос равища. *Сиз бу тенгсиз гүзгилликка, бутун бир ўлканынг тақдирига түраларча құл силтамоқдасиз,* А. Мухтор, Чинор.

ТҮРАМИЖОЗ айн. анфирт.

ТҮРАЧИЛИК Ишга, ўз вазифасига расмиятчилик билан қараш, қуруқ расмиятпаратлик; биорократизм. — Энди, сиз қолибидиниз *тұрачилик қылмаган!* — деди Турсуной. Ҳ. Назир, Ўтлар туташгандан. *Идора-бошқарув аппарати* учун сансалорлик, тұрачилик.. тамомила ёт нарсадир. Газетадан.

ТҮРВА Кичкина қопчиқ; халта. *Бўз түрва.* Бир түрва ёнғоқ. — *Кўрбоши ҳам, түрвасини йўқотган гадойдек, қушбегининг чап*

ёнига, Кумушбивининг юқорисига бориб ўтириди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳар хил асбоб-ускуналар солинган тұрвасини катта темирга илип, обкашдай елкасига құйиб олган челик тұзатувчи гуркураган овози билан жимжит маҳаллала жон киргизиб борарди: -Чела-ак ту-за-та-ма-ан! П. Турсун, Ўқитувчи.

Тузлук тұрва қ. тузлук. Тұрва қоқди Охирги фарзанд, кенжатой. Ҳайдар Абдурахмон отанинг кенже ўғли.. тұрва қоқди боласи эди. М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан. Айниқса, Мавлон аканинг тұрва қоқдиси.. Нишонбай серхархаша. Ҳ. Гулом, Машъал.

ТҮРИҚ Қора қизил, тұқ жиірөн (от тузи ҳақида). Түриқ от. — Отабек тұрғық үйрган чиқариб, құтидорға тұтади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Нигора?! — Шербек қызиз кетген тұрғықнинг тизгинидан тортар экан, ўз күзига ишонмагандек тикиларди. — Қайси шамол учирди? С. Анербоев, Оқсой.

ТҮРЛАМА Пүсти тұр билан қопланған, тұрлаб, етилиб пишган (қовун ҳақида). Тұрлама шакарпалақ. — Алижон бошмал-догини наиза қилиб, тұрлама қовунларни бир уриб учирғиб юборади. Мирмұхсан, Чиниқиши.

ТҮРЛАМОҚ 1 Ипни тұр шаклида кесиштириб тикмоқ, шу йүсінде тикиб, бирор юзани қопламоқ. *Пайықни тұрлаб ямамоқ.*

2 Тұр шаклида кесишган чизиқлар билан қопланмоқ, тұр ҳосил қыммоқ (етилған, пишган қовун ҳақида) (қ. тұр I 6). Шакарпалақ тұрлай бошлабди. — Тарвузлар бир құчоқ, тұрлабди қовун.. Миртемир.

3 күчма Умуман, шундай шаклни (тұр шаклини) олмоқ. [Темир тога] Тұрлаб кетген қадоқ құлларини бир-бираға ишқаб, ынгитларнинг күзига тикилди. Ҳ. Нұймон ва А. Шораҳмедов, Ота. Ұ.. күзойнагини қаншаридан олиб, күкиш томирчалари тұрлаб кетген әнгагини оқ рұмолча билан артиб құйди. А. Мұхтор, Давр менинг тақдиримда.

ТҮРС Тұнг, күпіл, дағал, күрс. Тұрс одам. Тұрс ғап. Тұрс ғапирмоқ.

ТҮРСАЙМОҚ Қовоқ солмоқ, тұмтаймоқ. -Гапимга ҳеч қулоқ солишмайды, — деди тұрсайиб Раҳим. Ҳ. Назир, Сұнмас чақмоқлар. Эрининг гапирмай, тұрсайиб бораётгани [Мехринисанинг] юрагини сиқарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. -Хой җашылар! Нега бундай тұрсайиб чиқиб кетяпсизлар!? Ш. Бұтаев, Құрғонланған ой.

ТҮРСИҚ 1 Меш, саноч. Бир тұрсық қимиз. — [Бозорнинг] Қимирлашга дармони үйк, ичидә бир жоғы ловуллаб ёнади, тұрсықдаги илиқ сувни ичган сари, қора төр босади та-нини. А. Мұхтор, Чинор. Бир кулбанинг соя-сіда уч-тұрт күчманчи құлларида заранг ко-са ушлаб, қимис тұла тұрсықларни әзғилаб ўтирада. М. Осім, Элчилар.

2 с. т. ҳазыл Лұмбіллалан катта әмчак.

ТҮРТ 1 4 рақами ва шу рақам билан ифодаланған сон, миқдор. Тұрт күн. Тұрт сүм. Тұрт килограмм. Тұртдан бир улуш. Үндан тұрт ҳисса. Тұрт баравар ошироқ.

— Тұрт атрофда садоқатлы дұстлар, ҳам-фикарлар. Ш. Рашидов, Бүрондан кучли. Ёни-га тұрт нафар ясовул олиб, Султонали үйлә тушади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бой чой қоғозға ёзилиб, тұрт буқланған хатни очди. Ойбек, Танланған асарлар.

2 Беш балли баҳо тизимида: айлодан ке-йинги яхши баҳо. Ҳамма дарслардан тұрт олдым.

Тұрт күз тугал (ёки тугаллік билан) қ. тугал. Тұрт күз билан күтмоқ ёки (икки) күзи тұрт бүлмоқ қ. күз. Тұрт мұча қ. мұча 1. Тұрт оғайни қ. оғайни. Тұрт томонинг қибла! қ. қибла.

ТҮРТБУРЧАК 1 сфт. Тұрт томони тенг бүлған; чорси, квадрат. Тұртбұрчак ҳовли.

2 айн. тұртбұрчаклик.

ТҮРТБУРЧАКЛИК мат. Қарама-қарши томонлари параллел, тұртта бұрчаклы геометрик шакл. Тұғри тұртбұрчаклик.

ТҮРТИНЧИ 1 Тартиб қатори, ўрни 4 рақами билан белгиланған, 4 номерли. Тұртинги үй. Тұртинги бет. Тұртинги синф. — Нұхоят, тұртинги куни ов бароридан келди. А. Қаҳжор, Олтін юлдуз.

2 Катта-кичик нарсаларнинг учинчидан катта, бешинчидан кичик ўлчами. Тұртинги калиш.

3 от, тар. Октябрь тұнтарышининг даст-лабки күнларида, фуқаролик уруши йил-ларда большевикларға берилған ном (боль-шевиклар Таъсис мажлисига сайловларға күрсатылған номздоллар рўйхатида тұртинги ўринда бүлған). [Мұхтор:] Бугун құлға оли-надиган тұртингиларнинг рўйхати Тұрабек-ка топширилған. Тұрабек бу топширикни ба-жара олмаса, эртага ишишим барбод бўлади. А. Раҳмат, Абдулла Набиев.

ТҮРТКҮЗ 1 Ит лақаби. Бу итни биламан – Қосимжон бойваччанинг итлари, мени та-нийди.. Маҳ, Түрткүз, маҳ! Ҳа, бетавфиқ, ювош эдинг-ку! А. Қаҳдор, Миллатчилар.

2 с. т. дағл. Кўзойнакли киши ҳақида.

ТҮРТЛАМЧИ 1 иш. Тўртингчи. Тўртламчи гапим шуки..

2 км. Бирор нарса ёки ҳодиса жараённада тўртингчн ўрин тутадиган, тўртингчи дара-жали ёки тўртингчи навбатда юзага келган, ҳосил бўлган. Тўртламчи система (геол.), Тўртламчи давр (геол.).

ТҮРТЛИК 1 ад. Тўрт мисрадан иборат, тугал мазмун ифодасига эга бўлган шеърий шакл; қитъа; мурабба.

2 Тўрт кишидан иборат бўлган гурух. Тўртлик мажлиси. Тўртлик комиссия.

3 Тўртта холи бўлган карта. Фиштиннинг тўртлиги.

ТҮРХАЛТА Тўр тўқиб ишланган, ката-катақ кўзли халта. Тўрхалта кўтарған аёллар дам у дўконга, дам бу дўконга ўзини уради. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ...кўлида катта тўрхалта тўла нарса билан илжайганча эшикдан Шаҳоб кириб келди. Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар.

ТҮРҚОВОҚ Бедана ва б. сайроқи кушлар сақлаш учун ярим палла қовоқ пўчоги ёки ёғоч гардишга тўр тўқиб ясалган қафас. Чинор шохига илинган тўрқовоқдаги бедана бетиним сайрайди. С. Кароматов, Олтин кум. Бу жисмликни фақат боғларнинг чайлаларига осилган тўрқовоқлардан чиққан «авағ, ва-вағ, питпилиқ, питпилиқ» садолари бузиб турар эди. С. Айний, Куллар.

ТҮРҒАЙ 1 Чумчуксимонлар туркумининг бир оиласига мансуб кичкина сайроқи кушларнинг умумий номи. Дала тўргай. Қора тўргай. — [Элмурод] Кўзларини қисиб, кўм-кўк осмонга қарап экан, қанотини дигрилатиб, бир ерда сайраб турган тўргайни кўрди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бир шўх бўз тўргай Ғуломжон бошидан кетмай ҳадеб бўзлар, нималардир сўзлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ўзбек халқ мумтоз куйларидан бири-нинг номи.

ТЎС 1 Қайин дарахтининг эгарчиликда ишлатиладиган пўстлоғи.

2 Махсус қора бўёқ. Шам қаршисида қизарган шаҳло кўзлари, ёш билан сингган жингила киприклари, чимирилган тўсдек қо-

ра қошлари уни [Кумушни] аллақандай бир ҳолга қўйган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кўчма Қора, қоп-қора. Йигит тўс мўй-ловини ҳимарид қулди. Ҳ. Назир, Қанотлар.

ТЎСАТ кам қўлл. қ. тўсатдан. Пайдо бўлди тўсат бир чол ва бир ит. Т. Тўла. Бўрон турса тўсат ёки дўл, жала. Миртемир.

ТЎСАТДАН рвш. 1 Ҳаёлга келмаган ҳолда; кутмаганда, кутилмаганда. Тўсатдан меҳмонлар келиб қолди. Тўсатдан қаттиқ шамол турди. — Эшик тўсатдан қаттиқ итарилиди. Узоқда Шоқосимнинг ким биландир хирпашгани эшишилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бошимга бирор тўсатдан катта бир калтак билан ургандек бўлди. О. Ёкубов, Тилла узук.

2 Файриихтиёрий равишда, бехосдан, бирдан. [Йигит] Тор кўчанинг ярмисига етгач, тўсатдан орқасига қайрилиб қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўсатдан оёқларидан мадор кетиб, қалтирай бошлаганини сезди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Сездирмай туриб бирдан, дабдурустдан. Бешиктерват ўлжаси яқинлашиши билан тўсатдан, яшин тезлигига сапчиб, уни ушлаб олади. «Фан ва турмуш».

ТЎСИН Иморатнинг ва, умуман, ҳар қандай курилма ёки иншоотнинг томи, ора-ёпмалари, полига кўндалант солинган ба-куват ёғоч, темир ёки бошқа нарса. Ёғоч тўсин. Темир тўсин. — Ёнидаги йигит.. ўзини сувга ташлади, кўпrik тўсинига илинган жасадни йигитлар ёрдамида қирғоқча чиқарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ўрмондан келтирилган тўсин ва ёғочлардан ерости бостирмалари тайёрланмоқда. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

ТЎСИНБОП Тўсининг ярайдиган, тўсин бўладиган. Тўсинбон ёғоч.

ТЎСИНДАН айн. тўсатдан. У тўсиндан бетоб бўлиб қолди. — Гўзалар ерда тўрт энлик кўтарилиб, дала бўйлаб кўм-кўк чизиклар кўзни қувонтирганда, бир вақт, тўсиндан ҳаво айниди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ТЎСИНЛИ Тўсини бўлган. Ўн бир тўсилини ўй.

ТЎСИНЛИК айн. тўсинбон. Тўсинлик ёғоч. — Биз қишлоққа тушиб, тўсинлик терақ топамиз. «Ўзбекистон қўриқлари».

ТЎСИҚ 1 от Йўлни тўсиш, бекитиш, иҳота қилиш ёки икки жойни бир-биридан

ажратиш учун ясалган қурилма; ғов, ихота. **Чий тұсық**. Ҳарбий тұсық. Сув тұсықдан ошиб ўтди. — **Ҳадемай**, шох-шаббалардан кәттә тұсық ҳосил бўлди. С. Аҳмад, Қадрдон дала-лар. Шифтгача етиб бормаган фанер тұсық орқали гаплар баралла эшишиларди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Танклар** унча-мунча тұсықни назар-писанд қилмай, даҳшат ва шоноч билан масофани қамрапорди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 күчма Тұсқинлик, қаршилик; тұғоноқ, ғов. **Тұсиқ** бўлмоқ. — **Ҳаёт нашидаси** шу кураш, хавф-хатар, тұсықларни енгіб ўтиш, интилиш борлиги учун ҳам қизиқ, лаззатли. С. Нуров, Нарвон.

3 сұфт. Тұсилган ҳолатли, тұсиб қўйилган. **Тұсиқ** ўйл. Ҳовузнинг атрофи тұсық.

ТҰСИҚЛИ Тұсиқ, ажратиб қўйилган, тұсилган; тұсиқ. **Тұсиқли** ўйл. — Элмурод чий тұсықли айвон олдидан аста одимлаб, ўз ҳужрасига ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи,

ТҰСИҚЛИК кам қўлл. Тұсқинлик, қаршилик, монелик. Тұсиқлик қилмоқ. — **Дадаси** ўз сўзли, вақти келганда, ҳар қандай монеликни яксон қилувчи забардаст кекса бўлганидан, унинг қизга уйланишига тұсықлик қилиш мумкин эмаслигини англади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТҰСИҚСИЗ 1 Тұсилмаган, очиқ. **Тұсиқсиз** ўйл. **Тұсиқсиз** ҳовли.

2 Ҳеч қандай қаршиликсиз, монесиз. **Тұсиқсиз** иш. — **Бўлинма** бир ярим километр-ча тұсиқсиз, отишмасиз ўйл босди. Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

Тұсиқсиз әргаш гап тли. Бош гапнинг мазмунига зид, аммо унга тұсиқ бўла олмайдиган мазмунли әргаш гап.

ТҰСМОҚ I 1 Тұсиқ қуриб, ғов солиб, ўтиб бўлмайдиган қилмоқ, бекитмоқ ёки иккига ажратмоқ. **Дарёни тұсмоқ**. Ҳовлини чий билан тұсиб олмоқ.

2 Тұсқинлик қилмоқ, ўйлига ғов бўлмоқ, ўйналишига тұсиқ бўлмоқ; ўтказмай қўймоқ, тўхтатмоқ. **Баҳор** қўлларини кўтариб, кичкина нам кафтлари билан ғир-ғир шабадани тұседи. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. -**Ўғил**, қандай бўлмасин, отанинг қули бўлади, — элликбоши бойваччанинг олдини тұседи. Ойбек, Танланган асарлар. **Сизга ўхшаш даллолларга ҳожжат** ўйқ. **Мен сизни хўп синаганман**. Сиз халқ бўронини тұсмоқчи-мисиз? Ойбек, Танланган асарлар.

Йўлини тұсмоқ I) йўл бермай тўхтатмоқ; ўтказмай қўймоқ. Сув йўлини чим босиб тұсдик. — **-Керак эмас, кира кўрманг!** — йўлини тұседи Ҳури. Ф. Мусажонов, Ҳури; 2) кўчма қаршилик қилмоқ, монелик кўрсатмоқ, тұғоноқ бўлмоқ, тұғоноқ солмоқ. Биз танланали, қизгин, ғайратли, оммавий иш бошлиши билан ҳамма иғволарнинг йўлини тұса оламиз. А. Мухтор, Опа-сингиллар; 3) йўлтұсарлик қилмоқ. **Бу ерларда мени ёғиз билдингми?** Йўл тұсмоқчи бўлиб, чиқиб келдингми? **«Ёдгор»**.

3 Пардалаб, пана қилиб бекитмоқ, пардаламоқ, паналамоқ. Саҳнани қизил дуҳоба парда тұсди. — **Ғуломжон қизнинг чап қулогини тұсиб турған жингалак зулғига тикилиб тўхтади**. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Чайла эшигини шинели билан тұсиб.. титраб-қақшаб гугурт чақди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ТҰСМОҚ II Қақалоқни, ёш болани ҳожат учун қулай вазиятда тутиб, ушлаб турмок.

ТҰС-ТҮПОЛОН Беҳад тартибсизлик, бесаранжомлик, ур-йиқит, жанжал-тўполон. **Тұс-тўполон** қилмоқ. **Тұс-тўполонини чиқармоқ**. — **Бола-чақалар** бўлмаганидан, ўйлари бизникуга ўхшаш тұс-тўполон эмас — ийғинчоқли.. Ғ. Ғулом, Шум бола. **Ойпошиша қайтиб келмади**. **Тұс-тўполон** бошланди. **Ойпошишанғе қочгани тұғрисида** эрталаб дув-дув гап тарқалди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Бир муддат ўтар-ўтмас, даштда тұс-тўполон** кўтарилиди, отлар кишинар, қиличу қалқонларнинг шарақ-шуруғи, бақириқ-қақириқлар авжга чиқди. Мирмуҳсин, Мемор.

ТҰС-ТҰС: тұс-тұс бўлмоқ Ҳар ён тарқалмоқ, сочилимоқ, қочмоқ, тұмтарақай бўлмоқ. **Додҳо қуён** инини ижарага олгач, бошқа «каптта»лари ҳам тұс-тұс бўлиб кетди. Ҳ. Шамс, Душман. **Тұс-тұс қилмоқ** Ҳар ён тарқатмоқ, қочирмоқ, сочмоқ, тұмтарақай қилмоқ.

ТҰСҚИН Бирор иш-ҳаракат, чора-тадбир, ният ва ш.к. га ғов бўлиб тушган, хаалал берәётган, тұғоноқ солувчи (нарса) қаршилик, тұсқинлик. — **Орзуларим бор, журналист булишини истайман** — деди, — лекин дардисар тирикчилик тұсқин, Ойбек, Нур қидириб. **Бизга ҳам тұсқин бўлишлари мумкин**. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ТҮСҚИНЛИК Түсқин, ғов бўлувчи ҳолат, вазият, нарса. ..музокаралар бошлишини истаса, бундай музокараларга келишиув учун ҳеч қандай түсқинлик йўқ. Газетадан. Дониёров.. участкадаги ҳамон субрелишига сабаб бўлаётган асосий түсқинликларни исботлай бошлиди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ТҮСҚИНЛИК ҚИЛМОҚ (ёки кўрсатмоқ) Түсқин бўлмоқ, қаршилик кўрсатмоқ. Инсоннинг эркига түсқинлик қилиш ҳам, унинг истак ва интилишини поймол қилиш ҳам ваҳшийлик. П. Турсун, Ўқитувчи..мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун түсқинлик кўрсатишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Шундай раислар бор, илгорларга суняди, яхши ташаббусни қўллаб-қувватлайди. Бизнинг раис түсқинлик қилишидан бошқани билмайди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ТҮСҚИНЧИ 1 Йўл тўсувчи; йўлтўсар, қароқчи.

2 Умуман, түсқинлик, қаршилик қилувчи. Мехнат қўли-ла ҳадсиз Ер сийнаси кулиди. Тўсқинчи, ғаним, душман Йўқлиқка суриди. Файратий.

ТҮСҚИНЧИЛИК 1 Тўсиш, йўлтўсарлик, қароқчилик. Кечалари түсқинчилек қилмоқ.

2 айн. **тўсқинлик.** [Тўлаган] Мавжуд бўлган имкониятлардан тўла фойдаланишига ва йўқ имкониятларни яратишига нималар түсқинчилек қилаётгани тўғрисида ғапириб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Вой, ўзингиз ўқиган одам бўла туриб, озодликка түсқинчилек қиласизми? А. Қаҳҳор, Огриқтишлар.

ТҮСҚИЧ 1 Тўсиқ қилиб қўйилган (нарса). Каримов Норбувиши тўхтатди. Кўпrikнинг иккى ёнига қоқилган эгри, ёғоч тўсқиичига сунядилар. Ҳ. Шамс, Душман. Машиналарнинг гидравлеклари кўпrik четига қоқилган тўсқиич ходаларга қадалиб тўхтади. «Шарқ юлдузи».

2 эск. **клапан 1, 3.**

ТҮСҚОВУЛ эск. Қоровул, соқчи, Сен Чамбилинг тўсқовули йўқ кўчаларини биласан. «Бўтакўз». Деди: ҳар кимнинг эрки ўз қўлида, На ғов, на тўсқовул бордир йўлида. Ҳабибий.

ТҮТИ [ф. طوطى] 1 Тропик ўрмонларда яшайдиган, кўпчилик тури чиройли, ранг-бараң патли қуш. Илҳом самоварчи одамни кўпроқ чақириши учун тўти сақлагандай, Ҳо-

жи бобо уста Салимни тўти қилиб боқар эди. F. Фулом, Шум бола. Төглардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфт яшайдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 кўчма Жуда гўзал, нозанин аёл ҳақида. Қизлар мажлиси гуллар, лолалар, тўтилар, қўумиллар мажлиси! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бир қиё боқдим, илиндим тўтигининг занжирига, Ҳеч илож тополмадим парвадигор тақдирига. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 кўчма Тақлидчи, ўзганинг гапини такрорлайдиган шахсга нисбатан кўлланади.

4 Тўти (хотин-қизлар исми).

ТҮТИДАЙ, -дек 1 Тўтига ўхшаш, тўти сингари. Тўтидай биронвиг гапини қайтармоқ.

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал аёл ҳақида. Иккита тўтидек хотинингиз бек акам учун сочини тараф ўтирадир.. тагин қанақа каму кўст? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Оҳ, агар менинг ҳам болам бўлса эди, тўтидек қилиб ясантириб қўяр эдим-да, бағримга босиб-босиб эмизардим. Уйғун, Турсуной.

ТҮТИЁ [ф. توتى] – мис зангидан ҳосил бўлган кристалл] 1 Мис купороси (тиник кўк йирик кристаллардан иборат модда, мис сульфат).

2 эск. Эски вақтларда кўз оғриғига қарши ёки кўзни равшан қилиш учун кўзга суртиладиган дори.

Кўзга тўтиё Жуда азиз, муқаддас ёки ноёб нарса ҳақида. Тупроғинг кўзимга тўтиё бўлсин. Н. Сафаров, Уйғониш. Тўтиё қилмоқ Тўтиёдек кўзга суртмоқ, эъзозламоқ. Тўтиё қилсан муқаддас тупроғини, не ажаб, Ўйласам, роҳат топар ҳар лаҳза жоним, асалом. Ҳабибий. Мен нечун севаман Ўзбекистонни, Тупроғин кўзимга айлаб тўтиё? А. Орипов, Юртим шамоли.

ТҮТИҚУШ айн. тўти. Ғақат кенжатоёи индамайди.. отасининг олдига келади: -Дада, тўтиқуш олиб беринг. С. Нуров, Нарвон. У не деса тўтиқуш монанд, Мен ҳам тилга жо қилармишман. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ.

ТЎФОН [а. طوفان] – кучли сув тошқини; зўр ғавғо, тўполон] 1 Шиддатли бўрон, довул. [Нормат] Икки кечагача уйқу ололмади, кўзини юмса, теракнинг шовуллаши тўфон босиб келаётгандай кучаяверди. А. Мухтор, Ола-сингиллар. ..шунча бўрон, сел ва тўфонларга бардош берган тоғ кичкина бир

махлук [сичқон] олдида бағри тешилиб, чилпарчин бұлади. У. Исмоилов, Сайланма. Тұғонларни севувчи Нұхим, Суқунатға қулоқ солсанг-чи. А. Шер.

2 күйма Алғов-далғовли, ларзага со-лувчи, шиддатли хатти-ҳаракат, құзғалиш. Үнұтманглар, амир лашқарлари ортида ғаз-зотталаб мұллаваччалар тұради. Бу күттә тұғонға пухта ҳозирлик күрілмоқда. С. Кароматов, Бир томчи қон. Кім мақсадға етаман деса, балолар тұғонига бардош беради, сабот билан курашади. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

3 күйма Рұхий, ҳиссий құзғалиш, туғён. Инсон қалбіда не-не бүрөнлар, тұғонлар, шодліклар пұртана қылади. «Саодат». У қарама-қарши ўйлар тұғонидағар әді. Шұхрат, Шинелли йиллар.

4 Диний афсоналарга күра, одамларнинг гунохи учун бутун дүнёни босған сув тошқини.

ТҰҒОНЛИ Тұғон билан бұлған; бүрөнли. **Тұғонли денгиз.** — Оловли шар юқориға күтәрілар экан, үрнида тұғонли ба-хайбат күлранг-оқиши устүн ҳосил бұлар әди. Газетадан.

ТҰХТА айн. тувалоқ.

ТҰХТАЛМОҚ 1 Тұхтамоқ фл. ўзл. н. Иш тұхтамасин. Үнинг нафас олиши тұхтади. — Абдурасул Элмуродға нима тұғрисидадыр сүз очған әди, тұхталиб, жасаб қайтаришига мажбур бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **тұхтамоқ 6.** Тошкент беклигі тұғ-рисида күп музокарадан кейин Юсуфбек ҳо-жи ўз яраси устида тұхтади. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

Тұхталиб гапирмоқ Дудукланиб ёки тутилиб гапирмоқ.

ТҰХТАМ 1 Қарор, хукм. Ҳұжабеков ке-йинги вақтда күп ўйлади. Нұхоят, «Шербек жиiddий хавфли рақиб» деган тұхтамга келди. С. Анорбоев, Оқсой. Ахмаджон чарчади. Аммо тобора құвалашыб кетаётганды хәлиға бирор қаттың тұхтамға олиб келадиган фикр келмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

2 Битишув, келишув, битим. Тошкент-далигимда ташкилотимизнинг бошқа раҳ-барлари билан шундай тұхтамға келдик. А. Ҳакимов, Илон ишдан.

ТҰХТАМОҚ 1 Давом этмай қўймоқ, да-вомдан қолмоқ. Иш тұхтади. Гап тұхтади. Отишма тұхтади. Шамол тұхтади.

Ёмғир тұхтади. Сув тұхтади. — Оёқ то-вуши тұхтаб, нариги ёқдан уста Олимнинг товуши келди. А. Қодирий, Ўтган күнлар. Вұжудини қақшатиб турған тиши оғриғи бирдан тұхтагандай, Сидиқжоннинг күзи ялт этиб очилиб кетди. А. Қаҳхор, Қүшчинор чироқлари. Тұхтаб қолған, қовжираған бу-лоқлар Шарақ-шарақ яна қайнаб чиқмишадыр. Файратий.

2 Ўз ишини, ҳаракатини, фаолиятини бас қылмоқ, юрмай, ишламай қўймоқ. Соат тұхтади. Вентилятор тұхтаб қолди. — [Ота-бек] Иккى йилдан бери тұхтаб қолған сав-догарчилек ишини қайтадан бошламоқчи әди. А. Қодирий, Ўтган күнлар. Йўлчи санқиб юриб, аңдор ёқасида тұхтади. Ойбек, Тан-ланган асарлар.

3 Иш-фаолият, ҳаракатда узилиш қыл-моқ, тұхтам ҳосил бўлмоқ. Элмурод отин-оининг дўқи билан йигидан тұхтади. П. Турсун, Ўқитувчи. Шарофатхон, бир зум тұх-таб, атрофга қаради, сұнг товушини пасай-тириб давом этди. Ойбек, Танланган асарлар. Орада ётсирашга ўхшаш бир ҳол, нима учундир бир сўзлаб, иккى тұхтар әдилар. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

4 Сафарда, йўлда бирор ерга қўймоқ, тушмоқ; қўнган, тушган, борған ерида маъ-лум вақт бўлмоқ, турмоқ. Баталыон ярим кечада хароба бир қишлоққа келиб тұхтади. Ойбек, Қүёш қораймас. У [Ота-бек] Мар-ғилонда күп тұхтамас, бир кун, узоққа тор-тилса, иккى-уч кун турғиб қайтар әди. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

5 Турғиб қолмоқ, сақланмоқ. Үнинг қўли-да пул ҳеч тұхтамайды. Керакли мол мага-зинда тұхтаб қолмайды. Сув қаттық ерда тұхтар. Мақол.

6 Қарор қылмоқ, қарорға, тұхтамға кел-моқ. Шундай қилиб нимага тұхтадинглар? — Биз шу ердаги оғайнилар билан кенгашиб, бир гапта тұхтаб қўйдик. А. Қодирий, Ўтган күнлар.

7 күйма Оғизга, тилга олиб ўтмоқ, тұх-талмоқ. Мен бир масала устида муфассал тұхтамоқчиман. — Лекин, ўртоқлар, мен ҳам қисқача тұхтаб ўтмасам, тарс ёрилиб кетаман. А. Қаҳхор, Тўй. Рұзномадаги асо-сий докладлар устида сўзлаган нотиқлар қўпроқ ижодий масалалар устида тұхтади-лар. Н. Сафаров, Оловли излар.

8 маҳс. Ҳомиладор бўлмоқ, қочмоқ (чорва моллари ҳақида).

9 Сабр қилмоқ, кутмоқ. *Майли*, яна биринки кун тўхтаб туринг! — Тўхтанг бўлмаса, — деди, — мен бир иш қиласайки.. аммо шу дақиқадан бошлаб ихтиёрингизни менга топширин! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎХТОВСИЗ 1 Узлуксиз ҳолда; бетўхтov. [Искандарнинг] Қизига икки ишлдан бери, эшикларининг турмими бузадигандай, тўхтovsиз совчи келади. Ў. Усмонов, Сирли соҳи. Тўхтovsиз бўраб ёғиб турган қордан ер тобора оқараётган пайтда, Элмурод қоронги уйда ёнишиб қўнаётган қор учқунларини томоша қиласар эди. П. Турсун, Үқитувчи.

2 Кечиктириб бўлмайдиган, бетўхтov, ошиғич. Тўхтovsиз жавоб. Тўхтovsиз етиб келинг. Буйруқни тўхtovsиз бажаринг. — Агар қочмаганларида, подио уларни тўхtovsиз ўлдириб юборар эди. «Эртаклар».

ТЎШ 1 Гавданинг бўйин билан қорин ўртасидаги олд қисми; кўкрак. Тўшига қўймоқ. — [Зебо] Ойнага қараб, ўзини тузатди. Дуррачаси билан тўшига ёнишган кўйлагини сал кўтариб елтиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Болам, деб босайин тўшима, Келгин, болам, чақон қошима. «Рустамхон». Айтинг, нима қиласай?? Қизингизни тўшига тортган номард мени масхара ламайдими? С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Мол ва қушларнинг кўкрак қисми, кўкраги. *Дала-тузни сув олса, қўнғир гознинг тўшидан*. Мақол. — Тагидаги қўнғир от қишилоқ кўчасидан тўшига тупроқ саҷратиб ўйртиб боряпти. М. Мансуров, Ёмби.

3 Ҳайвон ва паррандаларнинг кўкрак олди гўшти, қовурғалардан қолган қисми. Норинбон тўш. Тузланган қўй тўши. — Афанди гознинг тўшини олиб айтди: — Мен хизматдаги қулман.. шу ҳам бўлади. «Латифалар». Лагандада самарқандча майиз палов бўлиб, ош устига тўш ва қази қўйилган. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

4 кўчма Бирор нарсанинг кўкракка ўхшаш, кўкракка нисбатланувчи, кўкракли ери; сийна, бағир. *Она тупроқ тўшига инсон қўли билан илк чигит доналари қадалди*. Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар. Сени ўраб олган тофлар тўшига Тўлин ой ёймоқда кумуш кокилин. Зулфия.

Тўш урмоқ (ёки бермоқ) 1) тўшини текизмоқ, бағрини бермоқ, қўймоқ. *Диловар-*

хўжса тўш бериб ётган еридан иргиб турди. Шуҳрат, Олтин зангламас. Тўлқинга тўш уриб қалдирғоч, Сув устида этади парвоз. Э. Рахим; 2) бирор юксакликка етмоқ, уринмоқ. Булатга тўш урган юксак тофлар ҳам Буюклини сендан олар, онажон. М. Умаров.

4 шв. Тентқур; дўст, ўртоқ. *Етимда не қилар тенг билан тўшлар*. «Равшан». Топиб ўйнагил, эй бола, Ўзингнинг тенгу тўшингни. «Тоҳир ва Зуҳра».

ТЎШАК 1 Жун, пахта сингари юмшоқ нарса солиб тикиб тайёрланган, ётиш, ўтириш учун тўшаладиган буюм, анжом. *Пар тўшак*. Жун тўшак. Духоба жилди тўшак. Ўз ўйим — ўлан тўшагим. Матал. — *Дилшод* токча ёнидаги тўшакка ўтириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тўй учун янги қўрпалар қопламоқчи бўладилар, пар тўшаклар олмоқчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ётиш учун солинган ўрин; ост ва устга ташланадиган (солинадиган) нарса. Чала ечиниб, юнқа тўшакка кирдим. С. Сиёев, Ёргулик. *Тор ўйни тўлдирган аҳил, тинч ўйқу оғушидан ҳаммалари бир зумда, гўё тўшакни олов қамрагандай сакраб турдилар*. Ойбек, Қуёш қораймас. Зуҳра бегим олти ишлдан бери тўшакда ёлғиз ётади. Унинг гулдай умри беваликда сўлиб боряпти. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 шв. Кўрпача, пойандоз.

ЎЛИМ ТЎШАГИ Соғайиши гумон, ўлими муқаррар бўлған бемор ётган тўшакни қайд этади. Одатда, ўлим тўшагидаги бемор ётган хонида шунақа жимлик бўлади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. У [Саъди Махсум] ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ТЎШАМА Бирор юзага тўшалган, солинган, ётқизилган нарса, қатлам. *Поҳол тўшама*. Ботқоқ иўлга босилган шоҳ тўшама. — Қалин қўй қиёлари ўрнидан қўзғатилиб, устига янги тўшама сепиб қўйилган. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У [Ойниса хола] қуртларни овқатлантириш, тўшамаларини янгилаш жадвалини кўриб чиқди. А. Мираҳмедов, Ёт юраклар.

ТЎШАМОҚ 1 Тўшама солмоқ, босмоқ, ётқизмоқ, тўшама билан қопламоқ. *Қўчага тоши тўшамоқ*. Ботқоқ иўлга шоҳ тўшамоқ. — Адёлга газета тўшаб, мастава ичишиди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Очил би-

лан Мадумар ертюла кавлашни буюришиди, ерга хашак тұшашди. А. Мухтор, Чинор.

2 Солмоқ, әзмоқ (үрин, палос ва ш.к.ни). Үмри хола қизи билан менга үрин тұшаб берди. Файратий, Узоқдаги ёр. Бозоров.. магазин рұпарасига, ариқ бүйидаги сұрига қизил гилам, иккита күрпача тұшаб, тұртта пар ёстиқ ташаб құйибди. И. Раҳим, Чин мұхаббат. Ойдинда у [жувон] үзига сұна үртасига үрин тұшаётганини күриб түрибман. С. Ахмад, Таъзим.

3 күчма Бирор нарсаны шундай тұшамаларга нисбатлаб ифодалайды. Қор бұроны.. ер үзига бир ярим қарич оппоқ қор тұшаб.. үз ишини тұгатди. П. Турсун, Үқитувчи. Нишаң бўлиб борған ва охир осмон билан тұташган Навоий күчасига кун ботишдаги иморатлар узун соя тұшаб түрарди.. П. Қодиров, Уч илдиз. Шу кўзлар юлдуздан абадий кулсин, Баҳор йўлларинга тұшасин че-чак. Зулфия.

ТҮШДОР Тұши, кўкраги кенг, кўкракдор, тұшлы, кўкракли. Тұшдор үйигит.

ТҮШЛИ 1 Тұши, кўкраги бўлган. Қора тұшлы қалдирғоч, Үй шипига ин қўйди. «Кўшиқлар».

2 айн. тұшдор.

ТҮШОҒЛИҚ Тұшалған, тұшаб, солиб кўйилған; солиғлик. Деворга қадалған тахта каравотларга юпқа тұшак тұшоғлиқ. Ж. Абдуллахонов, Тұфон.

ТҮҚ I 1 Овқаттаға бўлган талабини, нағисини қондириб, тўйиб овқатланған, овқат еб олған. Тұқ бола. Тұқ моллар. Қорни тұйқининг қорни очдан хабари йўқ. Мақол. Таомни тұгатиб, қизлар тұқ ва шод, қўшиналарникига, дугоналариникига коптотк үйнагани чиқиб кетдишар. Ойбек, Нур қидириб.

ТҮҚ тутадиган Қоринни яхши тўйдирадиган; тўйимли, жирли. Одамни тұқ тутадиган хүшбүй ва ширин Тошкент совғаларини маза қилиб едик. М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳеч нарсадан мұхтожлиги йўқ, егулик-ичгулик билан яхши таъминланған. Тұқ хўжалик. Гўрўғли ўзбек-туркман элини боқиб, очига нон бериб, тұқидан закот олиб ётта берди. «Нуралы». Тұрмуш оғир, қиммат-шилик, ҳаммаси ўзингизга маълум. Тұқларнинг иши йўқ, дардимиз кўп. Ойбек, Болалик.

3 Мағзи, ҳосили етарли бўлган; тўлиқ, бўлиқ, бўлали. Тұқ ёнғоқ. Тұқ пилла. Кўраги мўл, толаси пишиқ, чигити тұқ бўлсин дессанг, шундай [барбақт ҳаракат] қил. Н. Сафаров, Соҳиб чангаль. Дон етилиши кечикди, дон тұқ бўлмади. «Ўзбекистон қўриқлари».

4 кўчма Керакли нарса, моддалар билан тўйинган; бақувват, кучли. Ер жуда тұқ, шу шарбатни ҳазм қилсаям ҳали.. Ойбек, О.в. шабадалар.

5 Қорага ёки умуман қуюқ рангга мояйил, қуюқ (ранг, тус ҳақида). Тұқ ранг. Тұқ қизил духоба. Осмон тұқ сарық булат билан қопланған эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Энди кўрсам милтиқнинг ўқидек, пушти гулнинг тұқидек келиним бор экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўзи тұқ Кўз олдида, ҳаётда нарсанинг мавжудлителини, шу туфайли үзини тұқ ҳис этишин билдиради. Ҳудога шукур, оч бўлсан ҳам, кўзимиз тұқ. Н. Сафаров, Наврўз. Кўнгли тұқ қ. кўнгил. ..куёв үйигит тұғрисида ҳам Нурининг кўнгли тұқ эди.. Ойбек, Танланған асарлар. Қорни тұқ одамнинг кўнгли тұқ бўлади.. С. Сиёев, Ёргулик.

(Мендан) қорнингиз тұқ экан Кимсанинг айтмоқчи бўлганини бошқа киши олдинроқ айтганда ишлатиладиган ибора. Мен ҳам худди шуни айтай деб турған эдим, мендан қорнингиз тұқ экан.

ТҮҚ II тақл. с. Бўшроқ нарсаларнинг урилишидан ҳосил бўладиган товуш ҳақида. Қози уларнинг кўкариб кетган юзларига бир зумгина хўмрайиб турғач, қўлидаги ҳасса билан олдиндаги столни тұқ этказиб урди-ю: - Йўқол! - деб қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ТҮҚА Камар, тасма ва ш.к. нинг учини ўтказиб тақиладиган қисми. Мис тұқа. Камар тұқаси. Бўзчи белбоққа ёлчимас, темирчи - тұқага. Мақол. Тилладандир ёқаси Олтин отнинг тұқаси. «Равшан».

ТҮҚАЙ 1 Қамиш, чангаль ва ш.к. ўсимликлар ўсиб ётган, одатда, захкаш ер. Тұқайга ўт кетса, ҳұлу қуруқ баравар ёнади. Мақол. Мавлон ака анави қуни Султонбой билан тұқайга бориб, «құйқон арава»сига қамиш босиб келди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Сидиқжон болани бағрига босғанича, бирбираига киришиб кетган буталар, шохлар орасидан оғғи ва елкаси билан йўл очиб,

тұқайнинг ичкарисига бошлади. А. Қаҳдор, Құшчинор чироқлари.

2 күнма с. т. Шундай ҳолат олган жойга нисбатан күлланади. Ҳөвліміз тұқай бұлып кетібди.

ТҰҚАЙЗОР айн. тұқай 1. Атрофдан оғочлар, ұтлар, тұқайзорлар орасидан у қычқириқ, дод, инграши әшиетди. Ойбек, Қүёш қораймас.

ТҰҚАЙИСТОН кам құлл. Тұқай күп ер; тұқайзорлик. Қалмоқ юртін назар солиб күради, Тұқайистон ерда кетіб боради. «Ал-помиши»

ТҰҚАЙЛИК Тұқай босған ер, тұқайзор, тұқай. -Олдимда бир тұқайлық пайдо бұлып қолди. Тұқайнинг ичіда ёлғыз әйлөр экан, - деди Шум бола. Ф. Ғулом, Шум бола.

ТҰҚАЛИ Тұқаси бор, тұқа тақылған. Қорпа тұнны үстидан елқасига қадимғи ұқдоннапарни осған, белсағ қадимғи күмуш тұқали қалын камарини боғлаган.. П. Турсун, Үқитувчи.

ТҰҚИЛЛАТМОҚ Тұқ-тұқ овоз чиқармоқ. У [Мұтилал] құлтұқтағини тұқиллатиб, вөкзальдан чиқди. Мирмухсин, Мұтилал. Чол ҳали тиззасидаги маҳсими тұқиллатиб уриб күйр, ҳали сув пуркар, ичіда китобдаги гап-ларнинг магзини қақар эди. Ойбек, Улут үйл.

ТҰҚИЛМА айн. тұқима. Ҳаёли янги асарнинг тұқилемаси билан овора эди. Ойбек, Навоий.

ТҰҚИМ 1 Жазлық ёки әгар остига қўйиладиган, одатда кигиздан қилинадиган от-улов аззали. *Кигиз тұқим. Әшакка – тұқим, одамга – либос. Мақол.* ■ «Оқтой»нинг үстіда эски олача күрпачадан тұқим, сұяқ қоши учыб кетген әгар, қандайдир дарвоза ҳалқаси илінгандын узанғи. Ҳ. Назир, Сұнмас қақмоқлар. Соқи дархол Сарық саманга якка тұқим солиб, жұғанлаб, миниб чиқиб кетди. «Бұтакүйз».

Тұқим урмоқ 1) от-уловга тұқим солмоқ; тұқимламоқ. *Тойға тұқим урмоқ;* 2) күнма бирор нарса үтказиб, миннатдор қилиб ёки башқа бирор үйл билан үзига тобе, қарам қилиб олмоқ. *Ер – сизники, деганимиз сизге тұқим урганимиз бұладими ҳали?* А. Қаҳдор, Құшчинор чироқлари.

2 шв. Тандир ёки ўчоқнинг намат ёки матодан қилингандын ёпиги.

Тұқим табиат Ҳеч нарсанынг маъносига, фарқига бормайдыган, диди йүқ, дид-

сиз, бефаросат. *Дунёда энг азоб тирикчилик – қалби нұрсиз, шуурсиз, тұқым табиат кишилар билан бирга ишлаша ва мулокотда бұлишидир.* Н. Қобил, Унтуилған соҳиллар.

3 (3-ш. әгалик құшымчаси билан) күнма Кийиниш ва б. жиҳатдан қиёфаси. Қарасам, тұқими үзгартын: қошларыда ўсма, күзларыда сурма.. бүйнини дока билан боғлаб олибди. «Нима құлди, томогинг оғридими?» десам, «Әшик қисиб олди», деб хир-хир кулади. А. Қаҳдор, Асарлар. Азимхұјсаев кашта күчанинг оғзыда тұрса, тұқими бошқачароқ бир жуғон келаверди. Шұхрат, Жаннат қидирғанлар.

ТҰҚИМА 1 сұфт. Тұқиб ясалған, тұқилған. *Шавкат Зокир билан индамай күришиди-да, тұқима стулни четроққа суріб ұтироди.* П. Қодиров, Үч илдиз. *Тұқима шляпа кийган Рағно онасининг күзига бошқача күрнисиб кетди.* Ҳ. Назир, Җұл қавоси.

2 от. маҳс. Газмол, газлама. *Шойи тұқималар. Тұқималар виставкаси.*

3 от биол. Үзаро боғланған ва организмда белгили бир ҳаёттій вазифаны бажара-диган ҳужайралар тизими. *Нерв тұқималари. Суяқ тұқималари.* ■ *Дарвөке, оғриққа қидамли ва қидамсиз ҳужайралар ҳамда тұқималар бұлади.* «Фан ва турмуш».

4 от ад. Бадий асарнинг асосий мазмунини ва ундағы қаҳрамонларнинг характерини очиб берадыған, үзаро узвий боғланған воқеа-ҳодисалар мажмуи, тұқилма, сюжет. *Үйғур постановкага ҳалқ шоури – баёнчи ролини киритди, баёнчи ҳар бир күрниси олдидан, тингловчиларга воқеа-ҳодисалар, Фарҳоднинг саргузаштлари тұғриқисида сүзлаб беріб, пъеса тұқимасини тұлдиріб борди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

5 сұфт. Йүқ ердан тұқиб, үйлаб чиқарылған; үйдирма. *Тұқима гап. Тұқима образлар.* ■ *Уни ўқиб, дастлаб күллар ҳайратта тушған, бу воқеани шұнчаки тұқима, фантазия деб үйләгандын.* У. Норматов, Талант тарбияси. *Ағсуски, сценарий муаллифлари ва постановкачи-режиссер ижодий тұқимага ҳаддан зиёд үрін беріб, қаҳрамон бошидан кечирған чинакам реал жан-ғовар эпизодлар үрнігі, тұқима, ясама ҳолатлар киритишінан.* С. Хұжаев, Үзбек тарихий фильмлари.

ТҮҚИМАЧИ 1 Түқимачилик саноатининг ишчиси, мутахассиси. Қашқадарёлик пахта тозаловчилар Иваново түқимачиларига дастлабки туркум тола жўнатдишлар. Газетадан.

2 Газмол тўқувчи ишчи ёки хунарманд.

3 кўчма с.т. Йўқ ердан гап тўқувчи, уйдирмачи. Тўқимачи одам. — Сўзлар худди тўқимачи шоирни кидаи қўйилиш, бир-бирини бежаб тушади. Ойбек, Күёш қораймас.

ТЎҚИМАЧИЛИК 1 Тўқимачи иши, касби. Тўқимачиликни эгалламоқ.

2 Газмол тўқиши ва ишлаб чиқариш ҳамда ҳалқ ҳўжалигининг шу иш билан шуғулланадиган тармоғи. Ўзбекистонда тўқимачиликнинг юзага келиши ва ривожланиши. Тўқимачилик саноати. Тўқимачилик комбинации.

3 айн. тўқувчилик. Мехмонхона айни замонда дўконхона ҳам бўлиб, пойга томонида тўқимачилик дўкони.. бор эди. С. Айний, Эсдаликлар.

4 кўчма с.т. Йўқ ердан гап тўқиши, ёлғон-яшиқлар уйдирши; уйдирмачилик. Тўғонбек бу сўзлардаги кинояни тушунди: -Ундаи тўқимачиликка берилманг, — деди. Ойбек, Навоий.

ТЎҚИМЛАМОҚ От-увогга тўқим урмоқ, тўқим солмоқ. Отни тўқимлаб минмоқ. — Эшакнинг бирини тўқимлаб, устига нон, сув идиши ва битта коса солинган хуржунни ортдишлар. С. Айний, Куллар.

ТЎҚИМОҚ 1 Тўқима газмол ёки буюм ясамоқ, тайёрламоқ. Чит тўқимоқ. Пайтоқ тўқимоқ. Замбил тўқимоқ. Тўқилган рўмол. Мулла билганин ўқир, Бўзчи билганин тўқир. Мақол. — Элликбоши майин тўқилган чакмонини ечди, тухумдай силлиқ ва оптоқ салласини олиб, қозиқча илди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзинг тўқиби кетган кашта саватда Тўлатиб шафтоли узиб чиқаман. Ф. Фулом.

2 кўчма Ижод этмоқ, ёзмоқ; басталамоқ. Шеър тўқимоқ. Қўшиқ тўқимоқ. — Сўзини ўзим ёзганман, оҳангани Анорхон тўқиди. И. Раҳим, Ихлос. Вой, у чалган дуторни, тўқиган ғазалларни эшишсангиз! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Санъаткор фақат қизиқчиликларнига эмас, балки кичик кулгили ҳикояларни ҳам тўқирди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

З кўчма Йўқ ердан ўйлаб чиқармоқ; сўқмоқ, уйдирмоқ. Гап тўқимоқ. Иғево тўқимоқ. Билган ўқир, билмаган тўқир. Мақол. — Ҳаммаси бўлган гап-да. Бўлмаса, ёлғонни шундай тўқиб бўладими-а, ўртоқ Дўсматов? П. Турсун, Ўқитувчи. «Минг бир кечга»нинг Шахризодаси афсона тўқиб, ўлимдан қутулиб қолгандай, Мухторхон ҳам юқоридаги сингари ривоятлар паноҳида омон юрибди. Ҳ. Фулом, Машъял.

ТЎҚИНИШ 1 Тўқинмоқ фл. ҳар. н. Дарҳол.. ярим газлик пичогини қинидан ярим сугуриб чиқаради, дамига чироқнинг нури тўқиниши билан пичоқ ярқираб кетади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 айн. тўқнаш. Мен останага қадам қўйганимда, унга тўқиниши келдим.

3 айн. тўқнашув 2, 3. Қуроли тўқиниши. Автомобиллар тўқиниши. Намойишчилар билан полиция ўртасидаги қонли тўқинишилар. — Ҳусайн Бойқаро.. тўхтоворсиз ва давомли урусларда, тўқинишиларда қиличбозликдаги маҳоратини намоён қилган эди. Ойбек, Навоий.

ТЎҚИНИШМОҚ 1 Тўқинмоқ 1 фл. бирг. н. Машиналар тўқинишиб, қаттиқ шикаст ебди.

2 Тўқнаш келиб жанг қилмоқ, жангта кирмоқ. Разведка душман дозорлари билан тўқинишиди.

ТЎҚИНМОҚ кам қўлл. **1** Тегмоқ, урилмоқ. Автомашина трамвайга бориб тўқинди. — Булатларнинг оҳистагина сайдидан.. енгилгина бир изғириқ ҳам юзга келиб тўқинар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Тегмоқ, ботмоқ. Қора Аҳмаднинг сўзлари Тантибойваччага қаттиқ тўқинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎҚИШМОҚ I Тўқимоқ фл. бирг. н. Кампирлар пайтоқ тўқишияпти. Болалар янги шебра ва қўшиқ тўқишишибди.

ТЎҚИШМОҚ II шв. Тўқнашмоқ, учрашмоқ. Туғу байроқ бир-бираига тўқишиди энди.. Бир-бираига «не қиламиз?» дейишди энди. «Хушкелди».

ТЎҚЛАМОҚ кам қўлл. Тўйдирмоқ, тўқ қилмоқ. Яна қувончли бир хабар, ишдан чиқиб, қоринни тўқлаб олганларингдан кейин даврани кашта тортасизлар. Й. Шамшаров, Тошқин.

ТЎҚЛИ Бир ярим ёшга етмаган, қочирилмаган урғочи қўзи. Бир қўчкор боши

кетгунча неча түқлиниң бошини ейди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Орикни семизга, құзини түқлига, түқлини құйға, кичикни ката-тага алмаштырғанни биласизми?* Биласиз! Ш. Рашидов, Бүрөндан күчли.

ТҮҚЛИК 1 Түқ ҳолаттаға әғалик, түқ ҳолатдалиқ. Қориннинг түқлиги. Рангнинг түқлиги. Бир очликнинг бир түқлиги бор. Мақол. — Түқликтан, семизликдан, иссиқдан худди узоқ үйл юриб келган құй сингары шосупада пүкіллаб үтирган мингбошини самоварчининг дастёри тинмай елтириләди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Түқ, фаровон турмуш. Түқлик, түқликтан чиқар шүхлик. Мақол. — Мен тириклик түғрисида ўйлайман. Сенлар түқликка шүхлик қиласанлар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ТҮҚМОҚ 1 Дастанси ва уриладиган қисми күпинча ёғочдан қилинадиган, босқонға ўшаш асбоб. Олчин түқмоқ. Тунукасозлар түқмоғи. Дурадгорлар түқмоғи. — Ола-хұжса маҳсум бошига құйқисдан түқмоқ билан урилғандай, ганғиб қолди. П. Турсун, Үқитувчи. Обиджон шу қадар хаёлга кетади-ки, ҳатто маҳалласидаги дегрелик, тунукасозлар дүкөнләридан чиқаётган түқмоқлар овозини ҳам эшиттайды. Ф. Жұраев, Обид Жалилов.

2 маҳс. Турли механизм ва қурилмаларнинг уриладиган, зарб берадиган қисми. [Йұлдош] Бугун куни билан трассага пармашшлари, бурғи түқмоқларини ташиб, ҳозиргина қайтиб келди. А. Мұхтор, Чинор.

3 күмә Зараб, қалтак. Ёмон ўртоқ — ошга ўртоқ, бошга түқмоқ. Мақол. Яхшининг сұзы — қаймоқ, Ёмоннинг сұзы — түқмоқ. Мақол. — Түгри сұзининг түқмоғи бор дегендай, бу дашином онага қаттық таъсир қилди. Ҳ. Назир, Маёқ сари. Үруш құрсын, қашинишига тирногим ҳам қолмади, ҳаммасини Мекалай еди! Жабринг түқмоғига тоқат үйк. Ойбек, Танланған асарлар.

4 қ.х. Фалла янчадиган босқонсимон ибтидоий асбоб.

ТҮҚМОҚЛАМОҚ Түқмоқ билан урмоқ. Түқмоқлаб пай титмоқ. Тунукани түқмоқлаб текисламоқ. — Икки чорак бүгдойни түқмоқлаб еганим учун, — деди Сафар, — «подшохлик ҳақини аниқлашдан бурун ўғирлаб ебсан», деб мени қирқ-әллик қамчи урган

амлекдор, үз күзим олдида бүгдойимни ер билан яксон қылдирди. С. Айний, Қуллар.

ТҮҚНАШ: түқнаш келмоқ Юзма-юз келмоқ, дуч келмоқ. Тор күчада иккى машина түқнаш келди. — Сидиқжон йұталиб, ичкарига кирди ва иккى қадам босмасдан, Аңзират холага түқнаш келди. А. Қаҳхор, Күшчинор чироқлары.

ТҮҚНАШИШ 1 Түқнашмоқ фл. ҳар. н. Бу — оддий түқнашиши эмас, иккى ёш қалбаниң күзлар орқали дардлашиши эди. А. Мұхиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Бепоёндек күринган ўрмон ҳам энді хавфсиз эмасди, күтилмагандан душман аскарларига түқнашиши мүмкін. Ойбек, Күёш қораймас. 2 кам құлл. айн. түқнашув. Қоңли түқнашиши.

ТҮҚНАШМОҚ 1 Юзма-юз учрашмоқ, түқнаш, дуч келмоқ, йүлиқмоқ. Давлатёр күпприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, күтубхона эшиги олдида Саодатхон билан түқнашди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

КҮЗЛАР ТҮҚНАШДИ Күзлар бир-бирига тушди. Тешабой ҳам айни назокат билан жавоб қилди, шунда иккөнининг күзлари түқнашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Икки томондан дуч келиб, бир-бирига урилмоқ, түқинмоқ. Машиналар күпприк устида түқнашиб шикастланди.

3 Бир-бирига рұбарәү бўлмоқ, бир-бирига дуч келмоқ (қарама-қарши, рақиб томонлар, қарашлар ва ш.к. ҳақида). Якшанба куни шаҳарнинг Қарши дарвозасидан уч фарсах нарида иккى томон сарбозлари түқнашиб, бир муддатлик түс-түполон жанғдан сұнг, бухороликлар төр-мор этилди. Мирмуҳсин, Меймур. Илғорлик билан қолоқлик, самимийлик билан ҳасад, олийжаноблик билан тубанлик.. түқнашади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Муроднинг миясида қарама-қарши фикрлар түқнашди. Т. Ашурев, Оқ от.

ТҮҚНАШУВ 1 Түқнашмоқ 2, 3 фл. ҳар. н. Автомобиллар түқнашуви. Қышыллар түқнашуви. — Мунира ҳам, Аҳмад ҳам боя ўрталаридан бўлиб ўтган түқнашувни унұтмаган эдилар. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳарорат күчли фикрларнинг түқнашувидан келиб чиқади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

2 күмә Ихтилоф, низо ва ш.к натижасида юз берган олишув, кураш. Синфий түқнашувлар. — Шербек бу түқнашувда тақдиди ҳал бўлишини сезган эди. Шунинг учун

ҳам, ўзини ҳимоя қилишга зўр бермаса ҳам, бўлган воқеаларни баттағсил сўзлаб беришига ҳаракат қилди. С. Анорбоев, Оқсой.

ТЎҚОЛ I Шохи йўқ, шохсиз. Тўқол сиғир.

2 шв. Қисқа, калта. Охирни у чидолмади шекилли, нарироқдаги тўқол тут тагига бориб ўтириди. «Муштум». Қараса, ўша ўзини алдаган паризод тўқол ёли тўриқ отни миниб.. бир-бир босиб, иргалиб бораётган экан. «Муродхон».

ТЎҚОЛ II тар. Хотин устига олинганд иккинчи хотин. Бошлиб сиз мени ўз ўйингизга олиб борасиз. Қани, чиндан ҳам хотинларингиз ўзлари озодликка чиқишни истамаётганмикин, кўрамиз. Айниқса, отасининг қарзи эвазига олган тўқолингиз. С. Анорбоев, Мехр. Тўқол хотин аслида бекаларнинг чўриси.. Миртемир.

ТЎҚОЧ шв. 1 Катта бўғирсоқ.

2 Кулча нон. Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртиши, толқон тўйдириши, тўқоч ёптириши билан машғул бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ТЎҚСАБО тар. Ўрга Осиё хонлик, амирликларида: олий ҳарбий мансаблардан бирни ва шу мансабга эга бўлган шахс. -Итоат қиммаганларни, — деди Абдулла тўқсабо, — уриш, ўлдириш, бўри бўлиб, қоринларини ёриш керак. С. Айний, Куллар. Бейлини Бухоронинг Қавола дарвозаси олдида амирнинг тўқсабоси Юсуфбек кутиб олди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ТЎҚСОН 1 90 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. Тўқсондан ўнни айрмоқ. Тўқсон сўм пул. Тўқсон пуд бугдой. — Тўққиз сўм оламан деб, тўқсон гап эшигдим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қиши фаслиниң 1 декабрдан 1 марта гача бўлган давридаги 90 куни. Тўқсон кирди. Мевани тўқсонда сугорсанг, тўқсон ботмон ҳосил қиласи. — Кеча тўқсон чиқди; наврўзи олам. Кўчат — келинларнинг тўйиши бошлианди. F. Ғулом. -Богингга уннамадингми? -Ҳали вақт бор, токларни очсан, совуқ олиб қўядими, деб қўрқяпман. Тўқсоннинг изғирини ўтсин, деб турибман. X. Шамс, Душман.

3 Тўқсон (эркаклар исми).

ТЎҚУВ 1 Тўқимоқ фл. ҳар. н.

2 Тўқишиши; тўқиши. Тўқув дўкони. Тўқувни ўрганмоқ. — Моки қолипларидан резинкадек ҷўзилиб тортилган нозик ишак

толалар тўқув машиналарига уланди. Тўйгун, Станоклар ёнида.

ТЎҚУВЧИ 1 Тўқимоқ фл. сфш. Тўқувчи аёл.

2 Тўқувчилик касбини эгаллаган шахс, мутахассис; тўқимачи. Тўқувчи ҳуашер, уқувчили бўлиши шарт. М. Жўра, Қуёшдан нур эмганилар. -Қандай мутахассисликка ўқийисизлар? — деб сўради Элмурод. -Тўқувчи мастерликка, — деди қиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

ТЎҚУВЧИЛИК Табиий ва сунъий толалардан газлама ва б. тўқимачилик маҳсулотлари олиш жараёнлари мажмуми; тўқувчи иши, касби; тўқишиши. Тўқувчиликни ўрганмоқ. Тўқувчилик дастгоҳи. — Касбим тўқувчилик, Шокирбек, — деди уй эгаси. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Аммо, — давом этди Гуландом, — бозор касодлигиданни ёши яхши унмаганилигиданни, дадам тўқувчиликдан ёлчимади. Ойбек, Танланган асарлар.

ТЎҚЧИЛИК Фаровон, тўқ ҳаёт, тўкинчилик, маъмурчилик. Тўқчиликда яшамоқ. Қўпчилик қайдга бўлса, тўқчилик шунда бўлар. Мақол.

ТЎҚҚИЗ 1 9 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. Тўққиздан учни айрмоқ. Тўққиз сўм пул. Тўққиз килограмм ёғ. — Душман кечгача тўққиз марта ҳужум қиласи ва ҳар сафар қақшатқич зарбага учарар.. эди. А. Қаҳор, Олтин юлдуз.

2 айн. тўққиз-тўққиз. [Ҳожар Тўлахонга:] Отанинг юртнинг бири, ками беш юз жойдан тўққиз олиб, тўйн кийган. Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен баҳузур ёзилиб ўтириб, тўй зиёфатларини едим, ҳамманинг олдига «тўққиз» улашилгандан кейин қайтдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Тўққиз пул Ҳеч нарсага, бир пақирга арзимайди, арзимас. Соғлигинг бўлмаса, бу давлатинг тўққиз пул. Тўққиз пулга қиммат одам. Тўққиз пулдек қилиб тушунтириб (ёки туғиб) бермоқ Жуда оддий қилиб тушунтириб бермоқ. Ҳуашер саёдогар учун элчининг бир имоси кифоя қиласи, унга гапни тўққиз пулдек қилиб туғиб бершишнинг ҳожжати йўқ эди. М. Осим, Элчилар.

ТЎҚҚИЗЛИК Тўққизта холи бор карта. Гишигининг тўққизлиги.

ТЎҚҚИЗТЕПА айн. себарга.

ТЎҚҚИЗ-ТЎҚҚИЗ этн. Тўй маросимларида хотинларга патнисда улашиладиган, одатда, тўққиз хил нарсадан иборат тортиқ.

Хотинларга тұққыз-тұққыз тортылди. Тұққыз-тұққыздан кейин хотинлар тарқалиши. — Латофат.. құшни болаларини чақириб, аллақайыс түйдән тұққыз-тұққызданми, сочқиданми олиб келган жиілдә-майызни беріб, яна ұқытарди. Шұхрат, Шинелли йиллар.

ТҰҒИН үйлдірілген ташқи гардиши. Арава тұғини. Тұғинга темір қоқмоқ. — [Акбаралынинг] Дадаси ҳүл қайрағочни құр аралаш күлгә күміб, тұғин әгар, кегай үйнәр эди. А. Мұхтор, Чинор. Ҳовли саҳніда тұғин әгадиган күнда қаққайиб түрибди. Ҳ. Нуғаймон ва А. Шорақмедов, Ота. Арава тұғини дүкіллаб, соғы үшінде үйнәр, отни ҳам, аравадағыларни ҳам қиёнаб бормоқда эди. С. Абдулла, Мавлоно Мұқимий.

ТҰҒНАМОҚ Санчиб үтказиб маҳкамлаб құймоқ, қадамоқ. Құқракқа медаль тұғнамоқ. Игнани шашекта тұғнаб құймоқ. Лентани сочға тұғнагыч билан тұғнаб олмоқ.

ТҰҒНОФИЧ Тұғнаш, қадаш, маҳкамлаш учун ишлатыладын мослама (мас., бир учі тұмтоқ игна, үткір учі уячасига тушиб маҳкамланадын асбоб, сочға қадаладын тутқыч). Дүппини тұғногыч билан тиззага тұғнаб тікмоқ. Лентани сочға тұғногыч билан тұғнаб құймоқ. Сочни тұғногыч билан маҳкамламоқ. — Мен кийинар эканман, шошар, құлларым қалтиарди. Шу пайт тұгма-ча узилиб кетди, уни қадаб олишга вақт зиқ, тұғногыч қадай десам, у ерга тушиб кетди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қызиман.

ТҰҒОН 1 Сувни тұсиш, бүғиши, сув оқи-мини башқариш учун хизмат қиладын, одатда, кеттариқ оқимга ега бүлгән ариқ, дарә вә сойларга күріладын гидротехник қурилма, иншоот. *Тұпроқ тұғон.* Бөш тұғон. Тұғон құрмоқ (солмоқ). — Ваҳобжон баҳор тошқыннан сув олиб кетиб, ҳалигача тұзатылған канал тұғонини тұзатыришига бир ҳафтадан бері овора эди. С. Ахмад, Тоғ афсонаси. *Днепрдай азим дарә олдида бу ни- ма деган гап, қаҳратон қишида, үк ёмғири остида сув кечгәнлар нақотки шу кичик сой-га тұғон соломаса?* С. Ахмад, Қадрдан да-лалар.

2 күчма кам құлл. Тұсиқ, ғов, тұғоноқ. Тұғон бүлмоқ. Тұғри таёк — балога тұғон. Мақол. — Абзамнинг ҳамон хотинидан күнгли тұлмас эди. Ұнга.. баҳтимнинг тұғони деб қарарди. Шұхрат, Жаннат қидирғанлар.

Бизлар энди илгариги сен айтган гүл, — Құпуда хасдан ҳадик олиб қолатурған Батрак эмас, бұлолмайсан бізға тұғон. Ф. Фулом.

3 Тұғон (әрқаклар исми).

ТҰҒОНДАҚ 1 Аравага ортилған юкни маҳкамловчи арқоннинг учига боғланадын катта ёғоч илгак. *Бу үтінкашларнинг.. күпчіліктерида учига тұғоноқ боғланған бир арқон ва бир ўроқдан башқа асбоблари үйкәнди.* С. Айний, Құллар.

2 күчма Бирор ишга, ҳаракатта тұсик, ғов бүлиб, тұсқынлік қилиб түрган кимса, нарса. Тұғоноқ бүлмоқ. Тұғоноқ солмоқ. — *Мен акушерка бүліб бордым-у, лекин бу ишни бажарышига рұхониіллар тұғоноқ бүлишиди.* М. Алавия, Севинчларим. - Үзингни ҳам бригадирлікка құттарған Қодиров эди-ку! Энди сен миннатдор бүлши үрнігі.. оғейміг тұғоноқ солмоқдасан, — деді Қодиров. Ш. Рашидов, Бүрондан күчли.

ТҰҒРАМ Тұғралған, ушатылған нарсаннинг ҳар бүләгі. *Бир тұғрам гүшт.* — Мұқимий иккі пиёла қаноңдың билан иккі тұғрам бүлкә нондан еб, андақ жонланған. С. Абдулла, Құвғунда. Алижон.. кабоб сихидан бир тұғрам серсел қайноқ гүштни оғзига солди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ТҰҒРАМА Тұғралған, тұғрамча. *Тұғрама гүшт.* — Қозоқлар менинг олдымға тұғрама келтиришиди. О. Ҳусанов, Құлда.

Тұғрама палов Гүштни тұғраб солиб пиширилған палов.

ТҰҒРАМОҚ Кесиб, синдириб майдала-моқ, ушатмоқ. *Карал тұғрамоқ.* Сабзи тұғрамоқ. *Норин тұғрамоқ.* Шұрвага нон тұғрамоқ. — *Хайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тұғраб әди.* Ш. Рашидов, Құдратли тұлқын. Олим полвон лаганға тұғраб, тайёрлаб қүйілған қазини қафтида құттарғанча, яна Зиёділланың ёніга лапанғлаб келди. Ҳ. Фулом, Машъял. - Қани, нонға қаранг, мұлла, — деді Олахұжа, патнисдаги нонни тұғраб. П. Турсын, Үқитувчи.

ТҰҒРАМЧА Тұғралған, тұғрама. *Тұғрама гүшт.* — Умарали бир парча сур гүштни тұғрамча қыллаб, масалықнинг устига құйыдиды, ошхонаға қараб кетди. Ойбек, Улуғ йүл.

ТҰҒРИ 1 Эгри эмас, қынғир ери үйкетик, адил. Тұғри чизиқ. Тұғри сим. Тұғри ёғоч. — [Күмушнинг] Тұғри.. қоматига ердан би-чиб олинған мұдхыш хотиннинг құллары зұрга етди-да, «есонмисиз, омонмисиз, пошиш қиз»,

деб сўрашди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эҳтиёт юзасидан [Йўлчи] тўғри ўйлни қўйиб, айланма ўйллар билан намозгар вақтида Шоқосимнигига [Гулнорни] бошлаб келди. Ойбек, Танланган асарлар. Мирзакаримбойнинг ери охирида баланд, тўғри ўсган, учлари бир-бира га туташган қатор терақлар жисмигина титрайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хатодан холи, янгилиши, нотўғри ери йўқ; бехато. Тўғри жавоб. Тўғри фикр. Тўғри маслаҳат. Масалани ечишининг тўғри ўйли. Аслига тўғри нусха. Билмагандан билган яхши, Тўғри ишни қўлган яхши. Мақол. — Бир нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас, Абдишукур, — салмоқлаб деди Мирзакаримбой. Ойбек, Танланган асарлар. Бундай жойларда ҳамма вақт ҳам кўз билан тўғри чамалаб бўлмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Ҳақиқатдан иборат; чин, рост, ҳақ. Тўғри ҳукм. Тўғри тил тош ёрап, Эрги тил бош ёрап. Мақол. Тўғри сўзининг тўқмоғи бор. Мақол. Бошинга қилич келса ҳам, тўғри сўзла! Мақол. — Тўғри гапим туққанинга ёқмайди, деганлари бежиз эмас экан-да. Н. Сафаров, Соҳиб чанглар.

4 Белгили талаб, қоида ва ш.к. га жавоб берадиган; мос келадиган; қоидали. Кетмонни тўғри ушила. Эрги кўчада юрсанг ҳам, тўғри юр. Мақол. — Мен тўғри ўқий олмасам, тунов кундагидек куласиз. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

5 Қувлик-шумлик, қингирлик ва ш.к. ни билмайдиган; одоб, ахлоқ доирасидан чиқмайдиган, унга зид иш тутмайдиган; ҳалол, виждонли, инсофли. Тўғри одам. Тўғри аёл. Тўғри киши тили эргидан ор қиласди. Мақол. Дили тўғрининг — тили тўғри. Мақол. Эрги озар, тўғри тўзар. Мақол. — Суриштирасанг, ҳамма бой бир текиседа инсофлиз. Тўғри одам бой бўлмайди шекилли, ман ўзим шу фикрдаман. Ойбек, Танланган асарлар. Бизнинг кўзимизга совуқ кўринган қинчоқвачча Нормуҳаммаднинг эл учун қилиб турган тўғри хизматини мен ўз умримдаги Тошкент беклари орасида биринчи мартаба кўраман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Оғайни, бизга тўғри тошингизни қўйисангиз бўлар эди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

6 Тўғридан-тўғри амалга ошириладиган, бўладиган; бевосита, воситасиз. Тўғри сайловлар. Тўғри солиқлар.

7 (ургу биринчи бўғинда) рвш. Тўғридан-тўғри, тўппа-тўғри, бошқасига, бошқа томонга чалғимай. Мехмонлар тўғри бизнигига тушди. Тўғри раиснинг ўзига учрашдим. — Насияга бўлса ҳам гўштнинг лаҳим жойларидан еган яхши бўлар экан-у, кейин ҳақиқи тўлашни билмай гаранг бўлиб, кўчадан тўғри ўтломай юрган ёмон экан. П. Турсун, Ўқитувчи. — Бу киши ҳидлаб ўтирмаиди, тўғри ейди-қўяди, — деди ва қойил қилганига ишониб, ҳаммадан баландроқ қаҳқчаҳа урди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 крш. с. Дуруст, ҳақиқатан ҳам, дарҳақиқат. Тўғри, жон ширин, ҳар ким ўз жонини аяиди, лекин одамнинг юрагида бошқаларга меҳр бўлиши керак. Ойбек, Танланган асарлар.

Тўғри бўлмоқ 1) тўғри шаклга, ҳолга келмоқ, тўғриланмоқ. Йўл тўғри бўлди; 2) ҳақиқат, чин, рост бўлмоқ. Тўғри бўлса бу гаплар, Турмай қанот қоқайин. Бутун вужудим билан Бир сел каби оқайин! Файратий; 3) ҳақ бўлмоқ, ҳаққоний, адолатли бўлмоқ. Бу тўғрида расисимизни танқид қилиши бир томондан тўғри бўлса, иккинчи томондан тўғри эмас. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 4) инсофли, виждонли бўлмоқ, ҳалол бўлмоқ. Тўғри бўлсанг, ўсиб бориб, гул бўласан, Эрги бўлсанг, ўсиб бориб, кул бўласан. Мақол. — Сен тўғри бўлганингда, бу таънлар нима эди менга! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби; 5) рўпера бўлмоқ, юзма-юз келмоқ. Бир маҳал Соли совуқ, икки букилиб, мингбошига тўғри бўлди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тўғри келмоқ 1) мувофиқ, мос келмоқ. Бу гап ҳақиқатга тўғри келмайди. Ақлга тўғри келмайдиган иш. Ўйдаги гап бозорга тўғри келмайди. Мақол. — Қабул бўлмаган дуо учун мени гуноҳкор санайисизларми? Бу дуруст эмас, бу шариатга тўғри келмайди. С. Айний, Қуллар; 2) лойиқ, монанд келмоқ. Пальто бир номер катта, менга тўғри келмайди. Этиқ оёғимга тўғри келди; 3) амалга ошмоқ, бўлмоқ. Ҳамроев кечки овқатдан кейин бирнас чўзилмоқчи бўлган эди, тўғри келмади: нариги уй тўполон — болалар бир-бираини ёстиқ билан уриб ўйнаётиди. А. Қаҳҳор, Айб кимда; 4) баравар, тенг келмоқ, бас келмоқ, бараварлашмоқ, тенглашмоқ. — Ўғлим, — деб қичқирди кулиб дадаси, — кимниги олди? — Тоҳир гупчакнинг жийирони. От боласи унга тўғри келмас экан. Ой-

бек, Танланган асарлар; 5) дуч келмок, түк-наш келмоқ, учрашмоқ. Түгри келган киши билан саломлашмоқ. — Иккى томондан тешисига-ку тешамиз, түгри келмай қолса нима бўлади? М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 6) бир вақтда юз бермоқ, бўлмоқ, қарама-қарши келмоқ. Иккала тўй бир кунга тўгри келиб қолибди. — Ишқилиб, Абдулла поччамнинг зиёфатига тўгри келмасин. Ойбек, Танланган асарлар; 7) бирор иш қилишга мажбур бўлмоқ. [Отабек] Саройдан анча узоқлашган эди, қаршидан.. келувчи Раҳматни кўрди ва чор-ночор сўрашмоқга тўгри келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўгри қилмоқ 1) тўгри шаклга, ҳолга келтироқ, тўгриламоқ. Дарё ўзанини тўгри қилдик; 2) тўгри иш қилмоқ. Ўқишига кириб тўгри қилдинг; 3) рўпара қилмоқ, тўгриламоқ. Чатоқ ишларни менга тўгри қиласверинг. — Хали ҳам сиз қуруқ қолмайсиз, умидим борки, сизни Вобкент қозилисига тўгри қилсан. С. Айний, Куллар.

9 (эгалик, ў.-п. ва ч. к. шакларида — тўғрида, тўғрисида, тўғрисидан) Оидлик, тегишилилк, сабаб, макон каби маъноларни билдиради; ҳақида, юзасидан, сабабли, жиҳатдан. Бу тўғрида раҳбарлар билан маслаҳатлашмоқ. Пул тўғрисидан бир оз қийналиб қолибди. Эртага бўладиган мажлисдаги масалалар тўғрисида келишиб олдик. — Фазлиддин бу кечак хурсанд эди. Ҳар тўғрида сўзлар, кулар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Сизни сиртдан танирдим, сиз тўғриниздан кўп эшитганман. К. Яшин, Ҳамза. Тўлаган бинокорлик тўғрисида бир гапга тушшиб кетса, уни тўхтатиш хийла қийин эканини билгани учун Бўтабой ҳам қўйиб берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Тўғридан-тўғридан рвsh. 1 Тўппа-тўгри, бевосита. Тўғридан-тўгри юкорига мурожсаат қилмоқ. — У [Мавлонов] билан тўғридан-тўгри муомалада бўлмайдиганлар уни «райком», «райком Мавлонов» деб атасалар, яқиндан.. муомалада бўладиганлар «ўртоқ Мавлонов» деб атар эдишлар. П. Турсун, Үқитувчи.

2 Гапни узоқдан олиб келмасдан, тафсилотларга берилиб ўтирасдан, узоқ даромадсиз; тўппа-тўгри. Тўғридан-тўгри асосий масалага ўтмоқ. — У [Бўтабой], Сидикжоннинг назарида, сўзни چўзмаслик ва тезроқ правлениенинг қарорини тасдиқлаш

масаласига ўтиши учун гапни ўртасидан бошлиди: ҳатто одатдаги «ўртоқлар» ҳам демасдан, тўғридан-тўгри.. правление тузган планни батафси сўзлаб берди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Тўғрилагич Ўзгарувчан электр токини ўзгармас токка айлантирувчи асбоб, қурилма. Симобли тўғрилагич.

Тўғриламоқ 1 Тўгри шаклга ёки ҳолга келтироқ, тўгри, адил, тик қилмоқ. Симни тўғриламоқ. Дарё ўзанини тўғриламоқ. Эшигдан ўқни тўғриламоқ. Эгри битганни эл тўғрилайди. Мақол. — Дардингизга даво менда! — у қаддини тўғрилаб.. яна жилмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хато, нуқсон ва ш.к. ни йўқотмоқ, тузатмоқ. Имло хатоларини тўғриламоқ. Талаффузни тўғриламоқ. Соатни тўғриламоқ. — Гулнор айтганига пушаймон қилди, хатосини тўғрилаш учун сўзламоққа мажбур бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Тегишли вазиятга келтироқ, тартибга солмоқ, тузатмоқ. Ёқангни тўғрилаб ол. — Анвар.. қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларнинг муаттар бўйини узоқ ҳидлади. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Кавушини тўғрилаб қўймоқ қ. **кавуш**. Кавушини тўғрилаб қўйиш керак, қурилишини ҳам, колективни ҳам сариқ чақага сотади бу. А. Мухтор, Туғилиш.

4 Бирор томонга қаратмоқ, рўпара қилмоқ; йўналтироқ. Прожекторларни самолётга тўғриламоқ. — Чол у ёқ-бу ёқ сурлиб.. ўртадаги ходани хаёл қилинган ип ўйлига тўғрилаб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Гулнор умримга эгов бўлди. Яна у Мирзакаримбой хонадонига бошлиқ бўлиб кеккайсин, ҳеч ким билан сўзлашмасин, туғсан, бойликнинг нишабини ўз томонига тўғриласин. Ойбек, Танланган асарлар. Ухаёл сураркан, кимнингдир қўли елкасига қўйилганини сезиб, дарҳол орқасига бурилди ва юзини юзига тўғрилаб турган Лолани кўрди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бирор ёшга тегади, бирор.. бошқага. Худо юлдузингни ўшанга тўғрилаган экан, чорамиз ўйқ. Ойбек, Танланган асарлар.

5 с.т. Эпини, иложини қилиб битирмоқ, юзага келтироқ, муҳайё қилмоқ; эплаштиримоқ. Мушкул ишни тўғриламоқ. Бу ҳақда ташвиш қўйманг, ўзимиз тўғрилайдиз. — Хозир секретарнинг олдига тушгин, у ҳаммаси-

ни тўғрилаб беради. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради. *Наинки, амирзода, бу ишни устод Қавомнинг бир оғиз сўзи билан ҳам тўғриламоқ мумкин.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ТЎҒРИЛИК Тўғри эканлик, тўғри ҳолатга эгалик, тўғри бўлишилик. *Йўлнинг тўғрилиги. Фикрнинг тўғрилиги. Тўғриликка ўлим йўқ. Мақол. — Деворий соат бирга зангуруди. Ўрмонжон, бу соатнинг тўғрилигига шубҳаланди шекилли, ўз соатига қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ҳалоллик, тўғрилик, поклик — одамийликнинг зарурий мезонидир.* Газетадан.

ТЎҒРИЛИКЧА 1 Тўғрилик билан, одатга кўра, очик, ошкор. *Шу гапни тўғриликча айта қолсанг бўлмайдими. — Элмурод. тўғриликча тўйиб овқат ейишга ҳам ҳақсиз эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Бегараз, очик қўнгиллик билан, яхшилийкча. *Мен ундан тўғриликча сўраган эдим, эгриликка олди. — Уларнинг ундаи-бундай сўзлари бўлмаган, тўғриликча келиб кетган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЎҒРИСИ 1 Иш, гап, нарса, одам ва ш.к. нинг тўғри деб ҳисобланадигани. *Ишнинг тўғриси шу. Одамнинг тўғриси экансиз. Туяning бувраси яхши, Сўзнинг тўғриси яхши.*

Мақол. — Қани, хўш, тўғриси қанақа бўлар экан. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Гапнинг очиги; очигини айтганда, сўзнинг рости. *Тўғриси, мен сизни ҳозиргача унча яхши билмайман. — У севиб, севимли бўлганидан мамнун эди, баҳтиёр эди. Энди у шу кунгача ҳеч кимни севолмаганидан, тўғриси, севмаганидан ажабланарди. Шуҳрат, Шинеъли йиллар.*

Тўғрисини айтсам (ёки айтганда) айн. тўғриси 2. Тўғрисини айтганда, хато ўзингиздан ўтган. — *Тўғрисини айтсам, бу гапларнинг ҳаммасига сиз сабаб бўлмоқдасиз, эр! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ТЎҒРИСИДАГИ 1 Қаршисидаги, рўпарасидаги. *Боғ тўғрисидаги уй. — Дўллар тўғрисидаги бешинчи чироқ титраб-титраб, ун гарди ўтирган кичкина шишиасидан хира, кучсиз нур сочиб туради. А. Қодирий, Обид кетмон.*

2 Устидаги, ҳақидаги, хусусидаги. *Эшоннинг «жилов» тўғрисидаги фикри Элмуроднинг газабини келтирди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қоратойнинг юрагидаги газаб тўлқини, Йўлчи ва қиз тақдиди тўғрисидаги ташвиши шилашга имкон бермади. Ойбек, Танланган асарлар.*